ספר סרוצק

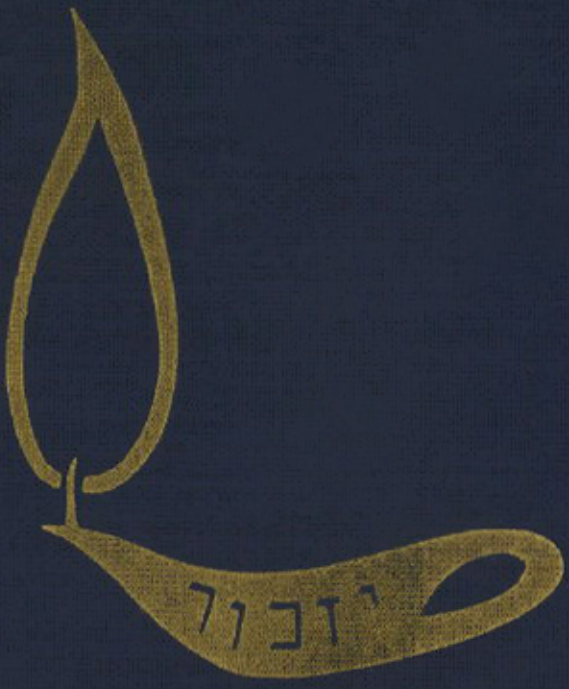

ספר סְרוֹצק

העורך:

מרדכי גלברט

המערכת:

ברוך קצנלנבוגן — חנוך ורדי — שלמה סטרדינר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצא ע"י ארגון יוצאי סרוצק בישראל

תל־אביב, תשל"א — 1971

דפוס „מופת", י. ריזמן, ת"א, רח' עין־הקורא 6, טל. 32968

ספר סרוצק

למען ידעו דור אחרון בָּנִים יִוָּלְדוּ יקומו ויספרו לבניהם

(תהלים ע״ח ו׳)

מגזרת ניר

יהושע גרוסברד

יזכור...

יזכור אלוהים את נשמותיהם הקדושות והטהורות של אחינו בני ישראל, תושבי העיר סרוצק, אנשים ונשים, זקנים ועוללים, חללי השואה והגבורה, שנהרגו ושנחנקו ושנשרפו ושנקברו חיים על קדושת השם.

זכר עקדתם ומעשה גבורתם לא יסופו מאתנו לעולמים ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים עם נשמות קדושי עם ישראל וגבוריו עד עולם.

מערכת הספר — רעדאקציע־קאלעגיע

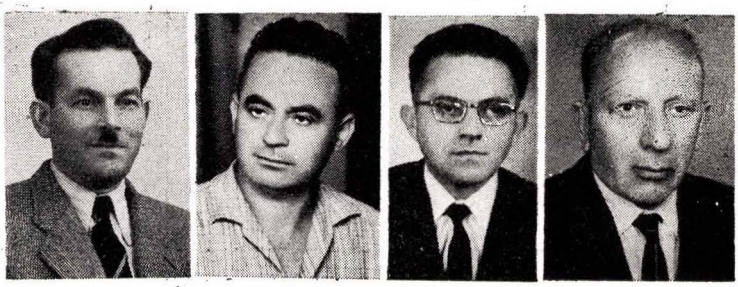

מרדכי גלברט
העורך

ברוך קצנלנבוגן
יו״ר הארגון

חנוך ורדי
יוזם הספר
יועץ המערכת

שלמה סטרדינר
גזבר ומזכיר
הארגון

חברי ועד הספר — בוך־קאמיטע

מימין לשמאל — פון רעכטס צו לינקס:

שורה 1: הרב יוסף קצנלנבוגן, הצייר יהושע גרוסברד, חוה פוגלמן, בונים פוגלמן, ישראל מרקוביץ.

שורה 2: מלה יוסקוביץ־רוזנברג, יהודה מנדזולבסקי, רבקה מנדזולבסקי, יעקב מנדזולבסקי יחיאל מאיר ורדימן־ורשבסקי.

שורה 3: יוסף פניבסקי, ברוך גורמן, רפאל פרידמן, מלכה רוזנברג.

תרשים העיר סעלאנצק ליד וועשה
סקיצע פון דער שטאט ביי וואַרשע

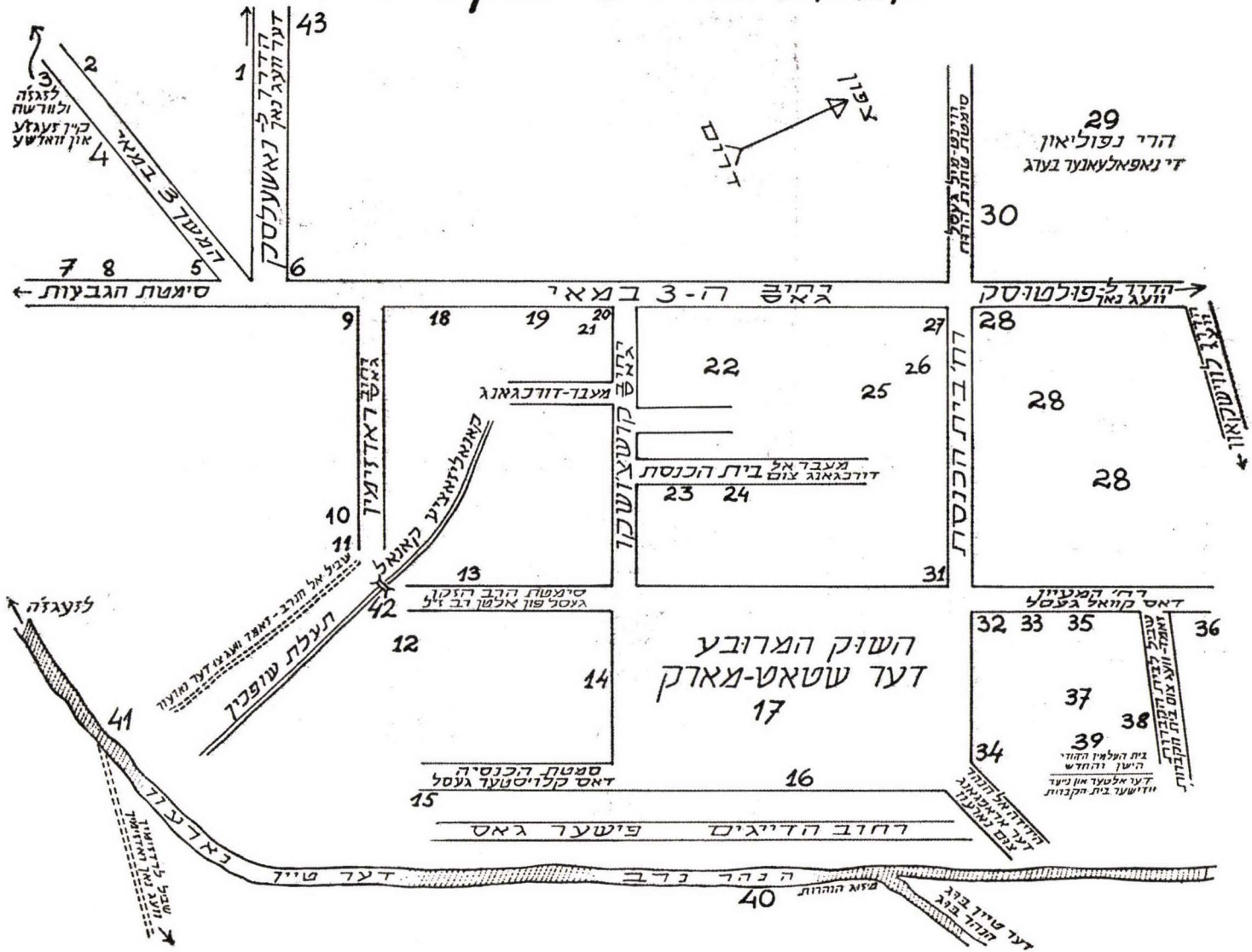

דערקלערונג צו דער סקיצע פון דער שטאט סטראצק ביזן יאר 1939

1 מיל פון משה ראזענבערג.
2 מיל פון בערל איטשקאוויטש און מאטל וויערניק.
3 דער קאטוילישער בית הקברות.
4 דאס הויז פון נייעם מאגיסטראט.
6 דאס הויז פון מילשטיין.
7 דאס הויז פון אברהם יעקב פניעווסקי.
8 דאס הויז פון פעלדשער טיק.
9 די אפטייק פון ציבולסקי.
10 דאס הויז פון סאקאלאווסקי.
11 דאס הויז פון דער משפחה בוכענצק.
12 די שטאטישע מקווה.
13 דאס הויז פון אלטן רב.
14 קלוב פון דער ליגע.
15 דער קאטוילישער קלויסטער.
16 דאס הויז פון לעצטן שטאט־רב הרב מארגענשטערן.
17 דער שטאט־בראנעם אין מארק.
18 די אלטע מאגיסטראט־געביידע.
19 מועדון ההסתדרות הציונית וה„מזרחי".
20 דאס הויז פון יעקב ראזענבערג.
21 קעלער, וואו ס'זענען בעת דער ערשטער באמבארדירונג אומגעקומען איבער 70 סטראצקער יידן.
22 דאס גרויסע גערער חסידים שטיבל.
23 קלוב פון יידישן ארקעסטער.
24 קלוב פון „השומר הצעיר".
25 דאס קהילה־הויז.
26 די גרויסע שטאט־שיל.
27 די קרושניע פון אבא־לייב פרידמאן.
28 גורעצקיס געמיזע־גאָרטן.
29 די נאפאלעאָנישט בערג.
30 דער טעאטער־זאל „יוטזשענקא".
31 דאָס הויז פון ר' מנחם קאשעמאכער.
32 דאס געוועלב פון אהרן פאסקאוויטש.
33 די ווינונג פון מגיד.
34 דאָס הויז פון הלל קצב און יצחק מאיר אפעלבוים.
35 חדר „יסודי התורה".
36 דער וואסער־קוואל.
37 דאס הייסע ברונעמל.
38 דער גרויסער טארטאק.
39 דער נייער און אלטער בית־עלמין.
40 דער אינדזל אין נארעוו (באד־אָרט).
41 איבערפיר־פונקט פון יהושע פוזשעווואזש־ניק.
42 א האלץ־בריקל.
43 דער לעצטער וועג (בעת דער אויסזידלונג, דעם 5 דעצעמבער 1939).

אל כל יוצאי סרוצק

(עם הופעת הספר)

אחרי השואה האיומה שהשמידה אלפי קהילות יהודיות באירופה, וביניהן את סרוצק שלנו, הרגשנו — אנו יוצאי סרוצק במדינת ישראל — חובה קדושה להוציא „ספר יזכור", שישמש מצבת זכרון ו„נר תמיד" לחיים היהודיים מלאי התוכן והיצירה שהמו בעיירתנו, ולנשמותיהם הקדושות והטהורות של הורים, אחים ואחיות, חברים וידידים, שעלתה עליהם יד הכורת וניספו בגיטאות, מחנות השמדה, תאי גזים ומשרפות, וביניהם רבים שלא נשאר להם שריד ופליט.

לא קלה היתה המשימה. לא רבים נשארו לפליטה מקהילת סרוצק, והמעטים ששרדו — התפזרו על כל פני העולם והיה צורך לבוא בדברים אתם לשם איסוף החומר וסידורו. לא קל היה גם לגייס את האמצעים הכספיים שהוצאת הספר היתה כרוכה בהם ורק אחרי מאמצים כבירים של קומץ אנשים אשר התמסרו בדביקות למשימה הגדולה, ובעזרת יוצאי סרוצק בכל העולם, מופיע עתה הספר, ובהרגשה של מלוי חובה קדושה — אנו מוסרים אותו לכם.

*

בספר — פרקים על סרוצק היהודית בטרם חורבן, על אנשים שהיו ופעלו בה, על זוועות החורבן, על דרכם רבת היסורים של הניצולים המעטים ומאבקם לחיים ולחופש וכן משהו על פעלם של יוצאי סרוצק בישראל ובתפוצות. בספר גם רשימת יקירנו שניספו בשואה וכן מודעות אבל, שנמסרו על ידי קרובים וידידים.

ייתכן והספר אינו מלא וחסרים בו שטחי חיים רבים שלא נכתב עליהם וכן אנשים רבים שלא נזכרו בו, אולם לא בנו האשם ולא בכוונה תחילה נעשה הדבר. הספר חובר על ידי שארית הפליטה של סרוצק היהודית, ואם לא נמצא מי שיכתוב על שטח כל שהוא, או יזכיר אדם קרוב לו — אזי, לצערנו, לא נמצא להם זכר גם בספר, ורק הזוכר נשכחות והיודע נסתרות יפקדם ויזכרם לטובה...

*

נקבל את הספר באהבה ובהבנה, כי שלנו הוא. מסופר בו על הורינו ומשפחותינו והמקום בו חיינו ובילינו את ימי הנעורים, בו קווינו וחלמנו על עולם טוב יותר.

נקבע מנהג לקרוא פרקים ממנו בימי הזכרון לקהילת סרוצק!

נכניס את הספר לבתינו ונספר לילדינו, שלא הכירו את העיירה, על האנשים והמאורעות הנזכרים בו וידעו גם הם מי היו ואיך חיו אבותיהם ומה היו שאיפותיהם ואיך נאבקו לחיים יהודיים ואנושיים!

ואף לדור חדש, שקם במדינת ישראל ושאינו יודע גלות מהי, יסופר על מורשת אבות מלאת גבורה והוד, שסללה את הדרך לגאולה.

יהיה הספר מצבת זכרון לסרוצק היהודית שחרבה ואיננה, ותהיה צרורה בצרור החיים של עם ישראל לעולמי עד!

ברוך קצנלנבוגן

יו"ר ארגון יוצאי סרוצק בישראל

צו אלע סעראָצקער לאנדסלייט

(צום דערשיינען פון בוך)

נאָכן שרעקלעכן חורבן וואָס האָט פארניכטעט טויזנטער יידישע קהילות אין אייראָפע, און צווישן זיי אונדזער סעראָצק, האָבן מיר — סעראָצקער אין ישראל — געפילט א הייליקן חוב ארויסצוגעבן א „יזכור־בוך" וואָס זאָל דינען אלס דענקמאָל און „נר תמיד" פאר דעם אינהאלטרייכן יידישן לעבן און שאפן, וואָס האָט געברויזט אין אונדזער שטעטל; פאר די הייליקע און לויטערע נשמות פון אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, חברים און פריינט, וועלכע זענען אומגעקומען אין די געטאָס, פארניכטונגס־לאגערן, גאז־קאמערן און קרעמאטאָריעס. און צווישן זיי אזעלכע וואָס נאָך זיי איז נישט געבליבן קיין שריד ופליט.

*

די אויפגאבע איז נישט געווען קיין לייכטע. נישט פיל זענען געבליבן פון סעראָצק, און דאָס ביסל וואָס ס׳איז יאָ געבליבן — האָט זך פונאנדערצעשפרייט איבער דער גאָרער וועלט, און ס׳איז געווען נייטיק זיך מיט זיי צו פארבינדן, כדי צענויפצוזאמלען דאָס מאטעריאל און עס באארבעטן. ס׳איז אויך נישט לייכט געווען צו שאפן די געלט־מיטלען, מיט וועלכע דאָס ארויסגעבן פון בוך איז געווען פארבינדן, און נאָר דורך דעם גרויסן אנשטרענג פון א קליינע צאָל מענטשן, וועלכע האָבן זיך געווידמעט דער גרויסער אויפגאבע, און מיט דער הילף פון די סעראָצקער אין גאָר דער וועלט, דערשיינט יעצט דאָס יזכור־בוך, און מיט דעם געפיל פון דערפילטן הייליקן חוב — געבן מיר עס אייך איבער.

*

אין בוך זענען פאראן קאפיטלען וועגן יידישן סעראָצק פארן חורבן, וועגן מענטשן וועלכע האָבן דאָרט געלעבט און געווירקט, וועגן די גרוילן פונעם חורבן אוּן דעם יסורים־וועג פון די וויניק איבערגעבליבענע און זייער געראנגל פאר — לעבן און פרייהייט, און אויך וועגן דער טעטיקייט פון די סעראָצקער לאנדסמאנ־שאפטן אין ישראל און אין אנדערע לענדער. אין בוך געפינט זיך אויך א רשימה פון

אונדזערע טייערע, וועלכע זענען אומגעקומען בעתן חורבן, און נעקראָלאָגן וואָס זענען געגעבן געוואָרן דורך קרובים און פרייַנט.

מעגלעך, אז דאָס בוך איז נישט פולקום און עס פעלן אין אים א סך לעבנס־געביטן וועגן וועלכע ס׳איז נישט געשריבן געוואָרן, און מענטשן, וועלכע זענען נישט דערמאָנט געוואָרן, אָבער מיר זענען נישט שולדיק אין דעם, און נישט מיט קיין כוונה איז דאָס געטאָן געוואָרן. דאָס בוך איז געשאפן געוואָרן דורך די שארית הפליטה פונעם יידישן סעראָצק, און אויב ס׳האָט זיך נישט געפונען עמעצער וואָס זאָל שרייבן וועגן וועלכן ס׳איז געביט, אָדער דערמאָנען א נאָענטן מענטש — איז צו אונדזער באדויערן, נישטאָ קיין זכר פון זיי אויך אין בוך און נאָר דער אָלמעכטיקער וואָס געדענקט אלע פארגעסענע און ווייסט אלע געהיימנישן, זאָל זיי דערמאָנען און געדענקען צום גוטן...

*

לאָמיר אויפנעמען דאָס בוך מיט ליבשאפט און פארשטענדעניש, ווייל דאָס איז אונדזער בוך. אין אים ווערט דערציילט וועגן אונדזערע עלטערן און משפחות און וועגן דעם אָרט ווו מיר האָבן געלעבט און פארברענגט אונדזערע קינדער־יאָרן, ווו מיר האָבן געהאָפט אויף א בעסערער און שענערער וועלט.

לאָמיר זיך מאכן א מנהג צו לייענען קאפיטלען פון בוך אין די יאָר־צייט־טעג צום אָנדענק פון סעראָצק!

לאָמיר דאָס בוך אריינגענעמען אין אונדזערע היימען און דערציילן אונדזערע קינדער, וועלכע האָבן דאָס שטעטל נישט געקענט,וועגן די מענטשן און געשענישן וואָס ווערן דערמאָנט אינעם בוך, און זאָלן זיי אויך וויסן, ווער עס זענען געווען און ווי אזוי ס׳האָבן געלעבט זייערע עלטערן, צו וואָס זיי האָבן געשטרעבט און ווי אָזוי זיי האָבן זיך געראנגלט פאר א יידיש און מענטשלעך לעבן!

און אויך דעם נייעם דור אין מדינת ישראל, וואָס האָט נישט פארזוכט דעם טעם פון גלות, זאָל דערציילט ווערן וועגן דער גייסטיקער ירושה פון זייערע אבות, וואָס איז פול מיט העלדישקייט און פראכט און וואָס האָט אויסגעטרעטן דעם וועג צו דער גאולה.

זאָל דאָס יזכור־בוך זיין א מצבה פארן יידישן סעראָצק, וואָס איז חרוב געוואָרן און איז מער נישטאָ, און וועט פארבלייבן אין דער געשיכטע פון יידישן לעבן און שאפן אויף אייביק!

ברוך קצנלנבוגן

פאָרזיצער פון ארגון יוצאי סרוצק אין ישראל

* *
*

עם סיום „ספר סרוצק" אנו רואים חובה נעימה להודות לכל אלה מיוצאי עירנו וידידינו בישראל, אירופה, אמריקה וארגנטינה, שבעבודתם מלאת המסירות ובעזרתם הכספית, איפשרו את הופעת הספר.

תודה מיוחדת נתונה לנשיאה הדגול של מדינת ישראל:

מר זלמן שזר

על תרומתו הכספית הנדיבה להוצאת הספר.

אנו מזכירים בהוקרה את חברינו היקרים והבלתי נשכחים שהלכו לעולמם:

שלמה מרלה ז"ל, (ישראל) **וקלמן וינקרנץ** ז"ל (קנדה), שהיו בין מקימי ארגוננו ועסקניו הראשונים.

היקרים והבלתי נשכחים שהלכו לעולמם: שלמה מרלה ז"ל, (ישראל) וקלמן וינקרנץ ז"ל (קנדה), שהיו בין מקימי ארגוננו ועסקניו הראשונים.

ארגון יוצאי סרוצק בישראל

* *
*

ביים פֿאַרענדיקן דאָס „ספר סרוצק" געפונען מיר פֿאר נייטיק צו דערמאָנען מיט דאַנק אונדזערע לאנדסלייט און פריינט אין ישראל, אייראפע, אמעריקע און ארגענטינע, וועלכע האָבן מיט זייער מסירות־נפש־דיקער ארבעט און פינאנציעלער הילף דערמעגלעכט דאָס דערשיינען פונעם בוך.

אַ בעזונדערן דאַנק דעם חשובן נשיא פון מדינת ישראל:

מר זלמן שזר

פֿאר זיין פינאנציעלער באשטייערונג פֿארן בוך.

מיט כבוד דערמאנען מיר אויך די פֿארשטארבענע פיאנערן און אומדערמידלעכען טוער פון ארגון יוצאי סרוצק **שלמה מערעלע** ז"ל (ישראל), און **קלמן ווייקראנץ** ז"ל, (קאַנאַדע).

ארגון יוצאי סרוצק בישראל

ע י ר נ ו

אונדזער אלטע היים

תולדות העיר
געשיכטע

ד"ר יעקב גולדברג
(ירושלים)

יהודים בסרוצק הקדומה*

סרוצק היתה כבר בעלת היסטוריה ארוכה, בעת שראשוני היהודים התישבו בה במחצית הראשונה של המאה ה־18. הודות למצבה הטופוגראפי הנוח, ליד מיפגש הנהרות בוג ונארב, נמצא שם ישוב קטן כבר בתקופת ימי הביניים הראשונים, ובמאה ה־12 נבנתה ע"י הנסיכים טירה מבוצרת.

רק במחצית הראשונה של המאה ה־15, התחילה באיזור זה התפתחות מהירה של ישובים רבים ופריחה של מלאכה ומסחר, אשר הובילה להתגבשותן של כמה ערים חדשות, בהן רוכזה אוכלוסיה שהתפרנסה מעבודת כפים וממסחר. 75% מהערים החדשות, שהוקמו במאה ה־15 באיזור מַזוֹבשה, התרכזו בצדו המזרחי, הדרומי והצפוני של הנהר ויסלה. סרוצק שייכת לקבוצה הצפונית אשר הכילה את זקרוצ'ים, נובה־מיאסטו, פסשניש, מקוב וינוֹב. סרוצק היתה כבר ישוב מפותח מבחינה כלכלית בעת שקיבלה, בשנת 1417, את הזכויות העירוניות. העיירה השכנה זקרוצ'ים קיבלה את הזכויות העירוניות לפני כן, היינו — בשנת 1386, וגם פולטוסק השכנה — אחת הערים העתיקות ביותר בפולין — זכתה בפריביליגיה העירונית בשנת 1257.

ב־150 השנים הראשונות לקיומה של סרוצק, גיבשה העיירה את כל התכונות הבסיסיות של יישוב עירוני, מבחינה דמוגרפית ומבחינת התעסוקה. פריחתה של סרוצק חלה בעת הרווחה שפקדה את הערים הפיאודליות הפולניות בתקופת הרנסנס, במאה ה־16 ובתחילת המאה ה־17.

בשנת 1564 היו בסרוצק 264 בתים שבהם יכלו לגור כ־2000 נפש — מספר גבוה למדי בתנאים ההם. באשר לגודל האוכלוסיה, פיגרה סרוצק אחרי זקרוצ'ים, בה היו בשנה ההיא 371 בתים. יש לציין לזכותה של סרוצק את העובדה, כי נמצאו בתוכה 57 בעלי מלאכה, כלומר: אחוז בלתי מבוטל של תושבים יצרניים.

עורק התחבורה החשוב לאורך הנהר בוג, אשר הוביל מאיזור מַזובשה עד לרוש** ועבר דרך פומיאחובק, סרוצק, ווישקוֹב, ברוק, ניקוסז'ין וברינסק, — עזר שם לפריחת המסחר והמלאכה. דרך העורק הזה עברו משלוחים מגוונים של

---

* Serock nad Narwią
** Ruś

סחורות. כן שימש כנקודת מפגש של הסוחרים ממקומות שונים, דבר אשר הקל על הפצת הטובין שיוצרו על ידי בעלי המלאכה הסרוצקאים.

סרוצק היתה בתקופת הרנסנס מרכז של ייצור מנופקטורה. היה שם בית חרושת גדול למנופקטורה, והאורגים המקומיים השתמשו במתקניו תמורת תשלום בכסף מלא. התשלומים האלה שימשו להוצאות הבדק ושמירת חומות המגן של העיר.

בנוסף לבעלי מלאכה ואורגים התקיימה במאה ה־16 — ובמאות השנים הבאות — קבוצת דייגים מקצועית. בשנת 1564 מנו הדייגים 30 איש. חלק מהאוכלוסיה, כמו ביתר הערים הקטנות, עסק בחקלאות, במיוחד במקומות שבהם חלשה העיריה על שטחים נרחבים. הפריביליגיה העירונית משנת 1417 העניקה לסרוצק שטח של 900 הקטר, אשר במרוצת השנים נמצאו בבעלותם של מספר תושבים.

באמצע המאה ה־17 עבר על סרוצק שפל כלכלי, אשר העמיק והחריף ע״י האסונות של המלחמה השבדית. ידועה העובדה, למרות שלא נשתמרו מספרים סטטיסטיים על היקף הנזקים, שבשנת 1660 לא עובדו 88% מהשטחים החקלאיים, כי לא היה מי שיעבד אותם. זה מעיד על מפלה גדולה והתרוקנות העיירה מתושביה. שיקום העיירה התקדם לאט, אולם היא לא שבה אף פעם למעמדה במאה ה־16. סרוצק לא היתה במובן זה יוצאת מן הכלל, כי מרבית הישובים הדומים לה נמצאו אז במצב של ירידה אבסולוטית, ואף אחד לא חזר אחרי תהליך השיקום לדרגה של תקופת הרנסנס. גם יותר מאוחר התחלקה סרוצק בגורל הישובים העירוניים, אשר נחרבו במלחמות חיצוניות ובמריבות פנימיות — במחצית הראשונה של המאה ה־18.

למרות המאמצים המרובים לשיקום העיירה והקוניונקטורה הכללית שהשתפרה במחצית השניה של המאה ה־18, קבלה סרוצק דמות משקית אחרת מאשר במאה ה־16 ותחילת המאה ה־17: האוכלוסיה קטנה; בשנת 1777 נמצאו שם 57 בתים, אשר היוו 21.5% של מספר הבתים בשנת 1564, ובשנת 1797 גדל המספר עד לידי 77. אולם כל המספרים האלה אינם ממצים את כל האספקטים של השנויים. במאה ה־18 נושאת הבניה הקרתנית של סרוצק אופי כפרי, שאינו מזכיר במאומה את הבתים העירוניים של המאה ה־16 והתחלת המאה ה־17.

השנויים העיקריים נוגעים להרכב המקצועי של האוכלוסיה ולתפקידים המשקיים הקשורים בעיירה. סרוצק איבדה את ערכה כנקודה השוכנת על אם דרך בינלאומית, משום שבגלל השפל הכלכלי הכללי במדינה, גם המסחר ירד מגדולתו. מספר בעלי המלאכה ירד למינימום והאורגים נעלמו כליל. חלק

מהתושבים עזבו את העיר ורבים ניספו כמלחמות ובמגיפות, דבר אשר גרם להפסקת ההתבססות של המקצועות המסורתיים בקרב האוכלוסיה. בסיס עיקרי לקיום הכלכלי הפכה להיות החקלאות, ובחיים המשקיים של העיירה גדל ערכם של ייצור יי״ש ושכר. התעסקו בזה גם התושבים, אולם המקור היוו משרפות היי״ש והפונדק אשר היו שייכים לחצר בעל האחוזה הגדולה (הפריץ). שם גם התקיים מימכר המשקאות אשר היווה אחד ממקורות המחיה המצומצמים מחוץ לחקלאות. דבר ידוע לכל, שיהודים התעסקו בעיקר בפולין הקדומה בחכירת פונדקים, משרפות היי״ש ובתי מבשל השכר. גם פה התעסקו בזה התושבים היהודים הראשונים.

היהודים הגיעו הנה במחצית הראשונה של המאה ה־18, אולם הידיעות אודותם הן רק משנת 1765. היהודים גרו בסרוצק ובפרברה, מקום משכנו של משרד ה„וואַיט״ (ראש העדה). יש לשער שהמשפחה היהודית הראשונה גרה בפונדק של משרד ה„וואַיט״ ולשם זה לא היתה דרושה הסכמת התושבים הקודמים ולא של המגיסטרט (העיריה).

משרד הוואיט קבע את משכורתו של ה״וואַיט״, אשר עמד בראש ההנהלה העצמית ומלא גם תפקידים משפטיים. במקומות רבים כהנו במשרד ה„וואַיט״ אנשי השליאכטה הפולנית (פריצים) אשר לא התעסקו במשרות מוניציפליות אחרות. בסרוצק, אשר כבר בשנת 1432 היתה עיר מלכותית, נבצא משרד ה„וואַיט״ בידי הפריצים — היה זה רכוש שהקיף 60 הקטר אדמה. בשטח הזה נמצא הפונדק שהיה מכוסה ברעפים. הפונדק היה מורכב משני חדרים ותא אחד, ועל ידו אורווה לסוסים. היה זה טיפוס של פונדק־דרכים, אשר שימש גם כבית מלון לעוברי אורח. אפשר לשער את הצפיפות הגדולה בפונדק: בשני החדרים הצרים נמצאה משפחת החוכר, הפונדק עצמו וגם שימשו כמקום לינה לעוברי דרך. בפונדק הזה גרו בשנת 1765, לפי תעודות רשמיות, 8 אנשים, מחוץ לבני משפחה מוסתרים מחמת טעמים של תשלום מסים.

באותו הזמן נמצא הפונדק בחכירתו של מלך אברמוביץ׳. גרו אתו אשתו צירל, בנו מרדכי ואשתו נכה ובתו פשה. מרדכי ביצע עבודות רבות הקשורות בניהול הפונדק, אפילו אלו אשר בפונדקים אחרים ממלאים אותן משרתים מיוחדים. בפונדק הזה גר גם יוסל, גיסו של מלך אברמוביץ׳ עם אשתו ובנו שנקרא גם הוא מרדכי.

מחוץ לשטח משרד ה„וואַיט״, גרו בסרוצק עוד שתי משפחות יהודיות: איציק שמואלביץ׳, חוכר משרפות היי״ש ובית מבשל השכר, עם אשתו רחל, שני בניו: לייבוש וברל ובת בשם פרידה. אתם גר גם הרווק יעקב, אחי איציק

שמואלביץ'. המשפחה השניה היתה של הפונדקאי ישראל, אשתו ובתו איטה. מחוץ למשפחות הנ"ל גר בסרוצק המלמד של הילדים היהודיים, שמואל אברמוביץ', כדאי לציין שרוב המלמדים בעיירות ובפרברים הפולניים היו רווקים. אצל החוכר יצחק שמואלביץ התגורר המורה שמואל אברמוביץ', אשר בשל התעסקותו זכה לכינוי „המפקח".

הפונדקאים־החוכרים היהודים בסרוצק עמדו בהתחרות מתמדת עם הכומר המקומי אשר ניהל פונדק. הפונדקאים חיו חיים קשים והכנסותיהם היו דלות בגלל ההתפתחות המועטה של העיירה. בשנת 1765 קבעו השלטונות ש„...לעיר אין ירידים שנתיים והיא כולה נודדת על פני עיירות אחרות". כתוצאה מההתפתחות הזאת, אין אנו מוצאים בסרוצק בשנת 1781 את אותן המשפחות היהודיות שגרו שם בשנת 1765. לראשונה עזב את המקום מלך אברמוביץ', ולאחריו אף אחד לא רצה לחכור את הפונדק בשטח משרד ה„וואיט". הוא עמד ריק. בתאור המשקי של משרד ה„וואיט" משנת 1773 אנו קוראים: „לפונדק ולאורווה לא יהיו כבר תיקון".

בשנת 1781 גרו בסרוצק 7 משפחות יהודיות, מהן שתים שהתפרנסו מחכירת משרפות הי"ש ובית מבשל השכר. חוכר משרפת הי"ש ובית מבשל השכר של הזמן ההוא היה איש קשיש, אשר גר שם עם אשתו, בנו וכלתו, והעסיק משרת יהודי אחד. לפונדקאי היו שני משרתים. 5 המשפחות הנותרות עסקו במלאכה ובמסחר זעיר.

כך נראתה החברה היהודית הקטנה בסרוצק במאה ה־18, שהיו לה כל התכונות האופיניות של היישובים הזעירים בפולין של אז. בשנת 1765 היו היהודים בעיקר חוכרים ופונדקאים. כך בדיוק היה מצב כל אותם הישובים בהם גרו רק כמה משפחות יהודיות. ברם, תוך שנים מספר חל איזה שהוא שנוי. בשנת 1781 עסקו 5 אבות־משפחה בהתעסקויות שונות. הקומץ הקטן אשר חי חיי עוני בעיירה העניה התאמץ להעסיק מלמד מיוחד לבניו. בשנת 1765 נמצאו כבר עשרה גברים, דבר שאפשר להם להתפלל במנין. במאה ה־18 לא יכלו יהודי סרוצק לארגן קהילה עצמאית מחמת מספרם הקטן והם השתייכו לקהילת נאשלסק, אשר עמדה בראש האוכלוסיה היהודית ב־11 כפרים ו־4 עיירות (נא־שלסק, סרוצק, זאקרוצ'ים ונובה־מיאסטו) בדרום־מזרח של מזובשה. נאשלסק היתה לפי מושגי הזמן ההוא ישוב יהודי גדול, ובשנת 1765 גרו שם 420 יהודים.

מהעיירות אשר השתייכו לקהילת נאשלסק, היתה סרוצק הגדולה ביותר, יען כי בזאקרוצ'ים היו אז 12 יהודים ובנובה־מיאסטו — 18. קהילה יהודית עצמאית התכוננה בסרוצק רק בשנות העשרים של המאה ה־19.

אחרי החלוקה השלישית של פולין בשנת 1795 סופחה סרוצק לפרוסיה, והחל בשנת 1806 — לנסיכות הורשאית שהוקמה ע"י נפוליאון. בתקופת הנסיכות חלו שנויים רבים ביחסים הפנימיים של העיירה, אשר סבלה רבות בעת המסע הצבאי של נפוליאון. לפי צו נפוליאוני, החלו בשנת 1810 לבנות ביצורים צבאיים בין הנהרות בוג ונארב, שמטרתם היתה למלא כמה תפקידים אסטרטגיים בהתאם להערכות המלחמתיות של הקיסר הצרפתי. גם סרוצק נכללה באיזור הביצורים וזה גרם להחיאת־מה של העיירה ולהתאוששות במצבם המשקי של תושביה היהודיים. את התופעות האלה תיאר היהודי טוביה לוין, אשר עמד בשנים הבאות בראש הקהילה היהודית. במכתבו אל שלטונות הנסיכות הורשאית, אנו קוראים: „...עיר אשר מתבצרת. חיילים ופועלים עוסקים בחפירת חפירות מגן. גם אומנים בבתי חרושת נמצאים במספר גדול".

הגיאות המשקית הזאת ארכה כשנתיים ימים, עד גמר בנית הבצורים. טוביה לוין הנ"ל כותב במכתבו אל שלטונות הנסיכות בשנת 1812, כי: „...עבודות הבצורים בעיר סרוצק פסקו. החיילים עברו אל המבצר במודלין, וגם כל האומנים והפועלים עזבוה". בגלל בנית הביצורים, נגרמו לתושבי סרוצק הפסדים מסויימים משום שלמטרה זו נלקחו מהם חלקות־שדה מעובדות, אפרים וגנים של עצי פרי. בעת שנפוליאון שהה בשנת 1810 בסרוצק, הגישו לו תושבי העיר בקשה להפחית ממסיהם הממשלתיים תמורת ההפסדים שסבלו בגלל בנית הביצורים. על הבקשה הזאת חזרו ב־1812, אולם מהלך המאורעות הכלליים לא אפשר סידור הענין. בעת בנית הביצורים חנתה בסרוצק יחידה צבאית גדולה. מרשימות מר טוביה לוין הנזכר לעיל אנו למדים, שבאותו הזמן שהתה בעיירה קבוצה ניכרת של אנשים בעלי הכנסה גבוהה וקבועה, דבר אשר גרם להרחבת המחזור בפונדקים ובייצור הי"ש והשכר. את המשקאות יצרו גם התושבים, אולם חוייבו לשלם בעדם מסים לשלטונות. לשלטונות בזמן ההוא לא היה מנגנון מיוחד לגבית מס כזה והוא הוחכר לחוכרים מיוחדים. חוכרי מס המשקאות האלה היו, לרוב, יהודים.

חוכר המס ב־1811 היה מיודענו טוביה לוין. הוא היה בדעה שבגלל הגדלת ההכנסות ממכירת הי"ש והשכר, יוכל גם להפיק ריווח הגון מהמס המיוחד הזה. גידול מחזור הסחורה גרם להעלאת מכסת המס. טוביה לוין, אשר חכר את מס המשקאות ב־1811 לתקופה של שלוש שנים, חוייב לשלם בעד כל שנה סכום של 2860 זלוטי, בעוד שקודמו משנת 1810 שילם רק 2400 זלוטי. לוין לא יכול היה לעמוד בהתחיבויותיו עד הסוף. בגלל העברת הצבא, הפועלים והאומנים

למודלין, נתמעטו ההכנסות של ממכר היי"ש והשכר — וגם ההכנסות של מס־המשקאות.

בניית הביצורים בסרוצק יצרה אפשרויות פרנסה גם לאותם היהודים אשר עסקו במסחר העצים. סרוצק היתה נוחה מאוד למסחר העצים, בגלל הימצאה בנקודה אשר מעל להתחברותם של שני נהרות תחבורתיים גדולים. החל בשנת 1807 אירגן היהודי אליהו מאיר את שיוט העצים בנהרות בהיקף כה רחב, עד שבשנת 1820 הוא נשאר חייב למגיסטרט סכום ניכר של 250 זלוטי בעד מס־שיוט על הנארב. בניווט על המים היו עסוקים לרוב תושבי סרוצק, שהתעסקו בזה הרבה שנים, ובשנת 1803 נמצאו שם 17 נווטי דוברות עצים (רטמן בלע"ז) מומחים.

משנת 1815 השתייכה סרוצק לממלכת פולין, יצירת הקונגרס הוינאי. בשנים הבאות הצליחה העיירה להתפתח קצת, האוכלוסיה היהודית רבתה וגם המבנה הכלכלי שלה שונה. מתוך 16 המקצועות בהם עסקו תושבי סרוצק במחצית הראשונה של המאה ה־19, עסקו היהודים רק ב־7 מהם. היהודים לא היו קדרים, נפחים, טוחנים, נווטים (מובילי דוברות עצים), דייגים, נגרים, מסגרים וסנדלרים. היהודים היו מיוצגים בעיקר בחייטות, שהיתה המקצוע הנפוץ ביותר בקרבם. החל בהתחלת המאה ה־18. בנאשלסק השכנה פעלה, החל מהמחצית הראשונה של המאה ה־18, אגודת אומנים־חייטים יהודית (גילדה) אשר הקיפה את כל אלה אשר עסקו במקצוע ההלבשה בתחום שפוטה של קהילת נאשלסק מאז. היהודים בסרוצק היו הרוב במקצוע האפיה וכל המסחר המקומי נמצא בידיהם.

המבנה המקצועי של אוכלוסית סרוצק בשנת 1830

מקצוע	מספר היהודים	מספר הנוצרים	ס"ה
אופים	4	1	5
קצבים	1	6	7
חוצבים־סוללים	3	1	4
טוחנים	—	3	3
דייגים	—	12	12
חייטים	6	2	8
סנדלרים	—	4	4
בורסקאים	1	1	2
כובענים	1	—	1

מקצוע	מספר היהודים	מספר הנוצרים	ס"ה
מסגרים	—	1	1
נפחים	—	2	2
פחחים	—	4	4
נגרים	—	1	1
קדרים	—	3	3
נווטי דוברות	—	17	17
חנוונים	12	—	12
	28 (33%)	57 (67%)	85

חלק מתושבי סרוצק עסקו, כעיסוק צדדי, בייצור ובממכר יי"ש ושיכר. בשנת 1817 עסקו בזה 23 תושבים, ביניהם 15 יהודים ובתוכם אופים וגם סוחרים. ההכנסות מעיסוק זה איזנו את תקציביהן הדלים של המשפחות. חכירת מס המשקאות (פרופינציה בלע"ז) נמצאה, כבשנים הקודמות, בידי היהודים המקומיים. בחכירה הזאת אפשר היה לזכות, בהתאם לתקנות, רק באמצעות מכרז פומבי. בחכירה זכה זה שהציע תמורתה סכום יותר גדול והסתפק בריווח צנוע. וזוהי צורת המכרז: המגיסטרט הודיע בפומבי את התנאים והתאריך המדוייקים של המכרז הפומבי. פרנסי הקהילה היהודית הכריזו על כך בבית הכנסת. הפרנסים חוייבו לחתום, כי האינפורמציה נמסרה לכל היהודים. למכרזים היו לפעמים מהלכים מעניינים, והיהודים מילאו בהם את התפקיד הראשי. בשנת 1819 השתתף במכרז רק יהודי אחד — הפונדקאי אליעזר־הירש אשר התחרה בחריפות ובשניגונות עם שני מתחרים, פריצים פולניים. הפרש קטן בהצעה הכספית הכריע את הכף לטובת היהודי. הפריץ איגנצי דמוכובסקי הציע 2003 זלוטי, ואילו היהודי הנ"ל — 2004 זלוטי.

בשנים שלאחר מכן התקיימו התחרויות רק בין היהודים הסרוצקאים בעצמם. בשנת 1847 זכה במכרז להחכרת מס המשקאות (הפרופינציה) התושב היהודי הירש איגלברג. נגדו קם פסח מיודובניק, אשר הריץ מכתב מיוחד לוועדה לעניני פנים בורשה, ובו כתוב לאמר: „כתושב קבוע בסרוצק, לא הייתי במקום בעת המכרז להחכרת הכנסות המס של יי"ש ושכר. בשובי, נודע לי שהיהודי הירש איגלברג זכה בחכירה תמורת סכום של 330 רו"כ (רובל כסף). אני מצדי מצהיר על הסכום של 375 רו"כ ומבקש מכם, שהוועדה המלכותית תואיל לקבוע תחרות משנה ביני לבינו, או לצוות לחתום אתי חוזה באופן מיוחד" .

לא היה זה הנסיון היחידי לשלול מהירש איגלברג את החכירה — באותו הזמן הציע יהודי סרוצקאי אחר, בריל רוזנטל, סכום של 400 רובל מכסף, כלומר עוד יותר מהצעתו של פסח מיודובניק.

הירש איגלברג נשאר החוכר, למרות שהותקף ע"י שכנים קרובים. הצעדים שננקטו ע"י פסח מיודובניק ובריל רוזנטל נגד הירש איגלברג מוכיחים, כי ליחסים הפנימיים בין היהודים בסרוצק במחצית המאה ה־18 לא היה כבר האופי המיוחד לישובים קטנים, עם מספר זעיר של משפחות יהודיות, אשר ביניהן התבססו החיים על קשרי שכנות טובים והדוקים. לעומת זה, נוצרה כבר בסרוצק חברה יהודית גדולה למדי, אשר הביאה בתוכה, באופן הטבעי ביותר, לידי התמודדות ומלחמת קיום לשם השגת מקומות הכנסה יותר טובים.

יהודי סרוצק השתדלו בכל מיני דרכים לחכור את הכנסות מס המשקאות, אפילו אלה אשר לא היה להם לזה ההון הדרוש. לאחרונים שייך גם מיודענו טוביה לוין, אשר לא יכול היה, בשנת 1812, להפקיד את הערבון הדרוש. סגן מושל מחוז פולטוסק קבע ש„לוין, אין ביכולתו להפקיד ערבון, הוא עני ואביון, ובמקרה של הפסדי ממון, לא יוכל לכסותם".

בשנת 1822 חכר את מס המשקאות אליעזר כהן ומאחר ולא היה לו כסף, היה נאלץ למסור את החכירה לחוכר־משנה. בענין זה תווך משה גולדברג ממקוב, אשר מצא את השותף — פסח קופצ'יק, וזה האחרון מסר מדי פעם את החכירה ליהודים אחרים. באופן זה קמה שרשרת ארוכה של חוכרי־משנה, אשר בגלל עניים הוכרחו להעביר את חכירתם לאחרים תמורת ריווח כספי קטן. השמוש בשיטות כאלה היה קשור במצב הכלכלי של יהודי סרוצק אז: התנאים הכלכליים אפשרו לעסוק רק במקצועות מסויימים ובמסחר זעיר — ורק יחידים יכלו לנסות וליזום פעולה משקית בשטחים אחרים. אולם אפילו בתנאים כאלה, רכשו היהודים במשך השנים גם נכסי־דלא־ניידי. ראוי להעיר שבשטח זה (רכישת נכסים) לא סבלו היהודים מהגבלות, כפי שזה היה נהוג ומקובל בישובים גדולים ומפותחים. הודות לזה גרו חלק מיהודי סרוצק בהתחלת המאה ה־19 בבתים פרטיים משלהם. כמובן, שהיו אלה בתי עץ קטנים ולא בתים עירוניים גדולים וגבוהים. חיים איצקוביץ' קנה בית כזה מאת יאן פולאקביץ' בשנת 1809 ולפי התיאור הרשמי, כלל המבנה כדלקמן: „2 חדרים, פרוזדור, מחסן קטן, אורוה לסוסים ורפת (לבהמות בית, להוציא חזירים) בעיר סרוצק אשר על הרביטבה (אחד מפרברי העיר)". הבעלים החדשים חויבו במס של 12 זלוטי לשנה, ובעד כל הבית שולם הסכום הגדול של 4360 זלוטי, סכום השווה לתשלום שתי שנות חכירה של מס המשקאות (פרופינציה).

לחלק ניכר של היהודים, במחצית השניה של המאה ה־19, היו נכסי־דלא־ניידי. בשנת 1864 נמצאו בסרוצק 197 משפחות יהודיות, מהן 50 משפחות (25.4%) גרו בבתי עץ פרטיים. באותו הזמן נמצא בעיירה רק בית לבנים אחד.

שונה היה המצב אצל הפולנים: 65% מהם גרו בבתים משלהם, אולם הם היו בעיקר חקלאים ומטבע הדברים בעלי אדמות, מבנים משקיים ובתי מגורים.

מספר קטן של יהודים, בעיקר פונדקאים, עסקו גם בגננות. בשנת 1825 היו ליהודים שמונה גנים פרטיים. כדאי לציין שטוביה לוין והפונדקאי אליעזר הירש היו בשנת 1820 נציגי הקהילה היהודית.

המבנה המשקי של סרוצק במאה ה־19, יצר בסיס רק למספר מוגבל של תושבים. האדמיניסטרציה של „הממלכה הפולנית" ושלטונות הכבוש הרוסיים, לא פעלו מאומה בכוון של תיעוש העיירה, כך שסרוצק נשארה ישוב בו התרכזו בעלי מלאכה, סוחרים זעירים וחקלאים אשר התעסקו, בחלקם, גם בעיסוקים אחרים.

גידול האוכלוסיה ומספר הבתים בסרוצק

ה ש נ ה	מספר האוכלוסיה	מספר הבתים	מספר דיירים בבית אחד ממוצע
1827	1008 נפש	100	11
1862	1879 „	140	14
1864	2116 „	142	15
1885 (בערך)	2500 „	200	מעל 12

בשנת 1864 גרו בסרוצק 197 משפחות יהודיות, שהן 1164 נפשות — 55% של האוכלוסיה הכללית.

המספרים הנ"ל מבליטים דרגת ההתפתחות של האוכלוסיה היהודית בסרוצק. קבוצה קטנה של כמה משפחות שהתישבו במחצית הראשונה של המאה ה־18 והתפרנסו מחכירת פונדק, משרפת יי"ש ובית מבשל שכר, הפכה בשנות החמישים של המאה ה־19 לחוג רחב יותר, שונה בהרכבו המקצועי וברכושו אשר היווה רוב התושבים בעיירה.

(תורגם מפולנית בידי חנוך ורדי)

ד"ר יעקב גאָלדבערג
(ירושלים)

יידן אין אַמאָליקן סעראָצק

וועָן די יידן האָבן זיך אין 18טן יאָרהונדערט באַזעצט אין סעראָצק, האָט די שטאָט שוין לאַנג עקזיסטירט. צוליב דער גינסטיקער לאַגע פון צוזאַמענפאַלן כּוחות די טייכן בוג און נאַרעוו, האָט זיך שוין דאָרט אין פריעַן מיטלאַלטער געפונען אַ ישוב, און אין 12טן יאָרהונדערט איז דאָרט אויפגעבויט געוואָרן אַ פריצישע פעסטונג. אין דער ערשטער העלפט פון 15טן יאָרהונדערט האָבן זיך אויף דעם שטח זייער אינטענסיוו אָנגעהויבן שאַפן ישובים און אַן אויפבוי פון האַנטווערק און האַנדל, וואָס האָט קאָנסעקווענט געפירט צו דעם אויס־פאָרמירן אַ רייַ נייַע שטעט, גרופירנדיק הויפטזעכלעך אַ באַפעלקערונג, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט האַנטווערק און מסחר. פון די נייַע שטעט, וואָס זענען אין 15טן יאָרהונדערט אַנטשטאַנען אין מאַזאָוושע זענען דערפון 75% געווען קאָנצענטרירט אויפן שטח מזרח־דרום און צפונדיק פון דער ווייסל. סעראָצק געהערט צו דער צפונדיקער גרופּע, וועלכע האָט אַרומגענומען זאַקראָטשים, נאָווע־מיאַסטאָ, פּזשאַשניש, מאַקאָוו און יאַנאָוו. וועָן סעראָצק האָט אין יאָר 1417 באַקומען די שטעטישע רעכט, איז עס שוין פון עקאָנאָמישן שטאַנדפונקט געווען אַן אַנטוויקלטער ישוב. דאָס שכנישע שטעטל נאַשעלסק האָט באַקומען די שטעטישע רעכט נאָך פריער, ד. ה. אין יאָר 1386, און אויך דאָס שכנישע פולטוסק — אייַנע פון די עלטסטע שטעט אין פוילן — האָט געהאַט די שטעטישע פריווילעגיע אין יאָר 1257.

אין משך פון די ערשטע 150 יאָר זינט דער עקזיסטענץ פון סעראָצק, האָט דאָס שטעטל אויסגעבילדעט אַלע יסודותדיקע אייגנשאַפטן פון אַ שטעטישן ישוב, פאָרשטעלנדיק מיט זיך אַ באַדייטנדיקן באַפעלקערונגס־פאָטענציאַל מיט פאַר־שידנאַרטיקע אַרבעטסגעביטן פון דער באַפעלקערונג.

דער גרעסטער אויפשטייג פון סעראָצק פאַלט זיך צוזאַמען מיט דער תקופה פון דער פראָספעריטעט פאַר פוילישע פעאָדאַלע שטעט בעת דער רענעסאַנס עפאָכע, ד. ה. אין 16טן און אָנהייב פון 17טן יאָרהונדערט. אין יאָר 1564 זענען אין סעראָצק געווען 264 הייזער, אין וועלכע ס'האָבן געווינט בערך 2000 איינווינער, ביי די דעמאָלטיקע פאַרהעלטנישן — אַ נישט קיין קליינע צאָל. וואָס שייך דער באַפעלקערונגס־צאָל, איז סעראָצק כּמעט תמיד געווען הינ־

טערשטעליק פון דעם גלייכצייטיק אַנטשטאַנענעם שטעטל זאַקראָטשים, אין וועלכן עס זענען דעם זעלבן יאָר שוין געווען 371 הייזער. לטובת סעראָצק זאָגט דער פּאַקט, וואָס שוין דעמאָלט האָבן דאָרט געווינט 57 פאַרשידענע האַנטווערקער, ד. ה. נישט קיין קליינער פראָצענט פון באַרופס־טעטיקע איינווינער. די גרויסע קאָמוניקאַציע־אַרטעריע וואָס האָט געפירט פון מאַזאָווישע אין דער לענג פון טייך בוג קיין רוסלאַנד און איז דורכגעגאַנגען דורך פּאָמיאַכאָווקע, סעראָצק, ווישקאָוו, בראק, ניעסקוזשין און ברייסק, איז געווען זייער גינסטיק לטובת דער אָרטיקער אַנטוויקלונג פון האַנדל און האַנטווערק. דאָ זענען געגאַנגען די טראַנספּאָרטן מיט סחורות, און קומענדיק אין קאָנטאַקט מיט פאַרשידענע סוחרים, פאַר־לייכטערט דעם אָפּזאַץ פון די אָרטיקלען, וואָס זענען פּראָדוצירט געווארן דורך סעראָצקער האַנטווערקער.

אין דער צייט פון רענעסאַנס־אויפבלי איז סעראָצק געווען דער צענטער פון מאַנופאַקטור־אויסאַרבעטונגען. ס׳האָט זיך דאָרט געפונען אַ פאַבריק פון מאַנופאַקטור, מיט וועמענס אייניריכטונגען ס׳האָבן זיך באַנוצט די דאָרטיקע וועבער און דערפאַר געמוזט אָפּצאָלן. דאָס געלט פון דעם אָפּצאָל איז געווארן באַשטימט אויף אויסגאַבן וואָס זענען געווען פאַרבינדן מיטן אָפּהיטן די שטעטישע שוץ־מויערן. חוץ די האַנטווערקער און וועבער האָט שוין דעמאָלט אין 16טן יאָרהונדערט אין סעראָצק עקזיסטירט אַ באַדייטנדיקע פּראָפּעסיאָנעלע גרופּע פישערס און זיי האָבן אויך דאָרט געווינט אין די שפּעטערע יאָרהונ־דערטער. אין יאָר 1564 האָבן זיי געציילט 30 פערזאָן. אין אַנדערע קליינע שטעט האָט זיך דעמאָלט אַ טייל פון דער באַפעלקערונג פאַרנומען מיט לאַנדווירט־שאַפט, באַזונדערס בעת די שטאָט האָט דיספּאָנירט מיט גרויסע לאַנד־שטחים. דער שטעטישער פּריווילעג פון יאָר 1417 האָט צוגעטיילט סעראָצק בערך 900 העקטאַר ערד, וואָס האָט זיך שפּעטער געפונען אין באַזיץ פון מאָנכע איינווינער.

אין דער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט האָט סעראָצק דורכגעמאַכט אַן עקאָנאָמישן קריזיס, וואָס איז שפּעטער מער פאַרשאַרפט געווארן צוליב די מלחמה־חורבות. אין די פופציקער יאָרן פון זעלבן יאָרהונדערט, הגם ס׳האָבן זיך נישט אָפּגעהיטן די סטאַטיסטישע ציפערן וועגן דעם פאַרנעם פון די היזקות, איז באַקאַנט דער פאַקט, אַז אין יאָר 1660 זענען בערך 88% פון שטעטישן באָדן געלעגן אומבאַארבעט, ווייל ס׳איז נישט געווען ווער ס׳זאָל אים באַארבעטן. דאָס באַווייזט וועגן דעם גרויסן חורבן און אויסוואַנדערונג פון שטעטל. דער וויידעראויפבוי פון שטעטל איז פאָרגעקומען זייער לאַנגזאַם און שפּעטער נישט מער צוריקגעקערט צו דער פאָזיציע, וואָס עס האָט פאַרנומען אין 16טן יאָר־

הונדערט. אָבער סעראָצק איז אין דעם פּרט נישט געווען קיין אויסנאַם, ווייל די מערהייט ענלעכע ישובים האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין אַ מצב פון אַבסאָלוטע נידערלאַגן, און דער פּראָצעס פון לאַנגיעריקן ווידעראויפבוי האָט שוין כמעט אין ערגעץ נישט צוריקגעקערט צו דער מדרגה פון דער רענעסאַנס־תקופה. אויך שפּעטער האָט סעראָצק געטיילט דעם גורל פון גרעסטן טייל פון פּוילישע שטעטישע ישובים, וואָס זענען כסדר חרוב געוואָרן דורך מלחמות און אינערלעכע מחלוקתן פון דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט. נישט געקוקט אויף די פּרווון פון אויפבויען דאָס שטעטל און אַלגעמיינע בעסערע קאָניונקטור, וואָס האָט געהערשט אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט האָט סעראָצק באַקומען אַן אָנדערן ווירטשאַפטלעכן פּראָפיל, ווי ס׳האָט געהאַט. אין 16טן און אָנהייב פון 17טן יאָרהונדערט האָט זיך דאָרט פאַרקלענערט די צאָל אייִנ־ווינער, ווי פריער. אין יאָר 1777 האָבן זיך דאָרט געפונען 57 הייזער, ד. ה. 21.5% פון דער פאַרבויטער צאָל פון יאָר 1564, און אין יאָר 1797 איז די צאָל הייזער געשטיגן ביז 77. אָבער די דאָזיקע אָנגעגעבענע צאָל שטעלט מיט זיך נישט פאָר אַלע אַספּעקטן פון די פאָרגעקומענע שינויים, ווייל אין 18טן יאָר־הונדערט האָט דער קליינשטעטלדיקער אופן פון בויען סעראָצק געטראָגן אַ דאָר־פישן כאַראַקטער און מיט גאָרנישט דערמאָנט די הייזער פון 16טן און אָנהייב 17טן יאָרהונדערט.

די וויכטיקסטע שינויים האָבן געהאַט אַ שייכות מיט דער פּראָפּעסיאָנעלער סטרוקטור פון די איינווינער און דערמיט פאַרבונדענע ווירטשאַפטלעכע פונקציעס פון שטעטל. סעראָצק האָט אָנגעווירן איר באַדייטונג אַלס פונקט אויפן אינטער־נאַציאָנאַלן האַנדלס־וועג, ווייל צוליב דער אַלגעמיינער ווירטשאַפטלעכער נידערלאַגע אין לאַנד האָט אויך דער האַנדל פאַרלוירן זיין כריעדיקע פאָזיציע. די צאָל האַנטווערקער, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, האָט זיך פאַרקלענערט ביז צום מינימום, און די וועבער זענען לגמרי פאַרשוווּנדן. אַ טייל פון זיי האָט כאַראַזט דאָס שטעטל, אַדער אומגעקומען פון מלחמות און עפּידעמיעס, וואָס האָט גורם געווען אַ הפסקה ביים קאָנטינואירן די טראַדיציאָנעלע פּראָפּעסיעס פון די דאָרטיקע איינווינער. די באַזע פון דער עקאָנאָמישער עקזיסטענץ איז געוואָרן די לאַנדווירטשאַפט און ווירטשאַפטלעכן לעבן פון שטעטל האָט זיך כאַראַקטעריזירט די פּראָדוקציע פון בראָנפן און ביר, מיט וואָס ס׳האָבן זיך באַשעפטיקט די איינווינער, אָבער דער הויפּט מקור איז געווען די בראָנפנברויערייַ און די קרעטשמע, וואָס האָט געהערט צום פריצישן הויף. דאָרט איז אויך געווען דער פאַרקויף פון די אויסגעאַרבעטע געטראַנקען, אַזוי אַז דאָס איז אויך געווען

איינער פון די ווייניקע געביטן וואָס האָבן געגעבן אַ מעגלעכקייט אין שטעטל צו פאַרדינען מחוץ דער לאַנדווירטשאַפט. ס׳איז אַלגעמיין געווען באַקאַנט, אַז מיט דער אַרענדע פון די שענקען, בראָנפנברענערייען און בראָווארן האָבן זיך אין פריערדיקן פוילן בעיקר פאַרנומען יידן. אויך דאָ האָבן זיך דערמיט פאַרנומען די ערשטע יידישע איינווויינער. די יידן זענען דאָ אַהערגעקומען אין דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט, אָבער די ערשטע ידיעות וועגן זיי שטאַמען ערשט פון יאָר 1765.

די יידן האָבן געווויינט אין סעראָצק און אין דער פאָרשטאָט, ווו ס׳האָט זיך געפונען דער אַמט פון וואָיט. ווי ס׳איז אָנצונעמען האָט די ערשטע יידישע משפחה געווויינט אין דער קרעטשמע פון וואָיט, צי וואָס ס׳איז נישט געווען נייטיק די הסכמה מצד די דאָרטיקע איינווויינער, און נישט פון מאַגיסטראַט.

דער וואָיט־אַמט האָט באַשטימט די פענסיע פון דעם וואָיט, וועלכער איז געשטאַנען אין שפּיץ פון דער זעלבסט־פאַרוואַלטונג און אויסגעפירט געריכטלעכע פונקציעס. אין אַ סך שטעט האָבן די פריצים איבערגענומען די וואָיט־אַמטן, אַזוי אַז די באַזיצער פון די אַמטן האָבן זיך שוין נישט פאַרנומען מיט אַנדערע מוניציפּאַלע אַמטן. אין סעראָצק, וואָס איז שוין אין יאָר 1432 געווען אַ קעניג־לעכע שטאָט, האָט זיך דער וואָיט־אַמט געפונען אין פריצישע הענט. דאָס איז געווען אַ פאַרמעג, וואָס האָט אַרומגענומען 60 העקטאַר ערד. אין דעם וואָיט־שטח האָט זיך געפונען אַ קרעטשמע, וואָס איז געווען געדעקט מיט דאַכווקעס. די קרעטשמע איז באַשטאַנען פון 2 שטובן מיט אַ קאַמער און דערנעבן אַ פערד־שטאַל. דאָס איז געווען אַ טיפּ פון אַן אַזוי גערופענע דורכפאָר־קרעטשמע, וואָס האָט גלייכצייטיק געדינט אַלס אַ האָטעל. מען קען זיך פאָרשטעלן די דאָרטיקע ענגשאַפט, ווייל אין די 2 שטובן האָט זיך געפונען די משפחה פון קרעטשמער, די קרעטשמע און אויך פלאַץ צו שלאָפן פאַר די דורכרייזנדע. לויט אַפּיציעלע ידיעות האָבן אין יאָר 1765 אין דער קרעטשמע געווויינט 8 פערזאָן, חוץ די צוליב שטייער־טעמים אויסבאַהאַלטענע משפחה־מיטגלידער.

אין דער צייט איז די קרעטשמע געווען אין פאַכט פון מלך אַבראַמאָוויטש. ער האָט דאָרט געווויינט מיט זיין ווייב צירל און זייער זון מרדכי מיט זיין ווייב נעכע און טאָכטער פעשע. מרדכי האָט אויסגעפירט אַ סך אַרבעט, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיטן פירן די קרעטשמע, וואָס ביי אַנדערע קרעטשמעס, האָט זיך דערמיט פאַרנומען די דינערשאַפט. אין דער קרעטשמע האָט געווויינט יאָסל, דער שוואָגער פון מלך אַבראַמאָוויטש מיט זיין פרוי און זיין זון, וועלכער האָט אויך געהייסן מרדכי.

אין סעראַצק האָבן נאָך געווינט 2 יידישע משפחות: איציק שמולעוויטש — דער אַרענדאַר פון דער בראָנפן־ברענעריי און בראָווּאַר, מיט זיין פרוי רחל, צוויי זין — לייביש און בערעק און אַ טאָכטער פריידע. ביי זיי האָט געווינט דער אומפאַרהיירעטער יעקב — דער ברודער פון איציק שמולעוויטש. די צווייטע יידישע משפחה איז געווען דער קרעטשמער ישראל מיט זיין פרוי רחל און טאָכטער איטאַ. חוץ די דערמאָנטע יידישע משפחות איז אין סעראַצק געווען דער לערער פון יידישע קינדער, שמואל אַבראַמאָוויטש. כדאי צו באַמערקן, אַז דער רוב פון די דעמאָלטיקע לערער אין די דערפער און קליינע שטעטלעך זענען געווען נישט פאַרהיירָטע פערזאָנען. ביים אַרענדאַר איציק שמולעוויטש האָט געווינט דער לערער שמואל אַבראַמאָוויטש, וועלכן מ׳האָט צוליב זיין פראָפעסיע געפרופן „דער אינספעקטאָר״.

די קרעטשמער־יידן אין סעראַצק זענען באַדראָט געווען פון דער קאָנקורענץ מצד דעם אַרטיקן גלח, וועלכער האָט אויך געפירט אַ קרעטשמע. די קרעטשמערס האָבן נישט געהאַט קיין גרויסע הכנסות, מחמת דער שוואַכער אַנטוויקלונג פון שטעטל. אי זיאָר 1765 האָט די שטעטלדיקע פאָרוואַלטונג דערקלערט, אַז דאָס שטעטל האָט נישט קיין שום יאָרמאַרקן און שלעפט זיך איבער אַנדערע שטעט־לעך. צוליב דעם געפונען זיך שוין נישט אין יאָר 1781 די יידישע משפחות, וועלכע האָבן דאָרט געווינט אין יאָר 1765. צום ערשטן האָט זיך אַרויסגעצויגן פון שטעטל מלך אַבראַמאָוויטש און נאָך אים האָט שוין קיינער נישט געוואָלט פאַכטן די קרעטשמע ביים וואָיט. זי איז געשטאַנען ליידיק, און אין דער באַ־שרייבונג פון דער ווירטשאַפט פון „וואָיט״ פון יאָר 1773 איז צו לייענען: „די קרעטשמע מיט דעם שטאַל וועט שוין נישט האָבן קיין תיקון״.

אין יאָר 1781 האָבן אין סעראַצק געווינט 7 יידישע משפחות פון וועלכע צוויי האָבן זיך מפרנס געווען פון פראָפינאַציע (בראָנפן־ברענעריי). דער דעמאָל־טיקער אַרענדאַר פון דער בראָווער און בראָנפן־ברענעריי, אַן עלטערער מענטש, האָט דאָרט געווינט מיט זיין פרוי, זון און שניר און באַשעפטיקט אַ יידישן דינער. דער קרעטשמער האָט געהאַט 2 דינער. די 5 אַנדערע משפחות האָבן זיך פאַרנומען מיט האַנטווערקעריי און קליינעם מסחר.

אַזוי האָט אויסגעזען די קליינע יידישע געזעלשאַפט אין 18טן יאָרהונדערט אין סעראַצק, וואָס האָט פאַרמאָגט אַלע כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפטן פון די קליינע יידישע ישובים אין דעמאָלטיקן פוילן. אין יאָר 1765 זענען די יידן אין סעראַצק באַשטאַנען בעיקר פון אַרענדאַרן און קרעטשמערס. פונקט אַזוי האָט אויסגעזען דער מצב פון אַלע ישובים, באַווינט פון בלויז אייניקע יידישע משפחות.

דאָך אין משך פון אייניקע יאָרן האָט זיך דער מצב געענדערט. אין יאָר 1781 האָבן זיך די טאַטעס פון די פינף משפחות שוין פאַרנומען מיט עפעס אַנדערש. דאָס קליינע הייפל ווּאָס האָט געפירט אַן אָרעם לעבן אין אָרעמען שטעטל, האָט זיך זייער אָנגעשטרענגט צו האַלטן אַ מלמד פאַר זייערע קינדער. אין יאָר 1765 האָבן זיך שוין דאָרט געפינען צען מענער, ווּאָס האָט דערמעגלעכט די יידן צו דאַוונען מיט אַ מנין.

דאָך זענען אין 18טן יאָרהונדערט די יידן אין סעראָצק געווען אין אַ צו קליינער צאָל, כדי צו גרינדן אַן אייגענע קהילה. און צוליב דעם געהערט צו דער קהילה אין נאַשעלסק, ווּאָס האָט אָנגעפירט מיט דער יידישער באַפעלקערונג פון 11 דערפער און 4 שטעט פון דרום־מזרח מאַזאָוושע. (נאַשעלסק, סעראָצק, זאַקראָטשים און נאָווע־מיאַסטאָ). נאַשעלסק איז, ווי אויך יענער צייט, שוין געווען אַ גרויסער יידישער ישוב. אין יאָר 1765 האָבן דאָרט געווינט בערך 420 יידן. פון די יידישע שטעטלעך, ווּאָס האָבן געהערט צו דער נאַשעלסקער קהילה, איז סעראָצק געווען דאָס גרעסטע, ווייל אין זאַקראָטשים האָבן דעמאָלט געווינט 12 און אין נאָווע־מיאַסטאָ — 18. אַ זעלבשטענדיקע יידישע קהילה איז אין סעראָצק אָנטשטאַנען אין די צוואַנציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט.

נאָך דער דריטער צעטיילונג פון פוילן, ד. ה. אין יאָר 1795 — האָט סעראָצק געהערט צו דער פרייסישער ממשלה, און פון יאָר 1806 — צום דעמאָלט געשאַפענעם וואַרשעווער פירשטנטום. במשך דער צייט פון פירשטנטום זענען אייניגעטרעטן געוויסע שינויים אין די אינערלעכע פאַרהעלטענישן פון שטעטל, ווּאָס האָט זייער געליטן צוליב נאַפּאָלעאָנס קריגס־קאַמפּאַניע. אויפן באַפעל פון נאַפּאָלעאָנען האָט מען אין יאָר 1810 אָנגעהויבן צו בויען מיליטערישע באַפעס־טיקונגען צווישן בוג און נאַרעוו, ווּאָס האָבן געזאָלט דינען צו סטראַטעגישע פונקציעס לויט די מיליטערישע פּלענער פון נאַפּאָלעאָנען. אויך סעראָצק איז געווארן אַריינגענומען אין די פּלענער, און אין רעזולטאַט דערפון האָט עס גורם געווען אַ געוויסע אויפלעבונג אין שטעטל, און דערפירט צו גינסטיקע באַדינגונגען פאַר דער וויכטשאַפטלעכער טעטיקייט פון די סעראָצקער יידן. די דאָזיקע באַ־גלייטנדיקע אומשטענדן האָט באַשריבן דער סעראָצקער ייד טוביה לעווין, וועלכער איז אין די שפּעטערדיקע יאָרן געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער דאָרטיקער קהילה. אין זיין בריוו צו דער מאַכט פון וואַרשעווער פירשטנטום לייענט מען, אַז ס׳איז דעמאָלט געווען: „אַ שטאָט ווּאָס באַפעסטיקט זיך, אין וועלכער זעלנער און אַרבעטער זענען באַשעפטיקט ביי די אָקאָפעס (פאַרשאַנ־צונגען) און אויך מייסטער אין פאַבריקן, אַלץ אין אַ גרויסער צאָל״.

דאָך האָט די ווירטשאַפטלעכע אויפלעבונג, וואָס איז געקומען צוליב אַזעלכע סיבות, נאָר געקאָנט טראָגן אַ פאַראיבערגייענדיקן כאַראַקטער, און פאַקטיש האָט עס נאָר אָנגעהאַלטן צוויי יאָר, ד. ה. אין משך פון בויען די פעסטונג. טוביה לעווין האָט אין 1812 געשריבן: „די אַרבעט ביי דער באַפעסטיקונג אין שטעטל סעראָצק איז געוואָרן אָפגעשטעלט, און די זעלנער, האַנטווערקער און אַרבעטער זענען אַריבער אין דער מאָדלינער פעסטונג". צוליבן בוי פון דער פעסטונג האָבן די סעראָצער איינווינער אויך געהאַט געוויסע היזקות, ווייל מען האָט ביי זיי צוליב דעם צווענק צוגענומען אַ טייל פון זייערע פעלדער, לאָנקעס און גערטנער. בעת זיין קורצן אויפהאַלטן זיך פון נאַפאָלעאָנען אין יאָר 1810 אין סעראָצק, האָבן די דאָרטיקע איינווינער אים איבערגעגעבן אַ בקשה, אין וועלכער זיי האָבן געבעטן, ער זאָל זיי פאַרגיטיקן די שאָדנס דורך פאַרקלענערן די שטייערן. די דאָזיקע בקשה האָבן זיי איבערגעחזרט אין 1812, אָבער דער גאַנג פון די אַלגעמיינע געשענישן האָט שוין נישט דערמעגלעכט צו דערליידיקן דעם ענין.

אין דער צייט פון בויען די פעסטונג האָט אין סעראָצק זיך אויפגעהאַלטן אַ מיליטערישער גאַרניזאָן. ווי ס׳איז צו זען פון דעם דערמאָנטן לעווינס פאַרצייכענונגען, איז אין סעראָצק אָנגעקומען אַ גרופּע מענטשן מיט סטאַבילע און באַדייטנדיקע הכנסות, און דערמיט פאַרגרעסערט דעם אומזאַץ אין די אָרטיקע קרעטשמעס און אויך די פּראָדוקציע פון בראָנפן און ביר. די משקאות זענען אויך געווואָרן פּראָדוצירט דורך די שטעטישע איינווינער, זיי האָבן אָבער געמוזט דערפאַר צאָלן שטייערן. די דעמאָלטיקע אַדמיניסטראַציע האָט נישט באַזעסן אַ ספּעציעלן ווירטשאַפט־אָפאַראַט איינצוקאַסירן אָזאַ שטייער, נאָר האָט דעם דאָזיקן שטייער פאַרפאַכטעט, ס׳רוב צו יידן. אין יאָר 1811 איז דער פאַכטער אין סעראָצק געווען דער דערמאָנטער טוביה לעווין, אין דער מיינונג, אַז צוליבן פאַרגרעסערן די הכנסות אין דער פּראָפּינאַציע וועט ער אויך פון דעם שטייער־פאַכט קאָנען גוט פאַרדינען. דער ווּיקס פון אומזאַץ האָט אויך גורם געווען דאָס שטייגן פון דער שטייער־קוואָטע. לעווין, וועלכער האָט אין 1811 געפאַכטעט אויף דריי יאָר דעם שטייער, האָט געמוזט פאַר יעדן יאָר צאָלן 2860 זלאָטעס, בעת זיין פאָרגייער האָט אין 1810 נאָר געצאָלט 2400 זלאָטעס. צוליבן איבערפירן די אַרבעטער קיין מאָדלין, איז לעווין נישט געווען בכוח נאָכצוקומען די באַדינגונגען פון פאַכט־הסכם, ווייל אין דער ניי־געשאַפענער סיטואַציע, האָבן זיך פלוצים פאַרקלענערט די הכנסות פון די בראָנפן־ און ביר פּראָדוצענטן.

דאָס בויען פון דער פעסטונג אין סעראָצק האָט געשאַפן פאַרדינסט־

מעגלעכקייטן אויך פאַר די יידן, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיטן האָלץ־האַנדל. סעראָצק איז פאַר אַזאַ האַנדל גאָר באַקוועמער פונקט, מחמת דאָס שטעטל ליגט צווישן צוויי פאַרקער־טייכן, וואָס האָבן דערמעגלעכט דעם האָלץ־טראַנס־פאָרט. אָנהייבנדיק פון יאָר 1807 האָט דאָס טראַנספאָרטירן אויף די טייכן אַרגאַניזירט אליהו מייער און עס געפירט אויף אַ ברייטן פאַרנעם, אַזוי, אַז אין יאָר 1820 איז ער שולדיק געווען אין מאַגיסטראַט די באַדייטנדיקע סומע פון 250 זלאָטעס שטייער פאַרן טראַנספאָרטירן איבערן נאַרעוו. ביים זעגלען אויפן וואַסער זענען ס׳רוב באַשעפטיקט געוואָרן סעראָצקער איינווינער, וועלכע האָבן זיך שוין לאַנג פריער דערמיט פאַרנומען, אַזוי אַז אין יאָר 1830 האָבן זיך דאָרט געפינען 17 קוואַליפיצירטע טראַטווע־פירער.

פון יאָר 1815 האָט סעראָצק געהערט צום פוילישן קעניגרייך. אין די קומענדיקע יאָרן האָט דאָס שטעטל געהאַט די מעגלעכקייט זיך אַ ביסל צו אַנטוויקלען, ס׳האָט זיך פאַרמערט די יידישע באַפעלקערונג, און ס׳האָט זיך פאַרענדערט די אינערלעכע באַשעפטיקונגס־סטרוקטור. פון די 16 פאַכן, מיט וועלכע ס׳האָט זיך אין דער ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט פאַרנומען די סעראָצקער באַפעלקערונג, פאַרנעמען זיך יידן — נאָר מיט 7. יידן האָבן זיך אין יענער צייט פאַרנומען מיט טעפעריי, שמידן, מילנערס, טראַטווע־פירער, פישערס, טישלערס, שלאָסערס און שוסטערס. די יידן זענען רעפרעזענטירט ס׳רוב ביי שניידעריי, וואָס איז שוין אין 18טן יאָרהונדערט געווען אַ זייער כּאַרשפרייטער פאַך. אין שכנותדיקן נאַשעלסק איז שוין אין דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט געווען אַ יידישער שניידער־צעך, וואָס האָט גרופירט האַנטווערקער פון דער באַקליידונגס־בראַנזשע אויפן געביט פון דער דעמאָלטיקער נאַשעלסקער קהילה. אין סעראָצק זענען אין דער בעקעריי־בראַנזשע די מערהייט געווען יידן, און אויך אין גאַנצן אָרטיקן האַנדל.

די פּראָפעסיאָנעלע סטרוקטור פון דער באַפעלקערונג אין סעראָצק אין יאָר 1830

פּראָפעסיע	צאָל יידן	צאָל קריסטן	צוזאַמען
בעקער	4	1	5
פּליישער	1	6	5
שטיינהאַקער	3	1	4
מילנער	—	3	3
פישער	—	12	12
שניידער	6	2	8
שוסטער	—	4	4
גאַרבער	1	—	1
היטלמאַכער	1	—	5
שלאָסער	—	1	1
שמידן	—	2	2
בלעכער	—	4	4
טישלער	—	1	1
טעפּער	—	3	3
טראַטוויערס	—	17	17
קרעמער	12	—	12
צוזאַמען	28 (33%)	57 (67%)	85

אַ טייל פון די סעראָצקער איינווינער האָבן זיך פאַרנומען ווי אַ נעבן פאַרדינסט מיטן אויסאַרבעטן און פאַרקויף פון ביר און בראַנפן. אין יאָר 1817 האָבן זיך דערמיט פאַרנומען 23 סעראָצקער איינווינער, צווישן זיי 15 יידן, צווישן זיי אויך בעקער און הענדלער. די הכנסות פון דער פּראָפּינאַציע האָבן אין אַ געוויסער מאָס דערגענצט זייערע הויז־הוצאות. אַזוי ווי אין פּריערדיקע יאָרן האָט זיך דער פאַכט פון פּראָפּינאַציע־שטייער אויך געפּינען אין די הענט פון די דאָרטיקע יידן. לויט די אָנגענומענע פאָרשריפטן האָט מען געקאָנט פאַכטן נאָר דורך ליציטאַציע, אַזוי אַז באַקומען האָט זי נאָר דעריעניקער, וועלכער האָט פאָרגעלייגט די גרעסטע סומע, און אַליין זיך צופּרידן שטעלן מיט אַ קליינעם פּראָצענט. דאָס פלעגט פאָרקומען אויף פאָלגנדיקן אופן: דער מאַגעסטראַט האָט

מודיע געווען ענין און טערמין פון דער פֿאַרשטייענדיקער ליציטאַציע. און מ׳האָט אויך מודיע געווען אין דער שטעטישער שול, און די קהילה־פֿאַרשטייער האָבן זיך געמוזט אונטערשרייבן, אַז זיי האָבן וועגן דעם אינפֿאָרמירט די יידן. די ליציטאַציעס האָבן טייל מאָל געהאַט אַ כאַראַקטעריסטישן פֿאַרלויף, און יידן פלעגן דאָביי שפּילן די הויפּט־ראָל. אין יאָר 1819 האָט אין אַזאַ ליציטאַציע זיך באַטייליקט איין ייד — דער קרעטשמער אליעזר הערש, וועלכער האָט העלדיש ריוואַליזירט מיט דריי פּריצים, ס׳האָט דעצידירט אַ קליינער אונטערשיד אין דער פֿאַרגעלייגטער סומע, ווייל דער פּריץ איגנאַצי דמאָכאָווסקי האָט פֿאַרגעלייגט 2003 זל. און דער דערמאָנטער ייד — 2004 זל.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן זענען בי׳י אַזעלכע ליציטאַציעס צווישן די סעראָצ־קער יידן פֿאָרגעקומען קאָנקורענץ־קאַמפֿן, ווייל דאָס פּאַכטן דעם פֿראָפּינאַציע־שטייער איז פֿאַר זיי געווען איינע פון די זעלטענע מעגלעכקייטן צו דערגרייכן אַ לייכטן פֿאַרדינסט. אין יאָר 1847, איז דורכן וועג פון דער ליציטאַציע אין סעראָצק געוואָרן דער פֿאַכטער הערש איגעלבערג. קעגן אים איז אַרויסגעטרעטן פּסח מיאָדאָוויק, וועלכער האָט וועגן דעם ענין געשריבן אַ בריוו צו דער קאָמיסיע פון אינערלעכע ענינים אין וואַרשע, אין וועלכן ס׳איז צו לייענען: „אַלס סטאַבילער סעראָצקער איינווינער בעת דער באַקאַנטגעמאַכטער ליציטאַציע צו פֿאַרפּאַכטן די הכנסות פון דער פֿראָפּינאַציע, נישט זייענדיק דעמאָלט אין דער היים און אַהיימקומענדיק האָב איך זיך דערווּוסט, אַז דער ייד הערש איגעלבערג האָט באַקומען דעם פּריער דערמאָנטן פּאַכט פֿאַר 330 זילבערנע רובל. איך דעקלאַריר די סומע פון 375 זילבערנע רובל מיט דער בקשה, אַז די חשובע רעגירונגס־קאָמיסיע זאָל באַווילקן צו פֿאַראַרדענען צווישן מיר און אים אַ ווידערהאָלטע קאָנקורענץ־ליציטאַציע, אָדער צו פֿאַראַרדענען דירעקט מיט מיר צו שליסן אַ קאָנטראָקט". דאָס איז נישט געווען דער איינציקער פּרווו, וואָס האָט געצילט אַוועקצונעמען איגעלבערגן דאָס פּאַכטן, ווייל גלייכצייטיק האָט אויך אַ צווייטער סעראָצקער ייד, בערעק ראָזענטאָל, פֿאַר דעם אָפּערירט 400 רובל, דאָס הייסט נאָך מער ווי מיאָדאָוויק. דאָך איז איגעלבערג געבליבן ביי דעם פּאַכט, הגם ער איז כסדר צוליב דעם געוואָרן אָטאָקירט דורך די יידן. די האָנדלונג פון מיאָדאָוויקן און ראָזנטאָלן באַווייזן אַז די אינערלעכע באַציאונגען צווישן די יידן אין סעראָצק אין דער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, האָבן שוין נישט געטראָגן דעם כאַראַקטער פון די קליינע ישובים מיט אַ קליינער צאָל יידישע משפּחות, ווייל נאָר דאָרט האָט זיך דאָס צוזאַמענלעבן געשטיצט אויף די גוטע שכנישע באַציאונגען. דאָקעגן האָט זיך שוין אין סעראָצק געפֿינען אַ צאָלרייכע יידישע געזעלשאַפֿט וווּ ס׳האָבן,

נאַטירלעך, געמוזט קומען צו ריוואַליזאַציע און קאָנקורענץ־קאַמפן צו דער־גרייכן בעסערע הכנסה־מקורות.

די סעראָצקער יידן האָבן זיך באַמיט אויף פאַרשידענע אופנים צו פאַכטן די פראָפינאַציע הכנסות. ס׳האָבן זיך באַמיט אַפילו אַזעלכע, וועלכע האָבן נישט דיספּאָנירט מיט דעם דערצו נייטיקן קאַפּיטאַל. צו די לעצטע האָט אויך געהערט דער דערמאָנטער טוביה לעווין, וועלכער האָט אין יאָר 1811 נישט געקאָנט אַרײַנלייגן די געפאָדערטע קאָוציע. דער וויצע־פרעפעקט פון פולטוסקער פאָוויאַט האָט שפּעטער פעסטגעשטעלט, אַז לעווין איז נישט נאָר געווען בכוח צו באַלייגן קאָוציע, נאָר אויך געווען אַזוי אָרעם, אַז אין פאַל פון גרעלט היזקות וואָלט ער נישט געווען אין שטאַנד דאָס צו דעקן. ס׳איז כדאי, צו דערמאָנען, אַז אין יאָר 1820 זענען לעווין, צוזאַמען מיט אַן אַנדערן פאַכטער — אליעזר הערש, געווען די פאָרשטייער פון דער שטעטישער קהילה.

אין יאָר 1822 האָט דעם פראָפינאַציע־שטייער אין סעראָצק געפאַכטעט אליעזר קאָהן, אַבער נישט באַזיצנדיק אייגן געלט, האָט ער עס געמוזט איבערגעבן צו סוב־פאַכטערס. דעם משא־ומתן האָט פאַרמיטלט משה גאָלדבערג פון מאָקאָוו, ברענגענדיק דעם פאַכטער פּסח קופּטשיק, און דער לעצטער האָט כסדר דעם פאַכט איבערגעגעבן צו אַנדערע יידן. אויף אַזאַ אופן איז אַנטשטאַנען אַ ריי פון סוב־פאַכטערס, וועלכע האָבן נישט דיספּאָנירט מיט דעם דערצו נייטיקן געלט, און געמוזט אַוועקגעבן די פאַכט צו אַנדערע יידן. נאָר דורך דעם כסדרדיקן אַוועקגעבן די פאַכט צו אַנדערע רעפלעקאַנטן האָבן זיי באַקומען ביי דעם אַ מעגלעכקייט צו פאַרדינען קליינע סומעס. אַנוועגדן אַזעלכע מעטאָדן איז געווען פאַרבינדן מיט דער אַלגעמיינער לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג פון דעם דעמאָלטיקן סעראָצק, ווו די עקאָנאָמישע באַדינגונגען האָבן דערלויבט פאַרנעמען זיך נאָר מיט איינצלנע פאַכן און מיט קליינהאַנדל, ווייל ווירטשאַפטלעכע איניציאַטיוו אויף אַנדערע געביטן האָבן געקאָנט אַנטוויקלען נאָר יחידים.

אָבער אַפילו אין אַזעלכע באַדינגונגען האָבן אין משך פון יאָרן וואָס אַמאָל מער יידן געקויפט אומבאַוועגלעכע גיטער. ס׳איז כדאי אונטערצושטרייכן, אַז אויף דעם געביט איז פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין סעראָצק נישט איינגעפירט געוואָרן קיין שום באַגרענעצונגען ווי מען איז זיך נוהג געווען אין גרעסערע און מער אַנטוויקלטע ישובים. צוליב דעם האָט אַ טייל סעראָצקער יידן אין די ערשטע יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט געווינט אין אייגענע הייזער. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס זענען נישט געווען קיין גרויסע שטעטישע הייזער, נאָר

קליינע האָלצערנע הייזער. אַזאַ הויז האָט אין יאָר 1809 געקויפט חיים איצקאָוויטש פון יאַן פּאָלאַקעוויטש, און לויט דעם אַמטלעכן באַשרייבן איז דאָס געווען אַ געביידע: „פון 2 שטיבן, אַן אַלקער מיט אַ קאַמער, אַ שטאַל מיט אַ כלעוו (פּאַר בהמות, און נישט פּאַר חזירים) אין דער שטאָט סעראָצק אויף דער „רעביטווע". די נייע אייגנטימער זענען געווען פּאַרפליכטעט צו אַן אָפּצאָל פון 12 זל. אַ יאָר, און פּאַר דער געביידע האָט ער באַצאָלט די גרויסע סומע 4360 זל. ד. ה. צוויי מאָל אַזוי פיל ווי ס׳האָט געקאָסט דער אָפּצאָל פון יערלעכן פּאַכט פון פּראָפּינאַציע־שטייער אין סעראָצק.

אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט האָט אַ גרויסער טייל יידן געהאַט אייגענע אומבאַוועגלעכע גיטער. אין יאָר 1864 האָבן זיך דאָרט געפינען 197 יידישע משפחות — פון דעם 50 משפחות (25.4%) וואָס האָבן געווינט אין אייגענע האָלצערנע הייזער, ווייל אין דער צייט האָט זיך אין סעראָצק געפונען נאָר איין געמויערט הויז. אַנדערש האָבן זיך פאָרגעשטעלט די אייגנטום־פּאַרהעלטענישן ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג אין דעם דעמאָלטיקן סעראָצק. 65% קריסטן האָבן געווינט אין אייגענע הייזער, אָבער זיי זענען בעיקר געווען לאַנדווירטן, אייגנטימער פון באָדן, ווירטשאַפטלעכע בנינים און ווויינהייזער. אַ קליינע צאָל יידן, בעיקר קרעטשמער האָט זיך פאַרנומען מיט געטנעריי, און אין יאָר 1825 האָבן 8 יידן געהאַט אייגענע געטנער.

די סעראָצקער ווירטשאַפטלעכע סטרוקטור פון 19טן יאָרהונדערט האָט נאָר געשאַפן אַ ווירטשאַפטלעכע עקזיסטענץ־באַזיס פאַר אַ זייער באַגרענעצטער צאָל אייגווויינער, די אַדמיניסטראַציע פון פּוילישן קעניגטום און די אָקופּאַציע־מאַכטן האָבן גאָרנישט געטאָן אין דער ריכטונג פון אינדוסטריאַליזירן דאָס שטעטל. אַזוי איז סעראָצק געבליבן אַ ישוב וואָס האָט אין זיך גרופּירט האַנטווערקער, קליינהענדלער און לאַנדווירטן, וועלכע האָבן זיך טיילווייז אויך פאַרנומען מיט אַנדערע מלאכות.

ווּוקס פון דער באַפעלקערונגסצאָל און הייזער אין סעראָצק

יאָר	באַפעלקערונגס־צאָל	הייזערצאָל	דורכשניטלעכע צאָל אייגווויינער פון אַ הויז
1827	1008	100	11
1862	1979	140	14
1864	2116	142	15
1885 בערך	2500	200	אַריבער 12

שוין אין יאָר 1864 האָבן אין סעראָצק געווינט 197 יידישע משפחות. אין אַלגעמיין זענען דעמאָלט געווען אין סעראָצק 1164 יידן, וואָס האָבן געבילדעט 55% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. דאָס באַווייזט די אַנטוויקלונגס־מדרגה פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אַמאָליקן סעראָצק. אַ גרופּע פון אַ פּאָר משפחות, וועלכע האָט זיך דאָרט באַזעצט אין דער ערשטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט און וועלכע האָט זיך אויסגעהאַלטן פון פּאַכטן אַ קרעטשמע, אַ בראָווּאַר אָדער בראָנפּנברענעריי האָט זיך אין די פופציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסן קרייז. פאַרשידנאַרטיק אין באַצוג פון פּראָפּעסיעס און פאַרמעגן, פּאָרשטעלנדיק מיט זיך דעם רוב איינווינער פון שטעטל.

מקורות:

Archiwum Skarbu Koronnego, oddział LVI, Nr. 22, k. 42-44.

Zakroczymskie Grodzkie Relacje Nr. 67, k. 376-377, 274, 277.

Zakroczymskie Grodzkie Relacje Nr. 76, k. 278, 816-824 v.

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych, Nr. 4673, 4674, 4675, 4676, 4678, 4680.

חנוך ורדי
(רמת־גן)

יהודי סרוצק מסוף המאה ה־19 עד פרוץ מלחמת העולם השניה

פ ת י ח ה

סרוצק השתייכה עד שנת 1856 לפלך פלוצק ומאז — לפלך ורשה, מחוז פולטוסק. בסוף המאה ה־19, לפי מיפקד התושבים בשנת 1897, היו מספרי התושבים כדלקמן:

המספר הכללי	יהודים	פולנים
3916	2054 (52,5%)	1862 (47,5%)

(יאֶבראיסקאיא אנציקלופדיה (רוסית), כרך 14, עמ' 174)

פ ר ק ר א ש ו ן

מהתחלת המאה ה־20 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914

החיים זרמו במסלולם המסורתי הרגיל: מרכז החיים היה בית המדרש, החינוך כולו היה בחדרים ובישיבות, ועל פי הרב ישק כל דבר. החיים הכלכליים מדולדלים, הפרנסה בדוחק ורבים נתמכים ע"י „מתן בסתר". רק הדים קלושים מהמתהווה בעולם הגדול ובעולם היהודי, כגון: מלחמות, מהפכות, שביתות, פרעות, ההתעוררות הציונית והסוציאליסטית — מגיעים לעיירה. לפעמים מגיע שליח ציוני לעיירה וכולם שומעים בצמאון את דרשתו. מפה לאוזן מוסרים על אחד שהפיץ כרוזים אסורים בקרב אכרי הסביבה ושהוגדרמריה מחפשת אחריו.

אחרי מהפכת 1905 הגבירו שלטונות הכבוש הרוסיים את הלחץ נגד היהודים, גם באותם המקומות שעד כה לא הרגשה — כמו בסרוצק — יד הכובש. כמה מהמהפכנים היהודים (אהרלה המהפכן ואחרים) ברחו לאמריקה הצפונית, אחדים הגיעו בדרך־לא־דרך לארץ־ישראל.

ב־1912 גברה האנטישמיות בקרב הפולנים, עקב הבחרו (בתמיכת היהודים) של יגללו (נציג השמאל) ל„דומה" הרוסית ומפלתו של נציג האנדקים יאן קוכז'בסקי.

האנטישמים הפולנים הכריזו חרם כלכלי כללי נגד היהודים, ממנו סבלו במיוחד יהודי העיירות הקטנות — וסרוצק ביניהן — אשר הגיעו עד סף ההתרוששות

במצב של תרדמה חברתית למחצה ודלדול כלכלי, בתנאים של נגודים לאומיים חריפים, באוירה של תעמולה אנטישמית מורעלת, בציפיות בלתי ברורות לקראת העתיד — פרצה מלחמת העולם הראשונה ב־1 באוגוסט 1914, לה לא היו מוכנים היהודים של כל חלקי פולין.

פרק שני

מפרוץ מלחמת העולם הראשונה עד הקמת מדינת פולין ב־17 בנובמבר 1918

עם פרוץ המלחמה, התחילו מיד הנגישות נגד היהודים בסרוצק: ראשי הקהילה היהודית נאסרו ושוחררו תמורת תשלום גבוה. כל הגברים, החל מגיל חמש־עשרה, יצאו לעבודות חפירות־מגן ושמירה על עמודי הטלגרף והטלפון מפני חבלנים. מדי רגע פרצו קוזקים לדירות ל„חיפושי נשק", אולם למעשה שדדו מכל הבא ליד בתוספת מכות וקללות. לפני נסיגת הרוסים הופצצה העיירה, ובתים רבים נחרבו. היהודים הסתתרו במרתפים. הקוזקים, אפילו ברגעים האחרונים של הנסיגה, חפשו ושדדו. במרתף אחד התנגד להם היהודי התקיף חיים איסר ז״ל, ונורה בידי קוזק. לפני הנסיגה נהרגו כ־14 יהודים מפגיעת פצצה ובין אלה — הגיבור חיים הלל אובוגי ז״ל.

העיירה נכבשה בידי הגרמנים באביב 1915. הכובשים נתקבלו ע״י היהודים ברגשות מעורבים.

המלחמה והכיבוש הגרמני הביאו לידי שנוי יסודי במערכות החיים היהודיים: התרדמה נעלמה, החומות נפרצו, מחיצות הוסרו והמנהיגים המסורתיים ירדו מגדולתם.

הכובשים הגרמנים סתמו את מקורות הפרנסה, איסורים הוטלו על כל צעד ושעל, ורבים הוכרחו — בכדי להחיות את נפשם — לעסוק בהברחת מצרכים מהכפרים אל העיירה ומהעיירה לוורשה. זרמי־חיים חדשים חדרו לתוך העיירה, בעיקר ע״י הנוער, אשר חיפש מוצא ממצבו שהיה ללא נשוא: הוא כולו — בנוסף להדלדלות הוריהם־מפרנסיהם — נשאר מחוסר עבודה. קמו וצצו אגודות ציוניות, ציוניות־סוציאליסטיות, קומוניסטיות וחברות תרבות. בית המדרש התחיל להתרוקן.

בתקופת הכיבוש הגרמני הגרו כמה משפחות לאמריקה הצפונית.

עם תום הכיבוש הגרמני גברה האנטישמיות בקרב האוכלוסיה הפולנית, ויום ההכרזה על הקמת מדינת פולין, ב־11 בנובמבר 1918, היה בשביל היהודים — ובמיוחד לתושבי העיירות הקטנות — יום חרדות. צבאות הגנראל האללר ערכו פרעות ביהודי למברג כמה ימים אחרי הקמת המדינה, ומנהיגות יהדות פולין הכריזה על עריכת שבתון ויום אבל לראשית חודש דצמבר 1918.

הנוער היהודי בסרוצק, שהתרכז סביב ההסתדרות הציונית והספריה „פרוגרס", אירגן את יום המחאה ב־1 בדצמבר באולם בית הכנסת העירוני הגדול. האולם קושט בשחורים, כל חנויות היהודים נסגרו בשעה הקבועה — וההמונים זרמו למקום הרכוז בבית הכנסת.

הנוער העמיד משמרות בכל קצוי העיר. השלטונות ידעו הכל, ניסו להשפיע על החנונים לא לסגור את החנויות — אולם לא הועילו מאומה.

באסיפת המחאה נגד הפורעים בלמברג השתתפו כל יהודי העיר, והכל עבר כהלכה, הודות למסירות הנפש של הנוער התוסס, אשר התנער מתרדמתו וחיפש מענה למצוקתו.

פרק שלישי

המוסדות היהודיים בין שתי מלחמות העולם 1914—1939

א. התנועה הציונית.

בסוף 1916 התארגנו שתי אגודות ציוניות:

(1) „קדימה" — לגברים — בראשותם של אהרון קרונגולד, צבי קלינמן ואח' זכרונם לברכה;

(2) „בנות ציון" — בראשותן של האחיות קרונגולד, אסתר־לאה שליאכטוס ודבורה גרניביץ זכרונן לברכה.

האגודות האלה, שעוררו התנגדות בקרב היהודים החרדים לא האריכו ימים, מפני שרוב חבריהן עזבו את העיירה.

(3) אחרי הקמת מדינת פולין, נוסדה ב־1919 ע"י שמואל דונר (כעת בארה"ב), צבי קלינמן, ברוך קריסטל ויהושע־דוד בובק זכרונם לברכה, ההסתדרות הציונית הכללית, בבית ר' יעקב רוזנברג ז"ל, ברחוב 3 במאי. חבריה היו בעיקר בני נוער אשר עזבו את בית המדרש. ליד ההסתדרות הציונית היתה גם ספריה בשפות: יידיש, עברית ופולנית.

בשנות השלושים עמד בראש ההסתדרות הזאת יחיאל־מאיר ורדימון (ורשבסקי), כעת איש כפר ויתקין, ואחריו ד"ר חיים אינונטרז' ז"ל ואהרון צ סנר, (כעת בישראל). על ברכי ההסתדרות הזאת התארגנו כל אגודות הנוער הציוניות, הציוניות־הסוציאליסטיות, האגודות לעזרה הדדית ואירגון בעלי המלאכה. ראש ההסתדרות האחרון היה אהרון פסקוביץ ז"ל.

(4) „השומר הצעיר" — נוסדה בסוף שנות העשרים ע"י שומרת מורשה, לונקה גולדמן (כעת רופאת ילדים בחדרה) ויחזקאל פרידמן ז"ל.

השוה"צ הקיפה בהתחלה כ־200 נערים ונערות החל מגיל שתים־עשרה. הנערים הגיעו להסתדרות מכל שכבות העם. רינת השומרים נשמעה מכל עבר, והטיולים מחוץ לעיר גרמו לשינוי ערכים במוחות הילדים.

עד עליתו ארצה בשנת 1934, עמד בראש הקן חנוך ורדי, ובשנים שלפני מלחמת העולם השניה — אלחנן רוזנברג, יהודה קרוננברג (שלושתם בישראל) וגרינבוים ז"ל.

(5) הנוער הציוני — נוסדה בסוף שנות העשרים ע"י אברהם רוזנברג ז"ל, ובראשה עמד שכנא פרידמאן ז"ל.

(6) הסתדרות „החלוץ" — נוסדה באמצע שנות העשרים ובראשה עמד, עד עליתו ארצה, רפאל פרידמן (כעת בחולון).

(7) בית"ר — נוסדה בהתחלת שנות השלושים ע"י יוסף פניבסקי (כעת בישראל) בטחנת הקמח של ברל איצקוביץ ומוטל מלניק זכרונם לברכה, והקיפה מאות נערים ונערות מכל שכבות העם. בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השנייה עמד בראשה המורה אברהם שפילקה ז"ל.

(8) הסתדרות „המזרחי" — נוסדה ע"י ר' ישעיהו הופמן ומשה פוגלמן זכרונם לברכה, בשנות העשרים, בבית ר' יעקב רוזנברג. השתיכו אליה: חובשי בית המדרש, בעלי מלאכה דתיים ואלה שהורחקו מבתי התפילה החסידיים. באותו מקום היה גם בית תפילה וחדר מתוקן בהנהלתו של ר' יהודה ליב גוטקובסקי ז"ל.

על ברכי ההסתדרות הזאת הוקמו ההסתדרויות:

(א) „השומר הדתי", אליה השתייכו הילדים של חברי המזרחי. בראש ההסתדרות הזאת, עד חיסולה, עמד ברוך לוינסון ז"ל.

(ב) „החלוץ המזרחי", אליה השתייכו בחורים עובדים דתיים, אשר התעתדו לעלות לארץ־ישראל. בראש ההסתדרות הזאת, עד עליתו ארצה ב־1933, עמד ברוך גורמן, ולאחריו — יהודה סולירז' ז"ל.

(ג) קבוץ הכשרה של „החלוץ המזרחי".

בהתחלת שנות השלושים הוקם קיבוץ הכשרה של החלוץ המזרחי, ומשכנו

היה בבית לפני בית הכנסת הגדול. הקבוץ מנה כמה עשרות בחורים ובחורות, אשר עבדו במקומות שונים בעיר, כגון: טחנת הקמח, מגרסה, חטיבת עצים ובמשק בית. המארגן והדואג לקבוץ היה ברוך גורמן, כעת בישראל.

ב. אגודת ישראל

נוסדה בשנת 1919 על ידי ה"ה יצחק שוורץ, חיים רוזנברג, יצחק מאיר קופרבוים ודוד ורשבסקי זכרונם לברכה. אל „אגודת ישראל" השתייכו רוב באי בתי החסידים של הרבי מגור ומרדזימין ובעלי־בתים דתיים. עד אמצע שנות העשרים של המאה הזאת, היא היתה השליטה היחידה בחיי הקהילה, אולם אחרי זה נאלצה לסגת ולהתחלק בהשפעתה עם הכוחות העולים החדשים בעיר: התנועה הציונית, על כל גווניה, והמחנה של השמאל הקיצוני, אשר התרכז סביב ה„יידישע פאַלקס בילדונג ליגע".

על ברכי ההסתדרות הזאת הוקמו ההסתדרויות:

(א) „צעירי אגודת ישראל", אליה השתייכו רוב חובשי בית המדרש. בראש ההסתדרות הזאת עמדו בהתחלה העתונאי והסופר נטע ברלינר ז"ל, ושלמה מרקוס ז"ל, ולאחריהם — מאיר סולירזש ז"ל.

(ב) „פועלי אגודת ישראל", אליה השתייכו פועלים דתיים, בני החסידים. בראש ההסתדרות הזאת עמד, עד עליתו ארצה בשנת 1932, ר' גרשון פראג.

ג. הספריה „פרוגרס".

הספריה „פרוגרס" נודה בסוף 1915 (בעת הכיבוש הגרמני) ע"י שמערל אשנמיל (הגר לארגנטינה), אסתר לאה שליאכטוס ואהרון קרונגולד זכרונם לברכה. המעון הראשון של הספריה נמצא ברחוב וורשה, קצת מחוץ לעיר. נוער צמא־דעת נהר אל הספריה, והדרישה לקריאה היתה עצומה. בלילות שבת התקימו נשפי קריאה, שאלות ותשובות ושירה בצבור.

הספריה עוררה התנגדות חריפה אצל ההורים החרדים, אולם כל המלחמות נגדה לא הועילו, יען כי הנוער היה לה כחומה.

ליד הספריה פעל גם חוג דרמטי.

במרוצת הזמן עברה הספריה „פרוגרס" לאולם רחב ידים ברחוב השוק, ואז היוותה, במשך שנים, המרכז של הנוער היהודי התוסס.

בעת מלחמת פולין־רוסיה (1920) הוחרם אולם הספריה לצרכים צבאיים, ועם סיומה — לא חידשו השלטונות הפולניים את הרשיון, והפעולה המבורכת של המוסד התרבותי הזה נפסקה.

ד. איגוד מקצועי של פועלים פשוטים.

נוסד בהתחלת שנת 1922, על ידי חוגים קומוניסטיים, בבית ביילה מערקער (כעת בארגנטינה) אשר ברחוב ה־3 במאי. האיגוד הזה שימש מקום מפגש של הנוער העובד בעיר כחייטים, סנדלרים, נגרים ותפרים, וגם של אלה אשר עבדו במשך חשבוע בעבודות שונות בעיר הבירה וורשה וחזרו העירה לשבת.ליד האיגוד היתה קיימת גם ספריה גדולה.

ב־1925 נאסרו שני חברי האיגוד, הרשל מנדזלבסקי ז״ל ושמחה אסתרוביץ (כעת בצרפת), על שהפיצו כרוזים קומוניסטיים ביום השוק בקרב האכרים, וכתוצאה מזה נסגר האיגוד המקצועי בידי השלטונות.

ה. „יידישע פאַלקס־בילדונגס־ליגע״.

הליגה היהודית להשכלה עממית.

החוגים שהתרכזו סביב ה„איגוד המקצועי לפועלים פשוטים״ השיגו במהרה רשיון חדש לפתיחת איגוד חדש תחת השם „יידישע פאַלקס בילדונגס ליגע״, אשר האחראי לתקנונו היה ציר הסיים הפולני מטעם מפלגת העם, נח פרילוצקי ז״ל. בראש האיגוד הזה עמדו: חיים קאַפעטש (כעת בארגנטינה) יוסף פינבוים (כעת בארה״ב) ושלמה אוסטרובסקי ז״ל.

האיגוד פתח בפעולות רבות וענפות: ספריה גדולה בכמה שפות, הרצאות, חוגי השתלמות, חוג דרמטי בהנהלתו של שלמה אוסטרובסקי ז״ל וקבוצת כדור־רגל.

האיגוד הקיף חלק ניכר של הנוער היהודי הכללי והפועלי ועמד תחת השפעת השמאל הקיצוני.

בשנים האחרונות, עד סגירתו על ידי השלטונות הפולניים ב־1937, עמדו בראש האיגוד אברהם גוטקובסקי, הרש זלצמן ואברהם יז׳ומבק זכרונם לברכה, ובונם פוגלמן (כעת בישראל).

ו. תזמורת כלי נשיפה.

ב־1926 אורגנה תזמורת כלי נשיפה ע״י ובניצוחו של הנגר הרשל בורנשטיין ז״ל. המנצח שרת בתקופת הצאר בתזמורת צבאית והמוסיקה היתה כל חייו.

מקום התזמורת ומחסן הכלים נמצאו בבית המלאכה של המנצח, אשר בסימטה ליד בית הכנסת הגדול. הנגנים היו לרוב שוליות נגרים.

התזמורת השתתפה במופעים כלליים ויהודיים והכניסה קצת שמחה בחיים הקשים והאפורים.

ז. אגודת בעלי מלאכה (האַנטוועדקער פאַראיין).

ב־1926 נוסדה אגודת בעלי מלאכה ע״י ר׳ מאיר פשיקורסקי ז״ל ור׳ אהרון־ליב גרינבוים ז״ל. האגודה עסקה בהשגת חומר גלם במחירים מוזלים, ובנציגות בוועדה להערכת מסים שע״י משרד האוצר ובוועד הקהילה היהודית.

ח. מוסדות פיננסיים

(1) הבנק העממי (בנק לודובי).

מלחמת פולין־רוסיה שנסתיימה ב־1920 דלדלה את יהודי סרוצק. רבים שעסקו במלאכה, במסחר וברוכלות, זקוקים היו להון חוזר ברבית נמוכה. את החלל הזה מלא הבנק העממי אשר יזם וארגן אברהם מימון, אברך צעיר מפראגה. בהתחלה אסף כסף אצל מספר אנשים, בסכום של כמה מאות זלוטי, ואת אלה חילק, בהתאם למנהג המסורתי, בתורת גמילות חסדים לנצרכים (סוחרי תבואה, בעלי מלאכה) בלי רבית ובהחזרות שבועיות.

יש לציין שאברהם מימון עשה את כל העבודה הרבה הזאת של ארגון כספים, חלוקת הלוואות והנהלת חשבונות — בהתנדבות.

הצרכים גדלו. היקף הפעולה לא התאים למציאות החדשה, והיה הכרח למצוא דרכים חדשות בפעולה הפיננסית־הכלכלית הזאת.

אל הפעולה הברוכה של אברהם מימון (כעת בישראל), מצטרף ר׳ ישעיהו הופמן ז״ל, ושניהם פנו בסוף 1922 אל מרכז „ברית החברות הקואופרטיביות היהודיות״ („פאַרבאַנד פון יידישע קאָאָפּעראַטיוועס געזעלשאַפטן״) בוורשה, רח׳ רימרסקה 6, בבקשת עצה ורשות להקים סניף מאושר של ה„ברית״ בסרוצק.

מנהלי ה„ברית״: ה״ה ד״ר חיים שושקס, מ. שמויש וד״ר אלכסנדר בירקנהיים, התיחסו להצעה הזאת באהדה והמליצו עליה בפני הנהלת ה„ג׳וינט״.

בסוף 1923 אושר התקנון ע״י השלטונות, סניף ה„ברית״ התכונן בשם „הבנק העממי״. אחד היהודים מסר לבנק חצי חדר בלי שכר דירה, והפעולה התחילה כחוק.

מהג׳וינט נתקבל סכום של 10,000 זהובים, יהודי סרוצק בעצמם נדבו כמה אלפים, כך שגם ההלוואות גדלו. הבנק התחיל לקחת, בהתאם לחוק, רבית נמוכה, האמון גבר ורבים התחילו להפקיד בסניף גם פקדונות. תוך זמן קצר הגיעו מספר החברים עד ל־500.

עם ההתרחבות, נשכר אולם מיוחד ברחוב השוק (מול ר׳ מנחם נובוגרודסקי ז״ל) ואברהם מימון מונה רשמית למנהל חשבונות ולמזכיר בשכר מלא. כגזבר הבנק מונה יהודה צימרמן ז״ל.

בסוף 1924 התקימה האסיפה הכללית הראשונה של חברי הבנק, בבנין בית התפילה של חסידי גור.

מצבו הכספי של הבנק היה: הון מניות — 10,000 זלוטי, הקצבה מהג׳וינט — 20,000 זלוטי, פקדונות — 100,000 זלוטי.

באסיפה השתתפו המונים, ולוועד הנבחר הראשון נבחרו ה״ה: יצחק שוורץ, חיים רוזנברג, ישעיהו הופמן, יצחק קופרבוים ודוד ורשבסקי זכרונם לברכה (כולם באי־כח הסוחרים) ור׳ מאיר פשיקורסקי ז״ל (ב״כ בעלי המלאכה). נוסף לוועד נבחרה מועצה של 9 אנשים. למועצה היתה רק סמכות של בקורת ותו לא.

הוועד עסק באישור הלוואות, אישור התקציב, קבלת מענקים והקצבות, והיה אחראי אישית בפני השלטונות וה„ברית״.

אחרי האסיפה הזאת, ההלוואות היו גדולות יותר ותנאי התשלום יותר נוחים.

הבנק הפך לגורם כלכלי ממדרגה ראשונה והשליטה העיקרית בו היתה בידי אנשי „אגודת ישראל״, באי־כוח הסוחרים, דבר שעורר רוגזם של בעלי המלאכה. התאחדות בעלי המלאכה, בראשותם של אהרון־ליב גרינבוים, יוסף אראל ויהושע־דוד בובק זכרונם לברכה, התאמצה במשך שנים להרחיב השפעתה בבנק, אולם ללא הצלחה.

אסיפת חברים כללית התקימה מדי שנה בשנה והיתה מחויבת, בין היתר, לבחור בשליש חדש להנהלה במקום זה שסיים תפקידו.

באסיפות הכלליות השנתיות אשר התקימו עכשיו, בגלל רבוי החברים, באולם העירוני הגדול „יוטשנקה״ (השחר), השתתפו תמיד באי־כוח מרכז ה„ברית״, אשר לקחו חבל פעיל בדיונים וגם התוו דרכים חדשות לפעולה.

מאחר והתאחדות בעלי המלאכה יחד עם מתנגדים אחרים של הנהלת הבנק, לא הצליחו במאמציהם להרחיב השפעתם בו, נעשה על ידיהם נסיון ליסד בנק חדש בשם „בנק הדדי״ (בנק אודז׳לובי), שנוהל ע״י גרשון פראג (כעת בישראל), וע״י יעקב־דוד מילשטיין ושלמה קרימקביץ, ז״ל, — אולם אחרי זמן קצר נסגר.

בשנת 1929 עבר משבר כלכלי קשה על הבנקים הקואופרטיביים היהודים ובתוכם הסניף הסרוצקאי. האנדקים * הגבירו את פעולות הנישול הכלכלי, ובראש ובראשונה נגד הסוחרים הזעירים, על ידי פתיחת קואופרטיבים צרכניים והעמדת משמרות ליד חנויות היהודים. הדבר גרם לשיתוק המסחר והמלאכה היהודיים.

היהודים והלקוחות של הבנק לא יכלו להחזיר את ההלוואות בזמנן. הבנק נחנק מחוסר מזומנים ומההכרח לנקוט באמצעים משפטיים, בהתאם לחוק ולתקנות, נגד

---

* המפלגה האנטישמית הפולנית.

החייבים. גם האמון בבנק התערער — ובעלי הפקדונות דרשו את פקדונותיהם חזרה.

היו עוד כמה ירידות ועליות, המרכז התערב, הג'וינט לא משך ידו — אולם הבנק לא התאושש כבר מהמכה הזאת.

בסוף שנת 1929 גוייס אברהם מימון לעבודות בקורת ע"י מרכז ה„ברית" ובמקומו נבחר, כמנהל חשבונות וכמזכיר, יהודה צימרמן ז"ל.

בהנהלת הבנק האחרונה היו ה"ה: דוד ורשבסקי, יצחק קופרבוים, יצחק מאיר סולירז', מאיר פשיקורסקי זכרונם לברכה.

מנהל המשק של הבנק בכל תקופת קיומו היה האיש הנאמן והמסור אברהם בראון ז"ל.

(2) קופת גמילות חסדים.

הקופה נוסדה ב־1926 והיו"ר הראשון הנבחר היה האיש הפעיל ר' יחיאל רוזנברג ז"ל, אשר שמש בתפקיד זה עד העתיקו מקום־מושבו ליבלוננה־לגיונובה.

תפקידי הקופה היו לתת הלוואות — מ־50 עד 200 זלוטי — ברבית סמלית לרוכלים, סוחרים זעירים ובעלי מלאכה. הון הקופה היה מורכב מהשתתפות החברים, אולם מרבית הכספים נתקבלו כמענק מאת מרכז הג'וינט בפולין.

על הנהלת הקופה האחרונה נמנו: י. ד. בובק, משה פוגלמן, אלתר זחארק, יוסף אראל (כולם בעלי מלאכה) זכרונם לברכה. מזכיר הקופה: אלימלך פיאניק ז"ל.

ט. מוסדות לעזרה הדדית

(1) „אגודת הנשים" — נוסדה ב־1925 ע"י הגב' חנה אולדק, לבית מלובנצ'יק. תפקידי האגודה: עזרה הדדית, מסיבות חברתיות, מתן בסתר, קורסים לבשול ולקוסמטיקה. במרוצת הזמן הפכה האגודה לכתובת אליה פנתה כל אשה מרת לב ובכל סכסוך משפחתי. עם הנהלת האגודה הזאת, מלבד הגב' אולדק ז"ל, נמנו הנשים הפעילות והמסורות פריידל ורשבסקי ז"ל וחיה נובוגרודסקי ז"ל.

(2) חברת „לינת־הצדק".

תאריך היוסדה לא ידוע. היא קיימת מיום קיומה של הקהילה. עם חבריה נמנו אנשים פשוטים וטובים, שלב רחום להם. תפקידיה היו: לינה אצל חולה, נתינת רפואות חינם, השאלת מכשירים רפואיים תמורת ערבון.

בתנאים ובתקופה של אי־קיום מוסדות רפואיים ציבוריים, כגון: בטוח רפואי, אשפוז, בתי מרקחת צבוריים — מלאו אנשי החברה הזאת תפקיד מוסרי־חברתי ממדרגה ראשונה, וכל זה בהתנדבות וללא טובת הנאה כלשהי.

בראש החברה עמד, עד הרגע האחרון, המורה ר׳ יהודה־ליב גוטקובסקי ז״ל.

(3) חברת „הכנסת כלה״.

מוסד עתיק, ורק ראשו מתחלף מדי פעם. מוסד כמעט של יחיד, בלי פנקסנות. בלי דו״חות — רק האימון העמוק שרוחשים למתעסק.

מתפקידי החברה: עזרה מכובדת לבנות ישראל עניות להנשא לבחירי לבן ובהקמת משפחות חדשות.

לאחרונה נשא בעול התפקיד הזה — האיש המופלא, הנפח ר׳ אברהם־יעקב כניאֶבסקי ז״ל, אשר לבו רחום הוא ועיניו קטיפה. בתפקידו זה הוא אינו מדבר, אלא פיו הטהור ממלל: „הכנסת כלה״. לב נוגע בלב, ואיש כיכלתו מושיט יד ונותן.

פרק רביעי

הקהילה היהודית

הקהילה היהודית היוותה אישיות משפטית, בהתאם לחוק מיוחד שאושר בסיים הפולני, ותפקידה היה: סיפוק הצרכים הדתיים של העדה היהודית. כל היהודים חברי הקהילה חויבו במס מיוחד — מס הקהילה. ה„סיים״ הפולני דאג לא לשוות למוסד הזה צביון כלשהו של אוטונומיה לאומית.

ואלה המוסדות שהיו באחריותה ובפקוחה:

א. הרבנות. ב. השחיטה. ג. בתי כנסת. ד. החנוך הדתי. ה. חברה קדישא. ו. בתי עלמין. ז. המרחץ. ח. פעולות צדקה.

א. ה ר ב נ ו ת — הרב ואב״ד הראשון של קהילת סרוצק היה הרה״ג ר׳ יוסף לוינשטיין ז״ל, מחבר הספר הביבליוגרפי „דור ודור ודורשיו״, אחד מגדולי התורה והחסידות של יהדות פולין בתקופה האחרונה.

הוא ישב על כסא הרבנות קרוב ל־55 שנים, מתר״ל עד תרפ״ד (1870—1924), ונפטר בשיבה טובה בהיותו בן 84 שנה, ביום ד׳, כ״ו בניסן תרפ״ד.

הרב השני והאחרון היה הרה״ג ר׳ ישראל־יצחק מורגנשטרן ז״ל, מצאצאי שושלת קוצק, אשר ישב על כסא הרבנות משנת תרפ״ד עד חורבן הקהילה.

ב. ה ש ח י ט ה. הקהילה דאגה לכשרות ולנקיון החלק היהודי של בית המטבחיים העירוני.

השוחטים ובעלי האטליזים מהתקופה האחרונה היו:

השוחטים: ר׳ אליהו שטלונג ז״ל, ר׳ רפאל לוינסון ז״ל, ר׳ חיים שלמה ז״ל, ר׳ מנחם פרנקל ז״ל.

בעלי אטליזים: ר׳ מנדל מרקוביץ ז״ל, ר׳ גימפל ומשה זילברשטין ז״ל, ר׳ חיים נתן וינוגורה ז״ל ור׳ אברהם פשיקורסקי ז״ל (נפטר בישראל).

השחיטה היוותה גם אחד ממקורות ההכנסה של הקהילה.

ג. בתי כנסת ובתי תפילה.

בית הכנסת הגדול (מעץ) נבנה בהתחלת המאה הזאת, ביזמתו של יו״ר הקהילה ר׳ דוד רוזנברג ז״ל, אשר כיהן בתפקיד זה עד אמצע שנות העשרים.

אגף אחד של בית הכנסת שימש כבית מדרש בו התפללו ולמדו יום יום — בוקר וערב.

בבית המדרש הגדול הזה התישבו אחר תפילת מנחה, אנשי עמל, בעלי מלאכה וסתם יהודים סביב השולחנות הארוכים, ושמעו באגף אחד שעור ב„עין יעקב״ מפי ר׳ בעריש סולירז׳ ז״ל (הנקרא בריש שמעיהס), ובאגף שני — שעור במשניות מפי המשכיל ר׳ יצחק בלכמן ז״ל.

לארון הספרים ולסדר דאג האיש המופלא ר׳ אברהם יעקב פניאֶבסקי ז״ל.

גם בתי החסידים של חסידי גור (הגבאי: ר׳ יצחק מאיר סולירז׳ ז״ל) ורדזימין (הגבאי: ר׳ רפאל לוינסון שו״ב ז״ל) שמשו כמקומות תפילה ולמוד תורה.

המנין בבית הרב הזקן ר׳ יוסף לוינשטיין זצ״ל התקיים גם אחרי פטירתו עד החורבן, הודות למעריצו — האיש החשוב ר׳ מאיר פשיקורסקי ז״ל.

ד. החינוך הדתי.

(א) חדרים פרטיים (בהשגחת הקהילה).

(1) ילדים בני 5—6 התחילו ללמוד אצל ר׳ אברהם ליב ז״ל, יהודי נמוך קומה, בעל פנים מאירות, שתמיד החזיק את קופסת טבק ההרחה בידו. אצלו למדו כמעט כל ילדי העיר בשלושים השנים האחרונות את האלף־בית, קריאת התפילות והתחלה של תורה. הילדים למדו אצלו שנה או שנתיים ועברו למלמד ר׳ חיים יונה סמפף ז״ל.

(2) חדרו של המלמד ר׳ חיים יונה סמפף ז״ל נמצא ברחוב קושציושקו, בבית קוז׳ניצקי, בדירת מרתף, אשר שמשה גם כמקום מגורים לבני משפחתו הגדולה. סביב שולחן ארוך ישבו כארבעים ילדים אשר למדו חומש והתחלה של גמרא עם פרוש רש״י בלבד.

המלמד הזה היה יהודי נמוך קומה, חסיד נלהב של הרבי מגור ובעל חלומות וחזיונות. התלמידים אהבוהו אהבת נפש בגלל מעשיותיו והאגדות הנפלאות שספר להם בין שעור לשעור.

משך הלימודים היה מהבוקר עד שמונה בערב, עם הפסקת צהרים בלבד.

הילדים למדו אצלו שנתיים־שלוש ועברו, בהיותם כבר כבני 10, לחדרים בעלי דרגות למוד יותר גבוהות.

(3) בחדרים של המלמדים ר' שמעון סמפף ז"ל, ר' יוסף סולירז' זל"ל (הנקרא יוסף שמעיה'ס) ור' ישראל זליג ז"ל — למדו פרשת השבוע עם פרוש רש"י, תלמוד עם תוספות ועם כל המפרשים ודינים. משך הלימודים בחדרים האלה היה שנתיים־שלוש, עד שהתלמידים הגיעו לדרגה של למוד עצמי ולהמשך למודי התורה בישיבות הקרובות והרחוקות.

(4) בחדרים של ר' דוד איציקס ז"ל ור' אפרים סנדלר ז"ל למדו בעיקר אותם הילדים שהוריהם הועידום להיכנס לעול הפרנסה, בגיל צעיר מאוד, כעוזרים לסוחרים, כשוליות אצל בעלי מלאכה וכו'.

(ב) חדרים פרטיים דתיים־מתוקנים (בהשגחה חלקית של הקהילה).

(1) באולם הסתדרות „המזרחי" קיים חדר מתוקן ר' יהודה ליב גוטקובסקי ז"ל, חניך ישיבת ליטה ובעל ידיעות רבות בלשון העברית. החדר נוסד באמצע שנות העשרים. למדו בו, בעיקר, הבנים של חברי „המזרחי". בחדר היו שתי כתות: התחלתית (בני 6—8) ומתקדמת (בני 9—12). חוץ מלמודי הקודש המסורתיים נלמדו בו לשון ודקדוק עברי, חשבון, גיאוגרפיה, קצת היסטוריה והשפה הפולנית.

בחדר למדו כ־30 ילדים.

(2) ר' צבי־הערש אפרים בוגוסלבסקי ז"ל, חניך ישיבות ליטה ומשכיל, קיים חדר מתוקן בביתו הפרטי אשר ברחוב קושציושקה. למדו אצלו כ־20 ילדים, בני בעלי מלאכה. הלמודים העיקריים היו: תנ"ך, לשון ודקדוק עברי, משנה והשפה הפולנית.

(3) ר' יצחק מאיר אפלבוים ז"ל, אחד מחסידי גור לשעבר ולמדן גדול, קיים חדר בביתו ברחוב השוק (בבית ר' הלל קצב) בו למדו נערים ונערות יחד. בנוסף ללמודי דת המסורתיים, הושם הדגש על ידיעת התנ"ך, דקדוק הלשון העברית והספרות העברית החדשה.

החדר הזה נסגר ב־1929.

(4) ר' אליהו אהרון רוזנטל ז"ל, תלמיד חכם מובהק, איש דתי ומשכיל בכל רמ"ח אבריו, ניסה והקים חדר מתוקן בן כמה כתות בו נלמדו למודי קודש ולמודי חול לפי תכנית מעובדת ומדוקדקת. החידוש המיוחד היה בשעורי הזמרה והשירה.

החדר הזה נסגר בגלל קשיים כספיים.

(ג) חדר „יסודי התורה" (מוסד ציבורי בהשגחת הקהילה).

בכדי להתגבר על החוק הממשלתי שחייב כל ילד מגיל 6, אשר לא למד בבי"ס מאושר אחר, לבקר בבית הספר הכללי הממשלתי ששפת ההוראה היא פולנית וילדי היהודים מקבלים שם רק שני שעורי דת (גם זה בפולנית) בשבוע, יסדו אנשי „אגודת ישראל" חדר בשם „יסודי התורה", אשר תקנונו ותכנית למודיו אושרו ע"י שלטונות החנוך הפולניים.

בי"ס זה נוסד בהתחלת שנות העשרים ומעונו היה בבנין היפה, עם גן גדול מסביבו, אשר בסימטה המובילה מהשוק אל המעיין. הריהוט היה כמו בבית ספר מודרני, היו בו 10 כיתות ופעמיים בשבוע לימד המורה חיים יורקביץ' (כעת באמריקה הצפונית), המורה והמנהל של בית הספר הממשלתי (פאָוושעכנא) המיועד לילדי היהודים בסרוצק, למודי חול, כגון: פולנית, חשבון, גיאוגרפיה והיסטוריה (כמובן בשפה הפולנית). בחדר הזה הועסקו חלקית גם המלמדים של החדרים הפרטיים.

המנהל הראשון של החדר הזה היה ר' שלמה גבריאל ז"ל, איש מסודר, נבון ואהוב על התלמידים.

בראש ההנהלה עמדו: ר' יצחק שוורץ ז"ל, ר' דוד ורשבסקי ז"ל, ר' יעקב משה זלוטוגורסקי ז"ל ור' נטע ברלינר ז"ל.

בכל מוסדות החנוך המנויים לעיל שלמו ההורים בעצמם את שכר הלמוד.

(ד) ישיבה קטנה.

נעשו נסיונות ע"י ר' קלמן ווינקרנץ ז"ל לארגן ישיבה ולקימה. הנסיון לא הצליח, ואחרי תקופה קצרה נסגרה, בגלל אי־אפשרות למצוא ימי מחיה לתלמידיה.

(ה) תלמוד תורה.

ילדי האביונים, יתומים, קשי חנוך ואלה שלא יכלו למצוא מקום בחדרים אחרים — למדו על חשבון הקהילה בחדר שנקרא „תלמוד תורה". המלמד האחרון היה ר' יצחק מאיר ז"ל.

ה. חברה קדישא.

חברי החברה הזאת היו אנשים אשר הרגישו חובה פנימית לגמול חסד אחרון לנפטרים שלא על מנת לקבל פרס. בראש החברה עמד שנים רבות עד חורבן הקהילה ר' מנחם קרונגברג ז"ל, אשר לא חסך מזמנו לטובת הכלל.

החברה נמצאה רק בפקוחה של הקהילה, אולם כל פעולותיה היומיומיות התבססו על תקנון מאושר ממשלתי מיוחד.

ביום החברה, ב־ז׳ אדר, התקימה סעודת מצוה מיוחדת ובסופה נבחר מחדש הגבאי.

ו. בית העלמין.

בית העלמין — הישן והחדש — נמצא 3 ק״מ מחוץ לעיר בדרך לפולטוסק, ליד המנסרה הגדולה, צופה פני הנהר נרב. השטח היה בבעלותה של הקהילה, אולם הסדורים בו היו בידי חברה קדישא.

בבית העלמין הזה טמונות עצמותיהם של יקירינו מזה 150 שנה. בעת חורבן הקהילה — נחרש בית הקברות ע״י הרוצחים הגרמנים, המצבות נעלמו ופרות רועות בו. אין זכר...

ז. בית המרחץ (המקווה).

בית המרחץ נמצא במורד ליד בית הרב הזקן ז״ל — בית אבן רחב, גדול וישן. בתנאים הסניטריים הירודים של העיירה, מנע בית המרחץ מאת היהודים הרבה חליים ופגעים.

הבלן חכר את בית המרחץ מהקהילה וגבה דמי כניסה מוסכמים מבאיו.

בקרב ילדי העיירה, התהלכו אגדות פחדים סביב בית המרחץ, ופחדו לעבור על ידו בערבים.

ח. פעולות צדקה.

היסוד של „כל ישראל ערבים זה לזה״ נשאר תמיד כקו מנחה בפעולות של קהילות ישראל בכל הדורות.

1. „מעות חטין״ — מגבית מיוחדת לפני חג הפסח למען הבטיח מזון כשר ומספיק לעניים, גלויים ונסתרים. הפעילים העיקריים במצוה הזאת היו ר׳ יחיאל וינקרנץ ז״ל ור׳ יוסף דורן ז״ל (בזמן האחרון יו״ר הקהילה היהודית).

2. „מתן בסתר״ — מגבית, מדי פעם בפעם, לטובת יהודים שלפתע ירדו מנכסיהם ונשארו ללא כלום. הפעילים העיקריים במצוה הזאת היו ר׳ יוסף יגודה ז״ל ור׳ ישראל איסר הילר ז״ל.

3. מגבית החורף — מיד אחרי סוכות נערכה מגבית החורף לשם חלוקת עצים ופחם להסקה ותפוחי אדמה לנצרכים. הפעילים במצוה הזאת היו ר׳ משה גרניביץ׳ ז״ל ור׳ משה רוזנברג ז״ל.

פרק חמישי

הבחירות האחרונות להנהלת הקהילה

שנים רבות לא התקיימו בחירות לוועד הקהילה, ובמשך הזמן הזה כהנו, בזה אחר זה, כראשי קהל: ר' אהרון יואל גרניביץ' ז"ל, ר' פיבל רוזנברג ז"ל ובנו ר' דוד רוזנברג ז"ל. זה האחרון עמד בראש הקהילה שנים רבות עד 1928.

1) בבחירות הכלליות לקהילה שהתקיימו ב־1931, בהן השתתפו 90% מבעלי זכות־בחירה, נבחרו הפרנסים כדלקמן:

1. יוסף דורן ז"ל — ב"כ רשימת הקצבים;
2. אהרון ליב גרינבוים ז"ל — " אגודת בעלי־מלאכה;
3. משה בוציאן ז"ל — " " " " ;
4. מנחם קרוננברג ז"ל — " חברה קדישא;
5. יוסף יאגודה ז"ל — " " " ;
6. יעקב משה זלוטוגורסקי ז"ל — " אגודת ישראל;
7. אליעזר אראל — " רשימה פרטית;

כיו"ר הקהילה נבחר ר' יוסף דורן ז"ל, וכגזבר הקהילה נבחר ר' אהרון ליב גרינבוים ז"ל. משנת 1929 עד 1935 כיהן כמזכיר הקהילה חיים בָּאר (כעת בישראל) ומשנת 1935 — מ. בורנשטין ז"ל.

2) בכ' באלול תרצ"ו — 7 בספטמבר 1936 — התקיימו הבחירות האחרונות לקהילת סרוצק. בבחירות האלה, בהן הופיעו רק שלוש רשימות ששינו במקצת את הרכב הנבחרים מבחינה חברתית, נבחרו הפרנסים כדלקמן:

(1) מטעם רשימת „קופת גמילות חסדים"
(אשר כללה בתוכו גם את אגודת
בעלי־המלאכה ואגודת הקצבים) —

1. ר' אהרון ליב גרינבוים ז"ל;
2. ר' יהושע דוד בובק ז"ל;
3. ר' יוסף דורן ז"ל.

(2) מטעם רשימת חברא קדישא —

1. ר' מנחם קרוננברג ז"ל;
2. ר' יוסף יאגודה ז"ל;
3. ר' מוטל מעלניק ז"ל;
4. ר' יעקב משה זלוטוגורסקי ז"ל.

(3) מטעם רשימת ההסתדרות הציונית —

1. ר' צבי קליינמן ז"ל.

כראש הקהל נבחר פעם נוספת ר' יוסף דורן ז"ל.

3) מספרים על־אודות ההכנסות, ההוצאות, התקציב, משלמי מס־הקהילה ומספר המשפחות של קהילת סרוצק בשנים 1932—1939.

מקורות ההכנסה	סעיפי ההוצאה	התקציב הממוצע השנתי בשנים 1932—1939	מס' המשפחות	מספר משלמי מס הקהילה (ראשי משפחה)
1. מס הקהילה 2. מס שחיטה 3. מהמרחץ 4. נדבות	א) תשלומי משכורת ל: 1. הרב המקומי 2. משמש הרב 3. מזכיר הקהלה 4. השוחטים 5. שמשי ביהכ"נ 6. שומר בית־הקברות ב) תשלומים להחזקת: 1. בית־הכנסת 2. בית־המרחץ 3. בית־הקברות 4. הקצבות לנצרכים 5. הוצאות בלתי נראות מראש	300,000—350,000 זל.	600—640	450

ג) רכוש הקהילה:

1. בית־הכנסת הגדול
2. בית הקהילה (מול בית־הכנסת הגדול)
3. המרחץ
4. בית־הקברות

פרק ששי

החינוך החילוני

1) בית הספר הממשלתי (פאָוושעכנאַ)

עד סוף מלחמת העולם הראשונה התחנכו כמעט כולם בחדרים ובישיבות, ורק יחידים ספורים למדו בבתי ספר אחרים במקום או במקומות אחרים. בראשית שנות העשרים הוקמו, בהתאם לחוק מיוחד שאושר בסיים הפולני, בתי ספר ממשלתיים כלליים (פאָוושעכנאַ) גם ליהודים, בהם תכנית הלימודים היתה כמו בבתי הספר המיועדים לילדי הפולנים, בתוספת של כמה שיעורים בדת היהודית. כמובן, ששפת ההוראה בכל המקצועות היתה השפה הפולנית.

בית ספר כללי־ממשלתי הוקם בעירנו בהתחלת שנות העשרים והמורה־המנהל הראשון היה חיים יורקביץ׳ מפולטוסק, כעת גר בארצות־הברית.

הביקור בביה״ס הנ״ל היה חובה, פרט לאלה אשר למדו בבתי ספר מאושרים פרטיים או ציבוריים אחרים.

בשנים הראשונות היה ביה״ס הנ״ל כולו יהודי — התלמידים והמורים — אולם בראשית שנות השלושים, עם הקמת הבנין הגדול בדרך לפולטוסק, מוזג עם ביה״ס הפולני ומנהלו היה הפולני יאַן סוקולניצקי. המיזוג היה מכוון על־ידי השלטונות בכדי לטשטש צביון יהודי כלשהו בחינוך הממלכתי.

לאחרונה ביקרו בביה״ס הנ״ל מאות נערים ונערות יהודיים, דבר אשר הכניס ערבוביה בתחושה התרבותית.

בית הספר העממי העברי

סמוך להקמת מדינת פולין בשנת 1918, יסדו כמה הורים ציונים בית ספר עממי־עברי מודרני, תחת הנהלתו של המורה הלפרן (כעת בארה״ב). בבי״ס למדו כ־20 ילדים וילדות ובגילוי ראש, דבר שעורר חמתם של החוגים החרדים.

רק שנתיים היה קיים ביה״ס הזה ונסגר בגלל הגירתו של המורה הלפרן אל מעבר לים.

פרק שביעי

המאבקים הציבוריים האחרונים

1) בסתיו 1938 התקיימו בחירות למוסדות המוניציפליים בכל חלקי פולין. יהודי סרוצק הצליחו, למרות הדכאון ששרר בתוכם ונגישות מצד השלטונות, להעביר שני נציגים לעיריה (מַגיסטראַט).

2) ההסתדרות הציונית בסרוצק לקחו חבל פעיל בבחירות לקונגרס הציוני ה־21, שהתקיימו בחודש יולי 1939 (כמה שבועות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה), ואלה הן התוצאות:

רשימה מס׳ 1	— ההסתדרות הציונית הכללית	—	קיבלה	38 קולות
״ ״ 2	— ״עת לבנות״	—	״	11 ״
״ ״ 3	— ״מזרחי״	—	״	10 ״
״ ״ 4	— מפלגת המדינה	—	״	0 ״
״ ״ 5	— בלוק למען א״י העובדת	—	״	34 ״
״ ״ 6	— ״פועלי ציון״ שמאל	—	״	0 ״
״ ״ 7	— הנוער הכלל ציוני		״	20 ״
		ס״ה		113 ״

(״היינט״, מס׳ 170, ט׳ באב תרצ״ט, 25.7.39)

לוחות סטאטיסטיים

לוח מס׳ 1

ההרכב המקצועי של יהודי ברוצק לפני פרוץ מלחמת העולם השניה (1939)

מס׳ סדורי	המקצוע	המספר (ראשי משפחה)
1	חנוונים	200
2	בתי אוכל	4
3	עגלונות	
	הובלת נוסעים	5
	〃 משא	25
4	חוכרי גנים (עצי פרי)	20
5	זגגים	5
6	שענים	4
7	אופים (מאפיות)	7
8	חייטים (בתי־מלאכה)	6
9	נגרים (בתי־מלאכה)	6
10	סנדלרים (בתי־מלאכה)	18
11	תפרים (בתי מלאכה)	4
12	סבלי רחוב	12
13	סורגים (בתי מלאכה לגרביים ואפודות)	3
14	פחחים (בתי־מלאכה)	5
15	עושי חבלים	3
16	נפחים (נפחיות)	4
17	סוחרי תבואה	20
18	רוכלים בכפרים	9
19	דייגים (וגם מכרו בעצמם את הדגים)	2
20	סוחרי דגים	5
21	סוחרי יערות	2
22	שואבי מים (מים לשתיה ממעינות הסביבה)	5
23	בעלי טחנות:	
	קמח	2
	גריסים	1
24	תופרות	10
25	בעלי אטליזים (קצבים) וסוחרי בהמות	8
26	מנקי קרביים	2
27	מריטת נוצות	10
28	חלבנים	4
29	בתי־מלאכה לעצירת שמן	2
30	ספרים	4
31	פקידים	
	מנהלי חשבונות	4
	מזכירים וגזברים	3
	מורים	2
32	כלי־קודש	
	רב	1
	שוחטים	4
	מוהל	1
	מנקרים	3
	שמשים	3
	מלמדים	15
	חזן	1
33	רופא	1
34	חובש (פלדשר)	2
35	מילדת	1
36	רופא שיניים	1
37	עורך דין	1
		459

ה ע ר ה : יש להניח, שבנוסף ל־459 מפרנסים ראשי־משפחה, הועסקו מקרב הנוער כפועלים שכירים (או כשוליות) וכעוזרים במסחר במקום ומחוצה לו (הכוונה היא : רווקים) :

1. כפועלים שכירים או כשוליות במקצועות :
   (1) נגרות, חייטות, סנדלרות וכו' 70—80
   (2) עוזרות־בית 10
2. במסחר (כעוזרים להורים וכשכירים) 50—60

לוח מס' 2

אוכלוסית סרוצק ב־150 השנים האחרונות

השנה	כלל התושבים	מספר היהודים	% יהודים
1808	1277	270	(1) 21.1
1827	985	375	(1) 38.1
1856	1602	901	(2) 56.2
1857	1637	920	(1) 56.2
1884	2536	1821	(3) 71.8
1897	3916	2054	(2) 52.4
1908	4352	2290	(4) 52.6
1921	4694	2295	(5) 48.9
1931	5413	2641	(6) 48.8
1939		3150	* (7)

מקורות ללוח מס' 2

1. **Bohdan Wasiutyński :** Ludność Żydowska w Polsce w wiekach XIX—XX; Studjum statystyczne, Warszawa 1930.
2. Еврейская Энциклопедия, vol. XIV ; col. 174.
3. **A. Eisenbach :** Ludność Żydowska w Królestwie Polskim w XIX w. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, Warszawa, Styczeń-Marzec 1959, Nr. 29, Str. 72—112.
4. **Dr. Jacob Segal :** Internationale Konfessionsstatistik ; Berlin, Bureau für Statistik der Juden in Deutschland, 1914; aus Manuskript gedruckt.
5. Spis Miejscowości Rzeczypospolitej Polski (Skorowidz).
6. Czasopismo — Życie Gospodarcze, Nr. 24, 19.XII.1956.
7. הערכה משוערת — ספירת האוכלוסיה לפי הזכרון.

פרק תשיעי

סיכום

המצב הכלכלי של יהודי סרוצק בראשית שנות העשרים — אחרי הזעזועים של מלחמת העולם הראשונה, הכיבוש הגרמני, הקמת מדינת פולין ומלחמת פולין־רוסיה — היה כולו מעורער: מקורות הפרנסה נסתתמו והדלות פשטה בכל פינה.

לעזרתנו באה אז יהדות אמריקה ובאמצעות הג׳וינט נפתח מטבח ציבורי, חולקו מלבושים, חולקו חומרי גלם לבעלי מלאכה וניתנו הלוואות בלי רבית לסוחרים הזעירים. העזרה הזאת האטה את תהליך ההתרוששות, אולם לא יכלה להדביק את כל הצרכים.

באותה התקופה התחילה הגירה גדולה והמונית לארגנטינה ולארצות־הברית, ובקילוחים דקים — לצרפת, לאנגליה ולארץ־ישראל.

ההתארגנות הפוליטית, על כל זרמיה, עזרה ליהודי סרוצק לעמוד על נפשם בתנאים החדשים של מדינת פולין והאנטישמיות המשתוללת, כמו־כן לשינוי פני המנהיגות בקהילה ובעיריה (מַגיסטראַט).

יהודי סרוצק חיפשו מקומות התערות חדשים מחוץ להגירה מעבר לימים ולארצות אחרות. בשנות העשרים והשלושים העתיקו עשרות משפחות מסרוצק את מקום מושבן לעיירה החדשה הקרובה יבלוננה־לגיונובה, מתוך תקווה למצוא בה אפשרות קיום. המקום החדש נמצא 15 ק״מ דרומה מסרוצק, ליד מסילת ברזל, מקום קיט ומסביבו משפחות רבות של חיילי צבא הקבע הפולני.

המקום החדש נקרא בפי הבריות: הסניף של קהילת סרוצק.

האוכלוסיה

בשנים 1908—1921 לא גדלה האוכלוסיה היהודית, ואלה הן הסיבות: מלחמת העולם הראשונה והכיבוש הגרמני עד אחרי מלחמת פולין־רוסיה גרמו לתמותה גדולה, לילודה מוקטנת ולעזיבת רבים את העיירה.

בשנים 1921—1931 היגרו רבים מעבר לים והעתיקו מקום מושבם למקומות אחרים, ומספר היהודים גדל רק ב־350, למרות הקטנת התמותה וגידול הילודה. (ראה לוח מס׳ 2).

יחסית למספר הפולנים לא גדלו כלל.

ב־1939 חיו בסרוצק 3150 יהודים בערך (ראה לוח מס׳ 2), שהן 620—640 משפחות. בקרב הנוער והמבוגרים שרר חוסר עבודה ופרנסה. מבין 640 משפחות

רק ל־459 היו מקור פרנסה (71%) (ראה לוח מס׳ 1) ו־181 משפחות היו מחוסרי כל.

המצב בקרב הנוער העובד והעוסק במסחר היה יותר חמור. המספר של הנוער היהודי בגיל העבודה היה לערך 650, והמועסקים — מ־120 עד 150 (23%). (ראה הערה בלוח מס׳ 1).

בנוסף למצב הכלכלי הקשה, גם האנטישמיות המשתוללת בראש חוצות.

מספר מסויים של בני נוער, למרות השערים הנעולים, מגיעים באופן בלתי ליגלי לארץ־ישראל.

במצב של אין מוצא, מבלה הנוער את זמנו בריקודים ובבילויים שונים.

הצל הנאצי פרוש על פני פולין. לפני המלחמה מתקרבים קצת הפולנים ליהודים. ב־5 באפריל 1939 הוזמנה הקהילה היהודית בסרוצק לקחת חבל בהפצת המלווה הלאומי לטובת כוחות הבטחון.

יהודי סרוצק, יחד עם יהדות פולין, עמדו מבודדים במלחמתם ההירואית נגד קיר ברזל של שנאה ושוויון נפש.

איש לא העלה על דעתו את ממדי האסון המתקרב.

חנוך ורדי
רמת־גן

יידן אין סערַאצק פון סוף דעם 19טן יאָרהונדערט
ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה

אַריינפיר

ביז צום יאָר 1856 האָט סערַאצק אָנגעהערט צו דעם ראַיאָן פון פלאָצק און דערנאָך — צום ראַיאָן (וואָיעווּדסטוואָ) וואַרשע, פולטוסקער קרייז.

ביים סוף פון 19טן יאָרהונדערט, לויט די פאָלקס־ציילונג אין יאָר 1897, איז די צאָל פון דער סערַאַצקער באַפעלקערונג געווען פאָלגנדיקע:

פאָליאַקן	יידן	אַלגעמיינע צאָל
1862 (47,5%)	2054 (52,5%)	3916 נפשות

(„יעוורעיסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ" (רוסיש), באַנד 14, זייט 174).

עשטער קאַפּיטל

פון אָנהייב דעם 20טן יאָרהונדערט ביז צום אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין יאָר 1914

דאָס אַלגעמיינע לעבן פון דער יידישער קהילה איז זיך געפלאָסן אין זיין טראַדיציאָנעלן וועג: דער צענטער פון לעבן איז געווען דער בית־המדרש; די דערציונג, אויסשליסלעך אין חדרים און ישיבות, און דער הויפּט וועג־ווייזער איז געווען — דער שטאָט־רב.

דאָס עקאָנאָמישע לעבן איז רואינירט, און אַ טייל וועלט, צוליב פרנסה־לאָזיקייט, שטילערהייט געשטיצט פון צדקה.

וועגן די געשעענישן אין דער גאָרער וועלט און אין אַלגעמיינעם יידישן לעבן, ווי: מלחמות, רעוואָלוציעס, שטרייקן, אומרוען, די ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע אויפוואַכונג אא"וו — דערגרייכן צום שטעטל נאָר בלאַסע אָפּקלאַנגען. פון צייט צו צייט קומט אין שטעטל אַ ציוניסטישער מטיף און מען הערט מיט דורשט זיין דרשה; פון מויל צום אויער גיט מען איבער וועגן אַ היימישן, וואָס האָט כּאַרשפּרייט כּאַרבאָטענע אויפרופן צווישן די פויערים אין דער סביבה, און אַז זשאַנדאַרמעריע זוכט אים אין אַלעווינקלען.

נאָך דער רעוואָלוציע אין 1905, האָט די צאַריש־רוסישע מאַכט פאַרשטאַרקט די פאַרפאָלגונגען קעגן יידן אויך אין די ערטער ווו מ׳האָט זיי ביז איצט — ווי אין סעראָצק — נישט געפילט.

עטלעכע יידישע רעוואָלוציאָנערן — אהרעלע רעוואָלוציאָנער און אַנדערע — זענען אַנטלאָפן קיין צפון־אַמעריקע, און אַ טייל זענען דורך פאַרשידענע וועגן אַנגעקומען קיין ארץ־ישראל.

אין יאָר 1912 האָט זיך פאַרשטאַרקט דער אַנטיסעמיטיזם צווישן די פאָליאַקן, ווייל צוליב די יידישע שטימען איז אויסגעוויילט געוואָרן אין די רוסישע דומע דער פאָרשטייער פון די פוילישע סאָציאַליסטן, יאַגעללאָ, און ס׳האָט געליטן אַ מפלה דער קאַנדידאַט פון די ענדעקעס, יאַן קאָכאָזשעווסקי.

די פוילישע אַנטיסעמיטן האָבן דערקלערט אַז עקאָנאָמישן באָיקאָט קעגן די יידן, פון וועלכן עס האָבן ספעציעל געליטן די יידן אין די קליינע שטעטלעך, און צווישן זיי אויך סעראָצק.

אין אַ לאַגע פון אַ געזעלשאַפטלעכן האַלב־דרימל און עקאָנאָמישע אָפגע־שטאַנענקייט; אין אַ שטימונג פון פאַרשאַרפטע נאַציאָנאַלע קאָנפליקטן און פאַר־סמטע אַנטיסעמיטישע פראָפאָגאַנדע, מיט אומקלאָרע דערוואַרטונגען פון דער צווקנפט — איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה אין אויגוסט 1914, צו וועלכער די יידן אין אַלע טיילן פון פוילן זענען נישט געווען גרייט.

צווייטער קאַפּיטל

פונעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה ביזן אַנטשטיין פון דער פּוילישער מדינה אין 17טן נאָוועמבער 1918

באַלד אין אָנהייב פון דער מלחמה האָבן זיך אָנגעהויבן די רעפּרעסיעס קעגן די סעראָצקער יידן: די פאָרשטייער פון דער קהילה זענען גלייך אַרעסטירט געוואָרן און נאָך אַ לאַנגער צייט זענען זיי באַפרייט געוואָרן, באַצאָלנדיק אַ שווערן קנס; אַלע מענער פון 15 יאָר אָן, זענען געטריבן געוואָרן גראָבן שוץ־גריבער און אָפהיטן פון דיוועדסאַנטן די טעלעפאָן־און טעלעגראַף־סלופּעס.

יעדע מינוט האָבן זיך קאָזאַקן אַריינגעריסן אין די יידישע הייזער „זוכן געווער", אָבער פאַקטיש האָבן זיי ראַבירט וואָס נאָר ס׳האָט זיך געלאָזט, און באַצאָלט מיט קלעפּ און קללות.

פאַר דעם ענדגילטיקן אָפּטרעטן פון די רוסן, איז דאָס שטעטל סעראָצק באָמבאַרדירט געוואָרן דורך די דייטשן, און ס׳וועדט רואיניירט אַ גרויסער טייל

פון די הייזער. די יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די קעלערן. אויך אין די לעצטע מינוטן פֿאַרן אָפּטרעטן זענען די קאָזאַקן באַפֿאַלן די קעלערן, געזוכט „געווער" און צוגערויבט יעדע ווערטפּולע זאַך. אין איין קעלער האָט דער דרייס־טער און מוטיקער חיים־איסר ז"ל זיך פּיזיש קעגנגעשטעלט די קאָזאַקן און איז, אין דעם נישט־גלייכן פֿאַרמעסט, געפֿאַלן פון אַ רעוואָלווער שאָס.

די לעצטע באָמבע איז געפֿאַלן אין אַ הויף און דערהרגעט 14 יידן, צווישן זיי — דער באַרימטער גבור חיים־הלל אובוגי ז"ל.

אין פּרילינג 1915 איז דאָס שטעטל איינגענומען געוואָרן דורך די דייטשן, וועלכע זענען אויפגענומען געוואָרן דורך די יידן מיט געמישטע געפילן.

די מלחמה און די דייטשע אינוואַזיע האָבן גורם געווען גרונטלעכע ענדע־רונגען אין יידישן לעבן: די געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַרשלאָפֿנקייט איז פֿאַרשוווּנדן, די טראַדיציאָנעלע מויערן זענען געשפּאָלטן געוואָרן, אַ סך מחיצות זענען געפֿאַלן, און די פּריִערדיקע ראשי הקהל האָבן אָנגעהויבן אַראָפּגיין פון דער אַרענע.

די דייטשע אָקופּאַנטן האָבן פֿאַרשטאָפּט די קוואַלן פון פּרנסה, און יעדע באַוועגונג איז געווען באַגרענעצט דורך פֿאַרשידענע פֿאַרבאָטן. אַ סך יידן זענען געצווונגען געוואָרן — כדי צו קענען זיך דערנענערן — זיך פֿאַרנעמען מיט שמוגלען שפּייז־פּראָדוקטן פון די דערפֿער אין שטעטל און פון דאָנען — קיין וואַרשע.

נייע לעבנס־שטראָמען זענען אַרײַנגעדרינגען אין שטעטל, און זייער טרעגער איז געווען די יוגנט, וועלכע האָט געזוכט אַן אויסוועג פון איר שווערן מצב. די יוגנט — אַזוי ווי די עלטערן — זענען געבליבן פולשטענדיק אַרבעטסלאָז.

עס האָבן אָנגעהויבן שפּראָצן ציוניסטישע, ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע און קאָמוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, קולטור געזעלשאַפֿטן אאַז"וו. דער בית־המדרש האָט זיך אָנגעהויבן אויסליידיקן.

אין דער צייט פון דער דייטשער אינוואַזיע האָבן עטלעכע פֿאַמיליעס עמיג־רירט קיין אַמעריקע.

ביים סוף פון דער דייטשער אינוואַזיע האָט זיך צווישן דער פּוילישער בא־פעלקערונג פֿאַרשטאַרקט דער אַנטיסעמיטיזם, אַזוי אַז דער טאָג וועט ס׳איז פּראָק־לאַמירט געוואָרן די אָנטשטייונג פון אַן אומאָפּהענגיקער פּוילישער רעפּובליק (דעם 11טן נאָוועמבער 1918), איז פֿאַר אַלע יידן — און באַזונדער פֿאַר די איינווווינער אין די קליינע שטעטלעך — געווען אַ טאָג פון אומרו און שרעק.

עטלעכע טעג נאָכן אָנטשטיין פון דער פּוילישער רעפּובליק האָט דאָס מיליטער פון גענעראַל האַלער פֿאָגראָמירט די יידן אין לעמבערג. אַלס פּראָטעסט קעגן

דעם פאָגראָם האָט די אָנפירערשאַפט פון פוילישן יידנטום באַשלאָסן צו פראָק־לאַמירן אַן אַלגעמיינעם טרויער־טאָג דעם 1טן דעצעמבער 1918.

די יידישע יוגנט אין סעראָצק, וועלכע האָט זיך קאָנצעטרירט אַרום דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און דער ביבליאָטעק „פראָגרעס", האָט אָרגאַניזירט דעם פראָטעסט־טאָג אין דער גרויסער שטאָטישער שול, וואָס איז מיטן אָרון־קודש געוואָרן דעקאָרירט אין שוואַרצן. אַלע יידישע געוועלבער זענען פאַרמאַכט געוואָרן אין דער באַשטימטער שעה, און די מאַסן האָבן מאַרשירט צו דעם זאַמל־פונקט. די גרויסע שול איז געווען געפאַקט, און פיקעטן פון דער יוגנט האָבן זיך געפונען אין אַלע עקן פון שטעטל, כדי צו קאָנען אָפשטויסן אַן אָנפאַל פון די אַנטיסעמיטן.

די פוילישע מאַכט־אָרגאַנען האָבן פון אַלעם געווּסט און געפרווט ווירקן אויף די קרעמער, נישט צו פאַרמאַכן די קראָמען, אָבער ס׳האָט זיך זיי דאָס נישט איינגעגעבן.

דער פראָטעסט־טאָג קעגן דעם לעמבערגער פאָגראָם איז געווען גוט אָרגאַ־ניזירט און אַדורך בשלום, אַ דאַנק דער ברויזנדיקער יוגנט, וועלכע האָט פון זיך אַראָפגעטרייסלט דעם דרימל און געזוכט אַ לייזונג פאַר אירע נויטן.

דריטער קאַפּיטל

די יידישע אינסטיטוציעס צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, 1914—1939

א. די ציוניסטישע באַוועגונג.

ביים סוף פון יאָר 1916 זענען געגרינדעט געוואָרן צוויי ציוניסטישע אָרגאַ־ניזאַציעס:

(1) „קדימה" — פאַר מענער, אין שפּיץ מיט אהרון קראָנגאָלד, צבי קליינ־מאַן ז״ל און אַנדערע;

(2) „בנות ציון" — פאַר פרויען, אין שפּיץ מיט די שוועסטער קראָנגאָלד ז״ל, אסתר לאה שליאכטוס ז״ל און דבורה גראניעוויטש ז״ל.

די אויבנדערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן אַרויסגערופן אַ קעגנערשאַפט ביי די גאָר פרומע עלטערן, האָבן נישט לאַנג עקזיסטירט, ווייל די מערהייט פון זייערע מיטגלידער האָט פאַרלאָזט דאָס שטעטל.

(3) נאָך דער אַנטשטייונג פון דער נייער פוילישער מדינה, איז אין יאָר 1919, דורך די חברים שמואל דונער (הייבט אין די פאַר. שטאַטן), צבי קליינמאַן ז״ל, ברוך קריסטאַל ז״ל און יהושע־דוד באבעק ז״ל, געגרינדעט געוואָרן אין

הויז פון ר׳ יעקב ראָזענבערג ז״ל, אויף דער 3טער מאַי גאַס, די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, אָרום וועלכער עס האָבן זיך קאָנצענטרירט די אַוועק־געגאַנגענע פון דעם בית־המדרש. ביי דער אָרגאַניזאַציע איז געווען טעטיק אַ ביבליאָטעק אין דריי שפראַכן: יידיש, העברעיש און פויליש. אין די דריי־סיקער יאָרן איז אין שפיץ פון דער אָרגאַניזאַציע געשטאַנען יחיאל־מאיר ורדימון (וואַרשאַווסקי) — היינט אין ישראל, און נאָך אים — ד״ר חיים אינווענ־טאַזש ז״ל און אהרון טשעסנער (היינט אין ישראל). דער לעצטער פאָרזיצער איז געווען ח׳ אהרון פאסקאוויטש ז״ל.

אין שויס פון דער אָרגאַניזאַציע האָבן זיך אָרגאַניזירט אַלע ציוניסטישע און ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, געזעלשאַפטן פאַר קעגנזיי־טיקער הילף און דער האַנטווערקער פאַראיין.

(4) „השומר־הצעיר״ איז געגרינדעט געוואָרן אין די לעצטע צוואַנציקער יאָרן דורך דער וואַרשעווער שומרת לאַנקאַ גאָלדמאַן (היינט קינדער־דאָקטאָרין אין חדרה) און יחזקאל פרידמאַן ז״ל. צום „השומר־הצעיר״ האָבן אָנגעהערט 200 קינדער פון אַלע פאָלקס־שיכטן — יינגלעך און מיידלעך אין עלטער פון עלף ביז זיבעצען יאָר.

דער „השומר־הצעיר״ האָט אויסגעגלייכט דעם רוקן פון יוגנטלעכן, נייע לידער זענען געזונגען געוואָרן אין יעדן ווינקל און די אויספלוגן אויסערן שטעטל האָבן גורם געווען צו וויכטיקע ענדערונגען די יונגע קינדער. חנוך ורדי (וואַרשאַווסקי) איז געווען ראש־הקן ביז פיין עליה קיין ארץ־ישראל אי זיאָר 1934, און נאָך אים, ביזן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, זענען געווען אין דער הנהגת הקן: אלחנן ראָזענבערג, יהודה קראָנענבערג (ביידע אי זישראל) און גרינבוים ז״ל.

(5) הסתדרות „החלוץ״ — געגרינדעט געוואָרן אין מיטן פון די צוואַנציקער יאָרן, אין איר שפיץ איז געשטאַנען רפאל פרידמאַן (היינט אין ישראל).

(6) „הנוער הציוני״ — געגרינדעט געוואָרן אין סוף פון די צוואַנציקער יאָרן דורך אברהם ראָזענבערג ז״ל און אין איר שפיץ איז געשטאַנען שכנא פרידמאַן ז״ל.

(7) בית״ר — איז געגרינדעט געוואָרן אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן דורך יוסף פניעווסקי (היינט אין ישראל) אין דער מיל פון בערל איצקאָוויטש ז״ל און מאָטל מעלניק ז״ל, און האָט אַרומגענומען הונדערטער קינדער פון אַלע פאָלקס־שיכטן. אין די לעצטע יאָרן, ביזן אויסברוך פון 2טן וועלט־קריג, איז אין איר שפיץ געשטאַנען דער לערער אברהם שפילקא ז״ל.

(8) הסתדרות ה„מזרחי" איז געגרינדעט געוואָרן אין די צוואַנציקער יאָרן דורך ישעיהו האָפמאַן ז"ל און משה פאָגעלמאַן ז"ל אין הויז פון אויבנדערמאָנטן ר' יעקב ראָזענבערג ז"ל. צו איר האָבן געהערט בית־מדרש לערנער, רעליגיעזע בעלי־מלאכהס און אויך די, וועלכע זענען דערווייטערט געוואָרן פון די חסידישע שטיבלעך. דער לאָקאַל האָט אויך געדינט פאַר אַ מאָדערנעם חדר אונטער דער לייטונג פון ר' יהודה־לייב גוטקאָווסקי ז"ל וווי אויך פאַר אַ מנין צו דאַוונען.

אין די ראַמען פון דער אָרגאַניזאַציע זענען אָרגאַניזירט געוואָרן די פאָל־גנדע רעליגיעז־ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס:

(א) „השומר הדתי", צו וועלכע עס האָבן געהערט די קינדער פון „מזרחי" מיטגלידער. אין שפיץ פון דער אָרגאַניזאַציע, ביז צו דער ליקווידאַציע, איז געשטאַנען ברוך לעווינסאָן ז"ל.

(ב) „החלוץ המזרחי", צו וועלכע עס האָבן באַלאַנגט רעליגיעזע בחורים, קאַנדידאַטן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. אין שפיץ פון איר איז געשטאַנען, ביז זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1933, ברוך גורמאַן, און נאָך אים — יהודה סאליארזש ז"ל.

(ג) קבוץ הכשרה פון „החלוץ־המזרחי".

אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ קיבוץ־הכשרה פון „החלוץ המזרחי", וועלכער האָט זיך געפונען אין אַ הויז, אין הויף אַנטקעגן דער שטאָטישער גרויסער שול. דער קיבוץ האָט געציילט צענדליקער בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן געאַרבעט אין פאַרשידענע אַרבעטס־פלעצער אין שטאָט, וויי: די מעל־מילן, די קאָשע־מיל, האָלץ־האַקעריי און אין שטוב־ווירטשאַפטן. דער אָרגאַניזאַטאָר און פאַטראָן פון דעם קיבוץ הכשרה איז געווען דער אויבנדערמאָנטער ברוך גורמאַן.

ב. „אגודת ישראל"

„אגודת־ישראל" געגרינדעט אין 1919 דורך ר' יצחק שוואַרץ ז"ל, ר' חיים ראָזענבערג ז"ל, ר' יצחק־מאיר קופערבוים ז"ל און ר' דוד וואַרשאָווסקי ז"ל. די מיטגלידערשאַפט האָט אַרומגענומען די געראָר און ראַדזימינער חסידים, די מערהייט לערנער און רעליגיעזע בעלי־בתים.

ביז דער העלפט פון די צוואַנציקער יאָרן איז די „אגודה" געווען די איינציקע הערשערין אין לעבן פון דער קהילה, אָבער נאָך דעם האָט זי געמוזט אָפטרעטן און זיך טיילן מיט איר השפעה מיט די נייע אויפגייענדיקע כוחות אין שטאָט — די ציוניסטישע באַוועגונג, אין אַלע אירע שאַטירונגען, און די

מחנה פון די עקסטרעם לינקע, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום „די יידישע פאָלקס־בילדונג־ליגע". אין די ראַמען פון דער „אגודה" זענען אַנטשטאַנען די פאָלגנדיקע אָרגאַניזאַציעס:

(א) „צעירי אגודת ישראל", צו וועלכער עס האָבן געהערט די יונגע בית־מדרש לערנער און אַ טייל בחורים פון די „אגודה" חברים. אין אָנהייב איז אין איר שפּיץ געשטאַנען דער זשורנאַליסט און שריפטשטעלער נטע בערלינער ז״ל און שלמה מאַרקוס ז״ל. דער לעצטער פאָרזיצער איז געווען מאיר סאליארזש ז״ל.

(ב) „פועלי אגודת ישראל", צו וועלכער עס האָבן געהערט רעליגיעזע אַרבעטער, חסידישע קינדער. אין שפּיץ פון דער אָרגאַניזאַציע איז געשטאַנען, ביז זיין עליה קיין ארץ־ישראל אין 1932, ר׳ גרשון פראָג.

ג. די ביבליאָטעק „פּראָגרעס".

די ביבליאָטעק „פּראָגרעס" איז געגרינדעט געוואָרן ביים סוף פון יאָר 1915 (אין דער צייט פון דער דייטשער אינוואַזיע) דורך שמערל אַשנמיל ז״ל (געשטאָרבן אין אַרגענטינע) אסתר־לאה שליאַכטוס ז״ל און אהרון קראָנגאָלד ז״ל. די ערשטע דירה ון דער ביבליאָטעק איז געווען אויפן וואַרשעווער שאָסיי, אַ ביסל אויסער דער שטאָט.

וויסנדורשטיקע יוגנטלעכע האָבן געשטראָמט צו דער ביבליאָטעק, און די פאָדערונגען צום לייענען זענען געווען געוואָלטיקע. אין די פרייטיק־צו־נאַכטן זענען פאָרגעקומען רעציטאַציע־און קעסטל־אָוונטן, ווי אויך קאָלעקטיווער געזאַנג. די ביבליאָטעק האָט אַרויסגערופן אַ שאַרפע קעגנערשאַפט ביי די שטאַרק־רעליגיעזע עלטערן, אָבער אַלע מלחמות קעגן איר האָבן גאָרנישט געפּועלט, ווייל די יוגנט איז געווען איר שוץ־מויער. ביי דער ביבליאָטעק איז געווען טעטיק אויך אַ דראַמאַטישער קרייז.

אין משך פון דער צייט האָט זיך די ביבליאָטעק אינלאָקירט אין אַ גרויסן לאָקאַל, אין אַ הויז אין שטאָט־מאַרק, און דעמאָלט איז זי פאַרוואַנדלט געוואָרן, במשך אַ סך יאָרן, אין אַ צענטער פון דער יידישער ברויזנדיקער יוגנט.

אין דער צייט פון דער פּוילישׁ־רוסישער מלחמה (1920) איז דער ביבליאָטעק־זאַל קאָנפיסקירט געוואָרן פאַר מיליטערישע באַדערפענישן. נאָך דער מלחמה האָט די פּוילישע מאַכט נישט געוואָלט באַנייען די ביבליאָטעק־דערלויבעניש, און די פּרוכטבאַרע טעטיקייט פון דער קולטורעלער אינסטיטוציע איז ברוטאַל איבערגעריסן געוואָרן.

ד. פּראָפּעסיאָנעלער פּאַראיין פון נישט־קוואַליפיצירטע אַרבעטער

דער פּאַראיין איז געגרינדעט געוואָרן דורך קאָמוניסטישע קרייזן אין אָנהייב פון יאָר 1922 — אין הויז פון ביילע מערקער (היינט אין אַרגענטינע), 3טע מאַי־גאַס. דער פּאַראיין איז געווען דער זאַמלפונקט סיי פון די אַרבעטנדיקע יוגנטלעכע, וועלכע האָבן געאַרבעט אין שטאָט אַלס שניידער, שוסטער, סטאָל־יאַרעס, שטעפּער, און אויך פון די אַרבעטנדיקע אין וואַרשע וועלכע פלעגן אויף יעדן שבת קומען אַהיים.

ביים פּאַראיין איז געווען טעטיק אַ גרויסע ביבליאָטעק. אין יאָר 1925 זענען אַרעסטירט געוואָרן צוויי פּאַראיין־מיטגלידער — הערשל מענדזעלעווסקי ז״ל און שמחה אסתראָוויטש (איצט אין פּאַריז), ביים פּאַרשפּרייטן אומלעגאַלע קאָמוניסטישע אויפרופן אין אַ מאַרק־טאָג צווישן די פויערישע וועגענער.

נאָך דעם אַרעסט האָבן די מאַכט־אָרגאַנען געשלאָסן דעם פּראָפּ. פּאַראיין.

ה. יידישע פּאָלקס־בילדונג־ליגע.

די קרייזן, וועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם פּאַרמאַכטן „פּראָפּ. כּאַראיין פון נישט קוואַליפיצירטע אַרבעטער״, האָבן אין אַ גאָר קורצער צייט באַקומען אַ נייע דערלויבעניש צו עפענען אַ קלוב א. נ. יידישע פּאָלקס־בילדונג־ליגע.

דער פּאַראַנטוואַרטלעכער פּאָר דעם רעגולאַמין איז געווען דער סיים־דע־פוטאַט פון דער ייד. פּאָלקס־פּאַרטיי, נח פּרילוצקי ז״ל.

אין שפּיץ פון דער „ליגע״ זענען ביים אָנהייב געשטאַנען: חיים קאפּעטש (היינט אין אַרגענטינע), יאָסל פיינבוים (היינט אין די פּאָר. שטאַטן) און שלמה אָסטראָווסקי ז״ל.

די „ליגע״ האָט אָנטוויקלט אַ פול פּאַרצווייגטע טעטיקייט, ווי: אַ גרויסע ביבליאָטעק אין עטלעכע שפּראַכן (יידיש, פּויליש א״אָנד), פּאַרלעזונגען, זעלבסט־בילדונגס־קרייזן, אַ דראַמאַטישער קרייז (אונטער דער לייטונג פון שלמה אָסטראָווסקי ז״ל) און אַ פוטבאָל־מאַנשאַפט.

אַרום דער „ליגע״ האָבן זיך קאָנצענטרירט אַן אָנגעזעענער טייל פון די יידישע אַרבעטנדיקע און אַלגעמיינע יוגנטלעכע מיט עקסטרעם־לינקע אָריענ־טאַציעס.

אין די לעצטע יאָרן זענען אין שפּיץ פון דער „ליגע״, ביז זי איז פּאַרמאַכט געוואָרן דורך די פּוילישע מאַכט אין יאָר 1937, געשטאַנען: אברהם גוטקאָווסקי

ז״ל, הערש זאַלצמאַן ז״ל, אברהם יאַזשאָמבעק ז״ל (איינער פון די בעסטע שפילער אין דראַמ.־קרייז) און בונם פאָגעלמאַן (היינט אין ישראל).

ו. דער בלאָז־אָרקעסטער

אין יאָר 1926 איז געגרינדעט געוואָרן דורך דעם סטאָליאַר־מייסטער הערשל באָרענשטיין ז״ל אַ בלאָז אָרקעסטער, וואָס ער האָט אויך אָנגעפירט. דער דיריגענט אַליין האָט אין די צאָרישע צייטן געדינט אין אַ מיליטערישן בלאָז־אָרקעסטער און איז געווען אַ ליידנשאַפטלעכער מוזיק־ליבהאָבער. אַלע רעפעטיציעס זענען פאָרגעקומען אין דעם סטאָליאַר־וואַרשטאַט פון דעם דיריגענט. דאָרט האָבן זיך אויך געפונען אַלע מוזיקאַלישע אינסטרומענטן. די שפילער זענען כמעט אַלע געווען סטאָלער־געזעלן. דער אָרקעסטער האָט זיך באַטייליקט אין אַלע עפנט־לעכע, אַלגעמיינע און יידישע, אימפרעזעס און אַרײַנגעבראַכט אַ ביסל פרייד און הייטערקייט אין דעם גרויען און שווערן לעבן.

ז. האַנטווערקער פאַראיין

אין 1926 איז געגרינדעט געוואָרן דער פאַראיין דורך דעם בלעכער ר׳ מאיר פשיקאַרסקי ז״ל און דעם שניידער ר׳ אהרון־לייב גרינבוים ז״ל. דער פאַראיין האָט זיך באַשעפטיקט מיטן באַקומען רוי־מאַטעריאַלן צו רעדוצירטע פרייזן און כּאַרטרעטן די האַנטווערקער אין די אָפשאַצונגס־קאָמיסיעס (שטייערן) ביי דעם פינאַנץ־אַמט און ביי דער יידישער קהילה.

ח. פינאַנציעלע אינסטיטוציעס

פאָלקס־באַנק (באַנק לודאָווי)

(1) די פוילישׂ־רוסישע מלחמה אין 1920 האָט פאַראָרעמט די יידן אין סעראָצק. פיל פון די, וועלכע האָבן זיך באַשעפטיקט מיט מלאכה, מסחר און דאָרפס־גייער, האָבן זיך געניטיקט אין אַן ערשטן געבאָרגטן, אויף נידעריקע ציגזן, אומזאָן־קאַפּיטאַל. דעם חלל האָט אויסגעפילט די פאָלקס־באַנק, וועמענס ערשטער איניציאַטאָר און אָרגאַניזאַטאָר איז געווען דער יונגערמאַן אברהם מיימון (היינט אין ישראל) — אַ נאָר וואָס נייער אייגווינער אין סעראָצק. אין אַנהייב, האָט ער צונויפגעזאַמלט ביי זיינע נאָענטסטע עטלעכע הונדערט זלאָטעס און זיי פונאַנדערגעטיילט, אין איינקלאַנג מיטן טראַדיציאָנעלן מנהג, צו באַ־דערפטיקע בעלי־מלאכהס, קליינע סוחרים א״אַנד אַלס גמילות־חסד אָן פראָצענט, נאָר מיט וועכנטלעכע ראַטעס־צוריקצאָלונגען. ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז אברהם

מ׳ימון האָט די גאַנצע שוועכע אַרבעט, ווי: צונויפזאַמלען געלט, פאַרטיילן די הלוואות און בוכפירונג — אויסגעפירט פרייוויליק, אָן שום באַלוין.

די באַדערפענישן זענען דערווייל געוואַקסן. דער אָנהייב פון דער ביזאיצ־טיקער פינאַנציעלער הילף האָט נישט געפאַסט פאַר דער נייער ווירקלעכקייט, און ס׳איז דעריבער געבוירן געוואָרן די נויטוועגדיקייט צו געפונען אַ וועג פון אויסברייטערונג.

צו דער פרוכטבאַרער אָקציע פון אברהם מיימון איז צוגעשטאַנען ר׳ ישעיהו האָפמאַן ז״ל. זיי ביידע האָבן זיך ביים סוף פון 1922 געוואָגדן צום „פאַרבאַנד פון די יידישע קאָאָפעראַטיוון געזעלשאַפטן״ אין וואַרשע, מיט אַ ביטע, זיי צו העלפן און דערלויבן גרינדן אָן אָפּטיילונג פון „פאַרבאַנד״ אין סעראָצק. די דירעקטאָרן פון „פאַרבאַנד״, די ה״ה ד״ר חיים שאָשקעס ז״ל, מ. שמויש ז״ל און ד״ר אַלכסנדער בירקענהיים ז״ל, האָבן זיך באַצויגן פאָזיטיוו צו דער אויבנדערמאָנטער ביטע און אויך פאָרגעשלאָגן דער „דזשאָינט״־צענטראַלע באַ־שטעטיקן פאַר דער נייער סעראָצקער אָפּטיילונג די געבעטענע קרעדיטן.

ביים סוף פון 1923 איז דורך די מאַכט־אַרגאַנען באַשטעטיקט געוואָרן דער רעגולאַמין פון דער סעראָצקער פאָלקס־באַנק — אַלס אָפּטיילונג פון „פאַרבאַנד״ אין וואַרשע. אַ יידישער אייניווינער האָט געשטעלט צו דער דיספאָזיציע פון דער פאָלקס־באַנק אַ האַלבן צימער אָן דירה־געלט — און די נייע אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן אין אייגקלאַנג מיטן געזעץ.

דער „דזשאָינט״ האָט צוגעטיילט דער נייער אָפּטיילונג אַ קרעדיט פון 10,000 זלאָטעס, די סעראָצקער יידן האָבן אַרייגעטראָגן אַלס אָן איינמאָליקע באַשטייערונג עטלעכע טויזנט זלאָטעס, וואָס האָט באַלד דערמעגלעכט צו פאַר־גרעסערן די אַרויסגעגעבענע הלוואות. די באַנק האָט אָנגעהויבן, אין אייגקלאַנג מיטן געזעץ, נעמען אַ געוויסן פראָצענט, דער צוטרוי איז געוואָקסן און מ׳האָט אָנגעהויבן אַרייגלייגן אין דער אָפּטיילונג אויך פּקדונות (דעפאָזיטן).

אין אַ קורצער צייט איז די צאָל חברים געוואָקסן ביז 500. צוליב דער פאַר־בריייטערונג, איז געדונגען געוואָרן אַ ספּעציעלע דירה אין מאַרק, אַנטקעגן דער קאַשע־מיל פון ר׳ מנחם נאָוואָגראָדזקי ז״ל. אברהם מיימון איז אָפּיציעל נאָמינירט געוואָרן אַלס געצאָלטער בוכהאַלטער און סעקרעטאַר, און יהודה צימערמאַן ז״ל — קאַסירער.

די ערשטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אַלע פאָלקס־באַנק־מיטגלידער, איז פאַרגעקומען ענדע יאָר 1924, אין גרויסן געריר חסידים־שטיבל.

דער פינאַנציעלער מצב פון באַנק איז דעמאָלט געווען:

אַקציעס קאַפּיטאַל	10,000 זל.
פון „דזשאָינט"	20,000 „
פּקדונות (דעפּאָזיטן)	100,000 „

אין דער אַלגעמיינער יערלעכער פאַרזאַמלונג האָבן אָנטייל גענומען אַלע חברים, און אין דער ערשטער געווייליטער פאַרוואַלטונג זענען אַריין די ה"ה: ר' יצחק שוואַרץ ז"ל, ר' ישעיהו האָפמאַן ז"ל, ר' חיים ראָזענבערג ז"ל, ר' יצחק־מאיר קיפערבוים ז"ל, ר' דוד וואַרשאַווסקי ז"ל (זיי האָבן פאַרטרעטן די סוחרים) און ר' מאיר פּשיקאַרסקי ז"ל (פאַרשטייער פון האַנטווערקער־פאַראיין). אויסער אַ פאַרוואַלטונג איז געווייליט געוואָרן אַ ראַט פון 9 מענטשן אַלס רעוויזיאָנס־קאָמיסיע.

די אויפגאַבן פון דער פאַרוואַלטונג זענען געווען: באַשטעטיקן הלוואות און בודזשעטן, ווי אויך שטיין אויף דער וואַך צו באַקומען צוטיילונגען פון „דזשאָינט" און פון אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס.

די פאָלקס־באַנק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן עקאָנאָמישן פאַקטאָר פון דער ערשטער מדרגה, און די הויפּט דעה און השפּעה איז דאָרט געלעגן אין די הענט פון די אגודת־ישראל מענטשן — די פאַרשטייער פון די סוחרים.

דער האַנטווערקער־פאַראיין, אין שפּיץ מיט ר' אהרון־לייב גרינבוים ז"ל, ר' יוסף אראל ז"ל און ר' יהושע דוד באַבעק ז"ל, האָט זיך מיט אַלע כוחות, אין משך פון עטלעכע יאָר, באַמיט צוזאַמען מיט נאָך קעגנער פון דער אַמטירנדיקער פאַרוואַלטונג, צו פאַרגרעסערן דאָרט זיין השפּעה, אָבער ס'האָט זיך אים דאָס קיין מאָל נישט אייגעגעבן.

אין די אַלגעמיינע יערלעכע פאַרזאַמלונגען וועלכע זענען פאָרגעקומען אין די לעצטע יאָרן, צוליב דער גרויסער צאָל פון חברים, אין גרויסן שטאָטישן טעאַטער־זאַל „יוטשענקאַ", האָבן זיך באַטייליקט פאָרשטייער פון „פאַרבאַנד" אין וואַרשע, וועלכע האָבן תמיד אַקטיוו אָנטייל גענומען אין די פאַרהאַנדלונגען און אָנגעצייכנט ליניען פאָר דער צוקונפטיקער טעטיקייט.

און ווייל דעם האַנטווערקער־פאַראיין, צוזאַמען מיט נאָך קעגנער פון דער אַמטירנדיקער באַנק־פאַרוואַלטונג איז נישט געלונגען צו פאַרברייטערן זייער השפּעה, האָבן זיי געגרינדעט אַ „קעגנזייטיקע באַנק" („באַנק אודזשאַלאַווי"), וועלכע איז אָנגעפירט געוואָרן דורך ר' גרשון פּראָג (היינט אין ישראל), ר' יעקב־דוד מילשטיין ז"ל (געוועזענער אויך „דער מורה־הוראה") און ר' שלמה קרימקעוויטש ז"ל

(דער זון פון ר׳ מאיר איילמאַכער ז״ל), אָבער נאָך אַ קורצער צייט האָט זיך די קאָנקורענץ־באַנק פאַרמאַכט.

אין יאָר 1929 איז אין אַלע יידישע קאָאָפּעראַטיווע בענק, און צווישן זיי אויך אין דער סעראָצקער אָפּטיילונג, אויסגעבראָכן אַ שווערער און דויערנדיקער קריזיס.

די גרויסע אַנטיסעמיטישע פּוילישע פּאַרטיי (ענדעקעס) האָט פאַרשטאַרקט אירע עקאָנאָמישע דיסקרימינאַציע קעגן אַלע יידן, און ספּעציעל קעגן די קליינע סוחרים־קרעמער, דורך עפענען קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוון און אַוועקשטעלן פּיקעטן ביי די יידישע קראָמען. די פּיקעטן האָבן נישט געלאָזט די פּוילישע פּויערים קויפן ביי דעם יידישן סוחר און נישט מאַכן באַשטעלונגען ביי דעם יידישן בעל־מלאכה.

דאָס אַלץ האָט פּאַראַליזירט דעם יידישן מסחר און די יידישע מלאכה, און די קליענטן פון די קאָאָפּעראַטיווע יידישע בענק האָבן נישט געקענט אָפּגעבן צו דער צייט זייערע חובות. די באַנק האָט זיך געשטיקט פון פעלן אין אומזאַץ־קאַפּיטאַל און צוליב דעם האָט זי געמוזט, לויטן רעגולאַמין, אָננעמען געריכטלעכע מיטלען קעגן די בעלי־חובות. די באַנק האָט אויך פאַרלוירן דעם צוטרוי ביי די חברים, ווייל זי האָט אויך נישט געקאָנט אויסצאָלן אין דעם געהעריקן טערמין די צוריקגעפאָדערטע דעפּאָזיטן.

עס זענען נאָך דעם געווען צייטווייליקע אויפשטייגן און ירידות; דער פּאַרבאַנד האָט אינטערווענירט, דער „דזשאָינט" האָט געהאָלפן, אָבער די באַנק האָט זיך שוין מער נישט געקאָנט פולשטענדיק אויסהיילן פון די אַכזריותדיקע אַנטיסעמיטישע מכה.

ביים סוף פון 1929 האָט אַברהם מיימון פאַרלאָזט די באַנק, ווייל די צענ־טראַלע האָט אים מאָביליזירט פאַר אַ קאָנטראָלער אין לאַנדס־מאַסשטאַב. אויף זיין אָרט אַלס סעקרעטאַר און הויפּט־בוכאַלטער איז אויסגעוויילט געוואָרן יהודה צימערמאַן ז״ל.

אין דער לעצטער באַנק־פאַרוואַלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן: ר׳ דוד וואַרשאַווסקי ז״ל, ר׳ יצחק־מאיר קופּערבוים ז״ל, ר׳ יצחק־מאיר סאָליארזש ז״ל און ר׳ מאיר פּשיקאָרסקי ז״ל.

דער אַדמיניסטראַטאָר פון דער באַנק איז געווען ר׳ אברהם ברוין ז״ל.

(2) גמילות־חסדים־קאַסע

די קאַסע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1926 און איר ערשטער אויסגע־

ווייטער פרעזעס איז געווען דער טיכטיקער ר׳ יחיאל ראָזענבערג ז״ל, וועלכער האָט איבערגעגעבן אַמטירט אויף דעם פאָסטן ביז ער האָט זיך איבערגעצויגן קיין יאַבלאָננאַ־לעגיאָנאָווא.

די אויפגאַבע פון דער קאַסע איז געווען: פאַרטיילן קליינע הלוואות, פון 50 ביז 200 זלאָטעס אָן פראָצענט צו קליינהענדלער, דאָרפס־גייער, האַנטווערקער א״אַנד, ווי אויך באַשטימען, פון צייט צו צייט, געוויסע געלט־סומעס פאַר נויט־באַדערפטיקע, וועלכע האָבן פאַרלוירן יעדן הכנסה־קוואַל.

דער קאַסע־קאָפּיטאַל איז געווען צוזאַמענגעשטעלט פון מיטגלידער־אָפּצאָל און פון די „דזשאָינט״־סובסידיעס.

אין דער לעצטער געווייליטער פאַרוואַלטונג זענען אַריין: יהושע־דוד באבעק ז״ל, משה פאָגעלמאַן ז״ל, אלתר זאכארעק ז״ל און יוסף אראל ז״ל (אַלע פאַר־שטייער פון האַנטווערקער־פאַראיין).

דער לעצטער סעקרעטאַר איז געווען: אלימלך פיענ׳ק ז״ל.

ט. געזעלשאַפטן פאַר קעגנזייטיקער הילף

(1) פּרויען־פאַראיין. דער פרויען־פאַראיין איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1925, דורך פרוי חנה אָלדאק ז״ל, אַ טאָכטער פון אַלטן געלדשער ר׳ ישראל יאָס־קאָוויטש ז״ל. די אויפגאַבן פון פרויען־פאַראיין זענען געווען: קעגנזייטיקע הילף, געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענטרעפן, מתן בסתר, קורסן פאַר קאָכן און פאַר קאָסמעטיק.

אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען, אויסער די פרוי אָלדאק ז״ל, די גע־אַדרעס פאַר יעדע ליידנדיקע פרוי און פאַר יעדן משפּחה־קאָנפליקט.

אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען, אויסער די פרוי אולדאק ז״ל, די גע־זעלשאַפטלעך־טעטיקע און איבערגעגעבענע פרויען — פריידל וואַרשאַווסקי ז״ל און חיה נאָוואָגראָדזקי ז״ל.

(2) חברת לינת־הצדק. קיינער ווייסט נישט ווען די חברה איז געגרינדעט געוואָרן. זי עקזיסטירט פון ערשטן טאָג זינט דער קהילה־אַנטשטייונג. די מיט־גלידער זענען פשוטע גוטע מענטשן מיט אַ בריט רחמנותדיק האַרץ. די אויפ־גאַבן פון דער חברה זענען געווען: נעכטיקן ביי שוועך קראַנקע, געבן אומזיסטע מעדיצינישע הילף פאַר אָרעמע מענטשן (דאָקטאָר, רעצעפטן אאַז״וו) און אויס־באָרגן יעדן איינעם מעדיצינישע אינסטרומענטן קעגן אַ משכון.

אין באַדינגונגען פון פעלן פון אָן עפּנטלעך־געזעלשאַפטלעכער מעדיצינישער הילף, ווי: מעדיצינישע פאַרזיכערונג, האָספּיטיליזאַציע, עפּנטלעכע אַפּטייקן, — האָבן די מיטגלידער פון לינת־הצדק פאַרפילט דעם חלל און זייער אַרבעט האָט

אויך געהאַט אַן עטיש־געזעלשאַפטלעכע באַדייטונג פון דער ערשטער מדרגה. די דאָזיקע שווערע און חשובע הילף האָבן די לינת־הצדק חברים אויסגעפילט פרייוויליק, נישט געניסנדיק דאַביי פון קיין שום פערזענלעכן פראָפיט.

(3) חברת הכנסת־כלה. אַן אַלטע אינסטיטוציע, נאָר אירע פאַראַנטוואָרט־לעכע טוער בייטן זיך פון צייט צו צייט. אַן אינסטיטוציע כמעט פון אַ יחיד: אָן וואַלן, אָן בוכפירונג — און נאָר דער צוטרוי צו דעם געטרייען און שטילן אַקטיוויסט־טוער באַלעבט די גאַנצע טעטיקייט. די אויפגאַבן פון „הכנסת כלה" זענען: בכבודיקע הילף פאַר אָרעמע יידישע טעכטער ביים בויען זייערע משפחה־נעסטן.

לעצטנס האָט דעם שווערן לאַסט געטראָגן אויף זיך דער וווּנדערלעכער פשוטער ייד, דער שמיד, ר׳ אברהם־יעקל פניעווסקי ז״ל, וועמענס האַרץ איז געווען רחמנות. אין דער ראָל האָט ר׳ אברהם־יעקל ז״ל ווינציק גערעדט; איבערטרעטנדיק די שוועלן פון אַ הויז, האָט זיין קלאָר מויל שטיל געשעפטשעט: „הכנסת כלה", און אויסגעשטרעקט די רעכטע האַנט. אַ האַרץ רירט אָן אַ האַרץ — און יעדער גיט לויט זיינע מעגלעכקייטן.

פערטער קאַפיטל

די יידישע קהילה און איר טעטיקייט

די יידישע קהילה האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ יורידישע קערפערשאַפט, אין איינקלאַנג מיטן ספעציעלן געזעץ, וועלכער איז אָנגענומען געוואָרן אין פוילישן סיים (פאַרלאַמענט), און איר אויפגאַבע איז געווען: באַפרידיקן די רעליגיעזע באַדערפענישן פון דעם יידישן קהל. אַלע יידן זענען געווען פאַר־פליכטעט צו צאָלן אַ ספעציעלן יאָרלעכן קהילה־שטייער. דער פוילישער סיים האָט געזאָרגט נישט צו געבן דער דאָזיקער אינסטיטוציע אַ וועלכן ס׳איז סטאַטוט פון נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע.

די קהילה אינסטיטוציעס זענען געווען:

א. די רבנות. ב. די שחיטה. ג. בתי כנסת. ד. די רעליגיעזע דערציונג. ה. חברה קדישא. ו. בית עלמין. ז. די מקווה. ח. צדקה.

א. הרבנות

דער ערשטער שטאָט־רב פון דער סעראָצקער קהילה איז געווען הרה״ג ר׳ יוסף לעווינשטיין ז״ל, מחבר פון באַרימטן ביבליאָגראַפישן בוך „דור ודור

ודורשיו", איינער פון די גדולי התורה און חסידות פון פוילישן יידנטום אין דער לעצטער תקופה.

הרה"ג ר' יוסף לעווינשטיין ז"ל איז געזעסן אויפן כסא־הרבנות אין סעראָצק קנאַפּע 55 יאָר, פון ה.תר"ל ביז ה.תרפ"ד (1870—1924).

ער איז נפטר געוואָרן אין אַ גוטער עלטער, מיטוואָך, כ"ו בניסן תרפ"ד, אַלט זייענדיק 84 יאָר.

דער צווייטער און לעצטער שטאָט־רב איז געווען הרה"ג ר' ישראל־יצחק מאַרגענשטערן ז"ל, אַ זון פון ווישקאָווער שטאָט־רב, אַ גרויסער למדן און חסיד. הרה"ג ר' ישראל־יצחק מאַרגענשטערן ז"ל איז געזעסן אויפן כסא־הרבנות אין סעראָצק פון יאָר תרפ"ד ביזן חורבן הקהילה.

ב. די שחיטה

די קהילה האָט געזאָרגט פאַרן כשרות פון פלייש און אויך געווען פאַראַנט־וואָרטלעך פאַר די סאַניטאַרע באַדינגונגען פון יידישן טייל אין אַלגעמיינעם שעכט־הויז.

די שוחטים און קצבים, אין דער לעצטער תקופה זענען געווען:

(1) שוחטים: ר' אליהו שטעלאַנג ז"ל, ר' רפאל לעווינסאָן ז"ל, ר' מנחם־מענדל פרענקעל ז"ל און ר' חיים־שלמה ז"ל.

(2) קצבים (יאַטקעס): ר' מנחם־מענדל מאַרקאָוויטש ז"ל, ר' גימפל און ר' משה זילבערשטיין ז"ל, ר' חיים נתן ווינאָגוראַ ז"ל און ר' אברהם פשי־קאָרסקי ז"ל (געשטאָרבן אין ישראל).

די הכנסות פון שחיטה־אָפּצאָל זענען פאַרטיילט געוואָרן אין גלייכע חלקים צווישן שטאָטישן מאַגיסטראַט און דער יידישער קהילה.

ג. שולן

אַ גרויסע שול פון האַלץ איז אויפגעבויט געוואָרן אין אָנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט מיט דער איניציאַטיוו פון ר' דוד ראָזענבערג ז"ל, דער דעמאָלטיקער פּרעזעס פון דער קהילה.

אין טייל פון דער שיל האָט געדינט אַלס בית־המדרש, ווו מ'האָט טאָג־טעגלעך געדאַוונט און געלערנט.

אין דעם גרויסן בית־המדרש האָבן זיך אין יעדן בין השמשות, נאָכן מנחה דאַוונען, אַוועקגעזעצט האַרעפאַשנע יידן אַרום די לאַנגע טישן און האָבן אין איין זייט געהערט אַ שיעור אין עין־יעקב, געזאָגט דורך ר' בעריש סאליארזש

ז״ל (מ׳האָט אים געזופן: בעריש שמעיה׳ס) און אין דער צווייטער זייט — אַ שיעור אין משניות, געלערנט פון דעם משכיל, ר׳ יצחק בלאכמאן ז״ל.

פאַר דעם גרויסן ספרים־שאַנק אין גרויסן בית־המדרש און פאַר אַלע אייני־ריכטונגען האָט געזאָרגט דער וווּנדערלעכער ייִד און מענטש, דער שמיד ר׳ אברהם־יעקב פניעווסקי ז״ל.

אויך די חסידים־שטיבלעך פון די געראַר און ראַדזימינער חסידים האָבן געדינט אַלס ערטער פון תפילה און תורה לערנען.

דער מנין אין הויז פון אַלטן רב הרה״ג ר׳ יוסף לעווינשטיין ז״ל האָט עקזיסטירט אויך נאָך זיין פּטירה, ביזן חורבן, אַ דאַנק דער איבערגעגעבנקייט פון דעם חשובן ייִד, דער בלעכער ר׳ מאיר פּשיקאָרסקי ז״ל.

ד. די רעליגיעזע דערציונג

(א) פּריוואַטע חדרים (אונטערן אויפזיכט פון דער קהילה).

(1) קינדער אין עלטער פון 5—6 יאָר האָבן אָנגעהויבן לערנען ביים מלמד ר׳ אברהם־לייב ז״ל, אַ נידעריקער מיט אַ ליכטיק פּנים. זיין חדר האָט זיך געפונען אויף די קאָשטשושקאָ גאַס. ביי אים האָבן אין די לעצטע דרייסיק יאָר געלערנט כמעט אַלע קליינע קינדער דעם אלף־בית, תפילות און אָנהייב פון חומש. געלערנט האָט מען ביי אים אַ יאָר אָדער צוויי און מ׳איז איבערגעגאַנגען אין חדר פון מלמד ר׳ חיים־יונה סעמפּף ז״ל.

(2) דאָס חדר פון ר׳ חיים־יונה סעמפּף ז״ל האָט זיך געפונען לאַנגע יאָרן אין אַ גרויסער קעלער־שטוב, וואָס האָט אויך געדינט אַלס ווויונונגס־פּלאַץ פאַר זיין גרויסער משפּחה, אויף דער קאָשטשושקאָ גאַס, אין הויז פון קושניצקי. אַרום אַ לאַנגן טיש זענען געזעסן ביז 40 יינגלעך און האָבן געלערנט חומש און אָנגעהויבן גמרא מיט פּירוש רש״י אַליין. ר׳ חיים־יונה ז״ל איז געווען אַ נידעריקער מיט אַ ווייסער געדיכטער באָרד, אַן ענטוזיאַסטישער חסיד פון גערער רבין און אַ בעל־חלומות. די תלמידים האָבן אים שטאַרק ליב געהאַט פאַר זיינע וווּנדערלעכע מעשיות, וועלכע ער האָט דערציילט יעדן טאָג אין דער צייט פון די הפסקות צווישן איין לימוד און דעם צווייטן. געלערנט האָט מען ביי אים פון גאַנץ פרי ביז 7—8 אין אָוונט מיט אַ מיטאָג־הפסקה. פרישטיק האָבן די טייערע מאַמעס געברענגט אין חדר.

(3) אין דעם חדר האָבן די קינדער געלערנט 2—3 יאָר און דערנאָך איבער־געגאַנגען, אַלט זייענדיק שוין 10—11 יאָר, אין חדרים פון אַ העכערער מדרגה — פון ר׳ שמעון סעמפּף ז״ל, ר׳ יוסף סאליארזש ז״ל (געזופן: יוסף שמעיה׳ס)

און ר׳ ישראל זעליג ז״ל. דאָרט האָט מען געלערנט די פּרשת השבוע מיט רש״י, תלמוד מיט תוספות און מיט מפרשים, ווי אויך שולחן ערוך.

אין די חדרים האָט מען געלערנט 2—3 יאָר ביז די תלמידים האָבן דערגרייכט צו דער מדרגה פון קענען אָנהייבן אַליין לערנען. אַ טייל האָבן פאָרגעזעצט זייער לערנען אין נאָענטע אָדער וויייטערע ישיבות.

(4) אין די חדרים פון ר׳ דוד איציקס ז״ל און ר׳ אפרים סאַנדלער ז״ל האָבן געלערנט בעיקר די קינדער, וועמענס עלטערן האָבן באַשלאָסן זיי איינשפּאַנען אין לעבנס־יאָך אין אַ גאָר יונגן עלטער אַלס סוחרים־געהילפן, געזעלן ביי בעלי־מלאכהס אאַז״וו.

אין די חדרים האָט מען געלערנט פון אלף־בית, תפילה, דינים, ביז קענען אַ פּרשה חומש און מעביר־סדרה זיין.

(ב) חדר „יסודי התורה״ (אַ געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע אונטער דער קהילה־אויפזיכט).

בכדי אויסמיידן אַ קאָנפליקט מיטן מלוכהשן פוילישן געזעץ, וועלכער האָט פאַרפליכטעט יעדעס קינד אָן אונטערשיד פון רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט, חוץ די וועלכע באַזוכן פריוואָטע אָדער געזעלשאַפטלעכע שולן, באַשטעטיקטע דורכן פוילישן בילדונגס־מיניסטעריום, צו באַזוכן אָן אַלגעמיין מלוכהשע פאָלקס־שולע, ווו פאַר יידישע קינדער ווערן געגעבן נאָר צוויי שעה אין דער וואָך ספּעציעלע רעליגיע־לעקציעס — און אַלץ אין דער פוילישער שפּראַך — האָט די „אגודת ישראל״ אין סעראָצק געגרינדעט אַ חדר א. ב. „יסודי התורה״, וועמענס רעגולאַמין און לערן־פּראָגראַם זענען באַשטעטיקט געוואָרן דורך די פוילישע בילדונגס־אָרגאַנען.

דאָס חדר איז געגרינדעט געוואָרן אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן אָן האָט זיך געפונע אין אַ ספּעציעל שיינעם בנין, מיט אַ שיינעם גאָרטן אַרום אים, אין געסל וואָס פירט פון מאַרק צו די וואַסער־קוואַלן („זדרוי״). די מעבלירונג איז דאָרט געווען ווי אין אַ מאָדערנער שול.

אין דעם חדר זענען געווען 10 כיתות (קלאַסן) און נאָר צוויי שעה אין דער וואָך האָט דער לערער חיים יורקעוויטש (הייַנט אין פּאַר. שטאַטן), דירעקטאָר פון די אַלגעמיינע מלוכהשע פאָלקס־שול („פאָוושעכנאַ״) פאַר יידישע קינדער אין סעראָצק, — געלערנט נאָר פאַר די העכערע קלאַסן פאָלגנדיקע לימודים: פּויליש, חשבון, געאָגראַפּיע אין געשיכטע (אַלץ אין דער פּוילישער

שפּראַך). אין דעם חדר זענען אויך טיילווייז באַשעפטיקט געוואָרן די מלמדים כּון די אויבנדערמאָנטע פּריוואַטע חדרים.

דער ערשטער לייטער פון דעם חדר איז געווען אַ חסידישער ייד פון וואַרשע, ר׳ שלמה גבריאל ז״ל, אַ גוטער אַרגאַניזאַטאָר, אַ פאַרשטענדלעכער און באַליבטער ביי די תלמידים.

אין שפּיץ פון דער פאַרוואַלטונג זענען געשטאַנען: ר׳ יצחק שוואַרץ ז״ל, ר׳ דוד וואַרשאַווסקי ז״ל, ר׳ יעקב־משה זלאָטאָגורסקי ז״ל און ר׳ נטע בערלינער ז״ל.

(אין אַלע אויבנדערמאָנטע רעליגיעזע דערציונגס־אינסטיטוציעס האָבן די עלטערן אַליין באַצאָלט דעם שכר־לימוד).

ד. ישיבה־קטנה

עס זענען געמאַכט געוואָרן פאַרשידענע פרווון דורך ר׳ קלמן ווייסקראַנץ ז״ל צו אָרגאַניזירן אַ ישיבה־קטנה אין סעראָצק און איר אַוועקשטעלן אויף שטאַרקע יסודות.

אַלע באַמיונגען זענען געווען אומזיסט, און די ישיבה איז נאָך אַ קורצער צייט פאַרמאַכט געוואָרן, ווייל ס׳איז נישט מעגלעך געווען צו שאַפן די מינימאַלסטע צאָל פון דערנערונגס־טעג פאַר די ישיבה־בחורים.

ה. תלמוד תורה

דאָס חדר „תלמוד תורה״ איז געווען אויפן חשבון פון דער קהילה, און האָט זיך געפונען אין אַ צימער אַנטקעגן דער גרויסער שול. אין דעם חדר האָבן געלערנט יתומים, קינדער פון אביונים און אויך די, וועלכע האָבן זיך נישט געקענט אייגנלידערן אין אַנדערע חדרים.

דער לעצטער תלמוד־תורה־מלמד איז געווען ר׳ יצחק־מאיר ז״ל.

ג. פּריוואַטע מאַדערנע חדרים (אונטער אַ טיילווייזער אויפזיכט פון דער קהילה).

(1) אין זאַל פון דער „מזרחי״־אַרגאַניזאַציע, אין הויז פון ר׳ יעקב ראָזענבערג ז״ל, האָט ר׳ יהודה־לייב גוטקאָווסקי ז״ל, אַ לאַנגיאָריקער לערנער אין די ליטווישע ישיבות און אַ גרויסער ידען אין העברעיש, געפירט אַ חדר מתוקן, אין וועלכן עס האָבן געלערנט 30 קינדער, איבערהויפט פון די „מזרחי״ חברים. אין דעם חדר זענען געווען צוויי קלאַסן: אָנפאַנגער (6—8 יאָר) און פאָרגעשריטענע (9—12 יאָר). אויסער די טראַדיציאָנעל־רעליגיעזע לימודים,

זענען דאָרט געלערנט געוואָרן: העברעיִש און גראַמאַטיק, חשבון, געאָגראַפיע, אַ ביסל געשיכטע און די פוילישע שפּראַך.

(2) ר׳ צבי־הערש־אפרים באָגוסלאַווסקי ז״ל, אַ ליטווישער ישיבה־בחור און משכיל, האָט געפירט אַ חדר מתוקן אין זיין פריוואַטן הויז אויף די קאָש־טשושקאָ גאַס. עס האָבן ביי אים געלערנט 20 תלמידים, קינדער פון בעלי־מלאכות. די הויפּט לימודים זענען געווען: תנ״ך, העברעיִש (שפּראַך און דקדוק) משנה און די פוילישע שפּראַך.

(3) ר׳ יצחק־מאיר אַפּעלבוים ז״ל, אַ געוועזענער גערער חסיד־טישזיצער און גרויסער למדן, האָט געפירט אַ חדר־מתוקן ביי זיך אין הויז אויף דער מאַרק־גאַס (הויז פון הלל קצב ז״ל). אין דעם חדר האָבן געלערנט יינגלעך און מיידלעך צוזאַמען. אויסער די רעליגיעז־טראַדיציאָנעלע לימודים, זענען גע־לערנט געוואָרן תנ״ך, העברעיִש (שפּראַך און דקדוק) און די נייע העברעיִשע ליטעראַטור.

דער חדר איז פאַרמאַכט געוואָרן אין יאָר 1929.

(4) ר׳ אליהו־אהרון ראָזענטאַל ז״ל, אַ גרויסער תלמיד־חכם, אַ טיף־רע־ליגיעזער מענטש און משכיל, האָט געפּרוווט אויפשטעלן אַ חדר מתוקן פון עטלעכע קלאַסן, ווו ס׳זענען געלערנט געוואָרן לימודי־קודש און לימודי־חול, לויט אַ גענוי באַאַרבעטן פּלאַן. דער אָריגינעלער אויפטו פון דעם חדר זענען געווען די מוזיק און געזאַנג לעקציעס. צוליב פינאַציעלע שווערִיקייטן, איז דאָס חדר געשלאָסן געוואָרן.

ה. חברה־קדישא

די מיטגלידער פון דער חברה־קדישא זענען געווען מענטשן מיט אַן אינער־לעכן חוב צו טוען די לעצטע געפעליקייט צו מענטשן, וועלכע זענען נפטר געוואָרן. די גאַנצע אַרבעט, פון באַשעפטיקן זיך מיטן נפטר ביז נאָך דער קבורה, ווערט אויסגעפירט פרייוויליק. אין שפּיץ פון דעם מוסד איז געשטאַנען לאַנגע יאָרן (ביזן חורבן) ר׳ מנחם קראָנענבערג ז״ל, וועלכער האָט שטענדיק מקדיש געווען זיין פרייע צייט לטובת הכלל. די חברה האָט זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון דער קהילה, אָבער אירע טאָג־טעגלעכע אַרבעטן זענען געווען באַזירט אויף אַ זעלבסשטענדיק באַשטעטיקטן רעגולאַמין. אין דעם חברה־טאָג — ז׳ אדר — איז פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג צוזאַמען מיט אַ סעודת־מצוה און ביים סוף איז געקליבן געוואָרן דער נייער גבאי.

ו. בית העלמין

דאָס אַלטע און נייע בית־העלמין האָבן זיך געפונען 3 קילאָמעטער אונטער דער שטאָט, אויפן וועג קיין פולטוסק (נאָכן גרויסן טאָרטאָק) און אין אָפשיין פון קלאָרן טייך נאָרעוו. דער שטח האָט געהערט צו דער קהילה, אָבער די אַדמיניסטראַציע האָט זיך געפונען אין די הענט פון דער חברה־קדישא.

אין דעם בית־עלמין זענען באַהאַלטן די ביינער פון אונדזערע טייערסטע אין משך פון 150 יאָר. אין דער צייט וועו די קהילה איז חרוב געוואָרן (דע־צעמבער 1939), האָבן די דייטשע וואַנדאַלן געשענדעט די קברים און מיט די מצבות אויסברוקירט שאָסייען.

דאָס בית־הקברות איז פאַראַקערט געוואָרן, מ׳האָט פאַרפלאַנצט גראָזן, און פאַסטוכער פאַשן דאָרט זייערע סטאַדעס. ס׳איז אָפגעמעקט און נישטאָ מער קיין זכר.

ז. בית המרחץ (די מקווה)

דער מרחץ האָט זיך געפונען ביי אַן אַראָפגאַנג, נישט ווייט פון אַלטן רבס ז״ל הויז, אין אַ גרויסער שטיינערנער געביידע.

אין די אַמאָליקע אַנטי־סאַניטאַרע באַדינגונגען אין שטעטל, האָט דער מרחץ אָפגעהיטן די יידן פון אַ סך קראַנקייטן און מגיפות.

דער בעדער, וואָס האָט אַרענדירט דעם מרחץ פון די קהילה, האָט באַקומען פון יעדן באַזוכער אַ באַשטימטן אָפצאָל.

צווישן די יידישע קינדער פון שטעטל האָבן קורסירט פאַרשידענע איבער־שרעקנדיקע לעגענדעס וועגן דעם מרחץ, און דערפאַר האָבן זיי אין אָוונט דאָרט מורא געהאַט דורכצוגיין.

ח. צדקה

דער פרינציפ פון „כל ישראל ערבים זה לזה״ — אַלע יידן זענען קעגן־זייטיק פאַראַנטוואָרטלעך אייגער פאַרן צווייטן — איז שטענדיק געווען דער פונ־דאַמענט און די פירנדיקע ליניע אין די טעטיקייטן פון די יידישע קהילות אין אַלע דורות.

(1) מעות חיטין. פאַר יעדן פסח איז דורכגעפירט געוואָרן, מיט דער קהילה־איניציאַטיוו, אַ ספעציעלע אַקציע א. נ. מעות חיטין, און מ׳האָט מיט די געזאַמלטע געלטער געקויפט יום־טוב פראָדוקטן (ווי: מצות, פלייש, קאַרטאָפל א״אַנד) און זיי פאַרטיילט די נויטבאַדערפטיקע.

די אַקטיוע טוער אין דער מצווה זענען געווען: ר׳ יחיאל ווייגקראַנץ ז״ל און ר׳ יוסף דאָרן ז״ל (דער לעצטער פרעזעס פון דער קהילה).

(2) מתן בסתר. פון צייט צו צייט זענען דורכגעפירט געוואָרן אַקציעס לטובת יידן, וועלכע זענען פלוצים אָרעם געוואָרן און געבליבן ביי גאָרנישט. די אַקטיוע אין דער מצווה זענען געווען: ר׳ יוסף יאַגאָדע ז״ל און ר׳ ישראל־איסר הילליער ז״ל.

(3) ווינטער אַקציע. באַלד נאָך סוכות איז דורכגעפירט געוואָרן די ווינטער־אַקציע פאַר נויטבאַדערפטיקע. פאַר די געזאַמלטע סומען האָט מען געקויפט קוילן און האָלץ צום הייצן און קאַרטאָפל און זיי פאַרטיילט צווישן די נויט־באַדערפטיקע. די אַקטיוע אין דער מצווה זענען געווען ר׳ משה גראַניעוויטש ז״ל און ר׳ משה ראָזענבערג ז״ל.

פינפטער קאַפּיטל

די לעצטע קהילהיוואַלן

לאַנגע יאָרן זענען נישט פאַרגעקומען קיין וואַלן, און אין דער צייט זענען אין שפּיץ פון דער קהילה געשטאַנען: ר׳ אהרון יואל גראַניעוויטש ז״ל, ר׳ פייוול ראָזענבערג ז״ל און נאָך אים זיין זון ר׳ דוד ראָזענבערג ז״ל. דער לעצטער האָט אַמטירט לאַנגע יאָרן אַלס ראש הקהל ביז 1928.

אין 1931 זענען פאַרגעקומען וואַלן צו דער קהילה אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט 90% פון אַלע וואַלבאַרעכטיקטע.

עס זענען אויסגעוויילט געוואָרן פאָלגנדיקע פרנסים:

1. יוסף דאָרן ז״ל — פאָרשטייער פון דער קצבים־ליסטע;
2. אהרון־לייב גרינבוים ז״ל — האַנטווערקער־פאַראיין;
3. משה באַטשאַן ז״ל — האַנטווערקער־פאַראיין;
4. מנחם קראַנענבערג ז״ל — חברה קדישא;
5. יוסף יאַגאָדע ז״ל —
6. יעקב־משה זלאָטאָגורסקי ז״ל — „אגודת־ישראל״;
7. אליעזר אראל — פריוואַטע ליסטע.

אַלס ראש־הקהל איז אויסגעוויילט געוואָרן ר׳ יוסף דאָרן ז״ל, און אַלס קאַסירער — ר׳ אהרון־לייב גרינבוים ז״ל.

אַלס קהילה־סעקרעטאַר האָט פון 1929 ביזן סוף 1935 אַמטירט חיים בער (היינט אין ישראל) און נאָך אים האָט איבערגענומען דעם מ. באָרנשטיין ז״ל.

(2) אין כ׳ אלול תרצ״ו — 7 סעפטעמבער 1936 — זענען פאַרגעקומען די לעצטע וואַלן צו דער סעראַצקער קהילה.

דער רעזולטאַט פון די וואַלן, אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט נאָר דריי קאַנדידאַטן־ליסטעס, און גורם געווען צו אַ באַדייטנדער ענדערונג אין דעם געזעלשאַפטלעכן צוזאַמענשטעל פון די אויסגעוויילטע, — איז פאָלגנדיקע:

נאָמען פון דער ליסטע

גמילות־חסדים קאַסע

(צו וועלכע עס האָבן געהערט אויך די האַנטווערקער און קצבים־פאַראיינען)

1. ר׳ אהרון־לייב גרינבוים ז״ל;
2. ר׳ יהושע דוד באבעק ז״ל;
3. ר׳ יוסף דאָרן ז״ל;

2. חברה קדישא

1. ר׳ מנחם קראָנענבערג ז״ל;
2. ר׳ יוסף יאַגאָדאַ ז״ל;
3. ר׳ מאָטל מעלניק ז״ל;
4. ר׳ יעקב משה זלאָטאָגורסקי ז״ל.

3. ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע

1. ר׳ צבי קליינמאַן ז״ל.

אַלס ראש הקהל איז נאָכאַמאָל אויסגעוויילט געווארן ר׳ יוסף דאָרן ז״ל.

(3) ציפערן וועגן די הכנסה־מקורות, אויסגאַבן, בודזשעט, קהילה־שטייער צאָלערס, די צאָל פון משפחות — פון דער יידישער קהילה אין סעראָצק.

אין די יאָרן 1932—1939

הכנסה־קוואַלן	פאַראַגראַפן הוצאות	דער דורכ־שניטלעכער יערלעכער בודזשעט	צאָל פון ייד. משפחות	צאָל פון קהילה־שטייער צאָלער
1. קהילה־שטייער 2. שחיטה געלט 3. אַרענדע פון מרחץ 4. נדבות־מתנות	א) חודשלעכע לוינען פאַר: 1. דער שטאָט־רב 2. דעם רבס משמש 3. סעקרעטאַר פון דער קהילה 4. די שוחטים 5. שמש פון בית־כנסת 6. דער שומר פון בית־קברות ב) אַנדערע אויסגאַבן: רעמאָנטן פון: 1. בית כנסת, 2. מרחץ 3. בית־עלמין, 4. סובסידיעס פאַר נויטבאַ־דערפטיקע 5. נישט פאַר־אויסגעזעענע אויסגאַבן די קהילה גיטער: 1. די גרויסע שטאָט־שול 2. דאָס קהילה הויז 3. די מקווה 4. דער בית הקברות	300,000—350,000 זלאָטע	600—640	450 (ראשי משפחה)

ל״ג בעומר אויספלוג פון חדר־קינדער אין סעראַצק מיטן מלמד ר׳ שמעון סעמפף

די וועלטלעכע (סעקולערע) דערציונג

(1) ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך כמעט אַלע יידישע קינדער דערצויגן אין די חדרים און ישיבות, און נאָר איינצלע פון זיי האָבן געלערנט אין שולן אויפן אָרט אָדער אין אַנדערע שטעט. אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן זענען געעפנט געוואָרן, אין איינקלאַנג מיטן ספעציעלן סיים־געזעץ, מלוכהשע אַלגעמיינע („פאָוושעכנאַ") שולן אויך פאַר יידן, וועמענס לערן־פלאַן איז געווען אידענטיש מיטן פלאַן אין די שולן פאַר פוילישע קינדער, נאָר מיט אַ צוגאָב פון עטלעכע וועכנטלעכע לעקציעס וועגן דער יידישער רעליגיע. די אונטערריכטס־שפּראַך אין אַלע קעגנשטאַנדן איז געווען די פוילישע.

אַזאַ שול איז געעפנט געוואָרן פאַר יידישע קינדער אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן, און דער לערער און דירעקטאָר איז געווען חיים יורקעוויטש פון פולטוסק (היינט אין די פאַראיניקטע שטאַטן).

דאָס באַזוכן די אויבנדערמאָנטע שול איז געווען פאַרפליכטנדיק, חוץ פאַר די קינדער וועלכע האָבן געלערנט אין אַנדערע פריוואַטע אָדער געזעלשאַפט־לעכע שולן, לעגאַליזירטע דורך די בילדונגס־אָרגאַנען.

אין די ערשטע צייטן איז די שול געווען אין גאַנצן אַ יידישע (תלמידים און לערער), אָבער ווען ס'איז אויפגעבויט געוואָרן, אין אָנהייב פפון די דרייסיקער יאָרן, דער גרויסער נייער שול־בנין אויפן וועג קיין פולטוסק, איז זי, לויט אַ דעקרעט פון פוילישן בילדונגס־מיניסטעריום, אייגנגעלידערט געוואָרן אין די עקזיסטירנדיקע שול פאַר די פוילישע קינדער. דער דירעקטאָר פון דער פאַר־אייניקטער שול איז געווען דער פאָליאַק יאַן סאָקאָלניצקי. די כוונה פון דעם איינגלידערונגס־דעקרעט איז געווען צו פאַרטושן דעם מינימאַלסטן יידישן קאָ־לאָריט אין דער אַלגעמיינער מלוכהשער שול. לעצטנס האָבן אין דער שול באַזוכט עטלעכע הונדערט יידישע יינגלעך און מיידלעך. די דערשיינונג האָט צעטרייסלט די יידישע קולטורעלע אייגנאַרט.

(2) בית הספר העברי העממי (העברעישע פאָלקס־שול)

נאָענט פאַר דער אַנטשטייונג פון דער נייער פוילישער רעפובליק אין 1918 האָבן עטלעכע ציוניסטישע עלטערן געגרינדעט אַ העברעישע מאָדערנע פאָלקס־שול — אונטער דער לייטונג פון דעם לערער האָלפערין (היינט אין די פאַר. שטאַטן).

די יידישע („פאַוושעכנע") שול.

שילער און שילערינס פון דער יידישער („פאַוושעכנער") שול
מיטן לערער רינג.

דער בית־ספר איז געווען אַ פרייער און די יינגלעך האָבן געלערנט אָן היטלען. די דערשיינונג האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע אויפרעגונג אין די רע־ליגיעזע קרייזן.

נאָר צוויי יאָר האָט עקזיסטירט דער בית־ספר און איז געשלאָסן געוואָרן, צוליבן אָפּפאָר פון דירעקטאָר האַלפערין קיין אַמעריקע.

זיבעטער קאַפּיטל

די לעצטע געזעלשאַפטלעכע ראַנגלענישן

אין האַרבסט 1938 זענען אין גאַנץ פוילן פאָרגעקומען וואַלן צו אַלע מוניציפּאַלע אינסטיטוציעס. סעראָצקער יידן האָבן באַוויזן, טראָץ דער נידערגעשלאָגנקייט און די רעפּרעסיעס פון די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען, אַריינפּירן צוויי ראַטמענער אין שטאָט־ראַט.

אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין סעראָצק האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די וואַלן צום 21סטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וועלכע זענען פאָרגעקומען אין חודש יולי 1939 (עטלעכע וואָכן פאַרן אויסברעכן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה), און די רעזולטאַטן זענען געווען פאָלגנדיקע:

ליסטע נומ׳ 1	—	די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע	— 38 שטימען
„ „ 2	—	„עת לבנות״	— 11 „
„ „ 3	—	„מזרחי״	— 10 „
„ „ 4	—	בלאָק פאַרן אַרבעטנדן א״י	— 34 „
„ „ 5	—	הנוער הציוני	— 20 „

(„היינט״, נומ. 170 פון 25.7.1939).

סטאטיסטישע טאבעלן

טאבעלע נום. 1

דער פראפעסיאנעלער צוזאמענשטעל פון די סעראצקער יידן פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה (1939).

לויף נומער	פראפעסיע	צאל משפחה־עלצטע
1	קרעמער	200
2	רעסטאראנען	4
3	טראנספארט:	
	פאסאזשירן־פירער	5
	משא־פירער	25
4	גערטנער ארענדארן (סאדאווניקעס)	20
5	גלעזער	5
6	זייגערמאכער	4
7	בעקער (בעקערייען)	7
8	שניידער (וואַרשטאטן)	6
9	סטאליארס „	6
10	שוסטערס „	18
11	שוך־שטעפער „	4
12	געפעק־טרעגער	12
13	שטריקער (וואַרשטאטן פון שקארפעטן, סוועטערס)	3
14	בלעכער (וואַרשטאטן)	5
15	שטריקמאכער	3
16	שמידן (וואַרשטאטן)	4
17	תבואה־סוחרים	20
18	דארפס־גייער	9
19	פישער און פארקויפער	2
20	פיש־הענדלער	5
21	וואלד־סוחרים	2
22	וואסער־טרעגער (טרינק־וואסער פון די קוואלן)	5
23	נייטארינס	10
24	מיל אייגנטימער	
	מעל	2
	קאשע	1
25	יאטקע־אייגנטימער, (קצבים, בהמה־סוחרים)	8
27	פעדער־שלייסער	10
26	קישקע־מאכער	2
28	מילך־הענדלער	4
29	אייל־פרעסער	2
30	פריזירער	4
31	באאמטע:	
	בוכאלטערן	4
	סעקרעטארן און קאסירער	3
	לערער	2
32	כלי־קודש:	
	רב	1
	שוחטים	4
	מנקרים	3
	מוהל	1
	שמשים	2
	מלמדים	15
	חזן	1
33	פעלדשער	2
34	מעדיצין־דאקטאר	1
35	אקושערין	1
36	דענטיסט	1
37	אדוואקאט	1
	בס״ה	459

(באַמערקונג צו דער טאַבעלע נום. 1)

ווּאַרשיינלעך, אַז אויסער די 459 משפחה־שפּייזער עלצטע, זענען פון דער יוגנט (פרייליידיקע) געווען באַשעפטיקט אַלס לערן־אַרבעטער (אָדער געזעלן) און אַלס געהילפן אין מסחר אין שטאָט און אויסער איר:

(1) אַלס לוין־אַרבעטער און געזעלן אין די פאַכן:
סטאָלעריי, שניידעריי, שוסטעריי א״אַנד 70—80 יוגנטלעכע

(2) אין מסחר (געהילפן אין די קראָמען בּיי די עלטערן,
האַנדלס־אַנגעשטעלטע) 50—60 „

(3) דינסט־מיידלעך 10

טאַבעלע נומער 2

די באַפעלקערונג אין סעראָצק אין די לעצטע 150 יאָר

יאָר	אַלגעמיינע צאָל פון דער באַפעלקערונג	צאָל פון יידן	% יידן
1808	1277	270	(1) 21.1
1827	985	375	(1) 38.1
1856	1602	901	(2) 56.2
1857	1637	920	(1) 56.2
1884	2536	1821	(3) 71.8
1897	3916	2054	(2) 52.4
1908	4352	2290	(4) 52.6
1921	4694	2295	(5) 48.9
1931	5413	2641	(6) 48.8
1939		3150	* (7)

מקורות צו טאַבעלע נום. 2

1. **Bohdan Wasiutyński:** Ludność Żydowska w Polsce w wiekach XIX—XX; Studjum statystyczne, Warszawa 1930.

2. Еврейская Энциклопедия, vol. XIV; col. 174.

3. **A. Eisenbach:** Ludność Żydowska w Królestwie Polskim w XIX w. Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, Warszawa, Styczeń-Marzec 1959, Nr. 29, Str. 72—112.

4. **Dr. Jacob Segal:** Internationale Konfessionsstatistik; Berlin, Bureau für Statistik der Juden in Deutschland, 1914; aus Manuskript gedruckt.

5. Spis Miejscowości Rzeczypospolitej Polski (Skorowidz).

6. Czasopismo — Życie Gospodarcze, Nr. 24, 19.XII.1956.

7. הערכה משוערת — ספירת האוכלוסיה לפי הזכרון.

רעזומע — סיכום

די עקנאָמישע לאַגע פון די סאָוועטישע יידן אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן — נאָך די אויפטרייסלונגען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, די דייטשע אינוואַזיע, דאָס אַנטשטיין פון דער נייער פּוילישער רעפובליק, די פּויליש־רוסישע מלחמה — איז געווען אין גאַנצן צעשטערט, די פּרנסה־קוואַלן פאַרשטאָפּט און דער דלות האָט זיך פאַרשפּרייט אין אַלעווינקלען.

אין יענער צייט איז צו הילף דער קהילה געקומען דאָס אַמעריקאַנישע יידנטום. דער „דשאָינט" האָט געעפנט אַ פאָלקס־קיך, פאַרטיילט מלבושים, האַנטווערקער האָבן באַקומען רוי־מאַטעריאַלן, הלוואות אָן פּראָצענט, און פאַר די קינדער איז צוגעטיילט געוואָרן ספּעציעלע שפּייז־פּראָדוקטן.

די דאָזיקע וויכטיקע הילף האָט נאָר פאַרלאַנגזאַמט דעם פּראָצעס פון פאַרלירן דעם באָדן אונטער די פיס און האָט דאָך נישט געקענט באַפרידיקן אַלע באַדערפנישן.

אין די דאָזיקע יאָרן האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע עמיגראַציע פון די סאָוועטישע יידן אין די פאַראייניקטע־שטאַטן און אַרגענטינע, און אין אַ קליינעם מאַסשטאָב אויך קיין פּראַנקרייך, ענגלאַנד און ארץ־ישראל.

די אינערלעכע פאָליטישע אָרגאַניזירונג, אין אַלע אירע שטרעמונגען, האָט אין די באַדינגונגען פון דער נייַ־אָנטשטייענדער פּוילישער רעפובליק מיט דעם אַגרעסיוון אָנטיסעמיטיזם — געשטאַרקט די סאָוועטישע יידן אין זייער זעלבסט־פאַרטיידיקונגס־ווילן קעגן אַלע דיסקרימינאַציעס, און אויך גורם געווען צו ענדערן די פּירערשאַפט אין דער קהילה.

די סאָוועטישע יידן האָבן געזוכט עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן, נישט נאָר אין די לענדער מעבר לים, נאָר אויך אין ערטער אַרום זיך. ביים סוף פון די צוואַנציקער, און אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן, האָבן אַ סך פאַמיליעס זיך באַזעצט אין דעם נאָענטן שטעטל יאָבלאָננאַ־לעגיאָנאָוואָ, 15 קילאָמעטער דרום פון סאָוועטסק, מיט דער האָפענונג צו געפונען דאָרט פרנסה.

דאָס נייַע שטעטל איז אויך געוואָרן: די אָפּטיילונג פון דער סאָוועטסקער קהילה.

די באַפעלקערונג:

די יידישע באַפעלקערונג איז נישט געוואַקסן אין די יאָרן 1908—1921, ווייל די ערשטע וועלט־מלחמה און די דייטשע אינוואַזיע ביז נאָכן פּויליש־רוסישן

קריג, האָבן גורם געווען צו אַ גרויסער שטערבלעכקייט, צו אַ פאַרקלענערטן צוווּוקס און צום פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

אין די יאָרן 1921—1931 האָבן אַ סך עמיגרירט מעבר לים און זיך איבער־געצויגן אין אַנדערע נאָענטע ערטער.

די צאָל יידישע נפשות איז געוואַקסן נאָר מיט 350, טראָץ דער פאַרקלע־נערטער שטערבלעכקייט און פאַרגרעסערטן צוווּוקס. (זע טאַבעלע נום. 2), פראָפאָרציאָנעל צו די פאָליאַקן איז נישט געווען קיין שום שטייגערונג.

אין יאָר 1939 האָבן אין סעראָצק געלעבט 3150 יידן (בערך) 620—640 משפחות (זע טאַבעלע נום. 2). צווישן די דערוואַקסענע און יוגנטלעכע האָבן געהערשט פרנסהלאָזיקייט און אַרבעטסלאָזיקייט.

פון צווישן די 640 משפחה־עלצטע האָבן נאָר 459 געהאַט אַ געווּיסן פרנסה־קוואַל (71%) און 181 משפחות זענען געווען פרנסהלאָז. (זע טאַבעלע נום. 1).

די לאָגע צווישן דער אַרבעטנדיקער און אין מסחר באַשעפטיקטע יוגנט איז געווען נאָך שווערער.

די יידישע יוגנטלעכע אין אַרבעטס־עלטער האָבן געציילט בערך 650 און די באַשעפטיקטע צווישן זיי — נאָר 120—150 (23%). (זע באַמערקונג 13 טאַ־בעלע נום. 1).

אַלס צוגאָב צו דער שווערער עקאָנאָמישער לאָגע האָט אויך אויף דער גאַס געבושעווען דער אַגרעסיווער אַנטיסעמיטיזם.

אַ קליינע צאָל יוגנטלעכע זענען, טראָץ די פאַרמאַכטע טויערן, אומלעגאַל אַוועק קיין ארץ־ישראל.

אין אַ לאָגע פון אַן אויסוועג האָט די יידישע יוגנט פאַרברענגט די צייט מיט טענץ און פאַרשידענע פאַרווויילונגען.

דער נאָצישער שאָטן איז פאַרשפרייט איבער פוילן. אין די לעצטע חדשים פאַר דער מלחמה, הייבן אָן געווינסט טיילן פון דער פוילישער באַפעל־קערונג זיך דערנענטערן צו די יידן. דעם 5טן אַפּריל 1939 איז די יידישע קהילה אין סעראָצק אָפּיציעל אייגעלאַדנט געוואָרן אָנטייל צו נעמען אין פאַרשפרייטן די נאָציאָנאַלע הלוואה פאר די שוץ־כוחות פון לאַנד.

די סעראָצקער יידן, צוזאַמען מיטן גאַנצן פּוילישן יידנטום, זענען געשטאַנען איזאָלירטע אין זייער הערשן קאַמף קעגן די אייזערנע וואַנט פון שנאה און גלייכגילטיקייט.

קיינער האָט זיך נישט פאָרגעשטעלט די דימענסיעס פון דעם דערנענ־טערנדיקן אומגליק.

החיים הדתיים

דאס רעליגיעזע לעבן

דער סעראָצקער רב הרב הגאון ר׳ יוסף לעוונשטיין זצ״ל

איך געדענק אים מיט דער לאַנגער ווייסער באָרד און פיאות, מיט זיין פאַטריאַכאַלישן אויסזען און מיט זיין גרויסער גוטסקייט.

זיין אָפשטאַם איז פון גרויסן יחוס:

ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר ת״ר. זיין פאָטער, ר׳ אביש ז״ל, איז געווען אייניער פון די גרויסע לומדים, אַן אור־אייניקל פון גרויסן גאון ר׳ אברהם אביש ז״ל אב״ד של פראַנקפורט דמיין און פון באַרימטן גאון דער בעל „פני יהושע״ ז״ל.

צו 17 יאָר האָט ר׳ יוסף לעוונשטיין חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון ר׳ איטשע ניסלס פון פראַגע, אַ וואָרקער חסיד און גרויסער למדן, ער האָט אויך דאַן באַקומען סמיכות לרבנות ביים לובלינער רב הרה״ג ר׳ יהושע העשיל אשכנזי ז״ל.

אַ יאָר שפעטער איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס דיין אין שטעטעלע כארזשל, און אין אַ קורצער צייט נאָך דעם — רב און אב״ד אין דער שטאָט זאַקליקאָוו ביי לובלין. ווען ער האָט אָנגעהויבן באַרימט צו ווערן אַלס גרויסער גאון, איז ער אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד אַלס רב און אב״ד אין סעראָצק, זייענדיק אַלט בערך 30 יאָר.

אין שטאָט איז ער געווען באַליבט ביי אַלע: חסידים, לומדים, מתנגדים, משכילים, ווייל ער איז געווען אַ גרויסער גאון מיט אַ שאַרפן מוח, אַ היסטאָריקער און אַ גוטער מענטש. געווען פון אָנהייב אַ מתנגד, אָבער ווערנדיק אַ חסיד האָט ער דאָס באַנומען אַלס מיטל צו דערהייבן יידן צו דער מדרגה פון שמחה און האָפענונג.

ווען דער וואָרקער רבי ר׳ יצחק זצ״ל איז נפטר געוואָרן, האָבן זיך צום סעראָצקער רב געוואָנדן די באַדייטנדסטע וואָרקער חסידים און אים געוואָלט מכתיר זיין אַלס זייער רבי; ער האָט זיי געזאָגט מיט אַ שמייכל: „זייט צופריידן, אַז איך בין אַליין אַ חסיד״.

איך האָב זוכה געווען צו זיין דעם רבס אַ תלמיד, פיל מאָל געזעסן אין דער זייט ביי זיינע דין־תורות און בין נתפעל געוואָרן פון זיין חכמה און הומאָר.

אָט זענען דאָ צוויי בלימעלעך פון יענער צייט:

א) עס איז אַריינגעקומען צו אים ר׳ לוי יצחק דער קצב, און געזאָגט: „רבי, איך וויל, איר זאָלט שיקן רופן אברהם יעקל קאָוואַל צו אַ דין־תורה". אויף דער פראַגע וועגן ענין, ענטפערט ער: „אברהם יעקל האָט אויף מיר מוציא שם רע געווען". פרעגט אים דער רב, אויב ער אַליין האָט עס געהערט. „ניין — זאָגט ער — הערשל שניידער האָט עס מיר דערציילט". „וווי באַלד אַזוי — ענטפערט דער רב — דאַרפסטו רופן הערשל שניידער, ווייל דו האָסט דאָך פון אים אַליין געהערט. פון אברהם יעקל, ווייסט דו דאָך נישט צי עס איז אמת, אַז ער האָט אַזוי געזאָגט". לוי יצחק האָט דעם רבין געבעטן שיקן נאָך הערשלען. דער רב הייסט אים נישט רופן. „ווייל ער איז אַן עזות פנים און קאָן עס נאָך אַ מאָל זאָגן". לוי יצחק איז אַוועק מיט דעם וואָס ער איז געקומען.

ב) אין דער צייט פון דער מחלוקה וועגן ר׳ אלי׳ שוחט האָט עמעצער געמסרט צום גובערנאַטאָר קיין וואַרשע, אַז דער רב איז שוין צו אַלט, אַז ער ווייסט נישט וואָס ער טוט און געבעטן אים, ער זאָל באַפעלן מ׳זאָל אויפנעמען אַ נייעם רב (דער רב איז דעמאָלט שוין געווען אַ זקן). צו יענער צייט האָט דער גובערנאַטאָר באַדאַרפט זיין אין סעראָצק. ווען ער איז געקומען, איז דער רב מיט די דאָזאָרעס געגאַנגען אין קאַנצעלאַריע אים באַגריסן. דער רב האָט קיין רוסיש נישט געקענט, האָט ער מיטגענומען זיין איידעם שלום יעקב אַלס איבער־זעצער. דער גובערנאַטאָר האָט אים זייער שיין אויפגענומען, און זאָגט אים גלייך אַז מ׳האָט אים געשריבן, אַז דער רב איז נישט מער ביים קלאָרן שכל. דער רב האָט רויק געענטפערט: „דער, וואָס האָט אַ געשריבן, איז בייז, פאַר וואָס איך פאַרשטיי נאָך צופיל און פיר נאָך די קהילה מיט אַ שטאַרקער האַנט. וואָלט איך טאַקע נישט געווען ביים קלאָרן געדאַנק, וואָלט דער שרייבער געווען צופרידן און וואָלט נישט געשריבן". דער גובערנאַטאָר איז שטאַרק נתפעל געווארן פון דעם ענטפער און אים געדריקט די האַנט.

סעראָצק האָט געהאַט צוויי שוחטים: ר׳ רפאל לעווינסאָן און ר׳ חיים שלמה, ביידע — חסידים לומדים, דער ערשטער — אַ „גערער"; דער צווייטער — אַן „אַלעקסאַנדערער". ביידע זענען געווען נישט בלויז חסידים, נאָר אנשי מעשה: וווּ אַ קראַנקער, וווּ אַ נויטבאַדערפטיקער, זענען זיי געווען די ערשטע צו זאָרגן און העלפן מיט וואָס עס איז נאָר מעגלעך געווען. אַ מאָל איז אַרויס אַ קלאַנג אויף איין שוחט, אַז די האַנט ציטערט אים; און אויפן צווייטן, אַז זיין ראיה איז אים שוואַך געווארן, און דערפאַר מוז מען האָבן אַנדערע שוחטים. דער רב האָט זיי מנסה געווען און מפרסם געמאַכט, אַז דאָס איז

דער סטראַצקער רב הרב הגאון ר' יוסף לעווינשטיין זצ"ל

כתב־יד פון סעראָצקער רב זצ״ל, אין וועלכן ער דערמאָנט די דורכגעמאַכטע שוועריקייטן אין די הילף וואָס ער האָט באַקומען פון סעראָצקער מגיד זצ״ל. געזונטן פון דער „מגילת יוחסין״ פון מגיד זצ״ל, וואָס דער רב זצ״ל האָט געשריבן) דער טעקסט פון דער פאָטאָ־קאָפּיע לייענט זיך:

לעת זקנתי כבדו עלי איברי וקשה עלי הכתיבה. אמנם זכרתי ימי קדם ימי עניי אשר בני העיר רחקו מעלי אף לחם לאכול ובגד ללבוש הייתי חסר. והרב המגיד שליט״א הוא פותח יד ומשביע לכל הפושטים ידיהם אליו ואף אוהב מרחוק. הן בכבוד יו״ט. ומתענג בצדקותיו ובייחוסו והוא מזרע רבינו פנחס מקארץ ששבינא דמלכא ומטרונתא. אהבה דוחקת הבשר כאלו הנני נער גם שטר שכר טרחתי ששה מילאן. כאלו לא הכרתי טובתו. בשמחה בלי עצב. ב׳ תזריע בכל קודש פ״ד.

סעראָצק הק׳ יוסף במהר״א ז״ל מלובלין.

אַ בייזווילִיקער בלבול, אָבער דאָך, כדי צו פאַרמיידן אַ מחלוקת־פייער, האָט ער באַשלאָסן אויך אויפצונעמען אַ דריטן שוחט. דער רב האָט שטענדיק געהאַט עטלעכע יידן מיט וועלכע ער האָט זיך באַראַטן, און וואָס ביי זיי איז באַשלאָסן געוואָרן, האָט דער רב גלייך דורכגעפירט. ער האָט זיי צוזאַמענגערופן, און זיי האָבן מסכים געווען, מ׳זאָל נעמען נאָך אַ שוחט. אומר ועושה, האָט מען אַראָפגעברענגט פון אָסטראָווע אַ שוחט, ר׳ אלי׳ שטעלאַנג, אַ חסידישער יונגער־מאַן, אַ חריף, אַ חכם, אַ פלאַם. דער רב האָט אים געגעבן אַ כתב, אַז ער נעמט אים אויף אַלס אַ שוחט. דאָס איז געווען אין יאָר 1907

דער ערשטער דאָזאָר איז געווען אהרון יואל גראַניעוויטש, אַ ליטווישער ייד, אַ נגיד, אַ פאָדרייטשיק. ער איז אַרויס מיט אַ ויצעקו: „היתכן, דער רב האָט אים נישט געפרעגט, נאָר מיט עטלעכע געריר חסידים האָט ער באַשלאָסן און אויפגענומען אַ שוחט". עס איז גלייך געוואָרן אַ פייער, און דאָס שטעטל איז צעטיילט געוואָרן אין צוויי לאַגערן: מיטן צד קעגן רב און דעם שוחט — האָט אָנגעפירט אהרון יואל; מיטן רב׳ס צד האָט אָנגעפירט לייבל לעווינער, אַ ייד אַ למדן, אַ גערער חסיד, און דערצו אויך אַ גביר. אויך זיינע קינדער זענען געווען לומדים, חסידים, נגידים. די מחלוקה איז אָנגעגאַנגען אַ פאָר יאָר, אָבער די שחיטה האָט עס נישט געשטערט.

די אָפּאָזיציע, זעענדיק, אַז זי קאָן גאָרנישט אויפטוען, האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַ באַזונדערע שחיטה און זיי האָבן טאַקע באַלד אויפגענומען אַ שוחט — ר׳ מנחם מענדל פרענקעל פון פאָפאָווע. אָבער צו אַ שוחט דאַרף מען דאָך אַ רב, האָט מען פאַרהאַנדלט מיט אַ רב.

איך האָב דעמאָלט געגעסן קעסט אין אָסטראָלענקע. איין מאָל אין אַ פרי־מאָרגן באַקום איך פון סעראָצקער רב אַ בריוו, אין וועלכן ער שרייבט מיר: היות כ׳בין זיינער אַ תלמיד, און אַזוי ווי דער רב פון קאַצין וויל קומען קיין סעראָצק צו דער אָפּאָזיציע, בעט ער מיך, איך זאָל אים רופן צום אָסטראָלענקער בית־דין. אָסטראָלענקע האָט געהאַט אַ רב מיט צוויי מורי־הוראה, און איך זאָל אים געבן אַ התראת בית־דין, אַז אויב ער וועט קומען קיין סעראָצק נעמען דאָס רבנות, וועט ער אים אסרן זיין הוראה פאָר דער גאַנצער וועלט. (קאַצין איז געווען אַ דאָרף מיט אַ באַן־סטאַציע, 4 קילאָמעטער פון אָסטראָלענקע, ס׳האָבן דאָרט געווווינט 20 יידישע משפחות).

איך בין גלייך אַוועק צום אָסטראָלענקער רב און אים געוויזן דעם בריוו. זאָגט ער מיר, אַז כ׳זאָל שוין נעמען אַ דראָשקע, און זאָל אים דעם קאַצינער רב ברענגען גלייך צו פירן. איך האָב אַזוי געטאָן. עס איז מיר נישט לייכט

אַנגעקומען. כאָטש ער האָט געווּסט וועגן וואָס ער ווערט געפֿרעגט, האָט זיך אים דאָך נישט געגלוסט צו פֿאָרן. איך בין אָבער צו אים פּעסט צוגעשטאַנען מיט גוטן און בייזן און אים געבראַנגט צום אָסטראָלענקער רב. דאָרט האָב איך אים געגעבן די התראה פֿון סעראָצקער רב. דאַן האָט דער אָסטראָלענקער רב צו אים געזאָגט: „אין נאָמען פֿון אונדזער בית־דין וואָרענען מיר דיך, אַז ווען דו וועסט פֿאָרן קיין סעראָצק נעמען דאָס רבנות, וועלן מיר דיר אסרן דיין הוראה כּאָר דער גאַנצער וועלט". דערויף האָט ער געענטפֿערט, אַז ער האָט קיין מאַל נישט געהאַט בדעה צו טאָן קיין רב און וועט מער אַפֿילו נישט טראַכטן וועגן דעם.

עס זענען נישט אַריבער קיין פֿיר וואָכן און דער קאָצינער רב איז געקומען קיין סעראָצק. דער אַלטער רב האָט אויסגערופֿן אַן איסור אויף דעם רב. עס האָט נישט לאַנג געדויערט, און דער קאָצינער רב האָט אין סעראָצק פֿאַרלוירן זיין פּרוי און צוויי דערוואַקסענע קינדער. בערך צוויי יאָר שפּעטער האָב איך דעם זעלבן רב געטראָפֿן אין וואַרשע גיין איבער די הייזער. איך האָב אים געגעבן אַ שיינע נדבה.

עס איז אין דער מחלוקה אַריינגעמישט געוואָרן דער שוחט פֿון פּאָפּאָוע, וועלכער האָט אָבער געהאַט שכל און כאָטש ער איז געווען שוחט פֿון דער אָפּאָזיציע, איז ער געווען נכנע אונטערן רב און איז אַלע מאָל געקומען צו אים מיט הכנעה און דרך־ארץ. ביים ענדיקן די מחלוקת איז ער געבליבן שוחט, ד. ה. דער — פּערטער.

עס איז אינטערעסאַנט, אַז צווישן די אָנפֿירערס פֿון צד שכנגד האָבן אַ טייל נישט זוכה געווען צו זען דעם סוף פֿון דער מחלוקה, און אַנדערע זענען פֿאַר־אָרעמט געוואָרן.

דעם רבס ז"ל קינדער זענען טייל געווען בעלי־הוראה און אויך סוחרים: דער איידעם, ר' אברהם קראָנענגאָלד ז"ל, אַ תלמיד חכם, אַ גערער חסיד און דערצו אַ משכיל, האָט געהאַט אַ גרויס גאַלאַנטעריע־געוועלב אין סעראָצק. דער אַנדערער איידעם, יעקב שלום (דעם קאָלאָביעלער רבס אַ זון), אויך אַ סוחר, איז אין 1922 אַוועק קיין אַמעריקע — און איז, דאַכט זיך, דאָרט געוואָרן אַ רב. דער רב האָט געהאַט דריי זין: דער עלטסטער — אביש איז יונגערהייט אַוועק קיין אַמעריקע. דער צווייטער — אורי, האָט געווינט אין רוזשאַן און געווען אַ תלמיד חכם און חסידישער ייד. דער דריטער, בעריש, האָט געווינט אין וואַרשע און געווען אַ בן־תורה און עסקן ציבורי.

אַז דער רב איז אַ מאָל אַוועקגעפֿאָרן (הגם זעלטן), זענען אין שטאָט

געווען 2 יידן, וועלכע האָבן געפסקנט אַ שאלה — מיין פאָטער ז״ל און אלי׳ חיים מלמד ז״ל.

ר׳ יוסף לעווענשטיין זצ״ל איז געווען נישט נאָר דער גאון הדור אין תורה, נאָר אויך אַ גרויסער ביבליאָגראַף און היסטאָריקער. וועגן דעם זאָגט עדות דער פאַרצוויגטער בריוו־אויסטויש מיט די גרויסע היסטאָריקער: גרעץ, דובנאָוו, יעבץ א. אַ. און עס איז אויך באַרימט געווארן זיין גרויס ביבליאָגראַפיש בוך „דור ודור ודורשיו״, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געווארן אין יאָר תר״ס אין וואַרשע.

ער האָט אויך אַרויסגעגעבן די ספרים „ברכת אברהם״ און „קנה אברהם״ פון זיין עלטער־זיידע ר׳ אברהם אביש אב״ד דפראַנקפורט דמיין זצ״ל, מיט זיינע פרושים און חידושים.

אויסער דעם האָט ער פאַרעפנטלעכט מאמרים אין אַלע תורה־אויסגאַבן ווי „מאסף״, „תורה מציון״, „שערי תורה״, „הפסגה״, „הפלס״, „כנסת חכמי ישראל״ און אַנדערע.

עס זענען נאָך אים פאַרבליבן אַ סך מאַנוסקריפטן אויף די געביטן פון תורה און הלכה.

זקן ושבע ימים, אַרומגערינגלט מיט ליבע פון אַלע, איז ער נפטר געווארן אין סעראָצק ביום ד׳, כ״ו ניסן תרפ״ד.

דער סעראָצקער מגיד הרב ר׳ אהרן קאצענעלענבויגן זצ״ל

אין יאָר תרע״ו (1916), שבועות־צייט, איז קיין סעראָצק געקומען דער קאָנסטאַנטינער רבי און האָט פאַרנומען אַ גרויסע דירה אין מאַרק, אין עק פון אַפטייק און דער שול־גאַס. ער האָט געעפנט זיין בית־המדרש און עס זייער שיין אַוועקגעשטעלט. עס איז גלייך געקומען אַן עולם, וואָס האָט אָנגעהויבן דאָרט דאַוונען. שבת צום טיש איז שטענדיק געקומען אַ ריזיקער עולם. עס זענען כסדר געקומען חסידים פון אַנדערע שטעט: פולטוסק, מאַקאָוו, רוזשאַן, ווישקאָוו און אַנדערע; עס איז געווארן אין שטעטל לעבעדיק. ער איז אויך געווען פון גרויסן יחוס, אַן אייניקל פון ר׳ מרדכי נעסכיז. לויט דעם ספר היוחסין, געשריבן פון אַלטן סעראָצקער רב זצ״ל, האָט ער געשטאַמט פון קדושי עליון ביז די תנאים און גייט ביז דוד המלך ע״ה. ער איז געווען אַ גרויסער צדיק און חכם און האָט געהאַט אַ גוט האַרץ, און ווער עס איז איין מאָל געקומען אין באַרירונג מיט אים, האָט שוין מער פון אים נישט אָפגעטרעטן. עס איז אַן אינטערעסאַנטע מעשה, ווי אַזוי איך אַליין בין געווארן אַ ידיד נאמן מיט אים, כאָטש ער האָט געווויסט, אַז איך באַלאַנג צו די גערער חסידים, ווייל פאַר

יעדער נסיעה מיינער קיין גער, פלעג איך גיין מיט אים געזעגענען זיך, און ווען איך בין צוריקגעקומען, בין איך אַריינגעגאַנגען שלום נעמען. ער האָט אַ מאָל געזאָגט: „פון חסידים זאָלן כאָטש בלייבן ידידים".

איך בין צו יענער צייט געווען אַ פּליט, נאָך געגעסן קעסט אין אָסטראָ־לענקע. אין חודש אָב תרע"ה (1915) האָבן די רוסן אין משך פון 6 שעה אַרויסגעטריבן אַלע יידן פון אָסטראָלענקע. פאַרשטענדלעך, אַז מ'איז אַרויס בעירום ובחוסר כל. איך האָב שוין דעמאָלט געהאַט 3 קינדער, דער עלטסטער פון זיי איז אַלט געווען 5 יאָר. און אַזוי האָב איך געוואַנדערט קיין אָסטראָווע, און פון דאָרט מיט שווערע מי דערשלאָגן זיך ביז וואַרשע. ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען וואַרשע און אויך סעראָצק, בין איך געקומען מיט מיין אָרעמער פאַמיליע קיין סעראָצק. מיינע עלטערן האָבן אונדז פאַרזאָרגט מיט אַ דירה אין מאַרק. מיין דירה איז געווען קעגנאיבער דעם רבינס דירה. אַז מ'איז געשטאַנען ביי מיר אויפן באַלקאָן, און חסידים זענען געשטאַנען ביים רבין אויפן באַלקאָן, האָט מען געקענט הערן אַלץ וואָס עס איז גערעדט געוואָרן. נאָך אַ קורצער צייט בין איך געוואָרן אַ שפיליטער און געברענגט סחורות פון וואַרשע קיין סעראָצק.

אלי' שוחט, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן „אלי חסיד" — כאָטש ער איז געווען אַ גערער חסיד — איז ער געווען ביים סעראָצקער רבין די רעכטע האַנט. ער האָט אָנגעפירט מיט די טישן: וועמען און ווו איינעם צו זעצן, מכבד צו זיין מיט אַ זמר אדג"ל. אַרום אָנהייב חודש אלול, קומט אלי' צו מיר מיט אַ בקשה, איך זאָל אַרויפגיין צום רבין, ווייל דער רבי וויל באַשטעלן אַ פּאָר קעסטלעך וויין אויף ראש־השנה. איך בין קיין מאָל צו קיין אַנדערן רבין נישט געגאַנגען, איך האָב דעם רבי אפילו נאָך קיין שלום נישט געהאַט געגעבן. האָב איך אלי'ן קאַטעגאָריש געזאָגט, אַז גיין וועל איך נישט, נאָר אויב ער וויל מיר ברענגען די באַשטעלונג, וועל איך דאָס באַזאָרגן. ער האָט מיט מיר זיך נישט געדינגען און האָט געברענגט די באַשטעלונג אויף 150 פלאַשן וויין. דער וויין איז געקומען און געוואָרן אָפּגעשטעלט צום רבין אין שטוב אַריין אין דער בעסטער אָרדענונג.

ערב ראש־השנה קומט אלי' און זאָגט, אַז דער רבי האָט געבעטן כ'זאָל אַרויפקומען מיטן חשבון, ווייל ער וויל באַצאָלן פאַרן וויין איידער ער גייט אים נוצן. איך בין אַרויפגעגאַנגען, שלום גענומען און גלייך דערלאַנגט די רעכענונג. דער רבי האָט אַריינגערופן חיים שמש און אים געהייסן גלייך באַצאָלן. דער רבי האָט אויף מיר געמאַכט זייער אַ גוטן איינדרוק, אָבער קיין חסיד זיינער בין איך נישט געוואָרן.

דער סטראַצקער מגיד הרב ר׳ אהרן קאַצענעלענבאָגען זצ״ל

ראש־השנה האָב איך מיט מײַן כאַמיליע געגעסן ביי מײַנע עלטערן. צוריק־גייענדיק פון גערער שטיבל פון דאַוונען, זענען מיר געגאַנגען צום אַלטן רב זאָגן „לשנה טובה״, אַזוי האָט זיך מײַן פאָטער ז״ל געפירט אַלע יאָרן. אַרויס־גייענדיק פון רב, זאָגט מײַן כאָטער צו מיר: „דו מוזט אויך אַרויפגיין צום רבין זאָגן „לשנה טובה״. איך בין געבליבן אויסער זיך און זאָג צו אים: „דו גייסט דאָך אויך נישט״. זאָגט ער צו מיר: „אַז איך גיי נישט איז קיין קושיה נישט, איך קען אים נאָך נישט, און ער קען מיך נישט, אָבער דו ביסט דאָרט געווען היינט ביי טאָג, וועט דאָס אפשר זיין אַ חולשת הדעת און מ׳דאַרף האָבן דרך־ארץ — ער איז דאָך אַ בן־קדושים״.

מילא, פאַרכאַלן. דער טאַטע הייסט, מוז מען גיין. איך בין אַרויפגעקומען. עס זענען געווען עטלעכע הונדערט יידן. איך האָב דאָס צום ערשטן מאָל געזען. אַלע האָבן נאָך געהאַט אויף זיך די טליתים, וויל דאָרט האָט מען ראש־השנה

כתבי תורה פון סעראָצקער זצ״ל מגיד פון יאָר תרע״ג — פאַרצייכנט פון ר׳ אליהו שוחט הי״ד.

ביי נאַכט געדאַווענט אין טליתים. וועז איך בין צוגעגאַנגען צום רבין אוז געזאָגט: „לשנה טובה", האָט ער מיר געענטפערט מיט אַ זייער פנים צוחקות, אין לשון הקודש: „אבקשך לבוא אל השולחן". איך האָב גאָרנישט געענטפערט אוז אַוועק כמעט בייז.

וועז איך בין געקומען אין שטוב, דערצייל איך וועגן דעם מיין פאָטער אוז דערקלער, אַז איך וועל זיכער נישט גיין צום רבינס טיש. ענטפערט מיר מיין פאָטער גלייך: „ניין, מיין קינד, וועסט טאַקע יאָ מוזן גיין". איך האָב געשוויגן. ביים וואַשן זיך צום עסן, זאָגט מיר מיין פאָטער: „פאַרגעס נישט, האָב אין זינען, אַז בענטשן וועסטו ביים רבין".

עס איז אָנגעקומען אַן עולם פון גערער שטיבל צו אונדז אין שטוב. מיר האָבן געענדיקט עסן. פאַרן בענטשן זאָגט מיין פאָטער: „יעקב הענעך מוז אַרויפגיין צום רבין צום טיש, אוז אויב ס'איז דאָ ווער פון אייך, וואָס וויל מיטגיין, וועט אים זיין היימלעכער". עס זענען טאַקע עטלעכע יונגע־לייט מיטגעגאַנגען.

אַזוי ווי איך האָב זיך באַוויזן אויפן שוועל, האָט מיך גלייך אלי' בקול רם גערופן צום טיש. מ'האָט מיך אַוועקגעזעצט דעם ערשטן נעבן רבין, דער רבי האָט מיך גלייך געבעטן זינגען „ויאתיו כל לעבדך", עס איז געווען אַ טיש מיט שיריים, שאַרפע תורה אוז זמירות. נאָכן בענטשן שטעלט זיך דער רבי אויף אוז טוט אַ זאָג צו מיר: „יעקב הענעך, איך בעט דאָ דאַוונען שחרית — אַ גוטן יום־טוב", אוז איז אַריין צו זיך אין שטוב. דער עולם גיט זיך אַ לאָז צו מיר: „מזל־טוב, בעל־שחרית!" (מוסף האָט דעמאָלט דער רבי אַליין געדאַוונט). ענטפער איך זיי: „עס הייבט זיך גאָר נישט אָן, לאָזט טאַקע וויסן אייער רבין, ער זאָל זיך אויף מיר נישט פאַרלאָזן, ווייל איך וועל נישט דאַוונען".

איז געווען דאָרט אַ חסיד משה הירש סרעבראָ (מענדל ליטמאַנס איידעם), ער האָט געוווינט אין פולטוסק, אַ פייערדיקער סטראָצקער חסיד, טוט ער אַ זאָג: „זאָלסט וויסן, אַז ראש־השנה ביינאַכט נאָכן טיש, קאָן קיין מענטש נישט אַריין־קומען צום רבין, איך גיי זיך איינשטעלן דאָס לעבן איבער דיר, אוז גיי אָנקלאָפן ביים רבין". איך האָב אים גאָרנישט געענטפערט. באַלד טוט זיך אַן עפן די טיר, אוז דער רבי באַווייזט זיך. עס ווערט שטיל אין בית־המדרש. דער רבי רופט מיך צו אוז זאָגט: „פאַרוואָס וויל מען נישט דאַוונען, ווייל מ'איז נאָך נישט אַלט קיין 30 יאָר? איז מען זיך מצרף מיטן ציבור, ווערט מען אַ בן־שלושים. מרוצה לקהל? דער קהל ווייל דאָס וואָס איך ווייל, אוז אין זכות פון מיינע עלטערן

ר׳ אליהו שוחט הי״ד

דער אוהל פון סעראַצקער מגיד זצ״ל אויפן וואַרשעווער בית־עולם

בעט איך יעקב הענעך זאָל דאַוונען. איך זאָג יעקב הענעכן צו אַ בעסער יאָר ווי דאָס פאַרגאַנגענע יאָר". און נישט וואַרטנדיק אויף קיין ענטפער, האָט ער פאַרמאַכט די טיר.

מ'האָט נאָכדעם פאַרבראַכט ביז 3 פאַרטאָג מיט משקה, זמירות, ריקודים און פאַרשטייט זיך — איך האָב געדאַוונט. איך מוז מודה זיין, זייט דעמאָלט בין איך געבליבן אַ בעל־תפילה, נאָר אַזוי דאַוונען ווי דעם ערשטן טאָג ראש־השנה, האָב איך מער נישט זוכה געווען, און אין דעם יאָר זענען זיינע ברכות אויך פולקאָם מקויים געוואָרן. פון דעמאָלט אָן איז פאַרבליבן דאָס ידידות עד אין לשער.

אין קיין נסתרות האָב איך קיין ידיעה נישט, אָבער איך וויל בלויז באַמערקן עטלעכע זאַכן, וואָס איך און אַנדערע האָבן געזען.

דער רבי האָט אַריינגעצויגן אַלע בחורים פון שטאָטישן בית־המדרש און פון גערער שטיבל (קיין אַנדערע חסידישע שטיבלעך זענען דעמאָלט אין סעראָצק נישט געווען) צו זיך אין בית־המדרש, דאָרט האָבן זיי געשמאַק געלערנט. דער רבי, ווי באַקאַנט, איז דאָך געווען געקליידעט זייער עלעגאַנט: אַ געפרעסטן קאָלנער, שטייפּע מאַנקעטן, לאַקירטע שיך און שטיוול, מלבושים בלויז פון זייד, וואָס האָט ממילא געגעבן די בחורים אַ הכשר און אַ טייל האָט טאַקע אָנגעהויבן צו זיין אַ ביסל מער געפוצט. צוליב דעם זענען געווען אַזעלכע עלטערן, וואָס האָבן זייערע קינדער נישט געלאָזט דאָרט גיין. דער סוף איז געווען, אַז אַלע בחורים פון רבינס בית־המדרש זענען געבליבן יראי ה', און דווקא די אַנדערע — קאָמוניסטן. דער רבי איז איין מאָל צוגעגאַנגען צום בית־המדרש און געטראָפן די טיר פאַרשלאָסן. ער האָט געקלאַפּט ביז מ'האָט אים געעפנט. אַריינקומענדיק, האָט ער אַ פרעג געטאָן: „פאַר וואָס איז די טיר געווען פאַרשלאָסן? וואָס האָט איר דאָ געטאָן?" מיט גרויס פחד האָבן זיי געענטפערט און מודה געווען, אַז מ'האָט געשפּילט שאַך. האָט ער געזאָגט: „פון היינט אָן זאָלט איר יעדן טאָג 1 שעה, אָבער נישט מער, שפּילן שאַך ביי אַן אָפּענער טיר". ער האָט זיך באַצויגן צו די בחורים ווי אַ פאָטער צו קינדער.

עס איז צו אים אַריינגעקומען זייער פיל געלט, אָבער ווען עס וואָלטן נישט געווען די עטלעכע יידן, וואָס האָבן געזאָרגט פאַר דער שטוב מיט די אורחים, וואָלטן די רביצין מיט די קינדער געליטן דחקות. נישט נאָר וואָס ער האָט אַוועקגעגעבן נויטבאַדערפטיקע דאָס געלט, נאָר אויך שטובזאַכן, וועש און אַפּילו פון זיינע מלבושים. עס איז כדאי צו דערמאָנען די צוויי ראָזענבערגס:

יצחק און ישעיה, די צוויי יידן גבירים, וועלכע האָבן געזאָרגט פאַרן אויסהאַלט פון רבינס שטוב.

שפּעטער, ווען ס'איז געוואָרן אַן ענדערונג: אָנשטאָט רבי, איז ער געוואָרן מגיד — בין איך שוין נישט געווען אין סעראָצק. איך האָב דעמאָלט געוווינט אין דאַנציג. איז דער מגיד געקומען קיין דאַנציג מיט די כוונה אין יענעם יאָר צו פאָרן אויף זומער־וווינונג קיין צאָפּאָט (ביי דאַנציג). ער איז געקומען זען און עס איז אים נישט געפעלן. דערווייל איז ער געווען אַ וואָך מיין גאַסט. דעמאָלט איז אַ חסידישער ייד, יצחק סעגאַל, געלעגן קראַנק אין שפּיטאָל. איך האָב געזאָגט צום מגיד, אַז ווען איך וואָלט געוווּסט, אַז מ'וועט צו אים דאָרט אַריינלאָזן, וואָלט גלייך צוצופאָרן. זאָגט ער: „מיר פאָרן". איך האָב גענומען אַן אָפענעם אויטאָמאָביל, און ווייל ער איז דאָך געווען אַליין אַ קראַנקער, האָב איך דעם שאָפער געהייסן פאָרן זייער פּאַמעלעך. אויפן גאַנצן וועג איז געוואקסן דער עולם פון ביידע זייטן. איך האָב געהערט ווי גויים האָבן גערעדט צווישן זיך: „דער הייליקער רבי פאָרט". אין שפּיטאָל האָט קיינער גאָרנישט געפרעגט. אומעטום האָט דער שומר זיך פאַרנייגט און ברייט געעפנט די טיר. איינער, וואָס האָט יאָ געפרעגט, איז געווען דער קראַנקער: „די דאָקטוירים זאָגן, אַז מ'מוז אָפּערירן". און טאַקע באַלד האָט דער מגיד געזאָגט: „דו פאָרסט קיין בערלין, דאָרט וועסטו הערן וואָס מ'וועט דיר זאָגן". אויף צומאָרגנס האָט ער זיך טאַקע אויסגעשריבן פון שפּיטאָל, געפאָרן קיין בערלין און דאָרט געזונט געוואָרן.

נאָך אַ קליינע כאַראַקטעריסטיק פון מגיד: ביי די שבת־טישן פלעגן אונטער זיין שטול שטיין די שאַרפע יונגעלייט, און אויף דער לאַנגער באַנק, ביי דער וואַנט, פלעגן זיצן די פרעמדע אָרעמעלייט, וואָס זענען געגאַנגען איבער די הייזער קרועים ובלויים. דער רבי האָט אויף זיי אַכטונג געגעבן מער ווי אויף זיינע חסידים. איין מאָל ביי אַ טיש, האָט ער נישט געטיילט שיריים, נאָר אַלץ אַוועקגעגעבן די אָרעמע לייט. אלי' חסיד האָט זיך אַראָפּגעבויגן און דעם מגיד שטיל עפּעס איינגערוימט. איך האָב געהערט דעם ענטפער: „אַז איך וועל געבן יעדן אַ שטיקעלע, וואָס וועלן זיי האָבן פון דעם? די יידן וועלן אָפּעסן, וועלן זיי זיין זאַט, און די חסידים וועלן האָבן אַ חלק אין דעם".

חסידים

דאָס חסידישע לעבן אין סעראָצק לאָזט זיך נישט קיין סך צעטיילן. דאָס רוב פון שטאָט זענען געווען חסידים. די איינציקע וואָס האָבן אַלע יאָרן געהאַט אַ שטיבל, זענען געווען גערער חסידים. געוויסע צייטן האָבן אויך ראַזומינער חסידים געהאַט אַ שטיבל. אין קליינעם שטאָטישן בית־המדרש פלעגט דער ערשטער מנין דאַוונען נוסח אשכנז, די אַנדערע מנינים — נוסח ספרד. שבת זענען געווען 2 מנינים. ביי דעם ערשטן השכמה מנין, וואָס האָט געדאַוונט נוסח אשכנז, איז נישט געווען קיין גרויסער עולם; ביי דעם צווייטן אָבער, וואָס האָט געדאַוונט נוסח ספרד — אַ פולער און געפֿאַקטער בית־מדרש.

אויב מ׳זאָל איינטיילן דאָס שטעטל, קאָן מען עס נאָר טאָן לויטן ווויילשטאַנד. נגידים זענען געווען ווייניק — דער רוב: מיטלשטאַנד און אָרעמע לייט; די אָרעמע לייט זענען אויך געווען בכבודיקע. שבת, למשל, האָט מען נישט דערקענט קיין אָרעמקייט.

נגידים זענען געווען געציילטע. קנאַפּע משפחות האָבן זוכה געווען צו זיין נגידיש־חסידיש, ווי למשל: ר׳ לייב לעווינער ז״ל. מ׳האָט אים געפרופן „לייבל פון הינטן״, ווייל ער האָט געווינט הינטן, ביים נאַרעוו. ער איז געווען אַן עניו, אַ בעל מידות, אַ תלמיד חכם, אַ הייסער גערער חסיד און נגיד. ער האָט געהאַט אַ זייער גוט האַרץ, געהאָלפן יעדן נויטבאַדערפטיקן און זיין הויז איז געווען אָפן פֿאַר יעדן ייד. אויך זיינע קינדער זענען געגאַנגען אין זיינע וועגן.

אין דער משפחה ראָזענבערג זענען געווען דריי ווייטע קרובים צווישן זיך: 1) ר׳ פייוול איז געווען אַן אַלטער קאָצקער חסיד, אַ גביר לאחיו, ער איז געווען יאָרן־לאַנג ביז זיין פטירה, דער ערשטער דאָזאָר. ער האָט געבויט די שולן און די מקווה. אין זיין צייט איז די שטאָט געווען באַקאַנט אין דער וועלט. ער האָט געלאָזן 3 זין: דוד, וועלכער איז געוואָרן נאָך אים דאָזאָר, שמואליק און משה, וואָס האָבן געהאַט די מיל, און צוויי אייידעמס: ישעיהו מעלניק און משה פישמאַן. אַלע קינדער, שיינע בעלי־בתים אין שטאָט. 2) זיינוויל ראָזענבערג איז געווען גערעכנט ווי דער שטאָט־נגיד. שוין אַ מאָדערנער, אָבער אַ הויפּט־ערלעכער ייד. ער איז געווען זייער געאַכטעט, אַ בעל־צדקה, געפירט זייער אַ ברייט הויז און איבערגעלאָזט דריי זין: ישעיהו, חנא און יענקל; צוויי אייידעמס: אברהם און אליעזר מערקער. די אייידעמס זענען געווען ברידער — דעם אָכאָטער רבס זין, ביידע תלמידי חכמים. 3) משה ראָזענבערג, נישט קיין גביר, אָבער געפירט אַ חסידיש הויז, געווען אַן אָטוואָצקער חסיד און האָט

איבערגעלאָזט דריי זין: יצחק, געווארן אַ נגיד אין דער צייט פון מגיד (ווי שוין דערמאָנט), חיים, אַ שיינער בן־תורה און חסיד, און יחיאל, אַ בעל־הביתישער ייד, און איין איידעם — אשר, יוסף בעקערס אַ זון.

לומדישע, נגידישע און חסידישע יונגעלייט, קעסטקינדער, וועלכע זענען געזעסן און געלערנט און עוסק געווען אין צדקה און גמילות־חסדים, געלערנט אין גערער שטיבל שעורים מיט בחורים, זענען געווען: אברהמל, ישראל יצחקס איידעם, אויך דער שווער — אַ חסידישער ייד, באַקאַנט געווען ביים נאָמען ישראל יצחק אַרזיכאָווער); יעקב דוד מילשטיין, אַ ייד אַ למדן (איטשע מאיר יעקילס איידעם); דוד וואַרשאַווסקי (מענדל קריסטאַלס איידעם). מ'האָט אים גערופן אין שטאָט דוד יאָרעס, אויף דער שוויגערס נאָמען; איטשע שוואַרץ (משה פיעניקס איידעם); חיים אלעזר, יצחק אהרנס זון און איצל יאַנישעס איידעם א. א.

איך געדענק די צייט, ווען סעראָצק האָט נאָך געהאַט עטלעכע קאָצקער חסידים. וועגן בנימין קריסטאַל, געדענק איך בלויז זיין לוויה. ער איז געווען אַ קאָצקער חסיד (אַ ת"ח — דער נגיד פון שטאָט). אַן אַנדערער: משה יאָסל (לייבל לעווינערס שוועסטער) און מאיר משה (מענדל וויערניקס ערשטער שוועסטער — שפעטער האָט מענדל וויערניק חתונה געהאַט מיט יאָרע קריסטאַל — די אַלמנה פון מענדל קריסטאַל). מענדל קריסטאַל האָט געהאַט אַלע מעלות פון זיין פאָטער בנימין — געווען אַ ת"ח, גערער חסיד און גביר.

דער זיידע זצ"ל, ר' יוסף אליעזר שוחט, איז געווען אַ יונגערמאַן אויף די קעסט־יאָרן ביי אַ חסידיש־נגידישן שוועסטער אין סעראָצק, אַ שאַרפער יונגערמאַן, געפאָרן קיין אַלעקסאַנדער צום רבין ר' הענעך זצ"ל. ער איז אַ מאָל געפאָרן קיין אַלעקסאַנדער מיט דער מחשבה צו זיין דאָרט עטלעכע וואָכן, ווי ער האָט אַלע מאָל געטאָן. אַריינקומענדיק שלום נעמען, זאָגט צו אים דער רבי, ער זאָל פאָרן קיין ראַדזימין צו משה אברהמען און לערנען זיך שחיטה (דער משה אברהם איז געווען שוחט אין ראַדזימין, אויך אַ חסיד פון אַלעקסאַנדער) און געזעגנט. ער איז גלייך אַוועקגעפאָרן פון אַלעקסאַנדער קיין ראַדזימין מיט „אַקס" (קיין באַן איז אויף דער שטרעקע נאָך דעמאָלט נישט געווען) און מען האָט געמוזט דורכפאָרן סעראָצק און באַדאַרפט וואַרטן דאָרט אַן ערך פון 2 שעה ביז אַ וועגעלע וועט פאָרן קיין ראַדזימין. ער איז געשטאַנען אויפן שאָסיי און געוואַרט. דער שוועסטער איז אַרויסגעקומען און אים געבעטן דערווייל אַריינגיין אין שטוב. האָט ער געענטפערט: „דער רבי האָט דאָך מיר געהייסן פאָרן קיין ראַדזימין, האָב איך נישט קיין רעכט אַריינגיין אין אַנדערע ערטער..." אַריינקומענדיק אין ראַדזימין זעט משה אברהם אין שטוב, זאָגט אים משה אברהם:

„יוסף אליעזר, איך האָב די מינוט געהאַט אַ פּאָסט־קאַרטל פון רבין וועגן דיר", און נעמט גלייך אַרויס אַ חלף און לערנט אים. ערשט אין אַ האַלבע שעה אַרום הייסט ער אים זיך אַוועקזעצן און עפּעס טועם זיין. מחמת דער רבי האָט געשריבן וועגן לערנען, האָט מען פריער נישט געקענט רעדן, ביזן אָנהייבן צו לערנען.

נאָך צוויי חדשים זיצן אין ראַדזימין, זאָגט צו אים משה אברהם, אַז ער קען שוין שחיטה. אויף זיין בקשה צו באַקומען אַ תעודה, אַז ער קען — זאָגט אים משה אברהם, אַז „דער רבי האָט נאָר געשריבן וועגן לערנען, אָבער נישט דערמאָנט וועגן געבן אַ תעודה", און געהייסן פּאָרן צוריק צום רבין און זאָגן: „דער שוחט האָט באַשטעטיקט, אַז ער קען שוין".

ער איז גלייך אַוועקגעפּאָרן צוריק קיין אַלעקסאַנדער. דורכפּאָרנדיק סעראָצק, האָט זיך ווידער אָפּגעשפּילט די זעלבע געשיכטע, וואָס פריער דערמאָנט. געקומען צום רבין און ביים שלום געבן, האָט ער אים געזאָגט דאָס וואָס משה אברהם האָט געהייסן, לא פחות ולא יותר. דער רבי האָט גאָרנישט געענטפערט. שבת האָט אים דער רבי שטאַרק מכבד געווען, אויף וואָס דער עולם האָט זיך שטאַרק געווונדערט. מוצאי־שבת האָט דער רבי געשיקט אים רופן. אַריינקומענדיק זאָגט דער רבי צו אים: „פּאָר אַהיים און ווער אַ שוחט אין סעראָצק", און האָט אים גלייך געזאגט. ער האָט נישט פּאַרשטאַנען דעם גאַנצן ענין, אָבער אַז דער רבי הייסט פּאָרן — פּאָרט מען. דאָס מאָל איז ער שוין, קומענדיק קיין סעראָצק, גלייך געגאַנגען צו זיך אַהיים, ווייל דער רבי האָט דאָך געזאָגט „פּאָר אַהיים". אין שטוב האָט ער שוין געהערט די נייעס, אַז מיט צוויי וואָכן פריער איז איין שוחט פלוצלינג נפטר געוואָרן. צו מאָרגנס פרי נאָכן דאַוונען, איז ער אַריינ־געגאַנגען צום רב און דערציילט די גאַנצע מעשה מתחילה ועד סוף, אַזוי ווי דאָס איז געשען. דער רב האָט נישט געענטפערט קיין אייניציק וואָרט, נאָר גלייך געגומען סתם עפּעס אַ שטיקל פּאַפּיר און האָט מיט זיין געוויינטלעך פּעדער (דער רב זצ"ל האָט זיין גאַנץ לעבן געשריבן מיט אַ געוויינטלעך פּעדער), גלייך אָנגעשריבן, אַז ער נעמט אים אויף פּאָר שוחט ראשון אין סעראָצק און וועט ביינאַכט מיטפּאָרן צו דער ערשטער שחיטה.

דער בית־השחיטה איז געווען צוויי ווירסט פון שטאָט אין אַ דערפל וויערביצע. זאָגט אים דער זיידע, אַז ער האָט נאָך אַפּילו נישט קיין חלפים. הייסט ער אים גיין אַהיים, עסן אָנבייסן און קומען באַלד צוריק. צוריקקומענדיק גיט אים דער רב אַ פּעקל און זאָגט, אַז דאָ זענען די חלפים מיט שטייגער און ער וועט דאַרפן באַצאָלן וויפל ער וועט מיט דער אלמנה פון שוחט אָפּמאַכן, ווייל קיין פּרייז איז נאָך מיט איר נישט געמאַכט. ער איז גלייך געגאַנגען,

געמאַכט די חלפים אין אָרדענונג. ביינאַכט איז געגאַנגען דער רב מיטן זיידן אין בית־השחיטה און אַלע חסידים פון שטעטל זענען מיטגעגאַנגען. אין אַלעק־סאַנדער שטיבל איז נאָך דער שחיטה געווען אַ גרויסע סעודה. דער רב און פאַרשידענע בעלי־בתים פון שטאָט זענען אויך געווען, און יוסף אליעזר איז געוואָרן סעראָצקער שוחט. אַ וואָך שפעטער גייט ער אַריין צום רב און דערמאָנט אים, אַז ער האָט נאָך נישט קיין תעודה און בעט אַ קבלה (אַזוי רופט מען די תעודה פון אַ שוחט). ענטפערט ער אים: „דער רבי האָט דיך געשיקט ווערן אַ שוחט און דאָס האָב איך געטאָן, נאָר וועגן אַ קבלה האָט דער רבי צו מיר נישט געשיקט".

אַ יאָר שפעטער איז דער רבי זצ"ל פון אַלעקסאַנדער געפאָרן קיין פולטוסק אויף אַ חתונה און איז דורכגעפאָרן סעראָצק, ווו ער איז געבליבן איבער נאַכט. דעמאָלט איז געווען אַ סעודה, אויף וועלכער די גאַנצע שטאָט איז געווען. נאָך דער סעודה האָט דער רבי געזאָגט, אַז ער וואָלט געוואָלט, אַז דער זיידע זאָל שחטן אַן עוף, וועלכעס ער וויל מיטנעמען מיט זיך. מ'האָט באַלד געבראַכט צוויי ווייסע הענער און דער זיידע האָט אים געוויזן דעם חלף. ער האָט גענומען דעם חלף, אַ קוק געטאָן און אים גלייך צוריקגעגעבן און געהייסן שחטן. דער רבי האָט מכסה געווען דאָס בלוט, געהייסן געבן פאַפיר און אַליין די הענער איינגעפאַקט, נישט לאָזנדיק קיינעם צוהעלפן און האָט בשעת מעשה געזאָגט בקול רם: „איר זאָלט וויסן יידן, עס איז אַ מצוה צו עסן פון דעם יונגערמאַנס שחיטה". אין דער פרי איז דער רבי אַוועקגעפאָרן קיין פולטוסק. די גאַנצע שטאָט האָט אים באַגלייט ביז ווייט אונטערן שטאָט. אַלע יידישע בעלי־עגלות: יעקעלע זעלדעס און איטשע בערל מיט זייערע בריטשקעס, פייוול משה חאַנצעס (הענעך פאַסקאָוויטשעס שוויגער), וועלכער איז געווען אַ חסידישער ייד און געהאַט פערד און וועגן און פלעגט פאָרן קיין וואַרשע נאָך סחורות, משה דידאַק און משה מרגליות, זענען אַרויסגעפאָרן מיט זייערע דראָבניאַסטע וועגענער און האָבן געפירט דעם סעראָצקער עולם קיין פולטוסק פריי.

דער זיידע איז אין שטאָט שטאַרק רעספעקטירט געוואָרן. די חסידישע יידן האָבן אים געהאַלטן האַלב ווי בחינת רבי, דער רעשט עולם האָט ממש פאַר אים מורא געהאַט.

דער אַנדערער שוחט איז געווען נחמן שוחט, אַ חסיד פון פילעוו, אויך אַ גרויסער תלמיד־חכם, און אויך זייער רעספעקטירט געוואָרן אין שטאָט. נחמן שוחט האָט פאַרן זיידן שטאַרק דרך־ארץ געהאַט.

צוויי יאָר שפעטער איז דער רבי פון אַלעקסאַנדער נפטר געוואָרן. צו יענער

צייט איז געקומען אַ דעלעגאַציע פון פולטוסק צום זיידן, ער זאָל ווערן שוחט ראשון אין פולטוסק, דאָס האָט געמיינט טאָפּל געלט און כבוד. האָט דער זיידע די דעלעגאַציע זייער שיין אויפגענומען, געמאַכט פאַר זיי אַ סעודה און נאָך דער סעודה זיי געזאָגט, אַז פֿאַרן מיט זיי קאָן ער נישט, ווייל דער רבי, זכרונו לברכה, האָט מיר געזאָגט: „פֿאַר אַהיים און ווער סעראָצקער שוחט". אַזוי ווי דער רבי איז נישטאָ מער, קאָן קיינער נישט משנה זיין, און איך בין נאָר אַ שוחט פאַר סעראָצק. מיט יאָרן שפּעטער, דער זיידע איז שוין אַלט געווען איבער 50 יאָר, איז דעמאָלט אַרומגעגאַנגען די שרעקלעכע מגיפה (כאָלערע). מענטשן זענען אומגעקומען ווי פליגן. וועמען די שלאַפקייט האָט געכאַפּט, איז אין פאַרלויף פון געציילטע שעהן, אַדער העכסטנס אַ טאָג, געשטאָרבן רח"ל. נחמן שוחט איז אַוועקגעפאַלן און דעם צווייטן טאָג ל"ע געשטאָרבן. דער זיידע איז אַהיימגעקומען פון דער לויה און האָט געשיקט רופן די דאָזאָרעס און זיי געהייסן זיך נעמען אַנדערע צוויי שוחטים, ווייל ער איז אויך נישט מער קיין שוחט. גלייך נאָך דעם האָט ער זיך געלייגט אין בעט אַריין און איז נישט געזונט געוואָרן. דער דאָקטאָר איז געקומען און האָט געזאָגט, אַז עס איז גאָרנישט. אָבער ער האָט צוזאַמענגערופן די קינדער און זיי פאַרשידנס אָנגעזאָגט, צווישן אַנדערן אויך, אַז קיינער פון זיי זאָל נישט ווערן קיין שוחט. אויפן דריטן טאָג איז ער נפטר געוואָרן. אין שטאָט איז געווען חושך. ביז נאָך די שלושים האָט מען אַפילו נישט גערעדט וועגן נייע שוחטים. דערנאָך זענען אויפגענומען געוואָרן רפאל און חיים שלמה.

פון זיידנס קינדער האָבן אין סעראָצק געלעבט: אַן איידעם (מיין פאָטער ז"ל) און אַ זון, וועלכער איז געווען אַ באַרימטער מוהל. ביידע האָבן געהייסן איטשע מאיר.

פרומע יידן

דער רוב יידן אין סעראָצק זענען געווען פרום. אַ פרייער האָט געהייסן אין שטעטל איינער וואָס האָט זיך שוין דערלויבט צופוצן אַ ביסל די באָרד, אָבער כמעט קיין ייד האָט נישט פאַרפעלט אַ טאָג אין בית־המדרש צום דאַוונען. מ׳קאָן זאָגן, אַז דאָס מין „עם־הארץ" איז נישט געווען, צוליב די חברות, וואָס האָבן געלערנט אין בית־המדרש בין מנחה למעריב חיי אדם, עין יעקב, משניות, תהילים. יעדער פשוטער ייד האָט געהאַט ליב און דרך־ארץ פאַר תורה. פשוטע יידן האָבן אָפּגעשפּאָרט פונעם ביסן פון מויל און געצאָלט גרויסע געלטער

גרעסערע מלמדים שכר־לימוד, כדי זייערע קינדער זאָלן ווערן בני־תורה.

ס׳איז געווען אַ ייִד אברהם־יעקל קאָוואַל. איין זון זיינער, יהושע, איז געווען אַ שאַרפער תלמיד־חכם, האָט חתונה געהאַט פון פּולטוסק. פון סעראָצק פלעגט מען אַוועקשיקן קינדער אין דער פרעמד לערנען אין ישיבות. עס זענען געווען אַ סך יונגעלייט קעסט־קינדער און פיל בחורים תלמידי־חכמים: זיי האָבן געלערנט שעורים מיט די יינגערע בחורים. די יונגע, וואָס זענען אַריינגעקומען אין בית־המדרש, האָבן שוין געלערנט פאַר זיך גמרא מיט תוספות, ווייל פריער איז מען נישט אַרויסגעגאַנגען פון חדר. עס זענען געווען קצבים בני־תורה, צ. ב.: משה קאָזאַק־ווײַנבערג. מ׳האָט געדופן די גאַנצע משפּחה קאָזאַק, ווייל זייער פאָטער, דער אַלטער יאָסל קאָזאַק, איז געווען אַ קאַנטאָניסט. אַלס קינד האָט מען אים געכאַפּט און פאַרשיקט ערגעץ אין רוסלאַנד וווּ ער האָט געדינט 25 יאָר און איז אַהיים געקומען אַ ייִד. ער האָט דערצויגן אַ דור קינדער, וועלכע זענען געווען ערלעכע יידן: משה, אַ תלמיד־חכם, איז געווען איינער פון זיי און ער האָט געהאַט 2 זין: יצחק מאיר און מאָטעלע — ביידע שיינע לומדים.

אַזעלכע טיפּן זענען געווען אַ סך.

געווען אַ ייִד יעקל שניידער, וועמען דער אַלטער רב זצ״ל האָט געהייסן מאַכן דעם ארון אין זיין קבר פון דעם טיש, אויף וועלכן ער פלעגט צושניידן די מלבושים, וואָס ער האָט געגייט. דער רב האָט אויף אים עדות געזאָגט, אַז ער האָט נישט געטאָן קיין שטאָך אָן תהילים, און ביי אים איז קיין מאָל נישט געבליבן קיין פּיצל פרעמדע סחורות. ס׳איז נישט געווען קיין שבת אַדער יום־טוב אָן אַן אורח.

געווען איז אויך מענדל באָבעק, אַ ייִד אָן אויסנאַם: ביז נאָך זיין חתונה איז ער געווען אַ גאָר פשוטער מענטש. ער האָט גענומען פאַר זיך אַ רבי, ר׳ שלמה פסח מלמד (רפאל שוחטס פאָטער), אַ גרויסער למדן און אַ חסידישער ייִד. מענדל האָט אָנגעהויבן ווי אַ חדר־יינגל: חומש־רש״י, משניות, און אַפילו ווען ער האָט שוין געקענט לערנען פאַר זיך אַ פּרק משניות, האָט ער אַלץ געהאַלטן דעם רבין — ביז ער האָט געקענט ששה סדרי משנה אויסנווייניק. מענדל באָבעק איז געווען מיין מוסר־ספר: איך האָב געווויינט מיט אים איבער דער וואַנט. ליגנדיק אין בעט פאַרטאָג, האָב איך שוין געהערט מענדלען לערנען, האָט עס מיך אַרויסגעטריבן פון בעט. אַ סך בלעטער גמרא האָב איך צו פאַרדאַנקען מענדלס משניות. ער האָט געהאַט איין טאָכטער און געזומען אָן איידעם אַ בן־תורה פון נאַשעלסק און געגעבן עטלעכע יאָר קעסט בכבוד גדול, זיין דרך־ארץ פאַר אַ בן־תורה איז גאָר נישט געווען אָפּצושאַצן.

געווען אַ ייִד ישׂראל יצחק סטאָלער, ער האָט געהאַט אַ זון אַ תּלמיד־חכם, וועלכער האָט צוזאַמען מיט מיר געלערנט אַ שיעור ביים רב זצ״ל; משה דבורה יערילס, אַ בעקער, האָט געהאַט צוויי זין, איינער, רפאל, אַ מופלג גדול און משה — אויך אַ בן־תּורה.

אַ סך סעראָצקער יידן האָבן זייערע קינדער דערצויגן אַלס בעלי־מלאכות. יעדער פשוטער ייִד האָט געהאַלטן די קינדער אין חדר אָדער אין תּלמוד־תּורה און דערנאָך אָנגעהויבן לערנען אַ מלאכה. אַ גרויסער טייל האָט געהאַט קינדער תּלמידי־חכמים. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען אַ ייִד, וואָס האָט געווינט אין זעלבן הויף ווו מיינע עלטערן ז״ל. געוروפן האָט מען אים הערש מאיר קאָזאַק (דער ריכטיקער נאָמען — ווײַנבערג), אַ זון פון יאָסל קאָזאַק. זיין פרנסה איז געווען אַ וואָסער־פירער אויף אַ וועגעלע מיט 2 רעדער מיט אַ גרויס פאַס — צוגעשמידט, און אַ פערדל, וואָס האָט זיכער, חוץ מאָנטיק און דאָנערשטיק, אויך געמוזט פאַסטן אַלע אָפּיציעלע תּעניתים. דעם יידס פרנסה האָט מען געקאָנט שאַצן העכטנס 3 רובל אַ וואָך, — עס רעדט זיך פון דער צייט וועט פוילן איז געווען אונטער רוסלאַנד. זיין יינגל — אברהם נתן — האָט ער געהאַלטן ביי ישׂראל־זעליג מלמד און געצאָלט אַ רובל מיט 20 קאָפּיקעס אַ וואָך שכר־לימוד, און מיט דעם רעשט האָט מען באַדאַרפט לעבן.

מיין מוטער ז״ל, איז אַ מאָל אַריינגעקומען אין שטוב און האָט שרעקלעך געווויינט, און ווען מיין פאָטער ז״ל האָט זיך דערשראָקן און אַ פרעג געטאָן: „וואָס האָט פאַסירט״, האָט זי נאָך מיט מער יאָמער און געווויין געזאָגט, אַז זי איז געווען אין הויף און געהערט ווי די מומע בינע האָט געזאָגט צום מאַן, ער זאָל זיך וואָשן און גיין עסן, און זי האָט זיך דאַביי אַנטשולדיקט פאַר אים, אַז ברויט האָט זי נישט מער ווי דאָס שטיקל, אָבער זי האָט נאָך געהאַט אין שטוב עטלעכע קאַרטאָפל, האָט זי עס געמאַכט מיט אַ ביסל ריישעכץ. פרעגט זי דער מאַן, אויב אברהם נתן האָט שוין געגעסן? זאָגט זי, אַז נישט, ווייל ער איז נאָך נישטאָ פון חדר. זאָגט ער דעמאָלט, אַז זי זאָל אים געבן נאָר צוויי קאַרטאָפל און דאָס ברויט זאָל בלייבן פאַר זיין זון אברהם נתן, ווייל ער זיצט אַ גאַנצן טאָג און לערנט און מוז האָבן כוח.

און דאָ האָט זי זיך ערשט ווידער צעווויינט און געשריגן אויף מיין פאָטער: „אַזאַ אַרעמקייט ביי אונדז אין הויף און מיר ווייסן גאָרנישט. וואָס איז פון זיצן און לערנען, אַז אַזעלכעס קען פאַסירן ביי דער צווייטער טיר, אין זעלבן הויף״.

זייער זון, אברהם נתן, איז טאַקע געוואָרן אַ תּלמיד־חכם. אין יאָר 1910

האָט ער באַדאַרפט שטיין צום פריזיוו. ער איז אַוועק קיין לאָנדאָן און איז געוואָרן אַ „מאַשינער", ד. ה. אַ שטיקל שניידער. אברהם נתן, אין זיינע 53 יאָר אין לאָנדאָן, האָט נאָך נישט פאַרפעלט אַ טאָג אָן אַ בלאַט גמרא, אָדער אַ תפילה בציבור און איז געבליבן אַן אמתער חסידישער ייד.

מלמדים

די מלמדים זענען געווען אַלע בני תורה — אַפילו די דרדקי־מלמדים. די דרדקי־מלמדים אברהם לייב און יהושע מערלע האָבן געלערנט דאַוונען, לייענען און אָנהויב חומש. פאַר עלטערע קינדער, וואָס האָבן געלערנט חומש מיט רש"י און אַ בלאַט גמרא אָן מפרשים, זענען געווען די מלמדים חיים יונה, יוסף שמעיהס, דוד איציקס און אפרים סאנדלער ז"ל.

די גרעסטע מלמדים זענען געווען ישראל זעליג, יוסף מענדלס, יעקב הירש א. א. זייער שיטה איז געווען ווי אין אַ ישיבה: יוסף מענדלס האָט געלערנט גמרא מיט תוספות און אַ שיעור יעדע צוויי וואָכן. נאָך יוסף מענדלס חדר איז אַ יינגל אַריין צו ישראל־זעליגן, אָדער צו יעקב הערשן. דאָרט האָט מען שוין געלערנט יעדע וואָך אַ שיעור בעיון מיט אַלע מפרשים. אין די חדרים האָט מען געלערנט ביז 14—15 יאָר.

נאָכדעם ווען מען האָט געקענט לערנען פאַר זיך גמרא, תוספות און פוסקים, איז מען אַריין אין גערער שטיבל און געלערנט צוזאַמען מיט די בחורים און יונגעלייט.

חיי החברה

דאס געזעלשאפטלעכע לעבן
און זכרונות

חיים קאַפּעטש
(בוענאָס־אייראָס)

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן

אויפן רעכטן ברעג פון טייך, דאָרט ווו ס׳פֿאַראיניקט זיך דער בוג מיט דעם נאַרעוו און גיסן זיך צוזאַמען אין דער ווייסל און דראָען שוין דורכצומאַכן דעם וועג ביזן באַלטישן ים, אָט דאָרט אויפן הויכן באַרגיקן ברעג האָט זיך אויסגעלייגט אונדזער שטעטעלע סעראָצק. נידריקע הייזקעס, זעלטן ווו אַ צוויי שטאָקיקע מויער, אַ פּירעקיקער מאַרק, פון וועמענס ווינקלען עס צעגייען זיך אין אַלע ריכטונגען באַווינטע און נישט באַווינטע געסלעך און אַ שאָסיי מיט שטיבלעך און קלייטלעך פון ביידע זייטן, וואָס קומט פון ערגעץ און גייט אַוועק אין ערגעץ... ביים אַריינפאָר אַ צמענטאָר און ביים אַרויספאָר אַ בית־עולם, אַפּהענגיק פון וועלכער זייט מ׳קומט אָן. אָט, אויף דעם שטח פון וואָסער, בית־עולמס און ברייטע צעאַקערטע פעלדער און בליִענדיקע סעדער האָבן זיך אין משך פון יאָרהונדערטער אויסגעלעבט און אויסגעשטאָרבן גאַנצע דורות יידן און קריסטן.

אַמאָל, גאָר אַמאָל, וועו ס׳זענען קיין באַנען און שאָסייען נאָך נישט געווען, האָט, ווי ס׳פלעגן דערציילן אַלטע לייט, אונדזער שטעטל געשפילט אַ וויכטיקע ראָלע אינעם קאָמוניקאַציע־וועזן אין לאַנד. עס איז נעמלעך געווען אַ סטאַנציע־פונקט פאַר די בערלינקעס, שיפן און טראָטווּעס, וואָס זענען געקומען מיט די טייכן בוג און נאַרעוו און געפירט געהילץ, תבואות און פאַרשידענע אַנדערע סחורות אויף די אייראָפּעישע מערק. דאָ איז געווען זייער לעצטע סטאַנציע, איידער זיי זענען אַרויף אויף דער ווייסל, וואָס האָט זיי שוין געפירט דירעקט קיין דאַנציג. דאָ האָט מען אויך איבערגעקוקט און איבערקאָנטראָלירט די סחורות, געשאַצט און געמאָסטן, געקויפט און איבערפאַרקויפט, געחשבונט פאַרדינסט און היזקות. אין שטעטל זענען דעריבער שטענדיק געווען גענוג: סוחרים, מעקלערס, מעסטער, שאַצער און מבינים.

דאָס אַלץ זאָל האָבן געווען אַמאָל, אַמאָל. אָבער דאָס צוואַנציקסטע יאָרהונדערט האָט געטראָפן אונדזער שטעטעלע אַ יורד — אַן איינגעשרומפּנס, אַן אָרעמס, אויסזיכטלאָז, אָן אַ הייַנט און אָן אַ מאָרגן. די שטורמישע און ברויזנדיקע געשעענישן ווי מלחמות, פּאָגראָמען, שטרייקן און רעוואָלוציעס האָבן זיך אויך

אָנגעשלאָגן אינעם פאַרשטיינערטן און האַלב פאַרשלאָפענעם לעבנס־שטייגער פונעם שטעטלדיקן ישוב.

ביי אונדז קינדער פון יענער צייט איז געבליבן אין זכרון אומבאַשטימטע, אומקלאָרע פאַרשטעלונגען וועגן די געשעענישן און פאַסירונגען, וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט, אָבער זיי זענען דעמאָלט געווען איבער אונדזערע כוחות צו פאַרשטיין און באַנעמען. איצט טויכן אויף אָפּגעריסענע און מטושטישע עפּיזאָדן, וואָס האָבן זיך אויפגעהיט פון יענער שטורמישער צייט: די רוסיש יאַפּאַנישע מלחמה, שטרייקן, קישעניעווער פּאָגראָם, ברוך שולמאַנס אַטענטאַט אויפן וואַר־שעווער גובערנאַטאָר. די לידלעך וועגן די געשעענישן און העלדן פון די וואַרשעווער הייף זיך אויך איבערגעטראָגן אינעם שטעטל און געזונגען געווארן. ס׳האָבן זיך אויך אַרויסגעהויבן אייגענע העלדן: אַרעלע רעוואָלוציאָנער האָט געמוזט עוקר זיין קיין אַמעריקע, ווי אויך זעלבסמאָרדן צוליב פּאָליטישע טעמים — אַ מיידל האָט זיך געסמט, אַן אַפּטייקערס זון האָט זיך דערשאָסן, און נאָך אַזעלכע אָדער ווייניקער וויכטיקע געשעענישן, ווי אייגענע מחלוקת וועגן שוחטים און סתם מחלוקתן.

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה מיט זיין גרוילקייט און

א יוגנט גרופּע

פון רעכטס צו לינקס:
חיים וויינקראַנץ חיים קאפּעטש, יאַנטשע קוזשניצקי, שמערל אַשנמיל, יעקב בארנשטיין.

צעשטערערישקייט האָט אויך צוגעטראָגן זיין חלק אינעם לויז מאַכן די צוימען, וואָס האָבן יאָרן לאַנג געהאַלטן איינגעשפּאַרט די אומגעהויערע יוגנט־ענערגיע.

אַ טייל יוגנטלעכע האָבן זיך דאָ אין די נייע באַדינגונגען אַרומגעזען, אַז זיי זענען פּשוט אָדם־נאַקעט אָן שום צוגרייטונג צום טאָג־טעגלעכן לעבן און זיינע פּראָבלעמען, זיי האָבן זיך דעריבער געוואָרפן מיטן גאַנצן יוגנטלעכן ברען אויף די ביכער, וואָס זיי האָבן געהאַט אונטער דער האַנט, כדי צו זוכן אַן אָנהאַלט, אַן אָנשפּאַר און אַ פאַרענטפערונג פאַר אַ סך פראַגן, וואָס דאָס לעבן האָט אַרויסגעריקט.

דעמאָלט איז געבוירן געוואָרן די ביבליאָטעק „פּראָגרעס". אויך כריער האָט עקזיסטירט אַ פּריוואַטע ביבליאָטעק, וואָס האָט אַרויסגעגעבן ביכער קעגן קאַוציע און אַ געוויסן אָפּצאָל. מאָטל צוקערמאַן, אַ שניט־סוחר, וועלכער האָט געזוכט צו פאַרבעסרן זיין געשלאָגענע מערכה אין פּרנסה, האָט צוגטראַכט דעם נעבן־פאַרדינסט. די דאָזיקע ביבליאָטעק איז נאָר געווען פאַר יחידים, פאַר בעסער סיטואירטע יוגנטלעכע, וואָס האָבן געהאַט די מאַטעריעלע מעגלעכקייטן און זענען געווען אַ ביסל אונטערן איינפלוס פון דער נאָענטער גרויסער שטאָט וואַרשע, אָבער צו דער גרויסער מאַסע יוגנטלעכע האָט עס נישט דערגרייכט.

די געגרינדעטע ביבליאָטעק „פּראָגרעס", ווי אַ געזעלשאַפטלעכע, האָט באַלד פון אָנהייב געזוכט דעם לייענער, וועלכער האָט אַרויסגעפילט, אַז ס'איז זיין ביבליאָטעק, צו וועלכער ער איז אַ מיט־שותף און דעריבער געזוכט זי צו אַנט־וויקלען. שווער צו געדענקען גענוי ווען די ביבליאָטעק איז געגרינדעט געוואָרן און אַלע נעמען פון די גרינדער. וואַרשיינלעך איז דאָס געווען אָנהייב 1915, און צווישן די גרינדער זיכער: שמערל אשענמיל, אסתר לאה שליאַכטוס, אהרן קאָרנגאָלד. איך האָב די ביבליאָטעק געטראָפן הינטער דער שטאָט, אויפן וואַר־שעווער שאָסיי, צווישן קריסטן (קיין יידן האָבן דאָרט נישט געוווינט), אין איין צימער מיט די נייטיקע פּאָליצעס ביכער, אַ פּאָר בענקלעך און אַ טיש.

יעדן פרייטיק־צונאַכטס און שבת ביי טאָג האָט זיך די יוגנט פאַרזאַמלט, אויסגעזעצט זיך אַרום טיש, עפּעס פאָרגעלייענט פון אַ ביכל, אָדער געזונגען פאַרשידענע יידישע לידער, וואָס זענען דעמאָלט געווען אין דער מאָדע, געזונגען בציבור מיט האַרץ און געפיל און דער עיקר — מיט ברען.

דער עלטערער דור האָט געקעמפט ביי זיך אין דער היים מיט די אייגענע קינדער קעגן די נייע גענג פון דער יוגנט, קעגן לייענען „טריף פּסול" א. אַ. וו. איין מאָל פרייטיק־צונאַכטס האָט אַ מאָל געטראָפן אַז אַ פאָטער איז געקומען אין די ביבליאָטעק און אויסגעפּאַטשט זיין טאָכטער פאַר דער חוצפּה צו זיצן און

זינגען לידער. אויף דער יוגנט האָט די געשעעניש געהאַט אַ פאַרקערטע ווירקונג און מיט ליבע אַרומגערינגלט איר אינסטיטוציע און געהאָלפן דער ביבליאָטעק גיין פאָרויס.

דער צווייטער פעריאָד הייבט זיך אָן מיט אַרויסצינען זיך פון צימערל הינטער דער שטאָט און דאָס אַריינצינען זיך אין מאַרק ביי גלאָווצקען אין צוויי צימערן. די צימערן זענען געווען גרויסע — איינס פאַר דער ביבליאָטעק און דאָס צווייטע — אַ לייענזאַל, האָבן צוגעגעבן מער חשיבות און געהאָלפן אויסבריטערן די קולטור־טעטיקייטן פאַר דער יוגנט. די אינסטיטוציע האָט אַנגעהויבן אויך העלפן דער פאָלקס־קיך, וואָס האָט אויסגעטיילט דעמאָלט מיטאָגן פאַר דער אָרעמער און הונגעריקער באַפעלקערונג און געזאָרגט פאַר דער ראַציאָנעלער פאַרטיילונג פון די באַקומענע אַמעריקאַנער פראָדוקטן. אומגעפער אין דער צייט ווערט געמאַכט אַ פרווו צו גרינדן צוויי ציוניסטישע פאַראיינען: פאַר פרויען, אונטערן נאָמען „בנות ציון" — מיט אסתר לאה שליאַכטוס, די שוועסטער קראָנגאָלד און דבורה גראַניעוויטש — בראש; פאַר מענער די „קדימה", מיט אהרון קראָנגאָלד, צבי קליינמאַן א. א. ביידע פאַראיינען האָבן נישט געהאַט קיין אריכות־ימים אינעם יוגנטלעכן לעבן פון די פאָלקס־מאַסן.

עס זענען אויך געווען פרווון צו פאַרוואַנדלען די ביבליאָטעק „פראַגרעס" אין אַ פאַרטייאישן צענטער, אָבער דאָס האָט זיך נישט איינגעגעבן.

די גרינדער פון דער ריאָן־צייטונג „אונדזער וואָרט"

די טעטיקייט פון דער ביבליאָטעק האָט זיך קאָנצענטריט אויף אַרויסגעבן ביכער אַהיים, פירן שמועסן אויף אַקטועלע טעמעס, קעסטל־אָוונטן, אָרגאַניזירן אַ דראַמ.־קרייז, און ס׳זענען אויך געווען פרווון פון שאַפן אָוונט־קורסן און אַנדערע ענלעכע אינסטיטוציעס.

איינע פון די איניציאַטיוון איז געווען דאָס אַראָפּברענגען שרייבער אויף רעפעראַטן. דער ערשטער שרייבער און רעדנער, וועלכער איז אַראָפּגעבראַכט געוואָרן, איז געווען דער באַקאַנטער „מאַמענט״־מיטאַרבעטער הלל צייטלין. אויך דער אויסוואָל האָט גורם געווען אַ פּרווו צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד מצד די עקסטרעם־רעליגיעזע קרייזן. אָבער באַלד נאָך צייטלינס אַ באַזוך ביים אַלטן רב ר׳ יוסף לעווינשטיין און שמועסן מיט אים תורה, האָט זיך אויסגעווירקט לטובת דער יוגנט.

דער צווייטער רעדנער, וועמען די ביבליאָטעק האָט אַראָפּגעבראַכט, איז געווען יוסף העפטמאַן, אויך אַ מיטאַרבעטער אין „מאַמענט״ (אונטערן פסעוודאָנים עמנואל). אויך זיין באַזוך איז געווען אַ גרויסער דערפאָלג, הן מאַראַליש, הן מאַטעריעל. און דאָ ווילט זיך דערציילן אַ קליינעם אַנעקדאָט: ביים געזעגענען זיך מיט אים, האָבן מיר געבעטן, אַז ער, העפטמאַן, זאָל אונדז איבערלאָזן אַ גוט וואָרט לעצט־געלט. נאָך אַ לאַנגער שקלא וטריא, האָט ער די לעצטע מינוט אַ זאָג געטאָן: פון היינט און ווייטער, לאָמיר שרייבן סעראָצק מיט אַ יוד. אַזוי „סיעראָצק״ און וואָס וועט אין ראשי תיבות באַדייטן: „סעראָצק יוגנט עמאַנ־ציפּירט, רופט אַלעמען צו קולטור״. ביי פריידּ־אויסרופן איז אונדזער גאַסט אַרויס־באַגלייט געוואָרן פון אונדז פול מיט ענטוזיאַזם אויף ווייטערדיקע דערפאָלגן.

אַ גרויס געשעעניש איז געווען אין שטעטל דאָס ערשטע מאָל טעאַטער שפּילן פון אייגענעם דראַמ.־קרייז. דאָס איז געשען אומגעפער אַרום סוף זיבנצנטן יאָר. שוין פון מיטן זומער אָן האָט דער דראַמ.־קרייז זיך געגרייט אויפצופירן אַ גאַנצע פּיעסע. ווען אַלץ איז שוין גרייט געווען, האָט געפעלט דער עיקר — אַ פּאַסיקער זאַל פאַר דער פאָרשטעלונג. נאָך לאַנגען אַרומזוכן איז געבליבן אויסנוצן אין די סוכות־טעג דעם לאָקאַל פון דער רעגירונגס־שול, ווו ס׳האָט געלערנט דער לערער חיים יורקעוויטש. דעם לערערס ערשטע באַוואָרעניש איז געווען, אַז דעם שליסל וועט ער איבערגעבן ערב־סוכות פאַרן אָפּפאָרן, ווען ער וועט שוין נישט מורא האָבן פאַר קיין אינספּעקציע. מ׳האָט געדאַרפט אַרויסנעמען די שול־בענק כדי צו מאַכן אַ ביגע, שטעלן בענק פאַרן פובליקום, שאַפן דעקאָראַציעס, אַ פאָר־האַנג און נאָך אַזעלכע זאַכן וואָס זענען דערצו נייטיק.

באַלד איז מאַביליזירט געוואָרן דער גאַנצער אַקטיוו. יעקב אריה סטאָליאר

האָט מיט אַ פור געבראַנגט פון זיין וואַרשטאַט ברעטער, זיינע טישלער־מכשירים אָן די אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן. דער אויפטריט איז געווען באַשטימט אויף מוצאי יום־טוב פון די ערשטע טעג סוכות. און כאָטש ס׳איז געווען אויף דער גרענעץ, וווּ ס׳האָבן געווויינט יידן, האָט זיך אָבער די נייעס, אַז מ׳וועט שפילן טעאַטער, פאַרשפרייט ווי אַ פונק, וואָס פאַלט אין טרוקענעם שטרוי. דעם 2טן טאָג סוכות ביים דאָוונען אין דער גרויסער שול, האָט דער שטענדיק רואיקער אָן אַלטער רב געשיקט לאָזער שמש אויסרופן אַ חרם אויפן טעאַטער. ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו גיין מיט אַ דעלעגאַציע צום רב און פועלן ביי אים, מ׳זאָל אָפרופן דעם חרם.

אין דער דעלעגאַציע זענען אויסגעקליבן געוואָרן: דער שרייבער פון די שורות און שמעריל אַשנמיל. נאָך אַ סך טענהן מיטן רב, האָט ער מסכים געווען אָפצורופן דעם חרם, כדי עס זאָל הערשן אין שטעטל דער שלום בית — נאָר אויב ער וועט זיין געצוווונגען דערצו מצד דער אָפיציעלער מאַכט.

צום סוף האָט דער רב געשיקט לאָזער שמש און ביי מנחה אָפגערופן דעם חרם. אָבער לאָזער שמש האָט אונדז צוגעגרייט אַ נייעם סיורפריז: ער איז אַרויף אויפן בעלעמער און אויסגערופן, אַז ער איז מוסר מודעה אין נאָמען פון רב, אַז דער חרם בלייבט חרם, נאָר אַזוי ווי דער רב איז געצוווונגען געוואָרן אים אָפצורופן, רופט ער אים אָפ. דער גורל פון דער טעאַטער־פאַרשטעלונג איז שוין געווען געחתמעט. די פאַרשטעלונג איז טאַקע פאַרגעקומען, אָבער פאַר בוכ־

שטעבלעך ליידיקע בענק. דאָס פובליקום איז באַשטאַנען ס׳רוב פון די, וועלכע האָבן זיך ביים טעאַטער געפֿאָרעט.

אָט אַזוי, און מיט אַזעלכע, אַדער אַנדערע געשעענישן, האָט דאָס שטעטל און די יוגנט פון שטעטל אויסגעלעבט זיך און אויסגעפילט די צייט ביז נאָוועמבער 1918, וועו די דייטש־עסטרייכישע אַרמייען האָבן פֿאַרלאָזט דאָס אָקופּירטע פוילן, און ס׳איז דאַן אַנטשטאַנען די פוילישע זעלבסטשטענדיקע מלוכה.

שוין אין יענעם חודש נאָוועמבער, וועו די נייע מלוכה האָט אָנגעהויבן שטעלן די ערשטע טריט, האָט זיך אויך אָנגעהויבן אַ נייַ קאַפּיטל אינעם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פון דער יידישער יוגנט אין די פוילישע שטעטלעך. אויב ביז איצט איז דער קאַמפּס־פראָנט געווען אויף דער ליניע פון אַריינברענגען וועלטלעכקייט און קולטור אין דער אייגענער סביבה, האָט זיך מיטן אָנטשטיין פון אַ זעלבסט־שטענדיק פוילן, אויפגעפּנט אַ נייער פראָנט: אַ קאַמף פֿאַרן רעכט פון די יידישע בירגער צו עקזיסטירן און לעבן געזעלשאַפֿטלעך, קולטורעל, עקאָנאָמיש און פּאָליטיש.

די יוגנט אין אונדזער שטעטעלע איז, מער ווייניק, צו יענער צייט געווען צוגעגרייט צו דעם קאַמף. געווען איז דאָס סוף נאָוועמבער, אָנהייב דעצעמבער, וועו ס׳איז דערקלערט געוואָרן אַן אַלגעמיינער טרויער־טאָג, אַלס פראָטעסט צוליב דעם ערשטן פּאָגראָם, וואָס די נייַ אָרגאַניזירטע פוילישע אַרמיי האָט דורכ־געפירט ביי איר ערשטן אַריינמאַרש אין דער שטאָט לעמבערג.

אין געציילטע שעהן האָט זיך די יוגנט אָרגאַניזירט און מאָביליזירט, גרייטנדיק זיך אויף יעטוועדער עווענטואַליטעט. די גרויסע שול מיטן אָרון־קודש זענען אויסדעקאָרירט געוואָרן מיט שוואַרצן און ווייסן קרעפּ־פּאַפּיר, וואָס איז פאַר דעם צוועק ספּעציעל אַראָפּגעברענגט געוואָרן פון וואַרשע. דער אַריינ־גאַנג אין שול פון דער גאַס איז געוואָרן באַצירט מיט צוויי גרויסע פענער פון שוואַרץ־ווייס־קרעפּ, און די יוגנט, מיט עטלעכע פאַרביקע בענדער אויף די אַרבל און בלימעלעך אין די לאַצן, האָט געהיטן סיי דעם אַריינגאַנג אין שול אוו סיי די גאַסן אַרום. אַנדערע גרופּעס יוגנטלעכע זענען אַרויס איבער דער שטאָט, אַז די יידן זאָלן פאַרמאַכן די קלייטן און גיין אויף דעם צענטראַלן קאָנצנ־טראַציע־פּונקט אין שול, בלייבנדיק אַליין אין גאַס אויף אויסצוהיטן פון אַ וועלכע ס׳איז רעאַקציע מצד דער פּויליש־אַנטיסעמיטישער באַפעלקערונג.

וואַרשיינלעך, אַז די קאָנצענטראַציע, דאָס פאַרמאַכן די קלייטן „אין מיטן אַ מיטוואָך", און דאָס פרעזענטירן זיך פון דער יוגנט אין גאַס אויף אַן אָרגאַ־ניזירטן אופן, האָט געמאַכט דעם געווינטשענעם עפעקט: דער קריסטלעכער

אַ יוגנט גרופּע

זיצן אין דער ערשטער רייִ פון רעכטס צו לינקס:
יוסף פּיינבוים, גבריאל גאל, שלמה אַסטראָווסקי, פּייוויל בראבּ, פּינעניק
צווייטע רייִ: טעמע שטעלאַנג, חוה שטעלאַנג
דאָס בילד אין די רעם איז פון וואַלף געוווער ז״ל.

עלעמענט האָט זיך אַנגעהויבן באַוועגן, געלאָפן צו דער פּאָליציי, איבערגע־שראָקענע פּאָליציאַנטן האָבן זיך באַוויזן אין גאַס און ס׳איז אויף גיך אַרויס־געראָפן געוואָרן פּאַרשטאַרקונגען פון דעם לעגיאָנען רעזערוו, וואָס איז איינגע־שטאַנען אין זעגזשע. געווען אויך אַ פּרווו מצד דער אָפּיציעלער מאַכט אָנצו־שרעקן אייניקע קרעמער, זיי זאָלן עפענען זייערע קלייטן, אָבער די וואַכזאַמקייט פון דער יוגנט און די אַלגעמיינע פּראָטעסט־שטימונג וואָס האָט באַהערשט די סביבה, האָט צונישט געמאַכט אַלע פּרווון פון קעגן־אַקציעס. דער פּראָטעסט־טאָג איז טאַקע אַריבער רויִק, אָבער די יוגנט האָט איבערגעלאָזט אַן אויסערגעווייניעכן רושם, און אָט דער פּאַרדינסט דאַרף צוגעשריבן ווערן אויפן חשבון פון דער יוגנט־ביבליאָטעק „פּראָגרעס״.

צו יענער צייט האָט די ביבליאָטעק „פּראָגרעס״, מיט איר טיילווייז צע־צוויגטע, פאַר יענער צייט, טעטיקייט, אָנגעהויבן צו פילן אַן ענגשאַפט אין אירן צווייי צימערן ביי גלאָוואַצקין; זי האָט זיך שוין גענייטיקט אויך אין אַ זאָל מיט אָ בינע פאַר דער טעטיקייט פון דראַמ.־קרייז וווּ ס׳זאָלן אויך קאָנען אָפּטער פּאַרקומען רעפּעראַטן און אַנדערע טעטיקייטן. אַזאַ דירה האָט זיך אָפּגעפונען

אין שכנות ביי וואלאשן — אַ גאַנצער שטאָק איז געדונגען געוואָרן. לויט אַן אָפמאַך מיטן באַלעבאָס, זענען אַרויסגענומען געוואָרן וועבט און ס׳איז געמאַכט געוואָרן אַ גרויסער זאַל מיט אַ בינע, אַ צימער פאַר דער ביבליאָטעק א. אַ. וו.

מיט ליבע און איבערגעבנקייט האָבן זיך די פאַראינטערעסירטע בחורים און מיידלעך געוואָרפן צו דער אַרבעט און אַוקעגעבן אַלע פרייע שעהען אויף צו מאַכן מעבל, מאָלן די וועבט, וואַשן, קערן, באַפוצן און שענער מאַכן דעם אייגענעם לאָקאַל.

ביים מאָלן די וועבט און די בינע האָט זיך אַרויסגערוקט אין פאָדערגרונט דאָס שוסטער־יינגל, חיים מינץ — ווי אַ פעיקער צייכענער און מאָלער, און ביים טעאַטער שפילן, לייבל בלומבערג — ווי אַ פיינער קאָמיקער מיט געלונגענע איינפאַלן. די אַלע זענען פאַרשוווּנדן אין דער פאַרגאַנגענהייט.

אין דער צווישן־צייט האָט די ניי אַנטשטאַנענע פוילישע מלוכה אָנגעהויבן כּאַרמירן איר גרויסע אַרמיי, צוריק אומצוקערן פוילן איר רום פון אַמאָל אין צענטער פון אייראָפע און פאַרווירקלעכן פילסודסקיס גרויסקייט־מאַניע פון שאַפן אַ פוילן „אָד מאָזשע דאָ מאָזשע". די יוגנט, פון 20 ביז 26 יאָר אַלט, איז געווען געוואָרן צום מיליטער. כאָטש דאָס האָט אָפגעצויגן פיל יונגע לייט, איז די טעטיקייט פון דער ביבליאָטעק נישט געוואָרן אָפגעשטעלט. ערשט ווען די באַל־שעוויסטישע אַרמיי איז אין איר מאַרש דערגאַנגען ביז די טויערן פון וואַרשע, איז די ביבליאָטעק רעקווירירט געוואָרן איינצוקוואַרטירן מיליטער אין דעם לאָקאַל. די ביכער זענען ווי אומנוצלעכע זאַכן אַרויסגעשליידערט געוואָרן אויף דער גאַס, און דאָס מעבל דעמאָלירט. אַ טייל האָט די געטרייע יוגנט אין שטעטל באַווּיזן צו ראַטעווען. ס׳זענען דעמאָלט געוואָרן אַרעסטירט שמערל אשענמיל, מלך פיעניק, מאָטל וויערניק און ישראל קאָהן, און אַוועקגעשיקט קיין דאָמביע־פיאָסקי, לעבן קראָקע, וווּ ס׳האָט עקזיסטירט אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער פאַר פאָליטישע פאַרברעכער. אגב, האָט אויסער שמערל אַשענמיל, קיינער פון די איבריקע כמעט אָדער לחלוטין נישט געהאַט קיין שום שייכות צום געזעל־שאַפטלעכן לעבן אין שטעטל, נישט קולטורעל און נישט פאָליטיש.

צווּיי וואָכן שפעטער, ווען די פוילישע אַרמיי האָט צוריק אָפגענומען אונדזער שטעטל, האָט דער שרייבער פון די שורות, (דעמאָלט געדינט אין מיליטער אין נאָענטע שכנות פון שטעטל), זיך אַראָפגעכאַפט אַהיים און, געפונענדיק דעם חורבן, געגאַנגען צוזאַמען מיט ביילע פיעניק צווּיי טעג פון שטוב צו שטוב און צונויפגעשלעפט, וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט, כדי צו דערמעגלעכן שפעטער

ווידער צו עפענען די ביבליאָטעק. אָבער מער האָט די פּאָליציי און אַדמיניס־
טראַטיוון מאַכט נישט דערלויבט זי ווידער צו עפענען.

אין פעברואַר 1922, וועו איך האָב מיך אומגעקערט אַהיים פון מיליטער־
דינסט, האָב איך שוין געפונען עקזיסטירן אַ נייע יידישע אינסטיטוציע אונטערן
נאָמען „פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין פון אומפאַכאָוועַ אַרבעטער", וואָס האָט איר
צענטראַלע אין ווארשע און איז געווען אַ פראָדוקט פון די רעכטע „פועלי־ציון"־
פּאַרטיי. צו אונדז אין שטעטל האָט דער נאָמען פאַרבלאָנדזשעט פשוט צוליב
דעם, ווייל דאָס איז געווען איינער פון די לעגאַלע וועגן צו קאָנען עפענען
אַ לאָקאַל מיט אַ ביבליאָטעק פאַר דער יוגנט. דער פּראָפּ. פאַראיין האָט געהאַט
זיין לאָקאַל אויפן שאָסיי ביי ביילע מערקער און איז געווען דער זאַמלפונקט
פון דער אַרבעטנדיקער יוגנט, סיי פון די וואָס האָבן געאַרבעט אין שטעטל
אַלס שניידער, שוסטער, קאַמאַשנמאַכער און סטאָליאַרעס, און סיי פון די, וואָס
האָבן געאַרבעט אַ גאַנצע וואָך אין וואַרשע ביי פאַרשידענע באַשעפטיקונגען און
פלעגן אויף יעדן שבת קומען אַהיים.

אין שטעטל האָט זיך דאָן געפילט דער מאַנגל אין אַ פאַראיין, וואָס זאָל
אויך אַריינגענעמען די נישט אַרבעטנדיקע, די בעלי־בתישע יוגנט. אַזאַ פאַראיין
איז געגרינדעט געוואָרן אויף אַ פאַרזאַמלונג ביים לערער חיים יורקעוויטש. דאָס
איז געווען דער ציוניסטישער פאַראיין „קדימה", מיט צבי קליינמאַנען אַלס
פאָרזיצער און האָט זיך אַריינגעצויגן אין אַ צימערל ביים פישער מאַכלעווסקי
אויף ראַדזימינסקי גאַס, אַ געגנט פון בלויז קריסטן, פישערס.

צו יענער צייט האָט אויך אָנגעהויבן זיין טעטיקייט אָן אָפּטיילונג וועמענס
ציל איז געווען צו קעמפן קעגן דער „פריצות" צווישן דער יוגנט. די טעטיקייט
האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע רעאַקציע ביי די פראָגרעסיווע קרייזן פון דער
יוגנט — עס האָבן אויפגעברויזט שטאַרקע קריגעריין, און אין רעזולטאַט פון
דעם און אויך פון אַנדערע עקאָנאָמישע סיבות, האָבן אַ טייל עמיגרירט קיין
אַרגענטינע.

די טעטיקייט פון דער יוגנט, אָרגאַניזירטע אין פּראָפּ. פאַראיין, האָט דאָן
אָנגעהויבן אויסברייטערן און פאַרטיפן זיך. ליטעראַרישע שמועסן, קעסטל־
אָוונטן, ליטעראַרישע משפּטים און קאָנפערענצן מיט פרעלעגענטן פון וואַרשע,
זענען פאָרגעקומען יעדע וואָך. היות די דירה, וואָס דער פאַראיין האָט פאַרנומען,
איז געוואָרן צו ענג, איז געדינגען געוואָרן אויפן וואַרשעווער שאָסיי ביי שמואלקע
ראָזענבערג אַ נייע דירה, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ גרויסן לאָקאַל פון צוויי

גרויסע צימערן און ס׳איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ קליינע בינע פאַר קליינקונסט־טעאַטער און אַנדערע טעטיקייטן.

צו יענער צייט האָט די פוילישע רעאַקציע אָנגעהויבן שטאַרקער דריקן אויף די כמעט רעכטלאָזע יידישע באַפעלקערונג און אַרויפלייגן אויף אירע אָרעמע און שוואַכע פלייצעס דעם גאַנצן לאַסט פון עקאָנאָמישן קריזיס. דאָס האָט פאַר־שטאַרקט דעם דראַנג צו עמיגראַציע, איבערהויפט צווישן דער יוגנט, וואָס האָט נישט געהאַט קיין שום מעגלעכקייטן און פערספעקטיוון פאַר אירע אַספּיראַציעס. די לענדער אָבער, ווּהין צו פאָרן, זענען געווען באַגרענעצט און די מיטלען דאָס צו דערגרייכן — נישטיקע.

די פאַרוואַלטונג פון פראָפּ. פאַראיין האָט זיך דאַן פאַרשטענדיקט מיט די פאָרשטייער פון דער „איקא" אין וואַרשע, וועלכע האָט צוגעזאָגט צו געבן צו־שטייער 15 דאָלאָר יעדן איינעם, וואָס וויל פאָרן אין אַרגענטינע און וועט קומען צו איר מיט אונדזער באַשטעטיקונג. עס האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ גרעסערע אויס־וואַנדערונג פון שטעטל קיין אַרגענטינע, אויסנוצנדיק די הנחה אין די שיפּס־קאַרטן אויפן סמך פון דער פאַרשטענדיקונג. נישט אַלע איז געלונגען זיך אייַ־צוואַרדענען אין דער נייער היים, און טייל האָבן געמוזט צוריקפאָרן, אָבער אַ גרויסער טייל איז געבליבן, זיך פאַרוואָרצלט און פאַרמירט היינט דעם קערן פון סעראַצקער יידישן ישוב אין אַרגענטינע.

דער פראָפּ. כאַראיין, וואָס איז פאַקטיש געווען אַ יוגנט־אינסטיטוציע, האָט זיך פאַרנומען דער עיקר מיט קולטור־טעטיקייט און סאָציאַלער געראָטטיקייט, האָט זיך דערוואָרבן אַ סך חשיבות ביי דער גאַנצער באַפעלקערונג אינעם שטעטל.

אָט די צעצווייגטע טעטיקייט האָט אַלע מאָל אַלץ מער אויסגעבריטערט דאָס פעלד פאַר אַקציע. אַזוי איז עס אויך געווען ווען די שטאָט האָט זיך אָפּגעטיילט פון דער זעגזשער גמינע און באַקומען אַ סטאַטוס פון אַן אייגענער שטאָט און געדאַרפט אויסווייזן 24 ראַטמענער מיט אַ בורמיסטש, לאַווניקעס און מאַגיסטראַט, איז עס געווען דער פראָפּ. פאַראיין, וואָס האָט צעמענטירט די אייניקייט ביי דער יידישער באַפעלקערונג. אַזוי ווי די מיטגלידערשאַפט איז באַשטאַנען כמעט אַלע פון יונגערע ווי די וואַל־באַרעכטיקטע און נאָך וויניציקער פון אַזעלכע, וואָס האָבן געהאָט רעכט אויסגעוויילט צו ווערן לויטן וואַל־גזעץ, איז געשען, וואָס דער שרייבער פון די שורות איז אויסגעוויילט געווארן אַלס ראַטמאַן, נישט האָבנדיק די כולע יאָרן, און איז אויך דעריבער שפּעטער געפּסלט געווארן, ווען ער האָט זיך צופיל געמישט אין די שטאָט־ענינים.

דער פראָפּ. פאַראיין איז נישט געווען פראָפעסיאָנעל אין געניען זין פון

וואָרט. פּאַר אַלעמען איז ער געווען דער צענטראַלער נערוו פונעם שטעטלדיקן קול־טורעלן אויסלעבן זיך און ווי אַזאַ פולשטענדיק אַפּאָליטיש; זיין אויסשטראַלונג אויך אויף אַנדערע געביטן פון אָרטיקן לעבן געהערט אויסשליסלעך צום לאָקאַלן כאַראַקטער זיינעם און באַווירקט פון די אומשטענדן. עס האָבן צו אים געקענט געהערן אַלס מיטגלידער, אַלע וואָס האָבן נאָר געוואָלט, אָן אונטערשיד פון אָריענ־טאַציע און ריכטונג. די יוגנט אָבער, אָט דער עמפינדלעכער טייל פון דער געזעלשאַפט, וואָס פילט און נעמט אויף די צייט־פראָבלעמען ווי אייגענע, קאָכט זיי דורך אין זיך, מיט זיין ענערגיע און וויטאַליטעט שטויסט זיי פאָרויס און זוכט די וועגן פאַר זייער פאַרווירקלעכונג — אָט די יוגנט איז אויך פילבאַר אויף עוולות און אויף אומגערעכטיקייטן, וואָס זי טרעפט אָן אויף אירע לעבנס־וועגן; אָט די יוגנט רעאַגירט אויף אַלץ און זאָגט איר וואָרט אומעטום, הגם אָפט מאָל צו האָסטיק און ווייניק ראַציאָנעל, אָבער שטענדיק אמתדיק און ערלעך. אָט די יוגנט, וואָס האָט דורכגעמאַכט די ערשטע וועלט־מלחמה, פוילנס באַפרייאונג און מאניע צו ווערן אַ גרויס־מאַכט און אונטערדריקט אירע מינדערהייטן, האָט געהאָט פאַר זיך פראָבלעמען פון לעבנס־וויכטיקייט און איז דעריבער רייף געוואָרן אויפצונעמען די לאָזונגען, וואָס די עפּאָכע האָט אַרויס־געריקט. אַזוי איז געשען, אַז אינערהאַלב אין דער יוגנט־אינסטיטוציע איז באַ־האַנדלט געוואָרן אַלץ, וואָס איז געווען אַקטועל צו יענער צייט. דאַביי האָבן זיך געשאַפן אָנהענגערס און קעגנערס, אָבער אין אַלגעמיין געמען, איז עס געווען אַ געאייניקטע מאַסע אונטער אָט דעם נאָמען „פראָפּ. פאַראיין פון אומפאַכאָוע אַרבעטער".

דעריבער איז נישט קיין וווּנדער, וואָס ס'איז געשען דעם 25סטן יאַנואַר 1925, וואָס האָט באַשטימט אויך דעם וויטערדיקן גורל פונעם פראָפּ. פאַראיין, וואָס איז אין דעם טאָג אַוועק אין דער אייביקייט, אַזוי ווי די ביבליאָטעק. און געשען איז אַזוי: דער 25 יאַנואַר איז אויסגעפאַלן אין אַ כראָסטיקן פרייטיק. אין דעם מאַרק־טאָג האָבן 2 יוגנטלעכע מיטגלידער פון פראָפּ. פאַראיין און קאָמוניסטישער פאַרטיי (הערשל מענדזעלעווסקי און שמחה עסטעראָוויטש) אַרום־געשפּאַצירט אויפן מאַרק, געטאַפּט אין די וועגענער די סחורה, וואָס די פויערים האָבן געברענגט צום פאַרקויפן, געקויפט האָבן זיי גאַרנישט, אָבער איבערגעלאָזט האָבן זיי יאָ. אין יעדן וואָגן, וואָס זיי האָבן באַטאַפּט, האָבן זיי פאַרשפּאַרט אַ פראָפּאַגאַנדע־בלעטל פון דער קאָמוניסטישער פאַרטיי, אַזוי לאַנג ביז איין פויער האָט עפּעס חושד געווען און געכאַפּט מענדזעלעווסקין ביי דער האַנט, עסטעראָוויטשן איז געלונגען צו אַנטלויפן. דער פויער האָט מענדזעלעווסקין

איבערגעגעבן דער פּאָליציי, וועלכע האָט זיך אַרויסגעלאָזט איבער דער שטאָט זוכן דעם אַנטלאָפענעם, און וועמען ס׳וועט זיך נאָר לאָזן. וועז די פּאָליציי איז אַריין צו יאָנטשע קוזשניצקין אין שטוב, האָט זי אים געטראָפן אינעם מאָמענט, וועז ער האָט זיך געגרייט אַרייננוואַרפן אַ פּעקל ליטעראַטור אינעם ברענעדיקן אויוון.

דער פרייטיק און דער שבת נאָך אים, זענען געווען צוויי שוואַרצע, כמאַרנע טעג אינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער שטעטלדיקער יוגנט.

דער שטענדיקער פאַרנאַכטיקער שפּאַציר, איבערהויפט בעת די שבתדיקע טעג, איז געווען פולשטענדיק פאַראַליזירט. אַז מ׳האָט זיך יאָ געטראָפן, האָט מען נאָר געשמועסט וועגן דעם וואָס ס׳קומט פאָר אויפן פּאָליציי־פאַסטן, וווּ מ׳האָט געהאַלטן די צוויי אַרעסטירטע, געפּאָרשט און דאַבּיי אַכזריותדיק גע־שלאָגן. מאָנטיק זענען די צוויי אַרעסטירטע אָפּגעפירט געוואָרן אין דער תפיסה קיין פּולטוסק. אין רעזולטאַט האָט די פּאָליציי אויך פאַרמאַכט דעם פּראָפּעסיאָנעלן פאַראיין.

דערמיט אָבער האָט זיך דאָס לעבן נישט אָפּגעשטעלט, און די יוגנט האָט זיך בשום נישט געוואָלט אונטערגעבן דעם אַדמיניסטראַטיוון ווילקיר און אויפגע־נומען דעם קאַמף, כדי זיך דורכצושלאָגן אַן אייגענעם וועג.

אין גיכן איז אַרויסגאַקומען געוואָרן אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ נייעם פאַראיין אונטערן נאָמען „יידישע פּאָלקס־בילדונג ליגע", וואָס איז געשטאַנען אונטער דער אָנפירונג פון דעם דעפוטאַט נח פּרילוצקי און זיין פּאָלקס־פּאַרטיי.

די קולטור־טעטיקייט איז באַנייט געוואָרן, מיט מער אייפער און התמדה; ס׳איז געדינגען געוואָרן אַ דירה אין סאַמע מיטן מאַרק, און ווידער איז געעפנט געוואָרן די ביבליאָטעק און אַ ליי־ען־זאַל. ס׳זענען באַנייט געוואָרן די עפנטלעכע דיסקוסיעס, ליטעראַרישע שמועסן און דאָס אַראָפּברענגען רעדנער פון וואַרשע. דאָס צוזאַמענקומען זיך אין די שבתים און יום־טובדיקע טעג אין אַ היימישער און וואַרעמער סביבה איז ווידער געוואָרן אַ שם דבר אין שטאָט און כמעט ווי אַ חוב פאָר יעדן יוגנטלעכן.

צו דער צייט געהערט אויך דאָס שאַפן דעם בלאָז־ארקעסטער אונטער דער אָנפירונג פונעם סטאָליער הערשל באָרענשטיין (שוסטאַק), וועלכער האָט אין די צאַרישע יאָרן געדינט אין אַ פּולק־ארקעסטער. ער האָט וואַרשיינלעך געקענט דאָס פאַך, דעם ארקעסטער אַרויפגעפירט אויף אַ וועג, און זיי האָבן גאַנץ נשקשהדיק געבלאָזן און געצימבלט. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז אויך די איניציאַטיוו איז געקומען פון דער פאָלקס־בילדונג ליגע. אין אַלגעמיין איז די טעטיקייט פון

בלאָז־אַרקעסטער געווען אַ פּרוכטבאַרע און האָט צוגעגעבן גלאַנץ און לעבן דעם יוגנט־עלעמענט אין שטעטל.

ס׳זענען נאָך געווען אַנדערע איניציאַטיוון, סיי פּריער און סיי שפּעטער, אָבער זיי האָבן איבערגעלאָזט ווייניק שפּורן און געהאַט אַ קורץ לעבן. אַזוי איז געווען מיטן „השומר הצעיר", וואָס ס׳האָט געגרינדעט און אָנגעפּירט אַ וואַרשעווער שומרת, ליאָנקע גאָלדמאַן; דאָס זעלבע איז אויך געשען מיטן פּוטבאָל־קלוב, וואָס איז אַפּילו דערגאַנגען צו שפּילן אַ מעטש מיט די ווישקאָווער פּוטבאָליסטן. אָבער זיי אַלע האָבן זיך נישט פּאַרוואָרצלט. איינע פון די הויפּט־סיבות איז געווען די עמיגראַציע פון דער יוגנט.

לאַנגע יאָרן האָט זיך געחלומט וועגן אַן ארגאַניזירטן יוגנט־אָפּאַראַט פּאַר דער קולטור־טעטיקייט פון אייגענע, נאָענטע, שטעטלדיקע, וואָס זאָלן פּאַרשטיין די שטעטלדיקע יוגנט, זיי אָנווייזן און העלפן פּאַרטיפּן און אויסברייטערן די באַקומענע קענטענישן. ס׳האָט זיך געעפּנט עפּעס אַ מחיצה און פּרעמדקייט פון די וואָס פלעגן קומען פון וואַרשע, די גרויסע שטאָט,און שענקען אַ קולטור־נדבה און אַן איבערגעחזרטע דרשה. ס׳האָט זיך פּשוט געבענקט נאָך אינטימיטעט און וואַרעמקייט צווישן דעם לערער און שילער, רעדנער און הערער. אָט די אידעע־פּיקס מיט זיין גאַנצער פּראָווינציאָנעלקייט און נאַיוויטעט איז אין אַ געוויסן מאָמענט רייף געוואָרן און באַקומען מער אָנהענגער אויך צווישן אייניקע פּולטוסקער יוגנטלעכע, צווישן וועלכע ס׳איז געווען דער דיכטער שמחה דאן, אייניקע לערערינס פון די דאָרטיקע שולן און אויך אַזאַ אויטאָריטעט, ווי דער דירעקטאָר פון די פּולטוסקער פּויליש־ייִדישע גימנאַזיע, ד״ר ליפּמאַן. ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן פּרווון צוזאַמענצורופן פאָרשטייער פון די אינסטיטוציעס, וואָס האָבן ביביליאָטעקן און פּאַרנעמען זיך מיט קולטור־אַרבעט אָן אונטערשיד פון ריכטונג, אָבער וועמענס פּראָבלעמען זענען ביי אַלע די זעלבע. ס׳איז געמאַכט געוואָרן פּרווון שאַפן אַ פּאַראיניקטן קאָמיטעט.

ס׳זענען פונאַנדערגעשיקט געוואָרן איינלאָדונגען צו אַלע אינסטיטוציעס אין פּולטוסק, סעראָצק, נאָשעלסק, ווישקאָוו, רוזשאָן און קראָסנאָשעלץ, ד. ה. פון פּולטוסקער און מאָקאָווער פּאָוויאָט. אָפּגערופן האָבן זיך בלויז די לינקע „פּועלי־ציון" פון פּולטוסק, סעראָצק און די י. פּ. ב. ל. נאָשעלסק, די ביביליאָטעק ביים „בונד" פון קראָסנאָשעלץ און די דאָרטיקע ביביליאָטעק; מאָקאָוו האָט אָנגענומען אַן אָפּווארטנדיקע שטעלונג און צוגעזאָגט שיקן אָבסערוואַטאָרן און ווישקאָוו און רוזשאָן האָבן אין גאַנצן נישט געענטפערט.

סוף ווינטער 1926 איז דער צוזאַמענטרעף פּאָרגעקומען אין פּולטוסק און

געדויערט אַ שבת מיט אַ זונטיק. באַלד פון אָנהייב איז דעם צוזאַמענקום נישט געגאַנגען כשורה און דער ערשטער מכשול האָט באַלד געדראָט מיט אַ דורכפאַל. געווען איז עס אַזוי: כדי צו באַקומען די דערלויבעניש האָט די פאַליציי געכאָדערט די ליסטע פון די אָנטיילנעמער, און אין דער ליסטע איז געווען דער שרייבער פון די שורות און יוסף פיינבוים, ביידע קאָטאַלאָגירט ביי איר ווי געפערלעכע קאָמוניסטן. די דערלויבעניש האָט זי געגעבן, נאָר דער פאַליטישער רעפערענט פון דער פאַליציי, אַן אַלטער שפּיאָן, איז געקומען בכבודו ובעצמו בייזיין די זיצונגען און מאַכן פאַרצייכענונגען. די אָנווועזנדע פולטוסקער, און אויך די אָרגאַניזירער, ווען זיי האָבן דערזען דעם גרויסן „כבוד", וואָס ווערט זיי אָנגעטאָן מצד אַזאַ „פערזענלעכקייט", האָבן געוואָלט זיך צוריקצינען אומבאַמערקט. ס'האָט געקאָסט מי זיי איינצוהאַלטן, אָבער דעם פראָגראַם האָט מען געמוזט ענדערן. נישט אַלע רעדנער האָבן געוואָלט רעדן. אין סך־הכל איז אַרויסגעקומען נאָר אַ קאָמיסיע אויף אַרויסצוגעבן אַ געגנט־זשורנאַל פאַר קולטור־פראָבלעמען, וואָס זאָל אויף להבא צוגרייטן אַ בריטערע קאָנפערענץ.

דער ערשטער נומער פון זשורנאַל איז אַרויס אונטערן נאָמען „אונדזער וואָרט" אין וועלכן די סעראָצקער האָבן זיך באַטייליקט מיט מאַטעריאַל און אַדמיניסטראַציע. דער זשורנאַל האָט נישט געהאַט קיין כוח צו דערשיינען, און אַלע פלענער זענען אויסגערונגען געווארן.

פון וואָנקי, וווּ ס'האָבן זיך געפונען פאַרשיקט אויף 2 מיט אַ האַלב יאָר יאַנטשע קוזשניצקי און הערשל מענדזעלעווסקי, האָבן אָנגעהויבן אָנקומען טרויעריקע ידיעות. נאָכן דורכמאַכן אַ לאַנגן הונגער־שטרייק איז דער לעצטער אַזוי אָפּגעשוואַכט געוואָרן, אַז אין אַן אָונט האָט ער באַקומען אַ בלוט־שטורץ, וואָס האָט געדויערט אַ גאַנצע נאַכט אָן יעדער מעדיצינישער הילף. די חברים פון דער צעלע האָבן אים אָפּגעראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט. עס איז דעריבער נייטיק געווען מאָביליזירן אַלעמען, וואָס האָבן געקאָנט עפּעס טוען, כדי אים אַרויסצונעמען פון דאָרט און קורירן אויף דער פריי. נאָך לאַנגע און כסדרדיקע אינטערווענצן ביי די געהעריקע געריכטס־אָרגאַנען מצד דער פאַרטיידיקונג און פון אָנגעזעענע פערזענלעכקייטן ביים הויפּט־פראָקוראָר קיערניק, איז אים איבערגעריסן געוואָרן דאָס אָפּקומען די שטראָף אויף אַ יאָר צייט. נאָכן יאָר איז ער צוריק איינגעזעצט געוואָרן — דאָס מאָל אין מאָקאָטאָווער תפיסה (אין דער שפּיטאָל־אָפּטיילונג).

אין דער צווישנצייט איז קראַנק געוואָרן איינער פון אונדזערע געזונטסטע און קרעפּטיקסטע חברים — וואָלף גערווער, סעקרעטאָר פון די י. פּ. ב. ל. קיינער

האָט זיך נישט געקאָנט פֿאַרשטעלן געוווּרן אַ קראַנקן. אין גיכן איז נייטיק געוואָרן אים צו אָפּערירן. ער איז צוויי מאָל אָפּערירט געוואָרן אין יידישן שפּיטאָל. אויך די 2טע אָפּעראַציע האָט נישט געהאָלפן — ער איז געשטאָרבן אין מייַ אָנוועזנהייט דעם 27סטן סעפּטעמבער, 1927 יאָר (ראש השנה). איך האָב זיך תיכף פֿאַרבונדן טעלעפֿאָניש מיט די חברים אין שטעטל און אַלע זענען זיך צונויפגעקומען אין לאָקאַל פון דער י. פ. ב. ל. אָפּגעהאַלטן אַ פֿאַרזאַמלונג און באַראַטונגען און באַשלאָסן אַריינצופֿאָרן קיין ווַארשע כדי אָפּצוגעבן דעם נאָענטן חבר דעם לעצטן כבוד.

נאָך לאַנגע פֿאַרהאַנדלונגען מיט דער אַדמיניסטראַציע פון בית־עולם ביי דער יידישער גמינע, מיט דער אַקטיווער אינטערוועניץ פון דאָזיקן לעצטן פּינקעלשטיין, איז געלונגען צו באַקומען אַ קרקע אויפן בית־עולם אין ווַארשע. די לוויה איז דעריבער פֿאָרגעקומען שפּעט פֿאַרנאַכט, אויך דאָ האָבן די מלווים אַרויסגעוויזן פּיעטעט און ליבע. אַ פֿאָר קוואַרטאַלן פֿאַרן בית־עולם איז דער אָרון אַראָפּגענומען געוואָרן פון דער עגלה און אין געשלאָסענע רייען, טראָגנדיק אים, פֿאָרויס די קרענץ, אַריינמאַרשירט אויפן בית־עולם. די קבורה איז שוין פֿאָרגעקומען שפּעט ביי אָנגעצינדענע לאָמטערנס.

דעם 27סטן אַפּריל 1928 האָט אַ צווייטע אבידה אויפגערודערט דאָס שטעטל. אין דעם טאָג האָט די שטעטלדיקע אַקטיוויסט יוגנט באַגלייט צו זיין אייביקער רו דעם אַקטיוון און מוסטערהאַפֿטן חבר יאַנטשע קוזשניצקי. ביז דער לעצטער מינוט פון זיין טראָגישן לעבן איז ער אַקטיוו געשטאַנען אויף זיין פּאָזיציע; שטענדיק גרייט געווען צו העלפן, כאָטש אַלע האָבן פון פּריער געוווּסט, אַז זיין גורל איז צוליב זיין קראַנקייט געחתמעט, האָט פון דעסטוועגן זיין טויט צעטרייסלט אַלעמען און געטראָפן שווער. אויך אים האָט די גאַנצע יוגנט באַגלייט צו זיין אייביקער רו מיט כבוד, אַזוי ווי ס׳איז אים געקומען. ביידע איז געשטעלט געוואָרן פֿאַסיקע מצבות. נישט געקוקט אויף די געליטענע אבידות האָט זיך דאָס געזעלשאַפֿטלעכע קולטור־לעבן אין שטעטל נישט אָפּגעשטעלט.

משה קאַנאַרעק
(אזור)

דאָס עקאָנאָמישע לעבן

(אַרבעט און מנוחה אין שטעטל)

מיט וואָס האָבן זיך יידן פֿאַרנומען אין סעראָצק, און פון וואַנען האָט מען אַרויסגעשלעפּט פּרנסה?

די טרעגער

פֿאַר וואָס זיי דווקא, די עלטערע יידן דאַרפן אַרבעטן ביי אַזאַ מין אַרבעט? בכלל האָט זיך קיינער מיט קיין אַרבעט נישט געוואָרפן. די טרעגערס האָבן שווער געאַרבעט, בכדי צו דערנערן זייערע משפחות, זיי האָבן אויף די פֿלייצעס אויס־געשלעפּט שווערע משאות סחורה און געווישט זיך מיט דעם פון שווייס שוין נאַסן שאַליק. ביי דער אַרבעט אין גאַס האָבן זיי געטראָגן צעריסענע קליידער: אַן אַלטן „שפּאַנצער", אַ פֿאָר צעריסענע הויזן, אַלטע, פֿאַרדאַרטע שטיוול, און אַפֿילו דאָס היטל אופן קאָפּ איז אויך געווען האַלב צעריסן, ווייל טראָגנדיק דעם זאַק מיט ווייץ אויף די פֿלייצעס, איז דער קערפּער געווען איינגעבויגן און די משא איז געלעגן אויך אויפן קאָפּ און געריסן דאָס היטל. זיי פלעגן אַרבעטן אין דער גאַס, ביי קעלט, רעגן און היץ; פֿאַרשמוצט, פֿאַרמאַטערט און תמיד מיד. נאָכן אַראָפּלאָדענען אַ טראַנספּאָרט מעל, כלעגן זייערע קליידער זיין ווייס ווי שניי, אָדער שוואַרץ — נאָכן אָפּלאָדענען אַ וואָגאָן קוילן. און דאָך זענען די טרעגער געווען צופֿרידן, אַז זיי האָבן געהאַט אַרבעט; נישט געהאַט קיין גרויסע פֿאַדערונגען אין לעבן, געווען צופֿרידן מיטן טאָג אַרבעט, ווען זיי האָבן אים געהאַט, אָבער נישט אַלע מאָל איז דאָס געווען, מחמת עס זענען געווען אויך קריטישע צייטן צוליב אַרבעטסלאָזיקייט.

שוסטער

ביים דעם פֿאַך האָבן זיך אין סעראָצק באַשעפטיקט אַ פֿאָר צענדליק יידן. די שוסטער האָבן זיך געטיילט אויף עטלעכע גרופּן — לויט זייער קוואַליטעט. עס זענען געווען שוסטער, וועלכע האָבן זיך נאָר פֿאַרנומען מיט פֿאַרריכטן

אַלטע שיך, ווייל קיין נייע פּאָר שיך האָבן זיי נישט געקאָנט מאַכן. אויך דער רוב פון זייערע פּאָטערס, ביי וועמען זיי האָבן געלערנט דאָס פּאַך, האָבן אויך קיין נייע פּאָר שיך נישט געקאָנט מאַכן. די אַרבעט האָט מען אַ סך מאָל געמוזט מאַכן צו דער צייט, ווייל נישט יעדער האָט געהאַט אַ צווייטע פּאָר שיך צו בייטן.

באַלד וועט מען פּלעגט אַריינקומען צום שוסטער, איז אין דער זייט פון פענצטער געשטאַנען אַ נידעריק טישל מיט נייטיקע כלים צו דער אַרבעט; אַרום דעם טישל — אַ ביסל אַלטע קאָפּיטעס, ביים טישל אַ שוסטער־בענקל אויף דריי פיס, און אויפן בענקל — אַ פּאָר שמאַטעס: דאָס איז געווען דאָס פּרנסה־ווינקל. אין דער צווייטער זייט שטוב — אַ קוך אויף פיר פייערקעס צו קאָכן און אַ טיש, צוויי אָדער מער בעטן, אַן אַלטע שאַנק און אויך אַלט־מאָדישע בילדער, בעיקר פון פּאַרשטאָרבענע עלטערן און קרובים.

אַנדערש האָט אויסגעזען דאָס לעבן ביי די שוסטער „פּאַכמענער". זיי האָבן געלעבט אין בעסערע באַדינגונגען, געאַרבעט מיט אייגענע סחורה, געמאַכט נייע שיך און געהאַט פּרנסה. דער וועקשטאָט האָט זיך שוין געפּונען אין אַ באַזונדער אָרט — אַזאַ מין אַלקערל. אַ קליינע קיך, פון קיך — אַ טיר צו אַ מער־וויניקער מעבלירט צימער. דער סאָרט וועקשטעל גופא האָט אויסגעזען ווי אַ קליין געוועלבל.

עס זענען אויך געווען יידן, וואָס האָבן געהאַט געשעפטן פון שיך.

שניידער

אַ בכבודיק אָרט האָט פאַרנומען אין סעראָצק דאָס נאָדל־פּאַך. אַ גרויסער טייל יידן האָט זיך פאַרנומען מיט שניידעריי. דער טאַנדייטניק האָט געמוזט גאַנץ שווער אַרבעטן, ביז ער האָט אויסגעאַרבעט זיין טאָג פּרנסה. זיי פלעגן אַרבעטן 16—15 שעה אין טאָג, זייער אַרבעט איז באַשטאַנען נאָר אין שטעפן אויף דער מאַשין. זיי האָבן אויך געלעבט נישט ווי צום בעסטן. די שניידערס־כאַלופניקעס פון בעסערער קאַנפעקציע, האָבן אויך גאַנץ שווער געאַרבעט. געווען שניידערס, „באַשטעלטע שניידערס", לויטן מאָס. ביי דער באַשטעלטער אַרבעט איז געווען אַ סך צו פרעסן. דאָס לערן־יינגל האָט זיך גוט אָנגעבלאָזן, ביז ער האָט הייס געמאַכט דאָס אייזן, און דער פרעסער האָט אויך גוט געשוויצט ביים איינפרעסן קעלנער־קלאַפּעס פון דעם פּאַלטן אָדער מאַרינאַרקע. ביי שניידעריי

האָט אויך די פרוי, אָדער אַ דערוואַקסן קינד, געקאָנט צוהעלפן באַוואַרפן נעצט, אַרויסנעמען פאַסטריגעס א. אַ. וו.

סאַדאָוויקעס (פאַכטער פון פרוכט־גערטנער)

געווען יידן, וועלכע האָבן אָפגעדינגען ביי די קריסטן די סעדער און מיטן אַראָפנעמען פון די ביימער די פרוכט, האָט זיך דער קאָנטראַקט געענדיקט. אָנהייב זומער פלעגן די „סאַדאָוויקעס" אַרויספאָרן מיט זייערע משפחות אין די דערפער צו געדינגענע סעדער און דאָרט געווינט אַ גאַנצן זומער. אָפט זענען זיי געבליבן איבער ראש־השנה און יום־כיפור. די סאַדאָוויקעס פלעגן באָרגן אַ ספר־תורה, דינגען אַ בעל־תפילה און מאַכן אויפן אָרט אַ מנין. די אַרבעט אין סאָד האָט געפאַדערט די גאַנצע משפחה. וועו די פרוכט האָט אָנגעהויבן רייף ווערן, האָט מען געמוזט אָפהיטן פון גנבים אָדער סתם שאָדנס, דורך די שטיינער־וואַרפער אויף די ביימער. די קינדער פלעגן אויפקלייבן די פון די ביימער אַראָפגעפאַלענע עפל און באַרן („ספּאַד").

רייפע פירות זענען געווען אַראָפגענומען פון די ביימער, געפּאַקט אין קעסטלעך מיט שטרוי און אַרײַנגעלייגט אין אַ קעלער אויף ווינטער. פאַרשטייט זיך, אַז ווינטער האָט מען אויך געמוזט קאָנטראָלירן, צי עס זענען נישטאָ קיין קאַלעדיקע. פאַר פסח האָבן די סאַדאָוויקעס אַרויסגעפירט די סחורה קיין וואַרשע און נאָכן פאַרקויפן געמאַכט אַ חשבון.

סטאָלאַרעס (טישלער)

די סעראָצקער סטאָלאַרעס האָבן געמאַכט זייער שיין מעבל. צ. ב. יאָסל מענדזעלעווסקי האָט אויסגעאַרבעט זייער שיין מעבל און געשיקט קיין וואַרשע. עס זענען אויך געווען בנין־סטאָלאַרעס פון פענצטער און טירן צו די הייזער; זיי פלעגן אָפט אויך אָננעמען אַרבעט אין דאָרף.

קאָוואַלעס (שמידן)

זיי האָבן געמאַכט אייזנאַרבעט ביי די וועגענער, פאַרליגן רייפן אויף די רעדער און שמידן פערד. דער סעזאָן פאַר שמידן פערד איז געווען ווינטער, וועו די וועגן פלעגן זיין גליטשיק. די קאָוואַלעס זענען געווען געזונטע יידן מיט שטאַרקע מוסקולן פון די שווערע האַמערס צו שמידן דאָס אייזן. ס׳גיעדענקט

זיך נאָך היינט דער קלאַנג פון דעם האַמער אויף דער קאָוואַדלע, גייענדיק אין חדר אַריין, פלעגן די יינגלעך לויפן קוקן אין די קוזשניע פון ר׳ אבא לייב קאָוואַל.

קצבים

ס׳רוב קצבים האָבן געהאַט וועגענער מיט פערד, פלעגן פאָרן אויף ירידים אייגקויפן בהמות, פירן שחטן, טרייבערן, ביינערן, שניידן, האַקן און פאַרקויפן דאָס פלייש. ס׳איז געווען אַ שווערע און נישט ריינע אַרבעט. מען האָט אויך געמוזט אויפשטיין גאַנץ פרי, אָפט זיין אונטערוועגנס און שלעפן זייטן פלייש אויף די פלייצעס.

תבואה־סוחרים

זיי פלעגן פאָרן אויף מערק, אויפקויפן ווייץ, קאָרן, האָבער, געשט, און שפּעטער דאָס פאַרקויפן מיט אַ געוויסן פאַרדינסט.

דאָרפּסגייער און קראָמען אייגנטימער

די יידן פלעגן גיין אין די אַרומיקע דערפער אויפקויפן פאַרשידענע זאַכן ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג און פון דעם האָבן זיי געהאַט פרנסה.

געווען קליינע שפּייזגעוועלבלעך אָדער אַנדערע קליינע געשעפטן. אַ גרויסער טייל יידן האָבן געהאַט שניטגעשעפטן (מאַנופאַקטור). די פרנסה ביי שניט איז נישט געווען קיין שלעכטע, ווייל די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט געגעבן אַ סך צו לייזן. געווען געשעפטן פון אייזן, האָלץ־סקלאַדעס א. אַ. וו. צוויי גרויסע מילן זענען געווען יידיש אייגנטום.

שבת און יום־טוב

נאָך דער הארעוואַניע פון דער גאַנצער וואָך, איז אין שטעטל געקומען די מנוחה פון שבת.

פרייטיק נאָכמיטיק פלעגט אַלץ שטיל ווערן, די גאַס האָט זיך צוגעגרייט צום שבת. באַלד איז ר׳ לאָזער שמש ז״ל אַרויס אין גאַס מיט זיין שיינעם ניגון וואָס קלינגט נאָך היינט אין די אויערן: „יידן, ליכט צינדן!!!״ וועט עס איז נאָר

אַ ביסל טונקל געווארן, פלעגן די יידן אַרויס אין שול דאַוונען, אַלע שיין, ריין אָנגעטאָן — יידישע היטלען, לאַנגע מאַנטלען, שבת יום־טובדיק.

אין פוילן זענען יידן, ווי באַווּסט געווארן פאַרפאַלגט, אָבער די טראַדיציעס האָבן זיי דאָך אָפגעהיטן.

די טראַדיציעס זענען אין סעראָצק, אַזוי ווי אין אַלע יידישע ישובים אין פוילן, געווארן זייער אָפגעהיטן, אָנהייבנדיק פון כשרן כלים, בודק חמץ־זיין, איינארדענען אַ שיינעם סדר, קויפן ערב־שבועות גרינס צו באַפוצן די שטוב, באַקן קעז־קיכלעך און בכלל היטן אַלע ימים־טובים אַ גאַנץ יאָר. באַזונדערס געדענקט זיך יום הכיפורים, די שטימונג אין שטוב פאַר כל־נדרי, ווען די עלטערן פלעגן אונדז בענטשן און ווינטשן, אַז מיר זאָלן זיין געזונט און עס זאָל קיין שלעכטס נישט פאַסירן. די גרויסע שול איז פול מיט מתפללים, הונדערטער גרויסע ליכט ברענען, אַ הייליקע שטילקייט הערשט.

די ציוניסטישע יוגנט אין סעראָצק

אין סעראָצק איז געווען אַ שיין אַנטוויקלטע יוגנט. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם ווּאָס אין פוילן האָט געהערשט אַ גרויסער אַנטיסעמיטיזם, האָבן מיר געזען אַז פאַר אונדז איז אין פוילן נישטאָ קיין צוקונפט. דער ציל פון גרעסטן טייל יוגנטלעכע אין סעראָצק איז געווען ארץ־ישראל. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג. אין סעראָצק איז געווען אַ קן פון דער באַוועגונג „בית״ר״, וועלכע האָט געציילט ביי צוויי הונדערט יוגנטלעכע. דער מפקד פון קן איז געווען אברהם שפילקע. אַ בחור אָנגעזאַפּט מיט תורה און חכמה. עס איז געווען אַ „השומר הצעיר״ מיט זייער אַ שיינער יוגנט. „השומר הלאומי״, אַן אָרגאַניזאַציע פון פרומע יוגנטלעכע און „החלוץ המזרחי״.

די יוגנט פלעגט קומען אין די אָרגאַניזאַציעס און דאָרט פאַרטיפט דעם יידיש־ציוניסטישן באַווּסטזיין. עס פלעגן פאָרקומען פאַרזאַמלונגען, פאָרלעזונגען, דיסקוסיעס. מען האָט געלערנט יידישע און ציוניסטישע געשיכטע.

עס זענען געווען יוגנטלעכע, וועלכע האָבן פאַרלאָזט זייערע היימען און געפאָרן אויף הכשרה, אַ צוגרייטונג פון אַ טיפּ מענטשן צו פעלד־אַרבעט. נאָך צוויי יאָר הכשרה איז דער יוגנטלעכער געווען גרייט עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. עס איז געווען אַ צוטיילונג פון סערטיפיקאַטן, און ס׳זענען אויך פון סעראָצק אַרויסגעפאָרן יוגנטלעכע קיין ארץ־ישראל.

אין אַלע אָרגאַניזאַציעס זענען געווען ביבליאָטעקן, ווו מען האָט באַקומען

צום לייענען ביכער, אויך אַ וואַנט־צייטונג צו שרייבן פאַרשידענע אַרטיקלען. דער יוגנטלעכער אין סעראַצק האָט געווּסט, אַז ער איז איינער פון דער גרויסער מחנה, וועלכע דאַרף און מוז מאַכן אַ סוף פון גלות.

אין ל״ג בעומר איז געווען אַ מנהג, אַז די גאַנצע יוגנט פון שטאָט פלעגט אַוועקגיין אויף אַן אויספלוג עטלעכע קילאָמעטער אונטער דער שטאָט. 5 אין דער פרי האָבן זיך אַלע פאַרזאַמלט אויף אַ גרויסן פלאַץ, אָנגעטאָן אין אוניפאָרמען, יעדער פון זיין אָרגאַניזאַציע מיט איר פאָן. אַלע קבוצות האָבן געהאַט זייערע פענער. שיין און גלייך אָנגעטאָן, זענען מיר אין דער שפּיץ מיט אַ יידישן אָרקעסטער און מיט געזאַנג אַרויס פון דער שטאָט אויף אַ גאַנצן טאָג. וועג מיר זענען אָנגעקומען אויפן אָרט, האָבן מיר אויפגעשטעלט אַ מחנה און אַ גאַנצן טאָג זיך פאַרנומען מיט פאַרשידענע שפּילעריייען און פאַרמעסטונגען.

אַ באַזונדערן איינדרוק האָט געמאַכט וועג בערך אַ 1000 יוגנטלעכע זענען אָנגעקומען צוריק אין שטאָט אַריין. ממש אַן אַרמיי. מענטשן אין מונדירן. מיט געזאַנג מאַרשירט שטאָלץ אין גלייכן ריטמישן טראָט. יעדער איינער פון אונדז האָט זיך דאָן געפילט ווי אַ קעמפער פאַר אַן אייגענער היים.

אין סעראַצק איז אויך געווען אַ פוטבאָל מאַנשאַפט און אָרקעסטער. מיר האָבן געלערנט שווימען, אָנטייל געהאַט אין פאַרשידענע ספּאָרט־פאַרמעסטונגען א. אַ. וו. ס׳איז אויך געווען אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס האָט אויסגעפירט פאַרשידענע פיעסן מיט דער באַטייליקונג פון אברהם יזומבעק, סאַבינאַ טיק, אהרון טשעסנער א. אַ.

אַ שפּאַציר איבערן סעראַצקער מאַרק און סביבה

ביים אָנהייב פון מאַרק — אַ הויף מיט עטלעכע משפחות: הלל קצב, טוביה באָרנשטיין, אברהם וועלנער, ישראל באָרנשטיין; ווייטער — חאַצקל מענדזע־לעווסקי און משפּחה, יעקב אריה טעמעס, חיים ראָזענבערג, איטשע מאיר דער מוהל. אין עק האָט געהאַט אַ שפּייז־געשעפט ברכה מלכהס טאָכטער, אַנטקעגן איז געווען די משפּחה נאָווראָגראָדסקי (דער קאַשע־מאַכער), דער פאָפאָוועד בעקער, הערשל גראָסמאַן — דער קאַמאַשן־שטעפער און בעל־תפילה; אין צווייטן עק — די משפּחה לעווינער, ביילע שמעונס מיט אירע גוטע לאָדעס, ברכה מלכה מיטן פאַיאָנס־געשעפט; מנחם קראָנענבערג — אַ שיינער ייד מיט זיין משפּחה; איטשע־מאיר סאליארזש, יאַנקל יאָניש, מאיר פשיקאַרסקי (דער בלאַכאַזש), ברוך יוסף און מילך־געשעפט, די משפּחה שפילקע. אין עק ביים שאָסיי — דאָס שפּייז־געשעפט

פון לעווינער, אין קעלער די בעקעריי פון קאַלינאַ, דער סקלאַד פון האָלץ; אַקעגן די משפחה קאַלוסקי, די משפחה וואַרשאַווסקי, נאָך זיי די בעקעריי ווייַנשטאָק, די פריזעריי אובוגי; אַ געשעפט פון מאַנאָפאַל שאַרפּע־געטראַנקען איז געווען אין יידישע הענט, די משפחה קופערבוים. ווייטער אין עק — דער קוילן־סקלאַד פון אַ פרומער משפחה, יעקב דוד מילשטיין. זיין זון יהודה מילשטיין מיט אַ גרויסער פאַרטיזאַנער פאַרגאַנגענהייט (געפינט זיך אין ישראל). „אויף יענעם עק" (האָט מען עס גערופן) איז געווען די גרויסע מיל פון משה ראָזענבערג, די שוועסטער פון חנה מאַרגאָלעס, לעבן זיי — די פאַסקאָוויטשעס, צו ענדע — אויף יענער זייט — האָט געווויינט מיין באָבע אסתר רחל חיים קיווע מיט די אייניקלעך: שמואל־שלום שיפמאַן און זיין שוועסטער, חנה איטל.

אויף דער צווייטער זייט נאָכן קריסטלעכן בית־עולם — אַ שיין הויז פון די גראַניעוויטשעס, ווייטער — דאָס נייע הויז, וואָס האָפמאַן האָט געבויט, און ווייש־ניעוויצעס יאַטקע. אין עק איז געווען אַ סאָדע־געשעפט, איך געדענק פון דאָרט חוהלע און ראַצען, די קוזינע פון פניעווסקי; די עלטערן פון יוסף פניעווסקי (מאַשע איז געווען מיין שוועסטערס חברטע) און יענקל סטעלמאַכס משפחה מיטן נאָמען קאָנקאָל. ווייטער דער באַקאַנטער הויף פון יענקל ראָזענבערג. עס איז דאָרט געווען היימלעך, דאָרט איז געווען דער לאָקאַל פון „השומר הצעיר" און פון „השומר־הלאומי". דאָס שיך און שניט־געשעכט פון איטשע שוואַרץ; די געשעפטן: ליבל ליס, יעקב זלאָטאָגאָרסקי, משה„ פסח שניידער, שמעון מענדזעלעוווסקי, יאָסל סטאָלאָזש, חיים מינץ. אין מאַרק — יעקב אריה דער סטאָלאָזש. רויזע די מאַנג־לערקע, דער רב מאָרגענשטערן, מאָטל קצב מיט זיינע זין, און מאַלע ביילע פּייגעס. ביי דעם נאַרעוו האָבן געווויינט די יידישע פישערס: די קאַנאַרעקס, חיים כישער, אלתר פישער, יאַנקל פישער, הערשל פישער, יחיאל פישער. האָט אויך דאָרט געווויינט אַ משפחה חיים מעלניק און ביילע לאה לינקער.

אהרן צסנר
(חיפה)

סרוצק, עיר נעורי

עיירה יהודית טיפוסית בלבה של מדינת פולין, בה גרו יהודים מדורי־דורות. רבים מבין היהודים היו חסידים ואנשי מעשה האוהבים את „כלל־ישראל" ומסורים בלב ונפש לתורה ולמסורת. היו ביניהם למדנים שהגו בתורה יומם וליל ומוכנים בכל עת ובכל שעה למסור נפשם על קידוש השם.

מעטים היו יהודים אמידים ועשירים, היהודים מהמעמד הבינוני עסקו, כמו ברוב העיירות בפולין, במסחר תבואות עצים. ובהמות. רבים היו חנונים ובעלי־מלאכה שעמלו למעשה שתים־עשרה—ארבע־עשרה שעות ביום למצוא לחם ולבוש לבני ביתם. השאר, דלת העם שעיקר פרנסתם היתה „הירידי" — יום השוק הקבוע בשבוע. לא מעטים היו בעלי־מלאכה שלא מצאה ידם להתקין להם בית־מלאכה, ובכדי לפרנס את בני־ביתם — היו יוצאים לסובב בכפרים עם כלי מלאכתם המעטים כל ימות השבוע וחוזרים בערב שבת עם רדת היום, להביא משכרם הדל לפרנסת המשפחה. אלה נקראו בלשון העם „פיסגייער" *. היו גם שתי טחנות קמח מכניות — אחת של ר׳משה רוזנברג והשניה של חותני אבי אשתי, ר׳ בריל איצקוביץ, זכרונם לברכה, והם העסיקו יהודים רבים ופרנסום בכבוד.

העיר סרוצק שוכנת בין וורשה בירת פולין לבין פולטוסק עיר המחוז, על יד שני הנהרות היפים, הנרב והבוג. אזרחי העיר היו גאים על הגופים היפים ועל הנהרות והיו מצביעים על „קו המים" העובר באמצע והמבדיל בין שני הנהרות המתאחדים לא הרחק מהעיר ובכל זאת כל אחד שומר, כאילו, על עצמאותו. הם ראו בזה כסמל לבני שני העמים — היהודים והפולנים — החיים יחד בעיר סרוצק וכל אחד שומר על עצמיותו ועל תרבותו. הגבעות המוריקות והמיוערות שעטרו את העיר נסכו עליה חן מיוחד ושמשו מקום לטיולים ולבלויים של הנוער היהודי הבריא והמפותח בגופו וברוחו, וכמו כל נוער — נוטה לרומנטיקה.

במשך השנים גברה השפעת העיר וורשה והמגמה של ממשלת פולין להפיץ את תרבותה בין המיעוטים הלאומיים ולהחיש את התבוללותם בתוך העם הפולני.

הילדים והנוער שבקרו בבתי הספר הפולניים, והמבוגרים שקראו עתונים וספרים פולניים, ידעו כמובן על הגיבורים הלאומיים של פולניה, על מלכיה,

* רוכלי כפרים.

קבוצת עסקנים ציוניים
מימין לשמאל — עומדים: יחיאל יוניש, אהרון פסקוביץ, יחיאל מאיר ורשבסקי־זרדימן, יהושע דוד בובק.
יושבים: בלומה רוזנברג־מרקוס, חיה יוניש־גודס, ד"ר חיים אינונטרז', חנה פינבוים־פסקוריץ' האורח ד"ר ליפמן, בילה בובר.
יושבים: שרה ווילינסקי, לאה ורשבסקי, טובה ויארניק.

משוררים וסופרים — אך גיבורי ישראל הקדומים ואישי ישראל מתקופת התחיה הלאומית היו זרים להם. על הרצל, מייסד הציונית הפוליטית, לא ידעו ועל אחד העם לא שמעו. את ה„אוטומנציפציה" של ליאו פינסקר לא ראו ובשירי ביאליק וטשרניחובסקי לא קראו — גם ברנר וברוכוב היו זרים לרבים מבני הנוער והמבוגרים.

אך היה בעיר גרעין של נוער חלוצי לאומי שלא השלים עם המצב הקיים — הוא ידע כי לא זו הדרך וחרד לגורל הנוער היהודי ולעתיד ילדי ישראל.

ובינתיים התחילה האדמה „בוערת" ממש תחת רגלינו. האנטישמיות הפולנית שהיתה בשנים הראשונות לתקומת פולין פאסיבית והסתפקה בעיקר בהפצת מאמרים בעתונים וספרים — הפכה לאגרסיבית ימסוכנת לחיי היהודים, לכלכלתם ולנפשם. במשך זמן קצר נוסדו חנויות ובתי מלאכה של פולנים אנטישמיים, העמידו משמרות של חוליגאנים על יד פתחי החנויות ובתי המלאכה של היהודים, הסיתו בכוח נגדם וקיפחו את פרנסתם. הגיעו הדברים עד לידי התנפלויות על יהודים בגנים הציבוריים, באוניברסיטאות וגם על ילדי ישראל הלומדים בבתי־ספר הממשלתיים העממיים והתיכוניים. אנחנו, קבוצת הנוער

החלוצי־הלאומי, שאפנו לקרב את ילדי ישראל ואת הנוער היקר שלנו אל מקור מחצבתו, להפיח בו גאוה לאומית, ללמדו את ערכי התרבות היהודית ולהצילו מההתבוללות הפולנית ומההתבטלות בפני הפולנים הגאותנים. שאפנו לחנך את הנוער היהודי ברוח התחיה הלאומית, להכשרה, לעליה לארץ ישראל ולחיים פרודוקטיביים בגולה ובארץ. בפגישות, בכינוסים, במסבות ובשיחות עם יחידים הצלחנו לכבוש חלק לא קטן מהנוער הטוב שלנו, לנטוע בו אמונה בעתיד עם ישראל, שאיפה לארץ ישראל, לא ללכת כפופי־גב ולא לפחד מהאנטישמיים ומהחוליגאנים.

חברי הנוער הציוני הלהיבו את הלבבות והיו פעילים בלב ונפש למען הקרן הקימת, קרן היסוד, קבוצי הכשרה והפצת תרבות ישראל בין המתבוללים. לדאבוננו הרב נספו רבים מאד בימי השואה ולא זכו להגשים שאיפותיהם. ואלה מחברי היקרים שזכרם לא ימוש מקרבי ותמיד אראם כמו חיים לפני עיני בכל עת שאני הוגה בהם — ואי אפשר לא להגות בהם — והם: אברהם רוזנברג, אהרון פסקוביץ, יחזקאל פרידמן, שמחה פרידמן, מאיר מושקטנבליט, לאה ווארשבסקה, הניה

יום הפרח לטובת קרן הקימת לישראל ע"י הנוער הציוני
מימין לשמאל עומדים: ברכה פיאניק, רבקה קוליגובסקי, אליעזר אירנבוים, רבקה רוזנברג, ישראל פיאניק חנה חמילרז', שמואל־שלום בורנשטיין, ינטה שפילקה
יושבים: יוסף טיקולסקי, יחיאל מאיר ורשבסקי־ורדימון, יצחק פרידמן
יושבים: מאיר קרוננברג, יוסף סטרדינר

רוזנברג והבנות האחרות ששיתפו פעולה אתנו, והנפשות היקרות והעדינות שנקטפו בגיל הפריחה באביב ימיהן: רגינה רוזנברג, מניה בהרב, רגינה קופרבאום, אסתר קופרבאום, נחמה כץ — החבורה הנאה שנקראה בלשון חבה — „החבילה"; ויבדלו לחיים ארוכים: גניה לוינר ורעיתי רחל איצקוביץ שזכו להגשים חלומן ושאיפתן ועלו לארץ ישראל לבנות ולהבנות בה.

מאושר אני בראותי את פעילי אגודתנו שזכו לקיים את שבועתם ולהגשים חלום נעוריהם בארצנו והם — האחים חנוך ויחיאל מאיר וורשבסקי. חנוך (שם משפחתו כעת: ורדי), שהתגייס להגנה ולבריגדה היהודית להצלת שארית הפליטה ולנקום באויבינו; ויחיאל מאיר (שם משפחתו כעת: ורדימון), איש התרבות הציונית מנעוריו שזכה והגשים שאיפתו החלוצית והשתקע כאכר עובד אדמה בכפר ויתקין. אציין עוד את חברנו אלעזר הסמן, ציוני ותיק, עבר הכשרה חלוצית, עלה ארצה וזכה להקים בה משפחה ולחיות חיי עמל וכבוד.

רבים מבני הנוער שנמשכו אחרינו, הלכו לקיבוצי־הכשרה ולא נכנעו להפצרות ההורים האמידים, ובמקום להגר לארצות אמריקה ולאוסטרליה, עלו לארץ־ישראל והצטרפו למחנה הבונים והלוחמים ויחד עם אלפים אחרים הנאמנים לאידיאל הנעורים הניחו את היסודות לעצמאות ישראל ולמדינת ישראל. וכמו חיים עומדים לפני עיני המראות המרטיטים את הלב, עת לווינו את חברינו שזכו לעלות לארץ ישראל. את לחיצות הידים החמות, את העינים הנוצצות מדמעה ואת ההורות הסוערות בחצר בית־הנתיבות של עירנו. ולעולם לא אשכח את חברינו היקרים שנשארו ולא זכו להגשים את שאיפתם וחלומם. ינון זכרם לעד!

הייתי בסרוצק שמונה שנים בגיל הנעורים היפים והתוססים. הושפעתי מהנוף היפה של העיר ומהדר הטבע שלה. שכנעתי את חברתי לעזוב את בית הוריה העשירים — בית בריל איצקוביץ — המכובד על הבריות. היא הלכה אחרי והצטרפה לחוג הפעילים, נעשתה קודם חלוצה ואחר כך אשתי. עלינו יחד ארצה והגשמנו את שאיפתנו ובנינו את ביתנו לרגלי הכרמל.

את אלה מחברי שלא הזכרתי אני מבקש סליחה, כי קצר המצע...

ברגש קודש הנני מעלה זכרם של משפחת אשתי: האב בריל איצקוביץ והאם בילצ'ה זכרונם לברכה; אחי אשתי מאיר, חניך הנוער הציוני, שסרב בעקשנות לציית לגרמנים ובחל להיות קאפו ולהרביץ לפועלים. ספג מכות־רצח אך עמד במבחן כקדוש. בזמן שהובילו אותו בקרונות הרכבת הסגורים יחד עם אלפי יהודים מעונים אחרים, קפץ מהרכבת בשעת מהלכה, נורה ונהרג בידי הרוצחים; הדוד משה זילברשטין, אשתו שפרה ובתם היחידה אלטילה, שנספו בידי זדים טמאים. יהי זכרם ברוך!

ש. ראזנטאל
(תל־אביב)

זכרונות פון די קינדער־יאָרן

אין די צוואַנציקער יאָרן איז עס געווען. דעם טאָג דערמאָן איך זיך גאַנץ גענוי, אין אַ פרייטיק, די טיר האָט זיך אויפגעפראַלט, און דאבעלע, אונדזער שכנטע, איז געבליבן שטיין מיט פאַרבראָכענע העגט און אויסגערופן צו מיין מאַמען: „דבורה קרוין! דבורה לעבן! ס׳ברענט אין שטאָט! אַ שריפה, אַ גרויס אומגליק איז אונדז געשען!״ אַ פאַרמאַטערטער איז מאָטל שמש אָנגעקומען פון מאַרק, טראָגנדיק די פיש אין דער רויטער פאַטשיילע. מיט זיין הייזעריק קול, האָט ער אין איילעניש געגעבן דעם גאַנצן סיפור המעשה, אַז פאַרגלוסט האָט זיך עטלעכע קליינע „שקצים״: דעם איילמאַכערס זון, דעם תבואה־סוחרס זון און נאָך עפעס אַ משוגענעם אַריינצוווּאַרפן טריפהנע בלעטלעך אין די וועגענער אויפן מאַרק. פאָליציי האָט דאָס דערשנאַפּט, און די אַלע „חתנים״ אונטער קלעפ פון די נאַגייקעס פאַרבעטן אין די חד־גדיא. דער גאַנצער וועג פון מאַרק און אַרום איז געווען פול בלוט. דעם ערגסטן סוף פון אַלע האָט געליטן דעם אייל־מאַכערס זון — אים האָט דער הויכער פשאַדאָוניק געפאַקט אין זיין בוידעם־שטיבל, אַ באַלאָדענעם אין ביידע הענט מיט דער „גאָלדענער סחורה״...

נאָך דער שכנטעס פאַרלאָזן אונדזער שטוב, האָב איך איבערגעפרעגט די מאַמען, וואָס ס׳האָט פאַסירט. איך האָב באַקומען אַן ענטפער, אַז מ׳טאָר נישט אַנטלויפן פון חדר, און וועל ס׳טוט אַזוי, כאַפּט די פאָליציי. אויף זומער האָט מיך מיין מאַמע געבראַכט אין חדר אַריין צו אברהם ליב דעם מלמד. דער רבי האָט מיך אַוועקגעזעצט ביי אַ לאַנגן טיש, וואָס איז געווען אויסגעזעצט אין צוויי שורות מיט ייִנגלעך. אין איין ווינקל איז געשטאַנען אַ הילצערנע „פריטשע״, וווהין דער רבי פלעגט דעם, וואָס האָט זיך פאַרזינדיקט „פאַרשיקן״ מיט אָנגע־דרייטע אויערן. די רביצן טשורטל, האָט יעדן טאָג אַרויפגעשטעלט אויפן לערן־טיש פאַרן רבין אַ טאָפּ הייס וואַסער און דאָרט אייגעבראָקט די דאָרע אַלטע שטיקלעך ברויט. דער רבי האָט געגעסן און געלערנט מיט אונדז, יעדן פרייטיק פלעגן מיר פריי זיין פון לערנען נאָכן האַלבן טאָג.

די מאַמע האָט מיר איין מאָל געגעבן אַ ווייס זעקעלע אוֹן געהייסן צוגיין צום טאַטן אין מיל. דאָרט האָב איך געטראָפן ממש אַ יריד וועגענער, אַריין און אַרויס, מ׳וועגט, מ׳שיט אויס די תבואה. דער ערשטער, וואָס האָט מיך דאָ

באַמערקט, איז געווען דער בעל־הבית, בכבודו ובעצמו — משה ראָזענבערג. ער האָט אויף מיר אַ קוק געטאָן בליציק, מיט צוויי גוטמוטיקע אויגן און אויסגערופן: „אליהו אהרן! אייער יינגל איז געקומען!" מיין טאַטע האָט נישט געהאַט קיין צייט זיך צו פאַרנעמען מיט מיר, איז צוגעגאַנגען צו מיר משה ראָזענבערג, געגעבן מיר אַ קניפּ אין בעקל, אויסגעפרעגט זיך מיר וועגן חדר, אַנגענומען מיך ביי דער האַנט און אַריינגעפירט אין די מיל. מיט גרויס מי בין איך אַנגעקומען אַהיים צו דער מאַמען, אַ פאַרשוויצטער און אַ פאַרווייסטער פון דעם צעשאָטענעם מעל, ווייל דאָס זעקעלע איז געווען צו אַלט און שוואַך. אַזוי פלעג איך כמעט יעדן פרייטיק זיין אַן איינגייער אין משה ראָזענבערגס מיל. די בעל־הביתטע פלעגט זיך באַקלאָגן אויף איר מוזיניק חנא (היינט אין ישראל) ווייל ער וויל נישט גיין אין חדר, לויפט אַרום פאַרשמירט פון סמאַלע פון באָדן זיך אין דאַמף־וואַסערל נעבן דער מיל. אָט לויפט אָן טאַקע חנא'לע מיט אַ שטיק טרוקן ראָזוועוע ברויט אין מויל. מיין טאַטע פלעגט דערויף תמיד מרמז זיין ביי אונדז אין שטוב און טענהן, אַז ער איז אַ גרעסערער בעל־הוצאה ווי זיין בעל־בעל־הבית. אַלע יאָרן האָבן מיר געשפּאָרט, אָבער נישט פאַר זיך. ס'האָבן שוין דערשנאַפּט גוטע מענטשעלעך, „געיאָוועט" זיך פאַר מיין טאַטן מיט אַ פרומער מינע, געשלאָסן עפּעס אַ געשעפט, פון וועלכן מיין טאַטע איז שטענדיק אַרויס אַ „גאָלענער", דערצו נאָך גוט אָנגעבראָכן די ביינער. דער שוואַרצער טאָג, פאַר וועלכן מיין פאָטער האָט זיך תמיד געשראָקן און געשטרעבט ווי אַזוי זיך פון אים צו פאַרזיכערן, איז געקומען. אין אַ פראָסטיקן שבת פאַרטאָג אין יאָר 1926 איז די מיל אָפּגעברענט געוואָרן, און מיטן רויך איז אויך אַוועק זיין פאָסטן.

אָנגעקומען בין איך אין חדר צו יהודה לייב דעם מלמד. זיין ווייב מיט מיין פאָטער זענען געווען שוועסטער און ברודער. קיין ספּעציעלע פריווילעגיעס האָב איך נישט געהאַט ביי מיין פעטער. נישט איין מאָל האָב איך אַריינגעכאַפּט פּעטש. אַ שטיקעלע מזל הָאָב איך טאַקע יאָ געהאַט, וואָס מיין פאָטער פלעגט מיר ס'רוב פאַרהערן די סדרה, נאָר איין מאָל אין דער וואָך — דאָנערשטיק נאָך מיטאָג. ביז דעמאָלט האָב איך באַוויזן גוט אייגחזרן. מיין פעטער יהודה לייב ז"ל איז געווען אַ כהן. ער האָט געהאַט אַ שאַרף אויג, האָט אַלץ אויפגעכאַפּט, און ווי איז געווען צו דעם וואָס האָט פראָבירט אונטער־זאָגן און אַרויסהעלפן זיין חבר. דער איצטיקער רבי מיינער האָט פון תמיד געליטן אויף אַ ברענעכץ פון מאָגן. זומער אוןווינטער פלעגט ער נוצן טרינק־סאָדע און עסן מאַנע־קאַשע מיט מילך. ווער פון די תלמידים עס האָט זיך פאַר־

זינדיקט, האָט באַקומען אַחוץ קלעפּ, אויך אַ פּאָרציע קללות מיט זאַפּטיקע, ווייכע רישן. דאָס האָט אַלץ נישט געשטערט, ער זאָל זיין באַליבט ביי דער גאַנצער משפּחה און אַלע פּלעגן אָנקוועלן פון זיינע משלים און מעשיות. מיין מומע פּלעגט מען, צוליב איר קליינעם וווקס, רופן שיינע רחל'ע. שלאָפן פּלעגט זי קיין מאָל נישט, נאָר כאַפּן אַ דרימל זיצנדיקערהייט, ווי להבדיל אַ הינדעלע פאַרנאַכט. ביינאַכט פּלעגט זי טאָפּיען חלב און מאַכן דערפון זייף און שפּעט ביינאַכט שלעפּן זיך אין וועגענער צו פאַרקויפן אין די שכנותדיקע שטעטלעך.

מיטן צווייטן פּעטער מיינעם, דוד בערל, מיין מאַמעס ברודער, האָבן מיר זיך נישט אַזוי געחברט, צוליב זיין ווייב, די מומע מרים, וועלכע איז געווען אַ שטרענגע. וועגן וואָס זי האָט געזאָגט האָט מען געמוזט צושטימען, אַנדערש — איז זי געוואָרן בייז. געהאַט האָט זי אַ טבע צו משלען זאָכן און באַצייכענען: „די דאָזיקע", „דער דאָזיקער" — מעשה אינטעליגענטקע. אין דער משפּחה פּלעגט די מומע אָנגיין מיט אַ ביינאָמען די „שוויענטאַ מאַריאַ". מיין טאַטנס ברודער, דוד בערל, איז געווען דער היפוך פון מיין טאַטן, ער האָט שטאַרק געהאַלטן פון עולם־הזה, געשוירן זיך זיין שיין בערדל מיט אַ קמצל, די קליידער האָבן פון אים אַראָפּ־געבלאָנקט. די שוואַרצע גימזענע שטיוועלעך האָבן באַלויכטן דעם ברוק, געהאַט האָט ער אַ מאַיאָסטעטישן גאַנג, מיט אַ באַצירט שטעקעלע אין דער האַנט. אין זיין שטוב האָט קיינער נישט פאַרשוועכט דעם „טאַטעשיס שטול", יעדן שבת אָדער יום־טוב נאָך דער סעודה, פּלעגט זיין שאַ־שטיל — ווייל דער טאַטעשי שלאָפּט. געדאַוונט האָבן מיינע פעטערס צוזאַמען מיט מיין פאָטער אין „מזרחי"־שטיבל, אין יעקל ראָזענבערגס הויז, ווו זיין שותף יחיאל ראָזענבערג איז געווען דער טאָן־געבער. יחיאל ראָזענבערג, אַ טעמפּאַראַמענטפּולער פון דער נאַטור, האָט ליב געהאַט שמחות, סעודות ברבים, ער האָט ליב געהאַט, אַז קהל זאָל זיך משמח זיין אין אַן איינפאַכן שבת, שוין אָפּגערעדט פון אַ יום־טוב. פאַר הערשל קאַמאַשנמאַכערס (גראָסמאַן) אַ „אמר ר' אלעזר", אָדער אַ „אָבינו מלכנו", פלעגט ער באַלד מנדב זיין אַ פּאַס ביר, אַ שטאָף בראָנפן אָדער ווייַן, אַנדערע פלעגן נאָכטאָן זיין ביישפּיל אין אַ קלענערן פאַרנעם. דער הויכער צאַלקע איז שוין געווען דער „סאַרווער" און דער ברענגער פון דעם ביר, ווייַן א. אַ. וו. דער גבאי חיים הערש, דער מאָלער, האָט תמיד געהאַט אַ גוט געמיט. בעלי־תפילות זענען געווען געווג: אַלטער קאַשעמאַכער, יהושע האָפמאַן, דער גלעזער און מיין פעטער דוד בערל, וועלכער האָט געדאַוונט הויך, נוסח סיראָטאַ. מיין פעטער יהודה לייב איז געווען דער ממונה איבערן „לינת־הצדק", ווו דאָס גאַנצע שטעטל האָט געגוצט, קעגן אַ משכן, וואַרעם פלעשער, באַנקעס א. אַ. וו.

לאַנגע יאָרן האָט פראָקטיצירט אין סעראָצק אַ יידישער „דאָקטאָר", ישראל שמואל. פון פאַך איז ער געווען אַ שוסטער און ביז שפעט אין דער נאַכט פלעגט ער „לאַטשען" אַלטע שיך, כדי צו פאַרדינען זיין „בידנע פרנסה". אַז ס׳פלעגט ווער „אַוועקפאַלן" אין שטעטל, האָט ער שנעל פון זיך אַראָפגעוואָרפן דאָס שוסטער־פאַרטוך און פייל פון בויגן לויפן צום חולה. היילן פלעגט ישראל שמואל מיט באַנקעס, ספירט־קאָמפרעסן, מאַסאַזשן, ים־חזירלעך, פיאַווקעס און פאַרשידענע קרייטעכצער. קיין באַלויננג האָט ער נישט געגומען, האָט צוריקגעוואָרפן די מטבעות און געוואָרן דערפאַר ברוגז מיט יעדן ווער ס׳האָט דאָס געפרוווט טאָן. אויך גויים פלעגן אים ווען אין מיטן נאַכט צו זייערס אַ חולה.

חוץ שוסטערס, שניידערס, פישערס, קאוואליערס, סאַדאָוניקעס און מלמדים, האָבן יידן אין שטעטל געהאַט אַ שטאַרקע פויסט — די „דידאַקעס". געווען זענען זיי דריי ברידער מיט זין און טעכטער. זיי אַלע זענען געווען געבענטשט פון גאָט מיט גבורה, און דערמיט פאַרהיטן דאָס לעבן און כבוד פון דער גאַנצער עדה יידן אין שטעטל. דער עלטסטער פון זיי, שאַיע דידאַק, איז דעמאָלט געווען אַ ייד אין די פופציקער, אַ הויכער, אַ בריייטפלייציקער, ממש אַ ריז; געהאַנדלט האָט ער מיט פערד און נישט איין מאָל געקומען אין סיכסוך מיט די פאָליאַקן אויף אַ יריד. אַלע שטרייטן פלעגט ער לייזן אויפן פשוטן אופן מיט זיין גבורה — פשוט אַרויסכאַפן אַן „ארטשיק" פון זייערס אַ וואָגן און געבן קלעפ אויף רעכטס און לינקס. גיין פלעגט ער פאַוואָליע. געשלעפט האָט ער מיט זיינע זין אַ גאַנץ לעבן שווערע זעק. יעקל דידאַקעס זין זענען געווען די בעלי־עגלות. אויסערלעך מאָגערע, פלעגט דאָס גאַנצע שטעטל שקצים ציטערן פאַר זיי. דער דריטער ברודער משה דידאַק מיט די זין האָבן געשמאָלצן ביינער. בטבע זענען זיי אַלע געווען רואיקע, ווי לאַנג מ׳האָט זיי נישט אַנגעטראָטן אויפן „אָטשיסק". און שלאָגן פלעגן זיי זיך נוהג זיין אויף „נאַס", ד. ה. מיט מעסערס און קינדזשאַלן זיי פלעגן אַלע אַפגעבן כבוד טאַטע־מאַמע. באַזונדערס האָבן זיי אַלע געהאַט אַפשיי און געגאַנגען ממש אין פייער אַריין פאַר די שטעטלדיקע משכילים זייער שוועסטער, מיט וועלכער די גאַנצע משפחה האָט זיך געגרויסט, איז שוין געווען אַן איינגייערין אין פרץ־ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך געפונען אין מאַרק, טיר־ביי־טיר פון שוסטער שטיינסקי. דאָ פלעגן קומען די אַלע „געכאַפטע אין דער מעשה" זון פון בעלי־מלאכות. ס׳האָט אָבער אויך נישט געפעלט דווקא בעלי־בתישע זין, ווי וואָלף גערווער, די ברידער קאַפעטש, יאַנטשע קוזניצקי, יאָסל פיינבוים, פייוול בראבּ א. אַ. וו.

די יוגנט דאָ איז געווען אַ לעבעדיקע און אַ דינאַמישע. כמעט יעדע וואָך פלעגט זיין אַ פאַרלעזונג אויף אַ פאָליטישער אָדער ליטעראַרישער טעמע. ביי

דער פּרץ־ביבליאָטעק האָט זיך אויך געפונען אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס פלעגט אויפפירן פּאַרשטעלונגען אין דער שטאָטישער געביידע אויפן פּולטוסקער שאָסיי. דער לעבעדיקער גייסט איז דאָרט געווען שלמה — ביילע שימעס (אָס־טראָווסקי), אַ פּעסט געבויטער און שטענדיק פּריילעכער מענטש. מיט מסירות־נפש און טאַלאַנט, פלעגט ער אויסשפילן די צענטראַלע ראָלן אויף די טעאַטער־ברעטער; ער איז געווען פּאַרליבט אין פּוטבאָל. די גאַנצע צייט פון מעטש פלעגט ער נאָכלויפן ווי אַ קליין יינגל נאָך דעם באַל מיט די שפילער און אַרבעטן אויף אַלע כלים מיט די הענט און פיס און שרייען „גיב אים, דערלאַנג אים". גאַנץ אָפט האָט פאַסירט אַז אין גאַנצן אומשולדיק האָבן מענטשן באַקומען פון אים אַ „שטורכע" אין דער זייט, אָדער אַ קאָפּע אין די פיס. יעדער אַזאַ מעטש מיט אַן אויסערן שטאָטישער מאַנשאַפּט, האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ פּאַראַד איבערן גאַנצן שטעטל מיט אַן אָרקעסטער בראש, ווו ס'זענען געווען פּאַרטרעטן אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

די נשמה פון אָרקעסטער איז געווען הערשל דער סטאָלער. ער האָט איינגעזאַמלט אין זיין הויז אַריין די אַלע יונגע־לייט, וואָס האָבן זיך איינגעשאַפּט די בלאָז־כלים

אַ שפּאַציר איבער דער שטאָט
צווישן זיי יענטא שפּילקא, שרה כהן און שרה שפּילקא.

פון זייערע פאַרדינסטן. אין די אָוונטן נאָך דער אַרבעט האָט ער זיי געלערנט שפּילן ביז ער האָט דערלעבט נחת. אומדערוואַרטעט פאַר די פּאָליאַקן, אין דעם פּוילישן יום־טוב, 11טער נאָוועמבער, איז ער דערשינען אויף די גאַסן פון סטראַצק בראש פון אַ יידישן אַרקעסטער. די פּאָליאַקן האָבן געקריצט מיט די ציין פאַר קנאה און בושה, אָבער ס׳האָט זיי גאָרנישט געהאָלפן. ביים אויפשפּילן דעם הימן „יעשטשע פּאָלסקאַ״ האָבן זיי אַראָפגענומען די היטלען פון קאָפּ. אַזוי נישט ווילנדיק אויך אָפּגעגעבן כבוד די „זשידעס״ מיט זייער אַרקעסטער.

ווי ס׳איז דערמאָנט געוואָרן, האָט זיך די „מזרחי״־שול געפונען אין יעקל ראָזענבערגס אַ הויז, דאָרט האָבן זיך געפונען אַלע יידישע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס: „השומר הלאומי״, „בית״ר״, „השומר הצעיר״, וווּ ס׳האָט תמיד געזשומעט מיט יוגנט אין סקויטישע, פאַרביקע קליידער. די איבונגען ביי די נאָפּאָלעאָנער־בערג, צופוסנס פון נאַרעוו, די הורה׳ס און געזאַנג האָבן פאַר־הילכט דעם וואַרשעווער שאָסיי. קינדער פון פּאָלק האָבן געבענקט נאָך ציון און נישט דערלעבט: זישע צוקער, שכנא פרידמאַן, כאַסקעלע פרידמאַן, יהושע האָפמאַן. יעדער איינער האָט געטראָגן טיף אין האַרצן אַ פעסטן גלויבן און געווען טאָלעראַנט. וועג די פּרץ־ביבליאָטעק האָט איינגעאָרדנט אַ בלימל־טאָג, האָבן ציר־ניסטן אויך געשפּענדעט, אָפילו געקומען אויף זייערע פאָרלעזונגען. פון צייט צו צייט פלעגט מען אין שטאָט איינאָרדענען וויכוחים. אין איין טאָג, דערמאָן איך זיך, אויפן בעלעמער איז דער ערשטער אַרויף דער רב און גערופן יידן צו תשובה, און דער צווייטער איז געווען חנוך וואַרשאַווסקי (היינט אין ישראל) און גערופן צו פאַרלאָזן דעם גלות און גיין קיין ציון. דער לעצטער איז אויפגעטרעטן חיים קא׳ פעטש. ער האָט אַלע מאָל געריידט אין נוסח פון אַ פילאָזאָף. מען האָט דעמאָלט געשמועסט, אַז זיין רבי איז גאָר באקונין. ער פאַרשטענדלעך האָט געזופן צו פאַרבלייבן דאָ און קעמפן פאַר „אַ בעסערן מאָרגן״.

אַלט זייענדיק 10 יאָר האָב איך זוכה געווען צו האָבן פאַר אַ מורה מיין אייגענעם טאַטן. דאָס איז נישט געווען דאָס ערשטע חדר, וואָס מיין טאַטע האָט געפירט. ווי איך געדענק, האָט מיין פאַטער אין די יאָרן 1922 געפירט אַ חדר און אַ קינדער־גאָרטן ביי הענדזשען אין הויז, דערנאָך ביי יענקל צדוקן אין הויז, אויפן באַרג, און אין אַלטן רבס הויז. די תלמידים האָבן געזופן מיין טאַטן „מורה״. מיין פאַטער איז געווען ליבעראַל צו די תלמידים, פלעגט קיין מאָל נישט אויפהייבן די האַנט אויף זיי. די שטיפער פלעגן דאָס נישט תמיד אויסניצן צום גוטן. יינגלעך פלעגן זיך אויך לערנען שרייבן יידיש, פּויליש, עברית און בוכהאַלטעריע. אויסער די אַלע דורכפאַלן, וואָס מיין טאַטע האָט

יוגנט פאַרווייַלט זיך

געהאַט אַ גאַנץ לעבן, פון וועלכן לצים האָבן געשפּעט, אַז פון זיינע געשעפטן לאָזן זיך אויס „קוימענס", איז מיין פאָטער אַנגעגאַנגען אַלס אַ משכיל אין יענער צייט; זיינע תלמידים זענען עס שפּעטער געוואָרן דער חוט השדרה פון גאַנצן געזעלשאַפטלעכן לעבן. אָלע פּלעגן זיי באַגעגענען זייער אַמאָליקן מורה און אים אָפּגעבן כבוד.

וועמען ס'איז צו מיין פאָטער דערגאַנגען די ידיעה, אַז אויך איך בין געוואָרן „געכאַפּט אין דער מעשה", האָט ער מיך געמוטשעט אויף אַ שפּאַציר אונטער דער שטאָט, געדופן צו איבערטראַכטן און געעצהט צו לערנען, וואָס וועט מיר דערמעגלעכן צו שאַפן דעם גן־עדן אין מיין לעבן. צו יענער צייט בין איך ליידער געווען טויב צו זיינע אמתע וועגן.

אין יענעם פרייטיקדיקן טאָג האָט מען יאַנטשע קוזשניצקין מיט זיינע חברים אַרעסטירט. נאָכן אָפּזיצן עטלעכע יאָר אין תפיסה, איז ער אַרויס אויף דער פריי און געשפּיגן מיט בלוט. ער האָט נאָך געקוקט אויף זיינע חברים מיט גוטע אויגן ווי זיי וואַלטן זאָגן: „יאָ, פערזענלעך האָב איך פאַר דער „הייליקער זאַך" מיינס געטאָן, איצט שלעפּט איר ווייטער דעם וואָגן". אין מיטן דער נאַכט אין אַ דאַ־נערשטיק האָט ער אויסגעהויכט זיין נשמה. צומאָרגנס איז געווען די לוויה. אויף זיין קבר איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ מצבה, ווו ס'איז געווען אויסגעקריצט אַ בוים, מיט די באַקאַנטע אָפּגעהאַקטע צווייגן, אַלס סימבאָל פון זיין פרי פאַרשניטן וועלן פון לעבן.

יעקב ברוכאַנסקי
(ניו־יאָרק)

דאָס שטעטל ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה

צופוסנס פון אַ קייט געדרוקטע „נאַפּעלעאַנער־בערג" איז זיך אונטן געפלאָסן דער טייך נאַרעוו, וווּ ער האָט זיך אין צענטער צוזאַמענגעגאָסן מיט דעם גרעסערן טייך בוג. פון אויבן האָט זיך רחבתדיק אויסגעלייגט דאָס שטעטעלע סעראָצק. ביים שיין פון וואַסער האָט עס אויסגעזען ווי אַ לאַנדשאַפט פון אַ מייסטער אויסגעמאָלן. וועג מען איז אַמאָל אַרויפגעקומען פון אַ זומערדיקן אויסבאָדן זיך, דורכן בארג, האָט דיר דאָס ערשטע מקבל־פּנים געווען דער וואַרעמער הייַמיש פּיר־קאַנטיק פאַרבויטער מאַרק, און פון דאָרט צום צענטער — די קאָשטשושקאַ און די דריטע־מאַי־גאַס, וואָס זענען געווען באַזעצט מיט 95 פּראָצענט פון יידישע איינווינער, אומגעפאַר 600 משפחות. דאָס שטעטל איז אַלט געווען אַן ערך 800 יאָר, און תמיד געווען אַ יידישער ישוב, וואָס האָט געצויגן זיין פּרנסה פון קליין־האַנדל, ווי: קרעמלעך פון ערשטן געברויך, בעלי־מלאכות, שוסטערס, שניידערס, סטאָלאַרעס, בעלי־עגלות און אַנדערע, וועלעכ האָבן געלעבט פון אחינו בני ישראל און פון דער שטאָטישער און דאָרפישער פּוילישער באַפעלקערונג.

קיין גרויסע פאַבריקן זענען כמעט ווי נישט געווען אין שטאָט. צוליבן דעלן פון אַ באַן־ליניע האָט זיך קיין אינדוסטריע נישט אַנטוויקלט. די נאָענטע באַן איז געווען 7 קילאָמעטער אונטער דער שטאָט ביים פּאָרט זעגזשע. צוליב דער זעלבער סיבה האָבן אויך געמוזט כּיל פון די אוטערוואַקסנדע יוגנט, כדי צו געפינען אַרבעט, אויסוואַנדערן קיין ווארשע, אוו צו די נאָך נענטערע שטאָט לעגיאָנאָוו. די ווייט גרעסטע מערהייט איז איבערגעבליבן אין דער היים מיט די עלטערן אין סעראָצק ווו זיי האָבן געפינען באַשעפטיקונג.

די קינדער האָבן זייער אויסבילדונג באַקומען בעיקר אין די חדרים, ווי אויך אין די מער מאָדערנע אגודה אָדער חדר הכללי און ביי פּריוואָטע העברעישע לערער און מלמדים. פאַר די לעצטע 10 יאָר פאַרן 2־טן וועלט־קריג, האָבן אַלץ מער יידישע קינדער אויך אָנגעהויבן צו לערנען אין דער נייער פּוילישער פאָוושעכנער שקאָלע. אַ גרויס אָרט אין דער גייסטיקער געשטאַלטונג פון דער יוגנט האָט פאַרנומען די גרעסערע צאָל ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס און אַנדערע קולטור־רעלע אָרגאַניזאַציעס, ווי אויך די פאָלקס־בילדונגס־ליגע מיט איר גרויסער

ביבליאָטעק, ספּאָרט־קלוב און דראַמאַטישן קרייז. אַלץ צוזאַמען האָט אַרויס־געגעבן אַן אינטעליגענטע, באַוווּסטזיניקע יוגנט מיט אַ גוטן נאָמען אין דער אומגעגנט.

פון אַ גרויסער באַדייטונג פאַר ספּאָרט און פאַרווויילונג פון דער יוגנט איז געווען דער טייך ווי אויך די אַזוי גערופענע נאַפאָלעאָנער בערג. אָנהייבנדיק פון חדרדיקע ל״ג בעומר־פייערונגען מיט פייער־וועלקער, ביז שומרישע און בית״רישע גימנאַסטישע איבונגען און מושטרירונג, געהיימע צונויפטרעפן און זיצונגען. אין משך פון פיל דורות האָבן אין זיך איינגעזאַפּט אָט די בערג פרייד, ליבע און פאַנטאַזיע פון דער באַגייסטערטער סעראָצקער יידישער יוגנט.

דער וואַרשעווער שאָסיי, אָדער די דריטע־מאַי גאַס איז אַלע מאָל געווען דער באַליבטער פּלאַץ פאַר די שפּאַצירנדיקע אין די שבתים און יום־טובים. די געדיכטקייט איז געווואַקסן מיטן אָנקומען פון די געסט אויף יום־טוב פון דער גרויסער שטאָט, כדי זיך צו טוליען צו זייערע היימען אין שטעטל, וואָס האָט זיי שטענדיק געצויגן און געבינדן מיט פיל טויזנטער פעדעם.

מיט דעם אָנקומען קיין סעראָצק פון אַ נייעם קאַטוילישן גלח האָט זיך אַרגאַניזירט אַ נייע ענדעקישע אַנטיסעמיטישע פּאַרטיי, וואָס האָט זיך שנעל איינגענעסטעט. ווי אין אַנדערע פּוילישע שטעט האָט זיך די מגיפה שנעל פאַר־שפּרייט און גורם געווען כוליגאַנישע איבערפאַלן, און באָיקאָט אויף יידישע קראָמען, כדי געפעלן צו ווערן זייערע נאַצישע דייטשע שכנים. וועלכע האָבן די ערשטע געוויזן ווי אַזוי דאָס צו טאָן. אַ דאַנק די אין שטעטל גוט צוגעגרייטע יידישע זעלבסט־שוץ פון דער יוגנט און דער שטאַרקער האַנט פון די קצבים אין בעלי־עגלות, האָט מען אַרויסגעוויזן העלדישקייט אויף אייניקע יירידים און צוריקגעגעבן געזונטע קלעפ די מאַרק־פויערים, וואָס האָבן פּראָוואָצירט מחלוקות.

יהודה מענדזעלעוויסקי
(בת־ים)

סעראָצקער יידן

מיר זעען אייך אומעטיקע, אָרעמע און בכבודיקע יידן. מיר זעען אייך הדרת־פנימדיקע שטאָלצע יידן, מיר זעען אייך אָפּגעהיטענע יידן גיין מיט די טליתים יעדן באַגינען אָפּגעבן אַ חוב דעם „רבונו של עולם", וואָס איר זענט אים שטענדיק שולדיק געווען, מיר זעען אייך זיצן אין די בתי־מדרשים ביז נאָך חצות און לערנען.

מיר זעען אייך אויך טייערע קינדער גיין פון די חדרים, חזרנדיק אויפן וועג די פּסוקים נישט פאַרענדיקטע אין חדר, מיר זעען אייך אויך פריילעכע, לוסטיקע קינדער גיין פון דער שולע, שפּרינגענדיק און טאַנצנדיק. מיר זעען אייך אויך קינדער אַרומשטיפּן שפּילנדיק זיך ווער מיטן פּאַלאַנט, ווער מיטן פוטבאָל, ווינטער אויף דער גליטש מיט קוילן שניי אין די הענט. מיר זעען אייך אויך דערוואַקסענע בחורים און בחורות, טרוימער אידעאַליסטן און אויך די קעמפּערישע יוגנט.

אַ יוגנט־גרופּע
דער ערשטער לינקס, אין דער צווייטער שורה פון אונטן איז שלמה אָסטראָווסקי

אַ יוגנט גרופּע

פון רעכטס צו לינקס, ערשטע שורה שטייענדיק:
חוה בלומבערג, הערשל ראַזענפעלד, פייגע קאַפּעטש, אברהם יאַשאַמבעק, פייגע ברעסלער, אברהם גוטקאָווסקי.

צווייטע שורה זיצנדיק:
פייוול בראָוו, חוה שטעלאַנג, הערשל זאַלצמאַן, גוטמאַן קאַלינאַ, ליבה חאימאָוויטש.

דריטע שורה זיצנדיק:
לאה זאַלצמאַן און דבורה קרעדא.

מיר זעען די אַלע חברות, הילף־אינסטיטוציעס, פאַרשידענע פאַראיינען, ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס פון אַלע ריכטונגען, דעם באַרימטן יידישן אָרקעסטער, קולטור־ווינקלען און דראַמ־קרייזן.

אַ קליין שטעטעלע סעראָצק און אַזוי פיל ענערגיע, אַזוי פיל גייסטיקן כוח און אידעאַליזם ביז קרבנות גרייטקייט — יעקב קוזשניצקי, הערשל מענדזעלעוווסקי און אַנדערע. ווער האָט נישט געקענט שלמה אָסטראָווסקין? — וויפל ענערגיע, וויפל כוח, מיט וויפל ענטוזיאַזם, מיט וואָס פאַר אַ באַגייסטערונג ער האָט אָרגאַניזירט דעם יידישן דראַם־קרייז אין סעראָצק, אַלע פאָרשטעלונגען באַ־אַרבעט דורך אים, זענען אַדורך מיט גרויס דערפאָלג. דער סעראָצקער דראַמ־קרייז האָט זיך געציילט פון עטלעכע צענדליק חברים. שלמה אָסטראָווסקי, מיט זיין שאַרף אויג, האָט זיך דערקענט אויף יעדן באַזונדער: ווען עס איז אים געווען נייטיק אַ גוטע, האַרציקע מאַמע, האָט ער זי געפינען אין פייגע ברעסלער, און ווען ער האָט באַדאַרפט אַ ישיבה־בחור, האָט ער אים דערקענט אין אברהם

די פוסטבאָל־מאַנשאַפט

יאַזשאָמבעק. אַזוי אויך משה ברעסלער, פייוול באראוו, רעלע גלאדעק, וואָלף גערוועך, הערש זאַלצמאַן, רחל גרינבערג און צו לאַנגע יאָרן, שמואל ברוכאָנסקי אין אַנדערע. אַזוי האָט יעדער געגעבן אומדערמידלעך זיין ביישטייער פאַרן סעראָצקער דראַמ־קרייז, אַוועקשטעלנדיק אים דערמיט איינעם פון די בעסטע אין דער גאַנצער אומגעגנט.

קיין צענטער פון אַרבעט צו קענען עקזיסטירן איז אין סעראָצק נישט געווען. דער רוב יוגנט זענען געפאָרן זוכן אַרבעט אין דער גרויסער שטאָט ווארשע, אָבער לאַנג איז דאָרט קיינער נישט געבליבן. עס האָט זיך געבענקט אַהיים. עס האָט געצויגן דאָס פאַרכישופטע שטעטעלע מיט אירע שיינע אַנט־ציקנדיקע נאַטור־לאַנדשאַפטן, אויך נאָך די שבת־באַגינענדיקע אויספלוגן אין די הערלעכע וועלדער, און די באַצויבערנדע סודותפולע קינסטלעכע בערג האָבן געמאַכט פאַרגעסן אין עצם עקזיסטענץ. עס איז קיין מאָל נישט געווען קיין שפּעטע שעה; אַן אינערלעך שטיל געזאַנג האָט זיך צונויפגעגאָסן פון שטילן שפּעטשען און פליסן פון דעם נאַרעוו. פריי, זאָרלאָז האָט זיך געלעבט אין דעם שטעטעלע, געדאַכט זיך אַז דער הימל איז דאָ קלאָרער, ליכטיקער, שענער און געטרוימט און געגלויבט אַז עס וועט קומען אַ גליקלעכע צוקונפט, אָבער ס׳איז געקומען דער חורבן.

יהודה מענדזעלעווסקי
(בת־ים)

דער פריזיוו אין פוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות

ווען עס איז געקומען די צייט צו שטעלן זיך צו דער מיליטערישער קאָ־מיסיע האָבן די סעראָצקער יינגעלייט, פּאָליאַקן און יידן, אין זעלבן טאָג געמוזט פאָרן אין די קרייז־שטאָט פּולטוסק. עס איז שטענדיק אויסגעקומען סוף פרילינג. אַ טאָג פאַר דעם פריזיוו זענען די פּוילישע פריזיווניקעס, אונטערגעהעצט דורך די ענדעקעס, געגאַנגען אין די יידישע געשעפטן און געפאָדערט אויסלייז־געלט, אַנדערש וועלן זיי ביי נאַכט אָנמאַכן אַ חורבן. די אייגנטימער פון די געשעפטן, וויסנדיק וואָס עס דערוואַרט זיי, האָבן זיך אויסגעקויפט, צאָלנדיק די כוליגאַנעס די געפאָדערטע סומע. וויי איז געווען דעם יעניקן, וואָס האָט זיך געפּרוווט אָפּדינגען. דער שאָדן ביי אַ זעלכן איז שוין ביי נאַכט געווען פיל גרעסער. פאַרן אָנגעזאַמלטן געלט האָבן זיך די כוליגאַנעס אָנגעטרינקען. נאָך אַזאַ ריכטיקן טרינק זענען זיי אין גאַנצן ווילד געוואָרן, געהאַקט און געבראָכן וואָס עס איז זיי אונטערגעקומען. וועגענער פון נישט באַקאַנטע בעלי־עגלות האָט מען געקאָנט געפינען אויף צו מאָרגנס, איבערגעקערט און צעבראָכן ביי דעם נאַרעוו, באַרג־אַראָפּ, בערך אַ קילאָמעטער פון שטעטל. אַפילו טרעפּן פון די הייזער זענען געוואָרן אַרויסגעריסן און צעבראָכן. די וואָס האָבן זיך פריער אויסגעקויפט האָבן ווייניקער געליטן. די כוליגאַנעס האָבן צוליב דעם געפירט אַ רשימה.

די פריזיווניקעס צום מיליטער האָבן זיך גערופן „לאָסאָווניקעס". די יידישע „לאָסאָווניקעס" האָבן זיך געהאַלטן באַזונדער און אויך נישט אויסגענוצט די אומזיסטע „פּאָדוואָדע" פון שטאָטישן מאַגיסטראַט, נאָר זיך צונויפלייגן צו פאָר גראָשן און געדינגען אַ בעל־עגלה צו פאָרן צום פריזיוו קיין פּולטוסק, 21 קילאָמעטער פון סעראָצק. דער בעל־עגלה איז געווען לייבעלע צוקער (יאַנ־קעלע זעלדעס), זייער אַ דרייסטער און אַ שטאַרקער יונגערמאַן און אויך געקאָנט געבן אַ גוטן קלאַפּ ווען עס איז געווען נייטיק. לייבעלע צוקער האָט זיך אָפט געפינען אונטערוועגס און געקומען אין באַרירונג מיט פּאָליאַקן איינער קעגן אַ סך. אָבער עס האָט קיינער נישט געוואַגט אַרויפלייגן אויף אים אַ האַנט, וויסנדיק, אַז עס וועט גלאַטיק נישט אָפּגיין.

אָבער דאָס מאָל, אין יאָר 1933, האָט זיך ביי די פּאָליאַקן אָנגעצינדן די

רציחה, וואָס עפּעס באַטייליקן זיך אויך יידן אין אַזאַ הייליקער זאַך ווי עס איז פּויליש מיליטער — און האָבן באַשלאָסן אָנלערנען די „זשידעס". אונדזער בעל־עגלה, פילנדיק אַז דער וועג אויף צוריק וועט נישט אַדורך גוט, האָט זיך געוואָנדן צו אונדז, אַז מיר זאָלן זיך שנעל אָפּפאָרטיקן, ווייל ער וויל אַרויספֿאָרן פון פּולטוסק קיין סעראָצק אַ שעה פֿאַר די פּאָליאַקן, כדי אויסמיידן אַ צוזאַמענשטויס מיט זיי אונטערוועגס. ס׳איז אָבער געשען אַנדערש: די פּאָליאַקן, זעענדיק, אַז דער בעל־עגלה מיט די „זשידעס" האָבן זיך „אָפּגעטראָגן", האָבן זיי געגומען יאָגן מיט זייערע „ריסאַרסקע בריטשקעס" — געשפּאַנט צו צוויי פערד, און דעריאָגט לייבלס שוואַך פערדל אין דערפּל קלוסקי — 4 קילאָמעטער פֿאַר סעראָצק. מיט ווילדע אויסגעשרייען „הורא נאַ זשידאַ"! האָבן זיי אָנגעהויבן אַראָפּשפּרינגען פון די „ריסאַרקעס" און מיט שטיינער און שטעקנס זיך געלאָזט צו אונדז. מיר האָבן זיך שטאַרק דערשראָקן, נאָר לייבעלע איז געבליבן רויק שטיין אויפן פּלאַץ לעבן זיין פערד און וועגעלע, און שנעל אַ זאָג געטאָן: „די שוואַכע זאָלן זיך צעלויפן!" אַ טייל פון אונדז זענען זיך צעלאָפן ווי עס האָט זיך געלאָזט. נישט וויסנדיק וואָס צו טאָן, און ווי צו לויפן, בין איך אינסטינקטיוו אַראָפּגעשפּרינגען אין דער ריכטונג קיין סעראָצק און געבליבן שטיין, אַן ערך פּוז 50 מעטער וויַיטער פון די כוליגאַנעס. ס׳איז אוממעגלעך צו באַשרייבן די העלדישקייט, וואָס עס האָט באַווויזן אונדזער בעל־עגלה, איינער קעגן 50 (און אפֿשר מער). פון איינעם צום אַנדערן איז ער געשפּרינגען אונטער שטיינער און שטעקנס; אַרויסגעכאַפּט פון איינעם אַ שטעקן און געהאַקט רעכטס און לינקס און געוואָרפן איינעם אויפן אַנדערן. אַנטוישטע האָבן זיך די כוליגאַנעס אָפּגעטראָגן און איך האָב גענומען לויפן וויַיטער אין דער ריכטונג פון סעראָצק. פֿאַר מיר זענען אויך געלאָפן עטלעכע בחורים, אָבער איך בין געבליבן דער לעצטער. נאָכן דורכפֿאַל, האָבן די באַנדיטן געזוכט נקמה צו נעמען כאָטש אין עמעצן און אָנגעהויבן זיך יאָגן מיט די פערד נאָך מיר. איבער 2 קילאָמעטער בין איך געלאָפן מיט איבער מענטשלעכע כוחות ביז זיי האָבן מיך מיט זייערע פערד דערגרייכט. וועז איך האָב דערפילט 5 מעטער הינטער זיך דריי פון די באַנדיטן, מיטן געשריי „זשידאָווסקאַ מאַרדאַ — אובייסי גאָ", האָב איך באַוויזן, אומגערעכט פֿאַר זיי, זיך צו געבן אַ דריי אַריין לינקס אין פּעלד אין דער ריכטונג צום נאָרעוו, אין דער גרויסער נס איז געווען, וואָס עס איז דאָרט אַ באַרגיקע געגנט, אַזוי אַז די באַנדיטן, לויפנדיק נאָך מיר מיט אַן אימפּעט, זענען אויסגעקומען אונטערן באַרג. בכדי מיך צו דערגרייכן, האָבן זיי געמוזט צוריק אַרויפקריכן אויפן באַרג, אין דער צייט האָב איך זיך דערשלעפּט צו אַ הייזקע, וואָס האָט געהערט צו

איינעם אַ שוסטער, אַ פּאָליאַק. איך בין דאָרט אַריינגעפאַלן און דער שוסטער, אַ גוטער מענטש, האָט זיך שנעל אָריענטירט, גלייך פאַרשלאָסן די טיר און געכאַפט אַ בליק דורכן פענצטער. וועו ער האָט דערזען דריי שקצים מיט שטעקנס אין די הענט זוכן אין אַלע ריכטונגען, האָט ער שנעל פאַרשטעלט דאָס פענצטער און אַפילו ביי מיר נישט געפרעגט, וואָס ס׳איז געשען. איך האָב סיי ווי נישט געקאָנט אַרויסברענגען קיין וואָרט — האָט ער מיך צוגעהאַלטן און געהאַלפן באַרויקן.

וועו איך האָב ביסלעכווייז אָנגעהויבן קומען צו זיך, האָט ער מיך אַריינ־ געלייגט אין בעט און אין עטלעכע שעה אַרום, פאַרנאַכט, איז ער אַוועק אין שטאָט צו מיינע עלטערן, זיי זאָלן מיך אַהיים נעמען.

דער סעראָצקער מאַגיסטראַט

אלימלך העשפינגער
(קיבוץ אפק)

אונדזער אַמאָליק היימשטעטל

אונדזער שטעטעלע סעראָצק איז בכלל נישט געווען אָפגעשטאַנען פון די אַרומיקע שטעטלעך: אַ שול, אַ בית המדרש, שטיבלעך — געהער און אַלעק־סאַנדערער, אַ רב, אַ דיין, אַ יידישע קהילה מיט דאָזאָרעס, און אַ פאָרטגעשריטענע יוגנט. ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס פון אַלע גרופירונגען — אויך לינק געשטימטע, אַ ביבליאָטעק און אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס פלעגט געבן עטלעכע מאָל אין יאָר פאָרשטעלונגען. דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אַ מעכאַנישע מיל, וואָס האָט געהערט צו אַ ייד; סוחרים: גרעסערע, קלענערע און מאַרק־סוחרים; בעלי־מלאכות: האַנטווערקער, שוסטער, שניידער — כמעט אַלע האָבן געצויגן די פרנסה פון דאָרף. אַ גאַנצע וואָך געווען פאָריאָגט און פרייטיק נאָך מיטאָג געלאָפן אין מקווה אַריין, אַרומוואַשן זיך און פון דעם וואָכעדיקן עול אָפגעשאָקלט זיך און געווארן אַן אַנדערער מענטש.

אין שטוב — ביי אייגעם מער און ביי וועמען ווינציקער, אָנגעגרייט אויף שבת, צוגערוימט די שטוב, דעם וואָרשטאַט, די ניי־מאַשין איבערגעדעקט מיט אַ ווייסע זאַך — מיט איין וואָרט: שבת אויף דער וועלט און אויך ביי אונדז אין שטעטל.

פרייטיקצונאַכטס, וען דער עולם גייט פון דאָווענען אין שטוב אַריין, איז אַלץ איבערגעטאָן, אַרומגעוואַשן. דער געדעקטער טיש, מיט חלה ווי אויך ווייַן אויף קידוש, אַרום וועלכן די גאַנצע פאַמיליע איז געזעסן און נישט געיאָגט זיך ווי אין דער וואָכן. די יוגנט איז אַוועק אין זייערע אָרגאַניזאַציעס פאַר־ברענגען אויף זיצונגען, און ווער אויף טעאַטער־רעפעטיציעס, אָדער צומאָרגנס שבת נאָכמיטאָג אַזוי גלאַט זיך אַ ביסל איבערגיין. זומער אין די היצן צו דעם טייך נאַרעוו, אויף דער פלאַשע, אָדער אויף די נאַפאָלאָאָנער בערג זיך אָפרוען.

סעראָצקער יידן דערציילן, אַז וען נאַפאָלעאָן איז געגאַנגען מיט זיין מילי־טער אויף רוסלאַנד, איז סעראָצק געווען ביי אים אַ וויכטיקער פונקט: ער האָט געהייסן אָנשיטן בערג. שבת פאַרנאַכט — יונג און אַלט גייט אַזוי זיך אַרויס שפּאַצירן, מיידלעך אָנגעטאָן אין מאָדערנע קליידלעך, יונגע מענער מיט שיינע אָנצוגעער, אויף דער הויפט־גאַס, 3טער מאַי, פון וווּ איין וועג גייט קיין וואַרשע אין איין זייט, און די צייטע זייט — אין די קרייז־שטאָט פולטוסק.

אין אָוונט, ווער עס גייט זיך פאַרוויילן ,און ווער אויף קהילישע זיצונגען אין די יידישע פאָלקס־באַנק אָדער גמילות־חסדים־קאַסע, ווי אַזוי צו פאַרטיילן די הלוואות.

איז מען אין מיין שטעטעלע געוואָרן געבוירן, דערצויגן, אונטערגעוואַקסן, חתונה געהאַט און פרישע דורות געברענגט. דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך געפרייט, ווען עס איז ביי וועמען פאָרגעקומען אַ שמחה, און פאַרקערט — ווען עס איז ביי וועמען פאָרגעקומען אַן אומגליק, האָבן קינד און קייט, יונג און אַלט באַוויינט. רואיקע צייטן געווען, שלעכטע צייטן אַדורך. די עלטערע מענטשן ביים וואַרעמען אויוון ווינטער־צייט פלעגן דערציילן פון די צייטן, און די באָבע — ביים שלייסן די פעדערן און שנייצן די נאָז אין פאַרטוך — צו זיפצן און באַשטעטיקן: „יאָ, יאָ, קינדערלעך ,אמת, אַזוי איז געווען". ביי שלעכטע צייטן האָבן יידן געזאָגט תהילים און אָפּגערופן גזירות. געווען גוטע יידן, וועלכע האָבן איינגעלייגט וועלטן פאַרן אויבערשטן, דאָס לעבן זיך איינגעשטעלט, געפאַסט יעדע וואָך, מאָנטיק און דאָנערשטיק, כדי ס'זאָל ווידער גוט ווערן. געווען צייטן אַזעלכע...

עס איז געווען סוף יאָר 1933. אָנהייב ווינטער איז געשטאָרבן מענדל באַבעק. ער פלעגט גיין טאָג־טעגלעך באַלד אין דער פרי דאַוונען אין שול מיט מנין אין שול געגאַנגען לערנען משניות. אַ טייערער און פשוטער ייד איז געווען מענדל באבעק. געלעבט נישט בלויז פאַר זיך, געהאַט אין זינען אָרעמע בעלי־מלאכות. ווען ער איז געשטאָרבן האָט דאָס גאַנצע שטעטל אים אָפּגעגעבן כבוד, ביז צום גוטן אָרט האָבן יידן געבעטן ביי אים ער זאָל זיך מיען פאַר כלל ישראל, ווייל עס איז אויפגעשטאַנען אַ נייער המן, אַ שונא ישראל, וואָס האָט אַ פלאַן צו פאַרטיליקן אַלע יידן. געבעטן אים איינרייסן וועלטן פאַרן אויבערשטן... אָבער די טויערן זענען געווען פאַרמאַכט.

שלעכטע צייטן האָבן זיך אָנגעהויבן פאַר יידן אין פּוילן פון 1936 ביז 1939,דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. עס איז געקומען צו דער מאַכט אַ פאַשיסטישע רעגירונג. זי האָט אָנגעהויבן מיט אַן עקאָנאָ־מישער אויסראָטונג פון די פּוילישע יידן און געוואָרן פּראָ־נאַציש. די פּוילישע רעגירונג, מיט סקלאַדקאָווסקי בראש, האָט באַשלאָסן אַרויסצורייסן דעם האַנדל פון יידישע הענט, און דער פּאַראָל „אָוושעם" איז געווען גענוג פאַר די פּוילישע אַנטיסעמיטן. פראַנק און פריי איז אַרויס די פּוילישע פּרעסע מיט די גרעסטע זידלערייען אויף יידן. אויך אין אונדזער שטעטל סעראָצק זיינען נישט אָפּגע־שטאַנען די פּוילישע אַנטיסעמיטן: אַוועקגעשטעלט „פּיקעטן" ביי יידישע געוועל־

בער און נישט צוגעלאָזט פאָליאַקן זאָלן קויפן ביי יידן, נאָר ביי די פּריש אויפגעשטאַנענע פּוילישע סוחרים, אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דער קריזיס ביי די סטראָצקער יידן.

אין וואַרשע האָבן זיך אַלע מאָל פּוילישע סטודענטן געלאָזט אויף די יידישע געגנט שלאָגן יידן; אויך אין די קליינע שטעטלעך, און סטראָצק אַריינגערעכט. מיר יידן אין פּולן זענען געווען הפקר. מען פלעגט זיך באַקלאָגן פאָר דער פאָליציי אָבער די היטער פון דער אָרדענונג האָבן אונדז אויסגעלאַכט. דערנאָך איז געקומען דער פאָגראָם אין פּשיטיק מיט דעם באַרימטן משפט קעגן דער יידישער יוגנט, וואָס האָט געהאַט די העזה זיך אַנטקעגן־צושטעלן. אויך אין בריסק און אין מינסק־מאַזאָוויעצק און נאָך שטעטלעך, ווערט הפקר יידיש האָב און גוטס, יידיש בלוט ווערט ביליק. שניידן אָדער אויסרייסן ביז בלוט יידישע בערד איז געווען אַן אָפּטע דערשיינונג, אויך אַרויסווואַרפן אין מיטן גאַנג פון צוג אַ ייד איז פאָר די פאָליאַקן געווען אַ פאַרווייַלונג. די אָנוועזנדיקע פּוילישע פּרויען וויילן זיך דערביי און לאַכן אָפּ פון ייד, וואָס האָט זיך געבעטן און געווינט, אַז ער איז אַ טאַטע פון קינדער. „טאַטעלע, מאַמעלע, קינדערלעך" — שפּעטן זיי נאָך. איז אַ ייד געגאַנגען אין דאָרף, איז ער צוריקגעקומען צעהרגעט און צעבלוטיקט. מיר זענען געבליבן אַן שוץ, די ערד ברענט אונטער אונדזערע פיס, מען איז מער נישט זיכער אין גאַס, אונטערוועגס און אויך שוין נישט ביי זיך אין שטוב. פון דייטשלאַנד הערט מען פון טאָג צו טאָג שלעכטע נייעס פאָר די דאָרטיקע יידן. אַלץ איז פאָר יידן פאַרשלאָסן — אַ שוואַרצע כמאַרע ריקט זיך אָן אויף אונדז.

די פאָליאַקן פאַרנעמען פון די טשעכן דעם זאָלזע געביט, פון דריטן רייך קומען הויכע געסט באַזוכן די פאָליאַקן. דער אויסערן־מיניסטער בעק האַלט אָן די בעסטע באַציאונגען מיט נאַצי־דייטשלאַנד. פאָרן סוף יאָר 1939 האָבן די פאָליאַקן מיט זיך צו טאָן, טראָץ דעם פאַרגעסן זיי נישט צו פייניקן די יידן. אויך אויף אונדזערע סטראָצקער יידן דריקט אַ שווערער לאָסט פון שרעק.

ישראל מארקעוויטש
(תל־אביב)

מיין שטעטל

דער טאָג האָט זיך געשטעלט מיטן עפענען די קראָמען, די ווַאַרשטאַטן און די בעקערייען. מען פלעגט, נאָך האַלב פאַרשלאָפענע, לויפן קויפן געבעקס, ווער צו רייצע די בעקערין נאָך דעם געשמאַקן שוואַרצן קאָרן־ברויט, ווער צו זלאַטע די בעקערין — נאָך די פרישע פאשלאַטקעס און די פלעצל מיט ציבל. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ געלויף פון מענטשן. מען האָט זיך געאיילט: ווער צו די קאַרעטעס צו פאָרן צו דער באַן — שפעטער שוין מיט די אויטאָבוסן — קיין ווַארשע, און ווער צו דער אַרבעט, אַדער אין דאָרף. די יינגלעך זענען געגאַנגען אין חדר און אַ טייל אין שולע; די קליינהענדלער און דאָרפסגייער פלעגן זוכן ווי צו פאַרדינען אַ פאָר זלאָטעס אויפן טאָג פרנסה.

פאַר מיטאָג פלעגן זיך דרייען אויף דער גאַס דאָס ביסל יידישע אַרבעטסלאָזע. מ׳פלעגט זוכן ווי צו פאַרטרייבן די צייט, אַ טייל פלעגן זיך זאַמלען שמועסן פאָליטיק ביי מאיר דעם שערער, און אַ טייל ביי בעריש ראָזענפעלד אין סאָדע־געווועלב. אין די אָוונטן פלעגט מען זיך זאַמלען אין די פאַרשידענע אַרגאַניזאַציעס, ווו ס׳זענען געווען אַרגאַניזירט דער גרעסטער טייל פון דער סעראָצקער יוגנט. עס איז געווען דער קן „השומר הצעיר", דער בית״ר א. אַ.

ווען איך דערמאָן זיך אין דעם קליינעם שטעטל סעראָצק, ווו עס האָבן דורות לאַנג געלעבט אונדזערע נאָענטע און טייערע, זע איך פאַרשידענע געשטאַלטן און טיפן פון דעם יידישן לעבן פון אונדזער שטעטל. יידן פון אַלע שיכטן האָבן געפירט אַ שווערן קאַמף פאַר דעם טעגלעכן לעבן, ווער ביי אַרבעט און ווער ביי מסחר. די אַרבעטסלאָזיקייט איז געווען גרויס, קיין פאַבריקן זענען נישט געווען. ס׳זענען געווען צוויי מילן ווו ס׳האָבן געאַרבעט 90% פּוילישע אַרבעטער. דער מאַגיסטראַט האָט קיין יידישע אַרבעטער נישט באַשעפטיקט. יידן האָבן געאַרבעט נאָר ביי געוויסע פאַכן און ס׳איז נישט געווען גענוג אַרבעט פאַר אַלע. פאַרטאָג ווען עס איז נאָך געווען פינצטער, פלעגן יידן אויפשטיין און גיין אין שול אַריין דאַוונען. דער ערשטער איז געווען אברהם יאַנקל פניעווסקי, ער פלעגט עפענען די שול און זאָגן תהילים ביז עס פלעגן זיך צונויפזאַמלען אַנדערע יידן און זיך שטעלן דאַוונען.

דער גרעסטער טייל אַרבעטער־יוגנט האָט זיך גרופירט אין דער פאָלקס־

בילדונגס ליגע, וואָס האָט געגעבן אַ גרויסן ביישטייער צו דער קולטורעלער אַנטוויקלונג. די ליגע האָט געהאַט אַ גרויסע און רייכע ביבליאָטעק, און צוויי מאָל אין וואָך פלעגט מען בייטן ביכער. ס׳האָט זיך דאָרט געפירט אַ גרויסע טעטיקייט אויפן קולטורעלן געביט — אַנגעפירט דורך יאָסל פיינבוים, און אַ גוטער דראַמקרייז — אַנגעפירט דורך שלמה אָסטראָווסקי, וועלכער האָט אויס־געפירט די בעסטע זאַכן פון די יידישע קלאַסיקער. ס׳איז געווען טעטיק אַ רע־פערענטן־קרייז מיט לעקציעס איבער פאָליטישע עקאָנאָמיע, סאָציאָליזם, ליטע־ראַטור; אויך רעציטאַציעס, קעסטל־אָוונטן און אַנדערע קולטורעלע אַטראַקציעס.

אַזוי האָט געלעבט דאָס קליינע שטעטל סעראָצק ביזן חורבן.

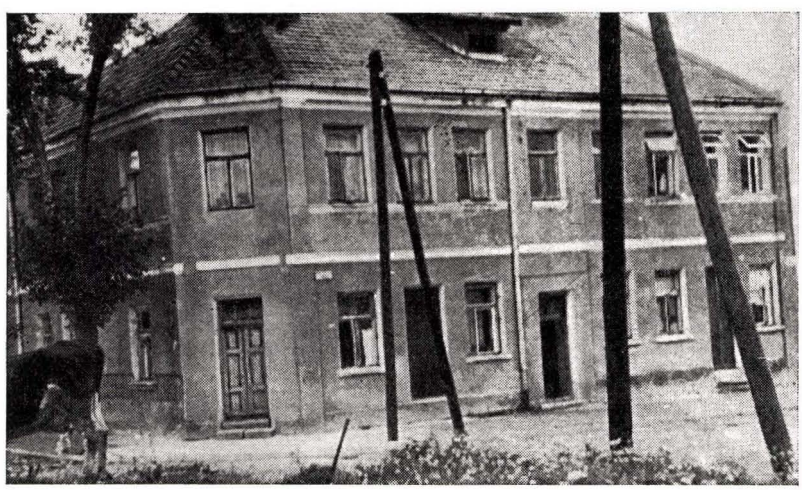

אַ הויז אין סעראָצק

קלמן קוליגאָווסקי
(בוענאָס־אייראס)

געשטאַלטן פון מיין קינדהייט

(זכרונות)

אַלס יתום אין עלטער פון 3½ יאָר האָב איך אָנגעהויבן זאָגן קדיש נאָך מיין יונג פאַרשטאָרבענעם פאָטער ע״ה וואָס איז אַזוי יונג אַוועקגעריסן געוואָרן. צוויי מאָל אַ טאָג האָב איך אָנגעהויבן גיין אין בית־המדרש וווּ מען האָט מיך אַרויפגעשטעלט אויף די באַנק נעבן בעלעמער. ס׳דערשיינט פאַר מיר די געשטאַלט פון ר׳ מענדל באבעק מיט זיין ווייסער באָרד, וועלכער האָט מיך אָפּגעהיט אַז איך זאָל זאָגן קדיש, ווי אויך דעם גרויסן גוטן ייד, ר׳ חיים־שלמה שוחט מיט זיין גוטן האַרץ, וועלכער פלעגט אַפילו ביים דאַוונען שמייכלען צו יעדן איינעם. איך האָב אָנגעהויבן צו גיין אין חדר אַריין: אַ זמן צו ר׳ אברהם לייב, אַ רבי פון אַמאָליקע צייטן. נאָך דעם בין איך געגאַנגען עטלעכע וואָכן צו ר׳ חיים יונה ע״ה און אויך צו ר׳ אפרים סאנדלער פאַר וועלכן די קינדער האָבן מורא געהאַט, אָבער ער האָט מיך געלערנט אויף אַ מער מאָדערנעם אופן. אויך ר׳ יהודה־לייב גוטקאָווסקי האָט אין מיר איינגעפלאַנצט אַ ביסל יידישקייט, הגם אַמאָל פלעגט ער געבן אַ שמיץ מיט אַ פּאַסיק, וואָס האָט געהאָט אַ קניפּל. אויך דער רבי הערש־אפרים באָגוסלאָווסקי איז געווען מיין מלמד, אָבער מיין ליבע מוטער רחל־לאה איז געווען מיין בעסטע לערערקע. זי האָט מיר אַריינגעקלאַפּט אין קאָפּ די ערשטע אותיות פון אלף־בית, נישט קוקנדיק אויף די שטענדיקע דאגות צו פאַרדינען אויף ברויט.

נאָך אַלס יינגל בין איך אַריין אין „בית״ר״ וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין די מיל פון בערל איצקאָוויטש און מאָטל מעלניק. פון דעמאָלט אָן האָב איך שוין אָנגעהויבן צו קלערן וועגן אַ יידישע מלוכה. אַזוי זענען מיר געוואָקסן צוזאַמען מיט אַ סך, וועלכע געפונען זיך שוין הייַנט אין ישראל. אפילו אין שווערע צייטן פלעגן מיר זיך צוזאַמענטרעפן און דיסקוטירן. איינער פלעגט וועלן איבערצייגן דעם צווייטן ווי אַזוי צו בויען אַ בעסערע וועלט, אַ בעסערע צוקונפט און בעיקר אַ יידישע מדינה. מען האָט שוין אָנגעהויבן איבערפאַלן יידן, ספּעציעל אויף די מערק און יארידן; מען פלעגט באַפאַלן די יידישע קרעמער. דאָס יידישע לעבן איז געוואָרן באַדראָט. די פינצטערע ידיעות פון דייטשלאַנד זענען דעמאָלט דערגאַנגען צו אונדז אין שטעטל סעראָצק. ס׳איז כדאי דאָ צו דערמאָנען די יידישע העלדן פון יענער צייט. צוויי העלדישע יידן קעמפּנדיק קעגן אַ ריזיקן המון געשטיצט פון דער פּוילישער פּאָליציי, האָבן דעמאָלט געגעבן די געהעריקע קלעפּ די איבערפאַלער. איך דערמאָן זיי מיט כבוד: מאָטל באָרנשטיין (שאלקע שוסטערס זון) און הערשל פניעווסקי, אַפילו מיט איין האַנט (די צווייטע איז אים דעמאָלט געווען קראַנק) האָט ער מיט דרענגער געקלאַפּט אויף זייערע קעפּ.

הייַנט זענען נישטאָ מער קיין יידן אין פּוילן. נישטאָ מער די יידן פון תורה און חכמה, ישיבות, שטיבלעך, חסידים, סוחרים און בעלי־מלאכהס.

געבליבן איז אַן אייביקע ווונד.

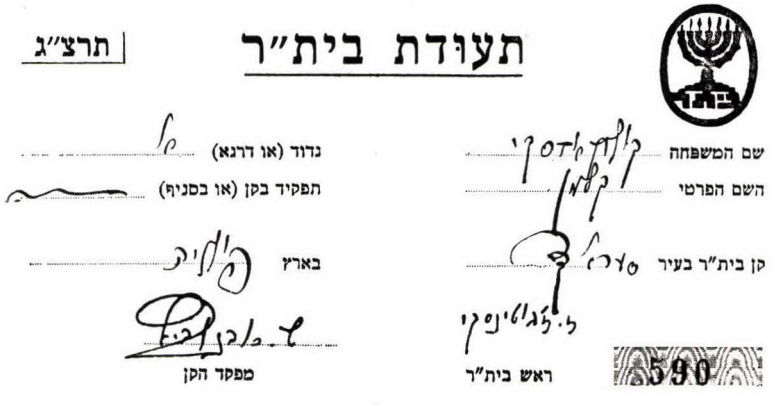
תעודת בית״ר

תרצ״ג

שם המשפחה קולקא־סקי

השם הפרטי קלמן

קן בית״ר בעיר סוראָז

ראש בית״ר ל. קליגוינסקי

590

נדוד (או דרנא)

תפקיד בקן (או בסניף)

בארץ

מפקד הקן

תעודת בית״ר פון קלמן קוליגאַבסקי

שמואל ברוכאַנסקי
(ניו־יאָרק)

די סעראָצקער זעלבסטבילדונג־ליגע און איר טעטיקייט

די סעראָצקער ביבליאָטעק אונטערן נאָמען: „זעלבסט־בילדונג ליגע" האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער קולטורעלער אַנטוויקלונג און גייסטיקער געשטאַלטונג פון אַ גרויסן טייל פון דער סעראָצקער יוגנט.

געגרינדעט די ביבליאָטעק האָט אַ גרופּע חברים־פּיאָנערן אין אָנהייב פון די 20־ער יאָרן. דאָס שטעטל האָט ערשט אָנגעהויבן צו קומען צו זיך נאָך די צעשטערונגען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און דער באָלשעוויסטישער אינ־ווַאַזיע. די שוין מער רייפערע אין קולטורעלן זין יוגנט האָט פאָרשטאַנען און געפילט די נייטיקייט צו שאַפן אַ קולטור־ווינקל„ וווּ די אַרבעטער־יוגנט זאָל זיך קענען צונויפקומען און באַקומען אַ קולטורעל־גייסטיקע דערציונג. די איניציאַטאָרן זענען געווען ענערגישע בחורים ענטוזיאַסטן און זיי האָבן זיך אַרײַנגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין דער אַרבעט. די גרינדער פון דער ביבליאָטעק זענען געווען: חיים קאפּעטש (היינט אין אַרגענטינע), יחיאל־מאיר זאכארעק, אברהם גוטקאָווסקי (גראבסקי), יוסף פיינבוים (היינט אין אַמעריקא), וואָלף גערווער, שלמה אָסטראָווסקי, הערשל מענדזעלעווסקי און שרה סאַנדלער.

די ערשטע אויפגאַבע איז באַשטאַנען אין שאַפן אַ ביסל געלט און באַקומען פון די מאַכט־אָרגאַנען אַ לעגאַלן סטאַטוט פאַר אַזאַ אָרגאַניזאַציע. זיי האָבן זיך געוועדעט צום באַקאַנטן יידישן פובליציסט און געזעלשאַפטלעכן טוער נח פּרילוצקי, דעמאָלט דער פירער פון דער יידישער „פאָלקס־פאַרטיי" און די ביבליאָטעק איז לעגאַליזירט געוואָרן אונטערן נאָמען: „זעלבסט־בילדונג ליגע". אַ ביסל ביכער איז געלונגען איינצושאַפן פון אַ ביבליאָטעק, וועלכע האָט נאָך פריער עקזיסטירט אונטערן נאָמען „פּראָגרעס" — געגרינדעט פון שמערל אַשנמיל (היינט אין אַרגענטינע) און שמואל דאָנער (היינט אין ניו־יאָרק). מען האָט צונויפגעזאַמלט אַ גוטס סומע געלט און איינגעקויפט נאָך אַ ביסל ביכער, געדינגען אַ לאָקאַל אין שטאָטישן מאַרק, און אָנגעהויבן ווערבירן מיטגלידער. מיט דער צייט איז די צאָל מיטגלידער געוואַקסן, און די טע־טיקייט האָט זיך פאַרברייטערט. די חברים חיים קאפּעטש, יוסף פיינבוים און אַנדערע, האָבן אָנגעהויבן פירן אַ פאַרצווייגטע ליטעראַרישע אַרבעט.

מען האָט איינגעאָרדנט עטלעכע מאָל אין דער וואָך קעסטל־אָוונטן, באַהאַנדלט כאַרשידענע אַקטואלע פראַגן פון ליטעראַרישן, סאָציאַלן און פאָליטישן כאַראַקטער. מען האָט דיסקוטירט פאַרשידענע פאַרטיי־פראָגראַמען, לאָקאַלע געשענישן א. אַ. וו. ס׳זענען אויך אַרגאַניזירט געוואָרן פאַרשידענע זעלבסבילדונג קרייזן. מען האָט געלערנט ליטעראַטור און געשיכטע. עס איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ רעפערענטן־קרייזל, וווּ מען האָט זיך געשולט עפנטלעך אַרויסצוטרעטן מיט רעפעראַטן. פון צייט צו צייט פלעגן מיר ברענגען אויף רעפעראַטן אָנגעזעענע רעפערענטן — שרייבער, דיכטער, פובליציסטן אָדער ליטעראַטור־קריטיקער. ס׳איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז אונטער דער אָנפירונג פונעם זייער פעזיקן און באַגאַבטן אַרטיסט שלמה אָסטראָווסקי, וועלכער איז אַ געווסע צייט געווען אַ מיטשפילער אין יוגנט־טעאַטער אין וואַרשע, אונטער דער רעזשי פון יוסף ראָטבוים.

שלמה אָסטראָווסקי האָט זיך אָפגעגעבן דער אַרבעט מיט דער גאַנצער נשמה, און דער דראַמאַטישער קרייז איז געווען אונדזער שטאָלץ. דער דראַמקרייז האָט זיך כסדר פאַרגרעסערט מיט נייע כוחות און צווישן זיי — אויך איך בתוכם. פיל טאַלאַנטירטע יוגנטלעכע האָבן געהאַט די מעגלעכקייט וווּ דאָס אַרויסצווויזן. מיר האָבן אויסגעפירט די בעסטע פיעסן פון די יידישע קלאַסיקער, ווי למשל: פרץ הירשבוינס („דער איבעריקער מענטש", „דער אינטעליגענט", „מרים"); גאָרדינס („די שחיטה", „גאָט, מענטש און טייוול"); שלום־עליכמס („דאָס גרויסע געווינס", „מענטשן"); בערגעלסאָנס („דער טויבער"); לייוויקס („הירש לעקערט") און פיל אַנדערע פיעסן און איינאַקטער פון בעסטן יידישן רעפערטואַר.

אונדזערע פאָרשטעלונגע האָבן געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג, און דער זאַל איז שטענדיק געווען געפאָקט. עס זענען געקומען סיי אינטעליגענטע און סיי האָרעפאַשנע יידן מיט זייערע משפחות, און אַלע האָבן הנאה געהאַט פון אַ יידיש טעאַטער־ספעקטאַקל. דאָס שטעטל האָט ממש אויפגעלעבט. אויך פון די שכנות־דיקע שטעטלעך: פולטוסק, ווישקאָוו, נאַשעלסק, ראַדזימין און יאַבלאָנע פלעגט די יוגנט קומען צו אונדזערע פאָרשטעלונגען. אייניקע מאָל האָט מען אונדז אַרויסגערופן אין די שכנותדיקע שטעטלעך שפילן, און מיר האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג. די הכנסות זענען געגאַנגען אויף אייניצוקויפן נייע ביכער. נאָך יעדער פאָרשטעלונג האָבן מיר צוגעקויפט עטלעכע הונדערט נייע ביכער. די ביבליאָטעק האָט שוין געציילט עטלעכע טויזנט ביכער.

אָבער נישט די הכנסות זענען געווען דער עיקר. דער דראַמקרייז האָט

אַריינגעבערענגט פיל לעבן אין דער אָרגאַניזאַציע. די רעפּעטיציעס, דאָס פּאָר־לייענען און באַהאַנדלען די ווערק האָבן אַריינגעבראַנגט אינטערעס פּאַר ליטע־ראַטור און קונסט.

איך וויל דאָ אויסרעכענען אַ טייל פון די אָנטיילנעמער אין דראַמקרייז: שלמה אָסטראָווסקי, (רעזשיסער) — אברהם יאזשאָמבעק, פייוול באראוו, משה ברעסלער, פייגע ברעסלער, הערשל זאַלצמאַן, שמואלקע ברוכאנסקי, משה גוט־קאָווסקי, מאָשקע ווורובעל, מאַלע מענדזעלעווסקי, יידל מענדזעלעווסקי. פייוול גאל, דבורה קרעדאַ, שרה־ביילע גזשעביניאַוש, משה־יאָסל אובאגי, יעקב ברוכאנסקי, הערשל ראָזנפעלד, פייוול פשיקאָרסקי, איטשע־לייב שטיינסקי. די דעקאָראַציעס האָט געמאָלן מיט טאַלאַנט מיין ברודער שעפּסל ברוכאַנסקי, ער האָט אויך געמאָלן פּאַרטרעטן פון די יידישע קלאַסיקער, וואָס האָבן באַצירט די וועגט פון דער ביבליאָטעק). פּישל סטערדינער איז געווען טעכנישער לייטער. נאָך דעם ווי שלמה אָסטראָווסקי איז אַוועק קיין ווַארשע, האָבן מיר געשאַפן אַ רעזשי־קאַלעגיום פון אברהם יאזשאמבערק, משה־יאָסל אובאגי און דער שרייבער פון די שורות.

די ליגע האָט נישט בלויז געזאָרגט פאַר קולטורעל־גייסטיקע אַרבעט צווישן דער יוגנט, נאָר אויך פאַר זייער פיזישער אַנטוויקלונג. מיר האָבן געפירט אַ פאַרצווייגטע ספּאָרט־טעטיקייט, ווי: פינג־פּאָנג, באַסקעט־באָל; שפּעטער אויך אַ פוטבאָל דרוזשינע פון עטלעכע בריגאַדעס. אַ ספּעציעל באַצאַלטער אינסטרוקטאָר האָט טרענירט די מיטגלידער. מיר פלעגן איינאַרדענען מעטשן מיט דרוזשינעס פון דער פרעמד. אונדזערע ספּאָרטלער פלעגן זיך אויסצייכענען מיטן גוטן שפּילן. יעדעס מאָל ווען אַזאַ מעטש איז פאָרגעקומען, האָט דאָס שטעטל ממש אויפגעלעבט. דער יידישער אָרקעסטער האָט מאַרשירט איבער די גאַסן מיט די 2 בריגאַדעס, און דער עולם האָט זיך געלאָזט צום ספּאָרט־פּלאַץ, צום פאַרמעסט. דאָס האָט אַריינגעבראַנגט אַ ביסל הייטערקייט אינעם גראָען לעבן פון אונדזער שטעטל.

אַזוי איז די אַרבעט פון דער „זעלבסט־בילדונג ליגע" אָנגעגאַנגען ביז היטלער ימ"ש האָט אונדזער שטעטל פאַרניכטעט.

יוסף פיינבוים
(אַמעריקע)

דער אָנהייב פון מאָדערנער קולטור־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט

סעראָצק, ווי איינס פון די צענדליקער שטעטלעך בעת דער צאַרישער הער־שאַפט, האָט געהערט צו די טיפישע יידישע ישובים אין זייער סאָציאַלן און עקאָנאָמישן לעבן — פאַרגליווערט און קאָנסערוואַטיוו אין לעבנסשטייגער. די יידן אין שטעטעלע סעראָצק זענען געווען אָן אַ פערספעקטיוו אויף אַ בעסערער צוקונפט.

די קליינע גרופּע יחידים מיט זייערע פאַרשידנאַרטיקע טעאָריעס זענען נישט געווען בכוח און נישט פאַרמאָגט קיין מעגלעכקייט צו ענדערן עפעס אין דער ריכטונג פון אויפטרייסלען און ענדערן די געזעלשאַפט צו אָן אינטענסיוו קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן.

ערשט אין 1915—1918, בעתן ערשטן וועלט־קריג, ברייטערט זיך אויס דאָס קולטור־געזעלשאַפטלעכע לעבן פון דער יוגנט אין די קליינע יידישע ישובים. די יוגנט הייבט אָן צו זוכן אָן ענטפער אויף צענדליקער פראָבלעמען און עס

אַ יוגנט־גרופּע ביים נאַרעוו

פון רעכטס צו לינקס:
רחל איצקוביץ־טשעסנער (אין ישראל), יוסף פיינבוים (אין צפון אַמעריקע), פייוול בראוו, חנה ברוידא, ישראל וואלינסקי, רבקה קופערבוים.

אַנטשטייט אין סעראָצק די ערשטע מאָדערנע קולטור־אינסטיטוציע — די ביבליאָ־טעק און קולטור־קלוב א. נ. „פראָגרעס".

עס איז כדאי צו דערמאָנען אַ ריי מענטשן, וועלכע האָבן מיט דעם טיפן ערנסט געטאָן די דאָזיקע אַרבעט: די ברידער אשענמיל, די פאַמיליע שטעלאַנג, גראָסבאַרד, קאָפעטש, דאָנער, קליינמאַן, בלומבערג; און די יונגערע: אָסטראָווסקי, פיינבוים, גראָסבאַרד, געלווער, גאל יורקעוויטש, זאַכאַרעק יחיאל מאיר וואַרשאַווסקי פאסקאוויטש, טיקולסקי, פרידמאַן, טשעסנער, ראָזענבערג א. אַ. עס הייבט זיך אָן די גרויסע באַוועגונג אויפצוהייבן דעם קולטור־ניוואָ ביי דער יוגנט. די דאָזיקע „פראָגרעס"־אינסטיטוציע אַנטוויקסט פאַרשידענע פאָרמען אין דער קולטור־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט ווי: ביבליאָטעק, קעסטל־אָוונטן, יום־טוב־פאַרווייילונגען, רעפעראַטן, דיסקוסיע־אָוונטן, ליטעראַרישע־משפטים, דראַמאַטישע קרייזן, כאָרן א. א. וו. צו דעם צוועק אַנטשטייען אַ ריי אינסטיטוציעס. אויך יחידים פון דעם עלטערן דור ווערן אַריינגעצויגן אין דעם נייעם לעבן. עס הייבט אָן וועלן ליכ־טיקער און העלער אין דעם פינצטערן אָרום. עס אַנטשטייען די אָרגאַניזאַציעס „החלוץ", פראָפ. פאַראַיין, פאָלקס־בילדונגס־ליגע, „השומר הצעיר", „מזרחי" א. אַ. וו. עס הייבן זיך אָן ערנסטע און לאַנגדויערנדיקע וויכוחים וועגן נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע באַפרייונג, קונסט, ליטעראַטור, מאָלעריי, מוזיק. אין דעם פרט זענען אָפּגעטרעטן אַלע אידעיִשע אונטערשיידן צווישן די קולטור־טויער; ליטע־ראַרישן אָוונט, דיסקוסיע אָוונטן קומען פאָר בשותפתדיק.

אונדזער שטעטל סעראָצק האָט זיך טיף איינגעאַקן אין אונדזער האַרצן, דאָרט ווו מיר האָבן זיך דערצויגן, און דער בוג־נאַרעוו האָבן אונדז איינגעוויגט אויף זייערע כוואַליעס, דאָרט ווו דאָס „קאָכעדיקע ברונעלע" מיט די נאָפאָלאָנישע בערג האָבן זיך שטיל צוגעהערט צו אונדזערע לידער, צו אונדזערע ליבעס און אַנטוישונגען, ווו אונדזערע זיידעס און עלטער־זיידעס האָבן הונדערטער יאָרן געלעבט, געשאַפן און דערצויגן נייע דורות. פון אַלעם איז גאָרנישט געבליבן.

איך בין געווען אין סעראָצק אין סעפטעמבער 1964 און האָב אַרומגעשפרייזט דאָס שטעטעלע אין דער לענג און אין דער ברייט. איך האָב געזוכט שפורן און סימנים פון אונדזער הונדערט־יאָריקער געשיכטע אין סעראָצק...

ליידער: פוסט און חושך. איך האָב געהאַט דאָס געפיל ווי די גאַנצע נאַטור דאָרט, צוזאַמען מיטן בוג־נאַרעוו, זיינען געבליבן יתומים. די גאַנצע שיינקייט אָרום איז פאָראומערט און פאַרזאָרגט, ווייל עס איז פאַרשניטן געוואָרן דאָס שענסטע און דאָס בעסטע פון איר פאַרמעגן: די יידישע סביבה און אירע פאַרחלומטע יוגנט פון מיין שטעטעלע סעראָצק.

צבי אפּעלבוים
(בית שמש)

יידיש סעראָצק

סעראָצק איז אַ שטאָט וואָס איז אויסגעוואַקסן פון אַ דאָרף אין משך פון לאַנגע יאָרן אויפן שליאַך וואַרשע—זעגזשע—סעראָצק—פולטוסק—מאַקאָוו אַנ־געהויבן צו בויען האָט זיך דאָס דאָרף אין ענדע פון 14טן יאָרהונדערט אויפן רעכטן ברעג פון די זיך צונויפגיסנדיקע טייכן: בוג און נאַרעוו, און זיך גע־רופן — סעראָצק אויפן נאַרעוו. מיט דער צייט ווען דאָס דאָרף האָט זיך אָנגעהויבן פאַרגרעסערן האָט מען אָנגעהויבן בויען הייזער אויף די דערבייאיקע בערג וווּ ס׳איז דורכגעגאַנגען דער שאָסיי וואַרשע־פולטוסק.

געבויט איז עס געוואָרן ווי אַלע דעמאָלטיקע שטעטלעך: פון ביידע זייטן שאָסיי זענען אויפגעבויט געוואָרן איינשטאָקיקע פאַרטער־הייזלעך. קווער צום שאָסיי איז אין דער ריכטונג פון מאַרק אויסגעבויט געוואָרן איין גרויסע גאַס (א. נ. פון קאָשטשושקאָ) פון כמעט בלויז איינשטאָקיקע הייזער, וווּ ס׳האָבן זיך געפונען אַ סך געוועלבער, ווי אויך אַ יידישע פאָלקס־שול. פאַראַלעל צו דער גאַס האָט זיך געפונען די אַזוי גערופענע שול־גאַס, וווּ ס׳איז געווען אויפ־געבויט די גרויסע הויכע שטאָטישע שול, אַ בית־המדרש, סתם הייזער און אַ קאָשע־מיל, וואָס האָט געהערט צו דער משפחה נאָוואָגראָדזקי. אַרויף צום שאָסיי צו, איז געווען אויסגעבויט אַ יידישע קוזשניע פון אבא־לייב פרידמאַן.

ס׳זענען געווען נאָך עטלעכע גאַסן שיטער פאַרבויטע, ווי דאָס מקוה־גאַסל, וווּ ס׳האָט געווויינט דער רב פון שטאָט, און וווּ ס האָט זיך געפונען דער סטאָליער וואַרשטאַט פון יעקב־אריה. פונעם מקוה־גאַסל האָט זיך געצויגן אַ גאָר קליינער וויניציק פאַרבויטער דורכגאַנג, וווּ ס׳האָבן געווויינט עטלעכע האַרעפאַשנע יידישע משפחות, ביז צום קאַטוילישן קלויסטער.

דער מאַרק אַליין איז געווען אַ גרויסער פירעקיקער: פון אַלע זייטן הויכע איינשטאָקיקע הייזער און פאַרטער־הייזלעך. נאָענט צו דער הויפטגאַס האָט זיך געפונען אַ ברונעם און אויכן גרויסן פלאַץ פון מאַרק פלעגן זיך יעדן דינסטיק און פרייטיק צונויפפאָרן די פויערים פון די שכנותדיקע דערפער און פאַרקויפן לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן.

נאָכן ענדיקן דעם מאַרק האָבן זיך די פויערים געלאָזט אין די יידישע געוועלבער אייקויפן וואָס איינער האָט באַדאַרפט.

רפאל פרידמאַן
(חולון)

סעראַצק – אַמאָל

דער יידישער ישוב אין סעראַצק האָט ביז זיין אונטערגאַנג געציילט בערך 250 יאָר. איידער דאָס שטעטל איז אַנטשטאַנען, איז האַרט פון יענער זייט נאַרעוו שוין לאַנג געשטאַנען דאָס דאָרף ארטשעכאווא, וווּ עס האָבן געלעבט עטלעכע יידישע משפחות. סעראַצקער יידישע זקנים כלערן צווישן זיך שמועסן, אַז דאָס איז געשעען צוליב דעם, וואָס די דעמאָלטיקע פוילישע מלוכה האָט גוזר געווען אַז יידן טאָרן זיך נישט באַזעצן אין סעראַצק, וואָס איז געווען אַ שטעטעלע פון בלויז גויים. דאָס שטעטל האָט זיך דאָן געניטיקט אין יידישן האַנדל. די זקנים האָבן אויך דערציילט, אַז דאָס דערפל פאָפאַווא, וואָס ליגט אויפן וועג קיין ווישקאָוו, איז געווען אַ פריערדיקער ישוב פון סעראַצק. וועג אין סעראַצק איז שוין געווען אַ היפשער יידישער ישוב, האָט מען נאָך אַלץ געפירט מתים אויפן בית־הקברות אין פאָפאַווא. מיט יאָרן שפעטער, וועג עס איז אַרויס די גזירה פון דער פוילישער שלאַכטע, אַז יידן טאָרן זיך נישט פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט, זענען כרוב פאפאווער יידן אויך געווען געצווונגען צו פאַרלאָזן דאָס דאָרף און באַזעצן

א גאַס אין סעראַצק

זיך אין סעראָצק, אַזוי, אַז פון די צוויי דערפער מיט יידן האָט זיך געשאַפן דאָס יידישע שטעטל סעראָצק.

נאָך מיט יאָרן צוריק האָט מען אַ טייל סעראָצקער יידן גערופן ביים נאָמען צ. ב.: „דער פאפאווער ייד". איינעם אַזאַ ייד האָט מען גערופן „דער פאַפאווער בעקער". כ'געדענק אויך ווי איין מאָל בין איך מיט מיין זיידן, ר' חיים שלמה דער שוחט, געפאָרן קיין פאָפאָוואָ. דער שוחט איז אַהין געפאָרן שעכטן גענדז. דער זיידע האָט מיר דערציילט, אַז פיל פאפאווער יידן האָבן, צוליב די אויבנדערמאָנטע סיבות, דעמאָלט זיך באַזעצט אין דעם ניי־געבויטן שטעטל סעראָצק.

ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט סעראָצק געציילט בערך 3000 יידישע נפשות. און כאָטש יידן זענען דאָרט געווען אַ מערהייט, האָבן די אָרטיקע גויים זיך באַמיט, אַז מען זאָל צוריקענען עטלעכע דערבייאיקע דערפער, כדי אַזוי־אַרום זאָל ווערן אויסגעקליבן אַ קריסטלעכער בורמיסטש.

די סעראָצקער יידן האָבן זיך מערסטנטייל פאַרנומען מיט האַנדל און מלאכה. אַזוי זענען קאָוואַלעס געווען נאָר יידן. אויסער מיין זיידע איז אין סעראָצק געווען נאָך אַ שוחט — ר' רפאל. צוליב מחלוקתן, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן יאָרן, זענען דערנאָך צוגעקומען פון דער פרעמד נאָך צוויי שוחטים, ר' מענדל פון פאָפאָווע און ר' אליהו פון אָסטראָוו־מאַזאָוויעצק.

דער אַלטער רב האָט תמיד אין זיין הויז געהאַט אַ מנין צו דאַוונען. עס האָבן ביי אים געדאַוונט די חברה־קדישא און סתם יידן. נאָך ביי זיין לעבן האָט די שטאָט אויפגענומען נאָך אַ רב — דעם ווישקאָווער רבס אַ זון.

*

אין סעראָצק, אויפן וועג צום בית הקברות, איז געווען אַ קוואַל, וועלכן מען האָט גערופן „דאָס קאָכעדיקע ברונעלע". סעראָצקער יידן פלעגן פון דאָרט שעפן וואַסער און דערמיט וואָשן זייערע קראַנקע אויגן. קראַנקע יידן האָבן געגלייבט, אַז דאָס קוואַל־וואַסער איז פאַר זיי אַ רכואה שלימה.

ס'איז געווען אַ ייד מיט אַ שוואַרץ בערדל, וועלכער האָט געהייסן נחומקע. ער פלעגט דעמאָלט אין די פאַרטאָגיקע סליחות־טעג קלאַפן אין די פאַרמאַכטע לאָדנס, רופנדיק: „אין שול אַריין"! נחומקע פלעגט אויך יעדן פרייטיק פאַר ליכט־צינדן טראָמפייטערן מיט אַ טראָמפייטער, כדי די קרעמער זאָלן שליסן זייערע

געוועלבער. אברהם יאַנקל דער שמיד, געדענק איך, איז יעדן פאַרטאָג אַריינגעלאָפן מיט אַ ברען אין בית־המדרש. אברהם יאַנקל איז תמיד געווען דער ערשטער צום ערשטן „מנין".

סעראָצקער יידישע זעלנער אין דער צאַריש־ער אַרמיי

סעראָצקער מלמדים זענען געווען: חיים יונה, רפאל מינקעס, דוד איציקס, חיים יהושע און אברהם לייב. נישט צו אַלע פון די מלמדים האָבן די חדר־יינגלעך געוואָלט גיין; זיי האָבן נישט געוואָלט גיין צו חיים יונה, רפאל מינקעס און „פלגי נזקא", דערפאַר, ווייל זיי האָבן געשלאָגן, און די אַנדערע מלמדים — נישט.

אין סעראָצק איז אויך געווען אַ מלמד, וועלכער איז געקומען פון ראַדזימין, כדי צו לערנען מיט דערוואַקסענע יינגלעך גמרא מיט תוספות..

אין יאָר 1922 איז אין סעראָצק, נעבן דער אַלטער אַפּטייק, געגרינדעט געוואָרן דער „חדר יסודי התורה" אונטער דער השגחה פון דעם „אגודת ישראל" פירער — ר' איטשע שוואַרץ און אַנדערע. אויסער גמרא מיט תוספות, האָט מען דאָרט אויך געלערנט צווישן מאָל אין וואָך וועלטלעכע לימודים: חשבונות, פּוילישע שפּראַך און געשיכטע. די לימודים זענען געפירט געוואָרן דורכן יידישן לערער חיים יורקעוויטש פון פּולטוסק.

בכדי צו לערנען מער די וועלטלעכע לימודים וויי אין „חדר יסודי התורה", האָבן פאַרמעגלעכע אויך געלערנט ביי דעם סעראָצקער משכיל אליהו אהרן ראָזענטאַל. מען האָט זיך אויך געלערנט העברעיש ביי חיים הערש קליינמאַן, דעם גלעזערס זון.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען פאַרבאָטן פון דער דייטשער אָקופאַציע־מאַכט אַריינצופירן שפּייז פון דערפער. צוליב דעם איז אין שטעטל אויסגעבראָכן אַ הונגער. יידן און פּאָלאַקן האָבן פאַר טייערע פּריזן אַהין אַריינגעשמוגלט שפּייז־פּראָדוקטן. און דער רוב יידן פונעם שטעטל האָבן נישט געהאַט קיין געלט עס אייַנצוקויפן. אין רעזולטאַט דערפון איז אויסגעבראָכן טיפוס און כאָלערע־עפּידעמיעס — און ס'זענען געווען אַ סך קרבנות.

*

אין יאָר 1920 האָבן די באָלשעוויקעס זיך דערנענטערט קיין סעראָצק. בעת אַ שטאַרקער שיסעריי אונטערן שטעטל איז אַריין אַ באָמבע און געהרגעט צוויי יידן — אַ זיידע מיט אַן אייניקל. באַלד נאָך דעם איז אַריין אַ צווייטע באָמבע נעבן הויז פון חיים שלמה שוחט און דערהרגעט די עופות־העגדלערקע מינקע, חיים דודס פרוי, און אויך כאַרווונדעט צוויי יידן.

נאָך דעם וועג די באָלשעוויסטישע אַרמיע האָט זיך צוריקגעצויגן פון סעראָצק, זענען אַריין די „האָלערטשיקעס" און באַלד זיך גענומען צו די יידן. זיי האָבן אָנגעהויבן ביי יידן רויבן, שלאָגן און רייסן בערד. דאָס האָט אַזוי אָנגעהאַלטן גאַנצע דריי טעג.

אין יאָר 1922 האָט אין סעראָצק געהערשט אַ שטאַרקער עקאָנאָמישער קריזיס. די יוגנט, נישט האָבנדיק וואָס צו טאָן, האָט גענומען עמיגרירן קיין אַרגענטינע.

*

אין אַנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן זענען אין סעראַצק אויפגעקומען ציוניסטישע פּאַרטייען: „אַלגעמיינע ציוניסטן" און „מזרחי". אַ ביסל שפּעטער איז אַנטשטאַנען דער „החלוץ", מיטן שרייבער פון די שורות בראש. נאָך זיי האָט זיך באַוויזן די קאָמוניסטישע „ליגע", וואָס האָט געפירט אַ קאָנספיראַטיוועַ אַרבעט אונטערן מאַנטל פון דער יידישער קולטור־טעטיקייט. ביים סוף פון די צוואַנציקער יאָרן איז אָרגאַניזירט געוואָרן דער „השומר־הצעיר" דורכן אומגע־

אַ סעראַצקער יידישער זעלנער אין דער פויליש־אַרמיי

קומענעם יחזקאל פרידמאַן ז"ל און ליאָנקאַ גאָלדמאַן (היינט אין מדינת ישראל), ווי אויך דער „העובד הציוני", אונטער דער אָנפירונג פון מיין אומפאַרגעסלעכן ברודער שכנא פרידמאַן ז"ל.

די ציוניסטישע פּאַרטייען האָבן געגומען דערציען די יוגנט אין ציוניסטישן גייסט. יעדע וואָך זענען געהאַלטן געוואָרן רעפעראַטן פון אָרטיקע און פון

פרעמדע ציוניסטישע רעדנער. גאָר אויסגעצייכנט מיט זיינע רעפעראַטן האָט זיך הענעך ווארשאַווסקי (היינט — חנוך ורדי) פון „השומר הצעיר". אויך יוסף טיקולסקי האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף אונדזער ציוניסטישער יוגנט.

ווען ס'איז דערעפענט געוואָרן דער אוניווערסיטעט אין ירושלים איז אין סעראָצק געווען גאָר אַ גרויסע פייערלעכקייט. כמעט דאָס גאַנצע שטעטל מיט יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט אין דער שטאָט־שול. מען האָט געטאַנצט און געזונגען אַ גאַנצע נאַכט און געזאַמלט געלט פאַר ארץ־ישראל.

די יוגנט האָט זיך געגומען גרייטן צו עליה. אַ טייל פון זיי האָבן דורכגעמאַכט די אַזוי גערופענע „הכשרה" אין גראָאָוו און אין שטוטשין נעבן ביאַליסטאָק. אייניקע פון זיי האָבן טאַקע באַקומען סערטיפיקאַטן און עולה געווען.

שלמה רבינוביץ'
(חיפה)

נצני החינוך העברי המודרני בסארוצק

סרוצק היתה עיירה בפולין שבה גרו יהודים רבים. רוב היהודים נתנו חינוך דתי לילדיהם. בתי ספר לעברית לא היו בנמצא. הילדים למדו ב„חדר" (כך נקרא אז בית הספר היהודי) המחנכים היו „מלמדים" או כפי שקראו להם „רבי". ילד שלא שמע בקולו, או שסרב ללמוד כפי שדרש זאת הרבי, היה מקבל עונש לא נעים כלל, בצורת מלקות, לעיני כל הילדים בחדר. שעות הלימוד היו משמונה בבוקר עד 6 בערב. הילדים ישבו בצפיפות על גבי ספסלים ליד שולחן ארוך, אחד מול שני, וכך היו לומדים. לימוד זה בחדרים נמשך עד גיל 14—15. רבים מהם המשיכו ללמוד אחרי זה בישיבה, אחרים הלכו לעבוד, מי לחנות של הוריו ומי למצוא מלאכה חדשה, וכל זאת מבלי אפשרות להתקדם.

באותו זמן רצו הורים רבים לתת לילדיהם חינוך מודרני. כמה הורים ששאפו לכך התאספו והחליטו על הקמת בית ספר עברי, שבו החינוך יהיה מודרני. נסעו

המורה בבית הספר העממי הממלכתי, חיים יורקביץ עם קבוצת תלמידים
עומדים בשורה הראשונה מימין לשמאל: שמואל מרגוליס, שיינדיל ברנשטיין, חוה בהרב, שלמה רבינוביץ
יושבים: רבקה ווילינסקי, רבקה בהרב, חיים יורקוביץ גיטהלה גרינברג

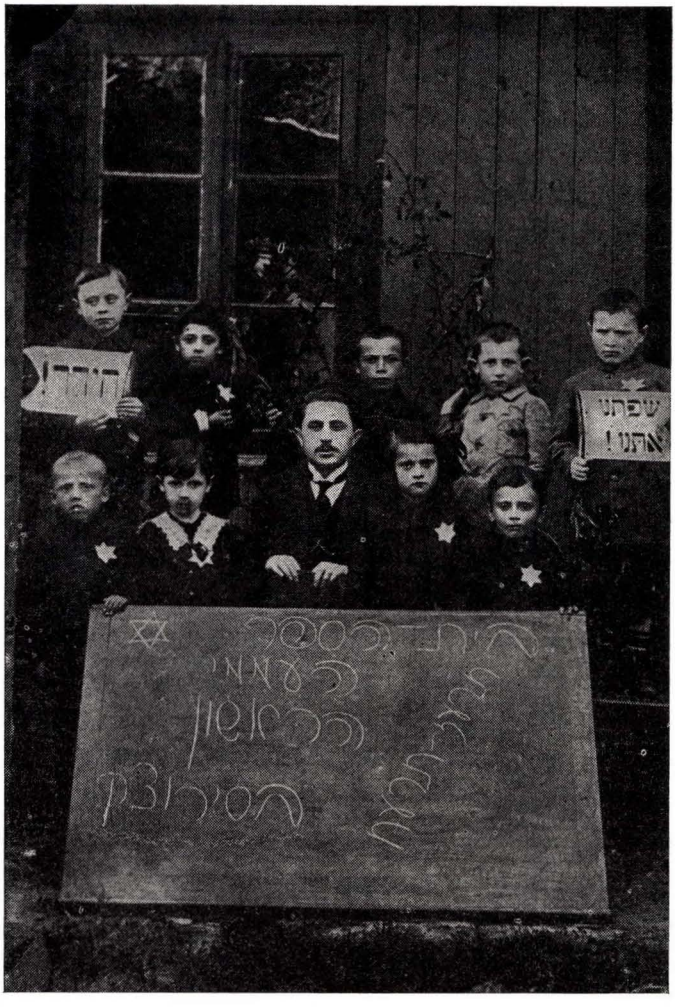

בית הספר העממי הראשון בסרוצק — במרכז: המורה־המנהל הלפרין

לורשה ומצאו מורה לעברית, בשם הלפרין, בעל השכלה טובה, והביאו אותו לעירנו. כך נפתח בית הספר העברי הראשון בסרוצק בהנהלתו של המורה הלפרין. צורת הישיבה בכתות הלימוד שונתה: התלמידים לא ישבו אחד מול השני, אלא כולם עם הפנים למורה. חידוש נוסף שהוכנס בבית־הספר הוא לימוד בנים ובנות יחד. בית הספר מנה אז 30 בנים ובנות. התלמידים למדו עברית, חשבון ופולנית. התלמידים הצליחו מאד בלימודים, כיון שהמורה היה מצוין. כמו כן

רב היה רצונם ללימודים ולהורים היה סיפוק רב מילדיהם. אז התחילו הצרות: כשנודע בעיר כי בביה"ס לומדים לשון הקודש ותנ"ך בלי כובע על הראש, וגם בנים ובנות יחד, התרתחו הקיצונים הדתיים — בלילה אחד פרצו כמה לבית הספר, שברו את השמשות וחבלו ברהוט. כשהתלמידים באו למחרת לבית הספר עמדו נדהמים למראה התמונה המחרידה. אולם רב היה הרצון ללמוד: תוך זמן קצר תקנו את הכל, הלימודים המשיכו להתנהל כסדרם, אבל הרושם הרע נשאר בעינו. הדבר נודע לרב העיר, יהודי בן 80, תלמיד חכם ופיקח, הוא הזמין אליו את המורה הלפרין, התנצל על מה שקרה, אבל יחד עם זאת בקש מהמורה שלנו, לא ללמוד עברית ללא כובע ולהפריד בין הבנים והבנות. ביניהם התנהל ווכוח שנמשך כשעתיים ולבסוף הוסכם, שהבנים בזמן לימוד תנ"ך ושפה העברית יחבשו כובע, אבל המורה לא ויתר בענין לימוד מעורב של בנים ובנות. הלימוד עם המורה הלפרין נמשך כשנתיים וכולם היו מרוצים, אבל לצערם הגדול של ההורים והתלמידים, הוא היגר לארצות־הברית אל משפחתו, ואז נשאר בית הספר בלי מורה. זמן רב נמשכו חיפושים אחרי מורה חדש ובקושי הושג אחר, אלא לרוע המזל התברר, שהתלמידים יודעים עברית יותר טוב ממנו. לאחר מבחן שערך המורה החדש בשעור הראשון, הוא תקן שגיאות, שלא היו שגיאות כלל וכלל, למשל: כאשר התלמידים כתבו „עכשו" תיקן המורה ל„אכשו" עם אלף במקום עין. כמובן שההורים פטרו תכף את המורה הזה. החיפושים אחרי מורה אחר העלו חרס, ובית הספר התפרק. חלק מהתלמידים המשיכו בלימודים בבית הספר העממי העירוני, ואחר הצהריים — אצל המורה לעברית צבי קלינמן, שהיה היחיד שיכול היה ללמד את הילדים, וגם אני ביניהם.

דבר אחד בטוח: אלה שלמדו אז וקבלו את היסוד בבית הספר בו למד המורה הלפרין, ידעו ויזכרו את המורה שהכניס אותנו לאוירה הטובה שהשרתה השפה העברית על הנוער שגדל בעירנו. לדאבוני הגדול נשארו מהם אחרי מלחמת העולם האחרונה רק יחידים.

מלה מענדזעלעוויסקי
(בת־ים)

דאָס מאָדערנע חדר

צווישן אַלע סעראָצקער חדרים פאַרנעמט אַ בכבודיק אָרט אין די 20־ער יאָרן דאָס חדר פון ר׳ אלי־אהרן ראָזענטאַל ז״ל. ער האָט געדאַוונט אין „מזרחי״ מנין אָן זיך אויך באַטייליקט לטובת „קרן קימת״. דאָס חדר האָט פאַרנומען 2 צימערן מיט לאַנגע בענק צום זיצן, אַ לוח ווו דער לערער האָט פאַרטייטשט די לעקציעס פאַר זיינע תלמידים, און אַפילו אַ גלאָק צום קלינגען אויף אַ הפסקה אַזוי ווי אין אַ „שקאָלע״, — אַ מאָדערנע שול.

אין חדר האָט מען געלערנט העברעיִש, תנ״ך, רעליגיעזע לימודים, אויך וועלט־לעכע קענטענדן: חשבון, יידיש, געשיכטע, פוילישׂ און אַפילו געאָגראַפיע.

אַ סך פון די לעבנגעבליבענע האָבן זייער ערשט ביסל וויסן: געשיכטע און ליבע צו ארץ־ישראל — באַקומען אין דאָזיקן חדר. ווער פון זיי געדענקט נישט די ערשטע העברעיִשע לידער: „על חלון, על חלון עמדה ציפור יפה״, „שוען מתקתק תק־תק״, „קוקוריקו קורא התרנגלות״, אָדער „די סאָכע״ געזונגען אין יידיש, און נאָך אַ סך אַנדערע לידער, אויסגעזונגען דורך זיינע תלמידים.

מיט קלענערע קינדער פון דער „פרעבלוווקע״ אָדער „אָכראָנקע״־מיידלעך, האָט זיך פאַרנומען אַן אַנגאַזשירטע לערערין פון וואַרשע. יעדעס קינד האָט געהאַט אַ קליינעם לוח מיט אַ גריפל צום שרייבן און האָט אויך באַקומען יעדן טאָג אַ טעפּעלע קאַקאָ מיט אַ זעמל.

וועו די קינדער זענען געגאַנגען שפּאַצירן מיט זייער לערערין, זענען זיי אַלע געווען אָנגעטאָן אין בלוי־ווייסע פאַרטעכלעך און ווייס־בלויע גע־פלאָכטענע היטעלעך פון קרעפּ־פאַפּיר, ווייל אויף שטאָף האָט מען נישט געהאַט קיין געלט, און סובסידיעס איז דעמאָלט נאָך נישט געווען אויף חדרים אָדער „פרעבלוווקעס״. דאָס חדר האָט עקזיסטירט פון געצאָלטן שכר־לימוד, און נישט אַלע עלטערן האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו מאַכן פאַר זייערע קינדער ספּעציעלע אוניפאָרמען פאַר דער „פרעבלוווקע״.

דער מורה — אַזוי האָבן אים גערופן די תלמידים — האָט מיט אַ סך געדולד און איבערגעגעבנהייט געלערנט מיט זיינע תלמידים און זיך באַמיט צוהעלפן צו פאַרשטיין די לימודים דורך דערציילן משלים פון תנ״ך, און געשיכטע

כדי צום לערנען און וויסן, צו דערהייבן זייער מאַראַל און ליבע צו אַ חבר און נישט זיין קיין תקיף אויפן חשבון פון שוואַכן. און וועַן ער האָט אויסגעפונען אַ תלמיד, וואָס איז פּעיִק און וויל זיך לערנען, נאָר האָט נישט קיין געלט — פלעגט ער מיט טאַקט, אַז דאָס קינד זאָל, חס ושלום, נישט פילן זיך פאַרשעמט, צוריקברענגען אין חדר, אַדער אָפּגעבן באַזונדערע לעקציעס אפילו שבת. ער האָט קיינמאָל נישט געקלערט וועגן זיך, אַז ער דאַרף רוען. ער האָט נישט געקאָנט בלייבן גלייכגילטיק צו פּעיִקע קינדער, און געהאָפּט, אַז די טאַטעס וועלן שוין באַצאָלן, וועַן זיי וועלן האָבן; אַ יתום האָט ער שוין ממילא מקרב געווען, פשוט געצוווּנגען אים צו לערנען. „יידישע קינדער דאַרפן זיך לערנען מיט וועמענס הילף ס׳זאָל נישט זיין, אַבי לערנען. דער וואָס איז אינטעליגענט, וועט זיך שוין שפּעטער אַלץ אַליין דערווערבן" — אַזוי האָט דער מורה שטענדיק געטענהט.

קיין גרויסע פרנסה האָט ער פון חדר סיי ווי נישט געהאַט און געלעבט אין גרויס דחקות. עס זענען געווען עלטערן, וואָס האָבן געצאָלט רעגולער פאַר זייערע קינדער, אָבער אויך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך נישט וויסנדיק געמאַכט, אַז זיי דאַרפן צאָלן, און דער מורה האָט נישט געהאַט דאָס האַרץ צו דערמאָנען דאָס דעם תלמיד. בכלל האָט ער געהאַלטן אונטער זיין כבוד צו מאָנען שכר־לימוד, וויל דאָס דאַרף זיין זייער מאַראַלישער חוב און וויסן, אַז דאָס איז זיין פרנסה. און וועַן די נויט האָט שוין שטאַרק דערקוטשעט, פלעגט ער געבן זיין פרוי אַ רשימה ביי וועמען עס קומט געלט, אָבער זי פלעגט שטענדיק פאַרשעמט אַהיימגיין אָן אַ גראָשן און געווייטיקט אויף אירע אייגענע און קינדערס מזל.

געהאַט האָט ר׳ אלי־אהרון ז״ל אויך אַ סוג תלמידים, עלטערע בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן געענדיקט די שול; זיי האָט ער געגעבן לעקציעס עברית און בוכהאַלטעריע, און אַ סך האָבן שפּעטער געאַרבעט אַלס בוכהאַלטערס. אַ געוויסע צייט האָט ער אַליין געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער ביי משה ראָזענבערג אין מיל און שבת געגעבן לעקציעס, אָן געלט, פּעיִקע, אָרעמע קינדער, וויל פרנסה האָט ער שוין דעמאָלט געהאַט. ער האָט זיך אויך געווידמעט פאַר קהלישע צוועקן: „מזרחי״און „לינת הצדק", — און בכלל העלפן אַנדערע בסתר, מיט וואָס ער האָט נאָר געקאָנט.

נאָך דעם ווי די מיל איז אָפּגעברענט געוואָרן, האָט ער זיך ווייטער אָפּגעגעבן מיט לערנען קינדער, וואָס איז ווידער געוואָרן זיין מקור פרנסה. געוען איז ער שטענדיק אַ בעל־בטחון און געהאָפּט, אַז עס וועט נאָך גוט זיין.

היות קיין צרות האָט אין סעראָצק קיין מאָל נישט געפעלט, פלעגן צו אים קומען דערדריקטע אוֹן פאַרצווייפלטע, וועגן פאַרשידענער הילף. ר׳ אלי „האָ־

רינשי״ פלעגט שרייבן בריוו פאַר פרויען צו זייערע מענער אין אַמעריקע, און די בריוו האָבן כמעט תמיד מצליח געווען. די מענער פון מעבר־לים האָבן זיך אָפגערופן און גלייך געשיקט געלט און מיט דער צייט אַריבערגענומען זייערע פרויען און קינדער צו זיך. ער פלעגט אויך שרייבן „פראַשענייעס״ (ביטעס) אויף פוילישׁ פאַר אומגליקלעכע מענטשן, וועלכע האָבן זיך געפינען אין אַ עת־צרה. שטענדיק איז ער געווען גרייט יענעם גרינגער צו מאַכן. זיינע בריוו און „פראַ־שענייס״ האָבן געקאָנט „רירן אַ שטיין״ און די געליטענע פלעגן אויפגעריכט ווערן. ער פלעגט זיך מיטפרייען מיט זיי, פונקט ווי ער אַליין וואָלט געהאָלפן געווארן.

אַנהייב 30־ער יאָרן, ווען עס איז געווען אוממעגלעך זיך מפרנס צו זיין פון די לעקציעס און די קינדער זיינע זענען אויך אונטערגעוואָקסן, האָט ער כּאַרלאָזט סעראָצק און אַריבערגעצויגן זיך קיין וואַרשע, ווו ער האָט געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער און אויך געגעבן לעקציעס אין עברית. געשטאָרבן איז ער אין יאָר 1938, שבועות. זיין פרוי, דבורה ראָזענטאַל, איז אומגעקומען אין וואַר־שעווער געטאָ. כבוד זייער אָנדענק.

יאָסל גראָסבאַרד ז"ל

אונדזער שטעטל...

שטיל, רויִק און באַשיידן ליגט זיך אונדזער שטעטל צווישן ברייט פונאַנ־דערגעשפרייטע פעלדער און לאָנקעס, צווישן בערג און וואַסער, ווי גאָט וואָלט עס בכוון פאַרזעען מיט אַלעם גוטן, ווי אַ טאַטע זיין איין־און־איינציק קינד; שמייכלט עס טאַקע צו אים, וואָס זעט, אַז די זון זאָל עס אַפילו פון אירע וואַרעמע שטראַלן אויך נישט קאַרגן.

לעבט זיך אונדזער שטעטל, ווי אַ וועלט, באַשיידן פאַר זיך און צווישן גאָטס גרויסע וועלטן, פאַרנעמט עס רויִק איר אָרט. די וואַסערן ביי אונדז, דער „נאַרעוו" און דער „בוג" פליסן זיך דורך ווי נישט באַמערקט אין זייערע ברעגן, ווי זיי וואָלטן די רויקייט אין שטעטל נישט געוואָלט שטערן.

און שיין, אַזוי קינדיש־נאַיִוו, זעט אונדזער שטעטל אויס אין אירע געל גרויע פרילינגס־באַגינען, וועו דער מאַרגן ליגט נאָך אין טוי אינגעהילט און טוישט זיך אין די פאַרטאָג־זוניקע שטראַלן. דעמאָלט זעט עס אויס, ווי אַ ליב, האַרציק קינד אין אַ וויכער מאַמע־שויס וואָלט זיך פון אַ שטיל־זיסן חלום אויפגעכאַפט. און אין די פאַרנאַכטן, וועו דער זונס לעצטע, טונקעלע קופער־

אַ סעראָצקער לאַנדשאַפטן

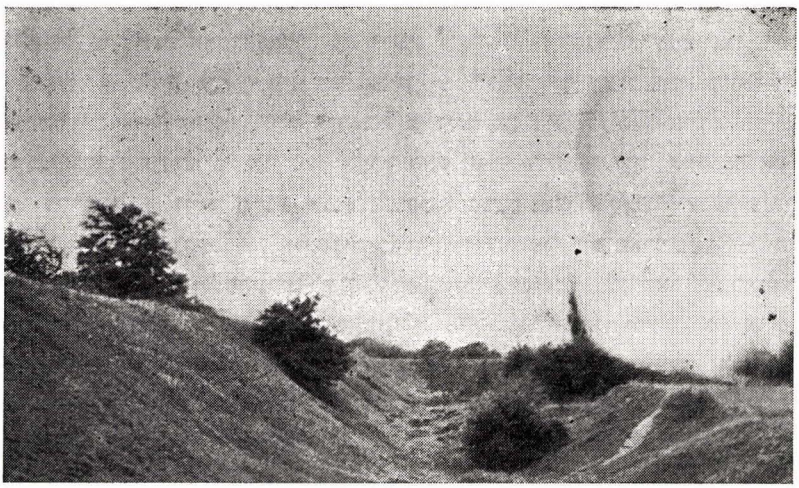

ברוינע שטראַלן שטאַרבן אָפּ אין טייך, דרימלט איין אונדזער שטעטל אין דער האָפענונג אויף אַ פרישן פרימאָרגן...

*

און אַזוי, אין אַ פליסיקער רויקייט לעבט זיך אונדזער שטעטל — אַ טאָג נאָך אַ טאָג, אַ זומער נאָך אַ כרילינג... ווי די צייט וואָלט דאָ קיין שליטה נישט געהאַט, ווערט עס קיין מאָל נישט אַלט — איז דער הימל דאָ קיין מאָל נישט פאַרכמורעט, בייז... זינגען שטענדיק דאָ די פייגל... גרינען שטענדיק דאָ די פעלדער!...

דאָס וואַסער, די בערג, די פעלדער, ווייסן אַ סך צו דערציילן פון מיידלשע טרוימען און יינגלשער בענקשאַפט. אָ, זילבערנע וואַסערן פון „בוג" און „נאַרעוו" דערציילט: וויפל קושן, אָפּגעפרעסטע אויף מיידלשע ליפּן אין שטילע פאַרנאַכטן אויף שיפלעך קליינע, באַהאַלט איר אין זיך; אָ, בערג! וויפל טרוימען געגאַרטע און בענקשאַפט, געהאָפּטע — איז צעזייט איבער אייך; וויפל לידעלעך, צאַרטע פון מיידלשע הערצער, פאַרבענקטע פון פאַרלאַנגען נישט דערפילטע, ליגן סודותדיק אין אייך!...

יאָ, מיין שטעטל! יאָ, איר וואַסערן, פעלדער, בערג און טאָלן — רייך זענט איר אָן אַ שיעור.

— גאַנצע וועלטן פון צויבער ליגן אין אייך!... און דאָך — אַזוי נישט אַנזעבאַר; אָון — אַזוי רויק און באַשיידן...

מיין האַרציק שטעטעלע! מ׳דאַרף זיין אַ טייל פון דיר אויסגעוואַקסן, אַ טייל פון דיר אויסגעבאַדן אין דיינע וואַסערן, אויסגעוואַרעמט אין דיינע שטראַלן, אַ שטיק כישוף פון דיר אַליין — מ׳זאָל דיך דערקענען, מ׳זאָל דיך דערפילן!... און דערפאַר וויל איך בין אַ קינד פון דיין שויס געבוירן, און אין דיינע אַרעמס דערצויגן, און מיין האַרץ האָט ווי אַ רויז אין דיר אויפגעפלאַמט; און דערפאַר — וויל מיינע יוגנט־שענסטע, געשפּינטע טרוימען זענען צעזייט איבער דיינע לאַנקעס און וואַסערן; און אין מינוטן, זיס־באַרוישטע — האָב איך ביז וואַנזין געטרינקען פון דיינע פאַרכישופטע נעקטאַר־געטראַנקען; דערפאַר — איז, ווי ס׳לעבן וועט מיך אַ מאָל פאַרוואַרפן, ווי ס׳וועט אַ מאָל נאָר מיין דופק קלאַפן; אידעאַלן וועלן זיך טוישן, טרוימען וועלן פאַרשווינדן זון וועלן פאַרגעסן, נאָר דיך, מיין קליין האַרציק שטעטעלע, — דיך וועל איך שטענדיק, שטענדיק געדענקען...

(„אונדזער וואַרט" 1, פּולטוסק, 1928)

בים נאַראָוו

חורבן

די נאַצישע מערדער אַמוזירן זיך ביים רייסן און פאַרברענען די בערד ביי יידן
(די פאָטאָגראַפיע איז גענומען פון „מורשת" — אַרכיוו)

משה גורעם
(תל־אביב)

חורבן סעראָצק

איך בין געקומען קיין סעראָצק מאָנטיק, כ״ב כסלו ת״ש, 4 דעצעמבער 1939, איין טאָג פאַרן גירוש און געהערט, אַז אין נאַשעלסק האָט מען היינט פאַרטריבן די יידן. מיין ברודער יאַנקל איז דעם טאָג געווען אין נאַשעלסק אין געשעפטס־ענינים און איז געוואָרן מיטגעטריבן מיט די נאַשעלסקער.

ביינאַכט בין איך געווען צוזאַמען מיט מיין קראַנקן טאַטן ר׳ יצחק הערש און מיין שוועסטער חייטשע יאניש־גודעס, פאַרטאָג האָט מען אָנגעהויבן קלאַפן אין די טירן. מיר האָבן שוין געוווסט, אַז מען גייט אונדז פאַרטרייבן. דאָן האָט די מאַמע און די שוועסטער גענומען אויף זיך אַ ביסל וועש און איך האָב גענומען פון מיין שוועגערין יוכבד אַ זאַק מיט בעטגעוואַנט און וועש. וועז מען האָט געעפנט די טיר, זענען אַריין די דייטשן און באַפוילן אַרויסצוגיין און שטעלן זיך אין מאַרק. וועז מיר האָבן אָנגעוויזן, אַז מ׳קאָן נישט פאַרלאָזן דעם קראַנקן טאַטן, האָבן זיי געזאָגט, אַז ער קומט נאָך אונדז. מיר זענען צו צום טאַטן און האָבן זיך מיט אים צעקושט. דער טאַטע האָט שוין קוים גערעדט, זאָגט ער צו אונדז: „וווּ לאָזט איר מיך איבער?״ די דייטשן זענען נאָך געשטאַנען און אויף זייער באַפעל האָבן מיר געמוזט אַרויס פון שטוב.

קומענדיק אין מאַרק איז שוין געווען פאַרזאַמלט אַ גרויסער עולם, באַלד איז געקומען אַ באַפעל פון די ס. ס.־מענער, אַז ווער ס׳האָט אַ וואָגן מיט פערד, זאָל אַהיימגיין אייגשפּאַנען די וועגענער צו פירן די קראַנקע מיטן בעטגעוואַנט. איך האָב געהאַט געליטן דערפון, וואָס איך האָב איבערגעלאָזט דעם טאַטן אַליין, האָב איך געזאָגט, אַז איך האָב אַ פערד מיט אַ וואָגן. איך בין צוריקגעגאַנגען אַליין אַהיים צו זען וואָס עס טוט זיךביים טאַטן. צוקומענדיק נאָענט צו דער היים, זענען צו מיר צוגעגאַנגען צוויי שטורמיסטן און איינער האָט אויסגעשטעלט די ביקס מיך צו שיסן, און דער צווייטער האָט אים דערפון אָפּגעהאַלטן. איך האָב געמוזט צוריקגיין אין מאַרק אַריין נישט זעענדיק מער מיין טאַטן.

אין שטעטל איז געווען אַ יונגערמאַן, אפרים סאנדלער מלמד אַ זון. שטייענדיק אין מאַרק זענען צו צו אים צוויי ס. ס.־לייט מיט רעוואָלווערן, צוגע־שטעקט אים צום קאָפּ צו שיסן, און דאָביי הילכיק געלאָכט. זיי האָבן אַזוי געהאַלטן די רעוואָלווערן ביים קאָפּ אייניקע מינוט. דער יונגערמאַן האָט שטאַרק

געוויינט און אַוועקגעקוקט אין דער זייט. נאָכדעם האָבן זיי אים אָפּגעלאָזט.

ווען עס איז געוואָרן טאָג האָט זיך אָנגעהויבן דער מאַרש. אויסגעשטעלט צו פינף, זענען מיר אַוועק פון סעראָצק. דער צוג איז געווען זייער אַ לאַנגער, און נאָך אונדז זענען נאָכגעפאָרן וועגענער מיט די קראַנקע: מענדל מאַרקע־וויטש, דער קצב, רחל צלאלס, פייגע ווענגער און נאָך אַנדערע.

ישראל איסר הילער, אַ שניט־סוחר פון סעראָצק, וועלכן מען האָט נאָך פריער אַ פּאָר מאָל פאַרהאַלטן, כדי אויסצופּרעסן פון אים געלט, האָט מען בעתן טרייבן אַרויסגעלאָזט און ער איז געגאַנגען מיט אונדז צוזאַמען אין בלויזן קאָפּ, ווייל גלייך פון טורמע איז ער אַריין אין די רייען.

די פאָלקס־דייטשן האָבן אונדז געדראָט, אַז ביי וועמען מען וועט געפינען געלט, וועט דערשאָסן ווערן. די יידן האָבן מורא געהאַט און האָבן אויסגעליידיקט די קעשענעס און זיי אַלץ אַוועקגעגעבן.

אַלע עלטערע, וואָס זענען אָפּגעשטאַנען און נישט געהאַט קיין כוח צו גיין, האָבן געקריגן געשלאָגן מכות־רצח. אַזוי איז דער אַלטער לערער, יצחק בלאַכמאַן געוואָרן צעשלאָגן, וועלנדיק אויפן וועג זיך זען מיט מיין טאַטן און בלייבן פון די לעצטע. מיט אַלע כוחות האָב איך אים אַריינגעשלעפּט טיפער צווישן עולם, ביז עס איז געלונגען אים אויף אַ פור אַרויפצוזעצן. קומענדיק קיין נאַ־שעלסק, איז שוין געווען פאַרנאַכט. מען האָט אונדז מיט קלעפּ צוגעטריבן צו דער נאַשעלסקער שול.

פאַר דער שול האָבן זיך אַוועקגעשטעלט צוויי רייען פון שטורמיסטן און פאָלקסדייטשן און געשלאָגן מיט שטעקנס איבער די קעפּ. דער אַריינגאַנג אין נאַשעלסקער שול איז מיט אַ פּאָר טרעפּלעך אַראָפּצוגיין. פון שרעק האָבן מענטשן דאָס נישט באַמערקט, און איינער איז געפאַלן אויפן צווייטן.

די פערד און וועגענער מיטן גאַנצן באַגאַזש זענען באַלד קאָנפיסקירט געוואָרן אין נאַשעלסק. מיין ברודערס זאַק מיט בעטגעוואַנט האָב איך נישט אַראָפּגענומען פון אַקסל, אפילו אַריינגייענדיק אין שול. אַזוי האָב איך אָפּגע־ראַטעוועט זיין בעטגעוואַנט.

צווישן אונדז זענען געווען אַ סך יידן פון פּולטוסק, פּאַפּאַווע, זאַטאָרי, זעגזשע א. אַ. אַריינקומענדיק אין שול האָבן מיר געזען אויפן אָרט פון אָרון־קודש, אַ האַקן־קרייץ. ווייטער איז אַלץ געווען אַרויסגענומען פון דער שול.

דערנאָך זענען אַריין די שטורמיסטן אין שול. מיר האָבן נישט געוווּסט צו וואָס, און יעדער האָט זיך פאַר שרעק געשטופּט צו דער וואַנט. סוף־סוף האָט מען

אַרויסגענומען 10 מאַן אויף אַרבעט. צווישן זיי לייבוש שמערל ווינאָגארד, דער קוואַשניק, (אַ פעטער פון מענדל הילער) און ישעיהו באַבעק (אַ קוזין פון יהושע דוד באַבעק). די אַרבעט איז געווען צו גראָבן אַ גרויסן גרוב, נישט ווייט פון דער שול. זיי האָבן באַדאַרפט אַראָפּנעמען אַלע קראַנקע פון די וועגענער און אויסלייגן זיי אין רייען אין דעם גרוב.

ישעיהו באַבעק (דער שוסטער) האָט אונטערגעהערט אַ געשפּרעך צווישן מיין קראַנקן טאַטן און מענדל מאַרקעוויטש.

מענדל קצב האָט געזאָגט צום טאַטן, אַז עס איז אים קאַלט. דערויף האָט אים דער טאַטע געענטפערט, אַז עס וועט אונדז באַלד זיין וואַרעם... דאָס הייסט, אַז ער האָט פאַרשטאַנען, אַז מען גייט זיי שיסן. ווייטער גיט מען איבער, אַז מענדל קצב האָט געשאָלט, געזידלט די דייטשן און זיי צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן האָבן אַ מיאוסן סוף.

די שיסער זענען געווען יונגע שקצים פון דער „לאַכע" (אַ דייטשע קאָלאָניע ביי סעראָצק) אונטער דער קאָמאַנדע פון אַ שטורמיסט.

די 10 יידן האָט מען געהייסן זיך אויסדרייען ביים שיסן, נאָכן שיסן האָבן זיי באַקומען אַ באַפעל צוצושיטן די טויטע און האָבן דאַביי געזאָגט קדיש. זיי האָבן באַקומען אַ באַפעל אַריינצוגיין אין שול, ווו זיי האָבן אַלץ דערציילט.

דאָס איז פאָרגעקומען כ"ד כסלו ביי נאַכט אין דער שול.

מען האָט ווייניק אַרויסגעלאָזט דערליידיקן די באַדערפּעניש, און, נישט קאָנענדיק זיך איינהאַלטן, האָבן די מענטשן עס געמוזט טאָן אין שול. צומאָרגנס, ווען ס'האָט געטאָגט, האָט מען אַרויסגעטריבן מיט שטעקנס און קלעפּ 4 קילאָ־מעטער צו דער באַן. זיי האָבן אין די שול פאַרהאַלטן אַ סך מענטשן ריין צו מאַכן מיט די נעגל האָט מען זיי געהייסן שנעל ריינמאַכן די ווענט און די פאָדלאָגעס און דערביי זיי געשלאָגן. צווישן די פאַרהאַלטענע איז געווען מיין קוזין שלמה צאַלקעס. ער האָט דערנאָך אַלץ דערציילט. נאָך דעם האָבן זיי געמוזט לויפן 4 קילאָמעטער, צו דעריאָגן דעם עולם.

ביי דער באַן איז שוין געשטאַנען די גרענעץ־וואַך פון גענעראַל־גוווערנעמענט. סעראָצק און נאַשעלסק זענען אָנגעשלאָסן געוואָרן צום דייטשן רייך און די יידן זענען געפירט געוואָרן אין פּראָטעקטאָראַט. די רוצחים האָבן אָנגעטאָן די גרעסטע סאַדיסטישע צרות די יידן, געהייסן דעם רבס זון, שלמה מאָרגענשטערן אָנטאָן די תפילין, און יעקב לעווינערן — זיך טובלען אין די בלאָטעס אין דער קעלט. ער האָט געוואָלט אויסטאָן פון זיך די אויבער־וועש,

כדי נאָכדעם אָנטאָן די טרוקענע קליידער, האָבן זיי נישט געלאָזט. דעם געפייניקטן האָט דאָס געקאָסט פיל געזונט און פאָר חרפה און קרענקונג, האָט ער לאָנג נישט געלעבט.

אין נאַשעלסק, וואָרטנדיק ביי דער באַן, האָט די גרענעץ־וואַך דורכגעקוקט יעדנס פעקל און פיל אַוועקגענומען און דערנאָך געטריבן מיט קלעפ איבער די קעפ ביז אין די וואָגאָנעס. איך אַליין, דורכקוקנדיק מיינע זאַכן, האָב געקריגן אַ קלאַפּ אין קאָפּ מיט אַ שטעקן. דער צוג איז געוואָרן אָפּגעשלאָסן. מען האָט נישט געווּסט וווּ מען פירט אונדז. דריי טעג און דריי נעכט האָט מען געפירט פון איין סטאַציע צו דער צווייטער. די דריי מעת־לעת אין באַן זענען מיר געווען אָן וואַסער. דאָס געווּיין פון די קליינע קינדער נאָך ברויט און וואַסער איז אַרויפגעגאַנגען צו גאָט. זייגנדיקע קינדער האָט מען געפרוווט ראַטעווען מיט אַריינשפייען אין מויל אַריין. אין פיל ערטער האָבן פאָליאַקן געוואָלט ברענגען וואַסער פאַר געלט, אָבער די דייטשן האָבן נישט געלאָזט. אויף אַ סטאַציע בייַ־נאַכט, האָבן מיר געהערט עפענען די וואַגאָנעס און — שיסן. עס איז געווען פינצטער, און עראָפלאַנען האָבן גערוישט. נאָכן עפענען די וואַגאָנען האָט מען אונדז געטריבן אויף דער פריי אָן באַגלייטונג קיין ביאַלא־פּאָדלאַסק. די יידן פון ביאַלא־פּאָדלאַסק דאַרף מען געבן אַ שבח, כמעט די גאַנצע שטאָט האָט אונדז אַנטקעגן געטראָגן וואָס איינער האָט נאָר געהאַט אין שטוב. דער אָרעמאַן האָט אַנטקעגן געטראָגן וואַסער. עס האָט נישט לאַנג געדויערט, זענען די יידן געוואָרן זאַט און אָנגעטרונקען דורך די ביאַלער־־פּאָדלאַסקער יידן.

יעדער איינער האָט אַהיימגענומען משפחות צו זיך אין שטוב אַריין. וויפל ער האָט געקאָנט. מיך האָט אַ געוויסער פרומער ייד, יעקב קאנא, איינגעאָרדנט ביי זיך. איך האָב געזאָגט, אַז איך האָב אויך אַ מוטער מיט אַ שוועסטער, האָט ער זיי אויך אַריינגענומען.

זייענדיק צוויי וואָכן אין ביאַלא־פּאָדלאַסק, האָב איך געזען דעם גורל פון די סעראָצקער יידן. עס איז באַלד אָרגאַניזירט געוואָרן אַ קיך מיט מנחם קראָנענבערג און יעקב דוד וואָלמאַן בראש, און ווער עס האָט זיך נישט געשעמט, איז געגאַנגען נעמען מיטאָגן.

פיל סעראָצקער יונגעלייט זענען אַריבער די ווייסל קיין בריסק אויפן בוג, — פיל דורך אַן אַנדערער געגנט. אַ טייל זענען אַוועקגעשטאָרבן אין ביאַלא־פּאָדלאַסק, אַ טייל — צווישן זיי אויך איך — זענען דורך מעזריטש אַוועק קיין וואַרשע.

עס זענען געווען צוויי צוגן פון נאַשעלסקער באַן־סטאַציע: אייגער קיין ביאַלא־פּאָדלאַסק און דער צווייטער — קיין לוקאָוו.

דאָס וואַרשעווער געטאָ

מיינע שוויגערעלטערן זענען אַריבער מיט זייער קנעפּלעך־פּאַבריק פון ניישטאָט קיין וואַרשע און געאַרבעט ביי פּאָדעם־קנעפּלעך. אין דער צייט וועז איך בין געפּאָרן צום פּאָטער ז״ל קיין סעראָצק האָט מען אַוועקגענומען מיין פּאַבריק אין נאָווידוואָר. דעם מאָטאָר, וואָס איך האָב געהאַט באַהאַלטן, האָט די פּרוי געמוזט, צוליב אַ מסירה, אָפּגעבן די דייטשן אין משך פון איין טאָג. נישט האָבנדיק וואָס צו טאָן אין נאָווידוואָר, איז זי אַוועק צו אירע עלטערן קיין וואַרשע.

וועז איך בין צוריקגעקומען פון ביאַלא־פּאָדלאַסק, איז מיר דאָס בלוט קאַליע געוואָרן פון שרעק. איך בין געלעגן קראַנק ביי די שוויגערעלטערן אויף קאַרמעליצקאַ 8 אַ פּאָר חדשים און האָב זיך נישט געקאָנט נעמען צו קיין אַרבעט. נאָכדעם האָב איך געאַרבעט ביי פּאָדעם־קנעפּלעך.

וועז מען האָט געשמועסט וועגן אַ געטאָ, האָט מען אָנגעהויבן אַריינצופירן קיין וואַרשע שפּייז־פּראָדוקטן, און וועד ס׳האָט נאָר געהאַט שכל, כוח און געלט, האָט זיך אָנגעגרייט גענוג עסן. איך אַליין האָב אָנגעגרייט דריי מעטער קאַרטאָפל, אַ מעטער מייערן און אַ קליין מילעכל צו מאָלן גערשטנקאַשע, וואָס מען האָט געקאָכט צוזאַמען מיט קאַרטאָפל.

בעת די דייטשן האָבן געשלאָסן דאָס געטאָ, האָבן זיי נאָר געזוכט וועגן ווי אַזוי צו שליסן אַלע צוגענג. וועז מען וואָלט נישט אַרויסגעטריבן די יידן מיט כוח פון געטאָ, וואָלט מען זיך נאָך אפשר געקענט אַן עצה געבן מיטן עסן, וואָס איז אַריינגעשמוגלט געוואָרן פון דער פּוילישער זייט אויף דער יידישער זייט. די קאָזשע גאַס איז געווען יידיש אין איין זייט, און פון דער אַנדערער — פּויליש. די דייטשן האָבן פאַרמאַכט די פענצטער פון יענער זייט, כדי נישט דורכלאָזן עסנווארג פאַר יידן. דאָך איז דורכגעגאַנגען דאָס גאַנצע עסן פאַר דאָס יידישע וואַרשע דורך רערן. די יידישע טרעגער האָבן דערביי שווער געאַרבעט, ריזיקירנדיק מיט זייער לעבן.

פון טאָג צו טאָג איז אין געטאָ געווארן ערגער. מענטשן זענען געפאַלן אין די גאַסן פון הונגער. די חברה־קדישא האָט געמוזט פירן 10 מתים אין אַן עגלה. ביי יעדן הויז האָט מען געפונען טאָג־טעגלעך געשטאָרבענע פון הונגער.

ס׳זענען באַלד אויסגעבראַכן פלעקטיפוס און אַנדערע עפּידעמישע קראַנקייטן.

נאָך יעדער רייניקונג פון אַ הויף מיט פלעקטיפוס, האָט מען געטריבן נאָך צוויי וואָכן אין באָד אַריין, דערביי זענען פיל געפאַלן פון הונגער. נאָכדעם האָט מען יונגע מענטשן אָנגעהויבן כאַפן אויף אַרבעט, פון וועלכע זיי זענען מער נישט צוריקגעקומען.

אין ניישטאָטער געטאָ

איך אַליין האָב איבערגעאַרבעט מיין פּאַס אויף עלטער, אָבער וען איך האָב געזען, אַז מען נעמט עלטערע אויף, האָב איך זיך אָנגעהויבן אויסבאַהאַלטן. וען איך האָב געזען, אַז די יידישע פּאָליציי קומט מיט אַ ליסטע ביינאַכט כאַפן יידן, בין איך אַריין אין דעם אַליין אויפגעבויטן אויוון פון ברויט. אַ סך מאָל בין איך אַרויף אויפן פערטן שטאָק און זיך באַהאַלטן אונטער די ברעטלעך פון אַ בוידעם.

וען איך האָב געזען, אַז מען קאָן שוין נישט זיין מער אין דעם וואַרשעווער געטאָ, בין איך אַוועק קיין ניישטאָט.

אויף מיאָדאָווע גאַס זענען געשטאַנען דריי וואַכן. אויף דער יידישער זייט — יידן און אויף דער פּוילישער זייט — פּאָליאַקן, און אויך אַ דייטש. דער יידישער פּאָליציאַנט האָט געזומען צו 5 מאַרק און איינגעטיילט פּאַר אַלע דריי. איך בין אַדורכגעגאַנגען, ווייזנדיק אַ שטיקל פּאַפּיר.

קומענדיק אויף דער פּוילישער זייט מיט אַ לאַנגן ווינטער־פּאַלטן טראָגנדיק אַ פּעקל, זענען באַלד צו מיר צו אויף מיאָדאָווע גאַס צוויי שקצים און כלומרשט אויס רחמנות אויף מיר געזאָגט, אַז מ׳וועט מיך דאָ באַלד כאַפן, ווייל כ׳גיי אָנגעטאָן אין אַ לאַנגן פּאַלטן און מיט אַ פּעקל. זיי לייגן מיר פּאָר אַדורכפירן קיין פּראַגע. איך האָב דעם פּרייז געגעבן (פּינף זלאָטעס) און זיי האָבן אונדז אַריינגענומען אין דערמיט און מיר זענען געגאַנגען ביז פּראַגע. אונטער דער בריק האָבן זיי מיר אַלץ אַוועקגענומען, אפילו דעם טלית מיט די תפילין און געדראָט, אַז וען כ׳וועל רעדן איין וואָרט, ברענגען זיי מיר גלייך דייטשן. זיי האָבן מיך באַזוכט און צוגעזומען דאָס גאַנצע געלט און איך האָב שוין געקאָנט זאָגן: „כי במקלי עברתי את הירדן הזה". צוגעקומען ביז פּעלצאָוויזנע, איז געשטאַנען אַ דייטשע וואַך, אָבער זיי זענען געווען באַשעפטיקט מיט כאַפן אַ גרויסן שמוגל ביי אַ פּאָליאַק, און מיר זענען אַדורך בשלום קיין לעגיאָנאָווע.

אין לעגיאָנאָווער געטאָ האָבן מיר געזרוט שבת. איך בין געגאַנגען דאָווענען

אין אַ שטוב און דאָרט געטראָפן פיל סעראָצקער יידן: העניך פּאַסקאָוויטש מיט די קינדער און אייניקלעך; פּסח קאניער און אַנדערע. געעסן האָב איך ביי פייוול הילער.

שבת־צו־נאַכטס האָב איך זיך פאַרבונדן מיט אַ שמוגלער־גרופּע צו גיין קיין ניישטאָט. איך האָב פאַרקויפט דאָס לעצטע העמד און פאַרן געלט האָב איך באַקומען 1 ק״ג ברויט, וואָס איך האָב געגעסן מיט דער פרוי גייענדיק קיין ניישטאָט. אויפן וועג זענען מיר געגאַנגען דורך וועלדער ביז מען איז צוגע־קומען צום טייך נאַרעוו. דאָרט איז געווען די גרענעץ צווישן רייך און געגנראַל־גאָווערנעמענט. דורך סימנים מיט ליכט־באַטעריעס האָבן די קריסטלעכע שמוגלער אונדז איבערגעפירט אין אַ שיפל און געגומען 5 מאַרק פאַר אַ קאָפּ. פאַרטאָג זענען מיר אַריין אין די נאַשעלסקער וועלדער. דאָרטן איז דער הויפּט־שמוגלער אַוועק פון אונדז, און מיר זענען אַליין געגאַנגען דורכן וואַלד ביז הינטער ניישטאָט.

הינטער דער שטאָט האָבן געאַרבעט 100 יונגע יידן, וועלכע דער יידן־עלטסטער האָט געמוזט צושטעלן צו דער אַרבעט. די אַרבעט איז באַשטאַנען אַרויסצונעמען גרויסע שטיינער פון די פעלדער, וואָס האָבן געשטערט צו אַקערן. די שווערע גרויסע שטיינער האָט מען געמוזט צונויפּברענגען אויף איין פלאַץ און מאַכן מעטער־שטיינער צום פאַרקויפן און איבערשיקן צו דער באַן. דאָס געלט האָט דער דייטשער בירגערמייסטער צוגענומען. דער בירגערמייסטער איז געווען פון שלעזיען, גערעדט פויליש און דייטש, אַ געפערלעכער שונא־ישראל. ער האָט זיך נישט געירט אַן דער גומענער נאַגייקע. נאָך דער אַרבעט פלעגן די יידן „אַרגאַניזירן״ וואָס איינער האָט נאָר געקאָנט, עפעס האַנדלען, קויפן ביי גויים און אַריינברענגען אין שטעטל צו עסן.

מיט די יידן האָב איך זיך פאַרבונדן און מיט זיי צוריק, נאָך דער אַרבעט, אַריין אין שטעטל. אַזוי בין איך מיט זיי אויך אַרויסגעגאַנגען צו דער אַרבעט, ווייל איך האָב געוואָלט עפעס האַנדלען און פאַרדינען. אויפגעפאַסט אויף אונדז האָבן פוילישע, אָרטיקע שקצים.

פיל מאָל האָט געטראָפן, אַז דער בירגערמייסטער איז אונדז אַנטקעגן גע־קומען בעת מיר זענען געגאַנגען צוריק פון דער אַרבעט און אונדז רעווידירט, אַבער זיין באַדינער און באַגלייטער איז געווען אַ פוילישער שייגעץ, וואָס איז געוואָרן גוט באַצאָלט דורך דער יידישער קהילה. וועז דער בירגערמייסטער האָט אים געהייסן איינשפּאַנען, האָט ער אַזוי לאַנג געשפּאַנט, ביז ער האָט מודיע געווען די יידן, זיי זאָלן דאָס מאָל גאָרנישט מיטנעמען.

מיט דער צייט האָבן די שקצים נישט מער געוואָלט אַוועקלאָזן אונדז פון דער אַרבעט. מען האָט דעריבער מער נישט געקאָנט האַנדלען גייענדיק צו דער אַרבעט. איך האָב באַשלאָסן אַליין צו גיין אין די דערפער האַנדלען.

12 אַ זייגער ביינאַכט בין איך אַדורכגעקראָכן דעם פאַרקאַן, זואָס איז געווען אַרום געטאָ, און איך האָב זיך געפונען אויף דער פּוילישער זייט. מיין פרוי, וואָס האָט מיך באַגלייט ביז דער פּוילישער זייט האָט די נאַכט זיכער נישט געקאָנט שלאָפן. קומענדיק אין הויז פון דעם אַפּטייקער אויף דער פּוילישער זייט, האָב איך זיך אַרומגעקוקט צי מען זעט נישט קיינעם און בין אַריין אין קירכע־הויף.

איינמאָל, אַריבערגייענדיק אויף דער פּוילישער זייט, האָט מען מיך באַלויכטן מיט אַ לעמפּל און אָנגעהויבן נאָכיאָגן. איך בין אַריין צום אַרגאַניסטער אין הויף און זיך באַהאַלטן צווישן געהאַקט האָלץ. אַזוי בין איך געלעגן אַ פּאָר שעה און האָב אונטערגעהערט צו מען גייט נישט. וועג איך האָב געזען אַז עס טאָגט און מען וועט מיך כאַפן צו דער אַרבעט אויף דער פּוילישער זייט, האָב איך באַשלאָסן צו גיין וויייטער. איך האָב מיך געלייגט אויף אַלע פיר און זיך אַרויסגעריקט פון דעם הויף. איך בין צו צום פאַרקן פון דער קירכע און אַזוי ליגנדיקערהייט געקראָכן אַ שטיק וועג. פלוצים איז מען צו מיר צוגעשפרינגען. איך האָב געמיינט, אַז כ׳בין שוין פאַרלוירן.. דאָס איז געווען אַ פּוילישער היטער פון געטאָ. איך האָב אים עפעס געגעבן און אויך געמאָלדן, אַז מאָרגן קום איך וויידער.

דורך סטעזשקעס אין קאָרן אין די פעלדער, בין איך אַוועק 8 קילאָמעטער. גייענדיק אין וועג דורך אַ וואַלד, האָב איך זיך געלייגט שלאָפן. דאָס איז געווען מיין ערשטער תענוג אָן פּחד צו שלאָפן. נאָכדעם בין איך וויייטער געגאַנגען ביז איך בין אָנגעקומען אין אַ דאָרף. איך האָב דאָרט פאַרקויפט אָנציגער, פלוי־שענע קאָלדרעס אָן טישטעכער, און באַקומען דערפאַר אייער און הינער. אַ גאַנצן טאָג האָב איך מיך אין דאָרף נישט אַרומגעדרייט נאָר אַרויף אויף אַ סטאָלע און איבערגעשלאָפן. וועג איך בין געוואָר געוואָרן, אַז ס. ס.־לייט געפינען זיך אין דאָרף, בין איך אַוועק אין אַ בית־שמוש.

פאַרנאַכט וועג עס איז געוואָרן רואיק אין דאָרף, בין איך וויידער אַרויס האַנדלען. גייענדיק ביינאַכט אַהיים איז געווען פינצטער און מען האָט קיינעם נישט געזען פאַר די אויגן. איך בין נאָר געגאַנגען לויט אַ שטערן. איינמאָל וועג קיין שטערן זענען נישט געווען, בין איך געגאַנגען לויטן זכרון, און צוליב אַ קרייצונג אין די וועגן, אַוועק אין אַן אומבאַקאַנטן דאָרף. אין דער סביבה

זענען געווען אַ סך דערפער פון פֿאַלקס־דייטשן. עס בלייבט מיר נאָר אויפמאַכן אַ טיר און אַריינפאַלן צו אַ פֿאַלקס־דייטש. אָבער באין ברירה ווען ס׳האָט שוין אָנגעהויבן צו טאָגן, האָב איך באַשלאָסן יאָ אַריינצוגיין. עפּענעדיק אַ טיר, האָב איך צו מיין גליק, געטראָפֿן באַקאַנטע גויים. איך האָב זיך אַנטשולדיקט, אַז איך האָב געבלאָנדזשעט און בין ווייטער אַרויס מיטן געדאַנק צו גיין אַהיים.

איינמאָל, דאָס איז געווען פֿאַר פּסח 1941), בין איך אַרויס אין אַ דאָרף און געטראָגן צו פֿאַרקויפן אַן אַנצוג, אַ רעגן־מאַנטל, אַ שטיק שניט־סחורה און אַ פּלושענע קאָלדרע אַרום זיך. קומענדיק אין אַ הויז, האָב איך פֿאָרגעלייגט די זאַכן צום פֿאַרקויפן. דאָרט האָט זיך מיט מיר פֿאַרבונדן אַ יידישער בחור, פּלוטניק, פון נייַשטאָט, און צוזאַמען האָבן מיר געקויפט 150 אייער. פון דער־ווייטנס האָט אונדז באַמערקט אַ דייטשער סעקוועסטראַטאָר. ער האָט אָנגעהויבן שרייַען: „האַלט"! ער איז געווען פון אונדז בערך 200 מעטער. זאָגט דער חבר צו מיר, אַז מיר זאָלן אַנטלויפן. איך האָב נישט געהייסן אַנטלויפן, מחמת ער האָט זיכער געוואָר און אין פּעלד איז נישטאָ קיין שוץ קעגן אים. מיר זענען געלאָפֿן און באַהאַלטן די 150 אייער אין הויף. דער רשע איז אויך אַריין אין הויף און האָט אונדז פֿאַרהאַלטן. באַמערקנדיק די באַהאַלטענע אייער, פּרעגט ער אונדז, וואָס מיר טאָן דאָ. מיר האָבן געענטפֿערט, אַז מיר אַרבעטן אין דער סביבה. ער האָט אונדז אַריינגענומען אין אַ שטוב פון אַ קריסט, אים פֿאַראַנט־וואָרטלעך געמאַכט פֿאַר אונדז און אַליין געגאַנגען ברענגען אַ וואָגן אונדז אַוועקצופירן. אין דער צייט האָב איך די זאַכן אַוועקגעלייגט ביים קריסט. ווען ער איז צוריקגעקומען מיט דער פור, האָב איך געהאָט אויף זיך נאָר דעם אַנצוג מיטן רעגנמאַנטל. ער הייסט אונדז אַרויפגיין אויפן וואָגן, און מיר פרעגן אים „וווּ־אַהין?" זאָגט ער — קיין שטשוטשין. זאָגן מיר, אַז מיר געהערן קיין נייַ־שטאָט און ער זאָל אונדז אָפּפירן צו אונדזער בירגערמייסטער. ער האָט נישט געוואָלט, מיר בעטן אים רחמים, אָבער ער בלייבט בייַ זיינס. באין ברירה, מיט געוואָר אין האַנט, פּירט ער אונדז צו דער קאַמאַנדאַ קיין שטשוטשין, און מיר מיינען, אַז דאָרט וועט מען אונדז אומברענגען. דער קאַמענדאַנט פון דער פֿאָליצייַ האָט געמאַכט אַ רעוויזיע און געפונען בייַ אונדז אַ פּעקל מיט אייער.

ער שרייט: „אונדזערע סאָלדאַטן אין שפּיטעלער און אויפן פראָנט דאַרפן דאָס האָבן און איר שמוגלט דאָס"! ער באַזוכט אונדז און געפינט אויך אַ פּאָר מאַרק און נעמט זיי צו. דער פאָלקס־דייטש עפּנט מיר אויף דעם פּאַלטן און ווייזט דעם קאָמענדאַנט אַז איך טראָג צוויי אָנציגער מיט אַ מאַנטל. „ער איז דאָך אַ שמוגלער" — ענטפערט אים דער קאָמענדאַנט — זיי זענען שוין צו מיין דיספּאָזיציע, דו קאָנסט שוין גיין!", דערנאָך זאָגט ער צו אונדז: „נעמט די אייער און טראָגט זיי אין קיך אַריין צו דער קעכין פון דער קאָמאַנדאַנטור, עס איז דאָך אַ שאָד אַזויפיל אייער צו צעברעכן".

דער קאָמענדאַנט פאַרשליסט אונדז אין אַ דאַרפישער „קאָזע" (צייטווייליקע תפיסה) דער חבר מיינער הייבט אָן צו ווינען און שרייט: „מאַמע, העלף מיר"! איך הייס אים זאָגן אַ שטיקל תהילים ממעמקים קראתיך ה'. עס האָט נישט לאַנג געדויערט ווי די טיר האָט זיך געעפנט און דער קאָמענדאַנט קומט צו אונדז און זאָגט, אַז ווען מיר וועלן צעשניידן די בעלקעס, וואָס ליגן אויפן הויף, וועלן מיר זיין פריי.

דאָרט איז געווען אויף אַ צוויי דריי טעג אַרבעט. דער קאָמענדאַנט האָט באַפוילן אונדז צושטעלן די כלים צו דער אַרבעט.

דעם שליח, וואָס האָט געברענגט די כלים, האָבן מיר געבעטן צו זאָגן דעם קאָמענדאַנט, אַז מיר זענען שוין צוויי טעג הונגעריק, ער האָט דאָן באַפוילן, אַז דאָס וואָס בלייבט אין קיך, זאָל די קעכין אונדז געבן צו עסן.

דריי יאָר האָב איך שוין אַזאַ עסן נישט געעסן — קאַרטאָפל, יויך, פלייש מיט ווייסער חלה. נאָך די דריי טעג אַרבעט, האָבן מיר מודיע געווען דורך דער קעכין, אַז די אַרבעט איז געענדיקט. דאָן פרעגט ער זי צי עס איז נאָך דאָ אַרבעט פאַר אונדז. זי האָט געהייסן אָפּוואַשן אלע פּאָדלאָגעס און אַרײַנגעגאַנגען זאָגן, אַז מיר בעטן די פּעסער צוריק און אַ שיין אויף אַהיים־צוגיין. ער דראָט אונדז, אַז אויב מיר וועלן זיך נישט באַלד אָפּטראָגן, וועט ער אונדז דערהרגענען. מיר זענען באַלד אַנטלאָפן און, פאַראייניקנדיק זיך מיט אונדזער קאָמאַנדאָ, צוזאַמען אַריין קיין ניי־שטאָט.

די יללה און פרייד ביי מיר אין שטוב איז געווען אַ גרויסע. איך האָב נאָך אָפּגערעכט דעם לעצטן סדר פּסח מיט ארבע כוסות פון רויטן באָרשט.

נאָך סוכות 1941 האָט מען פאַרשטעלט דאָס געטאָ מיט וואַכן פון ס. ס. און פאָלקס־דייטשן מיט געווער אין די הענט און באַפוילן, מ'זאָל נישט אַרויס. אין משך פון דער צייט האָב איך מיט נאָך יידן געאַרבעט אין פולטוסק און אומגעגנט ביזן סוף יאָר 1941. דאָרט זענען קיין יידן מער נישט געווען, אַלע שולן זענען

פאַרבראַכט געוואָרן. מיר האָבן געאַרבעט ביי פּלאַנטירן (אויסגלייכן דעם באָדן).

וועג עס איז געקומען דער באַפעל אין די ליצטע טעג פון יאָר 1941 צו ליקווידירן דאָס ניי־שטאָטער געטאָ, האָט מען אונדז צוריקגעשיקט קיין ניי־שטאָט.

דאָס געטאָ איז געוואָרן פאַרמאַכט. מיר האָבן געווּסט, וואָס עס דראָט אונדז. איך האָב געפּלאַנט מיט דער גאַנצער פאַמיליע אַרויסצוגיין אין דער וועלט אונטער דער שטאָט אין אַ וואַלד אַריין און מיטנעמען שפּאָדלעס. אויסגראָבן אַ קאָפּיעץ אונטער דער ערד, דאָרטן ווויינען, און פון צייט צו צייט אַרויסגיין אין די דערפער בעטן עסן. אָבער וועג עס איז געקומען די לעצטע מינוט וועג מען האָט באַדאַרפט אויספירן דעם פּלאַן, האָבן זיך די הענט בשום אופן נישט געלייגט און מיר זענען נישט אַרויס.

צוויי וואָכן זענען מיר געווען באַלאַגערט דורך די מונדירטע פאָלקס־דייטשן. וועג עס האָבן זיך צוגעריקט די לעצטע פּאָר טעג, איז געקומען אַ באַפעל צו די יידן־עלטסטע, מ׳זאָל צושטעלן אַלע קאָליקעס און אַלטע יידן. די אַלטע פרומע פאַמיליעס זענען אַוועק אויפן זאַמל־פּלאַץ. אויך דעם יידן־עלטסטן האָט מען דעמאָלט אַרויסגעפירט.

אַלע אַלטע יידן און קאָליקעס זענען אויפגעלאָדנט געוואָרן אויף פויערישע וועגענער, זיי צוגעפירט צו דער נאָענטסטער באַן־סטאַציע, און מיט נאָך יידן פון אַנדערע שטעט געשיקט קיין אוישוויץ.

דורך דער צייט זענען אַרײַנגעטריבן געוואָרן אין ניישטאָטער געטאָ יידן פון דראָבנין, שטשוטשין און אַ טייל פון טשעכאָנאָוו. די ענגשאַפט אין געטאָ איז געווען זייער גרויס. 7—8 פאַמיליעס האָבן געווווינט אין איין שטיבל. ביי מיר האָט מען צוגעזעצט עטלעכע פאַמיליעס — אַ דראָבנינער היטלמאַכער מיט פֿינף דערוואַקסענע מיידלעך. זיין גאַנץ פאַרמעגן איז באַשטאַנען פון אַ בעט, צוזויפגעקלאַפּט פון ברעטער, מיט אַ ביסל שטרוי. אין דעם איז געשלאָפן די גאַנצע משפּחה מיט די קינדער. אין אַ בעט אין אַ צווייטן ווינקל איז געשלאָפן אַ פאַמיליע — אַ פרוי, צוויי קינדער מיט אַ פלעמעניצע.

איינמאָל פאַרטאָג איז געקומען אַ באַפעל, אַז אין מיטן דער נאַכט פירט מען אונדז אַלע אַרויס. דאָס לעצטע מאָל האָט דער בעקער געבאַקן ברויט. אין מיטן דער נאַכט האָט מען צונויפגענומען די יידן אין מאַרק. דער שונא־ישראל, דער בירגערמייסטער, האָט באַפוילן אין אַלע דערפער צו צושטעלן פאָדוואָדעס. מיר זענען אַוועק צו פוס, און דאָס בעטגעוואַנט אויף די פאָדוואָדעס (פויערים וועגענער). פון ביידע זייטן האָבן געהיטן פאָלקס־דייטשן און שטורמיסטן און זיי האָבן אונדז אַרײַנגעטריבן קיין פלאָנסק אין דעם יידישן געטאָ.

מען האָט אונדז איינקוואַטירט אין יידישע שטובן, פון עסן האָט מען שוין נישט געווויסט אין פלאַנסק. פֿלוצלינג קומט אַ באַפעל, אַז אַלע יידן מוזן זיך צושטעלן אויפן מאַרק. דאָרט האָבן מיר געקריגן אַ באַפעל, אונטער דער דראָונג פון טויט־שטראָף, אַוועקצוגעבן דייטשיש געלט. די פאַלקס־דייטשן זענען אַרומגע־גאַנגען מיט וואַליזקעס און יעדער איינער האָט אַריינגעוואַרפן, וואָס ער האָט געהאַט. נאָך אַ געוויסער צייט האָבן זיך אָנגעהויבן רעוויזיעס פון זוכן געלט ביי מענטשן. מען האָט אַרויסגענומען אַ ייד פון דער רייע, אים באַזוכט און געפונען קליינגעלט און דערפאַר דערשאָסן אים אויפן אָרט.

אַזוי ווי מיין פרוי איז געגאַנגען שיין אָנגעטאָן, האָבן זיי געמיינט, אַז זי איז רייך. מען האָט זי אַוועקגענומען מיט נאָך פרויען אין אַ קאַמער אַריין און געזוכט ביי איר אין פאַרבאָרגענע פלעצער געלט. איך האָב געמיינט, אַז זי איז שוין פאַרלוירן, אָבער זי איז צוריקגעקומען. נאָך דער סצענע האָט מען אַלע געהייסן אַהיים גיין.

אין אַ טאָג אָדער צוויי שפּעטער האָט מען געהייסן אַלע ניישטאָטער אַרויס־גיין און מען האָט אונדז געזאָגט, אַז מען פירט אונדז צו דער באַן. מיר זענען געגאַנגען צום אומשלאַגס־פלאַץ. דאָרט אויפן פלאַץ האָט מען אונדז געטיילט ברויט. איך האָב מיטגענומען צוויי פלעשער וואַסער, ווייל איך בין שוין איינמאָל געפרווועט געוואָרן ביים סעראָצקער טרייבן און געווויסט, אַז דורשט איז ערגער ווי הונגער.

טרייבנדיק פיר קילאָמעטער צו פוס פון דער יידישער געטאָ ביז דער באַן, האָט מען אונדז אויסגעשטעלט אין פינפטלעך. טרייבנדיק שנעל דורך ס. ס.־לייט, האָט קיינער נישט געווואָלט בלייבן דער לעצטער. מיט מיר אין מיין רייע איז געגאַנגען אַ פרוי, אַן אלמנה מיט אַ קליין זעקס יעריק יינגל. ווייזט אויס, אַז דער מאַן אירער האָט שוין נישט געלעבט. וועג די שטורמיסטן האָבן געטריבן שנעל צו לויפן, האָט דאָס קליינע יינגעלע, פאַרשוואַכט און פאַרהונגערט, נישט געהאַט מער קיין כוח צו לויפן. די געוואָלדן פון דעם קינד צו דער מוטער איז אַרויפגעגאַנגען אין הימל אַריין. דאָס קינד האָט געבעטן פון דער מאַמען, זי זאָל אים נעמען אויף די הענט אָבער די מוטער אַליין, נישט האָבנדיק קיין כוח, האָט געשלעפט דאָס קינד פאַר דער האַנט און געשריגן אויף אים. זענדיק די סצענע, האָב איך געכאַפט דאָס קינד אויף די פלייצעס און אים שטיל געמאַכט. וועג מען האָט מיך געוואָרנט, אַז איך וועל בלייבן אונטערשטעליק און קריגן געשלאָגן, האָב איך נישט געענטפערט, נאָר איך האָב דאָס קינד געטראָגן אַ לענגערע צייט און אָפּגעווישט זיינע טרערן.

קומענדיק צו דער באַן האָט מען אונדז אַריינגעטריבן מיט קלעפ אין די וואַגאָנעס, איין פלאַש וואַסער איז דערביי געווארן צעקלאַפט. איך בין געבליבן מיט איין פלאַש אויף צוויי טעג פאַרשלאָסן אין די וואַגאָנעס.

נאָך צוויי מעת־לעת וואַנדערן איבער פאַרשידענע סטאַציעס, זענען מיר, אַלע אויסגעשעפטע, שפעט בײַנאַכט אָנגעקומען אויף דער טרויעריקער סטאַציע אוישוויץ. דאָס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון חודש יאַנואַר 1942.

אוישוויץ...

אני הגבר ראה עני בשבט עברתו. ומי יתן עיני פלגי מים ומקור דמעה ואבכה יומם ולילה את שבר בת עמי. מי יתנני אבר כנשר ואתבודד על ראשי ההרים ואשא נהי על אחי ואחיותי אשר במו עיני ראיתי איך הם נשרפו ונחנקו בכבשן האש.

נאָכן אַרויסטרייבן אונדז פון די וואַגאָנען, אָנקומענדיק אין אוישוויץ, האָט מען מיך אָוועקגעשטעלט צוזאַמען מיט מיין פרוי צווישן עלטערע מענטשן, וואָס האָבן באַדאַרפט אָפגיין גלייך אין קרעמאַטאָריום.

די ס. ס.־לייט, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי דער באַן, האָבן אַדורכגעקוקט די מענטשן. וועמען ס'איז זיי געפעלן אַ פנים האָבן זיי אים אַריבערגעשטעלט צו די וועלכע דאַרפן גיין אין אַרבעטסלאַגער. הגם מען האָט נאָך דעמאָלט געוני נישט געווּסט וווהין מ'וועט פירן, האָב איך באַמערקט וויפיל יידן ווילן אַריבערלויפן פון איין רייע צו דער אַנדערער, וועלכע האָבן באַדאַרפט גיין אין לאַגער אַריין, אָבער די ס. ס. האָבן זיי נאָכגעיאָגט מיט קלעפ פון קאָלבעס פון די ביקסן און זיי צוריק איבערגעשטעלט. אַדורכקוקנדיק די מענטשן איז צו מיר צוגעקומען אַן ס. ס.־מאַן און האָט מיך געהייסן איבערגיין אין דער צווייטער רייע צו די אַרבעטער. דאָן זאָג איך צו דער פרוי מיינער: „איך שייד זיך נישט מיט דיר, דאָרט וווּ דו גייסט, גיי איך". זאָגט די פרוי צו מיר: „משה! גיי שטעל זיך איבער אין יענער זייט, אפשר וועסטו בלייבן לעבן, וועסטו נעמען נקמה פאַר מיין בלוט". בעת דעם שמועס האָט מיך אַוועקגעריסן דער ס. ס.־מאַן, און כ'בין אַוועק צו דער רייע, וואָס דאָרף גיין אין לאַגער אַריין.

די פרויען האָט מען צונויפגענומען אין אַן אַנדערער זייט, בערך 100 יונגע פרויען האָט מען אַוועקגעשטעלט באַזונדער, אַריינצוגיין אין לאַגער אַריין. איך, ווי אַ גלייביקער, האָב דערין געזען אַ נס.

די יידישע קאָמאַנדע־לייט, וואָס האָט זיך געהרופן „קאַנאַדע", האָבן מיט כוח

אַוועקגענומען די קינדער פון די יונגע מאַמעס און זיי איבערגעגעבן די אַלטע פרויען אָדער באָבעס, כדי די יונגע פרויען זאָלן קענען אַרײַנגיין אין לאַגער אַריין, מחמת צוליב די קינדער האָט מען אויך יונגע פרויען געשיקט אין דער זײַט פון טויט. האַרצרייסנדיקע סצענעס האָבן זיך דאָביי אָפגעשפילט. פון 1800 יידן, וואָס זענען אַרויס פון ניי־שטאָט, זענען 350 מענער און 100 פרויען אַריין אין לאַגער, און צווישן זיי — איך און מיין פרוי. פון די אַלע איז נאָכן קריג געבליבן סך הכל מענער און פרויען עטלעכע און צוואַנציק פון אַ שטאָט פון 1800 יידן זענען געבליבן דריי מנינים.

גייענדיק פון דער באַן אין מיטן דער נאַכט צו פוס אין לאַגער אַריין, האָט מען אונדז אַרײַנגעטריבן אין אַ בלאָק. פון שלאָפן איז קיין רייד נישט געווען. מיר זענען געשטאַנען אויף די פיס אַ גאַנצע נאַכט. פון צייט צו צייט איז אַרײַנגעלאָפן אַ קאַפּאַ מיט אַ לאַנגער נאַגייקע, און יעדער איינער האָט זיך צוגעשטופט צו דער וואַנט. צו די פענצטער זענען צוגעקומען יידישע העפטלינגען, כדי צו „אַרגאַניזירן" עפעס עסן פון די פריש אָנגעקומענע. זיי האָבן אונדז געזאָגט: „מ׳וועט אייך באַלד אַלץ צונעמען, דעריבער גיט אונדז", אַזוי האָבן מענטשן אָנגעהויבן זיך טיילן מיט וואָס זיי האָבן געהאַט.

צומאָרגנס אינדערפרי האָט מען אונדז געפירט אין באָד אַריין, אַוועקגענומען אַלץ פון אונדז און באַקומען לאַגער־אָנגעטעקץ פון סחורות, געמאַכט פון האַלץ. מיר זענען שיער נישט געפרירן געוואָרן פון קעלט. צוויי וואָכן האָט מען אונדז געהאַלטן אָפגעשלאָסן אין קאַראַנטין, צוליב אַ חשד פון פלעק־טיפוס אין די געטאָס, אָבער רוען האָט מען אונדז אויך נישט געלאָזט. וועג אַלע העפטלינגען זענען אַרויס אין דערפרי צו דער אַרבעט, האָט מען אונדז אויס־געשטעלט אויפן בלאָק־הויף, אַזוי האָט מען געמוזט שטיין 8 שעה ביז אַלע קאָמאַנדעס זענען אָנגעקומען פאַרנאַכט פון דער אַרבעט און געמאַכט אַן אָפּעל צי ס׳פעלט נישט קיינער.

וועג די רעכענונג האָט געשטימט פון גאַנצן לאַגער מענטשן, דאָן זענען אַלע אַריין אין בלאָק. מ׳האָט באַקומען פאַרנאַכט דאָס ביסל שלעכטע מיטיק און מ׳האָט אונדז אָנגעהויבן לערנען ווי מיר דאַרפן שטיין מיטן שיסעלע ביי די קעסלען. דער בלאָק־עלצטער האָט אַריינגעגאָסן דאָס ביסל זופ און גלייך האָט מען געמוזט אַנטלויפן (דאָס איז געווען אין בלאָק). אין אַ פאָר מינוט האָט דאָס עסן געמוזט ווערן אינגאַנצן פונאַנדערגעטיילט. פאָר פחד האָבן זיך די ענט געוואָרפן. וועג ס׳איז נישט געלונגען וועמען אַוועקשטעלן דאָס שיסעלע געגוי אויפן ראַנד פון עס־קעסל, האָבן די מערדער מיט דעם לעפל קאָכעדיק עסן

דערלאַנגט איבערן קאָפּ און דאָס ביסל עסן שוין מער נישט געגעבן.. טייל האָבן נישט געוואָלט דאָס ביסל עסן און נישט קריגן געקלאַפּט פון די באַנדיטן — די בלאָק־עלצטע.

אין משך פון די צוויי וואָכן קאַראַנטין (איזאָלאַציע) האָבן מיר נישט געקאָנט האָבן קיין שום ידיעה פון די פאַמיליעס, ווייל מ׳האָט קיינעם צו אונדז נישט צוגעלאָזט. נאָך די צוויי וואָכן, וועלן מיר האָבן שוין געקריגן די נומערן אויף די הענט (דער נומער איז געמאַכט געוואָרן אויף דער האַנט מיט שטעכן פון אַ נאָדל מיט טינט) און געווען אַנגעטאָן ווי אַלע העפטלינגען, האָט מען אונדז געהייסן גיין צו דער אַרבעט.

ס׳זענען געקומען קאָפּאָס פון פאַרשידענע געפערלעך שווערע קאָמאַנדאָס, וווּ מענטשן זענען ביי זיי דורך שלאָגן געפאַלן ווי פליגן — פון הונגער, פון קעלט און פון דער שווערער אַרבעט. זיי זענען געקומען זוכן פרישע קרבנות צווישן די ניי אָנגעקומענע.

דעם ערשטן טאָג בין איך אַריינגעפאַלן אין אַ קאָמאַנדאָ וואָס האָט אַרויס־גענעלעפּט מיט מאַשינען זאַמד פון וואַסער. בערך 7—6 ק״מ האָבן מיר הונגעריק באַארבעט פירן האָמערס און פאַרשידענע אייזערנע כלים צו דער אַרבעט און צוריק. מען האָט זיך אויפן וועג אַהיים אָנגעהאַלטן אין אַ חבר, אַדער דער חבר אין מיר. נישט גיין צו דער אַרבעט איז אָפּט געווען ערגער. קומענדיק צוריק צו מיין בלאָק 10 (אוישוויץ 3, אַ רעפּרעזענטאַנץ־לאַגער), זענען מיר געשטאַנען אויפן אָפּעל אַ לענגערע צייט ביז אַלע קאָמאַנדאָס זענען געקומען צוריק און איבערגעגעבן די שטורמפירער ביים טויער אַלע צאָלן פון זיי, און על פּי נס האָט אַלץ געשטימט.

אין אונדזער בלאָק פון די פריש אָנגעקומענע, האָב איך געהערט אויסרופן: „ווער ס׳איז אַ שניידער, זאָל אויפהייבן די הענט״. מען האָט איבערגעציילט די וואָס האָבן אויפגעהויבן די הענט און זיי געהייסן אַרויסגיין פון דער ריי אין נאָכן עסן, זיך רעגיסטרירן אין דער שרייבשטובע. מען האָט ווייטער געפרופן: „ווער איז אַ שוסטער, עלעקטריקער און אַנדערע פאַכלייט, זאָלן אויפהייבן די הענט.

האָב איך געטראַכט: רבונו של עולם, ווען מיין פאָטער וואָלט מיך געלערנט אַ פאַך, אפשר וואָלט איך אויך געקאָנט איבערלעבן, ווייל אַזוי אַרבעטן איז נישט מעגלעך אויסצוהאַלטן.

אין דער מינוט רופט מען אויס: „ווער איז קאָרב־מאַכער — אויפהייבן די הענט״. איך האָב שוין געהאַט פאַרגעסן, אַז כ׳האָב דאָס אַמאָל געלערנט אַלס

חלוץ אין „הפועל המזרחי" גרייטנדיק זיך צו די הכשרה קיין ארץ־ישראל, האָבן די עלטערן מיך צוגערעדט לערנען אַ פאַך און איך בין דעמאָלט אַוועק צו אַ פּאָליאַק, באַצאָלט 200 זלאָטעס אויסלערנען זיך פלעכטן קוישן. (מיין פאַך איז פריער געווען אייל־מאַכער) ווען מ'האָט אויסגערופן, „ווער ס'איז אַ קאָרבן־מאַכער זאָל הייבן די האַנט", איז מיר דאָס אַריין אין קאָפּ און נאָכן אויפהייבן די הענט, האָט מען מיך געהייסן אַרויסגיין פון דער ריי. מ'הייסט מיך נאָכמיטאָג קומען אין שרייבשטוב. ווען כ'בין דאָרט געקומען, זיצט אַ שרייבער, אַ פּאָליאַק, זאָגט ער צו מיר אויף פּויליש: „אַ פּוילישער ייד איז אַ קויבער־מאַכער?" אָבער ווען איך דערצייל אים, אַז כ'האָב באַצאָלט אַ פּאָליאַק 200 זל. פאַר אויסלערנען, גלייבט ער מיר און ער גיט מיר אַ צעטל און הייסט מיך גיין צום בלאָק. דער בלאָקאָווער גיט מיר אַ גרויסע פּאָרציע ברויט אויף מאָרגן און אַ זופּ אָפּצועסן, און הייסט מיך גיין פון 10טן בלאָק אין 4טן בלאָק, צווישן בלויז פּאָליאַקן. דער 10טער בלאָק איז באַשטאַנען פון בלויז איצט אָנגעקומענע יידן — אונטער אַ פּוילישן בלאָקאָוון, אַ רשע גרעסער ווי המן. פאַר גאָרנישט האָט ער געקנאַקט מיט דער נאַגייקע. אונדזערע זענען נעבעך געשטאַנען צווישן די בעטן, מורא אַרויסצוגיין אַ טריט פאָרנט מורא געהאַט צו רעדן אַ וואָרט. דער טויט־פּחד איז געווען אין בלאָק אין לשער. פאַר יעדער זאַך האָט מען באַקומען געשלאָגן: פאַרן עסן, פאַרן שלעכט מאַכן דאָס בעטל א. אַ. ביי יעדער קלייניקייט פלעגט ער זידלען מיט גראָבע ווערטער. ווען מ'האָט מיך איבערגעפירט אין 4טן בלאָק, בין איך אַרויס ווי פון גיהנום אויף דער פריי.

אין 4טן בלאָק זענען געווען בלויז פּאָליאַקן און אוקראַאינער. מ'האָט גע־שפּילט אויף האַרמאָשקעס, פריי זיך באַוויגן, פריי און הויך גערעדט. איך — איין ייד — בין פאַרלוירן געוואָרן צווישן זיי. צומאָרגנס אין דער פרי נעמט מען מיך שוין אַוועק אויף אַרבעט צו אַ קאָמפּאַניע, וואָס הייסט „קאָמאַנדאָ גערטנעריי־רייסקע" (אַ פּויליש דערפל).

די קאָרבן־מאַכער האָט מען געשיקט 10 ק"מ צו דער ווייסל שניידן „וויעט־קעס" (דינע שטעקעלעך). קומענדיק אויף דער לאָנקע פון דער ווייסל צו שניידן די וויעטקעס זענען מיינע כוחות נישט געווען ווי פון די גויים, האָב איך באַקומען געשלאָגן פון אַ קאַפּאָ, אַ געפערלעכן שונא־ישראל. דערנאָך האָבן די שקצים געמסרט פאַרן שאַרפפירער, אַז דער ייד אַרבעט נישט.

דאַן קומט צו מיר דער שאַרפפירער און שרייט: „פאַרפלוכטער ייד, האָסט געזאָגט ליגן, איך וועל דיך לערנען, דו באַקומסט שטיי־בונקער". די שקצים לאַכן פון מיר. ווען ס'קומט מיטאָגצייט (קיין מיטאָג האָט מען נישט געברענגט)

איז געווען אַ שעה רו. די אַרבעטער מאַכן פייער, וואַרעמען זיך און דערציילן פאַרשידענע אַנטיסעמיטישע מעשיות וועגן יידן. דאָס טוען אויך די ס. ס.־לייט, זיי דראָען: „אויף דעם פייער וועט מען דיך באַלד אַרויפהאָקן און פאַרברענען". איך בין איין ייד צווישן אַזויפיל וועלף.

אין דער צייט נעם איך אַ פאָר וויעטקעס און הייב אָן פלעכטן אַ ראַנד פון אַ קויש. כאָפן מיר אַרויס די שקצים די דענקע און מיט אַ געלעכטער פון דעם וואָס דער יודע מאַכט! זיי ברענגען דאָס פאַרן שאַרפפירער. וועלן ער זעט די אַרבעט, קומט ער צו מיר און זאָגט כהאי לישנא: „יודע, האָסט גליק, וואָס דו קענסט אַרבעטן, וועלן נישט וואָלט איך דיך פאַרטיק געמאַכט". נאָכמיטאָג האָט מען מיך שוין מער נישט געדודפט. אין לאַגער האָט מען מיר שוין נישט געגעבן בלויז צו שלעפן.

צומאָרגנס אינדערפרי קומט אַ באַפעל, אַז די פאַכלייט גייען מער נישט צו דער ווייסל שניידן וויעטקעס, נאָר מיר גיין מיט אין די גערטנערייען. דאָרט גיט מען אונדז אָפּ אַ שטוב און ס׳וועט אויפגעקלאַפּט טישלעך צו דער אַרבעט און מ׳זעצט זיך אַוועק פלעכטן קאָרבן. פון די אַלע פאַליאַקן, וועלכע האָבן זיך אָנגעגעבן אַלס בעלי־מלאכות, האָט נאָר געקענט גוט אַרבעטן אַ יונגער פאַליאַק, וואָס האָט געענדיקט אַ פאַך־שול. אויפן צווייטן אָרט בין איך געווען. די רעשט קריסטן האָבן זיך נאָר אַריינגעגנבעט צו דער אַרבעט. דורך פראָטעקציע האָבן זיך אַריינגעריסן צו דער אַרבעט אַ פוילישער פראָפעסאָר און אַ פוילישער קאַפּיטאַן, וועלכע האָבן גאָרנישט געקענט. אין שטוב איז געווען וואָרעם. כדי די הענט זאָלן נישט אָפשטיין פון דער אַרבעט, מוז זיין וואָרעם.

אָנהייבנדיק די אַרבעט האָב איך געזען, אַז כ׳האָב שוין פיל פאַרגעסן, אָבער צוקוקנדיק זיך ווי דער מייסטער אַרבעט, האָב איך אים נאָכגעמאַכט. די רעשט זענען געזעסן מאַכנדיק זיך אַרבעטן. די ס. ס.־לייט קומען אַלע פינף מינוט אַריין זען ווי דער מייסטער אַרבעט און איך פלעכט אַ קויש און די אַנדערע זיצן ווי גולמס און האַלטן ביים אָנהייב. ער האָט שוין פאַרשטאַנען, וואָס דאָ קומט פאָר. פון דעמאָלט אָן האָט מען מיך טראַקטירט אַ ביסל אַנדערש. די שקצים האָבן שטאַרק מורא געהאַט מ׳זאָל זיי נישט אַרויסוואַרפן פון דער קאַמאַנדאָ. צו וועמען גייט מען? „יאָ ביעדאָ — טאָ דאָ זשידאָ" (אין אַ נויט — צום ייד). פאָר ברויט, וואָס זיי האָבן באַקומען אין די פעקלעך, האָבן זיי געמאַכט מיט מיר אַ מסחר. דאָס וואָס איך האָב אָפגעאַרבעט האָבן זיי צוגענומען און דאָס וואָס זיי האָבן געמאַכט, האָב איך פאַרענדיקט. דערווייל האָב איך געהאַט ברויט

און אַ וואַרעמע שטוב. איך בין געווען אומרואיק וועגן גורל פון מיינע נאַענטע און באַקאַנטע. מיין מנוחה איז פאַרשטערט געוואָרן

די זאַנדער־קאַמאַנדאָ שלעפּן די פאַרגאַזטע יידן אין קרעמאַטאָריע

וועג איך בין אַמאָל אַרויס ביינאַכט געווויר־וועלן אין 10טן בלאָק וואָס עס הערט זיך ביי די שטעטישע, האָבן זיי מיר דערציילט וועג ס׳איז אין שפּיטאָל. דאָרט האָבן געאַרבעט יידישע דאָקטוירים און גערעטעוועט מענטשן מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט, אָבער וועג דאָס שפּיטאָל האָט זיך פאַרפילט, זענען געקומען ס. ס.־לייט מיט אויטאָבוסן און באַפוילן, אַז די דאָקטוירים מיט די דינער זאָלן אַוועק. זיי האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך באַנדיטן און אַרויסגעטריבן אַלע קראַנקע אויף די אויטאָס און אַוועקגעפירט קיין „בזשעזשינקע״ (אַ וואַלד — עטלעכע קילאָמעטער אונטער אוישוויץ), דאָרטן זענען געשטאַנען קרעמאַטאָריעס. וועג דאָס שפּיטאָל איז געבליבן ליידיק, זענען מענטשן ווייטער געגאַנגען אַהין אַריין. די גאַנצע צייט ביז מ׳האָט אים ווידער אויסגעליידיקט. דערווייל איז געלונגען אַ טייל מענטשן צו ווערן געהיילט און צו קומען צוריק אין לאַגער. וועג כ׳פלעג זאָגן מוסר פיל יידן: „יידן גייט נישט אין שפּיטאָל, מ׳פירט אייך אַלע פון דאָרט אַרויס אין קרעמאַטאָריום״, — האָבן מיך פיל אָפּגעזידלט און געזאָגט: „זעסט דאָך, עס קומען מענטשן צוריק״. אָבער אין אמתן איז אַ קליינער צאָל צוריקגעקומען. וועג דאָס שפּיטאָל איז פאַרכולט געוואָרן, האָט מען אַלע ווידער אַוועקגעפירט אין קרעמאַטאָריום.

אַזוי איז פון די 350 יידן אין משך פון איין חודש צייט קיין 100 נישט געבליבן. וועו מיר זענען צוריקגעקומען פון דער אַרבעט — האָב איך זיך נאָכגעפרעגט, וואָס איז געווָארן מיט די פרויען. אַז מ׳האָט דערציילט אַ יידן, אַז ער האָט שוין נישט קיין פרוי און קינד ווייל זיי זענע פאַרברענט געווָארן, האָט ער יענעם אַנגעשפּיגן אין די אויגן אַריין. זיי האָבן זיך איינגערעדט, אַז די פרויען האָט מען אַוועקגעשיקט אַרבעטן אין אַ צווייטן לאַגער, און אַז גרופּן צו 5 קינדער ווערן געהיטן פון אַ פרוי...

דורך דער צייט האָב איך אַפּגענומען אַ גרוס פון מענער וואָס זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט, אַז זיי האָבן געזען אַ קאָמאַנדאָ פרויען אַדורכגיין לעבן זיי צו דער אַרבעט און צווישן זיי געפינט זיך מיין פרוי. וועו איך בין געווָאָר געווָארן, אַז די פרוי לעבט, האָב איך אָנגעהויבן זוכן עצות ווי אַזוי זיך מיט איר צו זעען. איך האָב געשיקט דורך דער מענער־קאָמאַנדאָ, וואָס קומט אין פרויען־לאַגער: עלעקטריקער, שלאָסער, סטאָלאַרעס א. אַ. ו. אַ בריוו, אַז איך לעב און בין אין דער גערטנעריי־רייסקי, האָט זי זיך צוגעשטעלט צו דער גרופּע, וואָס גייט אַרויס דאָרטן אַרבעטן.

איך האָב איינגעהאַנדלט אַ ביסל קאַרטאָפּל פאַר אַ פּאָרציע ברויט און זיי אָנגעטאָן אויפן פּאָסעק. אַזויערנאָך בין איך אַוועק צו דער אַרבעט און כ׳האָב אַרויסדערלאַנגט מיין פרוי געבראָטענע קאַרטאָפּל. איינמאָל באַפּעלט מיר די פרוי, אַז זי האָט נישט קיין שיך. זי איז געקומען מיט שמאָטעס אַרומגעוויקלט אויף די פיס צו דער אַרבעט און ס׳דראָט איר אַוועקגעשיקט צו ווערן אין קרעמאַטאָריע. דאַן האָב איך דורך אַן אויסטויש אָרגאַניזירט ביי מיר אין בלאָק אַ פּאָר שיך. צומאָרגנס פרי האָב איך איינגעקוועטשט די 2 שיך אונטערן פּאָסעק און דאָס האָב איך געברענגט אין גערטנעריי־רייסקי פאַר דער פרוי. דאָס איז געשען אַזוי: כ׳האָב געגומען אַן עמער, אַריינגעלייגט די שיך און צוגעדעקט. כ׳בין אַריינגעגאַנגען נעמען האַלץ און קוילן צו דערוואָרעמען דעם וואַרשטאַט. איך בין עקסטרא אַדורכגעגאַנגען לעבן דער פרויען־קאָמאַנדאָ, איבערגעדרייט דעם עמער און נישט גערעדט קיין איין וואָרט מיט איר. מיין פרוי האָט אויפגעהויבן די שיך. מיט דער צייט האָט זי באַקומען אַ בעסערע קאָמאַנדאָ און מ׳האָט איר געהייסן זאָגן, אַז זי האָט אַ מאַן אין קאָמאַנדאָ „קאָמאַנדער", אפשר וועט די פרויען־קאָפּאָ איר דערלויבן דאָרט צו אַרבעטן.

די ערשטע 8 חדשים האָב איך געאַרבעט אין גערטנעריי „רייסקי", אַ וואַרעמע שטוב, געבראָטן קאַרטאָפּל און געקריגן פון צייט צו צייט עפּעס פון די פוילישע „גרויסע" לייט.

אײנמאָל ווען כ׳בין געשטאַנען אויפן אַפּעל איז געקומען אַ באַפּעל אַוועק־צוגעבן וואָשן די היטלען און גיין מיט בלויזע קעפּ. און דאָס איז געווען אין מיטן ווינטער.

מ׳האָט אַוועקגעשטעלט קאָסטנס און יעדער אײנער האָט באַדאַרפט אַרײַנלייגן דאָרט זײַן היטל. דאָ האָבן שקצים געמאַכט אַ ביסל ליצנות, נישט אַוועקגעלייגט נאָר געוואָרפן. פּאַר דעם האָט מען באַקומען אַ שטראָף, אַז אַלע זאָלן זיך וואַרפן אויף דער ערד. די ס. ס.־לייט זענען געשטאַנען מיט רעוואָלווערן אין די הענט. מיר האָבן זיך באַדאַרפט קוילערן אין דרויסן אַ שעה־צייט, אַזוי אַז כ׳בין געבליבן אָן אָטעם.

כדי נישט צו פאַרגעסן, מוז איך איבערגעבן, אין עטלעכע ווערטער וועגן דעם רעפּרעזענטאַנץ־לאַגער וועלכער האָט זיך געפונען נישט ווייט פון מיר, און וואָס זײַן אויפגאַבע איז געווען אָפּצונאַרן צינישׂ די וועלט, און ספּעציעל — דעם רויטן קרייץ.

אין די בלאָקן זענען געווען שיינע געפּאַרבטע פאָדלאָגעס אויף רויט, שיינע וואַרט־צימערן מיט שפּיגלען, דאָס עסן איז געווען זויבער — דאָרטן איז נישט געווען קיין קרעמאַטאָריע, דאָס האָט מען געוויזן די אויסלענדישע פאָרשטייער פון רויטן־קרייץ אַלס מוסטער פון די אַרבעטס־לאַגערן.

איך דערמאָן זיך, אַז אײנמאָל האָט באַדאַרפט קומען אַ וויכטיקער נאַצי, מען האָט דערמאָנט דעם נאָמען פון אייכמאַן ימח שמו, האָט מען דעם לאַגער געפּוצט אַ פּאָר טעג. אונדז האָט מען ביי אַזאַ פייערלעכן מאָמענט געפּירט אין באָד נאָך דער אַרבעט. מען האָט זיך געמוזט אויסטוען אין מיטן ווינטער נאַקעט, איבערלאָזן דאָס אָנטוענקץ ביים בעטל און לויפן אין פּראָסט איבער עטלעכע גאַסן אין באָד אַריין. דערשוויצטערהייט צוריק אין אויסגעפּוצטן באַראַק.

אין אַ געוויסן טאָג קומט אַ באַפּעל, אַז די קאַמאַנדאַ־גערטנעריי רייסקי״ וועלט איבערגעפּירט קיין בירקענאָו, אַ צווייטער לאַגער נעבן אוישוויץ, מחמת די גערטנעריי „רייסקי״ איז נענטער קיין בירקענאָו ווי אוישוויץ. קומענדיק מיט מיין קאַמאַנדאַ קיין בירקענאָו בין איך וויטער געווען צווישן קריסטן, ווו דער רעזשים איז געווען „לייכטער״. כ׳בין אַרויסגעגאַנגען נאָך דער אַרבעט באַקוקן וואָס עס טוט זיך ביי די אַנדערע קאַמאַנדאָס. און געזען, אַז דאָס אומגליק איז דאָרט געווען זייער גרויס: מענטשן זענען געשלאָפן אין לעכער פון דער וואַנט. מ׳האָט געשלאָגן מכות־רצח, דאָס ערגסטע נאָך דער אַרבעט איז געווען צו שטיין 4—5 שעה אויפן אַלגעמיינעם אַפּעל. „סיבות״ האָבן קיינמאָל נישט געפּעלט:

אַ טעות פון ציילער, „דעזערטירן" און בכלל זענען מיר אַלע געוועזן איבעריק אויף דער וועלט. שטייענדיק אין דער רייע מיט שטאַרקע בויך־קראַמפן און געפערלעכע ווייטאָקן — האָט איך מיין קאָפּ געדרייט אַהין און צוריק און געשריען:

„אלי, אלי, למה עזבתני? מאין יבא עזרי?"...

איידער די קרבנות זענען געגאַנגען אין די קרעמאַטאָריעס, פלעגן זיי פריער ווערן געפייניקט פון די בלאָקאָוועס. נאָך היינט שטייען מיר פאַר די אויגן די נאַקעטע פאַרדאַרטע מענטשן־הערינג, די זעקלעך ביינער אָן אַ פּיצל פלייש אויף זיך, ליגן יעדן אינדערפרי גרופּן פאַר די בלאָקן, וואָס די בלאָקאָוועס און די שטובדינסטן האָבן אַרויסגעוואָרפן. ווען אַ מענטש האָט געהאַט אַ שלשול און האָט נישט באַוויזן צו גיין אין קלאָזעט אַריין, האָט דער בלאָקאָווע מיט די שטובדינסטן אים געקלאַפּט מיט שטעקנס, אַרויסגעוואָרפן פאַר דער טיר, ווו ער איז פאַרפרוירן געוואָרן. אין דעם לאַגער איז נישט געווען קיין שום סאַניטאַרע איינריכטונג — אין גאַנצן ראַיאָן האָט זיך געפונען איין וואַסערפּאָמפּע.

נאָך 8 חדשים אַרבעט אין דער קאָמאַנדאָ „גערטנעריי רייסקי", צוזאַמען מיט פיל פּוילישע דאָקטוירים, מיליטער־לייט, לערערס, פּראָטעקציאָנערן, איז די קאָמאַנדאָ באַשטאַנען בערך פון 100 מאַן.

דאַן איז אַראָפּגעקומען אַן אויבער־שטורמפירער און האָט געזען אַז מענטשן דרייען זיך אַרום ליידיק, האָט ער באַפוילן צו פאַרקלענערן די קאָמאַנדאָ ביז 30.

דאָס שטיקל ברויט, וואָס מ'האָט באַקומען ביינאַכט צוזאַמען מיט דער זופּ און מיט אַ שטיקל מאַרגאַרינע, האָב איך געמוזט פאַרקויפן, כדי צו באַקומען 15 קאַרטאָפל פון דער קאָמאַנדאָ, וואָס האָט געאַרבעט ביים שיילן. פיל פון זיי זענען געפאַלן פון די קלעפּ פאַרן „אָרגאַניזירן" קאַרטאָפל פון קיך. טראָץ דעם האָבן מענטשן זיך איינגעשטעלט דאָס לעבן. אין דעם טאָג ווען ס'איז נישט געווען קיין קאָנטראָלע, האָט מען ווייטער „אָרגאַניזירט". די 15 קאַרטאָפל האָב איך מיטגענומען אינדערפרי אונטערן פּאַסעק צו דער אַרבעט, אָפּגעבראָטן אויפן אַש פון אויוון און מיט דער מאַרגאַרין געגעסן צוויי מאָל אין טאָג. מיט מיר איז געוועזן אַ פּוילישער קאַפּיטאַן. ער האָט נישט געקאָנט מאַכן קיין קוישן, פלעגט ער זיך מיט מיר פאַרטוישן. איך האָב אים געגעבן דעם אָנהייב פון קויש וואָס איך האָב אָפּגעאַרבעט און דערפאַר האָט ער מיר געגעבן אַ טייל פון די פּעקלעך, וואָס ער האָט דערהאַלטן פון דער היים. די דייטשן האָבן געוואָלט שאַפן אַ פּוילישן לעגיאָן און דעריבער האָבן זיי געמאַכט הנחות פאַר די פּאָליאַקן און אַריינגעלאָזט פאַר זיי פּעקלעך. די פרוי מיינע, וואָס איז געווען

אין פרויען־לאַגער אין אוישוויץ, האָב איך באַפוילן, אַז זי זאָל זיך צושטעלן צו דער פרויען־אויפזעערין פון דער געטנערייַ „רייסקי" און אַזוי אַרום וועט זי זיך קאָנען מיט מיר זען. זי איז געקומען. דער קאָנטאַקט איז געווען דורך מענער, וואָס זענען אַרייַנגעגאַנגען מיט דער מענער־קאָמאַנדאָ אין פרויען־לאַגער אַרבעטן ביי שלאָסעריי, עלעקטראָ־מעכאַניק און סטאָליריי. די בעסטע אַרגאַניזאַ־טאָרן זענען געווען די קאַנאַליזאַציע־רייניקער, וועמען זיי האָבן געריניקט אין פרויען־לאַגער דעם רעזערוואַר און די קלאָזעטן. אין דעם גרויסן רעזערוואַר זענען געוואָרן באַהאַלטן אַלע בריוו, וואָס מענער און פרויען און באַקאַנטע האָבן געשריבן איינער צום אַנדערן. זיי האָבן געקויפט ווערטזאַכן און באַצאָלט מיט עסן (די קאָמאַנדאָ איז געווען בלויז יידן). דער מסחר איז געגאַנגען מיט די ציווילע קריסטן, וועלכע האָבן געאַרבעט אַלס מייסטערס אין לאַגער. אויך די קריסטן זענען געוואָרן רעווידירט ביים טויער און דעריבער אויך ריזיקירט מיטן לעבן.

איינמאָל — ביי אַ צוזאַמענטרעף — זאָגט מיר מיין פרוי, אַז זי וועט נישט קאָנען קומען צו דער אַרבעט, ווייל זי האָט שוין ווידער נישט קיין שיך. די פיס אירע זענען געווען אייַנגעוויקלט מיט שמאַטעס. פונקט אין דער צייט איז דורכ־געפירט געוואָרן אַ קאָנטראָל אין פרויען־לאַגער. מ׳האָט צונויפגענומען אַלע פרויען, וועלכע זענען נישט אַרויס צו דער אַרבעט, צווישן זיי אויך מיין פרוי. די פרוי מיינע האָט זיך געבעטן ביי דעם פרויען־קאַפאָ: „איך קאָן דאָך נאָר אַרבעטן — פאַרוואָס שיקסטו מיך צום פאַרברענען?" האָט ער געענטפערט, אַז ווייל מ׳דאַרף אַלע באַלד אַוועקפירן אין קרעמאַטאָריום. דאָן האָט זיך דער אונטער־קאַפאָ דורכשפאַצירט און געזען די פרוי מיינע, וועלכע ער האָט נישט געקענט, און זי געהייסן אַנטלויפן. אַזויערנאָך איז זי דאָסמאָל ניצל געוואָרן פון טויט. זי האָט מיר גלייך ווייטער באַפוילן, אַז זי שפּילט מיטן לעבן צוליב פעלן פון שיך.

איך האָב איר באַפוילן שנעל קומען צו מיר מיט די שמאַטעס אויף די פיס, ווייל איך האָב אָרגאַניזירט אַ פּאָר שיך. דאָס איז געשען וועמ׳האָט געטוישט ביי נאַכט שיך אין בלאָך. איך האָב געזומען אַ פּאָר נייע שיך — אָבּן די אַלטע נישט אָפּגעגעבן. אינדערפרי, אַרויסגייענדיק צו דער אַרבעט, האָב איך פּאָרזיכטיק געבראַכט די שיך אויף דער קאָמאַנדאָ און זיי באַהאַלטן אונטער די „וויעטקעס", (רעדן צו פרויען האָט מען נישט געטאָרט). איך האָב געזומען אַן עמער, אַרייַנגעלייגט דאָרט די שיך און זיך געמאַכט גיין ברענגען האָלץ און קויל. כ׳בין צוגעגאַנגען לעבן די פרויען און איבערגעדרייט דעם עמער —

און די פרוי האָט געכאַפּט די שיך. אַזויערנאָך איז זי געוואָרן צוריק אַ מענטש.

די יידישע פרויען־קאָמאַנדאָס זענען געווען פון פאַרשידענע לענדער ס׳זענען אָנגעקומען פאַריזער פרויען, אָבער אין משך פון אַ פּאָר טעג, זענען זיי אַוועק־געפאַלן פון גיין 10 ק״מ צו דער אַרבעט אין דער גערטנעריי אָן עסן אַ גאַנצן טאָג, און פון דעזינטעריע צוליב דעם אומריינעם וואַסער, וואָס איז דאָרט געווען.

די קאָמאַנדאָס ווערן ווייטער פאַרפילט מיט יידישע פרויען פון גריכנלאַנד, אָבער אין משך פון אַ פּאָר טעג ווערן זיי פאַרשוווּנדן. אין דער „רייסקי״־קאָ־מאַנדאָ האָט געאַרבעט אַ געפערלעכער קאַפּאָ, אַ געוועזענער גנב און דערנאָך העפּטלינג אין לאַגער. אָט דער מערדער פלעגט טויטן אַ סך יידן. ער פלעגט שלאָגן מיט אַ ברעט ביי דער אַרבעט און אין פעלד. איינמאָל נעמט ער מיך אַרויס אין שניי אַריין און זאָגט: „דו האָסט זיך היינט נישט געוואַשן״. דאַביי לייגט ער מיך אַריין אין שניי און רייבט מיר דאָס פּנים, כ׳האָב קוים געקאָנט כאַפּן דעם אָטעם. זיין סוף איז אויך געקומען. אין אַ מיטן העלן טאָג האָט ער באַקומען בויך־קראַמפן, מ׳האָט אים גענומען אין שפּיטאָל און אים מער נישט געזען. מ׳האָט געשמועסט אַז דער אונטערגרונט פון פּאָליאַקן, וואָס האָבן גע־אַרבעט אין לאַגער, האָט אים פאַרסמט. איינמאָל קומט אַ שאַרפפירער און באַשטעלט ביי מיר צו מאַכן אַ בייטש. ווען די בייטש איז געווע פאַרטיק, האָט ער מיך געהייסן זיך בוקן און מיך אָנגעהויבן צו שלאָגן מיט דער בייטש אויפן אונטן. אין אָנהייב האָב איך געשוויגן, אָבער דערנאָך האָב איך אָנגעהויבן צו שרייען, דעמאָלט האָט ער געזאָגט: „איצט ווייס איך, אַז די בייטש איז גוט״.

אין דער קאַרטאָפל האַלע קאָמאנדא

נאָכן אַרויסוואַרפן די יידן פון דער גערטנעריי רייסקי קאָמאַנדאָ איז מיר געוואָרן שלעכט. כ׳בין אַריין אין אַ קאַמאַנדאָ וואָס בויט קעלערן צו קאַרטאָפל און זיך אָנגעמאַטערט אַ יאָר צייט. מיין פרוי איז דערווייל אַריבערגעגאַנגען אין אַ בעסערע קאָמאַנדאָ ביים סאָרטירן די פּעקלעך, וואָס די אַהערגעשלעפּטע מענטשן האָבן געבראַכט. אויף דער סטאַציע האָט מען די פּעק געלאַדעוועט אויף אויטאָבוסן, אַוועקגעפירט אין מאַגאַזינען און דערנאָך קיין דייטשלאַנד. ווען כ׳האָב געאַרבעט ביי די קאַרטאָפל האָט מען געקליבן אַ זאָנדער־קאָמאַנדאָ צו די קרעמאַטאָריעס, ווייל די אַלטע קאָמאַנדאָ האָט שוין צו לאַנג געלעבט. די דייטשן האָבן נישט געוואָלט, אַז פון די ברענערס זאָל די וועלט שפּעטער עפּעס

געוואָר ווערן, דעריבער האָבן זיי כמעט אַלע האַלבע יאָר פאַרברענט די אַלטע זאָנדער־קאָמאַנדאָ (בערך 200 מאַן) און געקליבן אין לאַגער אַ נייע.

די פרוי מיינע איז דערפון געוואָר געוואָרן און מיר געשריבן אַ בריוו מיט די ווערטער: „משה, כ׳האָב געהערט, אַז מ׳גייט קלייבן אַ זאָנדער קאָמאַנדאָ. ווען דו ווסט ווערן געקליבן צווישן דער ז. ק. זאָלסטו צוגיין צו די עלעקטרישע דראָטן, וואָס אַרום דעם לאַגער, און זאָלסט מאַכן אַ סוף צום לעבן. כ׳וויל נישט, אַז מיין מאַן זאָל זיין אייגער פון די ברענערס פון יידישן פאָלק. ווען כ׳וועל הערן אַז דו האָסט אַזוי געטאָן, וועל איך אויך צוגיין צו די דראָטן און אַזוי טאָן". דאַן האָב איך זיך באַקלערט און באַשלאָסן, אַז ווען כ׳וועל ווירקלעך ווערן געקליבן, צו זאָגן: „שיסט, איך גיי נישט!"

אין דעם טאָג ווען מ׳האָט געקליבן די זאָנדער־קאָמאַנדאָ איז געקומען אַ באַפעל, אַז די יידן גייען נישט אַרויס צו דער אַרבעט און דאַרפן זיך שטעלן אויף דעם גרויסן פּלאַץ.

איך בין אַוועק אין אַ פרעמדן בלאָק, זיך אַרונטערגעלייגט אונטער די בעטן און אַזוי געלעגן אַ גאַנצן טאָג אין טויטשרעק ביז די פּאָליאַקן זענען געקומען פאַרנאַכט פון דער אַרבעט (פון עסן איז קיין רייד געווען — מחמת די שרעק איז געווען גרעסער ווי דער הונגער). דאַן האָב איך געגעבן אַ שבח דעם רבונו של עולם — און צוריקגעגאַנגען אין מיין בלאָק. די זאָנדער־קאָמאַנדאָ איז שוין געווען געקליבן. איך האָב מודיע געווען מיין פרוי אַז אַלץ איז אַדורך בשלום.

די אַרבעט אין דער קאַרטאָפל־האַלע קאָמאַנדאָ האָט זיך געענדיקט, און די איבערגעבליבענע זענען געוואָרן באַשעפטיקט ביים אָנפילן די קעלערס מיט קאַרטאָפל. אַ גאַנצן טאָג האָט מען געמוזט טראָגן שווערע און לאַנגע זעק און דאַביי איז מען געוואָרן געשלאָגן און געיאָגט פון פוילישע קאַפאָס, דייטשע קאַפאָס און ס. ס.־לייט.

מיין פרוי עצהט מיר דעמאָלט, אַז כ׳זאָל גיין אַרבעטן אין דער „קאָנאָדע"־קאָמאַנדאָ („קאָנאָדע" — ווייל דאָרט איז אַ פעט לאַנד) ביי דער באַן און אָפּנעמען טראַנספאָרטן.

כ׳בין אַדורכגעגאַנגען דריי סעלעקציעס אין 31סטן בלאָק אין בירקענאָו. דאָס ערשטע מאָל זענען פון 300 יידן געבליבן אַ העלפט; ביים צווייטן מאָל זענען געבליבן עטלעכע און דרייסיק יידן, און דאָס דריטע מאָל איז מיר שוין געוואָרן נמאס — כ׳האָב שוין מער נישט געוואָלט לעבן. כ׳בין געווען אין גאַנצן צע־קראַצט און דאָס איז געפערלעך ביים דייטש. ווען דער דאָקטאָר מענגעלע האָט באַמערקט, אַז אַ קערפער איז צעגאַסן און געשוואָלן אַדער אַ זעקל ביינער

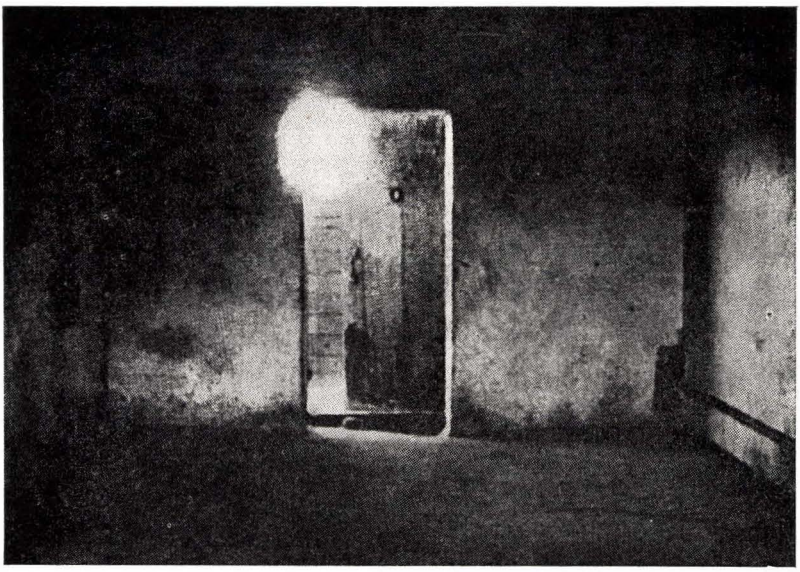

אַ גאַז־קאַמער

אָן פלייש — איז דער מענטש געווען אַ פאַרטיקער צום פאַרברענען. מיט אים איז מיטגעגאַנגען אַ פּוילישער שרייבער. מיר זענען געלאָפן נאַקעט איבער די בלאָקן און וועמען דער דאָקטאָר האָט געהייסן פאַרשרייבן דעם נומער, איז שוין געווען זיין סוף. ביי נאַכט האָט מען אויסגערופן די אַלע נומערן אין די בלאָקן און זיי זענען אַוועקגעפירט געוואָרן צו די קרעמאַטאָריעס.

ביי דער לעצטער סעלעקציע האָט דער פּוילישער שרייבער אויך מיך אָנגעכאַפּט ביי דער האַנט און געוואָלט פאַרשרייבן מיין נומער. איך האָב מיך מיט אים געריסן, און דער הויפּט־באַנדיט האָט געמאַכט מיט דער האַנט, אַז ער זאָל מיך אָפּלאָזן. אַזוי זענען מיר געבליבן די לעצטע 16 יידן פון אַ פּאָר הונדערט. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און דער בלאָק איז ווייטער געוואָרן פאַרפולט מיט פּריש אָנגעקומענע יידן.

אין דער קאָמאַנדאָ „קאַנאַדע"

מיין שוועסטער חייטשע, יאָניש־גודעס איז אָנגעקומען פון לאַגער מיידאַנעק. וועז דער רוסישער פראָנט האָט זיך דערנענטערט, האָט מען דאָרט געמאַכט אַ סעלעקציע: די שוואַכע געהייסן מאַרשירן אין איין ריי און די געזונטערע אין

אַ צווייטער ריי. דער שוואַגער מיינער, יחיאל יאָניש איז אַריינגעפאַלן צווישן די שוואַכערע און די שוועסטער צו די שטאַרקערע, וועלכע מ׳האָט איבערגעשיקט פון מיידאַנעק קיין בירקענאַו. עטלעכע 20 טויזנט שוואַכערע יידן, צווישן זיי — יחיאל יאָניש, זענען געווארן אויסגעשאָסן.

די שוועסטער מיינע האָט באַקומען אַ גוטע קאָמאַנדאָ אין בירקענאַו צו רייניקן דעם וואַש־רוים און די קלאָזעטן. זי האָט מיטגעבראַנגט צוויי גאָלדענע אַמעריקאַנער דאָלאַרן. די גאָלדענע דאָלאַרן זענען איבערגעגעבן געווארן דורך אַ פאַרמיטלער צום לאַגער־עלצטן, אַ פאָלקס־דייטש, וועלכער האָט דערנאָך באַפוילן מיך איבערטראָגן אין „קאָמאַנדע״־קאָמאַנדאָ.

כ׳האָב אָנגעהויבן די אַרבעט אין די מאַגאַזינען פון די פעקלעך. ביים עפענען יעדעס פעקל און זעענדיק בילדער פון פאַמיליעס, איז מיר דאָס בלוט פאַרגליווערט געווארן אין די אָדערן. ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז יעדע פאַמיליע שטייט און לעבט פאַר מיר. כ׳האָב דעריבער נישט געקאָנט און נישט געוואָלט טוען זיין פון דעם עסן, וואָס האָט זיך תמיד געפונען אין די טויטע פעקלעך.

אַ לאַנגע צייט איז אַדורכגעגאַנגען און אין האָב נישט געוואָלט טוען זיין פון די פעקלעך. אייניקע רעליגיעזע יידן אין לאַגער, נאָך אַ שקלא וטריא, האָבן געפסקנט, אַז כ׳מעג יאָ טוען זיין, כדי צו קענען אַוועקגעבן מיין פאַרציע ברויט אין לאַגער אַ צווייטן יידן און ראַטעוועו יענעם פון טויט. וועו כ׳בין אַהיים־געקומען פון דער אַרבעט ביינאַכט, זענען שוין געשטאַנען מיינע באַקאַנטע און געפרעגט אַזוי ווי אַ טאַטן: — „משה, וואָס האָסטו אונדז געבראַנגט?״

וועו כ׳האָב געפונען וווּרשט, האָב איך עס פאַרזיכטיק געלייגט אונטער די פיס אוו געגאַנגען אויף די שפּיץ פינגער אַ קילאָמעטער, ביז מ׳איז אַרויסגע־קומען פון די מאַגאַזינען. אין דעם קאָמאַנדאָ האָט מען שטאַרק רעווידירט. ביי די טירן זענען געשטאַנען קאַסטנס, מ׳האָט אונדז באַפוילן, דאָס וועו מ׳געפינט אין די פעקלעך וועו־טפולע זאַכן, זאָל מען אַלץ דאָ עס אַריינוואַרפן. וועו ס׳וועט עפעס מיטנעמען, וועו־ט דערשאָסן אויפן אָרט. פיל יידן זענען אַזוי־ערנאָך דערשאָסן געוואָרן. איך אַליין האָב געגומען די ערשטע צייטן עסנוואַרג, וויל פאַר דעם האָט מען נאָר געקראָגן עטלעכע שמיץ. פאַר די שטיקלעך וווּרשט וואָס כ׳האָב אַהיימגענומען, האָב איך געראַטעוועט אַ יידּ. וועו איינער האָט געוואָלט איבערגיין אין אַ בעסערער אַרבעטס־קאָמאַנדאָ, האָט מען באַדאַרפט עפעס געבן דעם קאָפּאָ. מיט אַ וווּרשט האָט מען אים אָפּגעקויפט. איינמאָל האָב איך אַהיימגעבראַנגט אַ פאָר טויזנט שטיק שטיינער צו פאַפּיראָסן־צינדערס וון דערמיט געראַטעוועט יידן. לעצטנס האָב איך אָנגעהויב צו „אַרגאַניזירן״

וועלכע זאַכן און דערמיט געהאָלפן אַ קוזין אים איבערפירן אין אַ בעסערער קאָמאַנדאָ.

אַזוי האָב איך געהאַט זיבן גוטע חדשים. כ׳בין געווען רואיק און געקאָנט זיך אַרומקוקן וואָס עס טוט זיך אין לאַגער. נישט ווילנדיק גיין צו דער באַן און נאָר אַרבעטן אין די מאַגאַזינען, האָב איך דאָך דאָס נישט געקאָנט אויס־מיידן און מען האָט מיך, נאָך שטאַרקע קלעפ פון קאַפּאָ פון „קאַנאַדע", געשלעפט צו דער באַן. ס׳איז אַנגעקומען אַ צוג פון לעטלאַנד און צווישן זיי אַ סך קאַלטע וואַגאָנען און מער ווי אַ העלפט זענען אומגעקומען אין פאַרלויף פון טראַנספאָרט. וועג מ׳האָט די לעבעדיקע אַרויסגענומען און זיי אַוועק געשטעלט צוזאַמען אויף איין פלאַץ, האָב איך זיך מיט זיי אויסגעמישט. אַן עלטערער חסידישער ייד פרעגט מיך ווו מען פירט זיי. איך בין געבליבן שטיין און נישט געוווסט וואָס צו ענטפערן. דאָך האָב איך באַשלאָסן יאָ צו זאָגן. איך האָב דעם ייד געענטפערט, אַז ער גייט צו די אָבות: אברהם, יצחק ויעקב און זאָל ער זיי זאָגן אַז עס קאָן שוין זיין געגנוג צו אונדזערע צרות...

דער יידישער אויפשטאנד אין אוישוויץ

איך האָב געווויגט אין שכנות מיטן בלאָק, ווו עס האָבן זיך געפונען די יידן פון דער זאָנדער־קאָמאַנדע. זייער אויפגאַבע איז געווען צו פאַרברענען די פאַרגאַזטע אין קרעמאַטאָריעס און נאָכדעם צו פאַרשפרייטן דאָס אַש, אַזוי אַז עס זאָל נישט בלייבן קיין שום זכר פון די אומגעקומענע. די זאָנדער־קאָמאַנדע האָט מען „געטוישט" און דערשאָסן יעדע פאָר וואָכן. באַלד נאָכדעם האָבן די רוצחים ווידער אויסגעקליבן געזונטערע יידן, כדי צו דינען דעם שטן אין גיהנום של מטה.

מיינע אויגן האָבן געזען ווי דאָס יידישע פאָלק גייט אויס אין פלאַמען און איך בין אַרומגענומען געוואָרן מיט אַ געפיל צו שטאַרקן זיך מיט אַלע כוחות, כדי איך זאָל קענען איבערגעבן דער וועלט וועגן דער גרויסער רציחה.

איך האָב געטאָן אַלץ, בכדי אַרייַנצוקומען ביינאַכט אין באַראַק פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ. דערצו האָבן מיר געהאָלפן באַקאַנטע סעראָצקער און פאָפאָווער יידן, וועלכע האָבן געהערט צו דער טרויעריקער אייניהייט. כ׳האָב זיך צוגעהערט צו זייערע דערציילונגען, וועלכע האָבן שטענדיק באַשטעטיקט אַלץ וואָס מיינע אויגן האָבן געזעען.

די בענדינער און סאָסנאָוויצער יידן זענען געווען פון די לעצטע, וועלכע

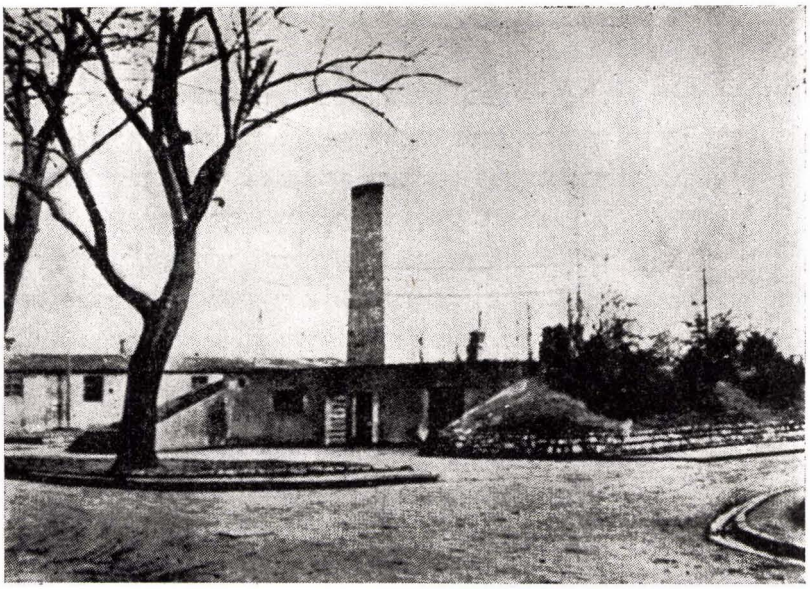

די קרעמאַטאָריע, ווו די פאַרגאַזטע יידן ווערן פאַרוואַנדלט אין אַש

זענען אָנגעקומען קיין אוישוויץ. זיי האָבן שוין געניג געווויסט אַז זיי ווערן געפירט צום טויט. באַלד ביי דער באַן־סטאַציע אין אוישוויץ האָבן זיי געשטעלט אַ ווידער־שטאַנד און נישט געוואָלט גיין קיין בירקענאַו צו די קרעמאַטאָריעס. די ס. ס. האָבן אַרומגערינגלט די יידן און מיט מאַשין־געווער זיי אַלע ביי דער באַן דערשאָסן.

די דייטשן אין וואַרשע און אומגעגנט, וועלנדיק אַרויסנאַרן די אַלס אַריער פאַרשטעלטע אָדער אין בונקערס באַהאַלטענע יידן, האָבן אַרויסגעשיקט פוילישע פראָווָאקאַטאָרן צו פאַרשפרייטן אַ קלאַנג, אַז פאַר אַ געוויסער סומע דאָלאַרן וועלן יידן אָנערקענט ווערן אַלס אַמעריקאַנער בירגער און אַרויסגעשיקט ווערן קיין אויסלאַנד.

טויזנטער יידן זענען אַזוי אָפגענאַרט געוואָרן. זיי האָבן באַצאָלט גרויסע סומעס געלט, זיך אַריינגעזעצט אין באַקווועמע וואַגאָנעס צוזאַמען מיט מונדירטע דייטשן, זיי זענען געפאָרן קיין „אויסלאַנד" אָבער אָנגעקומען — אין אוישוויץ.

אייגנמאָל איז אָנגעקומען אַ גרויסער טראַנספאָרט פון יידן „אַמעריקאַנער בירגער". ווען אַלע זענען אויסגעשטיגן פון די וואַגאָנעס, האָט מען זיי העפלעך

געהייסן זיך אויטאָן און זיך אָפּוואַשן, כדי נאָכדעם זיי איבערצופירן אויף אַ „צווייטן פלאַץ".

די יידן האָבן אָנגעהויבן צו שרייען: „ניין, ניין!" צווישן זיי איז געווען אַ פרוי, אַן אַקטריסע. ווען מ׳האָט זי געהייסן זיך אויסטאָן, האָט זי נישט געוואָלט. אַ העכערער ס. ס.־אָפיציר וויל וויסן די סיבה. איר ענטפער איז געווען: „דו וועסט מיין נאַקעטן קערפּער נישט זעען". זי האָט זיך געוועגדעט צו איר מאַן, אַז ער זאָל רעאַגירן. דאָן האָט דער מאַן געכאַפּט אַן אייזערנע כלי און זי געוואָרפן מיט כוח אין קאָפּ פון דעם ס. ס.־מאַן, וועלכער איז צעמישט געוואָרן און אומגעפאַלן. באַלד האָט אַ צווייטער מערדער אַרויסגעכאַפּט זיין רעוואָלווער און אויפן אָרט דערשאָסן דער אַרטיסטקעס מאַן. עס איז געוואָרן אַ גרויסער טומל, ס׳איז אָנגעלאָפּן אַ גרויסע באַוואָפנטע ס. ס.־גרופּע און אַלע אָנגעקומענע זענען אויפן אָרט אויסגעשאָסן געוואָרן.

אַ מאָל איז אָנגעקומען אַ טראַנספּאָרט מיט גריכישע יידן. עטלעכע פון זיי זענען באַשטימט געוואָרן אין די זאָנדער־קאָמאַנדאָ. ווען ס׳האָט זיך ביי דער קרעמאַטאָריע אין בירקענאַו אָנגעזאַמלט אַ סך פאַרברענטע מענטשן, האָט מען דאָס אַש אַרויסגעפירט אין גרויסע לאַסט־אויטאָס און עס אַרײַנגעשיט אין דער וויסל, נישט וויט פון קראָקע.

מיט אַזאַ לאַסט־אויטאָ זענען אַמאָל מיטגעפאָרן צוויי גריכישע און עטלעכע פּוילישע יידן. דער שאָפער און אַ באַגלייטער זענען געווען באַוואָפנטע ס. ס.־לייט. ווען זיי זענען צוגעקומען צו דער וויסל, בכדי אויסצושיטן דאָס מענטשן־אַש, זענען די צוויי גריכישע יידן אָנגעפאַלן אויף די צוויי באַגלייטער, זיי גוט צעשלאָגן, צוגענומען ביי זיי דאָס געווער, אַרײַנגעשפּרינגען אין וואַסער, איבער־געשוווּמען אויפן צווייטן ברעג און אַנטלאָפן. מ׳האָט זיי נישט געכאַפּט. די פּוילישע יידן, וועלכע האָבן נישט געהאָט דעם מוט צו טוען וואָס זייערע ברידער פון גריכנלאַנד האָבן געטאָן, זענען צוריקגעפאָרן אין לאָגער, וווּ זיי זענען אויף אַ שוידערלעכן אופן דערמאָרדעט געוואָרן.

אין מיטן זומער 1944 האָט מען פאַרברענט אַ גאַנצע יידישע זאָנדער־קאָמאַנדע. אין דעם זעלבן טאָג איז אָנגעקומען אַ פרישער טראַנספּאָרט פון מאַקאַווער, מלאַווער, פּאָפּאָווער און סעראָצקער יידן. מ׳האָט באַלד דורכגעפירט אַ שטרענגע סעלעקציע און די איבערגעבליבענע זענען באַשטימט געוואָרן אַלס נייע זאָנדער־קאָמאַנדאָ. צווישן זיי זענען געווען דער דיין פון מאַקאָוו, משה מאַרגולעס פון סעראָצק און די צוויי ווייַנקראַנצס פון פּאָפּאָוו. בס״ה זענען דאָרט געווען בערך 200—250 מאַן.

איך האָב זיך געטראָפן זייער אָפט מיט משה מאַרגוליעסן אין בלאָק פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ. ער האָט גאָרנישט געוואָלט, נאָר אויפגעהויבן די אויגן צום הימל, געשאָקלט מיטן קאָפּ און טיף געקרעכצט. משה מאַרגוליס, מיין קרוב און שכן פון סעראָצק, איז געווינגען געוואָרן צו ווערן אַ דינער אין גיהנום של מטה.

ראש־השנה און יום־הכיפור האָב איך געדאַוונט צוזאַמען מיט דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ אין זייער בלאָק. זיי האָבן הייס געדאַוונט און אַלע האָבן געזאָגט קדיש יתום. דער בעל־תּפילה איז געווען דער מאַקאַווער דיין און זיין קדיש יתום האָט מיך דעמאָלט צעטרייסלט. ביזן היינטיקן טאָג הער איך נאָך זיינע קלאַנגען. אין מיטן דאַוונען האָט איינער, אַן אָנגעוויטיקטער, געשאָלטן און געלעסטערט דעם רבונו של עולם. מיר האָבן אים נישט געזידלט , דער צער זיינער איז דאָך געווען אַ טיפער: זיין צער — אונדזער צער.

אין 1944, צווישן ראש־השנה און סוכות, האָט מיר משה מאַרגוליס געזאָגט: „יאָ, יאָ, דעם שמחת־תורה טאַנץ איך מיטן טאַטן ביים אַמשינאָווער רבי". זאָג איך צו אים: „משה, וואָס רעדסטו? וועסט נאָך איבערלעבן די מלחמה". האָט משה פאַרלייגט זיינע פאַרשוואַרצטע שטאַרקע הענט אויפן האַרץ, אויפגעהויבן זיינע רויט־געוואָרענע אויגן צום הימל און אָנגעהויבן שטיל צו זינגען מיט אַ חסידישן ניגון: „אלי, אלי למה עזבתני?"

איך האָב מיטגעווויינט.

דער אויפשטאַנד פון דער זאָנדער־קאָמאַנדע

און אַזוי איז דאָס געווען:

אין אַ פאַרמיטאָג, סוכות 1944, בין איך געווען באַשעפטיקט ביי קאַנאַליזאַציע־אַרבעט, נישטווייט פון די קרעמאַטאָריעס. פלוצים זע איך ווי אַ קרעמאַטאָריע ברענט. באַלד איז מיר קלאָר געוואָרן דאָס די זאָנדער־קאָמאַנדאָ האָט געמאַכט אַן אויפשטאַנד. פאַרטאָג איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַ סעלעקציע אין דער גאַנצער קאָמאַנדאָ און אַלע האָבן זיך צעבונטעוועט. ראשית האָבן זיי דערשטיקט די וואַכן און אַריינגעוואָרפן לעבעדיקערהייט אין אַ ברענעדיקן אויוון עטלעכע דייטשן, די געפערלעכסטע שונאי ישראל. נאָכדעם האָבן זיי אונטערגעצינדן דעם לאַגער מיט די באַראַקן און די קרעמאַטאָריעס. וועג אַלץ האָט שוין געברענט, זענען זיי זיך צעלאָפן אין אַלע פיר עקן, כדי זיך אַרויס־קריגן פון בירקענאַו. דאָס פייער האָט זיך צעשפרייט. אַ געדיכטער רויך האָט פאַרדעקט דעם הימל און ס׳איז געוואָרן אַ גרויסע מהומה.

באַלד האָבן אַנגעהויבן פייפן די סירענעס און דער גאַנצער גרויסער מיליטערישער כוח איז מאָביליזירט און אַלאַרמירט געוואָרן. הונדערטער ס. ס.־מענער אויף מאָטאָציקלען האָבן אַנגעהויבן נאָכלויפן, שיסנדיק צו די אַנטלאָפענע, און זוכן די באַהאַלטענע.

אַ סך פון די אַנטלאָפענע זענען אויפן וועג דערשאָסן געוואָרן און די געכאַפטע זענען געברענגט געוואָרן צעשלאָגענע און זיי פאַרזאַמלט אויף אַן אָפענעם פלאַץ נישט ווייט פון פאַרברענטן לאַגער. קיינער פון די אַנטלאָפענע האָט נישט זוכה געווען צו דערלעבן די פרייהייט.

מ׳האָט אַלע געצוווּנגען זיך אויסלייגן אויף דער ערד מיטן פנים אַראָפּ. צווישן זיי איז אויך געווען משה מאַרגוליס, און די ס. ס.־לייט האָבן אַלע מיט מאַשין־געווער דערשאָסן.

די הבטחה פון משה מאַרגוליס איז מקויים געוואָרן. דעם שמחת־תורה איז ער שוין געווען באַפרייט...

איך פאַרלאָז אוישוויץ

ביים ענדע יאָר 1944, זענען די רוסישע און פוילישע אַרמייען צוגעקומען ביז 60 ק״מ פאַר קראָקע. פון דערווייטנס האָט זיך שוין דערטראָגן דאָס שיסן פון האַרמאַטן.

די רוצחים האָבן באַשלאָסן צו עוואַקואירן אַלע געזונטע מענטשן פון אוישוויץ. די שוואַכע, וועלכע האָבן שוין מער נישט געקענט מאַרשירן, זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין אַ זייט, מ׳האָט זיי צוגעפירט צי די וועלדער און זיי דערמאָרדעט.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן פון די באַראַקן און גע־הייסן זיך אַריינשטעלן אין די ריייען. איך בין אַריין אין דעם צוג, וואָס האָט מיך צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער יידן אַוועקגעפירט ביז דעם טרויעריקן לאַגער שטוטהאָף ביי דאַנציג. דאָרט בין איך געווען דריי חדשים, געאַרבעט ביים אויסגראָבן קאַרטאָפל און אַנדערע שווערע אַרבעטן. עסן האָבן מיר באַקומען נאָר כדי צו דערהאַלטן די נשמה.

נאָך דריי חדשים האָט מען אונדז איבערגעפירט צו פוס אין אַ מיזערנעם לאַגער אין דאָרף רידוון, נאָענט צו דאַנציג. מיר אַלע זענען באַשטימט געוואָרן צו אַרבעטן אין דאַנציג אין די פאַבריקן, וואָס פאַבריצירן געהיימע מיליטערישע מאַטעריאַלן. אַלס עלעקטראָטעכניקער, האָב איך געאַרבעט ביי די אונטערוואַסער

שיפלעך. מ׳האָט מיך אויסגעלערנט שווייסן, אָבער נאָכער האָבן זיי חרטה געהאַט און מיך נישט מער צוגעלאָזט צו שווייסן די געהיימע סחורה.

צו יענער צייט האָבן אין די מיליטעריש פאַבריקן אין דאַנציג געאַרבעט צענדליקער טויזנטער ציווילע פאַכלייט פון אַלע פעלקער אין אייראָפּע. די אויבנדערמאָנטע האָבן געהאַט אַ גרויסן עס־זאַל, וווּ מ׳האָט זיי גוט באַדינט, אָבער יידן האָבן געאַרבעט עבודת־פרך און באַקומען אַ הונגער־דיעטע. אונדזערע כוחות האָבן אָנגעהויבן אויסצוגיין. מיטאָג־צייט, נאָכדעם ווי די ציווילע פאַכלייט האָבן פאַרענדיקט זייער עסן, האָבן מיר זיך אַרייַנגעריסן אין עס־זאַל און ווי די קעץ אויסגעלעקט די טעלערס און צונויפגעזאַמלט דאָס אָפּפאַלעכץ...

אויך דעם תענוג האָבן אונדז די ס. ס.־לייט נישט פאַרגינטן. און מיט קלעפּ פאַרטריבן פון דעם גן־עדן. וועג די רוסן האָבן אָנגעהויבן צו באָמבאַרדירן דאַנציג, איז אונדזער לאַגע אַ ביסל בעסער געוואָרן. מיר האָבן פון דעמאָלט אָן צוזאַמען מיט אַלע געגעסן אין גרויסן זאַל.

מיר, די 1500 אויסגעהונגערטע יידן, האָבן נישט געקענט שטיין רויק אין די רייען צום עסן. מיר זענען פשוט משוגע געוואָרן פון הונגער. די ס. ס.־לייט האָבן אויף זייער שטייגער אונדז שטיל געמאַכט און די ציווילע דייטשן האָבן אונדז געבעטן זיך באַרויקן.

וועג דאַנציג איז שטאַרק באָמבאַרדירט געוואָרן און די שטאָט איז געשטאַנען אין פלאַמען, האָבן אונדז די דייטשן עוואַקואירט פון לאַגער. אין מיטן דער נאַכט האָבן 1500 האַלב־טויטע יידן אָנגעהויבן צו מאַרשירן, אָבער שוין אָן אָרדענונג — מ׳האָט אויך נישט באַקומען צו עסן. הונדערטער זענען געפאַלן אויפן וועג פון אָנמאַכט. די ס. ס.־באַגלייטער זענען געווען צעמישט — איינמאָל געשלאָגן, אַ צווייט מאָל זיך געחנפּעט צו אונדז — מיר האָבן געענטפערט אין קירכעס און אויך אונטערן פרייען הימל און קיינער פון דער דייטשער דאָרפישער באַפעלקערונג האָט אונדז אַפילו נישט דערלאַנגט אַ ביסל וואַסער. קיין איין לאַגער האָט אונדז נישט געוואָלט אויפנעמען. עראָפלאַנען האָבן כסדר באָמבאַרדירט.

עס האָט זיך אויף אונדז דערבאַרעמט אַ קאָמענדאַנט פון אַ גרויסן ס. ס.־לאַגער, נישט ווייט פון קעניגסבערג — ער האָט געגעבן נאָר איין גרויסן באַראַק פאַר אַלע יידן.

אין באַראַק איז געווען אַ שטופעניש, אָן ענגשאַפט און אַ פאַרשטיקטע לופט — צענדליקער זענען געשטאָרבן יעדע נאַכט. אין דער אומגעגנט פון באַראַק

זענען אויך נישט געווען קיין אוביקאַציעס און אויך קיין וואַסער. פון לאַגער האָט מען נישט אַרויסגעלאָזט, ווייל ס׳האָט זיך פאַרשפרייט אַ פלעקן־טיפוס.

מיר זענען געווען ווי מצורעים.

די דייטשן האָבן מורא געהאַט זיך דערנענטערן צו אונדז און אין די לעצטע צוויי וואָכן האָבן מיר אַפילו די ברויט־פאָרציע נישט באַקומען.

וועג דער הונגער איז געווארן גאָר גרויס — האָבן מיר זיך געבעטן ביי די דייטשן דאָס זיי זאָלן אונדז אַרויסלאָזן אָפצוקאָכן געפייגערטע פערד, וועלכע זענען געלעגן אין אַ גרויסער צאָל אויף אַלע וועגן. טיילמאָל האָבן די ס. ס.־מענער אונדז דאָס דערלויבט.

אויך די געפייגערטע פערד זענען פאַרשווונדן געווארן. איך האָב אַמאָל געקויפט אַ פלאַש פערדן־בלוט ביי אַ פאָליאַק, עס אָנגעווארעמט און געטרונקען... כ׳האָב אויסגעזוכט אין לאַגער פאַרשידענע פערדישע ביינער, זיי געגריזשעט גאַנצע נעכט, אָבער דאַביי אויך מיינע געזונטע ציין געפאַטערט. וועג ס׳זענען שוין קיין ביינער אויך נישט געווען, האָב איך געזוכט גראָז, אָבער אין ווינטער איז עס געווען פאַרשימלט. כ׳האָב דאָס פאַרשימלטע גראָז געקאָכט, צוגעגעבן פאַרשטינקענע ביינער און געזאָגט: רבונו של עולם, קאָנסט מיך אויך שפייזן מיט גראָזן.

פאַרן סוף

מיר האָבן אָנגעהויבן הערן האַרמאַטן שאָסן. די רוסישע אַרטילעריע האָט באָמבאַרדירט די גאַנצע געגנט. אונדזער לאַגער איז געווען אין אַ טאָל, אַזוי אַז מיר זענען על פי נס ניצול געווארן. דער בירגערמייסטער פון אַ נאָענטן שטעטל האָט באַשלאָסן צו גראָבן אַ ברייטן טיפן און לאָגן קאָנאָל, בכדי איינ־צוהאַלטן דעם מאַרש פון די סאָוויעטישע טאַנקען. ער האָט מאָביליזירט ציווילע באַפעלקערונג און אויך געבעטן אונדז פאַר אַ גרויסע פּאָרציע ברויט און פלייש מיטצוהעלפן, ווייל דער גרעסטער טייל פון די יידן זענען געווען אין אַ מצב פון גסיסה.

אויך איך בין געווען אויסגעשעפט, מיינע פיס זענען פון קעלט געשוואָלן געווארן, איך האָב זיך נישט געקענט רירן און געוואָרט אויפן טויט.

*

איינמאָל פאַרטאָג קוק איך דורכן פענצטער פון באַראַק און זע דאָס אַלע וועגן זענען שוואַרץ פון מענטשן: אַלע דאָרפישע דייטשן האָבן אָנגעהויבן צו

לויפן — וועד צופוס און וועד מיט וועגענער. אַזוי זענען זענען מיר געלאָפן פון סעראָצק און פון נאָווידוואָר קיין וואַרשע מיט עטלעכע יאָר צוריק. דעם זעלבן טאָג — דאָס איז געווען מערץ אָדער אַפּריל 1944 — איז געקומען דער קאָמענדאַנט פון די ס. ס. און אונדז געמאָלדן, אַז די דייטשן פאַרלאָזן דעם פלאַץ און וועד עס וויל מיטגיין קאָן דאָס טאָן.

איך און דער רוב פון אַלע יידן האָבן באַשלאָסן צו בלייבן, נישט קוקנדיק אויף די קאָנסעקווענצן.

אין מיטן דער נאַכט איז אָנגעקומען אַ מיליטערישער פּאַטרול און מיטגענומען מיט זיך די לעצטע ס. ס.־לייט און שנעל אַוועק. די ס. ס.־לייט וועלכע האָבן אונדז באַדאַרפט אויסשיסן, האָבן דאָס מאָל נישט אויסגעפירט דעם באַפעל, וועלנדיק דערמיט שאַפן פאַר זיך אַן אַליבי. נאָר די יידן זענען געבליבן אַליין אין גרויסן לאַגער. באַלד איז אָנגעקומען אַ רוסישע אויסשפּיר־גרופּע. וואַרטנדיק אויף מיין טויט האָב איך געהערט געשרייען.

„יידן, געוואַלד, די חברים זענען דאָ".

מיר האָבן איבערגעגעבן די רוסן וועגן די קאָנאַלן פאַר די רוסישע טאַנקען, אזוי זיי האָבן דאָס באַלד אויסגעפאָרשט.

אינדערפרי איז אַריין אין לאַגער דאָס רוסישע מיליטער — מיר זענען איצט פרייַע מענטשן!

מיט די לעצטע כוחות זענען מיר אויפגעשטאַנען פון אונדזערע נאָרעס, אַרויס אין דרויסן און אויסגעשטרעקט די הענט נאָך עסן. די רוסן האָבן אונדז געגעבן מאַרמעלאַדע, פושקעס מיט קאָנסערווירט פלייש און ברויט.

אַלע האָבן זיך צוגעכאַפּט צום עסן — און אונדזערע קישקעס האָבן נישט געקענט די שפּייזן פאַרדייען. באַלד איז אויסגעבראָכן די דעזינטעריע, פון וועלכער ס׳זענען געשטאָרבן קרוב 75% פון אַלע לעבנגעבליבענע יידן.

נאָכדעם ווי די רוסן זענען אָנגעקומען, האָבן זיי אונדז איבערגעפירט אין די היגיענישע ווויינונגען פון די ס. ס. און געברענגט אַרטיקע דייטשן אונדז צו באַדינען. איך בין געווען קוים לעבעדיק, אָבער אין די לעצטע מינוטן האָב איך מיך געשטאַרקט. כ׳האָב אָנגעהויבן נאָר טרינקען טיי מיט סוכאַרעס. ביז דער מאָגן האָט זיך אויסגערייניקט. נאָך אַ פּאָר וואָכן האָב איך זיך געקענט שטעלן צוריק אויף מיינע פיס. די אַלע געשטאָרבענע אין לאַגער פון דעזינטעריע זענען באַגראָבן געוואָרן אין אַ גרויסן ברידער־קבר.

נאָכן געזונט ווערן, בערך אַפּריל 1944, בין איך אַוועק קיין פּוילן זוכן מיינע ברידער און שוועסטער, אָבער קיינעם מער נישט געפונען.

חוה קונקול־קאנארק
(תל־אביב)

בשנות האימים

היה זה יום ששי, 1.9.39, כאשר פרצה המלחמה. בערב־שבת זה חלפו מטוסים גרמניים מעל עיר מולדתי סרוצק. הם הנמיכו טוס והטילו צללים כבדים ואימה גדולה. בציפית פחדים עברו ארבעת הימים הראשונים של המלחמה. ביום החמישי טעמנו את ראשית טעמה. באותו יום הופצצה העיר ובהפצצה זו שיכלנו את אחינו הבכור, שמואל ז"ל. כל עוד רוחנו בנו, ברחה כל משפחתנו לעבר השני של הנהר נאַרב.

לאחר כיבוש העיר על ידי הגרמנים, חזרנו כולנו לסרוצק, שכן פסקו ההפצצות, נדמו היריות והשתרר שקט. אך כעבור ימים אחדים היתה הפקודה לכל הגברים היהודים להתאסף בבית־הכנסת הגדול. למשפחות המצפות ליקיריהם חזרו רק הזקנים. כל הגברים הצעירים נלקחו משם וגורשו לגרמניה. לביתנו לא חזר אז אחי הגדול משה קאַנאַרק.

זמן קצר לאחר מכן גורשו כל היהודים מסרוצק — ובתוכם 5 אחיותי — לביאלה־פודלאסק. אבי, אמי ואני לא היינו בין המגורשים, כי בשעת הגירוש היינו אצל דודנו בכפר זאטורי, שמעבר לנהר נארב. כשהגיעה אלינו בשורת הגירוש, שמנו פעמינו לוולומין, אל הדודה, אחות אמי.

הדודה קיבלה אותנו יפה, אך הדאגה לאחיות המגורשות לא הניחה לנו אפילו לרגע אחד עד שנכמרו רחמיה של הדודה והיא נסעה לביאלה־פודלאסק, והביאה אתה את כל אַחיותי.

ושוב היינו יחד בבית הדודה. וטוב היה להיות יחד, אלא הוכרחנו להפרד, שכן לא יכלה הדודה לכלכל את כולנו. אז ידענו את הרעב שהתחיל להציק. לאמא עוד אחות, בכפר ווילישוב ליד זגז'ה. נסענו, איפוא, אני ואחותי חנה לדודה זאת. בעלה היה חייט ואנו עזרנו לו בעבודה. לאחר זמן מה הגיעה לווילישוב אמנו ולאחר מכן האחיות מאַשה ולאה. אצל הדודה צר היה המקום. שכרנו, לכן, חדר קטן וצר בביקטה של פולניה אחת וגרנו שם. לא עברו ימים רבים ואחד, אחד התקבצו אלינו כל שאר בני המשפחה וכולנו הצטופפנו יחד בחדר הקטן והצר — ובלבד להיות יחד.

בווילישוב גרנו עד שנת 1940. באוקטובר אותה שנה גורשנו לגיטו לודבישין בסביבות לגיונובה. בגיטו סבלנו מרעב מתמיד ומפחד מפני חיסול.

מדי יום ניסו האמא והאחיות להסתנן לכפר הסמוך כדי לנסות להחליף את שארית בגדינו העלובים בלחם, תפוחי־אדמה, או בדברי מאכל אחרים. כאשר שיחק להן המזל היה בא אל פינו דבר מה ומפסיק לשעה קלה את הרעב הגדול.

באותם הימים עזבתי את הגיטו והלכתי אל הפולניה שלי שגרה בכפר. הפולניה היטיבה עמי והייתי אצלה כעשרה חודשים. למשטרה נודע הדבר ובאו לאסרני, ודיני היה להיהרג. בבכי, בתחנונים ובהשתדלויות רבות עזבוני, בתנאי שאחזור לגיטו. חזרתי לגיטו.

בחדשי החורף של שנת 1941 שרר קור עז. עצים, או חומר אחר להסקה, לא היו. בנוסף לרעב ולפחד, חדר הקור לעצמות עד לבלי נשוא. אבא לא יכול היה לראותנו מתענים בקור, ובסכנת נפשות הלך ליער הסמוך לאסוף עצים להסקה ופעם אחת נתפס וספג מכות בכל גופו. פצוע ושותת דם חזר ונפל למשכב, ממנו לא קם עוד. ללא אוכל, בלי כל עזרה רפואית ותרופות — נפח אבא את נשמתו ב־19 במארץ 1941.

באחד מימי הסתיו הסגרירים באחד השבתות של שנת 1942, בשעה 5 לפנות בוקר הגיעו אוטובוסים גדולים לגיטו — לגירוש ולחיסול הגיטו. בני משפחתי הצליחו לברוח מהגירוש אל מחוץ לגבולות הגיטו, אל היער הסמוך. מאתיים יהודים נורו ונהרגו בו במקום. מעטים מאוד ברחו והשאר הוגלו. אני ועוד עשרה אנשים התחבאנו במרתף. במרתף היינו כל אותו יום השבת. עם רדת הערב התגנבנו, באין רואים, מן המרתף וכל אחד מאתנו פנה לעבר אחר.

אני שרכתי דרכי אל הפולניה שלי, שביתה היה במרחק של 3 קילומטרים. דפקתי על דלתה והיא פתחה לי את הדלת. כשראתה אותי פרכה ידיה, הצטלבה וזעקה: — „איך הצלחת להנצל מן הגיהינום הזה?„. היא האכילה והשקתה אותי. כששבה אלי רוחי, סיפרה לי שגם אמי ואחותי הקטנה לאה נמצאות בכפר והן מחפשות אותי. בנה של הפולניה הלך מיד, במצוות אמו, למצוא אותן ולאחר שעה קלה הביא אותן אלי.

אצל הפולניה הזאת היינו שלושה ימים בלבד. באישון לילה היינו נאלצות לעקור משם, שכן כבר פשטו שמועות, כי אצל יאבורובסקה מסתתרים יהודים.

ברחנו ליער. לאור היום רבצנו תחתינו במחבואים שונים ומשונים ובלילות יצאנו לטרוף טרף לפינו. שלושה שבועות היינו ביער, ברעב, קור ופחד. ביער פקדה אותנו מכה נוספת — כינים. השרצים הזעירים לא נתנו לנו מנוח.

לאחר שלושה שבועות של טילטולים מלאי סבל ותלאות ללא מוצא, לא היתה לנו כל ברירה אחרת, אלא לנסות ולחזור אל הפולניה. בראותה אותנו שוב פעם לפניה, נבהלה והתחלחלה מאוד. אך חיש נעלה את הדלת והעלתה

אותנו לעליית־הגג. היא הביאה לנו אוכל, מים, בגדים ומסרק צפוף־שנים.

שלושה ימים ושלושה לילות הסתתרנו בעליית־הגג. אך ביום הרביעי אמרה הפולניה, שאין ביכולתה לכלכל את כולנו וכי מוכנה היא להשאיר אצלה את אחת הבנות. מאחר ומראה פני היה יהודי בולט וסכנה מיוחדת ארבה לי בשל כך, ומשום שכבר רגילה הייתי עם הפולניה — נפל בגורלי להשאר.

אמא ואחותי הקטנה לאה הלכו והגיעו לורשה. בפרבר פראגה היו לה מכרים פולנים שהסתירון ימים אחדים, אך בגלל פחד הגרמנים והמלשינים הפולנים לא יכלו להשאר אצלם. פעם שרכו שתיהן רגליהן באחד הרחובות של פראגה, כשהרעב מציק להן ללא נשוא, והנה נקרתה להן בדרכן אשה מבוגרת, בעלת חזות מעוררת אמון. העיזה אמי וביקשה ממנה פרוסת לחם בשביל הילדה. האשה לא היססה, פתחה מיד את החבילה שהיתה עטופה בידה, שהכילה את ארוחתה לעבודה — הושיטה לאמא והפטירה: „אם רוצה את, מסרי לי את הילדה ואני אגדל אותה בביתי". האמא שמחה מאוד ובו במקום קיבלה הפולניה הזרה את אחותי הקטנה. תמורת הבת קיבלה אמא מאת הפולניה את כתובתה. בדמעות צורבות ליווּ עיניה של אמי את בתה הקטנה, שהתרחקה יחד עם הפולניה הזרה. זמן רב ניצבה במקום — עמדה ולא יכלה לזוז. הילדה היפנתה גם היא כל כמה צעדים את ראשה אל אמא ומבטן נפגש מבעד למסך כפול של דמעות זורמות. היתה זאת הפעם האחרונה שראו זו את זו. לאחר מכן חזרה אמא אלי לכפר וסיפרה על כל הקורות אותה ואת אחותי הקטנה. היא מסרה לי את כתובת האפוטרופסית של הילדה ולפיה התכתבתי עם האחות הקטנה באמצעותה של הפולניה המיטיבה שלי.

*

הגיע החורף של שנת 1943. אמא היתה כל הזמן אתי, אך אוכל לא היה וסבלנו מאוד מרעב. גם הפולניה הטובה ובנה בן השתים־עשרה, סבלו חרפת רעב. עם רדת השמש, היתה אמא יוצאת כל ערב לתור ולחפש דבר־אוכל. כאשר האיר לה המזל, היתה חוזרת עם משהו מוסתר תחת בגדיה. אך לעתים קרובות היתה שבה בלא כלום. לאחר הפשרת השלגים עברה אמא אל ביתה של מכירה באותו כפר.

לימים פגשה אמא את הדודה טובה מווילישוב. הדודה חיתה זמן מסויים יחד עם שני ילדיה הקטנים בגבעות ובחורשות שבסביבה. לאחר שפגשה את אמא היו יחד. אך הדבר לא נמשך זמן רב. בחודש מאי היה מצוד בסביבה ושני ילדיה של הדודה נחטפו וחילקו, כנראה, את גורלם של כל ילדי היהודים

בפולין. אמא והדודה הצליחו להמלט מהמצוד. לאחר שלושה שבועות נפרדו, עקב הנסיבות, זו מזו — כל אחת לגורלה. בגורלה של אמי עלה להיות קרבן למלשין פולני, שהסגיר אותה לגרמנים והיא נאסרה ונלקחה לבלי שוב. הדודה, לעומת זאת, חיה היום בארצות־הברית.

*

עד הסתיו של שנת 1944 הייתי אצל הפולניה שלי. מאז סוף הקיץ של 1942 לא ראיתי אור שמש. ימים ולילות הייתי סגורה ומסוגרת ללא אויר וללא אור, נחבאת ומסתתרת מעין רואים. כל אנשי הכפר הכירו אותי ואסור היה להם לדעת על הימצאי אצל הפולניה מחשש הלשנה.

כאשר הצבאות הרוסיים החלו להתקרב לסביבות ורשה התחילו השלטונות הגרמניים לגרש את האוכלוסיה הפולנית ממקומות רבים. הפולניה ומשפחתה היו בין המגורשים ואני הצטרפתי אליה. את ראשי ופני עטפתי היטב במטפחת שחס־וחלילה לא יפירוני. השוטרים הגרמניים הובילו אותנו ברגל מרחק של שלושים קילומטרים לעברה השני של ורשה, לאיזור של מפעלים ובתי־חרושת.

כאשר התקרבנו למטרת הליכתנו הקשה היה כבר ערב. פחד גדול נפל עלי מחמת הסכנה שיגלו אותי כיהודיה לכשנגיע למקום. גם הפולניה שלי, שצעדתי אתה יחד כל הדרך, נדבקה בפחדי ושלושה קילומטרים לפני בתי־החרושת התחמקנו שתינו מן השורות והתחבאנו.

למחרת היום הובלו כל המגורשים לגרמניה לעבודה ובדרך נס ניצלתי מגורל זה.

משם הלכנו לפרושקוב, שכן היו שם לפולניה שלי מכירים. אך היינו שם רק זמן קצר ונסענו לצ'נסטוחובה. משם אמרנו לנסוע חזרה לורשה, אך אליה לא הגעתי. באמצע הדרך היה מצוד. חטפו את כל הצעירים לחפור חפירות. הייתי כבר אז בת 21 — מבוגרת למדי בכדי להיחטף. תחנוניה של הפולניה שלי ודמעותיה לא הועילו. הייתי בין החטופים הרבים. הובילו אותי תחת משמר כבד, יחד עם החטופים האחרים, לבית־הסוהר בפיוטרקוב ומשם לסוליוב לעבודה.

נחטפתי והובלתי לעבודה כפולניה נוצריה. עוד בהיותי בכפר שינתה הפולניה שלי את חזותי ומראי. שערות ראשי חומצנו והיו לבהירות. צבע הגבות ואפילו ריסי־עיני שונו. היתה לי קאנקארטה כדת. שמי היה קריסטינה לשצ'ינסקי — נולדתי בפוזנאן והוטבלתי, לפי תעודתי, כדת וכדין כנוצריה

בכנסייה הקדושה „מריה הבתולה". מקום מגורי האחרון היה בפראגה, ברחוב סטאלובה מספר 12. כל זה היה כתוב וחתום בניירותי וחרות בזכרוני היטב לבל אשכח או אשגה, חס וחלילה, באחד הפרטים. השפה הפולנית היתה שגורה בפי ומבטאי הפולני היה ללא דופי. כל זה עמד לי בכל עת צרה ולא פעם הצילוני מכליה.

כאשר הובאתי לעבודה בסוליוב שאלו אותי הממונים על העבודה שאלות משאלות שונות: על השכלתי, ידיעותי, מקצועי. בהיותי אצל הפולניה המיטיבה שלי, למדתי לכתוב במכונת כתיבה. עניתי איפוא, בין היתר, שאני כתבנית. הוצבתי לכן לעבודה במשרד. ובמכונת כתיבה ערכתי רשימות של כל הניצודים והחטופים לעבודה.

חדשיים ימים עשיתי במשרד בפחד תמידי ובסביבתם הקרובה של הממונים לא יכולתי לעמוד במועקת הפחד הזה וביקשתי שיעבירו אותי לעבוד במטבח, שהיה מחוץ למחנה עצמו. במטבח זה עבדתי יחד עם עוד חמש פולניות עד שהצבא הרוסי שיחרר אותנו ב־16 בינואר 1945.

*

גם לאחר השיחרור לא יכולתי לגלות את יהדותי ומוצאי. כפולניה ישנתי אצל הפולניה פייכוטובה והייתי אנוסה להעמיד פני נוצריה אדוקה בדתה. כל ערב אמרתי תפילה וכל יום ראשון הלכתי לכנסייה. חודש ימים לאחר השיחרור הייתי אצל הפולניה הזאת וגם עם לכתי ממנה לא ידעה כי יהודיה אנוכי.

חודש לאחר שחרורי הגעתי ללודז' ורק שם פגשתי ביהודים. ממכרה אחת נודע לי, ששתי אחיותי הקטנות מאשה ופייגה חיות ונמצאות בביאלה־פודלאסק.

לאחר זמן נקשר קשר מכתבים גם עם חנה וטובה שהיו בגרמניה. בעזרת הוועד היהודי בפראַגה נודע לי גם שאחותי הקטנה חיה בביתה של אותה פולניה שקיבלה אותה מידי אמא. לימים הגיעתני גם הבשורה, כי אחי השני היה בצבא וכי הגיע ממנו מכתב לסרוצק.

בשמחה קיבלתי גם את הידיעה, כי בן־עירי קונקול, בעלי בעתיד, בין הניצולים.

כעבור זמן קצר נמצאו ונתקבצו כל השרידים של משפחתנו מלבד ההורים ואחינו הגדול שניספו בחורבן הגדול. כעת אני עם בעלי ושני בנים בישראל ותוהה על דרך היסורים והגיהנום של שנות האימים.

איטקה מיודובניק
(ארצות הברית)

עזרה בכל התנאים

מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה עשיתי בורשה הבירה. עם גבור המתיחות ב־1939, חייתי בתחושה שמלחמה עולמית תפרוץ בקרוב ויעצתי לכולם לאגור מצרכי מזון. זכורתני שאז חלמתי חלום זוועות על מלחמה ומוראותיה; מראה החלום היה — חזון נבואי משונה ואכזרי שהתגשם. חשתי בזוועה המתקרבת, אולם לא שערתי ממדיה.

המלחמה פרצה, ואני נשארתי רחוקה מהמשפחה לה דאגתי וחרדתי.

לפני שנסעתי לסרוצק נודע לי מאת ד"ר פרידה אפשטיין, שבבית יעקב רוזנברג פגעה פצצה ואבדו שם כמה עשרות אנשים, בין היתר — יעקב, הניה ואסתושה רוזנברג (אברהם היה בחזית), חיה שורץ עם בעלה והילדים והרבה אחרים.

הייתי מאושרת בראותי שכל משפחתי חיה. היה להם עוד מה לאכול. הגרמנים לקחו אותם לעבודות, אבל בהתחלה נתנו להם גם כן משהו לאכול. אף אחד לא היה בטוח במחר שלו. חרדתי מאוד לגורל הקרובים שלי. אודותי לא דאגתי, ידעתי שיש בכוחי להתמצא בכל מצב. הייתי מאוד אמיצה, לא פחדתי מהגיסטאפו ומאף אחד. חוללתי, פשוט, ניסים: לא פעם נכנסתי ללוע הארי.

בעת שנסעתי בפעם הראשונה לסרוצק, לאחר הכיבוש הגרמני, רווחו שמועות שכולם יגורשו. פחד תקף את הכל אבל לא היתה עצה. סיפרו שאחדים התחילו לברוח מסרוצק. חזרתי לורשה משום שצריכה הייתי להרויח לעצמי ובשביל המשפחה. בוורשה הציעו לי כל מיני משרות במשרדים גרמניים, בין היתר לארמון בריל, משום שידעתי גרמנית. אך לא רציתי לקבל משרות אצל הגרמנים, והתפרנסתי ממכירת בגדי האישיים.

ביום 5 בדצמבר 1939 התכוננתי שוב לנסוע לסרוצק כדי להביא משם מספר חפצים. באותו הזמן סופחה סרוצק לפרוסיה המזרחית ושמשה גבול בין הגנרל־גוברנמנט לבין פרוסיה המזרחית. נסעתי עד לגיונובה וברגע שהתכוננתי להכנס לרכבת ההולכת לזגז'ה — פגשתי בלייבל וולינסקי. הוא שאל אותי „לאן את נוסעת"? ואני עניתי: „לסרוצק", והוא אמר: „אין לך למי לנסוע. אף אחד איננו, כולם גורשו היום בשעה 4 לפנות בוקר". למרות הבשורה המרה הזאת רציתי לנסוע, אולם הוא החזיק אותי ולא נתן לי לזוז בכוח. לבסוף השתכנעתי ולא נסעתי. התחלתי להתרוצץ כאחוזת טירוף ולשאול אם מישהו

יודע לאיזה כיוון גורשו. דיברו שונות: אחדים אמרו שברמברטוב שמעו צעקות של מגורשים ושהפנו אותם לנשלסק. נכנסתי מיד לרכבת ההולכת לנובידבור, ובדרך שאלתי על מגורשים והגעתי עד נשלסק. בתחנה ניגש אלי קצין גרמני והתחיל לדבר אתי. הוא רצה, כפי הנראה, לעורר את תשומת לבי כאיש אמין וסיפר לי תיכף בהתחלה, שהיתה לו עבודה מענינת: „אנחנו השלכנו היום את כל היהודים". ואני על זה אמרתי: „איך יכולתם לעשות דבר כזה לאנשים עניים?" והוא אומר: „האם גם היהודים הנם אנשים?" מה יכולתי להמשיך ולדבר אתו? בצורה דיפלומטית, הוצאתי ממנו שליהודי נשלסק צרפו גם יהודים מערים אחרות והפנו אותם לעבר צ'כנוב. בתחנת נשלסק היו הרבה סימנים של הטרגדיה: ראיתי חלקי בגדים, סידורי תפילה, תפילין וכד'. נסעתי מיד לצ'כנוב. שם כאיש נויטראלי, כביכול, שאלתי על מגורשים. נודע לי שהובילו מספר אנשים לעבר מלבה. לדאבוני הייתי מוכרחה לשבת לילה שלם בתחנת הרכבת של צ'כנוב משום שלא היה קשר. כמה ז'נדארמים, אשר היו בשמירת לילה בתחנה, לקחוני לצריף איפה שהם ישבו והתחממו ליד מדורת אש. פרצופיהם היו איומים ועוררו בי פחד, אבל הם היו אדיבים כלפי, כי דברתי אתם גרמנית. ידעתי להטעות את הגבלים הגדולים ביותר וזה עזר לי גם בחיי בשנים הבאות. מצ'כנוב נסעתי למלבה, שם אמרו לי יהודים, שמגורשים נסעו דרך מלבה לעבר סולדאו. נסעתי לסולדאו אך לא מצאתי שם שום עקבות. חזרתי ללגיונובה ושם נודע לי ממכרים שהגיעה ידיעה על יהודי סרוצק שהם נמצאים בלוקוב, מזריץ' וביאלה־פודלאסק. תיכף נסעתי ללוקוב ומצאתי שם את אמא, את אחותי לאה ווייץ עם הילדים ואת האחות גיטל והרבה מכירים. השארתי להם, בראש וראשונה, כמה זלוטי ונסעתי משם לביאלה פודלאסקי, לחפש את יתר בני המשפחה. בביאלה פודלאסקי מצאתי את אבא, את האחות פסל, את האח, את אשת אחי עם הילדים — את כולם. איך היתה הפגישה עם כולם לא אתאר, כי לא אוכל לבטא את הרגשותי. ברגע שראיתי את אבי החולה השוכב על ערמת שחת על הרצפה, לא היה גבול לכאבי. במאורה צרה ומלוכלכת התגוררו 20 אנשים. עוד לפני זה היו שם מגורשים מסובאלק ומעיירות אחרות. אי אפשר לתאר את הטרגדיה שנתגלתה לעיני. רושם איום עשו עלי אלה ההמונים הרבים, עם הטלאי הצהוב על בגדיהם. שמעתי מפיהם את מה שעבר עליהם, איך הובילו אותם במשך 3 ימים בקרונות חתומים, בלי אוכל, בלי מים, איך ילדים לקקו את הטל מעל השמשות לרוות צמאונם, אך כל זה היה רק בבחינת התחלה הטרגדיה. כמה מכות ספגו כולם. אלה שמצאו אצלם כמה זלוטי הוכו עד אבדן ההכרה. היות ואנשי סרוצק

ציפו לזה שיגורשו, השתדל כל אחד, בהתאם לאפשרויותיו, לאסוף ולהחביא כסף. אחותי גיטל עשתה ממטבעות כסף של 5 זלוטי כפתורים ותפרה אותם בשמלתה. הגרמנים מצאו זאת והיא קיבלה מכות כמספר הכפתורים. בן אחותי יעקב ווייץ החביא בכיסו רק זלוטי אחד, הגרמנים לקחו ממנו את הזלוטי וכבדו אותו במכות איומות.

לא יכולתי להפסיד זמן, משום שהצטרכתי לעשות משהו. בראש וראשונה איחדתי את בני משפחתי בביאלה פודלאסקי, בכדי שיהיה לי יותר קל לעזור להם. תנאי הדיור היו איומים. לבי נשבר בי לרסיסים, אולם בשטח זה לא יכולתי לעזור. רבים ממגורשי סרוצק התחילו לעזוב את מקום הגירוש. אחדים ברחו לורשה ולמקומות אחרים, אולם הרוב הגדול נשאר בביאלה פודלאסקי.

קצת יותר טוב היה למשפחת רוזנברג משום שרבקהלה התחילה לעבוד כמנהלת חשבונות בטחנת הקמח של הפולני יאן קירלבסקי. יידיד נאמן של משפחתה. רוזנברג הזקן ובנו פייבל גם הם התחילו להרוויח בעבודות אשר מסביב לטחנה. גם פייגה הרוויחה. הם עזרו לאחרים, אבל לא יכלו להאכיל את כולם. בתחילה היתה להם דירה טובה אחר כך גם זה אבד. נסעתי לקרובי בלודז' ובקשתי מהם קצת בגדים ומצעים בשביל הורי. מלאתי שק גדול עם כל החפצים שהשגתי בלודז' והעברתי הכל לביאלה פודלאסקי. הייתי מאושרת שהורי הזקנים יוכלו לישון, להשעין את ראשיהם על כרית ולהתכסות בשמיכה. הלבשתי אותם במקצת ומסרתי להם הרבה מבגדי האישיים וממצעי וחזרתי שנית לורשה.

הרדיפות התחילו על כל צעד ושעל. היהודים נצטוו לענוד סרטים לבנים עם כוכב כחול. אני לא ענדתי, ידעתי שכיהודיה לא אוכל לקיים את עצמי ואת כל משפחתי. חפשתי ומצאתי לי חדר אצל משפחה ארית ונרשמתי תחת שם זר כאחת שהעתיקה את מקום מושבה מהעיר לודז'. באותה תקופה עדיין לא היתה דרושה תעודת זיהוי אישית. כארית קבלוני לדירה. אז כבר לא רצו הפולנים להשכיר חדרים ליהודים. היה זה בהתחלת שנת 1940. היו לי מכירים שמכרו תכשיטים (זהב, יהלומים וכו'), והייתי למתווכת בעיסקות גדולות. סחרתי בשותפות גם עם הענעך האכמאן. הרווחתי לא רע, אולם היו לי הרבה התחייבויות. עם בני משפחתי הייתי בקשר מתמיד. שלחתי להם כסף, חבילות. לאחר מכן הגיעה אחותי עם ילדיה לורשה ומצאה מקלט זמני אצל גיסתה חימוביץ, נובוליפקי 46, כי בביאלה פודלאסקי הכנים אכלו, פשוט, את הילדים, ולא יכלה יותר להחזיק שם מעמד.

כל העול רבץ עלי, הייתי מחוייבת לקיים את המשפחה בביאלה פודלאסק,

ואת אחותי וילדיה בורשה. נוסף לכך היו לי עוד שתי אחיות בורשה. לא פעם התהלכתי רעבה, בכדי לכלכל את הילדים. הילדים העריכו זאת וכל פעם אמרו: „את הנך דודה אהובה, לולא את, היינו כבר מזמן גוועים מרעב". והם צדקו.

בינתיים עברה גם כל משפחתי מלודז' לורשה, הגרמנים היו גוזלים בדרך מאת היהודים את כל מטענם. העברתי למענם את רכושם והמלבושים היקרים ברכבת. פרוות שועלים לבשתי על גופי.

פעם נסעה אתי פולניה טהורה מורשה. נטפלו אליה שהיא יהודיה וצוו עליה להתפשט, בזיקוה ולקחו ממנה את כל החפצים. כל מכירותי האריות סבלו מהגרמנים על שחשדו בהן שהן יהודיות.

פעם אירע לי שז'נדארם גרמני חשד בי שהנני יהודיה. היה זה בהתחלת שנת 1940, הלכתי עם מכירי דר' מלכוביץ' ברחוב מרשלקובסקה, הוא ענד טלאי לבן ואני לא, דבר שעורר את חשדנותו של הז'נדארם. הוא עצר אותי במלים אלה: „את יהודיה, בבקשה תעודה עם תמונה". לא התבלבלתי והוצאתי מהארנק כנקס ביטוח ישן מלפני המלחמה כי תעודה אחרת לא היתה לי. בהושיטי לו את „התעודה" אמרתי לו בגרמנית: „בבקשה, כאן התעודה, החושב אתה שהנני יהודיה? נא לחשוב. האם ההליכה הזאת עם יהודי מוכרחה להוכיח שהנני יהודיה? הז'נדארם התבלבל, ברכני, קד קידה ואמר: „תסלחי לי, עלמה נכבדה, אני טעיתי." הוא לא רצה אפילו לבדוק את התעודה למרות שתחבתי אותה מתחת לאפו.

אני בטוחה שהגרמנים לא היו יכולים אף פעם ללכדני, לולא נטפל אלי מלשין פולני אשר הביאני לגיסטאפו.

אני חייבת להעיד שהיו גם פולנים אשר הצילו יהודים. פולנים אחרים, אשר הלשינו ומסרו יהודים לגיסטאפו — היו רבים.

בן דודי, מי שהיה מנהל בנק יהודי בלודז', גר בורשה והיה מוכרח לנהל עסקים כדי להחיות את נפשו ובני משפחתו. אך בעצמו לא יכול היה לנסוע, כי את היהודים השליכו מהרכבות ומהאוטובוסים, אני הייתי לכן שליחתו, וכמובן שקבלתי כתמורה תשלום מתאים.

הסתובבתי תמיד באוטובוסים של דואר גרמני בין ורשה לטומשוב מזוביצק עמוסה בואלוטה (כל מיני שטרות כסף). קבלתי על עצמי כל עבודה שהיא ובלבד להרוויח להחזקת משפחתי. — אמא ואבא והאחיות פסקה וגיטל עברו ללומאז, 18 ק"מ מביאלה פודלאסקי. אחותי פסקה השתכרה כמה פרוטות מתפירה. היתה זו עוד התקופה המאושרת עת שכולם נהנו מהחופש. אבוי לחופש כזה. אולם הוא היה כגן עדן לעומת הימים הנוראים שהגיעו אחרי זה.

בראשית שנת 1941 הקימו הגרמנים את הגיטו בורשה שבתחילה היה עוד פתוח ואפשר היה לצאת ולהכנס בו.

לאט לאט נתמעטו העיסוקים ונאלצתי לקבל משרה במשרד גרמני פרטי. כל חיי התרכזו כעת בעבודה, בריצות לגיטו, החזקת קשר עם ביאלה פודלאסקי ולומאזי. בכל חג נסעתי אליהם.

הרכבת התהלכה רק עד ביאלה פודלאסקי ומשם עד לומאז, 18 ק"מ הוכרחתי ללכת ברגל, ולא פעם ברוח, בקור ובכפור. זכורתני נסיעה אחת איומה בחג המולד 1941. בחוזרי מלומאז לתחנת הרכבת בביאלה פודלאסקי, הועפתי ככדור ע"י רוח קרה חזקה, התקררתי, קיבלתי חום גבוה, אבל איך שהוא יצאתי מזה בשלום. פחדתי מפני מחלה, כי אם אחלה, יהיה זה קץ המשפחה.

המאורע הקשה ביותר בחיי היה יום סגירת הגיטו בורשה. היה זה ב־15 בנובמבר 1941. המחשבה שלא אוכל לראות את אחיותי וילדיהן, הביאתני עד לידי אבדן החושים. מלאי המזון הדל אזל מהר ואני השתדלתי בכל כוחותי למלא ולספק את החסר. עמדתי בקשר טלפוני מתמיד עם ד"ר סוניה פילכנפלד, בת ישעיהו רוזנברג, בת דוד של אברהם רוזנברג, שגרה ברחוב ז'לנה 1/א. הבית הזה היה כבר בתחום הגיטו אולם החלונות האחוריים שעד מחציתם היו מוסתרים בלבנים יצאו לעבר הארי. לעת ערב עמדתי למטה והד"ר סוניה הורידה בעד החלון סל קשור לחבל ארוך, אני מלאתי אותו במצרכי מזון והוא הוחזר והועלה למעלה.

ככה נהגתי זמן מה. התקשרתי עם המשפחה באמצעות הטלפון, וע"י סימנים שונים ומיוחדים קבענו מתי להעביר את המזון בעד החלון הצופה לעבר הארי. באמצעות סימנים שונים קבענו איך ואיפה נוכה לראות אחד את השני.

בהתחלה קבענו פגישות ע"י הגדר של הגיטו בקרן רחוב סמולנה ושוק מירובסקי. היתה שם גדר עץ וחורים בין הלוחות. לאותו מקום הגיעו תמיד ילדי אחותי, תחבו ידיהם בינות לחרכים ואני שמתי לתוכן מה שרק יכלתי והחלפתי בחפזון גם כמה מלים. הייתי מוכרחה גם להיות אמיצה ולא לבכות, כי הבכי היה מעורר תשומת לב האריים.

כל זה התרחש ממש לעיני הז'אנדרמים. לפעמים הצלחתי אפילו לקבל מהם רשות להכנס לתוך הגיטו. המצאתי לשם כך כל מיני תירוצים כגון: מסרתי משהו לתיקון ולתפור אצל יהודי ואני מוכרחה לקבל זאת בחזרה, אחרת אפסיד הכל. הבטחתי לז'נדארמים שמיד אשוב וגם קיימתי את ההבטחה. נכנסתי לגיטו צעדתי כמה צעדים, נכנסתי לאחד הבתים ברחוב סולנה ומסרתי מהר לאחותי לחם, סוכר וכו', החלפתי כמה מלים וחזרתי דרך שער המשמר.

יכולתי גם בעת ההיא להציג, במקרה של דרישה, תעודת עבודה גרמנית. תעודות אחרות לא היו לי. בניגוד לאחרים לא היו לי, בכל תקופת האוקופציה תעודות אריות, משום שאף פעם לא היו לי סכומי כסף כאלה, שיאפשרו לי לקבל תעודה אריית המעידה שהנני כשרה לכל הפחות מזה ארבעה־חמישה דורות. לעומת זאת היתה לי תעודת־לידה מזויפת, אולם אף פעם לא השתמשתי בה, בכרתי לא להראות מאומה, מאשר תעודה כזאת. בכל אופן, אף פעם לא נדרשתי להציג תעודות אריות.

גם בעת קבלת משרה חדשה, לא נתבקשתי להגיש תעודות המעידות על מוצאי הארי, כי תמיד הייתי מומלצת ע"י אישיות ארית ולא נתעוררו, לכן, ספקות ביחס לכשרותי הגזעית. יש לציין, שגם הממליצים לא ידעו אף פעם את האמת על מוצאי האמיתי.

מקום המפגש עם האחיות ובני הדוד מלודז' היה בנין בית המשפט ברחוב לשנה. היהודים נכנסו לבנין הנ"ל דרך רחוב לשנה ומרחוב ביאלה נכנסו הארים. מקום המפגש הזה היה מסוכן מאוד, ובפרוזדורים שרצו בלשים על כל צעד ושעל. לא התחשבתי בזה והבאתי לשם חבילות, לחם, כסף, ובפרוזדורים האלה וכמעט לעיני הגרמנים מסרתי הכל לקרובי. לא קל היה להכניס משהו גם משם לגיטו, כי היהודים, בעזבם את בנין בית המשפט, נבדקו בדיקה מדוקדקת וצריך היה להחביא הכל היטב מתחת ללבנים ולהמציא כל פעם המצאות חדשות. הפרוזדורים האלה היו מקום פגישותינו העיקרי לאחר שהקשר הטלפוני עם הגיטו פסק לחלוטין.

ידיעות רעות הגיעו, מדי פעם בפעם, מביאלה פודלאסקי ולומאז ואני בעצמי הייתי בגיהנום. מאות אנשים עברו מדי יום ביומו דרך משרדי והייתי כמעט בטוחה, שבאחד הימים יופיע לקוח לא רצוי אשר יגלה אותי. והנה היום האיום הזה הגיע. באחד הימים הופיע כלקוח במשרדי הגרמני הפולני יאן מיכאליק מסרוצק ומיד לאחר מכן התחילה הסחיטה. אשתו התחילה בסחיטה באמצעות הטלפון. כתוצאה מזה חליתי וקבלתי 40 מעלות חום. משפחתי לא ידעה מאומה מהגיהנום הזה — כי גם בלאו הכי חרדו לחיי.

המצב בגיטו הורע מיום ליום. אנשים מתו באלפים מרעב. יעצתי לאחותי לאה שתחזור עם ילדיה לביאלה פודלאסקי או ללומאז. היו מבריחים אשר בעד כסף הוציאו יהודים מן הגיטו והיא נסעה עם הילדים.

בנין בית המשפט ברחוב לשנה הפך לבית חולים גרמני וחדל לשמש מקום למפגשים. רוב האפשרויות לחדירה לתוך הגיטו נסתמו. נאלצתי למצוא דרך חדשה. התחלתי לעבור דרך גגות הבתים. חדרתי לגיטו בחצות

הלילה דרך גג הבית אשר ברחוב זלוטה 52. יצאתי לרחוב שננה ובקרתי את כל המשפחה ואז ענדתי את הסימן המיוחד ליהודים, משום שסכנה היתה צפויה לארי להראות בזמן ההוא ברחובות הגיטו היהודי. הוכרחתי להוציא מהגיטו את המצעים ויתר החפצים של אחותי לאה ולהעבירם ללומאז. עם שק מלא חפצים טיילתי חזרה על הגגות ואז נתפסתי ע"י מלשינים פולניים. שחררוני תמורת סכום הגון של כסף.

את החפצים העברתי בעצמי לאחותי לאה ללומאז. לבי נשבר בקרבי כשהסתכלתי בפנים החוורים של בני משפחתי. עשיתי למענם כל שיכולתי, את עזרתי הגשתי להם אפילו בזמן שהיא היתה כרוכה בסכנת חיים. כולם זכרו עד הרגע האחרון איך השלכתי ככרות לחם בעד גדרות הגיטו לעיני הז'נדארמים. בהתחלה היו גדרות, אולם אחרי זה צצו חומות, חומות ומגור מסביב... קשה היה לי לחיות, החרדה למשפחתי, חוסר הבטחון, חיים חסרי תקוה — כל זה מוטט אותי... פחדתי שמא לא אחזיק מעמד.

בחג המולד 1941 נסעתי לביאלה פודלאסקי וללומאז. את הדלות המגוונת בה חיו אחי, גיסתי וילדיהם בביאלה פודלאסקי (הם גרו בבית הכנסת) אי אפשר לתאר. פניהם היו שחורות, נפוחות ומזוהמות, לבי נקרע למראה הזה, אולם לא רק קרובי חיו בתנאים כאלה — רבים חיו כמוהם.

כשהגעתי ברגל ללומאז מצאתי את אחותי גיטל חולה אנושה בטיפוס וכולם התהלכו המומים. ידעתי שכולם יכולים להדבק במחלה הארורה הזאת, כי ישנו יחד. גיטלה היתה כגוססת, מדי פעם בפעם חזרה אליה ההכרה, ואז כל נחמתה הייתי אני, והיא התחננה בפני: „איטקה, צאי מכאן, תדבקי במחלתי. את מוכרחה לחיות!"

הבאתי אליה את הרופא המקומי ד"ר קשמינסקי אשר טיפל בה וגם סיפק לה תרופות חינם אין כסף. ד"ר קשמינסקי היה איש פעיל, עזר לאחרים.

עלי לציין, כי בלומאז, עד הרגע האחרון, לא היה גיטו והיהודים היו כאילו חפשים.

בלב שסוע חזרתי לורשה. אחרי זמן מה קבלתי ידיעה שמצבה של אחותי בלומאז הוטב קצת, אולם אחותי השניה פסקה חלתה. כולם נדבקו במחלת הטיפוס. התמדתי את קשרי אתם.

מביאלה פודלאסקי ומלומאז קבלתי מכתבים לפי הכתובת של מכרתי זופיה פרונצ'ק, זלוטה 42, שהיתה נכנסת מדי פעם בפעם לתוך הגיטו והביאה מזון למכירים.

היה זה מסוכן לקבל מכתבים מהורי לפי כתובתי האישית. אני שלחתי

להם כסף וחבילות לפי הכתובת של הפולני קובלסקי, בעל טחנת קמח בלומאז. מדי פעם בפעם הוא נתן להם קצת קמח וקצת גריסים.

מביאלה פודלאסקי ומלומאז הגיעו כל פעם ידיעות מחרידות. כתבה אלי גם רגינקה רוזנברג.

לפני פסח 1942 מת אבי ושבועיים אחריו מתה גם אמי. האחיות במכתביהן לא הזכירו זאת. הפסקתי לקבל מכתבים מביאלה פודלאסקי ומלומאז. בהתחלת קיץ 1942 כתבו לי האחיות במכתביהן האחרונים לא לשלוח להן מאומה, כי לא ידוע מה ילד יום. הרגשתי את הבאות. בזמן ההוא התחיל הרצח ההמוני של היהודים. אי אפשר היה לפי שעה לנסוע אליהן, משום שלא יכולתי לעזוב את העבודה. בחודש אוגוסט 1942 — או בספטמבר 1942 — הגיעה לורשה קובלסקי, הטוחן מלומאז (פולני שעבד פעם כטוחן בטחנת הקמח של משה רוזנברג בסרוצק) ונפגשתי אתו. בהתחלה לא רצה לדבר, אולם אחר כך סיפר הכל: ב־7 ביולי 1942 גורשו כל יהודי לומאז, 2000—1900 נפש ליער הלומאזי ושם נרצחו כולם. — כולם נקברו בבור משותף אחד, וביניהם רבים נקברו חיים.

באותו הקיץ חוסלו יהודי ביאלה פודלאסקי, אינני יודעת את התאריך הנכון, אולם אני מניחה שזה היה באותו החודש ובאותה השנה, היינו יולי 1942.

מה שעבר עלי אז ועד היום הזה, לא אוכל לתאר. אני זוכרת שבליל ה־6 ביולי 1942 חלמתי חלום נורא, התעוררתי אחרי שמעי צעקות וקריאות אחיותי וילדיהן — „אירנקה, אירנקה, הצילוני!" אני בטוחה שיקירי מתו עם שמי על שפתותיהם.

לא יכולתי להשלים עם הרעיון שהנני בודדה בעולם וקויתי למצוא בחיים שרידים ממשפחתי ומקרובי.

בחג המולד 1942 (סוף דצמבר 1942) נסעתי למקומות ההריגה ביאלה פודלאסקי ולומאז. בלומאז לא מצאתי אף נפש חיה אחת. לפני הבית הקט בו גרו הורי נפלתי מתעלפת, ועד היום אינני זוכרת כמה זמן שכבתי בשלג מחוסרת הכרה. התעוררתי ובקושי הגעתי חזרה לביאלה פודלאסקי. שם נודע לי שהיהודים גורשו בחפזון, כשהגרמנים יורים בהם כבברוזים. גם הפולנים לקחו חלק ברצח הזה. ביחוד הצטיין הפולני מריאן וולנסקי ששירת במשטרה הפלילית, ומוצאו היה מצ'נסטוחובה. הוא גם הלשין עלי בפני הגיסטאפו שהנני יהודיה, אבל מכירי ערבו בעדי שהנני בת־דודתם. בביאלה פודלאסקי נודע לי מפי קובלסקי שגם אחרי חיסול הגיטו בביאלה פודלאסקי, הוא קבל מכתב מפיגה רוזנברג־כהן (בתו של משה רוזנברג) ממזריץ', אני בעצמי קראתי את הפתק, היא בקשה קצת כסף שהגיע לה מהטוחן של מזריץ' ואשר התגורר עכשיו בביאלה

פודלאסקי. לא הספקנו לעשות שום דבר למענה כי נעלמו מעינינו כל עקבותיה.

הידיעה האחרונה מרוזנברג הזקן (משה) ומפייבל רוזנברג — בנו, הגיעה מטרספול, מזה יוצא שהצליחו להמלט, אולם אחר כך גם כן נעלמו.

ובכן, הגיע הסוף לביאלה פודלאסקי וללומאז. הטרגדיה נתנה בי סימנים. הוכרחתי להתאמץ לא לבכות לאור היום, אולם בלילות בכיתי ללא הפוגות וללא מעצורים, והתייסרתי ביסורים על־אנושיים.

מהגיטו בוארשה עמדתי בקשר עד הרגע האחרון, כשהגיעו כל פעם ידיעות יותר מחרידות. על אודות אחיותי שהיו בגיטו הורשאי לא נודע לי דבר.

מבני משפחת סטשלקובסקי (משפחת פולנים ענפה מסרוצק), שגרו בורשה בתקופת המלחמה נודע לי שבמשך תקופה מסוימת שלחו חבילות מזון ללאה הורביץ במאידנק. מהם נודע לי איך אבדה משפחת קיפרבוים. כפי המסופר. קיפרבוים הזקן (בעל חנות יינות בסרוצק) קרא בקול בלתי שפוי „תנו לי לנגוס חלק מהארון לאכול!" את שרה (סבינה) ורגינה (רבקה) קיפרבוים פגשתי לא פעם בצד הארי. הן סחרו בסוכריות. אני חושבת ומניחה שסבינה נצלה. כל קרובי בורשה ובלודז' אבדו.

רגעים טראגיים חייתי ב־1943, כאשר הגיטו בער — מי יכול היה להרגיש בכאב כמוני?

אני המשכתי לעבוד. ב־2 למרץ 1944 עצר אותי בלש פולני בשם יאק ליד תחנת הטראמים והובילני לשדרות ע"ש שוך לגיסטאפו. מה שהרגשתי אז יכול להבין רק זה שהיה עצור שם. אגיד רק בקיצור: כל אנשי הגיסטאפו השתוממו ולא הבינו איך העיז יאק לעצרני ברחוב, כי כולם היו משוכנעים שאיני יהודיה. השטורמפירר ברנדט בעצמו, מנהל המחלקה קראני אליו ובאופן מיוחד בדק את מבנה גופי, בעיקר מבנה הראש, האף; סובבוני מכל הצדדים: ישר, באלכסון ולבסוף קבע שאין לי מבנה שמי, אין בי האופי השמי אלא שהנני טיפוס מונגולי.

עברתי גם בחינה בדת הרומית־קאתולית. בבחינה הזאת לא הצלחתי במיוחד. במשך כל החקירה הייתי שקטה, אמיצה, חייכתי. אנשי הגיסטאפו השתוממו ושאלו אותי: איך את מסוגלת במצב כזה לחייך? הידוע לך מה צפוי לך? במשך כל הזמן שמעתי מחמאות מאת אנשי הגיסטאפו: „אשה נבונה", „אשה אינטליגנטית".

המצב החמיר, אולם ברגע האחרון עזרני איש שעבד בגיסטאפו, יהודי בשם הבדוי „לובו" (ידעתי גם את שם משפחתו, אולם שכחתיו), שמו הפרטי היה איגנאץ, מגיסטר למשפטים. הוא נשאל ע"י ברנדט אם יש לי מבטא פולני

טוב וטהור. לובו קבע שהמבטא שלי הוא מצוין ונכון. אנשי הגיסטאפו הודו בעצמם שהמבטא הגרמני שלי הוא טוב מאוד.

דברתי אתם בלי מתורגמן. לובו יעץ לי להודות בפני ברנדט שהנני בת תערובת, „בת תערובת דרגה א׳". שמעתי בקולו ואמרתי זאת לברנדט. על יסוד זה שוחררתי, אולם נצטוויתי להתיצב שנית אחר חודש אחד. הייתי לגמרי שבורה והרוסה נפשית, אולם המשכתי לעבוד. ידידים יעצו לי לברוח מיד מורשה. לובו הפציר בי להתייצב ולהסביר שעדיין לא הספקתי לקבל את תעודות האב שלי. אמרתי שאבי היה ארי, אולם אמי — יהודיה. לבני־תערובת התייחסו כאל אריים, אבל הכרחי היה להוכיח את המוצא הארי של אחד מההורים.

שמעתי בקול לובו וב־10 לאפריל התייצבתי במשרדי הגיסטאפו, אשר בשדרות שוך. הראיתי אישורים ממכתבים רשומים אלי מלודז אשר כללו בקשות להעביר אלי תעודות האב. כל זה היה מעט מאד.

מכירי נפרדו ממני, כאילו לעולמים, כי לא האמינו שאחזור משם בחיים. הרגשתי שאני נכנסתי לתוך האש. ואכן עמדו שם עוד מעט לעצרני. לובו רץ מחדרו של ברנדט לחדר מזכירו הלוך וחזור, הוא היה מרוגז, אך השתדל להרגיעני ואמר לי: „אל תפחדי, חצאי מכאן, אני אחראי בראשי, שחצאי מכאן, היית כה אמיצה, את מוכרחה להיות חופשיה".

חכיתי בחרדת אימים. ציפיתי למוות. ברגע מסויים נכנס לחדר המזכיר שחזר מבראנדט, ואמר: „ובכן, עלמתי, את נשארת פה". אני עניתי: „נעים מאוד להישאר עם אנשים אינטליגנטים". אחרי זה אמר: „אינך מפחדת? — את חפשיה, אולם את חייבת להתייצב אצלנו כל יומיים".

לא נרשמתי אצלם אף פעם, לובו הודיעני בטלפון שאני מוכרחה להעלם. נעלמתי, ומאז מתחיל הגיהנום שלי.

בדרך כלל, מתמעטים הידידים בעת אסון. לזמן מה עזבתי את ורשה. חזרתי כעבור חודש. לא היה איפה להתגורר, לא יכולתי להסתובב בחוצות ורשה, כי רבים הכירוני. מרים היו אז חיי. נודע לי כי הגיסטאפו מחפשת אותי והם רוגזים מאוד עלי. מכרה שלי הציגה אותי בפני מישהו, אשר בזמנים רגילים לא הייתי מתאמצת להסתכל אפילו עליו, אולם כעת הייתי זקוקה לעזרה.

היו לו כנראה מהלכים בחוגים מסויימים ויכול היה להכין תעודות. אני הייתי מוכרחה להחליף את תעודתי ובאיזה שהוא מקום להירשם, אך בריון זה הנריק גורצינסקי סחט ממני קרוב ל־3 אלפים זלוטי ולא עשה מאומה. במקום תעודות

התחיל להפחידני. שמו האמיתי היה אחר. הוא הכין תעודות מזויפות גם לעצמו וכל פעם שינה את שמו.

חודש אחד גרתי אצל זופיה פראנצק, זלוטה 42, בלי להיות רשומה. היא נמצאה תחת לחץ ואיומים על עזרתה ליהודים.

תנים בדמות אנשים החלו לצבור רווחים מאסון הזולת ואני הייתי אחד הקרבנות. לעת כזאת הגיש לי עזרה חשובה מרק פישר, חבר לספסל הלימודים, בן אחד הפרופסורים של הגימנסיה הפולטוסקאית. הוא השיג למעני תעודה וגם 500 זלוטי מדי חודש בחודשו מאת הועד היהודי, שם הופעתי בשם שרה גולדמכר. אינני יודעת אם נשאר בחיים או לא — עקבותיו נעלמו. קבלתי גם כמה מאות זלוטי מאת מכירי האינג' סטאניסלאב ג'דובון. גם אודותיו אין לי שום ידיעה — נעלם.

לחיי לא היה כל ערך — בחודש יולי עזבתי את ורשה והתאכסנתי בכפר אחד אצל מכירים, אבל האדמה בערה תחת רגלי ובסוף החודש חזרתי לורשה חלושה, מעוצבנת ונכנעת לגורל. כל לילה לנתי במקום אחר. במקומות ההם לא ידעו שאני יהודיה. בעד הסתרת יהודים צפוי היה למסתיר עונש מוות. וכל אחד חרד לעורו.

ב־1 באוגוסט 1944 פרצה ההתקוממות בורשה, אותה קדמתי בברכה. קויתי שמהרגע הזה לא אהיה נרדפת כחיה.

התקוה נתבדתה. לאחר דיכוי ההתקוממות גברו התלאות. נדדתי ממקום למקום עד חודש ינואר 1945, עת נכבשה ורשה בידי הצבא הפולני.

צבי קליינמאַן ז״ל

די אינקוויזיציע אין שול

זונטיק דעם 10טן סעפטעמבער 1939, צומאָרגנס נאָך דעם ווען אַ דייטשער זעלנער איז דערשאָסן געוואָרן דורך אַ פוילישן קרעמער פֿאַר ראַבירן זיין קראָם — האָט זיך אַרויסגעלאָזט איבערן שטאָט, בעיקר אויף די יידישע גאַסן — אַ מחנה דייטשע זעלנער, גרייט צום קאַמף. דער שטורעם איז געווען אַזוי געוואַלטיק, אַז פיל מענטשן האָבן געמיינט, אַז דאָס פוילישע מיליטער איז צוריק אַריינגעטרעטן אין שטאָט און ביידע חיילות באַגעגענען זיך פנים־אל־פנים מיט געוויר אין די הענט. אָבער נישט מיטן פוילישן מיליטער האָט זיך געדאַרפט איצט די דייטשע מחנה באַגעגענען, — נאָר געגאַנגען „פאַציפיצירן״ דאָס שטעטל, וואָס האָט געוואָגט צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד דעם מיליטער ביים אַריינמאַרשירן אין שטאָט.

האָט מען טאַקע באַלד אין דער ערשטער מינוט געהערט געוואַלטיקע קולות פון שלעגער און געשלאָגענע צוזאַמען, דייטשע זעלנער האָבן זיך אַרויסגעלאָזן איבער דער שטאָט זוכן די הייזער. ס׳איז נישט געבליבן קיין איין שטוב, וואָס זאָל נישט ווערן איבערגעדרייט נישט צו דערקענען. אַלע שפּיגלען צעהאַקט, אַלע שויבן־טירן פון די קרעדענסן — צעבראָכן און דאָס בעטגעוואַנד אַזוי צעפליקט און צעריבן, אַז ס׳איז נישט מעגלעך געווען צו דערקענען וואָס עס איז אַמאָל געווען. קיין איין טיר איז נישט פאַרבליבן אומגעעפנט, קיין איין שלאָס האָט נישט געקאָנט ביישטיין דעם כוח פון דער זעלנערישער פויסט און שטיוול.

אַריינקומענדיק אין אַ שטוב האָבן די זעלנער נישט געמאַכט קיין אונטערשייד צווישן מענער און פרויען; צווישן אַלט און יונג; צווישן געזונטע און קראַנקע; אַלע אָן אויסנאַם זענען מיט אָן אויסערגעווייניעכער אַכזריות און סאַדיזם אַרויס־געשליידערט געוואָרן אויף דער גאַס, ווער דורך דער טיר, און ווער דורכן פענצטער. „גליקלעכער״ האָבן אָפּגעשניטן יונגערע און געזונטע מענטשן: נאָכן באַקומען די ערשטע קלעפּ, האָבן זיי פלינק געמאַכט פליטה פון שטוב אַרויס; דאָקעגן עלטערע און שוואַכע מענטשן, וועלכע האָבן נישט געקאָנט אַזוי שנעל נעלם ווערן, האָבן געקריגן מכות רצח. אויך די קינדער זענען דורך די סאַדיסטן נישט געשוינט געוואָרן. אַלע גאַסן זענען פול געוואָרן מיט קרבנות, וועלכע האָבן שוין נישט געהאַט קיין מענטשלעכע צורה און אַרויסגעגעבן משונהדיקע קולות, ווייל פאַרן קומען אין מאַרק אַריין ווו אַלע יידן זענען אויפגעפאַדערט געוואָרן זיך צו פאַרזאַמלען, האָבן אַלע געמוזט אַדורכגיין שבעה מדורי גיהנום

דער פּלאַץ, וווּ ס׳איז געשטאַנען די סעראַצקער שול

דורך די פאַרשידענע דייטשע „וואַכן" אין דיווינקלען פון די גאַסן, און מיטנעמען צידה לדרך, צעהאַקטע קעפּ, געשפּאַלטענע נעז, אונטערגעהאַקטע זייטן.

יידן האָבן דערווייל נישט פאַרגעסן, אַז זיי זענען יידן. איבערקומענדיק אַזאַ שווערן וועג, האָט מען זיך אַוועקגעשטעלט גאַנץ געשמאַק זאָגן תהילים און ווידוי, כדי זיך צוצוגרייטן צו דעם נאָך לענגערן און לעצטן וועג, וואָס דער־וואַרט זיי. ס׳איז געווען פאַר אַלע אַ זיכערע זאַך, אַז מען וועט אַלע מענטשן פון שטעטל אויסשיסן אַלס נקמה.

דאָס צונויפטרייבן די מענטשן אין איין אָרט אַריין איז געטאָן געוואָרן מיט אַזאַ שטורעם, מיט אַזאַ כעס און מיט אַזאַ שוים אויף די ליפּן, אַזוי אַז ס׳האָט קיינער נישט געצווייפלט אין דעם אַז עס דערענטערט זיך דער סוף.

דער גאַנצער מאַרק איז געווען אַרומגערינגלט פון אַ גרעסערער צאָל באַוואָפנטע זעלנער, וועלכע האָבן מיט גרויס צאָרן צענויפגעטריבן דעם עולם פון איין ווינקל צום אַנדערן.

דאָס תהילים און ווידוי־זאָגן האָט זיך צוזאַמענגעגאָסן מיטן פאַרשטיקטן געווייַן פון זקנים און קראַנקע; מיט די קוויטשנדיקע און ספּאַזמירנדיקע קולות פון פרויען און געווייַן פון קינדער.

אין דער זעלבער צייט איז אָנגעגאַנגען אַ קאַמף צווישן פּוילישן מיליטער, וואָס האָט זיך געפונען צווישן קילאָמעטער ווייט פון שטאָט, אויף דער צווייטער

זייט נאַרעוו, און צווישן דעם דייטשן מיליטער, וואָס האָט איינגעמויערט די האַרמאַטן און קוילן־וואַרפערס כמעט אין שטאָט. די קוילן פון ביידע צדדים זענען געפלויגן איבער דער שטאָט, איבער די קעפ פון דעם צונויפגעטריבענעם אין מאַרק עולם. יעדער שאָס און אויפרייס פון די זייער נאָענט געפאַלענע גראַנאַטן האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די מהומה און אַרויסגערופן יעדעס מאָל פרישע געוואַלטן און געשרייען.

דערנאָך איז געקומען אין מאַרק אַריין אַ דייטשער אָפיציר און געמאַלדן וועגן דעם גרויסן פאַרברעכן, וואָס די שטאָט איז באַגאַנגען מיטן דערמאַרדן דעם דייטשן זעלנער, און אַז על פי־דין דאַרף מען אַלע מענטשן פון שטאָט אויסשיסן ווי די הינט, נאָר זיי, די דייטשן, זענען איידעלע לייט און דערפאַר באַפרייען זיי אַלע פרויען און קינדער פון יעדער שטראָף, די מענער אָבער מוזן באַשטראָפט ווערן און דעריבער ווערן זיי אַרעסטירט.

איצט האָט זיך אָנגעהויבן די אמתע יללה פון די פרויען, וועלכע זענען מיט געוואַלט אָפגעטיילט געוואָרן פון זייערע מענער. ענדלעך זענען אָנגעקומען אייניקע זשאַנדאַרמען און באַפוילן דעם עולם צו מאַרשירן און לסוף זענען מיר אַריין־געפירט געוואָרן אין שול, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געפאַנגען־לאַגער.

אין שול האָבן יידן באַמערקט דעם גרויסן חורבן, וואָס איז דאָרט געמאַכט געוואָרן מיט אייניקע מינוט פריער, אָלע שטענדערס זענען געווען צעבראָכן, דער אָרון־קודש — צעהאַקט, די ספרי־תורה — אַרויסגעשליידערט און אַ טייל אַריין־געוואָרפן אין קלאָזעט, און די איבעריקע געטרעטן מיט די שטיוול; געשפיגן און אָנגעלייגט אויף זיי מיסט און צואה און צום סוף אונטערגעצונדן. אָלע אויסגע־מאַלטע תפילות אויף די וועגט זענען פאַרפאַטשקעט און אָפגעריבן געוואָרן.

צוזעענדיק דעם חילול־הקודש האָבן די יידן מיט יאוש די קעפ אַראָפגעלאָזט און נישט ביי איינעם פון זיי האָט זיך געשטעלט די פראָגע: צי וואָלט נישט גלייכער געווען און אויך שענער פאַר גאָט אַליין, ווען די הענט פון די וואַנדאַלן וואָלטן אָפגעדאַרט געוואָרן?

מיט אַ שעה שפעטער זענען די זעלבע יידן געצוווּנגען געוואָרן אונטערצו־צינדן די ספרי־תורה, וואָס האָבן זיך פאַרוואַלגערט אין אַ ווינקל און אַ ייד איז אַליין געצוווּנגען געווען זיי אונטערצוצינדן און דערביי האָט ער געקריגן שטאַרק געשלאָגן. ער האָט אַ לענגערע צייט זיך געמאַטערט ביים אָנצינדן די ספרי־תורה, אָבער זיי האָבן זיך נישט אָנגעצונדן, ביז לסוף האָט ער זיי געמוזט מיט אייגענע הענט אַריינווואַרפן אין קלאָזעט אַריין.

אין שול האָט מען זיך אָנגעהויבן אויסצולייגן אויף די צעבראָכענע בענק.

עטלעכע קריסטן, וועלכע האָבן געווּוינט צווישן יידן, זענען צוזאַמען מיט זיי געטריבן געוואָרן אין שול אַריין. צווישן זיי האָט זיך געפונען דער אַפּטייקער און דער נאַטשאַלניק פון דער פּאָסט, באַקאַנטע אַנטיסעמיטן.

די וואַך, וואָס איז געוואָרן אַוועקגעשטעלט צו היטן דעם עולם — אַן ערך פֿון 300 פערזאָן, איז געווען זייער אַ שטרענגע. פאַר צוגיין צום פענצטער צו כאַפּן אַ ביסל לופט, האָט מען געשלאָגן מכות־רצח; אַ דערלויבעניש אַרויסצוגיין אין דער אוביקאַציע איז אָנגעקומען אַזוי שווער, אַז מ׳האָט פשוט געמוזט דערפון רעזיגנירן און איינהאַלטן זיך מיט אַלע כוחות. די מערהייט פון דעם פאַרזאַמלטן עולם האָט זיך אָפּגעזאָגט פונעם עסן, וואָס מען האָט צוגעבראַכט פון דער היים, בלויז צוליב דעם, מ׳זאָל נישט דאַרפן צו אָפּט אָנצוקומען נאָך אַזעלכע מינים דערלויבענישן.

דער פראָנט איז געווען זייער נאָענט, און יעדעס מאָל זענען געקומען פרישע פאַרמאַציעס מיליטער און זייערע אָפּיצירן. דערווייסנדיק זיך וועגן די יידן, וואָס זיצן אין „געפאָנגענן־לאָגער", זענען זיי צוגעקומען אָנקוקן און דאָביי געשאָטן פּעך און שוועבל אויף די „יודען", און אויך געטיילט קלעפּ.

דעם צווייטן טאָג איז געקומען אַן אָפּיציר, אָוועקגעזעצט זיך ביים איינגאַנג, וואָס האָט געפירט פון שול אין בית־המדרש אַריין. יעדער האָט געדאַרפט פאַר־בייגיין זיין טישל פון שול אין בית־המדרש אַריין. די דייטשן האָבן איבער דער גאַנצער בריק פון בית־המדרש אָוועקגעשטעלט טישן, דורך וועלכע יעדער האָט געדאַרפט איבערשפרינגען, כדי פון דאָרט צו ווערן אַריינגעלאָזט אין אַ קלענער שטיבל, וואָס האָט אַמאָל געדינט פאַר אַ תלמוד־תורה. דער יונגערער עולם, וועלכער האָט זיך שנעל איבערגעקריגן אויף דער צווייטער זייט, איז נאָך פאַרהעלטניס־מעסיק איבערגעקומען מיט קלענערע קלעפּ, דאָקעגן די עלטערע און שוואָכערע מענטשן האָבן געפילט דערביי דעם טעם פון טויט. פאַר זיי איז דאָס געווען דאָס אמתע גיהנום און זייערע געוואָלטן און געשרייען זענען געגאַנגען ביזן הימל.

יעדעס מאָל, ווען אַזאַ קרבן האָט נאָך פיל פרוון, וועלכע האָבן אים טייער געקאָסט, איבערגעקייקלט זיך אויף דער צווייטער זייט, בלייבנדיק ליגן פאַר־חלשט אויף דער ערד, האָט עס ביי די פיניקער אַרויסגערופן גרויס צופרידנהייט און פרייד און אַ פאָטשן מיט די הענט.

נאָך דער דערמאָנטער „קאָנטראָל" זענען אַלע מענטשן אַריינגעשטופט געוואָרן אין אַן ענג שטיבל, אין וועלכן ס׳איז געווען זייער הייס און דושנע. נאָכן פאַר־ברענגען אין ענגן שטיבל 4 שעה צייט, האָט די וואַך ערשט דערלויבט דעם עולם איבערצוגיין צוריק אין שול אַריין.

דעם זעלבן טאָג האָבן די דייטשן אַרויסגענומען אַן אַלטן מאַן פון 75 יאָר, איינעם פון די גרעסטע תלמידי־חכמים און משכילים פון שטאָט, ר׳ יצחק בלאַכמאַן, און אים באַשולדיקט, אַז ער זאָל האָבן צוגעגרייט געווער צו באַגעגענען די דייטשן ביים אַריינמאַרשירן אין שטאָט. די באַשולדיקונג האָט זיך געגומען דערפון, וואָס בשעת מ׳האָט צעראַבירט זיין געוועלב פון קיך־געשיר, האָט מען געפונען עטלעכע טוץ מעסער.

דאָס פאַרענטפערן זיך פון דעם זקן, וועלכער האָט אָנגעוויזן אויף זיין עלטער און שוואַכקייט, אויף זיין נישט פעאיקייט צו שלאָגן זיך מיט זעלנער, האָט גאַנץ ווייניק געהאָלפן. ער איז געוואָרן שטאַרק געפייניקט. די מענטשן, וועלכע האָבן דאָס צוגעזען, האָבן געוויינט. ס׳איז גאָרנישט צו פאַרשטיין, ווי אַזוי דער זקן און שוואַכער מענטש איז געבליבן לעבן. שוין נאָכדעם, ווי מ׳האָט אים באַפרייט פון דער שווערער באַשולדיקונג, האָט מען געפונען אַ געלעגנהייט אים צו שלאָגן: מ׳האָט אים געהייסן אָפטראָגן זיך שנעל, בליץ שנעל, דער זקן אָבער, וועלכער פלעגט אָפט אין נאָרמאַלע צייטן גיין זייער פאַמעלעך, האָט איצט נאָך די באַקומענע קלעפ זיך אינגאַנצן נישט געקאָנט רירן. זיינע אַלע אָנשטרענגונגען האָבן נישט געהאָלפן. דער אַלטער איז פשוט געבליבן ליגן אויף דער ערד. די דייטשן האָבן אים געטרעטן מיט די שטיוול איבערן גאַנצן קערפער.

אין זייער שווערע באַדינגונגען און אונטער זייער אַ שטרענגן רעזשים האָבן די צוזאַמענגעטריבענע אין שול איבערגעלעבט פון זונטיק ביז דאָנערשטיק. דאָנערשטיק איז ווידער געקומען אַן אָפיציר, איבערגעחזרט די לעקציע פון מאָנטיק, און לסוף האָט מען אַלע מענטשן פון 18 ביז 45 יאָר איינגעטיילט אין צוויי גרופּעס, פון וועלכע איינע איז אָפגעשיקט געוואָרן צו פוס קיין פולטוסק. קינדער ביז 18 און עלטערע פון 45 יאָר זענען באַפרייט געוואָרן.

(פון אַרכיוו פון דעם ייד. היסט. אינסטיטוט אין וואַרשע).

שלמה סטערדינער
(רמת־גן)

פון סעראָצק, יאַבלאָננאַ־לעגיאָנאָווא
דורך דער וואַרשעווער געטאָ ביז טרעבלינקי

באַלד ביים פאַרנעמען סעראָצק דורך די דייטשן, האָבן זיי באַזעצט אַלע בריקן. די קהילה יאַבלאָננאַ־לעגיאָנאָווא — 15 ק״מ דרום פון סעראָצק — איז באַשטאַנען פון אַ מערהייט סעראָצקער יידן, וועלכע האָבן זיך דאָרט באַזעצט, צוליבן אויסזיכט פון געפינען פרנסה, אין די לעצטע פאָר יאָר פאַרן אויסברוך פון 2טן וועלטקריג. איז באַלד נאָך סעראָצק אויך לעגיאָנאָווע געפאַלן, און די דייטשן האָבן גלייך געפאַדערט אַ גרויסע קאָנטריבוציע. אַזוי ווי ס׳איז נישט מעגלעך געווען צו שאַפן דאָס געלט צום אָנגעצייכנטן טערמין, האָבן די רוצחים אַרעסטירט 21 יידן, צווישן זיי ר׳ משה ווישניעוויטש און זיין זון יידל יעקב לעווינער א. אַ. הי״ד, וועלכע זענען אַפילו נאָכן באַצאָלן די קאָנטריבוציע, דער־מאָרדעט געוואָרן.

אַ קורצע צייט נאָך דער אינוואַזיע האָבן די דייטשן באַשטימט אין לעגיאָנאָווע אַ געטאָ, אין דעם טייל פון שטאָט וואָס האָט זיך געפונען — לודווישין, אין וועלכן זיי האָבן קאָנצענטרירט אויך די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער, ווי: פיעקעלע, דאָמברוווקאַ, הענדריקאָוו א. אַ.

אין לעגיאָנאָווער געטאָ האָבן זיך אויך געפונען אַ סך פון די סעראָצקער יידן, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון ביאַלאַ־פּאָדלאַסק, לוקאָוו, לאמאזי, ווו זיי זענען פאַרשיקט געוואָרן פון סעראָצק אין דעצעמבער 1939.

דאָס לעבן אין געטאָ איז געווען שווער און ביטער. מ׳האָט די רוצחים געמוזט אַוועקגעבן אַלע ווערט־זאַכן, פוטערס און גאָלד.

דעם 15טן אָקטאָבער 1942 (שמחת תורה) איז אויף אַ שוידערלעכן אופן ליקווידירט געוואָרן דאָס יאַבלאָננאַ־לעגיאָנאָווער געטאָ (מ׳האָט דאָס שטעטל געהייסן, און ס׳איז פאַקטיש געווען, דאָס אויסגעבראָכטע סעראָצק).

טייל יידן זענען אויפן אָרט דערמאָרדעט געוואָרן, אַ קליינער טייל האָט באַווייזן אַנטלויפן און זיך אויסבאַהאַלטן אין די אַרומיקע וועלדער — און די רעשט זענען אַוועקגעפירט געוואָרן, אויף פויערישע וועגענער, קיין ראַדזימין — אַ מרחק פון 40 ק״מ — פון וווּ מ׳האָט זיי צוזאַמען מיט די אָרטיקע און וואַלא־מינער יידן אָפגעפירט קיין טרעבלינקע.

דער וועג פון פּיין

דעם 28סטן אַפּריל 1943, 4 אַ זייגער נאָך מיטאָג, האָט מען אונדז אַדורכ־געפירט דורך די וואַרשעווער ברענענדיקע גאַסן ביז מיר זענען צוגעקומען צו דעם בלוטיקן פּלאַץ (גערופן — „אומשלאַגפּלאַץ"). דאָרט האָב איך שוין אָנגע־הויבן זעען אונדזער טראַגעדיע. איך האָב זיך אָנגעהויבן אַרומקוקן, ווי אונדזערע שוועסטער און ברידער ליגן דערמאָרדעטע דורך די נאַצי־מערדער, וועלכע האָבן דאַביי נאָך באַוויזן צו טאַנצן אין יידיש בלוט. ווען מען האָט אונדז צוגעפירט צו די וואַגאָנעס, האָב איך באַמערקט אַז פון דער צווייטער זייט זענען געשטאַנען צוויי רייען פון ס. ס.־לייט, דורך די רייען פון די מערדער זענען אַדורך איינצלנע מענטשן — מענער און פרויען. אַ טייל פרויען האָבן געטראָגן אויף זיך קינדער, אויסגעצערטע און אויסגעמאַטערטע פון הונגער, זיי זענען שוין געזעסן זייט עטלעכע טעג אין דער געביידע פון אומשלאַגפּלאַץ, אַזוי אַז מענטשן זענען דורכגעגאַנגען דורך די רייען ביז צום וואַגאָן, זענען זיי שוין געווען דערשלאָגן. די וועלכע זענען נישט געגאַנגען אַזוי ווי די מערדער האָבן געוואָלט, איז געשטאַנען אַ ספּעציעלע מערדער־באַנדע גרייט און געוואַרט אויף דעם יידישן בלוט. זיי האָבן די פּיסטאָלעטן און מאַשינגעווער שטענדיק געהאַלטן אויסגע־שטרעקט צו די דערשלאָגענע, וועלכע וואַקלען זיך שוין אויף די פיס, און גלייך געעפנט אַ שיסעריי אויף אומבאַהאָלפענע מענטשן. מיטן געשריי פון „שמע ישראל" זענען זיי געפאַלן.

גלייך נאָך דעם איז געווען אַ באַפעל צו די חסד־של־אמת־אַרבעטער, אָפּצו־רוימען דעם פּלאַץ. בעת די יידישע אַרבעטער רוימען די מתים אַוועק אין אַ זייט, גייען די מערדער צוריק זוכן נייע קרבנות. צוויי יידישע אַרבעטער האָבן געטראָגן איין יידישן קרבן. מערקנדיק, אַז דער קרבן איז שווער, האָט דער ס. ס.־מאַן געפרעגט: „איז דיר צו שווער? — דאַן קאָן איך דיר לייכטער מאַכן". ער נעמט זיי ביידע אַוועק פון פּלאַץ און פירט זיי צו צום באַרג פון אונדזערע קרבנות און גיט דעם באַפעל צו די יידישע אַרבעטער זיך אויסצולייגן. איינער פון די מערדער נעמט אַרויס דעם באַגנעט און זעצט אַריין דעם אַרבעטער אין האַרץ, דער צווייטער זעענדיק דעם טויט פון זיין חבר, האָט אָנגעהויבן צו לויפן. ס'האָט זיך געעפנט אַ שיסעריי און דער אַרבעטער איז געפאַלן.

און דאָ, ווייטער אין די רייען גייט די אַרבעט פאָרווערטס. מענטשן גיין און פאַלן, דאָס בלוט גיסט זיך ביז מען קומט אין וואַגאָן. איצט, אין וואַגאָן הייבט זיך אָן די אמתע טראַגעדיע: איינע שרייט „ווו איז מיין מאַן", און אַ פרוי

שרייט: „מען האָט מיר דערמאָרדעט מיינע קינדער, לאָזט מיך אַרויס, זאָל מען מיך דערשיסן, איך וויל אומקומען אַזוי ווי מיינע קינדער זענען אומגעקומען". מען הערט געשרייען: „וווּ איז מיין שוועסטער און ברודער, מען האָט זיי שוין דערמאָרדעט", עס הערן זיך נאָר יאָמערלעכע געשרייען. אין דעם וואַגאָן איז ענג. מיר קאָנען שוין נישט אָטעמען, מענטשן בעטן: „וואַסער, מיר שטאַרבן!" מען שרייט אַזוי לאַנג „וואַסער" ביז די מענטשן שטאַרבן פון הונגער און פון דורשט. מען לייגט די מענטשן אַוועק אין דער זייט, איינעם אויף דעם צווייטן, ביז צום אָפּפאָר זענען שוין געשטאָרבן 17 פרויען און 8 מענער. די מענטשן האָבן אויפגעהערט שרייען. עס איז שטיל געוואָרן אין וואַגאָן. אַ טויט־שטילקייט האָט געהערשט איבער אונדזערע קעפּ. דאָן הערט זיך וועגן פרישע קרבנות. איך דריק זיך דורך צו דער צווייטער זייט פענצטער און זע, אַז מען פירט גרויסע גרופּן מענטשן. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון די בונקערס. ווען די מענטשן האָבן זיך דערנענטערט צו די וואַגאָנעס, זענען זייערע פּנימער געווען שוואַרץ און פאַרחלשט.

מען האָט מער נישט געריידט, נאָר געבעטן: „רבונו־של־עולם, מאַך מיט אונדז אַ סוף, לאָז אונדז זיך נישט לאַנג מוטשען אין די וואַגאָנען!". באַלד האָט מען געהערט, ווי מען עפנט די טירן פון די וואַגאָנען און מען הייבט אָן צו שלאָגן און שיסן. מענטשן דריקן זיך וואָס שנעלער, כדי אַריין צו באַקומען זיך אין די וואַגאָנען. פון וואַגאָן הערן זיך וויידער די יאָמערלעכע געשרייען: „וווּ זענען די קינדער, איך האָב די קינדער פאַרלוירן!", און די מערדער דרייען זיך אַהין און צוריק ביי די וואַגאָנען. זיי לאַכן און שרייען צו אונדז: „ווילט איר וואַסער?, גייט אַרויס און גיט אַרויס אייער גאָלד!". ווען זיי באַקומען נישט קיין ענטפער, שיסן זיי צו אונדז און ס׳פאַלן 5 מענטשן. די מערדער עפענען די טירן פון דעם וואַגאָן און שטרעקן אויס זייער מאַשין־געווער. ווען מיר האָבן באַמערקט דאָס ווילדע קוקן אויף אונדז, זענען מיר אַלע געבליבן אָ ווייַלע שטיל. דאָס האָט זיי שטאַרק אויפגערעגט און זיי האָבן אַרויסגענומען אַ פרוי אין עלטער פון 23 יאָר. די מערדער האָבן זי אַוועקגעפירט און אין משך פון 10 מינוט האָט זיך דערהערט אַ שאָס. אַלע זענען פאַרשטיינערט געוואָרן, ס׳האָבן זיך דערהערט די טריט פון די מערדער. זיי זענען שוין דאָ, אונדזערע הערצער קלאַפן. באַלד עפענען זיך טירן פון וואַגאָן און די מערדער שרייען אַריין: „אַרויס צווויי מענער". קעגן איבער דער טיר זענען געזעסן צוויי מענער. זיי זענען בלאָס געוואָרן און האָבן זיך גלייך אויפגעשטעלט און אויסגעשריגן צו אונדז: „בלייבט איר אַלע לעבן, מיר האָבן עס שוין גענוג". און זענען

אַרויס פון וואַגאַן. שפּרינגענדיק פון וואַגאַן האָבן זיי נאָך אויסגעשריגן: „לעבט און נעמט נקמה!"

באַלד זענען אַנדערע געקומען און פאַרמאַכט דעם וואַגאַן. ביי דעם קליינעם פאַרדראָטענעם פענצטער שטייט איך און קוק ווי די מערדער פירן אונדזערע יידן אויף דעם זעלבן וועג, ווו די יונגע פרוי איז געפאַלן אַ קרבן. אַ ווייל בלייבט שטיל ביי אונדז אין וואַגאַן. איך קוק אַנגעשטרענגטערהייט דורך דעם קליינעם פענצטער און זע ווי די אַוועקגעפירטע טראָגן די דערשאָסענע פרוי צו די וואַגאָנעס. זיי עפענען אַ צווייטן וואַגאַן און לייגן זי אַריין, און באַלד הערט זיך אַ יאָמערלעך געווײַן פון איר מוטער, וועלכע האָט זי דערקענט. אין דער זייט זיצט אַן עלטערער ייד און שרייט: „ליבע מענטשן, ווי גוט איז דער טאָכטער פון דער מוטער, זי האָט געהאַט אַ זכות פון הימל, ווייל זי האָט נישט באַדאַרפט מיטצופאָרן אין אַזאַ וועג פון הונגער און דורשט און נאָך דעם פאַרברענט צו ווערן אין די קאַלך־אויוונס!" באַלד האָבן אַלע מענטשן פון וואַגאַן אַנגעהויבן ווײַנען, און אַ לאַנגע צייט האָט מען מער נישט געהערט ווי דאָס קרעכצן.

אַרום 6 אַ זייגער נאָכמיטאָג דערהערט זיך דער פייף פון לאָקאָמאָטיוו. די מענטשן זענען זיך אַוועק, די קעפּ אײַנגעבויגן איינער צום צווייטן און זאָגן: „שוין אונדזערע לעצטע שעהן, מיר גייען אַלס קרבנות, ווער וועט פאַר אונדזער בלוט נקמה נעמען; ווער וועט וויסן ווו אונדזערע קערפּערס ווערן אַהינקומען!" און ס׳הערט זיך דער צווייטער פייף. עס הייבט זיך אָן אונדזער שרעק, די הערצער קלאַפּן, דער לאָקאָמאָטיוו פּאָרט אָפּ פון דעם בלוטיקן פלאַץ און נאָר אייניקע מינוט בלייבט ער שטיין אויף דער באַן־סטאַציע גדאַנסק. דאָרט נעמען אונדז איבער צוויי צעווילדעוועטע פאַרברעכער און הייבן אָן לויפן פון איין וואַגאָן צום צווייטן. מען רויבט, שלאָגט און מאָרדעט. יידן שרייען צו אונדזערע פּוילישע שכנים: „דערלאַנגט אונדז וואַסער, מיר שטאַרבן פון דורשט", און זיי הייסן זיך דערלאַנגען צו 500 זלאָטעס, כדי צו געבן וואַסער. אַ פאַר־חלשטע פרוי, בעט ביי זיי: „איר וועט פון מיר באַקומען מיין פאַלטאָ, און גיט מיר אַ פלעשל וואַסער". אײַנער פון זיי רופט זיך אָפּ: „גיב מיר דעם פאַלטאָ מיט אַ פלאַש, ברענג איך דיר גלייך וואַסער". די פרוי ציט פון זיך דעם מאַנטל און גיט אים אַוועק. עס קומט נישט קיין מענטש און נישט קיין וואַסער. זיי שטייען און קוקן ווי אַזוי די צעווילדעטע אוקראַאינער שלעפּן פון אונדז די קליידער אַראָפּ און פאַרקויפן זיי. דער געדראַנג איז זייער גרויס, מען שטופּט זיך, מען איילט זיך וואָס שנעלער צו כאַפּן אונדזערע קליידער — ווי גרויס

איז געווען אונדזער חרפה. אין דער זייט זיצט אַ ייד און קרעכצט: „יידן, מיר האָבן גאָרנישט צו פאַרלירן, מיר דאַרפן מאַכן אַ סוף פון אונדזער לעבן. זאָלן די ווילדע בעסטיעס אונדז נישט מער פייניקן. אַ פרוי, אַ דאָקטאָרין, ענטפערט: „מיר מוזן לעבן און ליידן ביז מיר וועלן קומען אויף דעם אָרט". זי מיינט, אַז מען פאָרט נישט קיין טרעבלינקע, נאָר קיין לובלין, טראַווניק אָדער פּאָניאַטאָוו, דאָרט ווו אַלע יידן אַרבעטן און מיר וועלן אַרבעטן. מיר יידן ווייסן שוין גאַנץ גענוי, אַז מיר זענען געבוירן געוואָרן נאָר פרעמדע אַוועקצוגעבן אונדזער גאַנצן פאַרמעג.

מיר זענען געווען 120 מאַן אין וואַגאָן. יעדע וויילע קוקט מען אַרויס פון פענצטער. ווו געפינען מיר זיך? צי פאָרן מיר קיין טרעבלינקע אָדער קיין לובלין? דאַן הייבט זיך ווידער אָן אַ שמועס אין וואַגאָן. איינער זאָגט, אַז דאָס איז דער וועג קיין טרעבלינקע, בלייבן אַלע זיצן ווי דערשלאָגענע. יעדער איינער זיצט און קרעכצט. ווו וועלן אונדזערע קערפּערס אַהינקומען? ווער וועט וויסן פון אונדז? אַ פרוי בעט, מען זאָל זי צולאָזן צום פענצטער, זי קען דעם וועג. מען לאָזט זי צו צום פענצטער: „מיר פאָרן קיין לובלין!" יעדער האָט פרייער אָפּגעאָטעמט. ס'הערט זיך ווידער אַ געשריי: „וואַסער"! מען חלשט, אָבער קיין וואַסער איז נישט געווען. מען שרייט: „ראַטעוועט, מענטשן, — עס איז אַ חוב צו ראַטעווען אַ מענטש פון טויט!"

מען פאָרט אין דער נאַכט, עס פעלט אויס לופט. מען הערט ווי צוויי יונגע־לייט זיצן אין דער זייט און זיי רעדן גאָרנישט און אַרבעטן זייער פלייסיק. עס איז שוין נאַכט — מען האַלט, אַז עס איז עלף אַ זייגער. ווייטער ווערט שטיל. זיצן זיך די יונגע־לייט און אַרבעטן ווייטער מיט אַ טאַשן־מעסער אַדורכצושניידן די פּאָדלאָגע. עס דערהערט זיך אַ פייף פון לאָקאָמאָטיוו, אַ סימן, אַז אַ סטאַציע דערנענטערט זיך. די שיסערייען הערן נישט אויף. מענטשן שפּרינגען פון די וואַגאָנעס, און די מערדער שיסן. באַלד דערהערט זיך אַ סיגנאַל. די באַן בלייבט שטיין אויף דער סטאַציע דעמבלין.

עס איז שוין 8 אַ זייגער אין דער פרי, דורך דעם קליינעם פאַרדראָטענעם פענצטערל באַווייזט זיך ליכט. און די מענטשן בעטן ווידער וואַסער און וואַסער, ווייל מיר שטאַרבן פון דורשט. די באַן שטייט נישט לאַנג און זי פאָרט אָפּ, די טירן זענען שטענדיק פאַרמאַכט. ווען איינער וואָלט געוואָלט עפּעס דער־לאַנגען, וואָלט ער אויך נישט געקאָנט. אין וואַגאָן ליגן טויטע קערפּערס, אין דער צווייטער זייט זיצן אויסגעמאַטערטע מענטשן און וואַרטן אויף דעם זעלבן סוף. די יונגע־לייט זיצן מיט דעם טאַשן־מעסער און אַרבעטן זייער שווער ביז עס

געלינגט זיי אַדורכצושניידן די דיקע ברעטער פון דעם וואַגאָן. אונטער לובלין שטייט אויף איינער פון די יונגע־לייט און שרייט אויס: „מיר האָבן געעפנט די פאָדלאָגע. יעדער איינער קאָן זיך ראַטעווען, די צייט איז קורץ! איך בין פון וואַרשע, מיין נאָמען איז הערשל אייזן. געווינט האָב איך אויף ניזקע גאַס נומער 12. ווען מיר גיט זיך נישט איין, זאָלט איר אַלע געדענקען!" ביז לובלין זענען אַרויס בערך 20 מענטשן. דאָן הערט מען שוין אַ סיגנאַל פון לאָקאָמאָטיוו, און ער בלייבט שטיין. מיר זענען שוין אין לובלין. ס׳איז דער 1טער מאַי 1943, מען עפנט אויף די טירן פון די וואַגאָנעס און ס. ס.־מענער גיין דורך אַלע וואַגאָנעס און פרעגן, וויפל טויטע ס׳זענען פאָראָן. דאָן זאָגן מיר וויפל, און זיי גיין אַווענק מיט אַ געלעכטער מיט די אויסגעשטרעקטע ביקסן. דאָן באַמערקן מיר ווי אַ באַן־אַרבעטער פירט אַ יידישע פרוי צו די ס. ס.־לייט. אָן ס. ס.־מאָן נעמט זי נאָענט צום וואַגאָן און פרעגט זי אויס, וואָר זי איז און די פרוי ענטפערט גלייך: „איך בין אַ יידישע פרוי", גלייך ציט ער אַרויס זיין פיסטאָלעט און גיט איר אַ באַפעל צו לייגן זיך. די פרוי פאָלגט נישט אַזוי שנעל און באַקומט פון אַ מערדער מיט זיין ביקס איבערן קאָפּ און זי פאַלט אַווענק אויפן אָרט. איינער פון דער באַנדע הייסט זי שיסן. דער מערדער דערשיסט זי און זיי גייען זיך פונאַנדער, אָנווייזנדיק אויף די אַלע וואַגאָנען. מיטאָגצייט האָבן מיר באַמערקט, ווי עס זענען געקומען העכערע אָפיצירן, און איינער פון די ס. ס.־לייט גיט זיי איבער אַ ראַפאָרט. זיי זענען דורכגעגאַנגען אַלע וואַגאָנען.

בעת מיין זיין אין וואַרשעווער געטאָ האָב איך זיך געטראָפן מיט די פאָלגנדע לאָנדסלייט: דוד וואַרשאָווסקי, שיע זילבערשטיין, יהודה (יידל) קולי־גאָווסקי, שלמה אָסטראָווסקי, ראָזענבערג, יוסף פישמאַן, מיין שוואָגער סקורניק מיט זיין פרוי און זייערע צוויי קינדער און מיין ברודער פישל סטערדינער.

אין טרעבלינקע...

שטייענדיק שוין אויף דער סטאַציע לובלין, האָבן די דייטשע רוצחים נאָך נישט אויפגעהערט די רציחות. ס׳איז געקומען אַ באַפעל — אַז אַ האַלבן צוג צו פירן קיין מאַידאַנעק, און דעם צווייטן — קיין טרעבלינקע. איך בין געבליבן אין צוג, וואָס מען האָט געפירט קיין טרעבלינקע. פאַרנדיק צוריק, האָבן מיר שוין פאַרשטאַנען ווהין מיר פאָרן. שפעט אין דער נאַכט זענען מיר אַנגעקומען אויף דער סטאַציע מאַלקין. דאָרט האָבן זיך אַרומגעדרייט פאָליאַקן, און מיר האָבן געבעטן וואַסער. דער ענטפער איז געווען: „עס לוינט אייך שוין נישט

צו טרינקען, שוין נישט ווייט קומט אייער סוף פון לעבן. וואַרפט אַרויס וואָס איר האָט, אפשר וועלן אייערע שומרים דערלויבן אייך צו דערלאַנגען וואַסער". פֿרויען האָבן אויסגעטאָן רינגלעך פון די פינגער און געוואָרפן. די מערדערישע שומרים האָבן אַלץ אויפגעקליבן און אַריינגעשאָסן אין צוג. די ס. ס.־לייט האָבן דערהערט שיסן, זענען זיי אַרויס פון זייער וואַגאָן און באַפוילן אויפצומאַכן די טירן פון די וואַגאָנען און אָנגעהויבן שלאָגן מיט די ביקסן איבער די קעפּ. ביי מיר אין וואַגאָן איז געוואָרן אַ בלוט־באָד, און אַזוי האָט מען אונדז גלייך אָפּגעפירט פון מאַלקין קיין טרעבלינקע, אַ שטרעקע פון 7 קילאָמעטער.

מיר זענען אָנגעקומען אין טרעבלינקע דורך אייזערנע טויערן, וואָס זענען געעפנט געוואָרן מיט פייפעריי און סיגנאַלן. מען הערט דעם פייף, און דער צוג בלייבט שטיין. אין די מינוטן האָט מען געעפנט די וואַגאָנען מיט אַ מער־דעריש געשריי: „אויסשטייגן!" דערפילנדיק דאָס אומגליק פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, איז יעדער מיטן געשריי „שמע ישראל!" געשפרינגען. איך האָב ביי זיך געהאַלטן מיין זון, וועלכער איז אַלט געווען 15 יאָר. ער זאָגט צו מיר: „געקומען דער סוף פון אונדזער לעבן". מען שרייט „רעכטס, לינקס". איך מיט מיין זון הייסט מען „רעכטס", ס׳איז געווען ביי נאַכט. דאָן זענען מיר שוין געווען אָפּגעטיילט פון אַלע אונדזערע נאָענטע, מען האָט אונדז אָנגעהויבן כּירן צווישן בערג און גריבער. יעדער איינער האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָס זענען די גריבער אָנגעגרייט פאַר אונדז. מיר זענען שוין געווען דערשלאָגן פון מידקייט און פון הונגער — און פון דער נאָענט פילט מען דעם געזוך פון די ברענענדיקע מענטשן. רעדן טאָר מען נישט, נאָר יעדער מורמלט אין זיך ווידוי, און „שמע ישראל", און אַזוי, ביז מיר זענען אַרויס פון דעם טיפן טאָל.

נישט ווייט פון אונדז דערזעט מען אַ הויכן פלויט פון שטעכל־דראָט. באַלד קומען מיר אָן צו אַ הויכן מויער, ווו עס זענען געשטאַנען ס. ס.־מענער. זיי שרייען: „אַריין, יודן פערלויזטע!" מען האָט אונדז צוגעפירט צו גרויסע באַראַקן, גלייך איז געקומען אַ באַפעל צו שטעלן זיך צו דריי, כדי צו ציילן דעם עולם.

דאָס איז געווען אין אַ מאַי־נאַכט, גוט קאַלט און אַ סך פּחד. מען האָט געקענט הערן ווי יעדן איינעם קלאַפן די ציין, אָבער רעדן טאָר מען נישט. די מערדערישע אוקראַאינער רעדן רוסיש און ווייזן אונדז אויפן האַלדז: „מאַרגן קומט איר אין וואַלד, געזונ געלעבט!" אַזוי איז אַדורך די נאַכט פון פיין און יסורים, ביז עס האָט אָנגעהויבן צו טאָגן. איינער האָט געקוקט אויפן צווייטן און געטראַכט וועגן דעם שווערן סוף פון לעבן. ווו האָט מען אונדז געברענגט נאָך מער פּיניקן? מיין זון קוקט אויף מיר, און איך — אויף אים, דאָס רחמנות

איז גרויס, אָבער העלפן קאָן מען נישט. מען קאָן אפילו נישט ווייניגן און שרייען, נאָר שטיקן די טערען אין זיך. עס ווערט ליכטיקער, מען הערט שרייען: „אויפשטיין, אַלע אַרויס צום אָפּעל!" עס לויפן אַרויס פון די באַראַקן יידישע קרבנות, — אַלע נאַקעט, אָפּגעריסן די קליידער. ווער עס לויפט נישט, דעם שלאָגט מען. מען כאַלט איינער אויפן צווייטן, מען שלעפּט אויף אָ וועגעלע טויטע קערפערס. גלייך ביים אָפּעל נעמט מען שוין פון אונדזער גרופּע צו מאַרשירן קיין מאַלקין צו דער אַרבעט אויף דער באַן־סטאַנציע. איך און מיין זון זענען געבליבן אין אָ צווייטער גרופּע אויף דעם פּלאַץ אַרבעטן. אַזוי איז אַדורך דער טאָג פון אַרבעט אין טויט־שווייס. די אוקראַאינער־מערדער האָבן דערשאָסן אָ פּאָר פון אונדזער גרופּע. מיר האָבן געמוזט מיטברענגען די דערשאָסענע אין לאַגער־הויף. ס׳איז געווען אָ גרופּע צו גראָבן גריבער, און אַזוי האָט מען קובר געווען די קרבנות.

אויפן צווייטן טאָג, ביי דער פרישער אַרבעט, האָט זיך ווידער אָנגעהויבן דאָס זעלבע שלאָגן און שיסן. אַזוי אָ יעדער איינער פון אונדז האָט מקנא געווען די דערשאָסענע. מיר האָבן געאַרבעט צוזאַמען מיט די, וואָס זענען שוין געווען לענגער אין טרעבלינקע. זיי האָבן אונדז דערציילט וואָס דאָ קומט פאָר. דעם באַראַק 1 האָט מען גערופן דער „טויטער באַראַק" און דער באַראַק 2 — אויף דערווייל „צו לעבן". די פאַכמענער האָבן געאַרבעט אין וואַרשטאַט: שוסטער, שניידער, סטאָלער, וועבער, שלאָסער א. א. אָ גרויסער בוי־פאַכמאַן איז געווען אָ יונגער בחור פון דער שטאָט סטערדין לעבן טרעבלינקע. דערהערנדיק ווי מען האָט מיך גערופן סטערדינער, איז ער גלייך צוגעקומען צו מיר און געפרעגט, פאַרוואָס מען רופט מיך סטערדינער. ער האָט געמיינט, אָז איך בין פון זיין שטאָדט און געזאָגט, אָז אויב איך בין אָ פאַכמאַן, וועט ער מיך אַרויסנעמען פון טויטן באַראַק 1 און אַרייננעמען אין באַראַק 2.

איך האָב אים געזאָגט, אָז איך בין אָ גוטער סטאָליער. איז ער אָוועק צום ס. ס.־מאַן און געמאָלדן, אָז עס איז דאָ אָ גוטער פאַכמאַן. גלייך איז דער ס. ס.־מאַן געקומען און מיך אויסגעפרעגט וואָס איך קען, און אויף אַלעם האָב איך געענטפערט.

אויפן דריטן טאָג באַלד אינדערפרי, ביים אָפּעל, איז דער ס. ס.־מאַן צוגעקומען און מיך געפרעגט, אויב איך קאָן די באַראַקן־וועגן סאָרטירן. איך האָב געענטפערט, אָז יאָ, און דער ס. ס.־מאַן האָט באָפוילן דעם בחור, מיר צו געבן אַרבעט, און אונדז אַרויספירן אויפן פּלאַץ, וווּ די וועגן זענען געלעגן. וועג מיר האָבן נאָר אָנגעהויבן צו אַרבעטן, האָבן די אוקראַאינער אָנגעהויבן צילן און

דערשאַסן עטלעכע אַרבעטער. צו מיטאָג איז אַרויסגעקומען דער ס. ס.־מאַן אויפן פּלאַץ, זענען ווי אַזוי די אַרבעט גייט. ווייזט אויס, אַז די אַרבעט איז אים געפעלן. קומענדיק פון דער אַרבעט טויט־הונגעריק און באַקומען דאָס ברויט מיטן ביסל וואַרעמע וואַסער, איז צוגעקומען דער זעלבער בחור, יצחק מיידענבערג ע״ה און מיר געזאָגט, אַז דער מערדער איז צופרידן. איך האָב געבעטן, אַז דער בחור זאָל זאָגן דעם ס. ס.־מאַן, אַז מען קאָן נישט אַרבעטן, ווייל מען שיסט אויף אונדז, ער איז אַוועק צום ס. ס.־מאַן און ווען דעם געמאַלדן. דער ס. ס.־מאַן איז געקומען אויף דעם פּלאַץ און באַפוילן נישט צו שיסן אויף אונדז. מען האָט נאָר באַקומען קלעפּ און געוואָרן געפייניקט, אַזוי אַז עס איז אונדז שוין געווען מיאוס דאָס לעבן. קיין כוח איז נישטאָ, ס׳איז געקומען דער סוף פון אונדזער לעבן. טויט־הונגעריק זענען מיר פאַרקראָכן אין דעם טויטן־באַראַק, אַוועקגעלייגט זיך אויף די האַרטע פּריטשעס, איינער אויף דעם צווייטן, און געהערט די וויללדע געשרייען פון די ס. ס.־מענער און די שיכורע אוקראַאינער. זיי גייען גלייך צו אונדז און עס הערט זיך „יודן הערַאוס״! און די מערדער שטעלן זיך אַוועק נעבן דער טיר מיט די שטעקנס און פּיסטאָלעטן, מען שיסט און מען שלאָגט, יידיש בלוט גיסט זיך, און עס איז נישטאָ קיין הילף. מיר פאַלן איינער איבער דעם צווייטן. אייגער ווערט דערשאָסן, דער צווייטער פאַרוווּנדעט ביז די מערדער זענען מיד געוואָרן פון דעם שפּיל און האָבן פאַרלאָזן דעם פּלאַץ. די נאַכט איז אַריבער, מיר שטייען ווידער צום פּרימאַרגן־אַפּעל, און די מערדער זוכן, ווער עס האָט עפּעס אַ צייכן פון די קלעפּ, דעם האָבן זיי באַפוילן נישט גיין צו דער אַרבעט, — דאָס איז שוין געווען דער סימן פון טויט.

אַזוי זענען אַדורך אייניקע טעג. פאַרטיעס זענען געקומען און נאָכן פאַרלירן די כוחות זענען זיי דורך סעלעקציעס געגאַנגען צום שייטער־אויוון. איך און מיין זון אברהם ע״ה האָבן דעמאָלט געאַרבעט ביי גלעזערייַ פון די באַראַקן, וואָס מיר האָבן אויפגעבויט. ווידער אַ סעלעקציע „לינקס־רעכטס״. ווען עס איז געקומען מיין רייע און דער ס. ס.־מאַן פרעגט מיך, וואָס איז מיין באַרוף, האָב איך געענטפערט, אַז אַ טישלער, איז געקומען דער באַפעל „רעכטס״. דער צווייטער איז געווען מיין זון, און דער ס. ס.־מאַן פרעגט אים אויך זיין באַרוף, און ער זאָגט פריזירער, ער באַפעלט צו גיין „רעכטס״, און איך מיט מיין זון זענען זיך ווידער צונויפגעקומען. די פון לינקס האָט מען גלייך געפירט צום פאַרברענען, און אונדז — פון רעכטס — אין פאַרשידענע פלעצער אויף אַרבעט. מיך האָט מען אַרייַנגעכירט, אין אַ גרויסן וואַרשטאַט פון סטאָלעריי, וווּ עס זענען געווען יידישע מייַסטערס און עטלעכע באַקאַנטע יידן פון וואַרשע. ווען

דער ס. ס.־מאַן איז אַרויס פון וואַרשטאַט, דערציילן די יידן, אַז זיי זיצן שוין אין טרעבלינקע איבער אַ יאָר. איינער וויל וויסן וואָס עס הערט זיך אויסער טרעב־לינקע, און איך מוז דערציילן דעם אמת, אַז מען ליקווידירט די יידן פון אַלע שטעט, און אפילו וואַרשע איז שוין אויך ריין פון יידן. יעדער זיפצט, דער צער איז גרויס, און עס איז נישטאָ קיין הילף.

איך האָב באַקומען אַ באַפעל פון ס. ס.־מאַן צו מאַכן אַ קאַרטאָטעק־קעסטל. מען האָט מיר צוגעהאָלפן און עס איז געמאַכט געוואָרן. צומאָרגנס ווען די מערדער זענען אַריינגעקומען אין וואַרשטאַט און אַנגעהויבן באַקוקן דאָס קעסטעלע, — און צום מזל איז עס זיי געפעלן געוואָרן — האָבן זיי באַפוילן דעם שרייבער (ד״ר ריי;נער) מיך און מיין זון גלייך צו שיקן אין באָד אויף דיזענפעקציע און אונדז איבערפירן אין באַראַק 2. אין דעם באַראַק צוויי האָט אונדז אויפגענומען דער יידישער קאַפאָ. ער האָט מיר באַלד געהאָלפן באַקומען דאָס בעט און מיך צוגעטיילט צו אַ בעסערער גרופּע צום עסן. מאַנכעס מאָל האָבן די מערדער געהייסן אַריינשיטן אַ ביסל קלייען, און אין דעם טאָג איז ביי אונדז געווען אַ יום־טוב. אין דעם באַראַק איז שוין געווען אַ ביסל ריינער, די דייטשן, אָדער אוקראַאינער, זענען נישט אַריינגעקומען צו פיל. מיר זענען שוין געגאַנגען נאָך אַ מאָל צו דער אַרבעט אָן פרישטיק, אָן ברויט. יעדער איינער האָט געטאָן דאָס מעגלעכע, צו זוכן און צו געפינען עפעס אַ גראָז, אָדער אַ פלאַנץ. מען האָט זיך געטיילט איינער מיט צווייטן. אונדז יידן פון באַראַק 2, איז געווען פאַרבאָטן צו טרעפן זיך מיט אַנדערע, כדי ס׳זאָל נישט זיין צופיל פאַרבינדונגען.

נאָך צוויי חדשים, וועראַנדיק מיט אַלע באַקאַנטע, האָבן די „העפטלינגע״ מיר פאַרטרויט אַ סוד. צו מיר איז צוגעקומען איינער פון די יידישע פאַכמענער (זיין נאָמען איז געווען פּנחס וויסמאָן ע״ה, שפעטער געשטאָרבן אין ישראל) און מיר געזאָגט: „זיי וויסן, מיר אַלע ווי איינער, האָבן באַשלאָסן צו מאַכן אַן אויפשטאַנד, ווייל אונדזער לעבן איז קיין לעבן, טאָג־טעגלעך צו זען דאָס פייניקן אונדזערע ברידער און שוועסטער. מיר מוזן וואָס שנעלער באַשליסן!״ ער האָט מיר גלייך אויפגעקלערט, ווי אַזוי דער אויפשטאַנד דאַרף פאָרקומען. יעדן פרימאָרגן זענען די מערדער אַרומגעגאַנגען באַזוכן די וואַרשטאַטן. ביי די אָרגאַניזאַטאָרן איז שוין געווען באַשלאָסן דער טאָג, ווען עס וועט פאָרקומען. יעדער איינער פון אונדז האָט באַקומען אַ באַפעל, אַז ווען דער טאָג וועט קומען און די מערדער וועלן זיך באַוייזן אין אונדזער וואַרשטאַט, ווי אויך אין אַנדערע וואַרשטאַטן, מוזן זיי דערהרגעט ווערן. ס׳איז אומעטום געווען צוגעגרייט שאַרפע העק.

דער טאָג אִיז געקומען אָן מיר האָבן שוין געוואַרט אויף דער שעה. פֿלוצלינג דערזעען מיר ווי מיר ווערן אַרומגערינגלט פון די ס. ס.־לייט און אוקראַאינער און עס קומט אַ באַפעל: „יידן הערַאוס!" דעמאָלט האָבן מיר שוין פֿאַרשטאַנען, אַז עס איז געקומען אונדזער סוף פון לעבן. גלייך האָט מען אונדז באַפוילן אויסצושטעלן זיך אין די רייען און די הענט אויפהייבן, און מען האָט אָנגעהויבן זוכן ביי אונדז געווער. טראָץ די קלעפ, האָט יעדער פון אונדז געשריגן, אַז מיר האָבן קיין געווער. די מערדער האָבן אַלץ געווּסט, אַפילו ווען עס האָט געזאָלט פֿאַרקומען דער אויפשטאַנד, און אויך ביי ווּעמען עס געפינט זיך געווער, ווייל אַ מוסר האָט אַלץ איבערגעגעבן. דערווייל זענען מיר געשטאַנען, די הענט אין דער הויך, ביז עס איז געקומען דער באַפעל אַרונטער צולאָזן די הענט. מיט שטעקנס האָבן די מערדער געקלאַפּט איבער אונדזערע גופים. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן די אויספֿאַרשונג — ווער עס האָט געברענגט דאָס געווער.

עס איז געווען מיט אונדז אַ בחור, ער האָט געשטאָמט פון דייטשלאַנד, האָט מען אים אַרויסגענומען פון די רייען, ער זאָל זאָגן, ווער עס האָט אים געהייסן ברענגען געווער. אַז דער בחור האָט נישט געוואָלט זאָגן, האָט מען געברענגט אַ גרויס פּאָס און מען האָט אַריינגעגאָסן ביז פול מיט ווַאסער און דעם בחור געגנומען פּאַר די פּיס און מיט דעם קאָפּ אַראָפּגעלאָזט און אַרויסגענומען פון פּאָס וואַסער, און געווַארט, ביז ער איז געקומען צו זיך, און ווידער דאָס זעלבע איבערגעחזרט. ער איז שוין געווען כמעט פֿאַרפֿיניקט, און זיי האָבן נאָך פֿאַרלאַנגט פון אים, ער זאָל נאָך אויסגעבן, ביז דער בחור האָט אויס־געשריגן: „עס ווועט קומען דער טאָג פון נקמה!" עס ווייזט אויס, אַז זיי האָבן פֿאַרשטאַנען וואָס ער האָט געזאָגט, און האָבן אים אָפּגעשניטן אַן אויער. גלייך נאָך דער בלוטיקער צערעמאָניע האָבן זיי אַרויסגענומען פון די רייען 17 יידן, צווישן זיי אויך דעם קאַפּאָ. מען האָט אים גערופן איגנאַץ, אַ ייד פון וואַרשע. ער האָט נאָר געקלערט ווי אַזוי צו באַפרייען זיך און אַנדערע און נקמה צו נעמען פון די מערדער. אין דעם טאָג פון וועלן זיך באַפרייען, האָט ער, און נאָך 16 יידן, געפונען דעם טויט דורך די מערדער. יעדער איינער פון אונדז האָט זיך אויך געווּנטשן דעם טויט. עס איז געקומען דער באַפעל צוריקצוגיין צו דער אַרבעט. דערשלאָגן און צעבראָכן זענען מיר אַריין אין די וואַרשטאַטן.

באַלד קומט דער אונטערשאַרפֿירער לאַנץ מיט אַ געשריי: „ווער נאָך וויל דערשאָסן ווערן!" זענען אייניקע יידן אַרויסגעטראָטן און אים געזאָגט: „שיס"! און אויפגעריסן די קליידער. דער ס. ס.־מאַן איז גלייך אַוועק. אין אַוונט האָט מען

צוויי יידן פון באַראַק אַריוסגענומען. מיר האָבן זיי שוין מער נישט געזען, נאָר די שפורן פון זייער בלוט האָט מען געקאָנט מערקן וועג מיר זענען געגאַנגען צו דער אַרבעט.

אַזוי איז אַדורך דאָס 43סטע און 44סטע יאָר, ביז עס איז געקומען דער טאָג פון ליקווידירן טרעבלינקע, צוזאַמען מיט דעם רעשט ביסל יידן. עס איז געווען זונטיק, דעם 23סטן יולי 1944. אין לאַגער האָבן זיך נאָך געפונען איבער 500 יידן. באַמערקנדיק ווי מען האָט אויסגעדרייט די אַלע בודקעס פון די וואַכפאָסטנס, האָבן מיר שוין געזען דעם סוף פון לעבן. זעקס אַ זייגער פאַרנאַכט זענען אַלע ס. ס.־מענער מיט די אוקראַאינער אַריין אין לאַגער מיט אַ געשריי: „יודן הערַאוס און זיך אויסלייגן!" וועג מיר, עטלעכע יידן פון סטאַלער־וואַרשטאַט, האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַהאַלטן, זענען די מערדער אַריין און אונדז אַלעמען מיט שטעקנס אַרויסגעטריבן אויף די יידן, וועלכע זענען שוין געלעגן. איך אַליין בין געפאַלן אויף אַ טשעך, וועלכער איז געווען פון 5טן דור געשמדט. ער איז געווען די גאַנצע צייט אַ גרויסער מוסר און געהאַט בעסערע באַדינגונגען. פילנדיק איצט אַז ער וועט דערהרגעט פון די מערדער, איז מיר לייכטער געוואָרן. נאָך 20 מינוט ליגן האָט זיך דערהערט וויַ מען באַפעלט אויפצושטיין. מען האָט אונדז אַריינגעפירט צווישן אַ פאַרצוימונג ביי דעם אַריינגאַנגס־טויער, און אין גרופּן פון 20 פערזאָן געפירט אין וואַלד אַריין, נישט וויַט פון לאַגער, צו אַ גרויסן גרוב. באַלד האָט זיך דערהערט אַ גרויס שיסעריי און ס׳איז שטיל געוואָרן, די מערדער זענען ווידער געקומען נאָך פרישע 20 קרבנות פירן צום גרוב, אָבער באַלד נאָך דעם טויער איז געפאַלן מצד די יידן אַ שאָס, עס איז געוואָרן צווישן די מערדער אַ גרויסע בהלה. ס׳איז נאָר געווען איין פיסטאָלעט מיט איין קויל, דאָך זענען אין דער מהומה אייניקע יידן אַנטלאָפן.

אונדז, די געבליבענע יידן, האָט מען אַריינגעפירט אין אַ בונקער, וווּ מיר זענען געזעסן די נאַכט און צומאָרגנס ווידער געפירט אין לאַגער און צעטיילט אין גרופּן. יעדע גרופּע האָט באַקומען אַ באַפעל אויסצופאַרטיקן די אַרבעט פאַר דער וועראַכט. אין טישלעריי בין איך געווען מיט נאָך צוויי מאַן, אָבער צוליבן מאָרד, וואָס די רוצחים האָבן אויסגעפירט איבער מיין 16 יעריקן זון, האָב איך נישט געקענט באַוועגן מיט די הענט און דערפאַר באַקומען גוט צעשלאָגן. די ס. ס.־לייט האָבן מיך שטרענג אויפגעפאָדערט צו ענדיקן די אַרבעט. מיינע חברים האָבן מיך באַרואיקט און מיר האָבן געקלערט וויַ אַזוי צו באַפרייען זיך.

אין משך פון די וווייטערע 7 טעג זענען פון אונדזער גרופּע, 20 מאַן —

געבליבן נאָר 9. יעדן טאָג האָבן זיי אומגעברענגט מענטשן. דעם 1טן אָקטאָבער 1944, 5 אַ זייגער פאַרטאָג, האָבן די ס. ס.־לייט באַפוילן צו זיין גרייט. עטלעכע טעג נאָכן פאַרלאָזן טרעבלינקע, זענען מיר אָנגעקומען אויף אַ פּלאַץ נעבן קראָקע און דאָרט ווידער צוגעטיילט געוואָרן צו אַרבעט אונטער דער אויפזיכט פֿון אוקראַאינער. מיר זענען ווידער געוואָרן מערדערלעך געפּייניקט.

דערנאָך זענען מיר ווידער איבערגעפירט געוואָרן אויף אַן אַנדער אָרט, נעבן קאָזשימיעזש וויעלקי און געמוזט אויספירן שמוציקע אַרבעט. אָבער אין דער צייט האָט זיך דאָס רוסישע מיליטער כסדר געזוקט פאַרויס. די ס. ס.־לייט האָבן זיך ווידער געגרייט אונדז צו פירן קיין וואלברום צו דער געשטאַפּאָ און אונדז געדראָט דאָרט צו פאַרניכטן. 11 ביינאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין מיעכאָוו. בעת די ס. ס.־לייט זענען געשלאָפן האָבן מיר, די געבליבענע 9 יידן, אָנגעהויבן לויפן אויפן וועג צוריק.

ס׳האָט זיך געהערט אַ שיסעריי און איך בין לויפנדיק אַרײַנגעפאַלן אין אַ גרוב מיט שניי. די קעלט האָט מיך אָפּגעפרישט און האָב ווידער, לויט די סימנים פון מיינע טריט אין שניי, אָנגעהויבן גיין צוריק. נאָך בערך אַ קילאָ־מעטער בין איך צוריקגעקומען צו אַ דאָרף.

זוכנדיק די אַנדערע אָנטלאָפענע 8 יידן, פאַרהאַלט מיך אויפן וועג אַ דייטשער כאָלדאָט און פרעגט ווּהין איך גיי. איך האָב צו אים געזאָגט פּויליש און נישט פאַרשטייענדיק, האָט ער מיך אָפּגעלאָזט. גייענדיק ווייטער בין איך אָנגעקומען אין שטעטל סאָנדאָמיעזש. ס׳איז שוין געוואָרן טאָג, און איך האָב דאָרט געזען פיל דייטשיש מיליטער און אויך אַ גרויסע צאָל הרוגים.

איך בין אַרײַנגעגאַנגען צו אַ פויער בעטן עפּעס עסן, אָבער ער הייסט מיך וואָס שנעלער אָנטלויפן, ווייל די אוקראַאינער כאַפּן דאָ מענטשן צו דער אַרבעט קיין דייטשלאַנד. איך פרווו אים באַווייזן, אַז מען זעט דאָ כלל וויניק דייטשן, דערקלערט ער מיר, אַז נישט ווייט פון דאָ איז די פראָנט־ליניע און דאָס דייטשע מיליטער ליגט אין די אָקאָפּעס.

נאָכדעם ווי כ׳האָב ביים פויער געבעטן רחמנות צו האָבן, ווייל איך שטאַרב פון הונגער און אויסשעפונג, פירט ער מיך צום טויער און ווייזט מיר פון דער־ווייטנס אַ פויערישן הויף, ווו כ׳וועל געפונען שוץ. איך הייב אָן צו גיין אויף דעם וועג. פון אַלע זייטן הערט זיך אַ שיסעריי. און אָנקומענדיק אין דעם הויף באַגעגנט מיך אַ פּוילישע פרוי און פרעגט מיך פון וואָנען איך קום. נאָכדעם ווי כ׳האָב געזאָגט, אַז איך אָנטלויף פון די דייטשן, האָט זי מיך באַלד אַרײַנ־געפירט אין אַ קעלער, ווו ס׳האָבן זיך שוין געפונען פיל פרויען און קינדער. די

פרוי האָט מיר דערלאַנגט ברויט און מילך, און מיך באַרואיקט און צוגעזאָגט צו העלפן.

אַרום 9 אַ זייגער אין דער פרי האָט זיך דאָס שיסן אַ ביסל אָפּגעשטעלט. באַלד איז מען געקומען אָנזאָגן די נייעס, אַז די רוסן זענען שוין דאָ, האָבן באַזעצט דעם פּאַלאַץ און שיסן אויס די דייטשן, וואָס זיי כאַפּן.

באַלד זענען אַלע באַהאַלטענע פרויען און קינדער אַרויס פון קעלער, אָבער איך בלייב נאָך דאָרט. די קריסטין קומט אַריין און פירט מיך אין דעם הויז און פאַרזיכערט אַז אַלץ וועט זיין אין אָרדענונג. אומעטום האָט זיך שוין געפונען רוסיש מיליטער און האָבן געשמועסט מיט די פויערים פון דאָרף.

אין שטוב האָב איך ווידער באַקומען עסן. איר מאַן פרעגט מיך אויס פאַר־ שידענע פרטים, און עצהט מיר, נאָך אַזוי פיל הונגער צו זיין פאַרזיכטיק מיטן עסן, ביז דער דאָקטאָר וועט מיך אונטערזוכן. דערווייל האָט זיך ווידער געמאַכט אַן ענדערונג אויפן פראָנט און די דייטשן זענען ווידער צוריקגעקומען.

איך האָב אָנגעהויבן זוכן אַ וועג צו אַ יישוב און באַשלאָסן צו לאָזן זיך קיין פּינטשעוו — בערך 35 קילאָמעטער. איך בין צוריק קיין סאַנדאָמיזש און פון דאָרט קיין פּינטשעוו, וואָס איז שוין געווען באַפרייט. דאָרט האָב איך גע־ טראָפן די ערשטע יידן. נאָכן איבערשלאָפן די ערשטע נאַכט אויף דער פאָדלאָגע, בין איך אַוועק קיין ראַדאָם, ווו ס׳איז שוין געווען אַ יידישער קאָמיטעט, אוּן מען האָט באַקומען הילף.

נאָך עטלעכע טעג בין איך דעם 29סטן יאַנואַר 1945 אָפּגעפאָרן מיט דער באַן קיין פראַגע.

אין פראַגער יידישן קאָמיטעט, ווו ס׳זענען שוין געווען פאַרזאַמלט יידן פון די געטאָס, לאַגערן און רוסלאַנד, האָט יעדער אַרייַנגעשריבן זיין נאָמען און צייטווייליקן אַדרעס, כדי לייכטער צו מאַכן דאָס אָפּגעפונען פון נאָענטע.

נאָך פיל אַרומזוכן קרובים און פריינד און נאָכן אָפּגעפונען אַ פּאָר לאַנדסלייט, בין איך אַוועק דורך עסטרייך קיין דייטשלאַנד און פון דאָרט — קיין ישראל.

דער מחבר פון דעם גבית עדות, שלמה סטערדינער איז דעם 26סטן נאָוועמבער 1966 אויפגעטרעטן אַלס עדות אין ווין (עסטרייך) אין אַ פּראָצעס קעגן איינעם פון זיינע פייניקער, דעם מייסטער לעאָפאָלד לאָנץ, וועלכער איז מיט אַ חודש שפּעטער פאַרמשפט געוואָרן אויף צען יאָר תפיסה.

הלל פרידמאן
(פּתח־תקוה)

חורבן סעראַצק

צוויי טעג פאַרן פאַרנעמען סעראַצק האָבן די דייטשן באַמבאַרדירט און ס׳זענען אומגעקומען צענדליקער משפחות צוזאַמען מיט יעקב ראָזענבערג, אין וועמענס קעלער זיי זענען געווען אויסבאַהאַלטן. מיט גרויס מי האָט מען פון דאָרט אַרויסגענומען די קרבנות און זיי קובר געווען אין אַ ברידער־קבר אויפן בית־עלמין.

זונטיק אין דער פרי האָט מען שוין געפילט דעם שונאס האַנט. עס איז געווען אַ פאַראַם, מ׳האָט אויך געהרגעט פיר פאַליאַקן, און געמוען יידן זיי צו באַגראָבן דעמזעלבן טאָג, נאָכדעם האָט מען צונויפגעשלעפט אַלע יידן, אַלט און יונג, אויך גויים, אין דער גרויסער שול, וואָס איז געווארן פאַראומריניקט. מיטוואָך האָט מען באַפוילן, אַז עלטערע פון 45 און יינגערע פון 17, קאָנען פאַרלאָזן די שול, דער רעשט איז געבליבן אין שול ביז דאָנערשטיק 10 אַ זייגער פאַרמיטאָג. מען האָט געמוען צו צווייען אין קליינעם בית־המדרש. דאָרט איז געשטאַנען אַ שפּאַלער פון ס. ס.־לייט און אַריינגעטריבן אין וויבערישן בית־המדרש און דאָביי געשלאָגן אַלע יידן. מענטשן האָבן געהלשט, ביינאַכט האָט מען געמוזט אויסהאַקן די פענצטער, ס׳זאָל אַריין לופט — אַזוי ביז צומאָרגנס פרייטיק.

פרייטיק אין דער פרי, דעם צווייטן טאָג ראש־השנה ת״ש — 15טער סעפּטעמבער 1939, האָט מען אונדז אַריינגעלאָזט אין קליינעם בית המדרשל און ביז 10 האָט מען באַדאַרפט זיין צוגעגרייט צום אָפּמאַרש. וווהין האָט מען נישט געווּסט. ס׳האָט געהייסן — אויף אַרבעט. 10 אַ זייגער האָט מען אַלע אַרויס־געפירט, אויסגעשטעלט צו פיר אין אַ ריי, אונטער דער אָנפירונג פון אַ פאַר פּוילישע שקצים, וועלכע האָבן פאַרשטאַנען אַ ביסל דייטש: זיגמונט ווּשעשיען און סאָבאָלעווסקי, און איטשע מאיר ווייגאַרטס אַן איידעם פון סאָסנאָוויץ (אויך ער האָט געקענט גוט דייטש) און שלמה באָרנשטיין. זיי האָבן אונדז באַדאַרפט צו־שטעלן קיין פולטוסק צו דער דייטשער קאָמאַנדאַנטור, מיטן באַדינג, אַז פאַר איין אַנטלאָפענעם וועלן דערשאָסן ווערן 10. צווישן אונדז זענען אויך געווען אַ סך יונגע פּאָליאַקן, האָבן מיר געגלייבט אַז מ׳שיקט אונדז באמת אויף אַרבעט. דעם צווייטן טאָג ראש־השנה, פרייטיק פאַרנאַכט, זענען מיר אָנגעקומען קיין

פולטוסק. מען האָט אונדז באַלד אָפּגעטיילט פון די פּאָליאַקן און אַרויפּגעטריבן אויפן ערשטן שטאָק פון דער געביידע אָן פענצטער און אָן טירן. (די פּאָליאַקן האָט מען איינגעאָרדנט אונטן) מיט גרויסע שלעק און קלעפ האָט מען אונדז אַרויפּגעטריבן, קיין טרעפּן זענען נישט געווען — נאָר מיט צוויי לייטערס האָבן האָבן מיר באַדאַרפט קלעטערן. איך האָב געקריגן אַ געפערלעכן קלאַפּ פון אַ דייטש, אַ גאַנצע נאַכט האָט מען אונדז געהאַלטן אויפן בוידעם.

שבת, באַלד אין דער פרי, האָט מען אונדז אַרויפּגעשיקט ציווילע פּוילישע כוליגאַנעס, צווישן זיי די סעראָצקער: סוסקי, קאָפּיעץ — סטרוזשעס פון דוד ראָזענבערג און מאַלאַוואַנטשיק. די צוויי האָבן אָנגעוויזן אויף די יידישע גבירים הורוויץ און דוד ראָזענבערג, וועמען מ׳האָט אריסגעטאָן נאַקעט און געשלאָגן מכות רצח, און נאָך זיי — אונדז אַלע. די פּאָליאַקן, וועלכע מ׳האָט אַרויסגע־טריבן גלייך מיט אונדז, האָבן געהאַלפן ראַבירן.

שבת 10 אַ זייגער איז געקומען אַ באַפעל פון דער דייטשער מאַכט, אַז מ׳זאָל אונדז אָפּשיקן צו פוס קיין טשעכאַווע צו דער באַן. מיר האָבן דעמאָלט געשטעלט אַ שטיקל ווידערשטאַנד דער דייטשער מאַכט און נישט געוואָלט אַראָפּגיין פון בוידעם. מיר זענען געזעסן נאַקעט און געפאָדערט אונדזערע קליידער. נאָך אַ האַלבער שעה איז געקומען אָן אָפּיציר און באַפוילן, אַז מ׳זאָל אונדז געבן די קליידער. אַ גרויסן טייל פון די קליידער האָבן די פּאָליאַקן צוריקגעבראַנגט. אַוועקגעלייגט זיי אויפן הויף אין אַ קופּע און יעדער האָט געמוזט גיין דערקענען זיינע זאַכן. אַזוי ווי דאָס איז געווען אוממעגלעך, האָט מען זיך אָנגעטאָן וואָס ס׳איז געווען, אַ סך אויך — אָן אונטערוועש.

דערנאָך האָט מען אונדז אַרויסגעשיקט נאָך טשעכאַווע, אין באַגלייטונג פון דייטשן אויף ראָווערן מיט ביקסן. זיי האָבן באַלד אָנגעהויבן צו שלאָגן, דער ערשטער איז דערשאָסן געוואָרן אברהם אָסטראָווסקי און געפאַלן לעבן מיינע פיס, ווייל ער האָט נישט געהאַט קיין כוח צו גיין, דאָס איז געווען פאַר גאלאמין, נאָכדעם זענען געווען נאָך קרבנות: יוסף בארנשטיין און אברהם שפילקע. נאָך אַ פאָר ק״מ איז געפאַלן הערש לייב שניידערס (פּסח שניידערס אָן איידעם), נאָך אים: גוטמאַן באַבעקס איידעם — לייזער (אַ פולטוסקער, דורך קלעפ פון אַ קאַלבע, — ער האָט זיך געבעטן מ׳זאָל אים שיסן, האָט דער דייטש געענטפערט, אַז עס איז אַ שאַד אַ קויל. די הינט איז געווען גרויס, ס׳זענען אויך געפאַלן יידן פון אַנדערע שטעט, וואָס זענען געגאַנגען מיט אונדזער טראַנספאָרט. הערשל שטיינסקיס זון, אליהו פּניעווסקי און אַנדערע האָבן מער נישט געהאַט קיין כוח צו גיין — האָבן מיר זיי געשלעפּט אויף אונדזערע פלייצעס

ביז טשעכאַנאָוו — טראָץ וואָס דאָס איז געווען אַ גרויסע סכנה. נאָכמיטיק איז אַראָפּ אַ שלאָקס־רעגן און האָגל — דאָס האָט אונדז אינגאַנצן אויסגעשעפט די כוחות.

שבת פאַרנאַכט, זענען מיר אָנגעקומען אין טשעכאַנאָוו. אַרויסגעקומען זענען עטלעכע קריסטן מיט וואָסער, אָבער די דייטשן האָבן געעפנט אַ שיסעריי אויף זיי. דער לעצטער קרבן פון וועג איז געווען פיניע סאָקאָל, דער זייגערמאַכער (בלינץ, דעם פעלדשרס אַן איידעם). אַזוי האָט אויסגעזען דער טרויעריקער וועג פון פולטוסק ביז טשעכאַנאָוו.

אין טשעכאַנאָוו האָט מען אונדז געפירט צו די מיליטעריש קאָשאַרן און דעם עולם אַוועקגעשטעלט אויפן שאָסיי אין אַ ריי ביז 11 ביינאַכט. וועט עס האָט זיך צוגעזעצט, האָט באַקומען אַ קויל. אין דער צייט האָבן די דייטשן צוגעגרייט אַזאַ טייוולאַנישן לויער: צווישן שאָסיי און דעם אַריינגאַנג אין די קאָשאַרן האָבן זיי געהייסן אויסגראָבן אַ טיף און ברייטן גרוב און עס אָנגעפילט מיט שמוציק וואַסער. איבער דעם גרוב האָבן זיי אינסטאַלירט אַ שמאָל הילצערן בריקל, וווהין בעתן אָוונט אין דער פינצטער, ווען אַלע זענען געווען אויסגעשעפט, האָבן די באַנדיטן אונדז באַפוילן שנעל אַריינלויפן דורכן ענגן בריקל אין די פערד־שטאַלן. מ׳האָט געטריבן אייניעם אויפן צווייטן, מיט קלעפ און גוואַלדן, און וועט עס איז אַריינגעפאַלן דאָרט, האָט שוין מער נישט געקאָנט אַרויס, אַזוי אַרום זענען אומגעקומען צענדליקער מענטשן.

אין די סטאַיניעס האָבן די דייטשן רעווידירט, אויב ס׳זענען נישטאָ קיין יידן צוזאַמען מיט פּאָליאַקן, זיי האָבן געדראָט מיט ווערן דערשאָסן. די ערשטע פון אַזאַ גרופּע זענען אַרויס צוויי פולטוסקער יידן, האָט מען זיי כמעט ווי געהרגעט. איך האָב איצט אונטערגעיאָגט מיין קוזין מיט די שטיינסקיס שנעל איבערצולויפן אויף דער אַנדערער זייט, און דאָס איז געלונגען. אָבער שפּעטער בין איך אַרויף אויף אַ קלאָץ און געפאַלן באַוווסטלאָז. אַלע סעראָצקער האָבן אָנגעהויבן צו זוכן איינער דעם צווייטן, האָבן זיי מיך געפונען אין אַ באַוווסטלאָזן צושטאַנד און מיך געראַטעוועט.

דאָרט האָט מען אונדז געהאַלטן ביז זונטיק אינדערפרי אָן עסן. זונטיק אינדערפרי האָט מען געהייסן אַרויסגיין אָנרייסן מייערן, וואָס זענען דאָרטן געוואַקסן. יעדן איז אויסגעקומען צו דריי מייערן.

נאָכדעם האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין מאָגאַזין פון דעם פּוילישן מיליטער, זיך געהייסן אָנטאָן — אַ סך פון אונדז זענען פשוט געווען נאַקעט. יעדער האָט באַקומען אַ ¼ שוואַרץ ברויט מיט שימל פון פּוילישן מיליטער, וואָס

מ׳האָט אַוועקגעוואָרפן. די, וואָס האָבן נישט איבערגעלאָזט פון די מייערן אויף שפּעטער, האָבן שטאַרק געליטן פון הונגער און דורשט. צו דער באַן פון טשעכאַנאָוו האָט מען אונדז ווייטער געטריבן ביז וווּ מיר זענען געקומען 11 אינדערפרי, און געוואַרט ביז 5 אַ זייגער נאָכמיטיק. דערנאָך האָט מען אונדז אַרײַנגעיאָגט צו 80 מאַן אין אַ פערד־וואַגאָן, און אַזוי האָט מען אונדז אַרומגעפירט מיטן צוג אַ גאַנצן מעת־לעת.

אויף צומאָרגנס — מאָנטיק בייטאָג, האָט מען אונדז אַרויסגעלאָזט אויף אַ סטאַציע און באַדאַרפט אין משך פון 5 מינוט זיך אָנטרינקען און זיין צוריק אין די וואַגאָנען. מיר זענען צוגעפאַלן צום וואַסער מיט גרויס תאווה — אַ סך האָבן דערפון באַקומען דיזענטעריע. צוריק אין די וו]גאָנען איז מען שוין געגאַנגען אונטער קלעפּ, ווייל ס׳איז נישט געווען קיין טרעפּ, און דעריבער איז געווען שווער אַרײַנצוגיין אין וואַגאָן. יהודה לייב שטיינסקי האָט געקריגן שטאַרק געשלאָגן, אַרויפדראַפּנדיק זיך אין וואַגאָן, האָט אַ דייטש אים געהאָלפן מיט אַרײַנשטעכן אין הינטן אַ באַגנעט און אים שטאַרק פאַרוווּנדעט. אַזוי האָט מען אונדז געבראַכט קיין ריזענבורג (מזרח־פרייסן) מאָנטיק אָוונט.

אָנקומענדיק קיין ריזענבורג, האָט מען באַלד אָפּגעטיילט יידן פון קריסטן (זיי האָט מען געשיקט אין אַ צווייטן לאַגער) און אונדז אַרײַנגעפירט אין אַ סטאַיניע פון פערד און באַפוילן, אַז יעדער איינער זאָל כאַפּן אַ ביסל שטרוי. מ׳האָט געגעבן 2 בינטלעך צעריבענע שטרוי פאַר 400 מענטשן. דאָס האָט געדאַרפט דינען אויף נאַכט־לעגער. אַזוי אַרום האָט מען זיך „אײַנגעאַרדנט״ — און יעדער איינער האָט זיך געשאַפן זיין געזעלשאַפט — סעראָצקער זענען געווען ביז אַ הונדערט יידן. אויף צומאָרגנס, דינסטיק 12 אַ זייגער בייטאָג, האָט מען אונדז געעפנט קראַנען מיט וואַסער, ס׳איז געוואָרן אַ גרויסער געדראַנג, און אַלע האָבן באַקומען מיט שטעקנס געשלאָגן. דינסטיק אַרום 4 אַ זייגער איז אַרײַנגעקומען אַ דייטש און געמאָלדן, אַז מ׳זאָל אויסקלייבן עלצטע פון די גרופּן, כדי פאַר אַלע צו באַקומען שפּייז.

דער גרופּן־פירער פון די סעראָצקער — פישל סטערדינער, איך און דוד פון אַרטשיכאָווע (די צווייטע זייט נאַרעוו) זענען געגאַנגען נעמען עסן פאַר אַלע סעראָצקער. מיר האָבן באַקומען אַ פאַר ביסקוויטן, אַ שטיקל לעבער־ווורשט, ¼ ברויט און אַ שטיקל מאַרגאַרין פאַר יעדן איינעם, דאָס איז קוים גענוג געווען אויף איין מאָלצייט. מיטוואָך אין דערפרי האָט מען אונדז געגעבן אַ ביסל קאָוואָ. אונדזער אַרבעט איז געווען אויפקלייבן די בלעטער פון די

ביימער און גראָבן פעלד־קלאָזעטן. עטלעכע מאָל האָבן מיר געקריגן קלעפ, ווייל מיר האָבן זיך פאַרן שלאָפן געקריגט איבער אַ ביסל שטרוי.

יום־כיפור האָבן מיר געמאַכט אַ מנין. אין די טעג וועז מ׳האָט נישט געארבעט, זענען מיר געווען פאַרמאַכט אין אַ שטאַל, און אַ האַלבע שעה האָט מען געקריגן אויף דערלעדיקן די נאַטירלעכע באַדערפענישן. אַזוי האָבן מיר געלעבט ביז חול־המועד סוכות, ת״ש. מיר האָבן אויך באַקומען מיטאָג פון קעסל. געגעסן האָבן מיר אין אַ צווייטן לאַגער. דאָרט זענען געווען 4 לאַגערן: 1) אַ מיליטערישער פאַר פוילישע געפאַנגענע; 2) אַ מיליטערישער — פאַר יידישע געפאַנגענע; 3) אַ פוילישער ציווילער און 4) אַ יידישער ציווילער. איינמאָל האָבן מיר זיך געפילט שלעכט, איינער האָט אָפגעבראָכן, ס׳איז געווארן אַ טומל, זענען אַריינגעקומען די דייטשן און שטיל געמאַכט אויף זייער אופן. יעקב קאַלוסקי און פנחס קאַלוסקי זענען אויך דאָרט געווען.

די פרומע יידן האָבן כמעט נישט געגעסן פון קעסל — מיר האָבן זיי געגעבן אונדזער ברויט און פון זיי גענומען די זופן, אויף מוצאי יום־כיפור האָבן מיר זיי צוגעגרייט ברויט מיט קאַווע. די לעצטע טעג חול־המועד סוכות איז אַריינגעקומען אַן ס. ס.־מאַן און האָט זיך געפרעגט, ווער ס׳וויל פאָרן צו די באַלשעוויקעס. די ערשטע רגע האָט דאָס געמאַכט אַ פיינלעכן רושם, ווייל מ׳האָט מורא געהאַט צו ענטפערן, אפשר איז עס אַ פראָוואָקאַציע, אַבער נאָכדעם האָבן זיך אָנגעהויבן הייבן הענט, אַזוי אַז כמעט אונדזער גאַנצער לאַגער האָט זיך געמאָלדן צו פאָרן. דעם זעלבן טאָג האָט ער צוגעגרייט אַ רשימה פון נעמען, מיט אַ באַדינג, אַז מ׳זאָל אים אויסריניקן פון שמוץ די פאַבריקן פון סטאָלעריי. מיר האָבן מיט די לעצטע כוחות אַלץ אויסגעריניקט, כדי עס זאָל נישט זיין קיין תירוץ.

צומאָרגנס גאַנץ פרי, וועז ס׳איז נאָך געווען טונקל אין דרויסן, האָט מען אַלעמען אַרויסגענומען אויפן הויף, אויסגעשטעלט אין רייען און אויסגערופן אַלע פאַרשריבענע נעמען. מען האָט יעדן איינעם געגעבן אַ האַלב ברויט און צוגעפירט צו דער באַן, נאָענט פון לאַגער.

מ׳האָט אונדז צוגעזאָגט, אַז נאָך היינט וועלן מיר זיין ביי די באַלשעוויקעס. מ׳האָט אונדז אָנגעלאָדן אויף וואַגענען אין מענטשלעכע באַדינגונגען, יעדער איינער האָט געקריגן אַן אויסווייז־ביכל, אַז דער מענטש איז געווען אין דעם לאַגער, און וואָס ער באַזיצט, האָט ער רעכט צו האָבן. אויפן צווייטן טאָג אינ־דערפרי האָט זיך דער צוג אָפגעשטעלט אויף אַ פלאַץ. פונווייטנס האָבן מיר געזען פאָליאַקן מיט לאַקירטע דאַשקעס — האָט מען אָנגעהויבן שרייען צו זיי, זיי

זאָלן אויפמאַכן די וואַגאָנען. דאָס מזל איז געווען, וואָס מיט אונדז האָבן זיך געפונען פאָליאַקן, וואָס האָבן אויך געשריגן צו זיי: „ברידער עפנט!" ס׳האָט זיך געפונען איין קריסט, וועלכער איז צוגעגאַנגען און געעפנט אַ פוילישן וואַגאָן, און אויף אונדזער בקשה, אויך אונדז אַרויסגעלאָזט. מיר האָבן זיך געפונען אין גראַבאָווע נעבן אָסטראָלענקע. אַ טייל זענען אַוועק קיין אָסטראָ־לענקע — צווישן זיי אלתר ווישניעוויטש, מיין ברודער און נאָך געציילטע סעראָצקער, זיי זענען אַריבער אויף דער רוסישער זייט.

איך, מיט נאָך אַ גרופּע סעראָצקער, זענען געגאַנגען אַהיים דורך רוזשאָן. אויפן וועג דאָרט האָבן אונדז באַגעגנט דייטשן אויף פערד, אונדז פאַרהאַלטן, צוגענומען די אויסווייז־שיינען און געזאָגט, אַז דאָס איז „שייסע".

מ׳האָט אונדז געהייסן זיך אויסלייגן אויפן פעלד און נישט געבן זיך אַ ריר. דאָס האָט געדויערט ביז פאַרנאַכט, ביז זיי האָבן צונויפגעזאַמלט אַלע מענטשן, אויך פאָליאַקן וועלכע זענען געווען אין לאַגער, און געגאַנגען אויף דעם וועג פולטוסק־סעראָצק.

פאַרנאַכט האָבן זיי אונדז אַיינגעשטעלט אין מיליטערישע רייען און מ׳האָט געזאָגט, אַז מ׳פירט אונדז דורך רוזשאָן מיטן תירוץ, אַז פאַר אונדז זענען געווען גריכן, וועלכע זענען אָנגעפאַלן אויף די געשעפטן, און נאָכדעם ווי זיי וועלן אונדז אַדורכפירן די שטאָט, וועלן מיר קענען גיין ווי מיר ווילן. דאָס איז נאָר געווען אַ ליגן, ווייל צוקומענדיק צום וועג, וועלכער גייט נאָך רוזשאָן, האָבן זיי אונדז געהייסן אַרייגיין אין אַ וועג, וואָס פירט נאָך קראַסנאָשעלסק. די באַציאונג פון די דייטשן, וואָס האָבן אונדז געפירט, איז געווען אַ בעסערע, ווי די וואָס האָבן אונדז געכאַפט. מיר האָבן זיי געפרעגט פאַרוואָס נישט רוזשאָן, האָט ער געענטפערט אַז מיר זענען נישט אַרויס פון לאַגער אויף אַ געזעצלעכן וועג. אויפן וועג האָבן זיי אונדז אַפילו געלאָזט אָפרוען (ס׳איז געווען 11 ביינאַכט) און דערלויבט אַריינגיין צו די פויערן אין דאָרף צו טרינקען וואַסער. נאָכדעם איז מען געגאַנגען ביז קראַסנאָשעלסק, ביז 5 פאַרטאָג. דאָרט האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין אַ קירך און אונדז געגעבן עסן ברויט. אין שטאָט האָבן זיי געזאָגט, זענען שוין נישטאָ קיין יידן.

מיר האָבן געהאַט אַ ביסל אינצידענטן מיט די קריסטן אין דער קירך. דאָס האָט אַזוי געדויערט ביז 5 פאַרנאַכט. ס׳זענען אָנגעקומען גרויסע לאַסט־אויטאָס מיט באַוואָפנטע ס. ס.־לייט און נאָכאַמאָל איבערגעפרעגט, צי מיר ווילן גיין צו די באָלשעוויקעס. מיר האָבן געענטפערט אַז יאָ, מיר האָבן שוין געהאַט

רעזיגנירט פון אַלעמען, און געזען, אַז ס׳איז אַ שפּיל פּאַרן טייוול. די פּראָצעדור האָט געדויערט אַ שעה, ביז מ׳האָט אויסגעקליבן אַלע יידן באַזונדער פון דער קירך, און מ׳האָט ווייטער זיי איינגעשטעלט אין די רייען. יעדער האָט באַקומען אַ האַלב ברויט מיט צוויי לעפל מאַרמעלאַד. מען האָט אונדז אָנגעלאָדן אויף די אויטאָס, וואָס האָבן זיך אויטאָמאַטיש צוגעמאַכט, און אונדז אַוועק־געפירט צוריק קיין אָסטראָלענקע. דאָרט האָט מען אונדז אַוועקגעשטעלט אין מיטן מאַרק, און מיר האָבן געזען פון דערווייטנס יידן, וועלכע האָבן אונדז באַווויינט. מ׳האָט צו אונדז קיינעם נישט צוגעלאָזט — אַזוי זענען מיר געשטאַנען אין מאַרק אַ שעה, נאָכדעם געפירט מיט די אויטאָס נאָך 20 מינוט, ווידער אָפּגעשטעלט אין מיטן וועג און מיט אַ געשריי געהייסן אויסשטייגן. אַזוי ווי מיר זענען אַרויס, זענען די אויטאָס פּאַרשווינדן געוואָרן. מיר זענען געבליבן אַליין אויפן פעלד און נישט געווּסט ווייטער וואָס צו טאָן. אַ טייל האָבן אָנגעהויבן צו גיין קיין אָסטראָלענקע, האָט מען אויפסניי געעפנט אַ שיסעריי פון פולעמיאָטן, מען האָט אָנגעהויבן צו לויפן אויפן וועג קיין לאָמזשע. ביינאַכט האָבן מיר זיך צעשפּרייט צווישן קריסטן. זיי האָבן געזאָגט, אַז דאָ איז קיינער נישטאָ — נישט קיין דייטשן, נישט קיין רוסן.

אינדערפרי האָבן מיר אָנגעהויבן צו גיין אין דער געגנט פון לאָמזשע, האָבן מיר געטראָפן יידן פּאַרן אויף דראָשקעס. זיי האָבן אונדז געזאָגט:

„גייט קינדערלעך, משיח וואָרט אויף אייך". אָפּגייענדיק אַ פּאָר ק״מ, האָבן מיר געטראָפן אַ פויער וואָס האָט געפירט בהמות.

אונדז איז געוואָרן גרינגער — יעדער איינער האָט שוין געהאַט געשוואָלענע פיס, און דאָך ווייטער געלאָפן אין דער געגנט פון לאָמזשע.

אָנקומענדיק פּאַרנאַכט 2 ק״מ פּאָר לאָמזשע, זענען אונדז אָנטקעגן געקומען עטלעכע קאָזאַקן אויף פערד מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן, אונדז פּאַרהאַלטן און געפרעגט, ווער מיר זענען. קיינער פון אונדז האָט נישט געקענט קיין רוסיש, נאָר פויליש. זיי האָבן אונדז גענומען אין מיטן און אַריינגעפירט ביז לאָמזשע, אונטער דער שטאָט, דאָרט איז געשטאַנען דער שטאַב פון מיליטער. די, וואָס האָבן אונדז געברענגט, האָבן געמאָלדן, אַז זיי האָבן געברענגט מענטשן, וועלכע פּאַרשטייען נישט וואָס מ׳רעדט צו זיי. האָבן זיי אונדז געשיקט אָן אָפּיציר, אַ ייִד. ער האָט זיך געפרעגט צו מיר זענען יידן. ווען ער האָט דער־הערט, אַז יאָ, האָבן זיך אים געשטעלט טרערן אין די אויגן. ער האָט געטרייסט, אַז ער וועט פּאָר אונדז זאָרגן, און אַז זיי ווייסן, וואָס ס׳געשעט דאָרט מיט אונדז. מ׳האָט אונדז געגעבן באַלד פון מיליטערישן קעסל עסן. נאָכדעם האָבן זיי אונדז

צוגעפירט אין שטאָט, און אונדז איבערגעגעבן צו דער יידישער קהילה. קיין לאָמזשע זענען מיר אָנגעקומען הושענה רבה ת״ש.

לאָמזשע איז געווען צעהאַקט. מ׳האָט איבערנעכטיקט אין אַ קליין שולעכל, און צומאָרגנס האָט מען זיך געוואָנדן צום קאָמיסאַר פון דער שטאָט, אַז מ׳זאָל אונדז אייגאָרדענען אויף אַרבעט, האָט ער געענטפערט אַז ער האָט נאָכנישט קיין שום מעגלעכקייט, אָבער דערווייל האָט ער אונדז געהייסן צופאָרן קיין ביאַליסטאָק. מיר האָבן געזאָגט, אַז מיר האָבן נישט קיין געלט, האָט ער אונדז געגעבן קופאָנען צו אַ פריזירער, און צו 3 רובל אין קעשענע, מ׳זאָל האָבן צו קויפן עסן. נאָך דעמזעלבן טאָג זענען מיר אַוועק קיין ביאַליסטאָק.

אין אונדזער גרופּע האָבן זיך געפונען: פישל סטערדינער, יהודה לייב שטיינסקי, אלי פּניעווסקי מיטן ברודער, דודאַקס אַ זון, הערשל בערנשטיין, שלמה לעסערס אַ זון און יצחק קויפמאַן. מיר האָבן געענעכטיקט אין צוויי דערפער גאָטש און זאַוואַדי, דאָרטן האָבן געווינט אַ פּאָר יידישע משפּחות.

אַזוי זענען מיר אַרויס פון דייטשן גיהנום און אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק.

מרים קריקה־קנרק
(גני־תקוה)

נע־ונד

כשפרצה המלחמה גרתי בעיר מולדתי סרוצק.

הייתי קטנה מדי ובעצם ילדה בכדי להבין את המושג מלחמה, אולם בימיה הראשונים הרגשתי באופן מוחשי שהיא נושאת בחובה מות ויסורים.

ב־1 בספטמבר 1939, עת התכוננתי ללכת לבית הספר, הודיע הרדיו על התקרבות מפציצים גרמניים וכתוצאה מכך ברחנו מהבית לעבר השני של הנרב, לכרי המרעה של התושבים הגרמנים, כי שם היה שקט.

ארזנו את המצעים וחפצים נחוצים וחיינו כמה ימים במעברה גדולה המשמשת להובלת בהמות, ליד החוף של הנהר בוג.

לאחר כמה ימים חזרנו הביתה ואז נודע לנו שהעירה הופצצה והאח הגדול שלי נהרג במרתף יחד עם עוד 42 אנשים. את יגוני אי אפשר היה לתאר וביחוד יגון האמא אשר שכבה על הדשא ליד הבית ובכתה ימים שלמים ללא הפוגות. היתה זאת טרגדיה לאמי, כי האח הגדול עמד להתחתן.

הייתי קמה בשעה 3 בלילה לעמוד בתור בכדי לקבל ככר לחם נוסף.

הרבה פולנים התגרמנו ז.א. הפכו לפולקסדויטשים. הם עשו זאת בעד כוס משקה והתפארו במוצאם הגרמני. אחרי כמה ימים אספו הגרמנים את כל הגברים היהודים בבית הכנסת הגדול, את הזקנים שחררו והצעירים הגלו לגרמניה. בין הצעירים האלה היו גם אחי אשר הצליח לברוח וכל תקופת המלחמה היה בברית המועצות.

הרעב גבר והשתררו עצבות ופחד. האבא והאמא יצאו בסירתנו לדודתנו אשר גרה בכפר סמוך מעבר לבוג, בכדי להביא מעט מזון לתקופת החורף, ובדיוק באותו היום ז.א. ב־5 בדצמבר 1939, העירו אותנו הגרמנים בברוטליות וגרשו אותנו מהעיר. היה זה לפנות בוקר ולא הספקנו לקחת אפילו את בגדינו. אחותי הגדולה הוכרחה לעזוב את הבית בסנדליה. רצינו לברוח לעבר השני של הנהר בוג, בכדי להתחמק מהאסון, אבל פולני אחד הלשין עלינו וצעק: „יודה". זה היה בזמן שהיינו באמצע הנהר נרב. הגרמנים ירו לעברנו ובנס פגעו הכדורים רק במים. המעביר היה מוכרח לחזור אל החוף והגרמנים התחילו לבעוט בנו, להכות בנו ובריצה הגענו אל השוק בו נתגלה לפני עיני מחזה אימים. כל יהודי העיר במספר של קרוב לשלושת אלפים נפש נמצאו שם. את החולים העלו על

העגלות ואחרי זה התחיל המסע לנשלסק, ברגל. השכנה שלנו באה במרוצה ובבכי ונתנה לנו לחם לדרך. בעת „העליה לרגל" ההיסטורית הזאת אשר ארכה, באם איני טועה, יום שלם, הכו, ירו, רצחו ורדפו אותנו כבהמות. רבים מתו בדרך, לאחותי הבכורה נקרעו הנעלים והיתה מוכרחה לרוץ על פני השלג והקרח יחפה.

בעת שהגענו למקום המיועד, לנשלסק, הכניסו אותנו לבית הכנסת העירוני בצפיפות איומה. הוכינו ונשמעו יריות משך כל הלילה.

בבוקר הובילונו אל תחנת הרכבת, איפה שעברנו חיפוש מדוקדק. חפשו זהב וחפצי ערך וכשמצאו תשמישי קדושה, כגון: טלית, תפילין, סידורים וכד' — פרצו בצחוק וחללו אותם. לרבים גזזו באכזריות את הזקנים וציוו עליהם להתרחץ בבוץ. הפשיטו את האנשים, את אחותי הכניסו לבית הכסא, חיפשו אצלה בהיותה כולה ערומה, כי חשדו שהסתירה חפצי ערך במקום מסויים. עקרו את שני הזהב מפי האנשים.

עד היום אינני יודעת וחושבני שלא אדע זאת לעולמים, בעד מה סטר לי גרמני אחד בחזקה. בעד מה? בהיותנו בתוך הקרונות נסגרנו וכך הובילונו במשך שלוש יממות בלי מים ובלי אוכל, הדבר הגרוע ביותר היה הצמאון. אחותי הצעירה התחננה, כמו מתוך חלום, שנחפש למענה משהו לשתות בדלי. אני, יחד עם אחותי, ישבנו על הרצפה ליד בית השמוש וברגעי הצמאון לקקנו חליפות בפינו את הטל מזגוגיות החלונות.

בתוך הקרונות רווחו שמועות שונות: אחדים אמרו שנרוכז במחנה ריכוז שמסביבו גדר תיל, אחרים אמרו שהגרמנים ירצחו אותנו או שיובילונו לגרמניה לעבודת פרך. לאמתו של דבר הובלנו דרך פרוסיה המזרחית ולבסוף הובאנו לביאלה פודלסקי.

מהתחנה ביאלה פודלסקי הובלנו לבית הכנסת, ובדרך פגשו אותנו היהודים המקומיים והם בכו. מבית הכנסת לקחו אותנו היהודים לבתיהם, אני מצאתי אנשים מאוד הגונים. רגלי היו נפוחות והאצבעות קפואות. נחתי. המזון לא הספיק, אולם היה טוב בהשוואה למה שהיה לפני זה. היה שמה גם תנור חם.

לאחר זמן מה נודע לדודתנו מוולומין שהננו בביאלה והיא באה אלינו ולקחה אותנו אליה. הנסיעה לוולומין היתה בקרונות משא ושם צוו הגרמנים את דודתי לסגור ולפתוח את הדלת בלוית מכות.

אצל הדודה מצאתי את הורי ואחות אחת אשר הצליחו להתחמק מיום הגירוש לנשלסק והיו אז אצל דודתי בכפר שע"י הנהר בוג.

הדוד בוולומין היה איש טוב וחיט מצויין אבל בתקופת המלחמה קשה לפרנס 16 נפשות (אנחנו 8 נפשות והם 8 נפשות) וכתוצאה מכך הופיעו הרעב

והקור והציקו, כי חורף 1940 היה קשה מאוד. אני למדתי את ילדי השכנה ותמורת זאת קבלתי קצת מזון.

כעבור זמן־מה קמנו והמשכנו דרכנו לדודתנו בכפר ווילישוב, אשר בעלה היה גם־כן חיט, ומצבם היה לא רע. בעד עבודתו קיבל מזון, כי לכסף לא היה כל ערך.

הודות לכך שאחת מאחיותי היתה תופרת והתחילה לעבוד, יכולנו להתגבר על הכל. שכרנו חדר בו נמצאה כל המשפחה. אחותי תפרה ותמורת עבודתה קיבלה לחם, תפוחי אדמה וכו'. האמא עסקה במכירת עגבניות ותמורתן קיבלה סוכר, לחם, שמורים ומצרכים שונים אחרים.

כך נמשכו חיי עד סוף שנת 1940, בו רווחו שמועות שהשלטונות הגרמנים החליטו לרכז את היהודים במרכזים מסויימים ורק שם יוכלו להתנועע באופן חפשי. במלים פשוטות — להכניסנו לגיטו.

מכאן מתחיל החלק השני של חיי. הגיטו בתוכו נמצאתי היה במקום הנקרא לודבישין ע"י ורשה. קבלנו חדר קטן אשר שימש גם כמטבח. עד היום קשה לי להבין איך יכלו להתגורר 8 נפשות בשטח כה צר. האח הקטן היה ברוסיה הסובייטית. אז התחילה מלחמת הקיום, מלחמה עם הרעב. נצלנו את כל האמצעים בכדי לא למות מרעב. האמא הסתובבה בכפרים הסמוכים ומכרה סבון ותמורתו קיבלה לחם, תפוחי אדמה, קצת מרק והמצרכים האלה החיו את נפשותינו. כמובן, שהסיבובים של האמא היו אסורים וכל אי־זהירות יכלה להיגמר באבדון.

בעבודת האמא עזרתי אני ואחותי. שתי אחיותי התעסקו בסריגת אפודות טובות. אנחנו השגנו אפודות קרועות והאחיות עשו מהן חדשות. האבא היה רגיל להביא עצים מהיער, אולם לא היו לו נעלים. רגליו היו עטופות בסמרטוטים ותמיד היה מצונן. פעם תפסו אותו הגרמנים, הכו אותו באכזריות וכתוצאה נפל למשכב, קיבל דלקת ריאות ומת ב־18 במרץ 1941, מבלי שאיש יעזור לרפא אותו.

מקרה אחד לא אשכח לעולם: פעם בחצותי את גבול הגיטו עם חתיכות סבון, ניתפסתי ע"י איש הגיסטאפו ושוטר פולני. על שאלתם „מה אני עושה מחוץ לגיטו", עניתי להם בהחלטתיות שאינני יהודיה, אולם נמוקי והוכחותי לא הועילו והוכנסתי בכוח לכלא לתוכו הציצו אנשי הס.ס. השעשוע האהוב עליהם היה לירות לתוך קבוצות יהודים או ביחידים, אשר לא מצאו חן בעיניהם. בכלא בכיתי בלא הפוגות. נפרדתי מהחיים ומההורים. לא רציתי למות, נלחמתי למען החיים למרות גילי הצעיר. „הם" היו חזקים וגורל היהודים נחתם — איזה ערך

היה אז לעוד ילד יהודי אחד? ריחם עלי השוער, אשר מסר לי שה־ס. ס. דורש בעדי כופר נפש.

הובלתי ע״י הגרמני לתוך הגיטו ליודנראט, ושם דרש בעדי סכום כסף ניכר. יו״ר היודנראט לא רצה לשמוע על כך, בהסבירו „שאין כסף, כי הכסף מוכרח תמיד להימצא אצלו במגירה, למקרה שאנשי ס. ס. מתפרצים אליו בדרישה לסכומים ניכרים. פעם לא היה כסף ונהרגו חמישים יהודים״. לעומת מציאות כזאת, מי ומה אני? אולם נחרץ גורלי לחיות: בכי ובקשות אמי, בכרעה על ברכיה, בהתחננה להציל ילדתה, הועילו. היא הבטיחה להחזיר לראש היודנראט את החוב אחרי שתמכור את האפודות הישנות שלה. וכי מה יכלה להציע יותר? נכמרו רחמי היו״ר של היודנראט, ואיש ה־ס. ס. הסכים לסכום יותר קטן — ואני שוחררתי.

כל זה לא הפחידני וחציתי לא פעם אחת את גבול הגיטו. נסעתי ברכבות, ועברתי הרבה מקומות במטרה להשיג מזון, כדי לא למות ברעב וממחלות יחד עם כל המשפחה. אחותי השתדלה להלבישני יפה כדי לא ליפול לפח ולא להראות „כיהודיה ארורה״. וככה נדדתי בכדי לכלכל את משפחתי, אולם למרות כל מאמצי היו זמנים שמתוך רעב אכלתי גרגרים ירוקים ואם אלו חסרו — אכלתי דשא. ביותר פחדתי מפני הטיפוס, אשר הפיל הרבה חללים בגיטו שלנו ובתנאים כאלה חייתי עד שהתחילו לדבר על חיסול הגיטאות — וכל יום הביא ידיעות חדשות. לא הבינו את המילה „חיסול״ — לא ידעתי שהמילה „חיסול״ פירושה: תנורי גז וקרימאטוריום לעם היהודי בפולין.

ביום אחד דברו על החיסול הקרוב של הגיטו שלנו וחכינו לילה שלם ככבשים אשר אינם מתנגדים לפני השחיטה. ב־4 לפנות בוקר, — את התאריך איני זוכרת — היה זה בסתיו 1942, שמעתי שאון של אוטובוסים ליד ביתנו. בלי רגע של מחשבה ברחתי דרך שדות וביצות לחורש הסמוך. שמעתי מרחוק יריות, צעקות של אנשים ונביחת כלבים. בהתחשב עם זה שהחורש הסמוך היה קטן היה זה אבסורד להשאר שם, כי הגרמנים חפשו בכל מקום וגם ברחובות הסמוכים. הגיע הרגע, אותו אי־אפשר לשכוח, של פרידה מההורים ומהמשפחה. התנשקנו וכל אחד הלך לדרכו הוא לחפש מחבוא ומסתור מפני המוות הקרוב ובא. נשקתי לאמי וזו היתה הפעם האחרונה. יותר לא ראיתיה, כי נורתה בידי הגרמנים.

אני יחד עם אחותי פיגה, יצאנו ברכבת לזגז׳ה, היכן שמצאנו מחסה מפני המוות ומרעב בגורן עמוק בתוך התבן בה בשעה שהגרמנים חיפשו יהודים ביסודיות בכל הסביבה. אחרי זה נסעתי לשדליץ לאחותו של אותו

הפולני אשר החביאני בזגז'ה. הוא אמר ששום איש אינו מכיר אותי, אולם פה קיימת סכנה של עין רעה. אחות הפולני לא ידעה שאנחנו יהודיות. עבדתי אצלה בשדה בעבודה קשה. היה טוב, אולם כל זה היה רק שבוע אחד, משום שהאפוטרופוס הטוב לא יכול היה לשמור על הסוד. הריאקציה הופיעה במהירות וגורשנו בלוויית עלבונות.

ומה הלאה? הייתי בטוחה שבביאלה פודלסקי נמצאים עוד באותו הזמן יהודים בגיטו, ובתמימותי הלכתי לתחנת הרכבת. שם הוזהרתי שהגרמנים חוטפים נערות צעירות לעבודה בגרמניה גופה. היה זה סתיו 1942 ונכון הוא שהנוער התחבא, אולם כלפי לא היה שום הבדל, כי שאפתי לרגע אשר יקרבני יותר מהר אל הסוף של נדודי וחיים מרודים אלה.

לאחר שהגעתי לביאלה התברר שהגיטו היה מוקף במשמרות חזקות. סובבתי ברחובות. הלכתי מבית לבית ושאלתי אם אפשר לקבל עבודה כעוזרת בית, מטפלת ילדים וכדומה. את אחותי קבלו לעבודה — לי המזל לא שיחק.

בדינו סיפור שהננו מקוברין, שביתנו נשרף ויחד עמו כל ניירותינו, אולם איש לא האמין לבדיותינו ויעצו לי להודות על האמת, כי אז יוכלו יותר קל להשיג למעני קאנקארטה (תעודת זהות). פיגה אחותי קיבלה את התעודה המבוקשת ואני קבלתי עבודה אחרי שלושה ימים של טילטולים.

נותנת העבודה שלי היתה אשה אינטליגנטית, לשפע לא הגעתי כי העני היה כללי, אולם קצת אוכל וכמה סמרטוטים ללבוש הוו למעני אוצר רב.

השפע לא ארך הרבה זמן, כי כעבור שלושה שבועות נודעה לגברתי זהותי האמיתית ובכאב לב הוציאתני מביתה כי המוות היה צפוי לי וגם לה ולמשפחתה, ומה עוד שמאחורי הקיר גרו ששה אנשי גיסטאפו.

לאן אפוא, ללכת? לאן הלאה לנדוד? הלכתי לפיגה אחותי אולם בלי תוצאות. יצאתי שוב אל הרחוב ומצאתי שנית עבודה אצל פולני אחד, איש רע — לחם קבלתי במידה ובמשקל ובקושי שבעתי. טפלתי בילד, עשיתי כל עבודת בית ובנוסף לזה טפלתי ב־60 שפנים, תרנגולות ועזים.

בעת שבדקתי תרנגולות אם יש להן ביצים, וקרה שהביצה לא יצאה, אז הוכיתי בידי מעבידי באמרו: — איפה הביצה?

לחם גנבתי ואכלתיו בלילה על משכבי, פחדתי מאוד ללכת לעיר אשר היתה מרוחקת מהכפר מרחק של כמה קילומטרים, כי פעם אחת לא מצאתי את הדרך חזרה. תעיתי ובכיתי מרות, אולם זה לא ארך הרבה זמן, ושוב יצאתי לחפש מקום עבודה חדש.

מצאתי עבודה חדשה בכפר אחד כעוזרת בית ומשק. האכלתי חזירים,

תרנגולות, פרות, ושם למדתי כל מיני עבודות חקלאיות. בעל המקום היה יערן, איש טוב מאד. אשתו היתה גם כן צעירה והתידדתי אתה. היא בעצמה כבסה כבסים עבור הפרטיזאנים הרוסים, תמורת זאת קיבלה שומן וכסף וגם אני נהניתי מזה, אולם גם הפעם הזאת, האושר לא ארך הרבה זמן, כי איכרי הסביבה התחילו ללחוש כי הנני יהודיה ושמעבידי קיבל ממני, בעד המחסה, הרבה כסף וזהב.

פעם אחת נסעתי העירה ברכבת, ובשעת בדיקת התעודות הודעתי שהשארתי אותן בבית. כמובן שאיש הגסטאפו לא האמין בסיפור הזה ובהיותי לבושה במקטורז לפי הדוגמה הרוסית, חשבני לאחת המשתייכת לפרטיזנים, והובילני אל תוך היער בכדי להרגני. באותו הזמן עמד על ידינו איש אחד אשר הגן עלי ואמר שהוא מכיר אותי ושאני גרה בכפר שלו, דבר שגם ה„וויט", ראש הכפר יכול לאשר. הוא הוכה בראשו, נפל על הארץ ואנשי הגסטאפו בעטו בו וגם כליביהם נשכוהו. כנראה שהייתי מיועדת עוד לחיים, וראש הכפר העיד כששיניו נוקשות זו לזו מתוך פחד, שהנני עובדת בכפר והוא מכיר אותי היטב.

אולם היערן אצלו התגוררתי בקשני לעזוב את ביתו, כי בקרבת מקום התגוררה קבוצת הגיסטאפו. אחרי זמן מה נודע לי שהיערן נורה בידיהם ונקבר מאחורי דיר החזירים.

בעת הביקורים הליליים של הפרטיזאנים הרוסים, התחננתי שירשו לי להצטרף אליהם. הם הבטיחו לקחתני, אולם חלף ערב אחד, חלפו הרבה ימים ולילות והם לא באו, כי הפרטיזנים התנגשו בגרמנים והעתיקו את בסיסיהם ליערות יותר רחוקים.

אולם היערן לא השאיר אותי בלי מוצא והשתדל אצל בן־אחיו בעיר לקחתני לעבודה. לבן אחיו היה ילד קטן וגם משק זעיר. כמובן שלא ידעו את זהותי שהנני יהודיה. התחלתי לעבוד אצלו. במרוצת הזמן המשפחה הזאת העתיקה את מקום מושבה לתוך הגיטו היהודי לשעבר, שם קיבלו דירה בת שלושה חדרים וגם חדר בשבילי.

שם היה לי טוב, המשפחה טובה והאשה כאחות. ראש המשפחה השתדל להשיג למעני תעודת זהות (קאנקארטה) ובאותה התקופה נאסר ונורה.

פעם אחת, עת יצאנו מהעיר אל מקום־קיץ, בדקו בדרך את התעודות אולם עגלתנו הצליחה להתחמק ונצלתי. פעם אחת, עת טיילתי עם הילד הקטן, נעצרתי, אולם הצלחתי לברוח.

אחרי רצח ראש המשפחה, חדר לבתינו הרעב. קמתי לפנות בוקר בכדי

לעמוד בתור הארוך לקבלת ככר לחם, וקצת חלב רזה, אחרי זה באה לגור אתנו החותנת, אם הנרצח, אשר כלכלה אותנו מכספה. החותנת הזאת היתה אשה רעה, התעללה בנו וגרמה הרבה צרות.

אשת הנרצח בכתה תמיד ומצבנו הורע. באותו הזמן קבלתי תעודת זהות הודות למאמציו של ידיד הנרצח. השתעשעתי בתעודה שעות רבות, בשקיתיה, ובלילות נדדה שנתי כי הודות לתעודות האלה כבר נהייתי לאחרת ולא הייתי יותר יהודיה וזה אומר שהצלתי את חיי.

בעלת הבית אמרה לי שכעת, בהמצא תעודות בידי, אני צריכה לחפש לי עבודה אחרת, כי לשם מה עלי לסבול רעב וסבל מיותר מהחותנת. אני לא רציתי לעזבה כשהיא חולה עם ילד קטן חלוש וחלקתי עמה את מנת החיים. אולם לחיים חוקים משלהם, ואני עזבתי אותה אחרי זמן מה. קבלתי עבודה אצל שלושה אנשים מבוגרים. האוכל היה ממדרגה ראשונה, המשכורת גבוהה. מתנות, קולנוע, ימי ראשון חופשיים וכו', אולם רווחו שמועות על החזית שהיא מתקרבת, ומעבידי העתיקו מקום מגוריהם וברחו ואז שכרתי לעצמי חדר אצל משפחה עניה ואני עבדתי בנקיון אצל גרמנים, אולם גם הם ארזו חפציהם והתכוננו לברוח. התחלתי לעבוד בבית המטבחיים המקומי בנקיון. בשר ושומן לא חסר לי, אכלתי די וגם הבאתי נתחים הגונים לבעלת הבית שלי, אצלה התגוררתי והחייתי נפשה.

ופתאום החזית התקרבה, ושוב: מלחמה, פצצות וברחתי לכפר. שם עבדתי בשדה גם בשעת ההפצצות — היה זה ביולי 1944, אולם בעד העבודה הזאת לא קבלתי מספיק מזון, ויצאתי לכן, לחפש עבודה אחרת, אולם כשלא קבלתיה, החלטתי לחזור העירה ברגל מרחק של 24 ק"מ. בדרך אל העיר, לא רחוק מכפר אחד, הופיעו מאחורי תל אחד שלושה חיילים רכובים על סוסים, שמדיהם היו שונים ממדי הגרמנים, ושאלו אותי על המרחק לורשה, ובאם גרמנים נמצאים בקרבת המקום. האכרים אז קבעו שאלה הם רוסים, — וזוהי הפעם הראשונה בחיי שראיתי רוסים. החיילים הרוסים ציוו עלינו לחזור אל הכפר, אולם בדרך התחילה הפצצה ויריות הדדיות עם הגרמנים — והמלחמה היתה על כיבוש העיירה הסמוכה. התחבאתי בשדה בתוך קמת הדגן ואחרי זמן מה יצאתי שנית לדרך, יחד עם בחורה צעירה. הדרך היתה זרועה בגוויות אנשים, סוסים וציוד צבאי.

ביאלה־פודלסקי נראתה כמתה, הרחובות ריקים, העיר חרבה.

כך, מבלי לצפות לזה, הגיעה שעה גאולתי, עליה לא חלמתי ולא צפיתי. כי הייתי משוכנעת שהגרמנים ישארו לעולמים בפולין. והנה הגיע גם זמנם —

נעלמה החיה הפאשיסטית אשר נשאה אתה רק אבדון, ולפולין חדרו הצבא האדום המשחרר והצבא הפולני, אשר הצילו מיליונים של אנשים בלי הבדל דת ולאום.

עבודה לא היתה, ומה הלאה? שאיפתי היתה לחזור אל עמי ולהיות יהודיה, כי כזאת נולדתי. הבעיה היתה איך ובאיזה אופן להגשים את השאיפה הזאת. הפחד והרעדה הציפוני — פשוט פחדתי להכנס לבית יהודי, להתקרב ליהודי. ברחוב הסתכלתי מסביבי בכדי להיוכח אם מי שהוא אינו עוקב אחרי, ואחרי זה נכנסתי לבית יהודי. בהתחלה לא האמינו לי שהנני יהודיה, שאלו על ידיעת הלשון, ורק אחרי חקירות רבות האמינו.

נוכחתי איך שלאט לאט נרפאים הפצעים, וחוזר אלינו כבוד האדם. לאכול לא היה מספיק וכל היהודים עסקו במסחר. המסחר הזה היה עלוב, אולם הוא הספיק ללחם צר. החיילים הרוסיים עזרו לנו בנתנם לנו מזון ובגד ללבוש.

החלטתי לצאת לדרך ולחפש את המשפחה. יצאתי במכונית משא צבאית לורשה ובועד היהודי בפראגה נודע לי על אחות אחת שחיה, על בת דודה שחיה וגרה בורשה, ובעקבות הידיעות האלה נודע לי גם על אחות שניה אשר נשארה בחיים ומתגוררת בלודז'.

המשכתי לנדוד מכפר לכפר, והיה זה בחורף עז וקר והשלג הגיע עד לברכיים, ומצאתי דודה ושלוש בנותיה — את האמא לא מצאתי.

אחרי כן נסעתי ללודז'. הבאתי את הדודה אל בת־דוד, וככה, לאט לאט, התאחדה המשפחה. אחרי זמן־מה מצאתי את אחי בצבא הפולני ונודע לי על שתי אחיות הנמצאות בגרמניה. אולם האושר הזה לא ארך הרבה זמן. אחות אחת עזבה את לודז' ואני יחד עם האחות פיגה נשארנו במצב קשה, בלי דירה ואוכל. החלטתי, לכן, בעצת פיגה לנסוע לדנציג בתקווה להשיג שם דירה פנויה אחרי פינוי הגרמנים. המחשבה התאמתה. קבלתי בדנציג דירה יפה מרוהטת, אני עבדתי בבית קפה ופיגה — בבית החולים. האוכל היה מספיק, בהתאם לתנאי הזמן ההוא. במקום הזה הייתי עד עליתי לארץ.

אברהם שפּילקא ז״ל

איבערלעבענישן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה

א) ביי די דייטשן

פּיר טעג פֿאַר ראש־השנה, ת״ש, שבת אָוונט, איז דאָס דייטשע מיליטער אַריין אין אונדזער שטעטל און באַלד האָבן זיך די דייטשע זעלנער געזומען באַווייזן אין די גאַסן. יידן זענען געזעסן אין שטוב פֿאַרמאַכט און פֿאַרשלאָסן. קיינער האָט זיך נישט דערנענטערט צו די פּענצטער, צוליב מורא, אַז ער זאָל נישט ווערן באַמערקט דורך די זעלנער, אַלע פֿאַרהאַנגען פון די פּענצטער זענען געווען אַראָפּגעלאָזט ביז די פֿאָדלאָגעס. אין די שטובן האָט געהערשט אַ טויט־שטילקייט. עס האָט זיך געהערט דאָס שווערע קלאַפּן פון די פּערד און דער רעש פון די סאָלדאַטן אויף די גאַסן. די זון האָט אויפגעשיינט ווי אַלע מאָל, און געשיקט אירע שטראַלן אויף דער ערד. די מאָנאָטאָנע שטילקייט האָט לאַנג נישט געדויערט. אַיידער מיר האָבן געהאָט די געלעגנהייט צו דערקענען און באַאַבאַכטן די אומגעבעטענע געסט, זענען דערגאַנגען צו אונדזערע אויערן קלאַנגען, און מיר האָבן געזען, ווי דייטשן האָבן אויפגעהאַקט טירן און פּענצטער פון געוועלבער און שטובן, אָנגעהויבן ווילדעווען, גערויבט און פֿאַרניכטעט וואָס עס האָט זיך געפּונען. נאָך דעם זעלבן טאָג האָבן זיי אַרויסגענומען פון אַלע שטובן און באַהעלטענישן אַלע אייגנווינער אָן אונטערשייד פון רעליגיע און אָפּשטאַם, יונג און אַלט, פרויען און קינדער, געפירט צום גרויסן מאַרק־פּלאַץ. זעלנער מיט מאַשין־געווער האָבן אונדז אַרומגערינגלט. די יאַמערן און געווייגען פון אַלע זענען דערגאַנגען ביזן זיבעטן הימל. מיר האָבן געמיינט, אַז מיר וועלן ווערן אויסגעקוילעט אַזוי ווי שעפּסן. די געפאַר איז געווען פֿאַר אונדזערע אויגן, עלטערן און קינדער, שכנים און באַקאַנטע האָבן זיך געהאַלדזט און געקושט און זיך געזעגנט.

פּלוצלינג איז אַ קאָמאַנדיר אויפגעשטאַנען און געגעבן אַ צייכן, אַז מיר זאָלן שווייגן און האָט אָנגעהויבן צו אונדז רעדן: „אַן אומווירדיקע זאַך איז באַגאַנגען געוואָרן אין אייער שטאָט, אונדזערס אַ זעלנער איז אומגעקומען צווישן אייך און צוליב דעם פֿאַרברעך זענט איר פֿאַראורטיילט געוואָרן אויסצושיסן אייך אַלע, אָבער איך וועל מיט אייך טאָן אַ געפעליקייט: פרויען און קינדער וועלן ווערן באַפרייט, אָבער מענער און יונגווּאַרג וועלן ווערן געהאַלטן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אויף אייניקע טעג״.

די גרויסע שול האָבן זיי געמאַכט פאַר אַ לאַגער. מיר האָבן דאַרטן איבער־
געלעבט שרעקלעכעס, און נישט אַלץ לאָזט זיך דערציילן. זיי האָבן נישט דער־
לויבט צו טאָן אונדזער טאָג־טעגלעכן געברויך. מיר זענען געשטאַנען אין די
רייען עטלעכע שעה, צו עסן האָבן מיר באַקומען אַ שטיקל ברויט און אַ ביסעלע
וואַסער, געשלאָפן זענען מיר אויף דער פאַדלאָגע, די ביינער זענען געווארן
צעקוועטשט פון פיל ליגן אויף דער ערד, אַ דושנע דעמפיקייט האָט געהערשט,
די קליידער זענען צעריסן געווארן און איינגעשמוצט פון בלאָטע און שטויב. די
הענט און דאָס פנים זענען נישט געווארן געוואַשן. דאָס וואַסער, וואָס מיר האָבן
דערהאַלטן, האָט דעמאָלט נישט געקאָנט לעשן דעם דורשט. די ליפן האָבן
געטריקנט. די פריערדיקע שול איז איצט פאַר אונדז געווען אַ גיהנום. פון מאָל
צו מאָל איז אַריינגעשפרונגען צו אונדז אַ דייטש מיט אַ בייטש און מערדערלעך
געשלאָגן ביז מען איז געפאַלן אין אַ באַוווסטלאָזן צושטאַנד.

איינמאָל זענען אַריינגעקומען עטלעכע דייטשע „דאָקטוירים" און באַפוילן,
אַז ווער עס איז קראַנק אדער אַ קאַליקע, זאָל זיך לאָזן אונטערזוכן, ווער עס
וועט זיין קראַנק וועט ווערן מאַמענטאַל באַפרייט. זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז
צווישן אונדז האָבן זיך געפונען קראַנקע, די „דאָקטוירים" האָבן פאַרלאַנגט, צו
לאָזן זיך אונטערזוכן אין אַ באַזונדער צימער. מיר האָבן נישט געווסט, אַז
דאָרט געפינען זיך נאָך אַנדערע מערדער מיט שטעקנס און נאַגייקעס און שלאָגן
דאָרט יעדן מערדערלעך: ווער עס איז געלאָפן האָבן זיי געשלאָגן, פאַרוואָס
ער איילט זיך; ווער עס איז געגאַנגען געלאָסן, האָבן זיי געשלאָגן, וויל ער
גייט נישט גיך. וועז מיר האָבן דערהערט די געוואָלדן און געשרייען פון די
געליטענע, האָבן מיר נישט געוואָלט גיין זיך לאָזן אונטערזוכן. דאָס האָבן זיי
געצווונגען אַפילו די געזונטע זאָלן זיך לאָזן אונטערזוכן און ווערן געשלאָגן.
זיי האָבן אונדז אַריינגעיאָגט אין אַן ענג, שמאָל צימער, ווו מען האָט נישט
געקאָנט אַפילו שטיין. מיר זענען געשטאַנען צונויפגעקוועטשט און צוזאַמען־
געפרעסט ווי איין קנויל, שווייס האָט זיך געגאָסן פון אונדזערע קערפערס. די פיס
האָבן געציטערט פון פיל שטיין און קיינער האָט נישט דערוואָגט צו עפענען
דאָס מויל און רירן זיך, צוליב מורא עס זאָל זיך נישט ווידער איבערחזרן די
זעלבע אַכזריותדיקייט. אַזוי זענען מיר געשטאַנען צוגעשמידט צום אָרט מיט
שרעק און ציטער עטלעכע שעה.

ערב ראש־השנה, נאָכמיטאָג, האָבן די דייטשן געזומען 50 מאָן אויף אַרבעט
הינטער דער שטאָט. קומענדיק אַהין האָבן זיי געהייסן לויפן אין אַ קרייז אין משך
פון צוויי שעה. דערנאָך געהייסן אויסגראָבן מיט די הענט גריבער און פאַרשיטן

די נאַציס פייניקן געכאַפּטע יידן

זיי מיט שטיינער. דאָס אַלץ האָט געמוזט געטאָן ווערן געשווינד און געשיקט, און ווער עס האָט זיך נישט געאיילט ביי דער אַרבעט, האָבן זיי געשלאָגן אָן רחמנות, דערנאָך ווידער געהייסן מאַכן אַ גרויס גרוב און אַריינגעזעצט אייניקע אינעווייניק און צוגעשיט מיט ערד און שטיינער פעסט ביז צום האַלדז, אַזוי זענען די קרבנות געזעסן איבער אַ שעה און דערנאָך געהייסן זיי אַרויסשלעפן ביי די הענט. יוען דאָס איז נישט געווען מעגלעך, האָבן זיי געהאַלפן אַרויסשלעפן מיט די באַגנעטן, און דאַביי פאַרוווונדעט די קרבנות. נאָך דער אַרבעט האָבן זיי געהייסן זינגען, מיר האָבן געזונגען די ראש־השנהדיקע ניגונים. דערנאָך האָבן זיי אונדז געפירט צוריק. וועג מיר זענען געקומען אויפן שול־הויף, האָבן זיי אונדז אויסגעשטעלט אין איין לאַנגע ריי און אָפּגעשוירן עטלעכע יונגעלייט די בערד און פּיאות. אַריינקומענדיק אין לאַגער, זענען מיר געפאַלן אויף דער ערד מיד און פאַרמאַטערט פון דער שרעקלעכער אַרבעט.

אַזוי איז אַדורך אַ וואָך. עלטערע און קינדער זענען געוואָרן באַפרייט און די יונגערע זענען ווייטער געבליבן אין לאַגער. אויף אונדז האָבן זיי געזאָגט, אַז מיר גייען אויף אַרבעט אין זייער לאַנד. אַיידער מיר זענען געוואָרן אָפּגעשיקט, האָט מען אונדז איינגעשטעלט אין צוויי רייען און נאָמינירט עטלעכע פון אונדז אַלס פירערס, זיי זאָלן אונדז אָפּפירן און אויב איינער וועט

אַנטלויפן אין מיטן וועג, וועלן צען מאַן ווערן דערשאָסן. מיר האָבן פאַרשטאַנען, וואָסערע אויסזיכטן עס דערוואַרטן אונדז, אָבער זיך נישט געקאָנט העלפן. מיט געווייַן און קרעכצן און מיט אַ ים טרערן האָבן מיר זיך דעם צווייטן טאָג ראש השנה ת״ש געלאָזט פירן אין דעם ווייטן אומבאַקאַנטן וועג.

אין מיטן וועג זענען די כוחות געוואָרן שוואַכער, די זון איבער אונדז האָט געברענט, די ערד האָט געבריט, עס האָט זיך געדאַכט, אַז די זון און די ערד און די דייטשן האָבן שותפות געמאַכט אונדז אומצוברענגען. די פעלדער און גערטנער זענען געווען אין זייער פולן שיינעם פראַכט.

צי וועט מען זיך נאָך זען מיט אונדזערע נאָענטע לעבעדיקערהייט? די פֿראָגע האָט אונדז באַגלייט דעם גאַנצן וועג. אין מיטן וועג איז געשען אַ פּאַל: איינער פון אונדזער מחנה איז אַנטלאָפן. און איידער וואָס, איז ער אַריינגע־שפרונגען אין נאַרעוו און אַריבערגעשווימען אויף דער צווייטער זייט. מיר האָבן אים צוריקגעברענגט, ווייל מ׳האָט מורא געהאַט פאַר די קאָנסעקווענצן.

קומענדיק הינטער דער שטאָט פולטוסק, איז אַנטקעגן געקומען אַ מחנה דייטשן מיט שטעקנס, זיי האָבן אונדז געפירט ביז אויפן הויף פון אַ לאַגער אין פולטוסק. דאָרט זענען מיר געשטאַנען אַ שעה צייט און געמוזט אויסהערן באַ־ליידיקונגען, דערנאָך האָט מען אונדז געהייסן אַרויפקריכן אויף אַ בוידעם, און ווער ס׳איז נישט שנעל גענוג אויפן לייטער, איז געוואָרן מערדערלעך צע־שלאָגן. פיל זענען געפאַלן אויף דער ערד באַגאָסן מיט בלוט אין אַ באַוווסטלאָזן צושטאַנד. ביינאַכט האָבן מיר זיך געלייגט אויפן בוידעם, וואָס איז נאָך נישט געווען פאַרענדיקט; קאַלך, צעמענט, ציגל, זאַמד, שטיינער זענען געווען אַנגעוואָרפן.

אין מיטן דער נאַכט איז געוואָרן אַ טומל, מען האָט געברענגט צו אונדז נאָך אַ מחנה באָרוועסע און נאַקעטע מענטשן, זיי האָבן געוויינט און געקלאָגט, אָן מיר האָבן מיטגעוויינט. אַזוי איז אַדורך די נאַכט. אויף צומאָרגנס זענען געקומען דייטשן מיט געפאַנגענע זעלנער, און האָבן אַנגעהויבן אַראָפציען פון אונדז די קליידער און שיך און ווער עס האָט זיך קעגנגעשטעלט, איז שרעק־לעך צעשלאָגן געוואָרן.

נאָך עטלעכע טעג פון פאַסטן און פייניקונגען האָבן די דייטשן געהייסן אונדז פאָרצוציען וועג ביז דער שטאָט טשעכאַנאָוו — אַ שטרעקע בערך 40 ק״מ. פון דאָרט, — האָט מען אונדז צוגעזאָגט, — וועט מען פאָרן מיט דער באַן קיין דייטשלאַנד. דער טאָג איז געווען צום־גדליהו ת״ש און איז געווען

פאַר מיר און אַנדערע אַ ברענענדיקער גיהנום. ביז מיטאָגצייט האָט די זון שטאַרק געברענט, אַז אַפילו דאָס העמד אויפן לייב איז געווען איבעריק, דערנאָך האָט געגאָסן אַ רעגן צוזאַמען מיט אַ האָגל, האָבן מיר געטאָפטשעט אין וואַסער ביז די קני. דעם טאָג זענען מיר פאַרמשפט געווארן איבערצוקומען די ארבע מיתות בית דין: סקילה, שריפה, הרג וחנק — אונטערגאַנג און פאַרניכטונג. דעם טאָג געדענק איך שטענדיק, ווייל כ׳האָב אים מיט מיין אייגן בלוט באַגאָסן. די דייטשן האָבן געהייסן אונדז לויפן „ביעגעם" גאַנצע 42 קילאָמעטער, אַון זיי זענען געפאָרן אויף ראָווערן. רוען האָבן זיי נישט געלאָזט. וואַסער האָט מען נישט געטאָרט טרינקען, וועגן ברויט איז נישט געווען וואָס צו רעדן, אפילו לויפן האָבן זיי געהייסן אַמאָל אויפן פעלד און אין ראָוו, און ווידער אויפן שאָסיי און אַזוי כסדר, און דאַביי געשטאָכן מיט די באַגנעטן, און וועי עס איז געפאַלן ביים לויפן, אַדער זיך פאַרהאַלטן ביי עפעס, איז באַלד געווארן דערשאָסן און אָפגערוימט פון וועג.

איך האָב געוואָלט רוען אַ מינוט און פאַרבינדן די שנורעוואַדלעס פון די שיך — אין דער זעלבער מינוט האָב איך געהערט שיסן אין מיין ריכטונג. און באַלד האָבן זיי מיך אַריינגעשלייידערט אין ראָוו. פלוצלינג הער איך ווי איין דייטש זאָגט צום צווייטן: „ער לעבט נאָך, לאָמיר מאַכן זיין סוף. באַלד הער איך ווידער אַ שאָס, אָבער צו מיין גליק, בין איך געקומען צום באַוווסטזיין: אויסגעצויגן די פיס, אַראָפגעלאָזט די הענט, פאַרמאַכט די אויגן, אויפגעהערט צו אָטעמען און זיך געמאַכט טויט. זענדיק, אַז איך בין טויט, זענען זיי אַוועק און מיך איבערגעלאָזט אויפן פעלד. איך בין געבליבן דערשלאָגן און פאַרוווונדעט אין אַ קאַלוזשע בלוט. איך האָב זיך געוואָלט אויפשטעלן און נישט געקאָנט. איך האָב געזען ווי קליינע קריסטלעכע קינדער באַטראַכטן מיך. וועו איך האָב זיי געבעטן אַ ביסל וואַסער, זענען זיי פאַרשווונדן געוואָרן. און אַזוי בין איך ווייטער געבליבן ליגן אין מיין ווייטיק אַ האַלבע שעה. דערנאָך האָט זיך צו מיר דערנענטערט איינער מיט אַ פלאַש וואַסער, אומגעקוקט צי קיינער זעט נישט, און מיר געגעבן צו טרינקען און באַלד אַוועק. די נאַכט האָט זיך דערנענטערט. אַ שרעק האָט מיך אַרומגענומען. ווי אַ געפגרט פערד וועט מען מיך דאָ באַגראָבן, און מיין נאָמען וועט ווערן פאַרגעסן אויף אייביק. דעמאָלט האָב איך זיך אויפגעשטעלט מיט די לעצטע כוחות און אַריבערגעגאַנגען דעם שאָסיי צו דער צווייטער זייט; געגאַנגען און געפאַלן, ביז איך בין קוים אָנגעקומען אויף דער צווייטער זייט, ווו עס האָט זיך געפונען אַ שטיבל. צוקומענדיק צום אָרט, בין איך אַנידערגעפאַלן אָן כוחות. אַ פויער איז צוגעקומען צו מיר און

געזאָגט, איך זאָל גיין צו אים אין שטוב, נאָר ער וועט גיין פאַרויס, און איך זאָל אים נאָכגיין. בכדי צו ראַטעוון זיך, בין איך פשוט געקראָכן אויף אַלע פיר. פאַר זיין שטוב איז געשטאַנען זיין פרוי מיט טרערן אין די אויגן און מיט אַ ווייַנעדיקן קול זאָגט זי צו מיר: „איך וואָלט דיך געבעטן, אויך איך האָב אויף דיר רחמנות. מיינע קינדער ווייַנען, זיי ווייסן, וואָס עס איז געשען מיט דיר, אָבער וואָס זאָל איך טאָן? די דייטשן האָבן אָנגעזאָגט, אויב מען וועט טרעפן ביי זיי אין שטוב אַ ייד אויסבאַהאַלטן, וועלן זיי ווערן פאַר־אורטיילט פונקט ווי דער ייד. זי האָט מיר דערלאַנגט זיסן טיי מיט סאָק אין אַ שטיקל קעז און געהייסן גיין. אָן שום ברירה האָב איך זיך געשלעפט צוריק אויף יענעם אָרט, דאָרט זענען געווען צוויי לייַדיקע צימערן, אין ערשטן האָב איך מורא געהאַט צו זיין, בין איך אַריין אין צווייטן, אָבער דאָרט איז געווען פיל וואָסער מיט בלאָטע אויף דער פאָדלאָגע. אַ פאַרשמאַכטער, האָב איך זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד אָפּצורוען מיינע צעבראָכענע ביינער, איצט האָב איך אָנגעהויבן פילן מיין ווונד. בלוט האָט געריינען, איך האָב נישט געהאַט מיט וואָס צו פאַרהאַלטן דאָס בלוט. איך האָב געקרעכצט און געווייַנט, אָבער ווער האָט מיר געקאָנט העלפן אין דער צייט? אַזוי בין איך געלעגן אַ גאַנצע נאַכט אין מיינע גרויסע יסורים און פאַרטראַכט זיך אויף מיין ביטערן גורל. פאַרטאָג הער איך רעדן אין ערשטן צימער, ווי איינער זאָגט צום צווייטן: גיי אַריין און זע „וואָס דאָרט איז געשען". דער צווייטער ענטפערט: — „איך האָב מורא, גיי דו" — און פלוצים עפנט זיך די טיר או איינער באַווייזט זיך. אַ טויט־שרעק האָט מיך אַרומגענומען. באַלד פרעגט ער מיך, וואָס איז פאַרגעקומען. איך האָב אים געשילדערט מיין שרעקלעכע טראַגעדיע, און ער האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ אַלס צייכן פון מיטלייד. איך האָב אים געפרעגט פון וואַנען קומט ער דאָ? האָט ער מיר דערציילט, אַז ער וווינט אין אַ דאָרף ביי דער שטאָט טשעכאָסלאָוו און צוליב די שיסעריייַן איז ער אַנטלאָפן פון דאָרף מיט זיין גאַנצער פאַמיליע. איינגעפאַקט אַ ביסל זאַכן אויף דער פיר און אַזוי אַוועק, אַבי זיך ראַטעוון. און איצט פאָרט ער צוריק אַהיים. ביינאַכט טאָר מען נישט פאָרן און אָט צוליב דער סיבה איז ער און זיין פאַמיליע אַריינגעגאַנגען דאָ איבערנעכטיקן. ער האָט געהערט מיין קרעכצן און וואַרפן זיך אַ גאַנצע נאַכט און צוליב דעם, וואָס עס איז געווען פינצטער, האָט ער מורא געהאַט אַריינצוגיין צו מיר. איך האָב אים געבעטן, ער זאָל מיך מיטנעמען, ביז דער שטאָט טשעכאָסלאָוו, האָט ער נישט געוואָלט און באַלד אַוועק.

איך בין ווידער געבליבן אַליין אַ פאַרלאָזענער פון אַלע. מיינע ווייטיקן

האָבן זיך פֿאַרשטאַרקט, דאָס בלוט פון דער ווונד איז געוואָרן פֿאַרגליווערט, עס איז מיר געוואָרן שרעקלעך קאַלט, מיינע כוחות האָבן זיך אַנגעהויבן אויסצולאָזן. איך האָב נישט פֿאַרשטאַנען פון ווו קען קומען צו מיר הילף. איך האָב זיך קוים צוגעשאַרט צו דער טיר, בכדי אַרויסצובליקן און זעען וואָס הערט זיך אין דרויסן. פּלוצלינג זע איך, ווי עטלעכע דייטשן אויף ראָווערן שטייען ביי דעם אָרט, ווו איך בין געפֿאַלן, און פרעגן זיך ווו בין איך אַהינגעקומען און ווער האָט מיך פון דאַנען צוגענומען. אַ קאַלטער שוויים האָט מיך אַרומגענומען. איך האָב מורא געקריגן, אַז זיי זאָלן, חלילה, נישט צוקומען דאָ אַהער מיך זוכן, און זיך צוריקגעשאַרט אויפן זעלבן אָרט און איינגעקאַרטשעט אין אַ ווינקל, אַבי מען זאָל מיך נישט באַמערקן. מיינע ליפּן האָבן געשעפּטשעט אין דער שטיל אַ געבעט צו גאָט, אַז איך זאָל ווייטער נצוח ווערן פון זייערע הענט.

אַזוי פֿאַרטראַכט אין מיינע מחשבות, האָט זיך די טיר געעפנט און איינער איז אַריינגעקומען מיט אַ פלאַש טיי, געמישט מיט האָניק, און מיר געגעבן טרינקען און געפרעגט, וואָס איך מאַך. נאָך אים זענען אַריינגעקומען נאָך עטלעכע מענטשן און גערעדט צווישן זיך אין דער שטיל, וואָס זאָל מען טאָן מיט מיר. קינדער אין דרויסן זענען געשטאַנען ביים פענצטער און האָבן מיך באַטראַכט, איינער האָט געזאָגט: „ער וועט נישט לעבן". איך האָב געמיינט אַז זייערע ווערטער זענען ריכטיקע. עס האָט מיר זייער ווייַ געטאָן פון זייערע רייד. איך זאָל שטאַרבן אין אַזאַ אומווירדיק אָרט. ס'האַרץ האָט אַנגעהויבן צו קלאַפּן שטאַרקער פאַר שרעק פון אָט דער מחשבה. באַלד וועגדט זיך איינער פון די אַלע צו מיר, איך זאָל גיין פֿאַרויס אין דעם נאָענטן דאָרף, און זיי וועלן מיר נאָכגיין. איך בין אויפגעשטאַנען און געגאַנגען. אין דאָרף האָט מען מיר דערלאַנגט אַ ביסל וואַרעם וואַסער מיט זייף. איך האָב זיך אַרומגעוואַשן פון בלוט. זיי האָבן אַרויפגעגאָסן אויף דער ווונד דעזינפעקציע־וואַסער און מיט אַ שמאַטע פֿאַרוויקלט די ווונד, איך האָב באַקומען מילך און געלייגט זיך אויף שטרוי אַנטקעגן דער וואַרעמער זון. ליגנדיק אַזוי עטלעכע מינוט, האָבן זיי מיך געהייסן גיין צוריק אויפן ערשטן אָרט. איך האָב געבעטן, זיי זאָלן זיך דערבאַרעמען איבער מיר. דער אויסרייד איז געווען, אַז די דייטשן האָבן אָנגעזאָגט, אַז מען טאָר נישט אויסבאַהאַלטן קיין יידן.

אָן שום אויסזיכטן צו קאָנען דאָ בלייבן, האָב איך זיך געלאָזט גיין צוריק צום ערשטן אָרט. גייענדיק אַזוי אויפן פעלד, פֿאַרטראַכט אין מיינע געדאַנקען, וועגדט זיך צו מיר אַ פויער (וואָס האָט געאַרבעט אויפן פעלד מיט אייניקע פערד, לעבן אים איז געשטאַנען זיין פרוי און אַ פֿאַראָבעק): „נאָרישער מענטש — זאָגט ער — ווו גייסטו דאָרט, דאָרטן וועלן דיך פֿאַקן די דייטשן און מאַכן

אַ סוף צו דיינע רעשט יאָרן. אויב דו ביסט געבליבן לעבן, גייסטו זיך איבערגעבן אין זייערע הענט. גיי און באַהאַלט זיך אויפן פעלד אונטערן שייער פון תבואה, און דערנאָך וועל איך שוין זען, ווו דיך אויסצובאַהאַלטן". איך האָב זיך דאָרט באַהאַלטן און דערנאָך איז ער צו מיר צוגעקומען און מיר געגעבן טרינקען מילך, געמאַכט אַ בעסער באַהעלטעניש און בין אַזוי דאָרטן געלעגן און אַנטשלאָפן געוואָרן אויף עטלעכע שעה. וועו איך האָב זיך אויפגעכאַפט, זע איך 2 מענטשן שטייען פאַר מיר און זאָגן, אַז זיי גייען דערציילן די דייטשן, אַז איך באַהאַלט זיך דאָ. זיי האָבן מיר פאַרגעוואָרפן, פאַרוואָס איך בין געבליבן אַ ייד, איך האָב זיך געדאַרפט שמדן און מאַכן אַ סוף צום יידישקייט, וואָלט איך נישט צוגעקומען צו אָט די שוועכע ליידן. זייערע וועכטער האָבן מיך געברענט און געשטאָכן. איך האָב זיי געוואָלט ענטפערן, אָבער איך האָב מורא געהאַט. איך האָב זיי נאָר געבעטן זיי זאָלן נישט אויסגעבן, אַז איך געפין זיך דאָ באַהאַלטן. וועו זיי זענען אַוועק, האָב איך נאָכגעקוקט ביז זיי זענען פאַרשוווונדן געוואָרן פון מיינע אויגן. אין האָב זיך שטאַרק געשראָקן, צי וועלן זיי אויסגעבן דעם סוד פון מיין באַהעל־ טעניש. מיטן צופאַלן פון דער נאַכט, האָבן מיך אויפגעוועקט צוויי יינגלעך, מיר געגעבן צו טרינקען מילך, געגאָסן דאָס דעזינפעקציע וואַסער אויף דער וווּנד, צוריק באַנדאַזשירט און געהייסן, איך זאָל גיין מיט זיי. אָנהאַלטנדיק מיך ביי די הענט האָבן זיי מיך געפירט אויפן פעלד, אינמיטן וועג האָבן זיי געזאָגט: „מיר באַהאַלטן דיך אין אַ סטאָדאָלע און וועלן אַרויסלאָזן אַ קלאַנג אין דאָרף, אַז דו ביסט אַנטלאָפן אין אַן אומבאַקאַנטן וועג, און ווער עס וועט דיך רופן, זאָלסטו נישט ענטפערן". זיי האָבן אָנגעגעבן זייערע נעמען און געזאָגט, אַז וועו זיי וועלן אָנרופן די נעמען, זאָל איך זיך אָפרופן, און זיי וועלן מיר ברענגען עסן און טרינקען. מיר זענען צוגעקומען צו אַן אָרט, זיי האָבן געעפנט די טיר, צוגעשטעלט אַ לייטער און איך בין אַרויף אין דער הויך. דער לייטער איז געוואָרן צוגענומען, די טיר פאַרמאַכט.

וועו איך האָב זיך געלייגט שלאָפן, הער איך פלוצלינג ווי עס דערנענטערן זיך טריט, דאָס האָט זיך איבערגעחזרט כסדר, און דערווייל האָב איך געלעבט אין גרויסער שרעק. מיין מוח האָט שיער געפלאַצט פון פיל קלערן און טראַכטן. פאַרטאָג האָט איינער געברענגט עסן און אַ ביסל האָניק. איך האָב אים דערציילט כּוּן ווו איך בין און וואָס עס איז מיט מיר געשען און וויפיל צרות איך בין דורכגעאַנגען. אין זיינע אויגן האָבן זיך באַווייזן טרערן פון מיטלייד אויף מיר. דערנאָך האָט ער אָנגענומען מיין האַנט און געזאָגט: „האָב נישט קיין מורא, שרעק זיך גאָרנישט, איך וועל זיך מיט דיר באַגיין ווי אַ פאָטער צו אַ זון,

איך וועל דיר געבן עסן און טרינקען, עס וועט דיר גאָרנישט פעלן, וועסט ווערן אַ ביסל געזונט, וועל איך דיך אָפּפירן אַהיים". ער האָט מיר איבערגעגעבן, אַז אויפן פעלד ליגן אַ סך הרוגים פון די, וואָס זענען געגאַנגען מיט מיר. איך האָב זיך נישט געקאָנט באַהערשן און האָב שטאַרק אָנגעהויבן צו ווייַנען פאַר פרייד, אַז איך בין געראַטעוועט געוואָרן; פון דער צווייטער זייט, האָב איך געווייַנט, וואָס יונגע מענטשן, וועלכע האָבן נאָך נעכטן געלעבט, געווען געזונט און פריש, און איצט ליגן זיי טויט, צעזייט אויפן פעלד.

דריי מאָל אין טאָג איז דער פויער געקומען אין דער סטאָדאָלע און מיטגע ברענגט עסן פאַר מיר. ער האָט מיך געטרייסט און מיט מיר געשמועסט. איינמאָל איז געקומען צו מיר דער פויער בייטאָג און געזאָגט: „זאָלסט וויסן עס איז שלעכט, דייטשן קומען אָן אין דאָרף און ווילן נעכטיקן אין די סטאָדאָלעס. אייניקע האָבן זיי שוין באַקוקט און אויך די אין וועלכער דו שלאָפסט. קען זיין, אַז זיי וועלן זי אויך נעמען צום שלאָפן. וואָס טוט מען מיט דיר. עס איז נישטאָ קיין אָרט וווּ דיך אויסצובאַהאַלטן. עס איז אַ קליין דאָרף, און די שכנים וועלן זיך באַלד דערווויסן, אַז דו ביסט אין דאָרף. קאָן זיין, אַז זיי וועלן נאָך דיך אויסגעבן. אַלזאָ, וואָס טוט מען?" ער האָט זיך אַ ווייַלע פאַרטראַכט און באַלד אויפגעשייַנט פאַר פרייד. „איך האָב געפינען אָן אָרט — זאָגט ער — אונטן אין סטאָדאָלע איז פאַראָן אַ סך שטרוי, איך וועל דיר מאַכן אַ טיפן קעלער, דיך אַרייַנלאָזן און מיטגעבן עסן אויף 2 טעג און איך וועל דיך גוט פאַרמאַכן, מען זאָל נישט דערקענען. נאָר זיי פאַרזיכטיק, אַז דו זאָלסט נישט הוסטן אַמאָל, וועסט זיין דאָרטן ביז זיי וועלן אַוועק". פאַרטאָג איז ער געקומען און מיט פרייד אויסגעשריגן: „קום אַרויס, האָב נישט קיין מורא זיי זענען אָבער באַלד אַוועק". איך בין אַרויף צוריק אויף מיין געלעגער.

אַ טאָג פאַר ערב יום־כיפור, ליגנדיק אַזוי און טראַכטנדיק וועגן מיין גורל און שעפטשענדיק אַ געבעט צו גאָט, ער זאָל מיך נישט פאַרגעסן און שיקן אַ הילף, הער איך פלוצלינג אַ קול רופט מיין נאָמען, איך זאָל אַראָפגיין. איך ענטפער גאָרנישט. נאָך אַ מאָל שוועדט זיך איינער: „מיר זענען פיר יידן, מיר קענען דיך גוט, מיר זענען פון דער שטאָט פולטוסק. האָב נישט קיין מורא". איך האָב זיכער געמיינט, אַז דאָס זענען דייטשן. אָבער איך האָב נישט געהאַט קיין אויסוועג און איך בין אַראָפגעגאַנגען. אונטן זענען טאַקע געשטאַנען פיר יידן און האָבן זיך געוואָנדן צו מיר בקיצור: אַזוי ווי מאָרגן איז ערב יום־כיפור און זיי פאָרן אַהיים, וועלן זיי דאָ ווַארטן אויך אויף מיר, און איך זאָל זיך צוגרייטן מיט־צוקאָרן קיין פולטוסק. אַ צייכן האָבן זיי מיר געגעבן, אַז זיי וועלן זאָגן „משיח",

זאָל איך באַלד אַראָפֿ. זיי זענען אַוועק, און איך בין צוריק אַרויף אויף מיין אָרט. באַלד איז אָנגעקומען דער פויער און מיר געשילדערט, וואָס עס איז דאָ פֿאָרגעקומען: די יידן האָבן אַ סאָד (אַן אויבס־גאָרטן) אין אַ צווייטן דאָרף, דאָרטן האָבן זיי זיך דערווּוסט, אַז אַ ייד איז געוואָרן פֿאַרוועדעט אויפן וועג און האָט זיך געפונען אין אַ דאָרף באַהאַלטן אונטער אַ שייער תבואה און ער איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. די ידיעה האָט זיי נישט געלאָזט רוען און זיי האָבן זיך נאָכגעפֿערגט און נאָכגעפֿאָרשט, ביז זיי זענען געקומען אין דעם דאָרף. איך בין געשטאַנען מיט עטלעכע פויערים, זענען צוגעקומען צו אונדז עטלעכע יידן און געפרעגט, צי מיר ווייסן עפּעס וועגן אַ יונגן ייד, וואָס איז דאָ געפֿאַלן. איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז זיי מיינען דיך. האָב איך געגעבן אַ צייכן, זיי זאָלן שווייגן. אַזוי איז געווען. דערנאָך האָב איך זיי איבערגעגעבן וווּ דו ביסט.

דער פויער איז אַוועקגעגאַנגען און איך בין געבליבן אַליין, פֿאַרטראַכט אויף די ישועה וואָס דאָרף קומען. איך האָב נישט געקאָנט איינשלאָפֿן. אַזוי איז אַדורך אַ גאַנצע נאַכט. איך האָב זיך געפונען אין דער זעלבער לאַגע ווי דער אַרעסטאַנט, וואָס גלייבט נישט און צווייפלט אין זיין באַפרייאונג. פֿאַרטאָג איז אַרויפגעקומען צו מיר דער פויער און מיט טרערן אין די אויגן און מיט אַ געשטיקטער שטימע זיך געוואָנדן צו מיר: „איך האָב דיך געראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט, אויסגעהיט דיך פון אַלעם בייזן, האָסט געהאַט ביי מיר אַ רעטונגס־אָרט און איצט פֿאַרסטו אַהיים צו דיינע עלטערן. צי וועסטו מיך געדענקען צום גוטן? און שרייבן מיר אַ בריוו פון אָרט ווי עס איז אַדורך דער וועג און וואָס דיינע עלטערן זאָגן וועגן מיר", און — מיט אַ געלעכטער — „וויפל וועסטו מיר באַצאָלן פֿאַר דעם!" איך האָב געשווויגן, אַז קיינמאָל אין לעבן וועל איך אים נישט פֿאַרגעסן. ער האָט מיר געדאַנקט דערויף און געזאָגט זיין אַדרעס. איך האָב געזאָגט אַז ער מיט מיר זיך געזעגנט זייער הערצלעך. ער האָט מיך געהאָלדזט און געקושט און שטאַרק געווייַנט. איך האָב אים שטאַרק געדאַנקט, ער איז פון מיר שטיל אַוועקגעגאַנגען. שפּעטער איז געקומען זיין פרוי און זון און האָבן זיך מיט מיר געזעגנט און געווונטשן, איך זאָל בשלום צוריקקומען צו מיינע עלטערן. זיי האָבן מיר מיטגעגעבן מילך אויפן וועג. נאָך זייער געזעגענען זיך מיט מיר איז אָנגעקומען די פור. איך בין אַרויף אויפן וואָגן און דער פויער און פרוי און קינדער זענען געשטאַנען פון דערווייטנס און צוגעקוקט ווי איך פֿאָר אַוועק.

אַרויספֿאָרנדיק פון דאָרף האָבן מיך דערקענט אייניקע פויערים און געפרעגט פון וואַנעט איך בין דאָ. מיר האָבן זיך געלאָזט אויפן וועג קיין פולטוסק.

אויפן וועג זענען געגאַנגען מחנות דייטשן און זיי האָבן אויף מיר נישט געלייגט קיין אַכט. איך האָב זיך זייער פיל געשראָקן. מיר זענען געווען גוט באַקאַנט זייערע מעשים, די ווונדן זענען נאָך געווען פריש, איך זאָל זיי פאַרגעסן. איין דייטש, אַ פוס־גייער, האָט פאַרהאַלטן די פור און געהייסן אָפשטעלן. דער פורמאַן האָט נאָר וואָס געוואָלט איינהאַלטן די פערד, אין דערזעלבער מינוט איז אָנגעפאָרן אַ גרויסער לאַסט־אויטאָ צוויישן דייטש און וואָגן, אַזוי אַז דער דייטש האָט געמוזט אַוועק אין דער זייט פון שאָסיי. אין דעם מאָמענט האָט דער פורמאַן אויסגענוצט די געלעגנהייט און געגעבן אַ שמיץ די פערד און מיר האָבן זיך דערווייטערט פון אָרט. דער דייטש האָט געשריגן, מיר זאָלן בלייבן שטיין, אָבער דער פורמאַן האָט געטאָן זיינס און געפאָרן ווייטער. אַזוי בין איך געוואָרן געראַטעוועט פון אַ פרישן אומגליק וואָס האָט געקענט געשען.

איך בין אָנגעקומען קיין פולטוסק בשלום. עס איז געווען ערב יום־כיפור. יעדער איינער איז נאָר געווען אינטערעסירט צו וויסן וואָס איז געשען מיט מיר, אָבער מער נישט. נאָר אויף פרוי האָט געהאַט מיטלייד און מיך אַריינגענומען אין שטוב. שפעטער, נאָך דעם מיטיק־עסן, בין איך אַרויס אין גאַס געווויזן ווערן וואָס הערט זיך, דערקענט מיך איינער, וואָס איז אַמאָל געווען אין סעראָצק, און בעט מיך אַריין צו זיך. איך האָב זיך נישט געלאָזט לאַנג בעטן און געגאַנגען מיט אים. איך האָב געגעסן די סעודה פון פאַרנאַכט און געלאָזט זיך גיין צו כל־נדרי. דער חזן האָט געזונגען מיט אַ צעבראָכן האַרץ און מיט אַ הייזעריקער שטים, אויף אַלע איז געפאַלן אַ שרעק און אַ ציטער, צוליב דייטשן, וואָס דרייען זיך אַרום אויף די גאַסן. איך האָב זיך פאַרגעשטעלט, אַז איך געפין זיך אין די געהיימע קעלערן פון די מאַראַנען אין אַמאָליקן שפּאַניע. אויף צומאָרגנס זענען מיר שוין נישט געגאַנגען צום דאַוונען, צוליב מורא פאַר כאַפּן אויף אַרבעט. געדאַוונט האָב איך אין שטוב מיט גרויסער און הייסער כוונה. איך האָב זיך דערמאָנט דאָס שולעכל פון פאַראַיאָרן. פאַר כל־נדרי פלעגט מיין פאָטער און מוטער מיר, מיין ברודער און שוועסטער, ווינטשן אַלעס גוטס, און איצט מוז איך זיין אין דער פרעמד און עסן ביי אַ פרעמדן טיש. איך האָב געבעטן, עס זאָל שוין זיין תכלה שנה וקללותיה ותחל שנה וברכותיה. אַזוי איז אַדורך דער הייליקער טאָג מיט שטאַרק געבעט. זונטיק אינדערפרי האָט מיך אונטער־זוכט אַ דאָקטאָר. געמאַכט אַן איינשפריצונג, באַנדאַזשירט מיין ווונד און פאַר־אַרדנט, אַז דריי טעג זאָל איך ליגן אין בעט.

גייענדיק אַהיים פון דאָקטאָר, טרעף איך אַ פורמאַן פון אונדזער שטאָט. ער

וויל מיך מיטנעמען אַהיים קיין סעראַצק. איך האָב אים געזאָגט, אַז ער זאָל אָפגעבן אַ גרוס מיינע עלטערן, און מיין שוועסטער זאָל קומען צו פֿאָרן צו מיר. מיין שוועסטער איז געקומען און האָט מיך קוים דערקענט. זי האָט מיך אויסגעפרעגט וואָס איז געשען און ווי אַזוי. איך האָב איר אַלץ דערציילט, זי האָט געוואָלט מיט מיר אַהיים פֿאָרן, אָבער דער דאָקטאָר האָט געהייסן ליגן דריי טעג און אויפן דריטן טאָג נאָכאַמאָל קומען צו אים. איך האָב אָנגעשריבן עטלעכע ווערטער צו מיינע עלטערן און געגעבן מיין שוועסטער. זי האָט מיר צוגעזאָגט, אַז אויפצומאָרגנס וועט זי קומען נאָכאַמאָל און מיך אַהיים נעמען, אָבער צו מיין גרויסן אומגליק איז געשען אַנדערש. אַנשטאָט צו פֿאָרן אַהיים, בין איך און אַלע איינווויינער פון פולטוסק אַרויסגעטריבן געוואָרן פון שטאָט און געלאָזט זיך אין אַן אָנדערן וועג.

געשען איז דער גירוש דינסטיק, אַ טאָג פֿאַר ערב־סוכות ת״ש. נאָך צוועלף אַזייגער בייטאָג, וועו איך האָב זיך צוגעגרייט צו גיין צום דאָקטאָר, זע איך אַלע פון שטוב זענען פֿאַרווייַנט. איך פֿרעג זיך איבער, וואָס איז דאָ געשען, באַקום איך אַן ענטפער, אַז מען נעמט צונויף אַלע יידן פון שטאָט אויף איין אָרט, און באַלד האָב איך געזען ווי עטלעכע באַוואָפנטע דייטשן האָבן זיך באַוויזן אויפן זעלבן הויף, ווו איך בין געווען און געהייסן אַלע אייניווויינער פֿאַרלאָזן די שטובן און גאָרנישט מיטנעמען מיט זיך. איך בין מיטגעגאַנגען מיט אַלע יידן אויף דעם פּלאַץ, ווו די דייטשן האָבן געהייסן. אויפן וועג האָב איך געזען גרופּן, יונגע און אַלטע אויסגעמישט, גייען און ווייַנען. צוקומענדיק אויפן אָנגעצייכנטן אָרט, איז נישט מעגלעך געווען איבערצוהאַלטן פון די געשרייען און געווייַנען, וואָס עס האָט זיך אַרויסגעריסן פון אַלע. אַזוי זענען מיר געשטאַנען עטלעכע שעה. דערנאָך איז פֿאַרגעקומען אַ שטאַרקע רעוויזיע. דריי מאָל איז איטלעכער געוואָרן רעווידירט און צוגענומען, וואָס זיי האָבן געפונען, און געהייסן גיין קיין רוסלאַנד. איין יידישער בחור האָט פון גרויס אויפרעגונג, אויסגערופן אויפן קול: „אַזעלכע באַרבאַרן זענען נאָך נישט געווען!״ פֿאַר אָט די ווערטער האָבן אים די דייטשן אַריינגעוואָרפן אין וואַסער. דער זעלבער האָט געקאָנט שווימען, איז ער על־פּי נס אַרויסגעשווימען אויף אַן אַנדער אָרט. די דייטשן האָבן אונדז באַגלייט מיט ביקסן־שאָסן, וואָס זענען געפאַלן ווי אַ האָגל ביז אַ קילאָמעטער אין וועג.

דעם ערשטן גירוש האָב איך איצט דורכגעלעבט. פֿאַר מיר האָט זיך איצט אָנגעהויבן אַ וועג אָן ציל, באַגלייט פון פיין, צרות, מאַטערניש און הונגער. איך האָב געוואַנדערט פון דאָרף צו דאָרף, פון שטאָט צו שטאָט, געזעכטיקט

אויפן פעלד, געגעסן רויע בוראַקעס, געבראָטענע קאַרטאָפל, טיילמאָל האָב איך געפאַסט פיר אָדער פינף טעג און אָנגעפילט דעם בויך מיט וואַסער אַבי די נשמה צו דערהאַלטן. מיינע כוחות זענען שוואַך געוואָרן, די פיס האָבן זיך קויב געשלעפט. איך האָב מורא געקריגן, אַז איך זאָל נישט פאַלן אויפן וועג פון הונגער און דורשט. אין איין אָרט האָב איך זיך אויפגעהאַלטן עטלעכע טעג, געשלאָפן אין סטאָדאָליע. געגעסן געבראָטענע קאַרטאָפל מיט וואַסער. איינמאָל פאַרנאַכט זאָגט אַ פויערטע, ווו מיר האָבן זיך געוואָלט אָפרוען, צו די יידן, זיי זאָלן פאַרלאָזן דאָס דאָרף, ווייל דייטשן דאַרפן אָנקומען. די יידן האָבן זיך נישט געמאַכט וויסן. דאַן האָט די פויערטע אַרויסגעוואָרפן אַלע יידן פון שטוב, אַזוי אַז מען האָט געמוזט זיך ווייטער לאָזן אין וועג. איך מיט נאָך עטלעכע פאַ־מיליעס פרווון זיך דעמאָלט צו באַזעצן אין אַ צווייטן דאָרף, אָבער באַלד האָבן מיר געהערט, ווי אַזוי מען האָט געפייניקט אין אַ דאָרף דערנעבן פיל יידן. עס זענען אַריין אַ מחנה דייטשן און גענומען אַלע מענער, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, און געהייסן זיי שווער אַרבעטן אונטער די שמיץ פון בייטשן, און דערנאָך געהייסן לויפן ווייטער, לייגן זיך מיטן פנים אויף דער ערד און דאָס פנים איינגראָבן אין זאַמד, און ווער עס האָט זיך אויפגעהויבן אַביסל צו כאַפן לופט, האָבן זיי אַרויפגעשטעלט די פיס און צוגעדריקט דעם קאָפּ אין זאַמד אַריין. די „ידיעה" האָט אונדז שטאַרק דערשיטערט, צוליב מורא האָבן מיר גלייך פאַר־לאָזט דאָס דאָרף. איך האָב גענומען דעם וואַנדערשטעקן און ווייטער זיך געשלעפט מיט דער גרופע יידן, ביז מיר זענען אָנגעקומען אין אַ קליין שטעטל דלוגאשאדלא, ווו עס איז געווען אַ זומער־וווינונג. אַריינקומענדיק אין שטעטל, זע איך אַ טומל פון פיל מענטשן, וואָס זענען געווען אויף דער גאַס. אויף מיין פראַגע וועגן דעם רעש, ענטפערט מען מיר, אַז דאָס זענען פליטים, אַרויסגעטריבן פון אַ שטאָט און ווילן זיך דאָ אָפרוען. איך האָב זיך פאַרהאַלטן אין שטעטל אויף אייניקע טעג, נאָכדעם האָבן די דייטשן פאַרזאַמלט אַלע יידן אויפן מאַרק־פלאַץ און איינער האָט גערעדט צו די פאַרזאַמלטע: „זייט וויסן, אַז די צוגערייזטע מוזן באַלד פאַרלאָזן די שטאָט, און די איינוווינער פון פריער מוזן עס טאָן אין משך פון צוויי שעה און מיטנעמען זאַכן; אָבער נאָך די צוויי שעה — אָן זאַכן!".

עס איז געוואָרן אַ געוויין און אַ יאָמער, און מענטשן האָבן זיך אָנגעהויבן רירן פון אָרט מיט געפעק אויף די פלייצעס. די מענטשן, ביי וועמען איך האָב זיך אויפגעהאַלטן, זענען געווען גוטע באַקאַנטע מיינע און האָבן אָנגעלאָדן אויף מיינע פלייצעס אַ גרויסן פאַק מיט קאָלדרעס און וועש.

איך האָב זיך געלאָזן ווייטער גיין ביז איך בין אָנגעקומען פאַרנאַכט אין

דער שטאָט אַסטראָלענקאַ. איבערגענעכטיקט אין שטאָט און צומאָרגנס זיך געלאָזט גיין אַריבער די רוסישע גרענעץ אָן שום שטערונג, אויסער דעם וואָס די דייטשע גרענעץ־וואַך האָט מיך רעווידירט. זענדיק דעם ערשטן רוסישן זעלנער, האָב איך געוואָלט מאַכן אַ ברכה איבער אים, אָבער קומענדיק אַ ביסל ווייטער צום שייד־וועג, וואָס פירט אין פיל ריכטונגען, ווי אויך קיין זאַמבראָוו, האָט דער פּאַטרול נישט דערלויבט צו גיין מיטן שאָסיי און געהייסן גיין אין די זאַמדן עטלעכע צוואַנציק קילאָמעטער, וואָס פירט אין אַ קליין שטעטל. די גאַנצע צייט איז נישט געווען צו עסן.

אין דעם קליינעם שטעטעלע בין איך אָנגעקומען פאַרנאַכט, אָבער צום שלאָפן האָט מיך קיינער נישט אַריינגענומען, יעדער האָט פאַרמאַכט די טיר, איך האָב געמוזט שלאָפן אין בית־המדרש. אויפצומאָרגנס האָב איך זיך געלאָזט אונטער־זוכן ביים שטאָטישן דאָקטאָר. ער האָט מיך באַנדאַזשירט און געזאָגט, אַז די וווּנד בעסערט זיך. דערנאָך האָב איך זיך געלאָזט ווייטער. כ׳האָב זיך געשלעפּט ביז איך בין אָנגעקומען צו דער באַן. אַ גאַנצע נאַכט האָב איך געמוזט נעכטיקן אויפן וואָקזאַל. אויפצומאָרגנס איז אָנגעקומען דער צוג. איך בין קוים אַרויף אויפן צוג, אַ ים פון מענטשן האָט זיך געשטופּט. יעדער האָט געוואָלט, וואָס שנעלער אָנקומען קיין ביאַליסטאָק. אינמיטן וועג האָט זיך דער צוג געמוזט אָפּשטעלן עטלעכע קילאָמעטער פּאַר אַ וואָסער. איטלעכער האָט זיך געאיילט שנעל צום וואַסער פּאַרנעמען אָרט אין אַ קליין שיפל, וואָס האָט קורסירט צווישן די ברעגן און נאָכדעם קאָנען באַווייזן צום צוג, וואָס שטייט עטלעכע קילאָמעטער אויף דער צווייטער זייט וואַסער. קוים אַ לעבעדיקער בין איך אַרויף אויפן צוג. איך בין געווען זייער דורשטיק, אָבער וואָס האָב איך מיר געקאָנט העלפן. נעבן מיר איז עמעצער געזעסן און געהאַלטן אַ פלאַש וואַסער, איך האָב זיך געבעטן אַ טרינק, אָבער נישט באַקומען. אין אָוונט בין איך אָנגע־קומען קיין ביאַליסטאָק.

ב) ביי די רוסן

איך האָב מיך געלאָזט אין די גאַסן מיט דעם פּאַק פון מיינע דלוגאָשעדלער באַקאַנטע. אין מיטן גאַס כּאַרהאַלט מען מיך און מען הייסט מיך איינשטייגן אין אַן אויטאָ. דאָרט האָבן זיך שוין געפינען פיל מענטשן. איך האָב זיך שטאַרק געפּרייט. דער אויטאָ איז פאַרפאַרן אונטערן שטאָט. די רוסישע זעלנער געבן אָרט, וווּ מיר האָבן אַריינצוגיין און צוגעזאָגט צו ברענגען עסן. מיר האָבן געוואַרט

איין שעה און צוויי און נאָך מער, אָבער קיין עסן זעט מען נישט און מען הערט נישט. פֿאַר גרויס פֿאַרדרוס האָבן מיר געגומען אַ ביסל שטרוי, אַנידערגעלייגט אויף דער פּאָדלאָגע און געלייגט זיך שלאָפֿן. אויפצומאַרגנס זענען מיר אַוועק אין שטאָט אַריין זוכן עפּעס עסן. דעם פֿאַק האָב איך איבערגעלאָזט, ווו איך בין געשלאָפֿן און געבעטן איינעם, ער זאָל אַכטונג געבן אויף אים. אין שטאָט זענען געווען פּיל פּליטים, אַרויסגעטריבענע פון אַ סך שטעט. ביי דער קהילה זענען געווען פֿאַר־שידענע רייען: אויף עסן, ווּעגן אַ דירה און — צו אַ דאָקטאָר. איך האָב זיך געשטעלט צום דאָקטאָר און אויף עסן. איך בין אַריין אינעווייניק אין דער קהילה, זאָגט מען מיר, אַז עס איז שוין נישטאָ מער קיין קוויטלעך אַוועק עסן, נאָר צום דאָקטאָר. האָב איך געוואָלט צום דאָקטאָר. און געזאָגט: אַז איך בין קראַנק, אָבער דערווייל בין איך זייער הונגעריק. עטלעכע טעג פֿאַסט איך שוין. איך האָב שוין נישט קיין כוח אויסצוהאַלטן. מ׳האָט רחמנות געהאַט און מיר געגעבן אַ קוויטל אויף אַ מיטאָג אין דער קהילה־קיך. איך האָב זיך געשטעלט אין דער ריי אויף מיטאָג. איך בין געשטאַנען פיר שעה, קוים איך בין אַנגעקומען צום פענצטערל אויף אַ מיטאָג. שוין באַקומענדיק אַ סיסעלע זופ מיט אַ שטיקל ברויט, איז עס פון גרויס ענגשאַפֿט און שטויסן זיך איינער אויפן צווייטן, אויס־געגאָסן געוואָרן, און איך בין געבליבן מיט אַ לידיק שיסעלע אין האַנט. כ׳האָב אויפגעגעסן דאָס שטיקל ברויט און אַנגעטרינקען זיך מיט קאַלט וואַסער, בכדי צו לעשן דעם דורשט.

איך בין אַרויס אין גאַס זען וואָס ס׳הערט זיך און געטראָפֿן מיינע באַקאַנטע, וואָס זענען געקומען פון לאַגער. מיר האָבן זיך זייער דערפריַט. זיי האָבן נישט געוואָלט גלייבן, אַז איך לעב. איך האָב זיי געפרעגט, ווּעגן מיין ברודער, אָבער זיי האָבן ווּעגן אים גאָרנישט געווּוסט. נאָכדעם האָבן מיר זיך געלאָזט אין אַ בית־המדרש נעכטיקן. און דאָרט געזען טרויעריקע סצענעס: מענטשן האָבן געזוכט אין די העמדער, אין די קליידער. דאָ איז געשטאַנען אַ ייד, כמעט אין גאַנצן נאַקעט און געזוכט. איך האָב נישט געקאָנט געפינען אַ ריין שטיקל אָרט. מיינע באַקאַנטע פון סעראָצקט האָבן פאַר מיר אויפגעפונען אַן אַנדער אָרט — ווידער אין אַ בית־המדרש. דאָרט האָב איך באַקומען טיי וויפיל כ׳האָב געוואָלט, און אויך געגנוג ברויט, אַזוי אַז עס איז נאָך געבליבן אויף מאָרגן. מיר האָבן צוזאַמענגעריקט די בענק און זיך געלייגט שלאָפֿן.

אינדערפרי בין איך געגאַנגען צוריק אויף דעם פאַריקן אָרט. אין דרויסן איז געפאַלן דער ערשטער שניי. די גאַסן זענען געווען באַדעקט מיט אַ ווייסן דיוואָן. געגאַנגען בין איך מיט פרייד, ווייל איך האָב שוין געהאַט אַ באַקוועם

אָרט ווו אויפצוהאַלטן זיך. איך האָב גענומען דעם פּאַק און געלאָזט זיך צוריק אין שטאָט. אין זעלבן טאָג האָב איך געטראָפן מיין צוקונפטיקן שוואָגער, וועלכער איז אויך אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זיין שטאָט רוזשאַן, דער זעלבער איז געקומען מיט סחורה, וואָס ער האָט אָפּגעראַטעוועט פון דאָרט, אַזוי אַז ער איז געווען אַקעגן מיר אַ גביר. זיין צוזאַמען האָבן מיר נישט געקאָנט. ס׳זענען געווען צענדליקער טויזנטער פּליטים, וואָס זענען געקומען קיין ביאַליסטאָק. אַזוי איז געווען דער גורל פון אַלע. אויך זיי האָבן זיך, ווי איך, געמוזט אויפהאַלטן אין די בתי־מדרשים, און שלאָפן אויף דער ערד. מיין שוואָגער האָט געעפנט אַ געוועלב און פאַרדינט אַ סך געלט אַזוי אַז איך האָב שוין געהאַט צו עסן אַ גוט פרישטיק, מיטאָג און אָוונטברויט צו דער זעט. פיל מיליטער־לייט האָבן געגעבן צו לייזן, אַזוי, אַז יעדער האָט שיין פאַרדינט. די מיליטער־לייט, ווי אויך די העכערע ראַנגעס, האָבן אין גאַס אַלץ געקויפט, וואָס זיי האָבן געזען: שטיקער מאַנו־פאַקטור, גאַלאַנטעריע, פרוכטן, עסנוואַרג — אַממערסטן זייגערס. אַלץ האָבן זיי געקויפט און זיך גאָרנישט געדונגען. זיי האָבן דאָס אַלץ צום ערשטן מאָל געזען אין זייער לעבן. די מיליטער־לייט זענען ס׳רוב געווען העפלעך. מיט יעדן איינעם האָבן זיי האַרציק זיך באַגריסט, אָן אונטערשיד פון גלויבן. מיט יעדן געשמועסט און גערעדט, וועגן פאַרשידענע זאַכן. דער האַנדל איז געוואַקסן און געוואָרן אַ פּאָפּולערע זאַך. אַ טייל מענטשן זענען געוואָרן רייך. פיל האָבן זיך איינגע־אָרדנט גאַנץ לייטיש. אומעטום געמעגט אַריינגיין און קומען און נישט שרעקן זיך פאַר קיינעם, מען האָט געמיינט, אַז די נויט־פראַגע איז געלייזט געוואָרן. די פרייזן זענען געשטיגן אויף אַלץ. אויף יעדער זאַך איז מען געשטאַנען אין די רייען: פון ברויט ביז אַ נאָדל. אַנדערש איז נישט געווען מעגלעך צו באַקומען. אַזוי איז דאָס לעבן געגאַנגען נאָרמאַל. מענטשן האָבן אויפגעהערט צו טראַכטן וועגן זייער צוקונפט — איין געדאַנק האָט אַלע אַרומגענומען: האַנדל, געלט, ביזנעס און מער גאָרנישט.

איך האָב אַנדערש געטראַכט וועגן דעם לעבן און אויך וועגן דער אומגעבונג, אין וועלכער איך בין געווען. מיין חלום פון פריער האָט זיך ווייטער געשפּינען. דאָס שלאָפן אין בית־המדרש אויף דער פּאָדלאָגע האָט נישט געשטילט מיינע ליידן און פּיין. מיין בענקשאַפט צו מיינע עלטערן, ברודער און שוועסטער, האָט נישט אויפגעהערט. וועגן בלייבן דאָ איז ביי מיר נישט געווען קיין רייד. פיל מאָל האָב איך זיך שטאַרק צעוויינט. אָפּגעריסן, אָפּגעשליסן, באָרוועס און נאַקעט בין איך געווען. אַלץ האָט געקאָסט טייער און שווער צו באַקומען. דאָס בעט־געוואַנט, וואָס איך האָב געטראָגן אויף די פּלייצעס, האָט עמעצער אויפן

וועג צוגענומען. דער גורל פון מיינע נאָענטע וואָס איך האָב איבערגעלאָזן אין דער היים, האָט מיך נישט געלאָזט רוען. איינמאָל ביינאַכט האָט מיין געוויסן געמומען זיך ראַנגלען מיט מיר. פון אָנהייב אָוונט ביז שפּעט ביינאַכט: פּאָרן אָדער בלייבן, יאָ אָדער ניין, היים אָדער פּרעמד. איך האָב באַשלאָסן, אַז איך מוז צוריק אַהיים. די גרענעץ איז געווען שטרענג און אויסער־ געווייגלעך געהיטן, אָבער די שרעק האָט מיך נישט אָפּגעהאַלטן און איך האָב אין דעם זעלבן אָוונט צוויי אַזייגער ביינאַכט געמומען דעם וואַנדערשטעקן און געלאָזט זיך אין וועג אַריין. אויפן וועג האָב איך געטראָפן עטלעכע זעלנער פון פוילן. איך האָב זיך מיט זיי אַדורכגעשמועסט, און זיי זענען מסכים געווען, מיך מיטצונעמען אין וועג. אַזוי זענען מיר געגאַנגען צוזאַמען ביז מיר זענען אָנגעקומען אין אַ דאָרף. דאָרטן האָט אַ פויער אָנגערעדט די זעלנער, זיי זאָלן מיך נישט מיטנעמען ווייטער. איך האָב זיך געלאָזט אַליין אין וועג אַריין. אין מיטן גיין טרעף איך אַ קריסטלעכן יונגנמאַן מיט אַ זעקל אויף די פלייצעס. איך האָב געכאַפּט מיט אים אַ שמועס, און ער האָט מיר דערציילט, אַז ער גייט אויך אַריבער די גרענעץ, אָבער אויב איך וויל אויך צוזאַמען אַריבערגיין די גרענעץ, מוז איך אים באַצאָלן. איך בין מסכים געווען און געגאַנגען מיט אים צוזאַמען. דער זעלבער קריסט האָט מיר דערציילט, אַז זיי ווויינען נישט ווייט אויף יענער זייט גרענעץ, און איך וועל קאָנען איבערנעכטיקן ביי זיי. ביי דער גרענעץ איז געווען אַ וואַסער. וואָס מען האָט געדאַרפט אַריבערשפּרינגען, אָבער ווען מיר זענען אָנגעקומען צום וואַסער, האָט דער פּאָטרול אונדז געהייסן שטיין. אין דעם מאָמענט איז דער קריסט אַריבערגעשפּרונגען, און איך בין געבליבן אַליין. איך האָב געפּרווט טאָן דאָס זעלבע, אָבער נישט געקאָנט. דערווייל איז דער פּאָטרול צוגעקומען נענטער, און איך האָב מורא געקריגן און אַריין אין וואַסער ביז דער העלפט. דער קריסט האָט מיך געגעבן אַ שלעפּ, אַזוי אַז איך בין בשלום אַרויס פון דער אַנדערער זייט וואַסער. דער זעלנער האָט געשריגן, מיר זאָלן גיין צוריק. מיר האָבן געמומען לויפן מיטן גאַנצן כוח, ביז מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער שטוב פון דעם קריסט.

איך בין אַריין אין הויז נישט טויט און נישט לעבעדיק. איך האָב דאָרט באַ־ קומען עסן און האָב פּאַר דעם אויך גוט באַצאָלט, אויך פּאַר דעם שלאָפן אויף דער ערד, אויסגעבעט מיט שטרוי. איך האָב מורא געהאַט, אַז מען זאָל מיך נישט דערקענען, אַז איך בין אַ ייד, בין איך אַריין צו אַ פויער און געבעטן, ער זאָל מיך אָפּראַזירן און פּאַר דעם געדאַרפט באַצאָלן אַ סך געלט, ווייל ער האָט מיך געדראָט, אַז ער וועט דערציילן די דייטשן, אַז איך בין אַ ייד. אויף צומאָרגנס

האָב איך באַצאָלט דעם קריסט פאַרן אַריבערפירן די גרענעץ טאָפלט וויפל ער איז מושווה געווארן מיט מיר, ווייל אויך ער האָט געדראָט.

איך האָב באַצאָלט אַ פויער, ער זאָל מיך ווייטער פירן, אָבער נאָך איין קילאָמעטער האָט ער מיך אַראָפגעוואָרפן פון וואָגן. איך האָב זיך געשלעפט צופוס פון דאָרף צו דאָרף. פאַרנאַכט, (וועו עס איז געווארן טונקל, האָט מען נישט געטאָרט גיין) בין איך אַריין אין אַ דאָרף און געבעטן יעדן פויער, ער זאָל מיר דערלויבן איבערנעכטיקן פאַר געלט, אָבער קיינער האָט מיר נישט דערלויבט, מיטן אויסרייד, אַז איך וועל באַלד דערגרייכן צו אַ יידיש דאָרף. עס האָט אָנגעהויבן צו ווערן נאַכט, האָט מיך ווידער באַפאַלן די שרעק פאַר די דייטשן. נאָך כריער האָט מען מיך געווארנט, אַז אין אָוונט זאָל איך זיך נישט באַווייזן אין דרויסן, כ׳האָב אָנגעהויבן לויפן מיטן גאַנצן כוח, און דאָך האָב איך באַשלאָסן נעכטיקן אויפן פעלד אין אַ חרובע סטאָדאָלע, וואָס איך האָב באַמערקט. אָבער צוליב דעם שטאַרקן פראָסט און קאַלטע ווינטן, בין איך אַוועק ווייטער. געפינענדיק זיך אין אַזאַ שוועכע סיטואַציע, איז פונקט אָנגעפאָרן אַ וואָגן אויפן וועג. איך לויף צו שנעל און פרעג דעם פויער, ווּהין ער פאָרט. דער פויער ענטפערט מיר, אַז ער פאָרט אין דעם דאָרף ווו איך וויל. קוים מיט צרות האָט ער מיר דערלויבט מיטצופאָרן. אויפן וועג האָט ער פאַרלאַנגט פון מיר טאַבאַק, און פונקט האָב איך עס מיטגענומען. איך האָב אים דערמיט מחיה־מתים געווען, וויל טאַבאַק האָט מען נישט געקריגן אַפילו פאַר געלט.

אָנקומענדיק אין דאָרף, ווו איך האָב געוואָלט, איז שוין געווען פינצטער. אַריינקומענדיק אין אַ שטוב, האָבן מיך עטלעכע מענטשן דערקענט. זיי האָבן מיך פריינטלעך אויפגענומען, דערלאַנגט ברויט מיט טיי, אויסגעפרעגט פון וואָנען איך קום און וואָס הערט זיך „דאָרט". איך האָב זיי געשילדערט אַ קליינעם טייל פון מיין איבערלעבונג, דערנאָך האָבן זיי געמאַכט אַ געלעגער אויף דער פאָדלאָגע. אין יענער שטוב האָבן עטלעכע פרעמדע מענטשן גענעכטיקט, און פאַר מיר איז שוין נישט געווען קיין בעט. איך האָב געקלערט ווי אַזוי צו קאָנען ווייטער גיין אין אַזאַ שטאַרקן ווינט. פאַרטאָג האָב איך זיך געלאָזט אין וועג. צוקומענדיק צום וואַסער, וואָס איז נאָענט פון אונדזער שטאָט, האָב איך געמוזט צאָלן פיל געלט פאַרן אַריבערשיפן אויף דער צווייטער זייט און איך בין אַוועק אין שטאָט אַריין. יעדעס הייזל און בוים איז מיר געווען באַקאַנט. איך האָב געמיינט, אַז איך וועל שוין אין מיין לעבן מער נישט זען דאָס אַלץ, דעריבער האָט אַלץ אויסגעזען ווי ניי געבוירן. אַריינקומענדיק אין אונדזער אויסגעבענקטער און אויסגעחלומטער שטאָט, האָב איך זיך שטאַרק צעווויינט. איך האָב זיך קיינעם

נישט געגעבן צו דערקענען. וועו איך בין אַריין אין שטוב, האָבן זיי געמיינט, אַז איך בין אַן אַרעמאַן און געוואָלט מיר געבן אַ שטיקל ברויט. אין דעם מאָמענט האָב איך אויסגעשריגן: „איר דערקענט מיך נישט וועד איך בין"? איך בין געווען אָפגעריסן און אָפגעשלישן, אַזוי אַז עס איז געווען שווער מיך צו דערקענען. מיינע עלטערן און שוועסטער האָבן זיך מיט מיר צעקושט און צעווייגט, זעענדיק מיך נאָך פאַר די אויגן. איך האָב זיי געשילדערט מיין שווערן וועג, און גלייך זיך געלייגט אין בעט אַריין. בליץ שנעל איז דערגאַנגען די ידיעה אין שטאָט וועגן מיין צוריקקומען. אַלע פריינד און באַקאַנטע זענען גלייך געקומען צו מיר זען וואָס איך מאַך. יעדער איינער איז געווען פאַראינטערעסירט צו וויסן וואָס הערט זיך אויף יענער זייט גרענעץ, וווּ עס געפינען זיך דער רוב פון זייערע נאָענטע.

אַ גאַנצן טאָג האָב איך פאַרברענגט אין שטוב מיט באַקאַנטע. אָבער אין אָוונט איז מיר געווען אומבאַקוועם, ווייל ביז פינף אָוונט האָט מען געמעגט גיין אין גאַס, אַזוי אַז מיינע חברים האָבן מיך נישט געקאָנט באַזוכן. אין אָוונט האָט קיין עלעקטרי נישט געטאָרט ברענען, דעריבער בין איך זייער פרי געגאַנגען שלאָפן. מיין גרויסע און רייכע ביבליאָטעק, וואָס איך האָב מיט מי געשאָפן, איז אין גאַנצן פאַרברענט געוואָרן. אין מיין ביבליאָטעק זענען געווען: ש"ס און פוסקים, אַן אויסוואָל פון דער אַלטער און נייער העברעאישער ליטעראַטור, הונדערטער יידישע ביכער, ביכער אין דער פוילישער שפראַך. אין מיין קליינעם בית־המקדש איז געווען אַ ספעציעלע אָפטיילונג פון פילאָסאָפיע, פסיכאָלאָגיע און געזעלשאַפטלעכע וויסנשאַפטן. צענדליקער יונגטלעכע האָבן געטרונקען פון דעם קוואַל — און דאָס איז אַלץ פאַרברענט געוואָרן אויף דעם היטלעריסטישן שייטער־הויפן.

אין אַזאַ דערדריקנדיקער אַטמאָספערע האָב איך פאַרברענגט אייניקע וואָכן. איך האָב געמיינט אַז איך וועל שוין האָבן אין שטוב אַ מקום־מקלט, פון רו און צופרידנקייט. אָבער דאָס האָט לאַנג נישט געדויערט. אין אַ פרימאָרגן — אַ טאָג פאַר ערב חנוכה (1939), האָט מען געגעבן אַ קלאַפ אין טיר און געהייסן אַלע פאַרלאָזן די שטוב. מען האָט אונדז געהייסן גיין צום מאַרק־פלאַץ. מיטנעמען מיט זיך עפעס האָבן די דייטשן נישט געלאָזט. צוקומענדיק צום אָרט, האָבן מיר געזען אַלע אייגוווינער פון שטאָט, יונג און אַלט, פרויען און פיצלעך קינדער אויף די הענט, קראַנקע און שוואַכע, קאַליקעס אויף די פיס און הענט; מענטשן וואָס מען האָט געמוזט האַלטן ביי די אָרעמס. וועו די דייטשן האָבן זיך באַווייזן אויפן פלאַץ אין ייער ווילדער רציחה, האָט יעדער געשטופט זיך צו באַהאַלטן ביים צווייטן.

וער ס׳האָט געזוכט זיינע קינדער, עלטערן, איינער אַ מוטער, איינער אַ פאָטער, אַ שוועסטער און אַ ברודער. די געוויינען, געשרייען און געוואַלדן זענען דער־גאַנגען ביז אין הימל אַריין. טונקל אין דרויסן, קאַלט אַרום און אַרום, נאַקעט און באַרוועס זענען מיר אַלע געשטאַנען צוזאַמען עטלעכע שעה ביז די דייטשן האָבן אויסגערוימט פון אַלע שטובן און באַהעלטענישן אַלע יידן און זיי געבראַכט צום פלאַץ.

דערשלאָגן, צעבראָכן און צעבלוטיקט דורך די מערדער, זענען מיר געשטאַנען ביז עס איז געוואָרן טאָג. דערנאָך האָבן זיי געהייסן, מיר זאָלן זיך איינשטעלן אין דרייען און רירן פון אָרט. מיר זענען געגאַנגען און געוויינט. יעדער האָט זיך אומגעקוקט צו וואָרפן זיין לעצטן בליק אויף דער שטאָט, וועלכע ער מוז פאַרלאָזן. דאָס פאַרמעגן און האָב־און־גוטס, וואָס יעדער האָט געזאַמלט פון עטלעכע דורות, דאָס אַלץ האָט געמוזט בלייבן. די שול, דאָס בית־המדרש, הייליקע ספרים, ווי אויך אַנדערע זאַכן, זענען איבערגעבליבן הפקר. אויפן וועג האָט מען נאָר געהערט קרעכצן און זיפצן, וואָס האָבן זיך אַרויסגעריסן פון די הערצער. אָן עסן, אָן טרינקען, האָבן מיר זיך געשלעפט אַ גאַנצן טאָג. פאַרנאַכט, ווען די זון האָט שוין געהאַלטן ביים אונטערגיין, זענען מיר אָנגעקומען צו דער שטאָט נאַשעלסק. דאָרטן האָבן די דייטשן, וואָס האָבן אונדז געפירט אויפן וועג, באַזוכט און צוגענומען דאָס געלט. דערנאָך זענען געקומען באַנדעס באַוואָפנטע דייטשן מיט שטעקנס און נאַגייקעס און אָנגעהויבן שטאַרק שלאָגן און גיהייסן אַלע לויפן שנעל. ווער עס איז געפאַלן, האָבן זיי זיך געוואָרפן אויף אים ווי די ווילדע חיות. אַזוי זענען מיר געלאָפן ביז מיר זענען אַריין אין שטאָט נעבן דער שול. ביי דער שול האָבן די דייטשן זיך אויסגעשטעלט אין צוויי לאַנגע רייען, און יעדער איז געוואָרן אַזוי צעשלאָגן, אַז בלוט האָט גערינען. מיט צע־שפאָלטענע נעז, צעבראָכענע ביינער, אונטערגעהאַקטע אויגן, צעבראָכענע הענט און פיס און געוויינען און קלאָגן איז דער עולם אַריינגעיאָגט געוואָרן אין דער נאַשעלסקער שול. אין דעם זעלבן אָוונט, נעבן דער שול, זענען פיל געוואָרן באַגראָבן לעבעדיקערהייט. די מענטשן וואָס האָבן זיי באַגראָבן, האָבן נאָך געהערט זייער בעטן הילף און רחמנות. מען האָט כסדר געווויינט. נאָכדעם האָבן די דייטשן אויסגערופן: ווער עס האָט פאַפיראָסן, גאָלדענע רייפלעך, וואַליזקעס, זאָל אַוועקגעבן — אין קעגנפאַל וועט ער ווערן דערשאָסן. מענטשן האָבן פאַר מורא אַלץ אַוועקגעגעבן. דערנאָך האָבן מיר זיך אין דער שול אַנידערגעלייגט אויף דער ערד אייגער נעבן אַנדערן איבערצוליגן די נאַכט, יעדער איז שוין געווען דערשעפט פון אַ גאַנצן טאָג.

אויף צומאָרגנס האָבן זיי געהייסן פאַרלאָזן די שול און ווייטער אונדז אויסגעשטעלט צו דריי אין אַ ריי און געהייסן ווייטער גיין. עטלעכע פערציק מאָן האָבן זיי פאַרהאַלטן כדי אויסצורייניקן די שול און אויך די גאַסן. דערנאָך האָבן מיר געמוזט מאַכן פאַרשידענע איבונגען און רייבן די פינגער אין די וועגט אַ פאָר שעה, און אויך געהייסן לויפן אין משך פון עטלעכע מינוט ביז צו דער באַן, — בערך זעקס קילאָמעטער. מיר זענען אָנגעקומען צו דער באַן, האָבן זיי אונדז אויסגעשטעלט אין איין לאַנגער ריי און יעדן רעווידירט. געהייסן יעדן אויסטאָן נאָקעט, און פרויען זאָלן די מענער וואַשן אין די קאַלוזשעס וואַסער. די פרויען זענען געווארן רעווידירט נאַקעטערהייט פאַר אַלע אין די אויגן. מיידלעך און פרויען האָבן זיי געשענדעט און געשלאָגן. וואָס זיי האָבן געפונען ביי וועמען, האָבן זיי צוגענומען און מערדערלעך געשלאָגן. דאָס איז געווען דער לעצטער שטאַפל פון באַראַריזם. די דייטשן האָבן קיינעם נישט געשוינט: מענער, פרויען, יינגלעך, מיידלעך און אויך קליינע קינדער. דאָ האָבן זיי געהאַט די מעגלעכקייט צוצונעמען די לעצטע פאָר גראָשן און דאָס לעצטע ביסל בלוט, וואָס יעדער האָט פאַרמאָגט.

נאָך די דאָזיקע פייניקונגען האָבן זיי אונדז געהייסן אַריינגיין אין די וואַגאָנען, זיי פאַרשלאָסן, און אונדז געפירט איבער דריי טעג און דריי נעכט אָן וואַסער און אָן ברויט. פיל מאָל האָבן זיי אונדז אָפגעשטעלט צווישן מדבריות, און מיר האָבן געמיינט, אַז מען וועט אונדז פאַרשטופן אין די זאַמדן. קיין אוביקאַציעס האָבן מיר נישט געהאַט. אַזוי אַז מענטשן האָבן דערפון געוואַלטיק געליטן. ברויט צו עסן האָבן מיר נישט געהאַט. דאָס ערגסטע פון אַלעם איז געווען אָן וואַסער. מיר זענען שיער אומגעקומען פון דאָרשט. ווען ס׳האָט געריגנט האָבן מיר געלעקט די טראָפנס און די ראָסע פון די פענצטער, בכדי צו שטילן דעם דורשט, אָבער אַלץ האָט גאָרנישט געהאָלפן. ווען די דייטשן האָבן אונדז געטראָפן ביי אַזאַ „גנבה", האָבן זיי אונדז מערדערלעך צעשלאָגן. מיר האָבן געמיינט, אַז מיר וועלן אומקומען אויפן וועג. ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין ביאַלע. אַ גאַנצע נאַכט זענען מיר געווען אין דער באַן פאַרשלאָסן. מיר האָבן אָנגעהויבן שרייען וואַסער, ביז די קריסטן פון דערנעבן האָבן אונדז בגנבה געבערענגט וואַסער, פאָדערנדיק פאַר אַ גלאָז וואַסער אַ זלאָטע.

אויף צומאָרגנס, צען אַ זייגער, האָבן די דייטשן אונדז אַריינגעפירט אין שטאָט. דאָרטן זענען צו אונדז אַרויסגעקומען די דאָרטיקע יידן מיט ברויט און וואַסער. יעדן פון אונדז אַריינגענומען אין שטוב און געגעבן עסן און שלאָפן. זיי האָבן אונדז אויפגענומען גאַסטפריינדלעך, און געטרייסט, אַז מיר

וועלן צוריקקומען אין אונדזערע היימען. דערווייל האָבן מיר געפונען אַ צייט־ווייליקן מקום־מקלט. פון דאָרטן האָבן זיך אַ סך צעשפרייט אין דער אומגעגנט, אַ טייל אויפן אָרט, אַ טייל זענען געקומען קיין וואַרשע. אויך מיר האָבן זיך געלאָזט קיין וואַרשע. אויפן וועג האָבן מיר פיל איבערגעלעבט. קוים האָבן די דייטשן געטראָפן פאָרן אַ ייד אויף דער באַן, האָבן זיי אים געשלאָגן, אַראָפגעוואָרפן און אַלץ פון אים צוגענומען. מיר האָבן צופעליק געטראָפן אַ וואַגאָן, וווּ עס זענען געווען בלויז קריסטן און זיך באַהאַלטן הינטער זיי, אַזוי אַז מען האָט אונדז נישט דערקענט. און פלוצים זענען אַרויפגעקומען עטלעכע דייטשן און האָבן גלייך דערקענט עטלעכע יידן, (מיך האָבן זיי געהאַלטן פאַר אַ קריסט), די דייטשן האָבן זיי גוט צעשלאָגן.

נאָכן שלעפן זיך אַ גאַנצע נאַכט, זענען מיר אָנגעקומען קיין וואַרשע און געטראָפן נאָך מענטשן פון אונדזער שטאָט. דערווייל האָט זיך געשאַפן אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיטן גורל פון די דאָזיקע אָרעמע פליטים און געזאָרגט פאַר זיי מיט עסן און שלאָפן, ווי אויך אַ ביסל הלבשה. צוקוקנדיק זיך צו דעם, איז מיר אויפגעקומען אויפן געדאַנק, אַז „נצח ישראל לא ישקר", אַז „לא אלמן ישראל". עס וועט נאָך קומען אַ בעסערער מאָרגן.

פון אַרכיון פון יידישן היסטאָריש־אינסטיטוט אין וואַרשע.

רבקה מענדזעלעוווסקי (מאי)
(חולון)

מלחמה איבערלעבענישן

אַ פּאָר וואָכן פּאַרן קריג בין איך געווען אין סאָד אין מאשקאוויצע — צווישן סעראָצק און ווישקאָוו. דאָנערשטיק, 10 טעג פאַר דעם קריג, האָט מיין שותף זלמן כאינעוועור באַקומען אַ באַפעל צוצושטעלן זיך צום פּוילישן מיליטער. מיר האָבן איבערגעלאָזט דעם סאָד מיט אַלע פּרוכטן און זענען שבת, 7 טעג פאַרן אויסברוך פּונעם קריג, געקומען אַהיים קיין סעראָצק.

אין גאַס זענען געווען פאַרזאַמלט גרופּן. דינסטיק דעם 5.9.39, איז מיטן טאָג, זענען געפאַלן באָמבעס. די ערשטע — ביי די אָקאָפּעס; די צווייטע ביי — יעקב גראַניעוויטש; די דריטע — ביי יעקב ראָזענבערג אין בונקער אַריין, ווו ס׳זענען געפאַלן 70 מענטשן, די פערטע — ביי אהרן לייב זילבערשטיין, דעם קצב, די פינפטע — ביי קוזשניצקין אין דער איילי־פאַבריק און די זעקסטע און זיבעטע זענען געפאַלן ביי מאָטל מענדזעלעווסקי.

נאָר דער באָמבאַרדירונג האָבן זיך אַלע באַהאַלטן אין די שטובן. ווען ס׳איז געוואָרן שטילער, האָט מען געגומען אויפגראָבן דעם קעלער פון יעקב ראָזענבערג. צווישן די קרבנות זענען געווען: יעקב ראָזענבערג, העניע און עסטושאַ, משה פּשיקאַרסקי מיט דער פרוי און ביידע קינדער, אסתר פּיעניצער מיטן זון פּסח, שמואל קאַנאַרעק, חייטשע שוואַרץ מיטן מאַן און ביידע קינדער, אויך טאָפּערעקס אַן אייניקל און אַ סך פרעמדע יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך. דינסטיק אין אָוונט האָט מען אַלע צענויפגעזאַמלט און באַגראָבן, דאַכט זיך אַז אין אַ געמיינזאַמען קבר.

מיטוואָך און דאָנערשטיק האָט מען זיך אויסבאַהאַלטן צווישן בייטער. שבת אַרום פיר נאָכמיטאָג האָט מען געזען אַדורכפאָרן אויף מאָטאָציקלען דייטשן פון דער וואַרשעווער געגענט קיין פולטוסק. ביינאַכט פון שבת אויף זונטיק אַרום צען אַ זייגער זענען זיי אַריין קיין סעראָצק.

זונטיק, 10.9.39, אינדערפרי האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אויפרייסן די יידישע געשעפטן און אַרויסוואַרפן די סחורות אויף דער גאַס. מיין אויבסט, וואָס איז געלעגן ביי יעקב אריה סטאָליער אין קעלער, האָבן די דייטשן אויך אַרויסגעוואָרפן. וועו איך בין צוגעגאַנגען נאָר אַ קוק טאָן, האָט מיך אַ דייטש באַשולדיקט, אַז איך האָב געזאָגט, אַז די דייטשן זענען ערגער ווי די ציגיינער,

האָב איך באַלד געקריגן אַ פּאַטש און דאַביי האָט ער צוגעגעבן, אַז ווען ער וואָלט אין דער האַנט געהאַט אַ ביקס, וואָלט ער מיך טויט געשלאָגן.

דעמזעלבן זונטיק, אַרום 11—10 פאַרמיטאָג, האָבן זיי אַרויסגעטריבן אַלע יידן אין מאַרק: מענער, פרויען, קינדער און אַלטע. צווישן אונדז זענען אויך געווען עטלעכע פאָליאַקן. מ׳האָט אונדז אַלע צוזאַמענגענומען, דערנאָך איז געקומען איינער אויף אַ מאָטאָרראָד און באַפוילן אָפּצולאָזן אַלע פרויען און קינדער — און די מענער אַריינטרייבן אין קליינעם שולעכל. (אין דער גרויסער שול זענען געווען פערד). אַרום דער שול האָבן זיי אויפגעשטעלט אַ גרויסן פּאַרקאַן. עסן האָבן די מענער באַקומען צוגעשטעלט פון די פרויען. דאָרט זענען זיי געווען ביז ערב ראש־השנה.

דריי טעג שפּעטער האָט מען אַהיימגעלאָזט פון שול די מענער פון 45 יאָר אָן — און יינגלעך ביז 15 יאָר, און דערנאָך, דעם 2טן טאָג ראש־השנה ת״ש, זענען די פאַרהאַלטענע אין שול אַוועקגעטריבן געוואָרן קיין פולטוסק. דאָרטן זענען זיי געווען איין טאָג. אויפן וועג פון פולטוסק קיין טשעכאַנאָוו האָבן זיך די דייטשן באַצויגן מערדערלעך. וועג ס׳האָט נישט געקענט גיין, האָבן זיי דער־שאָסן. וווּ מ׳האָט דעם טראַנספּאָרט אָפּגעלאָזט, וויס איך נישט. מיין מאַן איז באַפרייט געוואָרן אין פולטוסק, צוליב אַ קראַנקן פוס.

מיר זענען געבליבן אין סעראָצק ביז דעם לעצטן גירוש. אין משך פון דער צייט האָט מען געכאַפּט צו שוועדע אַרבעט אויסצורייניקן דעם פאַלאַץ פון ראַדזיוויל (יצחק קאָניער האָט אויך דאָרטן געאַרבעט). אין משך פון צוויי חדשים איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אייניקע מאָל קאָנטריבוציעס. ערב סוכות האָט מען אַרויסגעטריבן די יידן פון פולטוסק איבערן נאַרעוו, און מ׳האָט זיי דערלויבט צו גיין וווּ זיי ווילן.

דער בירגערמייסטער איז געווען אַ פאָלקסדייטש. מאָנטיק, 4.12.39, האָט מען געפרופן מנחם קראָנענבערגן אין מאַגיסטראַט און אים געזאָגט, מ׳זאָל נישט מורא האָבן אויפצומאַכן די געשעפטן און אויפהענגען שילדן אויף דייטש און פויליש. דאָס איז געווען מאָנטיק. אין זעלבן טאָג צוויי ביינאַכט האָט מען אָנגעהויבן אַרויסצוטרייבן. מיר זענען געשלאָפן און געהערט ווי מ׳קלאַפּט אין לאָדן און אַ ייד האָט געשריגן: „מאָטל (מיין שוועסטער, ביי וועמען איך האָב געווויינט), טו זיך אָן, מ׳טרייבט אונדז אַרויס״. און באַלד האָט מען געהערט קלאַפּן און געשרייען: „הינטישע יידן, אַרויס!״

איך, מיין מאַן און מיין טאָכטער (פון עטלעכע חדשים), מיין שוועסטער און שוויגער און אַלע קינדער, זענען אַרויס אין מאַרק, דאָרט איז שוין געווען

פֿאַרזאַמלט דאָס גאַנצע שטעטל. די געוואַלדן זענען געגאַנגען ביזן הימל, קינדער האָבן פֿאַרלוירן עלטערן, און — פֿאַרקערט. יעדער האָט געשלעפּט אַ פּעקל אויף די פּלייצעס. אַרויסטרייבנדיק פון די שטובן, האָבן די דייטשן צוזאַמען מיט די פּאָלס־דייטשן (פון די לאַכן) געשלאָגן מערדערלעך. נאָכן שטעלן זיך צו פיר פּערזאָן אין אַ ריי, איז מען געגאַנגען קיין נאַשעלסק.

ביי דער מיל פון משה ראָזענבערג, אויפן נאַשעלסקער שאָסיי, איז געפֿאָרן אַ פּאָליאַק מיט אַ וואָגן תבואה צו מאָלן, איז צוגעגאַנגען אַ דייטשער מיליטער־מאַן, אַראָפּגעווארפן די תבואה אויף דער ערד און געהייסן מיך מיטן קינד און פּעקל אַרויפּזעצן. אויך איטשע מאיר סאָליאָזשס טאָכטער אסתר מיט צוויי קינדער, זענען אַרויף אויפן וואָגן און מען איז געפֿאָרן קיין נאַשעלסק.

די וועלכע האָבן נישט געקאָנט גיין, האָבן באַקומען געשלאָגן. די פּאָלקס־דייטשן האָבן אויך געשלאָגן די, מיט וועלכע זיי האָבן פריער געהאַנדלט, משה פּיעניק איז געווארן שטאַרק צעשלאָגן.

אין אַ שעה פֿאַרן אַרויסטרייבן האָט מיינע אַ שכנטע (זלאָטע — מאטע בערס אייניקל), געבוירן אַ קינד, מ׳האָט זי באַלד געטריבן און אויפן וועג האָט זי געקריגן אַ בלוט־שטורץ.

קיין נאַשעלסק זענען מיר אַנגעקומען דינסטיק פֿאַרנאַכט. דאָס וועטער איז געווען גוט. אין נאַשעלסק האָט מען געשאָסן דעם אַלטן גודעס, מענדל קצב און זכריה שניידערס שנור (פּייגעלע ווענגער), מ׳האָט זיי באַגראָבן אין איין קבר.

ביים אַרײַנטרייבן אין שול האָט מען באַקומען געשלאָגן. די דייטשן האָבן אַוועקגעשטעלט אַ קויש און אַלע האָבן דאַרט געמוזט אַרײַנלייגן די שליסלען.

אין דער נאַשעלסקער שול האָט מען אויך געהייסן אָפּגעבן ווערט זאַכן. מיטוואָך אינדערפרי האָט מען אונדז אַרויסגעטריבן פון דער שול, אויסגעקליבן עטלעכע הויכע מענער: אַלע בריידער קצבים זילבערשטיין: משה, שיע, נחמיה און הערשל מאק. — זיי האָבן אין קאַרידאָר פון שול געמוזט קראַצן מיט די נעגל די וועגט און דאַביי באַקומען ביז בלוט געשלאָגן איבער די קעפ און געמוזט זינגען די „התקוה", און אַנדערע לידער. די דייטשן האָבן אַליין צוגעברענגט קאַלטע טיכער מיט וואַסער צו די קעפ.

וועמ מיר זענען אַרויס פון שול צו דער באַן, בין איך אויך געפֿאָרן מיט אַ וואָגן, און די מענער האָבן געמוזט גיין צופוס, אַ מרחק פון 6 קילאָמעטער. פריער זענען פון דער ריי אַרויסגענומען געוואָרן בערך 30 מענער — צווישן זיי: מיין מאַן, יעקב לייבל פּעפּער (חנה פערלס מאַן), פּייגע ברעסלערס מאַן,

יוסף דאַרן, צו רייניקן די שול. מ׳האָט יוסף דאַרענען (יוסף קצב) שטאַרק געשלאָגן, אַדורכגעשאָסן דעם קאָפּ און געפירט צום דאָקטאָר. געריניקט האָבן זיי די שול מיט די הענט. דערנאָך זענען מיר געפאָרן צו דער באַן. וועג כ׳בין דאָרט אַהינגעקומען, איז שוין אַ גאַנצער צוג געווען פאַרפולט און — אָפּגעפאָרן.

פאַר דער באַן איז געווען אַ שטאַרקע בלאָטע. אַרייַנגייענדיק אין צוג, האָט מען באַזוכט און שרעקלעך געשלאָגן. ביי וועמען מען האָט געפונען געלט, האָט מען געשלאָגן אויף דעם טייל גוף, וווּ ס׳איז געפונען געוואָרן.

יעקב לעווינער האָט זיך געמוזט „אויסבאָדן״ אין דער בלאָטע; חיים הערש קליינמאַן (ישראל יצחק דעם גלעזערס אַ זון, דער עברית לערער) איז שטאַרק צושלאָגן געוואָרן.

וועג מיר האָבן שוין באַדאַרפט אַרייַנגיין אין אַ וואַגאָן פון צווייטן צוג, זענען אָנגעקומען די 30 מענער, וועלכע האָבן געריניקט די שול, מיר האָבן נישט געטאָרט קוקן צו זיי, און זיי נישט — צו אונדז. איידער מיר זענען אַריין אין וואַגאָן האָט מען וויידער געשלאָגן און באַזוכט. אין וואַגאָן האָבן זיך אויך געפונען: מאָטל מענדזעלעווסקי מיטן וויב און זיינע צוויי טעכטער, איך מיטן קינד, פּסח קאניער מיט זיין וויב, יצחק קאניערס פרוי (חנצ׳ע חמילירז׳) מיטן קינד, אליהו שוחט מיטן וויב און שוויגער, ליפטשע קוזשניצקי מיטן זון שלמה דוד קוזשניצקי און די שנור פייגל פון אָסטראָלענקע און אַ פאַרפאָלק פון פולטוסק מיט 4 קינדער. ס׳איז געווען אַ געוועלעכער פּאַסאַזשיר־וואַגאָן. אַזוי ווי מ׳איז דאָרטן אַריין, האָט מען פאַרדעקט די פענצטער און פאַרשלאָסן די טיר. די גאַנצע צייט האָב איך גאָרנישט געוווּסט פון מיינע עלטערן. ביים באַזוכן האָט מען דבורהן (די קאָוואַלעקס אַן אייניקל) געשלאָגן, אַזוי אַז זי איז משוגע געוואָרן. מ׳האָט אויך שווער צעשלאָגן איטשעלע פשיקאַרסקין (דער קליינער איטשעלע).

מיטוואָך פאַרמיטיק זענען מיר אָפּגעפאָרן פון נאַשעלסק. איין צוג איז אַוועק אויף לינקס, און אייגער — רעכטס. מיר זענען אָנגעקומען קיין פראָגע דאָנערשטיק ביינאַכט. אויף דער סטאַציע האָבן אונדז פאָליאַקן אַריינגעוואָרפן ברויט און וואַסער. דערנאָך זענען מיר געפאָרן קיין שעדלעץ און אויך דורכגעפאָרן מאַלקין. נאָך אַ צייט פאָרן זענען מיר געבליבן שטיין אויף אַ פלאַץ ביז כאַרטאָג. וועג ס׳איז ליכטיק געוואָרן, האָט מען געזען אַז אויף דער צווייטער זייט שטייט דער צוג וועלכער איז געפאָרן פריער, מיר זענען געשטאַנען אייגער קעגן אַנדערן. מען האָט געזען, אַז די משפחות זענען געוואָרן צעריסן. פשיקאַרסקיס טאַכטער, שרה, איז געווען אין איין וואַגאָן און אַ קינד פון זעקס חדשים אין — צווייטן.

מ האָט עס איר איבערגעגעבן. דאָס איז געווען אין ביאַלאַ־פּאָדלאַסק. פּרייטיק האָבן אונדז פּאָליאַקן געברענגט צו קויפן עסן. דער ערשטער צוג איז געבליבן אין ביאַלאַ־פּאָדלאַסק, און מיר צוג איז געפֿאָרן קיין לוקאָוו. וועז מיר זענען אַהין אָנגעקומען פּרייטיק פֿאַרנאַכט, האָבן אונדז די לוקאָווער יידן גוט אויפֿ־געזונמען. דאָרט האָב איך זיך געטראָפֿן מיט מיין מאַן און מיינע עלטערן און מיט דער שוועסטער מלכה, זיי זענען אַריבער צו מיר. שבת אינדערפרי האָב איך געטראָפֿן מאיר בלעכערס פּרוי מיט די קינדער.

אַראָפּגייענדיק פון צוג האָט אונדז אָפּגעווואַרט מיט עסן מיין מאַנס ברודער הערשל מענדזעלעווסקי פון לעגיאָנאָווע. אין לוקאָוו האָב איך געהערט, אַז חיים שלמה שוחט האָלט ביים שטאַרבן. שבת ביינאַכט בין איך, מיין מאַן, מיין מאַנס עלטערן און מיינע עלטערן אָפּגעפֿאָרן מיט דער באַן קיין וואַרשע. אויפֿן וועג האָבן מיר געטראָפֿן דוד ראָזענבערגען און ברוך יוסף מעלניק, דער פּאָטער. קיין וואַרשע זענען מיר אָנגעקומען זונטיק נאָך מיטיק. איך בין געבליבן מיטן קינד אין וואַרשע, צוזאַמען מיטן שווער און שוויגער. מיינע עלטערן זענען אַוועקגע־כאָרן קיין לעגיאָנאָווע צו דער שוועסטער דינה. איך האָב געאַרבעט אין וואַרשע אַזוי נאָך אַ פּאָר וואָכן — זענען מאַליע מיטן קינד, חנה, און איך מיטן קינד רחל אַוועק קיין ביאַליסטאָק.

בכדי צו פֿאָרן פּריי אויף די באַנען האָט מען באַדאַרפט האָבן אַ ספּעציעלע שיין וואָס האָט געקאָסט זייער פיל געלט.

איך בין אַוועק קיין וואַלאָמין צו מיינע עלטערן מיט זיי זיך געזעגענען, און אַ דאַנק זייער הילף, האָב איך באַקומען פּאָר אַ סומע געלט דעם אויסעטרוימטן רייזע־שיין. אויפֿן וועג פון וואַלאָמין נאָך וואַרשע האָב איך צוגעזען שוידערלעכע סצענעס: מ׳האָט יידן מערדערלעך געשלאָגן, אַרויסגעוואַרפן זיי פון לויפּנדיקע צוגן א. אַ. וו.

נאָך אַ קורצער צייט זייענדיק אין וואַרשע, האָבן מיר, ד. ה. איך, מיין מאַן יעקב און טאָכטער חנה, מיין שוועגערין מאַליע מיטן קינד, באַשלאָסן אָנצוקומען קיין ביאַליסטאָק דורך שעדלעץ. דאָס איז געווען סוף חודש פּעברואַר 1940, אין אַ שטאַרקן פראָסט. מיר זענען אָפּגעפֿאָרן פון וואַרשע מיט דער באַן און אָנגע־קומען קיין שעדלעץ. דאָרט אויף דער סטאַציע האָבן אונדז פּוילישע כוליגאַנעס שטאַרק צושלאָגן און אַ יידישע פּרוי האָט אויף אונדז רחמנות געהאַט און אַריינגענומען אַלע צו זיך אין שטוב...

אין שעדלעץ האָט אונדז אַ יידישע פּרוי געגעבן אַן אַדרעס פון אַ פּאָליאַק

וועלכער פירט אַריבער אויף דעם צווייטן ברעג פון טייך, אין דער סאָוויע־טישער זאָנע.

פאַרנאַכט זענען מיר אַרויסגעפאָרן פון שעדלעץ און גענעכטיקט אין דאָרף ביי דעם אויבנדערמאָנטן פאָליאַק, און צומאָרגנס זענען מיר געפאָרן אין אַ צווייטן דאָרף, נאָענט פון בוג. ביי דעם פאָליאַק, ווו מיר זענען געווען, איז אַריינגעקומען די גרענעץ־וואַך און אונדז נישט געטשעפעט. מיר זענען ביינאַכט אַדורך דעם בוג, ביי 40 גראַד פראָסט.

מיר האָבן ווייטער געוואַנדערט פון איין דאָרף צום צווייטן, מיר זענען אויך אויף דעם וועג באַראַבעוועט געוואָרן. אַן אָרנטלעכער פויער האָט אונדז צוגע־פירט מיט אַן אויטאָ. ענדלעך זענען מיר אָנגעקומען אין סעמיאַטיטש צו אַ יידישער משפחה, פון וואָנען מ׳האָט אונדז צוגעפירט צו דער סטאַציע, וואָס גייט קיין ביאַליסטאָק. אין ביאַליסטאָק איז שוין פריער געווען מיין שוואָגער יהודה מענדזעלעווסקי. דאָרט האָב איך געווויינט ביי אַ משפחה פערלמאַן אויף קופיעצקאַ 19. איך האָב זיך אויך געטראָפן מיט גאָלדע לעווינער, יענטע שפילקע, די נאָוואָגראָדסקיס, ישראל וואַלינסקי, פישל סטערדינער, חיהלע זאַכאַרעק מיט דער טאָכטער און זון און יצחק וואָלינסקי. וועג כ׳בין אייגנטלעך געשטאַנען אין דער ריי, האָב איך געהערט פון איינע, אַז אַ סעראָצקערין ליגט אין שפיטאָל און מ׳וויל איר אַראָפנעמען די פיס. איך בין אַוועק אין שפיטאָל און דאָרט געטראָפן מינדל ראָזענטאָל (לאָבזשאָקעס טאָכטער). מ׳האָט איר טאַקע אַראָפ־גענומען אָבער אָפּגעפרוירענע פינגער פון ביידע פיס. דאָס אומגליק איז איר געשען גייענדיק איבער דער גרענעץ אין דער זעלבער נאַכט ווי מיר. אין ביאַליסטאָק זענען געווען נאָך סעראָצקער.

מיר זענען דאָרט געווען פון פעברואַר ביז ענדע יוני 1940. פלוצעם האָט מען אונדז אָבער „ביעזשענצעס״ (פליטים) אָנגעהויבן צו פאַרשיקן. פאַר דעם האָט מען געהייסן אַרויסנעמען רוסישע פעסער — מיר האָבן זיך אויך פאַרשריבן צו נעמען פעסער, אָבער דערנאָך האָבן מיר זיך איבערגעשריבן צו פאָרן צוריק קיין פוילן און אַ דאַנק דעם זענען מיר געבליבן לעבן, ווייל מ׳האָט אונדז אַוועקגעפירט פון ביאַליסטאָק אויף עשאַלאָנען מיט אָבע פעקלעך. מיר זענען געפאָרן עטעלעכע טעג מיט דער באַן. די רוסן האָבן אונדז געגעבן עסן, ביי יעדער סטאַציע האָבן מיר געקויפט עסנוואָרג, גיכע הילף איז אויך מיט אונדז מיטגעפאָרן. מיט אונדז זענען געווען חוה בראַב און אליעזר אייכענבוים.

דער צוג האָט אונדז געבראַנגט צו אַ דאָרף, ווו מען האָט אָבע אויפגעזעצט אויף אַ בערלינקע און צוגעפירט צו אַ דאָרף לעבן וואלאגדע־אוז׳לע, דערנאָך

אין דאָרף וואקאטי, ווו ס׳זענען געווען צוגעגרייטע באַראַקן — פאַר עטלעכע טשפּחות איין וווינונג. ס׳איז דאָרט געווען אַ בעקעריי און אַן אַלגעמיינע קיך (סטאָלאָווע). מ׳האָט נאָר גאָרנישט ביימער און הימל, ס׳איז געווען קאַלט, און מיר האָבן געהייצט אויוונס. מיין טאָכטער איז באַלד קראַנק געוואָרן אויף מאָזלען. די מענער האָבן באַלד אָנגעהויבן אַרבעטן ביי האָקן ביימער, ברויט האָט מען געקריגן לויט אַ נאָרמע — 800 גראַם אַ טאָג. די ערשטע צייט האָט מען געאַרבעט מיט נעצן אויף די פּנימער, צוליב די פליגן.

איך האָב געאַרבעט ביים רייניקן פּריוואַטע צימערן, נאָכדעם האָב איך געאַרבעט ביים שאַרפן די העק מיט די זעגן, און צום סוף — ביים שניידן מעטראָוע האָלץ. פאַר די קינדער האָט מען געמאַכט אַ גן און אַ שולע. דאָרט האָט זיך אויך געפונען אַ לאַבאָראַטאָריע. אויף דעם אָרט זענען מיר געווען 14 חדשים — ביז סעפּטעמבער 1941.

מ׳האָט נישט געטאָרט זיך פריי באַוועגן, נאָר אין ראַיאָן פון לאַגער. מ׳האָט דערהאַלטן פּאָסט פון ווַארשע, וואָלאָמין און אוקראַאינע. פייגע חאינאָוער האָט מיר געשיקט עטלעכע פּעקלעך מיט געלט און נאָדלען צו נייען.

אין סעפּטעמבער 1941 האָט מען געזאָגט, אַז מיר זענען פריי. מיר האָבן זיך אויסגעקליבן אַ געגנט לויט דער מאַפּע — ווייט פון מאָסקווע און פון אוקראַאינע, מיר זענען געפאָרן דורכן ווייסן ים. (אַ דאַנק שיקאַרסקיס אָפּמאַך זענען אַלע פּוילישע בירגער באַפרייט געוואָרן). אויפן וועג האָבן מיר געקריגן עסן, אָבער ס׳זענען געווען שווערע באַדינגונגען. מ׳האָט אונדז צוגעפירט ביז קובישאָוו, און פון דאָרט אויף אוראַל אין דער שטאָט אָמסק. מיר האָבן געאַרבעט אין אַ גרויסער עלעקטריי־סטאַציע. דאָרט זענען אויך געווען: יעקב און יהודהס משפּחה און יעקבס שוועסטער, און ר. אליהו אהרן ראָזענטאַל (דער לערער) און די גאַנצע גרויסע משפּחה. די מענער האָבן זיך איינגעאָרדנט אויף אַרבעט, אין דער פאַבריק. וואָס מ׳האָט געהאַט, האָט מען פאַרקויפט. דריי חדשים האָט מען געליטן הונגער — נאָכדעם האָב איך זיך איינגעאָרדנט אין אַ זייער גוטן פלאַץ: אין אַ סטאָלאָווער קיך, ווו ס׳האָבן געגעסן 5 טויזנט מענטשן (אָנגעהויבן האָב איך אַלס רוימערקע). איך בין אַרויף ביזן העכסטן שטאַפּל — צום שליסל פון מאָגאַזין און צוגעטיילט עסן. הונגעריק זענען מיר און די גאַנצע משפּחה שוין נישט געווען. יעקבס שוועסטער האָט געאַרבעט אין אַ בעקעריי, מאַליע — אין שטוב, אַזוי אַז ס׳איז זיי אויך נישט שלעכט געווען.

אין 1943 בין איך שטאַרק קראַנק געוואָרן, און געלעגן אַ האַלב יאָר אין מיליטעריישן שפּיטאָל, ווו מען האָט מיך געראַטעוועט. נאָכן געזונט ווערן, האָב

אַיך ווידער געאַרבעט. נישט ווייט פון אונדזער ווינאָרט האָט זיך געפונען דער צענטער פון אַלע פאָליאַקן, אָנגעפירט דורך דעם פּוילישן באַפרייאונג־קאָמיטעט — אונטער דער לייטונג פון וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ. אונדזערע קינדער האָבן געלערנט אין די פּוילישע שולן. מיר האָבן דאָרט געקריגן אויך פּראָדוקטן און מלבושים פון אַמעריקע. מיר האָבן באַקומען פּוילישע צייטונגען, ווי: „נייע האָריזאָנטן" און אַ יידישע — „דער שטערן" פון קובישעוו.

די קאָרעספּאָנדענץ מיט פּוילן איז כּמעט איבערגעריסן געוואָרן. זעלטן ווען האָבן מיר דערהאַלטן בריוו פון שמחה גרינבוים, אברהם און פייוול פּשיקאָרסקי. איך האָב געשריבן ביים סוף פון דער מלחמה — מאַי 1945 — אַ בריוו צום מאַגיסטראַט פון ביאַלאַ־פּאָדלאַסק, אָנפרעגנדיק זיך וועגן מיינע נאָענטסטע. מען האָט מיר געענטפערט, אַז געבליבן זענען: גאָלדע בעליסאָן, יצחק קאָניער און עטלעכע נאַשעלסקער יידן.

אין אָנהייב 1946 האָבן מיר געקריגן אַ באָפעל צוצוגרייטן זיך אומצוקערן קיין פּוילן, אין די ראַמען פון דער פּוילישער רעפּאַטריאַציע. די רוסן האָבן אונדז באַצאָלט פּאַר אונדזער אַרבעט און מיר האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן אין וועג. מ׳האָט געקויפט מלבושים, געבאַקן סוכאַרעס א. אַ. וו.

אָנהייב חודש מערץ 1946 האָבן מיר זיך אויפגעזעצט אויף גוטע וואָגענען און געפאָרן אַ חודש צייט קיין פּוילן. אָנקומענדיק פּאַר פּשעמישל, האָבן זיך די נ.ק.וו.ד.־לייט מיט אונדז געזעגנט, צוגענומען די אַרבעטס־ביכלעך און דאָס רוסישע געלט אויסגעטוישט אויף פּוילישעס.

פון פּשעמישל האָט זיך אָנגעהויבן פּאַר אונדז אַ שלעכטער און ביטערער וועג. מיר זענען אַריבער אין אַ צווייטן צוג מיט ברייטע רעלסן אין וועלכן ס׳האָבן זיך געפונען אַ סך פּאָליאַקן, וועלכע זענען איבערגעפירט געוואָרן פון מזרח־גאַליציען נאָך אונטער־שלעזיען, אין דעם נייעם טייל פון פּוילן. ציווילע פּאָליאַקן האָבן אונדז געזידלט, געשאָלטן און אויך באַשאָסן. אַלע יידן האָבן זיך דאָן גרופּירט אין ספּעציעלע דריי וואָגאָנען, וועלכע זענען געווען באַשטימט נאָר ביז וואַרשע. אין מיין וואָגאָן זענען געווען: איך, מיט דער גאָנצער משפּחה, ווי אויך די משפּחות פון מיין שוואָגער יהודה און זיין שוועגערין חיה.

אונדזער צוג איז אָנגעקומען ביינאַכט קיין וואַרשע, סוף חודש אַפּריל 1946. אויף דער באַן־סטאַציע מיטן נאָמען „טאַוואַראָוו", און מיר זענען פּאַרבליבן אין די וואָגאָנעס 10 טעג. אויף צומאָרגנס נאָך אונדזער אָנקומען, האָבן מיר באַקומען עסן פון „רויטן קרייץ". מיר זענען כּמעט פון די ערשטע, וועלכע זענען צוריקגעקומען פון רוסלאַנד.

איך און מיין שוואָגער יהודה זענען אַוועק קיין פּראָגע צום אַלגעמיינעם יידישן קאָמיטעט, בכדי געוואָר צו ווערן וועגן אונדזערע נאָענטסטע און באַקאַנטע. דער קאָמיטעט האָט גלייך געשיקט פּאַר אונדז עסן, זיסוואָרג פּאַר די קינדער, און אויך אַ קראַנקן־שוועסטער אונדז אונטערצוזוכן. אַלע האָבן זיך געפרייט, דער עיקר, מיט אונדזערע קליינע קינדער.

גלייך נאָך דעם האָט אונדז דער יידישער קאָמיטעט באַשטימט אַ ווויגונג אין די באַראַקן פון געווען הכשרה־פונקט פון „החלוץ" אין גראָכאָוו (ביי וואַרשע). מיר האָבן פאַרלאָזט די וואַגאָנעס, אַריבער אין אונדזער נייעם פּלאַץ, דאָרט זענען מיר געווען ביז דעם חודש יולי 1946.

די ידיעות פון גרויסן חורבן האָבן אונדז אַלע דערשיטערט — איך בין געווען שטאַרק נידערגעשלאָגן און באַוויינט אַלע מיינע טייערע.

יעדן טאָג זענען מיר געגאַנגען קיין פּראָגע און ביים יידישן קאָמיטעט אויף טאַרגאָווע גאַס האָבן מיר זיך באַגעגנט מיט אונדזערע רעשטלעך. איינמאָל האָב איך און מיין מאַן זיך געטראָפן מיט גיטעלע ראָזענבערג (היינט אין שלעזינן), וועלכע האָט אונדז איבערגעגעבן דעם ערשטן גרוס פון מיין ברודער ישעיהו מאי, וועלכער איז געווען אין גיהנום פון אָשוויענטשים, און אַז ער געפינט זיך איצט אין מינכען. די ידיעה האָט אין מיר אַריינגעזעצט אַ נייע נשמה. כ׳האָב אָנגעהויבן צו אָטעמען פרייער.

שטאַרק דערמוטערט זענען מיר געווארן ווען מיר האָבן אין איין טאָג זיך געטראָפן אין יידישן קאָמיטעט מיטן סאָלדאַט פון דער יידישער בריגאַדע הענעך וואַרשאַווסקי (חנוך ורדי). מיר זענען גלייך געפאָרן קיין גראָכאָוו, און דאָרט האָט ער אונדז דערציילט וועגן די רעשטלעך פון אונדזער שטעטל, וועלכע געפינען זיך אין פאַרשידענע טיילן פון פוילן, און אויך געראַטן וועגן אונדזער וויייטערדיקן לעבן.

סוף יולי 1946 זענען מיר אַוועק פון פוילן דורך טשעכן און אָנגעקומען אין פליטים־קעמפּ באַד־עבענזע (עסטרייך). דאָרט האָב איך געבוירן מיין זון און באַקומען דעם ערשטן בריוו פון מיין ברודער ישעיהו.

אין עבענזע איז די לאַגע געווען אַ שלעכטע, און נאָך דריי חדשים זענען מיר אָנגעקומען אין ד. פּ.־קעמפּ אַנסבאַך, דייטשלאַנד (אַמעריקאַנער זאָנע), וווּ מיר זענען געווען צוויי יאָר. אין אָנהייב 1949 האָבן מיר פאַרלאָזט דייטשלאַנד, און דורך פראַנקרייך, אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל מיט דער שיף „נגבה". דאָ הייבט זיך אָן אַ פרישער בלאַט אין אונדזער לעבן.

אריה יגודה
(כפר חסידים)

בשעת החורבן

נולדתי בסרוצק. בפרוץ מלחמת העולם השניה הייתי בן 17 והשתייכתי ל„השומר הצעיר". בזמן שהעיירה הופצצה, התחבאנו במרתף. באותו זמן נפלה פצצה למרתף והרגה 70 איש, רובם יהודים.

המשפחה שלי ברחה בעגלה בכיוון מינסק־מזוביצק, אחרי זה לורשה. נמצאנו אצל דודי שהיה גר בורשה, רחוב טברדה 8. בעת שהתחילה הפצצת ורשה עברנו לרחוב צ׳פלה 22. כל ורשה בערה ולא ידענו כבר לאן לברוח. לאחותי היה ילד קטן וזה בלבל אותנו. אני זוכר שהיינו אחרי זה במרתף אשר ברחוב שנגה 66 לילה שלם.

בזמן שהגרמנים כבשו את ורשה, חזרנו לסרוצק. הדירה שלנו היתה תפוסה על ידי הגרמנים וכל הספרים — ש״ס, פוסקים וכו׳ קרועים ומושחתים.

ביום אחד התאספו כל היהודים לפקודת הגרמנים בבית הכנסת הגדול. את הצעירים שלחו לעבודת פרך לגרמניה, כמה מהם נרצחו בדרך ואחדים הצליחו לברוח לרוסיה.

היה זה יום ערב חנוכה, כאשר הגרמנים פקדו על כל היהודים להתאסף בשוק. לא הרשו לקחת אתם מטען כל שהוא. כל אחד לקח מה שרק הספיק לתפוס בחפזון. אבי לא לן אותו לילה בבית, כי איחר את השעה המשטרתית (7 בערב). הגרמנים הובילו אותנו לנשלסק וסגרו אותנו למשך כל הלילה בבית־הכנסת. היו כל מיני התעללויות: בחרו קבוצת אנשים וציוו עליהם לעמוד ליד קיר בית־הכנסת, לרקוד, לשיר ולגרד את הקירות בצפורנים.

למחרת בבוקר הריצו אותנו בלווית מכות לתחנת הרכבת ושם שדדו אותנו. מי שלא מסר מרצונו את כספו ואחרי זה נמצא אצלו, הופשט כולו והושלך לתוך שלוליות מים קרים. רצו בזה האופן להפחיד אותנו, בכדי שנמסור להם מה שהיה לנו.

הסיעו אותנו ללוקוב בקרונות סגורים. לא היתה טיפת מים ואנשים לקקו את הטל מהשמשות.

הקהילה בלוקוב לא יכלה לשכן את כולנו, ולכן חלק מאתנו נסע לביאלה, אחרים למוריץ׳ ואנחנו הועברנו בעגלות לקוצק. שבועיים ימים הייתי בקוצק, אחרי זה נסעתי לביאלה ושם התחלתי לעבוד בשוצפוליציי, אליה הופניתי על

ידי הקהילה. בעד העבודה קבלתי מדי יום ביומו חצי ק"ג לחם. בהתחלה עבדתי במטבח, אחרי זה בסוסים. גרתי ברחוב גרבנובסקי 28.

בעת שהגיטו בביאלה חוסל בסוף חודש ספטמבר 1942, העברנו אנחנו, 300 יהודים, מהשוצפוליציי ל־ס. ד.. „פארפלעגונגס־לאגער" (מחנה הספקה של ה־ס. ד.), אשר בתחומי הקסרקטינים הצבאיים של ביאלה.

חליתי אז בטיפוס. במשך חמישה ימים הלכתי לעבודה עם חום גבוה של 40°, כי לו ידעו שהנני חולה טיפוס, היו יורים בי במקום. אחרי חמישה ימים הוכרחתי לשכב בצריף, כי לא יכולתי לעמוד על רגלי. אחרי כמה ימים ציוו על כולם להתאסף בכדי לעבור למחנה אחר ואמרו שאם מי שהוא חולה, יכול להישאר. הרגשתי בסכנה ולמרות חולשתי התרוממתי והתלבשתי. אחדים נסו להתחבא ומי שנתפס במחבוא, נורה בו במקום. בצריף נשארו כ־60 חולים, ואותם רצחו. הגרמנים ציוו עלינו להסתדר בשביעיות בטור אחד.

בראש הטור רכב קצין ס.ד. על סוס. בצדדים צעדו חילי ה„וורמאכט". לשאלתנו: „לאן אנו הולכים", הם ענו, ש„מובילים אותנו למחנה אשר ממנו כבר לא נברח". הסתכלנו וראינו שמאחורינו מתנהלת כבודה שלמה של עגלות עם מעדרים ואתים. אחד מבני עירנו ישראל רוזינאק התחיל ראשון לברוח וירו אחריו, אבל לא הצליחו לפגוע בו — והוא הספיק לחדור לתוך היער. המצב היה כזה שהחיילים יכלו לירות רק מצד אחד, כי אילו ירו משני הצדדים יכלו אחדים מהם להיפגע. אינני יודע, מי צעק הראשון „הוררה", אבל לפתע פתאום כולם הרימו צעקה והתחילו לברוח. אני הייתי מאוד חולה, אבל גם כן ברחתי. הרוב המכריע ברח לצד ימין ולעברו ירו הגרמנים. אני ברחתי לצד שמאל והגעתי ליער.

ביער פגשתי אחד מהבורחים שהיה כולו ערום. נתתי לו חלק ממלבושי. נכנסנו לבית אכרה אחת ובקשנו קצת מים. „ברחו — צעקה — אני מפחדת". בבית שני אכרה אחת נתנה לנו פרוסת לחם ואמרה, כי בשדה ישנן ערמות שחת, ושאנחנו יכולים שם להסתתר. שכבנו בתוך השחת כששני ז'נדארמים מחפשים אותנו בסביבה הקרובה ושואלים את האכרים אם ראו יהודים. למזלנו אף אחד לא ראה אותנו, והאכרים סבבו ראשיהם לאות שלילה. בלילה הלכנו לחפש מזון בבקתות האכרים. אכרה אחת ברחה מהבית בעת שראתה אותנו, אבל בבקתה השניה גר כפי הנראה אכר הגון, כי בשעה שפתחתי את הדלת אמר לא להכנס, משום שאנשים זרים נמצאים אצלו, הרשה לנו להסתדר במתבן שלו והביא לנו אחרי זה מרק מתפוחי אדמה. הוא הביא אותנו עד לכביש והראה לנו את הדרך למזריץ'. בשלוש בלילה הגענו למזריץ' והתגנבנו בחשאי לתוך הגיטו. היה זה מיד אחרי החיסול והפחד תקף אותנו למראה העזובה. דלתות וחלונות שבורים,

נוצות ברחובות ונדמה היה שלא נותרה אף נפש חיה אחת. היה זה באוקטובר 1942. ראינו אור בבית אחד. דפקנו בדלת, בחדר צר שכבו כמה חולי טיפוס ולמרות זאת נשארנו שם עד הבוקר. הגיטו במזריץ' טרם חוסל סופית והיו בו עוד הרבה יהודים. פנינו לקהילה והתחלנו לעבוד במחסן רהיטים, אשר נשדדו מבתי היהודים ורוכזו על ידי הגרמנים בבנין בית הכנסת הגדול. עבדתי שם תמורת ½ ק"ג לחם ליום, אבל היתה אפשרות לצאת בחשאי מהגיטו ולקנות לחם אצל האופה הפולני. פחדנו כל הזמן מהחיסול ותכננו תוכנית איך לברוח אל היער. פעם יצאנו חבורה שלמה מהגיטו מזוינים בקרדומים, "לא נכנע לגויים" היתה סיסמתנו. פתאום שמענו "עמוד" ויריות. ברחנו שנית אל הגיטו. לננו בבונקרים והחלטנו לא לצאת יותר לעבודה, אלא אם תהיה אפשרות לברוח. ב־1 במאי 1943 בשעה 7 בבוקר עת התאספנו בכדי לצאת לעבודה מחוץ לגיטו, הותקפנו על ידי משמרות חזקים של אנשי הס. ס. היבלנו לתחנת הרכבת ונסגרנו בתוך קרונות המסע.

כמה אלפים יהודים נסענו בקרונות המשא הסגורים, בלי מים, לחם וכו'. היתה זו דרך איומה. ראיתי איך האנשים שתו את מי רגליהם. בקרון אחד שברו את הדלת וקפצו החוצה. ירו אחריהם. בקרון שלנו התאמצו כמה אנשים לקפוץ החוצה בעד אשנב פתוח. הרבה מתו בדרך. אחרי שהגענו למאידנק נקבעתי לעשיריה שמתפקידה היה לסלק את הגוויות מהקרונות. היו שם 80—70 גוויות. זהב וכסף היו פזורים על האדמה ואף אחד לא שם לב לזה. הגוויות כוסו בניר זפת. אחרי הסלקציה קבלתי תו עם מספר, אותו תליתי על החזה וליד הזרוע הימנית. הייתי בשדה השלישי בבלוק מס' 3. רע מאוד היה במאידנק. מפקד בשלוש בלילה. מ־50 אנשים אשר יצאו בבוקר לעבודה נפלו עד הצהרים שלושה קרבנות. תמיד קבלנו מכות. הקאפו היה אכזר, פושע פלילי גרמני. מי שנפל מרוב חולשה, עלה הוא בכל כבדו על צוארו וחנק אותו עד המות. לא היה מקום שקט — בכל מקום הכו והכו. הביאו אותנו למגרש בניה, נתנו לנו מסמרים ודרשו מאתנו לכופפם ולישרם — זו היתה העבודה. אז הגיעו אלינו הרבה טרנספורטים עם יהודים מהגיטו הורשאי.

ב־6 ביולי 1943 העבירו אותי למחנה בסקרז'יסקו־קאמינני, היו שם כ־10000 אנשים, גברים ונשים. חלק מהם היה שם מזמן, ואלה היו מלובשים היטב, כי הספיקו לקחת אתם משהו מהבית. אנחנו ממאידנק, היינו קרועים ובלויים — פרוסת לחם היתה בשבילנו אוצר והתנפלנו על כל אוכל. בסקרזיסקו־קאמינני היה ביח"ר לתחמושת בו היו שלוש מחלקות א, ב, ג. אני נתקבלתי למחלקה א, אשר הייתה הקלה ביותר, ושם הכינונו תרמילים לרובים. מחלקה ג היתה הגרועה

ביותר. שם מתו רבים מצהבת. כולם עבדו שם בלי מסכות ובלי כפפות, והגזים הרעילו את האנשים. מנהל המחנה נקרא בשם קינמן. היה שמן וגבן. הרבה יהודים נרצחו בידי גוי אחד בשם וויצ'יק. חליתי ולא יכולתי להתהלך. ידעתי שאיירה, משום שלא הייתי מסוגל לעבוד, ולכן התחבאתי. הציל אותי רופא צעיר בשם ניקלברג, אשר היה מנתח טוב. הוא נתח אותי ושוב יכולתי לעבוד. רציתי לברוח מהמחנה הזה, אבל לא הצלחתי. כמה מאתנו רצו לברוח אל היער הסמוך, בדקתי בקפדנות איך שומרים עלינו, ואז נוכחתי שלא נצליח.

אחד ברח ובעת שנתפס, הוצא מיד להורג לעיני כולנו. המשטרה היהודית עזרה לשמור עלינו.

העבודה במחלקות נמשכה בשלוש משמרות. היום הראשון היה חפשי מהעבודה. האוכל היה רע מאוד. 400 גרם לחם וליטר מרק עם „לביבות" של תפוחי אדמה לארוחת צהרים. כל מי שהיה בידו קצת כסף יכול היה לקנות משהו נוסף. בביהח"ר עבדו פולנים מהסביבה ואלה הבריחו לתוך המחנה עדשים. היהודים קנו את העדשים, בשלו ומכרו מנות, מנות בקופסאות. מי שהיה יכול לקנות מנה כזאת, לא רעב כאחרים. מקום העבודה הגרוע ביותר היה במחלקת הגלוון, שנוהלה ע"י הרוצח וויצ'יק. מי שהחזיק שם מעמד יותר מחדשיים ולא מת, סימן, כך אנו היינו רגילים לומר, שנס קרה פה. סקרז'יסקו־קאמיננה היה בעצם מחנה עבודה, בית החרושת נקרא בשם „הסאג".

ב־1 באוגוסט 1944, פינו אותנו מסקרז'יסקו־קאמיננה. כמה ימים נסענו בקרונות סגורים והגענו לבוכנוולד. שם שהינו בהסגר במשך 8 ימים. המוכשרים לעבודה קבלו זריקות. קבלנו בגדים אחרים והתרחצנו. ישנו במחנה אוהלים. בהגיענו למקום הזה, הופיע איזה אסיר אדמוני ורזה והוא חקר אותנו אם בתוכנו נמצאים מי שהיו שוטרים יהודים או קאפו. הצבענו על כמה מהם ומיד נעלמו מהאופק.

פגשתי את האדמוני הנ"ל אחרי המלחמה, אולם איני יודע את שמו. הוא עשה למעננו הכל מה שהיה ביכלתו: נתן לנו לחם לאכול ובגד ללבוש.

אחרי ההסגר הנ"ל הובלנו לשיבין ע"י לייפציג. היה זה כפר וגרנו בצריפים. עבדתי בבי חרושת לייצור נשק נגד טנקים. בתי החרושת נמצאו במרחק של 2 ק"מ מהמחנה. העבודה התנהלה בשתי משמרות של 10 שעות כל אחת. אני עבדתי במחלקת התעבורה. שיבין היה מחנה ריכוז. קבלנו בגדי אסירים, בגדי פסים (בסקרז'יסקו־קאמיננה היינו מלובשים בבגדים רגילים). מפקדים התקיימו בבוקר ובערב. לעבודה יצאנו בשעה 6 בבוקר, הובילו אותנו אנשי ס. ס. צעירים והכו אותנו בעד כל דבר. אחרי העבודה נחנו על מטות הקרשים.

בכל אולם עשרות אנשים. אף פעם לא היינו שבעים. קבלנו מעט לחם, כמה תפוחי אדמה וסלק לארוחת צהרים. בערב קבלנו קצת חמאה, מרגרינה או מרמלדה. התלוננו תכופות על האוכל.

באותו הזמן הגיע משלוח־טרנספורט עם יהודים מהונגריה. אלה התגוררו לחוד ואמרו שהאוכל מספיק להם. אחרי זמן מה הם גוועו ונפלו כזבובים — לא היה מאחוריהם מחנה מאידנק, לא היו רגילים לסבל כזה. בין יהודי הונגריה היו הרבה דתיים, כולם דברו הונגרית, לא ידעו אידיש ולא יכלנו להדבר אתם.

מנהל בית החרושת היה פילץ. הוא בדק את העבודה ולא פעם הרביץ מכות נמרצות. האומן שלי נקרא פוגל — לא היה מהגרועים. ראש הבלוק היה יהודי הגון ושמו זינגר.

חברי הקרובים ביותר היו: מיאטק ארטמן מורשה, יאנק אנמן מוולוצלבק, פישל קלינגר, פיבל שורץ מבילה־פודלסק, אשר עבד אתי יחד בשוצפוליציי.

זמן מועט לפני הפנוי של מחנה שיבין, קרתה התפוצצות אדירה בבית החרושת. ההתפוצצות היתה כה חזקה שרסיסים פגעו במחנה המגורים שלנו אשר היה מרוחק מבית החרושת 2 ק״מ. מכבי אש הגיעו אפילו מברלין, כי המחסנים והמרתפים היו מלאים בתחמושת וחמרי נפץ. רבים מאלה שעבדו במשמרת לילה אבדו. אנשי ס. ס. פחדו שמא המחנה שלנו יעוף באויר ולכך הוציאו אותנו אל השדה הפתוח. אמרו אז שההתפוצצות היא תוצאה מפעולות סבוטז׳ה מאורגנת ע״י כמה אסירים.

שקמנו מחדש את בית החרושת, אבל לא ייצרנו יותר נשק כמקודם. באפריל 1945 חליתי. הצלחנו להשיג גרעינים ואפינו אותם במחנה אחרי העבודה. היה חם מאוד ואני יצאתי מחומם החוצה. התקררתי וקבלתי ברונכיטיס קשה. חוץ מזה חליתי בעיני ופרחה לי שושנה על הפנים. היה אצלנו רופא, יהודי הונגרי, אשר טיפל בי.

ב־12 באפריל 1945 הוצאנו ממחנה שיבין והעברנו לטרזינשטט.

הנסיעה בקרונות סגורים ארכה שמונה ימים, בלי מים, בלי לחם, ובלוויית הפצצות. בטרזינשטט קבלו אותנו היהודים יפה. תיכף עם הגיענו למקום קיבל כל אחד חתיכת סוכר. היתה שם עיר שלמה. אלה אשר היו שם הרבה זמן גרו בדירות, לנו נתנו צריפים.

לא עבדנו, שכבנו בצריפים וחכינו לאלה אשר יבואו להובילנו למוות. לא קווינו שנחזיק מעמד.

בעצם אינני זוכר הרבה מאותה התקופה, משום שהייתי חלוש וחולה אנוש.

אלינו באו יהודים אשר דברו רק גרמנית. ראיתי שם כסף יהודי אשר בו היתה טבועה דמות משה רבנו ושני לוחות הברית.

הגרמנים הוציאו את הכסף הזה, בכדי שהיהודים לא יוכלו לקנות מאומה מחוץ לגיטו.

הרוסים שכבשו את המקום, שחררו אותנו.

דרכי למדינת ישראל

אחרי השחרור לקחו אותי לבית החולים, אבל כעבור כמה ימים השתדלתי לעזוב אותו, משום שרווחה השמועה, כי עכשיו אפשר לנסוע לארץ־ישראל ויותר מאוחר אי־אפשר יהיה לעזוב את האזור הרוסי. עזבתי את טרזינשטט ב־10 במאי 1945.

המשלוח היה מאורגן ע"י הג'וינט. נסעתי אז ללנדסברג איפה שהיו קרוב לעשרת אלפים אנשים. גרנו בקסרקטינים גרמניים, קבלנו תלושי מזון, אותם אפשר היה למכור מחוץ למחנה. הייתי בלנדסברג כמה חדשים. אחרי זה העבירו אותי לבד־נויה־ים ומשם לברגן־בלזן.

הבריגדה היהודית העבירה קבוצות יהודים דרך הגבול הגרמני־הולנדי. אותנו הובילו שני חיילים לחורשה אחת אשר מעברה השני היו צריכים לחכות לנו אוטובוסים. היה הסכם עם משמר הגבול ההולנדי לאפשר לנו את המעבר. איני יודע איך זה קרה שנפלו לידי האנגלים. חיילי הבריגדה היהודית הצליחו להמלט. אותנו הכניסו האנגלים לבית סוהר ושם ישבנו תקופה של שלשה חדשים.

בששת הימים הראשונים ישב כל אחד בתא מיוחד, ואחרי זה היינו במחנה סדבורן יחד עם פושעים היטלריסטיים. היה שם קרופ והמזכירה של היטלר. האוכל היה יותר גרוע מאשר אצל הגרמנים. ההיטלריסטים קבלו חבילות ואנחנו היינו מבודדים מהעולם. אלה מהבריגדה לא ידעו זמן רב את מקומנו. האנגלים רצו להכריח אותנו להודות שהובלנו ע"י אנשי הבריגדה, אולם אנחנו אמרנו שאיננו מכירים אחד את השני ושכל אחד על אחריותו הוא חפש את קרוביו. אנגלי אחד איים עלי בפגיונו וצעק: „אמור את האמת!" ירדתי באותם שלושת החדשים 16 ק"ג, כי במשך כל אותו הזמן לא חממנו את רגלינו. גרנו בבתי פח עם רצפת בטון.

הצלב האדום לקח אותנו אחרי זה לברגן בלזן. הגעתי ארצה בעליה ב' במרץ 1947.

(תרגום מפולנית ח. ו.)

אַלטער גרינבוים
(תל־אביב)

אין די ערשטע טעג...

ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די מלחמה זענען מיר געווען אין לעגיאָנאָווע צוזאַמען מיט אַ סך יידישע פאַמיליעס, צוליב דעם וואָס עס האָט זיך אין סעראָצק אָפּגעשטעלט די מעגלעכקייט צו פאָרדינען. באַלד אין ערשטן טאָג זענען געפלויגן עראָפּלאַנען איבערן שטעטל. 7.30 האָט געערעדט פרעזידענט מאָשטשיצקי, אַז די דייטשן זענען באַפאַלן פוילן. די בהלה איז געווען גרויס. מ׳האָט גלייך אויפ־געהערט צו אַרבעטן, און יעדן אָוונט זענען מיר געגאַנגען אויף שמירה צו היטן די באַן־ליניעס און די מיליטעריש קאָשאַרן — די באַפעלן וועגן דעם זענען געקומען פון דער פאָליציי.

אין איין טאָג ווען כ׳בין אַוועק היטן די באַן־רעלסן אַרום לעגיאָנאָווע, איז צו מיר צו אַ פאָליציאַנט מיט געווער אין האַנט און געמאָלדן, אַז איך מוז מיט דעם נאָענטסטן צוג אַוועק פון לעגיאָנאָווע. אויף מיין בקשה, אַז איך וויל זיך זען מיט מיינע עלטערן, האָט ער מיר געמאָלדן, אַז פאַר אָפּזאָגן זיך, האָט ער אַ באַפעל צו שיסן. איך בין געווען געצוווונגען אַרויפצוגיין אויפן צוג, וואָס איז געפאָרן אין דער ריכטונג פון מזרח.

האָבנדיק דעם חוב, אַז איך האָב איבערגעלאָזט מיינע קרובים אָן אַ ידיעה, האָב איך באַשלאָסן מיט נאָך דריי מענטשן צו אַנטלויפן. אין פראַגע, ווען דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט, זענען מיר אַרויסגעשפרונגען פון וואַגאָן, וועלנדיק צוקומען צו מיין שוועסטער אסתר, וועלכע האָט געווויינט אויף ראָבינאָ מייזעלסאָ גאָס אין וואַרשע, כדי אָנצובינדן דעם קאָנטאַקט מיט מיינע עלטערן און דער פרוי אין לעגיאָנאָווע.

וואַנדערנדיק אין פראַגע אין דער פינצטער, האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן אויף אַ מיליטערישער זאָנע. מיר זענען פאַרהאַלטן געוואָרן, און מיר האָבן געהערט, אַז זיי האָבן אונדז אָנגענומען פאַר דייטשע שפּיאָנען און באַשלאָסן אונדז צו שיסן. צו אונדז איז צוגעקומען אַ פּוילישער אָפּיציר, לעגיטימירט און אויסגע־כּרעגט אַלע פּרטים. אָזוי ווי ער האָט פעסטגעשטעלט, אַז מיר אַלע זענען יידן און געבוירענע אין די שטעט, וואָס מיר האָבן געמאָלדן, און מיר זענען נישט קיין שפּיאָנען, האָט ער באַשלאָסן אונדז צו האַלטן ביז עס וועט ליכטיק ווערן, און דערנאָך אונדז דערלויבן אַריינצוגיין קיין וואַרשע. אָנקומענדיק צו דער

שוועסטער אויף ראַבינאַ מייזעלסאַ גאַס, האָב איך געטראָפן דעם שוואָגער, די שוועסטער און קינד אין שטוב. איך האָב זיי אַלץ דערציילט, גלייך האָבן מיר געהערט ווי דער שטאָט־פרעזידענט סטאַזשינסקי רעדט דורך דעם ראַדיאָ, אַז ווַארשע וועט זיך פאַרטיידיקן ביזן לעצטן טראָפן בלוט דורך פאַליאַקן און יידן. ער רופט אַלע מענער זיך שטעלן אין דינסט פון די פאַרטיידיקער. זייענדיק איינער אַליין, האָב איך זיך באַלד צוגעשטעלט צו דער פאַרטיידיקונג. מיין אויפ־גאַבע איז געווען נאָך יעדן עראָפלאַן, וואָס איז דורכגעפלויגן, אַרויפצולויפן אויפן דאַך און אַראָפווארפן די צינד־באָמבעס אויף די גאַס.

כּאַר ראש־השנה האָט דער געראר רבי אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף, אַז מ׳זאָל דאַוונען מיט כוונה, אַז מ׳זאָל קאָנען יום־כיפור דאַוונען אין גער, און — אַז די דייטשן זאָלן האָבן אַ מפלה. גער איז דעמאָלט געווען פאַרנומען דורך די דייטשן. די דייטשן, דערווויסנדיק זיך פון דעם אויפרוף, האָבן ספּעציעל באָמ־באַרדירט דאָס יידישע קוואַרטאַל בעת ראש־השנה. דער שווערסטער פאַל איז געווען ראש־השנה אין דער פרי 7.30, אַרויסגייענדיק פונעם טויער האָב איך דערזען איינס פון די שרעקלעכסטע בילדער. דער גאַנצער דורכגאַנגס־הויף נאַלעווקי 39 איז געלעגן אין חורבות, הונדערטער יידן זענען געשטאַנען בייַ די חורבות און וויינענדיק געזוכט זייערע משפחות. אין דעם מאָמענט האָב איך באַמערקט ווי אַ ייִד איז געשטאַנען אַנגעטאָן בלויז אין אַ נאַכט־העמד און גע־האַלטן אַ פּאַרברענט קינד אויף זיינע הענט, שרייענדיק אין פאַרצווייפלונג: „גאָט, זע מיין קינד!״

די געשרייען האָבן געדויערט דעם גאַנצן ראש־השנה ביז פאַרנאַכט. די איינציקע דערנערונג, וואָס עס איז געווען ביי מיר, מיין שוועסטער, מאַן און קינד, איז באַשטאַנען פון אַ פושקע זויערע אוגערקעס, וואָס מ׳האָט אויפגעקליבן ביי אַן אויפגעריסענער פאַבריק פון קאָנסערוון אויף אַ נאָענטער גאַס נעבן הונ־דערטער געהרגעטע פון די דייטשע עראָפלאַנען.

איינמאָל אין אַ מיטוואָך, באַלד פרי, נאָך 4 וואָכן פון דער באָמבאַרדירונג, איז געווארן שטיל. איך בין אַרויס אויף דער זאַמענהאָף־גאַס און באַמערקט ווי הונדערטער מענטשן לויפן אין גאַס און שרייען, אַז דער קריג האָט זיך געענדיקט...

פון צייט צו צייט איז דורכגעפאָרן אַן עראָפלאַן פון רויטן קרייץ. באַלד נאָכ־מיטאָג האָבן זיך באַוויזן אויפרופן פון אַ קאָמיטעט, אַז אַזוי ווי ווַארשע איז געבליבן אָן עלעקטרי, אָן וואַסער און אָן ברויט, זענען זיי געווען געצוווּנגען זיך אונטערצוגעבן דער דייטשער אַרמיי.

לייענעדיק די ידיעה, האָבן זיך באַלד הונדערטער יידן געריסן די האָר פון קאָפּ.

אַזוי בין איך געווען ביז ערב סוכות און שפּעטער האָבן די דייטשן דורך פּלאַקאַטן געמאָלדן, אַז יעדער, וואָס איז פון אויסער ווארשע, זאָל קומען נעמען אַ דערלויבענישׂ אויפן פּלאַץ מאַרשאַלקאַ פּילסודסקיגאָ, וועט ער קאָנען צוריקגיין אַהיים. גייענדיק דורך די נאַלעווקעס האָב איך באַמערקט אַ שוידערלעכע זאַך: אַ דייטשער לאַסט־אויטאָ האָט זיך אָפּגעשטעלט און צענדליקער באַוואָפנטע דייטשן האָבן אָפּגעשלאָסן די גאַס און יעדן ייד מיט אַ בארד אַרויפּגעשלעפּט אויפן אויטאָ ביי דער בארד. מיך האָב זיי נישט געטשעפּעט, ווייל איך בין געווען ראַזירט.

אָנקומענדיק אויפן פּלאַץ פּילסודסקיגאָ, ווו ס׳האָבן זיך געפונען טויזנטער מענטשן, איז געווארן געמאָלדן דורכן ראַדיאָ־הילכער אויף פּויליש און דייטש: „אַכטונג! פּוילישע בירגער! ביטע שטיין בלייבן אויף זיין פּלאַץ, גלייך קומט פאָר דער אַרייַנמאַרש פון די דייטשע כוחות קיין וואַרשע.". איך בין פונקט געשטאַנען לעבן די צוועלף טויערן, נישט ווייט פון מיר איז פאַרפאָרן אַ לאַסט־אויטאָ און איך האָב געזען ווי מ׳האָט געעפּנט אַלע פיר זייטן, וואָס זענען געווען באַדעקט מיט דיוואַנען, און מ׳האָט גלייך אַרויסגעפירט אַן אַלטן דייטשן געוועראַל פאַר וועמען ס׳האָבן אָנגעהויבן דורכמאַרשירן אַלע פאַרמאַציעס פון דייטשישן מיליטער. דער פאַראַד האָט געדויערט פון 10 ביז 3 נאָך מיטיק. נאָך דעם איז גלייך געמאָלדן געווארן דורך ראַדיאָ־הילכערס, אַז ספּעציעלע דערלויבענישן דאַרפן נאָר די וואָס האָבן מאַשינען, אָבער נישט — פוסגייער.

קומענדיק צוריק צו דער שוועסטער אויף ראַבינאָ מייזעלסאָ־גאַס, האָב איך זיך געזעגנט מיט איר, שוואָגער און קינד און אָנגעהויבן גיין צו פוס קיין לעגיאָנאָווע. מיין ערשטע באַגעגעניש מיט די דייטשן איז געווען אין פּעלצאָוויזנע. נעבן דער אַלטער שול, וואָס איז געשטאַנען לעבן שאָסיי (אַ האָלצערנע געביידע) איז געווען אַ מיליטערישע פאַרצוימונג. עס האָבן זיך דאָרט אָנגעזאַמלט הונדערטער מענטשן און געווארט אַז מ׳זאָל קאָנען דורכגיין.

וואַרטנדיק האָט זיך דערנענטערט אַ געלער נידעריקער דייטש און אויסגערופן: — „זינד היר יודן?"! יעדער איינער, האָט מורא געהאַט צו ענטפערן. אַ פאָליאַק, וועלכער האָט געווארט צוזאַמען מיט אונדז, האָט געענטפערט „יאַ וואָל!" דער דייטש האָט געמאָלדן, אַז אַלע יידן וועלן טויטגעשלאָגן ווערן. איך האָב פאַרשטאַנען דעם ביטערן גורל וואָס דערווארט אונדז.

אין אַ געוויסן מאָמענט האָט זיך באַוויזן אַ דייטשער אָפיציר און געפרעגט,

צי אַלע באַזיצן פּערזענלעכע דאָקומענטן. יעדער איז געוואָרן קאָנטראָלירט און אַדורכגעלאָזט די פאַרצוימונג.

איך האָב געוואַנדערט מיטן שאָסיי ביז לעגיאָנאָווע. ס׳האָבן דאָרט געוואַרט הונדערטער פאַמיליעס אויף זייערע נאָענטסטע. צווישן זיי אויך מיינע עלטערן און פרוי. זיי האָבן זיך שוין נישט געקאָנט פאָרשטעלן אַז איך לעב. אין לעגיאָ־נאָווע בין איך געווען אַ פּאָר טעג, אַרבעטן האָט מען נישט געקאָנט ווייל מ׳האָט זיך נישט געקאָנט באַוועגן אין דער גאַס, מען האָט יעדן מענטש געכאַפּט אויף אַרבעט.

אין אַ געוויסן טאָג בין איך געגאַנגען צו מיין פאָטער, וואָס האָט געוווינט אויף שענקיעוויטשאַ־גאַס 4 אין אַ פראָנט געוועלב. אין דעם מאָמענט זענען אַריין צוויי באַוואָפנטע דייטשן. דערזעענדיק מיין פאָטער מיט אַ באָרד האָט איינער אַ געשריי געטאָן: „יודע!" און גלייך מיט כוח אַ שפּיי געטאָן מיין פאָטער אין פּנים אַריין, און אַוועק. מיין פאָטער און מוטער האָבן זיך יאָמערלעך צעוויינט; איך בין געוואָרן שרעקלעך גערירט, פילנדיק וואָס אונדז דערוואַרט. אין עטלעכע טעג אַרום, בערך אַ וואָך נאָך סוכות, איז אָנגעקומען מיין ברודער נחמיה, וועלכער איז געווען מאָביליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי אין דער גאַנצער צייט פון קריג. אַזוי ווי ס׳זענען נישט געבליבן קיין גוטע אויסזיכטן, האָבן מיר גענומען דעם וועג קיין מזרח.

מיינע עלטערן, צעבראָכענע מענטשן, האָבן באַשלאָסן בלייבן אויפן פּלאַץ, און — ווי דער גורל וועט מיט זיי מאַכן. נישט קאָנענדיק צוקוקן דעם פּיין פון אונדזערע עלטערן, האָט מיין שוועסטער מלכה באַשלאָסן צו בלייבן מיט זיי.

איך, מיין פרוי, מיין ברודער נחמיה און שוועסטער מרים, האָבן געמאַכט קליינע פּעקלעך און אונדזער אַלטע מוטער און שוועסטער האָבן אונדז באַגלייט עטלעכע קילאָמעטער. די האַרצרייסנדיקע געשרייען פון דער מוטער און שוועס־טער און פאָטער איז אוממעגלעך צו פאַרגעסן דאָס גאַנצע לעבן. און אַזוי האָבן מיר געוואַנדערט: געגאַנגען זענען מיר נאָר ביינאַכט, בייטאָג זענען מיר געלעגן אין די וועלדער, אויפן וועג האָבן מיר זיך געטראָפן מיט הונדערטער יידן, אָבער אַלע זענען געגאַנגען אין קליינע גרופּן מורא־האָבנדיק, אַז מען זאָל נישט ווערן דערשאָסן פון די דייטשן. מיר האָבן זיך אָנגעטראָפן מיט פּאָליאַקן און פאָלקס־דייטשן, פון וועלכע מיר האָבן געהאַט גרויסע צרות. מיר זענען דורך ראַדזימין, דורכגעגאַנגען די אַלטע יידישע שטאָט ווישקאָוו, וועלכע איז געלעגן פולשטענדיק אין חורבות. ס׳איז דאָרט נאָר געבליבן די קאַטוילישע קירכע. מיר זענען אויך

דרוכגעגאַנגען יאַדאָוע און זיך דערקליבן ביז צו דער טרויעריקער באַן־סטאַציע מאַלקין, וואָס איז באַקאַנט מיט די גרוילעכע מעשים פון דעם שונא.

דערנענטערנדיק זיך צו דער סטאַציע מאַלקין, האָט אונדז געטראָפן אַ פאַליאַק אוֹן גלייך געמאַלדן, אַז יידן זאָלן זיך ראַטעוון און נישט גיין צו דער סטאַציע, ווייל מ׳דערשיסט דאָרט אַלע. באַלד האָבן מיר באַמערקט ווי צענדליקער דייטשן מיט הינט דערנענטערן זיך צו אונדז און שרייען: „שטיין בלייבן! די הענט אין דער הויך!" אין אַזאַ לאַגע האָט דער פאַליאַק אונדז געראַטן נישט צו אַנטלויפן, ווייל מ׳וועט אונדז סיי ווי כאָפן. איינער האָט זיך לאַנגזאַם אַרײַנגע־שאָרט אין וואַלד. אין דעם מאָמענט זענען מיר שוין געווען אַרומגערינגלט פון די דייטשן, וועלכע האָבן געשריגן, „יידן פאָרויס!" און מיר האָבן אַרײַנמאָרשירט צוויף דער סטאַציע. דאָרט זענען געשטאַנען דייטשן און האָבן פון אונדז געלאַכט: „פרישע יידן!" ס׳זענען געווען אַ סך יידן אין אַ פאַרצוימטן פלאַץ מיט אַ הויכן הילצערנעם פלויט. מ׳האָט געמאַלדן, אַז ווער ס׳האָט געלט און געווער, זאָל עס גלייך אײַבערגעבן, ווען נישט ווערט ער טויט געשלאָגן. גלייך נאָך דעם האָט מען אָפּגעטיילט מענער און פרויען און באַפוילן, אַז אַלע מענער זאָלן זיך אויסטאָן כּולשטענדיק נאַקעט. אַלע אונדזערע מלבושים זענען געווען ברודיק פון ווײַג. יעדע זאַך, וואָס האָט נאָר געהאַט אַ גוטן אויסזען האָבן זיי צוגענומען. אַזוי ווי מיין ברודער נחמיה האָט אויסגעטאָן זיין גוטן מאַנטל, האָט אַ דייטש אים אָנגעמאָסטן און פאַרשווינדן מיט אים.

דערנאָך האָט מען געהייסן שנעל אָנטאָן די געבליבענע זאַכן און אונדז אַרײַנגעפירט אַרבעטן אויף דער באַמבאַרדירטער סטאַציע, געטיילט אויף פאַר־שידענע גרופּן. איך בין אַרײַנגעפאַלן אין אַ גרופּע צו טראָגן רעלסן. דאָביי האָט מען געהייסן זינגען און לוסטיק זיין. פלוצלינג האָט מען באַפוילן, אַז מ׳זאָל זיי גלייך אַראָפלאָזן פון די אַקסלען. דאָביי זענען אַ סך פאַרוווּנדעט געוואָרן. אַזוי האָבן מיר געאַרבעט ביז 3 נאָך מיטאָג אָן עסן, נישט וויסנדיק אונדזער גורל און דעם גורל פון אונדזערע פרויען.

אַ דייטשער אָפּיציר האָט אונדז אויסגעשטעלט אין אַ רײַ און גערעדט: „איר זאָלסט ווײַסן זיין, אַז איר וואַנדערט אויס צום שמוציקן רוס און יעדער וואָס וועט וואָגן צוריקצוקומען, וועט געטויט ווערן". דאָביי האָט מען אונדז אָנגעהויבן שלאָגן.

דער אָפּיציר האָט אונדז באַפוילן צו לויפן פאָרויס. מיר האָבן אָנגעהויבן צו לויפן אין דער אָנגעוויזענער ריכטונג, איבער אונדזערע קעפּ האָט אָנגעהויבן פליען קוילן. מיר זענען געפאַלן מיטן פנים צו דער ערד.

ס׳האָבן זיך געהערט „שמע ישראל!" געשרייען און: „וווּ זענען די ברידער,

שוועסטער״ א. אַ. וו. אָבער נישט קוקנדיק אויף דעם אַלעם, זענען מיר געקראָכן אויף אַלע פיר לאַנגזאַם. וועג מיר האָבן זיך געפונען נאָענט פון דעם גרענעץ־שלאַבאַן, האָט די שיסעריי אויפגעהערט. מיר האָבן זיך אַלע אויפגעשטעלט, אַ געוויסע צאָל מענטשן זענען געבליבן ליגן, און זייער גורל איז מיר נישט באַקאַנט.

הינטער אונדז האָבן מיר באַמערקט ווי אַ גרופּע פרויען לויפן און שרייען: ווו איז מיין מאַן א. אַ. וו. איך האָב גלייך דערקענט צווישן די פרויען מיין פרוי און שוועסטער מרים.

גלייך האָט זיך דערנענטערט אַ דייטשער פאַטרול און אונדז געמאַלדן, אַז מיר קענען דאָרט נישט בלייבן, נאָר מיר מוזן גיין פאָרויס. איך האָב אָנגעהויבן זוכן מיין ברודער נחמיה אָבער אים נישט מער געפונען. מיר האָבן געמוזט גיין מיט אַ גרופּע און וועג מיר זענען צוגעקומען צום גרענעץ־שלאַבאַן, האָט מען אונדז העפלעך אויפגענומען און געבעטן אָפּגעבן געלט און געווער. נאָך אַ קליינער אונטערזוכונג, האָט זיך געעפנט דער שלאַבאַן און מען האָט אונדז געהייסן גיין פאָרויס. מיר האָבן גלייך דערזען אַ רוסישן מיליטער־מאַן, ער האָט געמאַלדן אין דער פּוילישער שפּראַך: „ווייניט נישט, ווייל דאָ שיסט מען נישט״. גלייך האָט מען יעדן צוגעזעצט צו אַ טישל, ווו מ׳האָט רעגיסטרירט די גע־קומענע און אונדז געהייסן צוגיין צו דער נאָענטסטער באַן־סטאַציע און אָפּפאָרן קיין ביאַליסטאָק, ווייל דאָ קאָנען מיר נישט בלייבן. נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס דער רוסישער מיליטער־מאַן האָט געזאָגט, האָבן איך, מיין פרוי און מיין שוועסטער באַשלאָסן צוצוגיין צו אַ נאָענטסטער שטוב איבערנעכטיקן און כדי זיך עפּעס צו דערוויסן וועגן גורל פון מ׳יין ברודער נחמיה. פונקט האָבן מיר געטראָפן אַ שטוב פון אַ יידישער פאַמיליע, וועלכע האָט אונדז דערלויבט איבערזיצן די נאַכט. צו אונדזער גרויסער איבערראַשונג האָט מען אָנגעקלאָפּט ביינאַכט, און עס האָבן זיך באַוויזן עטלעכע יידישע יונגעלייט, און צווישן זיי — אונדזער ברודער נחמיה. מיר האָבן זיך אַלע צעווייניט און באַלד מאָרגן פרי זענען מיר געגאַנגען צו דער באַן און אָוועק קיין ביאַליסטאָק.

מיר זענען אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק אָנהייב נאָוועמבער 1939. דאָרט האָט אונדז אַ קאָמיטעט צוגעטיילט ערטער צום שלאָפן און מיר האָבן באַקומען קאַרטן אויף ברויט. אַרומדרייענדיק זיך אַזוי אַ צוויי וואָכן האָבן מיר זיך געמאַלדן אין איינעם פון די רעגיסטראַציע־פונקטן, אָפּצושיקן קיין רוסלאַנד אויף אַרבעט. מיר זענען אָפּגעפאָרן מיט אַ צוג פון ביאַליסטאָק אין איין וואָגאָן, און דער ברודער מיט דער שוועסטער — אין אַ צווייטן. אויפן וועג האָט מען אָפּגעטשעפעט

וואַגאָנען, אַזוי אַז איך האָב פאַרלוירן דעם קאָנטאַקט מיטן ברודער און שוועסטער. מיך מיט מיין פרוי האָט מען אָפּגעשטעלט אין ווייס־רוסלאַנד אין דער שטאָט ארשא. דאָ האָב איך אָנגעהויבן אין איינעם מיט מיין פרוי אַרבעטן אין אַ שניידער וואַרשטאַט. מיר האָבן דעמאָלט אויך דורכן רויטן קרייץ געשריבן קיין לעגיאָ־נאָווע און צו אונדזערע עלטערן.

נאָכדעם ווי מיר האָבן געשיקט עטלעכע בריוו האָב איך באַקומען ענטפער פון מיין פאָטער. ער שרייבט מיר, אַז מ׳האָט אַלע יידן אַרויסגעפירט פון זייערע הייזער, און אויך פון די אַרומיקע שטעטלעך, און אויפגעשטעלט אַ געטאָ אויף די לודווישינער פעלדער. מיין פאָטער האָט מיר געמאָלדן, אַז מ׳האָט אים אָפּגעשוירן די באָרד, און ער איז מיט דער מוטער און שוועסטער צוזאַמען און אַז עס דערוואַרט זיי אַ שנעלער אומקום.

לייענענדיק דעם בריוו האָב איך געזעען, אַז מ׳קאָן דורכן רויטן קרייץ שיקן פאַקעטן קיין דייטשלאַנד. איך בין גלייך אַוועק, און נאָך שווערער מי איז מיר געלונגען צו באַקומען פאַפּירן און מיך געמאָלדן יעדן חודש צו שיקן ביז 20 ק״ג. איך האָב גלייך געמאַכט אַ פּעקל פּראָוויאַנט: רייז, קאַווע, טיי א. אַ. און געשיקט צו די עלטערן.

צו מיין גרעסטער פרייד האָב איך געקריגן פון מיינע עלטערן אין אַ פּאָר טעג אַרום אַן ענטפער, אַז זיי האָבן אַלץ דערהאַלטן און אַז איך האָב זיי פּשוט געראַטעוועט פון הונגער און נויט.

מיין פרויס עלטערן, וועלכע זענען אויך געווען אין לעגיאָנאָווער געטאָ, האָבן באַשלאָסן צו וווינען צוזאַמען מיט מיינע עלטערן, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט פון וואַנען צו לעבן. אַזוי האָב איך זיי געשיקט יעדן חודש 20 ק״ג, פון וועלכן ס׳האָבן געלעבט צוויי משפּחות, ביז צום אויסברוך פון דער דייטש־רוסישער מלחמה, דעם 21סטן יוני, 1941.

אַ חודש פאַרן אויסברוך פון דייטש־רוסישן קריג, האָב איך דערהאַלטן אַ בריוו מיט אַ פאָטאָגראַפיע פון דער משפּחה. זיי האָבן דאַביי איינגעשטעלט דאָס לעבן (פאָטאָגראַפירן איז אין געטאָ געווען פאַרבאָטן). דאָס איז דער איינציקער אָנדענק ביי מיר פון זיי.

גלייך מיטן אויסברוך פון דייטש־רוסישן קריג, איז די שטאָט ארשע געוואָרן שטאַרק באָמבאַרדירט און מיר זענען געווען געצוווּנגען אַוועק מיטן ערשטן עראָפּלאַן. מיר האָבן אַלץ געמוזט איבערלאָזן, און אַוועק דורך סמאָלענסק, פענזאַ און ווייטער. מיר זענען אַזוי געפאָרן ביז קאַקאַנט לעבן טאַשקענט. דאָרט האָט מען אונדז אַרויסגענומען פון עשאַלאָן און מיך מיט דער פרוי אַריינגעפירט אין

דאָרף נורסוק, וווּ מיר האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן אין אַ ווייַן־פאַבריק. אין אַ געוויסער צייט אַרום האָט מען מיך מאָביליזירט אין אַן אַרבעטס־באַטאַליאָן און געשיקט קיין אָמסק אין סיביר צו אַרבעטן אין אַ פאַבריק פון גומענע רעדער. וויסנדיק, אַז איך האָב איבערגעלאָזט מיין פרוי אין אַ שוועריקן לאָגע, האָב איך זיך באַמיט דורך דער אַדמיניסטראַציע פון פאַבריק, און מען האָט דערלויבט דער פרוי קומען צו מיר. זי איז געקומען קראַנק אויף מאַלאַריע. אַזוי האָבן מיר דורכגעלעבט אין אָמסק ביזן סוף פון קריג.

באַלד וען דער קריג האָט זיך געענדיקט, האָבן מיר געמאָלדן אין דער נ. ק. וו. ד., אַז מיר ווילן צוריקפאָרן קיין פוילן, מיט דער האָפענונג אפשר וועלן מיר נאָך וועמען טרעפן פון די נאָענטע, ווייל מיר האָבן געוווסט, אַז די דייטשן האָבן געמאָרדעט יידן. מיטן ערשטן צוג, וואָס איז אָפגעאָנגען פון אָמסק, סוף 1945, זענען מיר אָנגעקומען נאָך ווראָצלאָוו און פון ווראָצלאָוו קיין רייכנבאַך. מיר האָבן אָנגעהויבן צו זוכן קאָנטאַקטן און באַשלאָסן צו פאָרן קיין וואַרשע, כדי צו זוכן אונדזערע קרובים. אין רייכנבאַך האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה, אַז מיין ברודער נחמיה און מרים זענען אָנגעקומען פון רוסלאַנד און מיר האָבן זיך מיט זיי גלייך געטראָפן. מיר האָבן באַקומען ידיעות, אַז אַלע נאָענטסטע און טייערע זענען אומגעקומען אין די גאַז־אויוונס פון טרעבלינקע און מאַידאַנעק און מ'האָט אונדז געראָטן נישט צו פאָרן אין דער געגנט פון וואַרשע, ווייל די „אַקאָוצעס" מאָרדן יידן.

אין דער נאָענטסטער צייט זענען מיר אַרויסגעפאָרן פון פוילן דורך טשעכן און עסטרייך און אָנגעקומען אין לאַגער קאַסעל (ענגלישע זאָנע), דאָרט זענען מיר געווען ביז אויגוסט 1948 און געפאָרן קיין ישראל.

פייגה קאנרק־מגיד
(תל־אביב)

בטילטולי חורבן

עיירת מולדתי זכורה לי היטב. עד היום אזכור את סרוצק הרועשת, את השאון ברחובותיה ואת צחוק חדוות הנעורים, שמילא את חוצותיה.

הכיצד לא אזכור את ביתנו ההומה, את הורי, שני האחים ושש הבנות? הנה רואה אני את אחי הגדול שמואל־יק המלמד בביתנו לרקוד. צלילים של מנגינות מחול ורגליים מהססות המנסות לרקוד. זוגות רוקדים נכשלים ומצליחים. לאחיותי חברים רבים וחברות רבות הבאים לביתנו. החגים בבית ובעיקר החגים השמחים שבחורף, חנוכה ופורים, המישחקים, השמחה והצחוק. פרשת הכנת הבגדים לתחפושות פורים. הנה זוכרת אני את חנה וטובה מחופשות כצועניות לבלי הכר, והן יוצאות העירה לבקר בבתי העשירים להגיד עתידות ותמורת זהוב שקיבלו למטרות סעד למשפחות נזקקות, קלחו נבואותיהן כמקרן השפע. הלביבות והסופגניות של חג־חנוכה. עד היום עולה ריח ניחוחן באף וטעמן השמור מגרה את החך. כאשר נתפש אחד המסובים בקלקלתו כשנגס בסופגניה הממולאה בפילפל חריף ובמנה גדושה של מלח — מה גדול ורועם היה אז הצחוק...

— — — וזכורתני כיצד דגנו דגים קטנים בנחל ובאגם. מה רבה היתה שימחתנו כאשר הצלחנו להעלות ולדוג את הדגיגים הזעירים מן הנחל שעל־יד הבית. ההורים עסקו בדייג ולנו היו כמה סירות. כל אחד מאתנו ידע לחתור במשוטים ולהשיט את הסירות.

זוכרת אני גם את החג הנוצרי, שחל בחודש יוני — יום יאן הקדוש. נוער פולני חוגג ושר היה מתאסף אז על שפת הנהר, מקשט את הסירות הגדולות בפנסים מוארים בשלל גוונים — ומשיטן בשירה וריקודים..

שנות ילדות בסרוצק עיירת מולדתי — מה יפיתן! בחודש אוגוסט 1939 מלאו לי חמש־עשרה שנה. ועם תום שנתי החמש־עשרה הגיע חודש ספטמבר המר, ששם קץ בהלם אחד לשנות הילדות המאושרות.

בהפצצת סרוצק נפלו קרבנות ונגדעו חיים צעירים. אחי הבכור נהרג בהפצצה. מקץ חמישה ימים לאחר פרוץ המלחמה כבשו הגרמנים את העיר. הלווייתו של אחי היתה בלילה ולא יכולתי אפילו ללוותו למנוחת עולמים. חיש מהר למדתי לדעת דברים שלא ידעתים. ידעתי מה זאת התקפת־אוויר,

התוודעתי אל המוות האכזר שקטל את אחי, טעמתי טעמה של בריחה וגירוש ופרידה מאחי הגדול ממני בארבע שנים ללא דברי פרידה, שכן נעקר גם הוא מתוכנו לפתע וגורש לגרמניה.

כבר בימים הראשונים לכיבוש הגרמני, הוכיחו הכובשים את נחת זרועם בעיקר לגבי האוכלוסיה היהודית. גזירות רדפו גזירות. אחת הגזירות הראשונות היתה הטלת קונטריבוציה — מין כסף־עונשין של פדיון מרע, שלמעשה היה רק פתח והתחלה לרע מכל רע, שניתך על ראשי היהודים. הם תבעו סכום של עשרים וחמישה אלפים זהובים. הכסף נאסף מכל היהודים, ללא יוצא מהכלל, אך הצליחו לאסוף ולקבל רק סכום של חמישה־עשר אלף זהובים.

לאחר ימים השתררה אווירה יותר שקטה ונדמה היה, כי היתה הרגעה בגזירות ובמתיחות. נפתחו חנויות ומאפיות. משך כל הלילות היינו עומדים בתור ארוך, כדי לקבל את מנת הלחם ולעת בוקר היתה השמחה גדולה בלחם החם והמהביל שקיבלנו.

אבל, כנראה שהרפייה זו מצד הגרמנים לא באה, אלא כדי להטעות אותנו ולהרדים את ערות חושינו המוחרדים — כדרכם של רבי־הטבחים במלאכות הרצח שלהם.

זה קרה לפתע והדהים כרעם משמים. אנחנו התגוררנו בריחוק ניכר ממרכז התרחשויות האימים שאירעו בעיירה. עם זריחת השמש של אותו יום מר וקודר, הבהילו אותנו השכנים הפולנים ממטותינו בבשורה המחרידה, שכל היהודים מגורשים מן העיר.

רק לאחר שהוקפצנו ממשכבינו נבהלות ומפוחדות, הגיעו לאזנינו קולות הזעקה והבכי ממרכז העיר — היכן שהרוצחים ריכזו את המגורשים האומללים מאז השעה ארבע לפנות בוקר. אמא, אבא ואחותי הגדולה ממני־חוה — לא היו בבית. הם נסעו כמה ימים לפני כן אל בני משפחה בכפר זאטורי, בכדי לנסות ולהביא משם מעט אוכל לימי החורף. בבית נשארנו, איפוא, חמש אחיות לבדנו.

עוד היום אני זוכרת את דברי הלחש החנוקים של אחותי טובה, כאשר אני עדיין רדומה ואחוזת שינה: „התלבשו ילדים, התלבשו מהר, מוכרחים לברוח!"

וכשאנחנו טורחות להתלבש בבגדינו בתנועות עוועים של אימה וחרדה, הצטלבו שאלות גורליות בקול בכי חנוק ובעיניים דומעות: „לאן?!"

רצינו אז אל אבא ואמא, וכהרף עין נפלה ההכרעה: „אליהם לכפר זאטורי!" שכננו, הפולני האציל וילקובסקי, הסכים ללא שהיות רבות להעביר אותנו בסירת משוטים את הנהר. אך לא הספקנו לחצות את הנארב וצריחות רשע החרידונו: — „צוריק שנעל!!! לחזור מיד!" גרמנים, בלוויית אספסוף של

נערים פולנים, איימו עלינו בנשקם. באין ברירה חזרנו עם הסירה אל חוף הצרות. כאשר עלינו על החוף נתקבלנו במטר של מכות וחבטות בקתות הרובים, שפגעו בראשינו ובכל חלקי הגוף.

טובה והקטנה הועמדו ליד הקיר והגרמנים צרחו: „רצית להמלט, חשקה נפשך לספסר?" וחבטו בהן ללא רחם. כמעט פרחו נשמותינו מפחד, שמא אומרים הם לרצחן. מוכות וחבוטות עד זוב דם הריצו אותנו במהירות, בלוויית גידופים ותוספות של מכות, אל מקום הריכוז של היהודים המגורשים, אל השוק.

בשוק כבר היו מרוכזים כל יהודי העיר. ומהשוק הוליכו את כל עדת המגורשים אל תחנת הרכבת בנאשלסק בליווי של משמר מזויין. זה היה בחמישה לחודש דצמבר שנת 1939.

לתחנת הרכבת בנאשלסק הגענו — מוכים, דוויים רצוצים ורעבים — לעת ערב. רכבת לא היתה, היא לא הגיעה. לאחר שעה הריצו אותנו תחת מטר של מכות אל בית־הכנסת של נאשלסק. בכניסה לבית־הכנסת לא נמלט אף אחד מאתנו ממכות רצח שהוטחו בראש, בפנים ובכל שהשיגה יד המרצחים.

למחרת, השכם בבוקר, הריצו אותנו שוב לתחנת הרכבת. שם התחילה פרשת החיפושים. חיפשו אצלנו כסף, זהב ותכשיטים. וחיפשו בכל מקום, בבגדים, בכלים ובגוף, בגסות וללא מעצור. בשעת מעשה מרטו זקנים וגזזום בסכינים חלודים. לאחר מכן צוו עלינו לטבול במי ביצות ולהתפלש בבוץ. מלוכלכים, נוטפי מים הורצנו לבסוף אל קרונות הרכבת שחיכתה לנו. בקרונות הרכבת, שהיו חתומים, הובילו אותנו משך שתי יממות בכיוונים שונים ללא אוכל וללא טיפת מים. צמאות ורעבות, תשושות וחסרות אויר לנשימה, בצפיפות ומחנק היינו חמש האחיות יחד עם כולם בקרונות החתומים. בסופו של המסע הגענו לביאלה־פודלאסק. משפחה אחת אספה אותנו, חמשתנו, כמה שבועות ובינואר 1940 נלקחנו על ידי דודנו לוולומין ליד ורשה, שם התאחדנו עם הורינו ואחותנו חוה. בוולומין שרר רעב כבד; הוכרחנו לנדוד הלאה והתישבנו אצל דודתנו בכפר וויאַלישוב (ליד זגז׳ה) ושם התגוררנו בחדר צר וקטן. האמא סחרה בבגדים ישנים, האחות חנה עבדה בתפירה — וחיינו במצוקה גדולה. כך חיינו כאנשים חפשיים כשנה אחת עד שביום בהיר נקלעתי, יחד עם יהודי הישובים הסמוכים, לגיטו הסגור בלודבישין ליד לגיונובה, באוקטובר 1940.

הגיטו היה סגור ומסוגר. מזון לפי כרטיסים. כאן התחיל הרעב הגדול ובעקבותיו חולשה ומחלות. ידענו כי אם לא נעשה דבר, כדי להחיות את נפשותינו, יקיץ עלינו הקץ. אמא ואני החלטנו וגנבנו את גבולות הגיטו. הלכנו לכפר הסמוך למכור חפצים שעוד נותרו אצלנו. גדול מאיד היה פחדנו לעבור את גבולות

הגיטו — אך הרעב היה גדול ממנו. ברם, גם העזתנו זאת לא הועילה אלא במעט מן המעט. לרעב הגדל והולך, המוסיף ומציק ללא נשוא — לא יכולנו. בתנאים נוראים אלה חלה אבי ונפטר ב־19 במרץ 1941. באוקטובר 1942, הגיע תורו של הגיטו לחיסול ואת תושביו הובילו אל אושביץ וטרבלינקה — אל הקץ הוודאי.

דממת הלילה הובקעה לפתע בשאון מחריד של שריקות, צפירות, טירטור מכונות וצריחות. החשיכה הדחוסה של הגיטו הוארה באש חרדות, כל כלואי הגיטו הוצאו מבתיהם לעבר מקום הריכוז, שעל יד הגמינה.

אך אנחנו לא הלכנו. כאשר עלה השחר וראינו היטב את המתרחש בחוץ, פסקה אמא: — „מה, אנחנו נסע אל הבלתי ידוע? — לא!".

האמא השגיחה שעל יד ביתנו מתגנבים יהודים ועוברים במחירות את הגדר ואמרה: — „יהודים מהגיטו בורחים לעבר הארי, אל היער הסמוך, נברח גם אנחנו!".

וכך עשינו. התחמקנו וברחנו אל היער. שם התחבאנו כל אותו יום. בערב נודע לנו מפיהם של פולנים, כי הגרמנים הקיפו ושמו מצור על היער.

ברור היי הלנו, כי עלינו ללכת, לברוח — אך לאן וכיצד נלך? לאן נפנה? והרי הסכנה אורבת מכל עבר, ועם זאת זאת יש לנסות את הגורל ולחפש מוצא. תוך תהייה קשה הסתבר לנו, כי אסור שנסתכן כולנו יחדיו בצוותא ומוטב כי ניפרד, שמא חס וחלילה לא יאיר המזל אורו בדרך האחת — שלא יקיץ הקץ על כולנו יחד. אחותי הקטנה לאה ואחותי חווה פנו לפולנים מכרים לכפר לא מרוחק מהגיטו. שתי אחיותי הבכירות שמו פניהן ללובלין, שם נחטפו לאחן מכן כפולניות והובלו לעבודה בגרמניה, שם היו עד סוף המלחמה. אני ומארישה פנינו לזגז'ה ומשם לביאלה־פודלאסק בפעם השנייה.

לא אשכח את הפרידה הטראגית על רקע הגיטו הבוער מרחוק. איום ונורא!! בכייה של אמנו זיעזע עד עומק הנפש. אמא המיסכנה פחדה לגורל כולנו. היא פחדה שיחטפו אותנו. דבריה האחרונים מצלצלים עד היום באוזניים: „כתובנה אלי, ילדותי היקרות" —

היו אלה המלים האחרונות ששמעתי מפי אמא, שכן לא ראיתיה עוד לעולם.

בביאלה־פודלאסק היה קר והיה שלג. בכוונתנו היה להגיע למכירים, משפחת יחיאל וויאָרניק מסרוצק שידענו כי עליהם להיות בגיטו. שאלנו על רחוב גרא־בובסקי והתשובה היתה, כי רחוב זה שמור היטב ע"י ז'נדרמריה גרמנית לאחר שב־26 בספטמבר 1942 חוסל הגיטו וכל היהודים הועברו.

„אל תלכנה לשם, כי יירו בכן" — הזהירו אותנו. „לאן ללכת ומה לעשות"?

— שאלנו את עצמנו. באין כל מוצא אחר הסתמנה האפשרות היחידה: — ללכת רק אל הפולנים.

היום כבר העריב ולא מצאנו איש שירצה להלין אותנו באין לנו תעודות זיהוי. בדרך נס נקרה לנו איש טוב, שאסף אותנו ללינת לילה. כל אותו יום לא בא כל אוכל אל פינו. ברעב ובקור לא עצמנו עין ודאגנו — מה נעשה עם עלות השחר?...

החלטנו לחפש עבודה כעוזרות בית פולניות, כמובן, אצל משפחות שלא ישאלו לתעודות. לאחר חיפושים וטירדות מצאנו את מבוקשנו.

אני מצאתי עבודה במשפחה עם שלושה ילדים. היתה לי שם עבודה רבה וקשה, אך הייתי מאושרת, כי מצאתי גג לראשי ומקצת אוכל. פעם עלה בדעתם של נותני לחמי לבקש ממני תעודת־זיהוי. בדיתי שקר, אחד מאלה שהיו מוכנים אתי לעת צורך, והצלחתי איך שהוא להניח את דעתם. כעבור זמן התחילו לחשוד בי כי הנני יהודיה, פחדם גבר והרגשתי, שהכחשותי הנמרצות אינן מפיגות את החשד הגדול. לאחר שמונה חודשי עבודה פיטרו אותי וציוו עלי ללכת מהם, אלא שלמזלי לא הרעו לי והיפנו אותי לכתובת של מעביד אחר.

הכתובת החדשה היתה של איכר אמיד ובעל תחנת־קמח ביאנוב־פודלאסקי. ושוב, למזלי לא נשאלתי לתעודת־זיהוי, שלא היתה לי. בבית האיכר הזה היתה משפחה רבת נפשות: בעל, אשה עם חמישה צאצאים, אח של בעל הבית ולאחר זמן קצר נולד גם ילד שישי. העבודה היתה עוד יותר רבה וקשה במשק הגדול, בבית ובטחנה, אבל כתמורה קיבלתי שם אוכל במידה מספקת ולאחר שנים של רעב ידעתי גם טעמו של שובע.

מלבד זאת זכיתי במקום זה להצטייד בתעודת זיהוי. למשפחת מעבידי היתה מכרה, שעבדה במשרדי העירייה והיא השתדלה למעני והצליחה להשיג את התעודה הנכספת עם תמונה, כדת וכדין. לפי תעודה זאת הייתי להלנה־באַרבארה דומברובסקה, הדת נוצרית קאתולית, ילידת סרוצק שעל גדות הנאַרב.

עבודתי בבית הזה היתה, כאמור, מרובה מאוד ובעיקר במשק, שהיו בו עשרים ושניים חזירים, ששים וחמשה שפנים, עופות רבים ועוד ועוד. נוסף לכל אלה היו חמשה ילדים קטנים וזקוקים לטפול. הבכור שבהם היה רק בן שבע שנים. עבדתי, איפוא, עבודת כרך.

פעם ביקרה אצלי אחותי מאַרישה וראתה אותי בעבודתי הקשה. מקום עבודתה לא היה כל כך קשה. היא פיתתה אותי לעזוב את יאנוב ולחזור לביאלה־פודלאסק. נתפתיתי.

לביאלה פודלאסק חזרתי, בפעם השלישית, בראשית שנת 1944. ושוב

חיפשתי מקום עבודה כמשרתת. הפעם נקלעתי למשפחה דלת אמצעים. בקושי קיימו את עצמם ואף על פי כן חשקה נפשם במשרתת. במשפחת עניים זאת, לא יכולתי להחזיק מעמד זמן ממושך ולאחר תקופה קצרה עברתי לעבוד למשפחה אחרת.

האנשים החדשים לא היו רעים אלי, כי לא עלה בדעתם כל צל של חשד לגבי מוצאי. אילו היו חושדים בי, חס וחלילה, חשד כלשהו — רע ומר היה אז גורלי, שכן היו אנטישמיים.

יום יום היו חוזרים מהעבודה „וחדשות טובות" בפיהם: — „היודעת את, הלינקה, מה קרה היום בלובלין"?

אני אינני עונה ומחכה בחרדה להמשך, שאיננו בושש — „שמעי, מה שכתוב בעתון — שבעה יהודונים נסעו ברכבת, הגרמנים בדקו תעודות ובסופו של דבר זיהו אותם כיהודים".

לבי דופק בחוזקה ופני מתעוותים בחיוך. והוא ממשיך: — „לא הרגו אותם במקום. צירפו אותם לטראנספורט, שהוביל אותם עם רבים אחרים לאבדון".

צמרמורת עוברת ברעדה בכל אברי גופי, פני האנוסים ממשיכים לחייך ומפי אני שומעת את עצמי אומרת: — „טוב להם, שלא ידחקו למקום, שאין בהם צורך".

באמרי מלים אלו, התפתל לבי בכאבים, ראשי יקד ונתמלאתי חרון אין אונים. הייתי תשושה ורצוצה גם בבית הזה, לא אכלתי לשובע, אך לא עזבתים, כי הענינים התגלגלו אחרת.

היה אביב 1944. עם הפשרת השלגים זעו נהרות פולין הקפואים בשאון גועש וגרפו בזרמם העז את מעטה הקרח, שכיסה אותם בכל ימות החורף. רוחות אביב הביאו את הבשורה, כי החזית מתקרבת וכי צבא רוסיה משחרר את מחוזותיה המזרחיים של פולין.

שאון הקרבות והדי התפוצצויות נשמעו היטב בדמי הליל. הגברת והאדון פחדו מן העלול להתרחש. חשבו לברוח, אך פחדו להשאיר את ביתם וחנותם לצרכי כתיבה שבמרחק רב מביתם, פן יוחרמו על ידי הרוסים הקומוניסטים, שעמדו להיכנס לעיר. החליטו, איפוא, להשאר במקום ולשלוח רק את ארבעת הילדים אל הקרובים. האדון קבע את מקומו בחנות ועלי היה להביא לו לשם את מזונותיו. בדרך לחנות צריך הייתי לעבור גשר שעל הנהר. דרך זאת וגשר זה זכורים לי היטב. בשליחות אחת כזאת עם מזון בשביל האדון, קפאו לי אצבעות רגלי בשעת סערה וסופה קרה.

עלי נפל הגורל לנסוע עם הילדים בעגלה רתומה לסוס אל סבתא שלהם ולדודותיהם, שהתגוררו בעיירה קטנה סמוכה לביאלה. נסענו שעות רבות.

קול היריות וההתפוצצויות גבר והלך, הלך וקרב. לאחר כמה קרבות קרובים מאוד וקצרים, כבש הצבא הרוסי את העיירה מידי הגרמנים, ולאחר מכן — את כל האיזור ואת פולין כולה.

השיחרור הנכסף בא. החלום הגדול היה למציאות. הדמיון הנועז התגשם והיה למציאות של אמת, וקשה היה להאמין כי אמנם חופשים אנו...

כל אותו הלילה האחרון שלפני השחרור לא ידענו שינה. אי אפשר היה לישון משאון היריות וההתפוצצויות. הגרמנים הנסוגים שדדו, בזזו וגזלו. לפני בריחתם הציתו כפרים, עיירות וערים, השמים על פני כל האופק מסביב האדימו מאש. דומה היה, כי כל הארץ בוערת.

למחרת הבוקר מלאו החוצות חיילים מגודלי זקן: קרועים ובלואים אך שרים ורוקדים מסביב למדורות, כשהם צולים עליהן חזירים ובני בקר טבוחים ואוכלים מלוא פיהם נתחים נתחים של בשר.

— „הלנקה, איזה עניים, כמה מיסכנים החיילים האלה"! ואני מסבירה לילדים, שאלה הם חיילים של החזית אשר היכו את הגרמנים וגרשו אותם. זהו הצבא הרוסי המנצח. הם שיחררו אותנו והביאו לנו הצלה וחופש. נשמח יחד אתם, כי גדולה השמחה!

היה זה בחודש יולי שנת 1944. האיזור שלנו שוחרר משלטון האימים של הגרמנים, אך המלחמה נמשכה. סביבותינו היו העורף הקרוב לחזית וחיש מהר הוקמו אצלנו בתי חולים צבאיים, ששימשו את פצועי החזית. פצועים רבים מספור היו מובאים יום יום ולילה לילה — וכמה יסורים, סבל ואסון? רופאים ואחיות מתנדבות החישו עזרה, וידיהם מלאות עבודת־הצלה לנפגעים.

אז נודע לי, כי נתייתמתי גם מאמי היקרה. היא נרצחה ב־22 במאי שנת 1943. נזכרתי באותה פרידה נרגשת מאמא בפרשת הדרכים. הלב ניבא אז וידע מה שניבא...

לאחר השיחרור המשכתי לעבוד אצל אותה המשפחה. החיים התחילו לחזור למסלול כמעט רגיל.

פעם באה אלי אחותי מאַרישה ובפיה בשורה מפתיעה ביותר:

— „ברחוב בז'סקה, שמעתי, מדברים יידיש! כן, אלה הם יהודים"!

ובכן, יהודים נשארו בחיים. והיהודים שנשארו בחיים אינם מסתתרים עוד ואינם מסווים את עצמם.

ומאַרישה ממשיכה ומדברת על לבי:

— „האם אנחנו מוכרחות להמשיך ולהסוות את עצמנו? ללבוש מסיכה על פנינו ולעבוד פה כפולניות? השיחרור הוא גם שלנו, החופש הוא גם בשבילנו והוא החזיר לנו את הזכות לחיות לא רק כפולניות. עלינו לא להסתיר עוד את מוצאנו ואת שייכותנו לעמנו".

לא היה כל ספק שאחותי צודקת.

הגברת שלי היתה נוסף לכול גם דתית, ואני הייתי נאלצת ללכת בעקבותיה לכנסיה ולחקותה, למלמל תפילה, להצטלב בלי סוף ולכרוע ברך. ואני הרי יהודיה אנוכי! כמה כמהה נפשי להשתחרר מאונס מצפוני זה, מהסיוט המדכא!

לאחר שעזבתי את עבודתי כעוזרת במשפחה הנוצרית, קיבלתי עבודה בבית־קפה יהודי.

אותו זמן היו שהפצירו בנו כי נסע לרוסיה. אך אנו דחינו את כל ההצעות האלה, כי עז היה בנו הרצון לאסוף ולהתקבץ, כל שרידי המשפחה, יחד. מאז נתפרדה חבילת משפחתנו ומוראות המלחמה פיזרו והפיצו אותנו לכל עבר לא ידענו דבר אחד על השני.

הראשונה נתגלתה האחות חוה שהתגוררה בלודז'. היא הגיעה לביאלה־פודלאסק ולקחה את מארישה ואותי אליה ללודז'. לאחר מכן מצאנו את אחינו משה ששירת בצבא הפולני העממי מיסודה של וואנדה וואשילבסקה.

חוה נסעה לארץ־ישראל, ואני ומארישה נשארנו לחכות לשאר בני המשפחה בתקווה למוצאם.

בלודז' פעלה אז הסתדרות לשיקום פ.ו.ר., אשר קראה לכל בני־הנוער לקום ולעשות לבינוי ארץ פולין. הנוער נתבע אז במיוחד להתנדב ולהתגייס לאיכלוס ולשיקום המחוזות המערביים של המדינה.

אני ומארישה נסענו לגדאנסק, לחוף הים הבאלטי. שם קיבלנו כסף, מלבושים, שמיכות, חדר מסודר ומרוהט, מיטות ומצעים אנושיים, ולראשונה לאחר שנים, שבנו לחיות כבני־אדם. כיתומות עניות זכינו למזון מבריא וליחס מיוחד — וקמנו לתחייה. אני עבדתי בבית־חולים עירוני.

כעבור שנה לערך — נישאה מארישה וקבלה לרשותה דירה גדולה ויפה. אני עברתי לגור יחד עמה ועם גיסי החדש, סגן בצבא הפולני.

פעם בא אלי גיסי זה לעבודה ואומר לי שאיזו קרובה הגיעה ורוצה לראותני. בזהירות ולא בבת אחת, כדי שלא להדהים איתי, הוא גילה לי את הבשורה המשמחת, שאחותי טובה־טוסיה הגיעה מארץ הארורים לעולמי־עד, מגרמניה. לשמחתי לא היה גבול. דעתי כמעט נטרפה עלי כשטוסיה הביאה עמה את

הידיעה שגם אחותנו חנה נותרה בחיים וכי נישאה בלודז'. כן נודע לנו בדרך עקיפין, כי אחותנו הקטנה זוסיה חיה.

ובסיכום: נשארנו בחיים שש אחיות ואח. ידענו כל אחד ואחד על השני מלבד זוסיה. לא ידענו היכן הקטנה וכיצד למצוא אותה.

זוסיה נקראה בפי כולנו — הילדה הקטנה. והרי צריך לחפש אותה.

ידענו, שהקטנה צריכה להמצא אצל אותה אשה זקנה בפראַגה, פרברה של וואַרשה, שנטלה אותה מידי אמא ז"ל באותם הימים הטרופים. זכרנו גם את שם רחוב מגוריה של הנוצריה הזקנה — רחוב טאַרגובה.

אולם היכן לחפש אותה עכשיו, לאחר כל מה שעבר מני אז? הלכתי, איפוא, לוועד היהודי בפראַגה. הייתי עייפה מאוד. נעולה במגפיים, עם בתי שוקיים גבוהים ללא גרביים, התרוצצתי ממקום למקום ברגל, כי לא היה לי כסף לנסוע. רגלי כאבו מאוד. וכשקיבלתי את הכתובת בוועד, לא הלכתי אלא רצתי, בכוח דחף פנימי, כל עוד רוחי בי.

בנשימה עצורה הגעתי לבית־הספר שברחוב ווילנסקה בו למדה אחותי הקטנה. דפקתי בדלת הכיתה ושאלתי על זושקה קומאיה. המורה אמר לה לבעלת השם הזה לצאת. ראיתי את אחותי, בת העשר, קמה נדהמת ונבוכה. היא צעדה אלי בצעדים הססניים, מסתכלת בי בעיניים תמימות ובוהות ונדמה שאיננה מכירה אותי.

ואני לא ידעתי את נפשי מרוב התרגשות, לבי פעם בחוזקה, בראשי היכו פטישים ולא היה בכוחי לעצור את זרם הדמעות שזלגו מעיני. כיסיתי בנשיקות את עיניה ופניה של אחותי הקטנה, שנבוכה עוד יותר ולא פצתה פיה. אני שואלת אותה בשקט וללא התרגשות: „האינך מכירה אותי?"

„כן, וודאי, אני מכירה. את אחותי. אבל — — — לכי מכאן, כי אסור להכיר אותך... לכי עכשיו מכאן ובואי, אחר כך, אל הדודה שלי — — — והנה הכתובת..."

קיבלתי ממנה את הכתובת. נשקתיה והסתלקתי כמצוותה. אותו יום לא חזרתי לגדאַנסק עם הבשורה היקרה על מציאת האחות הקטנה. בחרתי לחזור הביתה יחד עם זוסיה עצמה.

נשארתי, נפגשתי עם הדודה. דיברתי אתה הרבה. דברתי גם עם אחותי שביקשה לקחתה עמי. לא קל היה הדבר. אך למרות הקשיים — ישבה אתי האחות הקטנה, עוד באותו ערב, ברכבת שהסיעה אותנו לגדאַנסק...

באותו זמן עזבתי את עבודתי בבית־החולים. טובה לקחה אותי ואת אחותנו זוסיה לקיבוץ של „האיחוד".

הדודה קומאיה לא הסכימה להחזיר לנו את הילדה ובשום אופן לא השלימה עם העובדה שלקחנו אותה ממנה ולא החזרנוה. היא טענה שהילדה שייכת לה, כי היא גידלה, כילכלה וטיפחה אותה במשך ארבע שנות מלחמה קשות השוות לארבעים שנים רגילות.

— „אני אמה של זושקה — קבעה הזקנה בהתרגשות רבה — כי כאמא נחשבת האשה המגדלת והמחנכת את הילדה „והן אני גידלתיה וחינכתיה...״

לפי המקובל היה צריך להתקיים משפט, אשר בו היתה צריכה זוסיה להצהיר, בנוכחותנו ובנוכחותה של „הדודה״, שברצונה להיות אתנו.

ואחותנו הקטנה, שהיתה כבר יחד אתנו שבועות מספר, לא יכלה להצהיר בפניה של האשה, כי אין ברצונה להיות אצלה. והמשפט לא יכול היה להערך כדין.

הוועד־היהודי היה מוכן להעניק לאשה הזקנה, שהיתה חסרת אמצעים, סכום כסף ומלבושים תמורת וויתורה על הילדה. אַך היא לא אבתה לשמוע.

בכל שבת היתה הזקנה מגיעה מפראַגה לקיבוץ בכדי לקחת את זוסיה לטיול. אני חששתי מאוד מטיולים אלה וראיתי בהם סכנה, אך לא יכולנו לסרב לאשה זו, שטענה במרירות: — „ממה אתם מפחדים, הרי לא אוכל אותה. אני גידלתי אותה במשך שנים — וכי תמנעו ממני לשוחח אתה פעם אחת לשבוע?״

ובכן, בכל יום שבת, שבו לא היינו עובדים, היתה באה הדודה ומטיילת עם זוסיה.

אני הייתי נלווית לטיולים אלה מחמת חששותי לתוצאותיהם. הייתי הולכת בעקבותיהן, במרחק מה מהן, ועוקבת בתשומת לב אחר צעדיהן. בטיולים אלה היתה הזקנה מרעיפה דברים הרבה על לבה של הקטנה. ואוזני קלטה שברי מלים כדלקמן:

„את כבר גדולה למדי, זושנקה שלי... את כבר חייבת לדעת לענות במפורש „כן״ או „לא״. אל תסכימי להשאר עם האחיות, הן תנשאנה לאנשים ואת תהיי אצלן לשפחה, למטפלת בילדיהן... כבר קרו דברים כאלה. השארי אתי והיי לבתי.. אצלי ייטב לך, תלמדי וכל רצונך יותן לך... איך את יכולה להשאיר אותי בודדה לעת זיקנתי.. את הנפש הקרובה שלי, בואי אתי והיי עמדי יחד ולא יחסר לך דבר... ואם תהיי אתי לא תחיי בסביבה של יהודים״...

— — — — באחת השבתות הייתי תורנית בקיבוץ ולא יכולתי ללוות את המטיילות. שלחתי במקומי את טובה, והזהרתי אותה, כי תשגיח היטב על כל צעד ושעל של הזקנה בטיולה עם הילדה. ואת אשר יגורתי בא.

הדודה קומאיה ניצלה רגע אחד, ובתחנת הרכבת של צופוט, לא רחוק

מגדאַנסק קפצה עם זוסיה אל קרון נוסעים ושתיהן נעלמו מעיניה של טובה. כאשר טובה הבחינה בדבר — רצה, כל עוד רוחה בה, למארישה ולליאון בעלה באוליביץ, עיירה קטנה ע"י גדאַנסק, והתפרצה אליהם בזעקת־כאב:

— „איבדנו את הקטנה, הצילו את הילדה"!

ליאון מיהר מיד למשטרה וזו שלחה שוטרים ואנשי צבא לחפש את זוסיה ברכבת.

בחיפוש נעצרו רכבות נוסעים. נבדקו תעודות כדי למצוא את אחותנו שהייתה צריכה להיות יחד עם הגברת קומאַיה. אני, כמעט שנטרפה עלי דעתי מכאב וחרון. מיהרתי אל מארישה ושתינו יושבות ודואגות לאחותנו הקטנה שנתפתתה או שנחטפה ע"י הדודה שלה...

אך לא חכינו זמן רב. בו ביום התפרצה זוסיה עצמה לבית, מעוצבנת וחסרת נשימה, היא השיבה לשאלותינו וספרה:

— „הדודה סחבה אותי בכוח אל קרון הרכבת. היא ביקשה ממני ללוותה, ושוב פעם המשיכה להפציר בי: — זושנקה — עליך להחליט עכשיו. ברחי מהחיים הצפויים לך. ברחי מן היהודים ובואי אתי"...

כאשר הרכבת החלה לזוז ממקומה לכיוון ורשה, קפצה הילדה הקטנה מהקרון. הזקנה עוד ניסתה לעכבה במנוסתה ותפשה אותה בכיס מעילה שנקרע ונשאר בידיה.

זוסיה חזרה אלינו בלי כיס מעילה, אך גם בלי הסיוט של הזקנה — היא חזרה להיות אתנו יחד.

זה היה באביב 1946. בחודש נובמבר 1946 עזבנו את פולין.

דרכי לישראל עברה את ווינה שבאוסטריה ואת איטליה, שם שהיתי עד ראשית שנת 1949.

קץ טילטולי היה יום 13 במרץ 1949 — הוא היום שבו הגעתי לחוף המולדת בישראל עם בעלי וילדי.

יהודה מענדזעלעווסקי
(בת־ים)

חורבן סעראָצק

סוף זומער 1939 איז דער ליכטיקער הימל פינצטער און פאַרטשאַדעט געוואָרן מיט רויך. ווי ווילדע רויב־פייגל זענען אָנגעלאָפן נאַצי־מערדערישע עראָפלאַנען און געזייט טויט, נישט אויסמיידנדיק סעראָצק. די ערשטע אומ־שולדיקע קרבנות, אַ גרופּע פון פופציק יידן, זענען געפאַלן אין קעלער ביי יאַנקל ראָזענבערג. גאָר שנעל האָבן זיך די מערדער באַווייזן. זיי לויערן ווי דורשטיקע חיות, קוקנדיק יעדן אין די אויגן: „יודע?"...

סעראָצקער יידן האָבן דערפילט דאָס גרויסע אומגליק, מען הייבט זיך אָן באַהאַלטן אין די שטובן, אויף מאָרגן קומט דער ערשטער באַפעל, אַז אַלע יידן פון 14 יאָר אָן מוזן זיך זאַמלען אין מאַרק. פון מאַרק קוועטשט מען צוזאַמען אַלעמען אין שול. נאָך עטלעכע טעג פייניקן, לאָזט מען די גאָר אַלטע אַרויס, און די איבעריקע ווערן ווילד געטריבן אין דער שכנותדיקער שטאָט פולטוסק. נאָך עטלעכע טעג מוטשן, טרייבט מען ווידער קיין טשעכאַנאָוו. אויפן וועג קיין טשעכאַנאָוו ווערן די, וואָס האָבן נישט געקאָנט אויסהאַלטן, אויפן אָרט דערשאָסן — צווישן זיי: אברהם אָסטראָווסקי, פנחס סאקאל, פייוול רובינשטיין, גינזבערג און נאָך אַנדערע. די איבעריקע האַלב־טויטע יידן, פירט מען דורך מלאָווע אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן. נאָך עטלעכע וואָכן פיין, קומט אַ טייל צוריק קיין סעראָצק. אָבער לאַנג אָפאָטעמען האָט מען אונדזערע יידן נישט געלאָזט.

נאָכן אויספרעסן עטלעכע מאָל געלט־קאָנטריבוציעס, איז געקומען דער גרויזאַמער באַפעל אין דער נאַכט פאַר ערב חנוכה, אַז די שטאָט סעראָצק מוז ווערן יודן־ריין. דער גרויסער חורבן האָט זיך אָנגעהויבן. מיט ברענענדיקע אויגן, גרייט צו פאַרציקן פאַר די מינדעסטע נישט געהאָרכזאַמקייט, שלעפט מען צוזאַמען אַלע יידן, ביזן לעצטן, אין מאַרק. מען האַלט זיי נישט לאַנג מען טרייבט ווייטער, און ווער ס'באַקומט מיט דער קאָלבע פון דער ביקס איבערן קאָפּ, און ווער — מיט די שטיוול, אַדער סתם געשאָסן. עס איז אויך צוגעגרייט געוואָרן אַ גרוב, וווהין עס ווערן אַרײַנגעוואָרפן לעבעדיקערהייט די פרוי פייגע וועגער, מענדל מאַרקעוויטש און גאַדעס. מיטן פאַרצווייפלטן אויסגעשריי: „רוצחים, ימח שמכם" און מיט „שמע ישראל" אויף די ליפן ווערן זיי אַזוי פאַרשאָטן. דאָס איז

דער ערשטער גיהנום ביז נאַשעלסק. אין נאַשעלסקער שול האַלט מען נישט מער ווי איין טאָג. דאָרט ווערט אויך דערשאָסן יוסף דארן. (נאָכן דערשיסן הייסט מען אים שלעפן צום דאָקטאָר). שרעקלעך גרויזאַם איז דאָס טרייבן פון נאַשעלסק צו דער באַן — אַ וועג פון זעקס קילאָמעטער. באַרוועסע און צעבלוטיקטע דערשלעפן זיך די יידן צו די וואַגאָנען, איבערלאָזנדיק 30 יידן אין נאַשעלסק — די שטאַרקסטע, ספּעציעל אויסגעקליבענע דורך די באַנדיטן, בכדי צו רייניקן די שול. מיט די שפּיצן פינגער, באַפּעלט מען זיי, צו קראַצן די וועגט. וועג דאָס כּלייש פון די פינגער ווערט שוין אויסגעריסן ביז די ביינער, באַפּעלן די מערדער נאָך שטאַרקער צו קראַצן און הייסן זינגען די „התקווה" און אַנדערע העברעאישע לידער.

און וועג בעת דער סצענע דערמאָנט זיך איינער פון די באַנדיטן, אַז די פאַרווייילונג נעמט שוין צו פיל צייט, פאַלט אַ באַפעל: „אין פאַרלויף פון זעקס מינוט מוזן אַלע זיין ביי דער באַן". ווילד לאָזן זיי זיך אויף די קוים נאָך לעבעדיקע יידן; אומברחמנותדיק שלאָגט מען ביים אַריינגאַנג אין די וואַגאָנען. פאַרצווייפלט ווייגען די פרויען, שרעקלעך איז דאָס געשריי און געווין פון די קינדער. אייגער ווייסט נישט פון אַנדערן. צוויי עשאַלאָנען מיט סעראַצקער שלעפן זיך אין די פינצטערע וואַגאָנען, טעג און נעכט, איבער דער פאַרשאַלטענער דייטשער ערד, אָן עסן און אָן טרינקען. קינדער בעטן מיט געווין, מען זאָל זיי געבן וואַסער און לעקן די פאַרע פון די פאַרקראַטעווועטע פענצטער. נאָך כּיר טעג אַרומשלעפן זיך, האָבן זיך אונדזערע סעראַצקער יידן געפונען אויף די סטאַציעס פון לוקאָוו און ביאלא פאָדלאַסק. דאָרט ווערן זיי באַפרייט.

די פאַרמוטשעטע יידן פון שווערן פייניקונגס־וועג הייבן אָן קומען ביסלעך צו זיך אַ דאַנק דער האַרציקייט פון די לוקאָווער און ביאַלע־פּאָדלאַסקער יידן, וועלכע האָבן די סעראָצקער זייער וואַרעם אויפגענומען, אונדזערע סע־ראָצקער האָבן זיך געפרווועט וויי עס איז אייראַרדענען. אַ קליינער טייל איז געווען געצווונגען צו לויפן ווייטער איבער דער גרענעץ קיין רוסלאַנד, אַדורכ־מאַכנדיק ווידער־א־מאָל „שבעה מדורי גיהנום".

עס הייבן זיך אָן רדיפות אין אַלע שטעט און שטעטלעך. יידן ווערן פאַר־שפּאַרט אין די געטאָס, ווו ס'הערשט הונגער, קעלט און עפּידעמיעס, נאָכדעם — דער אומקום. טויזנטער, צענדליקער טויזנטער ווערן טעגלעך געפירט אין די גאַז־אויוונס.

גרינבוים נחמיה
(תל־אביב)

אַנטלאָפן פון טויט

אין 1939, 8 טעג פאַרן אויסברוך פון קריג, בין איך אַלס אויסגעדינטער זעלנער מאָביליזירט געוואָרן אין די פוילישע אַרמיי און געשיקט געוואָרן אין מאָדלינער פעסטונג. דאָרטן האָב איך מיט נאָך יידישע זעלנער געשלאָגן זיך מיטן שטאַרקן וועלכער איז געווען באַוואָפנט מיט דער נייעסטער קריגס־טעכניק. ווי אַזוי ס׳האָט אויסגעזעען מיט דער פוילישער אַרמיי, איז אַלעמען געווען גוט באַקאַנט צו יענער צייט.

זייענדיק קנאַפּע זעקס וואָכן אויפן פראָנט און אויף די ערשטע ליניע, בין איך געווען איינער פון די גליקלעכסטע, וועלכע זענען נישט פאַרוווּנדעט געוואָרן.

צו יענער צייט, ביים אָנהייב פון קריג, איז אין מאָדלינער פעסטונג געווען מאָבילִיזירט ביי אַ 50 טויזנט זעלנער, און ווען די דייטשן האָבן זיך דאָרט אַרײַנגעריסן און אונדז געמוזט אין געפאַנגנשאַפט, זענען פון די 50 טויזנט געבליבן בערך אַ צוויי טויזנט. די איבריקע זענען אומגעקומען אָדער פאַרוווּנדעט, אָדער געפאַנגען געוואָרן. די געפאַנגענע זענען געטריבן געוואָרן דורך די דייטשן פון מאָדלין ביז מלאָווע צו פוס. דער מאַרש האָט געדויערט פינף טעג, ווייל די היטלעריסטן האָבן מיט אונדז געמאַכט אויפן וועג מערדערישע עקספּעריմענטן, זיי האָבן אונדז געפירט דריי טעג אָן עסן און אָן טרינקען. אויפן פערטן טאָג האָבן זיי אונדז אַרויסגעפירט אויפן פעלד, צוגעפירט אַ מאַשין מיט ברויט און דערפון קלייניע שטיקלעך געוואָרפן אין די מאַסע אַריין. איינער מיטן צווייטן האָבן זיך געשלאָגן וועגן דעם און זיי האָבן די סצענע פאָטאָגראַפירט. נאָכדעם האָבן זיי אונדז געפירט הינטער מלאָווע, ווו ס׳איז געווען צוגעגרייט אַ צייטווייליקער לאַגער.

אין דעם לאַגער האָבן מיר געדאַרפט וואַרטן עטלעכע טעג אָפּגעשיקט צו ווערן קיין מזרח־פרייסן אויף אַרבעט אין די גרובן. די דייטשן האָבן זיך אויסגעשטעלט אין צוויי רייען, צו הונדערט אַ ריי, און מיר האָבן געדאַרפט אַדורכגיין צווישן זיי. אַדורכגייענדיק האָבן זיי אונדז מכבד געווען מיט די קאָלבעס פונעם געווער און געקלאַפּט איבער הענט און קעפּ, און ווער ס׳האָט זיך פּראָבירט אַראָפּצובייגן, האָט זיך געמוזט אומקערן און אַדורכגיין דריי מאָל, ווערנדיק געשלאָגן ביז טויט. ס׳זענען געווען אַ סך טויטע ביים אַריין־מאַרשירן אין לאַגער.

אין לאַגער זענען אַלע באַלד צעטיילט געוואָרן אין באַזונדערע באַראַקן: יידן, פאָליאַקן און פאָלקסדייטשן. די דייטשן האָבן געגעבן אָנצוהערן די יידן, אַז פון לאַגער וועלן מיר שוין קיין לעבעדיקע נישט אַרויס.

צוזעענדיק זיך די פאַרשידענע סצענעס, וואָס זיי האָבן געמאַכט מיט די יידן, האָב איך באַשלאָסן פאַר יעדן פרייז צו אַנטלויפן, אַפילו צו פאַרלירן דאָס לעבן. איך האָב זיך באַפריינדעט מיט עטלעכע וואַרשעווער יידן. מיר האָבן צוזאַמען, באַשלאָסן צו אַנטלויפן 2 אַ זייגער ביינאַכט פון לאַגער, גייענדיק 99% אויף אומקום, ווייל ס׳איז געווען אַ באַפעל, אַז ווער עס וועט זיך אין אָוונט דערנענטערן צו די דראָטן, וועט אויפן פלאַץ ווערן דערשאָסן.

זייענדיק דעצידירט צו אַנטלויפן, האָבן מיר 2 אַ זייגער ביינאַכט אויסגענוצט אַ מאָמענט, ווען צוויי דייטשע שומרים מיט מאַשין־געווער, זענען אַנטשלאָפן געוואָרן. מיר זענען אַריבערגעקראָכן דעם פלויט און אַריין אין וואַלד. דאָרט זענען מיר געלעגן ביז אין דער פרי. מיר האָבן געהאַט אַ באַקאַנטע אין מלאָווע. די באַקאַנטע איז אַוועק אין נאַענטן דאָרף און געברענגט פויערישע קליידונג. מיר האָבן זיך אָנגעטאָן ווי פויערים און אַזוי איז אונדז געלונגען צו קומען צופוס קיין וואַרשע. איך בין אַוועק קיין לעגיאָנאָוע, ווו מיינע עלטערן האָבן צו יענער צייט געווויינט. קומענדיק אַהיים האָב איך זיך נישט געטאָרט אַרויסווייזן אויף דער גאַס, ווייל די דייטשן האָבן געכאַפט צו אַרבעט. דעמאָלט איז געהרגעט געוואָרן דער זון פון חיים ראָזענבערג — משה. ער האָט זיך נישט געלאָזט כאַפן, און אַ דייטש האָט אים אויפן אָרט געשאָסן.

וויסנדיק שוין די מערדערלעכע מעטאָדן פון די דייטשן, האָב איך באַשלאָסן צו אַנטלויפן קיין ביאַליסטאָק צו די רוסן, מיטנעמענדיק מיט זיך מיין ברודער אַלטער, מיין שוועסטער מרים און די חברים יעקב און שמואל בורכאנסקי, (דעם חזנס זון). אין ביאַליסטאָק האָבן מיר זיך פאַרשריבן אויף אַרבעט און אַזוי איבערגעלעבט די מלחמה.

אברהם חיים פשיקאַרסקי
(עתלית)

אַנטלאָפן פון נאַצישן גיהנום

ס׳איז דינסטיק, דער פינפטער טאָג פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. עטלעכע דייטשע אַראָפלאַנען זענען איבערן שטעטל אָנגעפלויגן און אָנגעהויבן באָמבאַרדירן. די ערשטע באָמבע איז אַריינגעפאַלן צו גרשון מאיר אין דער אייל־כאַבריק. צום גליק האָט עס דאָרט קיינעם נישט געשאַט. אין שטעטל איז אַנט־שטאַנען אַ מוראדיקע בהלה, די געשרייען האָבן זיך געהערט ווי ווייט. כאַפּנדיק דערשראָקענע און ווינענדיקע קינדער אויף די הענט, האָבן מענטשן זיך אַראָפּ־געלאָזט אין די קעלערס פון זייערע הייזער.

דער בעל־הבית פון מיין הויז, יעקב ראָזענבערג, האָט געהאַט גאָר אַ גרויסן קעלער, אָדער ווי מ׳האָט עס גערופן — „סכראָן", וואָס איבער אים האָט זיך געפונען די „השומר"־אַרגאַניזאַציע. ווי נאָר יעקב האָט געהערט דאָס אָנפליען פון די אַראָפלאַנען, האָט ער אַ געשריי געטאָן צו זיינע טעכטער, און באַלד האָבן זיי אַלע זיך אַראָפגעלאָזט אינעם קעלער. מיט מינוטן שפּעטער איז דער קעלער שוין געווען איבערפולט מיט מענטשן און צווישן זיי אויך נאַשעלסקער פּליטים.

בעת מען האָט אָנגעהויבן באָמבאַרדירן דאָס שטעטל, בין איך מיט מיין זון געשטאַנען אין דער יאַטקע. איז צו מיר אַריינגעלאָפן מיין ברודער משה, כדי מיט מיר זיך צו באַראַטן וווּ אַהין צו לויפן זיך באַהאַלטן. איך האָב אים געזאָגט, אַז מען דאַרף אַריינלויפן אין יעקב ראָזענבערגס קעלער, און עס טאַקע שוין טאָן. מיין ברודער האָט געוואָלט, אַז איך מיט מיין זון זאָלן מיט אים מיטגיין. שטייענדיק שוין נעבן זיין הויז, כדי אַריינצולויפן אינעם „סכראָן", האָט מיין זון זיך געריסן צוריק אַהיים צו גיין, טענהנדיק, אַז אויב די מאַמע וועט זיי נישט טרעפן אין דער יאַטקע, וועט זי נישט וויסן וווּ מיר זענען אַוועק־געקומען און אַזוי אַרום זיך שטאַרק איבערשרעקן.

זענען מיין ברודער משה מיט זיין פרוי און קינדער געגאַנגען אין קעלער.

גייענדיק מיט מיין זון צוריק צו דער יאַטקע, האָבן מיר אויפן וועג געזען ווי אַראָפלאַנען פליען ווידער אָן מיט אַ שטורעם און באַלד פאַלן אַראָפּ צוויי באָמבעס, איינע ביי אברהם שענקער אין הויז און די צווייטע אין יעקב ראָזענבערגס „סכראָן". מיר זענען געבליבן שטיין שטאַרק דערציטערט. דערנאָך

האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אַלע מענטשן פון דעם „סכראָן", דאַרונטער אויך מיין ברודער מיט זיין פרוי און קינדער, זענען אומגעקומען, זייער צאָל איז געווען 50.

אין זעלבן אָוונט זענען אַלע מענטשן אַרויס פון די קעלערס אויף דער גאַס און געזומען זיך גרייטן צו פאַרלאָזן סעראָצק. צו מאָרגנס אין דער פרי האָט ווער אויף פערד און וואָגן, און ווער צו פוס, זיך געלאָזט קיין וואַרשע אָדער ערגעץ אַנדערש ווו. איך מיט מיין פאַמיליע, ווי אויך די איבעריקע קרובים, האָבן געהאַט בדעה זיך צו לאָזן קיין קאָוועל, מחמת איך האָב אַלע מיינע יאָרן דאָרט געהאַנדלט און זיך גוט אויסגעקענט אויף דער גאַנצער געגנט. האָב איך טאַקע באַלד איינגעשפּאַנט אַ פּאָר פערד און אַ וואָגן און אַרויפלייגנדיק אַלץ, וואָס מ׳האָט נאָר געקאָנט מיטנעמען, זיך געלאָזט מיט מיין פאַמיליע און קרובים קיין קאָוועל.

קומענדיק צו פאָרן קיין זעגזשע, וואָס פון דאָרט פירט אַ שאָסיי קיין סטרוגע — דער וועג קיין קאָוועל — האָט דאָס דאָרט שטייענדיקע מיליטער אונדז נישט געלאָזט פאָרן צום וועג. נישט האָבנדיק קיין ברירה, זענען מיר געפאָרן קיין וואַרשע.

אַריינפאָרנדיק קיין פראַגע, איז שוין געווען פאַרטאָג. פלוצלינג האָבן מיר געהערט אָנפליען רוישנדיקע אַעראָפלאַנען, און באַלד — מוראדיקע אויפרייסן. מיר האָבן על־פי־ נס נישט געליטן. מיטאָג־צייט זענען מיר אַריינגעפאָרן קיין וואַרשע. אין וואַרשע זענען מיר געזעסן ביז די דייטשן זענען אַהין אַריינגע־ קומען, דערנאָך זענען מיין פרוי און קינדער, ווי אויך די קרובים, צוריק אַהיים־ געפאָרן מיט פערד און וואָגן קיין סעראָצק, איבערלאָזנדיק מיך מיט מיין מוטער. ווען זיי זענען בשלום צוגעפאָרן צו דער זעגזשער בריק, זענען זיי פאַרהאַלטן געוואָרן דורך דייטשע סאָלדאַטן. די דייטשן האָבן באַפוילן, אַז זיי זאָלן אַלע אַראָפגיין פון דער פור. דערנאָך האָט מען זיי רעווידירט. ביי מיין שווער האָבן זיי צוגענומען אַ טאַשנזייגער און דערנאָך, מיט ווילדע אויסגעשרייען, אים אָפּגעשניטן די באָרד, צוזאַמען מיט אַ שטיק פלייש. ס׳איז אויסגעבראָכן אַ יללה פון די וויבער און די קינדער. די דייטשן זענען געוואָרן נאָך ווילדער און גענומען געבן קלעפ וועמען עס האָט זיך זיי געגלוסט. שפּעטער, נאָכן צורויבן וואָס זיי איז געפעלן, האָבן זיי באַפוילן די מענטשן צוריק אַרויפגיין אויף דער פור און זיי געלאָזט דורכפאָרן די בריק.

צומאָרגנס אין דער פרי בין איך מיט מיין מוטער אַרויס פון וואַרשע. מיר זענען געגאַנגען צו פוס קיין פּעלצאוויזנע, געוואָלט פון דאָרט ווייטער גיין, אָבער

דייטשן האָבן אונדז אָפגעשטעלט און נישט געלאָזט , אַזוי אַז מיר האָבן געמוזט זיך אומקערן, אָפגעריסן פון דער פאַמיליע. קיין וואַרשע זענען מיר מער נישט אַריין. מיר האָבן זיך צוגעזעצט אויף אַ פעלד נעבן שאָסיי און געוואַרט ביז די דייטשן וועלן פאַרשווינדן פון דע משאָסיי. מיר האָבן אַזוי געוואַרט צווישן מעת־לעת ; געזעסן אָן עסן און אָן טרינקען, ביז אַנדערע דייטשן האָבן אונדז דערלויבט פאָרצוזעצן דעם וועג.

וועג מיר זענען, גוט אויסגעמאַטערטע, צוגעקומען צו דער זעגזשער בריק, (אַכט קילאָמעטער פון סעראָצק), האָבן די דייטשן נישט געלאָזט, אַז מיר יידן זאָלן דורכגיין די בריק. מיר זענען אַריינגעגאַנגען קיין זעגזשע צו דער באַקאַנטער פרוי דבורה קאהן, וועלכע האָט געהאַט אַ שפּייז־קראָם. ליגנדיק ביינאַכט אויסגעבעט אויף דער פאָדלאָגע, איז דאָרט אַריינגעקומען אַ באַקאַנטער פאָלאַק, מיטן נאָמען כיפּש, און דערציילט, אַז ער האָט אַליין געזען ווי דייטשן האָבן נישט ווייט פון דאָנען דערשאָסן משה פיעניק ווי אויך נאָך אַ ייד, וואָס זיין נאָמען איז מיר אַרויס פון זכרון. די נאַכט איז שוין פאַר מיר געווען זייער אַ פיינלעכע, און כ׳האָב נישט געקאָנט שלאָפן.

אַרויסגייענדיק אין דער פרי אויף דער גאַס, האָב איך געזען ווי עס פאָרט אויף אַ בריטשקע אַ קריסטין. איך האָב זי אָפגעשטעלט. הערנדיק אַז זי פאָרט אויפן סעראָצקער מאַרק, האָב איך אָנגעהויבן בעטן, זי זאָל מיך מיטנעמען.

אין דעם מאָמענט איז אָנגעפאָרן אַ פולע פור מיט יידן, דער דייטש האָט געהייסן דער קריסטין דורכפאָרן די בריק, און איך בין געווען צוריק אין דער היים.

מיט עטלעכע טעג שפּעטער האָט מיר דער סעראָצקער אייגווינער חיים פוטערמאַן, וועלכער איז געזעסן צווישן די יידן אויף דער פור ביי דער זעגזשער בריק, דערציילט, אַז די דייטשן האָבן די יידן אָפגעשניטן די בערד מיטן פלייש צוזאַמען, געהייסן זיי טאַנצן, רייבן מיט די פינגער־נעגל די פאַרבלוטיקטע פור אַוש צום ריין ווערן, און דערנאָך האָבן זיי באַפוילן, צוריק צו פאָרן פון וואַנען זיי זענען געקומען. חיים פוטערמאַן אַליין איז געקומען קיין סעראָצק, נישט דורך דער בריק, נאָר פון אַן אַנדער אָרט. כדי צוריק צוברענגען מיין מוטער אַהיים, האָב איך באַצאָלט אַ גוי אַ גוטן פרייז, און ער האָט זי טאַקע מיר געבראַכט נישט דורך דער בריק נאָר פון אַ זייטיקן און ווייטן וועג.

נאָך איידער איך האָב זיך אַרומגעקוקט, וואָס עס טוט זיך אין סעראָצק, האָב איך שוין געהערט פון דער גזירה, אַז די קצבים מוזן אויפהאַלטן זייערע יאַטקעס, כדי צו פאַרקויפן פלייש פריי. איך האָב זיך גלייך אַוועקגעלאָזט צו

באַקאַנטע גויים אין די דערפער. אַריינקומענדיק אין דאָרף אברעם צום פויער סאַוויצקי, מיט וועלכן איך בין זייט יאָרן געווען באַפריינדעט, האָט ער מיך אויף זיין שווער נישט אַרויפגעלאָזט, אַפילו די האַנט, ווי תמיד, מיר נישט דערלאַנגט, זאָגנדיק, אַז ער איז נישט מחוייב זיך איינצושטעלן דאָס לעבן, נאָכ־דעם ווי ער האָט אַליין געהערט פון די דייטשן אויפן פולטוסקער מאַרק, אַז וועלכער קריסט עס וועט אויסבאַהאַלטן אַ ייד, וועט צוזאַמען מיט זיין כאַטע פאַרברענט ווערן.

פון דעסטוועגן האָב איך זיך נישט פאַרלוירן און בין צוגעגאַנגען צום פריץ ארטאכאווסקי. דער פריץ האָט מיך גראָד יאָ אַריינגעלאָזט, זאָגנדיק: „נעם דיר, ייד, וואָס דו ווילסט, ווייל סיי־ווי וועלן די דייטשע באַנדיטן ביי מיר אַלץ צונעמען". איך האָב אים געענטפערט, אַז איך וויל פון אים צוויי בהמות. גייענדיק צוריק אַהיים, האָב איך אויפן וועג באַגעגנט נאָך אַ באַקאַנטן פויער פון טשעפֿעווער געגנט. אויך דער פויער האָט צו מיר געזעדט די זעלבע רייד. קומענדיק אין מיין הויז האָב איך גלייך געהייסן רופן מיין קריסטלעכן אַרבעטער, סטאַניסלאַוו בזשעזשאווסקי, און ווען ער איז געקומען צו גיין, זענען מיר ביידע אַוועק נעמען די בהמות. מיר האָבן די בהמות אַריינגעטריבן אין נח אגראדאווערס שטאַל, וואָס איז געשטאַנען אין מיין מוטערס הויף.

ווי נאָר איך האָב די בהמות אָפּגעשאָכטן, האָט אין דרויסן עמעצער געגעבן אַ געשריי, אַז אַ דייטש גייט. איך האָב גיך צוגעשלאָסן די שטאַל, איבער־לאָזנדיק דאָרט דעם שוחט. איך האָב מיט מיין פוילישן אַרבעטער געגומען גיין אויף דער גאַס אַרויס. ווען מיר זענען צוגעקומען צום טויער פון מיין מוטערס הויף, האָט אַ דייטש מיט אַ גומענער פּאַלקע אין האַנט אונדז פאַרהאַלטן, פרעגנדיק צו מיר זענען יידן. דער קריסט האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ אויף „ניין", און דער דייטש האָט אונדז געהייסן גיין ווייטער. אָפּגייענדיק פון אים אַ שטיקל וועג, האָב איך געזען ווי ער איז אַריין אינעם הויף און וועמען ער האָט דאָרט געטראָפן, האָט ער מיט זיין פּאַלקע געשלאָגן מכות רצח.

עס זענען דאָרט צעשלאָגן געוואָרן בערך אַ צען מענטשן, צווישן זיי מיינע שוואָגערס: יוסף הערש און אלתר. שטייענדיק דעם זעלבן טאָג אַ פאַרטוענער אין מיין יאַטקע, האָב איך פלוצלינג דערזען נעבן זיך דעם זעלבן דייטש מיט דער פּאַלקע אין האַנט. איך האָב זיך דערשראָקן, און דער דייטש האָט אַרויס־געלאָזט אַ ווילדן געשריי, אַז איך זאָל אַרויס אויף דער גאַס. איך בין גלייך אַרויסגעלאָפן און געזען אויסגעשטעלט אין אַ ריי אַלע יידישע קצבים פון סעראָצק. דער דייטש האָט מיך צוגעשטעלט צו יאָסל הילפס אַ ברודער און

דערנאָך אונדז אַלע אַריינגעפירט אין מאַגיסטראַט. וועט מיר זיינען שוין דאָרט געשטאַנען, האָב איך דורך אַן אָפן פענצטער געזען ווי ס׳האָבן זיך אין דרויסן פאַרזאַמלט פיל פאָלאַקן מיט צעשמייכלטע פנימער, ווי עס וואָלט זיי שטאַרק אַ הנאה געטאָן אונדזער קלאָגעדיקער מעמד.

אין אַ גרויסן צימער פונעם מאַגיסטראַט איז געזעסן אַן אַלטער דייטש מיט אַ בייז פנים. „אונדזער" דייטש האָט אים שטייף געמאָלדן, אַז ער האָט געבראַכט אַלע זיבעצן „שווייגען־יודן־פליישערס". האָט דער אַלטער דייטש צו אים אַ זאָג געטאָן „וואָס האָסטו מיר די שוויינען געבראַכט? האָסט זיי געדאַרפט אַוועקשיסן אויפן וועג".

אין דעם מאָמענט זענען אַריינגעקומען די צוויי פּוילישע פאָליציאַנטן, פאסטעק און דודאוויטש, וועלכע האָבן זיך געשטעלט צום דינסט פון דער דייטשער מאַכט און געמאָלדן, אַז זיי דאַרפן האָבן אַרבעטער. דער אַלטער דייטש האָט צו זיי אַ זאָג געטאָן: „נעם זיי אַוועק, די שייסע". זענען מיר, די אַלע זיבעצן קצבים, נאָכגעגאַנגען די צוויי פאָליציאַנטן. אויפן וועג האָב איך זיך געבעטן ביי דעם פאָליציאַנט דודאוויטש, מיט וועלכן איך בין שטענדיק געווען באַפריינדעט, ער זאָל מיך פריי לאָזן, אָבער ער האָט וועגן דעם נישט געוואָלט הערן, גלייך ווי ער וואָלט מיך נישט געקענט.

די פאָליציאַנטן האָבן אונדז צוגעפירט אויפן וועג נאָך משה ראָזענבערגס מיל, וווּ מיר האָבן געטראָפן אַרבעטן עטלעכע הונדערט סעראָצקער יידן. זייער אַרבעט איז געווען אַרויפצולייגן שוועריע קאָסטנס מיט אַמוניציע אויף די לאָסט אויטאָס. זעענדיק וואָס מען האָט געמאַכט מיט דעם ביסל יידן, איז מיר זייער שלעכט געוואָרן. דוד ראָזענבערגן איז נישט געווען צו דערקענען, ער האָט נישט געהאַט קיין צורה פון קיין מענטש, ישראל איסר הילער, מענדל הילערס זון, האָט מען אָפגעשניטן דאָס בערדל צוזאַמען מיט דער הויט. אַנדערע זענען געווען שטאַרק צעשלאָגן און צעדראָפעט.

מיר, די פריש געקומענע, האָט מען אויסגעמישט מיט די אַנדערע יידן, און האָבן אויך געזומען אַרבעטן. צוועלף אַ זייגער בייטאָג האָט אַ פרוי געבראַכט עסן פאַרן גאַלן משה, אהרן לייב קצבס אַ זון. דער גאַלער משה האָט מיך געבעטן צום עסן. וועט מיר האָבן פאַרענדיקט דאָס עסן, האָט אַ דייטש מיט אַ ביקס אין האַנט צו אונדז אַ זאָג געטאָן: „נאָכן פרעסן דאַרף מען זיך אַפרוען". ווי נאָר דער גאַלער משה האָט זיך צוגעזעצט אויף אַ שטיין, איז דער זעלבער דייטש צו אים ווילד צוגעלאָפן און מיט דער קאָלבע פון דער ביקס אים דערלאַנגט אַזעלכע קלעפ, אַז ער האָט זיך איבערגעדרייט

עטלעכע מאָל. אַז איך האָב דאָס געזען, האָב איך זיך אויסגעמישט צווישן די אַרבעטנדיקע מענטשן. כ׳האָב מײַן היטל אַראָפגערוקט ביז צו דער נאָז און זיך געזומען פלייסיק צו דער אַרבעט. פלוצלינג האָב איך דערזען ווי דער צעווילדעוועטער דייטש זוכט מיך אַרום צווישן די אַרבעטנדיקע. איך האָב דערפילט די געפאָר און געזוכט מיטלען, אַז ער זאָל מיך נישט דער־קענען. ווער ווייסט צי ער וואָלט מיך נישט אָפגעזוכט, ווען עס פאָרט נישט נעבן מיר פאַרביי חיים גימפלס פערד און וואָגן, וואָס פון אונטן איז געווען צוגעבונדן צוויי גייענדיקע בהמות. גיך בין איך צוגעלאָפן צו די בהמות און מיט אַ ריטל אין האַנט זיי אונטערגעטריבן. דער דייטש האָט אַ פנים דאָס נישט דערזען און אַזוי אַרום איז מיר געלונגען צוריק צו גיין אין שטאָט אַריין.

ווען איך בין אין שטוב צו זיך געקומען פון דער איבערלעבונג, האָב איך צו מיין פרוי און קינדער געזאָגט, אַז מען טאָר לענגער נישט וואַרטן און מיר דאַרפן אַלע אַוועק קיין קאָווע, וואָס האָט שוין געהערט צו סאָוויעט־רוסלאַנד. היות ווי אַלע מיט איין מאָל האָבן מיר נישט געקאָנט אַוועקגיין, איז געווארן אָפגעמאַכט, אַז איך אַליין זאָל דערווייל אַוועקגיין, איבערלאָזנדיק שפייז און געלט פאַר מיין פאַמיליע. האָב איך, צוזאַמען מיט נאָך אַ גרופע יונגע מענער און פרויען, זיך געלאָזט מיט אַ פור אין וועג אַריין. מיר זענען געפאָרן אין דער ריכטונג פון מאַלקין, נעבן טייך בוג.

אַז מיר זענען צוגעפאָרן צו דער וויערזשביצער בריק, האָבן די דאָרט באַוואָפנטע דייטשן אונדז באַפוילן צוריק צו פאָרן, וואָרנענדיק דערביי, אַז אויב עמעצער וועט פרווון אַראָפגיין פון דער פור, וועט ער דערשאָסן ווערן. און היות ווי ביי אונדז אַלע איז געווען אָפגעמאַכט, אַז מיר קערן זיך נישט צוריק אַהיים, האָבן מיר פאַרקערעוועט אויפן וועג קיין פולטוסק, כדי דורך אַן אַנדערן וועג אַנצוקומען אויף דער רוסישער זייט.

אָפּפאָרנדיק אַ שטיק וועג נעבן קלעשעוע, האָבן אונדז וויידער פאַרהאַלטן צוויי דייטשן,, וואָס זענען צופעליק אַדורכגעפאָרן מיט זייער אַ מאַשין. זיי זענען אַרויס פון דער מאַשין און באַפוילן, אַז מיר זאָלן בלייבן שטיין. אונדזער פור האָט זיך אָפּגעשטעלט, אויף זייער פראַגע האָבן מיר געענטפערט, אַז מיר פאָרן פון וואַרשע קיין מאָסקאָוו, דערנאָך האָבן זיי געהייסן אַראָפגיין פון דער פור און געזומען זוכן וואָס דאָרט געפינט זיך. אַז זיי האָבן געפונען ליגן אַ ביסל קוך־געשיר, האָט איינער פון זיי אויסגערופן: „יאָ, דאָס זענען זיכער די געזוכטע גנבים, וואָס האָבן באַגנבעט דעם מאַגאַזין אין פולטוסק, מען דאַרף זיי דאָרט אַרײַנפירן און לאָזן אַרעסטירן".

דאָס אָפּזאָגנדיק, האָבן זיי אונדזער קוך־געשיר אַריינגעלייגט אין זייער מאַשין, זיך אַהין צוריק אַריינגעזעצט און גיך אָפּגעפאָרן. מיר זענען געבליבן שטיין צעטומלטע און נישט געוווסט וואָס צו טאָן — בלייבן שטיין אָדער אָפּפאָרן? בערך אַ צוויי שעה זענען מיר אַזוי געשטאַנען און זענדיק, אַז קיינער קומט נישט נאָך אונדז, זענען מיר אָפּגעפאָרן. פאַרנאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין מאַקאָוו. מיר זענען צוגעפאָרן צו דער שול פון וועלכער עס האָבן זיך געטראָגן האַרצרייסנדיקע געוויינען. די שול איז געווען פול מיט פליטים. מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז מען האָט לעצטנס געכאַפּט זייער פיל יידישע מענער צו דער אַרבעט און מ׳זעט זיי נישט צוריק. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן דאָ נישט צו פאַרבלייבן און פאַרטאָגס זענען מיר אָפּגעפאָרן קיין קראַסנאָשעלץ. אין אָוונט זענען מיר אָנגעקומען אין אַ דאָרף נעבן אָסטראָלענקע. אין דעם דאָרף האָט געווויינט איין ייד. עס איז נישט געווען ווייט פון דער סאָוויעטישער גרענעץ. מיר האָבן זיך ביי דעם דאָרפס־ייד געלייגט שלאָפן. אין מיטן דער נאַכט האָבן מיר זיך דער־שראָקענע אויפגעכאַפּט פון אַ שטאַרקן קלאַפּ אין דער טיר. עס האָט זיך גע־הערט רעדן דייטש, אַז מען זאָל אויפמאַכן די טיר. וועז די טיר האָט זיך געעפנט, זענען אַריין צוויי דייטשן און געשאָסן צום סופיט פון זייערע רעוואָלווערן און דערנאָך באַפוילן, אַז קיינער זאָל זיך נישט רירן פון די ערטער. זיי האָבן דורכגענישטערט די גאַנצע שטוב און, צונעמענדיק בלויז אַ פּאָר שטיוול, זענען זיי מיט גראָבע זידל־ווערטער אַוועק. צו מיין מזל האָבן זיי מיינע שטיוול נישט באַמערקט.

וועז עס איז טאָג געוואָרן, בין איך אַרויס אויף דער גאַס. באַלד האָב איך באַגעגנט אַ באַקאַנטן קריסט און זיך ביי אים געבעטן, אַז ער זאָל מיך אַריבערפירן די גרענעץ. ער איז דאַרויף באַשטאַנען, אָבער פאַרלאַנגט פופציק זלאָטעס. היות ווי מיין קוזין משה ווייגראד, דער זון פון איטשע־מאיר רויזעס, איז געווען מיט מיר צוזאַמען, האָב איך געמוזט אויך פאַר אים איינצאָלן פופציק זלאָטעס, און דער שמוגלער האָט אונדז בשלום אַריבערגעפירט די גרענעץ.

ברכה האדעם פשיקארסקי
(עתלית)

דייטשע אינקוויזיציע

עטלעכע חדשים בין איך מיט מיינע דריי קינדער אין זייער שווערע באַדינגונגען געבליבן ביי די דייטשן. היות ווי מיר האָבן געווּסט, אַז זיי טרייבן אַרויס יידן פון די שטעט, האָב איך זיך דערצו צוגעגרייט. איין מאָל, ביי נאַכט, האָט מיין שכן צאַלקע קוליגאווסקי אַנגעקלאַפּט אין מיין לאַדן און אַנגעזאָגט מען זאָל אויפשטיין, ווייל מ׳טרייבט אַרויס אַלע יידן פון אונדזער שטאָט.

פון גרויס צעטומלטקייט האָב איך נישט געווּסט וואָס צו טאָן און, איבער־לאָזנדיק די קינדער אַליין אין שטוב, געלאָפן צו מיין פאָטער בערל צוקער. דאָרט האָב איך געטראָפן מיין שוועסטער עטקע און שוואָגער אברהם. איך האָב זיך ביי זיי געבעטן אַז זיי זאָלן מיטגיין און מיר העלפן איינשפּאַנען ס׳פערד. אויפן וועג האָבן מיר געזען אַ גרויסע בהלה אין שטאָט. צעווילדעוועטע דייטשן האָבן אַרויסגעטריבן די יידן פון זייערע הייזער און זיי געשלאָגן מיט גומענע פּאַלקעס. מיין פאָטער און מיין ברודער נח, שטאַרק צעטומלטע, זענען צוריק־געלאָפן צו זיך אַהיים, איבערלאָזנדיק מיך שטיין אַליין. איך בין מיין פאָטער און ברודער נישט נאָכגעלאָפן און מיט גרויס האַרץ־קלאַפּעניש זיך קוים דער־שלעפט צו זיך אין שטוב. מיינע דריי קינדער האָבן פון שרעק שטאַרק געווויינט. איך האָב זיך באַהערשט און געזומען מיט זיך דאָס נייטיקסטע פון דער שטוב און אַרויס מיט די קינדער צום מאַרק.

דער פינצטערער מאַרק איז געווען פול מיט יידן און געפּעק. די דייטשן האָבןווילד געשריגן, נישט געלאָזט קיינעם זיך צוזעצן און באַפוילן אַלעמען זיך אויסצושטעלן אין רייען. איך האָב געזען ווי די דייטשן פירן צו עטלעכע יידן צום מאַרק־ברונעם און דערשיסן זיי. אַ שוידער האָט אונדז אַרומגע־נומען, אָבער צו שרייען און וויינען האָבן מיר מורא געהאַט.

אַ ביסל ווייטער זענען צופרידן געשטאַנען די שטאָטישע גויים און רואיק צוגעזען אונדזער בראָך.

פאַרטאָגס האָט מען די יידן אַוועקגעטריבן צו פוס קיין נאַשעלסק. אויפן וועג, דרייסיק קילאָמעטער, זענען אַ סך פון אונדז אָפּגעשטאַנען, ווער עס האָט נישט געקאָנט גיין איז דערשאָסן געוואָרן.

אין נאַשעלסק האָט מען אונדז אַלע געטריבן צו דער שטאָט־שול. ביים אַרייגאַנג פון דער שול זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט צוויי באַוואָפנטע

דייטשן מיט גומענע פּאַלקעס אין די הענט. יעדער וואָס איז זיי אַדורך גע־
גאַנגען האָט געקריגן געשלאָגן איבערן קאָפּ. דער קליינער איטשעלע פּשי־
קארסקי האָט געקראָגן אַזוי געשלאָגן איבערן קאָפּ, אַז דערנאָך וועט עמעצער
האָט אים אַריינגעשלעפּט אין שול, איז ער שוין געווען טויט.

אין דער זעלבער נאַכט האָבן די דייטשן אַרויסגענומען פון דער שול
מענער און זיי ערגעץ־וווּ אָפּגעפּירט. וועט זיי זענען צוריקגעקומען, האָבן
זיי דערציילט, אַז מען האָט זיי געפּירט אויסגראָבן אַ טיף גרוב, כדי צו
באַגראָבן פּינף יידן, וועלכע זענען דערשאָסן געוואָרן נישט וויַיט פון דער שול.

צומאָרגנס אין דער פרי האָט מען אונדז אַלע אַרויסגעטריבן פון דער
שול און געפּירט צו דער באַן. וועט מיר זענען געקומען אויפן אָרט, האָבן
מיר געזען שטיין אויסגעשטעלט ליידיקע קוישן. די דייטשן האָבן באַפוילן
אַלעמען זיך אויסטאָן נאַקעט כדי צו רעווידירן זייערע מלבושים. זיי האָבן
צוגענומען אַלץ, וואָס איינער האָט באַהאַלטן. מיין שוועגערין רחלע פּשי־
קארסקי האָט זיך נישט געלאָזט אויסטאָן נאַקעט, אַ דייטש האָט מיט אַ ווילדע
רציחה זי שטאַרק צעשלאָגן און דערנאָך פון איר אַראָפּגעריסן די קליידער.
מיין מזל איז געווען וואָס גראָד ביי מיין זון האָבן זיי נישט געפונען דאָס
געלט, וואָס איז ביי אים געווען איינגענייט אין אַ מלבוש.

איך האָב מיט מיינע אייגענע אויגן געזען ווי די דייטשן האָבן אויסגעטאָן
נאַקעט דעם סעראָצקער רבס אַ זון און אים באַפוילן, ער זאָל זיך „באָדן"
אין דער בלאָטע, וואָס איז געקומען נאָך אַ שטאַרקן רעגן. אַז דעם רבס זון
איז שוין געלעגן אַ נאַקעטער אין דער בלאָטע, האָבן צעשמייכלטע דייטשן
צוגערופן שיעלע גערבעלס ווייב און שטרענג איר באַפוילן, זי זאָל מיט אַ ציגל
אים רייבן זיין לייב.

נאָכדעם האָבן זיי באַפוילן, אַז דעם רבס זון זאָל אויפשטיין און אָנטאָן
די תפילין, וואָס ער האָט מיט זיך געטראָגן. וועט ער האָט אַרומגעוויקלט די
רצועות אויף דער לינקער האַנט האָבן די דייטשן געמען זיך קאַטשען פאַר
געלעכטער, דערנאָך איז איינער פון זיי צוגעגאַנגען צו אים און צוגעבונדן
פּעסט צו דער רצועה אַ קלינגענדיקן וועקזייגער און באַפוילן, ער זאָל דערמיט
לויפן און טאַנצן. לאַנג אַזוי האָט ער געמוזט טאַנצן, און די דייטשן האָבן
נישט אויפגעהערט זיך צו טרייסלען פון געלעכטער.

שפּעטער האָט מען אונדז אַריינגעטריבן אין צוגעגרייטע וואַגאָנען. בעתן
טרייבן זענען מיר באַגלייט געוואָרן מיט ווילדע קללות און שטאַרקע קלעפּ. אין

די וואַגאָנען זענען מיר געזעסן צונויפגעדרענגט און פאַרחלשטע, אַזוי אַז עס איז שווער געווען צו דערקענען אַ מענטשלעך פנים.

מיין שוועגערין, שרהטשע, מאיר בלעכערס אַ טאָכטער, וועלכע האָט געהאַלטן צוגעטוליעט צו זיך אַ זייגקינד, האָט אַ דייטש עס אַוועקגעריסן און אַריינגעשלייעדרט אין אַ צווייטן וואַגאָן. דאָס זויגלינג איז במשך פון דריי מעת־לעת געוואָרן דערנערט דורך אויסגעמאַטערטע פרויען, וואָס האָבן שוין אַליין גאָרנישט געהאַט אין זייער מויל.

נאָכן פאָרן עטלעכע טעג, איז אונדזער עשאַלאָן געבליבן שטיין אויף דער ביאַלער־פאָדלאַסקער סטאַציע. די געשלאָסענע וואַגאָנען האָבן זיך געעפנט און מען האָט געהייסן גיין ווו מען וויל. מיר זענען געגאַנגען אין שטאָט אַריין, די אָרטיקע יידן זענען אַקעגן געגאַנגען, אונדז האַרציק אויפגענומען און אַריינגע־פירט אין דער שטאָט־שול, וואָס איז שוין געווען צוגעגרייט מיט אַלערליי מאכלים. שפעטער האָט מען אונדז אייגנקוואַטירט אין יידישע הייזער.

נאָר אַ געוויסער צייט האָט מען געהערט שמועסן, אַז די דייטשן גייען מאַכן אַ געטאָ אין שטאָט. היות ווי מיין מאַן און אַ דערוואַקסענע טאָכטער זענען שוין געווען אויף יענער זייט גרענעץ, אין קאָוועל, האָב איך נישט געוואָלט לענגער ווארטן און געזוכט פון דאַנען צו אַנטלויפן. נישט טראַכטנדיק לאַנג האָב איך מיט די קינדער ווי אויך מיט די ברידער און שוועסטער זיך געלאָזט צו אַ וואַלד, וואָס פירט צו דער גרענעץ. אייַדער מיר זענען צוגעקומען צום וואַלד, זענען מיר ווידער אַריינגעפאַלן אין די דייטשע הענט. אַ דייטש האָט אַלע רעווידירט, אָבער נישט געפונען וואָס ער האָט געזוכט. מיר זענען אָפגעקומען בלויז מיט קלעפ. מיר האָבן באַטראַכט פאַר אַ נס, וואָס דער דייטש, באַזוכנדיק גוט אַלעמען, האָט נישט באַמערקט ווי מיין זון יאָסעלע, ביי וועלכן עס איז געווען אייגנענייט דאָס גאַנצע געלט, באַהאַלט זיך פון אים אויס און טאַקע דאָס אָפגעראַטעוועט געלט האָט אונדז דערמעגלעכט, אַז מיר זאָלן, מיט דער הילף פון אַ באַצאָלטן קריסטלעכן שמוגלער, אַריבערצושווארצן זיך די דעמאָלט שוין שווער געווארענע סאָוויעטישע גרענעץ.

אריה מענדזעלעווסקי
(רמת־גן)

מיינע קינדער־יאָרן

אין יאָר 1939, וועו עס איז אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן פוילן און דייטשלאַנד, בין איך אַלט געווָארן 7 יאָר און געווען ביי מיינע עלטערן אין סעראָצק.

וועו די דייטשן זענען אַריין קיין פוילן און פאַרנומען סעראָצק, האָט מען אַלע יידן און פאָליאַקן אויסגעשטעלט אויפן מאַרק־פלאַץ, וואָס איז געווען באַזעצט מיט מאַשין־געווער. די דייטשן האָבן געדראָט, אַז אויב מען וועט נישט אויסגעבן, וואָר עס האָט דערהרגעט זייערס אַ סאָלדאַט, וועלן אַלע ווערן אויס־געשאָסן. מענטשן האָבן געווייניט און געשריגן. איך האָב זיך צוגעטוליעט צו מיין מאַמען און זי פלעגט מיך באַרואיקן. שוין אין דער לעצטער שעה איז געקומען צו רייטן אַן אָפיציר און געמאָלדן, אַז דער מענטש וואָס האָט דערהרגעט דעם דייטש, איז געפונען געווָארן. זיי האָבן אַלע פאָליאַקן אָפגעלאָזט און די יידן געהייסן בלייבן. עלטערע און קינדער האָבן זיי אויך אָפגעלאָזט און די יוגנט, צווישן 17 און 35 יאָר, האָבן זיי צוגענומען. צווישן זיי אויך מיין עלטערן ברודער. נאָכדעם האָבן די דייטשן געצויגן קאָנטריבוציע־געלט און געדראָט אַז אויב מען וועט נישט באַצאָלן די סומען, וועלן אַלע יידן פון דער שטאָט ווערן אַרויסגעטריבן. די פאַרהאַלטענע יידן האָט מען שפּעטער געטריבן 70 ק״מ צו פוס, און וועו עס איז געפאַלן, האָבן זיי גלייך דערשאָסן.

נאָך 2 חדשים זענען צוריקגעקומען אַ העלפט מענטשן — מיין ברודער איז געווען צווישן זיי. אין שטוב איז געווָארן אַ פרייד, אָבער נישט לאַנג האָט עס געדויערט, אין אַ קורצער צייט שפּעטער האָט זיך געלאָזט הערן אַ באָוועגונג אויף דער גאַס, באַלד זענען זיך צונויפגעקומען אַלע שכנים פון הויף און אָנגעהויבן ווייגען. אַלע יידן זענען דערנאָך אַרויסגעטריבן געווָארן אויפן מאַרק־פלאַץ, און ווער ס׳האָט נאָר געפרווט אַנטלויפן, איז גלייך דערשאָסן געווָארן. מען האָט אונדז אָנגעהויבן טרייבן צו פוס צו דער נאַשעלסקער באַן און דאָביי געשלאָגן און געדראָט, אַז אויב ווער עס וועט באַזיצן מער פון איין זלאָטי, וועט ווערן דערשאָסן. איך בין שוין קוים־קוים געגאַנגען. מען האָט אונדז צוגעטריבן צו דער נאַשעלס־קער שול. ביי דער שול זענען די דייטשן געשטאַנען אויסגעשטעלט אין צווויי רייען מיט ביקסן און שטיקער גומי אין די הענט, אונדז געהייסן לויפן אין דער

ריי און דאַביי געשלאָגן ווו זיי האָבן געטראָפן. פאַרמאַכט האָבן זיי אונדז אין דער שול אַ גאַנצע נאַכט, אָן עסן און טרינקען. פיל מענטשן האָבן געחלשט.

אויף צומאָרגנס האָט מען אונדז געטריבן צו דער באַן און אַריינגעיאָגט אין אַ גרויסער בלאָטע. ביי וועמען זיי האָבן עפּעס געפונען, האָבן זיי געהרגעט און געשלאָגן. געפירט האָט מען אונדז אין אַ פאַרמאַכטן וואַגאָן אָן עסן און אָן טרינקען דריי טעג (איך האָב געלעקט די ראָסע פון די שויבן), ביז קיין ביאַלאַ־פאָדלאַסק, — און דאָרט באַפרייט.

געווינט האָבן מיר אין אַ שול. די לאַגע איז געווען געפערלעך. מיין עלטערער ברודער איז גלייך אַוועק קיין רוסלאַנד, און איך מיט די עלטערן זענען אַוועק קיין וואַרשע צו מיין מוטערס אַ שוועסטער. מיין פאָטער האָט געאַרבעט מיט מיין ברודער אין אַ קאָפאַלניע. אין יאָר 1940 איז אונדז נאָך געגאַנגען, ווי נישט איז, אָבער ווען עס איז געווארן אַ געטאָ אין וואַרשע, איז אונדז געווארן זייער שווער. איך פלעג זיך אַרויסגנבענען פון געטאָ אויף דער פּוילישער זייט און קויפן ברויט און פאַרשידענע פּראָדוקטן פאַר אונדז. איין מאָל ווען איך בין געגאַנגען זיך אַהיים־גנבענען אין געטאָ, האָט מיך דערזען אַ פּוילישער פּאָליציאַנט, און מיך אָנגעהויבן נאָכלויפן. זעענדיק, אַז ער איז שוין ביי מיר, בין איך אַנידער־געפאַלן אויף דער ערד. ער האָט מיך צעקאָפּעט, געשלאָגן און נאָכן צונעמען די פּראָדוקטן, — מיך אַהיים געלאָזט.

פון דאַן אָן האָט שוין מיין טאַטע מיך נישט געלאָזט שמוגלען, כאָטש עס איז געווען אַ געפערלעכער הונגער אין שטוב. מיין ברודער האָט זיך אַרויס־געדרייט פון דער וואַרשעווער און אַריין אין דער לעגיאָנאָווער געטאָ, ווו עס איז געווען בעסער. מיין קוזין, וואָס האָט געשמוגלט פון וואַרשע קיין לעגיאָנאָווע פאַרשידענע סחורות, האָט מיך אויך מיטגענומען. אויפן טראַמווייַ, וואָס איז געגאַנגען דורך דער וואַרשעווער געטאָ, בין איך מיט אים אין פולן גאַנג אַריינגעשפרינגען. ביי דער טיר איז געשטאַנען אַ פּוילישער פּאָליציאַנט. מיין קוזין האָט אים גלייך געגעבן געלט אין דער האַנט אַריין, און ער האָט זיך פון אונדז אָפּגערוקט. געקומען זענען מיר אויף דער וואַרשעווער הויפּט־סטאַציע. עס איז גראָד געווען דאָרט אַ גרויסע רעוויזיע דורך ס. ס. מיין קוזין איז פאָלישוווּנדן, און איך בין אַליין געבליבן מיט די פּעק. זעענדיק שוין אַז זיי זענען ביי מיר, האָב איך געכאַפּט די פּעק און אַרויס דורך אַן אַנדערער זייט אין דרויסן און דאָרט ווידער געטראָפן מיין קוזין. מיט אים בין איך אַוועק צו אַ צווייטער סטאַציע, פון וואַנען מיר זענען געפאָרן קיין לעגיאָנאָווע. אַזוי צו ביסלעך איז מיין גאַנצע פאַמיליע דאָרט אַהין געפאָרן. צוליב דער גרויסער נויט,

האָב איך געמוזט זיך פאַרדינגען אַרבעטן ביי אַ פאַליאַק. יעדן טאָג, באַלד אין דער פרי, האָב איך זיך אַרויסגעגנבעט פון געטאָ און אַוועק צו אים, און שפּעט ביי נאַכט געמוזט צוריקגיין אין געטאָ. ער האָט מורא געהאַט מיך צו האַלטן ביינאַכט. איך האָב געמוזט ביי אים זייער שווער אַרבעטן פאַר דעם עסן. נאָכדעם האָבן די דייטשן געמאַלדן, אַז וועלכער פאַליאַק עס וועט האַלטן אַ ייד, וועט ער מיט זיין גאַנצער משפּחה ווערן דערשאָסן. דאַן האָט דער פאַליאַק מיר אַפּגעזאָגט, און איך בין אַוועק זיך זוכן אַ נייע אַרבעט, אָבער קיינער האָט נישט געוואָלט מיך האַלטן. ביי אייניקע קריסטן פלעג איך צונויפנעמען זייערע קאָזעס און זיין מיט זיי אַ גאַנצן טאָג אויפן פעלד.

אייגנטלעך וועט איך בין געגאַנגען פאַשן די קאָזעס, האָב איך דערזען אַ דייטש. לויפנדיק בין איך אַרויפגעפאַלן אויף אַ פאַרקאַן און איבערגעשניטן אַן אָדער פון אַ פוס. דאָס בלוט האָט אָנגעהויבן צו שפּריצן. די קריסטן האָבן נישט געווּסט וואָס צו טאָן, האָבן זיי אָנגעהויבן גיסן יאָד, אָבער דאָס האָט נישט אָפּגעשטעלט דאָס בלוט. צו אַ פּוילישן דאָקטאָר האָבן זיי מורא געהאַט צו גיין מיט מיר. זיי האָבן מיך אַריינגעלייגט אין אַ שטאַל פון חזירים און איך בין דאָרט געלעגן אַ טאָג מיט אַ נאַכט. די וווּנד האָט ווייטער געבלוטיקט, און איך האָב שוין נישט געהאַט קיין כוח צו אָטעמען. איך האָב געפילט אַז אָט־אָט גיי איך אויס. דערנאָך האָבן מיך די קריסטן אַרויפגעלייגט אויף אַ טאָטשקע און צוגעפירט ביז צום געטאָ, און זענען אַוועק. יידן האָבן מיך דערקענט און זענען גלאָפן מודיע זיין מיינע עלטערן. מיין מוטער איז געקומען און מיך גענומען אין געטאָ אַריין. אין געטאָ בין איך געלעגן קראַנק מער ווי אַ האַלב יאָר. די גאַנצע צייט האָב איך געהאַט אַ געפיל, אַז באַלד וועט מען אַרויסטרייבן פון געטאָ. איך פלעג אָפט כאַפּן דאָס שטעקעלע, וואָס פלעגט מיר העלפן צו גיין, און אַרויסלויפן פון געטאָ. איך האָב אויך נישט געקענט זאָרגן פאַר מיין ווּנד, ווייל יעדע מינוט האָט זיך מיר געדאַכט, אַז מען פירט אונדז קיין טרעבלינקע. און ווען עס איז אַ מאָל אַרייַנ־ געפאָרן אַן אויטאָ אין געטאָ, בין איך אַזוי דערשראָקן געוואָרן, אַז איך האָב נישט געקענט זיך רירן פון אָרט, און ווען איך ווייס אַז עס איז שוין מיין טויט, וואָלט איך נישט געקענט אַנטלויפן. זייענדיק איינמאָל אויף דער אַרישער זייט האָב איך געהערט, אַז מען וועט די יידן אַרויסטרייבן פון געטאָ. איך בין גלייך געלאָכן אין געטאָ זאָגן מיינע עלטערן וועגן דער ידיעה. זיי האָבן געזאָגט, אַז „סיי־ווי־סיי וועלן מיר נישט לעבן, זיי ווילן זיך נישט אַרומוואַלגערן צווישן די פאַליאַקן. מען וועט אונדז אַלע סיי־ווי־סיי אויסשיסן". און איך האָב אַזוי געוואָלט לעבן. איך האָב געבעטן מיין שוועסטער, אַז זי זאָל גיין מיט מיר, האָט זי

געענטפערט, אַז ווו די עלטערן גייען, גייט זי אויך. עס איז מיר געווען שווער זיך מיט זיי צו צעשיידן, אָבער איך האָב געוואָלט לעבן און געפילט אַז עס איז שוין דער סוף.

געווען איז דאָס גאַנץ פרי, נאָך גאַנץ פינצטער אין דרויסן, ווען איך האָב געוואָלט זיך אַרויסגנבענען פון געטאָ, אָבער דאָן איז דאָס געטאָ שוין געווען אַרומגערינגלט מיט זשאַנדאַרמען און פאָליציי, וועלכע האָבן געשאָסן בייַ יעדן פרווו צו אַנטלויפן. נישט קוקנדיק דערויף, האָב איך זיך געלאָזט לויפן צו די דראָטן, אַריבער די גרענעץ און אַנטלאָפן אין וואַלד. (איך בין דעמאָלט אַלט געווען 10 יאָר). אין וואַלד האָב איך געטראָפן אַ באַקאַנטע פרוי מיט אַ קליין קינד פון אַ האַלב יאָר, און נאָך פיל באַקאַנטע יידן. די יידן האָבן זיך פאַר־זאַמלט אין אַ גרופּע, ווייל יעדער האָט געמיינט, אַז אייַנער וועט דעם צווייטן העלפן. איך בין אַוועק מיט דער פרוי אין אַן אַנדערע ריכטונג, הגם די דייטשן האָבן אונדז אַלע אַנגעהויבן נאָכצושיסן. געשלאָפן זענען מיר אונטער אַ בוים. פון צייט צו צייט פלעג איך דער פרוי און קינד ברענגען פון באַקאַנטע קריסטן ברויט, מילך און אַנדערע זאַכן. אָבער געווען איז דאָס שוין ענדע אָקטאָבער 1942, אַזוי אַז עס איז שוין צוליב די קעלטן געווען אוממעגלעך צו שלאָפן אין דרויסן. די פרוי איז אַוועק צו אַ קריסטין און איך בין געווען אַליין. איין נאַכט בין איך געשלאָפן אין אַ קלאָזעט, אַ צווייטע נאַכט ערגעץ אין אַ שטאַל. אַזוי האָב איך זיך געפּיניקט דריי וואָכן צייט. מיינע באַקאַנטע פאַליאַקן פלעגן שמוגלען פון לעגיאָנאָוע קיין מאַלקין ביז די גרענעץ, ווו ס׳זענען געווען די רוסן, דאָרט איז געווען אַלץ ביליק. איך האָב זיי געבעטן מיך מיטצונעמען, אָבער זיי האָבן מורא געהאַט דאָס צו טאָן. איך האָב איינמאָל אָפּגעוואָרט ווען זיי האָבן געדאַרפט פאָרן, און איך — נאָך זיי, ווו זיי זענען געגאַנגען בין איך אויך געגאַנגען, אַזוי ביז מאַלקין. פאָרן אַרויסגיין פון דער סטאַציע, איז פאָרגע־קומען אַ גרויסע רעוויזיע, מען האָט קאָנטראָלירט פּעק און דאָקומענטן, איך האָב געוואָרט און געציטערט און זיך צוגעריקט צו די זשאַנדאַרן. ווען מען האָט שוין געהאַט דורכקאָנטראָלירט אַ פרוי, בין איך געגאַנגען מיט איר און נאָכ־געלאָפן צו דעריאָגן די פאָליאַקן, אָבער זיי האָבן מיך געהייסן אַוועקגיין, ווייל זיי גייען איצט צו דער גרענעץ און האָבן מורא מיך מיטצונעמען. איך האָב זיך געוואָלגערט אַ לאַנגע צייט און נישט געווּסט ווו צו גיין. געווען איז דאָס שוין גאַנץ שפּעט בייַנאַכט, בין איך אַריינגעגאַנגען אין אַ שטוב און געבעטן מען זאָל מיך לאָזן איבערנעכטיקן. צום ערשטן האָבן זיי מיך געפרעגט, צו איך בין אַ יייד. איך האָב זיי געוויזן אַ מעדאַליאָן, וואָס כ׳האָב געהאַט אָנגעטאָן, און

זיך געשווירן אַז איך בין אַ פּאַליאַק. צו מאָרגנס האָב איך געפרעגט דעם וועג צו דער גרענעץ און בין אַוועק. דאָרט זענען געווען פיל פּאַסטוכער, און איך האָב זיי געפרעגט וואָס צו טאָן. זיי האָבן געזאָגט, אַז בייטאָג איז, צוליב די דייטשע וואַכן, אוממעגלעך ריבערצוגיין. איך האָב שפּעטער ספּעציעל געטריבן די קי איבער די גרענעץ און געלאָפן העלפן זוכן. איך בין אַריבער די דראָטן און דאָרט אָנגעהויבן לויפן וויט אין דאָרף אַריין. אָפּלויפנדיק שוין אַ שטיק וועג, האָב איך דערזען אַ וואַכמאַן, און אָנגעהויבן אַרבעטן ביי דער ערד מיט אַ רידל, וואָס איז געלעגן ביי אַ בוים. וועג דער דייטש איז צוגעקומען צו מיר, האָב איך שוין געהאַט אָנגעפילט אַ פולן זאַק מיט בלעטער. ער האָט מיך געפרעגט פון וואַנען איך בין, האָב איך זיך געמאַכט נישט פאַרשטיין, און איך בין געגאַנגען אין אַ ריכטונג צו אַ כאַלופּע. וועג ער האָט געזען, אַז איך גיי צו אַ שטוב, איז ער אַוועקגעגאַנגען. אויפן וועג האָב איך געטראָפן אַ פויער פּאָרן אויף אַ פּיר און אים געפרעגט דעם וועג אין דאָרף אַריין, וויל איך וויל זיך פאַרדינגען פאַר אַ פּאַראָבעק. ער האָט אָנגעהויבן לאַכן און געזאָגט: „דו ביסט נאָך צו קליין און קיינער וועט דיך נישט נעמען". איך האָב אים אָנגעהויבן שטאַרק צו בעטן, האָט ער זיך ביי מיר אויסגעפרעגט, פון וואַנען איך בין און צי איך בין אַ ייִד. צום סוף האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער וועט מיך נעמען צו זיינס אַ זון, זיך צו שפּילן מיט אַ קליין קינד. איך האָב זיך געפרייט און אומגעדולדיק געוואַרט זיך צו געפינען אין אַ וואַרעמער שטוב.

מיט דעם פויער בין איך געפאָרן 30 ק"מ פון דער גרענעץ צו זיין זון, און דאָרט געווען אַ גאַנצןווינטער. אויף זומער האָבן זיי אָנגעהויבן צו פאַר־דעכטיקן, אַז איך בין אַ ייִד. וועג זיי האָבן מיך געוואָלט שיקן צו דער „קאָמוניע", בין איך פון זיי אַנטלאָפן און אַוועק צו דעם סאָלטיס אויפן זעלבן דאָרף פאַשן קי. יעדן אינדערפרי און ביינאַכט האָב איך געזאָגט „מאָדליטוועס", וואָס איך האָב זיך שוין געהאַט אויסגעלערנט ביי דעם פּריערדיקן פויער און געפירט זיך ווי אַלע קריסטן און געגאַנגען אין קלויסטער. איך פלעג זיך היטן פאַר די דייטשן, וואָס פלעגן יעדעס מאָל קומען צו אים. עס איז מיר אַ יאָר צייט געווען ביי אים זייער גוט, אָבער וועג ער האָט זיך דערווּסט, אַז איך בין אַ ייִד, האָט ער דערפון דערציילט זיינע שכנים. איך האָב זיך גאָרנישט וויסן געמאַכט און וויטער געווען ביי אים. ביים סאָלטיס האָט אויך געווינט און געאָרבעט אַ רוס. דער סאָלטיס האָט אים און נאָך 2 חברים דערשאָסן, אָבער באַלד אין דער צווייטער נאַכט זענען אַריינגעקומען פּאַרטיזאַנער און געזוכט דעם סאָלטיס. ער איז נישט געווען אין שטוב. ער האָט שפּעטער געמיינט, אַז איך האָב אים

אויסגעגעבן. ליגנדיק אַמאָל פֿאַרן שלאָפֿן אויפֿן בעט אין די קליידער, הער איך עפּעס אַ געשפּרעך און זע דעם סאָלטיס מיט זיינס אַ חבר, וועלכער האָלט אַ פּיסטאָלעט און זאָגט צום סאָלטיס, אַז מען דאַרף אים רעפּאַרירן. דער סאָלטיס ווייזט אים, אַז איך קאָן זיך אויפֿוועקן. דעמאָלט האָב איך שוין געגוי געווּסט, אויף וועמען זיי גרייטן זיך. ווען איך בין אויפֿגעשטאַנען פֿון בעט, האָט ער מיך געפֿרעגט, ווּ איך וויל גיין אַזוי שפּעט ביי נאַכט. איך האָב אים געענטפֿערט, אַז איך דאַרף אַרויסגיין אין דרויסן און אַז איך קום שוין אַריין.

איך בין אַרויס פֿון שטוב און געלאָפֿן אין אַ דאַרף און אַלע מאָל זיך אומגעקוקט, צי מען יאָגט מיך נישט נאָך. איך בין געקומען צו אַ באַקאַנטער קריסטין און זי געבעטן, זי זאָל מיך לאָזן איבערנעכטיקן. זי האָט זיך געפֿרעגט ווּאָס איז געשען, ווּאָס כ׳בין געקומען אַזוי שפּעט צולויפֿן. איך האָב דערציילט, אַז דער סאָלטיס האָט מיך געוואָלט שלאָגן. דאָן האָט זי מיך געלאָזט איבער־נעכטיקן. צומאָרגנס האָט זי מיך אַנגעהויבן איבערצורעדן, איך זאָל צוריק גיין צו אים, ער וועט מיר גאָרנישט טאָן. איך בין געקומען צומאָרגנס צו אים אַהיים. ווען ער האָט מיך געפֿרעגט, ווּ איך בין געווען, האָב איך געזאָגט, אַז איך בין געשלאָפֿן אין סטאַדאָלע. אַזוי איז אַדורך צוויי וואָכן, און ער איז צו מיר גוט געווען, דאָך האָב איך זיך געהיטן גאָנצע נעכט.

איינמאָל, ווען איך בין געקומען אַהיים פֿון פּעלד, האָב איך דערזען אין שטוב צוויי פֿרעמדע מענטשן. בעת איך בין נאָר אַריין אין שטוב, האָט איינער פֿון זיי געגעבן אַ צייכן צום סאָלטיס, און זיך געפֿרעגט צי דאָס איז „ער״. איך האָב שוין פֿאַרשטאַנען, ווּאָס ער מיינט מיט דעם, און ביינאַכט בין איך אַוועק צו אַ צווייטן פּויער אין סטאַדאָלע נעכטיקן. צו מאָרגנס אין דער פֿרי ווען איך בין צוריקגעקומען, זענען זיי שוין נישט געווען. איך בין געבליבן וווייטער ביי אים. און ווען עס איז געקומען מיטאָג־צייט, האָב איך זיך געזוכט אַן אָרט צו אַנטלויפֿן. איינמאָל ווען איך בין געלעגן אויף דעם בעט דרימלענדיק, האָב איך דערזען פֿון יענער זייט פֿענצטער אַ גאַנצע חברה מענטשן, און דעם סאָלטיס צווישן זיי. נאָך פֿאַר דעם, האָב איך אונטערגעהערט פֿאַרשידענע געשפּרעכן, ווּאָס זיי האָבן געריידט צווישן זיך. זיי האָבן געמיינט, אַז איך פֿאַרשטיי נישט. איינער האָט גע־זאָגט צום סאָלטיס, אַז אויב דער סטאַניאַשטשוק (דער ערשטער, ווּאָס איז געקומען מיט אַ פֿאָר טעג צוריק מיך שיסן) האָט נישט פֿאַראַטן, האָט עס דאָס זיכער געטאָן דיין קליינער פֿאַראָבעק (געמיינט מיך). איך בין געווען שטאַרק איבער־געשראָקן און בלאַס — אָט, אָט דערענעטערט זיך מיין טויט.

דער סאָלטיס האָט אים דאָן געזאָגט, אַז אויך נעכטן איז „ער״ נישט צוריק־

געקומען און געזעכטיקט, דער טייוול ווייסט ווו. און אַז דער פּאַל פּאַרשטאַרקט ביי אים דעם פּאַרדאַכט, אַז „ער" האָט איבערגעגעבן וועגן די דערמאָרדעטע רוסן צו די פּאַרטיזאַנער.

די טיר פון מיין צימער האָט זיך עטלעכע מאָל געעפנט און עטלעכע פויערים האָבן אַריינגעקוקט, בכדי צו זיין זיכער צי איך געפין זיך דאָרט. איך בין אינסטינקטיוו אַראָפּ פון בעט, אַריינגעשפרונגען אין אַ צווייטן צימער און געוואָלט אַרויסשפרינגען דורכן פענצטער און אַנטלויפן. די לעצטע מינוט האָב איך מיך אָפּגעהאַלטן פון דעם ווייל כ׳האָב מורא געהאַט, אַז מ׳וועט מיך דערזען, דאַן וואָלט מיין גורל געווען אַ געענדיקטער. איך האָב מיך צוריקגעקערט אין קאָרידאָר, ווו איך האָב דערהערט אַ שטימע: „קומט, ער שלאָפט!" איך בין אַריין צו אַ שכן אין שטוב. אַלע זענען געלעגן אין די בעטן און נישט געשלאָפן — זיי האָבן מסתמא אויך געווּסט וועגן דעם פּלאַן מיך צו שיסן. שטיל, ווי אַ קאַץ בין איך אַרונטער אונטערן אויוון און זיך פּאַרשטעקט מיט שמאַטעס און שטאַרק געציטערט.

אין אַ פּאָר מינוט אַרום האָב איך דערהערט, ווי דער סאָלטיס רופט מיך און פרעגט זיך ביי די שכנים צי זיי האָבן מיך געזען. די שכנים מיטן סאָלטיס האָבן באַלויכטן די שטוב מיט באַטעריעס און מיך געזוכט אַ לאַנגע צייט אונטער די בעטן. אין דער צייט בין איך געלעגן אונטערן אויוון, ווי אַ געפרוירענער, ביז פּאַרטאָג.

ווען איך האָב זיך איבערצייגט, אַז אַלע שלאָפן שטאַרק און אַרום און אַרום איז שטיל, האָב איך זיך אַרויסגעדראַפּעט פון שכן, צוריק אַריין אין מיין צימער ביים סאָלטיס, אַרויסגענומען פון שאַנק מיינע מלבושים און מיט אַן אימפּעט אַוועק אין אַ צווייטן דאָרף. דאָרט האָב איך זיך פאַרדינגען צו אַ פויער פּאָשן קי. דער נייער בעל־בית איז גאָר געווען אַ חבר פון סאָלטיס. די גאַנצע צייט וואָס איך בין געווען ביי דעם צווייטן בעל־בית, בין איך געווען שטאַרק איבערגעשראָקן, איך האָב נאָר געקלערט און מורא געהאַט, אַז בקרוב וועט מען מיך שיסן.

דער פּראָצעס פון די רוסן איז געוואָרן וואָס אַ מאָל נענטער, די קוילן פון די האַרמאַטן זענען שוין געפלויגן צו נאָענט פון אונדז. איך בין אַוועק פון שטוב, ווייל איך האָב מורא געהאַט, אַז זיי וועלן מיך הרגענען און זאָגן, אַז ס׳איז געשען פון פּראָצעס. איך בין שוין די גאַנצע צייט געווען אויפן פעלד, צווישן פּאַר־שידענע קאָסטנס. רוסישע עראָפּלאַנען האָבן שטאַרק אָנגעהויבן באָמבאַרדירן. עס פלעגן דורך דעם פעלד גיין פיל דייטשע זעלנער. אַזוי האָב איך פּאַרבראַכט ביז דער באַפרייאונג.

צוריקקומענדיק נאָכן קריג קיין סעראָצק האָב איך שוין מיינע עלטערן נישט געטראָפן. איך בין אַוועק קיין לעגיאָנאָוע, ווו איך בין געווען אין געטאָ, מיט דער האָפענונג אפשר וועל איך דאָרטן עמעצן געפינען, אָבער אויך דאָרטן קיינעם פון מיין משפחה נישט געטראָפן. יידן האָב איך מורא געהאַט צו זאָגן, אַז איך בין אַ ייד. וועז איך האָב געטראָפן אַ יידישן דאָקטאָר, וואָס האָט מיך אַמאָל געהיילט, האָט ער מיר וועגן אַלעמען דערציילט. ער האָט מיר אויפגעגעבן אַן אַדרעס פון מיינעם אַ קוזין אין וואַרשע. איך בין צו אים אַוועקגעפאָרן און דאָרט געווען אַ קורצע צייט. איך בין באַלד אַריין אין אַ קיבוץ, אָפּצופאָרן קיין ארץ־ישראל. די אַנטיסעמיטישע אָנפאַלן אין יענער צייט אין פוילן האָבן אונדז נישט דאָרט געלאָזן לענגער בלייבן. מיטן קיבוץ בין איך אַרויסגעפאָרן מיט דער „עקזאָדוס״־שיף און דורך דעם ענגלישן מיליטער צוריקגעפירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד צו דער שארית־הפליטה.

(צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע אין בייערן 1947).

פּנחס קאַלוסקי
(כּפר מונאש)

פון חורבן און נע־ונד — קיין ישׂראל

דעם צווייטן שבת נאָכן אויסברוך פון קריג, האָבן זיך באַוויזן אין די גאַסן פון שטעטל דייטשע טאַנקען און געפאַנצערטע אויטאָס. שבת אויף דער נאַכט האָבן דייטשע מאָטאָריזירטע מיליטער־אָפּטיילונגען פאַרפלייצט די גאַסן און געסלעך פון סעראָצק. איך, מיין פאָטער, ברודער, שוועסטער און דער זיידע יידל פּיענק ע״ה, האָבן פאַרלאָזן אונדזער היים און שבת פאַרנאַכט אַריבער צו אונדזער קרוב ר׳ גדליה לעווינער, און זיך דאָרט צוזאַמען מיט נאָך שכנים און קרובים אויסבאַהאַלטן אין זיין קעלער. שפּעט אין דער נאַכט האָבן דייטשע סאָלדאַטן זיך געוואָלט אַריינרייסן צו אונדז. אַ דאַנק די געשרייען פון די קינדער און פרויען וואָס זענען געווען מיט אונדז אין קעלער, זענען די דייטשן אַוועק פון קעלער. צומאַרגנס אין דער פרי זענען מיר, מענער, אַרויס פון קעלער און איך האָב געזען ווי די יידישע הייזער און געשעפטן זענען אויפֿגעריסן און צעראַבירט.

די ס. ס.־לייט האָבן גלייך אין דער פרי אָנגעהויבן צו זאַמלען אַלע מענער כּדי שטעטל און זיי איינגעשפּאַרט אונטער אַ וואַך מיט מאַשינגעוועהר אין דער גרויסער יידישער שול. אייגנטלעך אין טאָג האָבן זיי דערלויבט, אַז קינדער זאָלן אונדז ברענגען עפּעס עסן. די ענגשאַפּט אין דער שול איז געווען זייער גרויס. נאָכדעם האָבן זיי פריי געלאָזן עלטערע מענטשן. מיר זענען דאָרט געווען פאַר־שפּאַרט ביזן צווייטן טאָג ראש־השנה ת״ש, דערנאָך אונדז איבערגעשיקט קיין פולטוסק אין דער תפיסה. צומאָרגנס אין דער פרי האָבן זיי באַפוילן, זיך אויס־צושטעלן אין רייען און מאַרשירן אין דער ריכטונג קיין טשעכאַנאָוו. די דייטשן האָבן אונדז געיאָגט אַ גאַנצן טאָג אָן עסן, אָן וואַסער. עס זענען צווישן אונדז געווען עטלעכע, וועלכע האָבן נישט געקאָנט מער לויפן און זענען אַוועקגעפאַלן אויף דער ערד און דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן. אַזוי זענען געפאַלן די ערשטע קרבנות אויפן וועג פולטוסק־טשעכאַנאָוו — אברהם אַסטראָווסקי איז געווען איינער פון די קרבנות אויף דעם וועג.

אַלע זענען געווען דערשעפּט און אָן כּוחות. אָפּשטעלנדיק זיך אַמאָל, זענען מיר צוגעפאַלן צו די קאַלוזשעס וואַסער, וואָס האָבן זיך געשאַפּן אויף דער ערד נאָך דעם שטאַרקן רעגן און האָגל, וואָס איז דעמאָלט געפאַלן, און אַ ביסל

געשטילט דעם דורשט מיט דעם שמוציקן וואַסער. אָנקומענדיק אין אָוונט קיין טשעכאַנאָוו, האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין די פערד־שטאַלן פון דעם געווע־זענעם פויליש קאַוואַלעריע־פולק. ביי די טויערן זענען געשטאַנען דייטשע סאָל־דאַטן מיט ביקסן און געשלאָגן. עטלעכע פון אונדז זענען שטאַרק געטראָפן גע־וואָרן. נאָכן אַריינקומען אינעווייניק, זענען מיר אַוועקגעפאַלן אויף דער הוילער ערד און אָפגעלעגן אַ גאַנצע נאַכט. אינדערפרי האָט מען ערשט באַקומען אַלט פאַרשימלט ברויט, וואָס איז געבליבן פון פויליש מיליטער, און — ווידער באַפוילן זיך אויסשטעלן אין רייען און מאַרשירן אין דער ריכטונג צו דער באַן־סטאַציע.

מאַרשירנדיק איבער די גאַסן פון טשעכאַנאָוו, זענען אַרויסגעקומען פרויען און קינדער מיט שפייז, אָבער די דייטשן האָבן נישט דערלויבט צו געבן און געשאָסן. אַ פרוי, וועלכע האָט ריזיקירט איבערצוגעבן אַ ברויט אייניעם פון אונדז, איז צוליב דער שיסעריי פאַרוווּנדעט געוואָרן. אָנקומענדיק אויף דער באַן־סטאַציע, האָט מען אונדז אַריינגעשטופט צו 100 מאַן אין אַ וואַגאָן. די וואַגאָנען זענען געווען קליינע און די ענגשאַפט איז געווען זייער אַ גרויסע, אָן שפייז, וואַסער און אָן סאַניטאַרע באַדינגונגען. אין די וואַגאָנען זענען מיר, פאַרשפאַרטע פון דרויסן, געווען ביי אַ צוויי מעת־לעת, ביז מיר זענען אָנגעקומען נאָענט פון דער דייטשער שטאָט ריזנבורג אין מזרח־פרייסן. דאָרט האָט מען אונדז ווידער אַריינגעזעצט אין שטאַלן פון פערד און, הונגערנדיקע, אָפגע־האַלטן עטלעכע וואָכן.

פלוצלינג איז געקומען אַ ידיעה, אַז מען שיקט אונדז צוריק קיין פוילן. ווידער זענען מיר אין לאַסטוואַגאָנען צוריקגעפאָרן קיין אָסטראָלענקא. די דייטשן האָבן אונדז איינמאָל דערלויבט אַהיימצוגיין קיין סעראָצק, אָבער נאָך עטלעכע קילאָמעטער האָבן זיי באַפוילן, מיר זאָלן נישט דערוועגן צו גיין אין דער ריכטונג קיין וואַרשע, נאָר אין דער ריכטונג קיין לאָמזשע, וואָס די רוסן האָבן פאַרנומען. פאַרנאַכט האָט מען אונדז צוגעפירט נאָענט פון לאָמזשע און באַפוילן צו לויפן, שיסנדיק איבער אונדזערע קעפ. אַזוי זענען מיר אָפגעלאָפן אַ צוויי קילאָמעטער, און זעענדיק, אַז די דייטשן לויפן מער נישט נאָך, האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט אַ גאַנצע נאַכט, ביז מיר זענען צוגעקומען צו אַ דאָרף. די באַפעלקערונג האָט אונדז דערציילט, אַז די רוסן געפינען זיך אין לאָמזשע און זיי פאַרנעמען זיך גוט מיט דער ציווילער באַפעלקערונג.

אָנקומענדיק קיין לאָמזשע, האָבן מיר דאָרט געטראָפן אַ ביסל יידן. זיי האָבן אונדז געגעבן אַ מאָלצייט און אַן אָרט צו שלאָפן. מיר זענען געווען אָן וועש,

און שטאַרק איבערגעקלערט וועגן די קרובים, וואָס זענען געבליבן אין דער היים. איך און נאָך אייניקע האָבן באַשלאָסן ריזיקירן און צוריקגיין קיין סעראָצק, און דערנאָך זיך ווידער צוריקקערן קיין לאָמזשע. אונדזער שפּאַציר האָט געדויערט עטלעכע טעג. מיר האָבן געהאַט גענוג שרעק פון די דייטשן, וועלכע זענען געפֿאָרן אויפן וועג. מיר פלעגן נעכטיקן ביי די פּויערים אין די דערפער.

אָנקומענדיק קיין סעראָצק פֿאַרנאַכט, איז אונדז נאָך גרויס מי געלונגען זיך דורכצושיפן דורכן טייך נאַרעוו, ווייל די בריקן זענען געווען צעשטערט. אין סעראָצק האָט מען זיך שטאַרק דערפרייט מיט אונדז. אַ סך זענען געקומען זיך פרעגן וועגן זייערע קרובים. מיר האָבן זיי איבערגעגעבן אַלץ, וואָס מיר האָבן נאָר געווּסט, און זיי אויך געעצהט אַריבערצוגיין מיט אונדז אויף דער רוסישער זייט, אָבער זיי האָבן אונדז נישט געפֿאָלגט. דעמאָלט איז נאָך געווען אַ מעגלעכקייט צו ראַטעווען זיך פון די דייטשע מערדערס הענט.

די דריי טעג וואָס מיר האָבן זיך געפונען אין סעראָצק, האָבן מיר זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן אין די קעלערן, ווייל די דייטשן האָבן געכאַפט יונגע מענטשן צו פֿאַרשידענע אַרבעטן און זיי אָנגעטאָן פיל צרות.

נאָכן צוגרייטן זיך צום וועג אויף צוריק, זענען מיר אַרויס פון סעראָצק פֿאַרטאָג, מיטנעמענדיק מיט זיך אַ ביסל וועש און קליידונג אויך פאַר די קרובים. מיר זענען אַראָפּ צו דעם נאַרעוו און געבעטן הילף ביי אונדזער באַקאַנטן פישער ווילקאָווסקי. ער האָט אונדז איבערגעשיפט אויף דער צווייטער זייט נאַרעוו. מיר האָבן אָנגעהויבן גיין אויפן וועג קיין ווישקאָוו.

אָנקומענדיק צוריק קיין לאָמזשע, האָבן אונדזערע קרובים און באַקאַנטע זיך שטאַרק דערפרייט. מיר האָבן זיי איבערגעגעבן אַ לעבעדיקן גרוס פון די קרובים, וואָס זענען געבליבן אין סעראָצק. אַ טייל יידן פון סעראָצק זענען אויך נאָכגעקומען. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען מיין שוועסטער חיה (זי איז געקומען צו אונדזער פּאָטער קיין לאָמזשע, נאָך מיין אַוועקפֿאָרן פון דאָרט). איך בין נאָכדעם געפֿאָרן קיין ביאַליסטאָק, דאָקטן מיין פּאָטער און נאָך אַנדערע זענען געבליבן אין לאָמזשע, וואַרטנדיק אויף ידיעות פון דער פאַמיליע.

אין ביאַליסטאָק זענען דעמאָלט געווען זייער פיל יידן, געקומענע פון וואַרשע און אַנדערע שטעט. דאָרט זענען געווען אָרגאַניזירט קיכן פאַר די נויטבאַדערפטיקע. איך האָב זיך גלייך פאַרשריבן צו פֿאָרן קיין רוסלאַנד אויף אַרבעט. נאָך דעם ווי עס האָט זיך אָרגאַניזירט אַ צוג מיט מענטשן צו פֿאָרן, האָט מען אונדז געשיקט מיט דער באַן קיין רוסלאַנד. אָנקומענדיק אין דער שטאָט פֿאָלאָצק, האָט מען אונדז אַלעמען געפירט אין אַ באָד זיך אָפּוואַשן,

אונדזערע קליידער זענען דעזינפעקצירט געוואָרן און אונדז איינלאָקירט אין די רעקווירירטע קלובן, ביז יעדער איינער האָט זיך איינגעאָרדנט ביי אַן אַרבעט.

איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן און פֿאַרדינען און אויך אָפּגעשפּאָרט צו קויפן אַ ביסל קליידונג, ווי אויך צו שיקן מיין פּאָטער און שוועסטער קיין לאָמזשע אויף פּסח 1940 אַ ביסל געלט. שפּעטער האָב איך פון זיי באַקומען אַ בריוו, אַז מען האָט זיי דערנאָך פֿאַרשיקט אויכן ווייטן צפון אין אַרכאַנגעלסקער גובערניע ביים ווייסן ים. (די רוסן האָבן דעמאָלט אַרויסגעשיקט די אַריינגעוואַנדערטע יידן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט נעמען קיין רוסישע פּעסער און זיך פֿאַרשריבן צוריקצופֿאָרן צו די דייטשן). איך האָב באַקומען דעם אַדרעס פון מיין זיידן זישע ק. פון ווישקאָוו מיטן זון (יחיאל) און טעכטער. איך האָב זיך גלייך באַמיט, מען זאָל מיך באַפרייען פון דער אַרבעט אין פֿאַלאָצק און בין אַריבער־געפֿאָרן קיין אָרשע צו מיינע קרובים. זייענדיק אין אָרשע האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט צו שיקן עטלעכע פּאַקעטן מיט שפּייז־פּראָדוקטן צו מיינע קרובים קיין אַרכאַנגעלסק.

דעם 22סטן יוני 1941 זענען די דייטשן אָנגעפֿאַלן אויף רוסלאַנד און אָנגעהויבן באָמבאַרדירן די שטעט. די שטאָט אָרשע איז אויך שטאַרק באָמבאַרדירט געוואָרן, און מען האָט אָנגעהויבן צו אַנטלויפן, צווישן זיי אויך מיינע קרובים. איך בין אַוועק פון אָרשע און שפּעטער מיט אַן עשאַלאָן קיין אוראַל. דאָרט בין איך געווען קנאַפּע דריי יאָר, קראַנק געוואָרן אויף מאַלאַריע און פיל געליטן.

די גאַנצע צייט, זייענדיק אין רוסלאַנד, האָט זיך מיר שטאַרק געבענקט נאָך מיין שטעטל סעראָצק. און ווען אין יאָר 1944 האָבן די רוסן אָנגעהויבן צו מאָרשירן פּאָרויס און צו באַפרייען אוקראַאינע און ווייס־רוסלאַנד, האָב איך זיך פרייוויליק פֿאַרשריבן צו גיין אין פוילישן מיליטער אויפן נאָמען כּוון וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ, וואָס האָט זיך אָרגאַניזירט אין טשאָקאָלאָוו, כדי איך זאָל וואָס שנעלער קומען צוריק קיין פוילן. נאָכן אָרגאַניזירן זיך אין אַן אייניהייט, זענען מיר איבערגעשיקט געוואָרן, איבער כאַרקאָוו, קיין סומי, אוקראַאינע. דאָרט האָבן מיר באַקומען די מיליטעריש אויסשולונג. נאָך עטלעכע וואָכן האָט מען אונדז איבערגעשיקט אויף דער פוילישער טעריטאָריע. אַ קורצע צייט זענען מיר געשטאַנען ביי לובלין. דאָרט האָבן מיר זיך געטראָפן מיט יידישע פּאַרטיזאַנער און אויסבאַהאַלטענע אין די וועלדער. זיי האָבן אונדז דערציילט די שוידערלעכע ידיעות וועגן די קרעמאַטאָריעס אין מאַידאַנעק, אוישוויץ, טרעבלינקע און אַנדערע פאַרניכטונגס־לאַגערן, וווּ עס זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַזאַ

טראַגישן אופן דער רוב פון פּוילישן יידנטום. מיר האָבן נאָך געטראָפן ביי לובלין געבליבענע בערג מיט שיך און קליידער פון די קדושים. דערנאָך זענען מיר אַריבערגעשיקט געוואָרן אין דער ריכטונג קיין וואַרשע, פאַלענית, פראַגע און אַנדערע פונקטן פון דער מזרחדיקער זייט ווייסל. זייענדיק אין פראַגע האָבן מיר געזען ווי עס ברענען די הייזער אין וואַרשע. דעמאָלט איז געווען דער אויפשטאַנד פון דער פּוילישער באַפעלקערונג, און די דייטשן האָבן פאַרברענט גאַנצע גאַסן מיט הייזער, און אָפּטמאָל באַשאַסן מיט מינענוואַרפערס די טאַר־גאָווע־גאַס אין פראַגע, ווו אונדזער אָפּטיילונג איז איינגעשטאַנען, און עס זענען געפאַלן אויך קרבנות אויף אונדזער זייט.

אין יאָר 1945 האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע אָפענסיווע פון רוסישן און פּוילישן מיליטער, מיר האָבן פאָרסירט די ווייסל און נאָכגעגאַנגען דעם דייטשן מיליטער ביז אויף דער דייטשער טעריטאָריע. דאָרט האָבן זיך די דייטשן אַנטקעגנגעשטעלט, אָבער נאָך עטלעכע קאַמפן, האָבן מיר געבראָכן זייער ווידער־שטאַנד און ווייטער פאָרטגעזעצט דעם מאַרש. אַזוי זענען מיר געגאַנגען פאָרויס און מערץ 1945 זענען מיר צוגעקומען צו דעם טייך עלבאַ, ווו דאָס אַמעריקאַנער מיליטער איז צוגעקומען צו דער אַנדערער זייט טייך.

אין עטלעכע וואָכן אָרום האָט מען אונדזער אָפּטיילונג איבערגעשיקט קיין וואַרשע. די שטאָט איז געווען אין גאַנצן צעקלאַפּט. עס זענען געבליבן עטלעכע גאַנצע גאַסן, וואָס די דייטשן האָבן נישט באַווייזן צו צעשטערן ביים פאַרלאָזן די שטאָט. איך האָב פיל מאָל זיך אַרומגעדרייט איבער די פאַרברענטע גאַסן פון דעם וואַרשעווער געטאָ.

נאָכדעם האָב איך געבעטן אַ דערלויבעניש פון מיליטער און בין געפאָרן אָנקוקן אונדזער שטעטל סעראָצק. איך האָב מיטגענומען אַ פּוילישן זעלנער און באַוואָפנט מיט געווער האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין. די וועגן דעמאָלט זענען נישט געווען קיין זיכערע, עס האָבן זיך אַרומגעדרייט באַנדעס פּוילישע רויבער פון א. ק. און אַנדערע, וועלכע האָבן אָנגעטאָן גרויסע צרות די יידן. אָנקומענדיק קיין סעראָצק, האָבן מיר געטראָפן דאָס שטעטל טויט ווי אויף אַ בית־עולם. דאָס רוב יידישע הייזער זענען געווען רואינירט, אָדער לגמרי אָפּגעווישט. מען האָט נאָר געקאָנט זען די קעלערן פון די ווויגנונגען. דאָס בילד האָט געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן אייגדרוק, דערמאָנענדיק זיך די אַמאָליקע יידישע באַפעלקערונג מיט דער ראַמאַנטישער יוגנט, מיט די פילע פאַר־טייען, ביבליאָטעק, יידישע געוועלבער און בעלי־מלאכות, — ווי שוסטערס, שניידערס, סטאָליאַרעס, קאָוואָלעס, בלעכערס, טרעגערס, בעלי־עגלות, מלמדים,

שוחטים, חברי־קדישא; יידישע שולן, חדרים, די גרויסע שול און שטיבלעך. די דייטשן האָבן אויך צעשטערט דאָס יידישע בית־עולם, די מצבות מיט די קברים. אַלץ וואָס האָט נאָר געהאַט אַ שייכות צו יידן, איז פאַרניכטעט געוואָרן.

איך האָב וואָס שנעלער געוואָלט אַוועק פון דאָרט, כדי נישט צו זען דעם חורבן. קומענדיק צוריק קיין ווַארשע, האָב איך זיך דערווּוסט, אַז אין פראַגע זאַמלען זיך צענויף אַ ביסל גערַאַטעוועטע יידן. ס׳האָבן אויך אָנגעהויבן צוריק־קומען פוילישע יידן פון רוסלאַנד. אויף דער טאַרגאָווע־גאַס אין פראַגע, האָב איך זיך געטראָפן מיט ארקע גערוּוער (וועלכער איז אויך געווען אין פוילישן מיליטער), רבקלה ראָזענבערג ווי אויך מיט די צוויי שוועסטער רבקה און רחל (אונדזער שכן שייקע מיארעס טעכטער), זיי זענען געווען אין די לאַגערן. מיר האָבן עטלעכע מאָל באַזוכט די ווַארשעווער געטאָ און אַרומגעדרייט זיך איבער די חורבות אויך באַזוכט דעם בית־עלמין אויף גענשאַ־גאַס, וואָס איז געבליבן גאַנץ, אַפילו אויך די מצבות.

נאָכן דערוויסן זיך פון צוריקגעקומענע פון רוסלאַנד, אַז מיין פאָטער און שוועסטער זענען אויך צוריקגעקומען, און אַז מען האָט זיי געשיקט קיין סאָס־נאָוויץ, בין איך גלייך גִעפאָרן אַהין זיי אָפזוכן. אונדזער טרעפן זיך איז געווען זייער דראַמאַטיש. מיר האָבן זיך צעווויינט פאַר פרייד.

איך האָב נאָך מיין צוריקקומען קיין ווַארשע אָפגעגעבן אַ ביטע, אין דער הויפט־קאָמאַנדע, מען זאָל מיך באַפרייען פון מיליטער, און נאָך עטלעכע חדשים בין איך באַפרייט געוואָרן און געפאָרן צו מיינע קרובים קיין סאָסנאָוויץ.

דעמאָלט האָבן זיך אָנגעהויבן שאַפן קיבוצים פון פאַרשידענע פאַרטייען. דער ציל איז געווען צו אָרגאַניזירן די שארית־הפליטה און צוגרייטן זיי איבערצושיקן קיין עסטרייך, דייטשלאַנד, איטאַליע און פראַנקרייך, און פון דאָרט — מיט דער עליה קיין ארץ־ישראל. עס זענען אויך געקומען חברים פון דער בריחה און חיילים פון דער יידישער בריגאַדע דערמיט אָנצופירן. אייניער פון זיי איז געווען אונדזער נאָענטער שכן און פריינד, חנוך וואַרשאַווסקי (ורדי). מיר האָבן זיך זייער געפרייט און מיט אים מיטגעפאָרן קיין לאָדזש, זיך צו טרעפן מיט נאָך סטראצקער פריינד.

דערנאָך האָט מען אונדז איבערגעשיקט דורך טשעכן, עסטרייך קיין דייטש־לאַנד אין די „אונרַ״־לאַגערן, און פון דאָרט זענען מיר אין סעפטעמבער 1948 עולה געווען קיין ישראל.

פון נאַשעלסק ביז ביאַלאַ־פּאָדלאַסק

נאָכן אַרויסלאָזן די סעראָצקער פּליטים פון דער נאַשעלסקער שול, וואָס איז פּאַרגעקומען דעם פּרימאַרגן פון 6טן דעצעמבער 1939, איז דער גאַנצער עולם יידן אַרויסגעפירט געוואָרן אויף דער גאַס, וואָס פירט צו דער באַן־סטאַנציע, אַן ערך פון 8 ק״מ, אין אַ ריי לויט דער דייטשער אָרדענונג. ביים אַרויסיאָגן פון שול האָט מען שטאַרק געשלאָגן און דער עולם איז זיך צעלאָפן אויף אַלע זייטן. עלטערן האָבן פאַרלוירן די קינדער און קינדער די עלטערן. די אַלע פאַרלוירענע האָבן זיך געוואָלט אויפסנייַ טרעפן מיט זייערע נאַענטע, און צוליב דעם באַקומען פּרישע קלעפּ.

פּוילישע העגדלער האָבן פאַר הויכע פּרייַזן צוגעבראַכט צום אויסגעהונגערטן עולם ברויט און מילך — אָבער זיי זענען דורך דער דייטשער וואַך דערווייטערט געוואָרן. ענדלעך איז די ריי פאַרטיק געוואָרן און גרייט געווען צום וועג. דער טאָג איז געווען אַ טריבער, די וועגן — נאַסע און בלאָטיקע. אַ זייער שווערן וועג האָבן דאָן די סעראָצקער יידן געהאַט. אויסגעהונגערטע, פאַרמאַטערטע, צעבראָכענע פון דער שווערער נאַכט אין דער נאַשעלסקער שול, האָבן זיי קוים געשלעפּט די פּיס און געטראָגן אויף די הענט די מידע און פאַרחלשטע קינדער. די שומרים האָבן געטריבן דעם עולם דווקא אין די טיפּסטע בלאָטעס, האָבנדיק דערפון זייער אַ גרויסע הנאה. די דייטשן האָבן אָבער נישט געלאָזט גיין לאַנגזאַם און מיט גומענע קישקעס אונטערגעיאָגט די יידישע מידע גופים. פון דער ווייטנס האָט זיך שוין אַרויסגעזען דער בנין פון דער באַן־סטאַנציע, און באַלד אויך דער משא־צוג, וואָס איז דערנעבן געשטאַנען. אויפן אָנבליק פון משא־צוג איז דעם עולם באַפאַלן אַ שרעק, מען זאָל זיי נישט אַריינפאַקן אין די אָפענע וואַגאָנען. דער משא־צוג איז אַוועק און אויף זיין אָרט איז צוגעקומען אַ פאַסאַזשיר־צוג.

צוקומענדיק נענטער צו דער באַן, האָבן די שומרים געמומען מאַכן פּרישע אָרדנונגען צווישן דעם עולם. די בהלה איז געוואָרן גרויסער, ווייל מען האָט בשום אופן נישט געקענט דערגיין וואָס די דייטשן ווילן. איין מינוט האָט מען אַ טרייב געטאָן אויף רעכטס און די צווייטע אויף לינקס. די ריי האָט זיך געמומען וויקלען ווי אַ שלאַנג, נישט וועלנדיק זיך איבערריסן, כדי נישט צו געבן די שומרים קיין געלעגנהייט צום שלאָגן. עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. די ריי

האָט זיך צעריסן און צעברעקלט. מען האָט פשוט נישט געקענט ביישטיין די מערדערלעכע קלעפ און די טיפע בלאָטעס, וואָס זענען ווי ספעציעל פריער געמאַכט געוואָרן פאַר די נאַשעלסקער און סאראָצקער יידן.

דער עולם האָט זיך ענדלעך, לויטן באַפעל פון די שומרים, אַפגעשטעלט אַנטקעגן דעם פאַסאַזשיר־צוג, וועלכער איז גרייט געווען אַרײַנצונעמען אין זיך די פאַרטריבענע יידן. די „באַגלייטער" זענען, ווי עס ווייזט אויס, נאָך נישט גרייט געווען צו דעם, זיי האָבן אַוועקגעשטעלט קיישלעך און וואַליזקעס אויף כאַרשידענע ערטער לענג אויס דעם צוג, און זיך געגרייט אַדורכצופירן אַ רעוויזיע ביי די יידן, זענען צי זיי האָבן נישט מיט זיך קיין געלט. די רעוויזיע איז געווען זייער אַ שטרענגע. מען האָט אויסגעטאָן מענטשן נאַקעט, אויפגעריסן די מלבושים, אָפגעשניטן די קנעפ און געעפנט די קעלנער.

אויף אַ סאַדיסטישן און מערדערלינכן אופן איז דורכגעפירט געוואָרן די רעוויזיע ביי פרויען. פרויען זענען נישט רעווידירט געוואָרן אין דרויסן, נאָר אין די וואַגאָנען. די געשרייען, וואָס האָבן זיך אַרויסגעריסן דורך די פענצטער פון די וואַגאָנען, זענען געווען שרעקלעכע, נישט געשרייען פון ווייטיק, צו וואָס מען איז שוין געווויגט געווען, נאָו' געשרייען פון שאַנדע, פונעם אופן פון זייער רעווידירן.

ביי דער רעוויזיע האָט מען שרעקלעך געשלאָגן, ביי וועלכע מען האָט געפונען געלט אָדער צירונג, און אויך די, וועלכע מען האָט באַמערקט, ווי זיי ווארפן אַריין אין דער בלאָטע געלט אָדער אַנדערע ווערט־זאַכן. פיל מענטשן האָבן געמוזט נאַקעט אַרײַנלייגן זיך אין דער בלאָטע, און גוט אויסשמירן אויף ביידע זייטן, אַנדערע זענען אויף פאַרשידענע סאַדיסטישע אופנים געפייניקט געוואָרן.

נאָך דער דאָזיקער פייניקונג זענען ערשט די יידן אַדורכגעלאָזן געוואָרן דורך דער באַריערע פון שלעגער און אַרײַנגעלאָזט אין די וואַגאָנען. אין די וואַגאָנען האָבן יידן אויסגעטאָן די שיך, אַרויסגענומען פון זיי די בלאָטע, איבערגעטאָן זיך ווי אײַנער האָט געקענט און באַזעצט זיך אויף די בענק. די, וועלכע האָבן נאָכנישט געהאַט דורכגעמאַכט די גאַנצע פראָצעדור פון דער רעוויזיע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פון קלעפ ביים אויסטאָן זיך און באַזוכן יעדן טייל פון די מלבושים און געענדיקט זיך מיט דעם וואַלגערן זיך אין דער בלאָטע, האָבן מקנא געווען די, וואָס זענען שוין דאָס איבערגעקומען און געפונען זיך שוין אין די וואַגאָנען.

ענדלעך האָט זיך די רעוויזיע געענדיקט. די וואַגאָנען זענען געוואָרן פאַר־שלאָסן און פאַרחתמעט.

צווישן עולם האָבן זיך פאַרשפרייט פאַרשידענע קלאַנגען וועגן אַרט ווּהין מען וועט דעם טראַנספאָרט פירן. יעדער האָט געהאָפט אַז צום בעסטן וואָלט שוין געווען אויף דער צווייטער זייט גרענעץ, קיין רוסלאַנד. מיט גרויס אומגעדולד האָבן אַלע געוואַרט אויף דער מינוט, ווען דער צוג וועט רירן פון אָרט. און אָט האָט זיך געלאָזט הערן אַ לאַנגער און שאַרפער פייף וואָס האָט געזאָלט הייסן: סעראָצקער יידן געזעגענען זיך מיט דער ה״ים און פאַר־מאָגן; מער ווי זכרונות קענט איר נישט מיטנעמען אויף אייערן לאַנגן גלות־וועג, וואָס וועט ווייסט ווי לאַנג ער וועט דויערן. אַ צווייטער פייף און אַ דריטער פייף און דער צוג האָט אַ ריר געטאָן אין דער ריכטונג פון מערב.

ווּהין פאָרט מען און וואָס גייט מען מיט אונדז מאַכן? האָט זיך יעדער געפרעגט מיט שרעק — ווּהין?

האָט מען תחילה געטראַכט, אַז דער צוג וועקסלט זיך, אָבער וועז מען האָט געזען אַז דאָס דויערט שוין צו לאַנג, האָט מען גערעכנט, אַז די נאַשעלסקער סטאַציע איז צו קליין, און דער צוג וועט זיך טוישן אין טשעכאַנאָוו. וועז דער צוג איז אַדורך טשעכאַנאָוו און געפאָרן אַלץ ווייטער אין דער ריכטונג פון דער אַלטער דייטש־פוילישער גרענעץ, האָבן יידן געפרוווט פסקנען, אַז אויך

אויסזידלונג פון די סעראָצקער יידן

טשעכאַנאָוו איז אַ צו קלייַנע סטאַציע, און אַז די אמתע סטאַציע דאַרף זיין מלאָווע. וועַן אָבער אויך אין מלאָווע האָט זיך דער צוג נישט אָפּגעשטעלט און געפאָרן אַלץ ווייטער קיין מערב, האָבן די יידן אַראָפּגעלאָזט פאַרצווייפלט די קעפּ און אַוועקגעלייגט אַלע חקירות אין אַ זייט. אַלע זענען ווי פאַראַליזירט געוואָרן. וואָס קלערט דער דייטש צו טאָן מיט אַזאַ עולם מענטשן, צווישן וועלכע עס געפינען זיך אַזוי פיל זקנים, קראַנקע און פיצלעך קינדער? פאַרשידענע השערות, אייַנע שרעקלעכער פון דער צווייטער, זענען געוואָרן אַרויסגעזאָגט: מען וועט אַוועקפירן דעם עולם אויף אַ וויסט אָרט און דאָרט דערשיסן אַדער אויפֿ־רייסן מיט אַ מינע; מען וועט אַלע איבערלאָזן אויף אַ וויסט אָרט אין אַ וואַלד און לאָזן אויסשטאַרבן פון קעלט און הונגער; מען וועט אַוועקפירן אויפן פראַנ־צויזישן פראָנט און אַרויסשיקן אונטערן גרעסטן האַרמאַטן־האָגל.

דער צוג איז וויייטער געפאָרן זייער שנעל און זיך נישט אָפּגעשטעלט אויף קיין שום שטאַציע, ביז וויליענבורג (מזרח פרייסן). די שטימונג ביים עולם איז געוואָרן פאַרצווייפלטער פון מינוט צו מינוט. איין מינוט האָט מען זיך געטאָן אַ ריס אַרויס פון דער באַנק און געזומען שפּרייזן עטלעכע טריט אין פאַרמאַכטן וואַגאָן, אין דער צווייטער מינוט אַ לויף געטאָן ווילד צום פענצטער און געזומען קוקן ווילד אין דעם חושך, וואָס האָט אַלץ איינגעהילט.

פיל מענטשן האָבן אָפּן דערקלערט, אַז וועַן זיי האָבן סם, וואָלטן זיי תיכף געמאַכט אַ סוף מיטן לעבן און נישט וואַרטן אויף פרישע צרות און פיין. געווען פאַר אַלע זיכער, אַז קיין גוטס איז נישטאָ צו דערוואַרטן.

אין וויליענבורג האָט זיך דער צוג אָפּגעשטעלט און געשטאַנען אַ לענגערע צייט, דערנאָך אויסגעדרייט זיך אויף צוריק אין דער ריכטונג פון מזרח.

— האָ, וואָס איז געשען? האָבן אַלע פאַרוווונדערט זיך געפרעגט, און יענער זקן וואָס האָט די גאַנצע צייַטן געהאַלטן, אַז מען פירט נישט יידן קיין דייטשלאַנד, האָט איצט מיט אַ נצחון געקוקט אויף זיין קעגנער דעם עקשן. יידן האָבן אַ ביסל אויפגעלעבט, געוואָרן מונטערער, דערמאָנט זיך, אַז הייַנט איז די ערשטע נאַכט פון חנוכה, דערמאָנט די גבורות פון די חשמונאים און די גרויסע נסים, וואָס זענען דעמאָלט געשען און געזוכט פאַרשידענע טרייסט אין דער איצטיקער עת־צרה. דער צוג האָט אָנגעהויבן יאָגן מיט אַ געוואַלטיקער שנעלקייט. ביי יעדער סטאַציע האָבן געזומען קלאַפן יידישע הערצער. נאָך האַלבער נאַכט האָט דער צוג ווידער אָנגעזומען אַן אַנדערע ריכטונג. מען האָט שוין אויפגעהערט אַרייַנצוקלערן.

אַ גרויסער יאוש האָט אונדז באַהערשט.

אין דער פרי האָבן יידן מיט אַ חוש הריח דערשפירט, אַז מען געפינט זיך אויף פולישן באָדן. עס האָט זיך באַלד טאַקע אַרויסגעוויזן די סטאַציע רעמ־באַרטאָוו און מיט אַ שעה שפעטער האָט דער צוג זיך פאַרקערעוועט צוריק קיין ווארשע, אָפשטעלנדיק זיך אויף דער מזרח־סטאַציע.

דער צוג איז געשטאַנען און מען האָט נישט דערקענט קיין סימן, אַז מען זאָל האָבן בדעה צו באַפרייען די יידן פון די וואַגאָנען. די באַוועגונג אויפן מזרח־וואָקזאַל איז געווען אַ גרויסע. פלוצלינג האָט מען דערהערט מוראדיקע געשרייען פון געשלאָגענע יידן, וועלכע זענען געשטאַנען נעבן וואָקזאַל און געווארט אויפן צוג וואָס האָט געזאָלט גיין אין דער ריכטונג פון מזרח: וועד קיין שעדלעץ, וועד קיין מעזריטש, קיין ביאַלע א. אַ. ערטער. די אַלע יידישע פאַסאַזשירן, וועלכע האָבן געהאַט אויסגעקויפט בילעטן צו פאַרן נאָך די דערמאָנטע ערטער, זענען געטריבן געווארן דורך אַ גאַנצער מחנה ציווילע דייטשן, וועלכע האָבן מערדערלעך געשלאָגן די יידן און צוגענומען ביי זיי די פעק און וואַליזקעס, וואָס זיי האָבן מיט זיך געהאַט. די בהלה איז געווארן שרעקלעך, מען האָט די געשלאָגענע יידן געטריבן פון איין אָרט צום צווייטן, ביז זיי זענען געפאַלן אָן כוחות. דורך די פענצטער פון די פאַרחתמעטע וואַגאָנען האָט מען געזען ווי עטלעכע פאָלקס־דייטשן האָבן געפירט און אונטערגעשטופט מיט די פיס עטלעכע יידן, וואָס האָבן שוין נישט געהאַט קיין מראה פון מענטשן. די פנימער פאַרבלוטיקט און קוים קוים זיך געהאַלטן אויף די פיס. דאָס בילד איז געווען שוידערלעך. אין אָנבליק פון די דאָזיקע צרות האָט מען אָנגעהויבן אויפן קול צו וויינען. לסוף זענען די געכאַפטע יידן אויפן וואָקזאַל אַריינגעשטופט געווארן אין די וואַגאָנען פונעם „יידן־צוג" און געדאַרפט מיטמאַכן דעם גלות־וועג פון די סעראָצקער יידן.

דער הונגער האָט אָנגעהויבן וואָס מער פייניקן. צוליב דער ענגשאַפט איז געווארן זייער הייס און דושנע און דער דורשט איז געווען אַזוי שרעקלעך, אַז מענטשן האָבן מיט דער צונג די פאַרע, וואָס האָט זיך אָפגעזעצט אויף די שויבן, געלעקט. דאָס האָט אָבער גאָנץ ווייניק געהאָלפן צו שטילן דעם דורשט פון עולם און איבערהויפט פון די קליינע קינדער, וועלכע האָבן זיך נישט געלאָזט אייניריידן פון קיינעם און געשריען מיט אַלע כוחות: וואַסער, וואַסער! די מוטערס, הערנדיק די געשרייען פון זייערע קינדער, זענען ווי ווילד געווארן, זענען צוגעלאָפן צו די פענצטער, געקלאַפט און געשריגן: „וואדי, וואדי", אָבער די באַגליטער האָבן קיינעם נישט צוגעלאָזט צום צוג עס זאָל ווער דערלאַנגען אַ קינד אַ ביסל וואַסער.

נאָך מיטאָג־צייט האָט דער צוג געריכט און אַרום 6 אין אָוונט אַנגעקומען אויף דער סטאַציע פון ביאַלאַ־פּאָדלאַסק. אַ האַלבע שעה פּאַרן אָנקומען אויף דער סטאַציע איז אַריינגעקומען אין די וואַגאָנען אַ קאָנדוקטאָר און געמאָלדן דעם עולם, אַז עס דאַרף פּאַרקומען א רעוויזיע און ווער עס האָט געלט אָדער צירונג, זאָל עס אים געבן צו באַהאַלטן און נאָך דער רעוויזיע, וועט ער פּאַר אַ געוויסער פּאַרגיטיקונג אָפּגעבן. פּיל מענטשן, וועלכע האָבן נאָך עפּעס פּאַרמאָגט און איבערהויפּט די פּריש־געכאַפּטע פּאַסאָזשירן, האָבן זיך געלאָזט איינרעדן און אַוועקגעגעבן זייערע לעצטע גראָשנס. קיין צווייטע רעוויזיע איז נישט פּאַרגעקומען.

נאָך מיטאָג־צייט האָט מען געעפּנט די וואַגאָנען און אַרויסגעטריבן דעם גאַנצן עולם אויפן וועג וואָס פירט קיין ביאַלע — אַ צווייַ אָדער דריי ק״מ. קלעפּ האָבן דאָס מאָל אויך נישט געפּעלט, נאָר אַ ביסל וויניקער. אין שטאָט האָבן די „באַגלייטער״ באַפרייט דעם עולם פּאַרטריבענע יידן און איבערגעגעבן זיי און די הענט פון די ביאַלער יידן, וועלכע האָבן פּאַר אונדז פּיל געטאָן.

(פון אַרכיוו פון דעם ייד. היסט. אינסטיטוט אין וואַרשע); דער באַריכט איז ערשט שפּעטער קוואַליפיצירט געוואָרן ווי אַ המשך פון זעלבן מחבר אויף זייט 247.

צבי קליינמאן ז״ל

יהושע באבעק
(תל־אביב)

דער וועג פון פיין

וועז דער קריג איז אויסגעבראַכן אין פוילן אוז די דייטשן זענען אַריין־ געקומען קיין סעראַצק, האָבן זיי אַלע יונגע מענטשן אַרײַנגעטריבן אין שול. דעם צווייטן טאָג ראש־השנה האָט מען אונדז אַוועקגעפירט צו פוס קיין פולטוסק, אוז פון דאָרט קיין טשעכאַנאָוו צו דער באַן קיין דייטשלאַנד אין לאַגער ריזענ־ בערג. דאָרט זענען מיר געווען איבער 4 וואָכן אוז נאָך דעם האָט מען אונדז אָפּגעשיקט צו דער רוסישער גרענעץ קיין לאָמזשע. פון לאָמזשע בין איך געפאָרן קיין ביאַליסטאָק אוז געגאַנגען אַרבעטן ביי מיין פאַך אוז גוט פאַרדינט. זייענדיק באַזאָרגט וועגן גורל פון מיין פרוי אוז קינדער, האָב איך באַשלאָסן צו זיין אין ביאַליסטאָק 5 וואָכן. איך בין געגאַנגען ביז צו דער באַן־סטאַציע אָסטראַלענקאַ. אין צוג איז קיינער נישט געווען אוז איך בין געפאָרן ביז וואַלאָמין אוז געענד־ טיקט ביי חוה צאַלקעס. צומאָרגנס בין איך געגאַנגען קיין ראַדזימין אוז צוריק קיין סעראַצק. קומענדיק קיין סעראַצק האָבן די מענטשן שוין געהאַט געגעבן די פערטע קאָנטריבוציע. איך האָב באַלד איינגעזען, אַז דאָס איז אַ טויט־קאָנ־ טריבוציע אוז אַזוי איז דאָס געווען.

איינס ביינאַכט האָט מען אַלע אַרויסגעטריבן פון די שטובן אין גאַס. די דייטשן האָבן ביי אונדז אַלץ צוגענומען, די קינדער אויפגעזעצט אויף וועגענער אוז אונדז געטריבן קיין נאַשעלסק. ווער עס האָט נישט געקאָנט גיין, איז באַלד דערשאָסן געוואָרן. מ׳האָט פאַרזייט דעם גאַנצן וועג מיט געהרגעטע יידן.

וועז איך בין געקומען קיין נאַשעלסק אין שול אַריין, זענען די וועגט פון שול געווען באַשפריצט מיט יידיש בלוט. מ׳האָט זיך געלייגט אויף דער ערד אָפּרוען פון דעם בלוטיקן וועג אוז אַלע זענען אַנטשלאָפן געוואָרן. ס׳זענען אַרײַנגע־ קומען 4 ס. ס.־אָפיצירן אוז געזאָגט, אַז אַלע יונגע מענטשן זאָלן גיין פרייוויליק אַרבעטן אוז אויב נישט — וועלן זיי אַלע קאַפּוט מאַכן. מיר האָבן צונויפגענומען אַלע יונגע מענטשן צו דער אַרבעט. 31 יידן האָבן זיי אַוועקגעפירט אונטער דער שול, לעבן בית־כסא, אוז געהייסן אויסגראָבן אַ גרוב פון 8 מעטער לאַנג, 4 מעטער ברייט אוז בערך 2 מעטער טיף. דאָס האָט געדאַרפט פאַרטיק זיין אין משך פון אַ האַלבער שעה. מיר האָבן דאָס גרוב געמאַכט צו דער צייט. זיי זענען געקומען אוז געהייסן טוביה דעם שמשס איידעם אַרײַנגיין אין גרוב אוז אַרויסגיין.

אין דער צייט האָבן די ס. ס.־לייט אין שול געזאָגט, אַז די קראַנקע מענטשן ווערן געשיקט אין שפּיטאָל אַריין.

ביים גרוב האָבן זיי אויסגעטאָן די מענטשן נאַקעט און באַלד געשאָסן. דער לעצטער איז געווען מענדל קצב, ער האָט געקריגן אייניקע קוילן ביז ער איז געוואָרן טויט, און מיר האָבן געמוזט שטיין 10 מעטער פון גרוב. וועז די מענטשן זענען שוין געווען אויסגעלייגט אין גרוב האָבן זיי אונדז צוגערופן און געהייסן פאַרשיטן מיט געשלאָסענע אויגן. נאָכן פאַרשיטן דאָס גרוב, איז געבליבן אַ סך ערד. מיר האָבן געמוזט טאַנצן אויף דעם גרוב ביז די גאַנצע ערד איז געוואָרן אויסגעגליכן. דערנאָך האָט מען געמוזט גיין ברענגען פלאַנצן, כדי צו לייגן אויף דעם גרוב, מען זאָל נישט דערקענען. וועז מיר האָבן געענדיקט די אַרבעט און צוריקקומענדיק אין שול אַריין, איז שוין באַלד געווען טאָג. 7 אין דער פרי האָט מען אונדז אַלע אַרויסגעטריבן פון שול צו דער באַן. דאָרט האָט מען געהייסן אַלע מענטשן, וואָס האָבן געלט און גאָלד, זיי זאָלן עס אַוועקגעבן. ביי וועמען מען האָט געפונען דאָלאַרן, האָט מען אויסגעטאָן נאַקעט און געשלאָגן. איך האָב געזען ווי מ׳האָט ביי משה סאָשינאַקס שוועסטער געפונען אין גאָרסעט 50 דאָלאָר און מען האָט זי דערפאָר לאַנג געשלאָגן ביז זי איז אַ טויטע אַרונטער־געכאַלן אונטער דעם וואָגאָן.

נאָכדעם האָט מען אונדז אַוועקגעפירט פון נאַשעלסק. מיר זענען געווען צוויי טעג אָן וואַסער. די קינדער האָבן געלעקט פון די שויבן די ראָסע. מיר זענען אַנגעקומען קיין ביאַלאַ־פּאָדלאַסק אין שול אַריין. איך האָב באַשלאָסן, אַז איך מוז גיין פריוואַט ווינען. איך בין געווען ביי אַ בלאַכאַזש און געהאַנדלט פאַר מענטשן אין געטאָ אַריין. וועז איך האָב געזען, אַז מען טרייבט שוין אין געטאָ, בין איך מיט דער פרוי און קינדער אַוועק כוין ביאַלא־פּאָדלאַסק קיין וואַרשע, פון וואַרשע קיין אָסטראָלענקע, אַריבער די רוסישע גרענעץ און געקומען קיין ביאַליסטאָק. דאָרט האָב איך געאַרבעט ביז מ׳האָט אונדז פאַרשיקט קיין אַרכאַנ־געלסק צו אַ שווערער אַרבעט — צו לייגן ביימער אין וואַלד. דאָרט האָב איך געאַרבעט ביז ס׳איז אויסגעבראָכן דער קריג צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד. אין יאָר 1941 האָט מען אונדז באַפרייט פון דער אַרבעט און געהייסן אַוועק פון אַרכאַנגעלסק. איך בין מיט מיין פרוי און קינדער ביי אַ פראָסט פון 45 גראַד געפאָרן 5 וואָכן. אויפן וועג איז מיין פרוי קראַנק געוואָרן, און מיר האָבן זיך געמוזט אָפּשטעלן אין שטאָט גאָרקי און זי אַוועקגעפירט אין שפּיטאָל אַריין, וווּ זי איז אָפּגעלעגן אייניקע חדשים און געשטאָרבן. איך בין געבליבן מיט דריי קליינע קינדער. איך האָב אָפּגעזוכט אַ פּוילישע קינדערהיים פאַר די קינדער,

דערנאָך בין איך געוואָרן באַשטימט צו באַדינען 2 קינדערהיימען, פאַר וועלכע איך האָב געאַרבעט ביז סוף קריג און געפאָרן מיט די קינדער פון קינדער־היים קיין פוילן.

קומענדיק קיין קראָקע, זענען געשטאַנען פאָליאַקן און געשריגן: „צעבולעס שטינקען שוין ווייטער!". פון קראָקע האָט מען אונדז אַוועקגעשיקט קיין לאַט־וויקא, נידער־שלעזיען, צווישן קילאָמעטער פון דער טשעכישער גרענעץ. אין לאטוויקא בין איך געווען דריי וואָכן און אַוועק קיין טשעכן און פון דאָרט קיין עסטרייך אין לאַגער וועקשייט. נאָר אייניקע וואָכן בין איך געפאָרן קיין דייטשלאַנד אין דער אַמעריקאַנער זאָנע. אין ד. פי.־לאַגער עשוועגן בין איך געווען דריי חדשים און געפאָרן קיין אר־ישראל אויף דער שיף „עקזאָדוס". די ענגלענדער האָבן אונדז אַרומגעפירט אויפן ים דריי חדשים ביז מ'האָט אונדז צוריקגעברענגט קיין האַמבורג (דייטשלאַנד), און דערנאָך קיין פערינדאָרף. דאָרטן האָבן די ענגלענדער אונדז באַפרייט. אין יאָר 1948 בין איך געקומען לעגאַל קיין ישראל.

גירוש סעראָצק

דאָס שטעטל סעראָצק ליגט אויפן רעכטן ברעג נאַרעוו און האָט פאַרן מלחמה־אויסברוך געציילט 650 יידישע משפחות, וואָס האָט אויסגעמאַכט 45 פּראָצענט פון דער באַפֿעלקערונג. דעם צווייטן טאָג פון דער מלחמה זענען קיין סרעאָצק שוין אָנגעקומען די ערשטע פליטים פון מאַקאָוו און טשעכאַנאָוו. מיט אַ טאָג שפּעטער זענען געקומען פליטים פון פולטוסק, נאַשעלסק און ווישקאָוו. דעם 5טן טאָג נאָכן מלחמה־אויסברוך, דעם 5טן סעפּטעמבער 1949, האָבן די מלוכה־אינסטיטוציעס געמוען זיך גרייטן אין וועג אַריין. דעם זעלבן טאָג אַרום 11 פאַרמיטאָג האָבן זיך באַוויזן דייטשע עראָפלאַנען, וואָס האָבן געווארפן אין שטאָט 13 באָמבעס. איינע פון זיי האָט געטראָפן אין אַ יידיש הויז און באַגראָבן אונטער די חורבות 39 פערזאָן, בלויז יידן, וואָס זענען געווען אין אַ „סכראָן". דאָס דאָזיקע אומגליק האָט געווארפן אַ שרעקלעכן פּחד אויף דער שטאָט. אין דעם דאָזיקן „סכראָן" איז אומגעקומען אַ גרויסע צאָל יונגע מענטשן און פון אייניקע משפּחות איז קיין אייניציקער מיטגליד נישט געבליבן לעבן. אין דעם זעלבן טאָג האָט בערך אַ פערטל פון יידן פאַרלאָזט די שטאָט, זוכנדיק שוץ — אַ טייל אין נאָענטן שטעטל לעגיאָנאָוו, און אַ טייל האָט זיך געלאָזט נאָך וואַרשע. דער קאַמף ביי דעם נאַרעוו האָט געדויערט אַ קנאַפּע וואָך, און די ערשטע דייטשע זעלנער זענען אַריין אין שטאָט דעם 9טן סעפּטעמבער. דעם זעלבן אָוונט איז אין אַ קריסטלעך געוועלב דערהרגעט געוואָרן אַ דייטשער זעלנער. דער באַלעבאָס פון דער דירה מיט 2 שכנים זענען גלייך דערשאָסן געוואָרן. צומאָרגנס האָבן די דייטשן געמומען 3 יידן, צווישן זיי אַ כאָטער מיט אַ זון, און געהייסן אויס־גראָבן אַ גרוב. די יידן האָבן די גאַנצע צייט געהאַט דעם איינדרוק, אַז דאָס מאָכן זיי פאַר זיך, ווייל אָזוי האָט מען געגעבן אָנצוהערן. לסוף האָט מען געבראַכט די 3 דערשאָסענע קריסטן און אַריינגעלייגט אין קבר. דעם זעלבן טאָג האָט מען די גאַנצע באַפֿעלקערונג אַרויסגעפירט אין מאַרק, נישט לאָנדיק אין די הייזער קיין לעבעדיקן נפש. אָן אָפּיציר האָט געמאָלדן וועגן דעם מאָרד פון דייטשן זעלנער, וואָס, לויט די מלחמה־געזעצן, קומט צו דערשיסן די חשובסטע מענטשן פון שטאָט. דאָך האָט ער רחמנות אויף די מענטשן און באַפרייט די פרויען און קינדער, דערפאַר אָבער ווערן די מענער פון 18 ביז 45 יאָר פאַרהאַלטן און אָפּגעשיקט אין קאָנצענטראַציע־לאָגער. באַלד זענען די מענטשן אין דעם עלטער אָפּגעפירט געוואָרן אין דער יידישער שול, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געפאָנגען־לאָגער. פאַרשטייט זיך, אַז די

ספרי־תורות זענען פריער געשענדעט און לסוף פאַרברענט געוואָרן. דער וועג אין לאַגער איז געווען זייער אַ שווערער און האָט געקאָסט דאָס לעבן פון 10 יידן, טאַטעס פון קינדער. אַלע יידישע געשעפטן אין שטאָט זענען אויפגעריסן און אויסגערויבט געוואָרן דורך דער אָרטיקער פוילישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט צוגעהאָלפן חרוב מאַכן דאָס יידישע האָב און גוטס. דאָס יידישע געזעל־שאַפטלעכע לעבן האָט זיך לגמרי אָפּגעשטעלט. די שטאָט איז פול געווען מיט מיליטער און יידן, סיי מענער און סיי פרויען, זענען גענומען געוואָרן צו פאַר־שידענע אַרבעטן. די נויט צווישן יידן האָט זיך פאַרגרעסערט פון טאָג צו טאָג. עס האָט נישט עקזיסטירט נישט קיין האַנדל און נישט קיין מלאכה. ערב סוכות האָבן אייניקע קריסטן איבערגעגעבן וועגן גירוש פון פולטוסקער יידן. נאַכקאַנ־טראָלירן די ידיעה איז נישט מעגלעך געווען, ווייל די פאַרבינדונג צווישן די ביידע שטעט איז פאַר יידן נישט מעגלעך געווען. אַ ביסל שפּעטער האָט זיך די ידיעה באַשטעטיקט און די סעראָצקער יידן האָבן זיך גענומען גרייטן צו אַ גירוש. דערווייל האָט זיך דערנענטערט דער ווינטער, עס האָט זיך געמאַכט קאַלט און דער ערשטער שניי און פראָסט האָט זיך באַוויזן. יידן האָבן זיך געטרייסט, אַז ווינטער־צייט וועט מען נישט טרייבן. אַזוי האָבן אויך דערקלערט די פאָלקס־דייטשן, וואָס זענען ביזן מלחמה־אויסברוך געווען אין גוטע באַציאונגען מיט די יידן.

אָנהייב נאָוועמבער 1939, האָט דער קרייז־שעף פון פולטוסק גערופן די יידישע פאָרשטייער פון סעראָצק און זיי געמאָלדן, אַז זיי דאַרפן במשך פון 24 שעה איינצאָלן 15 טויזנט זל. בקשות זענען געווען איבריק. דאָס געלט איז מיט גרויסע שוועריקייטן געשאַפן געוואָרן. 6 טעג שפּעטער האָט מען אַרויפגע־לייגט אַן אָפּצאָל פון צען טויזנט זל. דאָס זאַמלען דאָס געלט איז אָנגעקומען מיט געוואַלטיקע שוועריקייטן. אין 2 וואָכן שפּעטער האָט מען געמאָלדן וועגן פרישע 5 טויזנט זל. אויך דאָס געלט איז געשאַפן געוואָרן. יעדער האָט געגעבן דאָס לעצטע, וואָס ער האָט פאַרמאָגט, האָפנדיק, אַז דאָס וועט ראַטעווען די יידן פון גירוש. דעם 3טן דעצעמבער האָט אַ שאַצונגס־קאָמיסיע פון דער דייטשער מאַכט אַרויפגעלייגט אַ חודש־שטייער אויף אַלע יידישע קרעמער און בעלי־מלאכות. דער שטייער איז צומאָרגנס געוואָרן איינגעצאָלט כמעט גערנוויליק, האָפנדיק, אַז דאָס וועט ראַטעווען און דער גירוש וועט ווערן אָפּגעלייגט. דינסטיק, דעם 5טן דעצעמבער 1939, פינף פאַרטאָג, איז די יידישע באַפעלקערונג פון שטעטל אַלאַרמירט געוואָרן דורך דייטשע זשאַנדאַרמען און פאָליציי, וועלכע האָט אַלע יידן אָן אונטערשיד פון עלטער — דערביי האָט מען נישט געשוינט אַפילו די

שוועריקראַנקע — אַרויסגעטריבן פון די הייזער און אַרויסגעפירט אין מאַרק, ווו מען האָט זיך געטוליעט איינער צום אַנדערן, ווי שפּעלעך. די סיטואַציע האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און דער גירוש האָט זיך אַנגעהויבן. מען האָט זיך געדאַרפט אויסשטעלן אין דער ריי. בלויז געציילטע מענטשן האָבן מיטגענומען עפּעס פון זייער ווערש און בעטגעוואַנט. אָבער אַפילו דאָס איז אין וועג פּאַרפאַלן געוואָרן. די גאַנצע עדה סעראָצקער יידן האָט אין אַ האַרבסטיקן פּרימאַרגן, נאָכן פאַרלירן דאָס גאַנצע פאַרמעגן, אויף וועלכן דורות האָבן געאַרבעט, אַנגעהויבן מאַרשירן קיין נאַשעלסק, אַ וועג פון עטלעכע און צוואַנציק ק״מ. בלויז קראַנקע און יונגע קינדער האָט מען דערלויבט צו פאָרן. אין נאַשעלסק איז דער עולם אַנגעקומען דעם זעלבן טאָג פאַרנאַכט. געוענטיקט האָט מען אין דער נאַשעלסקער שול, זייער אַ פּרעכטיקע געביידע, וואָס איז געווען לגמרי אָפּגערייניקט פון יעדער זאַך, וואָס האָט אַ שייכות צו אַ שול. אויפן אָרט פון אָרון־קודש האָט מען אויפגעהאַנגען אַ האַקן־קרייץ. אין שול אַליין האָט מען דעם עולם אַריינגעפירט מיט גרויס פּאַראַד. אַלע זענען דורכגעגאַנגען דורך אַ קאָרדאָן זשאַנדאַרמען אין פולער אוניפאָרם. בלויז 3 קראַנקע, צוויי מענער און איין פרוי, האָבן דעם כבוד נישט דערלעבט — די שומרים האָבן זיי דערשאָסן אויפן שול־הויף. די נאַכט האָט אויסגעזען ווי אַן אייביקייט, עס איז נישט געווען גענוג פּלאַץ פאַרן גאַנצן עולם, וועלכער האָט זיך צוליב פאַרשטענדלעכע סיבות געטוליעט צו די וועגן. מען איז נישט געזעסן, נישט געשטאַנען און מכל־שכן נישט געלעגן — מען האָט געשוועבט אין דער לופט.

דעם צווייטן טאָג, ד. ה. דעם 6טן דעצעמבער 1939, האָט מען דעם עולם אַרויסגעפירט — אויך דאָס מאָל מיט גרויס פּאַראַד פון דער נאַשעלסקער שול. די שמירה איז פאַרשטאַרקט געוואָרן, כדי מען זאָל נישט קענען קויטֿש עסן און אַנטלויפן. מען האָט אַלע געזאָגט, אַז מען פירט זיי צו דער סטאַנציע, וועלכע ליגט אַן ערך 5—6 ק״מ פון שטאָט. דער וועג האָט געפירט דורך זייער אַ בלאַטיקער געגנט און נישט איין פאָר שיך איז דאָרט פאַרבליבן. דעם גאַנצן עולם האָט מען צוגעפירט גלייך צו די וואַגאָנען, אָבער דאָס אַריינגיין אין די וואַגאָנען איז נישט געווען לייכט. נישט איין ייד האָט זיך געמוזט פריער טובל זיין אין די דאָרטיקע בלאָטעס און טאַקע נאַקעט, ווייל עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ שטרענגע רעוויזיע, צי יידן שמוגלען נישט קיין וואַלוטע. ערשט נאָכן „מטהר״ זיין דעם עולם פון יעדן שמוץ פון געלט, גאָלד און אַנדערע עולם־הזה זאַכן, האָט מען דערלויבט אַריינגיין אין די וואַגאָנען, וואָס זענען אויפגעשלאָסן געוואָרן. דער ציל פון דער נסיעה איז לויט אַלע וואַר־

שיינלעכקייטן געוועזן פּירן קיין מזרח — לובלינער געגנט. ווי דערשטוינט זענען אַלע געבליבן, זעענדיק אַז די באַן קערט זיך אויף מערב, ד. ה. אויף מזרח־פּרייסן... פּאַקטיש איז מען געפּאָרן קיין מזרח־פּרייסן ביז ווילענבורג. דאָרט איז מען אָנגעקומען 6 אָוונט. שילדערן די געפילן פון די מענטשן, וואָס האָבן זיך די גאַנצע צייט געבראַכן דעם קאָפּ צו דערוויסן זיך ווּהין מען פירט זיי און וואָס איז מען אויסן מיט זיי צו מאַכן, איז נישט מעגלעך. איינס איז קלאָר געווען, וועו דער עולם וואָלט געהאַט ביי זיך סם, וואָלט געקאָנט זיין אַ סך קרבנות. אויף דער סטאַציע ווילענבורג האָט דער צוג זיך פאַרקערעוועט צוריק. אַזוי איז מען געפאָרן אַ גאַנצע נאַכט, און ווידער האָט מען נישט געווּסט ווּו מיר געפונען זיך. ערשט צומאָרגנס, דעם 7טן דעצעמבער 1939, האָט מען זיך אַרומגעזען, אַז מיר זענען אויף דער פּוילישער ערד און דער צוג שטייט אין ווּאַרשע אויפן מזרח־וואָקזאַל. אויפן פּערָאָן זענען געווען אַ סך יידן, וואָס האָבן געוואָרט אויף אַ צוג אין פאַרשידענע מקומות. אַלע וואַרטנדיקע יידן זענען מיט געוואָלט אַריינגעשטופט געוואָרן אין די צווּיי צוגן, וואָס האָבן געפירט די אויס־געזידלטע פון סעראָצק. דערביי האָבן זיך אָפּגעשפּילט שרעקלעכע סצענעס. ענדלעך האָט דער צוג געירט אין דער ריכטונג פון מזרח און תחילת אָוונט זענען מיר געקומען נאָך ביאַלאַ־פּאָדלאַסק. דאָ האָט זיך דער צוג אָפּגעשטעלט אויף אַ גאַנצע נאַכט. אויפן וועג איז נישט דערלויבט געווען קיינעם קויפן עסן. אויך קריסטלעכע הענדלערינס איז נישט דערלויבט געווען צו פאַרקויפן יידן דערנערונג. די עלטערע האָבן מיט געדולד פאַרטראָגן דעם הונגער. ערגער איז געווען מיטן קליינוואַרג, וואָס האָט נישט כּאַרשטאַנען דעם גאַנצן ענין פון גירוש און פון די פּרישע גזירות. די קינדער האָבן געשריגן עסן, און די עלטערע האָבן זיך געריסן די האָר פון קאָפּ, הערנדיק דאָס געוויין און געשריי פון קליינוואַרג. צום ערגסטן איז געווען דאָס פעלן פון וואַסער. אויב דעם הונגער האָבן די עלטערע לייכטער געקאָנט פאַרטראָגן, זענען אָבער ביים ענין וואַסער אַוועקגענומען געוואָרן אַלע מחיצות צווישן עלטערע און יונגוואַרג. דער דורשט האָט אַלע אַזוי באַצווונגען, אַז דער עולם איז פשוט ווילד געוואָרן. מען האָט געלעקט די פּאָרע פון די שויבן פון די וואַגאָנען־פּענצ־טער, כדי מיט עפעס צו שטילן דעם דורשט. ענדלעך האָבן זיך באַוויזן פּוילישע פּרויען און יוגנטלעכע, וואָס האָבן כּאַר אַ גוטן פּרייז פאַרקויפט פלעשלעך וואַסער. וועו אַזאַ פלעשל איז אַריינגעקומען אין וואַגאָן איז געוואָרן אַ שרעק־לעכער געדראַנג, איינער האָט געריסן דעם צווייטן פון מויל, דאָס קליין ביסל וואַסער האָט אָבער בשום אופן נישט געקענט לעשן דעם דורשט און

דער פאַרלאַנג נאָך אַ ביסל וואַסער איז נאָך אַ סך שטאַרקער געוואָרן און יעדער האָט געזוכט ווי אַזוי אייַנצושלאָפן אַ געוויסע צייט. אויף דעם אופן איז אַריבער די נאַכט. דער מאָרגנדיקער טאָג האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער דאגה, וואָס וועט ווייטער זיין? וואָס וועט מען מאַכן מיט דעם גאַנצן עולם יידן?

ענדלעך, אַרום מיטאָג, האָט מען געעפנט די וואַגאָנען און גאַנץ פשוט מיט שטעקנס און ענלעכע מכשירים אַרויסגעטריבן דעם עולם, באַפויילן זיך אויס־שטעלן אין אַ ריי און געטריבן אין דער ריכטונג פון דער שטאָט. אָפּגעלאָזט די יידן אין ביאַלאַ־פּאָדלאַסק, האָט די מאַכט זיך געפילט באַפרייט פון אחריות פאַר די פּאַרטריבענע און איבערגעלאָזט זיי אָן שומרים. די ביאַלער יידן האָבן שוין געהאַט אַ ביסל פּראַקטיק אין די ענינים, און זיי האָבן זיך מקדים געווען, צוגעגרייט פאַר די פּרישע עולים, סיי קאָווע, ברויט, טיי און קעסלען עסן. אַזוי האָט מען די סעראָצקער יידן געגעבן צו דערקענען, אַז זיי געפינען זיך צווישן יידן. ביאַלער עסקנים און סתם יידן האָבן מיטגעאַרבעט צו באַזאָרגן די פליטים מיט עסן און טרינקען. פאַר אַ צאָל האָט מען געשאַפן דירות. די ביאַלער יידן האָבן אויף אַ ווירדיקן אופן מקיים געווען די מצווה פון הכנסת־אורחים, נישט נאָר אויף די ערשטע מינוטן. עס זענען אויך געווען בעלי־בתים, וואָס האָבן אַריינ־גענומען גאַנצע משפּחות צו זיך, און זיך געטיילט מיט אַלעם, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט. מען דאַרף געדענקען, אַז שוין פון פּריער זענען אין ביאַלאַ געווען בערך דריי טויזנט סוואַלקער פליטים, פאַר וועלכע די שטאָט האָט געזאָרגט. באַלד נאָך שבת האָט מען דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון אַלע אָנגעקומענע. לאַנדסמאַנשאַפטן פון סעראָצקער און סוואַלקער פליטים, וועלכע זענען אויך געווען פאַרטראָטן אין אַלגעמיינעם שטאָטישן קאָמיטעט, האָבן זיך פאַר־נומען מיט הילפס־אַקציע לטובת די גולים. די הילף איז באַשטאַנען, וואָס יעדע פערזאָן האָט באַקומען אַ ¼ קילאָ ברויט און אַ טעלער זופּ טעגלעך. סעראָצקער גולים זענען געווען פאַרטרעטן אין שטאָטישן קאָמיטעט דורך די ה״ה הערש קליינמאַן און מנחם קראָנענבערג, געווען פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון דער סעראָצקער קהילה.

(פון אַרכיוו פון ייד. היסט. אינסטיטוט אין וואַרשע — נאָמען פון מחבר נישט אָנגעגעבן).

רחל ברנדט
(נהריה)

אסירת אושביץ מס׳ 24667
ובבלוק המוות לנשים מס׳ 25 בבירקנאו

חורף שנת 1942. חורף קשה וקר ואני במחנה הנשים בבירקנאו (בז׳זינקי) השייך לאושביץ.

המחנה שלנו היה בלי ביוב וגם מים לשתות אין. במשך כמה חדשים לא התרחצנו, הכנים אכלו אותנו, והתענוג הגדול שלנו היה ביום שלא עבדנו, היינו — ביום הראשון — לפלות את בגדנו מהרוצחים הקטנים האלה.

הצעקה האיומה של החלשות והחולות היתה: „מים, מים, ולו רק להרטיב את השפתיים״.

את כל מנת הלחם נתנו בעד כמה טיפות מים.

איך השגתי אני ואחרות מים לשתיה וגם למכירה?

במקלחת איפה שמותרת היתה הכניסה רק לגרמניות היה ברז אחד ויחידי. באישון הלילה, עת כולן ישנו בתרדמה עמוקה וכבדה, ירדתי מ„מיטתי״ והתגנבתי בחשאי לאותה המקלחת, למרות סכנת הנפשות מחמת המשמר שהיה שם. לא אחת שלמה בחייה בעד ה„חוצפה״ הזאת.

כשכולי דרוכה, לבי דופק בחזקה וידי רועדות מלאתי כמה בקבוקים מים וברחתי. לא פעם קבלתי עם מקל על הראש. שבתי לבלוק בלי כוחות ומחשבותי מטושטשות.

את המים, אותם רכשתי בצורה כה מסוכנת, מכרתי בעד לחם. שבעת־רצון מההצלחה וממעט הלחם שרכשתי שכבתי לישון. את האוצר עטפתי בסמרטוט ושמתיו מתחת ל„כר״.

בבוקר התעוררתי והנה: הסמרטוט עם הלחם איננו! לא עזרו תחנונים ובכי — הכל לשוא. נגוז החלום — והרעב הופך את מעי.

— — —

הצריף שלנו היה גדול ומרווח, ונערות רבות התגוררו בו.

על דרגש גדול — מיטת קרשים בעלת כמה קומות — ישנות 15 נערות מכוסות בשמיכה אחת. השוכבות בצד מושכות אותה לצידן, והשוכבות מצד השני אליהן. מריבות, צעקות.

בשעה ארבע בלילה מעוררות אותנו המפקחות להביא את הקפה מהמטבח. בצריף חושך ואפלה, בקושי מוצאים את הבגדים.

קשה לקום. כולנו עייפות מעבודת פרך ומחוסר שינה בגלל הקור, אולם אין ברירה, כי התור שלנו, ואני בתוכן, להביא היום את המשקה החם. אני מעירה ומעודדת את השכנות. הן קמות. כולנו חלשות ונכפפות תחת עומס משא הסירים, מוכרחות ללכת — אחרת צפויות אנו למכות איומות במקלות מיוחדים.

הלכנו והבאנו בקושי את הסירים הכבדים עם הקפה מהמטבח אל הצריף מלוות משמר, כך שלא יכולנו לארגן לגימת כמה טיפות מהמשקה המר והשחור.

הקפה חולק רק ל„מיוחסים" — למשמר הצריף ולעוזריהן.

רק חזרנו ומתחיל המפקד — ה„אפל" — הנמשך כרגיל 3—4 שעות. קר בחוץ, ואנו עומדות קפואות בחולצות החאקי ובנעלי העץ ההולנדיים. כל מאות הנשים רועדות מקור, מדשדשות במקום, רוקדות ומתנועעות, וטופחות אחת לשניה כדי להתחמם קצת.

אף פעם לא יכלו הממונות הגרמניות לגמור את הספירה במהירות. פעם חסרות נערות, ופעמים נדמה להן שיש יותר. בשעת הספירה מכות ובועטות.

לבסוף נשמעה שריקה ארוכה — המפקד נסתיים וכולן מסתדרות ליציאה לעבודה.

החלשות והחולות בורחות ומתחבאות בבתי־השימוש, בצריפים, אולם הממונות אוספות אותן מהר בלווית מכות ובעיטות ללא רחמנות.

— — —

מחלות רבות פשטו במחננו.

המחלה הקשה והנפוצה ביותר בין הנערות והנקראת „מחלת המוות של אושביץ" היא — כל הגוף בריא רק הרגלים מתוחות ואינן יכולות ללכת. הרמת רגל מהארץ הפכה לבעיה קשה.

שניות במעלה הן הדיזנטריה (שלשול), קדחת ולבסוף טיפוס.

באחד מימי החורף 1942. שלג רב ירד, הקור גדול, ידי ורגלי חצי־קפואות ואני מתמוטטת מחולשה. לפנות בוקר עת העירו אותנו לצאת למפקד (אפל) הרגשתי כאבים חזקים בראשי, שפתי יבשו ואיני מרגישה את רגלי. בקושי רב ירדתי מהדרגש, פני לוהטות מחום גבוה. במאמץ רב אני יוצאת מצריפי ומתיצבת למפקד. תומכת בי חברתי לסבל אירקה. אני אומרת לה: „היום לא אוכל בשום פנים ואופן לצאת לעבודה". אירקה מסבירה ומבקשת ממני להבין במה זה יכול להסתיים אם אשאר במחנה. היא דורשת ממני לאזור את שארית כוחי ולהצטרף לאלה היוצאות לעבודה.

אולם רצון לחוד ויכולת לחוד. נפלתי חדלת אונים לפני הצריף. לא יכולתי לקום.

הנערות יוצאות טורים טורים לעבודה ואני שוכבת ע"י הקיר כפופה, עיני מטושטשות מהחום — גם אותי תקפה מחלת המוות של אושביץ! אירקה חברתי נגשת אלי, דמעות בעיניה ואומרת לי: „שמעי, רחל, לא אשאיר אותך לבדך. יקחו אותנו יחד להא הגזים, כי בין כה לא אחזיק מעמד זמן רב".

„שמעי — אומרת אני לאירקה — לכי לעבודה, את עודך בריאה. אולי תחזיקי מעמד. הרבה זמן לא תארך המלחמה. מה תעזרי לי אם גם תלכי עמי לאבדון?"

לא עזרו הפצרותי ודמעותי — אירקה היקרה נשארה עמי.

בלוק המוות מס' 25

לפתע נשמעו שריקות וכל הנשארות שלא יצאו לעבודה נקראו למפקד נוסף. בצריף נשארו קרוב למאתיים נערות אשר התחמקו ולא יצאו לעבודה. לא כולן היו חולות, רבות היו בלי נעליים, בלי בגדים.

אחרי המפקד הוצאו כולן מהצריף וגורשו לבלוק מס' 25 — בלוק המוות.

איש הס. ס. פתח שער ברזל גדול וכבד והכניס אותנו לחצר בלוק המוות. החצר מוקפת חומות גבוהות.

לי לא היה איכפת כבר שום דבר. יקרה מה שיקרה. השתוקקתי רק לשכב במנוחה על הרצפה או על האדמה. יאוש תקפני למראה החלונות המסורגים והקלועים בחוטי תיל. הבלוק היה מלא חולות וגוויות מתות. חושך כבד. ריח צחנה עולה מהגוויות שמונחות פה כבר ימים רבים. אלה החיים עדיין, צועקים: „הרגו אותנו, אל תתנו שיענו אתכם".

אני עם אירקה קבלנו מקומות על דרגש איפה ששכבו 18 נשים חצי־מתות. שכבתי עם הראש לעבר מעבר הבלוק, כדי שאפשר יהיה לספור אותי. דרות הבלוק מס' 25 פטורות היו להופיע למפקדים, כי בין כך — נידונות למוות היו.

אירקה יושבת על ידי ומתייפחת. חמישה ימים שכבתי ללא הכרה, ומדי פעם צעקתי: „מים, מים, אמא".

אירקה הביאה לי גושי קרח מהגג ובזה הזינה אותי.

ביום הששי התאוששתי קצת והתישבתי. הסתכלתי סביבי ולאט לאט חזרה אלי ההכרה המלאה. מחזי התפרצה פעקת אימים: „איפה אני? הלא מוות מצפה לי כאן!"

ריחמתי על אירקה. אני מוכרחה להציל, לכל הפחות, אותה — ויהי מה!

באותו היום צריך היה להגיע אלינו רופא מאנשי הס. ס. התורניות מטאטאות, מנקות וגורפות את אלה העומדות בקרבתן.

„נערות — אני אומרת — עלינו לבקש תחנונים, שיתנו לנו, לנערות הבריאות, לעזוב את הבלוק האיום הזה".

בקושי אני יושבת. אני סובלת מכאבי ראש נוראים.

הנערות צוחקות ממני ואומרות: „היא חולמת בהקיץ, בשעת הגסיסה. אפסה כל תקווה, אבודות אנו".

פתאום נשמעת הקריאה: "הקשב!"

בפתח מופיע רוצח גבוה ממושקף — רופא הס. ס. על שפתיו חיוך סדיסטי, בידו מגלב.

אינני יודעת מניין שאבתי לפתע כה הרבה כוח ובטחון עצמי. קפצתי מהר מהדרגש ונגשתי ישר אל הרופא והתחלתי לדבר במהירות: „אני רוצה לחיות, אני רוצה לעבוד". חבורות נערות סובבות אותנו, חוזרות על דברי וצעקות: „אנו בריאות, תנו לנו לצאת מבלוק המוות הזה". קמה המולה ומהומה רבה.

„מפקדת הבלוק — צועק הרופא — מה הן רוצות?"

מפקדת הבלוק מסבירה לו, כי בבלוק נמצאות מספר נערות בריאות שלא יצאו לעבודה מכיוון שלא היו להן נעליים, בינתיים היתה סלקציה ונקלעו לבלוק הזה.

הרופא צועק שוב: "ולכן, מה אתן רוצות?"

הנערות צועקות: „אנחנו רוצות לחיות ולעבוד".

הרופא־הרוצח צוה על מפקדת הבלוק לערוך מיד מפקד.

השתררה אנדרלמוסיה, רעש ודחיפות. הבריאות ביותר עומדות כבר בשורה ורועדות: „מי יודע כיצד יחרוץ דיננו, לחיים או למוות?"

תנועה אחת של אצבעו קובעת חיים או מוות: לצד שמאל זה המוות, ולצד ימין — חיים. ואולי גם להיפך? מי יודע מחשבות הרוצח הזה?

אט אט זוחלות הנפשות החצי־מתות מדרגשיהן, הן מתנועעות כצללים, כרוחות רפאים. עינים עששות בלי הבעה כלשהי, פנים אדישות, צהובות ונפוחות, עור הרגלים נוצץ ומבריק והעצמות בולטות.

כולן רוצות לחיות, כל אחת רוצה להינצל.

רק הגופות המוטלות בחצר הן שקטות ורגועות — ובאותו הרגע מקנאת אני בהן.

אנו עומדות בחמישיות, והרופא, בלווית מפקדת הבלוק, ניגש אלינו ומתחילה הבדירה והבחירה.

מבין מאות נשים בחר רק 10 הראויות להמשיך לחיות ולעזוב את בלוק המוות. בין ה„מאושרות" האלה היינו אני וחברתי אירקה. את היתר ציוה הרופא להחזיר בחיפזון לבלוק. לא יכולתי לסובב ראשי כדי לראותן ביאושן המוחלט. מבעד הדלתות הפתוחות הגיעו לאזנינו צעקותיהן ויללותיהן וגם אנחות שקטות — אנחות גסיסה איטיות.

אינני מסוגלת להביע ומה עוד להעלות על הכתב, את הרגשותי אני, עת נפתחו שערי הברזל הכבדים והגבוהים של בלוק 25 — בלוק המוות, התהום והאבדון ממנו איש לא יצא עד היום ההוא חיים.

עזבנו את שער החדלון כבורח איש מפני הדליקה.

היה זה מקרה אחד ויחידי שמבלוק ה־25 יצאו 10 נערות יהודיות חיות.

ברביר (צריף החולים)

איש הס. ס. הוביל אותנו לרביר. הוא דמה בכל לצריף בלוק רגיל, רק שם לא היינו צריכות לעמוד שעות במפקדים.

במקרה היו אז רק מעט חולים. הרופאה — ד"ר ראז, צרפתיה (גם היא אסירה) הקציבה לנו מקום על הדרגש והסבירה את תקנות הבית הזה.

עייפה והמומה מכל מה שעבר עלי במשך היום, שכבתי במקומי מאושרת מהאפשרות של קצת מנוחה. אולם, האם אפשר פה לנוח? מהעבר השני של הבלוק הגיעו לאזני קולות של צחוק היסטרי ובכי. אחת האומללות, שדעתה נטרפה עליה מהצרות שעברו עליה, קוראת לילדיה, פוכרת ידיה ומבכה את יקיריה. פתאום פותחת זרועותיה כאילו חובקת משהו, לוטפת בעדינות ומחייכת, מתעייפת ומתישבת על הדרגש ושרה שיר ערש נוגה.

ה„סימפוניה" משתתקת, ובבלוק משתרר לרגעים ספורות השקט.

בחצות הלילה עוררו אותי רעש וצעקות. הרימותי ראשי והסתכלתי בעד האשנב והנני רואה: לחצר הבלוק מס' 25 נכנסות משאיות גדולות, הנשים מוכות ונדחפות בשצף קצף לתוכן. מצליפים בשוטים והן עולות במהירות עליהן. החלשות והחולות נזרקות כשקים אחת על השניה ורובן מוציאות נשמתן במקום.

המכוניות נוסעות לכיוון המשרפות, עוד מעט וכולן תעלינה בלהבות.

— — —

איזה נס קרה לי ולאירקה שניצלנו. לא יכולתי להאמין, כי אכן קרה הדבר הזה.

התרחקתי מהחלון שבורה ורצוצה, ולא ידעתי אם לשמוח על שזו הפעם פסח עלי המוות. פחדתי. לא היה בי האומץ לחשוב על המוות. רציתי לחיות — חזק, חזק מאוד רציתי לחיות...

— — —

שבוע אחד ברביר. סביב, מכל העברים נשמעות קריאות אין־סוף: „ד"ר ראז, עזרי־לי, אני רוצה לחיות!"

ד"ר ראז, צרפתיה בת 45, פנים טובות וסובלניות. תמיד היא בין הדרגשים של החולות. לכל אחת יש לה איזה מלה טובה. בכיס חלוקה הלבן ישנם תמיד דברים טובים: אספירין, טיפות וגם... סוכריה. היא מלטפת, משמחת ומעודדת בלחישה: „נערות, עוד מעט, עוד מעט, הזמן מתקרב, החזיקו מעמד — קצת סבלנות".

כן, להחזיק מעמד...

באותו הלילה, אחרי דברי הניחומים האנושיים של ד"ר ראז, הוציאו הרוצחים 80% של נערות הרביר והעבירון למשרפות. אני ואירקה ניצלנו במקרה גם הפעם.

הלקרוא זאת „הגורל העיוור"? או סתם „הצלחה"?

עובדה, גם הפעם פסח עלי המוות האכזרי.

הנני מטושטשת והמומה, ראשי עלי סחרחר.

הנה, לפני מספר רגעים ישבה אתנו אחת המעונות וספרה על יוון הרחוקה והיפה, שרה שירים סנטימנטליים, על האם שלה הטובה דברה בהתרגשות, עיניה נוצצו בברק מעודד ובתנועות חן ומרץ דרומי. אחרי אלגרה היפהפיה הזאת נשארו רק עצב וזכרונות נעלים.

על הדרגש הקרוב שכבה ז'נט אשר התפארה שהיא ידעה להכין כל מיני תבשילים וחלמה על אודות בתה בת השלוש בשם פולט, אותה השאירה בכפר אצל זרים. התכיר אותה פולט היפה, התרוץ לקראתה — הירצו המאמצים הזרים להחזיר לה את בתה? ז'נט מספרת נסים ונפלאות על פאריס, מגדל איפל, שדרות אלישבע, האופרה וכו'. היא גאה בצרפת שלה.

ברגע שהורידו אותה מהדרגש צעקה, נשכה והתנגדה, אולם ללא הועיל. לא חדלה מלצעוק: „תנו לי לחיות, השארתי ילדה יפה, ילדתי שלי..."

כבר ליד הדלת פנתה אלינו ואמרה: „דרשו בשלום פולט שלי..." בקול חלש מסרה את כתובת הילדה. לא יכולתי יותר להבינה, כי בכוח הרחיקוה מאתנו.

את כולן אכלה האש.

ולפתע הכל חלף ושוב שקט. הרעש חלף יחד עם סיום חיי עשרות נערות

צעירות, שקט ודממה מסביב. אין לי אומץ להיפרד לו לרגע מאירקה. הנרות כובו. חושך. אירקה מתרוממת ומחפשת את ידי.

היא: „רחל, ההנך ישנה? ועוד פעם נס, כוח עליון?"

אני: „פשוט מקרה, אירקה. המאמינה אַת באלהים? דומני כי מוכרח להיות מישהו הגורם לכל".

היא: „רחל, אנו מוכרחות לברוח מהרביר, כי בסלקציה הבאה לא יקרה נס בשלישית".

— — —

ברחנו מהרביר.

שני שלדים, שתי רוחות ראים שכל רוח מצויה מפילה אותן, תועות בין הצריפים ומחפשות מחסה.

לבסוף מצאנו בלוק חדש והצטרפנו אליו. הבנות, דיירות הצריף, נפחדו מאתנו ושאלו: מאין אתן חוזרות? הלא מבלוק 25 אף אחד לא יצא חי! הספדנו אתכן, מזמן חשבנוכן למתות".

למחרת היום יצאתי יחד עם כולן לעבודה בחפירת בורות. כולנו סחוטות וחלשות, רעבות ורועדות מקור.

אני ואירקה עושות כל מאמץ כדי להחזיק מעמד ולחיות. לא עולה אפילו על המחשבה לא לצאת לעבודה, כי אז הגורל כבר נחרץ.

יצא לי שם כעובדת חרוצה ורכשתי את אמונן של המפקחות הגרמניות, ומדי פעם נתנה לי הרשות ל„ארגן" מצרכי אוכל מן הצד.

המרחק לעבודה היה 8 קילומטרים. הלכתי מבלי להרגיש את רגלי, ומדי פעם בפעם תמכו בי הנערות מתחת לזרועותי.

— — —

לעבודה הלכנו דרך רציף הרכבת של אושביץ. הדרך למחנה בירקנאו מובילה דרך גשר רכבת מערבית מתחנת אושביץ. מצד שמאל של גשר הרכבת אנו רואים תחנה גדולה הנקראת „מסילת היהודים" ומיועדת לפריקת המשלוחים של האסירים היהודים. מאוחר יותר נבנתה מסילה מיוחדת צדדית אשר הובילה ישר דרך השער הראשי של אושביץ למשרפות־קרמטוריות.

בשטח של בירקנאו היו 4 משרפות, אשר הספיקו להרעיל 40,000 איש ולשרוף בתנורים 12,000 ביממה. יתר הגופות שרפו בחורשות הסמוכות על גבי ערמות מיוחדות.

לתא הגזים הכניסו בבת אחת כ־2,000 איש וההרעלה ארכה 20 דקות. כדי להטעות את ה"מיועדים לעבודה" שצריכים להתרחץ אחרי טלטולי הדרך, נתנו להם, בזמן הראשון, סבון ומגבות.

הגופות המורעלות בתאי הגזים הועברו לתנורים לשריפה ע"י אנשי ה„זונדר קומנדו" שהיה מורכב מאסירים יהודים צעירים וחזקים.

מדי פעם בפעם נרצחו אנשי ה„זונדר קומנדו" כדי שהפשע לא יוודע לעולם.

ליחידה האיומה הזאת השתייך משה מרגוליס, שכני מסרוצק, אשר השתתף ונפל בעת המרד הגדול של הזונדר קומנדו בסוף שנת 1944.

— — —

משלוחים רבים הגיעו מבתי הסוהר, מהמחנות ומהגיטאות בפולין.

ביום אחד הגיעו משלוחים עם יהודים מבלגיה וצרפת. כולם מלובשים הדר, עם מזוודות רבות וילדים רבים על ידיהם. יהודים אלה היו שקטים ושלווים. משוכנעים היו שבאו הנה רק לעבודה זמנית.

המהלומה הראשונה הנחתה עליהם כאשר נצטוו להשאיר את כל מטענם על הרציף. אנשי הס. ס. הבטיחו להם כי הכל יובא בעגלות לתוך המחנה.

המהלומה השניה — הפרדת המשפחות. את הילדים, הזקנים והנשים העמיסו על משאיות גבוהות, וכל הגברים הלכו ברגל.

כל זה עוד לא פקח את עיניהם לדעת ולהבין מה צפוי להם. בעוברם ברגל או ברכבת על ידנו, לא פעם צעקנו אליהם בשפות שונות: „מדוע אתם הולכים למוות ככבשים? התנגדו, נשכו, הכו, אל תלכו כצאן לטבח! אין לכם מה להפסיד. בעוד כמה שעות לא תהיו כבר בין החיים".

הם לא האמינו ו...אבדו.

מקרה במשלוח אחד נחרת במיוחד בזכרוני.

בחורי ה„זונדר קומנדו" סיפרו בהתרגשות ובהערצה, כי במשלוח מיום אתמול היתה אשה אמיצה אשר הבינה שמובילים אותם למוות. בפתאומיות, כאשר איש הס. ס. הפנה את ראשו אחורנית, הוציאה האשה בזריזות את האקדח מנרתיקו והרגה אותו במקום. בעד מעשה זה נרצח כל המשלוח בו במקום.

איש ס. ס. זה היה סדיסט ידוע ומפורסם. מאותו הזמן הוגברה השמירה על המשלוחים הבאים.

הסלקציה הגדולה של ד"ר מנגלה

אתאר יום אימים אחד שנחרת עמוק בזכרוני.

סתיו 1942. המחנה שלנו מלא מפה לפה. משלוחים רבים מגיעים מדי יום ביומו. על הדרגשים צפיפות נוראה. הטיפוס משתולל, הרבירים מלאים.

ביום ראשון אחד השתרר אי־שקט במחנה, וחרדה אחזה את כולנו: במחנה שלנו נמצאים הרוצחים הגדולים המפורסמים: מפקד המחנה קרמר, אוברקה מנדל, איש הס. ס. מולל, ד"ר מנגלה ורודוף הס. משמר כבד שמר עליהם.

המפקחות ואנשי ס. ס. עומדים ליד כל צריף עם כלבים גדולים. „מה מחכה לנו היום?" — שואלות אחת את השניה.

פתאום נשמעה שריקה ארוכה — קריאה למפקד.

מפקד באמצע היום מבשר תמיד רעות. הנערות החולות והחלשות מתחבאות בכל חור, בכל מקום — מתחת למזרונים, בבתי השימוש, בתעלות — אולם הכלבים, אנשים וחיות, מוציאים אותן מכל פינה וסדק כשהן מוכות ללא רחמים, זבות דם ובגדים קרועים מנשיכות הכלבים־החיות.

גם החולות ברבירים מתפקדות. מאות נשים עומדות ומחכות. למה — אין יודע. נשמעת פקודה: „הקשב!" הם הולכים, הולכים הרוצחים.

הרוצחים הסתדרו בשתי שורות. הראשונים עומדים הקומנדנט קרמר, הס, אוברקה מנדל, דרקסלר, טאובר, מולל ועוד ועוד לפי הדרגה. ד"ר מנגלה ועוזריו בשורה השניה.

ושוב צעקות, דחיפות התרוצצות ומהומה. מה יש? נודע כבר שסלקציה היום. כל אחת תבדק ותעבור את שתי שורות הרוצחים.

אחת אחת עוברות הנערות את השדרה החיה של הרוצחים. הם מסתכלים בנו כעל בהמות עבודה וד"ר מנגלה מצביע באצבעו לימין או לשמאל. לשמאל — פירושו שהנערה עוברת מאחורי השטח הגדור של הרביר (חיים), לימין — פירושו שהנערה עוברת לשטח הבלוק מס' 25 (מוות).

אני מבינה מה מחכה לנו. כל אחת רוצה להיות בסוף השורה וכולנו מלאות פחד. מפחדות אנו מפני הגיהינום הזה. כל אחת מסדרת שערותיה, ברוק רוחצות את השפתיים, העינים והפנים. לי מראה קטנה — והיא עוברת מיד ליד — מסתכלות בראי: הימצאו חן אם לא?...

המצעד מתחיל. הנשים עוברות אחת אחרי השניה כשהידים מושטות קדימה.

אני פונה לחברתי אירקה ואומרת: „כעת עלינו להיפרד לעולמים. הסתכלי על רגלי, על אחת נעל ועל השניה — סמרטוט".

אירקה אינה עונה. משפשפות אנו את הלחיים, כדי להיראות יותר טוב ויותר יפה.

האעבור? האצליח גם הפעם? שלוש פעמים אני נאבקת עם המוות, במשך זמן קצר, האוכל להם גם עכשיו? האבלה אותם?

אין הרבה זמן לחשוב — התור מתקרב.

והנה עומדת אני כבר לפני בית־הדין — חיים או מוות. נשיקה אחרונה לאירקה ואני מתקרבת. לבי דופק בחזקה, רגלי מתכופפות תחתי מחולשה, אולם אני מתגברת וקול פנימי קורא: „לחיות, אַת מוכרחה לחיות". „לחיות, לחיות" — מהדהד הקול באזני.

ניגשת אני, מצטחקת באומץ. פני משולהבות מפחד. מוות או חיים, מוות או חיים — המחשבה היחידה החוזרת ונשנית, החוזרת ונשנית.

... יד מנגלה מראה לי שמאלה... אני הולכת מאחורי השטח הגדור של הרביר. הנערות מתנפלות עלי בנשיקות, שמחות: „אַת ניצלת".

עומדת אני ליד גדר התיל ומסתכלת לעבר אירקה — מה גורלה?

והנה, גם אירקה עברה, מתקרבת אלי ושואלת בתמהון: „האם זה שוב מקרה?"

הנערות שנדונו למוות — אלה אשר הופנו ע"י מנגלה ימינה — מנסות לברוח מהשטח הגדור של בלוק 25. הן מטפסות על החומה, קוראות, בוכות ומבקשות עזרה ואין. אנשי הס. ס. מכים במגלבים, הכלבים קורעים את בגדיהן יחד עם גתחי בשר.

הסלקציה המפורסמת הכללית והאיומה ביותר הזאת — ואשר כונתה ע"י הרוצחים „הטיהור הכללי" — ארכה כמה שעות.

מכל מחנה הנשים הגדול בבירקנאו נשאר רק קומץ קטן של נערות ואני בתוכן.

הסלקציה נסתיימה — אנשי הס. ס. עוזבים את המחנה.

קומץ הנשים שניצלו עומדות ורועדות, אין האומץ לדבר בשעה זו.

אני חיה — עד מתי? הבטוחים חיי?

על יד שער הבלוק מס' 25 עומדת שורה ארוכה של משאיות גבוהות.

החיילים הגרמנים פותחים את שער הברזל הכבד, ובזעם פורצים פנימה. בקתות רובים ובמגלבים דוחפים את הנשים ההמומות מרוב פחד לתוך המשאיות. אוטו אחרי אוטו מתמלא. רק צעקות מרחוק נשמעות: „נקמו בעדנו, בעד מותנו, אולי אתן תשארו בחיים — נקמו בהם".

המשאית האחרונה נעלמה — עוד דף היסטוריה אחד של אושביץ. המשרפות בוערות — מן הארובות בוקעות ועולות להבות של חיי אנוש שאבדו.

אנו מתרפקות אחת על השניה, עומדות ומחכות למזלנו הבא.

הנקה פוגוז'לץ מצ'כוצ'ינק אבדה שתי אחיות, אחת מבכה את אמה, השניה — אב, דודה ובת דודה.

כל הלילה עמדה קבוצת נערות — ואני בתוכן — לחוצות אחת אל השניה. האם חשבתי אז? כן, הסתכלתי בעיני המעונות, המושפלות — והרגע הזה של הירידה האנושית עורר בי ניצוץ של איזו שהיא תקוה.

למראה השממון וערמות ללא סוף של גוויות שחייהן נגזלו ע"י הרוצחים הגרמניים — התאמצנו להישאר בחיים כדי לספר לעולם הכל.

ובלילה הזה רעדנו וצעקנו לכל העולם: „איפה אתם?"

ועוד יותר רעדנו בחשבנו שאולי השתלט היטלר על כל העולם, ומחנות כמו אושביץ, בירקנאו ימלאו את כל העולם...

התנערנו מהמחשבה המרה הזאת וזעקנו: „לא, לא! זה בלתי אפשרי!"

אז מדוע העולם שקט ושותק? איך תוכלו לישון במנוחה, לאכול לשובע, לשחק עם ילדיכם ויקיריכם בעת שפה גיהינום?

ואולי נשארו בעולם רק אנשים רעים?...

פ נ ו י ה מ ח נ ה

בחצות הליל של ה־18 בינואר 1945, התחיל פנוי המחנה שלי — מחנה הנשים בבירקנאו.

האורות כבויים. אנדרלמוסיה בין השבויות. לחישות עוברות מאוזן לאוזן כי החזית מתקרבת אלינו ושברגעים האחרונים רוצים לרצחנו נפש.

לכל אחת מאתנו שמורה פרוסת לחם ושמיכה בתרמיל. מפוחדות ומודאגות אנו מחכות לפקודות. מה הלאה? מה יהיה עמנו? לאן יובילו אותנו?

החולות נשארו ביאושן ובעצבן. הן הושיטו לעומתנו את ידיהן היבשות בבקשת עזרה. לא היתה למענן עזרה — אנו הוכרחנו ללכת.

ההמון נמשך ומשתרך בלי סוף, סופרים ומונים אותנו, מכים ובועטים במגפיהם הגסים.

אני וחברותי בוכות ומתיפחות. מנגבים בסוף את הדמעות, אחת מעודדת את השניה. צועדות אנו, צועדות בליל חשוך וקר ועוברות את שער הקללה של אושביץ.

מאיר השחר. אני מסובבת ראשי אחורנית ורואה את התיל הדוקרני של המחנה הארור...

יחד עם כל ההמון אני מתרחקת, וכל התהום של השנים האחרונות נפערת לפני על כל פרטי פרטיה.

צועדים אנו ברגל כבר הרחק מאושביץ —

לאן?

תורגם ועובד מפולנית בידי

חנוך ורדי

רחל בראַנדט

(נהריה)

אַלס אוישוויץ העפטלינגין נום. 24667

ווינטער 1942, גרויסע פראָסט. אין פרויען־לאַגער, ווו איך געפין מיך, זענען די סאַניטאַרע באַדינגונגען שוידערלעכע, אָן קאָנאַליזאַציע און וואַסער צום טרינקען. חדשים לאַנג האָבן מיר זיך נישט געוואַשן, און וועריס האָבן אונדז געגעסן. זונטיק וועז מיר האָבן נישט געאַרבעט, איז אונדזער גרויסער פאַר־גניגן געווען — אויסרייניקן אונדזערע קליידער פון די לייז — די קליינע מערדער.

דער שוידערלעכער געשריי פון די קראַנקע און שוואַכע איז געווען: „וואַסער, וואַסער — נאָר די ליפּן צו באַנעצן". די גאַנצע פאָרציע ברויט האָט מען אַוועק־געגעבן פאַר אַ פּאָר טראָפן וואַסער.

ווי אַזוי האָב איך און אויך אַנדערע אָרגאַניזירט וואַסער צום טרינקען און אויך צום פאַרקויפן?

אין גאַנצן לאַגער איז געווען נאָר איין וואַש־צימער מיט איין קראַן פאַר די דייטשע אויפזעערין. פאַר אַריינגיין דאַרט אָן דערלויבעניש, האָט מען געקענט באַצאָלן מיטן לעבן. נישט געקוקט דערויף האָבן מיר דאָך ריזיקירט. אין מיטן נאַכט, וועז אַלע זענען טיף געשלאָפן, בין איך אַראָפּ פון מיין פריטשע, און שטיל זיך אַריינגעגנבעט אינעם וואַש־צימער. כ'האָב גאָרנישט געוואָלט טראַכטן וועגן דער דערפאַר דראָענדער לעבנס־געפאַר, און נישט איינע פון אונדז האָט טאָקע באַצאָלט מיטן לעבן. מיט האַרצקלאַפענישן און ציטערדיקע הענט האָב איך

אַנגעפילט עטלעכע פלעשער וואַסער און — אַנטלאָפן. איך בין אַריין צוריק אין בלאָק אַ מידע פון אָנשטרענגונג און פחד. נישט איינמאָל האָב איך באַקומען מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ.

דאָס וואַסער, וואָס כ׳האָב אַזוי שווער דעראָבערט, האָב איך פאַרקויפט פאַר אַ פּאָר שטיקלעך ברויט. אַ זעלבסצופרידענע פון מיין „הצלחה" און פונעם ברויט וואָס איך האָב צוגעגרייט אויף מאָרגן צום עסן, האָב איך דעם ברויט־אוצר איינגעוויקלט אין אַ שמאַטע, אונטערגעלייגט אונטערן „קישן" און איינגעשלאָפן.

אויפכאַפּנדיק זיך איינמאָל אין דער פרי, האָב איך גלייך באַמערקט, אַז די שמאַטע מיטן ברויט זענען פאַרשווינדן. כ׳האָב געווייַנט, געבעטן, געפרעגט ביי די שכנות, אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן — כ׳האָב אַפילו קיין טייל נישט באַקומען צוריק.

אומזיסט, פאַרשווינדן דער חלום — און דער הונגער נאָגט און נאָגט.

אונדזער בלאָק איז געווען אַ געראַמער, און באַזעצט מיט אַ סך מיידלעך. אויף יעדער פּריטשע — אַ פּילשטאָקיק בעט פון האָלץ — זענען געשלאָפן 15 מיידלעך, צוגעדעקט מיט אײַן שמוציקער דעק. יעדע האָט געצויגן די דעק אין איר זייט. מען שרייט, מען לייַארמט און מען ווייַנט — קיינער וויל נישט שלאָפן ביים ראַנד פון בעט.

4 פאַרטאָג וועקט מען אויף אַ פאַרטיע צו ברענגען די שוואַרצע קאָווע פון דער קיך. אין בלאָק איז פינצטער און מען קען נישט געפינען די קליידער. שווער איז דאָס אויפשטיין. מיר אַלע זענען מיד פון דער צוואַנגס־אַרבעט און פון שלאָפלאָזיקייט, אָבער מען האָט נישט קיין ברירה, ווייל מיר — און איך צווישן זיי — זענען הייַנט אין דער ריי צו ברענגען דעם וואַרעמען שוואַרצן געטראַנק. איך וועק אויף און דערמונטער מיינע שכנות. זיי שטייען אויף. מיר זענען אַלע שוואַך. מיר בייגן זיך איין, טראָגנדיק די שווערע אייזערנע גרויסע טעפּ. מיר מוזן דאָך גיין, מען טרייבט מיט שטעקנס. באַגלייט האָט אונדז אַ וואַך, און פאַר דער מינדסטער זאַך מכבד געווען מיט קלעפּ. צוליב די שווערע וואַך האָבן מיר נישט געקענט אַרגאַניזירן אַפילו אַ פּאָר זופּ קאָווע. די קאָווע איז צעטיילט געוואָרן צווישן די מיוחסים — וואָס עס איז געבליבן, האָבן צוגענומען די אויפזעערינס.

נאָר וואָס געענדיקט מיט דער קאָווע, הייבט זיך אָן דער מאָרגן־אַפּעל, וואָס דויערט 3—4 שעה. מיר שטייען דערפרוירענע אין אונדזערע חאַקי מלבושים און הילצערנע האַלענדישע טרעטערס. אַלע הונדערט מיידלעך ציטערן, און כדי זיך אַ ביסל דערוואַרעמען, טוליען מיר זיך אייַנע צו די צווייטע.

די דייטשע אויפזעערינס קאָנען קיינמאָל נישט פאַרענדיקן דאָס ציילן. באַלד דאָכט זיך זיי, אַז די צאָל איז גרעסער אָדער קלענער, ווי ס׳איז פאַרשריבן אין דער רשימה. מען שלאָגט, מען קאָפּעט ביים ציילן. עס נעמט נישט קיין סוף.

ענדלעך דערהערט זיך אַ לאַנגער פייף וואָס זאָגט אָן אַז דער אָפּעל איז פאַרענדיקט. אָלע שטעלן זיך אין די רייען אַרויסצוגיין צו דער אַרבעט. די קראַנקע און שוואַכע מיידלעך הייבן אָן אַנטלויפן, באַהאַלטן זיך אין די קלאָזעטן, בארַאַקן, אונטער די בעטן. אָבער עס העלפט גאָרנישט. די אויפזעערינס זאַמלען זיי שנעל צוזאַמען, שלאָגנדיק און קאָפּנדיק אָן רחמנות.

וויסטע קרענק זענען אַרײַנגעדרינגען אין אונדזער לאַגער.

די פאָורשפּרייטסטע און געפערלעכסטע קרענק צווישן די יונגע מיידלעך איז די אַזוי גערופענע „די טויט־קרענק פון אָשוויענטשים". די סימפּטאָמען זענען געשוואָלענע פיס.

די צווייטראַנגיקע קרענק זענען: דיזענטעריע, מאַלאַריע און צום סוף — בויך־טיפוס.

געווען איז דאָס אין איינעם פון דיווינטער טעג אין יאָר 1942. אַ טיפער שניי האָט באַדעקט די ערד, און ס׳איז געווען אַ שטאַרקע קעלט. מיינע הענט און פיס זענען האַלב־דערפרוירן און איך פיל, אַז די כוחות לאָזן זיך מיר אויס. פאַרטאָג, וועו מען האָט אונדז געוועקט צום מאָרגן־אַפּעל, האָב איך געפילט שטאַרקע וויטאָקן אין קאָפּ, די ליפן זענען טרוקן און די פיס ווי געלימט. מיט איבערמענטשלעכע כוחות בין איך אַראָפּ פון דער פריטשע, דאָס פּנים ברענט, איך שלעפּ זיך אַרויס פון בלאָק און שטעל זיך צום אַפּעל. מיין חברטע אירקע האַלט מיך אונטערן אָרעם, איך זאָל נישט אַנידערפאַלן.

איך זאָג איר קאַטעגאָריש: „אירעטשקע, היינט וועל איך פאַר קיין פאַל נישט קענען אַרויסגיין צו דער אַרבעט".

אירקע דערקלערט מיר די גרויסע סכנה וועו איך וועל בלייבן אין לאַגער. זי פאָדערט פון מיר, איך זאָל אָנשטרענגען מיין גאַנצן כוח און מיטגיין מיט אַלע צו דער אַרבעט.

אָלע מיינע אָנשטרענגונגען האָבן אָבער נישט געהאָלפן. כ׳בין געפאַלן אין אָנמאַכט, און מער זיך נישט געקאָנט אויפהייבן.

צענדליקער רייען פון מיידלעך גייען אַרויס צו דער אַרבעט, און איך ליג אונטער אַ וואַנט איינגעקאָרטשעט, די אויגן רויט פון היץ — אויך מיך איז באַפאַלן די טויט־קרענק פון אָשוויענטשים.

מיין חברטע אירקע בייגט זיך אַראָפּ צו מיר און זאָגט: „הער זיך צו, רחל,

איך וועל דיך אַליין נישט איבערלאָזן. ביידע וועלן מיר גיין אין גאַז־קאַמער, ווייל איך וועל זיכער נישט קענען אַלץ איבערלעבן".

זאָג איך צו אירקען: „הער זיך איין, גיי אַרויס צו דער אַרבעט. דו ביסט יונג און געזונט, און אפשר וועסטו אַלץ איבערלעבן. די מלחמה וועט שוין לאַנג נישט דויערן. מיר וועסטו גאָרנישט העלפן מיט דעם, וואָס וועסט אינאיינעם מיט מיר אומקומען".

מיינע געבעטן און טרערן האָבן גאָרנישט געהאָלפן, און די טייערע אירקע איז מיט מיר געבליבן.

אין טויטן בלאָק נומ. 25

צוזאַמען מיט אונדז זענען אין בלאָק געבליבן אַן ערך 200 מ׳יידלעך. פֿלוצלינג האָב מיר דערהערט פייפערייען: אַלע איבערגעבליבענע זענען געפֿופּן געוואָרן אויף אַ צוגאַב־אַפּעל. נישט אַלע, וועלכע זענען געבליבן, זענען געווען קראַנקע, פיל פון זיי זענען געווען באַרוועסט און נאַקעטע.

נאָכן צוגאַב־אַפּעל האָט מען אַלע אַרויסגעטריבן פון אונדזער באַראַק, און ווי בהמות האָט מען אונדז אַריינגעטריבן אינעם בלאָק נומ. 25, „דעם טויטן־בלאָק".

אַן עס־עס־מאַן האָט געעפנט אַ שווער און הויך אייזערן טויער, און אונדז פאַרשפּאַרט אין הויף פון „טויטן־בלאָק". דער הויף איז געווען אַרומגערינגלט מיט הויכע מויערן.

מיך האָט שוין גאָרנישט געאַרט. זאָל זיין וואָס ס׳זאָל זיין, איך האָב נאָר געשטרעבט ליגן רואיק אויף אַ פּאָדלאָגע אָדער אויף דער גאָרער ערד. אַ שרעק־לעכער יאוש האָט מיך באַהערשט אָנקוקנדיק די פֿאַרקראַטעווטע פענצטער. דער „טויטן בלאָק" איז פול מיט טויטע און קראַנקע. אַרום און אַרום איז פּינצ־טער, אַ דערשטיקנדיקער ריח פילט אַן דעם גאַנצן בלאָק. די טויטע ליגן שוין דאָ מער ווי אַ וואָך. די וועלכע לעבן נאָך שרייען: „הרגעט אונדז, לאָזט אייך נישט פֿיניקן". איך מיט אירקען זענען צוגעטיילט געוואָרן צו אַ פּריטשע, אויף וועלכער עס זענען געלעגן 18 האַלב־טויטע פרויען.

די איינווינערינס פון בלאָק נומ. 25 זענען נישט געווען פאַרפֿליכטעט זיך צו שטעלן צו די אַפּעלן, ווייל אַלע זענען געווען פאַרמשפּט צום טויט.

אירקע זיצט נעבן מיר און יאָמערט.

פּינף טעג בין איך געלעגן אַן באַווּוסטזיין, און פון צייט צו צייט האָב יך אויסגעשריגן: וואַסער, וואַסער, מאַמע..."

אירקע האָט מיך געשפּייזט די גאַנצע צייט מיט שטיקלעך פּאַרפּוירענעם שניי.

דעם זעקסטן טאָג האָב איך זיך אויפגעכאַפּט, זיך אויפגעזעצט און געקוקט אַרום. ס׳האָט זיך מיר אַרויסגעריסן אַ יאָמערלעך געשריי: „וווּ בין איך? איך גיי דאָך צום טויט!״

כ׳האָב רחמנות געהאַט אויף אירקען. איך מוז ראַטעווען איר לעבן פּאַר יעדן פּרייז.

הייבט דאַרף צו אונדז קומען אַ דאָקטאָר פון די עס־עס. אַלע דיזשורנעס קערן, רייניקן, שלעפּן, — מע גרייט זיך צו עפּעס. אַ דאָקטאָר קומט, אונדז איז נישט פּריילעך אויפן האַרצן.

„מיידלעך — זאָג איך — מיר דאַרפן בעטן דעם דאָקטאָר, ער זאָל אונדז, געזונטע, דערלויבן צו פּאַרלאָזן דעם בלאָק״.

די מיידלעך לאַכן פון מיר: „זי חלומט אין דער וואַך — אין דער צייט פון גסיסה. נישטאָ מער קיין האָפענונג פּאַר אונדז, מיר מוזן שטאַרבן!״

פלוצלינג הער איך אַ געשריי־באַפעל: אַכטונג!

אין דער טיר איז דערשינען אַ הויכער מיט ברילן. דאָס איז דער עס־עס־דאָקטאָר. אויף זיינע ליפּן אַ סאַדיסטישער שמייכל און אין האַנט אַ נאַגאַן.

איך ווייס נישט פון וואַנען כ׳האָב אָנגעזאַמלט כוחות. שנעל בין איך אַראָפּגעשפּרינגען פון מיין פּריטשע, און איך שטיי שוין נאָענט ביים דאָקטאָר. כ׳האָב אָנגעהויבן שנעל רעדן, אָבער דאָ האָבן אונדז אַרומגערינגלט צענדליקער מיידלעך, יעדע שרייט: „איך בין געזונט, לאָזט אונדז לעבן, לאָזט אונדז אַרויס פון בלאָק״. דער טומל איז גרויס, איינע שרייט איבער די צווייטע.

דער דאָקטאָר האָט גאָר נישט געענטפערט, געשטאַנען מיט פּאַרלייגטע הענט און הויך אויסגעשריגן: „בלאָק קאָמענדאַנטין, וואָס ווילן זיי?״

זי האָט אים דערקלערט, אַז אין דעם בלאָק געפונען זיך צענדליקער געזונטע מיידלעך, וועלכע זענען נישט אַרויס צו דער אַרבעט, ווייל זיי האָבן נישט קיין שיך, און דערווייל איז פּאַרגעקומען אַ סעלעקציע, און זיי זענען איבערגעפירט געוואָרן אין בלאָק נום. 25.

דער דאָקטאָר האָט גשריגן: „טאָ וואָס ווילט איר?״ די מיידלעך האָבן געענטפערט: „מיר ווילן לעבן און אַרבעטן״.

דער דאָקטאָר האָט באַפוילן די בלאָק־קאָמענדאַנטין צו רופן דעם בלאָק צו אַן אַלגעמיינעם אַפּעל. ס׳איז אַנטשטאַנען אַ גרויסער טומל, מע שטופט זיך, מע לויפט, מע לייַרעמט.

דער אַפּעל קומט פּאָר אין דרויסן פּאַרן בלאָק. די געזונטע האָבן זיך שנעל אויסגעשטעלט אין רייען. אַלע ציטערן אָן יעדע טראַכט: „און אפשר וועט ער מיך נישט אויסקלייבן?"

נאָר איין פינגער־באַוועגונג באַשטימט צום לעבן אָדער טויט. לינקס, הייסט טויט, רעכטס — לעבן.

און אפשר גאָר פאַרקערט? ווער קען לייענען די געדאַנקען פון רוצח?

ביסלעכווייז קריכן אויך די האַלב־טויטע אַראָפּ פון די פּריטשעס. זיי באַווגן זיך ווי שאָטנס, די אויגן אויסגעלאָשן, די פּנימער גלעל און געשוואָלן. אַלע ווילן לעבן, יעדע אייגע וויל זיך ראַטעווען. נאָר די טויטע קערפּער זענען גלעגן שטיל און רויק אויפן הויף — איך האָב זיי אין דער מינוט מקנא געווען.

מיר שטייען אין פינפטלעך. דער דאָקטאָר אין באַגלייטונג פון די בלאָק־קאָמענדאַנטן, זענען אַדורכגעגאַנגען, געקוקט, געפּאָרשט און אויסגעקליבן.

נאָר 10 מיידלעך פון הונדערטער פרויען זענען באַשטימט געוואָרן אַלס פּאַסיק צו פּאַרלאָזן דעם טויטן־בלאָק. צווישן די „גליקלעכע" בין איך געווען מיט מיין חברטע אירקע.

די רעשט האָט מען באַלד ברוטאַל אַרײַנגעטריבן אין בלאָק. איך האָב נישט געקענט אויסדרייען מיין פּנים און זען ווי די גאַנצע מחנה פרויען אין זייער אומעטיקן יאוש. דורך די מויערן זענען צו מיר דערגאַנגען געשרייען, יאַמערן און שטילע גסיסה־קרעכצן.

איך ווייס נישט ווי אַזוי אויסצודריקן מיינע געפילן פון דעם מאָמענט, ווען עס האָבן זיך אויפגעעפנט די שווערע הויכע און אייזערנע טויערן פון טויטן בלאָק נום. 25, פון וועלכן קיינער איז ביז איצט נישט אַרויס קיין לעבעדיקער.

איך בין אַדורכגעלאָפן דעם טויטן טויער מיט אַ היסטערישער שנעלקייט.

דאָס איז, ווי מען האָט דערציילט, דער ערשטער און איינציקער פּאַל, אַז פון טויטן־בלאָק נום. 25 זענען 10 יידישע מיידלעך אַרויס לעבעדיקע.

אין רעוויר („שפּי־מאל")

אַן עס־עס־מאַן האָט מיך און די רעשט 9 מיידלעך איבערגעפירט אין רעוויר. דער רעויר האָט אויסגעזעען ווי אַ געוועלעכער בלאָק, נאָר די אַפּעלן זענען דאָרט געווען קורצע.

צופעליק זענען דאָרט געווען נישט קיין סך קראַנקע. ד"ר ראז, אַ פּראַנ־

צויזישע אַרעסטאַנטקע, האָט אונדז צוגעטיילט די „געלעגערס" און דערקלערט דעם רעוויר־רעגולאַמין.

אַ מידע און אַ צעטומלטע האָב איך זיך אַוועקגעלייגט אָפּרוען. אָבער צי איז דען מעגלעך דאָ צו רוען? פון דער צווייטער זייט בלאָק הער איך קלאַנגען פון היסטערישן געלעכטער און אַ געוויינעריי. איין אומגליקלעכע „רופט" אירע קינדער — זי איז אַראָפּ פון זינען — ברעכט אירע הענט און באַוויינט די נאָענטסטע. פּלוצלינג פאַרלייגט זי אירע הענט, ווי זי וואָלט וועמען געטוליעט און געגלעט. אַ מידע זעצט זי זיך אַוועק אויף איר פּריטשע און זינגט אַן אומעטיק וויג־ליד...

דאָס געוויין ענדיקט זיך און אין בלאָק ווערט אויף אַ ווייל שטיל.

שפּעט ביינאַכט האָבן שטאַרקע געשרייען מיך אויפגעוועקט. כ'האָב אויפגע־הויבן דעם קאָפּ און דורך אַ קליין פּענצטערל זע איך: אין בלאָק 25 זענען אַריינגעפאָרן גרויסע לאַסט־אויטאָס. אונטער אַ האָגל פון קלעפּ ווערן די פרויען אַרויפגעטריבן אויף די אויטאָס. די קראַנקע און שוואַכע וואַרפט מען אַרויף ווי זעק איינע אויף די צווייטע. דער רוב קומט אום אויפן אָרט.

די אויטאָס פאָרן אין דער ריכטונג פון די קרעמאַטאָריעס — נאָך אַ ביסל און זיי וועלן אויפגיין אין די פלאַמען.

וואָס פאַר אַ נס האָט געטראָפן מיך און מירקען. מיר האָבן זיך געראַטעוועט. כ'האָב אַליין נישט געגלייבט, אַז דאָס איז אמת.

אַ צעבראָכענע האָב איך זיך דערווייטערט פון פּענצטער און נישט געוווּסט, צי איך דאַרף זיך פרייען פון דעם וואָס דער טויט האָט מיך איצט אויסגעמיטן. כ האָב מורא און נישט קיין מוט צו טראַכטן וועגן טויט. כ'האָב אַזוי שטאַרק געוואָלט לעבן...

שוין אַ וואָך צייט ווי איך געפין זיך אין רעוויר. פון אַרום און אַרום הערט מען רופן: „ד"ר ראז, איך וויל לעבן, העלף מיר".

ד"ר ראז, אַ 45 יעריקע פראַנצויזין, מיט אַ גוט און איידל פּנים, דרייט זיך צווישן די פּריטשעס. פאַר יעדן האָט זי אַ גוט וואָרט. אין די קעשענע פון איר ווייסן כאַלאַט געפונען זיך שטענדיק גוטע און נוצלעכע זאַכן: אַספּירין, טראָפּנס ווי אויך אַ... צוקערל. זי גלעט, מאַכט פריילעך און מוטיקט שטילערהייט: „מיידלעך, נאָך אַ ביסל, נאָך אַ ביסל, די צייט דערנענטערט זיך, שטאַרקט אייך — אַ ביסל געדולד".

יאָ, אָבער ווי אַזוי האַלט מען אויס?

ביינאַכט נאָך אַזוי פיל האַרציקע און מענטשלעכע ווערטער פון ד"ר ראז,

האָבן די רוצחים אויף אַ ברוטאַלן אופן אַרויסגעריסן דעם רוב פרויען פון רעוויר, און זיי גלייך אַוועקגעפירט אין קערמאַטאָריע.

איך און אירקע זענען אויך דאָס מאָל געראַטעוועט געוואָרן. ווי אַזוי דאָס אָנרופן? אַ בלינדער גורל, אָדער סתם אַ הצלחה? אַ פּאַקט איז, אַז אויך איצט האָט מיך דער טויט אויסגעמיטן.

איך בין צעטומלט, דער קאָפּ דרייט זיך. אָט מיט אַ מינוט צוריק איז מיט מיר געזעסן איינע פון די געפּיניקטע און דערציילט וועגן איר ווייטן גריכנ־לאַנד און געזינגען סענטימענטאַלע לידער. וועגן איר מוטער האָט זי דערציילט מיט פּיעטעט, מיט ליבע, און אירע אויגן האָבן געגלאַנצט און זי האָט אין גאַנצן געשיינט.

אויף דער נאָענטסטער פּריטשע איז געלעגן זשאַנעט, וועלכע האָט געחלומט וועגן איר קליין דריי־יעריק טעכטערל, פּאָלעט, וואָס איז געבליבן אין אַ דאָרף ביי פּרעמדע מענטשן. צי וועט איר פּאָלעט דערקענען? צי וועט זי לויפן איר אַנטקעגן און אומאַרמען? צי וועלן אירע איצטיקע פּאַטראָנען איר אָפּגעבן דאָס קינד?

זשאַנעט דערציילט וועגן איר פּאַריז, אייפל־טורעם א. אַ. וו. זי שטאָלצירט מיט איר פּראַנקרייך.

אין דעם מאָמענט וועט מען האָט זי אַראָפּגעשלעפּט פון דער פּריטשע, האָט זי געשריגן, געביסן מיט די ציין און געשטעלט אַ העפּטיקן וויידערשטאַנד, אָבער עס האָט איר גאָרנישט געהאָלפן — די רוצחים זענען געווען שטאַרקער. אַ פּאָר־מאַטערטע האָט זי גערופן און געשריגן: „לאָזט מיך לעבן, כ׳האָב איבערגעלאָזט אַ קליין שיין טעכטערל, מיין טעכטערל...״

זייענדיק ביי דער טיר האָט זי זיך צו אונדז געוואָנדן און געזאָגט: „גריסט מיין פּאָלעט...״ מיט אַ שוואַך קול האָט זי געשעפּטשעט דעם קינדס אַדרעס. כ׳האָב זי מער נישט געקענט פּאַרשטיין, זי איז פּאַרשווינדן.

און פּלוצלינג איז אַלץ פּאַרשווינדן, און ס׳איז געוואָרן שטיל. דער טומל איז אַוועק צוזאַמען מיט די לעבנס פון צענדליקער יונגע מיידלעך.

אַ טויט־שטילקייט אַרום און אַרום. איך האָב נישט קיין מוט זיך שיידן פון אירקען אַפּילו איין מינוט. פּינצטער, די ליכט פּאַרלאָשן. אירקע הייבט זיך אויף און זוכט מיין האַנט.

„רחל, דו שלאָפסט? און נאָכאַמאָל אַ נס, אַ העכערער כוח?״

„אַ געווייגלעכער צופאַל. צי גלייבסטו אין גאָט? מיר דוכט זיך, אַז עס מוז זיך געפונען אַ כוח, וועלכער איז אַלץ גורם״.

„רחל, מיר מוזן אַנטלויפן פון רעוויר, ווייל ביי די נאַענטסטע סעלעקציע וועט אונדז נישט טרעפן אַ דריטער נס".

מיר זענען אַנטלאָפן פון רעוויר.

צוויי סקעלעטן, צוויי גייסטער, הילפלאָז קעגן שוואַכסטן ווינט, בלאָנדזען צווישן די בלאָקן און זוכן אַ שוץ.

איך מיט אירקען האָבן געפונען אַ נייעם בלאָק און זיך דאָרט איינקוואַרטירט.

אַלע מיידלעך האָבן זיך פשוט פאַר אונדז דערשראָקן, און געפרעגט מיט אויסגעגלאָצטע אויגן: „פון וואַנען קומט איר צוריק? פון בלאָק 25 איז נאָך קיינער נישט אַרויס אַ לעבעדיקער! מיר האָבן אייך באַווייזן, פאַרשכנט צווישן די אומגעקומענע".

צומאָרגנס בין איך צוזאַמען מיט אַלע אַרויס צו דער אַרבעט ביים גראָבן גריבער.

מיר זענען אַלע איינגעשרומפן, שוואַך, ס׳איז אונדז קאַלט אין די חאַקי מלבושים און אין די הילצערנע האָלענדישע טרעפעס.

איך און מיינע חברטעס מאַכן די גרעסטע אַנשטרענגונגען, כדי אויסצוהאַלטן און לעבן.

כ׳האָב באַקומען אַ נאַמען פון אַ פלייסיקער אַרבעטאָרין, און געווינען דעם צוטרוי פון די דייטשע אויפזעערינס. דאָס האָט מיר דערמעגלעכט פון צייט צו צייט אַרגאַניזירן אַ ביסל לעבנסמיטל און עס צעטיילן די נאַענטסטע חברות.

דער מרחק צו דער אַרבעט איז געווען 8 קילאָמעטער. כ׳בין געגאַנגען נישט פילנדיק מיינע פיס. פון צייט צו צייט האָבן מיך מיינע חברטעס פשוט געשלעפט, האָלטנדיק מיך אונטער די אָרעמס.

צו דער אַרבעט זענען מיר געגאַנגען דורך דער באַן־ראַמפּע פון אַשוויענטשים. דער וועג צום פרויען־לאַגער אין בזשעזשינקי (בירקענאַו) פירט דורך די באַן־בריק, מערב־זייט פון דער אַשוויענטשימער סטאַנציע. לינקס פון דער באַן־בריק זענען מיר אַ גרויסע סטאַנציע, וואָס וועט געפונען „די יידישע ליניע", און איז באַשטימט צום אויפנעמען די יידישע טראַנספּאָרטן. שפּעטער איז אויפגעבויט געוואָרן אַ ספּעציעלע זייטיקע ליניע, וואָס האָט געפירט דורך דעם הויפּט־טויער פון אַשוויענטשים גלייך צו די קרעמאַטאָריעס.

אויפן שטח פון בירקענאַו זענען געווען טעטיק 4 קרעמאַטאָריעס, וועלכע האָבן באַוויזן אין איין מעת־לעת צו פאַרגאַזן 40,000, און פאַרברענען אין די אויוונס 12,000 מענטשן. די איבעריקע קערפער זענען פאַרברענט געוואָרן אין די נאַענטסטע וועלדלעך אויף שייטערהויפנס.

יעדע גאַז־קאַמער האָט פאַרסמט אין משך פון 20 מינוט 2,000 מענטשן. כדי אָפצוהאַלטן די אַלע, וועלכע מען האָט געברענגט כלומרשט „אויף אַרבעט", אַז זיי געפינען זיך אין אַ באָד נאָך אַ לאַנגער רייזע — האָט מען זיי די ערשטע צייט געגעבן זייף און האַנטוכער.

די פאַרגאַזטע קערפער זענען איבערגעפירט געוואָרן אין 3 קרעמאַטאָריעס צום פאַרברענען דורך די „זאָנדער קאָמאַנדע", וועלכע איז באַשטאַנען פון יונגע און שטאַרקע יידישע אַרעסטאַנטן.

פון צייט צו צייט האָבן די דייטשן דערמאָרדעט גאַנצע זאָנדער־קאָמאַנדעס, כדי די וועלט זאָל נישט געוואָר ווערן וועגן די אַלע רציחות.

צו דער דאָזיקער געפערלעכער איינהייט האָט געהערט מיין שכן פון סעראָצק משה מאַרגולים, וועלכער האָט זיך באַטייליקט און געפאַלן בעתן אויפשטאַנד פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ ביים סוף פון יאָר 1944.

טאָגטעגלעך קומען לאַנגע טראַנספאָרטן מיט יידן פון לאַגערן, תפיסות און געטאָס.

אין איין טאָג זענען אָנגעקומען טראַנספאָרטן מיט יידן פון בעלגיע און פראַנקרייך. אַלע זענען געווען שיין אָנגעטאָן, מיט אַ סך וואַליזעס און מיט קליינע קינדער אויף די הענט.

די יידן זענען געווען רויק און איבערצייגט אַז מען האָט זיי געברענגט אויף אַ צייטווייליקער אַרבעט.

זייער ערשטע דערשיטערונג איז געווען ווען די דייטשן האָבן צעשיידט די משפחות. קינדער, פרויען און עלטערע זענען אָנגעלאָדן געוואָרן אויף אויטאָס, און אַלע מענער זענען געגאַנגען צופוס. דאָס אַליין האָט נאָך נישט אויפגעמאַכט זייערע אויגן, און זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען וואָס זיי דערוואַרט.

ווען זיי זענען אַדורכגעגאַנגען נישט ווייט פון אונדז, האָבן מיר נישט איינמאָל געשריגן צו זיי אויף פאַרשידענע שפראַכן: „יידן, איר גייט צום טויט ווי שעפסן. שטעלט אַ ווידערשטאַנד, רייסט, שלאָגט אייך ס׳איז שוין אַלץ איינס, וויל אין אַ פאָר שעה וועט איר שוין נישט לעבן".

זיי האָבן נישט געגלייבט און זענען אומגעקומען.

איין טראַנספאָרט האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון. די יינגלעך פון דער זאָנדער־קאָמאַנדאָ האָבן אונדז דערציילט מיט אַ באַזונדערן התלהבות דעם כאָלגנדיקן פאַקט: אינעם נעכטיקן טראַנספאָרט איז געווען אַן ענערגישע יידישע כּרוי, וועלכע האָט קומענדיק אויף די סטאַציע, באַלד פאַרשטאַנען, אַז אַלע ווערן געפירט צום טויט. אויף אַ נישט דערוואַרטעטן אופן — ווען דער עס־עס־

מאַן האָט זיך אומגעקערט — האָט זי קונציק און פלינק אַרויסגעכאַפט דעם רעוואָלווער פון זיין טאַש, און אים אויפן אָרט דערשאָסן. דער עס־עס־מאַן איז געווען אַ באַרימטער באַנדיט און סאַדיסט. אַלס נקמה האָבן די דייטשן דערשאָסן אַלע אויפן אָרט. נאָך דעם פאַל האָבן די דייטשן פאַרשטאַרקט די וואַך איבער די צוקונפטיקע טראַנספאָרטן.

די גרויסע אַלגעמיינע סעלעקציע פון ד״ר מענגעלע און זיינע באַנדיטן

הערבסט 1942. אונדזער לאַגער איז אָנגעפאַקט מיט פרויען. פרישע טראַנס־פאָרטן קומען יעדן טאָג. אויף יעדער פריטשע שלאָפן 20 פרויען. דער טיפוס בושעוועט, און אַלע רעווירן זענען פול.

אין איין זונטיקדיקן טאָג האָט אונדזער לאַגער באַהערשט אַ באַזונדערער פחד. מען האָט זיך דערוווסט, אַז אין לאַגער געפינען זיך די גרעסטע רוצחים: דער לאַגער־קאָמענדאַנט קרעמער, אובערקע, מאַנדעל, דער עס־עס־מאַן מאל, ד״ר מענגעלע, רודאָלף העס און אַ שווערע און גרויסע וואַך אַרום און אַרום.

עס־עס־לייט און די אויפזעערינס מיט גרויסע ווילדע הינט שטייען ביי יעדן באַראַק.

„וואָס וועט זיין?״ — פרעגט איינע די צווייטע. פלוצלינג הערט מען פייפן צום אַפעל. אַן אַפעל אין אַ מיטן העלן טאָג, זאָגט אונדז שטענדיק אַן שלעכטע זאַכן.

אַ סך קראַנקע און שוואַכע פרויען באַהאַלטן זיך אין יעדן לאָך, אונטער די דעקן, אין די קלאָזעטן, אין קאַנאַלן, אָבער די הינט — מענטשן און חיות — געפונען אַלע. מען שלאָגט מערדערלעך, בלוט רינט, און די הינט רייסן די לעצטע ברודיקע שמאַטעס פון זייערע לייבער.

אויך די רעווירן זענען אויפגעפאָדערט געווארן זיך שטעלן צום אַפעל.

הונדערטער פרויען שטייען און ווארטן. אויף וואָס — ווייסט קיינער נישט.

עס הערט זיך אַ רוצחישער געשריי: „אַכטונג!!!״ — זיי גייען, עס גייען די רוצחים.

די באַנדיטן האָבן זיך אויסגעשטעלט אין צוויי שורות. אין די ערשטע שורה שטייען: דער קאָמענדאַנט קרעמער, העס, אובערקע, מאַנדעל, דעקסלער, טאובער, מאָל און נאָך און נאָך, אַלס לויט דער ראַנגע. ד״ר מענגעלע און זיינע געהילפן — אין דער צווייטער שורה.

און ווידער אַ מהומה, אַ שטופּעריי און געוואַלדן. וואָס קומט דאָ פּאַר? איצט ווייסן מיר שוין אויף זיכער: באַלד וועט פּאַרקומען אַ גענעראַל־סעלעקציע. יעדע וועט דורכגיין צווישן די צוויי שורות און מען וועט „אונטערזוכן".

אָנגעשטרענגטע שטייען אַלע אויפן אָפּעל.

דער מאַרש האָט זיך אָנגעהויבן. אייניקווייז מיט אויסגעשטרעקטע הענט צום פראָנט, גייט יעדע פרוי אַדורך צווישן דעם שפּאַלער פון די סאַדיסטן. די מערדער קוקן זיך איין, און ד״ר מענגעלע ווייזט מיטן פינגער, רעכטס אַדער לינקס. רעכטס, הייסט, אַז דאָס מיידל גייט צום בלאָק נומ. 25 (טויט), לינקס — אונטער דעם פּאַרקאָן פון רעוויר (לעבן).

איך ווייס וואָס עס דערוואַרט אונדז. יעדע ווילּ זיין די לעצטע, און שטעלט זיך אין סוף פון דער ריי. אַלע האָבן מורא. איך האָב מורא פאַר דעם גיהנום. יעדע מאַכט גלייך אירע האָר, מיט שפּייעכץ פון מויל וואַשט מען די ליפּן, די אויגן און דאָס פּנים. איך האָב אַ קליין שפּיגעלע, גייט עס פון האַנט צו האַנט — יעדע איינע וויל זיך אָנקוקן...

און דער מאַרש ווערט פּאַרגעזעצט.

איך זאָג מיין חברטע אירקע: „איצט מעגן מיר זיך שוין אויף אייביק געזעגענען. קוק זיך איין צו מיינע פיס, אויף אייגעם אַ שוך, אויפן צווייטן — אַ שמאַטע". אירקע ענטפערט נישט. איך רייב אָן מיין פּנים כדי בעסער אויסזען.

וועל איך דאָס מאָל אַדורכגיין? וועל איך דאָס מאָל מצליח זיין? אין אַזאַ קורצער צייט ראַנגל איך מיך מיטן טויט דריי מאָל.

צי וועל איך זיי איבערלעבן?

נישטאָ קיין צייט צו טראַכטן — מיין ריי דערנענטערט זיך...

נאָך אַ ביסל שטיי איך פאַרן בית־דין: טויט אַדער לעבן.

מיין האַרץ קלאַפּט האַסטיק, מיינע פיס בייגן זיך פון שוואַכקייט. אַבער איך שטאַרק זיך, און אָן אינערלעכער באַפּעל רופט: לעבן, דו מוזט לעבן".

„לעבן, לעבן" — זשומעט דער קול אין די אויערן, אַ לעצטן קוש אירקען. איך דערנענטער זיך, איך בין שוין צווישן די שורות פון די באַנדיטן. איך שמייכל מיט מוט. מיין פּנים גלאַנצט פון פּחד. לעבן אַדער טויט, לעבן אַדער טויט — איך הוידע זיך ווי אין אַ קאַרוסעלע.

...ד״ר מענגעלעס פינגער ווייזט מיר לינקס...

איך גיי — איך שוועב — אונטער דעם פּאַרקאָן פון רעוויר. מיינע חברטעס פּאַלן אַרויף אויף מיר מיט הייסע קושן. זיי זענען פּריילעך: „דו ביסט גערַאַטעוועט!".

איך שטיי ביים דראָטענעם צוים, קוק אין דער זייט פון אירקען, און טראַכט וועגן איר גורל.

און אָט, אויך אירקע איז אַדורך, זי דערנענטערט זיך צו מיר און פרעגט מיט באַוווּנדערונג: „איז דאָס וויכטיק אַ צופאַל?"

די מיידלעך, פאַרמשפּטע צום טויט דורך מענגעלע, באַמיִען זיך צו אַנטלויפן פונעם אַרומגעצוימטן שטח אין בלאָק נום. 25. זיי קריכן אויף די מויערן, רופן, ווייגען, בעטן הילף — אָבער קיינער קען גאָרנישט טאָן. די עס־עס־לייט שלאָגן מערדערלעך, און די הינט רייסן פון זיי די קליידער מיט שטיקער פלייש.

די באַרימטע אַלגעמיינע סעלעקציע — די דייטשן האָבן זי גערופן „די אַלגעמיינע רייניקונג" — האָט געדויערט עטלעכע שעה.

פון גרויסן פרויען־לאַגער אין בירקענאַו איז געבליבן נאָר אַ קליין הייפל פון יונגע מיידלעך, און צווישן זיי אויך איך.

געענדיקט די סעלעקציע — די עס־עס־מענער האָבן פאַרלאָזט דעם לאַגער.

אַ הייפל געראַטעוועטע מיידלעך שטייען און ציטערן, קיינער האָט נישט דעם מוט עפּעס צו זאָגן. איך לעב — צי איז מיין לעבן זיכער,

ביים טויער פון בלאָק 25 שטייט אַ לאַנגע רייַ אויטאָס. דייטשע זעלנער עפענען דאָס שוועָרע אייזערנע טויער, און מיט כעס רייסן זיי זיך אַריין אינעווייניק. מיט קאָלבעס און נאַגאַנען טרייבן זיי די איבערגעשראָקענע פרויען. מען לאָדנט איין אויטאָ נאָכן צווייטן. פון דערווייטנס הערט מען נאָר שרייען: „נעמט פאַר אונדז נקמה, פאַר אונדזער טויט — אפשר וועט איר זיי איבערלעבן — נקמה!"

דער לעצטער אויטאָ איז פאַרשווינדן מיט נאָך אַ בלעטל געשיכטע פון אַשוויענטשים.

די קרעמאַטאָריעס ברענען — פון די קוימענס גייען אַרויס פלאַמען פון געוועזענע מענטשלעכע לעבנס.

אַ גאַנצע נאַכט נאָך דער סעלעקציע זענען געשטאַנען אַ גרופּע מיידלעך — און איך צווישן זיי — איינע צוגעדריקט צו די צווייטע. צי האָב איך דעמאָלט געטראַכט?

יאָ, איך האָב זיך איינגעקוקט אין די אויגן פון די געפיינטע, פון די דערשלאָגענע, און אין דער מינוט פון מענטשלעכן אָפגרונט, האָט זיך אין מיר דערוועקט אַ פונק פון האָפענונג.

אין אָנבליק פון אונדזער גאַנצער צעפאַלנקייט, אין אָנבליק פון די קופּעס

טויטע קערפערס — האָבן מיר געשוויורן, וועָן מיר בלייבן לעבן, אַלץ צו דערציילן.

און אין דער נאַכט האָבן מיר געציטערט און געשריגן צו דער גאַנצער וועלט:

ווּ זענט איר?

און געציטערט האָבן מיר נאָך מער, וועָן עס האָט זיך אונדז געדאַכט, אַז היטלער האָט באַהערשט די גאַנצע וועלט, און איבעראַל זענען אויפגעבויט גע־וואָרן אָשוויענטשימס און בירקענאָוס.

מיר האָבן אָפּגעוואָרפן די מחשבה און צו זיך אַליין געשריגן:

ניין! ניין! דאָס איז נישט מעגלעך!

און אויב היטלער הערשט נישט איבער דער גאַנצער וועלט, טאָ פאַרוואָס זענט איר אַזוי שטיל?

ווי קענט איר שלאָפן רויק, עסן, זיך שפילן מיט אייערע קינדער, אין דער צייט וועָן דאָ איז אַ גיהנום?

און אפשר זענען איבערגעבליבן נאָר שלעכטע מענטשן?

די אויסזידלונג פון אונדזער לאַגער

אין מיטן דער נאַכט פון 18טן יאַנואַר 1945 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אויסזידלען מיין לאַגער — דעם פרויען־לאַגער אין בירקענאָו (אָשוויענטשים).

די ליכט זענען אויסגעלאָשן, אַ מהומה צווישן די אַרעסטאַנטינס. מען שושקעט זיך. איינע דערציילט דער צווייטער, אַז דער פראָנט האָט זיך צו אונדז דער־נענטערט, און אַז אין די לעצטע מינוט וויל מען אונדז אומברענגען.

אין רוק־זאַק געפינט זיך אַ שטיקל ברויט מיט אַ קאָך. פאַרזאָרגטע שטייען מיר און וואַרטן אויף די ווייטערע באַפעלן.

און וואָס וועט זיין ווייטער? וואָס וועט זיין מיט אונדז? ווּ אַהין וועט מען אונדז אָוועקפירן?

די קראַנקע און שוואַכע זענען איבערגעבליבן אין זייער אַנטוישונג און וווייטאָק. זיי שטרעקן צו אונדז זייערע טרוקענע הענט און בעטן הילף און דערלייזונג. מיר האָבן זיי גאָרנישט געקענט העלפן — מיר מוזן גיין.

עס צוּיען זיך לאַנגע רייען, מע ציילט אונדז, מע שלאָגט און מע קאָפּעט.

איך מיט מיינע חברטעס וויינען און יאָמערן. צום סוף ווישן מיר אָפּ די טרערן, איינע מוטיקט די צווייטע.

איך מאַרשיר, מיר מאַרשירן אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט, אין

אַ קאַלטע נאַכט, און גייען דורך דעם פאַרשאָלטענעם טויער פון אָשוויענטשים.

מיר האָבן פאַרלאָזט אָשוויענטשים — איז דאָס מעגלעך?

עס שיינט דער מאַרגנשטערן. איך דריי אויס דעם קאָפּ און זע פון דערווייטנס די שטעכעדיקע דראָטן פון פאַרשאָלטענעם לאַגער...

איך דערווייטער זיך צוזאַמען מיט דער גאַנצער מאַסע, און דער גאַנצער אָפּגרונט פון די לעצטע יאָרן שטייט פאַר מיר לעבעדיק מיט אַלע איינצלהייטן.

מיר מאַרשירן צופוס, ווייט פון אָשוויענטשים.

ווו אַהין?

איבערזעצט און באַאַרבעט פון פוילישדורך חנוך ורדי

לאה קאַמלגאַרן־בלומבערג
(קרית־אונו)

מלחמה־איבערלעבונגען

אין מאַי 1939 בין איך מיט מיין גאַנצער משפחה, אַוועק קיין טשעכאָטשינעק אויף זומער־וווינונג. אין יענער געגנט האָט מיין טאַטע געהאַט סעדער ביים פריץ טראָיאַנאָווסקי. אונדזער שותף איז געווען יוסף סטערדינער (וווינט אין ישראל). ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די מלחמה זענען מיר נאָך געווען אין אַלעקסאַנדער קויאַווסקי. נישט ווייט פון דער באַן־ליניע, בערך 500 מעטער פון אונדזער הויז, איז געפאַלן די ערשטע באָמבע. דער באַן־פאַרקער איז באַלד איבערגעריסן געוואָרן, און מיר זענען איזאָלירט געוואָרן פון אַלע אַנדערע טיילן פון פוילן. נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה האָט מיין טאַטע אונדז געזאָגט אַז ער וויל שטאַרבן נעבן זיין טאַטן — און נישט דאָ. מ׳האָט באַשלאָסן צוריק גיין קיין סעראָצק. מ׳האָט אַריינגעפאַקט אַלץ אויף צוויי ראָווערן און געגאַנגען מיט אונטערוועגן ביז בריסק־קויאַווסקי.

ס׳איז כדאי צו פאַרצייכענען, אַז דער פריץ טראָיאַנאָווסקי, וואָס האָט דאָס אויבסט באַהאַלטן אין די קעלערס, האָט אונדז געזאָגט: „גייט נישט אַליין צום טויט, אויב גיין — טאָ גייט צו מזרח". אין אַ דערפל פאַר בריסק־קויאַווסקי האָבן מיר גענעכטיקט.

צומאָרגנס זענען מיר ווייטער געגאַנגען און פלוצלינג זענען אונדז באַפאַלן דייטשן אויף מאָטאָציקלען מיט אויסגעשטרעקטע רעוואָלווערן. מיין טאַטע האָט זיך דערשראָקן — דעם ראָווער אַוועקגעשליידערט און איז געפאַלן אין חלשות אויף דער ערד. אַ דייטש האָט אונדז געזאָגט, אַז מיר זאָלן זיך נישט שרעקן — נאָר גיין צוריק. מיר זענען טאַקע צוריקגעגאַנגען 60 קילאָמעטער, צו דעם פריץ. ער האָט אונדז געגעבן צוויי צימערן און געברענגט צו עסן. מיר זענען דאָרט געבליבן 7 וואָכן. דערנאָך האָבן מיר געדינגען אַ וואָגן און אָנגעהויבן פאָרן קיין סעראָצק.

מיר זענען געפאָרן ביז קוטנאָ און דאָרט געוואַרט אַ וואָך צייט אויף אַ צוג קיין וואַרשע, און דערנאָך אָנגעקומען קיין וואַרשע. אין וואַרשע האָבן מיר געדינגען אַ וואָגן און געפאָרן קיין סעראָצק. ביי יעדער וואַך האָבן מיר געמוזט ווייזן דעם דורכפאָר־שיין און געוואָרן אונטערזוכט.

קיין סעראָצק זענע מיר אָנגעקומען אָנהייב נאָוועמבער 1939, פֿאַרטאָג, און אונדזער הויז איז געווען פֿאַרמאַכט. מיר האָבן געווינט ביי הערשל באָרנשטיין (שוסטאַק) אויף קאָשטשושקאָ־גאַס 20, צוזאַמען מיט משה פֿאָגעלמאַן. יוגנט איז אין שטאָט נישט געווען.

מיין ברודער נחמן איז אַנטלאָפן קיין אָסטראָוו־מאַזאָוויעצקי און פון דאָרט האָבן מיר דערהאַלטן פון אים אַ בריוו, אַז דאָרטן איז ער גערַאַטעוועט געוואָרן דורך אַן אַלטע קריסטין, אין טאָג ווען ס׳איז פֿאָרגעקומען די גרויסע שחיטה. פון אָסטראָוו איז ער געגאַנגען צוריק קיין סעראָצק און אָנגעקומען ביז אויף די צווייטע זייט נאַרעוו. די דייטשן האָבן אים נישט אַריינגעלאָזט, אָבער נאָך דער בקשה פון מיין מוטער, וועלכע האָט צופעליק אָנגעטראָפן אויף אַן אַלטן וואַכ־מייסטער, האָט מען אים אַריינגעלאָזט צוריק. מיינע עלטערן און פֿאַמיליע האָבן בשום אופן נישט געוואָלט פֿון סעראָצק. מיין מוטער האָט אונדז, קינדער, געמוסרט און געפֿאָדערט, מיר זאָלן וואָס שנעלער פֿאַרלאָזן דאָס דייטשע גיהנום.

בסך הכל זענען מיר געבליבן 2־3 וואָכן אין סעראָצק. אַ וויעלישאָוער חבר שמעיהו זיידמאַן, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ בלאָנדער אַריער און זיך באַוווּיגן פריי צווישן אַלע גרענעצן, האָט אונדז פֿאַרזיכערט, איבער צו פירן אויף דער רוסישער זייט.

סוף נאָוועמבער 1939 — זענען מיר: איך, מיין ברודער נחמן און דער בלאָנדער אָוועק מיט אַ וואָגן קיין זעגזשע, און צומאָרגנס מיט די באַן ביז פֿאָניאַטאָוו (פֿאַר וואַרשע). פון פֿאָניאַטאָוו זענען מיר געגאַנגען דורך פעלדער ביז דער ווילנער סטאַציע אין פֿראָגע. דער קליינער ברודער בעניעק איז געבליבן מיט די עלטערן אין סעראָצק.

קיין מאַלקין זענען מיר אָנגעקומען פֿאַרנאַכט. טויזנטער מענטשן זענען דאָרט געווען, און ס׳האָבן זיך געהערט געוואָלדן און שיסעריַען. פון מאַלקין בין איך אַליין געגאַנגען לויט די אָנווייזונגען פון מיין אויבערפירער, מיט דער באַן־ליניע אַ האַלבן קילאָמעטער, נאָכהער פֿאַרקירעוועט אויף לינקס, וווּ אַ שפּיץ כּוון אַ קלויסטער האָט אָנגעצייכנט דעם וועג צו דער רוסישער זאָנע.

עטלעכע מאָל האָבן מיך דייטשן פֿאַרהאַלטן און מיין בלוט איז אין מיר כאַרגליווערט געוואָרן.

כ׳האָב געשפּאַנט מיט אימפעט פֿאָרווערטס אין אָנגעקומען שפּעט אין דער נאַכט קיין זאַרעמבי קאָשטשעלנע אויפן רוסישן געביט. אַלע צוגן זענען געווען איבער געפילט און ס׳האָט געדויערט דריי טעג ביז איך בין אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק.

אין ביאַליסטאָק האָב איך זיך ווידער געטראָפן מיט מיין ברודער נחמן, וועלכער האָט זיך אויפן וועג פאַרלוירן. כ׳האָב אים איצט קוים דערקענט. אָנקומענדיק קיין מאַלקין האָבן אים די דייטשן געכאַפט און שטאַרק צעשלאָגן. נאָכדעם האָט ער זיך אַרייַנגעגראָבן צווישן די מאַסע מענטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף אָרום דער סטאַציע. אין ביאַליסטאָק איז אומעטום געווען פאַר־פולט. דאָרט האָב איך זיך אויך געטראָפן מיט חיים אליעזר גזשעביעניאַזש און פון אים זיך דערווּוסט וועגן דעם גרוש אין נאַשעלסק און ביאַלאַ־פּאָדליאַסק.

אין ביאַליסטאָק האָב איך געווויינט ביי מיינעם אַ פּעטער. דערנאָך בין איך אַוועק מיט מיין מאַן קיין בריסק. נאָך צוויי חדשים זענען מיר צוריקגעפאָרן קיין ביאַליסטאָק. ביינאַכט איז געווען אַן אָבלאַווע און מ׳האָט אַלע וועלכע האָבן נישט אָנגענומען די רוסישע בירגערשאַפט, אַרייַנגעזעצט אין פראַכט־וואַגאָנען, און געפירט אפשר אַכט טעג אין זייער שלעכטע באַדינגונגען.

אין יולי 1940 זענען מיר אָנגעקומען קיין אַרכאַנגעלסק. אין מיטן פון אַ גרויסן וואַלד איז געווען אַ פרייער פלאַץ מיט דריי באַראַקן. דערנאָך זענען מיר מיט דער באַן געפאָרן 100 קילאָמעטער צום „פּאָשאָלעק״ (לאַגער). די פרויען זענען געפאָרן מיט אויטאָס, די מענער האָבן געדאַרפט גיין די 100 קילאָמעטער דורכן וואַלד, וווּ ס׳זענען געווען ווייסע בערן. דאָס איז געווען אין דער צייט פון די ווייסע נעכט.

אין דעם לאַגער זענען מיר געווען 14 חדשים, ביז סעפּטעמבער 1941. דער קלימאַט — קאַלט ביז 60 גראַד, די מענער האָבן געאַרבעט אין וואַלד ביים האָקן האָלץ, די פרויען — ביים פירן דאָס האָלץ צום וואַסער, ס׳איז געווען אַ נאָרמע פון אַרבעט. אין קיך האָבן מיר באַקומען אַ ביסל זופּ, אַ גאַנצן טאָג האָט מען געלעבט פון ברויט, 400 גראַם אַ טאָג, אַ פרוי וועלכע האָט געהאַט אַ קינד האָט אויך באַקומען צוקער. מענטשן האָבן פשוט געהונגערט, געליטן פון קאָפּ־שווינדל אוּן צינגא (אַרויספאַלן די ציין).

דעמאָלט האָב איך אין אַ שפּיטאָל געבוירן אַ קינד, אַ מיידעלע. נאָך 14 חדשים האָט מען באַפרייט אַלע פוילישע בירגער און געהייסן פאָרן קיין טשקלאָוו (אוראַל).

איך בין געפאָרן באַזונדער מיטן קינד, אָבער ס׳איז קראַנק געווארן אויף מאָזלען. אין אוליאַנאָווסק האָט מען מיר דאָס קינד צוגענומען מיט כוח אין שפּיטאָל. איך האָב געפירט דאָס קינד דורך ווינטן און קומענדיק אין שפּיטאָל, איז דאָס טייערע מיידעלע געשטאָרבן אויף מיינע הענט, דער צער מיינער איז

געווען זייער גרויס. מיין מאַן איז מיט גרויס מי צו מיר געקומען. כ׳בין געווען שטאַרק פאַרצווייפלט.

אין נאָוועמבער 1941 האָבן מיר באַשלאָסן צו פאָרן קיין טאַשקענט אין די וואַרעמע געגנטן.

פון אוליאַנאָווסק זענען מיר געפאָרן מיט דער באַן, ביינאַכט זענען פאַרגע־קומען אָנפאַלן פון באַנדיטן און גנבים. אויף דעם צוג בין איך קראַנק געוואָרן. ביים איבערזעצן זיך אויפן וועג, האָבן מיר זיך אָפגעשטעלט אין אַ קאָלכאָז אין בוכאַרע, וווּ ס׳האָבן אויך געווויינט אונדזערע באַקאַנטע פון פּראַגע. נאָך שוועַ־ריקייטן בין איך אַריין אין אַ שפּיטאָל און דאָרט געלעגן צוויי וואָכן. וועַן כ׳בין געזונט געוואָרן, בין איך אָוועק אין קאָלכאָז. דאָרטן זענען געווען צוויי גרופּעס פּוילישע יידן, מיר האָבן שוועַר געאַרבעט און באַקומען 1/2 ק״ג געטרוקנטע פּלוימען און מעל ; שוואַכע פרויען, און אַזעלכע מיט אַ באַשטעטיקונג פון אַ דאָק־טאָר, האָבן באַקומען נאָך אַ 1/2 ק״ג ברויט. מיין מאַן איז אויך געווען זייער קראַנק און דערנאָך אָוועק אַרבעטן אין אַ קאָלכאָז.

כ׳האָב זיך אויסגעלערנט רעדן אוזבעקיש און געאַרבעט אין אַ קינדער־אַנשטאַלט, כ׳האָב געפּלעגט די קינדער און זיי געטראָגן צו די מוטערס אין פעלד. אין קאָלכאָז זענען מיר געווען אַ גאַנץ יאָר.

שפּעטער האָט מען אונדז איבערגעשיקט אין אַ קאַלך־פאַבריק אין קאָגאַן, געווויינט האָט מען לעבן אַן אוזבעקישן בית־עלמין. סוף יאָר 1942 איז געווען די שוועַרסטע צייט, אַ הונגער ממש. אַזוי ווי איך האָב נישט געאַרבעט, האָב איך גאָרנישט געקריגן קיין עסן. ביי דער קאַטאָרגע־אַרבעט האָט מען באַקומען 600 גראַם ברויט אַ טאָג.

אין קאָגאַן זענען מיר פאַרבליבן ביז סוף פון דער וועלט־מלחמה. אין אַפּריל 1945 האָב איך אין שפּיטאָל געבוירן אַ זון..

מיין שכן חיים גודעס איז געווען אויפן ברית.

זייענדיק אין אַרכאַנגעלסק האָב איך געשריבן אַ בריוו קיין ביאַלאַ־פּאָדלאַסקאַ צום רב ער זאָל אויסזוכן מיינע עלטערן — כ׳האָב דערהאַלטן אַ טרויעריקן ענטפער.

ביז דעם סוף פון דער מלחמה האָב איך נישט געווויסט וועגן דער גרויס פון חורבן פון די פּוילישע יידן.

פון חיים גודעס בין איך אין אַפּריל 1945, געווויר געוואָרן וועגן דעם, אַז אַלע אונדזערע נאָענטסטע זענען נישטאָ.

סוף אַפּריל 1946 זענען מיר אַרויסגעפאָרן קיין פּוילן — מיר זענען געפאָרן

אַ פּאָר וואָכן — אוּן אָנגעקומען קיין שטשעטשין, דאָרט בין איך געווען דריי וואָכן אוּן געקריגן אַ שיינע ווויזונג. דאָרט האָב איך זיך געטראָפן מיט פּסח פּיעניק, אוּן שלמה פּאַסקאָוויטש. מיין מאַן איז געפאָרן קיין פּראַג אוּן דאָרט געווינט ביי אַ קוזין. אין פּוילן זענען מיר געווען עטלעכע חדשים, אוּן שפּעטער געפאָרן קיין עסטרייך אוּן דאָרט געפונען מיין ברודער נחמן. מיר זענען דאָרט — אין עבענזעע — געווען 14 חדשים. מיט אונדז זענען געווען יהודה מענדזעלעווסקי, יעקב מענדזעלעווסקי מיט זייערע משפּחות אוּן די טאָכטער פּוּן יעקב שטעלאַנג (איצט אין אַמעריקע). פּוּן עסטרייך בין איך אַוועק קיין דייטשלאַנד. דאָרט האָב איך געפּינען מיין משפּחה אוּן די ברידער פּאָגעלמאַן, אין אַשוועגע ביי קאַסעל האָב איך (1948) געבוירן מיין צווייטן זון.

אין יאַנואַר 1949 זענען מיר אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל.

יחיאל ראָזענבערג הי״ד

יחיאל ראָזענבערג, אַ ייִד אַ סוחר, האָט פאַרמאָגט אַ גרויסן מאַגאַזין פון האָלץ און געווען אָנגעזעען אין אַלע יידישע אינסטיטוציעס. ער איז אויך געווען פרעזעס פון די יידישע קהילות נאָווידוואָר און לעגיאָנאָווע. ווען די דייטשן זענען אַריין קיין לעגיאָנאָווע, האָבן זיי יחיאל ראָזענבערגן געצוווּנגען צו זיין דער פאָרשטייער פון די יידן אין לעגיאָנאָווע און דערמיט האָט זיך אָנגעהויבן זיין טראַגישער גורל.

יעדן טאָג האָט ער געמוזט זאָרגן צוצושטעלן עטלעכע הונדערט אַרבעטער צו פאַרשידענע אַרבעטן אין די קאָשאַרן, ווו דאָס דייטשע מיליטער און באַן־אַרבעטער האָבן סטאַציאָנירט. אָבער דאָך האָט ער פיל געטאָן צו העלפן די יידישע צוואַנגס־אַרבעטער; זיך איינגעשטעלט און איבערגעקויפט דעם דייטשן אָפיציר און דערמיט אַ ביסל פאַרלייכטערט זייער לאָגע. יעדן טאָג האָבן געמוזט גיין ביז 250 יידן צו דער אַרבעט. ווען דער אָפיציר האָט צוריק געברענגט די יידן, איז יחיאל ראָזענבערג געשטאַנען און אָפגעווואָרט די אַרבעטער און אויס־געפרעגט, ווי אַזוי איז דער טאָג אַדורך — ווען ער האָט געהערט אַז זייער שווער, האָט ער שוין געקלערט וועגן אָננעמען מיטלען, כדי די אַרבעט צו פאַרלייכטערן.

אַזוי האָט זיך פאַרצויגן דאָס געטאָ־לעבן — יעדן טאָג פרישע נייעס. איינמאָל איז געקומען אַ באָפעל, אַז מען דאַרף צושטעלן אַ געוויסע צאָל געזונטע יידן אַרויסצושיקן אין לאַגער. אַנדערע שטעט האָבן צוגעשטעלט, אָבער יחיאל האָט אַלץ געטאָן און נישט געגעבן קיין איין ייד אַרויס פון געטאָ.

אין געטאָ האָט מען געשמועסט, אַז מען האָט יידן פון געוויסע שטעט אַרייִנ־געזעצט אויף אַ הונגער־טויט אין די פאניכאווער פאָרטן, ווו ס׳איז אויסגעבראָכן די כאָלערע. די דייטשן, מורא האָבנדיק פאַר זיך, האָבן די געשוואָלענע און צעבראָכענע יידן אָנגעהויבן טרייבן איבער דער גרענעץ פון דייטשן רייך אין גוווערנאַמענט אַריין(דאָס איז געווען 3 קילאָמעטער פון אונדזער געטאָ). אויפן וועג און ביי דער גרענעץ זענען געפאַלן אַ סך יידן. דאָן איז געקומען אַ באָפעל די געפאַלענע צו פאַרברענען. די רעשט יידן זענען האַלב טויט געקומען צו אונדז אין געטאָ אַריין, פון וועלכע אַ העלפט איז אין משך פון טאָג אויסגע־שטאָרבן. יחיאל ראָזענבערג איז אַוועק צום בירגערמייסטער און אויסגעפועלט

אַ ביסל שפּייז און פּאַראַדנט צו קאָכן פּאַר די מענטשן. אַזוי ווי ביי אונדז איז קיין פּלאַץ נישט געווען, האָט ער געפּרעלט ביי דעם בירגערמייסטער איבערצוּשיקן די יידן אין וואַרשעווער געטאָ. ער האָט זיך פּאַרבינדן מיט דער יידישער קהילה פון וואַרשע, וועלכע האָט געשיקט פּאָרשטייער העלפן ברענגען די יידן.

וועלנדיק העלפן האָט יחיאל ראָזענבערג אין צווישנצייט אָנגעשריבן אַ ביטע צום גובערנאַטאָר קיין קראָקע. ער איז דערפּאַר געפּרופן געוואָרן צום פּוילישן פּאָליציי־קאָמענדאַנט. דאָרט האָבן שוין געווארט די ס. ס.־לייט, אים פּאָרשפּאָרט אין אַ קעלער און געשלאָגן ביז ער איז געבליבן אָן באַוווּסטזיין. וועז דער פּוילישער קאָמענדאַנט איז אַראָפּ אין דעם קעלער און אים אַ ביסל אָפּגערַאטעוועט, האָט אים אַ באַקאַנטער קריסט געברענגט צוריק אין געטאָ. איך אַליין בין געווען יחיאלס אַ שכן. באַלד איז געקומען דער ד״ר פינקעלשטיין, אונדזער געטאָ־דאָקטאָר, און עטלעכע טעג ביי אים געזעסן.

יעדן טאָג זענען אָנגעקומען נייע גזירות, און יחיאל האָט ווידער אָנגעהויבן זיין טעטיקייט און מיט נאָך אַ גרעסערן פּחד געמוזט אויספירן יעדן באַפּעל פון די דייטשן. שפּעטער איז אַ ייד, צוליב אַ מסירה, פּאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, און יחיאל האָט מיט פּאַרשידענע חפּצים פון זיין הויז אים געראַטעוועט פון די רוצחישע הענט. יחיאל האָט אָפּט איינגעשטעלט זיין לעבן צו ראַטעווען יעדן ייד פון געטאָ.

ביים ליקווידירן דאָס געטאָ האָט מען געפּירט די מענטשן אויף פערד און וואָגן קיין ראַדזימין. ביי דער אָקציע האָט מען אויסגעקליבן 13 מאַן צום קובר זיין די געשאָסענע. צווישן די 13 מאַן איז אויך געווען יחיאל ראָזענבערג. אַנדערע יידן זענען געבליבן צו רייניקן דאָס געטאָ פון די קרבנות. אַזוי האָבן מיר געאַרבעט 2 טעג אין געטאָ לעגיאָנאָוע; אויפן דריטן טאָג האָט מען אונדז אָפּגעפּירט קיין וואַרשע אויף דער זשעלאַזנע גאַס, וואָס יידן האָבן גערופן „דאָס שעכט־הויז״. פון דאָרט האָט מען אונדז אין דער באַגלייטונג פון ס. ס.־מענער איבערגעפּירט ין דער געטאָ־תפּיסה, וווּ עס האָט אונדז איבערגענומען די יידישע פּאָליציי. מיר האָבן אַלע 13 באַקומען איין צימער. דער יידישער קאָמענדאַנט פון דער פּאָליציי האָט באַזוכט דאָס תפּיסה־צימער און דאָביי צוגעזאָגט אונדז צו העלפן אַרויסצונעמען אויף אַרבעט אין וואַרשעווער געטאָ.

אויף צו מאָרגנס אין דער פרי איז געקומען אַ גֶעווייסער ייד (פויגל) מיט אַן ס. ס.־אָפּיציר און אַלעמען ווידער געפּירט אויף ניזקאָ גאַס 16. צומאָרגנס

אין דער פרי האָט אונדז אַן ס. ס.־מאַן צוגעפירט צו אַ גרויסער גרופּע, און מיר אַלע צוזאַמען זענען אַרויס צו דער אַרבעט. מען האָט אונדז געפירט אויף פראַנצישקאַנער גאַס, ווו עס זענען געשטאַנען גרויסע פּלאַטפאָרמעס. מיר האָבן באַקומען דעם באַפעל צו רייניקן דירות און געשעפטן פון יידיש האָב־און־גוטס, אַלץ האָט מען געפירט אין פאַרשידענע שפּייכלער: מעבל באַזונדער, ווערט באַזונדער, מאַשינען באַזונדער א. אַ. וו.

ווידער איז יחיאל ראָזענבערג געווען אונדזער אויסדערווייַלטער, און אַרום אונדז האָבן זיך גרופּירט יידן פון לעגיאָנאָוע (פון געטאָ און סתם אַנטלאָפענע), ס׳האָט זיך געשאַפן אַ גרעסערע משפּחה.

עס איז געקומען דער לעצטער טאָג ווען עס האָט אָנגעהויבן צו פלאַקערן דאָס רעכטע פייער. די לעצטע אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן. מען האָט געשאָסן אויף אַלע זייטן. אַ טייל יידן האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד. אויף דעם אומשלאַגס־פלאַץ האָט מען ווידער געמאַכט סעלעקציעס — לינקס, רעכטס... דאַן האָט מען אונדז צעשיידט. אַ טייל פון אונדזערע גרופּע זענען געקומען קיין טרעבלינקע, און אַ טייל זענען געווארן אַרבעטער ביי דער באַן.

אין עטלעכע חדשים אַרום האָט מען דעם גאַנצן טראַנספּאָרט פון די באַן־אַרבעטער געברענגט קיין טרעבלינקע. אין דעם טראַנספּאָרט זענען געווען אַ סך פון אונדזער שטאָט. דאַן איז מיר ווידער געלונגען אַרויסצונעמען עטלעכע יידן צו דער אַרבעט: יחיאל ראָזענבערג מיט זיין זון משה, יוסף פישמאַן מיט

זיין 12־יעריקן זון, אברהם קראָנענבערג און לייביש בזשאַנזי. דער לעצטער איז געשאָרבן אויף דיזענטערייע. זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען: „נעמט נקמה פאַר אונדזער בלוט!"

יחיאל ראָזענבערג, וועלכער האָט געהאַט דאָס אומגליק זיך צו געפינען אין אַ גרופּע פון נישט־קוואַליפיצירטע אַרבעטער, איז שפּעטער אומגעבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט זיי.

שלמה סטערדינער
(רמת־גן)

סירוצק לאחר השואה

סעראצק נאכן חורבן

חנוך ורד
רמת־גן

את אחי אנכי מבקש

בחדשי הקיץ של שנת 1945, אחרי מפלת גרמניה הנאצית, חניתי יחד עם הבריגדה היהודית בצפון איטליה, בעיירת טרביזיו, על הגבול האיטלקי־אוסטרי־יוגוסלבי.

מיד עם הגיענו למקום הזה, נצלנו כל רגע וכל אפשרות לחיפושים אחרי שרידי היהודים בכל אירופה, שהיתה תחת הכיבוש הנאצי. הבריגדה הפכה למלת קסם ולתקוה לשארית הפליטה, והמוני ניצולים התחילו לזרום אליה מכל העברים.

הבריגדה הקימה בטרביזיו „בית עולים" גדול ומסודר, אשר שימש כמקום מנוחה ראשון לכל הבאים וכגשר בין הניצולים מגיא ההריגה באירופה לבין ארץ־ישראל. אחרי מנוחה של כמה ימים, הועברו „הנופשים" לתחנות שונות בצפון איטליה, במרכזה ובדרומה, להכשרה לעבודה ולעליה.

בבית העולים קרו מקרים מזעזעים של פגישות: בעל מצא את אשתו, הורים נפגשו עם ילדיהם. חברי הבריגדה שטיפלו בעולים הכירו את חבריהם מספסל הלימודים — לחיצות היד, הלטיפות והדמעות זלגו מעצמן...

באחד הימים, שעות ספורות לפני צאת שיירת „נופשים" לדרום איטליה, הכרזתי כמה פעמים ברמקול: „כל יוצאי סרוצק והקרובים לה מתבקשים לגשת אלי מיד".

והנה, לקראתי צועדת בחורה בצעדים מאוששים — ומיד הכרתיה: גולדה בלינסון, שכנתי. לחיצות ידים חמות. אני מדבר עם אוד מוצל ראשון של עיירתי. גולדה מספרת לי בקצור על חורבן הקהילה, על קרובים, חברים וידידים; על הימצאה כמה שנים כנוצריה בכפר אצל משפחה פולנית אצילה. החלפנו אינפורמציה וכתובות. היא ירדה דרומה בדרכה לארץישראל ואני המשכתי לנדוד בדרכי השרידים למלא את אשר הוטל עלי. גמרתי אומר לקבץ את שרידי עיירתי ויצאתי לפולין.

חורף 1946. יצאתי לפולין דרך בלגיה, גרמניה וצ׳כוסלובקיה. תחנתי הראשונה בפולין היתה עיר המחוז קטוביצה, אליה הגעתי ברכבת מהירה מפראג, בליל אפל וקור גדול. התאכסנתי במלון הגדול מול התחנה „מונופול", שהיה מיועד אז רק לקצינים. הופעתי בשעה כה מאוחרת במלון, עוררה התעניינות רבה אצל הקצינים

הפולנים והרוסים. המנהל דבר אלי אנגלית רהוטה ובהובילו אותי לחדרי, הרגשתי שמישהו נוסף מאחורי מלווני במבט מיוחד...

למחרת בבוקר, הופיע בחדרי המנהל ובשפה עדינה ורכה ביקשני לא לעזוב את המלון, יען כי מפקד משטרת קטוביצה מזמין אותי אליו, ובעוד כחצי שעה ילווני שליח־שוטר מיוחד למפקדתו. ההזמנה הזאת לא נעמה לי וחישבתי את מהלכי להבא.

בשעה היעודה הופיע המלווה במכונית הדורה, ובאדיבות נתבקשתי להילוות אליו. על סף מיפקדת המשטרה המחוזית קבלני בלבביות ובאנגלית טובה המפקד בכבודו ובעצמו, ובהתישבי ליד השולחן, נתכבדתי בכוסית יי״ש. אחרי כמה דברי נמוסין נשאלתי על מטרת בואי לפולין, וכאן זימנתי לו הפתעה בלתי צפויה: השיבותי לו בשקט ובשפה הפולנית, כי הנני יהודי, יליד פולין, אשר נשבע למצוא, אחרי השואה האיומה, את הוריו, קרוביו וידידיו — ולבסוף בקשתי ממנו שיושיט לי את מלוא עזרתו.

המפקד נדהם, ואחרי שהתחיל לדבר פולנית, הכרתי שהנו רוסי במדים פולניים. שיחתנו, בה נשאלתי מאות שאלות אשר הקיפו עולם ומלואו, ארכה כמה שעות ונסתיימה אחרי שנקבתי בשמות חברי הוועד היהודי הפולני המרכזי, היכולים להעיד על מהימנותי. אחרי השיחה הארוכה הזאת, הוזמנתי לסעודת צהרים במועדון הקצינים, ולפני שובי למלון, — ביקש ממני המפקד לא לעזוב את העיר קטוביצה עד הפגישה השניה עמו בעוד שלושה ימים. נפרדנו בלבביות.

כמובן, נעניתי ל„בקשתו״ ולא עזבתי את העיר.

בימים האלה הרשיתי לעצמי לטייל קצת בחוצות העיר ולבקר מספר פעמים בוועד היהודי אשר ברחוב מריצקה 21. שם נפגשתי עם השרידים והקשבתי לתלאותיהם. התחלתי לספוג לתוכי את האוירה של גיא ההריגה היהודי־הפולני. שעות רבות דפדפתי ברשימות הניצולים, אולי אתקל בשם מודע, קרוב או מכר.

מהשיחות עם השרידים נודע לי על הימצאם של יהודים וקבוצי הכשרה בסביבה הקרובה, כגון: ביטום, סוסנוביצה, בנדין וכו׳. צעדי נשמרים ובערוב יום אני חוזר לחדרי ותוהה על המתרחש ועל יום עבר.

בהתאם למדובר, הופעתי ביום הרביעי לפגישתי השניה עם מפקד המשטרה במחוז קטוביצה.

המפקד לא היה הפעם יחידי, על ידו ישב קצין בדרגה גבוהה, בעל קלסתר פנים שמי, אשר דיבר פולנית מצויינו.

בהתחלה הציגו לי השנים שאלות שונות על חיי היהודים במחנות בגרמניה

ובאוסטריה, ולבסוף התפתחה בינינו שיחה בשאלות מדיניות גלובליות וביחסים בין המעצמות אחרי מלחמת העולם השניה.

בצהרים הוזמנתי לסעוד עמם במועדון הקצינים, ואחרי שחזרנו למשרד, פתח את פיו הקצין הגבוה השני ואמר לי בזו הלשון: „בשמי ובשם חברי מפקד המחוז, אנו מבקשים סליחה על שעיכבנו אותך בדרך. נוכחנו לדעת שהאינפורמציה שלך היא נכונה, והחלטנו, לכן, גם לעזור לך במטרתך הקשה".

באומרו את המלים האלה, ראיתי דמעה בעיניו. לפני הפרידה מסר לידי מכתב־המלצה, כתוב בפולנית וברוסית, לכל המוסדות המשטרתיים והצבאיים להגיש לי כל עזרה שתבוקש על ידי. המכתב הזה הסיר כל מכשול ואיפשר לי לנוע, במדים ובלי מדים, בכל המקומות.

לחצתי ידי שניהם בחזקה ויצאתי לשלב המכריע בדרכי.

* *
*

ביטום. באתי לקבוצי „השומר הצעיר" ו„העובד" ברחוב גרונבלדסקה 6, והתודעתי עם חבריהם עד מאוחר בלילה. אני מקשיב לסיפוריהם, למאורעות ביערות ובמלחמות הפרטיזנים. אחרי זה אני עונה לשאלותיהם המרובות על מלחמת הישוב היהודי בארץ ישראל ועל עתידם.

בבית הילדים של „דרור" ברחוב ווילטשיקה 43, שמעתי לראשונה על המצא יהודים מסרוצק בסביבות קרקוב. אני רושם בפנקסי והלב רועד. בינתיים אני שוהה עם הילדים, מלמדם שירים עבריים ומשחקים, ומספר להם אגדות לאין ספור. נצמדתי אליהם, והם אלי. באיזו חיבה ליטפו את המדים שלי! גורלנו מוזג והיינו לאחדים — ובנפול עליהם, אחרי שירה בצבור ממושכת, התרדמה המתוקה, אני מתיחד בפינה מיוחדת וקובל: „אלה הצאן, מה חטאו?"

באתי לקרקוב ודרכי הראשונה הובילתני אל הוועד היהודי ברחוב דלוגה 33. החצר המתה משרידי הסביבה. הוקפתי מיד מכל הצדדים ולקראתי הושטו ידים: „שלום עליכם, הבריגדה". לחצתי ללבי את ידי המעונים ועיניהם גלו לי צפונותיהם. רעש והמולה מסביב. כולם שואלים בצוותא על קרוביהם בא"י ובבריגדה. נוקבים שמות, מאורעות, תאריכים ומקומות — ואני טובל בים היסורים.

אחרי שכולם נשתתקו, התישבו במעגל על המרצפת ואני דברתי אליהם דברי נחומין ועדוד. העריב יום — ואני ממשיך לדבר ואחדים מביניהם שואלים שאלה הנוקבת עד תהום: „למה בוששה עזרתכם לבוא? למה היינו כה עזובים?"

הודלקו האורות. כולם קמו. אני מנהל שיחות אישיות, רושם כתובות ואירועים בפנקסי, מיעץ, מדריך ומסביר.

באותו הערב מסר לי יהודי אחד על המצאן של שתי יהודיות מסרוצק, שרה וגיטלה איצקוביץ, ביאלניה־גורה אשר בשלזיה התחתית. חזרתי מיד לביטום, ומשם שלחתי ליאלניה־גורה שליח מיוחד מהימן, במטרה לודא את אמיתות הידיעה, ובמקרה וכן — לקבוע מועד מדוייק לפגישתי עמהן.

הידיעה התאמתה וביום הקבוע יצאתי ברכבת מקרקוב לכוון יאלניה־גורה. אני יושב ליד החלון דרוך לקראת הפגישה עם שתי האחיות, ופתאום נעצרה הרכבת באמצע הדרך, ליד חורשה אחת. לא הבינותי פשר הדבר. הצצתי החוצה וראיתי שהננו מוקפים ע"י חיילים פולנים. הדלת נפתחה ולתוך הקרון נכנס קצין והכריז בקול צלול: „יהודים ואנשי פ.פ.ר. (ראשי תיבות של המפלגה הקומוניסטית הפולנית) — לצאת החוצה!"

רעד עברני. הבינותי שהחיילים האלה משתייכים לארמיה קראיובה (א. ק.), מחתרת צבאית ריאקציונית ואנטישמית הנלחמת בממשל הקומוניסטי החדש בפולין, ואשר הספיקה כבר לרצוח, אחרי השחרור, מאות יהודים שהצליחו לעבור את הגיהינום הנאצי.

איש לא זז ממקומו. אחרי כמה דקות צעד הקצין לקראתי, ובעמדו על־ידי הצדיע ובקשני, בפולנית ובלשון מאוד אדיבה, לצאת עמו החוצה כדי להזדהות. הסתכלתי בפניו בעינים בוהות, ואחרי ש„נוכח" לדעת כי איני שומע פולנית, חזר על „בקשתו האדיבה" בצרפתית ולבסוף באנגלית יפה ורהוטה. השיבותי לו באנגלית כי הנני בא כח אונרר"א, וביאלניה־גורה מחכים לי באי־כח השלטונות והשגרירות הבריטית, בכדי למסור להם משלוח גדול של חלב לילדים הפולנים.

הקצין יצא אל חבריו ומסר להם את תשובתי. התעורר ביניהם ויכוח, ובחזרו בקש ממני במפגיע שאצא עמו „משום שהם רוצים לשמוע את ההסבר רק מפיך". באין ברירה יצאתי עמו החוצה. החיילים הקיפוני, מדדוני ואני חזרתי שנית על תשובתי הקודמת לקצין — וזה שימש המתורגמן ביניינו.

אנשי הכנופיה התחילו לצעוק, ואני שמעתי: „הוא נראה כיהודי", „צריך לגמור אתו" וכו' וכו'. אני אוזר כל כוחות הנפש שלי בכדי להראות שלו ושקט — ובינתיים הם מסתודדים. מי יודע? אולי סופי הגיע? לפני עיני עוברים במהירות מסחררת כל שלבי חיי, אולם אני מגרש מיד את כל המחשבות הקשות, מסתכל בעינים פקוחות סביבי — ומוצץ בשלוה את מקטרתי האנגלית.

הם גמרו את ההתיעצות, והקצין דורש ממני להציג בפניו מיד את תעודותי. כל הסברותי „שדבר כזה לא מקובל ביחס לחייל בעל דרגה הנמצא במדינה זרה

ושברחבי בריטניה מתיחסים בכל הכבוד לחיילים הפולנים ורק במקרים נדירים מזדהים בתחנת משטרה אזרחית או צבאית, אולם אף פעם לא באמצע הדרך" — לא הועילו.

אחרי דין ודברים שלו ושקט, מסרתי לו את תעודת אונרר"א. הוא כנס מיד את כנופיתו בהסבירו „שאסור לעכבני, יען כי זה כרוך במוסדות בינלאומיים, אתם גם הם מעוניינים לחיות בשלום".

חשבתי שהעניין נסתיים כבר לטובה, אולם איש כנופיה אחר, אשר דבר אנגלית טובה, דרש במפגיע שהוא יחד עם הקצין יבדקו גם את התעודה הצבאית הבריטית שלי. (הם דברו פולנית, בחשבם שאיני מבין את לשונם). נתחלחלתי קצת: בתעודה הזאת רשום כי דתי היא יהודית.

שניהם קרבו אלי ובאדיבות בקש ממני הקצין שאראה לו לרגע את התעודה הצבאית האנגלית. ידעתי שלא אתחמק מזה, והוצאתי מיד את התעודה המבוקשת. שניהם בדקו אותה והקצין רצה כבר להחזיר לי את שתי התעודות, פתאום צורח השני: „הוא יהודי, הוא רמאי, צריך לגמור אתו מיד" — ומסתכל ישר ובחוצפה לעיני, בכדי לראות השפעת צעקותיו עלי.

מצצתי את מקטרתי וכפי הנראה נראיתי שקט מלבר, אולם מה שנעשה בפנימיותי — הרגשתי, ומרגיש זאת עד היום, רק אני.

כל הכנופיה סביבי, ולשאלת הקצין, הסברתי שהנני יהודי, יליד א"י, נתין בריטי, המשרת בצבא הרבה שנים, והושאלתי לאונרר"א בכדי לבצע את העבודה ההומניטרית למען ילדי פולין.

ושוב התיעצות ממושכת. אחדים מכוונים את הנשק מולי, מכנים אותי בפולנית בכנויים גסים.

אני מסתכל בשעון. חלפה כבר יותר משעה אחת הנראת בעיני כנצח.

לידנו חורשה. הפולנים מציצים מהחלונות וצוחקים. אני נשען על גזע עץ ומוצץ מקטרתי — ובמרחק של כמה צעדים ממני שופטים אותי לחיים או למוות...

אחד מהכנופיה מציע הצבעה גלויה, ומושיט מולי לשונו. כולם צוחקים וצוהלים: „על התליה". הקצין מתחיל לצעוק ומשביע אותם לא לבצע זאת, יען כי גם הוא אינו מרחם על אף יהודי, אבל כאן ההתגרות היא בבריטים ובמוסדות בינלאומיים. הושלך הס, ובאי רצון השלימו עם דעתו של הקצין.

אחרי כמה דקות, הוא נגש אלי, החזיר לי את התעודות, בקש ממני סליחה והסביר שבעתות מלחמה קורים הרבה מקרים בלתי נעימים. בקש ממני לשכוח את המקרה הזה ולא למסור עליו לשלטונות ביאלניה־גורה. הצדיע, לחץ ידי ולווה אותי עד לתוך הקרון.

הנוסעים הפולנים נעצו בי עיניהם. ישבתי במקומי הקודם, הצצתי החוצה — והרכבת זזה.

בתחנת יאלניה־גורה חכו לי בכליון עיניים האחיות שרה׳לה וגיטה׳לה לבית איצקוביץ. מיד הכרתין והן הכירו אותי. ההתרגשות רבה, לחשים, דמעות ושתיקה.

הוכנסתי למכונית והובאתי לביתן.

* *
*

לפני שתים עשרה שנה עזבתין ילדות קטנות, וכעת נשים מבוגרות, מפוכחות, מלאות נסיון וחכמת חיים ומשוללות כל אשליה.

יומיים שהיתי בביתן והן ספרו לאט, לאט, את קורות חייהן בתקופת המלחמה עד הגיען הלום. באין מוצא, חיו כנוצריות במקומות שונים בפולין, ונעזרו ע״י שני פולנים ישרים.

שעות ישבנו והעלינו בזכרוננו את כל אנשי העיירה ושקעתי לתוך ים הסבל והאכזריות. שרה וגיטה דברו: כל מלה רשף, וכל מלה — כתב־אשמה. שאלתי לעתידן ותכננו תכניות. דרשתי מהן לא לשכוח את עמן ולשוב אל צור מחצבתן. עייפות היו מרוב סבל ותלאה. שוחחתי ארוכות עם הפולנים, שהן היו אצלם, על עתידן של שרה וגיטל, והם הבטיחו לי שלא יעמדו בדרכן ומה שהן תחלטנה, יקבלו עליהם את הדין.

קבעתי עמהן פגישה נוספת בעוד שבועיים.

חזרתי מהר לקרקוב, כי באלה הימים הגיע לשם מרוסיה, במסגרת הרפטריאציה, משלוח ראשון של יהודים מפולין וביניהם קבוצה מסביבות ווארשה. חצר הוועד היהודי המתה מהחוזרים. שוחחתי עם רבים, שמעתי סיפוריהם, בדקתי ערימות של רשימות הניצולים ולא מצאתי אף שם מוכר. במשך כמה ימים בקרתי במגורים הזמניים של החוזרים, ולבסוף מצאתי יהודי אחד מיוצאי וישקוב אשר מסר לי, שכמה סרוצקאים נמצאים בצ׳נסטוכובה ובסביבות בנדין — וגם צייד אותי בכתובות מתאימות ומהימנות.

יצאתי לצ׳נסטוכובה ברכב שכור והגעתי לכתובת המתאימה — קבוץ הכשרה של „דרור״ הנמצא בסביבות הגיטו, שנחרב בעת ההתקוממות האחרונה נגד הנאצים. מזכיר הקיבוץ, אחרי ששמע את מבוקשי, מסרני לידי חבר אחד אשר לווני ושמש לי כמורה דרך עד עזבי את המקום.

בקרתי את כל השרידים בבתיהם (מקהילה גדולה שמנתה רבבות, נמצאו במקום כמה מאות נפשות). בדקתי, שאלתי, רשמתי כתבות — אין סרוצקאים במקום.

כדרכי, הופעתי גם פה בפני השרידים באסיפה פומבית שנתקיימה באולם הקיבוץ, ובה דברתי על ההגנה, הבריגדה היהודית והתויתי קוים לדרכי הצלתם. נשאלו הרבה שאלות נוקבות, והאסיפה נתמשכה עד אור הבוקר.

החלטתי לסרוק היטב את איזור זגלמביה דומברובסקה (סביבות בנדין). יצאתי לסוסנוביצה ובקורי הראשון היה בוועד היהודי המקומי, ברחוב מודז׳יבסקה 5. עברתי על הרשימות הנוספות של הניצולים, שוחחתי עם המזכיר ויצאתי אל החצר להפגש עם השרידים. באמצע השיחה טפח מי שהוא על כתפי, הפניתי את ראשי, והנה: ר׳ יעקב קלוסקי, שכני מסרוצק, חתנו של ר׳ יהודה פיניק ז״ל. התחבקנו, התנשקנו, ואיני זוכר כמה זמן עמדנו כה חבוקים ודבוקים אחד לשני.

יעקב הביאני אל חדרו הנמצא באותו הבית ומיד הופיעו בנו פנחס, חברי, בתו לאה וחתנה ר׳ יעקב־ליב מנלה. השמחה גדולה. שהיתי אתם כשלושה ימים. כל אחד סיפר את קורות חייו מתקופת חורבן סרוצק, דרך הנדודים ברוסיה הסוביטית, הרפטריאציה לפני כמה שבועות ועד הרגע האחרון. יעקב מלמד תורה לבני ישראל הנמצאים בסוסנביצה, ופנחס משרת עדיין בצבא הפולני. בהתחלה היו מדוכאים, אולם השתדלתי לעודדם ולעורר בהם תקוה לעתיד יותר טוב. תכננו תכניות וקבענו פגישה נוספת. לפני הפרידה, מסר לי יעקב על המצאות סרוצקאים נוספים באחד מקבוצי המקום, ולבסוף הצטלמנו.

אחרי כמה שעות של חיפושים, מצאתי בקבוץ של פועלי־ציון־שמאל את בני העיר כדלקמן: חיה זכארק־וולינסקי, לאה בתה וחתנה משה זילברשטין. גם פה היתה השמחה מהולה בזכרונות מרים ובהתרגשות עמוקה.

חיה׳לה זכארק, בת ר׳ יצחק וולינסקי, סיפרה בקול עצוב, על משפחתה הענפה שנכחדה, שבעלה משה־ליב זכארק גווע מרעב ברוסיה הסובייטית ואין עוזר; על המאמץ העל־אנושי לקיים ולגדל את בתה הקטנה לאה בתנאים האכזריים של הנדודים. על סבלה היא שתקה. נחמתיה ועודדתיה. קבעתי עמהם מועד לפגישה שניה.

משם יצאתי לזמן מה לאיזור קרקוב־קטוביצה, לבקורים במנזרים קתוליים ואצל משפחות נוצריות פרטיות במטרה לחפש ולמצוא ילדים יהודים ולהשיבם אל חיק עמם.

עם הפסקת הפעולה במקום הנ״ל, באתי לזבז׳דוביצה, עיירת גבול בין פולין לצ׳כוסלובקיה, אשר שמשה כנקודת־מעבר מפולין למחנות בגרמניה, בכדי למצוא עקבות של ניצולי־סרוצק נוספים. העיירה רוחשת ככוורת. אני רוכש ידיעות, מצרף

שמועה לשמועה — ונתמלאתי בבטחון ששרידים נוספים יימצאו ברכוזים החדשים בלודז׳, ורשה וורוצלב.

* *
*

את הסדר הראשון של פסח תש״ו ערכתי בקרקוב, באחד מקבוצי ההכשרה לא הרחק מהאתר ההיסטורי הפולני וואַבל, ואת הסדר השני — עם שרידים מכל קצוי אירופה, בקטוביצה.

מאי 1946. עליתי על הרכבת המהירה בקטוביצה, הנוסעת לוארשה הבירה. נסיעה ארוכה ומייגעת. בקרונות דוחק וצפיפות. הרכבת נעצרת, למרות היותה „מהירה", בכל תחנה ואל הקרון נדחקים בצעקות ובגידופים, נוסעים עמוסי סלים מלאים במצרכים שונים ובעופות.

אתה רואה בעליל כי ההברחה — שמוגל בלע״ז — היא נחלת רבים וסימן היכר לחיים כלכליים מעורערים. בקרונות מופיעים ילדים קטנים השרים בקולות מסולסלים על גדולתה של וורשה ועל גבורת הפולנים בתקופת הכבוש הנאצי.

הנוסעים מדברים בקול, ובנגעם בנושא יהודי — אתה רואה ושומע כי בינתם מסתתרת, ורעל ושנאה ממלאים את החלל.

העריב יום, ואני מתקרב לוורשה — לקהילה היהודית הגדולה ביותר באירופה. לבי פועם בחזקה. בעד החלון נראים תלים של חורבות.

המבקרים בודקים את הכרטיסים. אלי מתקרבים כמה אנשי צבא ומבקשים תעודותי — ואחרי שהראיתי להם את מכתב־ההמלצה שקבלתי מאת מפקד משטרת קטוביצה, הצדיעו, בקשו סליחה והתרחקו ממני.

השעה היא 9 בערב. דרכתי על אדמת וורשה אחרי שתים עשרה שנות העדרות. סביבות התחנה הרוסות, בחוץ חושך ואפלה — ודממה...

ישרתי את מדי, בדקתי את נשקי וצעדתי בדריכות עד הגיעי לרחוב פוזננסקי 38 — מעון קבוץ ההכשרה של השוה״צ. דפקתי בדלת, ובחרדה ובזהירות היא נפתחה. הצגתי את עצמי ונתקבלתי בפנים מאירות — ובשמחה.

מיד הופיעו צעירים וצעירות, שרידי קבוצות פארטיזנים, ממחנות מוות וחוזרים מרוסיה. שתינו תה ושקענו בשיחה שנמשכה עד מאוחר בלילה. לפני השינה נשמעה דפיקה חזקה ועל מפתן הדלת הופיעו כמה חיילים פולנים וביניהם קצין גבוה אחד.

ברגע הראשון נחרדתי, משחתי את הכלי בכיסי, אולם מיד נרגעתי והופתעתי: הקצין הגבוה הנו מדריכי וידידי לשעבר של השוה״צ פנחס שטרן מיבלוננה.

נפלנו איש על צואר רעהו ושתקנו. אחרי זמן מה הקשבתי לפרשת סבלו ולבסוף נתבקשתי לספר על הכוח היהודי הצבאי שלנו בארץ ישראל.

כולם ירדו ממיטותיהם הזמניות, שוב נתלכדנו לעדת רעים אחת, והרגשתי־הבחנתי שתאורי הכח היהודי מרפאים פצעיהם הפתוחים ומעוררים בהם את הרצון לחיים חדשים.

פנחס סיפר לי כי בימים האחרונים הגיע לוורשה־פראגה מרוסיה — במסגרת חוזה הרפטריאציה — משלוח אחד של יהודי פולין וביניהם, נמצאים, לדעתו, גם כמה סרוצקאים ששוכנו ע"י הוועד היהודי בשכונים שונים בעיר ובסביבתה.

כל הלילה לא עצמתי עין ולמחרת היום, השכם בבוקר, יצאתי את הקיבוץ בדרך לפראגה, חלק של וורשה בצד הימני של הוויסלה.

כל הסביבה הנה תלי תלים של חרבות. הגשרים על פני הוויסלה הרוסים והמעבר הוא על גבי גשר צבאי זמני. בשעה עשר לפנה"צ הגעתי לוועד היהודי בוורשה־פראגה, רחוב טרגובה 44.

בית הוועד וסביבתו הומים מיהודים במדים ובלי מדים, זקנים, צעירים, ובעלי פנים חוורים ומפוחדים. בראש וראשונה עליתי לחדר המודיעין, נצמדתי לרשימות הניצולים ונשארתי רכון עליהן כמה שעות, אולם שמות של סרוצקאים לא הופיעו. עצוב וממורמר נפרדתי מהרשימות וירדתי אל החצר. השמועה שחייל הבריגדה היהודית נמצא במקום התפשטה בקרב המון השרידים, ובהופיעי בחצר, נמצאתי חיש מהר מוקף ע"י מאות אנשים, כשידיהם מושטות אלי בברכת „שלום עליכם"...

דברתי עם כולם בצוותא, נשאלתי על קרוביהם בארץ־ישראל, רשמתי כתובות, הקשבתי למשאלותיהם ולבסוף נמצאתי עומד ומדבר אליהם דברי נחומין ועדוד, כשדמעות גיל זולגות מעיניהם, — ולתוך תוכי חדר כאב האומה.

והנה, רחש עבר בין הנקהלים: אשה אחת פורצת את המעגל, מתקרבת אלי ובקול בוכים צועקת: „הענעך!" הסתכלתי בה, אולם לא הכרתיה. ראיתי לפני פנים מעונים וצער אין סוף... היא מתאמצת ובקול נכאים אומרת שנית בלחש: „אני איטקה מיודובניק מסרוצק, חברת אחותך לאה" — ומתעלפת. מיד הוגשה לה עזרה רפואית, הועברה לחדר „עזרה ראשונה" הסמוך, ואחרי שהתאוששה, התחילה לספר לי את ספורה.

איטה מיודובניק, שכנתי, פרח העיירה, — מה עוללו לה הזדים!

איטקה סיפרה לי כי רק לפני כמה שעות, אחרי שנים של בדידות ופחד מתמיד, הסירה את המסווה מעל פניה, ראתה שוב יהודים חיים, התערבה בתוכם ודיברה בלשונם. ברשימות הניצולים לא מצאה אף קרוב ומודע — והנה, מה גדלה התרגשותה ושמחתה בראותה אותי ובמדי הבריגדה.

היא דיברה וחרישית בכתה — את בכי כל העם שמעתי. לויתיה אל מגוריה בפראגה ובדרך מסרה לי כי חברתנו חוה גרינברג (שוורצברג) גיסתו של יהודה בירנבוים, נמצאת פה וגרה ברחוב יגלונסקה 27.

קבענו פגישה נוספת בבית הנ"ל בעוד מספר ימים.

* *
*

ב־8 במאי הוזמנתי ע"י הנהגת השוה"צ להשתתף בטכס העליה לקברו של מרדכי אנילביץ ז"ל, מפקד המרד בגיטו הורשאי, אשר ברחוב מילה 18.

אספת אבל על קברו של מרדכי אנילביץ, בשמיני למאי 1946
א טרויער פ׳ארזאמלונג דעם 8 מאי 1946 ביים בונקער, ווי עס זענען געפאלן מרדכי אנילעוויטש און זיינע חברים

התהלוכה, בה השתתפו כל הקיבוצים החלוציים, האגודות והמפלגות היהודיות והפולניות, נמשכה לאורך כמה קילומטרים ונעצרה ליד הבונקר בו נפלו המפקד ומפקדתו.

בחרדת קודש נכנסתי, זו הפעם הראשונה, לאיזור הגיטו היהודי הגדול ביותר בתקופה הנאצית השחורה, בו נספו אלפים ולבסוף הורם בו גס המרד, אשר הציל את כבודנו הלאומי־האנושי.

לא הקשבתי לנאומים. התרחקתי מעט וספגתי לתוכי את ממדי החורבן. עצמתי עינים וראיתי את וורשה היהודית הרב־גוונית התוססת והחיה. בשמעי קולות, פקחתי עיני והנה — שממה, הרס יסודי בגוף ונפש. דפים של ספרים וסדורי תפילה מתעופפים ברוח...

שקוע במחשבות, והנה קול־קורא: „הענעכל?!" אני מפנה ראשי, והנה: לפני עומדת חיה׳טשע לבית גודעס (אשת יחיאל יוניש ז״ל). לחיצת ידים, חבוקים ודמעות עצורות.

היא סיפרה לי את פרשת חייה, סבלותיה ונדודיה. בעלה, חברי יחיאל יוניש, נרצח בטרבלינקה, הוריה והורי יחיאל נרצחו בשעת הנדודים, והיא, רק במקרה, נשארה בחיים. ממנה נודע לי שמשפחת אחיה משה וגם אחיה הצעיר הם בדרך לאחד המחנות בגרמניה בדרך לא״י.

התרחקנו מההמונים וחיה׳טשע הובילתני בשבילי החתחתים של הגיטו, בו היא שהתה זמן מה עד שהובלה יחד עם בעלה לטרבלינקה. נעצרנו ליד איזור אחד שבו היתה פעם חצר המעבר המפורסמת בוורשה היהודית מנלבקי 39 לרחוב קופייצקה.

אחרי היסוסים רבים הצביעה חיה׳טשע על בונקר הרוס אחד, בו הסתתרו ונפלו, לדבריה, הורי היקרים ר׳ דוד ופרידל וורשבסקי, אחותי לאה׳לה וגיסי אהרון וולרשטין עם ילדתם הקטנה מלכה׳לה זכרונם לברכה.

התכופפתי, אספתי אבנים והקימותי גל־מצבה — ושעות התיחדתי עם זכרם. לפני הפרדי מהמקום הזה אמרתי בקול קדיש־יתום.

שמעתי בגאווה את דברי חיה׳טשע, כי אבי ז״ל היה בין הלוחמים האמיצים בעת המרד בגיטו וורשה בחדשים אפריל — מאי 1943.

העריב יום. לויתיה לקבוצה, קבוץ האיחוד, בפראגה ונתקבלתי בהתרגשות ע״י החברים. אחרי ארוחת־הערב סיפרתי להם על המאבקים בארץ־ישראל, על הנדודים של יהודי אירופה ועל דרכי העליה. התפתחה שיחה שנמשכה כמעט עד הבוקר.

* *
*

באותו הזמן חזרו, במסגרת הרפטריאציה, יהודים רבים מרוסיה הסובייטית. מדי פעם בפעם חכיתי ליד תחנת הרכבת המזרחית בפראגה, עת שהרכבות פלטו יהודים־חוזרים מכל הארצות. מהם נודע לי שכמה משפחות־חוזרות מסרוצק צריכות להמצא בסביבות וורשה. בוועד המרכזי של יהודי פולין, (פראגה, רחוב שרוקה 5)

נמסר שחלק מהמוחזרים משוכנים בחווה החקלאית הקודמת של „החלוץ" בגרוכוב ליד פראגה.

בבוקר יום אחד צעדתי לעבר גרוכוב ואחרי טלטולים וחפושים מצאתי: את ידידי יהודה מנדזולבסקי ואשתו מלה לבית רוזנטל, את אחיהם יעקב מנדזולבסקי ואשתו רבקה לבית מאי ובת קטנה.

השמחה גדולה ודמעות גיל.

והספורים נמשכים ונמשכים עד אין סוף: נדודים ברוסיה הגדולה והרחבה, מלחמה בעוני ובסבל ותקוות לעתיד יותר טוב. אכלתי אתם יחד את לחם העוני — ורווח לכולנו.

טיילנו הרבה ברחובות פרגה, הצטלמנו וחיפשנו סרוצקאים נוספים. העדה גדלה והתחלתי לערוך את רשימת הניצולים.

מפי רבקה מנדזולבסקי־מאי נודע לי שאחיה ישעיהו חי ונמצא באחד המחנות בגרמניה.

חנוך ורדי (באמצע) ליד אחת הבנייסות לגיטו ורשה החרב
חנוך ורדי ביים איינגאַנג פון חרובן וואַרשעווער געטאָ, דעם 8 מאַי 1946

במכתב דחוף מהארץ שקבלתי באותם הימים מאת ידידתי הנכבדה מלכה'לה רוזנברג לבית ברנשטין, נתבקשתי למצוא את אחותה הקטנה סבינה, אשר, לפי ידיעותיה, נמצאת וחיה כאריה בוורשה.

התקשרתי, לתכלית זו, עם פולני אחד, איש מהימן ובעל נפש אשר עזר ליהודים בתקופת הכבוש ללא שום תמורה וגם הכיר את דרי השכונות הפולניות בוורשה שלא נחרבו, ובקשתי את עזרתו.

אחרי חיפושים נמרצים שערכו כעשרה ימים נודעה לי כתבתה המדוייקת, היינו — וורשה, רחוב טמקי 13, אצל משפחה נוצרית ותיקה.

שלחתי אליה מכתב ע״י שליח מיוחד. הזכרתי לה מי אני, ולבסוף בקשתי ממנה מועד לפגישה עמה בכדי למסור דרישת שלום אישית מאחיותיה בא״י. קבלתי תשובה ובה הזמנה לבוא אליה מיד לביתה. למחרת היום הלכתי אליה — וליתר בטחון נלוו אלי עוד שני בחורים — ונתקבלתי בחמימות ע״י סבינה ומארחתה הנוצריה. את סבינה בת ר׳ משה־פרץ ברנשטין, בעל חנות לאופנים אשר גרנו בשכנות בחצר דמבקובסקי בסרוצק, עזבתי בהיותה ילדה קטנה ומפונקת וכעת גדולה ובעלת נסיונות מרים בחיים.

היא סיפרה לי בקצור את ספורה: בפרוץ המלחמה היתה אצל אחותה בלגיונובה. עם חיסול הגיטו בסוף 1942, הצליחה להגיע לוורשה ולהשיג תעודות אריות. אחרי חפושים מרובים מצאה דירה אצל מארחתה הנוכחית, אשה אצילה וטובת־לב. הפחד שולט בה והיא מפחדת לצאת מסביבתה הנוצרית ולהצטרף אל אחיה. את כל זה ספרה לי בפולנית בנוכחות מארחתה, אשר רק היא היחידה שידעה את סודה, כי היא יהודיה, ולא בגדה בה אף פעם.

הספור תם ולבסוף בקשה עצתי. אני ספרתי לה אודות הניצולים אתם נפגשתי בתקופה האחרונה, על תכניותיהם הקרובות ובסיום מסרתי לה דרישת שלום חיה משלוש אחיותיה בארץ.

עודדתיה ויעצתי לה מה לעשות. הזמנתיה לפגישת הסרוצקאים־השרידים שתתקיים בעוד מספר ימים. בהתחלה הססה, אולם לבסוף הבטיחה לבוא.

* *
*

בקרתי בבית הילדים באוטבוצק, ליד וורשה, לפי הזמנת הגב׳ י. בלום והגב׳ וינאוור, מנהלות הבית. בית הילדים נמצא בתוך חורשת עצים, החדריםמרווחים ונקיים, הילדים מטופחים ואחדים מהם גם צוחקים.

בבית הזה, הנמצא בפקוחו של הוועד המרכזי ליהודי פולין, נמצאים ילדים־יתומים אשר בזמנו, מחוסר ברירה, נמסרו בהיותם עוד תינוקות, למשפחות נוצריות,

וכמה מהם נלקחו אליו ישר מן הרחוב. הילדים כמעט ואינם זוכרים את הוריהם ומדברים רק פולנית.

גיל הילדים מ־4 עד 16. הגדולים מבקרים בבתי ספר ממלכתיים. בתוך הבית קיימים שעורים לאידיש, ספרות והיסטוריה יהודית. קיים גם חוג לעברית.

ביליתי במקום יום שלם ונתבקשתי לספר לילדים כמה אגדות וללמדם שירים ארצישראליים. כולם התישבו במעגל ופצחו ברינה ובשירה. ספרתי את מעללי מסדה, בר־כוכבא והבריגדה היהודית. גם שרתי בפניהם ולמדתים את השירים העבריים: „על חלון" ו„מלאו אסמינו בר". מנהלות הבית עמדו בירכתי האולם דוממות וקרנו מרוב אושר. גם הילדים שכחו לרגע את הסיוטים והיו מאושרים...

בדקתי את הרשימות של כל בתי היתומים היהודיים — וזכר לשרידי סרוצק אין.

מאוחר בלילה חזרתי למעוני אשר באחד מקבוצי וורשה.

* *
*

נסעתי לעיירה יבלוננה־לגיונובה, בה התישבו כמה שנים לפני מלחמת העולם השניה כמה עשרות משפחות מסרוצק, בכדי למצוא שם פרנסה, בתקוה למצוא שם שרידים־ניצולים בני עירי.

המקום, שהיה מוכר לי מלפני המלחמה, היה שומם. יחידים חמקו ברחובות כצללים. במקום נמצאו אז רק כמה יהודים ואחד מהם, בץ שמואל, מסר לי כי רוב הסרוצקאים אשר נשארו בחיים, נמצאים בדרך למחנות בגרמניה ואוסטריה, וללגיונובה לא חזר איש.

על סופם המר של כמה מהסרוצקאים סיפר לי כדלקמן:

יוסף פישמן נשלח לטרבלינקה מהגיטו הורשאי, ואילו אשתו חוה פישמן לבית מלניק (שכנתי בבית רבקה'לה מלוונצ'יק בסרוצק) מתה בתוך הגיטו מרעב.

חיים וינקרנץ, בן ר' יצחק האופה, חוסל בטרבלינקה, ואילו אהרון פסקוביץ הי"ד נורה בתוך הגיטו. אשת האחרון חנה פסקוביץ־פינבוים הי"ד נספתה בטרבלינקה.

בנו הקטן של חיים וינקרנץ הי"ד הסתובב בחוץ ליד הגדר של הגיטו, ובראותו שאין לו מוצא, שם קץ לחייו בקפצו לתוך הנהר ויסלה וטבע במצולותיו.

מאשקה פסקוביץ ונעמי וינקרנץ הי"ד נורו בידי הפולני שאצלו התחבאו. ר' העניך פסקוביץ ז"ל הגיע לילדיו, לגיטו בלגיונובה, מביאלה פודליאסק לשם הובא אחרי הגירוש מסרוצק בסוף שנת 1939.

הרשל פינקלשטיין הי"ד נורה במקום מחבואו.

אשת ר' יחיאל רוזנברג הי"ד, הגב' חנה, נורתה במקום מחבואה, אחרי חיסול הגיטו, בידי פולנים שתפסוה.

ר' חיים רוזנברג הי"ד נשלח לטרבלינקה, ואילו אשתו ובתו סלה נורו במחבואן בעת חיסול הגיטו.

מדוכא חזרתי מלגיונובה לוורשה, ומיד שמתי פעמי אל הוועד המרכזי היהודי בפראגה לשם בדיקת הרשימות החדשות של חוזרי רוסיה.

אני שוקע בים הניירות, מחטט, משווה, אולם בלי תוצאות.

בצאתי את המשרד, ניגש אלי צעיר יפה, טופח על כתפי, מחבקני ואומר: „הי, מדריכי! האינך מכירני, הלא אני חניכך שמחה ואנגר!" הכרתיו. ילד עזבתיו וכעת עומד לפני בחור כארזים. לווני עד חדרי מבלי להוציא הגה מפיו. התנהגותו עוררה אצלי פליאה, ולשאלתי לסיבת הדבר, ענני בחיוך רחב. הזמנתיו להשתתף בפגישת הסרוצקאים, הוא הבטיח לבוא אולם לא הופיע.

באותו הערב הוזמנתי להשתתף בישיבת הוועדה המתאמת של קבוצי וורשה־פראגה ונתבקשתי לסרוק באיזור שבצפון וורשה מספר מסויים של מנזרים קתוליים במטרה למצוא שם ילדים מוסתרים ולהעבירם למוסדות יהודיים.

טסתי לכמה ימים לדנציג. בקרתי בשטטין וחזרתי לוורשה.

* *
*

במחצית השניה של חודש מאי 1946 התקיימה פגישת הסרוצקאים אצל חוה גרינברג (שווארצברג) בפראגה, רחוב יגלונסקה 27. לפגישה באו: איטקה מיודובניק, יהודה מנדזלבסקי, מלה מנדזלבסקי־רוזנטל, סבינה ברנשטיין, חיה'טשע גודס־יוניש, מניה שולברג מוישקוב, אחות יעקב קלוסקי, ואני. כל אחד נפל על צואר רעהו ושקענו בשיחזור מאורעות, תאריכים ומקומות. שרידים של קהילה תוססת, נפגשנו לראשונה אחרי החורבן — וכל האמת פרושה לפניהם.

אכלנו מעט, שתינו, ושרנו חרישית משירי הילדות, התקוה והסער. רד הערב והנה הפתעה: הדלת נפתחה ולחדר נכנס בשמחה ובבכי חברנו היקר הלל פרידמן, בן ר' אבא־ליב פרידמן הנפח ז"ל. כולנו קמנו לקראתו, חבקנוהו ואחרי זה סיפר הלל את ספורו הוא, החל מהגרוש הראשון לפולטוסק, דרך החתירה לעבר הגבול הרוסי, שנות המלחמה בתוך רוסיה עד היום הזה.

הוא סיים, נשתתק ומאושר היה להמצא, אחרי שנות סבל וטלטולים כה רבים, יחד עם חבריו־ידידיו משנים עברו.

מאוחר יותר, נפתחה שנית הדלת ועל הסף הופיע שריד נוסף, בונים אוגרודובר, שנתקבל בתרועות גיל ובנשיקות חמות. בונים לא הוציא הגה מפיו מרוב התרגשות.

קבעתי עם כל אחד פגישה נוספת במקומות שונים. שאיפת כולם היא עליה למולדתנו ההיסטורית.

בפגישה הזאת נמסרו לי ידיעות על שרידים הנמצאים בלודז', ומעודדים התפזרנו עם אור הבוקר.

ימים אחדים אחרי הפגישה הנ"ל יצאתי ללודז'. התאכסנתי באחד הקבוצים. בלודז' התרכזו אחרי המלחמה כמה אלפי יהודים ממחנות שונים, מיערות והם הוו רכוז שהיה בהרבה יותר גדול מאשר בוורשה הבירה החרבה.

באתי אל בית הוועד היהודי המקומי ברחוב שרודמיסקה 32. הבית והסביבה הומים מהמונים רבים. בלי להתעכב, עליתי מהר לחדר המודיעין והתחלתי לעבור על הרשימות הכלליות ובמיוחד על הרשימה המקומית. פה האיר לי המזל יותר מאשר בווארשה ומצאתי מספר כתובות מהימנות ושמות מוכרים של יוצאי עירנו והסביבה. מפי עובד אחראי במחלקת החנוך של הוועד היהודי קבלתי אינפורמציה חשובה, שהיתה לי לעזר רב ולעיניים בעבודתי בחפוש אחרי שרידים וילדים הנמצאים במנזרים ברחבי פולין.

גם פה התפשטה חיש מהר השמועה שחייל מהבריגדה היהודית נמצא במקום, ובצאתי אל החצר הוקפתי בחמימות ובשמחה על־ידי אחי המעונים. אחרי הושטת הידים ל„שלום עליכם", חיבוקים ודמעות גיל, בקשתי מכולם שיגידו לי את מבוקשם. הובאו שולחן וכסא ובמשך שעות רשמתי כתובות של קרובים הנמצאים בא"י ובארצות אחרות, להם עלי להודיע את מקום המצאם של הניצולים.

עם תום הרשום, נשאלתי הרבה שאלות ובתשובתי השמעתי דברים, אותם השתוקקו לשמוע, על הכח היהודי בארץ ישראל, על מלחמת הישוב, על ההעפלה ועל עתידם.

ההקשבה היתה גדולה. אגלי דמעה נצצו בעיניים — ואני התמזגתי בהמית לבם ובחביון נפשם לגאולה.

ומתנה יקרה מכל יקר אני נושא עמי — ואשאנה עמי תמיד — מההתודעות הזאת: עם סיום דברי, התקרבה אלי אשה ישישה תמירה, בעלת שער לבן ולבושת שחורים, שמה שתי כפיה על ראשי ובקול צלול אמרה באידיש ובעברית טובה: „ישמרך אלוהים מכל צרה ותלאה, כי שולבת ביסורינו ומכאובינו".

כל הקהל ענה: „אמן".

* *
*

בשובי למעוני, לווני אחד מיוצאי וישקוב והוא מסר לי כי אלחנן רוזנברג, ידידי וחברי, נשאר בחיים ונמצא באחד הקבוצים במקום.

באחד הערבים הוזמנתי לשיחה בקבוץ השומ"צ ברחוב קילינסקיגה 49, ובעברי את הסף והנה: חנן רוזנברג. מיד הכרנו אחד את השני, התחבקנו, התנשקנו והרבה רגעים חלפו עד שיכולנו להוציא הגה מפינו. חנן חברי וידידי בן ר' משה רוזנברג, בעל טחנת הקמח, חי ושלם — מה גדולה השמחה!

התישבנו בחדר סמוך, וחנן ספר על אבדן משפחתו: אביו משה, אמו, אחיותיו רבקה ופיגהלה, אחיו הגדול פיבל — דודים, דודות, אחינים ואחיניות. משפחת רוזנברג נמנתה עם הגדולות והענפות ביותר וכללה כ־150 נפש.

הוא שרטט בפני בקצרה את פרשת נדודיו ברחבי רוסיה הסובייטית עד לשובו, במסגרת הרפטריאציה, לפולין לפני חדשים מספר. הוא גם מסר לי כי נשקה, בת דודו ר' שמואלקה רוזנברג, נמצאת במקום.

למחרת היום יצאנו שנינו לחפש בני עיר בנקודות הרכוז של היהודים, ומצאנו את ויטה זביג־ריבלסקי, אחותו של אביגדור זביג, ברחוב קילינסקי 7, יחד עם בעלה ושני ילדיה. ממנה קבלנו כתובות נוספות ובו ביום מצאנו גם את פייבל צוקר, נכדם של ר' דוד רוזנברג ויצחק־מאיר המוהל. הם סיפרו את סיפורי נדודיהם והבהירו את ממדי החורבן. גם אתם קבעתי מועד לפגישה נוספת.

רוב השרידים אינם חושבים להשתקע בפולין והיציאה ממנה היא, לכן, בתנועה ובעליה מתמדת. כתובות מתישנות מהר והכרחי להמצא במגע מתמיד עם נקודות המפגש־היציאה.

רוב הצעירים אשר החליטו לעלות ארצה מיד, התארגנו בקבוצים מכל הגוונים והזרמים. יום אחד בקרתי בקבוץ „החלוץ המזרחי" אשר ברחוב פולודניובה 20 ופה זומנה לי הפתעה מסחררת — ארבעת האחים נובוגרודסקי: יוסף, ישעיהו, שמואל וישראל נמצאים פה בריאים, יפים ושלמים!

את ההתרגשות העמוקה המשותפת הזאת אין לתאר.

נצמדנו איש לרעהו וכך שקענו בדו־שיח של שעות. ספוריהם קלחו אחד אחר השני, החלפנו ידיעות וכתובות ושוחחנו גם על עתידם.

הם מסרו כי אחותם בינה נצלה ונמצאת באחד המחנות בגרמניה. בליתי עמהם כל היום וכל הערב. סעדתי יחד עם הקבוץ ובשעת הסעודה למדתי לצבור את השיר:

„גלו, גלו,
אבן גל
מהרים חצבנוה"

אמרתי דברי נחומין ועדוד — והצבעתי על דרכי הגאולה.

קבעתי עמהם פגישה נוספת בעוד מספר ימים אצל פיבל צוקר.

העדה שלנו גדלה.

הוזמנתי לבקר בבית הספר היהודי בהנהלתו של המשורר מנדל מן ברחוב פיוטרקובסקה. הופעתי בשעה הקבועה, הוצגתי במלים נרגשות בפני הילדים ע"י המנהל והם קבלוני בחמימות במלים: „ברוך הבא בצל קורתנו". רבים מבין הילדים האלה חיו במשך שנים במנזרים, או אצל משפחות נוצריות. אחדים מהם שוטטו בחוצות ונאספו ע"י יד רכה ורחמנית. כמה מהם נולדו ברחבי רוסיה וחזרו משם לפני שבועות מספר עם הוריהם. לפי גילם הם נחשבים כילדים, אולם מבוגרים הם בנסיונות החיים.

שרתי בפניהם משירי הארץ וספרתי להם כמה אגדות. אחרי זה הם שרו את השירים „על חלון, על חלון, עמדה צפור יפה", „אויפן פריפעטשיק, ברענט א פייערל", ולבסוף התפתחה בינינו שיחה חפשית. הם שאלו על הבריגדה, על הקרבות, חיי הילדים ועל קרובים בא"י.

הילדים־המבוגרים האלה הדהימוני ברגישותם ובפקחותם. נפרדתי מהם במחול משותף „הורה" ובהבטחה לזכור ולא לשכוח אותם.

* *
*

המנהל יעצני לבקר בבית הילדים בהלנובק, כי, לפי ידיעותיו, נמצאים שם ילדים מסביבות ורשה־פולטוסק.

נסעתי לבית הילדים בהלנובק, הנמצא בפקוחו של הוועד המרכזי ליהודי פולין ונתקבלתי בלבביות ע"י המנהלת, הגב' פינגולד.

עברתי על הרשימות ומצאתי שם שלושה ילדים מסרוצק, בני לאה בת ר' יוסף ג'ביניירז'ש, החייט.

שוחחתי עם הילדים הנחמדים האלה והם לא יכלו לספר הרבה כי בפרוץ המלחמה קטנים היו. הבטחתי להם למסור ד"ש לאמם עת אבקר בסרוצק.

בבית הילדים הזה נמצאים כ־100 ילדים מגיל 3 עד 17. המבוגרים, החל מגיל 9 — 8, מבקרים בבתי הספר הממלכתיים בעיר והצעירים מתחנכים במקום.

קיימים פה חוגים לאידיש וספרותה, עברית והיסטוריה יהודית. כל הפעולה מתנהלת בעיקר בשפה הפולנית.

הוזמנתי לשיחה עם המבוגרים, בה שוחחתי על שרידי היהודים באירופה, על מלחמות הבריגדה ועל חיי הילדים והנוער בארץ ישראל. נשאלתי הרבה שאלות נוקבות שלא על כולן הייתי מסוגל להשיב: מדוע שונאים אותנו? מדוע נתן העולם להיטלר ימ"ש לרצוח כל־כך הרבה יהודים? בגלל האוירה הדחוסה לא יכולנו לסיים את הערב בשירה. דומם התפזרנו.

הכרתי שם שני ילדים אשר עברם מאפיין את תהום החורבן: (א) הנערה א. תמירה ויפה, שהיתה במנזר קתולי בוורשה כמה שנים ובעת שהובאה להלנובק צעקה בקול: „אינני רוצה להיות עם יהודים, הם רצחו נוצרים". כיום היא אחרת. (ב) בן 18, היה במטהאוזן ושם עסק בשריפת גוויות בקרמטוריום. פעם באה לידיו גופת אביו, אשר בגלל ממדיה לא יכלה להיכנס לתוך התנור. ה„קאפו" רצה לחתוך את הגופה לחתיכות בכדי שתכנס לתנור, אולם הנער הזה השתטח על פניה ואמר שישלם בחייו ואיש לא יגע באביו. ה„קאפו" נכנע הפעם, והגופה נשרפה שלמה.

המחנכת לוניה אהובה על הילדים, והם קוראים לה בחיבה: „אמא". היא היתה בגיטאות, במחנות השמדה ובנס ניצלה. לפני המלחמה עבדה עם ד"ר קורצ'ק וסטפניה וילצ'ינסקי בבית היתומים המפורסם בוורשה והיא ממשיכה להקדיש חייה לילדים העשוקים.

עזבתי את המקום הזה במצב רוח מדוכא אחרי שמעי את פרשות הילדים הרכים־העדינים האלה.

* *
*

בבית הילדים צויידתי בידיעות ובכתובות על מקומות המצאם של ילדים מסרוצק. מיד עזבתי לכמה ימים את לודז' והתחלתי לשוטט בסביבתה הרחבה. ושוב: מנזרים, משפחות נוצריות פרטיות, משא־ומתן עם כמרים ונזירים והכרת הילדים.

הפעולה הזאת לא היתה לריק. מצאתי כמה ילדים יהודים, לא מסרוצק, ומסרתים למוסדות המתאימים.

בשובי ללודז' נפגשתי עם חברים לפעולה בקבוץ „דרור" ברחוב גרוטוביצ'ה ושם נמסרו לי כתובות נוספות על סרוצקאים הנמצאים במקום.

מצאתי את רבקה קוליגובסקה (כיום ויסוצקי) אלמנת אברהמצ'ה וישנייביץ'

ז״ל, בביתה ברחוב זכודניה 34, יחד עם בעלה ובנה הקטן, ושמעתי את סיפור נדודיה עד היום הזה. עוד טיפה לכוס הרעל.

* *
*

ביוני 1946 התקיימה פגישת הסרוצקאים הנמצאים בלודז׳ אצל חברנו פייבל צוקר. בפגישה השתתפו: חנן רוזנברג, ויטה זביג, האחים נובוגרודסקי, הלל פרידמן שבא מוורשה ללודז׳, רבקה קוליגובסקה ואני.

השמחה היתה רבה. שאלות ותשובות לאין סוף. שרנו ושכחנו לרגע את אשר עבר עלינו בשנים האחרונות.

באמצע הישיבה נפתחה הדלת, והנה הפתעה: על הסף עומדת מלה רוזנברג־יוסקוביץ׳, בת ר׳ יחיאל רוזנברג ז״ל, יחד עם בעלה.

הכנסנו אותם תיכף ומיד למעגל, חיבוקים ונשיקות, שאלות ותשובות וגם דמעות גיל בעיניים.

בלינו עד מאוחר בלילה. החלפנו ידיעות והוחלט לעמוד בקשר מתמיד אחד עם השני, כי בימים הקרובים יתחילו כמה מהנוכחים לנוע דרומה לעבר הגבול.

* *
*

בקרתי בוועדה ההיסטורית היהודית ברחוב נרוטוביצ׳ה 25. נפגשתי עם המזכיר נ. בלומנטל ושאלתי אותו אם נמצאות במוסד הזה תעודות המתיחסות לקהילת סרוצק, כגון: יומנים, פנקסי קהילה, תמונות וכד׳. המזכיר האדיב הודיעני שעדיין לא מויין כל החומר, ובמקרה שמשהו המתיחס לקהלת סרוצק ימצא אחרי המיון, וגם כל מה שימצא בעתיד בין התעודות אשר עדיין לא הגיעו למוסד — יועמד לרשותי להעתקה. ואמנם כך היה: כשנה אחרי שנתגלה ארכיון רינגלבלום, הועברו אלינו המאמרים של צבי קליינמן ואברהם שפילקה ז״ל.

קבלתי רשות מאת מערכת העתון היהודי, „דאס נייע לעבן״, אשר הופיע בלודז׳ ארבע פעמים בשבוע, לבדוק את כרטיסיית הפונים אליו מפולין ומארצות אחרות במטרה למצוא שמות בני עיר, אשר עד היום לא נמצא הקשר עמהם.

הודות לכרטיסיה הצלחתי להתקשר עם רבים אשר כבר עזבו את פולין — ועם אלה אשר בכלל לא חזרו אליה — ונמצאו במחנות בגרמניה ובאוסטריה.

פרסמתי פעמים אחדות בעתון הנ"ל פניה לכל יוצאי סרוצק להתקשר עמי, או לפי כתובת אחי יחיאל מאיר בארץ.

נסעתי לכמה ימים לוורשה, בכדי להפגש עם החוזרים החדשים מרוסיה. הפעם ליווני ידידי הלל פרידמן, ואחרי טלטולים מרובים מצאנו ביום הראשון את אליעזר כהן בפראגה, וביום השני — את א. בורנשטיין, שהתגורר בצריפי הקהילה היהודית ברחוב פנסקה 20. שם גם שרד בית המדרש היחידי.

בצריפים העלובים האלה, אשר שרדו מכל הרכוש הרב של הקהילה הגדולה ביותר באירופה, התגוררו כמה עשרות משפחות מכל קצוי אירופה וביניהם הרבה תשושים וחולים.

בן־עירנו שמח לקראתנו והרגשנו כי החדרנו לתוכו תקוות־חיים.

הצטרפנו בערב למנין בתפילת מנחה־מעריב ובסופה אמרו כולם קדיש יתום.

באותו הרחוב גרו בתקופת המלחמה שני דודי בנימין ויעקב קריסטל ומשפחותיהם מסרוצק. עמדתי ליד הבית מס׳ 18 ורק קירות המטים לנפול נשארו לעד על החיים שנכרתו.

* *
*

נודע לי שמספר יהודים — וביניהם סרוצקאים (נקבו בשמו של יצחק קניר, הנמצא בישראל) — חזרו לביאלה פודלאסק והסביבה, למרות שהוזהרו על כך, מאחר ובאיזור ההוא רצחו כנופיות ה־א. ק. כמה ניצולים שבאו לבקר בעיירותיהם.

(לביאלה־פודלאסק הובא הרוב המכריע של יהודי סרוצק בעת הגירוש הסופי בסוף שנת 1939. כמה עשרות משפחות שוכנו בעיירות הסמוכות, לוקוב ולומזי).

החלטתי, למרות הסכנה, לבקר במקומות הללו, ובאחד הבקרים יצאתי לשם ברכב שכור בליווי שני חיילים יהודים מזויינים ששרתו בצבא הפולני.

הגענו לביאלה. טיילנו ברחובות כמה שעות, חפשנו יהודים, אולם העלינו חרס. פנינו לראש העיר, שהביע „צערו העמוק" על שרק כמה יהודים חזרו, אולם גם הם, „מסיבות בלתי מובנות לו", עזבו ואינם.

לפני עזבנו את העיר, ביקרנו ב„שוק החזירים" (דער חזיר מארק), מקום הרכוז והענויים של היהודים בעת ה„העברה" האחרונה ב־26 בספטמבר 1942. במקום הזה עונה באכזריות הסרוצקאי זישה גולדברג הי"ד. לאחר שעיניו נוקרו, הוכה בשוטים ובמגלבים. זישה ז"ל לא בקש רחמים, התנהג בגבורה ובשעת העינויים הטיח לנגד מעניו מלים בוטות: „הנכם גבורים ביחס ליהודים חסרי מגן, אבל אתם תשלמו

ביוקר. אתם תנחלו מפלה במלחמה הזאת ואת דמנו ינקום העם היהודי בעולם״. מלים אלה הגבירו חמת הרוצחים וענוהו עד צאת נשמתו הקדושה ביסורים גדולים.

* *
*

אבלים יצאנו מביאלה והגענו ללוקוב. גם פה לא מצאנו אף יהודי אחד. הפולנים התיחסו אלינו בחשדנות ומהשלטונות המקומיים קבלנו תשובות מתחמקות.

ללומאז הגענו בצהרי־היום. אין שם יותר יהודים. ראש המועצה הביאני אל מקום ההריגה של כל יהודי לומאז — וביניהם כמה משפחות מסרוצק, כגון: ר׳ יעקב־יהושע מיודובניק ומשפחתו ועוד — אשר נרצחו בליל ד׳ אלול תש״ב, 17 באוגוסט 1942, ליד החורשה בקרבת העיר ונקברו בקבר אחים אחד.

התיחדנו עם זכרם ונפרדנו מהם בקדיש יתום וב„אל מלא רחמים״.

מפי מודיע פולני נודע לי, כי כמה ילדים יהודים מסרוצק וממקומות אחרים נמצאים אצל משפחות נוצריות ובמנזרים בסביבות העיר דז׳לדובה, בקרבת מלבה.

עליתי על הרכבת בוורשה ובתחנת נשלסק ירדתי. במקום הזה עונו, הושפלו, דוכאו עד עפר מגורשי סרוצק בסוף 1939, הוכנסו באכזריות לשתי רכבות, ואחרי טלטלה של כמה ימים, הובאו לביאלה־פודלאסק, לומאז ולוקוב. עובד־מסילה ותיק הראה לי את מקומות הענויים ושטח הבוץ בו הוכרחו יקירנו „לטבול״ עצמם לפני שייזכו להכנס לקרונות.

שבע דכאון ויסורים המשכתי דרכי וברכבת הבאה הגעתי למלבה, שם נפגשתי עם השרידים היהודים שגרו במלון ברחוב ז׳רומסקה 2.

מקהילה גדולה שמנתה כמה רבבות יהודים, נמצאו עכשיו במקום רק כמה עשרות. השרידים מסרו לידי חומר רב על חורבן הקהילה בצרוף תמונות. את כל החומר הנ״ל מסרתי לידי צבי אליאב (פרלה) ז״ל, מזכיר ארגון יוצאי מלבה, בשובי ארצה.

על אודות משפחת אחי יחיאל מאיר — אשתו אסתר ובתו הקטנה חנה׳לה זכרונן לברכה — נודע לי, כי נשלחו מגיטו מלבה לאושוויץ ב־2 בינואר 1943 ושם נספו עם יתר המעונים.

יהודי מלבה ציידו אותי בידיעות נוספות אודות מקומות המצאותם של ילדים יהודיים בסביבותיהם ואחד מהם ליווני בסיורי במנזרים ואצל משפחות נוצריות. טולטלנו כמה ימים בסביבה הזאת והצלחנו לשחרר מספר ילדים ולהעבירם למקומות המתאימים. ילדים מסרוצק לא היו ביניהם.

הבקור בסרוצק

בסוף חודש יוני 1946 יצאתי לבקר את סרוצק. מטעמי זהירות החלטתי לא להשתמש ברכבת ונסעתי ברכב שכור מוורשה עד לזגז׳ה, 7 ק״מ מסרוצק. תחנת הרכבת, המבצרים והקסרקטינים המרובים שבסביבה הרוסים. פגשתי שם כמה פולנים מכירים מהכפר ויאלישוב אשר הזהירוני מפני אנשי ה־א. ק. וגם התפלאו על רצוני לבקר במקום שנחרב כולו.

בכדי להגיע לסרוצק, היה הכרח לחצות את הנהר נרב, ומאחר והגשר מעליו נהרס, העבירני לעבר השני בעל סירה תמורת תשלום הגון. בעבר השני של הנהר חכתה ליד הכביש עגלת נוסעים מיוחדת. את העגלון הכרתי מיד. היה זה מכירי הפולני צ׳סלב סוקולובסקי, שותפו לשעבר בעסקי עגלונות של ר׳ יצחק איצקוביץ, שהספיק לעלות ארצה לפני מלחמת העולם השניה.

לפני שזזנו ספר לי העגלון על תקופת הגרמנים, מזכיר שמות של ידידיו ומכיריו היהודים, אולם מסתיר הרבה דברים. גם הוא הזהירני מפני פגיעות הכנופיות הנגד־ ממשלתיות והזמין אותי להתארח אצלו, אם אחליט ללון במקום.

העגלה זזה. הנוף מוכר. עשרות פעמים עברתי ברגל את המרחק הזה — 7 ק״מ — מזגז׳ה לסרוצק.

הנה אנחנו עוברים ליד היער זגז׳ינק בו נמצא הארמון המפואר והמפורסם של הנסיך רדז׳יוויל. בסביבות היער הזה ערכנו, מטעם השוה״צ, את טיולינו ולמרגלותיו השתכשכנו במים הזכים של הנהר. היער כולו ירוק ויפה. בתוכו עונו יהודים מסרוצק ומהסביבה ע״י חיות אדם. הידעו העצים לספר על מה שהתרחש בצלם? העלים מרשרשים, הצפרים מצייצות — ובאזני אני שומע בכי ואנחות. מתקרבים: מימין הנהר נרב והגבעות אשר בינותם עברו רוב הפעולות של תנועות הנוער בימות הקיץ. קצת הלאה הכפר בונקובצה, מקום המעבר מהגדה הימנית לשמאלית של הנהר נרב. ממנו הובילו דרכים לכפרי הגרמנים, לרדזימין ולכרי המרעה של אכרי הסביבה. רוחב הנהר במקום הזה כמה מאות מטרים. שנים רבות חכר את המעבורת ר׳ יהושע „המעביר״, אשר הצטיין בכוחו הפיזי הרב וביושרו ועורר כבוד גם אצל המוני העם הפולניים.

הגענו לגבול העיירה וירדתי מהעגלה. מצד ימין בית הקברות הנוצרי עם הגדר המטופחת שלא ניכרו בה סימני מלחמה, וממולו, בצד השמאלי של הכביש, טחנת הקמח של בריל איצקוביץ׳ ומוטל מלניק ז״ל. אני מתקרב לטחנה שניזוקה במקצת ושומע את טרטור המכונות. בחצר נמצאות כמה עגלות אכרים. לשאלותי עונה לי הטוחן, כי הוא קבל בחכירה את הטחנה מהשלטונות, יען כי הבעלים הקודמים

גורשו מהעיר ע״י הגרמנים וגורלם לא נודע עד היום הזה. הוא התחיל להצטדק בפני שידיו נקיות ו„הבטיחני״ שבאם הבעלים הקודמים ישובו, יעזוב מיד את הטחנה בלי שום טענות ומענות.

אני נמצא בהתחלת רחוב וורשה או השלושה במאי.

כל הבתים, החל מבית גרניביץ׳ עד בית טוביה פרידמן מצד ימין, ומצד שמאל — הבתים בחזית של פינקלשטיין, שמואלקה רוזנברג, משה רוזנברג והבתים בתוך החצר — נמחקו ואין זכר להם. כל השטח ריק וחרוש.

באותה הסביבה נשאר בית אחד שלם והוא של ר׳ ישעיהו הופמן ז״ל. אני מתקרב אליו בדחילו ונוכחתי שבו נמצאים משרדי העיריה והדואר.

פגשתי שם את סטפנציק, מנהל הדואר ומהמנהיגים האנטישמיים לשעבר. המֶמשיך בתפקידו הקודם. הוא קם לקראתי, הכירני מיד והתחיל לספר לי על ידידותו הגדולה לאבי ז״ל ולמשפחת רוזנברג הענפה, אשר לצערו איש מהם לא חזר. גם פה שמעתי „הצהרה״ ברוח דמוקרטית ופרוגרסיבית על מעלליו לטובת היהודים בתקופת הכבוש.

שקט מסביב. לא רואים איש. הוא הציגני בפני ראש העיר לטאללו, נפח מזגז׳ה, קומוניסט ותיק, אשר בקשני לא להסתכן וללון אצלו. הוא לא הכיר את יהודי סרוצק, אולם, לדעתו, נמצאים מספר ילדים יהודיים בסביבה אצל משפחות נוצריות והבטיח לי עזרתו במקרה ואתקל בקשיים לחלצם מן המיצר.

שתינו תה, ואחר־כך לווני כמה שעות בסיורי בעיירה.

כל הסמטה החל מד״ר בוק, דרך המגורים של משפחת אבא־ליב פניבסקי ז״ל, הבתים של טיק החובש (פלדשר), קולע הסלים, ר׳ גדליהו הסנדלר ויוסף יאגודה — שרופים. המשך הרחוב משני הצדדים עד ביתו של ר׳ יעקב רוזנברג — חורבות.

ליד חנותו לשעבר של ר׳ יעקב דוד מילשטיין פנת רח׳ וורשה — הדרך לנשלסק, עומד גלעד מקושט בפרחים חיים לזכר משחררי העיר הרוסים והפולנים.

אני ממשיך בצד השמאלי של הרחוב, עובר את בית הענך פסקוביץ, יוסף אראל, גדליהו טיקולסקי, יצחק קיפרבוים, חנות הנעלים של שמואל פרנקל ז״ל, בית התה של חינקה והנני ליד הבית מס׳ 22, בית רבקה׳לה מלבנצ׳יק, בו גרתי עם משפחתי כמה שנים לפני עלייתי ארצה. החצר עזובה. הבית הקדמי והבית בחצר חרבים למחצה. בדירת משפחתי — מחסן. דירות שכני ר׳ ישעיהו מלניק, ביילה דינה ושמעון כץ, חיהצ׳ה בת ר׳ יצחק שוורץ, שוממות ושדודות.

במקום המספרה של מאיר אובוגי מחזיקה פולניה מאחד מכפרי הסביבה מסעדה קטנה לעוברי־אורח. אני עומד בחצרי ההרוסה בה חייתי כמה משנות נעורי הטובות

והיפות ומעלה בזכרוני את כל החיים שנכחדו ואינם. מלווני, הפולני העממי הפשוט, מצטלב. אני נשען מספר דקות על פתח ביתי, ממלל חרישית: „אבא, אמא היקרים, שכני היקרים — איכם?"

אני עוזב את חצר ביתי הקודם, עובר על פני בית ר' יצחק מאיר טיק הי"ד ונכנס לחצר דמקובסקי, בית מס' 18, שם גרתי בשנות ילדותי.

החצר הארוכה חרבה למחצה. החצר כאילו נתכווצה. לפני נצבים כחיים — שכני משנות הילדות, ואלה הם: ר' שמואל אליהו סטרדינר הזגג, בנו ר' אברהם הנגר ומשפחותיהם — אנשים ישרים, בעלי אמונה, בעלי צדקה ופועלי צדק; ר' משה בן פרץ ברנשטיין, מכונאי ומשכיל, הרוצה להבין פשר כל גלגל ואופן, חייכן וטוב־לב; ר' הרשל הפחח, השתקן והענו; המלמד ר' יצחק מאיר ברנשטיין, בעל חלומות וחזונות. נצמדתי תמיד לחלון חדרו והקשבתי לאגדות אותן סיפר לתלמידיו; ר' ברל פוקורסקי הספר, איש תמים דרך ובעל לב; החנוני ר' יודל פיאניק, בעל התהילים והמעמדות; החנוני ר' ישעיהו מיארה, התוסס והנמרץ, ובעל היד הפתוחה לכל נצרך; ר' י. גורמן, בעל חנות ברזל, הצנוע והשקט, זכרונם לברכה.

עצמתי את עיני. כולכם, שכני היקרים, הופעתם כחיים לפני. חבקתיכם ולטפתיכם.

* *
*

אני עוזב את החצר ופוסע לעבר בית ר' יעקב רוזנברג, בקרן הרחובות 3 במאי — קושצ'יושקו. נעמדתי ליד פתח המקלט החרב, בו נספו מהפצצות הגרמנים בימים הראשונים של המלחמה, 70 יהודים.

את רובם הכרתי אישית. כאבי היה כה גדול. השמים התקדרו במקצת, גשם דק ירד, כאילו הטבע בעצמו הוריד דמעות על הנספים.

בהכנסי לרחוב קושצ'יוקו, פגשתי את מכירי הפולני וויאז'בינסקי, קומוניסט ותיק, שקבלני בשמחה והודיעני שיעמוד לרשותי כל זמן שהותי במקום וילווני בסיורי. כאן נפרד ממני ראש העיר. אחרי מספר צעדים באותו הרחוב, באתי אל הנפש היחידה היהודית שנשארה פה מכל הקהילה, והיא: לאה בת ר' יוסף גז'ביניז'ש, החייט מנשלסק. מקום מגוריה בדירת ר' משה ברוך מלניק בבית בילה אוסטרובסקי.

דמעות גיל פרצו מעיניה ובלי הפסק צהלה: „ובכל זאת לא נשכחתי, ובכל זאת נזכרו". מסרתי לה ד"ש מילדיה אותם פגשתי בבית הילדים היהודי בהלנובק

ליד לודז'. היא היתה מאושרת והתחילה לספר את פרשת תלאותיה בתקופת החורבן ואיך בעלה נרצח בידי הגרמנים בגלל עזרתו הגדולה והענפה לנרדפים היהודים.

ספורה קלח בלי הפסק כמה שעות ויכול לשמש כחומר רקע לרומן מאלף ומרתק.

רד הערב. בחוץ חושך ואפלה. אין איש בסביבה. נפש יהודית יחידה מתגוררת ברחוב בית עלמין.

לפני חצות הובאתי ע"י וויאז'בינסקי לבית ראש העיר בבנין „העיריה" ושקעתי, עייף ושבע יסורים, בשנה עמוקה.

למחרת היום המשכתי את סיורי.

רחוב קושצ'יוקו: כל הבתים בצד הימני של הרחוב, החל מחנותו של פסח לוינר עד לבית בו התגורר ר' מנחם־מנדל פרנקל השוחט מפופובה, חצאי חורבות ואיש אינו מתגורר בתוכם. בצד השמאלי נמצאים כמה בתים שלמים.

אני מטייל ברחוב הזה שהנהו כולו חורבות, אי־פה, אי־שם, מתחמק איזה עובר אורח המטיל בי הצצה בוהה. מעל כמה חנויות הרוסות נשארו שלטים, ואני קורא:

מכירת שמן — יעקב גודס;
ספר — זיסיה ולנר;
חנות מכולת — משה מרגולים;
אטליז — מ. זילברשטיין.

ואין יותר.

אני נכנס לבית קוז'ניצקי ונעמד ליד המקום בו נמצא החדר של המלמד ר' חיים יונה סאמפף הי"ד, אצלו למדתי כמה שנים. אני מבחין בכסא שבור, בספסל ארוך מוכר: — אולי ישבתי אני עליו עת ששהיתי בעולם החזיונות של רבי בעל החלומות ואשר יחד אתו טיילתי, כבן בית, באתרים, כגון: נהרדעא, סורא, פומפדיתא, מתא מחסיא, וכו'. והייתי מיודד כעם ידיד קרוב עם שמואל ירחינאי, עם אביי ורבא, עם רב־הונא ורב אשי — מי יודע? על יד המקום הזה היה חדרו של ר' יעקב יהושע מרלה ז"ל, מלמד דרדקי, אשר הילדים נדבקו אליו, העריצוהו ואהבוהו. אני מחפש סימן כלשהו ואיננו.

אני עוזב את מחוז ילדותי, עובר את הרחוב ועומד לפני מפולת, שהיתה לפני החורבן ביתו של ר' מנחם־מנדל באבעק הסנדלר ז"ל, איש־עם מופלא, שופע טוב לב ורחמים, פועל צדק ודובר אמת — אדם.

* *
*

סימטת הרב הזקן ז״ל חרבה. המקווה נעקר ממקומו ואין זכר לו. צריפי משפחת הסנדלרים הישרים בוכנק על הגבעה מול סוקולובסקי שרופים למחצה ותרנגולות דוגרות בהם.

השוק המרובע. כל הבתים ניזוקו כאילו ראשם נערף, ורק הבאר במרכזו והאבנים נשארו שלמות. עומד אני במקום בו נקהלו שרידי הקהילה ב־5 בדצמבר 1939, הוכו, עונו, וגורשו לנשלסק. האבנים האלה דממו אז ודוממות עכשיו — הידעו פעם לספר את כל האמת?

נכנסתי לבתי העמלים החרבים בהם התגוררו פעם: הסבל שמחה קרביאצקי, סוחר הבהמות וולנר, ר׳ הלל הקצב — אנשי עמך, אשר בכל ימות השבוע היו טרודים בחיפוש אחרי פרנסה וערב שבת עם חשכה הפכו לאנשים אחרים. אנשים רחמנים, גומלי חסד וצדקה לכל כושל ומר־לבב.

את כולם כלה הרשע — הינקום דמם?

בעברי ליד טחנת הגריסים השותקת של ר׳ מנחם נובוגרודסקי ז״ל, בקרן רחוב השוק, דמיתי לשמוע רעש אבני הריחיים ולראות איך בעל הטחנה עומד רכון, ממלא ביד אחת את השקים, בשניה מחזיק ספר תהילים, ופיו ממלל פסוקים.

נעצרתי ליד בית סאינוק, עליתי במדרגות ובאתי למקום בו התגוררה סבתי הבלתי נשכחת יאַרע קריסטל ז״ל.

סבתי היתה אשת חיל. היא התאלמנה בגיל צעיר בהיותה אם לשמונה ילדים. קיימה ופרנסה ביתה, חינכה והשיאה ילדיה ומצאה גם פנאי לצרכי צבור, כגון: דאגה ליולדות עניות, מתן בסתר וכו׳. היא היתה מגני ומחסי, עת הסתתרתי אצלה מזעם אבא ז״ל, ברצותו להענישני בעד מעשי שהרגיזוהו. דמותה חקוקה בלבי. הוזלתי דמעות לוהטות והתרחקתי חרישית ממקור האהבה.

יצאתי החוצה ומימיני בנין הרוס שרק חדר אחד ממנו נשאר לפליטה. מחזה משונה. אני מתקרב, עוצם העינים ונזכר: כאן גר החייט שהלביש את כל חתני העיר — ר׳ אהרון־ליב גרינבוים ז״ל, עסקן ועוסק בצרכי צבור באמונה, דובר בעלי המלאכה ונציגם בוועד הקהילה הרבה שנים.

השוק המרובע הזה ששקק תמיד חיים מרוב עם, מירידים, מקרקסים, מבעלי חיים ומהרבה ילדים — שמם ונדמה כי רק רוחות מתהלכות בו.

* *
*

ירדתי אל סביבות הנהר נרב. מהמשפחות הבודדות היהודיות אשר התגוררו פה לא נשאר זכר.

מקובל ואהוב על כל התושבים שם היה בעל החנות ר׳ לייבל לוינר, מותיקי חסידי הרבי מגור, בר־אורין, רב פעלים ובעל צדקה. חנותו נשדדה ונשרפה ע״י פורעים פולנים מיד אחרי כבוש העיר בידי הנאצים. משפחות הדייגים ר׳ יחיאל ווירניק, ר׳ עקיבא קנרק ור׳ יהושע, זכרונם לברכה נעזרו בהתחלה על ידי חבריהן למקצוע, אולם במרוצת הזמן חלקו את גורלם של יתר יהודי העיר.

אני מתקרב אל שפת הנהר נרב: מימיו זכים, גלי זהב מרצדים ונושקים זה בזה, השמש מאירה ממרום, סירות דייגים שטות אט אט. מה יפה המקום! דבר לא נשתנה פה.

אני מעיף עין על האי הקטן באמצע הנהר, בו בלינו שעות רבות ויפות ועל ידו התרחצנו וצחקנו.

על האי הזה צמחה צמחיה עבותה, שבתוכה לקטנו גרגרים, התחבאנו מ„הרבי״ והקשבנו לזמרת הצפרים.

רוב יהודי העיירה טבלו את גופם במקום הזה כל יום ששי וקדשו את עצמם לקראת יום השבת.

דייג ישיש אומר לי: „עצבות ירדה עלינו, עונש מהשמים״. לשאלתי: היכן היהודים? השיבני: „ירדו מצולות״.

הנהר הזה שכח כבר מזמן את הצחוק וגם את לשון האידיש.

עזבתי מחוז ילדות זה. אני עולה, חוצה את השוק ובא לסימטה המובילה לבית הכנסת הגדול. אני צועד בצעדים קצובים, נעמד ברחבה, והנה: בית הכנסת הגדול, בנין הקהילה, בית התפילה של חסידי גור וגם הבנין בו התגוררו העגלונים אנשי העמל, משפחת צוקר הענפה — נמחקו מעל פני האדמה ואינם.

מימיני מתגרה בי הטבע: גן הפירות של גורצקי פורח, מטופח והגדר מתוקנת כבשנים קדמוניות.

ראשי עלי סחרחר, משהו מזמזם במוחי, אני שומע הכאות פטישים עלי סדן ונמצא עומד מול נפחיתו של ר׳ אבא־ליב פרידמן, הנפח ז״ל, איש האמת והיושר, בעל תפילה, בעל קורא וגבאי בית המדרש.

הנפחיה הרוסה, הבית ריק ולזכרו לחשתי „אשרי תמימי דרך...״

* *
*

בדחילו ורחימו התכוננתי לבקר בבית העלמין של הקהילה.

בבוקר בהיר אחד אני צועד בדרך המובילה לפולטוסק ובקילומטר ה־5, לפני הכפר ויז'ביצה, אני מסובב ימינה, צועד כמה מאות מטרים ומגיע עד למנסרה הגדולה שמשמאלה, מרחק של כ־100 מטר, שם היה בית העלמין שלנו. אני מסתכל שמאלה, איני רואה מצבות ושואל את מלווי (לווני בדרך זו מכירי ויאז'בינסקי ושוטר מזוין) לפשר הדבר. הם שותקים. מתקרב אלינו פולני גמוך קומה ומיד הכרתיו: זהו שומר בית הקברות, קנדז'רסקי. זה הסיר כובעו, לחץ ידי ואמר: „הם הגרמנים, הרסו בשיטתיות את כל שטח בית העלמין (הישן והחדש), סלקו את המצבות, הפכו את האדמה, חרשוה, פזרו זרעים והנה השדה לפניך — כר מרעה דשן לפרותינו". התאבנתי לכמה דקות.

מולי נוצץ הנהר נרב בכל הדרו ואילו כאן, לעיני היקום, כוסה הפשע בירק מעל לעצמות יקירינו ואהובינו מדורי דורות, ופרות מלחכות — ואין פרץ ואין צווחה.

דמעות חונקות גרוני — מה השפלנו!

התיחדתי עם זכרם, עליתי על גבעה נישאה במרכז השדה ואמרתי בקול רם „קדיש" ואחרי זה סלסלתי לכבודם את תפילת „אל מלא רחמים".

מלווי הצטלבו וענו „אמן".

נפרדתי מהטמונים בשדה, אולי האחרון הפוקד קהלת אבותיו.

דומם חזרתי העירה ומפקח המשטרה אמר לי דברי נחומין.

* *
*

אני מעיף עין שנית על השוק, על הרחובות, על הסימטאות — העיירה כאילו התכווצה. במבט אחד אתה רואה מקצה אחד את קצה השני. עם הכחדת החיים — גם השטח נתגמד.

אני נפרד מהקהילה — קץ דמים של הרומן בן אלף השנים עם פולין (פה־לין).

לחצתי את ידי הנפש היהודית היחידה שנשארה במקום ובדרך הכביש המוביל לנשלסק, דרכה צעדו המגורשים את צעדיהם האחרונים עם חורבן הקהילה, עזבתי את סרוצק.

אחרי הבקור בסרוצק בקרתי פעם נוספת בכל נקודות המפגש של הסרוצקאים, כגון: וורשה, לודז', סוסנוביצה, קרקוב, קטוביצה, שטטין וורוצלב.

עדכנתי את רשימת הניצולים בפולין ובמחנות בגרמניה ובאוסטריה. כמו־כן קבעתי את הקשרים העתידים עמי באירופה ובארץ.

* *
*

הרגשתי חובה קדושה, לפני עזבי את פולין, לבקר במחנות ההשמדה אושוויץ ובירקנאו.

מקטוביצה יצאתי, בלוויית ידידי גז'גורז' איבשיץ, ברכב שכור מיוחד לאושוויץ. באתי אל השער המפורסם אשר מעליו כתובת־השקר: „העבודה משחררת".

הנני בתוך הגיהנום. אני מטייל בין הצריפים הריקים והשוממים, בין עשרות גדרות של חוטי תיל...

פה נכחדו מדעת ובמחשבה קרה ומדוייקת מיליונים של חיי אדם ורובם בני עמי. ראיתי ערמות של נעלים, כפות ומזלגות. עמדתי מול הקרמטוריומים ההרוסים בבירקנאו והתמזגתי עם הנשרפים, הנסקלים והנתלים.
דומם עזבתי את התופת.

* *
*

האדמה בוערת מתחת לרגלי: שלטונות הבטחון הפולניים התחילו להצר צעדי ולבלוש אחרי.

„יציאת פולין" בעיצומה, ומרכז הכובד עובר אל המחנות בגרמניה, אוסטריה ואיטליה. נפרדתי בחפזון מכל החברים ועזבתי את פולין לצ'כוסלובקיה דרך זבז'דוביצה.

בתחנת הרכבת במורבסקה־אוסטרבה נאסרתי ע"י הז'נדרמריה הצבאית הצ'כית והוכנסתי לחדר מעצר מסודר ונקי בו ישבתי, מבלי לדעת פשר הדבר, שבעה ימים. למחאותי המרובות בע"פ ובכתב — איש לא שם לב. עלי לציין שהיחס אלי היה הוגן: קבלתי אוכל משובח, עתונים וגם סיגריות חינם אין כסף.

ביום השמיני הופיע קצין גבוה, איש מאוד סימפטי שהתיחסתי אליו באמון ואחרי דברי נמוסין מקובלים שאלני באיזו שפה אני רוצה לדבר עמו: פולנית או אנגלית. הקצין הודיעני שסיבת מעצרי היא בקשת השלטונות הפולניים להחזירני לפולין באשמת העלמת ילדים שהתחנכו במוסדות ואצל משפחות פרטיות. הוא הודיעני שהבקשה הועברה על ידיו להכרעה לשלטונות המרכזיים בפראג, ומצדו — המליץ לשחררני.

תארתי בפניו את חורבן יהודי פולין ובעית ילדיהם הנמצאים במנזרים הקתוליים ואצל משפחות פרטיות. הקצין הזה התיפח כתינוק, נשקני ועזב את החדר. מתוח ועייף נתפרקדתי על המטה הנוחה ומיד נרדמתי.

בקומי משנתי למחרת בבוקר, ראיתי על השולחן זר פרחים יפים וחיים, ועל יד הדלת מונח כל מטעני שנלקח ממני בעת שנעצרתי.

בצהרים הופיע הקצין, הודיעני שהנני משוחרר, מסר לידי כרטיס נסיעה חינם עד פראג, ליוני עד הרכבת ושם נפרדנו בלבביות.

* *
*

מפראג טסתי להנובר (גרמניה) ושם נפגשתי עם בת עירנו שרה בת ר' בריש סוליארז'. שמחתה היתה רבה. עזבתיה לפני 12 שנים ילדה קטנה וכעת יושבת בפני אשה עמוסת סבל, בעלת נסיונות מרים ומלאת חכמת חיים. החלפנו אינפורמציה, עודדתיה ויעצתי לה בדרכי חייה להבא.

מהנובר באתי למספר ימים לפאריז (צרפת). שם נפגשתי עם הסרוצקאים: דודי יחיאל קריסטל (עלה ארצה ונפטר לפני שנתיים), משה יוסל קרביצקי (בן ר' שמחה הסבל), שמחה אסתרוביץ, משה לוינר ויהודה בירנבוים. זה האחרון ספר לי כי היה באושוויץ וניצל בנס, ושבן עירנו משה מרגוליס מת שם מות־גבורים בהשתתפו במרד אנשי הזונדר־קומנדו נגד מעניהם.

* *
*

מפאריז יצאתי לבקור מיוחד במחנות העקורים בגרמניה ובאוסטריה, ובכל מקום חפשתי את העקבות של שרידי קהילתי.

* *
*

מהארץ מגיעות ידיעות על המאבק המר עם ממשלת המנדט, על ימי עוצר וחיפושי נשק בישובים היהודיים, על כליאת מעפילים במחנות באי קפריסין ועוד ועוד...

* *
*

חזרתי ארצה.

אצל אחי מצאתי שלל של מכתבים למעני מאת ניצולים שנמצאו אז במחנות בגרמניה, אוסטריה וקפריסין ושעד כה לא ידעתי על קיומם.

העדה גדלה.

בינואר 1947 פרסמתי בעתון „לקרוב ולרחוק" מס' ס"ג (י"ז בטבת תש"ז — 1947), שיצא לאור ע"י המדור לחיפוש קרובים שע"י הסוכנות היהודית בארץ ישראל, רשימת „שרידי קהילת סרוצק", שכללה אז רק 160 שמות, וגם סקירה קצרה על חורבן הקהילה.

* *
*

הרוב המכריע של הניצולים העפילו ארצה והשתלבו בחייה. עשרות מהם הגרו לארצות אמריקה הצפונית והדרומית ולצרפת.

קמה מדינת ישראל המקבצת פזוריה.

ולמרות החורבן — נמשכים החיים לקראת עתיד טוב וצודק יותר.

איך זוך מיינע בריידער און שוועסטער

אין די זומער־חדשים פון יאָר 1945, נאָך דער מפלה פון היטלעריסטישן דייטשלאַנד, האָב איך סטאַציאָנירט אינאיינעם מיט דער יידישער בריגאַדע אין צפון־איטאַליע, אין שטעטל טאַרוויזיאָ, אויף דער איטאַליעניש־עסטרייכיש־יוגאָסלאַווישער גרענעץ.

יעדע מעגלעכקייט און יעדער מאָמענט זענען אויסגענוצט געוואָרן אויף זוכענישן נאָך איבערגעבליבענע יידן, אין אַלע טיילן פון אייראָפּע, וועלכע זענען געווען אונטער דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע.

די בריגאַדע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צויבער־וואָרט און אין אַ האָפענונג פאַר דער שארית הפליטה — און מאָסן געראָטעוועטע האָבן אָנגעהויבן שטראָמען צו איר פון אַלע זייטן.

די בריגאַדע האָט אויפגעשטעלט אין טאַרוויזיאָ אַ גרויסן און גוט אייגנגעאָרדנטן „בית־עולים", וועלכער האָט געדינט אַלס ערשטער אָפּרו־פּלאַץ פאַר אַלע אָנגעקומענע און אַלס בריק פאַר די געראָטעוועטע פון אייראָפּעישן טויטן־טאָל קיין ארץ־ישראל.

אין דעם „בית־עולים" האָבן פּאָסירט רירנדע פּאַלן: מענער האָבן געפונען זייערע פרויען, עלטערן — זייערע קינדער. די בריגאַדע־סאָלדאָטן, באָשעפטיקנדיק זיך מיט די אָנגעקומענע, האָבן דערקענט זייערע חברים פון דער היים און פון די שול־בענק — האַרציקע אומאַרמונגען און הייסע טרערן זענען פון זיך אַליין געפלאָסן...

נאָך אַ פּאָר־טאָגיקן אָפּרו, זענען די „אָפּגערוטע" איבערגעפירט געוואָרן אין פאַרשידענע פונקטן אין צפון, צענטער און דרום־איטאַליע, וווּ זיי זענען צוגעגרייט געוואָרן צו דער עליה קיין א"י.

אין אַ געוויסן טאָג, עטלעכע שעה פאַרן אָפּפאָר פון אַ טראַנספאָרט „אָפּגערוטע" קיין דרום־איטאַליע, האָב איך אויסגערופן עטלעכע מאָל דורכן הילכער: „אַלע סטראָצקער און פון דער סביבה ווערן געבעטן מיט מיר זיך גלייך צו פאַרשטענדיקן".

אין מיין ריכטונג שפרייזט מיט זיכערע טריט אַ יונג מיידל — און איך האָב זי גלייך דערקענט: גאָלדע בעלינסאָן.

די פרייד און איבעראַשונג איז גרויס. איך שמועס איצט מיט די ערשטע אַפּגעראַטעוועטע פון מיין שטעטל! גאַלדע דערציילט מיר אין קורצן וועגן דעם חורבן פון אונדזער קהילה, וועגן קרוב־ם, חברים און סתם פריינט און וועגן איר לעבן עטלעכע יאָרן אַלס קריסטין אין אַ דאָרף ביי אַן איידעלער פּוילישער משפּחה. מיר האָבן אויסגעטוישט אינפאָרמאַציעס און אַדרעסן.

גאַלדע איז גלייך אַוועק קיין דרום־איטאַליע אין איר וועג קיין א״י, און איך האָב פאַרגעזעצט מיינע וואַנדערונגען אין די שליאַכן פון דער שארית־הפּליטה. כ׳האָב באַשלאָסן צונויפזאַמלען די איבערגעבליבענע פון מיין שטעטעלע — און אַרויסגעפאָרן קיין פּוילן.

* *
*

ווינטער 1946. קיין פּוילן בין איך געפאָרן דורך בעלגיע, דייטשלאַנד און טשעכאָסלאָוואַקיי. מיין ערשטע סטאַציע אין פּוילן איז געווען די קרייז־שטאָט קאַטאָוויץ, ווו איך בין אין אַ פינצטערער און פראָסטיקער נאַכט אָנגעקומען מיטן שנעל־צוג פון פּראָג.

כ׳האָב זיך גלייך איינקוואַרטירט אין דעם גרויסן האָטעל „מאַנאַפּאָל״, נאָענט ביי דער באַן־סטאַציע, וואָס איז געווען רעזערווירט נאָר פאַר אָפיצירן.

מיין דערשיינען אין האטעל אין אַזאַ שפּעטער שעה האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע פאַראינטערעסירונג ביי די פּוילישע און רוסישע אָפיצירן, וועלכע האָבן פאַרבראַכט ביים באַר.

דער האָטעל־דירעקטאָר האָט מיט מיר גערעדט ענגליש, און ווען ער האָט מיך געפירט ווייזן מיין צימער, האָב איך געפילט ווי נאָך איינער באַגלייט מיך מיט אַ ספּעציעלן בליק...

צומאָרגנס באַלד אין דער פרי איז דער האָטעל־דירעקטאָר דערשינען אין מיין צימער און האָט מיך געבעטן, מיט אַן איידעלער און ווייכער שפּראַך, נישט צו פאַרלאָזן דעם האָטעל, ווייל איך בין איינגעלאַדנט געוואָרן צו דעם קאַטאָוויצער קרייז־פּאָליציי־אינספּעקטאָר און אין אַ האַלבער שעה אַרום וועט מיך באַגלייטן אַ ספּעציעלער שליח־פּאָליציסט צו זיין הויפּט־קוואַרטיר.

די אַיינלאַדונג האָט מיר שטאַרק נישט געשמעקט און כ׳האָב זיך פאַרטראַכט וועגן מיין ווייטערער האַלטונג.

מיין באַגלייטער איז פּינקטלעך דערשינען, מיט אַ שיינעם פּריוואַט־אויטאָ, און איך בין זייער איידל און העפלעך געבעטן געוואָרן מיטפאָרן מיט אים.

דער קריין־פאַליציי־אינספּעקטאָר האָט מיך זייער שיין אויפגענומען — געראַדעט האָט ער מיר צו מיר ענגליש — און מיך מכבד געווען מיט אַ גוטן שנאַפּס. נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך דערוואַרעמט, האָט ער מיך געבעטן אים זאָגן וואָס־ערע אויפגאָבן איך האָב אויסצופילן אין פּוילן.

און דאָ האָט מיין ענטפער אים גורם געווען אַן אומדערוואַרטע איבערראַשונג: כ׳האָב געענטפערט שטיל און רויק אין פּויליש, אַז איך בין אַ ייִד, געבוירן אין פּוילן, וועלכער האָט געשווויירן, נאָך דעם גרויסן חורבן, צו געפינען זיינע עלטערן, קרובים און פריינט. צום סוף האָב איך אים געבעטן ער זאָל מיר דערטיילן זיין מאַקסימאַלסטע הילף.

דער אינספּעקטאָר איז איבערראַשט געוואָרן, און ווען ער האָט אַנגעהויבן רעדן פּויליש, האָב איך לויט דער אויסשפּראַך דערקענט, אַז ער איז אַ רוס אין אַ פּוילישן מונדיר.

אונדזער געשפּרעך, אין וועלכן איך בין געפרעגט געוואָרן הונדערטער פראַגן פון אַ וועלט־פאַרנעם, האָט געדויערט אַ פּאָר שעה און האָט זיך פאַרענדיקט נאָכדעם ווי איך האָב אַנגערופן עטלעכע נעמען פון באַקאַנטע מענטשן, מיטגלידער אין דעם צענטראַלן קאָמיטעט פון די פּוילישע יידן, וועלכע קאָנען באַשטעטיקן מיין אידענטישקייט און באַגלויבטקייט.

נאָך דעם לאָנגן געשפּרעך בין איך אייגנגעלאָדנט געוואָרן אויף אַ מיטאָג אין אַפיצירן־קלוב.

דער אינספּעקטאָר האָט מיך „געבעטן", פּאָר מיין צוריקפּאָרן אין האָטעל, נישט צו פאַרלאָזן די שטאָט קאַטאָוויץ ביז דעם צווייטן מיט אים צוזאַמענטרעף אין דריי טעג שפּעטער.

מיר האָבן זיך האַרציק געזעגנט.

* * *

איך האָב, פּאַרשטענדלעך, לאַיאַל אויסגעפילט די „בקשה" און נישט פאַרלאָזט די שטאָט.

אין די טעג האָב איך זיך דערלויבט אַ ביסל שפּאַצירן אין די גאַסן פון דער שטאָט און באַווכן עטלעכע מאָל דעם יידישן קאָמיטעט, מאַריאַצקא גאַס 21.

דאַרט האָב איך זיך געטראָפן מיט די אָפּגעראָטעוועטע יידן און זיך צוגעהערט צו זייערע פּאָדערונגען. כ׳האָב אָנגעהויבן איינזאָפּן אין זיך די לופט פון יידיש־פּוילישן טויטן־טאָל. שעהגלאָנג האָב איך געבלעטערט די רשימות פון די איבער־געבליבענע — אפשר וועל איך אָנטרעפן אַ נאָמען פון אַ באַקאַנטן.

פון די געשפּרעכן מיט די איבערגעבליבענע בין איך געוואָר געוואָרן, אַז עס געפינען זיך יידן אין הכשרה־קיבוצים אין דער נאָענטער סביבה, ווי: ביטאָם, סאָסנאָוויץ, בענדין א.א.וו.

מען שפּיאָנירט מיר נאָך, מיינע טריט ווערן געהיטן — און איך קער זיך צוריק אין האָטעל ווי נאָר די זון פאַרגייט.

נאָך דריי טעג, האָב איך צום צווייטן מאָל זיך געטראָפן מיטן קאָטאָוויצער קרייז־פאָליציי־אינספּעקטאָר. דאָס מאָל איז ער נישט געווען אַליין — נעבן אים איז געזעסן אַ הויכער שטאָב־אָפּיציר, מיט אַ סעמיטישן אויסזען, וועלכער האָט גערעדט אַן ערשטקלאַסיקן פּויליש.

אין אָנהייב, האָבן ביידע מיך געפרעגט וועגן דעם לעבן פון די יידן אין די פּליטים־מחנות אין דייטשלאַנד און אין עסטרייך, און ביים סוף האָט זיך אָנט־וויקלט צווישן אונדז אַ געשפּרעך וועגן גלאָבאָלע פּאָליטישע פּראָבלעמען און די געמיינזאָמע באַציונגען צווישן די גרויסמאַכטן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אויך דאָס מאָל האָב איך מיט זיי געגעסן מיטאָג אין אָפּיצירן־קלוב, און וועג מיר זענען צוריק אַריין אין ביוראָ, האָט דער הויכער שטאָב־אָפּיציר געזאָגט:

„איך און מיין חבר, דער קרייז־אינספּעקטאָר, בעטן אָנטשולדיקונג פאַרן אָפּהאַלטן אייך אין שטאָט. מיר האָבן זיך איבערצייגט, אַז אייער אינפאָרמאַציע איז אַ ריכטיקע און דעריבער אויך באַשלאָסן אייך צו העלפן אין דער שוועריקער אויפגאָבע".

איך האָב באָמערקט אין זיינע אויגן אַ טרער ווען ער האָט די אויבנדערמאָנטע ווערטער פאַרענדיקט.

פאַרן געזעגענען זיך, האָט ער מיר איבערגעגעבן אַ געדרוקטן רעקאָמענדאַ־ציע־בריוו אין פּויליש און רוסיש, אין וועלכן אַלע מיליטערישע און פּאָליצייאישע אָמטן ווערן געבעטן מיר דערטיילן יעדע געבעטענע דורך מיר הילף.

דער דאָקומענט האָט מיר דערמעגלעכט, זיך צו באַווענגן פריי, אָן — און מיט אַ מונדיר, אין אַ סך טיילן פון פּוילן.

כ׳האָב ביידע שטאַרק געדריקט די הענט — און גלייך אַרויסגעפאָרן אין דער אומגעגנט.

ביטאָם. אין די קיבוצי הכשרה פון „השומר הצעיר" און „העובד" אויף גרונ־

וואַלדסקאַ גאַס 6, האָב איך זיך געטראָפן מיט אַלע חברים און פאַרבראַכט מיט זיי ביז שפּעט אין דער נאַכט. איך הער זיך איין צו די דערציילונגען איבער לאַגערן, וועלדער, יסורים, וואַנדערונגען, פּאַרטיזאַנען־קאַמפן. דערנאָך ענטפער איך אויף זייערע פראַגן וועגן דער מלחמה פון ישוב אין א״י און דער „הגנה״, וועגן אונדזער כוח און זייער צוקונפט.

אין קינדער־הויז פון „דרור״, ווילטשיקאַ גאַס 43, האָב איך זיך דאָס ערשטע מאָל דערוווסט וועגן סעראַצקער, וועלכע געפינען זיך אין דער געגנט פון קראַקע.

איך פאַרברענג מיט די קינדער, לערן זיי העברעישע לידער, שפּילעריייען און דערצייל לעגענדעס וועגן לעבן אין א״י.

די אויגעלעך זייערע גלאַנצן. איך בין צו זיי צוגעשמידט געוואָרן, און זיי — צו מיר. מיט וואָס אַ ליבשאַפט גלעטן זיי מיין מונדיר!

אונדזער גורל האָט זיך צונויפגעשמאָלצן — מיר זינגען שטיל ביינאַנד, און וועג עס באַפאַלט זיי דער זיסער שלאָף, שטעל איך זיך אַוועק אין אַ ווינקל, און מיינע ליפּן שעפּטשען: „אלה הצאן, מה חטאו״ — וואָס האָבן די שעפּסעלעך געזינדיקט?

* *
*

כ׳בין אַוועק קיין קראַקע און מיין ערשטער וועג פירט מיך צו דעם יידישן קאָמיטעט, דלוגאַ גאַס 33. דער הויף בריוזט מיט פּליטים פון דער סביבה. איך בין גלייך אַרומגערינגלט געוואָרן און קענען מיר זענען הונדערטער הענט אויס־געשטרעקט: „שלום עליכם, בריגאַדע״. איך האָב די מאַרטירער־הענט צוגעדריקט צו מיין האַרץ און זייערע אויגן האָבן דערציילט זייערע סודות. אַ טומל, אַ רעש: אַלע פרעגן בייזאָמען וועגן קרובים, אין דער בריגאַדע און אין א״י, מען דערמאָנט נעמען, אַדרעסן, דאָטעס, ערטער, געשעענישן — און איך בין זיך טובל אין דעם ים פון יסורים.

דער רעש האָט אויפגעהערט, אַלע האָבן זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ראָד אויפן ברוק — און איך האָב צו זיי גערעדט וועגן טרייסט און האָפענונג.

די זון איז פאַרגאַנגען. עטלעכע פרעגן די נאַגנדיקע ביזן תהום פראָגע: פאַרוואָס האָט די הילף פאַרשפּעטיקט? פאַרוואָס זענען מיר אַזוי אייגזאָם געווען? די ליכט זענען אַנגעצונדן געוואָרן. אַלע שטייען אויף. איך פיר פריוואַטע

געשפּרעכן, פֿאַרשרייב אַדרעסן און פֿאַסירונגען אין מיין נאַטיץ־בוך, דערקלער און ראַט אין ענינים וועגן דער צוקונפֿט.

* * *

דעם אָוונט בין איך געוואָרן, אַז די סעראָצקער פֿרויען גיטעלע און שרה איצקאָוויטש, לעבן אין יעלעניע גורא, נידער־שלעזיע.

כ׳בין גלייך אָווען קיין ביטאָם, און פון דאָרט געשיקט אַ ספּעציעלן באַגלייבטן שליח קיין יעלעניע־גורא, כדי פּעסטצושטעלן אויב די צוויי שוועסטער געפינען זיך דאָרט, און ווען יאָ — באַשטימען מיט זיי אַ טערמין פון אַ צוזאַמענטרעף מיט מיר.

די ידיעה האָט זיך באַשטעטיקט פֿאַר אַ ריכטיקע און אין דעם באַשטימטן טערמין בין איך אַרויסגעפֿאָרן מיט דער אייזנבאַן פון קראָקע אין דער ריכטונג קיין יעלעניע־גורא.

* * *

איך זיץ ביים פענצטער אַנגעשטרענגט, טראַכט וועגן דער נאַענטסטער פֿגישה מיט די צוויי שוועסטער, און פֿלוצלונג — די באַן האָט זיך פֿאַרהאַלטן אין מיטן וועג ביי אַ גרין וועלדל.

כ׳האָב נישט פֿאַרשטאַנען וואָס דאָ איז פֿאַרגעקומען. כ׳האָב אַרויסגעקוקט אין דרויסן און דערזען, אַז מיר זענען אַרומגערינגלט מיט פּוילישע סאָלדאַטן.

די טיר האָט זיך געעפנט, אין וואַגאָן איז אַריין אַן אָפּיציר, וועלכער האָט אַרויסגערופֿן מיט אַ קלאָרן קול: „יידן און פּעפּעראָוצעס (קאָמוניסטן) אויסשטייגן.".

אַ ציטער איז מיר אַדורך: כ׳האָב פֿאַרשטאַנען, אַז די סאָלדאַטן געהערן צו דער „אַרמיא קראַיאָווא" (א. ק.), אַן אומלעגאַלע רעאַקציאָנער־אַנטיסעמיטישע מיליטעריש אַרגאַניזאַציע, וואָס קעמפט קעגן דעם נייעם קאָמוניסטישן רעזשים אין פּוילן, און וועלכע האָט שוין באַוויזן, נאָך דער באַפֿרייונג, צו דערמאָרדן הונדערטער יידן, וועלכע האָבן מצליח געווען איבערהאַלטן דעם נאַציסטישן גיהנום.

קיינער האָט זיך נישט געירט פון זיין פלאַץ.

נאָר עטלעכע מינוטן, איז נעבן מיר געשטאַנען דער אָפיציר, סאַלוטריט און מיך געבעטן זייער איידל, אין פויליש, אַז איך זאָל מיט אים אַרויסגיין און זיך לעגיטימירן.

חנוך ורדי ליד הבונקר בגיטו וורשה בו נפלו אביו הלוחם ר׳ דוד ורשבסקי, ואמו פרידל הי״ד
חנוך ורדי (וואַרשאַווסקי) ביים בונקער אין וואַרשעווער געטא, וו׳ ס׳זענען אומגעקומען זיין פאטער, דער געטא־קעמפער ר׳ דוד וואַרשאַווסקי און מוטער פריידל הייד

כ׳האָב אויסגעגלאָצט אויף אים מיינע אויגן, און נאָכדעם וועז ער האָט זיך „איבערצייגט", אַז איך פאַרשטיי נישט קיין פויליש, האָט ער איבערגעחזרט זיין „העפלעכע ביטע" אין פראַנצויזיש און ביים סוף אין אַ גוטן ענגליש.

כ׳האָב אים געענטפערט אין ענגליש, אַז איך בין אַ פאַרשטייער פון אונרר״אַ און אַז אין יעלעניע־גוראַ וואַרטן אויף מיר פאַרשטייער פון דער פוילישער מאַכט

און פון דער בריטישער אַמבאַסאַדע, כדי איך זאָל זיי אָפּיציעל איבערגעבן אַ גרויסן טראַנספאָרט פון קאָנדענסירטע מילך פאַר די פּוילישע קינדער.

דער אָפּיציר איז אַרויסגעגאַנגען צו זיינע חברים און זיי איבערגעגעבן מיין ענטפער, וועלכער האָט צווישן זיי אַרויסגערופן אַ גרויסע דיסקוסיע.

דער אָפּיציר איז נאָך אַ מאָל אַריין אין וואַגאָן און מיך קאָטעגאָריש „געבעטן", אַז איך זאָל מיט אים אַרויסגיין, „ווייל זיי ווילן הערן די אויפקלערונג נאָר פון אייער מויל אַליין".

נישט האָבנדיק קיין אַנדער אויסוועג, בין איך מיט אים אַרויס פון וואַגאָן. די סאָלדאָטן האָבן מיך גלייך אַרומגערינגלט, מען האָט מיך אָפּגעמאָסטן פון אַלע זייטן און איך האָב איבערגעחזרט מיין אויבנדערמאָנטע תשובה צום אָפּיציר, וועלכער האָט איצט אויסגעפילט די ראָל פון אַן איבערזעצער.

די באַנדע־מענטשן האָבן אָנגעהויבן שרייען: „ער זעט אויס ווי אַ ייד. מען דאַרף ענדיקן מיט אים" א. א. וו.

איך האָב אָנגעשטרענגט מיינע אַלע פיזישע און גייסטיקע כוחות, כדי אויס־צוזען שטיל און רויק — און פון דער ווייטנס סוד׳עט מען זיך איבער מיר. ווער ווייס ? אפשר זענען דאָס מיינע לעצטע מינוטן פון לעבן ?

פאַר מיינע אויגן גייען דורך אַלע שטאַפלען פון מיין לעבן: — איז דאָס שוין דער לעצטער שטאַפּל ?

איך פאַריאָג שנעל מיינע בייזע מחשבות — כ׳הויב אויף דעם קאָפּ און קוק מיט אָפענע אויגן אַרום זיך — און רויכער פאַוואָליע מיין ענגלישע פייקע.

„זיי" האָבן פאַרענדיקט זייער באַראַטונג און דער אָפּיציר פאָדערט פון מיר אים וווייזן מיינע דאָקומענטן.

אַלע מיינע אויפקלערונגען, אַז די אויבנדערמאָנטע פאָדערונג איז אין קעגנ־זאַץ צו די אָנגענומענע אינטערנאַציאָנאַלע מאָניערן אין באַצוג צו הויך־ראַנגיקע מיליטער־לייט, וועלכע געפינען זיך אין אַ פרעמדער מדינה, און אַז אין ענגלאַנד באַציט מען זיך מיטן גרעסטן רעספעקט צו פוילישע סאָלדאָטן און אין אויסנאָמ־פאַלן קען זיך אַזאַ מיליטער־מאַן לעגיטימירן נאָר אין אַ מיליטערישער, אָדער ציווילער פאָליציי־סטאַציע, אָבער אין קיין פאַל נישט אין מיטן אַ וועג — האָבן נישט געהאָלפן.

נאָך אַ רויקן משא־ומתן האָב איך געגעבן דעם אָפּיציר די אונרר״א־לעגי־טימאַציע.

ער האָט גלייך פאַרזאַמלט די גאַנצע באַנדע און זיי דערקלערט, אַז מען טאָר מיך נישט פאַרהאַלטן, ווייל דאָס איז פאַרבונדן מיט אינטערנאַציאָנאַלע אינסטי־

טוציעס, מיט וועלכע זיי זענען אויך פֿאַראינטערעסירט צו זיין אין גוטע באַציונגען.

כ׳האָב געמיינט, אַז דער ענין איז דערמיט פֿאַרענדיקט, אָבער פֿלוצלונג איז אויפגעשפֿרונגען איין באַנדיט, וועלכער האָט גערעדט א גוטן ענגליש, און געפֿאַ־ דערט, אַז ער, צוזאַמען מיטן אָפּיציר, זאָלן קאַנטראָלירן אויך מיין מיליטעריש־ בריטישן דאָקומענט.

הערנדיק דאָס, בין איך אויפגעשוידערט געוואָרן: אין דעם דאָקומענט איז פֿאַרצייכנט, אַז איך בין פון יידישן גלויבן.

און אָט: ביידע שטייען נעבן מיר. דער אָפּיציר האָט מיך ווייטער געבעטן אים וויזן אויף א ווייל אויך דעם בריטיש־מיליטערישן דאָקומענט. כ׳האָב מיט אים דיסקוטירט, אָבער נאָכדעם וועט כ׳האָב זיך איבערצייגט, אַז איך וועל גאָר־ נישט קענען ענדערן, האָב איך אויסגעשטרעקט צו אים דעם געפֿאַדערטן דאָקו־ מענט און די ביידע האָבן עס קאַנטראָלירט.

דער אָפּיציר האָט שוין געוואָלט מיר צוריקגעבן ביידע דאָקומענטן, פֿלוצלינג צעשרייט זיך דער צווייטער: „ער איז א יד", „ער איז א ליגנער", „מ׳דאַרף מיט איך גלייך ענדיקן" — און דערביי קוקט ער מיט חוצפּה גלייך אין מיינע אויגן אַריין, בכדי צו זען וווי אַזוי זיינע געשרייען ווירקן אויף מיר.

איך האָב פֿאַרגעזעצט צו רויכערן מיין ענגלישע פּייפּע, אָבער וואָס עס האָט זיך געטאָן ביי מיר אינעווייניק, — דאָס האָב איך נאָר אַליין געפֿילט, און פֿיל עס נאָך ביזן היינטיקן טאָג.

און ווייטער בין איך אַרומגערינגלט געוואָרן פון די באַנדיטן. אויף דעם אָפּיצירס צוגאָב־פֿראָגן האָב איך אים דערקלערט, אַז כ׳בין א ייד, געבוירן אין א״י, א בריטישער בירגער, וועלכער דינט שוין לאַנגע יאָרן אין דער אַרמיי — און אַז לעצטנס בין איך צייטווייליק אויסגעבאַרגט געוואָרן אין אונרר״א, כדי אויסצופֿירן א הומאַניטאַרע אויפגאָבע לטובת די פֿוילישע הונגעריקע קינדער.

נאָך די אויפקלערונגען האָבן זיך אָנגעהויבן פֿרישע באַראַטונגען פון דער באַנדע. אייניקע צילן זייער געווער אין מיין ריכטונג. עטלעכע רופן מיך אָן מיט אויסגעלאַסענע צונעמען א. א. וו.

איך נעם אַרויס מיין זייגער: די וואָקאַנאַליע דויערט שוין מער ווי א שעה, וועלכע איז ביי מיר ווי אָן אייביקייט. די פֿאַליאָקן, וועלכע זענען געבליבן אין די וואָגאָנען, קוקן אַרויס פון די פענצטער און לאַכן.

איך בין אָנגעלענט אויף א בוימעלע, פיל אָן מיט שמעקנדיקן טאַבאַק מיין פּייפּע און פֿאַרשפֿרייט אַרום זיך א ריח ניחוח. עטלעכע טריט פון מיר ווער איך, געמשפּט צום לעבן אָדער טויט...

איינער פון דער באַנדע שלאָגט פאָר אַן עפּנטלעכע אָפּשטימונג און שטרעקט אויס קעגן מיר זיין צונג. אָלע לאַכן און ליאַרעמען: „אויף דער תּליה".

דער אָפּיציר שרייט און באַשווערט זיי נישט אויספילן דעם טויט־אורטייל, ווייל אויך ער האָט נישט קיין רחמנות אויף קיין ייִד, אָבער אין דעם פאַל וועט דאָס זיין אַן אָקט קעגן די ענגלענדער און אינטערנאַציאָנאָלע אינסטיטוציעס. אָלע זענען שטיל געוואָרן און מיט אַ וויידערווילן האָבן זיי אָנגענומען דעם אָפּיצירס מיינונג.

נאָך עטלעכע מינוט איז צו מיר צוגעגאַנגען דער אָפּיציר, אומגעקערט די ביידע דאָקומענטן, געבעטן אָנטשולדיקונג, דערקלערנדיק, אַז אין מלחמה־צייטן טרעפן זיך אַ סך אומאָנגענעמלעכקייטן.

ער האָט מיך געבעטן פאָרגעסן דעם „פיינלעכן" פאַל און אויך נישט מעלדן וועגן דעם דער מאָכט אין יעלעניע־גוראָ. ער האָט גערדיקט מיין האָנט, סאַלוטירט און מיך באַגלייט ביז אין וואָגאָן אַריין.

די פּוילישע פּאָסאָזשירן האָבן אויף מיר געקוקט מיט חנופהדיקע אויגן און איך האָב זיך אַוועקגעזעצט אויף מיין פּריוואַטן אָרט.

די נאָכט איז צוגעפאַלן, כ׳האָב אַרויסגעקוקט אין דרויסן — און דער צוג האָט געירט.

ביי דער סטאַציע יעלעניע־גוראָ האָבן אויף מיר געוואַרט אומגעדולדיק די שוועסטער שרה און גיטעלע איצקאָוויטש. מיר האָבן קעגנזייטיק זיך גלייך דערקענט.

אַ טיפע איבערלעבונג, טרערן און שטילקייט.

מ׳האָט מיך אַריינגעזעצט אין אַ פּריוואָטן אויטאָ און איך בין אָנגעקומען אין זייער הויז.

* * *

מיט צוועלף יאָר צוריק האָב איך זיי איבערגעלאָזט קליינע מיידעלעך און איצט זיצן פאָר מיר דערוואַקסענע מענטשן, פול מיט לעבנס־פּיין און חכמה. צוויי פולע טעג בין איך געווען אין זייער הויז. זיי האָבן מיר שטיל און רויק דערציילט זייער לעבנס־געשיכטע פון אָנהייב מלחמה ביזן לעצטן טאָג. זיי האָבן געלעבט, נישט האָבנדיק קיין אָנדערן אויסוועג, אָלס קריסטינס אין פאָרשידענע ערטער פון פוילן, און זענען אונטערגעשטיצט געוואָרן דורך צוויי איידעלע פּאָליאַקן.

שעהן זענען מיר געזעסן און דערמאָנט מענטשן פון אונדזער שטעטל און זייער יסורים־וועג ביז זייער סוף.

שרהלע און גיטעלע האָבן געריידט — יעדעס וואָרט — אַ פלאָם, יעדעס וואָרט — אַ באַשולדיקונגס־אָקט.

מיר האָבן געריידט וועגן זייערע צוקונפטיקע לעבנס־פלענער, און איך האָב פון זיין געפאָדערט נישט פאַרגעסן זייער פאָלק.

שרה און גיטעלע זענען מיד פון ליידן, וואַנדערונגען און שרעק. איך האָב אויך געריידט וועגן אָלע פּראָבלעמען מיט די פּאָליאָקן, ביי וועלכע זיי זענען געווען און זיי האָבן מיך פאַרזיכערט, אַז יעדן באַשלוס, וואָס שרה און גיטעלע וועלן אָננעמען, וועלן זיי מסכים זיין און אויספירן.

מיר האָבן באַשטימט אַ טערמין פון אַ צווייטן צוזאַמענטרעף און כ׳האָב פאַרלאָזט יעלעניע־גורא.

איך בין שנעל צוריקגעפאָרן קיין קראָקע, ווייל אין די לעצטע פאָר טעג איז אַהין אָנגעקומען פון רוסלאַנד, אין די ראָמען פון דער רעפּאַטריאַציע, דער ערשטער טראַנספּאָרט פון פּוילישע יידן, און צווישן זיי — אַ גרופּע פון דער וואַרשעווער געגנט.

דער הויף פון יידישן קאָמיטעט איז פול מיט צוריקגעקומענע. כ׳האָב געריידט מיט אַ סך פון זיי, זיך צוגעהערט צו זייערע דערציילונגען. כ׳האָב קאָנטראָלירט די רשימות פון די רעפּאַטריאַנטן, אָבער, ליידער, קיין איין באַקאַנטן נישט געפונען.

עטלעכע טעג האָב איך באַזוכט די צייטווייליקע וווינונגען פון די צוריק־געקומענע און אַ וויישקאָווער ייד האָט מיר איבערגעגעבן, אַז, לויט זיינע ידיעות, געפינען זיך עטלעכע סעראָצקער אין טשענסטאָכאָוו און אין בענדינער געגנט. דער זעלבער האָט מיר געגעבן די געהעריקע און באַגלייבטע אַדרעסן.

כ׳בין גלייך אַוועק מיט אַ געדונגענעם טראַנספּאָרט קיין טשענסטאָכאָוו און אָנגעקומען אויף דעם געהעריקן אַדרעס — דער הכשרה־קיבוץ פון „דרור״, וועלכער האָט זיך געפונען אין דער געגנט פון דעם יידישן געטאָ, וואָס איז אין גאָנצן חרוב געוואָרן בעתן לעצטן אויפשטאַנד קעגן די דייטשע מערדער.

דער קיבוץ־מזכיר, נאָכדעם ווי ער האָט געהערט מיין פאַרלאָנג, האָט מיך איבערגעגעבן אין די הענט פון אַ חבר, וועלכער איז געווען מיין וועגווייזער בעת דער גאָנצער צייט פון דאָרטיקן באַזוך.

כ׳האָב באַזוכט אָלע גערעטעוועטע יידן אין זייערע וווינונגס־פלעצער (פון אַ גרויסער קהילה, וועלכע האָט געציילט צענדליקער טויזנטער יידן, האָבן זיך

געפונען אויפן פּלאַץ נאָר עטלעכע הונדערט נפשות), זיך נאָכגעפרעגט אויף באַ־קאַנטע, אויפגענומען אַדרעסן — און ווידער קיינעם נישט געפונען.

אויך דאָ, ווי געווייניקער, בין איך אויפגעטרעטן אויף אַן עפּנטלעכער פּאָר־זאַמלונג פון אַלע אַפּגעראַטעוועטע יידן, אין גרויסן זאַל פון קיבוץ, געריידט וועגן יידישן כוח, „הגנה", די ייִד. בריגאַדע, ווי אויך אַנגעוויזן ליניעס פּאָר זייער לעבן אין דער צוקונפט. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ לאַנגער קעגנזייטיקער מיי־נונגס־אויסטויש און מיר האָבן זיך געזעגנט וועו ס׳איז אויפגעגאַנגען דער מאָרגנשטערן.

כ׳האָ באַשלאָסן דורכזוכן דעם גאַנצן געביט פון זאַגלעמביע דאָמבראָווסקע (די געגנט פון בענדין).

כ׳בין געפאָרן קיין סאָסנאָוויץ און מיין ערשטער וויזיט איז געווען אין יידישן קאָמיטעט, מאָדזשעיעווסקאַ גאָס נומ׳ 5. דאָרט האָב איך קאָנטראָלירט די צוגאַב־ליסטעס פון די גראָטעוועטע, געבעטן אינפאָרמאַציעס בייַ דעם קאָמיטעט־סעקרעטאָר און דערנאָך אַרויס אין הויף, זיך באַקענען און דורכשמועסן זיך מיט די אַפּגראָטעוועטע. אין מיטן געשפּרעך האָט ווער אַרויפגעלייגט אַ האָנט אויף מיין פּלייצע, און אויסדרייענדיק מיין קאָפּ, זע איך: נעבן מיר שטייט ר׳ יעקב קאָלוסקי, מיין שכן, דער איידעם פון ר׳ יהודה פּינעק הי״ד... מיר האָבן זיך צעקושט און אומגעאָרעמט. איך געדענק נישט ווי לאַנג מיר זענען געשטאַנען אין דער פּאָזע.

ער האָט מיך געמומען אין זיין צימער און גלייך זענען דערשינען זיין זון און מיין חבר פּנחס, זיין טאָכטער לאה מיט איר חתן ר׳ יעקב־לייב מאַנעלאַ. די שמחה איז געווען גרויס.

כ׳האָב מיט זיי פּאַרבראַכט עטלעכע טעג. יעדער איינער האָט דערציילט וועגן זיין לעבנס־וועג פון ערשטן מלחמה־טאָג — דורך דעם קהילה־חורבן, וואַנדע־רונגען אין סאָוויעט־רוסלאַנד, די רעפּאַטריאַציע — ביזן לעצטן מאָמענט. יעקב לערנט תורה מיט די איבערגעבליבענע קינדער און פּנחס דינט נאָך אין דער פּוילישער אַרמיי.

איך האָב זיך באַמיט מונטערן און וועקן בייַ זיי די האָפענונג פּאַר אַ בע־סערן מאָרגן.

מיר האָבן פּלאַנירט פּאַרשידענע פּלענער און באַשטימט אַ טערמין פון אַ צווייטן צוזאַמענטרעף. בעתן געזעגענען זיך, האָט מיר יעקב איבערגעגעבן, אַז אין איינעם פון די אַרטיקע קבוצים געפינען זיך עטלעכע סטראָצקער און צום סוף האָבן מיר זיך אַלע פּאָטאָגראָפּירט.

נאָך עטלעכע שעה אינטענסיווע זוכענישן האָב איך אין קיבוץ פון די לינקע פּוע״צ, טאַרגאָווע גאַס, געפונען די כּאַלגנדע סעראָצקער: חיהלע זאַכאַרעק (וואָלינסקי), איר טאַכטער לאה מיטן חתן משה זילבערשטיין.

אויך דאָ איז די שמחה געמישט מיט ביטערע זכרונות און אַ טיפער איבער־ראָשונג.

חיהלע, די טאַכטער פון ר׳ יצחק וואָלינסקי הי״ד, האָט דערציילט אין אַן אייב־געהאַלטענעם טאָן וועגן דעם אומקום פון איר פאַרצווייגטער משפּחה און וועגן דעם טויט פון איר מאַן משה־לייב זאַכאַרעק הי״ד, וועלכער איז אין רוסלאַנד פּשוט אויסגעגאַנגען פון הונגער און קיין הילף איז נישט געווען; וועגן די איבערמענטשלעכע אַנשטרענגונגען צו דערנערן און דערציען איר קליינע טאָכ־טער לאה אין די אכזריותדיקע באַדינגונגען פון די אומאויפהערלעכע וואַנדע־רונגען. וועגן אירע פּערזענלעכע ליידן האָט זי געשוויגן. כ׳האָב זי געטרייסט און דערמונטערט.

פון דאָרט בין איך אַרויסגעפאָרן אויף אַ געוויסער צייט אין דער געגנט און באַזוכט קאָטווילישע קלויסטערס און פּריוואָטע קריסטלעכע פאַמיליעס, מיטן צוועק צו געפינען און אויסלייזן יידישע קינדער און זיי אומקערן אין שויס פון זייער פאָלק.

נאָכן פאַרענדיקן דאָס אויבנדערמאָנטע, בין איך, בכדי צו געפינען שפּורן פון מערערע סעראָצקער שרידים, אַוועק קיין זעבזשעדאָוויצע — אַ גרענעץ־שטעטל צווישן פּוילן און טשעכאָסלאָוואָקיע, וואָס האָט געדינט ווי אַ דורכגאַנג־פונקט פון פּוילן צו די פּליטים־לאָגערן אין דייטשלאַנד און עסטרייך.

אין דעם שטעטל טומלט זיך ווי אין אַ בינשטאָק. איך זאָמל ידיעות, פאַרגלייך אַ קלאַנג צו אַ קלאַנג און האָב זיך איבערצייגט, אַז מערערע סעראָצקער דאַרף איך זוכן אין די נייע — אין דער צייט פון דער רעפּאָטריאָציע געגרינדעטע — זאָמל־פונקטן: לאָדזש, וואַרשע און ווראָצלאָוו.

* * *

דעם ערשטן סדר־פּסח תש״ו האָב איך געפּראָווט אין קראָקע, אין איינעם פון די הכשרה־קיבוצים, נישט ווייט פון היסטאָרישן פּלאַץ וואָוועל, און דעם צווייטן סדר — מיט איבערגעבליבענע יידן פון אייראָפּעישע מקומות אין קאָטאָוויץ.

* * *

מאי 1946.

איך פאָר פון קאַטאָוויץ מיטן שנעל־צוג קיין וואַרשע. אַ לאַנגע אַנגע־שטרענגטע נסיעה. אין די וואַגאָנען הערשט אַן ענגשאַפט און דושנעקייט. דער צוג, טראָץ דעם וואָס ער איז אַ שנעלער, שטעלט זיך ביי יעדער סטאַציע, און מאָסן פאַסאָזשירן מיט פולע אַנגעפאַקטע גרויסע קוישן שפּייז־פּראָדוקטן, — פאָקן זיך אַריין מיט געוואָלדן און אַריגינעלע פּוילישע קללות אין די וואַגאָנען.

מען זעט קלאָר, אַז מיטן אומלעגאַלן האַנדל (שמוגל) פאַרנעמען זיך מאָסן — אַ באַוויזן פון אַ דערשיטערטן עקאָנאָמישן סיסטעם.

אין די וואַגאָנען דערשיינען יונגע פּוילישע קינדער, וועלכע זינגען וועגן דער גרויסקייט פון וואַרשע און די העלדישקייטן פון די פּאָליאַקן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע.

די פאַסאָזשירן רעדן צווישן זיך מיט אַ הויכן קול און ווען זיי באַרירן אַ יידישע טעמע, זעט מען און מ׳שפּירט ווי זייער פאַרשטאַנד ווערט פאַרטעמפּט — מיט האָס און סם ווערט דעמאָלט דער רוים אָנגעפילט...

די נאָכט פאַלט צו. מיר דערנענטערן זיך צו וואַרשע — די געוועזענע גרעסטע יידישע קהילה אין אייראָפּע.

מיין האַרץ קלאַפּט האַסטיק. דורכן פענצטער זעט מען בערגער פון חורבות. בעתן קאָנטראָלירן די באַן־בילעטן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטופּעניש און אַ געשריי. מען לויפט פון איין וואָגאָן אין צווייטן און די קאָנטראָלערן פייפן און אָמפּערן זיך. מיין וואָגאָן איז ווי אויסגעלייגט געוואָרן. צו מיר האָבן זיך דערנענטערט צוויי מיליטער־לייט, געבעטן מיינע דאָקומענטן און ווען איך האָב זיי געוויזן דעם רעקאָמענדאַציע־בריוו פון קאָטאָוויצער קרייז־אינספּעקטאָר — האָבן זיי סאָלוטירט, געבעטן אָנטשולדיקונג און אַוועק.

10 אָוונט. כ׳האָב געטראָטן אויף דער וואַרשעווער ערד נאָך אַן אָפּוועזנהייט פון 12 יאָר. די סטאַציע־געגנט איז אינגאַנצן וויסט. אין דרויסן הערשט אַ שטיל־קייט, אַ פינצטערניש.

כ׳האָב אויסגעגלייכט מיין מונדיר, קאָנטראָלירט דאָס געווער און מאָרשריט מיט אויפּמערקזאָמקייט ביז איך בין אָנגעקומען אויף פּאָזנאָנסקא גאַס 38, ווו עס האָט זיך געפונען דער קיבוץ־הכשרה פון „השומר הצעיר״. כ׳האָב אָנגע־

קלאָפּט אין טיר. אַ שטילקייט. נאָך אַ מינוט האָט זיך די טיר לאַנגזאַם געעפנט. כ׳האָב זיך פאַרגעשטעלט און בין מיט פרייד אויפגענומען געוואָרן.

גלייך זענען דערשינען בחורים און מיידלעך, איבערגעבליבענע פון פאַרטי־זאַנען־גרופּן, טויטן־לאַגערן און רעפאַטריאַנטן פון רוסלאַנד. נאָכן טרינקען טיי, זענען מיר פאַרזונקען אין אַ טיפן געשפּרעך בין שפּעט בײַנאַכט.

פאַרן שלאָפן גיין האָט זיך דערהערט אַ שטאַרקע קלאָפּעריי אין טיר און אויף דער שוועל זענען דערשינען אייניקע פּוילישע סאָלדאַטן, און צווישן זיי — אַ הויכער אָפּיציר.

אין די ערשטע מינוטן בין איך פאַרציטערט געוואָרן און האָב געגלעט מיין געווער, נאָר באַלד האָב איך זיך באַרויקט און איבערראַשט געוואָרן: דער הויכער אָפּיציר איז מיין געווי. מדריך אין השה״צ — פּנחס שטערן (היינט אין ישראל) פון יאָבלאָנגע.

מיר האָבן זיך האַרציק באַגריסט און... געשוויגן. דערנאָך האָט ער מיר געשילדערט זיין יסורים־וועג ביזן לעצטן מאָמענט און מיך געבעטן דערציילן וועגן מיליטעריש־יידישן כוח אין א״י. אַלע חברים זענען אויפגעוועקט געוואָרן, אַראָפּגעטאַנצט פון זייערע פּריטשעס, זיך אויסגעזעצט אויף דער גאַלער פאַד־לאָגע — אַ געשלאָסענע עדה פון חברים.

איך האָב געפּילט און באַמערקט ווי מיינע שילדערונגען וועגן יידישן פּיזישן כוח אין א״י היילן זייערע אָפּענע ווונדן און פאַרשטאַרקן ביי זיי דעם ווילן צו אַ נייַ־פריי לעבן.

* * *

פּנחס האָט מיר איבערגעגעבן, אַז אין די לעצטע טעג איז אַנגעקומען קיין פראַג־וואַרשע פון רוסלאַנד — אין די ראָמען פון דער רעפאַטריאַציע — אַ טראַנספּאָרט פון פּוילישע יידן און צווישן זיי געפינען זיך עטלעכע סעראַצקער, וועלכע זענען אייַנקוואַרטירט געוואָרן דורכן יידישן קאָמיטעט אין פאַרשידענע ערטער אין וואַרשע און סביבה.

די גאַנצע נאָכט האָב איך נישט צוגעמאַכט קיין אויג. צו מאָרגנס, גלייך אין דער פרי, בין איך אַוועק פון קיבוץ אין דער ריכטונג קיין פראַג.

די גאַנצע געגנט איז געווען אויף באַרג פון חורבות.

די בריקן איבער דער ווייסל זענען צעריסן און דער אַריבערגאַנג פירט איבער אַ שמאָל־לאַנגן מיליטעריש־פאָנטאָן.

צען פאַרמיטאָג בין איך אַנגעקומען קיין פּראָגע און גלייך אַווענק אין יידישן קאָמיטעט, טאַרגאָווע גאַס 44.

הונדערטער יידן מיט און אָן מונדירן, אַלטע, יונגע, בלאָסע און איבערגע־שראָקענע — באַלאָגערן דעם קאָמיטעט און אומגעבונג.

כ׳בין גלייך אַריין אין אינפאָרמאַצ־ע־צימער, זיך צוגעקלאָמערט עטלעכע שעה צו די ליסטעס פון איבערגעבליבענע, צוריקגעקומענע, קינדער־היימען — אָבער נעמען פון סעראָצקער — נישט געפונען.

פאַרביטערט און טרויעריק האָב איך זיך אָפּגעריסן פון די ליסטעס און אַראָפּ אין הויף.

די ידיעה, אַז אַ סאַלדאַט פון דער יידישער בריגאַדע געפינט זיך אויפן פּלאַץ, איז שנעל פאַרשפרייט געוואָרן צווישן די יידן, אין הויף בין איך דורך זיי אַרומגערינגלט געוואָרן מיט דער באַגריסונג: „שלום עליכם, בריגאַדע״.

כ׳האָב מיט אַלע בייזאַמען געוועדט. כ׳בין געפרעגט געוואָרן וועגן קרובים אין א״י און אין אַנדערע לענדער, פאַרצייכנט אַדרעסן און זיך צוגעהערט צו זייערע פאַרלאַנגען. דערנאָך האָב איך אַלעמען געמוטערט און געטרייסט. טערען זענען געפלאָסן פון זייערע אויגן און איך בין אַנגעפילט געוואָרן מיטן וויי פון מיין פאַלק.

* * *

און אָט איז צווישן די פאַרזאַמלטע אַדורך אַ באַוועגונג: אַ פרוי גייט אַרויס פון ראַד, דערנענטערט זיך צו מיר און מיט אַ ווייענדיקן קול אויסגעשריגן: „הענעך!״. כ׳האָב זיך איינגעקוקט און זי נישט דערקענט.

כ׳האָב פאַר מיר דערזען אַ מאַטירער־פנים מיט אָן אומענדלעכן צער... די פרוי שטרענגט זיך אָן און מיט אַ יאָמער־קול זאָגט זי שטיל: „איך בין איטקע מיאַדאָוניק, די חברטע פון דיין שוועסטער לאה״, און אַוועקגעפאַלן אין חלשות.

גלייך האָט זי באַקומען מעדיצינישע הילף און איבערגעפירט געוואָרן אין נאָענטסטן צימער פון דער „ערשער הילף״. נאָכן דערמונטערן זי, האָט זי מיר דערציילט וועגן איר יסורים־וועג ביזן היינטיקן טאָג.

מיין שכנטע איטקע מיאַדאַווניק, די בלום פון שטעטל, — ווי געפּייניקט ביסטו געוואָרן פון די דייטשישע און פּוילישע בעסטיעס!

איטקע האָט מיר איבערגעגעבן, אַז גראָד היינט, מיט עטלעכע שעה צוריק, נאָך יאָרן פון איינזאַמקייט און פּערמאַנענטן פּחד, האָט זי אַראָפּגענומען די מאַסקע פון איר פּנים און געזען אויפסניי לעבעדיקע יידן, זיך מיט זיי אויסגע־מישט און גערעדט אין זייער לשון. צווישן די פּליטים־רשימות האָט זי נישט געפונען קיין איין נאָמען פון אַ קרוב אָדער פריינט — און גרויס איז געווען איר איבערראַשונג ווען זי האָט מיך דערזען און נאָך אין דעם מונדיר פון דער יידישער בריגאַדע!

איטקע האָט גערעדט און שטיל געוויינט — דאָס געוויין פון גאַנצן פאַלק האָב איך געהערט.

כ׳האָב זי באַגלייט צו איר פריינט אין פּראַגע און אויפן וועג האָט זי מיר איבערגעגעבן די ידיעה, אַז אונדזער שטאָטישע חוה גרינבערג (שוואַרצבערג), די שוועגערין פון יידל בירנבוים, לעבט און וווינט אויף דער יאַגעלאָנסקע גאַס 27.

מיר האָבן באַשטימט אַ נאָענטן צוזאַמענטרעף ביי דער אויבנדערמאָנטער אין אַ פּאָר טעג אַרום.

* *
*

כ׳בין איינגעלאָדן געוואָרן דורך דער הנהגה הראשית פון „השומר־הצעיר" זיך צו באַטייליקן דעם 8טן מאַי אין מאַרש צום קבר פון מרדכי אַניעלעוויטש הי״ד, קאָמענדאַנט פון יידישן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, אויף מילאַ גאַס 18.

דער טרויער־צוג — אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט אַלע קיבוצים פון וואַרשע און אומגעבונג, פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און דעלעגאַציעס פון די יידישע און פּוילישע פּאָליטישע פּאַרטייען — האָט זיך געצויגן אַ לענג פון עטלעכע קילאָמעטער און זיך פאַרהאַלטן ביים בונקער, אין וועלכן עס זענען געפאַלן דער קאָמענדאַנט מיט זיין גאַנצן שטאַב.

מיט אַ הייליקן ציטער האָב איך איבערגעטראָטן די שוועלן פון דער מיט בלוט־אָנגעזאַפּטער וואַרשעווער געטאָ, ווו עס זענען אומגעקומען הונדערטער טויזנטער יידישע לעבנס און ווו ס׳איז אויך אויפגעהויבן געוואָרן די הויכע פאָן

פון געטאָ־אויפשטאַנד, וואָס האָט אָפּגעראַטעוועט אונדזער נאַציאָנאַל־מענטשלעכן כבוד.

איך האָב זיך צו די רעדעס נישט צוגעהערט, געשטאַנען אָ ביסל אָפּגעזונ־דערט און אַריינגעזאַפּט אין מיין אינעווייניק די דימענזיע פון אַרומיקן חורבן. כ׳האָב פּאַרמאַכט די אויגן און דערזען אין מיין וויזיע דאָס אַמאָליקע ברויזנד־לעבעדיקע יידישע וואַרשע מיט איר גאַנצער פולפּאַרביקייט.

שטימען זענען צו מיר דערגאַנגען, געעפּנט די אויגן, און אָט — וויסט און פּוסט, אָלץ ביזן יסוד צעשטערט: ווינטן בלאָזן רעשטלעך פון אָלטע שמות, פאַרוועלקטע ספרים, קיך־געשיר, קינדער־וויגעלעך...

שטייענדיק אָזוי פאַרטראַכט, הער איך אָ רוף: הענעכל?! איך קוק זיך אום: פאַר מיר שטייט חיהטשע יאָניש־גאָדעס (די פרוי פון יחיאל יאָניש הי״ד).

אומאַרמונג, באַגריסונגען און איינגעהאַלטענע טרערן.

חיהטשע דערציילט מיר וועגן אירע ליידן און וואַנדערונגען. איר מאַן, מיין פריינט יחיאל יאָניש, איז דערמאַרדעט געוואָרן אין טרעבלינקע. אירע און יחיאלס עלטערן זענען אומגעקומען אין די וואַנדערונגען. זי אַליין איז צופעליק גע־בליבן לעבן.

זי האָט מיר איבערגעגעבן, אַז איר ברודער משה מיט זיין גאַנצער משפּחה, ווי אויך איר יינגסטער ברודער, לעבן און זענען אַוועק אין אָ לאַגער קיין דייטשלאַנד אויפן וועג קיין א״י.

מיר האָבן זיך דערווייטערט פון די מאַסן און חיהטשע האָט מיך געפּירט אין די שלענגלדיקע וועגן פון געטאָ, ווו זי האָט געלעבט אָ קורצע צייט ביז זי איז טראַנספּאַרטירט געוואָרן, צוזאַמען מיט איר מאַן, קיין טרעבלינקע.

מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף אָ פּלאַץ, וואָס איז אַמאָל געווען דער באַרימטער אין יידישן וואַרשע דורכגאַנג־הויף פון נאַלעווקי 39 ביז דער קופּיעצקע גאַס.

חיהטשע האָט נאָך לאַנגע וואָקלענישן אָנגעווויזן אויף אָ צעשטערטן בונקער, אין וועלכן עס האָבן זיך, לויט איר זכרון, אויסבאַהאַלטן און געפּאַלן מיינע טייערע עלטערן ר׳ דוד און פריידל וואַרשאַווסקי, מיין שוועסטער לאהלע, איר מאַן אהרון און זייער קליין טעכטערל מלכהלע הי״ד.

כ׳האָב זיך אייגעבויגן, צונויפגעזאַמלט שטיינער פון אַרום און אויפגעשטעלט אָ מצבה. שעהן לאַנג בין איך אָזוי געשטאַנען און זיך מתייחד געווען מיט זייער אָנדענק.

חנוך ורדי (מימין) עם שניים מלוחמי גיטו ורשה ליד הבונקר בו ניספו אביו, הלוחם ר׳ דוד ורשבסקי, ואמו פרידל הי״ד
חנוך ורדי (וואַרשאַווסקי) דער ערשטער רעכטס, מיט נאך צוויי גענט קעמפער ביים בונקער, ווי עס זענען אומגעקומען זיין פאטער ר׳ דוד וואַרשאַווסקי און זיין מוטער פריידל הי״ד

פאַרן אַפשייד פון דעם אַרט, האָב איך דאָס ערשטע מאָל געזאָגט אָ קדיש יתום.

מיט שטאָלץ האָב איך זיך צוגעהערט צו חיהטשעס ווערטער, אַז מיין פאַטער הי״ד איז געווען איינער פון די העלדישע קעמפער בעתן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער גענט אין אַפּריל — מאַי 1943.

* * *

דער טאָג איז אַדורך. כ׳האָב חיהטשען באַגלייט אין איר קיבוץ און דאָרט בין איך דורך אַלע חברים האַרציק באַגריסט געוואָרן.

נאָכן אַוונט־ברויט האָב איך גערעדט וועגן די ראַנגלענישן מיט דער בריטישער מאַכט אין א״י, וועגן די איצטיקע וואַנדערונגען פון די יידן, וועלכע זענען געבליבן אין אייראָפּע און וועגן די עליה־מעגלעכקייטן. דער געמיינזאַמער שמועס האָט זיך פאַרצויגן ביז אין דער פרי.

* * *

אין די לעצטע טעג זענען, אין די ראַמען פון דער רעפּאַטריאַציע, צוריקגע־קומען אַ סך פּוילישע יידן פון סאָוויעט־רוסלאַנד.

פון צייט צו צייט, האָב איך אָפּגעוואָרט ביי דער מזרח־סטאַנציע אין פּראָגע די צוגן, וואָס האָבן געבראַכט יידן פון פּאַרשידענע לענדער.

דאָרט האָב איך דערוווּסט, אַז עטלעכע צוריקגעקומענע סעראַצקער משפּחות דאַרפן זיך געפינען אין דער וואַרשעווער געגנט. אין צענטראַל־פּאַרבאַנד פון די פּוילישע יידן (פּראָגע, שטראַקע 5) האָט מען מיך אינפּאָרמירט, אַז אַ טייל צוריק־געקומענע זענען אייגנווּאַרטירט געוואָרן אין דער געוועזענער „החלוץ"־קאָלאָניע אין גראָכאָוו ביי וואַרשע.

אין אַ פּרימאַרגן האָב איך אויפּגעקשפּאַנירט קיין גראָכאָוו און דאָרט געפונען: מיין פּריינד יידל מענדזעלעוווסקי מיט זיין פּרוי מאַלקאַ (פון דער היים — ראָזענטאָל), זייער ברודער יעקב מענדזעלעוווסקי מיט זיין פּרוי רבקה'לע און אַ קליין טעכטערל.

די פּרייד איז געווען גרויס.

זייערע דערציילונגען צינען זיך אָן אַ סוף: פּאַסירונגען ביזן פּאַרלאָזן פּוילן, וואַנדערונגען אין דעם גרויסן און ברייטן רוסלאַנד, דער קאַמף מיטן הונגער און אויך וועגן די איצטיקע האָפענונגען פּאַר אַ בעסערער צוקונפט.

מיר האָבן געגעסן צוזאַמען דעם לחם העוני אָהן זיך אָנטשפּאַנט.

עטלעכע טעג האָבן מיר שפּאַצירט אין די גאַסן פון פּראָגע און געזוכט סעראַצקער.

רבקהלע מיינדזעלעוווסקי־מאַי האָט מיר איבערגעגעבן, אַז איר ברודער ישעיהו לעבט און געפינט זיך אין אַ פּליטים־מחנה אין דייטשלאַנד.

* * *

כ'האָב דערהאַלטן אַ שנעל־בריוו פון מיין געערטער פּריינדין אין א"י — מלכהלע ראָזנבערג־בערנשטיין, אין וועלכן איך ווער געבעטן אויסצוגעפינען איר קליין שוועסטערל שיינדל־סאָבינע, וואָס דאָרף זיך, לויט איר אינפּאָרמאַציע, געפינען (אָלס קריסטין) אין וואַרשע.

כ׳האָב זיך, צו דעם צוועק, פאַרבונדן מיט אַ פּאָליאַק, אַ באַגלייבטן און ערלעכן מענטש, וועלכער האָט אויך אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע געהאָלפן יידן אָן שום קאָמפּענסאַציע און איז געווען באַקאַנט מיט אַלע איינ־וווינער פון די פּוילישע קוואַרטאַלן אין וואַרשע, וואָס זענען נישט אין גאַנצן צעשטערט געוואָרן — און געבעטן זיין הילף.

נאָך זוכענישן, וואָס האָבן געדויערט עטלעכע טעג, האָב איך באַקומען סאַבי־נעס גענויעם אַדרעס: וואַרשע, טאַמקי גאַס 13, ביי אַן אַלטער קריסטלעכער משפּחה.

כ׳האָב צו סאַבינען איבערגעשקיט, מיט אַ ספּעציעלן שליח, אַ בריוו אין וועלכן איך דערמאָן איר ווער איך בין, און ביים סוף זי געבעטן צו באַשטימען אַ טערמין פון אַ געמיינזאַמען צוזאַמענטרעף, כדי איר איבערצוגעבן אַ פּערזענ־לעכן גרוס פון אירע דריי שוועסטער אין א״י.

אין דעם זעלבן טאָג האָב איך דערהאַלטן איר ענטפער, אין וועלכן זי בעט מיך, גלייך זי צו באַזוכן.

צו מאָרגנס בין איך אַוועק צו איר — מיך האָבן באַגלייט נאָך צוויי בחורים — און אויפגענומען געוואָרן דורך סאַבינען און איר קריסטלעכער ווירטין. סאַבינע־שיינדעלע (די טאָכטער פון משה־פּרץ בערנשטיין, אייגנטימער פון אַ ראַווערן־וואַרשטאַט), אַ קליין מיידעלע מיט 12 יאָר צוריק, איז איצט גרויס מיט יסורים און אָן חלומות.

און דאָס איז, אין קורצן, וועגן אירע איבערלעבונגען:

„ביים אויסברוך פון דער 2־טער וועלט־מלחמה האָב איך זיך צופעליק געפונען ביי מיין שוועסטער אין לעגיאָנאָווע.

בעת דער ליקווידאַציע פון לודווישינער געטאָ סוף פון 1942, איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן קיין וואַרשע, און נאָך לאַנגע מאַטערנישן צו קויפן אַרישע דאָקומענטן. נאָך ווייטערע לאַנגע זוכענישן און וואַנדערונגען האָב איך געפונען אַ צימער ביי מיין איצטיקער ווירטין, אַן איידעלער און גוטער פרוי. איך לעב אין אַ שטענדיקן פּחד און האָב מורא צו פאַרלאָזן מיין איצטיקע קריסטלעכע סביבה און זיך צוריקקערן צו מיינע ברידער״.

דאָס אַלץ האָט זי דערציילט, אין דער פּוילישער שפּראַך, אין דער אַנוועזנ־הייט פון איר ווירטין, וועלכע נאָר זי האָט געוווּסט איר סוד, אַז זי איז אַ יידיש קינד און זי קיינמאָל נישט פאַראַטן.

איר דערציילונג איז געענדיקט. טרערן פאַלן און זי בעט מיין עצה.

איך האָב איר דערציילט וועגן די אָפּגעראַטעוועטע, מיט וועלכע איך האָב זיך געטראָפן, וועגן זייערע פּלענער און איר איבערגעגעבן אַ געניעם גרוס פון אַלע אירע דריי שוועסטער אין א״י.

כ׳האָב זי געטרייסט און געראָטן וואָס צו טאָן. כ׳האָב זי איינגעלאָדן צו דעם צוזאַמענטרעף פון אַלע סעראָצקער אין פּראָגע, וואָס וועט פּאַרקומען אין אַ פּאָר טעג אַרום.

זי האָט, נאָך לאַנגע וואַקלענישן, צוגעזאָגט צו קומען.

* * *

כ׳האָב באַזוכט דעם יידישן קינדער־היים אין אָטוואָצק, אין וועלכן כ׳בין איינגעלאָדן געוואָרן דורך די היים־דירעקטאָרינס, די פּרויען י. בלום און ווינאַווער.

די קינדער־היים געפינט זיך אין צענטער פון אַ וואַלד. די צימערן — ריינע און גערוימע. די קינדער באַקומען דאָ אַ גוטע באַהאַנדלונג און אַ טייל פון זיי האָבן אָנגעהויבן אויך אַ ביסל לאַכן.

אין דער „היים״, אונטער דער אויפזיכט פון צענטראַלן קאָמיטעט פון די פּוילישע יידן, געפינען זיך קינדער־יתומים, וועלכע זענען נאָך אַלס זויגלינגען איבערגעגעבן געוואָרן דורך זייערע עלטערן, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה, צו קריסטלעכע פאָמיליעס און קאָטוילישע קלויסטערס און אַ טייל פון זיי זענען אויך פּשוט פון דער גאַס אַראָפּגענומען געוואָרן.

די מערהייט פון די קינדער וווינען נישט וואָר עס זענען זייערע עלטערן און זייער אומגאָנגס־שפּראַך איז אויסשליסלעך פּויליש.

זייער עלטער איז פון 4 ביז 16 יאָר.

די גרויסע קינדער באַזוכן די אַלגעמיינע, מלוכהשע פּאָלקס־שולן. אין דער „היים״ עקזיסטירן קורסן פאַר יידיש, ליטעראַטור און יידישער געשיכטע. דאָ איז אויך טעטיק אַ קורס פאַר העברעיש.

כ׳האָב פאַרבראַכט מיט די קינדער אַ גאַנצן טאָג און מ׳האָט מיך געבעטן דערציילן לעגענדעס און זיי לערנען לידער.

אַלע האָבן זיך אויסגעזעצט אין אַ ראָד און אָנגעהויבן זינגען. איך האָב דערציילט וועגן מסדה, בר כוכבא, וועגן דער יידישער בריגאַדע און געזונגען פאַר זיי די לידער: „על חלון, על חלון״, „מלאו אסמינו בר״ א. א.

די הויז־דירעקטאָרינס זענען געשטאַנען בייַ די וועגט פון זאַל און האָבן

געשיינט פון גליק. אויך די קינדער האָבן אַלץ פאַרגעסן און זענען גליקלעך געווען.

כ׳האָב קאָנטראָלירט די רשימות פון קינדער אין די יתומים־הייזער און א געדעכעניש פון סעראָצק נישט געפונען.

שפּעט ביינאַכט האָב איך זיך אומגעקערט צו מיין ווּוינונגס־אָרט אין איינעם פון די וואַרשעווער קיבוצים.

* * *

מיט דער האַפענונג צו געפינען אַפּגעראַטעוועטע האָב איך באַזוכט לעגיאָ־נאַווּ, ווּוּ עס האָבן זיך עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה באַזעצט צענדליקער סעראָצקער משפּחות, כדי צו געפינען דאָרט פרנסה.

דאָס אָרט, ווּאָס איז מיר געווען באַקאַנט נאָך פון פאַר דער מלחמה, איז געווען פּוסט און איינצלנע מענטשן האָבן דורכגעשוועבט די גאַסן ווי גייסטער־שאַטנס. אויפן אָרט האָבן זיך געפונען נאָר עטלעכע יידן און איינער פון זיי, באַץ שמואל, האָט מיר איבערגעגעבן, אַז די מערהייט פון די געראָטעוועטע סעראָצקער זענען אין די פּליטים־לאָגערן אין דייטשלאַנד און קיין לעגיאָנאַווּ איז קיינער נישט צוריקגעקומען.

ער האָט מיר איבערגעגעבן די פאַלגנדע ידיעות ווּעגן דעם ביטערן סוף פון עטלעכע סעראָצקער:

יוסף פישמאַן איז טראַנספאָרטירט געוואָרן קיין טרעבלינקע פון דעם וואַר־שעווער געטאָ, און זיין ווּייב חוה פישמאַן־מעלניק איז געשטאָרבן אין געטאָ פון הונגער.

אהרון פאַסקאָוויטש הי״ד איז דערשאָסן געוואָרן אין געטאָ. זיין פרוי חנה פאַסקאָוויטש־פיינבוים און חיים ווּיינקראַנץ זענען אומגעקומען אין טרעבלינקע.

דער קליינער זון פון חיים ווּיינקראַנץ הי״ד האָט זיך אַרומגעדרייט אָרום צוים פון געטאָ, און נישט האָבנדיק קיין אויסוועג, איז ער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דורך אַריינשפּרינגען אין דער ווּייסל, ווּוּ ער איז דערשרונקען געוואָרן.

מאָשקע פאַסקאָוויטש און נעמי ווּיינקראַנץ הי״ד זענען דערשאָסן געוואָרן דורך דעם פאָליאַק, ביי ווּעמען זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן.

ר׳ הענעך פאַסקעוויטש ז״ל איז געקומען צו זיינע קינדער אין לעגיאָנאַווער

געטאָ פון ביאַלאַ־פּאָדלאַסק, ווו ער איז צוזאַמען מיט אַלע סעראַצקער יידן פֿאַרטריבן געוואָרן ביים סוף פון 1939.

הערשל פינקעלשטיין הי״ד איז דערשאָסן געוואָרן אין דעם אָרט, ווו ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן.

חנה ראָזענבערג, די פרוי פון ר׳ יחיאל ראָזענבערג הי״ד, איז דערשאָסן געוואָרן נאָך דער ליקווידאַציע פון געטאָ דורך פֿאַליאַקן, וועלכע האָבן אויסגע־פונען איר באַהעלטעניש.

ר׳ חיים ראָזענבערג הי״ד איז אומגעקומען אין טרעבלינקע, דאָקעגן זיין פרוי און די טאָכטער סאָלאָ זענען דערשאָסן געוואָרן אין זייער באַהעלטעניש נאָך דער ליקווידאַציע פון געטאָ.

א דערדריקטער האָב איך פֿאַרלאָזט לעגיאָנאָוע און צוריקגעפֿאָרן קיין ווארשע. כ׳בין גלייך אַוועק אין צענטראַלן יידישן קאָמיטעט, בכדי צו קאָנטראָ־לירן די נאָר וואָס נייַ־דערשינענע ליסטעס פון די צוריקגעקומענע פון סאָוויעט־רוסלאַנד. איך באַד זיך אין א ים פון פֿאַרגלייך — אַבער אַן רעזולטאַט.

פֿאַרלאָזנדיק דאָס ביורא, איז צו מיר צו א יונגער שיינער בחור, מיך אַרומגעאַרעמט און געזאָגט: „העי, מיין אינסטרוקטאָר, דו דערקענסט מיך נישט? איך בין דיין חניך שמחה וועגגער״. כ׳האָב אים גלייך דערקענט. וועג איך האָב פֿאַרלאָזט סעראַצק איז ער נאָך געווען א קינד און איצט שטייט פֿאַר מיר א מענטש ווי א בוים. ער האָט מיך באַגלייט ביז מיין ווײַן־אָרט, נישט אויס־רעדנדיק אויפן וועג קיין איין וואָרט. זיין אויפפירונג האָט מיך שטאַרק געוווּנ־דערט, און וועג איך האָב אים געפרעגט וועגן דער סיבה פון זיין שווייגן, האָט ער מיר געענטפערט נישט מיט ווערטער, נאָר מיט א ברייטן שמייכל. כ׳האָב אים איינגעלאָדן זיך באַטייליקן אין דעם נאָענטן צוזאַמענטרעף פון די סעראַצ־קער אַפּגעראַטעוועטע. ער האָט צוגעזאָגט צו קומען, אַבער פון דעם מאָמענט זענען זיינע שפּורן פֿאַרלוירן געגאַנגען.

אין דעם זעלבן אָוונט האָב איך זיך באַטייליקט אין א ספּעציעלער זיצונג פון דער קאָאַרדינאַציע־קאָמיסיע פון דג וואַרשעווער־פֿראָגער קיבוצים.

איך בין באַאויפטראָגט געוואָרן דורכצוזופֿן אין דעם צפונדיקן טייל פון ווארשע א געוויסע צאָל פון קאָטוילישע קלויסטערס, מיטן ציל צו געפינען דאָרט באַהאַלטענע יידישע קינדער און זיי איבערפירן אין יידישע אַנשטאַלטן.

כ׳בין אַוועקגעפֿלויגן אויף עטלעכע טעג קיין דאַנציק. דערנאָך באַזוכט שטעטין און צוריקגעקומען קיין ווארשע.

* *
*

אין דער צווייטער העלפט פון חודש מאַי 1946 איז פֿאַרגעקומען דער צוזאַמענטרעף פון אַלע סעראַצקער אין הויז פון חוה גרינבערג (שוואַרצבערג), פּראַגע, יאַגעלאָנסקאַ 27.

צו דעם צוזאַמענטרעף זענען געקומען: איטקע מיאַדאָוניק, יהודה מענדזע־לעווסקי, מאַלע מענדזעלעווסקי־ראָזענטאָל, שיינדעלע־סאָבינע בערנשטיין, חיה־טשע גאָדעס־יאָניש, מאָניע שוואַלבערג פון ווישקאָוו, די שוועסטער פון ר׳ יעקב קאָלוסקי און איך.

מיר זענען צוגעקלאָמערט געוואָרן איינער צום צווייטן און פֿאַרזונקען אין רעקאָנסטרואירן געשעענישן, דאָטעס, ערטער, פּאָסירונגען א. א. וו.

איינצלנע איבערגעבליבענע פון אַ לעבעדיק־ברויזנדער קהילה האָבן זיך דאָס ערשטע מאָל געטראָפן ביינאַנד — און דער גאַנצער אמת איז פאַר זיי אַנטפּלעקט געוואָרן.

מיר האָבן צו ביסלעך געגעסן, געטרונקען און שטיל געזונגען די לידער פון דער יוגנט, האָפענונג און שטורעם.

די נאַכט איז צוגעפאַלן, און אָט אַן איבערראַשונג: די טיר האָט זיך געעפנט און אין צימער איז אַריין מיט פרייד און געוויין אונדזער טייערער חבר הלל פרידמאַן, דער זון פון אבא־לייב דער שמיד הי״ד. מיר האָבן זיך אַלע אויפגע־שטעלט, אים אַרומגעאַרעמט, און דערנאָך האָט הלל דערציילט זיינע איבערלע־בענישן, אַנהייבנדיק פון ערשטן גרוש קיין פּולטוסק, גנבענען די גרענעץ און די מלחמה־יאָרן אין רוסלאַנד — ביזן לעצטן מאָמענט.

ער האָט פאַרענדיקט, שטיל געבליבן און געווען איבערגליקלעך זיך צו געפינען, נאָך אַזוי פיל יאָרן פון ליידן און וואַנדערונגען, צוזאַמען מיט זיינע יוגנט־חברים.

אַ ביסל שפּעטער האָט זיך נאָך אַ מאָל געעפנט די טיר און אויף דער שוועל איז דערשינען נאָך אַ לעבנגעבליבענער — בונעם אַגראַדאָוואר — וועלכער איז אויפגענומען געוואָרן מיט פרייד־געשרייען און הייסע קושן. בונעם איז געווען שטיל און נישט געקענט, פון גרויס איבערראַשונג, אויסריידן אַ וואָרט.

כ׳האָב מיט יעדן איינעם באַשטימט צוזאַמענטרעפן אין פאַרשידענע ערטער. די שטרעבונג פון אַלע איז צו פאַרלאָזן גלייך פוילן און אַנהייבן בויען אַ ניי לעבן אין אונדזער היסטאָריישן פאָטערלאַנד.

אויף דעם צוזאַמענטרעף בין איך אינפאָרמירט געוואָרן וועגן איבערגעבלי־בענע סעראָצקער, וועלכע געפינען זיך אין לאָדזש.

דערמונטערטע זענען מיר זיך פונאַנדער געגאַנגען מיטן מאָרגן־ליכט.

* *
*

עטלעכע טעג נאָך דעם אויבנדערמאָנטן צוזאַמענטרעף בין איך אַוועקגעפאָרן קיין לאָדזש.

אין לאָדזש זענען צו יענער צייט געווען קאָנצענטרירט אַ פּאָר טויזנט יידן פון פאַרשידענע לאַגערן, וועלדער, פריִערדיקע איינוווינער און האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ גרעסערע קאָנצענטראַציע, ווי אין דער הויפּט־שטאָט וואַרשע, וואָס איז געווען צעשטערט.

איך בין גלייך אַוועק אין הויז פון שטאָטישן יידישן קאָמיטעט אויף שרוד־מיעסקע גאַס 32. מאַסן יידן באַלאַגערן דאָס הויז און די אומגעבונג. כ׳בין גלייך, נישט פאַרהאַלטנדיק זיך, אַרויף אין אינפאָרמאַציע־צימער און אָנגעהויבן קאָנטראָלירן די אַלגעמיינע און שטאָטישע ליסטעס. דאָ האָב איך מצליח געווען מער ווי אין וואַרשע און געפונען עטלעכע באַגלייבטע אַדרעסן און באַקאַנטע נעמען פון אונדזער שטעטל און אומגעבונג .

איך האָב באַקומען וויכטיקע אינפאָרמאַציעס פון אַ פאַראַנטוואָרטלעכן אָנגע־שטעלטן אין דער דערציונגס־אָפּטיילונג פון יידישן קאָמיטעט, וועלכע האָבן מיר שטאַרק גענוצט אין מיין אַרבעט ביים זוכן איבערגעבליבענע — ווי אויך קינדער אין די קאַטוילישע קלויסטערס — אין אַלע טיילן פון פּוילן.

אויך דאָ האָט זיך שנעל פאַרשפּרייט די ידיעה, אַז אַ סאָלדאַט פון דער יידישער בריגאַדע געפינט זיך אויפן אַרט און ווען איך בין אַראָפּ אין הויף, בין איך מיט וואַרעמקייט און פרייד אַרומגערינגלט געוואָרן דורך מיינע געפּיי־ניקטע ברידער. נאָכן ברייטן „שלום עליכם", אומאַרמונגען און טרערן פון פרייד, האָב איך אַלע געבעטן מיר זאָגן זייערע פאַרלאַנגען.

מ׳האָט געבראַכט אַ טיש מיט אַ באַנק און אין משך פון שעהן האָב איך פאַרצייכנט אַדרעסן פון קרובים אין א״י און אַנדערע לענדער, וועמען איך דאַרף אינפאָרמירן וועגן די אָפּגעראַטעוועטע.

נאָך דער רעגיסטראַציע, האָט מען מיך געפרעגט אַ סך פראַגן און אין מיין אויספירלעכן ענטפער האָב איך דערציילט וועגן דעם יידישן כוח און קאַמפן קעגן

דער בריטישער מאַכט אין א״י, איבער די וועגן פון דער העפֿלה און זייער צוקונפֿט.

דאָס צוהערן זיך — אַן ערנסט־שטרענגס. טרערן־טראָפֿנס גלאַנצן אין די איוגן און איך האָב זיך צוזאַמענגענומען מיט זייער האַרץ־קלאָפֿ און טיף־זעלישן דראַנג צו דער גאולה.

א טייערע, פון אַלעם טייערסטע מתנה, טראָג איך מיט מיר — און וועל זי אייביק טראָגן — פון דעם צוזאַמענקום: ענדיקנדיק מיינע ווערטער, האָט זיך צו מיר דערנענטערט א שלאַנקע עלטערע פרוי מיט גרויע האָר און אין שוואַרצן געקליידט, אַרויפגעלייגט אירע צוויי הענט אויף מיין קאָפֿ און מיט א קלאַרער קלינגענדיקער שטימע — אין יידיש און העברעיש — געזאָגט: „זאָל דיך גאָט אַפֿהיטן פון יעדער צרה און פֿיין, ווייל דו ביסט איינגעגלידערט געווארן אין אונדזערע יסורים און ווייען".

און דער גאַנצער קהל האָט געענטפֿערט: „אָמן".

* *
*

א ווישקאָווער ייד, וועלכער האָט מיך באַגלייט צו מיין ווויגונגס־אָרט, האָט מיר איבערגעגעבן, אַז מיין חבר אלחנן ראָזענבערג לעבט און געפינט זיך אין איינעם פון די אַרטיקע קיבוצים.

אין אָווגט בין איך איינגעלאָדן געווארן אויף א געשפּרעך אין „השומר הצעיר"־קיבוץ אויף קילינסקי גאַס 49, און ווי נאָר כ׳האָב איבערגעטרעטן די שוועל איז פאָר מיר דערשינען מיין חבר חנן ראָזענבערג. מיר האָבן זיך אומגעארעמט און עטלעכע מינוט האָט קיין איינער פון אונדז נישט געקענט — צוליב דער איבערראַשונג — אויסריידן א וואָרט.

מיר האָבן זיך אָוועקגעזעצט אין א נאָענטן צימער און חנן האָט מיר דערציילט וועגן אומקום פון זיין משפּחה: זיין פאָטער משה און מוטער מרים, זיינע שוועסטער רבקה און פייגעלע, זיין עלטערער ברודער פייוול — פעטערס, מומעס, קוזינען און קוזינקעס הי״ד.

די משפּחה ראָזענבערג אין סעראַצק איז געווען די גרעסטע און צוממערסטן פאַרצווייגטע און האָט געציילט בערך 150 נפשות.

חנן האָט סקיצירט זיין וואַנדערונג־פֿרשה אין סאָוויעט־רוסלאַנד, זיין צוריק־קומען קיין פּוילן ביזן לעצטן מאָמענט. ער האָט מיר אויך איבערגעגעבן, אַז זיין

קוזינקע נעשקע, די טאַכטער פון שמואלקע ראַזענבערג ז״ל, איז לעבן געבליבן און געפינט זיך נאָך אין פוילן.

* * *

צו מאַרגנס זענען מיר ביידע אַרויס זוכן שטאַטישע אין די ווויגונגס־פלעצער פון די יידן.

מיר האָבן געפונען וויטאַ זביק־ריבאַלסקי מיט איר מאַן און צוויי קינדער אויף קילינסקי גאַס 7.

פון איר האָבן מיר באַקומען צוגאַב־אַדרעסן און גלייך דערנאָך האָבן מיר געפונען פייוול צוקער, דאָס אייניקל פון ר׳ דוד ראַזענבערג און יצחק־מאיר צוקער, דער שטאַט־מוהל הי״ד. די אויבנדערמאַנטע האָבן מיר דערציילט וועגן זייערע וואַנדערונגען און קלאָר געמאַכט די דימענזיעס פון חורבן.

איך האָב מיט זיי באַשטימט טערמינען פון אַ צווייטן צוזאַמענטרעף.

די מערהייט איבערגעבליבענע טראַכטן גאָרנישט וועגן בלייבן אין פוילן, און דאָס פאַרלאָזן דאָס לאָגד געפינט זיך אין אַ פערמאַנענטער שטייגערונג.

אַדרעסן וווערן גלייך אומגילטיק און עס איז נויטוועגדיק זיך צו געפינען אין שטענדיקן קאָנטאַקט מיט די אַריינפאָר־אַרויספאָר־פונקטן.

די מערהייט יוגנטלעכע, וועלכע האָבן באַשלאָסן עולה צו זיין גלייך קיין א״י, האָבן זיך אָרגאַניזירט אין קיבוצים פון אַלע שטרעמונגען און ריכטונגען.

איין טאָג האָב איך באַזוכט דעם „החלוץ המזרחי״־קיבוץ אויף פאַלודניאַווא גאַס 20 און איבערגעלעבט אַן אויסערגעווייניגלעכע איבערראַשונג — דאָ האָב איך געטראָפן די פיר ברידער נאַוואַגראַדסקי (קינדער פון ר׳ מנחם נאַוואַגראַדסקי ז״ל, דער קאַשע־מאַכער): יוסף, ישעיהו, שמואל און ישראל, — געזונטע, שיינע און גאַנצע!

די געמיינזאַמע טיפע איבערלעבונג איז שווער צו שילדערן. מיר האָבן זיך איינער צום אַנדערן געטוליעט און פאַרזונקען אין צוזאַמען־געשפּרעך פון לאַנגע שעהן. זיי האָבן מיר איבערגעגעבן, אַז אויך זייער שוועסטער בינע לעבט און געפינט זיך אין דייטשלאַנד.

כ׳האָב ביי זיי פאַרבראַכט אַ גאַנצן טאָג מיט אַן אַוונט. בעת דער סעודה, צוזאַמען מיטן גאַנצן קיבוץ, האָב איך געזונגען און זיי געלערנט דאָס ליד: גלו, גלו, אבן גל, מהרים חצבנוה...

נאָכן ברכת המזון האָב איך געזאָגט ווערטער פון טרייסט און דערמוטערונג און אויך אַנגעוויזן די פאַרשידענע וועגן צו דער אויסגעטרוימטער גאולה.

כ׳האָב באַשטימט מיט די ברידער אַ צווייטן צוזאַמענטרעף, אין אַ פאַר טעג אַרום, ביי פייוול צוקער.

אונדזער עדה וואָקסט צו ביסלען.

* * *

כ׳בין איינגעלאַדן געוואָרן צו באַזוכן די יידישע שול אונטער דער לייטונג פון דיכטער מענדל מאַן.

כ׳בין דערשינען פינקטלעך און פאַרגעשטעלט געוואָרן, דורך דעם מנהל, פאַר די קינדער. זיי האָבן מיך וואַרעם באַגריסט מיט די ווערטער: „ברוך הבא בצל קורתנו״.

דער רוב פון די קינדער האָבן לאַנג געלעבט אין קלויסטערס אַדער ביי קריסטלעכע פאַמיליעס. עטלעכע פון זיי זענען דודך אַן איידל־רחמנותדיקער האַנט אויפגעזאַמלט געוואָרן פון די גאַסן.

אַ פאַר קינדער זענען געבוירן געוואָרן אין סאָוויעט־רוסלאַנד און זיך אומגעקערט פון דאָרט, צוזאַמען מיט זייערע עלטערן, מיט עטלעכע וואָכן צוריק.

לויטן עלטער זענען זיי אַלע טאַקע קינדער, אָבר רייף־דרוואָקסענע אין שווערע לעבנס־פרוון.

כ׳האָב פאַר זיי געזונגען א״י־לידער און דערציילט קינדער־לעגענדעס. די קינדער האָבן געזונגען די לידער:

„על חלון, על חלון, עמדה צפור יפה״, „אויפן פריפּעטשיק ברענט אַ פייערל״ א. א. דערנאָך האָבן מיר געפירט אַ פרייען לאַנגן געשפּרעך. זיי האָבן געפרעגט וועגן דער בריגאַדע און אירע קאַמפּן, וועגן קינדער־לעבן און קרובים אין א״י און געקוקט מיט התלהבות אויף מיין מונדיר.

די קינדער־דערוואָקסענע האָבן אויפגעטרייסלט מיט זייער פילפאַרביקייט, שאַרפקייט און לעבנס־חכמה.

מיט אַן ענטוזיאַסטישן האַראַ־טאַנץ, און מיין צוזאָג צו געדענקען זיי האָבן מיר זיך געזעגנט.

* *
*

דער שול־דירעקטאָר מענדל מאַן האָט מיר געראָטן צו באַזוכן די קינדער־היים אין העלענווועק, ביי לאַדזש, ווו עס געפינען זיך קינדער פון וואַרשעווער־פּולטוסקער געגנט.

כ׳האָב באַזוכט די קינדער־היים און העלענווועק, וועלכע געפינט זיך אונטער דער אויפזיכט פון צענטראַלן קאָמיטעט פון די פּוילישע יידן, און בין האַרציק אויפגענומען געוואָרן דורך דער דירעקטאָרין פרוי פיינגאָלד.

כ׳האָב קאָנטראָלירט די קינדער־ליסטע און געפונען דריי סעראָצקער, קינדער פון לאה די טאָכטער פון ר׳ יוסף גזשעביעניאָזש (דער נאָשעלסקער שניידער) הי״ד.

כ׳האָב לאָנג גערעדט מיט די דריי זיסע קינדער, אָבער זיי האָבן נישט געהאָט עפּעס וועזנטלעכס צו דערציילן, ווייל בעתן מלחמה־אויסברוך זענען זיי נאָר יונג געווען.

כ׳האָב זיי פּייערלעך צוגעזאָגט באַזוכן סעראָצק און איבערגעבן אַ האַרציקן גרוס זייער מוטער לאה.

אין דער קינדער־היים זענען דאָ 100 קינדער אין עלטער פון 3 ביז 17 יאָר.

די עלטערע, אַנהייבנדיק פון עלטער 8—9 יאָר, באַזוכן די מלוכהשע פּאָלקס־שול אין שטאָט, די יינגערע דערציען זיך אויפן אָרט.

עס עקזיסטירן דאָ קרייזן פאָר יידיש, יידישע ליטעראָטור, העברעיש און יידישע געשיכטע. די גאַנצע דערציונגס־אַרבעט פירט זיך אין דער פּוילישער שפּראַך.

כ׳בין איינגעלאָדן געוואָרן אויף אַ געשפּרעך מיט די דערוואַקסענע קינדער. כ׳האָב געריידט וועגן די איבערגעבליבענע יידן אין אייראָפּע, וועגן די קאָמפּן פון דער יידישער בריגאָדע און פון יידישן ישוב אין א״י, און איבער דעם לעבן פון קינדער און יוגנט אין א״י.

כ׳בין געפרעגט געוואָרן אַ סך האַרבע פראָגן און אויף אַ טייל פון זיי בין איך נישט מסוגל געווען צו ענטפערן:

„פאַרוואָס האָט מען אונדז פיינט?״ „פאַרוואָס האָט די גאַנצע וועלט דער־מעגלעכט היטלערן ימ״ש צו מאַרדן אַזוי פיל יידן?״

צוליב דער דערדריקנדיקער שטימונג, האָבן מיר נישט געקענט — אין אַ קינדער־ און יוגנט־היים! — פאַרענדיקן דעם שמועס מיט טענץ און געזאַנג. מיר זענען זיך שטיל פונאַנדערגעגאַנגען.

* *
*

כ׳האָב דאָרט באָקענט צוויי קינדער, וואָס זייער פאָרגאַנגענהייט כאַראַקטעריזירט דעם טיפן אָפגרונט פון חורבן:

1. דאָס מיידל א. אַ שיינע און שלאַנקע, האָט זיך דערצויגן עטלעכע יאָר אין אַ קאַטולישן קלויסטער און וועט מ׳האָט זי געבראַכט קיין העלענוועוק, האָט זי די גאַנצע צייט הויך־היסטעריש געשריגן: „איך ווייל נישט זיין מיט יידן, זיי האָבן דערמאָרדעט קריסטוסן". היינט איז זי אַן אָנדערע.

2. דער 18־יאָריקער ב. איז געווען אין מאַטהאָוזען און געאָרבעט ביים פאָרברענען די טויטע קערפערס אין קרעמאַטאָריע.

אין איין טאָג איז אין זיינע הענט אַרײַנגעפאַלן דער טויטער קאַלטער קערפער פון זיין אייגענעם פאָטער, וועלכער האָט צוליב זיין לענג נישט געקענט אַריין אין ברענעדיקן אויוון. דער סאָדיסטישער קאָפּאָ האָט געוואָלט צעהאַקן דעם קערפער אויף עטלעכע טיילן, אָבער דאָס קלייבע קינד און זון האָט זיך אויסגעשפּרייט אויפן קערפער און נישט געלאָזט אָנרירן דעם פאָטער.

דער קאָפּאָ האָט דאָס מאָל „מוותר" געווען און דער קערפער איז אַ גאַנצער פאָרברענט געוואָרן.

די דערציערין לאָניאַ איז באָליבט ביי די קינדער, וועלכע רופן זי „מאָמע". זי האָט געלעבט אין געטאָס, פאָרניכטונגס־לאָגערן און דורך אַ נס געראָטעוועט געוואָרן. פאָר דער מלחמה האָט זי געאָרבעט מיט ד״ר יאָנוש קאָרטשאָק און סטעפאָניע ווילטשינסקי אין דעם באָרימטן יתומים־הויז אין וואַרשע אויף קראָכמאָלנע גאָס. זי זעצט פאָר איר הייליקע אַרבעט און איז מקריב איר לעבן פאָר די באָרויבטע קינדער.

נאָכן אויסהערן די אויבנדערמאָנטע קאָפּיטלען פון די איידעלע קינדער האָב איך, אין אַ דערדריקטער שטימונג, פאָרלאָזט דאָס אָרט.

* *
*

אין אויבנדערמאָנטן אָנשטאָלט האָב איך באָקומען ידיעות און אָדרעסן וועגן ערטער, אין וועלכע עס געפינען זיך סעראָצקער קינדער.

כ׳האָב גלייך פאָרלאָזט לאָדזש אויף אַ פאָר טעג און אָנגעהויבן וואָנדערן

אין דער בריטער און גרויסער אומגעבונג — און נאַכאַמאַל: קלויסטערס, קאַ־טולישע פאַמיליעס, רעליגיעזע דיסקוסיעס און אונטערהאַנדלונגען מיט גלחים, נזירים, הייליקע שוועסטער און באַקענען די קינדער אַליין.

די אַקציע איז נישט געווען אומזיסט. כ׳האָב אויסגעפונען עטלעכע קינדער — נישט קיין סעראַצקער — און זיי איבערגעגעבן די געהעריקע אַנשטאַלטן.

צוריקקומענדיק קיין לאַדזש האָב איך זיך געטראָפן מיט חברים־מיטאַרבע־טער אין קיבוץ „דרור" אויף נאַרוטאָוויטש גאַס און באַקומען צוגאַב־אַדרעסן וועגן סעראַצקער, וועלכע געפינען זיך אויפן אַרט.

כ׳האָב זיך געטראָפן מיט רבקה קוליגאָווסקאַ (היינט וויסאַצקאַ), די אלמנה פון אברהמטשע ווישניעוויטש הי״ד, אין איר הויז אויף זאַכאַדניע גאַס 34, צוזאַמען מיט איר מאַן און קליינעם זון, און געהערט וועגן אירע וואַנדערונגען און צרות ביזן לעצטן טאָג. נאָך אַ טראָפן אין סם־בעכער.

* * *

אין יוני 1946 איז פאַרגעקומען, ביי פייוול צוקער, אַ צוזאַמענטרעף פון די סעראַצקער, וועלכע האָבן זיך געפונען אין לאַדזש. אין דעם צוזאַמענטרעף האָבן אַנטייל גענומען: חנן ראַזענבערג, וויטע זביק, די 4 ברידער נאָוואַגראַדסקי, הלל פרידמאַן (וועלכער איז ספּעציעל געקומען פון וואַרשע), רבקה קוליגאָווסקאַ און איך.

די שמחה איז געווען גרויס. פראַגן און ענטפערס אַן אַ סוף. מיר האָבן געזונ־גען און פאַרגעסן אַ ווייל, וואָס ס׳האָט מיט אונדז פאַסירט אין די לעצטע יאָרן.

אין מיטן געזאַנג עפנט זיך די טיר און מיר זענען: אויפן שוועל באַווייזט זיך מאַלאַ ראַזענבערג־יאַסקאָוויטש, די טאָכטער פון ר׳ יחיאל ראַזענבערג הי״ד, אין איינעם מיט איר מאַן.

מיר האָבן זיי גלייך איינגעגלידערט אין אונדזער ראָד. אומאַרעמונגען, קושן, פראַגן און ענטפערס — אויך פרייד־טרערן אין די אויגן.

פאַרבראַכט האָבן מיר ביז שפּעט אין דער נאַכט. מיר האָבן אויסגעטוישט אינפאַרמאַציע און באַשלאָסן בלייבן איינער מיטן אַנדערן אין אַ שטענדיקן קאָנטאַקט, ווייל אין די נאָענטסטע טעג, וועלן עטלעכע פון די אַנוועזנדע אַנהייבן זיך באַוועגן אין די ריכטונגען פון די גרענעצן.

* *
*

כ׳האָב באַזוכט אין דער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אויף נאַרוטאָוויטש גאַס 32 און זיך געטראָפן מיטן וויסנשאַפטלעכן סעקרעטאָר נ. בלומענטאַל.

כ׳האָב אים געפרעגט אויב עס געפינען זיך דאָרט דאָקומענטן, וועלכע האָבן אַ שייכות צו דער סעראָצקער קהילה, ווי: טאָג־ביכער, קהילה־פנקס, בילדער א. א. וו. דער העפלעכער סעקרעטאָר האָט מיך אינפאָרמירט, אַז ביז איצט איז נאָך דער גאַנצער געגעבענער מאַטעריאַל נישט סאָרטירט געוואָרן און האָט מיר צוגעזאָגט ,אַז יעדער דאָקומענט, וואָס וועט געפונען ווערן איצט און אויך אין דער צוקונפט — וועט שטיין צו מיין דיספאָזיציע צו קאָפירן.

און ווירקלעך איז טאַקע אַזוי געווען: אַ יאָר נאָכן געפינען דעם רינגעלבלום־אַרכיוו, האָבן מיר דערהאַלטן אויטענטישע איבערשריפטן פון די אַרטיקלען וועגן סעראָצק פון צבי קליינמאַן און אברהם שפילקאַ הי״ד.

די רעדאַקציע פון דער יידישער צייטונג „דאָס נייע לעבן״, וואָס איז דערשינען אַזן לאָדזש 4 מאָל אין דער וואָך, האָט מיר דערלויבט באַנוצן זיך מיט דער קאָרטאָטעקע פון די יידן, פון פוילן און פון אויסלאַנד, וועלכע האָבן זיך צו איר געוואָנדן אין פאָרשידענע אַנגעלעגנהייטן, מיטן ציל אויסצוגעפינען נעמען פון שטאָטישע, מיט וועלכע עס איז ביז איצט נישט געווען קיין שום פאָרבינדונג.

אַדאָנק דער קאָרטאָטעקע, האָב איך מצליח געווען זיך צו פאָרבינדן מיט אַ סך, וועלכע האָבן פאָרלאָזט פוילן — און אויך מיט אַזעלכע, וואָס זענען בכלל קיין פוילן נישט צוריקגעקומען — און געפינען זיך אין די פליטים־לאָגערן אין דייטשלאַנד און אין עסטרייך.

כ׳האָב עטלעכע מאָל פאָרעפנטלעכט אין דער אויבנדערמאָנטער צייטונג וועג־דונגען צו אַלע סעראָצאקער, און געבעטן זיך מיט מיר צו פאָרשטענדיקן, אַדער לויט דעם אַדרעס פון מיין ברודער יחיאל־מאיר אין א״י.

* *
*

כ׳בין געפאָרן אויף עטלעכע טעג קיין וואַרשע, כדי זיך טרעפן מיט די נייַ־געקומענע פון רוסלאַנד.

דאָס מאָל האָט מיך באַגלייט מיין חבר הלל פרידמאַן, און נאָך לאַנגע זוכע־

נישן האָבן מיר, דעם ערשטן טאָג, געפונען אין פּראָגע אונדזער שטאָטישן לייזער קאָהן, און דעם צווייטן טאָג — א. באָרנשטיין, וועלכער האָט געווּוינט אין איינעם פון די וואַרשעווער קהלה־באַראַקן אויף פּאָנסקאָ גאָס 20. דאָרט האָט זיך אויך געפונען דער איינציקער געבליבענער בית־המדרש.

אין אָט די אָרעמע און אָלטע באַראַקן, וועלכע זענען פאָרבליבן פון גרויסן גוטס פון דער גרעסטער יידישער קהילה אין אייראָפּע, זענען דורכן יידישן קאָמיטעט אייגקוואַרטירט געוואָרן צענדליקער משפחות פון אָלע עקן פון אייראָפּע און צווישן זיי קראַנקע און אָפּגעשוואַכטע.

אונדזער שטאָטישער האָט זיך מיט אונדז שטאַרק דערפרייט און מיר האָבן אין אים אויפגעוועקט אַ לעבנס־האָפענונג.

ביי מנחה־מעריב האָט מען אונדז מצרף געווען צום מנין און ביים סוף האָבן אָלע מתפּללים געזאָגט קדיש יתום.

מיינע פעטערס בנימין אזן יעקב קריסטאָל מיט זייערע פאָמיליעס הי״ד פון סעראָצק האָבן, אין דער צייט פון דער מלחמה, געלעבט אין נאָענטסטן הויז — פּאָנסקאָ גאָס 18.

כ׳האָב זיך אַוועקגעשטעלט פאַר דעם הויז, געזוכט זייערע שפּורן — נאָר פאָלנדיקע, צעשטערטע וועגט זענען געבליבן אָלס עדות פון די אַוועקגעריסענע לעבנס.

* * *

כ׳האָב זיך דערוווּסט, אז אַ געוויסע צאָל יידן — און צווישן זיי עטלעכע סעראָצקער (מ׳האָט אָנגערופן דעם נאָמען פון יצחק קאָניער, היינט אין ישראל) — האָבן זיך צוריקגעקערט קיין ביאַלאָ־פּאָדלאָסק און אומגעבונג, נישט געקוקט דערויף, וואָס מ׳האָט זיי געוואָרנט דאָס נישט צו טאָן, ווייל אין יענער געגנט האָבן די א.ק.־באַנדעס דערמאָרדעט עטלעכע לעבנגעבליבענע יידן, וועלכע זענען געפאָרן באַזוכן זייערע פריִערדיקע שטעטלעך.

כ׳האָב באַשלאָסן, נישט געקוקט אויף דער סכנה, באַזוכן די אויבנדערמאָנטע ערטער. אין איין פרימאָרגן בין איך אַרויסגעפאָרן קיין ביאַלאָ מיט אַ געדונגע־נעם טראַנספּאָרט אין דער באַגלייטונג פון צווויי יידישע באַוואָפנטע סאָלדאָטן, וועלכע האָבן געדינט אין דער פּוילישער אַרמיי.

(קיין ביאַלאָ־פּאָדלאָסק זענען געבראַכט געוואָרן דער גרעסטער טייל סע־

ראַצקער יידן בעתן ענדגילטיקן גירוש פון סעראַצק ביים סוף פון 1939. עטלעכע צענדליק משפחות זענען איינקוואַרטירט געוואָרן אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך לוקאָוו און לאַמאַזי).

מיר זענען אַנגעקומען קיין ביאַלאַ־פּאַדלאַסק, שפּאַצירט עטלעכע שעה אין די גאַסן און געסלעך מיטן ציל צו געפינען יידן, אַבער, ליידער, אַן רעזולטאַטן. מיר האָבן זיך געוואָנדן צום בירגערמייסטער פון שטאָט, וועלכער האָט אויסגע־דריקט „זיין טיפן צער", וואָס נאָר עטלעכע יידן זענען צוריקגעקומען, אַבער נאָך אַ קורצער צייט האָבן זיי אויך, „צוליב טעמים, וועלכע ער פאַרשטייט נישט", ענדגילטיק פאַרלאָזט דאָס אָרט.

פאָרן פאַרלאָזן די שטאָט האָבן מיר באַזוכט „דעם חזיר־מאַרק", דער קאָנ־צענטראַציע־ און פיין־פלאַץ פון די יידן בעת דער לעצטער אויסזידלונג דעם 26־טן סעפּטעמבער 1942.

אויף דעם אָרט איז אכזריותדיק געפּייניקט געוואָרן דער סעראַצקער בחור זישע גאָלדבערג הי"ד, דער זון פון יעקב גאָלדבערג, וועלכער האָט געהאַט אַ מאַנופאַקטור־געשעפט אין סעראַצק אין אַנהייב קאַשטשיושקאַ גאַס, איבער דעם קעלער פון בעקער ר' יצחק וויינקראַנץ הי"ד. נאָכדעם ווי די סאָדיסטן האָבן אים אויסגעשטאָכן זייַנע אויגן איז ער שטאַרק געשלאָגן געוואָרן מיט ריטער און קינזשאַלן. זישע הי"ד האָט נישט געבעטן קיין רחמים ביי די מערדער. ער האָט זיך העלדיש געהאַלטן און אין דער צייט פון די פּייניקונגען, האָט ער געזאָגט זיינע הענקער האָרבע ווערטער: „איר זענט העלדן אין באַצוג צו שוצ־לאָזע יידן, אָבער איר וועט פאַר אַלעמען טייער באַצאָלן. איר וועט האָבן אַ מפּלה אין דעם קריג און דאָס יידישע פאָלק אין דער גאַרער וועלט וועט נוקם זיין אונדזער בלוט".

די ווערטער האָבן פאַרשטאַרקט דעם ווילדן כעס פון די רוצחים און זיי האָבן אים שטאַרק געפּייניקט ביז ער האָט אויסגעהויכט, אין גרויסע יסורים, זיין הייליקע נשמה.

* * *

אבלים האָבן מיר פאַרלאָזט ביאַלאַ־פּאַדלאַסק אן אַנגעקומען קיין לוקאָוו. אויך דאָ האָבן מיר קיין איין ייד נישט געפונען. די פאָליאַקן האָבן זיך צו אונדז באַצויגן מיט חשד און פון די אַרטיקע מאַכט־אַרגאַנען האָבן מיר באַקומען אויס־מיידנדיקע ענטפערס.

קיין לאָמאַזי זענען מיר אַנגעקומען מיטאָג־צייט. דאָס שטעטל איז יידן־ריין.

דער פּוילישער בירגערמייסטער האָט אונדז געבראַכט צום מאָרד־פּלאַץ פון אַלע לאָמאַזער יידן — און צווישן זיי, עטלעכע סעראַצקער פאַמיליעס, ווי: ר׳ יעקב יהושע מיאַדאַוניק און זיין גאַנצע משפּחה הי״ד און נאָך, וועלכע זענען אויסגעמאָרדעט געוואָרן אין דער נאָכט פון ד׳ אלול תש״ב — 17 אויגוסט 1942, ביי דעם וועלדל הינטער דער שטאָט און באַגראָבן געוואָרן אין אַ גרויסן ברודער־קבר.

מיר האָבן זיך פאַראייניקט מיט זייער אַנדענק. צוזאַמען געזאָגט קדיש און „אל מלא רחמים" — און זיך מיט זיי געזעגנט.

* * *

פון מיינעם אַ פּוילישן פריינט האָב איך זיך דערוווּסט, אַז עטלעכע קינדער פון סעראַצק און אַנדערע ערטער געפינען זיך ביי קריסטלעכע פאַמיליעס און אין קאַטוילישע קלויסטערס אין דער געגנט פון דער שטאָט דזיאַלדאָוואָ, ביי מלאָווע.

כ׳בין אַריין אין אַ צוג אין וואַרשע און אַנקומענדיק אויף דער סטאַציע אין נאַשעלסק בין איך אויסגעשטיגן. אויף דעם אָרט זענען געפּיניקט און צעשלאָגן געוואָרן סעראַצקער מגורשים אין סוף יאָר 1939. מ׳האָט זיי אכזריותדיק אַריינגעטריבן אין צוויי צוגן און נאָך אַ וואַקאַנאַליע פון עטלעכע טעג זענען זיי געבראַכט געוואָרן פאַרמאַטערטע קיין ביאַלאַ־פּאַדלאַסק, לוקאָוו און לאָמאזי.

אַן אַלטער באַן־אַרבעטער האָט מיר געוויזן דעם טאָרטור־פּלאַץ און דעם שטח פון דער „בלאָטע", אין וועלכער אונדזערע איידלסטע און בעסטע זענען געצוווּנגען געוואָרן זיך טובלען איידער זיי האָבן זוכה געווען אַריינגיין אין די וואַגאַנען. אַן אַנגעזעטיקטער מיט יסורים האָב איך פאַרגעזעצט מיין רייזע און אַפּגעפאָרן מיטן צווייטן צוג קיין מלאָווע, וווּ עס האָבן אויף מיר געוואָרט די געבליבענע יידן, וועלכע האָבן געווּוינט אין אַ האָטעל אויף זשעראָמסקי גאָס 2.

פון אַ קהלה, וואָס האָט געציילט צענדליקער טויזנטער יידן, האָבן זיך געפונען אויפן אָרט עטלעכע צענדליקער. די איבערגעבליבענע האָבן מיר איבערגעגעבן אַ סך מאַטעריאַל מיט בילדער איבער דעם חורבן פון מלאָווער געטאָ.

וועגן דער משפּחה פון מיין ברודער יחיאל־מאיר בין איך געוואָר געוואָרן, אַז זיין פרוי אסתרל מיט זייער טעכטערל חנה הי״ד זענען טראַנספאָרטירט

געווארן פון מלאווער געטאָ קיין אוישוויץ דעם 2טן יאַנואַר 1943 און אומגעקומען דאָרט גלייך מיט אַלע פאַרפייניקטע.

די מלאווער יידן האָבן מיך באַזאָרגט מיט צוגאַב־ידיעות וועגן ערטער אין זייער נאַענטסטער סביבה, ווו עס געפינען זיך יידישע קינדער און איינער פון זיי האָט מיך באַגלייט אין מיינע באַזוכן אין די קאַטווילישע קלויסטערס און פּריוואַטע קריסטלעכע פאַמיליעס.

אין משך פון עטלעכע טעג האָבן מיר דורכגעזיפט אַ גרויסע געגנט און מצליח געווען צו באַפרייען צענדליקער יידישע קינדערלעך און זיי איבערפירן אין די געהעריקע פּלעצער. סעראַצקער קינדער זענען צווישן זיי נישט געווען.

דער באַזוך אין סעראַצק

ביים סוף פון חודש יוני 1946 בין איך געפאָרן באַזוכן סעראַצק. צוליב פאַרזיכטיקייטס־טעמים בין איך געפאָרן פון וואַרשע ביז זעגזשע, 7 מילאָמעטער פאַר סעראַצק, מיט אַ געדונגענעם אויטאָ. פון דער זעגזשער באַן־סטאַציע, מיליטעריש פעסטונגען און קאַשאַרן אין דער אומגעבונג זענען געבליבן נאָר חורבות.

דאָרט האָב איך באַגעגנט עטלעכע פּוילישע באַקאַנטע פון דאָרף וויעלישאָוו, וועלכע האָבן מיך געוואָרנט פון די א.ק.־באַנדעס און נישט פאַרשטאַנען מיין ווילן צו באַזוכן אַ פּלאַץ, וואָס איז אין גאַנצן חרוב געווארן.

בכדי אַנצוקומען קיין סעראַצק, מוז מען אַריבערגיין דעם טייך נאָרעוו, און ווייל די בריקן איבער אים זענען געווען צעהאַקט — בין איך איבערגעפירט געוואָרן אויף דער צווייטער זייט מיט אַ פישער־שיפל פאַר אַ זייער טייערן אַפּצאָל. אויף דער צווייטער זייט פון טייך האָט געוואָרט, אויפן שאַסיי, אַ פּאַ־סאַזשירן־וואָגן איינגעשפּאַנט אין צווויי פערד. דעם פורמאַן האָב איך גלייך דער־קענט: מיין באַקאַנטער פּאַליאַק טשעסלאָוו סאַקאַלאָווסקי, דער געוו. שותף פון אונדזער שטאָטישן ר׳ יצחק איצקאָוויטש, וועלכער האָט נאָך באָווייזן עולה צו זיין קיין א״י פאַר דער 2־טער וועלט־מלחמה.

דער פורמאַן האָט מיר דערציילט וועגן דער דייטשער אָקופּאַציע־תקופה, דערמאָנט נעמען פון זיינע יידישע חברים און פריינט און אַ סך געשעענישן פֿאַרשוויגן. אויך ער האָט מיך געוואָרנט פֿאַר די באַנדיטן־באַנדעס און מיך איינגעלאָדן נעכטיקן ביי אים.

די פור האָט זיך געירט פון אָרט. די לאַנדשאַפֿט אָרום — אַ באַקאַנטע: נישט איינמאָל בין איך דורכגעגאַנגען צו פוס די שטרעקע — 7 ק״מ — פון זעגזשע ביז סעראַצק און צוריק.

אָט פֿאַרן מיר דורך ביים וועלדל זעגזשינעק, ווו עס געפינט זיך דער באַרימטער פֿאַלאָק, וואָס האָט אַ מאָל געהערט צום פירשט ראַדזיוויל.

אין דער געגנט פון אָט דעם וואַלד, האָבן מיר — דער השה״צ און אַנדערע — אייגעאָרדנט אונדזערע אויספלוגן און ביי זיין פוס־באַדן זיך געבאַדן אין די קלאָרע וואַסערן פון טייך. דער וואַלד איז גרין און שיין. אין אים זענען יידן פון סעראַצק און אומגעבונג געפֿיניקט געוואָרן. צי וועלן אַמאָל די ביימער דערציילן וואָס איז נעבן זיי פאַרגעקומען? די בלעטער רוישן, פייגל זינגען — אין מיינע אויערן הער איך אַ געוויין און קרעכצן.

מיר דערנענטערן זיך. פון רעכטס — דער טייך נאַרעוו און די בערגלעך, צווישן וועלכע עס זענען אין די זומער־חדשים דורכגעפירט געוואָרן אָלע טעטיקייטן פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. אַ ביסל ווייטער — דאָס דערפל באַנקאַווצע, וווּ ס׳איז געווען דער דורכפיר־פונקט פון רעכטן צום לינקן ברעג פון נאַרעוו. פון דאָרט האָבן זיך געשלענגלט וועגן צו די דייטשע דערפער, קיין ראַדזימין און צו די ברייטע לאַנקעס, וועלכע האָבן געהערט צו די אָרומיקע פויערים.

די ברייטקייט פון דעם טייך אין דעם פונקט איז עטלעכע הונדערט מעטער. לאַנגע יאָרן האָט געפאַכטעט דעם „איבערפיר״ (פשעווויז) דער ייד ר׳ יהושע — וועלכן מ׳האָט געהרופן: שיע פשעוואָזשניק — וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע שטאַרקע פיזישע כוחות, גוטע מידות און געווען געאַכטעט און באַליבט ביי אַלע.

אַנקומענדיק צו די גרענעצן פון שטעטל בין איך אַראָפּ פון וואָגן. פון רעכטס זע איך דעם קריסטלעכן בית־עלמין מיט זיין הויכן ווייסן פֿאַרקאָן, אויף וועלכן ס׳איז נישט צו דערקענען קיין שום מלחמה־סימנים.

אַנטקעגנאיבער, לינקס פון שאָסיי, די מעל־מיל פון בערל איצקאָוויטש און מאָטל מעלניק הי״ד. איך דערנענטער זיך צו דער מיל און הער אַ רויש פון מאַשינען. דער הויף איז פול מיט פויערישע וועגענער.

אויף מיינע פראַגן ענטפערט מיר דער פוילישער מילנער, אַז ער האָט גע־

פֿאַכטעט די מיל ביי די מאַכט־אַרגאַנען, ווייל די פּרינציפּדיקע אייגנטימער זענען דורך די דייטשן פֿאַרטריבן געוואָרן פון שטאָט און וועגן זייער גורל ווייסט מען נישט ביזן היינטיקן טאָג. ער האָט זיך אָנגעהויבן פֿאַרנטפֿערן, דערקלערט, אַז זיינע הענט זענען ריין און מיר „פֿאַרזיכערט", אַז אין פֿאַל וועט די פּרינציפּדיקע אייגנטימער וועלן צוריקקומען, וועט ער גלייך די מיל פֿאַרלאָזן.

איך געפּין זיך אין אָנהייב פון דער וואַרשעווער אָדער 3טער מאַי־גאַס. אָלע הייזער פון דער רעכטער זייט גאַס, די הייזער פון גראָניעוויטש אַן ביז טוביה פּרידמאַן, און פון דער לינקער זייט — די פֿראָנט־הייזער פון פּינקלשטיין, שמואלקע ראָזענבערג, משה ראָזענבערג און די הייזער און זייערע גרויסע הויפן — זענען פון דער ערד אָפּגעמעקט געוואָרן, נישט איבערלאָזנדיק קיין געדעכטניש. דער גאַנצער שטח כמעט איז ריין און פֿאַראָקערט. אין דער סביבה איז גאָנץ געבליבן נאָר דאָס אייניציקע נייע הויז פון ר׳ ישעיהו האָפמאַן הי״ד. איך דערנענטער זיך צו דער געביידע מיט אַ ציטער, און גלייך זיך איבערצייגט, אַז דאָרט געפינען זיך דער מאָגיסטראַט און דער פֿאָסט־אָמט.

כ׳האָב דאָרט געטראָפֿן דעם באַקאַנטן פֿאָליאַק סטעפֿאַנטשיק, אַמאָליקער און אויך אַיצטיקער פֿאָסט־דירעקטאָר און געוו. אָנטיסעמיטישער פּירער.

ער האָט מיך גלייך דערקענט און אָנגעהויבן דערציילן וועגן זיין גרויסער פּריינטשאָפט מיט מיין פֿאָטער הי״ד און מיט דער פֿאַרצווייגטער משפּחה ראָזענ־בערג פון וועלכער, „צו זיין גרויס באַדייערן", קיינער איז נישט צוריקגעקומען. אויך דאָ האָב איך פון אים געהערט א „פּראָגרעסיווע דעקלאַראַציע" וועגן זיינע טאָטן לטובת די יידן אין דער צייט פון דער אָקופּאַציע.

א שטילקייט הערשט אַרום און אַרום — מ׳זעט קיינעם נישט אין דרויסן.

ער האָט מיך פֿאַרגעשטעלט פֿאָר דעם נייעם בירגערמייסטער לאָטאָללאָ, א שמיד פון זעגזשע, אַן אָלטער קאָמוניסט, וועלכער האָט מיך געבעטן צו זיין פֿאַרזיכטיק און אויך אייגעלאָדן צו נעכטיקן ביי אים אין הויז. לאָטאָללאָ האָט נישט געקענט די סעראָצקער יידן. לויט זיין מיינונג, געפינען זיך א געוויסע צאָל יידישע קינדער ביי קריסטלעכע משפּחות אין דער סביבה און ער האָט מיר פֿאַרזיכערט זיין הילף אין פֿאַל וועט איך וועל זיך אָנטרעפֿן אויף שווערי־קייטן בעתן איבערפֿירן זיי אין אָנדערע ערטער.

נאָכן טיי־טרינקען, האָט מיך דער בירגערמייסטער באָגלייט עטלעכע שעה בעת מיין וווייטערן טור אין שטעטל. דאָס גאַנצע נעבן־געסל — אָנהייבנדיק פון ד״ר באָק ביז דער משפּחה־ווינונג פון אבא־לייב פּניעווסקי, די הייזער פון פּעלדשער טיק, דעם קוישנמאַכער, ר׳ גדליה שוסטער און יוסף יאָגאָדאַ — זענען

אין גאַנצן פאַרברענט. דער המשך פון דער גאַס, פון ביידע זייטן, ביז צום הויז פון ר׳ יעקב ראַזענבערג הי״ד — חורבות און פאַלנדיקע וועגט.

נעבן דעם גרוי. געוועלב פון ר׳ דוד מילשטיין הי״ד, עק וואַרשעווער גאַס — נאַשעלסקער שאַסיי, איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ מאַנומענט, וועלכער טובלט זיך אין רויטע בלומען, לכבוד דעם אַנדענק פון די פּוילישע און רוסישע באַפרייער פון דער שטאַט.

איך זעץ פאַר אויף דער לינקער זייט גאַס, גיי פאַרבי פאַר די הייזער פון הענעך פּאַסקעוויטש, אליעזר אראל, גדליה טוקולסקי, יצחק־מאיר קופערבוים, די שיך־קראַם פון שמואל פרענקעל, דאַס טיי־הויז פון חינקען הי״ד און גיי אַריין אין הויז־הויף פון רבקהלע מאַלאַוואַנטשיק, נום. 22, ווו איך האָב געווויינט צוזאַמען מיט מיינע עלטערן עטלעכע יאָר. דער הויף אַפּגעלאָזן, די הייזער פון פראַנט און אין הויף האַלב חרוב. אונדזער גרוי. משפחה־ווויינונג איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שפּייכלער. די ווויינונג פון מיינע גרוי. שכנים ר׳ ישעיה מעלניק, ביידע דינה און שמעון כץ און חיהטשע, די טאַכטער פון ר׳ יצחק שוואַרץ הי״ד — פוסט און ליידיק. דער גרוי. פריזיר־אַנשטאַלט פון מאיר אובאַגי הי״ד — אַ טיי־הויז פאַר דורכגייער.

איך בין געשטאַנען אין מיין צעשטערטן הויף, ווו איך האָב געלעבט עטלעכע פון מיינע שענסטע יאָרן, דערמאַנט זיך אין אַלע לעבנס, וועלכע זענען פאַר־שניטן געוואָרן — און אַראַפּגעלאָזט דעם קאָפּ.

מיין באַגלייטער, דער פּשוטער פאַלקס־מענטש, האָט זיך געצלמט. אַנשפּאַרנ־דיק זיך אין דער טיר פון מיין גרוי. שטוב, האָב איך שטיל געשעפּטשעט: „טייערע טאַטע־מאַמע מיינע, מיינע טייערע שכנים — ווו זענט איר?״

שטיל האָב איך פאַרלאָזט דעם הויף פון מיינע יוגנט־יאָרן. כ׳בין פאַרבי דאַס הויז פון ר׳ איטשע־מאיר טיק הי״ד און אַריין אין הויף פון דעמבאָווסקי, הויז נומער 18, ווו איך האָב פאַרברענגט מיינע קינדער־יאָרן.

דער לאַנגער הויף איז פוסט און האַלב פאַרברענט.

שטייענדיק אויף די חורבות אין צענטער פון הויף האָב איך זיך דערמאַנט אין מיינע פאַלגנדע שכנים פון די קינדער־יאָרן:

ר׳ שמואל־אליהו סטערדינער, דער גלעזער, זיין זון ר׳ אברהם דער סטאַליער מיט זייערע משפּחות — טיף־גלויביקע, בעלי־צדקה און ערלעכע האַרעפאַשענע מענטשן; ר׳ משה בן פּרץ בערנשטיין, דער מעכאַניקער, וואָס האָט זיך באַמיט צו פאַרשטיין יעדעס שרייפּעלע און רעדעלע — אַ שמייכלענדיקער און גוט־האַרציקער; ר׳ הערשל, דער בלעכער — אַ באַשיידענער און שטילשווייגנדיקער;

ר׳ יצחק־מאיר בערנשטיין , דער מלמד — אַנצאַליקע מאָל בין איך ווי צוגעשמידט געווארן צו דעם פענצטער פון זיין „חדר", צוהערנדיק זיך צו די לעגענדעס, וועלכע ער האָט דערציילט זיינע תלמידים; ר׳ בערל פּאַקאַרסקי, דער פּריזירער — אַ האַרציקער און אַרנטלעכער; ר׳ יידל פּינעניק, דער קרעמער — דער מעמדות און תהילים־זאָגער; ר׳ ישעיהו מיאַראַ, דער קרעמער — אַ שנעל־ברויזנדע נאַטור מיט אַן אָפענער האַנט פּאַר יעדן נויטבאַדערפטיקן; ר׳ י. גורמאַן, דער אייזן־קרעמער — אַ גלייכער און שטיל־באַשיידענער, זכרונם לברכה.

כ׳האָב פּאַרמאַכט מיינע אויגן. איר אַלע, מיינע טייערע שכנים, זענט פּאַר מיר דערשינען לעבעדיקע — איך האָב אייך אומגעאַרעמט און געגלעט...

* *
*

כ׳האָב פּאַרלאָזט דעם הויף פון מיינע קינדער־יאָרן און אַריבערגעגאַנגען אויף דער צווייטער זייט. אַנגעקומען צום חרוב־געווארענעם הויז פון ר׳ יעקב ראַזענבערג הי״ד, עק וואַרשעווער און קאָשטשושקאָ גאַס, האָב איך זיך אַוועק־געשטעלט ביים אַרייגאַנג פון צעשטערטן שוץ־קעלער, אין וועלכן עס זענען אומגעקומען 70 יידן פון דייטשישע באַמבעס אין די ערשטע טעג פון דער 2טער וועלט־מלחמה. אַלע אומגעקומענע זענען מיר געווען באַקאַנט. מיין ווייטיק איז גרויס. דער הימל איז פּאַרכמאַרעט; אַ דינער רעגן פּאַלט און עס האָט אויסגעזען ווי דער הימל אַליין האָט אַראָפּגעלאָזט טרערן אויף די אומגעקומענע.

* *
*

אַריינגייענדיק אין דער קאָשטשושקאָ גאַס, האָב איך אַנגעטראָפן מיין פּוילישן באַקאַנטן וויעזשבינסקי יאָן, אַ טעטיקער קאָמוניסט, וועלכער האָט זיך מיט מיר שטאַרק דערפרייט. ער האָט מיר דערקלערט, אַז ער וועט זיין צו מיין דיספּאָזיציע די גאַנצע צייט פון מיין פּאַרבערגען אין סעראַצק און וועט מיך, צוליב פּאַרזיכטס־טעמים, באַגלייטן אין מיינע טורן. דאָ האָט זיך מיט אונדז דער בירגערמייסטער געזעגנט.

נאָך עטלעכע טריט אין דער גאַס האָב איך זיך געטראָפן מיט דעם איינציק איבערגעבליבענעם יידישן נפש פון דער גאַנצער קהילה נאָכן גירוש — לאה, די

טאַכטער פון ר׳ יוסף גזשעביניאַזש הי״ד — דער נאַשעלסקער שניידער. (איר ווײַנונג האָט זיך געפונען אין הויז פון ביילע אַסטראָווסקי).

טרערן פון פרייד און געירטקייט האָבן גערונען פון אירע אויגן און זי האָט אַן אויפהער איבערחזרט: „און דאָך בין איך נישט פאַרגעסן געוואָרן, און דאָך האָט מען זיך דערמאָנט אין מיר".

כ׳האָב איר איבערגעגעבן דעם גרוס פון אירע קינדער, מיט וועלכע איך האָב זיך געטראָפן אין דעם קינדער־היים אין העלענווועק, ביי לאָדזש, — און אירע אויגן האָבן אויפגעשיינט פון פרייד. זי האָט שפעהן לאַנג גדערציילט וועגן אירע פיינלעך־שווערע וואַנדערונגען אין דער צייט פון גרויסן חורבן און וועגן איר מאַן, וועלכער איז אויף אַ שוידערלעכן אופן דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשישע סאַדיסטן, ווייל ער האָט דערטיילט זיין ברייטע הילף צו אַ סך גע־רודפטע יידן.

איר דערציילונג איז געפלאָסן אַן אויפהער, שעהנווייז, ווי פון אַ שפרודל־דיקן קוואַל.

די נאַכט איז צוגעפאַלן. אין דרויסן איז שטאַק־פינצטער. נישטאָ קיין מענטשן אין דער סביבה — נאָר איין יידישער נפש ווײַנט אין אַ גאַס — אַ בית־עלמין.

וויעזשבינסקי האָט מיך באַגלייט צום הויז פון בירגערמייסטער לאַטאַללאַ. כ׳האָב זיך אַוועקגעלייגט אויפן בעט און אַריינגעפאַלן אין אַ טיפן שלאָף, אַ מידער און זאָטער פון יסורים.

צו מאָרגנס האָב איך פאַרגעזעצט מיינע טורן.

די קאַשטשושקאַ גאַס.

אָלע הייזער אין דער רעכטער זייט פון דער גאַס, אַנהייבנדיק פון פּסח לעווינערס קראָם ביז דעם הויז, אין וועלכן עס האָט געווײַנט ר׳ מנחם־מענדל פרענקעל, דער פאָפאָווער שוחט — זענען צעשטערט און קיינער ווײַנט נישט אין זיי. עטלעכע גאַנצע הייזער זענען געבליבן נאָר אויף דער לינקער זייט.

איך שפּאַציר אין דער גאַס־חורבה. דער הימל פאַרכמאָרעט, ווינטן בלאָזן. עטלעכע פאָליאָקן גייען שנעל פאָרביי אויסגלאָצנדיק אויף מיר זייערע אויגן. איבער עטלעכע צעשטערטע קראָמען זענען געבליבן טיילן פון שילדן, און איך לייען:

אייל־פאַרקויף — יעקב גאָדעס;

פריזירער — זישע וועלנער;

יאַטקע — מ. זילבערשטיין.
שפּייז־קראָם — משה מאַרגוליס.
און נישט מער.

כ׳בין אַרייַנגעגאַנגען אין צעשטערטן הויף פון קוזשניצקי און זיך אָפּגע־שטעלט נעבן דעם אָרט, ווו עס האָט זיך געפונען דער „חדר" פון ר׳ חיים יונה מלמד הי״ד, ביי וועלכן איך האָב געלערנט עטלעכע יאָר. איך האָב בא־מערקט אַ צעבראָכן בענקל און אַ באַקאַנטע לאַנגע באַנק — אפשר בין איך אַ מאָל אויף איר געזעסן אין דער צייט וועז כ׳האָב געלעבט אין דער וויזיע־וועלט פון מיין רבין, דעם בעל־החלומות, מיט וועמען כ׳האָב צוזאַמען שפּאַצירט, ווי אַ בן־בית, אין די מקומות, ווי: נהרדעא, סורא, פומפּדיתא, מתא־מחסיא א״אַנד און געווען באַפּרייַנדעט — ווי מיט נאַענטע ידידים — מיט שמואל ירחינאי, מיט אביי ורבא, מיט רב־הונא ורבי אשי — ווער ווייסט?

נישט ווייט פון דעם אָרט האָט זיך געפונען דאָס „חדר" פון ר׳ יעקב־יהושע מערלא ז״ל, צו וועלכן די קינדער זענען געווען צוגעבונדן און אים שטאַרק ליב געהאַט. איך זוך אַ וועלכן ס׳איז שפּור — און געפין אים נישט.

* * *

איך פאַרלאָז מיין קינדהייטס־קרייז, גיי אַריבער אויף דער צווייטער זייט גאַס און בלייב שטיין פאַר אַ חורבה, וועלכע איז אַ מאָל געווען דאָס הויז פון ר׳ מנחם־מענדל באַבעק ז״ל, דער שוסטער — אַ וווּנדערלעכער פאַלקס־מענטש, פון וועמען עס האָט געשפּרודלט גוטהאַרציקייט און רחמנות. אַן ערלעכער האַרץ־פאַשניק און אמת־זאָגער — אַ מענטש.

* * *

דאָס געסל פון אַלטן רב ז״ל איז פאַרברענט. פון דער מקוה איז קיין זכר נישט געבליבן. די ווּוין־באַראַקן פון דער הערלעכער שוסטער־משפּחה בוכענעק, אויפן בערגל אַנטקעגנאיבער דעם הויף פון פאַליאַק סאַקאַלאָווסקי, זענען האַלב־פאַרברענטע און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ הינער־שטייג.

דער פירעקיקער מאַרק.

דאָרט זענען אָלע הייזער צעהאַקט, גאַנץ זענען געבליבן נאָר דער שטאָט־ברונעם אין צענטער און די ברייטע ברוק־שטיינער. איך שטיי אויף דעם אָרט, ווו עס זענען דעם 5טן דעצעמבער 1939 — דורך די סאָדיסטישע דייטשן — דאָס לעצטע מאָל צונויפגעטריבן געוואָרן די איבערגעבליבענע פון דער קהילה, געשלאָגן און געפיניקט און צום סוף פאַרטריבן קיין נאַשעלסק.

די דאָזיקע ברייטע ברוק־שטיינער האָבן דעמאָלט געשווּיגן און שווייגן אויך איצט — צי וועלן זיי אָ מאָל דעם גאַנצן אמת דערציילן?

כ׳בין אָריין אין די חרובדיקע הייזער ווו עס האָבן אָ מאָל געלעבט די האָרע־פאַשנע יידן, ווי דער טרעגער שמחה קראָוויעצקי, דער בהמות־הענדלער וועלנער, הלל קצב הי״ד — „עמך״־מענטשן, וועלכע האָבן אָ גאַנצע וואָך שווער געאַרבעט אויף זייער פּרנסה, אָבער ערב שבת האָבן זיי פון זיך דעם יאָך אַראָפּגעוואָרפן און אין פּרייַ מענטשן פאַרוואַנדלט געוואָרן.

מענטשן מיט אָ מיטפילנד האָרץ און ברייטער האַנט פֿאַר יעדן געפאַלענעם און פאַרביטערטן.

אָלע האָט די רשעותדיקע האַנט אומגעבראַכט — צי האָט מען שוין פאַר זייער בלוט נקמה געגומען?

דורכגייענדיק פאַר דעם געוו. קאָשע־מילעכל פון ר׳ מנחם נאָווראָדסקי הי״ד, עק מאַרק־גאַס, האָט זיך מיר געדאַכט, אָז איך הער דעם רויש פון די מיל־שטיינער און זע ווי דער מיל־אייגנטימער שטייט איינגעבויגן: מיט איין האַנט פילט ער אָן די זעק און אין דער צווייטער האַלט ער דאָס תהילימל און זיין מויל זינגט די פּסוקים.

כ׳האָב זיך פאַרהאַלטן ביים הויז פון סאָינאָק, דעם פייערלעשער־קאָפּעל־מייסטער. כ׳בין אַרויף אויפן ערשטן חורבדיקן שטאָק און אָריין אין דעם הויז, ווו עס האָט געווווינט מיין טייערע און אומפאַרגעסלעכע באָבע יאַרע קריס־טאַל ז״ל. מיין באָבע איז געווען אָן אשת חיל. זי איז אין זייער אָ יונגן עלטער געוואָרן אָן אלמנה מיט אַכט קליינע קינדער. זי האָט אויפגעהאַלטן און געשפּייזט איר הויז, דערצויגן און חתונה געמאַכט אירע קינדער און אויך געפונען צייט פאַר כלל־ענינים, ווי: הילף פאַר אָרעמע קינדער און געווינערינס, מתן בסתר א. אָ. וו.

זי איז געווען מיין שוץ און היטערין, וועָן איך בין אָנטלאָפן פון מיין טאַטנס ז״ל שטראָף, פאַר מיינע שטיפערייען האָב איך זיך ביי איר אויסבאַהאַלטן. איר געשטאַלט איז אייגעקריצט טיף אין מיין האָרץ. כ׳האָב אָראָפּגעלאָזט אָ הייסע טרער און שטיל זיך דערווייטערט פון דעם ליבע־קוואַל...

כ׳בין אַרויס אין דרויסן און זע, רעכטס פון מיר, איין גאַנץ־געבליבענעם צימער אין צענטער פון חרובדיקע הייזער. איך דערנענטער זיך, שטרענג אָן מיין זכרון און דערמאָן זיך: דאָ האָט געווווינט דער שניידער, וואָס האָט באַקליידט אַלע חתנים פון שטעטל — ר׳ אהרון־לייב גרינבוים הי״ד, אַ געזעלשאַפטלעכער טוער, דער וואַרטזאַגער פון די בעלי־מלאכות און זייער לאַנג־יאָריקער פאָרשטייער אין דער יידישער קהילה.

* * *

דער פירעקיקער מאַרק, וואָס האָט שטענדיק געשפּרודלט פון מענטשן, יריידים, צירקן און קינדער־שפּילערייען, איז פּוסט און ליידיק — נאָר גייסטער שפּאַצירן אין אים.

כ׳בין אַראָפּ צו דער געגנט פון דעם טייך נאַרעוו.

פון אַלע יידישע משפּחות, וועלכע האָבן דאָרט געלעבט איז נישט געבליבן קיין געדעכעניש.

אַנגענומען און באַליבט ביי אַלע איז דאָרט געווען דער קראָם־אייגנטימער ר׳ לייבל לעווינער ז״ל, פון די אַלטע גערער חסידים, אַ בן־תורה און בעל־צדקה. זיין קראָם איז באַרויבט און פאַרברענט געוואָרן דורך פּוילישע כוליגאַנעס באַלד נאָך דער נאַצי־אַקופּאַציע. די פישער־משפּחות ר׳ יחיאל וויערניק, ר׳ עקיבא קאַנאַרעק און ר׳ יהושע הי״ד האָבן די ערשטע צייט באַקומען הילף פון זייערע פּאָר־קאָלעגן, אָבער ביים סוף האָבן זיי געטיילט דעם גורל פון אַלע יידן.

איך דערנענטער זיך צום ברעג פון דעם טייך נאַרעוו: קלאָרע וואַסערן, קליינע ווילן קושן און שפּילן זיך ביינאַנד; די זון שיינט פון אויבן, פישער־שיפּלעך הוידען זיך שטיל, שטיל און לאַנגזאַם. ווי שיין איז דאָ! גאַרנישט האָט זיך דאָ געענדערט.

איך וואַרף אַ בליק אויף דעם קליינעם אינדזל אין מיטן טייך. דאָרט האָבן מיר פאַרברענגט לאַנגע און שיינע שעהן, זיך געבאַדן נעבן אים און זאַרגלאָז געלאָכט.

אויף דעם קליינעם אינדזל האָבן מיר געקליבן ווייסע־פערלעך, יאַגדעס און ווילדע טרויבן, זיך באַהאַלטן פון „רבין״ — און זיך צוגעהערט צו דעם געזאַנג פון די פייגל.

די מערהייט יידן פון שטעטל האָבן זיך דאָרט פרייטיק געטובלט און געהייליקט צום שבתדיקן טאָג.

אַן אַלטער פישער זאָגט מיר: „א טרויער איז אַראָפּ אויף אונדז, א שטראָף פון הימל".

אויף מיין פראָגע: „ווי זענען די יידן?", ענטפֿערט ער: „די וואָסערן האָבן זיי באַדעקט". דער טייך האָט שוין לאָנג פאַרגעסן דעם יידישן געלעכטער און די יידישע שפּראַך.

* * *

כ'האָב פאַרלאָזט דעם קינדהייטס־קרייז, כ'גיי אַרויף — שפּרייז דורך דעם מאַרק און קום אַן אין דעם קליינעם גענסל, וואָס פירט צו דער גרויסער שול.

איך שפּרייז מיט אַפּגעמאַסטענע טריט, בלייב שטיין און זע: די גרויסע שטאָטישע שול, דער קהילה־בנין, דאָס גרויסע שטיבל פון די געראָר חסידים, ווי אויך דאָס הויז, אין וועלכן עס האָט געווויינט די משפּחה צוקער, ערלעכע האַרעפּאָשנע יידן, זענען אַפּגעמעקט געוואָרן פון איבער דער ערד און נישט איבערגעלאָזט קיין צייכן.

די נאַטור אין מיין רעכטער זייט רייצט זיך מיט מיר: דער גאָרטן פון גורעצקי שפּראָצט און בליט ווי אַמאָל.

מיין קאָפּ שווינדלט, עפּעס זשומעט אין מיינע אויערן: איך הער האַמער־קלעפּ אויף דער קאָוואָדלע, און געפּין זיך שטיין ביי דער שמידעריי (קוזשניע) פון ר' אבא־לייב פרידמאַן, דער שמיד, הי"ד, דער מענטש פון יושר און אמת, דער האַרציקער בעל־תפילה, בעל קורא און גבאי פון בית־המדרש.

די קוזשניע איז צעשטערט, דאָס הויז איינגעפּאַלן, און צו זיין אַנדענק האָב איך געשעפּטשעט: „אשרי תמימי דרך".

* * *

מיט א ציטער האָב איך זיך צוגעגרייט באַזוכן דעם בית־עלמין פון אונדזער קהילה.

אין א העלן פרימאָרגן, איך שפּרייז אויפן וועג, וואָס פירט קיין פּולטוסק און ביי דעם 5טן קילאָמעטער פאַר דעם דערפל וויעזשביצע פאַרדריי איך רעכטס,

שפּרייז עטלעכע הונדערט מעטער און קום אַן ביז דעם גרויסן טאָרטאָק; לינקס פון אים — אַ מרחק פון בערך 10 מעטער — דאָרף זיין אונדזער בית־עלמין.

איך קוק לינקס און זע נישט קיין פּאַרקאַן, קיין מצבות און פּרעג מיינע באַגלייטער (באַגלייט האָבן מיך דעמאָלט — מיין באַקאַנטער וויעזשבינסקי און אַ באַוואָפנטער פּאָליציאַנט) צי מיר האָבן נישט פּאַרבלאָנדזשעט. זיי שווייגן.

און אָט דערנענטערט זיך צו מיר אַ קליינגעוויקסיקער פּאָליאַק, וועלכן כ׳האָב גלייך דערקענט: דאָס איז קענדזשערסקי, דער לאָנג־יאָריקער שומר פון יידישן בית הקברות.

ער האָט אַראָפּגענומען זיין היטל, געדריקט מיין האַנט און געזאָגט: „זיי, די דייטשן, האָבן צעשטערט דעם אָלטן און נייעם בית־עלמין, אויסגעריסן די מצבות, איבערגעדרייט און פּאַראָקערט די ערד, פּאַרזייט קערנער, און זע דאָס פּעלד פּאַר דיר — אַ פּעטע גוטע לאָנקע פּאַר אונדזערע קי״.

עטלעכע מינוט בין איך ווי פּאַרשטיינערט געוואָרן.

אַנטקעגן מיר גלאָנצט דער טייך נאָרעוו מיט זיין גאָנצער פּראַכט, אָבער דאָ — אַנטקעגן דעם גאָנצן קאָסמאָס — איז דאָס פּאַרברעכן פּאַרדעקט געוואָרן מיט גרינס איבער די רעשטלעך פון אונדזערע טייערסטע און באָליבטסטע פון דורות לאָנג; קי קייען לאָנגזאָם — קיין געשריי און קיין פּראָטעסט!

טרערן שטיקן מיך אין האַלדז — ווי דערנידעריקט זענען מיר געוואָרן!

איך האָב זיך פּאַראייניקט מיט זייער אָנדענק, זיך אַוועקגעשטעלט אויף אַ הויך בערגל אין צענטער פון פּעלד און מיט אַ הויך, קלאָר קול געזאָגט „קדיש״ און ביים סוף די תפילה „אל מלא רחמים״.

מיינע באַגלייטער האָבן זיך געצלמט און געענטפערט „אמן״.

כ׳האָב זיך געזעגנט מיט די באַהאָלטענע אין דעם פּעלד — אפשר בין איך דער לעצטער, וואָס באַזוכט די קהילה פון זייער עלטערן.

טרויעריק האָב איך זיך אומגעקערט אין שטאָט און דער פּאָליציי־קאָמיסאָר האָט מיך געטרייסט.

* * *

איך וואָרף נאָך אַ מאָל אַ בליק אויף דעם מאָרק, די גאַסן, די געסלעך. דאָס שטעטל איז ווי אייגעשרומפן געוואָרן. מיט איין קוק זעט מען דעם צוויטן עק פון שטאָט. מיטן פּאַרשניטענעם לעבן האָט זיך אויך די וויטקייט פּאַרקלענערט.

איך שייד מיך מיט מיין געוו. קהילה — דער סוף פון דעם טויזנט־יעריקן בלוט־רַאַמאַן מיט פוילן (פה־לין).

אין דער לעצטער מינוט האָב איך געדריקט די האַנט פון דעם איינציק איבערגעבליבענעם אין דער שטאָט יידישן נפש און מיטן שאַסיי, וואָס פירט קיין נאַשעלסק, אויף וועלכן עס האָבן מאַרשירט, בעתן חורבן פון דער קהילה, זייער לעצטן מאַרש די אַרויסגעטריבענע יידן — האָב איך פאַרלאָזט סעראַצק.

* * *

נאָכן פאַרלאָזן סעראַצק האָב איך נאָכאַמאָל באַזוכט אַלע טרעף־פונקטן פון די סעראַצקער, ווי: וואַרשע, לאָדזש, סאָסנאָוויץ, קראָקע, קאַטאָוויץ, שטשעטשין און וורצלאָוו. כ׳האָב דערגענצט די רשימה פון די אָפּגעראַטוועטע, וועלכע געפינען זיך אין פוילן, אין די פּליטים־לאָגערן אין דייטשלאַנד און עסטרייך און באַשטימט די צוקונפטיקע פאַרבינדונגען מיט מיר אין איראָפּע און אין א״י.

כ׳האָב געפילט אַ הייליקן חוב, פאַר מיין פאַרלאָזן פוילן, צו באַזוכן די פאַר־ניכטונגס־לאָגערן אוישוויץ און בירקענאָו.

כ׳בין אַרויסגעפאָרן פון קאַטאָוויץ, אין דער באַגלייטונג פון מיין פרייַנט ג. אייבעשיץ, מיט אַ געדונגענעם אויטאָ קיין אוישוויץ און שטיין געבליבן נעבן דעם באַרימטן טויער, איבער וועלכן עס האָט געהאָנגען די אויפשריפט: „אַרבעט מאַכט פריי״.

כ׳בין אינעווייניק — אין גיהנום. איך שפּאַציר צווישן די ליידיקע און פוסטע באַראַקן, צווישן צענדליקער הויכע פאַרקראַטעוועטע פאַרקאַנען...

דאָ זענען סיסטעמאַטיש, מיט אַ פינקטלעכער און קאַלטער מחשבה, און אכזריותדיק דערמאַרדעט געוואָרן מיליאָנען לעבנס און די מערהייט פון זיי — יידן.

כ׳האָב געזען בערג פון שיך, לעפל, גאַפלען.

כ׳בין געשטאַנען בייַ די צעשטערטע קרעמאַטאָריעס און איינגעגלידערט געוואָרן מיט די פאַרברענטע, פאַרשטיינערטע און געהאָנגענע.

שטיל האָב איך פאַרלאָזט דאָס גיהנום.

* * *

די ערד ברענט אונטער מיינע פיס: די פוילישע זיכערהייטס־אָרגאַנען האָבן באַגרענעצט מיין פרייַע באַוועגונג און מיך סיסטעמאַטיש נאָכגעשפּיאָנירט.

„יציאת פּולין" איז אין איר גאַנצן שוווּנג, און דער גאַנצער צענטראַלער שווערפּונקט לאַקירט זיך אין די פּליטים־מחנות אין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע.

כ׳האָב זיך אין איילעניש געזעגנט מיט אַלע חברים, פאַרלאָזט פּוילן און אַוועק קיין טשעכאָסלאָוואַקיע דורכן גרענעץ־פּונקט זעבזשידאָוויצע.

אויף דער באַן־סטאַציע פון מאַראַווסקאַ אָסטראַוואַ, טשעכאָסלאָוואַקיע, בין איך דורך דער מיליטערישער טשעכישער פּאָליציי אַרעסטירט געוואָרן און לאַקירט אין אַ גוט־היגיעניש איינגעאָרדנטן צימער, און דאָרט, נישט, נישט וויסנדיק די סיבה, בין איך געזעסן 7 טעג.

מיינע מינדלעכע און שריפטלעכע פּראָטעסטן — זענען געבליבן אַן ענטפער.

איך מוז דערמאָנען, אַז די באַציונג צו מיר איז געווען אַן אַרנטלעכע: כ׳האָב דערהאַלטן צייטונגען, גוט עסן און טרינקען, ווי אויך סיגאַרעטן.

דעם 8טן טאָג איז אין מיין צימער דערשינען אַ הויכער סימפּאַטישער אָפיציר, צו וועלכן כ׳האָב זיך באַצויגן מיט צוטרוי. ער האָט מיר דערקלערט, אַז די סיבה פון מיין אַרעסט איז אַ דערהאַלטענע ביטע פון דער פּוילישער מאַכט מיך אומצוקערן קיין פּוילן, וואָס באַשולדיקט מיך אין באַהאַלטן קינדער, וועלכע האָבן זיך דערצויגן אין אַנשטאַלטן און ביי פּריוואַטע פאַמיליעס. ער האָט מיך אינפאָרמירט, אַז די אויבנדערמאָנטע ביטע איז דורך אים איבערגעשיקט געוואָרן פאַר אַ דעציזיע צו די צענטראַלע טשעכישע אָרגאַנען אין פּראָג, אָבער ער, פון זיין זייט, האָט רעקאָמענדירט מיך צו באַפרייען.

איך האָב פאַר דעם איידעלן מענטש געשילדערט דעם חורבן פון די יידן אין פּוילן און אים אויפגעקלערט דעם פּראָבלעם פון די איבערגעבליבענע קליינע קינדער, וועלכע זענען, בלית ברירה, איבערגעגעבן געוואָרן אין קלויסטערס און צו קריסטלעכע פּריוואַטע פאַמיליעס.

דער אָפיציר האָט זיך צעכליפּעט ווי אַ קליין קינד, מיר אַ קוש געגעבן און פאַרלאָזט דעם צימער.

אַן אַנגעשטרענגטער און מידער האָב איך זיך אַרויפגעוואָרפן אויפן בעטל און גלייך איינגעדרימלט.

צו מאָרגנס אין דער פרי, אויפשטייענדיק פון מיין שלאָף, האָב איך געפונען אויפן טישל אַ שיינעם בוקעט פון לעבעדיקע שיינע בלומען און ביי דער טיר — מיין גאַנצן באַגאַזש, וועלכער איז פון מיר אַוועקגענומען געוואָרן בעתן אַרעסט.

דער אָפיציר איז נאָכאַמאָל דערשינען מיטאָג צייט, געמאָלדן אַז איך בין

פריי, אַריינגעשטעקט אין מיין האַנט אַ פרייען באַן־בילעט ביז פּראָג און מיך באַגלייט ביז דער סטאַציע, ווו מיר האָבן זיך האַרציק געזעגנט.

* *
*

פון פּראָג בין איך געפלויגן קיין האַנאָווער (דייטשלאַנד) און דאָרט זיך געטראָפן מיט אונדזער בת־עיר שרה, די טאָכטער פון ר׳ בעריש סאָליאָרזש הי״ד.

די שמחה איז געווען גרויס. כ׳האָב זי איבערגעלאָזט, מיט 12 יאָר צוריק, אַ קליין מיידעלע — און איצט זיצט פאָר מיר אַ מיט ליידן־אָנגעזאָפּטע פרוי. כ׳האָב זי געטרייסט און געראָטן וועגן איר צוקונפט.

פון האַנאָווער בין איך געפלויגן אויף עטלעכע טעג קיין פּאַריז. דאָרט האָב איך זיך געטראָפן מיט די פאָלגנדיקע סעראַצקער: מיין פעטער יחיאל קריסטאָל (נפטר געווארן אין ישׂראל), משה־יאָסל קראָוויעצקי, שמחה עסטעראָוויטש, משה לעווינער און יידל בירנבוים. דער לעצטער האָט מיר איבערגעגעבן, אַז ער איז געווען אין פאַרניכטונגס־לאָגער אוישוויץ און דורך אַ צופאַל געווארן אָפּגערעטעט געווארן און אויך, אַז אונדזער שטאָטישער משה מאַרגוליס הי״ד איז דאָרט געשטאָרבן ווי אַ העלד, אַנטייל־נעמענדיק אין דעם באַרימטן אויפשטאַנד פון דער זנדער־קאַמאַנדע קעגן זייערע פיינדיקער.

* *
*

פון פּאַריז בין איך אַוועקגעפאָרן אויף אַ ספּעציעלן באַזוך אין די פּליטים־לאָגערן אין דייטשלאַנד און עסטרייך — און אין יעדן אָרט ווידער געוווכט די שפּורן פון די שטעטישע.

פון א״י דערגרייכן ידיעות וועגן אַ ביטערן געראַנגל מיט דער בריטישער מאַנדאַט־מאַכט: באַלאַגערונגען, געוועלד־רעוויזיעס אין די יידישע ישובים, און אינטערנירונג פון מעפילים אין לאָגערן אויפן אינדזל קפריסין א. א. וו.

* *
*

כ׳האָב זיך אומגעקערט קיין ארץ ישראל.

ביי מיין ברודער האָב איך געפונען אַ שלל בריוו פאָר מיר פון גערעטעוועטע,

וואָס געפינען זיך אין דייטשלאַנד, עסטרייך, קפריסין„ וועגן וועלכע איך האָב ביז איצט נישט געהאַט קיין ידיעה.

אונדזער עדה איז געוואַקסן.

* * *

אין יאַנואַר 1947 האָב איך פאַרעפנטלעכט אין דער צייטונג „לקרוב ולרחוק", מס׳ ס״ג (י״ז בטבת תש״ז — 1957), אַרויסגעגעבן דורך דער אַפּטיילונג פאַר זוכן קרובים ביי דער יידישער אַגענץ אין א״י, אַ ליסטע א״נ „שרידי קהילת סרוצק" (די איבערגעבליבענע פון דער סטראַצקער קהילה), וואָס האָט דעמאָלט אַרומגענומען 160 נעמען, ווי אויך אַ קורצע סקיצע איבער דעם חורבן פון דער קהילה.

* * *

דער גרעסטער טייל פון די ֿגעראַטעוועטע האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל און זיך איינגעגלידערט אין איר לעבן. צענדליקער פון זיי האָבן עמיגרירט קיין צפון־ און דרום־אַמעריקע און קיין פראַנקרייך.

ס׳איז אַנטשטאַנען די יידישע מדינה, וועלכע זאָמלט איין אירע היימלאָזע קינדער.

טראָץ דעם חורבן — וועבט זיך ווייטער דאָס לעבן צו אַ בעסערער, גע־רעכטערער און שענערער צוקונפט.

חנוך ורדי

ש. ל. שניידערמאַן
(ניו־יאָרק)

דאָס יידישע סעראָצק
(אַ באַזוך נאָכן חורבן)

אַ געפיל פון טיפן אומעט איז מיך באַפאַלן, וועו איך בין אַנגעקומען אויפן פוסטן מאַרק־פלאַץ פון סעראָצק. איבער די האַלב־איינגעפאַלענע הילצערנע הייזקעס מיט די צעלעכערטע, פאַרגרינטע, שינדעלדיקע דעכער, האָט זיך צום הימל געשטרעקט דער טורעם פון דער גאָטישער קירכע, וואָס איז ביים סוף פון 15־טן יאָרהונדערט געבויט געוואָרן דורך די דייטשע קרייץ־ציגלער. דאָ און דאָרט האָט מען קוים געזען איינצלנע פאַרבייגייער אין אָפּגעטראָגענע מלבושים. אין דעם פוסטן, גרויען קרעמל, אין וועלכן איך בין אַריין ביים עק פון מאַרק, האָב איך גלייך אָפּגענומען דעם ביטערן גרוס, אַז אין שטעטל, וווּ במשך פון יאָרהונדערטער האָט עקזיסטירט אַ טיף־פאַרוואָרצלט יידיש לעבן, איז איצט נישטאָ מער אַפילו קיין איין ייד.

אָלץ, וואָס די נאַצישע האַנקרייצלער האָבן איבערגעלאָזט פון דער אַלטער סעראָצקער קהילה, איז אַ בוך מיט האַרטע טאָוולען, געבונדן אין געלן פאַרמעט. די בלעטער זענען ביז די סאַמע ברעגן געדיכט באַשריבן מיט די נעמען פון די נייַ־געבוירענע אין שטעטל. דאָס בוך געפינט זיך ביי דער לאָקאַלער היסטאָריקערין, אירענאַ זאַקזשעווסקאַ, אַן אָפּגעקומענע עלטערע גוט־באַזיצערין, וועלכע איז דורך דעם שטאָט־ראַט באַאויפטראַגט געוואָרן אָנצושרייבן אַ מאָנאָגראַפיע וועגן סעראָצק, וואָס גרייט זיך איצט צו פייערן דעם 900־יאָריקן יובל פון שטעטל.

איך האָב געבלעטערט דאָס בוך, אין וועלכן די מערסטע נעמען זענען יידישע און געהאַט דאָס געפיל, אַז איך האָלט אין דער האַנט די נשמות פון די יידן, נאָך וועלכע עס איז אַפילו קיין מצבה נישט געבליבן. די היסטאָריקערין האָט מיר דערקלערט, אַז אין סעראָצק האָט שוין אין 14טן יאָרהונדערט עקזיסטירט אַ יידישע קהילה און אַ געמויערטע שול און אַ דאַנק דעם איינפלוס פון די יידישע סוחרים, האָט סעראָצק אַזוי פרי, ווי אין 1425, באַקומען די רעכט פון אַ שטאָט און מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ וויכטיקן האַנדלס־צענטער אויפן וועג צווישן פוילן און רוסלאַנד.

די טייכן נאַרעוו און בוג, וואָס שליסן זיך צונויף ביים אַריינפאָר צום

שטעטל, האָבן מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דעם וויכטיקסטן קאָמוניקאַציע־וועג פֿאַר די סחורות, וואָס די יידישע סוחרים האָבן דאָ געבראַכט און פֿאַרשפּרייט איבער די ישובים פון מאַזאָוויע.

צוליב איר סטראַטעגישער פֿאָזיציע איז סעראָצק אָפט געפֿאַלן אַלס קרבן פון מלחמות און אינוואַזיעס. בעת דעם נאַפּאָלעאָנישן מאַרש אויף מאָסקווע האָבן אין סעראָצק זיך אָפּגעשפּילט גרויסע שלאַכטן און די קירכע און אויך די שול — די העכסטע בנינים פון שטעטל — זענען געוואָרן צעשטערט אין דעם אַרטילעריע־דועל צווישן די קעמפּנדע אַרמייען. שפּעטער זענען זיי אָבער געוואָרן צוריק אויפגעבויט. פון דער נאַפּאָלעאָנישער מלחמה נעמט זיך טאַקע דער נאָמען: „נאַפּאָלעאָנישע בערג", וואָס געפינען זיך הינטערן שטעטל און זענען פֿאַר דער סעראָצקער יידישער יוגנט געווען דאָס אָרט פון שפּאַצירן און ראָמאַנטישע באַגעגענישן.

בעת דער היטלער־אינוואַזיע, האָט סעראָצק נישט געליטן פון די מלחמה־אָפּעראַציעס. אָבער קורץ נאָך דעם ווי די נאַציס האָבן אָקופּירט דאָס שטעטל, האָבן זיי אַרויסגעטריבן די יידן און זיי פֿאַרשיקט אין פֿאַרשידענע געטאָס אין פּוילן. דער גרעסטער טייל פון די סעראָצקער יידן איז פֿאַרשיקט געוואָרן קיין ביאַלע־פּאָדלאַסקע און פון דאָרט — קיין טרעבלינקע.

פון די פּיר טויזנט יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין סעראָצק, אויף אַן אַלגעמיינער באָפּעלקערונג פון זעקס טויזנט, זענען לעבן־געבליבן קוים קנאַפּע הונדערט. די מערהייט פון די גערעטעוועטע סעראָצקער יידן — אַרום זעכציק אין צאָל — געפינט זיך אין ישראל. די איבעריקע זענען צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. אַ גרעסערע גרופּע סעראָצקער יידישע פּליטים געפינט זיך אין אַמעריקע.

די לעבן־געבליבענע סעראָצקער יידן דערמאָנען מיט באַזונדערן פּיעטעט דעם אומגעקומענעם לייבל בלומבערג, וועלכער האָט אין די סאָמע ביטערסטע מאָמענטן, אין די שעהען פון אומקום, דערמוטיקט די דערשלאָגענע, רעזיגנירטע סעראָצקער יידן. אַ באַאָבטער פּידלער און מנגן, האָט לייבל בלומבערג אין ביאַלער געטאָ געזונגען און געשפּילט אויף זיין פּידל און אַזוי שפּילנדיק געגאַנגען צו די גאַז־קאַמערן.

סעראָצק איז געווען אַן אָרעם שטעטל, אָבער מיט איינגעפונדענדיקע רעליגיעזע און וועלטלעכע אינסטיטוציעס, מיט אַ פֿאָלקס־באַנק און אַ גמילות־חסדים קאַסע, וואָס איז געווען אַ וויכטיקער אָנשפּאָר פֿאַר די הונדערטער אָרעמע

יידישע הענדלער און בעלי־מלאכות. אַ באַריכט פון דער גמילות חסדים קאַסע אין סעראַצק, וואָס איז אין יאָר 1928 אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „אונדזער וואָרט", אַ יידיש וואָכנבלאַט פון שכנותדיקן פּולטוסק, גיט אונדז אַ באַגריף וועגן דעם ביטערן עקאָנאָמישן מצב פון די סעראַצקער יידן אין דער דעמאָלטיקער צייט — אַ מצב, וואָס איז אייגנטלעך כאַראַקטעריסטיש געווען פאַר הונדערטער ענלעכע יידישע שטעטלעך אין פּוילן.

אין דעם באַריכט ווערט געזאָגט ,אַז די גמילות־חסדים קאַסע אין סעראַצק האָט אַרויסגעגעבן הלוואות פון 50 ביז 150 זלאָטעס צו יידישע קרעמער און האַנטווערקער, און במשך פון יאָר האָט די קאַסע געמאַכט אַן אומזאַץ פון 43 טויזנט זלאָטעס. דאָס הייסט, אַז העכער 400 יידישע משפחות — מער ווי אַ העלפט פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין סעראַצק — האָט געמוזט אָנקומען צו דער גמילות־חסדים קאַסע.

ווי אין אַלע אַנדערע שטעטלעך, האָבן אין סעראַצק עקזיסטירט צאָלרייכע פאַרטייען און אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געפירט צווישן זיך פאַרביסענע שטרייטן, נישט אַלע מאָל אידעישע, אָבער אין די דאָזיקע קאַמפן איז געקומען צום אויסדרוק די וויטאַליטעט פון די שטעטלדיקע יידן.

אַזוי למשל ווערט אין דעם זעלבן פולטוסקער וואָכנבלאַט געדרוקט אַ באַריכט וועגן דער שטורמישער יערלעכער פאַרזאַמלונג פון דער קאָאָפּעראַטיווער פאָלקס־באַנק אין סעראַצק, בעת וועלכער די אגודה'שע פירערשאַפט איז געוואָרן באַזייטיקט און די פאַרוואַלטונג איז אַריבער אין די הענט פון די האַנטווערקער: יוסף אַראָל, אהרן גזשעביעניאַזש און דעם סוחר משה מארגאליס.

דער קאַמף צווישן דער „אגודה" און די האַנטווערקער איז געווען אַזוי פאַרביסן, אַז צו דער פאַרזאַמלונג זענען פון וואַרשע ספּעציעל געקומען די פירער פון דער צענטראַלע פון דער יידישער קאָאָפּעראַטיווער פאָלקס־באַנק אין פּוילן, א. בערקענהיים און אברהם שמויש. דער לעצטער געפינט זיך איצט אין ניו־יאָרק.

די יידן פון סעראַצק, פאַר וועלכע אַן הלוואה פון 15 אָדער 25 זלאָטעס איז געווען ממש אַ לעבנס־פראַגע, האָבן אָפּגעשפּאָרט דעם ביסן פון מויל און זייערע אָרעמע גראָשנס צוגעטראָגן צו די יידישע אינסטיטוציעס אין שטעטל.

סעראַצק האָט געהאַט אַ פאָלקס־שולע, אַ ביבליאָטעק און אַ דראַמאַטישן קרייז, אַ פאָלקס־אוניווערסיטעט און אַ כאָר. עס האָט דאָרט עקזיסטירט אַ לעב־האַפּטע, קעמפּעריש יידישע יוגנט, וואָס האָט באַלאַנגט צו די פאַרשידענע

גרופירונגען. באַונדערס שטאַרק איז געווען די חלוצישע באַוועגונג אין סעראַצק און אַ באַדייטנדע צאָל יוגנטלעכע איז טאַקע אין צייט אַוועק קיין ארץ־ישראל.

סעראַצק האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ באַאַבטן יונגן דיכטער און מאָלער, יאָסל גראָסבאַרד, וועלכער האָט קורץ פאַרן אויסברוך פון קריג געגומען ציען אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון די יידישע ליטעראַרישע און קינסטלערישע קרייזן אין וואַרשע. אין זיינע טיף־אומעטיקע לידער וועגן שטעטל איז געקומען צום אויסדרוק דאָס געמיט פון דעם ליריקער און דאָס אויג פון פלאַסטיקער.

אין יאָר 1939, ממש ערב דער קאַטאַסטראָפע, האָט יאָסל גראָסבאַרד אָנגעשריבן אַ ליד, אין וועלכן עס ווערט געשילדערט די טיפע פאַרצווייפלונג וואָס האָט געהערשט אין זיין היים־שטעטל סעראַצק. עס איז געווען אַ מין פאַרגעפיל פון דעם גרויסן חורבן:

דער זומער איז מיט די לעצטע פייגל שוין אַוועקגעפלויגן.
די טעג — האָבן זיך מיט גראָקייט אָנגעזויגן,
איינגעטוליעט האָט דער ישוב זיך צוזאַמען,
אַרומגענומען ווי קינדער מיט אַ מאַמען.
טריבער האַרבסט איז איצטער דאָ,
דער הימל אַ געלאַטעטער — גראָ אויף גראָ.
הוילע, נאַקעטע שפיגלען זיך די וועגן
אין לוזשעס, בלאָטעס און אין רעגן.

— — — — — — — — — — — — — —

יורדים זענען מער פאַראַן ווי פריער,
שרעק און לויער — וואַכט ביי יעדער טיר;
נישט נאָר ביי ר׳ גדליה׳ן זענען די לאָדנס פאַרקלאַפּט,
ס׳טרעפט, אַז אינדערפרי שטעלט זיך דאָ די נאַכט.

היינט איז סעראַצק אַ פוסט, טויט שטעטל פון קוים 2,000 איינווינער, ווו די נאַכט שטעלט זיך טאַקע באַלד אין דער פרי. נישט נאָר איז אין שטעטל מער נישטאָ קיין איין יידּ, נאָר נאָך דער באַפרייאונג האָט קיין שום סעראַצקער יידּ מער נישט פרובירט אָפּילו זיך באַזעצן אין שטעטל.

איך האָב אין סעראַצק באַזוכט דעם שטאָט־ראָט, וואָס אָמטירט אין דער

הילצערנער הייזקע, אין וועלכער עס האָט זיך געפונען די קאָפּעראַטיוועס באַנק און די גמילות־חסדים קאַסע. דער פּאַרזיצער פון שטאָט־ראַט, סטאַניסלאַוו סאָווא, האָט זיך פּאַר מיר באַקלאָגט אויף דעם טרויעריקן מצב פון שטעטל, וואָס האָט פּאַרלוירן יעדע עקזיסטענץ־באַרעכטיקונג. די באַפעלקערונג וואַנדערט אויס אין די גרעסערע שטעט און אין די נייע אינדוסטריע־צענטערן.

„פון צייט צו צייט — האָט דער פּאַרזיצער פון שטאָט־ראַט געזאָגט — באַקום איך בריוו פון סעראָצקער יידן אין ישראל, אָדער אַמעריקע, וועלכע פרעגן זיך אָן וועגן זייערע נאָענטע, אָדער וועגן די קברים פון משפחה־מיטגלידער. איך האָב אָבער גאָרנישט וואָס זיי צו באַריכטן. די נאַציס האָבן נאָך אין יאָר 1941 באַפוילן צו פאַראַקערן ביידע בית־עלמינס, דאָס אַלטע און דאָס נייע, און זינט דער באַפרייאונג האָב איך קיין לעבעדיקן סעראָצקער ייד דאָ מער נישט געזען."

ווי באַגלייט דורך די שאָטנס פון די פאַרשוווונדענע יידן האָב איך זיך לאַנגזאַם באַוועגט איבער די פוסטע, אומעטיקע געסלעך פון סעראָצק, געגאַנגען איבער די טרעפ פון די הילצערנע הייזקעס און זיך צוגעהערט צו די נעפלהאַפטע דערינערונגען פון דעם וועגווייזער, וואָס דער פּאַרזיצער פון שטאָט־ראַט האָט מיר צוגעטיילט.

דאָס איז געווען דער פאַרמלחמהדיקער לערער פון דער פוילישער פּאָלקס־שולע אין סעראָצק, אַנטאַני ריבניצקי, וועלכער האָט אָנגערופן די נעמען פון די אַמאָליקע יידישע באַלעבאַטים פון די הייזקעס, וואָס זענען נאָך פאַרבליבן אויפן מאַרק־פּלאַץ און אויף דער קאָשטשושקאָ־גאַס — די הויפּט־גאַס פון שטעטל.

דער גרויס־האָריקער, מיטלוווקסיקער ריבניצקי האָט מיט באַוווונדערונג געדעדט וועגן זיינע אַמאָליקע יידישע תלמידים. ער האָט מיר דערציילט, אַז זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט אין אַלע לימודים, אַפילו אין דער קענטעניש פון דער פוילישער שפּראַך. דאָס האָט אַרויסגערופן קנאה ביי זייערע פּוילישע חברים און נישט איין מאָל האָט דאָס דערפירט צו אַנטיסעמיטישע אינצידענטן.

„דערפאַר, וואָס איך האָב זיך איינגעשטעלט פאַר מיינע יידישע תלמידים — האָט דער סעראָצקער פּאָלקס־לערער געזאָגט — האָבן געוויסע פינצטערע עלעמענטן מיך גערופן „יידישער קנעכט" (פּאַכאָלעק זשידאָווסקי).

דער געווען לערער האָט מיר אָנגעוויזן אויף אַ הילצערנער הייזקע

אין אַ זייטיקן געסל און געזאָגט. אַז דאָרט האָט זיך געפונען דער פּראָפעסיאָ־נעלער פּאַראיין פון די יידישע אַרבעטער — שניידערס, שוסטערס און סטאָלערס.

„וועג זיי וואָלטן דאָ געווען — האָט ער געזאָגט — וואָלט דאָס שטעטל אויסגעזען אַנדערש. זיי זענען אָבער אַלע אומגעקומען אין אוישוויץ. בלויז געציילטע האָבן זיך געראַטעוועט. איינער, אַ געוויסער פיינבוים, געפינט זיך אין ווארשע. די איבעריקע איז ישראל און אין אַמעריקע״.

דער דאָזיקער פּאָליאַק, וועלכער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט נאָך פּאַרן קריג באַלאַנגט צו דעם ראַדיקאַלן לערער־פּאַראיין און דערפאַר איז ער באַזייטיקט געוואָרן פון זיין שטעלע, האָט מיט גרויס פּאַרעוונג געערעדט וועגן דעם אַלטן סעראָצקער רב, וועמענס נאָמען ער האָט זיך מער נישט געקענט דערמאָנען. ער האָט אים אָבער פּאַר מיר געשילדערט אַלס אַ פּראָכטפולע געשטאַלט מיט אַ שנייַ־ווייסער באָרד און אַלס אַ גרויסן געלערנטן, פּאַר וועלכן אַפילו די „גרעסטע כוליגאַנעס אין שטעטל האָבן געהאַט דרך־ארץ״.

מיין וועגווייזער האָט אויך געווויסט מיר צו דערציילן, אַז אין די צוואנציקער יאָרן האָט אין סעראָצק זיך געטומלט מיט אַ רבין, אַ בעל־מופת. (ער האָט געגוצט דעם אויסדרוק: „צאַדיק־צוּדאָטוואָרצאָ״). דערביי האָט ער מיר אָנגעוויזן אויף אַ הויז מיט אַן אייזערנעם באַלקאָן, ווו דער רבי האָט געווויינט.

דער געוועזענער פּוילישער לערער האָט אַלזאָ פּאַר מיר אויפגעלעבט פּאַרביקע עפּיזאָדן פון דער אַזוי נאָענטער יידישער פּאַראַנגענהייט אין סעראָצק, פון וועלכער עס איז אין שטעטל מער נישט פּאַרבליבן קיין זכר. בלויז אין די געמיטער פון דעם טראַגישן רעשטל סעראָצקער יידן, וואָס זענען צעזייט און צעשפּרייט איבער דער גאָרער וועלט, לעבן די פּאַרשוווּנדענע געשטאַלטן פון אָט דעם אַרעמען, אָבער ווונדערלעכן שטעטל ביים ברעג פון טייך נאַרעוו.

במשך פון יאָרהונדערטער האָט סעראָצק געשמ׳ט אַלס אַ וויכטיקע קהילה צווישן די קלענערע יידישע שטעטלעך אַרום וואַרשע. דער רום פון סעראָצק איז אין דער יידישער וועלט באַזונדערס אויסגעוואַקסן אין דער צווייטער העלפט פון פּאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, וועו עס איז דאָרט אויפגעגאַנגען דער שטערן פון דעם גאונישן רב ר׳ יוסף לעווינשטיין.

געבוירן אין יאָר 1837 אין לובלין, אין אַ משפּחה פון גרויסן רב׳נישן יחוס, איז דער יונגער עילוי מיטגעריסן געוואָרן דורך די ליבעראַלע שטרעמונגען, וואָס האָבן געהערשט אין פּוילן אין דער עפּאָכע פון דעם אויפשטאַנד פון

יאָר 1863. אין יאָר 1874 איז ר׳ יוסף לעווענשטיין איינגעלאַדן געוואָרן צו פאַרנעמען דעם כסא הרבנות אין סעראָצק, וואָס ער האָט אָנגעהאַלטן אַ פולן האַלבן יאָרהונדערט, ביז זיין פטירה אין יאָר 1924.

די סעראָצקער יידן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען פיל לומדים, האָבן מיט זעלטענער ליבשאַפט אַרומגערינגלט זייער גייסטיקן פירער, וועלכער האָט אין פאַרשידענע צייטן באַקומען אָנבאָטן צו פאַרנעמען דעם כסא הרבנות אין די וויכטיקסטע קהילות אין פוילן און אַפילו אין אויסלאַנד. הרב לעווינשטיין האָט אָבער די אַלע לאָקנדע אָנבאָטן אָפגעוואָרפן און פאַרבליבן מיט זיין אַרעמער קהילה.

אין אָט דעם שטילן שטעטל, צו וועלכן די באַן איז קיינמאָל נישט דערגאַנגען, האָט ר׳ יוסף לעווינשטיין געפירט אַ שעפעריש לעבן און איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ גרויסע ירושה פון ספרים, וואָס פאַרנעמען גאָר אַ וויכטיקן פלאַץ אין דער רבנישער ליטעראַטור פון דער נייער צייט. אויסער זיינע גייסטרייכע פירושים אויף תורה און תלמוד, האָט דער סעראָצקער רב געשאַפן אַ מאָנומענטאַל ווערק, אַ מין רבנישן לעקסיקאָן. דאָס איז „דור ודור ודורשיו", וואָס אָנטהאַלט 6600 ביאָגראַפיעס פון רבנים און רבי׳שע דינאַסטיעס.

דער זון פון סעראָצקער רב, בעריש לעווינשטיין, האָט אין וואַרשע געהאַט אַ דרוקעריי. ער האָט זיך אָפגעגעבן הויפטזעכלעך מיט דרוקן רבנישע ספרים און קודם כל טאָקע געדרוקט די ספרים פון זיין פאָטער. אויסער דעם האָט בעריש לעווינשטיין אַלע זיינע יאָרן געאַרבעט אויף אַן אייביקן קאַלענדאַר, וואָס ער האָט פאַרענדיקט און אָפגעדרוקט ממש קורץ פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. עס איז אָבער נישט באַווּוסט, צי עס זענען פאַרבליבן וועלכע עס איז עקזעמפלאַרן פון דעם לוח. דער זון פון בעריש לעווינשטיין, אַן אייניקל פון סעראָצקער רב, איז געווען דער איידעם פון באַרימטן וואַרשעווער רב, ר׳ צבי יחזקאל מיכעלסאָן.

אַן אייניקל פון הרב לעווינשטיין, שמואל דאָנער, וועלכער געפינט זיך אין ניו־יאָרק, האָט מיר דערציילט, אַז זיין זיידע איז געווען אַ פלייסיקער לייענער פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור. דאָס האָט ער אים טאָקע, זיין אייניקל, געשיקט נאָך די ביכער אין דער שטעטלדיקער ביבליאָטעק, וואָס שמואל דאָנער האָט אגב געהאָלפן בויען.

„וועג מיר האָבן אין דער ביבליאָטעק באַקומען די יידישע איבערזעצונגן פון דאָרווינס ווערק „די אָפשטאַמונג פון מענטש", וואָס איז געהאַט דערשינען

אין ניו־יאָרק — האָט שמואל דאָנער מיר דערציילט — „איז מיין זיידע געווען איינער פון די ערשטע אין שטעטל צו לייענען דאָס ווערק. דאָס איז געווען ממש אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן".

אַ דריט אייניקל פון הרב יוסף לעווינשטיין, אַ ברודער פון שמואל דאָנער, איז איינער פון די אָנגעזעענסטע מאָדערנע מאָלער אין אַמעריקע. דאָס איז אפֿרים דאָנער, וועלכער איז באַזונדערס באַקאַנט מיט זיינע לאַנדשאַפֿטן פון אַריסטאָקראַטישן ניופֿאָרט, ראָוד אַיילענד. עס איז דעריבער אַ מאָדנער צופֿאַל, אַז אַ רבניש אייניקל פון אַן אָרעמען, פאַרווארפענעם יידישן שטעטל אין פוילז

דער סעראָצקער מגיד הרב ר׳ אהרן קאצענעלענבאגען ז״ל מיט זיין פרוי און דריי קינדער: הרב יעקב יוסף, ברוך (פאַרזיצער פון ארגון יוצאי סעראָצק) און צפורה, אויפגענומען אין לעגיאָנאָוער וואלד 1922

זאָל ווערן דער אָנערקענטסטער מאָלער פון היסטאָרישן ניופאָרט — די זומער־רעזידענץ פון די אַמעריקאַנער אינדוסטרי־מאַגנאַטן.

דער פאָטער פון אפרים און שמואל דאָנער, רבי יעקב דאָנער, אַן איידעם פון ר׳ יוסף לעווינשטיין, איז גוט באַקאַנט אין די לומדישע קרייזן אין ניו־יאָרק. אַ גרויסער עולם קומט יעדן שבת אין ברוקלין דזשואיש סענטער, כדי צו הערן דאָס בלאָט גמרא, וואָס ר׳ יעקב דאָנער לייענט דאָרט שוין במשך פון די לעצטע צוואנציק יאָר.

די סעראָצקער אין אַמעריקע, סיי די אַלט־איינגעזעסענע און סיי די פריש־געקומענע, האַלטן זיך ווי איין משפחה און באַלאַנגען צו דער אַלטער סעראָצקער סאָסאַיטי, וואָס ווערט אָנגעפירט דורך היימאַן דרעזנער, פרעזידענט, און לואיס סאָסניאַק, סעקרעטאַר.

אין די היימען פון אַלע סעראָצקער לאָנדסלייט אין אַמעריקע הענגט דאָס בילד פון זייער גאונישן לאַנדסמאַן, הרב ר׳ יוסף לעווינשטיין. דאָס האָט זיין אייניקל, שמואל דאָנער, אַן אמתער בעל חלומות, ספעציעל אָפגעדרוקט אַ בילד מיט דער אָריגינעלער פאַקסימיליע פון זיין גרויסן זיידן.

וואָס שייך דעם סעראָצקער בעל מופת, ווען וועלכן דער פוילישער לערער האָט מיר דערציילט אין אַ טאָן, גלייך ווי דאָס וואָלט געווען אַ געשטאַלט פון דער גאָר ווייטער פאַרגאַנגענהייט, האָט זיך דאָס געהאַנדלט ווען דעם יונגן רבין, ר׳ אהרן קאַצענעלענבאָגען זצ״ל, וועלכער האָט געצויגן זיין יחוס פון באַרימטע צדיקים איז ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געקומען קיין סעראָצק פון אַ שטעטל אין רוסלאַנד. אַרום דעם יונגן רבין האָט זיך געזאמלען די אָרעמקייט פון סעראָצק — די קצבים, די באַלעגאָלעס, די דאָרפס־גייער און די טרעגערס, וואָס האָבן זיך געראַנגלט פאַר דער טעגלעכער חיונה.

אין דער מוראדיקער נויט, וואָס האָט דאָן געהערשט אין די יידישע שטעט־לעך אין פוילן איז קיין וווּנדער נישט געווען, וואָס די פאַרהאָרעוועטע, פאַר־צווייפלטע יידן זענען לייכט מיטגעריסן געוואָרן דורך יעדן איינעם, וואָס האָט כאָטש פאַר אַ מאָמענט זיי באַווויזן אַרויסצורייסן פון דער גרויער, האָפענונגס־לאָזער וואָכעדיקייט.

דער רבי, ווען וועלכן זיינע חסידים האָבן דערציילט, אַז ער איז טאָג און נאַכט עוסק אין קבלה, האָט אויסערלעך נישט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ בעל־מקובל. ער איז אַלע מאָל געווען אויסגעפוצט אין אַ זיידענער זשופיצע, גימזענע שטיוועלעך, אַ טייערן שטריימל און דאָס העלע, בלאָנדע בערדל פיין

פאַרקעמט. אויך די רביצין האָט אין שטעטל געשמ׳ט אַלס אַ שיינהייט און איז געווען עלעגאַנט געקליידט.

אַמאָל, שביעי של פסח, נאָכן דאָוונען איז דער רבי מיטן גאַנצן עולם אַרויס אויף דער גאַס און זינגענדיק און טאַנצנדיק זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון מאַרק. דער רבי איז דאָן אַרויף צו זיך אויפן באַלקאָן. דעם רבינס חסידים האָבן צונויפגעבראַכט די קראַנקע פון שטעטל און צווישן זיי אַ יונגנמאָן, אַ בעקערס אָן אייִדעם, וועלכער האָט במשך פון עטלעכע יאָר געליטן פון אַ שווערער שלאַף־קראַנקהייט.

שמואל ברוכאַנסקי, איינער פון די לעבן־געבליבענע סעראָצקער יידן, וועלכער האָט אַלס יונג ייִנגל בייגעווווינט די דאָזיקע אויסטערלישע סצענע, האָט מיר דערציילט, אַז נאָכדעם ווי דער רבי האָט אַ געשריי געטאָן: „שטעל זיך אויף און גיי!״ האָט דער קראַנקער יונגערמאָן, צו אַלעמענס איבערראַשונג, זיך אויפגעשטעלט און געגומען גיין. שמואל ברוכאַנסקי איז געווען אַ נאָענטער אַבסערוואַטאָר פון די פאַסירונגען, וואָס האָבן אין סעראָצק זיך אָפגעשפילט אַרום דעם יונגן רבין. שמואל ברוכאַנסקי געפינט זיך איצט אין ניו־יאָרק צוזאַמען מיט זיין ברודער יעקב. זייער פאָטער מנחם ברוכאַנסקי, איז געווען דער סע־ראָצקער שטאָט־חזן און אַ ברודער פון באַרימטן ווישקאָווער חזן, מלכיאל ברוכאַנסקי.

די ידיעה וועגן דעם מופת מיט דעם קראַנקן יונגנמאָן האָט זיך שנעל פאַרשפרייט איבער די אַרומיקע שטעטלעך און פון אַלע זייטן זענען יידן געקומען בעטן הילף ביים סעראָצקער רבין.

דער סעראָצקער רבי האָט איבערגעלאָזט צוויי זין, וועלכע זענען נאָך דאָן געווען גאָר יונגע ייִנגלעך, איינער צען יאָר אַלט און דער צווייטער פערצן. די צוויי בחורים האָבן זיך באַועצט אין וואַרשע אויף דער זאַמענהאָף גאַס און זענען שנעל באַוווסט געוואָרן אַלס די „קליינע רבי׳לעך״.

יעדעס יאָר פלעגן זיי פאָרן קיין סעראָצק און דאָרט געפירט טיש און אויך געדאָוונט פאָרן עמוד אין דער גרויסער שול. די צוויי יורשים פון סעראָצקער מגיד געהערן טאָקע צו דעם קליינעם הייפל לעבן־געבליבענע סעראָצקער יידן. איינער איז אין לאָנדאָן און איינער אין ישראל.

*

מיין וועגווייזער איבער סעראָצק, דער אַלטיטשקער פוילישער לערער, האָט מיך געפירט צום וואַרשעווער שאָסיי, כדי מיר צו ווייזן, ווו עס האָט

זיך געפונען דאָס סעראָצקער בית עלמין און דער אהל פונעם סעראָצקער רב. ער האָט מיר דערציילט וועגן דער אָריגינעלער מצבה פון דעם יונגן פירער פון פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין פון די יידישע שניידער, שוסטער און סטאָלעו אין סעראָצק, יאַנקל קוושניצקי, וועלכער איז בעת אַ שטרייק געפייניקט געוואָרן דורך דער סעראָצקער פאָליציי און איז געשטאָרבן אין בליענדן עלטער. צווישן די טראַדיציאָנעלע האַלב־רונדע יידישע מצבות האָט זיך אַרויסגעהויבן דער אָריגינעלער מאָנומענט אויפן קבר פון דעם יונגן מאַרטירער, וואָס האָט פאַר־געשטעלט אַן איבערגעבראָכענעם בוים.

פון דעם אַלעם איז אָבער נישט געבליבן קיין זכר. אויפן אָרט, וווּ עס האָט זיך געפונען דאָס יידישע בית־עלמין אין סעראָצק האָבן אין דעם פרי־האַרבסטיקן זוניקן נאָכמיטאָג זיך געשפרייט פריש־צעאַקערטע פעלדער און אין דער שטיל־קייט האָט זיך געהערט דער געזשום פונעם טייך נאַרעוו.

איך האָב פאַרלאָזט סעראָצק מיט דעם ביטערן געפיל, אַז עס איז דאָ אָפּגעווישט געוואָרן יעדער שפור פון דער פינף־הונדערט יאָריקער יידישער געשיכטע.

(„פאָרווערטס" — געקירצט)

דמויות ותמונות מהעיירה
געשטאלטן און בילדער

הרב יעקב הענעך צימערמאַן ז״ל

הרב יעקב הענעך צימערמאַן ז״ל איז געבוירן געוואָרן בערך אין יאָר 1883 אין סעראַצעק. אויך זיין פאָטער ר׳ יצחק מאיר (גערופן איטשע־מאיר חסיד), די מוטער בריינע — און אפילו דער זיידע — זענען געווען סעראַצקער.

הרב צימערמאַן איז געווען א תלמיד פון סעראַצקער רב ר׳ יוסף לעווענשטיין זצ״ל, ער האָט חתונה געהאט פון אָסטראָלענקאָ. נאך די קעסט ביי זיין שווער ר׳ יצחק מרדכי אין ער צוריק געקומען קיין סעראַצק און זיך פארנומען מיט מסחר. ער איז געווען אַ גרויסער למדן און חכם.

אין די צוואנציקער יאָרן האָט זיך הרב צימערמאַן באַזעצט אין דאַנציג און דאָרט געווען טעטיק אין דער יידישער קהילה און ביים אַרגאניזירן דאָס אַרטאָדאָקסישע יידנטום.

אין די דרייסיקער יאָרן איז הרב צימערמאן אַנגעקומען אין לאָנדאָן, ווו ער איז געוויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער פון ועד הרבנים. שפעטער איזער

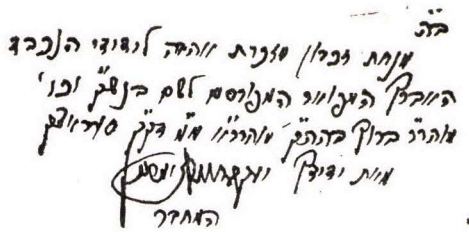

ספר

אמרי יעקב

מבאר מקראי קודש ומאמרי רז"ל בטוב טעם ודעת בלשון צח ונקי על פי משל ומליצה בעזרת חונן לאדם דעת. המעיין ימצא בו דבר בעתו לכל עת בשנה, חומר גדול לדרוש. לרבנים ומטיפים, אשר הכנותי בעזרת האל מפרי עמלי

מאת הרב המחבר

יעקב הענך בן לאאמו"ר ר' יצחק מאיר זצ"ל,

צימרמן

לונדון תש"ד לפ"ק.

בדפוסו של י. נרודיצקי, 129-131, רחוב קאוועל, מזרח-לונדון.

אויפגענומען געווארן אלס הויפט־רב פון די פאראייניקטע ארטאדאקסישע קהילות („פעדעריישן").

הרב צימערמאן איז באלד מפורסם געווארן אלס א געזעלשאפטלעכער עסקן ביי דער יידישער באפעלקערונג — ווי אויך ביי דער יוגנט — אין גאנץ ענגלאנד.

נאך דעם צווייטן וועלט־קריג האט זיך הרב צימערמאן פיל פארנומען מיט הילף פאר די יידישע פליטים פון איראפע און איז געווען באקאנט אלס א גרויסער בעל־צדקה און באליבט אין גאנץ ענגלאנד, אפילו ביי די אסימילירטע יידן, בתוכם די יוגנט. ער פלעגט אויך איינגעלאדן ווערן אלס בורר ביים לייזן פארשידענע פראבלעמען.

הרב צימערמאן איז נפטר געווארן אין יאר 1964 אין לאנדאן. טויזנטער יידן האבן אים באגלייט צו זיין אייביקער רו. הרב צימערמאן האט איבערגעלאזן דריי זין און א טאכטער: דער עלטסטער זון יוסף אליעזר איז הייַנט א באקאנטער געזעלשאפטלעכער טוער אין דער דארטיקער יידישער פעדעראציע. דער צווייטער זון ברוך משה איז א מנהיג ביי דער „אגודה" און ארויסגעבער פון „אגודה"־וואכנבלאט אין יידיש און ענגליש; דער דריטער זון יצחק מאיר איז א סוחר און דאס אייניקל בנימין צימערמאן איז א פראפעסאר אין לאנדאן.

הרב צימערמאן האט מחבר געווען.

דאס ספר „אמרי יעקב" און 2 בענדער אין אויך איבערגעלאזט א סך כתבים וואס זענען נאך נישט געדרוקט געווארן.

הרב יוסף קאצענעלענבאגען

(סעראצק — לאנדאן — תל־אביב)

ר׳ מנחם ברוכאַנסקי ז״ל
דער סעראָצקער חזן

צום אַנדענק פון פאַטער

מנחם חזן, ווי מען פלעגט אים רופן, איז אין משך פון זיינע 61 יאָר באַשערט געווען זיך צו ראַנגלען אין שווערע נסיונות פאַר זיין עקזיסטענץ. אָבער דאָך איז ער נישט צעבראָכן געוואָרן, און ביזן סוף לעבן געבליבן דער גרויסער בעל־בטחון, וועלכער האָט מיט מוט געטראָגן אויף זייערע פלייצעס דעם שווערן גורל.

ער איז געבוירן געוואָרן אין לאָמזשע ביי פרומע און מיוחסדיקע עלטערן. זיין פאָטער, — דער לאָמזשער חזן־שוחט ר׳ אליהו ברוכאנסקי. די מוטער — פרומע גוטע־רייזל, אַן אור־אייניקל פון ערשטן לאָמזשער רב, ר׳ זלמן חסיד ז״ל. ער איז דערצויגן געוואָרן אין אַן עכט יידישן רעליגיעזן גייסט. נאָך אַלס יונגער בחור איז זיין פאָטער געשטאָרבן, און ער האָט געדאַרפט מפרנס זיין נישט בלויז

זיך, נאָר אויך די גאַנצע משפחה. ער און זיינע צוויי ברידער, דער עלטערער מלכיאל, וועלכער איז שוין דעמאָלט געווען אַ גרויסער מנגן, און דער יונגערער, יעקב־קאָפל, פלעגן פאַרלאָזן די היים און פאָרן איבער שטעט און שטעטלעך דאַוענען שבתים און געבן קאָנצערטן, כדי צו פאַרדינען פאַר דער מוטער און קינדער אויף חיונה. זיי האָבן געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג מיט זייערע קאָנצערטן. זיי האָבן אַלעמען באַגייסטערט מיט זייער וווּנדערלעכן זינגען. אגב, פלעגט שוין דעמאָלט דער עלטערער, מלכיאל, שרייבן אייגענע קאָמפאָזיציעס, וועלכע פיל חזנים האָבן געזינגען. מען האָט זיי פאָרגעלייגט די בעסטע שידוכים, און אַזוי איז מלכיאל געוואָרן אַ פולטוסקער איידעם און געוואָרן חזן־שוחט אין סעראָצק. מיין פאָטער און זיין יונגערער ברודער זענען אַ געוויסע צייט געווען ביי מלכיאלן און געזונגען אין זיין כאָר. מיין פאָטער האָט חתונה געהאַט מיט שעפסל פאָר־בערס טאָכטער, בינע־חיה ז״ל. ער האָט געלערנט שחיטה. וען מלכיאל איז שפעטער אַוועק קיין נאַדוואָרנע אַלס חזן, האָט מיין פאָטער איבערגענומען די שטעלע אין סעראָצק. ער האָט געהאָפט מיט דער צייט צו ווערן אויך שוחט. ער איז געווען באַליבט ביי אַלעמען. ער האָט געהאַט אַ שטאַרקן באַריטאָן, אַ שאַרפע דיקציע מיט אַ ליטווישן דיאַלעקט. יעדעס וואָרט איז געווען קלאָר ווי פּערל. ער האָט איינשטודירט אַ גוטן כאָר (מיט די בעסטע שטימען) פון בעל־בתישע קינדער וועלכע האָבן גערן געוואָלט זינגען אין כאָר. אַ טייל געדענק איך נאָך ביז היינט: יחזקאל דעם גלעזערס, ישראל־איסר בלומבערג, יחיאל־מאיר אלי־חיימס, זישע ווייניגראד, בוטשע קריסטאל, דוד וואַרשאַווסקיס זין — יחיאל און חנוך (אַגב, איז חנוך געווארן דער איניציאַטאָר פון סעראָצקער יזכור־בוך). עס האָבן אויך געזינגען: חיים־אליעזר גזשעביעניאַזש, ישראל־דוד מאַרקעוויטש, ברוך גורמאַן און מיינע צוויי ברידער — שעפסל און יעקב. אויך איך האָב געזינגען אין כאָר און געהאַט דערפון גרויס פאַרגעניגן. פאַר די יום־טובים האָט מיין פאָטער געפלעגט איינזינגען מיט די משוררים אַלע יום־טובדיקע תפילות, און די האַרציקע געזאַנגען האָבן זיך געטראָגן דורך די אָפענע פענצטער אין גאַס אַריין, און פיל מענטשן זענען געשטאַנען און זיך צוגעהערט.

שפעטער איז ביי אונדז אין שטוב פאָרגעקומען אַן אויפטרייסלנדיקע ענ־דערונג. פאַרן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז מיין ליבע מוטער, בינע־חיה, אַוועק נאָך גאָר יונג פון דער וועלט, איבערלאָזנדיק 4 קינדער — אַ טאָכטער (לאה) און 3 זין. מיין פאָטער, פונקט ווי מיר אַלע, איז געווען שטאַרק צעבראָכן און נידערגעשלאָגן פון דעם אומגליק. די שטוב האָט אַנגעהויבן גיין צו גרונט, ווייל מיין פאָטער איז נישט אומשטאַנד געווען אויפצוהאָדעווען די קינדער,

און האָט צום צווייטן מאָל חתונה געהאַט. די פאַמיליע האָט זיך אויך פאַר־
גרעסערט און די פרנסה פאַרקלענערט. פון חזנות האָט נישט געקלעקט אויס־
צוהאַלטן דאָס בני־בית. מען האָט אים דעמאָלט גראָד פאַרגעשלאָגן אַ לאָקענדיקן
פאָסטן אַלס חזן אין צאָפאָט, ביי דאַנציג. דער געוועזענער חזן איז אַוועק אויף
4 יאָר, דערנאָך האָט ער געדאַרפט צוריקקומען. די 4 יאָר זענען געווען די בעסטע,
קען מען זאָגן, וואָס מיר האבן געהאַט. מאַטעריעל זענען מיר געקומען אַ ביסל
צו זיך.

מיין פאָטער איז אומגעקומען פון הונגער אין יאָבלאָננער געטאָ אין יאָר
1942. הי"ד.

כבוד זיין אָנדענק!

שמואל ב.

אונדזער שכן ר׳ מענדל פרענקל ע״ה

דער פאפאוועך שוחט, ר׳ מענדל פרענקל, איז געווען אונדזער שכן, אַ טיר ביי אַ טיר, אַ סך יאָרן. זיינע פענצטער זענען פון איין זייט אַרויס־געגאַנגען צום ראָג פון מאַרק, און פון דער אַנדערער זייט — אויף קאָשטשושקאָ־גאַס. ער איז אויך געווען אַ געאַכטעטער ביי אַלע איבעריקע שכנים פון הויז. זיין הויזגעזינד איז באַשטאַנען פון צוויי זין און דריי טעכטער, און געבילדעט אַ בכבודיקע באַלעבאַטישע פאַמיליע. ר׳ מענדל האָט אַרום זיך געשאַפן דעם

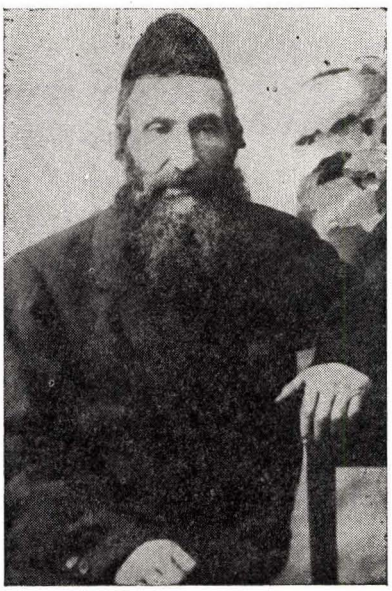

גוטן נאָמען צוליב זיין שטענדיקן אַנטקעגן־טראָגן יעדן דעם ברייטן „גוט־מאָרגן״ מיט דער האַרטער „רייש״, אָבער אינערלעך איז ער געווען ווייך און איידל. ער האָט קיין מאָל קיינעם נישט געזאָגט וואָס מען „מעג״ אַדער מען „טאָר״ נישט אין שבת. זייענדיק אַ יונג בחורל האָט זיך מיר איינגעקריצט אַ געוויסע סצענע אין מיין זכרון.

געווען איז עס אין איינעם אַ פרי־מאָרגן אין אָנהייב 20קער יאָרן. איבער

פּוילן האָבן גראָסירט פֿאַרשידענע מיליטעריש קליקעס מיט זייערע געוערן, און פֿאַרשידענע רוצחים, ווי פּעטלורע מיט זיין באַנדע, געוערן האַלער מיט זיין באַנדע, און די פֿאַנאַנטשיקעס, וועלכע האָבן געהאַלטן דעם קאָנטראָל איבערן צענטער פּוילן, און אונדזער שטעטל איז צוגעפֿאַלן אונטער זייער אויפֿזיכט. דאָס ערשטע וואָס זיי האָבן געטאָן איז געווען — שווערע אַנטי־יידישע גזירות. די אָנגעזאָפּטע פון דורות פּויליש־דייטשע שנאה האָט זיך אויסגעגאָסן צו יידישע קעפּ. איינע פון זייערע גזירות איז געווען כאָפּן יידן אויף צוואַנגס־אַרבעט פון די גאַסן און אויך פון די הייזער און זיי פּיניקן. דערשטוינט און ווי געטראָפֿן פון אַ דונער אין מיטן טאָג זענען מיר אין איינעם אַ טאָג געוואָרן וועז דריי פֿאָנאַנטשיקעס מיט פֿאַרריסענע נעז און פֿאַרדרייטע וואָנצעס האָבן זיך אַריינגעריסן צו אונדז אין שטוב און גלייך צוגעגאַנגען צו דער גוט פֿאַרמאַסקירטער טיר, ווָאָס איז געווען פֿאַרשטעלט מיט אַ שאַנק און אַן וועלכע עס איז פֿראָגן, זי אָפּגעריקט און אויפגעבראָכן די טיר צו דעם לעצטן געהיימען צימער און פון דאָרט אַרויסגעשלעפּט דריי יידן מיט זייערע דערוואַקסענע זין: מיין פֿאָטער און די אַנדערע סאַדיסטיש געשלאָגן, האָב זיך שטאַרק צעשריגן ר׳ מענדל פרענקל מיטן עלטערן זון — שמעלקע פרענקל ע״ה. וועז מען האָט מיין פֿאָטער מיט די אַנדערע סאַדיסטיש געשלאָגן, האָב איך זיך שטאַרק צעשריגן און נישט געקאָנט צוזען. שפּעטער האָבן זיי זיך געגומען צו ר׳ מענדלען רייסן שטיקער פון זיין שיין אויסגעקעמטער באָרד. קנויטן האָר האָבן זיי מאַסנווייז, אַרויסגעריסן און בלוט איז געריגען ווי וואַסער, און ר׳ מענדל האָט בלויז געקרעכצט און נישט געשריגן. די רוצחים האָבן זיך דערנאָך פּריילעך געמאַכט און ביי אַלע אָפּגעשוירן בלויז איין זייט פון דער באָרד און אַלעמען אַרויסגעטריבן מיט נאַגייקעס אויף דער גאַס, ווז עס האָבן שוין געווארט אַנדערע גרופּן יידן אַוועקגעשיקט צו ווערן אויף שווערע אַרבעט אונטערן שטאָט צו גרובן אָקאָפּעס. ר׳ מענדל שוחט איז לאַנג נאָך דעם געגאַנגען פֿאַרבונדן זיין געשענדעטע באָרד. מיט דער צייט זענען די רוצחים פֿאַרשווינדן ווי אַ בייזער חלום.

אונטער דער הערשאַפט פון מאַרשאַל פּילסודסקי האָבן יידן אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם, און אַן אַנטשפּאַנונג איז אויך אַריינגעטראָטן אין אונדזער שטעטל סערפּאָצק. די קינדער זענען געוואָקסן און פֿאַרגעזעצט דאָס אַלטע, און אַ טייל זענען שפּעטער מיטגעריסן געוואָרן מיטן פּראָגרעס, אַנשליסנדיק זיך צו די ציוניסטישע־און קולטור־אַרגאַניזאַציעס. צוליבן קידוש פון ר׳ מענדל פרענקל, פלעג איך יעדן סוכות גיין אין דער סוכה מיט מיין פֿאָטער, אפילו וועז

איך בין שוין געווען אַ דערוואַקסענער בחור. ספעציעל האָב איך ליב געהאַט ר׳ מענדלס דאַוונען מיט זיינע זין פאַרן עמוד דעם יום־טוב דיקן שחרית. צום בעסטן זענען זיינע שחריתים געווען ווען זיין איידעם אויף קעסט, משה מענדל ליטמאַן ראַזענאַוויטש, פלעגט אים אויך צוהעלפן. זיין באַריטאָן האָט זיך שטאַרק אַרויסגעהערט. כאָשט איך בין געווּוּנט געווען צו הערן בעסערע נגינה ביי מיין פאָטער מנחם חזן ע״ה, וועמען איך פלעג אַליין אויך צו העלפן פאַרן עמוד אין זיין גרויסן כאָר, האָב איך אויך פון דעסטוועגן ליב געהאַט ר׳ מענדלס אייגנאַר־טיקן און דבקותדיקן שחרית, וואָס פיל פון דעם האָט זיך לאַנג געדענקט, און אויך זיין גלאַנץ אַלס שיינער בעל־הבית. איין מאָל איז פלוצלינג דער גלאַנץ און שטאָלץ פאַרשוווּנדן און אַ שווערע ענדערונג איז פאַרגעקומען אין דעם הויז פון דעם פאפאווער שוחט. דאָס איז געווען אין דעם מיטן פון די 30קער יאָרן וואָס איז אויך געווען דער אָנפאַנג פון זיין סוף.

ר׳ מענדל איז געווען אייגנער פון די 4 שוחטים, וועלכע האָבן באַקומען זייער קבלה אויף דער שטעלע פון דעם אַלטן רב ר׳ יוסף לעווינשטיין ז״ל, זייענדיק נאָך אַ יונגער מאן, איז ער דאָן געווען פאַרזאָרגט מיט פרנסה. ווי אַלע אַנדערע שוחטים איז ער אויך געווען אָפהענגיק פריער פון גאָט און דערנאָך פון רב און ק׳׳ל. האָט אָבער פאַסירט, אַז ר׳ מענדל איז געוואָרן געאסרט דורך דעם נייעם רב, הרב יצחק מאַרגענשטערן. געוויס די סיבה ווייס איך נישט ביזן הייַנטיקן טאָג; צוליב די מחלוקת פון די קצבים מיטן רב, אין וועלכן די שוחטים האָבן זיך אַמאָל געקאָנט שטעלן נישט אויף דעם ריכטיק צד, אָדער צוליב דעם יידישן דין, ווי מען קאָן אַמאָל נישט שחטן ריכטיק. פאַר ר׳ מענדלן איז דאָס געווען אַ צו האַרטע נוס. ער איז געווען פון די, וואָלכע האָבן נישט געקאָנט אַרייַנגיין אין מחלוקתן און שטעלן אַ ווידערשטאַנד. עס איז אים אָבער געווען נאָך שווערער דאָס אַראָפצושלינגען און פון חרפה און פאַרצווייפלונג, אויב ער וועט ווייטער קאָנען מפרנס זיין, זיין בכבודיקע פאַמיליע, האָט ער זיך פולשטענדיק מיאש געווען פון לעבן און איז רחמנא לצלן אַראָפּ פון זינען. ער האָט אויפגעהערט רעדן צו מענטשן און אַלעמען אויסגעמיטן און אויך אויפ־געהערט עסן און טרינקען. עס איז געווען אַן אומזיסטע אַרבעט צו פרווון משפיע זיין אויך נישט דאָס בעטן פון זיין פאַמיליע און פון זיינע שכנים, און אפילו נישט פון דאָקטאָר, ער זאָל עפעס אַראָפּברענגען צו זיינע ליפן, נישט מיטן גוטן אָדער בייזן. ער האָט אָנגעהויבן צאָנקן ווי אַ ליכט. זיין דאַרער גוף איז מיט יעדן טאָג געוואָרן מער איינגעשרימפן און פון זיין שיינער בארד איז געבליבן

נאָר אַ שיטער בינטל האָר, ווייל ער האָט אַליין געטאָן יעדן טאָג דאָס וואָס די „פאָנאַנטשיקעס" האָבן אַמאָל געטאָן צו אים, אויסרייסנדיק זיי איינציקוויין.

אין אַ קורצער צייט האָט ר׳ מענדל פרענקל אויסגעהויבט זיין איידעלע נשמה אין עלטער פון 58 יאָר. די שוחטקע האָט אויך נישט געקאָנט דאָס איבערטראָגן און איז צום יאָר אַריבער צו אים אין דער אייביקער רו. די איבעריקע קינדער, 2 זין מיט 2 טעכטער, מיט זייערע פאַמיליעס, האָבן די דייטשן אומגעבראַכט, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע לאַנדסלייט, שוועסטער און ברידער פון דעם שטעטל סעראָצק. איין טאָכטער נאָר איז געבליבן לעבן — די עלצטע, גאָלדע לאה (היינט — טרעברין), זי איז אַוועק קיין אַמעריקע אין אָנהייב פון די 30קער יאָרן און ווויינט היינט אין ברוקלין מיט אַ פאַמיליע קינדער און אייניקלעך.

יעקב ברוכאַנסקי, ניו־יאָרק

מענדל באָבעק ז״ל

אין יאָר 1933 איז ער נפטר געוואָרן אין יידישן שפיטאָל אין וואַרשע, נאָך אַן אָפּעראַציע. זיין ווילן איז געווען, מ׳זאָל אים לייגן אויפן סעראָצקער בית־עולם, נעבן קבר פון אַלטן רב, ווו ער האָט זיך געהאַט געקויפט, נאָך ביים לעבן אַ קרקע. וועמען די וואַרשעווער חברה־קדישא האָט ר׳ מענדלען אין אַן אַוונט געבראַכט אין שטעטל, האָט אויפן וואַרשעווער שאָסיי אָפּגעוואַרט אַ גרויסער עולם אָפּצוגעבן אים זיין לעצטן כבוד, באַגלייטנדיק אים צו זיין שטוב. אויף צומאָרגנס, וועמען די חברה־קדישא האָט אָפּגעטאָן זיין רעכט, האָט זיך דאָס גאַנצע שטעטל פאַרזאַמלט.

ווי קומט מענדל יעקעלעס, אַ פשוטער ייד, אַ שוסטער פון דור דורות, צו אַזאַ כבוד?

ס׳האָט זיך אַרויסגעווייזן, אַז די אייגענע פון שטוב: זין, טעכטער, שנורן און איידעמס האָבן אַליין נישט געווויסט, וואָס פאַר אַ פאָטער זיי האָבן געהאַט. שוסטערס, שניידערס און נאָך פאָלקסמענטשן פון שטעטל האָבן דערציילט וואָס ער איז געווען: אַ געטרייער פאָטער צו זיינע קינדער און איבערגעגעבענער פאָטער צו אונדז. וויר וועט איצטער קומען פרייטיק צו אונדז אין שטוב קוקן צי די קיך הייצט זיך און צי מען גרייט אַן אויף שבת. וועמען ער האָט געזען אַז די קיך איז קאַלט, אַז די שטוביקע זענען נאָך קעלטער און אַז מען רעדט נישט אויס קיין וואָרט, האָט ר׳ מענדל אַרויסגעצויגן פון קעשענע אַ 10ער זלאָטע און געזאָגט: „אָט באָרג איך דיר, און, בעל־הביתטע, אייל זיך צו, קויף איין און פאַרגעס נישט קיין פלעשל וויין אויף קידוש צו מאָכן". און אַז מען האָט זיך געקוועטשט, האָט ער געטרייסט, אַז דער אויבערשטער וועט העלפן און מ׳וועט אָפּצאָלן.

אַזוי פלעגט ער אַרום גיין צו עטלעכע בעלי־בתים. ער האָט שוין דערשנאַפּט, וועמען עס האָט קנאַפּ פאַרדינט דורך דער וואָך. ער האָט נישט געוואָלט, וועמען עס האָט אים, דעם אַלטן חוב, נאָך נישט באַצאָלט. ר׳ מענדל איז געווען אַ זון פון יאַנקל דעם שוסטער, וואָס האָט נישט געהאַט קיין מיטלען צו לאָזן לערנען זיין זון — מענדל, נאָר אים בלויז געשיקט אין חדר, ער זאָל קאָנען דאַוונען. דאָס איז געווען אַלץ, און — באַלד נאָכדעם געוואָרן זיך צו דער אַרבעט, צו שוסטעריי, העלפן אים צו דער פרנסה אין שטוב און ווערן אַן ערלעכער ייד. אַזוי איז ער דערצויגן געוואָרן. אָבער אין האַרצן האָט ער נאָך פאַרמאָגט אַ הייליקייט,

אַ מיטגעפיל: מיטגעפילט וועמען ס'האָט וויי געטאָן, נישט גערוט, ווען ער איז געוואָר געוואָרן, אַז ווער הונגערט און צו אַלעמען געווען ערלעך. ווען מ'האָט אים גענומען פאַר אַ זעלנער צו „פאָניען", האָט ער אויך ערלעך אָפּגעדינט די צייט, געקומען אַהיים און חתונה געהאַט און אויפגעשטעלט א משפחה.

אָבער איין זאַך האָט ער נישט פאַרשטאַנען: דאָס דאַווענען, דאָס לייענען די תורה און די עטלעכע קאַפּיטלעך תהילים זאָגן אַלע טאָג. ער בעט צו גאָט און ווייסט נישט דעם טייטש. האָט ער געפונען אַן עצה: אַריינגענומען אַלע אָוונט צו זיך אין שטוב אַ רבי, געלערנט נאַכט ביי נאַכט, אַזוי עטלעכע יאָר, ביז מענדל האָט שוין פאַרשטאַנען דאָס, וואָס ער בעט ביי גאָט אין דער הייליקער שפּראַך — לשון הקודש. זאָלן ווייבער בעטן אויף מאַמע־לשון — יידיש. און פון דער צייט אָן האָט ער פאַרשטאַנען דעם זין פון לעבן. אין דער פרי איז ער געווען פון די ערשטע אין בית המדרש; אויך פאַרנאַכט האָט ער שוין געלערנט צווישן מנחה און מעריב אין בית־המדרש אין דער „חברה משניות" און אויך געווען טעטיק אין דער „חברה קדישא" און אין דער „חברה תהילים".

פּורים־צייט פלעגט קומען אויף זיין נאָמען געלט — עטלעכע הונדערט דאָלאַר פון די אַמעריקאַנער סעראָצקער לאַנדסלייט — הילף פאַר די סעראָצקער אָרעמע יידן אויף פּסח, אַריינצוברענגען אין שטוב אַריין דעם יום־טוב. אין שטעטל האָט מען אויך געזאַמלט געלט צו דעם צוועק. פון פּורים ביז פּסח האָט ר' מענדל אין אָוונט נישט געאַרבעט. דער קאָמיטעט צו פאַרטיילן די געלטער פאַר די נויטבאַדערפטיקע איז געווען פאַרנומען. ערב פּסח האָט ער שוין אַ ביסל אָפּגע־אָטעמט און געווען צופרידן, אַז אַלע סעראָצקער יידן וועלן וויסן פון אַ יום־טוב. זיינע קינדער האָבן אָנגעשריבן אַ באַריכט קיין אַמעריקע ווי אַזוי און פאַר וועמען די געלטער זענען פאַרטיילט געוואָרן.

ר. מענדל האָט געלאָזט שרייבן אַ ספר־תורה און זי געפירט אין שול אַריין אונטער אַ חופּה מיט מוזיק און טענץ, מיט אַ מאָלצייט אין שול פאַר אַלע סעראָצקער יידן. אַליין אַ ברייטפּלייציקער מיט אַ קיילעכדיק פּנים, מיט אַ שיין פאַרקעמט בערדל, האָבן זיינע אויגן געקוקט מיט גוטסקייט אויף אַלעמען. ווען ער פלעגט ווערן פריילעך, איז ער געגאַנגען אין שטוב אַריין, געטאַנצט און געזונגען מיט די אייניקלעך, אַז די שטוב האָט זיך געהויבן.

פרייטיק נאָך מיטאָג, ווען ער האָט אָפּגעשטעלט די אַרבעט און צוגעגרייט זיך צום שבת, האָט ער אויסגעזען אַן אַנדערער ייד, שוין אַ שבתדיקער. ווען ער האָט זיין ספר תורה געפירט אין שול אַריין אונטער דער חופּה איז זיין

פנים געווען פאַררויטלט, אַזוי זוי בעת ער פלעגט פונאַנדערטיילן די געלטער די אַרעמע. ער האָט איבערגעלאָזט אַ גרויסע משפחה: דערוואַקסענע זין און אַ טאָכטער מיט אייניקלעך. אָלע פלעגן מיר קומען יעדעס יאָר אויף זיין קבר, כדי זיך פאַראייניקן מיט זיין ליכטיק געשטאַלט.

מלך הערשפינגער

יהושע גראָסבאַרד
(חיפה)

מיין ברודער –

דער דיכטער יאָסל גראָסבאַרד

אַלע אין שטוב האָבן מיר געווּסט, אַז יאָסל וואַקסט אַ שרייבער. שוין אין 1927, אַלט זייענדיק 22 יאָר, האָט ער דעביוטירט אין אַ „קרייז־זשורנאַל", וואָס איז דערשינען אין פולטוסק. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ פאָעמע „מיין שטעטעלע", וואָס האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער יידישער ליטעראַטור־קריטיק.

יאָסל איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1905, אין קליינעם שטעטל סעראָצק, ווו ס׳גיסט זיך צונויף דער „בוג" מיט דעם „נאַרעוו". ער פלעגט שטענדיק דער־ציילן, אַז אַלס יינגל האָט ער זיך געבאָדן אין נאַרעוו און שיער זיך דערטרונקען, דאָס האָט אים שטאַרק צוגעבונדן מיט ליבע צום שטעטעלע. אַלס קינד איז ער מיט די עלטערן אַוועק קיין טשעכאַנאָוו ווו ער האָט געענדיקט אַ פאָלקס־שול און שפעטער געהאָלפן דעם פאָטער אין דער אַרבעט אַלס שטובן־מאָלער.

אין 1928 איז יאָסל געקומען מיט די עלטערן קיין וואַרשע. דאָרט האָט ער געאַרבעט אין אַ מעטאַל־פאַבריק, ווו ער איז געוואָרן שטאַרק אויסגענוצט פון באַלעבאָס. גלייכצייטיק איז ער געווען אַקטיוו אין מעטאַל־פאַראיין און אין

יוגנט־בונד „צוקונפט", שפּעטער אין „קאָמצוקונפט" און דערנאָך אין דער קאָמוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע. ער האָט געלערנט פלייסיק אויף אָוונט־קורסן און אַ געווּיסע צייט קונסט־מאָלעריי ביים קינסטלער משה אפּלבוים.

שפּעטער איז יאָסל מיט זיין משפּחה ווידער געקומען קיין טשעכאָסלאָוואַקיי. ער איז געווען טעטיק אין דער אַנסקי־ביבליאָטעק, געלייענט רעפעראַטן אויף פילאָזאָפישע, געזעלשאַפטלעכע און קולטור־טעמעס. געשריבן און געדרוקט לידער אין פאַרשידענע צייטשריפטן אין פוילן און אויך אין אויסלאַנד, ווי אין „פאָרווּיס", „ליטעראַרישע בלעטער" און „אונדזער וועג". אין די לידער זיינע פילט זיך די צוגעבונדנקייט צו דער טאָגטעגלעכקייט.

אין „צו מיין ליד", געדרוקט אין אַרגענטינער „דער שפּיגל", האָט ער געשריבן:

קריך אַראָפּ פון דיינע הייכן
טו אוים דיין בלאָע קלייד,
כ'וועל דיר אָנטאָן פּראָסטע שטיוול
און וועסט מיטגיין ביי מיין זייט.

אין ליד „נעם צונויף אַלע וואַרצלען" (געדרוקט אין „פאָרווּיס"):

זאָפּ איין די פּרייד און דעם טרוים
פון מינדסטן גרעזל און פון בוים,
אַ, לערן זיך עקשנות אין פּאַרשטיין
דעם סוד — פון וועלן וואַקסן און פון זיין...
די אומרואיקע זיסקייט אין דער לופט
נעם אויף מיטן געזאַנג פון סאָלאָווּיי,
זע, ווי דער פּויגל וועלט צעשטיפּט
און זיין נעסט ווי ער בויט דאָך געטרייַ.

יאָסלס צוגעבונדנקייט צום קאָנקרעטן לעבן קומט נאָך בולטער צום אויסדרוק אין זיין ציקל לידער א. נ. „דאָ", געדרוקט אין „פאָרווּיס" 1938:

נישט נאָר מיין זיידנס אויסגעגאַנגענער געביין,
צעשטויבט, אויסגעמישט אונטערן מאָכיק גרינעם שטיין,

נישט נאָר די לויערנדיקע שרעק
פון מיין טאַטע־מאַמעס איצט פאַרפאַלגטע טעג,
נאָר אויך מיין שטאַלץ־העלער טרוים
וואָס גייט אויף ווי אַ וויים צעבליטן בוים —
מיין חלום פון דער מאָרגנדיקער וואָך
איז פאַרפלאַכטן און פאַרקניפט מיט דער ערד — אָט דאָ...

אין אַ צווייטן ליד פון זעלבן ציקל האָט גראָסבאַרד געשריבן:

אָט דאָ! — פון דער זעלבער מוטער־שוים
ווי די סאָסנע, טאָפאָליע און די רויז
וואקם איך אויך דאָ ארוים.

אינטערעסאַנט איז די טעמע פון דעם ציקל לידער: „אַ גרוס דיר בער־
געלסאָן פונעם שטעטל", געדריקט אין „שפיגל", בוענאָס אייראס, 1954 די
רעדאַקציע האָט צוגעגעבן פאָלגנדיקע באַמערקונג:

דאָס דאָזיקע ליד האָט אינדז דער דיכטער י. גראָסבאַרד צוגעשיקט אין
יאָר 1938. שוין דעמאָלט האָט ער פאַרגעפילט דעם גרויסן חורבן, וואָס רוקט זיך
אָן אויף די יידישע שטעט און שטעטלעך אין פוילן. גראָסבאַרד האָט אונדז דאָן
געשריבן אַז „דאָס דאָזיקע ליד איז אָן אַנהייב פון אַ ציקל לידער א. נ. „גרוס
דיר בערגעלסאָן פון שטעטל", וואָס איך שיק אייך די טעג אַרויס". מיר האָבן
געוואָרט אויף די וויטערדיקע לידער. דערווייל האָט די מלחמה אויסגעבראָכן
נישט בלויז קיין לידער נישט באַקומען, נאָר אָפילו קיין שום ידיעה אָנ צייכן
פון זיין לעבן. ווי געפינט זיך ערגעץ דער ליבער טרויעריקער דיכטער גראָס־
באַרד, וואָס האָט אין יאָר 1939 געגלייבט, אַז „ס'וועלן ווונדער נאָך געשען"?...

*

אין אַלגעמיין איז יאָסל געווען אַ קעמפערישע נאַטור, ליב געהאַט שטענדיק
צו פאָלעמיזירן איבער כּאַרשידענע כראָגן, אַמליבסטן וועגן ליטעראַטור, פּאָעזיע,
מאָלעריי און מוזיק. ער פלעגט האַרציק זינגען און שפילן. ער האָט נישט ליב
געהאַט קיין מליצה, ווי ער האָט געשריבן אין זיין ליד „אייביקייטס דברות"
(געדרוקט אין „ילקוט המועדים" (ב), בוענאָס אייראס".

*

פאַראַן אַלערליי ווערטער, שווערע ווי גראַניט,
פּראָסטע, רויע, וואָס פליסן פון בלוט.
ווערטער, וואָס בליצן און בלייבן קאַלט —
בענגאַלי שפייער וואָס פאַרלעשט זיך באַלד.

יאָסל האָט פיינט געהאַט קאַלט קינסטלעך פייער, דעריבער פלעגט ער יעדע געשעעניש דורכלעבן טיף. האַרט פאַר דער מלחמה, ווען ס׳זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן די מזרח־יידן פֿון דייטשלאַנד, האָט ער געשריבן אין זיין ליד „פּליטים" (געדרוקט אין „פּאָלקס־צייטונג", יוני 1939):

די טעג —
וואָס פליסן איצט דורך אייך
זענען פלאַמען
פון ברענענדיקן טייך.

אין אַ ליד פון ציקל „דאָ", האָט דער דיכטער געשריבן:

און קעגן פינצטערע כוואַליעס פונעם היינט
און קעגן פיינט —
כ׳וועל זיך ראַנגלען מיט צאָרנדיק געביין,
און זיך ווערן מיט די ציין,
מיט הענט און מיט פיס —
ביז — — —
ס׳וועט אויפגיין פון מיין לאַנד
די ברידערלעכע האַנט...

אין אַן אַנדער ליד פון יאָסלען לייענען מיר:

מיין האַרץ וואָס פאַרצווייפלט איז קיינמאָל נישט געווען,
גלייבט — אַז ס׳וועלן וווּנדער נאָך געשען.

ליידער האָט ער זיך פּערזענלעך אויף די וווּנדער נישט דערוואַרט. די לעצטע יאָרן האָב איך פון פאַרשידענע פריינד געקריגן צוגעשיקט אויסשניטן

פון צייטונגען און זשורנאַלן וווּ ס׳זענען דאָ אָפהאַנדלונגען וועגן יאָסלען. אויך פון פריינד אַפּעל האָב איך באַקומען אַן אויסשניט פון „פאָרווערטס", פון 23סטן יאַנואַר 1960, דאָרט האָט דער שרייבער ש. ל. שניידערמאַן פאָלגנדעס געשריבן וועגן אַ באַזוך אין יאָסלס געבוירן־שטעטל סעראָצק:

„סעראָצק האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ באַגאַבטן יונגן דיכטער און מאָלער, יאָסל גראָסבאַרד, וועלכער האָט קורץ פאַרן אויסברוך פון קריג געזומען ציען אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון די יידיש־ליטעראַרישע און קינסטלערישע קרייזן פון וואַרשע. אין זיינע טיף־אומעטיקע לידער וועגן שטעטל איז געקומען צום אויסדרוק דאָס געמיט פון דעם ליריקער און דאָס אויג פון פלאַסטיקער".

„אין יאָר 1939, ממש ערב דער קאַטאַסטראָפע, האָט יאָסל גראָסבאַרד אָנגעשריבן אַ ציקל לידער, אין וועלכן עס ווערט געשילדערט די טיפע פאַרצווייפלונג וואָס האָט געהערשט אין זיין היים־שטעטל סעראָצק, עס איז געווען אַ מין פאָרגעפיל פון דעם גרויסן חורבן".

יאָסל גראָסבאַרד הי"ד

אַ גרוס דיר בערגלסאָן פון שטעטל

מיט וועדטער פון מיין גראָען געמיט,
איך שרייב אַ בריוו דיר אין אַ ליד.

אַ, ווינטן טראָגט מיינע גרוסן אין דער ווייט —
פון מיין שטעטל, אַלץ דערציילט.

דער זומער איז מיט די לעצטע פייגל שוין אַוועקגעפלויגן
איינגעטוליעט האָט דער ישוב, זיך צוזאַמען

די טעג — האָבן זיך מיט גראָקייט אַנגעזויגן,
ארומגענומען, ווי קינדער מיט אַ מאַמען.

טריבער האַרבסט איז איצטער דאָ —
דער הימל אַ גלאַטעטער — גראָ אויף גראָ:
הוילע, נאַקעטע שפּיגלען זיך די וועגן
אין לוזשעס, בלאָטעס און אין רעגן.

בייזע ווינטן האָבן זיך צעשטורעמט
און צעהירזשעט ווי די פערד
און ווילן הונדערט-יעריקע בוימער אויסרייסן פון דאָנעט,
טיף פאַרוואָרצלטע אין דער ערד.

מיט צעהויקערטע געסלעך קריכט דער אומעט מיט
און בלייבט ביים סוף פון געסלעך שטיין
און פּוסט און פּאַס ער שפּאַנט צוריק,
ווו האָט ער ווייטער דען צו גיין?...

דער מאַרק — אַ זקן אַ צעקנאַדערטער אין קעלט,
אַמאָל גערואָלעוועט — איצט אַן אויסגעשפּילטער העלד.
ביי אַ טישל, אַ קיישל פּרירט אַ יידענע, אַ ייד,
און אונטער זיי די שטיינער ווערן אָפט צעגליט,

דאָס וואָקזאָלעכל — אַ גלייכגילטיקער שטיק מויער,
זינקט און דרימלט אין זיין שטענדיקן טרויער.
צוגן קומען און לויפן גיך אַוועק,
און טשאָד און רויך פֿאַרוויגן שטיל דעם וועג.

אין גבירישע הייזער שפּילט דער רַאדיאָ הויך קאָנצערטן
או זאוך פֿרייליכע היינטצייטיקע מוזיק.
און גרינע פּאָפּוגעס ציען אַלץ נאָך פון קאָנווערטן
ביי קאָטאַרינקעס — אַרוים דאָס בלאָע גליק.

יורדים זענען מער פֿאַראַן ווי פֿריער,
שרעק און לויער — וואַכט ביי יעדער טיר,
נישט נאָר ביי ר׳ גדליהן זענען די לאָדנס פֿאַרקלאָפּט,
ס׳טרעפּט: אַז אינדערפֿרי שטעלט זיך דאָ די נאַכט...

אָ, גרויסער דיכטער אין דער ווייט,
פֿאַרגיב מיינע אומעטיקע רייד.
מיין האַרץ, וואָס פֿאַרצווייפלט איז קיינמאָל
גלייבט — אַז ס׳וועלן וווּנדער נאָך געשען!...

מיין ברודער שעפסל ברוכאַנסקי הי״ד

שוין אַלס חדר־יינגל האָט שעפסל אַרויסגעוויזן אַ נייגונג צו מאָלן און שניצן, נישט איינמאָל האָט אים זיין רבי פאַר דעם חתא גוט אייגעדרייט די אויערן. שפעטער האָבן שוין זיינע בילדער באַצירט די וועגט אין אייניקע קלאַסן פון דער „פאַוושעכנער שול״ איז סעראַצק.

אין עלטער פון צען יאָר האָט שעפסל שוין פאַרזוכט דעם טעם פון ווערן אַ יתום, צוזאַמען מיט זיין עלטערער שוועסטער און צוויי יינגערע ברידער. די נויט צווינגט אים דעמאָלט אויפצוהערן לערנען און מאָלן, און ער פאַרדינגט זיך אין דער „לער״ אויף דריי יאָר אַלס לערן־יינגל ביי אַ שניצער.

די נייע שווערע באַדינגונגען און דער פאַרדרוס צוליבן ווייטער נישט קאָנען אַנטוויקלען זיין טאַלאַנט צו מאָלעריי. טרייבט אים פרי אין די רייען פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג. ער לייענט דעמאָלט פיל ביכער אין דער ביבליאָטעק פון דער פאַלקסבילדונג־ליגע, ווו עס הענגען נאָך זיינע פאַרטרעטן פון די קלאַסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור, ווי אויך טעאַרעטיקער פון סאָציאַליזם.

די אַרטיקע פּאַליִציי, נאָכן באַזוכן דעם לאָקאַל פון דער פּאַלקסבילדונג־ליגע, פּאַלט אויף די שפּורן פון דעם מאָלער. שעפּסל פּאַרלאָזט דעמאָלט סעראַצק אויפן וועג קיין ווּאַרשע. נישט געקוקט אויף זיין שווערער עקאָנאָמישער לאָגע אין זיין נייער היים, העלפּטער די אָנגעקומענע חברים פון סעראַצק ביים באַקומען אַרבעט אָ. אָ.

ביים אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג, האָט ער געווינט אין לעגיאָנאָווע (נעבן וואַרשע). די נאַציס פּאַרשיקן אים מיט זיין פרוי און קליין טעכטערל, צוזאַמען מיט אַלע דאַרטיקע יידן, אויף זייער לעצטן וועג צום אומקום.

יעקב ברוכאַנסקי
(דישעק ברוקם)
ניו־יאָרק

יעקב (יאַנטשע) קושניצקי ז״ל

געבוירן געוואָרן בייַ אַ חסידישער פאַמיליע אין יאָר 1902 (אָדער 1903). פון די יינגסטע יאָרן זיינע העלפט ער די עלטערן ביי דער אַרבעט. די אַרבעט אין דער „אָליאַרניע״ (אייל פאַבריק) איז געווען זייער אַ שווערע. דאָס איז געווען אַ זייער פרימיטיוו אייגנאָרדנטער אייל־וואַרשטאַט. פויערים פון דער אַרומיקער געגנט פלעגן ברענגען דעם זשעפאַק און פאָר אַ געוויסן אָפּצאָל האָט די פאַמיליע קושניצקי אויסגעקוועטשט דעם אייל. דער קליינער יעקב (יאַנטשע) מיט זיינע יונגע און שוואַכע כוחות האָט געהאָלפן באַזאָרגן די פויערים מיט אייל.

וועז יאַנטשע וועלט אַלט 12 יאָר, טרעט ער אַריין אַלס לערן־יינגל ביי אַ קאַמאַשן־מאַכער, נאָך עטלעכע יאָר שווערער אַרבעט וועלט ער אַ זעלבסט־שטענדיקער „פאַרדינער״, אַ געזעלן ביים בעל־הבית (לוין־אַרבעטער) פאַר אַ נעבעכדיקן געהאַלט. (דעמאָלט האָט מען געאַרבעט 12 און אפילו 14 שעה אין טאָג). דער יונגער געזעלן יאַנטשע הייבט אָן אויף אייגענע פלייצעס צו פילן דעם טעם פון אַ פראָלעטאַריער און זיך צו אינטערעסירן מיט ליטעראַטור — ספעציעל סאָציאַליסטישע. ער וועלט זייער פרי פאָליטיש און קולטורעל רייף, וואַרפט זיך מיט דעם גאַנצן ברען אַריין אין פאָליטישער טעטיקייט. יאַנטשע וועלט אייגער פון די אידעאַליסטישע בחורים פון יענער צייט.

דעמאָלט עקזיסטירן שוין אומלעגאַלע רעוואָלוציאָנערע אָרגאַניזאַציעס, וווּ יאַנטשע איז זייער אַקטיוו און איבערגעגעבן. פאָר אים עקזיסטירט נישט קיין שרעק, קיין אוממעגלעכע זאַכן — ער וועלט דער אמתער קעמפער אין סעראָצק.

אין יאָר 1923 קומען פאָר פאָליטישע אַרעסטן אין סעראָצק, עס ווערן אַרעסטירט אַ ריי חברים פון דער באַוועגונג, אויך הערשל מענדזעלעווסקי. אַנדערע אַקטיוועז טוער באַווייזן אויסצומיידן דעם אַרעסט דורך אַנטלויפן פון שטעטל, אָדער אויסבאַהאַלטן זיך פאָר דער פאָליציי. יאַנטשע, זייענדיק דער טעכניקער פון אומלעגאַלע ליטעראַטור, בלייבט אויפן אָרט. ער איז פאַראַנט־וואָרטלעך פאָר דעם ליטעראַטור־מאַגאַזין, וואָס איז פאָר אים אַ הייליקע זאַך. ער וויל נישט פאַרלאָזן זיין ווינקל אינעם טאַטנס וואַרשטאַט וווּ די ליטעראַטור ליגט באַהאַלטן, און וועז די פאָליציי קומט צו אים אויף אַ רעוויזיע און געפינט — נאָך לאַנגע זוכענישן — דעם אומלעגאַלן מאַגאַזין מיט ליטעראַטור, וועלט יאַנטשע אַרעסטירט. די אויספאָרשונג איז זייער אַ שווערע; די מעטאָדן, וועלכע

די דעמאָלטיקע פּוילישע פּאָליציי וועגדט אָן לגבי יידישע פּאָליטישע אַרעסטירטע זענען געווען זייער ברוטאַלע און מערדערלעכע. 5 טעג האָבן זיי אים אויף אַ מערדערלעכן אופן געפּייניקט און געפּאָדערט, ער זאָל אויסגעבן די איבעריקע חברים פון דער אָרגאַניזאַציע. זיי האָבן געווּוסט, אַז יאַנטשע איז דער שליסל

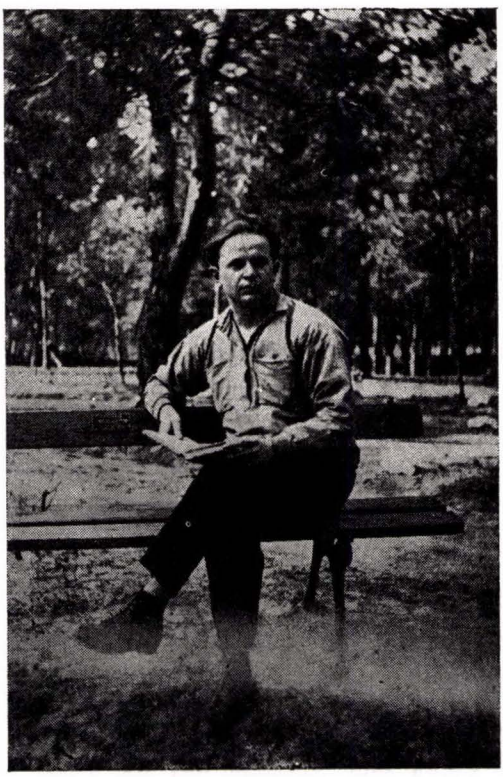

יעקב (יאַנטשע) קוזשניצקי ז״ל אין אָטוואָצק

פון דער אומלעגאַלער באַוועגונג און פון אים פאַרלאַנגט ידיעות וועגן קאָנטאַקט און פאַרבינדונג מיטן ראַיאָן־צענטער, מיט דער העכערער אָנפירערשאַפט.

אָבער יאַנטשע, מיט זיין ערלעכן און פעסטן כאַראַקטער, האָט מיט קיין איין וואָרט זיך נישט פאַראַטן. אַ צעשלאָגענער און אַ צעבלוטיקטער, האָט ער געשוויגן און דערמיט באַוויזן דעם כוח פון גלויבן אין די פאַר אים געהעכטער זאַך.

יאַנטשע איז געשטעלט געוואָרן פאַרן געריכט און איז פאַרמשפט געוואָרן אויף טלעכע יאָר תפיסה. דאָס וואָס דער פּאָליציי איז נישט געלונגען צו צעברעכן אים גייסטיק, איז זיי אָבער געלונגען פיזיש. יאַנטשע איז געוואָרן שווער קראַנק אויף די לונגען און בכלל האָט דאָס שלאָגן רואינירט זיין געזונט. נאָכן אָפזיצן דעם אורטייל, איז יאַנטשע אַ פיזיש צעבראָכענער מענטש, ווייטער געבליבן דער מאָראַליש גאַנצער מענטש. זיינע איבערצייגונגען זענען געבליבן פונקט אַזוי ווי פריער, זיין גלויבן האָט זיך נישט געבראָכן: ער איז געבליבן די טיפישע על קידוש־השם געשטאַלט, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ סך יידישע העלדן אין דער מאַרטיראָלאָגיע פון דער יידישער געשיכטע.

נאָכן אָפקרענקען 3 יאָר, איז יאַנטשע אין עלטער פון 26 (אָדער 27) יאָר געשטאָרבן. מיר האָבן אים איינגעאָרדנט אַ לוויה, ווי ער האָט פאַרדינט, און אויף זיין קבר אַוועקגעשטעלט אַן אָנדענקס־מצבה מיט אויפשריכטן אין דער יידישער שפּראַך. אין די דעמאָלטיקע באַדינגונגען אין סעראָצק האָט דאָס געהייסן אַ רעוואָלוציאָנערער אַקט.

יאַנטשעס לעבן און זיין טויט איז פאַרבליבן ביי דער גאַנצער יוגנט אין סעראָצק, אַן אונטערשיד פון פאַרשידענע שאַטירונגען און אָנשויונגען, אין זכרון ווי אַ הראָאישע געשטאַלט.

כבוד זיין אָנדענק!

יוסף פיינבוים

נטע גרביה ז״ל

נטע גרביה (גראביץ) נולד ב־1913 באוסטרולנקה, כבן בכור לאביו ר׳ מנחם, רב ואב״ד בקהילת שניאדובו שעל־יד לומז׳ה. למד בחדרים ובישיבות לומז׳ה וגרודנו דליטה.

נתיתם מאביו בהיותו ילד רך בשנים.

בבחרותו העתיק — יחד עם אמו האלמנה שנישאה לר׳ אליהו שו״ב שטעלונג ז״ל — את מקום מושבו לסרוצק והמשיך בלימודיו בבית המדרש לרבנים „תחכמוני״ בורשה.

באותה תקופה התחיל בעבודתו העתונאית, ומאמרו הראשון: „חטאי נעורי״ (זינד פון מיין יוגנט), בו תיאר את פרשת חייו ויסוריו של המהפכן הסארוצקאי, יעקב (יאנטשע) קוז׳ניצקי ז״ל, שעונה בידי הבולשת הפולנית — הופיע בעתון היומי הדתי „דער יידישער טאגבלאט״.

החיים התוססים והרעיונות החדשים קרבו את נטע לבטאון הציוני היומי „היינט״, ובמרוצת הזמן היה לחבר במערכת „היינטיקע נייעס״.

אחי היה רגיש מאוד לגורל עמנו והכתבות שלו על הפרעות בעיירות פולין — ובמיוחד בעיירה המפורסמת פשיטק — נתפרסמו בעמוד הראשון של עתונו, ועוררו הדים חזקים בקרב הצבוריות היהודית.

בגלויה שקבלתי ממנו באמצעות הצלב האדום נתבשרתי שילדו הראשון נולד בעת הפצצת ורשה, בספטמבר 1939.

חלומו של אחי לכתוב ספר על יהדות פולין לא נתגשם. הוא גם לא הספיק להוציא לאור את כתבי אבינו ז"ל — פרקים מימי הביניים — ותרגומיו של הקלסיקאים הפולנים לעברית.

אין בידי מאמריו שפורסמו ב„היינט", „היינטיקע נייעס" ו„יידישער טאגבלאט". באוסף של הספריה הלאומית בירושלים נמצאים השנתונים מהתחלת המאה העשרים בלבד — וחבל.

נטע ז"ל נותר שם, וניספה יחד עם כל קהל הקדושים.

אחי ז"ל הצטיין בטוב לבו, ורק הודות לו יכולתי לעלות כסטודנטית לארץ־ישראל. לפני נסיעתי לארץ־ישראל מסר לידי מאמר על אבינו ז"ל, באמרו שאצלי הוא בטוח יותר.

יושרו, צניעותו, טוב לבו וחמימותו חיבבוהו לא רק על משפחתו, אלא על כל מכריו, ידידיו ורעיו.

היה אחד מהפרחים היפים והעדינים של יהדות פולין המעטירה.

אחותו

חנה בראודה

(נוה־עוז, ישראל)

ר׳ אברהם־ל׳ב מלמד־דרדקי ואשתו טשורטיל

ר׳ יוסל „אלעוניק״

LUIGILLI' LAL ALGAGAAL

נבחרת הכדורגל פוטבאל מאנשאפט

OAKLAND TECHNICAL HIGH SCHOOL

נשף פרידה לכבוד הח׳ אליעזר האסמאן לפני עליתו לאר״י־ישראל
א געזעגענונגס צוזאמיגנטרעף לכבוד אליעזר האסמאן צו זיין עולה זיין קיין ישראל

אהרון נובק ערב נסיעתו לארה"ב
אהרן נאוואק צו זיין אפארן קיין אמעריקע

קן ה„שומר־הצעיר"
גרופע פון „השומר הצעיר"

קבוצת בחורות מבית הספר הממלכתי
א גרופע מיידלעך פון דער אלגעמיינער שול

קבוצת נוער מסרוצק
אַ גרופע סארצקער יוגנט

קבוצת „ביתר"

נבחרת כדורגל
א פוטבאל מאנשאפט

קבוצת בחורות ובחורים של החלוץ המזרחי
אַ גרופּע יוגנט פון „החלוץ־המזרחי"

מסיבת פרידה לרב׳ הח׳ אהרון דיסנר לפני עליתו לארץ־ישראל בתרצ״ה
א געזעגענונגסבאל לכבוד עולה זיין פון אהרון דיסנר קיין ארץ־ישראל

קבוצת בחורים מההלוץ המזרחי ו„ביתר"
א גרופע יוגנט פון „ההלוץ המזרחי" און „בית"ר"

ההסתדרות הציונית — נשף פרידה למורה חיים יורקוביץ לפני הגירתו לאמריקה
אַ געזעגענונג לכבוד חיים יורקעוויטש צום אָפּפאָר קיין אַמעריקע

קבוצת ילדי בית הספר הממלכתי
א גרופע שילער פון דער אלגעמיינער שול

קבוצת בחורים של „החלוץ המזרחי"
א גרופע יוגנט פון „החלוץ המזרחי"

קבוצת תלמידים של בית־הספר הממלכתי
אַ גרופּע פון דער אַלגעמיינער שול

קבוצת בחורות על פני השלג
א גרופּע מיידלעך אויפן שניי

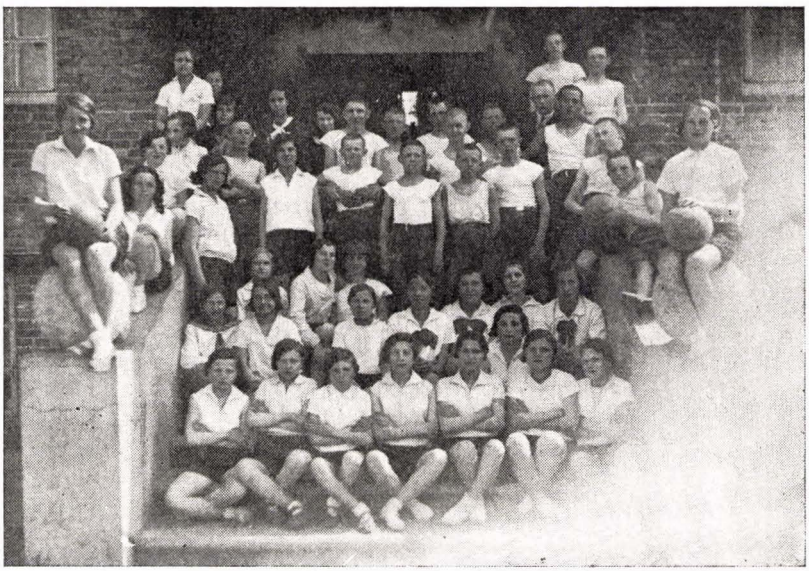

הפלגת ל"ג בעומר של „השומר־הצעיר"
ל"ג בעומר צוזאמענטרעף פון „שומר־הצעיר"

בנשף של ההסתדרות הציונית
הסתדרות פייערונג

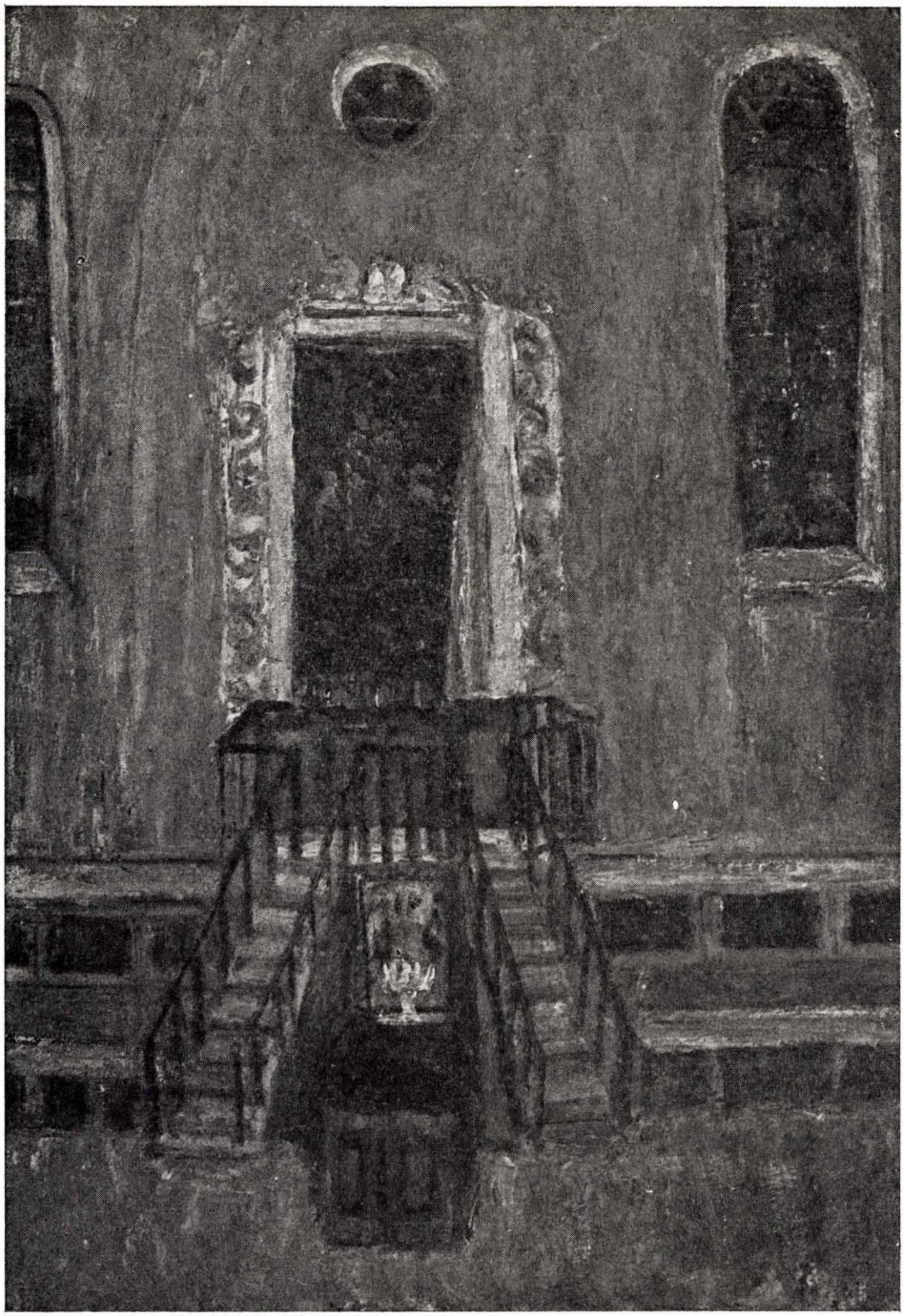

ארון הקודש של בית־הכנסת בסרוצק (צוייר בידי יהושע גרוסברט, חיפה)
דער באלעמער מיטן ארון הקודש פון דער סעראצקער שול — געמאלט פון קינסטלער
יהושע גראסבארט, חיפה

יעקב מענדזעלעוויסקי
(חולון)

חנוכה אין דער גרויסער שול

ווי נאָר די אַרבסט־רעגנס האָבן זיך אָפגעשטעלט, באַלד האָט אַ פרעסטל פאַרפרוירן די צעוויייקטע ערד, און דער ערשטער שניי האָט אויסגעפוצט דאָס שטעטל לכבוד חנוכה.

מיטן צופאַלן פון אַוונט האָט די שול־גאַס אויפגעלעבט. פון אַלע זייטן האָבן אַנגעהויבן שטראָמען יידן צו דער גרויסער שול און בית־המדרש, צו צינדן דאָס ערשטע חנוכה־ליכטל. טראָץ די וואַכעדיקע קליידער, האָט דער יום־טוב געשיינט פון די פנימער. די קליינע חנוכה־ליכטלעך האָבן דערציילט, אַז מען דאַרף האָבן האָפענונג. צום מייסטן האָבן אין חנוכה זיך געפרייט די קינדער, דאָס ליכטיקע קליינוואָרג, וואָס זענען געגאָנגען אין קאָלטע האַרבסט־אָוונטן פון חדר אָפט הונגעריקע מיט צעריסענע שיכלעך — זיי האָבן אָבער אין דער חנוכה־נאַכט געשיינט פון גליק, בעת זיי פלעגן העלפן די טאַטעס אָנצינדן די ליכטלעך און זיי איינשטעלן אין חנוכה־„לאָמפּ" פון אויסגעהוילטע קאַרטאָפל מיט וואַטע־קנייטלעך, געטונקען אין בוימאייל.

די אייגעלעך ביי די קינדער פלעגן פינקלען בעתן אָראָפלאָזן די דריידלעך אויף די טישן. די דריידלעך פלעגט מען אַליין אויסאַרבעטן פון גאַרן־קאָלערלעך. אָזוי ווי חנוכה ביינאַכט איז מען אין חדר נישט געגאָנגען, פלעגן קומען אין בית־המדרש אַריין אָלע יינגלעך, קלענערע און גרעסערע, וועלכע האָבן געלערנט אלף־בית ביז חומש־רש"י און גמרא־תוספות. די תלמידים ביי די גרעסערע מלמדים ווי חיים־יונה ז"ל, זיין זון שמעון סעפ ז"ל און דוד־איציק רובינשטיין ז"ל.

אַ גרויסע שטילקייט פלעגט אָלעמען אָרומנעמען ווען דער בעל־תפילה האָט זיך געלאָזט גיין מיטן אָנגעצונדענעם שמש־ליכטל אין דער ריכטונג צום גרויסן חנוכה־לאָמפּ זאָגן די ברכות, האָט אַ מעכטיקער „אָמן" אָפּגעקלונגען אין חלל פון שול. די באָגייסטערטע קינדער האָבן געטופעט מיט די פיסלעך. זייער גרויסע פרייד האָט אויך אָנגעשטעקט די עלטערע. מען האָט געקענט זען, ווי פאַרביטערטע בעלי־מלאכות מיט די צעקנייטשטע פנימער פון שווערע דאגות האָבן זיך צעשמייכלט און געלאָכט ביז טרערן. די קליינע קונדייסים האָבן בשתיקה אויסגעלאָשן דאָס שמש־ליכל ביים בעל־תפילה, כדי מען זאָל נאָכאָמאָל פּראָווען דעם גאַנצן ספּעקטאַקל. אָפילו די חשובסטע בעל־בתים פון דער מזרח־וואַנט,

מיטן רב ז״ל בראש, האָבן ליבלעך אַריינגעשמייכלט אין די ווייסע בערד אַריין און נישט געשטערט די קינדער אַ ביסל זיך משמח צו זיין אין חנוכה.

די חנוכה־נעכט זענען געווען אויסגעשטערנטע. דער שניי האָט געשימערט, ווי כדי צו באַשיינען גאָטס וועלטל. די ביימער זענען געווען באַדעקט ווי מיט ווייסן צוויט. און דער טייך, די נאַרעוו, איז געפלאָסן שנעל, ווי ער וואָלט זיך געיאָגט פאַרן פאַרפרוירן ווערן. די חברה האָבן זיך געגליטשט פון באַרג אַראָפּ און יונגע פאַרלעך פלעגן דעמאָלט שפּאַצירן געמיטלעך, טרוימענדיק וועגן זייער צוקונפטיק גליק. אויף די אַרבעטער, מיט די ביכער אונטער די אַרעמס, האָט זיך געזען דער אַרבעטס־עול און דער ערנסט פון אַריינטראַכטן אין שוועריקייט פראָבלעמען. דאָס לעבן האָט זיי צוגעטיילט פרייד אויפן שפּיץ מעסער. אין אַזעלכע נעכט האָט זיך געבעסערט די שטימונג און מען פלעגט זיך וואַרפן מיט שניי־באַלעמס מיט אַזאַ התלהבות און ברען, ביז די בלאַסע באַקן זענען געוואָרן רויט.

די חנוכה־נעכט זענען געווען ליכטיק און פול מיט פרייד. דער געשמאַקער ריח פון לאָטקעס האָט זיך געטראָגן ביז שפּעט ביינאַכט, פון אַלע פענצטער פלעגן פאַמעלעך צאַנקען די חנוכה־ליכטלעך. איינציקוויז פאַרמאַכן זיך די לאַדנס, איינגעהילט אין נאַכט. אפשר האָט שוין דעמאָלט דאָס שטעטל געפילט דעם אַנקומענדיקן חורבן, וואָס האָט פאַרלאָשן דאָס יידישע לעבן אין פוילן, און אויך אונדזער שטעטל סעראָצק, צוזאַמען מיט די קליינע חנוכה־ליכטלעך, אויף אייביק.

הארגונים של יוצאי סרוצק
בישראל ובתפוצות

סעראצקער לאנדסלייט אין
ישראל און אין דער וועלט

חנוך ורדי
רמת־גן

ארגון יוצאי סרוצק במדינת ישראל

ה ק ד מ ה

העליה מעיירתנו לארץ־ישראל, עד סוף שנות העשרים של המאה הנוכחית, זרמה בקלוחים דקים.

בהתחלת המאה הזאת עלו ארצה כמה זקנים, שנפשם נכספה לחיות שארית חייהם בארץ הקודש, ובבוא יומם — להטמן בהר הזיתים ולזכות לתחיית המתים בלי גלגול מחילות.

בשנת המהפכה 1905, ברחו לא״י כמה מהפכנים שיד הצורר הצארי חיפשה אותם, אולם עקבותיהם אבדו ואינם.

אחרי מלחמת העולם הראשונה ובתקופת העליה הרביעית באמצע שנות העשרים, עלו אחדים ארצה והתיישבו בישובים העירוניים והחקלאיים.

א. מסוף שנות העשרים עד פרוץ מלחמת העולם השניה ב־1939.

עם התארגנותם של התנועה הציונית וארגוני הנוער החלוציים והתגברותו של הנישול הכלכלי המכוון ע״י השליטים הפולניים, גברו הדרישה והצורך לעליה ארצה, ובראש וראשונה — בקרב הנוער.

מסוף שנות העשרים עד פרוץ המאורעות בשנת 1936 עלו ארצה — בעליה החלוצית והמעמד הבינוני — כמה עשרות רווקים ורווקות ומספר משפחות שלמות. אחדים מהם הצטרפו לקבוצים שונים ויתרם התישבו בערים תל־אביב, חיפה וסביבותיהן.

ממאורעות 1936 — והצמצום הדרסטי של העליה ע״י השלטון הבריטי — עד מלחמת העולם השניה, העפילו ארצה יחידים נועזים, בדרכים לא דרכים וביסורים גדולים.

בתקופה הנסקרת הנ״ל לא קיימנו שום ארגון מיוחד. בני עירנו נפגשו בהזדמנויות שונות אצל קלמן וינקרנץ (ת״א), ברוך גורמן (חיפה) ואהרון צ׳סנר (חיפה).

ב. מפרוץ מלחמת העולם השניה עד 1950.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, נפסק כליל הקשר עם יקירינו בעיירה הפולנית ונמצאנו בחרדה מתמדת לגורלם.

את „בשורת איוב" הראשונה על חורבן הקהילה, הביאו עמם האחים הרב יוסף וברוך קצנלנבוגן ואחותם צפורה, אשר נחלצו מיד המציק הנאצי והצליחו להגיע ארצה, בדרכים מסוכנות, בראשית שנות הארבעים.

באותו הזמן הגיעו ארצה כמה בחורים אשר נטשו את הצבא הפולני של הגנרל אנדרס.

רבים מבני עירנו התגייסו בתקופה הזאת לשרותי הבטחון השונים וגם לבריגדה היהודית, אשר נלחמה בחזית איטליה.

כותב השורות האלה, ששהה בפולין בשנת 1946, הצליח להפגש עם רבים משרידי קהילתנו ולמסור להם את האינפורמציה הדרושה וגם ליעצם בדרכי עלייתם ארצה.

עליית שרידינו לא"י התחילה ב־1946. שרידינו חלקו את גורלם של כלל העולים באניות המעפילים, בהם נלחם הצי הבריטי. חלקם נכלאו בקפריסין וחלקם הוחזרו לגרמניה.

העלייה הגדולה של שרידינו התחילה עם תום מלחמת השחרור ב־1949. הרבה עשרות משפחות הגיעו בעירום ובחוסר כל ושוכנו במעברות ובבתים נטושים. החוויה גדולה. כל יום מגיעים עולים חדשים ממקומות שונים — ואחד מחפש את השני.

בתקופה הזאת פעל כל ותיק והגיש את עזרתו לעולים החדשים לפי הבנתו הוא, בלי קשר עם השני. יש לציין במיוחד, כי באותם הימים הוכיח חברנו הותיק המנוח שלמה מרלה ז"ל את רוחב לבו, בהושיטו ביד נדיבה סעד לכל נצרך ולכל דורש.

ג. 1950 — ייסוד הארגון.

מכמה עשרות הפכנו לעדה של מאות כ"י — ביניהם הרוב המכריע עולים חדשים הזקוקים לעצה, לעדוד ולעזרה שונים, לפגישה אינטימית ולהתלכדות חברתית.

עקב כך, קם הצורך לארגן את העדה וליצור כתובת מדוייקת אליה יש לפנות בכל ענין.

הפגישה הראשונה של עולים חדשים עם וותיקים התקיימה בבית־המלאכה של רפאל פרידמן בת"א — והמשכה אצל קלמן וינקרנץ, (שכונה „הקונסול

הסרוצקאי") — והוחלט לכנס אסיפה ארצית של יוצאי עירנו בה תבחר נציגות רשמית וכמו־כן לקבוע את י"ז בכסלו כיום האזכרה השנתית, בהתאם להחלטת שרידי השואה באסיפתם המיוחדת, בעת שהותם במחנות המעבר על אדמת גרמניה בשנים 1946 — 1949.

הרוב המכריע של העולים התרכזו באיזור הדרום — מעטים השתכנו באיזור חיפה — ולכן העיר תל־אביב הפכה, באופן טבעי, למקום מושבו של הארגון.

בי"ז בכסלו תש"י — 1950 התקיימה הפגישה הארצית הראשונה של יוצאי סרוצק באולם הגימנסיה הרצליה, רח' אחד העם, תל־אביב. שם נפגשו לראשונה קרובים וידידים, אשר שנות המלחמה והחורבן הפרידם. השיחה קלחה ללא הפוגות: תרועות גיל ועצב, צחוק ודמע, זכרונות נעורים וחורבן — קבוץ שרידים ראשון.

בו בערב נערכה האזכרה המשותפת הראשונה לזכר קדושי עירנו. כה מרטיט היה הערב הזה!

הפגישה הארצית הזאת החליטה להקים את ארגון יוצאי סרוצק במדינת ישראל. לבסוף נבחר הוועד הארצי.

בישיבת הוועדה הראשונה, שהתקיימה בביתו של חברנו ברוך קצנלנבוגן, (ת"א), הוחלט ליסד קופה לעזרה הדדית שמטרתה להלוות לחברים נצרכים סכומים מסויימים בלי ריבית ובתנאי תשלום נוחים, לשם ספוק צרכים חיוניים ודחופים.

את הון הקופה ביססנו, בראש וראשונה, על תרומות החברים בעצמם. את התרומות הראשונות לדוגמא, תרמו ביד רחבה הח"ח המנוח שלמה מרלה ז"ל, ויבדל לחיים — רפאל פרידמן. הח"ח מרקוביץ ישראל, מנדזלבסקי יעקב ופניבסקי יוסף בקרו בבתי החברים בכל קצות הארץ, והודות להם ולהתמסרותם, הקופה התחילה לפעול.

הקופה חלקה הלוואות להרבה החברים.

ארגוני בני עירנו בארגנטינה ובארה"ב נענו לבקשת הוועד והעבירו סכומים ניכרים לביסוס הקופה.

ייסוד הארגון גרם להתקרבות הדדית, לעזרה הדדית וליצירת יחסים חברתיים אינטנסיביים.

ד. פעולות הוועד.

1) הפעולות השוטפות.

(א) **קופה.** נהול, חלוקת הלוואות, שקידה על תשלומי ההחזרה ודאגה לשלמות ההון.

(ב) להעניק מענקי כסף בסכומים שונים במקרים דחופים לנזקקים.

(ג) עריכת אסיפה כללית ואזכרה מדי שנה בשנה.
באירוע זה משתתפים הרוב המכריע של בני עירנו. באותו ערב, עם תום האזכרה, נמסר דו"ח על פעולות הקופה. דנים בשאלות כלליות ובוחרים בוועד חדש.

(ד) הוועד מעודד פגישות חברתיות וקשר בין אחד למשנהו. אנו נפגשים גם בהזדמנויות של שמחות, כגון: בריתות, בר־מצוה, חתונות, ימי־הולדת וכו' ובמקרים של אבל.

2) לוח זכרון

הצבנו לוח זכרון, לזכר קהלת סרוצק, במרתף השואה אשר בהר־ציון בירושלים הבירה.

הסרת הלוט מעל לוח הזכרון התקיימה בחודש מאי 1963 בהשתתפותם של כמעט כל יוצאי עירנו המבוגרים.

באירוע הנ"ל השתתף גם נציג יוצאי עירנו בלונדון הרב יעקב־הענעך צימרמן ז"ל, אשר הבטיח אז להעלות על הכתב זכרונות מההווי הדתי בעיירה בראשית המאה הזאת. ההבטחה קוימה במלואה.

3) הפעולות הכלליות.

ספר סרוצק.

בכדי להנציח את זכר קדושינו ואת הקהילה שנחרבה, הוחלט מזה מספר שנים, להוציא ספר זכרון בשם: ספר סרוצק. כל בני עירנו נתבקשו להשתתף בו ע"י כתיבת זכרונות, מאמרים שונים מהעבר הרחוק והקרוב ומזמן השואה, וכמו"כ להמציא תמונות אופייניות של העיירה.
כותב השורות האלה אסף שנים רבות חומר שונה ע"א העיירה, ובאזכרה השנתית ב־1958, הפיץ שאלון בין המשתתפים — שאלונים אלה נשלחו גם לארגונים לארגנטינה ולארה"ב.
עבודת ההכנה נמשכה זמן רב, התגברנו על קשיים בלתי צפויים מראש. לפני כשנתיים וחצי קבע הוועד מערכת בעלת סמכות בלעדית בהרכב של הח"ח חנוך ורדי, ברוך קצנלנבוגן, ושלמה סטרדינר — והנה, אחרי מאמצים נוספים, הספר לפניכם.

4) **הקשר עם יוצאי עירנו בארצות הברית ובארגנטינה.**

הוועד מקיים קשרים הדוקים עם הארגונים של יוצאי עירנו בארה"ב ובארגנטינה. בשנים האחרונות בקרונו הח"ח שלמה אשנמיל, מנדל קוליגובסקי וקלמן קוליגובסקי — ב"כ הארגון בארגנטינה, והח"ח יעקב ברוכנסקי, ישעיהו מאי ולאחרונה משפ. קופרמן ושמואל דונר — ב"כ הארגון בארה"ב.

מהארגונים הנ"ל קבלנו סכומי השתתפות בהון הקופה לעזרה הדדית.

באי כח ארגנטינה הציעו לנו לבנות בית יוצאי סרוצק, אולם בגלל חוסר מימון מספיק ההצעה לא יצאה לע"ע לפועל.

ה. **העולים האחרונים לישראל.**

עליית השרידים הגדולה נסתיימה ב־1952 ואחרי זה, במשך כמה שנים, הזרם הואט. בסוף 1956 (תקופת מבצע קדש) הגיעו ארצה מפולין כמה משפחות, יוצאי עירנו. בעת עריכת הספר, הגיעו אחרוני העולים מפולין שהפכה, אחרי מלחמת ששת הימים ב־1967, למדינה אנטישמית גלויה המחסלת את השריד האחרון של היהודים.

ו. **עם הסיום.**

מראשית קיומו של ארגוננו ועד היום הזה, כהנו והתחלפו בוועד הארגון הח"ח: גורמן ברוך (חיפה), גרוסברד יהושע (חיפה) ורידמון־ורשבסקי יחיאל מאיר (כפר ויתקין), ורדי־ורשבסקי חנוך (רמת־גן), יוסקוביץ מליה (ת"א), מנדזולבסקי יהודה (בת־ים), מנדזולבסקי יעקב ורבקה (חולון), מרקוביץ ישראל (ת"א), מרלה שלמה ז"ל, פוגלמן בונים וחוה (חולון), פרידמן רפאל וצפורה (חולון), פשיקורסקי אברהם ז"ל, פניבסקי יוסף (ת"א), רוזנברג מלכה'לה (ת"א).

הוועד מכהן גם כהנהלת הקופה לעזרה הדדית.

באסיפת הארגון האחרונה שהתקיימה ביום ראשון, כ' בכסלו תש"ל — 30.12.1969, באולם בית וישקוב, רח' בוגרשוב 49, ת"א. נבחרו לוועד החדש הח"ח: ברוך קצנלנבוגן (ת"א) — יו"ר, שלמה סטרדינר (ת"א) — מזכיר־גזבר, חנוך ורדי (רמת־גן), יהודה מנדזולבסקי (בת־ים), רבקה ויעקב מנדזולבסקי (חולון), מרקביץ' ישראל (ת"א), חוה ובונים פוגלמן (חולון), יוסף פניבסקי (ת"א), מליה יוסקוביץ־רוזנברג (ת"א), יחיאל מאיר ורדימון־ורשבסקי (כפר־ויתקין).

פעולת הוועד התנהלה שנים רבות בביתו של יקירנו שלמה מרלה ז״ל בת״א, ומאז פטירתו מתנהלות כל הפעולות בבית חברנו שלמה סטרדינר, (חיבת ציון 31, רמת־גן).

ברטט, בחיבה ובצער אנו מזכירים את אלה שהלכו לעולמם בשנים האחרונות בישראל: חברי הוועד שלמה מרלה ואברהם פשיקורסקי, טמה קלינה, זיסל איצ׳קוביץ, גולדה בלינסון, פריבה לוינסון, חיה׳לה זכרק־וולינסקי וזילברשטין־רוטמן צירל — זכרונם לברכה לעד ולנצח.

אנו מרכינים ראשינו לזכר בנינו שנפלו בהגנת המולדת:

יהודה בן־זאב ז״ל

בנם של חיה (וינקרנץ) ו־ז. בן־זאב, (קבוץ עין־הכרמל),
שנפל בהגנת ירושלים במלחמת ששת הימים

צבי רוזנברג ז״ל

בנם של חנן ורעיה רוזנברג, (כפר ויתקין),
שנפל ערב חג העצמאות תשכ״ט בהגנת עמק־הירדן

צביקה ציטר ז״ל

בנם של מירל (רוזנברג) ואברהם ציטר, (פתח־תקוה),
שנספה בתאונת דרכים בעת מלוי תפקידו

כ ב ו ד ל ז כ ר ם !

אחרית דבר

כל העולים, שרידי השואה, השתלבו ברקמת החיים של ארצנו המחודשת; קם דור חדש, בריא וגא; ויחד, הוותיקים והחדשים, ממשיכים את שלשלת החיים.

קבלת פנים לכבוד מנדל קוליגובסקי מארגנטינה, בבית שלמה מרלה ז"ל בתל־אביב
א קבלת־פנים לכבוד מענדל קוליגאָווסקי פון ארגענטינע
(אין הויז פון שלמה מערלע ז"ל אין תל־אביב)

חנוך ורדי
רמת־גן

ארגון עולי סערַאצק בישראל

אַריינפיר

די עליה פון אונדזער שטעטל קיין א״י ביזן סוף פון די צוואַנציקער יאָרן פון דעם יאָרהונדערט, איז געווען אַ לאַנגזאַמע.

אין אַנהויב פון דעם יאָרהונדערט האָבן עולה געווען קיין א״י עטלעכע זקנים, וואָס זייער העכסטע שטרעבונג איז געווען אויסלעבן זייערע לעצטע יאָרן אין הייליקן לאַנד, דערנאָך באַערדיקט ווערן אויפן הר הזתים, און אַזוי אַרום זוכה זיין צו תחיית המתים אָן שום „אונטערערדישע" וואַנדלונגען.

אין דעם רעוואָלוציע־יאָר 1905, זענען עטלעכע רעוואָלוציאָנערן, וועלכע די צאָרישע אַגענטן האָבן פאַרפאָלגט, אַנטלאָפן קיין ארץ ישראל — אָבער זייערע שפורן זענען פאַרווישט געוואָרן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, און אין דער תקופה פון דער פערטער עליה אין די צוואַנציקער יאָרן, האָבן עולה געווען עטלעכע משפחות און זיך באַזעצט אין די שטעטישע און לאַנדווירטשאַפטלעכע ישובים.

א. פון סוף די צוואַנציקער יאָרן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, 1939.

אַדאַנק דער אַרגאַניזירונג פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער באַוועגונג און פון די יוגנטלעכע חלוצישע אַרגאַניזאַציעס, און די פּלאַנמעסיקע פאַרשטאַרקונג פון די עקאָנאָמיש־פאַליטישע דיסקרימינאַציעס קעגן די יידן דורך די פּוילישע מאַכט־אַרגאַנען — האָבן משפּיע געווען אַ פאַרגרעסערטע עליה, ספּעציעל צווישן דער יוגנט.

ביים סוף פון די צוואַנציקער יאָרן ביזן אויסברוך פון די געשעענישן אין ארץ־ישראל אין יאָר 1936, האָבן עולה געווען קיין א״י, מיט דער חלוצישער און מיטלשטאַנד־עליה, עטלעכע צענדליק בחורים און בחורות, ווי אויך אַ צאָל משפחות.

עטלעכע פון די עולים זענען אַריינגעטרעטן אין קיבוצים, און די רעשט האָבן זיך באַזעצט אין תל־אביב, חיפה און אין דער סביבה פון די דער־מאָנטע שטעט.

פון די געשעענישן אין יאָר 1936 — און די עליה־באַגרענעצונגען פון דער בריטיש־מאַנדאַטאַרישער מאַכט — ביז דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אין 1939, זענען, נאָך לאַנגע וואנדערונגען און גרויסע סכנות, עטלעכע מוטיקע יוגנטלעכע אָנגעקומען אין לאַנד.

אין דער דערמאָנטער תקופה האָבן מיר דאָ נישט געהאַט קיין שום אָפיציעלן ארגון. די שטאָטישע פלעגן זיך טרעפן ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן ביי קלמן וויינקראָנץ (ת״א), ברוך גורמאָן (חיפה) און אהרון טשעסנער (חיפה).

ב. פון אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה ביזן יאָר 1950.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען אָלע פאַרבינדונגען מיט אונדזערע נאָענטסטע אין פוילישן שטעטל אָפגעהאַקט געוואָרן און מיר האָבן זיך דאָן געפונען אין אַ שטענדיקן ציטער וועגן זייער גורל.

די ערשטע לעבעדיקע איוב־בשורה וועגן דעם חורבן פון אונדזער קהילה האָבן מיט זיך געבראַכט די בריידער הרב יוסף און ברוך קאָצענעלבאָגען און זייער שוועסטער צפורה, וועלכע זענען מיט נסים ניצול געוואָרן פון די נאַצישע הענט און מצליח געווען אָנצוקומען, נאָך לאַנגע וועגן און סכנות, אין לאַנד אין אָנהויב פון ד יפערציקער יאָרן.

אין דער צייט זענען אויך אָנגעקומען אין לאַנד אַ געוויסע צאָל בחורים, וועלכע האָבן פאַרלאָזט די פוילישע אָרמיי פון געג. אָנדערס.

אַ טייל פון אונדזערע שטאָטישע האָבן זיך אין דעיר תקופה פרייוויליק מאָביליזירט אין פאַרשידענע שוץ־אָפּטיילונגען, ווי אויך אין דער יידישער בריגאָדע, וועלכע האָט אָנטייל גענומען אין די קאַמפן קעגן דייטשישן שונא אויפן איטאַליענישן פראָנט.

דער שרייבער פון די שורות, וועלכער איז געווען אין פוילן אין יאָר 1946, האָט מצליח געווען זיך טרעפן מיט אַ סך פון אונדזערע איבערגעבליבענע שרידים נאָכן חורבן און זיי איבערגעגעבן די געהעריקע אינפאָרמאַציעס, ווי אויך זיי געעצהט וועגן זייער עליה קיין ארץ־ישראל.

די עליה פון די רעשטלער געראַטעוועטע האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1946. אונדזערע איבערגעבליבענע האָבן געטיילט דעם גורל פון דעם גרויסן קהל עולם אין די מעפילים־שיפן, מיט וועלכע עס האָט אַזוי עקשנותדיק געקעמפט דער בריטישער פלאָט. אַ טייל פון זיי זענען אינטערנירט געוואָרן אויפן אינדזל קאַפריסין, און אַ טייל זענען דורך די ענגלענדער אומגעקערט געוואָרן קיין דייטשלאַנד.

די גרויסע עליה פון אונדזערע איבערגעבליבענע האָט זיך אָנגעהויבן ביים סוף פון דער אומאָפּהענגיקייטס־מלחמה אין יאָר 1949.

צענדליקער משפּחות האָבן געלאָנדעט אין אונדזערע באָפרייטע פּאָרטן און זענען איינקוואָרטירט געוואָרן אין די מעברות און אין פאָרלאָזטע הייזער.

די איבערלעבונג איז געווען אַ גרויסע און טיפע. יעדן טאָג קומען אָן נייע עולים — אוי איינער זוכט דעם צווייטן.

אין דער תקופה האָט יעדער לאַנג־איינגעזעסענער (ותיק) זיך באַמיט העלפן ניי־אָנגעקומענע, ווי ער האָט נאָר געקענט, אָן אַ וועלכע ס׳איז אַלגעמיינע אָרגאָניזאַציע.

מ׳דאַרף דאָ באַזונדער באַצייכענען, אַז אונדזער אַלטער חבר, דער מיט עטלעכע יאָר צוריק פאָרשטאָרבענער שלמה מערלע ז״ל, האָט אין דער תקופה אָרויסגעוויזן זיין ברייטהאָרציקייט, און געהאָלפן יעדן באַדערפטיקן מיט אַ ברייטער האַנט און אַ הייס האַרץ.

ג. 1950 — די אַנטשטייונג פון ארגון

פון צענדליקער זענען מיר פאָרוואַנדלט געוואָרן אין אָן עדה פון עטלעכע הונדערט נפשות כ״י. דער איבערוויגנדער טייל באַשטייט פון נייע עולים, וועלכע נויטיקן זיך אין אָן עצה, מוטיקונג, פינאַנסיעלע הילף און אַ געזעלשאַפטלעכע פאָרבינדונג.

עס איז שטאַרק רייף געוואָרן די באַדערפעניש צו שאַפן אָן אָרגאָניזאַציע פון דער עדה — אַ גענויעם אַדרעס צו וועלכן מ׳קען זיך ווענדן אין יעדן ענין.

דער ערשטער צוזאַמענטרעף פון נייע עולים מיט ותיקים איז פאָרגעקומען אין סטאָליאַר־וואָרשטאַט פון רפאל פרידמאַן (ת״א) — און דער המשך — ביי קלמן וויינקראַנץ (ת״א) (וועלכן מ׳האָט גערופן „דער סעראָצקער קאנסול אין ישראל״) — און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן:

א. צוזאַמענרופן אַ לאַנד־פאָרזאַמלונג פון אַלע שטאָטישע, וועלכע דאַרף שאַפן דעם ארגון און אויסוויילן אַ פאָרשטייערשאַפט:

ב. באַשטימען דעם טערמין י״ז בכסלו אַלס דעם טאָג פון דער יערלעכער אזכרה, אין איינקלאַנג מיטן באַשלוס, וועלכער איז אָנגענומען געוואָרן דורך די שרידי השואה אויף זייער ספּעציעלער פאָרזאַמלונג, בעתן געפינען זיך אין פּליטים־לאַגערן אין אַלע טיילן פון דייטשלאַנד אין די יאָרן 1946—1949.

דער איבערוועגדיקער רוב פון די נייע עולים האָבן זיך קאָנצענטרירט אין דעם דרומדיקן טייל פון לאַנד, דעריבער איז תל־אביב געוואָרן דער צענטער פון אַלע אונדזערע טעטיקייטן.

אין י״ז בכסלו תש״י — 1950 איז פאַרגעקומען דער ערשטער לאַנד־צוזאַמענטרעף פון אַלע שטאָטישע, אין גרויסן זאָל פון דער גימנאַזיע הרצליה אין תל־אביב, רח׳ אחד־העם.

דאָ האָבן זיך דאָס ערשטע מאָל געטראָפן קרובים און פריינט, וועלכע די יאָרן פון מלחמה און חורבן האָבן צעשיידט. די געמיינזאַמע געשפרעכן זענען געפלאָסן אַן אויפהער: פריידיקע־געשרייען און טרויער, געלעכטער און טרערן, יוגנט־זכרונות און חורבן — דער ערשטער צוזאַמענטרעף פון די רעשטלעך.

אין דעם אָוונט איז אויך פאַרגעקומען די ערשטע געמיינזאַמע אזכרה צום אַנדענק פון אונדזערע אומגעקומענע.

בעתן ערשטן צוזאַמענטרעף איז אויך באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַן ארגון יוצאי סרוצק בישראל — פאַרבאַנד פון סעראָצקער אין דער מדינת ישראל — און ס׳איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג.

אויף דער ערשטער זיצונג פון דער פאַרוואַלטונג, וועלכע איז פאַרגעקומען אין הויז פון ברוך קאָצענעלבאָגען (ת״א), איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ קאַסע פאַר קעגנזייטיקער הילף, וועלכע זאָל פאַרטיילן הלוואות, אַן פּראָצענט, צו באַדערפטיקע חברים.

דער גרונט־קאַפּיטאַל איז פון אַנהויב באַזירט געוואָרן אויף זעלבסט־באַשטייערונגען. די ערשטע מוסטער־באַשטייערונגען האָבן צוגעטראָגן די חברים שלמה מערלע ז״ל און, יבדל לחיים ארוכים, רפאל פרידמאַן. די חברים מאַרקאַוויטש ישראל, מענדזעלעווסקי יעקב און פניעווסקי יוסף האָבן באַזוכט און באַשטייערט אַ סך חברים אין זייערע פריוואָטע הייזער — אין אַלע עקן פון לאַנד. אַדאָנק זיי און זייער איבערגעבנקייט, איז דערמעגלעכט געוואָרן דאָס די קאַסע האָט באַלד נאָך איר גרינדונג אָנגעהויבן צו פונקציאָנירן.

די קאַסע האָט אין די יאָרן פון איר עקזיסטענץ פאַרטיילט הלוואות צו אַ סך חברים.

די פאַראייניגן פון אונדזערע לאַנדסלייט אין אַרגענטינע און צפון־אַמעריקע האָבן זיך באַלד וואָרעם אָפּגערופן און איבערגעוויזן געוויסע סומעס פאַר דער באַזירונג פון דער קאַסע.

די אַנטשטייונג פון אונדזער ארגון האָט פאַרשטאַרקט די קעגנזייטיקע דער־נענטערונג, קעגנזייטיקע הילף און צום שאָפן אינטענסיווע געזעלשאַפטלעכע פאַרבינדונגען.

ד. די טעטיקייט פון ארגון

קאָסע, פאַרוולאָטונג, פאַרטיילן הלוואות, אָפהיטן די פינקטלעכקייט פון די צוריקצאָלונגען און זאָרגן פאַר דער סטאַבילקייט פון דעם גרונט־קאַפּיטאַל.

באַשטימען פאַר באַדערפטיקע אין דרינגענדע פאַלן ספּעציעלע סובסידיעס.

די יערלעכע פאַרזאַמלונגען און אזכרה.

איינמאָל אין יאָר, אין טאָג פון י״ז בכסלו (דעצעמבער) אַרדענען מיר איין אַ יערלעכע אַלגעמיינע לאַנד־פאַרזאַמלונג און אַן אזכרה נאָך אונדזערע קדושים. אין דער אונטערנעמונג נעמען אָנטייל אַ גרויסער רוב פון די שטאָטישע. אויף דער פאַרזאַמלונג, נאָך דער אזכרה, ווערט איבערגעגעבן אַ קאָסע־באַריכט, עס ווערן באַהאַנדלט אַלגעמיינע פראָגן — און ביים סוף ווערט געוויילט אַ נייע פאַרוואַלטונג.

די פאַרוואַלטונג אינספּירירט געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענטרעפן און פּערזענ־לעכע פאַרבינדונגען.

מיר טרעפן זיך אויך ביי געלעגנהייטן פון משפּחה־שמחות, ווי: בריתות, חתונות, בר־מצוה, געבורט־טעג אַ״וו., ווי אויך אין מאַמענטן פין טרויער.

לוח זכרון

מיר האָבן איינגעמויערט אַ מצבה, צום אַנדענק פון דער חרוב געוואָרענער סעראַצקער קהילה, אין דער וואַנט פון מרתף השואה, אויפן הר־ציון אין ירושלים.

די אַנטהילונג פון דער מצבה (לוח זכרון) אין ירושלים איז פאַרגעקומען אין מאַי 1963 יאָר מיט דער באַטייליקונג פון כמעט אַלע דערוואַקסענע לאַנדסלייט אין ישראל.

אין דער געשעעניש האָט זיך באַטייליקט אַ פאַרשטייער פון די סעראַצקער אין לאָנדאָן הרב יעקב־הענעך צימערמאַן ז״ל, שפּעטער האָט ער צוגעשיקט פאַרן יזכור־בוך זיינע זכרונות וועגן רעליגיעזן לעבן אין סעראַצק אין אַנהויב פון דעם יאָרהונדערט. ער האָט זיין צוזאָג מקיים געווען.

ספר סערַאצק

בכדי צו פֿאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע קדושים פון דער חרוב געוואָרענער קהילה, איז באַשלאָסן געוואָרן, מיט יאָרן צוריק, אַרויסגעבן אַן אָנדענק־בוך מיטן נאָמען: „ספר סערַאצק". אָלע לאָנדסלייט זענען אויפגעפֿאָדערט געוואָרן אָנטיילצונעמען אין בוך דורך אָנשרייבן זכרונות וועגן וויטן און נאָענטן עבר און פון דער חורבן־תקופה, און אויך צושטעלן דער רעדאַקציע פֿאַרשידענע בילדער פון שטעטל.

דער שרייבער פון די שורות האָט יאָרנלאָנג געזאַמלט פֿאַרשידענע מאַטעריאַלן וועגן שטעטל, און האָט בעת דער יערלעכער אזכרה און פֿאַרזאַמלונג אין יאָר 1958, פֿאַרטיילט צווישן אָלע אָנוועזנדיקע אַ פֿראָגע־בויגן, וואָס איז אויך איבערגעוויזן געוואָרן צו אונדזערע לאָנדסמאַנשאַפֿט־אָרגאַניזאַציעס אין אָרגענטינע און צפון־אָמעריקע.

די צוגרייטונגען האָבן זיך פֿאָרצויגן און מיר האָבן געמוזט איבערקומען אַ סך נישט פֿאָרויסגעזעענע שוועריקייטן. די פֿאָרוואָלטונג האָט באַשטימט אַ רעדאַקציע־קאָלעגיע מיט די פולע פולמאַכטן, פון די ח"ח: ברוך קאַצענעלבאָגען, שלמה סטערדינער און דער שרייבער פון די שורות.

כּאָרבינדונגען מיט די סערַאַצקער לאָנדסלייט אין צפון־אָמעריקע און אָרגענטינע

די פֿאָרוואָלטונג געפינט זיך אין ענגן קאָנטאַקט מיט די לאָנדסמאַנשאַפֿט־אָרגאַניזאַציעס אין צפון־אָמעריקע און אָרגענטינע.

אין די לעצטע יאָרן האָבן אונדז באַזוכט די ח"ח שלמה אַשנמיל, קלמן קולי־גאָווסקי און מענדל קוליגאָווסקי — אָלס פֿאַרשטייער פון דעם אָרגענטינישן פֿאַראיין, און די ח"ח יעקב ברוכאַנסקי, ישעיהו מאַי און לעצטנס פּאַמ. קאַפּפּער־מאַן און שמואל דונער — אָלס פֿאַרשטייער פון צפון־אָמעריקאַנישער סאַסייעטי.

פון די אויבנדערמאַנטע פֿאַראיינען האָבן מיר דערהאַלטן באַשטייערונגען פֿאַר אונדזער קאַסע פֿאַר קעגנזייטיקער הילף.

די אָרגענטינער פֿאַרשטייער האָבן אונדז פֿאָרגעשלאָגן אויפּבויען אַ בית סערַאַצקער (סערַאַצקער הויז) — אָבער צוליבן פעלן פון געהעריקע געלט־מיטלען איז דער פּראָיעקט דערווייל נישט רעאַליזירט געוואָרן.

די לעצטע עולים קיין ישׂראל

די גרויסע עליה פון אונדזערע איבערגעבליבענע האָט זיך פֿאָרענדיקט אין יאָר 1952, און דערנאָך, אין משך פון עטלעכע יאָר, האָבן עולה געווען פון פוילן

געציילטע איבערגעבליבענע. ביים סוף פון 1956, (בעת דער סיני־אקציע) זענען געקומען פון פוילן עטלעכע משפחות.

לעצטנס זענען אנגעקומען עטלעכע סערצקער פון פוילן, וואס האט זיך פארוואנדלט, נאך דער 6־טאגיקער מלחמה אין 1967, אין אן אפענער אנטיסעמיטישער מדינה.

אין דער פארוואלטונג פון אונדזער ארגון, פון זיין אנטשטייונג ביזן היינטיקן טאג, האבן אמטירט, און זיך געטוישט, די פאגענדע חברים:

גורמאן ברוך (חיפה), גראסבארד יהושע (חיפה), ורדימון־וואַרשאווסקי יחיאל מאיר (כפר ויתקין), ורדי־וואַרשאווסקי חנוך (רמת־גן), יאסקאוויטש מאליע (ת״א), מענדזעלעווסקי יהודה (בת־ים), מענדזעלעווסקי יעקב ורבקהלע (חולון), מארקאוויטש ישראל (ת״א), מערלא שלמה ז״ל, פאגעלמאן בונים און חוה (חולון), פרידמאן רפאל און צפורה (חולון), פניעווסקי יוסף (ת״א), פשיקארסקי אברהם ז״ל, ראזענבערג־בערנשטיין מלכהלע (ת״א).

די פארוואלטונג איז אויך די לייטונג פון דער קאסע פאר קעגנזייטיקער הילף.

מיטן סיום

די פארוואלטונג, וועלכע איז אויסגעווייילט געווארן אויף דער לעצטער יער־לעכער פארזאמלונג, וואס איז פארגעקומען זונטיק, כ׳ כסלו תש״ל —30.12.1969, אין זאל פון „בית וישקוב״, רח׳ בוגרשוב 45, ת״א — באשטייט פון פאלגנדע חברים:

ברוך קאצענעלבאגען (ת״א) — פארזיצער און סעקרעטאר; שלמה סטער־דינער (רמת־גן) — קאסירער; חנוך ורדי (רמת־גן), יהודה מענדזעלעווסקי (בת־ים), רבקה און יעקב מעדזעלעווסקי (חולון), מארקאוויטש ישראל(ת״א), חוה און בונים פאגעלמאן (חולון), יוסף פניעווסקי (ת״א), מאליע יאסקאוויטש־ראזענ־בערג (ת״א) און יחיאל ורדימון־וואַרשאווסקי (כפר־ויתקין).

די טעטיקייט פון דער פארוואלטונג האט זיך יארנלאנג געפירט אין הויז פון אונדזער טייערן שלמה מערלע ז״ל אין ת״א, און פון דער צייט פון זיין פטירה — קאנצענטרירט זיך די גאנצע ארבעט אין הויז פון אונדזער חבר, צו לאנגע יארן, שלמה סטערדינער (רמת־גן, רח׳ חיבת ציון 31).

מיט א ציטער פון ליבע און צער דערמאנען מיר אונדזערע לאנדסלייט, וועלכע זענען אין די לעצטע יארן נפטר געווארן אין ישראל:

די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: שלמה מערלע און אברהם פשיקאַרסקי, טעמע קאַלינאַ, זיסל איטשקאַוויטש, גולדה ליינוואַנד־בעליסאַן, פריווע לעווינסאַן־פערל, חיהלע זאַכאַרעק און זילבערשטיין־ראַטמאַן צירל.

זכרונם לברכה לעד ולנצח.

מיר בייגן אונדזערע קעפ צום אַנדענק פון אונדזערע זין, וועלכע זענען געפאַלן אין זייערע בליענדסטע יאָרן אויפן מזבח ביים פאַרטיידיקן דאָס פאַטערלאַנד:

יהודה בן־זאב ז״ל

זון פון

חיה ווייסקראַנץ און ז. בן־זאב (קבוץ עין הכרמל)

געפאַלן אין דער 6־טאַגיקער מלחמה 1967 ביים באַפרייען ירושלים;

צביקה ראַזענבערג ז״ל

זון פון

אלחנן און רעיה ראַזענבערג (כפר ויתקין)

געפאַלן ערב חג העצמאות תשכ״ט (4.1969)

ביים פאַרטיידיקן די פאַזיציעס אין עמק הירדן

כבוד לזכרם!

אל מלא רחמים בעת אן אזכרה

הנשיאות באזכרה שנתית לזכר קדושי סרוצב בתל־אביב
פותח את האזכרה היו"ר: ברוך קצנלנבוגן
דאס פרעזידיום פון אזכרה — ס'עפנט דער פארזיצער ברוך קאצענעלענבאגען

פראגמענט פון עולם בעת אן אזכרה

דער עולם באערט די קדושים בעת אן אזכרה

סאראַצקער יידן אין די פּי לאַגערן אין דייטשלאנד

סעראָצקער לאַנדסלייט אין אַמעריקע

(תקופה 1905—1939)

(טעטיקייטס־באריכט פון נחמן פיינבוים)

לויט ווי ס׳איז באַווויסט האָבן אָנגעהויבן אָנקומען יידן פון סעראָצק קיין אַמעריקע נאָכן יאָר 1905.

זיי האָבן זיך באַזעצט אין דער מזרח־זייט פון ניו־יאָרק וואָס איז אין יענער צייט געווען דער צענטער פון יידישע אימיגראַנטן פון רוסלאַנד און פוילן. די יידן, געקומענע פון סעראָצק, האָבן דעמאָלט געלעבט, ווי די אַנדערע יידישע אימיגראַנטן, אין זייער שווערע מאַטעריעלע באַדינגונגען אין אַנטיסאַניטאַרע הייזער, ליידנדיק אָפט פון אַרבעטסלאָזיקייט, ספּעציעלע שוועריקייטן פון צופאַסן זיך צום נייעם לאַנד, אָן אַ שפּראַך, און פון נישט זיין צוגעגרייט צו דער גע־וואַלטיקער ענדערונג.

זיי האָבן דערפאַר געזוכט אַ געוויסן „במקום", אָנגעהויבן זיך צוזאַמענטרעפן, אָפּרעדן זיך פון האַרץ איינער פאַרן אַנדערן, לייענען די בריוו פון דער היים,

אין 1913 האָט זיך אַרגאַניזירט די ערשטע אַרגאַניזאַציע פון סעראָצקער יידן אין ניו־יאָרק, אונטערן נאָמען „חברת ר׳ יוסף לוונשטיין ז״ל" (דער אַלטער סעראָצקער רב).

*

די אַרגאַניזאַטאָרן זענען געווען:

משה פינקלשטיין ז״ל, הארי גאָלדפלאָם, אהרון קראָנענבערג ז״ל, הערשל קרימקעוויטש ז״ל, הארי ביילינסאָן ז״ל, הענעך מאי ז״ל, יצחק שיקאָרע ז״ל, משה דרעזנער ז״ל, שייע קאָפערמאָן ז״ל און יוסף פישביין ז״ל.

די אויפגאַבן פון דער ערשטער חברה זענען געווען: אָפּטע צוזאַמענטרעפן זיך, אונטערשטיצן מאַטעריעל און מאָראַליש די ניי־געקומענע לאַנדסלייט, שיקן שטיצע די אָרעמע לאַנדסלייט און משפּחה אין סעראָצק, און דער עיקר — פילן אַ ביסל די וואַרעמקייט פון דער היים ביים צוזאַמענטרעפן זיך.

די חברה אונטער דעם נאָמען האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1918. במשך דער תקופה איז כמעט די גאַנצע אָרבעט אָנגעפירט געוואָרן דורך די אויבנדערמאָנטע מענטשן מיט גרויס מסירות.

אין סוף 1918 האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קיין ניו־יאָרק מער סעראָצקער, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין אַנדערע שטעט, און צוליב פאַרשידענע סיבות

געקומען אינעם צענטער, ווו עס דאַרף זיי ווייטער זיך איינצוארדענען. די חברה האָט זיך פאַרגרעסערט, באַקומען נייע מיטגלידער, און דעמאָלט האָט זי געענדערט דעם נאָמען אויף: „חברה תפארת אחים אנשי סרוצק".

צוליבן פעלן פון דעם פראָטאָקאָל־בוך פאַר דער תקופה, איז נישט באַווויסט קיין גענויע פרטים ווען דער דעמאָלטיקער טאָג־טעגלעכער טעטיקייט. דאַקעגן איז באַווויסט, אַז דאָס איז געווען אַן אַדרעס פאַר יעדן נייַ־געקומענעם יידן פון סעראַצק קיין ניו־יאָרק, ווו ער האָט זיך געטראָפן מיט אַ וואַרעמער אויפנאַמע; אַן עצה פון די מענטשן וועלכע קענען שוין אַ ביסל דאָס לעבן; באַקומען געווויסע מאַטעריעלע הילף. דאָס אַלץ האָט געהאָט אַ גרויסע חשיבות פאַר אַ נייַ־געקומענעם אַן אַ שפראַך אין דעם נייעם לאַנד.

חוץ די צוזאַמענטרעפן און די הילכס־טעטיקייט, איז די סאָסייעטע געלונגען ביי אויסערגעווייַנלעכע מאַטעריעלע שווערייקייטן צו קויפן אַ נחלה פאַר אַ בית־הקברות, וואָס איז אַ זייער ערנסט פראָבלעם אין אַמעריקע.

די סאָסייטע האָט געציילט בערך 80 מיטגידער. אין דער תקופה האָט מיט דער אַרבעט אָנגעפירט פרעזידענט ר׳ שלמה־מאיר אַרענשטיין ז״ל, סעקרעטאַר ר׳ יוסף פישביין ז״ל.

צוליב פאַרשידענע, אונדז היינט, נישט באַווויסטע סיבות איז אין 1922 פאַרגעקומען אַ שפאַלטונג אין דער סאָסייטע, כמעט אַ העלפט איז אַרויס פון דער חברה, און אָרגאַניזירט אַ צווייטע חברה אונטערן נאָמען „סעראַצקער יונג מען".

אין דער פאַרוואַלטונג פון דער נייער אָרגאַניזאַציע זענען ביים גרינדן זיך, געווען: פרעזידענט — ר׳ הארי גאָלדפלאָם ז״ל; וויצע־פרעזעס — ר׳ הארי גרינבערג ז״ל; סעקרעטאַר — ר׳ משה פינקלשטיין ז״ל; פראָטאָקאָל־סעקרעטאַר — ר׳ לייב סוסניאק ז״ל.

אין יענע יאָרן האָבן אָנגעהויבן צו קומען נייַע אימיגראַנטן, יידן פון סעראַצק, וועלכע האָבן אַדורכגעלעבט די ערשטע וועלט־מלחמה, מיט אַלע אירע געשעענישן. די יידן זענען ס׳רוב געווען מיט אַנדער אָנשויונגען בנוגע סאָציאַלע און וועלטלעכע פראָבלעמען, וואָס האָט, פאַרשטייט זיך, געווירקט אויף די באַציונגען אין דער סאָסייטע.

צווישן די נייַ־געקומענע איז געווען סעם דונער, וועלכער איז גלייך געוואָרן אַקטיוו. שוין אין 1926 איז ער געוואָרן פרעזידענט, און שפעטער פאַרנומען אַנדערע אַקטיווע אָמטן.

די גרופע נייַ־געקומענע, מיט זייער מסירות צו דער אַרבעט פאַר דער אָרגאַניזאַציע, איז געלונגען אין 1937 צו פאַראייניקן די 2 באַזונדערע אָרגאַני־

א גרופע פֿקטיוויסטן אין דער סעראַצקער לאנדסמאנשאפט אין אמריקע —
אנגעקומענע נאכן צווייטן וועלט־קריג

זאַציעס אונטער איין נאָמען די „פאַראייניקטע סטראָצקער יונג מען", וואָס עקזיסטירט ביזן היינטיקן טאָג.

עס איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָנסטיטוציע, וואָס האָט יעדן מיטגליד אָנגעוויזן די פאַרפליכטונגען לגבי דער אָרגאַניזאַציע און די רעכט פון יעדן מיטגליד. פון די וויכטיקסטע רעכט זענען פאָלגנדע: וועכנטלעכע הילף צו אַ מיטגליד בעת אַ קראַנקייט, לוויה און קבורה אויפן חשבון פון דער חברה, אויפן אייגענעם בית־הקברות.

דאָס זענען געווען זייער גרויסע דערגרייכונגען אין יענע באָדינגונגען. אין דער תקופה איז געקויפט געוואָרן אַ צווייטע נחלה פאַר אַ בית־הקברות, אַדורכגעפירט יעדעס יאָר פאַר פּסח, אַקציעס פאַר מעות־חיטין, פאַר נויטיקע לאָנדסלייט אין אַמעריקע און אין סטראָצק.

די נייע אַקטיווע גרופּע, בראש מיט סעם דונער האָט פאַרשטאַנען, אַז די צוקונפט פון דער סאָסייעטע איז אָפהענגיק פון דעם, אַז די יונגע קינדער, געבוירענע אין אמעריקע זאָלן געפונען אַן ארט און אינטערעס אין דער סאָסייטע. זיי האָבן אָנגעהויבן אַן אַקטיווע אַקציע אין יענע יאָרן, און עס איז זיי געלונגען אַרייַנצוציען אַ גרופּע פון צווייטן דור סטראָצקער, געבוירענע שוין אין אַמעריקע. אַ דאַנק דעם האָבן זיי באַקומען אַ ידיעה פון זייער אָפּשטאַמונג, און דערמיט פאַרזיכערט אַ המשך אין דעם קיום פון דער סאָסייטע, פאַר וועלכע זייערע עלטערן האָבן אַוועק געגעבן אַזוי פיל מי און האַרץ.

*

תקופה פון 1922—1931

די פּרעזידענטן און אַקטיווע אויף אַנדערע אמטן בעת דער תקופה:

ר׳ הארי גאָלדפלאָם, יוסף פישמאַן ז״ל, משה פינקלשטיין ז״ל, הארי גרינבערג ז״ל, לייב סוסניאק ז״ל, סעם דונער, דוד מאַן, אברהם דרעזנער ז״ל, חיים בלאכמאן, בן־ציון ראָזנטאָל ז״ל, שייע קאפערמאַן ז״ל, משה דרעזנער און בער קולאק ז״ל.

תקופה פון 1939—1968

די סטראָצקער אָרגאַניזאַציע אין אַמעריקע האָט געפירט אירע נאָרמאַלע טעטיקייט ביז ס׳איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה — דאָס גרויסע אומגליק פאַר דער וועלט אין אַלגעמיין, און ספּעציעל פאַר אונדז יידן. עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען ידיעות וועגן דער ליקווידאַציע פון טויזנטער יידישע ישובים, צווישן זיי אונדזער באַליבטע אַלטע היים מיט אירע אינווווינער. ס׳איז נישט געווען צו וועמען צו שרייבן, וועמען צו העלפן, ס׳איז אָפּגעמעקט געוואָרן אַ ישוב

מיט אַלע נאָענטסטע, וואָס זענען דאָרט פאַרבליבן. די סעראָצקער סאָסייטע, גלייך ווי אַנדערע יידישע אָרגאַניזאַציעס אין אַמעריקע, האָבן געגלייבט, אַז סוף כל סוף וועט דאָך וועט בלייבן לעבן נאָך דער מלחמה און דאָרפן הילף.

עס האָט זיך דעמאָלט געשאָפן אַ ספּעציעלער קאָמיטעט, בראש מיט סעם דונער און לייב סוסניאק, וועלכע האָבן אין אַ קורצער צייט, ביי אויסערגעווייניקע לעכע אָנשטרענגונגען געשאָפן אַ פאָנד פון צען טויזנט דאָלאָר. דאָס איז געווען דער מקור פון וועלכן מען האָט געשיקט הילף יעדן סעראָצקער לאַנדסמאַן, וועלכער האָט זיך געוואָנדן וועגן דעם נאָך דער מלחמה.

אין 1949 האָבן אַנגעהויבן אָנקומען קיין אַמעריקע יידן פון דער שארית הפליטה פון די דייטשע די. פּי. לאַגערן און פון אַנדערע ערטער.

יעדער סעראָצקער, וואָס איז געקומען, האָט געטראָפן אַ וואַרעמע אויפנאַם פון דער סעראָצקער סאָסייטע און ספּעציעל פונעם סעקרעטאַר לייב סוסניאק און סעם דונער.

דער רוב פון די געקומענע האָט זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק, און מערסטנטייל גלייך זיך אָנגעשלאָסן אין דער סאָסייטע.

די וועלכע האָבן אַדורכגעלעבט די מלחמה אויף פאַרשידענע אופנים, האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט נאָך פרישע זכרונות פון אונדזער ליקווידירטער היים, און ספּעציעלע פאַרבינדונגען מיט די איבערגעבליבענע סעראָצקער אומעטום. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט געווירקט אויפן מאָראַלישן מצב אין דער סאָסייטע, און אַרויסגערופן מער פאַרשטענדניש פאַר דער אַלטער היים.

מיט דער אַנטשטייונג פון מדינת ישראל, מיט דער געוואַלטיקער ענדערונג וואָס איז פאָרגעקומען ביים יידישן פאָלק אין דער גאָרער וועלט, און ספּעציעל דאָ אין אַמעריקע, האָט זיך עס אויך אָפּגערופן אויף די סעראָצקער לאַנדסמאַנשאַפט.

ישראל איז געווארן אַ וויכטיקער פונקט אין לעבן פון דער לאַנדסמאַנשאַפט. יעדעס יאָר ווערט געפייערט דער יום־העצמאות. היינט צו טאָג האָט די סאָסייטע איינגעקויפט ישראל־באָנדס פאַר צען טויזנט דאָלאָר. אייניצייטיק באַשטייערט זי זיך יעדעס יאָר פאַר דער „המגבית המאוחדת", און זאַמלט געלט פאַר מדינת־ישראל ביי אירע מיטגלידער.

די סאָסייטע האַלט אָן די טראַדיציע פון „מעות־חיטין", און יעדעס יאָר ווערן אַרויסגעשיקט געוויסע סומען צו יעדן סעראָצקער, וועלכער וועגדעט זיך נאָך הילף פאַר פּסח.

היינט צו טאָג קומען פֿאָו רעגולערע פֿאַרזאַמלונגען פון אַלע מיטגלידער מיט אַ פינאַנסיעלן באריכט וועגן מאַטעריעלן מצב פון דער לאַנדס־מאַנשאַפט, וואָס דאַרף ווערן באַשטעטיקט דורך דער פֿאַרזאַמלונג. דערנאָך ווערן באַהאַנדלט אנדערע ענינים פון דער טאָג־אָרדענונג.

*

אַלע באַאַמטע ווערן געווײלט איין מאָל אין יאָר אויף אַ ספּעציעלער פֿאַר־זאַמלונג.

די סאָסייטע ציילט איצט בערך 150 מיטגלידער, פון וועלכע דער רוב קומט צו די פֿאַרזאַמלונגען. די אַרבעט ווערט אָנגעפירט פון די באַאַמטע און עקזע־קוטיוו.

חוץ די געווײנלעכע פֿאַרזאַמלונגען ווערט יעדעס יאָר אַדורכגעפירט אַ חנוכה־נשף אָדער אַ פורים־נשף, ווו אַלע מיטגלידער קומען צוזאַמען מיט די קינדער און מען פֿאַרברענגט צוזאַמען.

אַ דאַנק אַ געוויסער צאָל אַקטיוויסטן פון די אַלטע חברים און פון דער נייער נאָכמלחמהדיקער גרופּע, איז געלונגען אונדזערער לאַנדסמאַנשאַפט אויס־צומיידן פֿאַרשידענע קריזיסן, וואָס עס האָבן אַדורכגעלעבט אַנדערע סאָסייטעס. ספּעציעל צווישן די מיטגלידער און די ניי־געקומענע, און פיל סאָסייטעס האָבן זיך צוליב דעם ליקווידירט. דאָקעגן האָט אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט געשאַפן גוטע באַציונגען צווישן די מיטגלידער און האַלט זיך ווי אַ גאַנצע פאַמיליע.

מיר האָפן, אַז דער מצב וועט אָנהאַלטן אויך ווייטער צום אַנדענק פון אונדזערע טייערע קדושים פון אונדזער אַלטער היים.

די ספּעציעלע אַקטיוויסטן אין דער תקופה 1939—1967

ר׳ לייב סוסניאק ז״ל — פינאַנץ־סעקרעטאַר און פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר פון 1922 ביז 1961 (ווען ער איז געשטאָרבן). ער איז געווען ,אָס האָרץ און געוויסן פון דער לאַנדסמאַנשאַפט.

היימי דרעזנער 1953—1964 — פרעזידענט. האָט אַוועק געגעבן פיל פון זיין צייט און ענערגיע און דערפירט די סאָסייטע צו אַ געזונטן מאַטעריעלן מצב.

סעם דונער — פֿאַרזיצער פון עקזעקוטיוו־קאָמיטעט. האָט אַוועק געגעבן פיל מי און האָרץ. אים איז צו פֿאַרדאַנקען די באַציונגען אין דער סאָסייטע.

יעקב ברוקס (ברוכאנאסקי) — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר נאָך סוסניאקס טויט. ער האָט אייגנעפירט אַ רעגולער און גוט פּראָטאָקאָל־בוך וועלכעס וועט בלייבן אַ דאָקומענט וועגן דער טעטיקייט פון דער סאָסייטע.

דער איצטיקער פרעזידענט דזשאו קאפערמאן האָט מיט זיין טעטיקייט און פאַרשטענדניש געהאָלפן אין אַ קורצער צייט איינצושטעלן גוטע באַציונגען אין דער סאָסייטע.

דוד מאן ז״ל האָט געפירט אַן ערלעכע אַרבעט אין די פינאַנסיעלע ענינים.

וויצע־פרעזידענט פיליפּ רוט. ער איז נישט קיין סעראָצקער, נאָר זיין פרוי. יעדעס מאָל ווען מען דאַרף אַדורכפירן עפעס אַן אַקציע לטובת אַ סעראָצקער, איז פיליפּ רוט שטענדיק אויפן אָרט.

פרוי סוסניאק — די אַלמנה פון ר׳ לייב סוסניאק ז״ל, פאַרנעמט זיך מיט די סאָציאַלע פראָבלעמען.

אסתר דונער (סעם דונערס פרוי) און צילע קאפערמאן (פרעזידענט קאַפער־מאַנס פרוי) וועלכע פאַרנעמען זיך מיטן אָרגאַניזירן אַלע נשפים און אַנדערע אָוונטן וואָס די סאָסייטע אָרדנט איין.

אַ ספּעציעל אָרט פאַרנעמט די נייע גרופּע מיטגלידער, וועלכע זענען אַנגע־קומען נאָך דער מלחמה. אַ דאַנק זיי איז געלונגען צו פאַרבינדן די סאָסייטע מער מיט די סעראָצקער לאַנדסלייט אין ישראל, העלפן אַרויסגעבן דעם יזכור־בוך און אַנדערע ענינים.

די פאַרוואַלטונג פון דער סעראָצקער לאנדסמאַנשאַפט אין 1968

פרעזידענט — דזשא קאפערמאן; וויצע־פרעזידענט — פיליפּ רוט; פינאַנס־קאַנטראָלער — הארי דרעזנער; פינאַנס־סעקרעטאַר — דוד מאן ז״ל; פראָטאָקאָל־סעקרעטאַר — יעקב ברוקס

עקזעקוטיוו־קאָמיטעט

פאַרזיצער — סעם דונער	אירווינג בירם
יוסף פיינבוים	נחמן פיינבוים
שמואל ברוקס (ברוכאנסקי)	חיים איצקאָוויטש
יהודה־לייב שטיינסקי	פיליפּ קורסקי (פשיקורסקי)

שייע מאי

דעם אָמט פון ד. מאָן ז״ל, האָבן 1970 איבערגענומען אירווינג און גרינבערג

פאראייניגטע סעראָצקער יאנג מען, אינק.

United Serotzker Young Men, Inc.

CENTRAL PLAZA — 111 Second Avenue. New York — ATLAS ROOM

שמחת בית השואבה און פעראייניגונגס פארטי

Unity Celebration
and Simchas Beis Hashoava Party

Dear Brother and Sister,
You are cordially invited to attend this historic

Unity Meeting

SATURDAY evening. SEPTEMBER 25, 1937 at 8 o'clock at CENTRAL PLAZA, 111 2nd Ave. New York, in the beautiful ATLAS ROOM.

The long hoped for unity is here and every one must attend this important meeting.

1. Important Society matters of which you will be informed at the meeting will be taken up. It is essential that every member know these matters.

2. ELECTION OF NEW OFFICERS who can command your confidence.

3. NATHAN RITHOLTZ and his RADIO BAND will provide a gala musical program. Other forms of entertainment have been arranged.

4. A grand FEAST worthy of the occassion will be served.

Fraternally yours,

The Arrangement Committee of the
UNITED SEROTZKER YOUNG MEN, Inc.

LOUIS SOSNIAK, Sec'y 1735 Sterling Pl. Brooklyn
Tel. PResident 3-0397

Dr. MILTON BERGER, 51 Fifth Avenue, New York
GRamercy 5-3111

וועדטהער ברודער און שוועסטער !
איהר זייט העפליכסט איינגעלאדען צו דיזען וויכטיגען און
היסטאריישען **פעראייניגונגס מיטינג**

וואס וועט אָפגעהאלטען ווערען דיזען **שבת** אוועד, דעם 25טען **סעפטעמבער**, 1937, אום 8 אזהר שארפ, אין **סענטראל פלאזא**, 111 2טע עוועניו, ניו יאָרק, אין דעם שעהנעם **אטלאס רום**.

בריידער און שוועסטער, עס איז נעקומען דער לאנג ערוואַרטעטער מאָמענט אוז עס איז נעווארען א פאַקט אז אַלע לאָנדסלייט ווילען באַלאַנגען אין **איין גרויסער קערפערשאפט** און עס איז אומבאַדינגט וויכטיג אז יעדער איינצינער מעמבער זאָל קומען צו דיזען וויכטיגען מיטינג.

1. עס איז דאָ פילע וויכטיגע סאסייעטי פראגעס וואס ווילען אייך בעקאַנט ווערען בייַ דיזען מיטינג און וואָס יעדער מעמבער מוז דאַרפען וויסען.

2. בייַ דיזען מיטינג וועט פאָרקומען **עלעקשאן פאר נייַע בעאמטע** וואס זאָלען האָבען אייער צוטרויען.

3. עס איז אונז נעלינגען צו קריגען אונזער לאָנדסמאַן **ניטען ריטהאלץ** מיט זיין **ראדיא בענד** ער וועט אונז פיין אַמוזירען אוז שאפען א יום טוב'דינע שטימונג. מיר ווילען אויך האָבען נאָך ענטערטיינמענט.

4. ואחרון אחרון חביב דאָס לעצטע איז דאָס בעסטע,
א גרויסארטיגע פארטי וועט סערווירט ווערען.

האָפענדיג אייך צו זעהן צו דיזען וויכטיגען מיטינג און אלע צוזאמען ווילען מיר פארברענגען אַן אָוועגט פון פאַרגעניגען וואָס מיר ווילען לאנג נעדענקען.

מיט ברידערליכען גרוס,
די אריינדזשמענט קאָמיטע פון די
פאראייניגטע סעראצקער יאנג מען, אינק.
לואיס סאשניאק, סעק.

א קונגרסלעלע בלי לעל אנטוישעם יעד חברותא

שלמה אַשנמיל
(בוענאָס אייראָס)

סעראָצקער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע

אין יאָר 1923, ווען ס׳איז ענג געוואָרן דער יוגנט וווייטער צו לעבן אין פוילן צוליב פאַרשידענע טעמים ווי אַנטיסעמיטיזם, פאָליטישע פאַרפאָלגונגען און שלעכטע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, איז דעמאָלט אַנטשטאַנען אַ גרויסע באַוועגונג צו וואַנדערן איבער דערברייטער וועלט, ווו נאָר די טויערן זענען נאָך געווען אָפן. איינס פון די לענדער איז געווען אַרגענטינע, ווו דער רוב יוגנטלעכער שטראָם האָט געפונען זיין אָרט מיט דער גרויסער הילף פון דער „איקאַ", וועלכע האָט געהאָלפן זיך באַזעצן אויף לאַנדווירטשאַפט.

פון די ערשטע פיאָנערן פון אונדזער היים־שטאָט סעראָצק זענען געווען: פישל גוטקאָווסקי ע״ה און זיין פרוי רודע לעבגאָט פון די סמאָליאָזשעס, יצחק פערל ע״ה, חנה באָרענשטיין ע״ה, משה האָכמאַן ע״ה, און אויך לאָנגע יאָרן מענדל קוליגאָווסקי, יחיאל מאיר סלאָמיאַנסקי און אַנדערע.

זייענדיק אין אַ פרעמד לאַנד, אין אַ פרעמדער סביבה, זענען מיר זיך צוזאַמענגעקומען יעדן זונטיק, ווייל דאָס איז געווען דער איינציקער טאָג, ווען מיר זענען געווען פריי פון דער אַרבעט. דער צוזאַמענטרעף איז געווען ביי פישל גוטקאָווסקי אין שטוב.

נאָך אַ צייט איז אויף אַזאַ צוזאַמענטרעף פאַרגעשלאָגן געוואָרן צו שאַפן אַ פאַראיין פון אַלע סעראָצקער, ווייל יעדעס מאָל זענען אַנגעקומען נייע לאַנדסלייט און די וועלכע זענען געווען פון פריִער, זענען שוין נישט געווען קיין גרינע, אַזוי אַז זיי האָבן געקענט העלפן די פריש־אָנגעקומענע.

ס׳איז פאַרגעקומען אַ זיצונג און ס׳איז געשאַפן געוואָרן אַ פראָוויזאָרישע פאַרוואַלטונג. די ערשטע אַקטיוווע אַנטיילנעמער זענען געווען: שמערל אַשנמיל ע״ה — פאָרזיצער; יצחק פערל ע״ה — סעקרעטאָר. עס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן מעלדונגען צו אַלע לאַנדסלייט אין שטאָט און אין דער פראָווינץ, אַז יעדער זאָל זיך פאַרשרייבן אין פאַראיין.

דער אָפּרוף איז געווען זייער אַ גוטער, און אַלע זענען געווען צופרידן פונעם געדאַנק וועגן אַ פאַראיניקונג פון אַלע לאַנדסלייט.

בעתן ערשטן צוזאַמענטרעף זענען געווען אַנוועזנד 15 מיטגלידער און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן אַ הילפס־קאַסע ביים פאַראיין, כדי אַרויסצוהעלפן

א גרופע סעראצקער לאנדסלייט אין ארגענטינע

די נאַר־וואָס געקומענע מיט אַ גרויסער געלט־סומע אויף צו קענען דינגען אַ דירה א. אַ. וו.

דערווייל האָט די צאָל אימיגראַנטן פון סעראַצק געהאַלטן אין איין וואַקסן און אויך דער פאַראיין האָט זיך פאַרגרעסערט מיט אַ סך נייע חברים. יעדער האָט געצאָלט אַ מאַנאַטלעכן אַפּצאָל אויף צו דעקן די פאַרשידענע אויסגאַבן פון פאַראיין.

האָט זיך אַ מאָל געמאַכט אַ פּאָל אז דער לאַנדסמאַן משה האַרוויץ (זייגע עלטערן האָבן פאַרקויפט היטלען; דאָכט זיך, אַז מען האָט אים גערופן אהרון־לייבעס), ווערט קראַנק און דער דאָקטאָר האָט געזאָגט, אַז מען מוז דעם מענטש, צוליבן קלימאָט, צוריקשיקן קיין פוילן, ווייל דאָ וועט ער באַלד שטאַרבן. מיר האָבן געדאַרפט אַ גרעסערע סומע געלט און די אויפ־גאָבע איז געווען זייער אַ שווערע. מיר זענען אינגאַנצן געווען 25 חברים און מיט גרויס אַנשטרענגונג האָבן מיר געראַטעוועט אונדזער לאַנדסמאַן און אים צוריקגעשיקט קיין סעראַצק. דאָס איז געווען, דאָכט זיך, אין יאָר 1925. ליידער האָבן מיר נישט קיין דאָקומענטן פון יענער צייט, און אפילו אַ רשימה פון אַלע חברים איז נישט געבליבן. דערפאַר פעלן אַ סך נעמען פון לאַנדסלייט. געווען זענען דעמאָלט אליעזר מערקער ע״ה, אלתר פּלאָצאַ ע״ה, אברהם קאָהן ע״ה און אַנדערע, וועמענס פאַמיליע־נעמען איך האָב פאַרגעסן.

אין יאָר 1928 קומט צו פאַרן שלמה אַשנמיל פון דעמאָלטיקן „פּאַלעסטינע״ קיין בוענאָס איירעס. ער שליסט זיך אָן אין פאַראיין און נעמט דאָרט איבער דעם אָמט אַלס סעקרעטאָר.

יעדע צווייַ וואָכן זענען פאַרגעקומען זיצונגען און עס זענען באַהאַנדלט געווארן פאַרשידענע פראַגן, בעיקר וועגן אַרויסגעבן הלוואות פאַר נויט־באַ־דערפטיקע.

אַ מאָל, (כ׳גדענק נישט אין וועלכן יאָר) האָבן מיר באַקומען אַ בריוו פון סעראַצק, אַז יעקב קושניצקי איז געשטאָרבן. דער יוגנט־קאָמיטעט האָט ביי אונדז געבעטן מיר זאָלן אַרויסשיקן אַ ביסל געלט אויף צו שטעלן אַ מצבה, וואָס מיר האָבן באַלד דערלייַדיקט.

וועג ס׳איז אויסגעבראַכן די צווייטע וועלט־מלחמה איז אונדזער קאָנטאַקט מיט סעראַצק איבערגעריסן געווארן. וועגן היטלערס ימ״ש אויסראָטונגס־אַקציע פון דער יידישער באַפעלקערונג אויף דער אַקופּירטער טעריטאָריע מיט דער הילף פון זיין פאַרבינדעטן סטאָלין. מיר האָבן אָבער נישט געהאַט קיין שום מעגלעכקייט צו העלפן.

אין יאָר 1940 האָבן מיר באַשלאָסן זיך פאַראייניקן מיט די פּולטוסקער לאַנדסלייט אין איין פאַראיין. ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פּראַוויזאָרישע פאַרוואַלטונג, אין וועלכער עס זענען אַריין: משה מאַנטשאַזש, אהרון יאַרקע־וויטש — אַלע פון פּולטוסק; שלמה אַשנמיל, קלמן קוליגאָווסקי, יחיאל מאיר סלאָמיאַנסקי און שמעון שפּילקאַ — סעראַצקער.

ס'איז באַשלאָסן געוואָרן דורכצופירן אַן אַקציע צו פאַרגרעסערן די צאָל מיטגלידער און רופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג צו וויילן אַ פאַרוואַלטונג, דער־ווייל אויף איין יאָר.

די פאַרוואַלטונג האָט אויסגעוויילט: משה מאַנטשאַזש ע"ה — פּרעזעס; משה יאַקובאָוויטש — וויצע־פּרעצעס, אהרון מאַרקעוויטש ע"ה — סעקרעטאַר; שלמה אַשנמיל — וויצע־סעקרעטאַר; מענדל גאָלדבערג — קאַסירער לייבל פאַרמינסקי — וויצע־קאַסירער; און חברים: מענדל קוליגאָווסקי, דוד מעלניק, נחום מעלמאַן, קלמן קוליגאָווסקי, יוסף קאַרמעל, הערצקע געלודאַ.

ווען מען האָט שוין געהאַט צעטיילט די פונקציעס, האָט מען באַשלאָסן אויסצואַרבעטן פאַרן פאַריין אַ סטאַטוט, לעגאַליזירן און רעגיסטרירן ביי דער אַרגענטינער מאַכט, כדי ער זאָל אַנערקענט ווערן אַלס געזעלשאַפטלעכע אינ־סטיטוציע צו דערטיילן הילף נויט־באַדערפטיקע און קראַנקע לאַנדסלייט א. אַ. וו.

כדי צו פאַרגרעסערן דעם פאָנד פון פאַראיין, האָבן מיר, אַ חוץ אונדזער הילפס־טעטיקייט, אויך אַדורכגעפירט טעאַטער־פאַרשטעלונגען און אַנדערע אימפּרעזן.

אין יאָר 1941 איז גערופן געוואָרן אַ גענעראַל־פאַרזאַמלונג, צו וויילן אַ נייע פאַרוואַלטונג אויף אַ ווייטערדיק יאָר. עס איז געוויילט געוואָרן: מענדל קולי־גאָווסקי — פּרעזעס; זלמן גורמאַן — וויצע־פּרעזעס און שלמה אַשנמיל — סעקרעטאַר; לעאָן קאַפּעלאָוויטש — וויצע־סעקרעטאַר; משה מאַנטשאַזש — קאַסירער; יואל גוטקאָווסקי — וויצע־קאַסירער; מיגועל וועטשטיין — סעקרע־טאַר פאַר שפּאַניש. פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: שלמה וורובעל, קלמן קוליגאָווסקי, משה יאַקובאָוויטש, יוסף קאַרמעל, דוד מעלניק און אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: יצחק פּערל און אהרון יורקאָוויטש.

אין יאָר 1944 ווערט געוויילט אַ נייע פאַרוואַלטונג: פּרעזידענט — יוסף קאַרמעל, וויצע־פּרעזעס — יואל גוטקאָווסקי, סעקרעטאַר — שלמה אַשנמיל, וויצע־סעקרעטאַר — קלמן קוליגאָווסקי, סעקרעטאַר פון דער ליי־קאַסע — מיגועל וועטשטיין. (מענדל קוליגאָווסקיס שוואָגער), קאַסירער — מענדל קולי־גאָווסקי, וויצע־קאַסירער — שלמה וורובעל; פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: שמחה

גאַלדמאַכער, דוד מעלניק, אריה אייזנבערג, הערצקע געלודאַ; רעוויזיאַנס־קאַ־מיסיע — מאַטל קראַנזשעק און לעאָן קאַפלאַוויטש.

נאָכן צוזאַמענשטעלן די פאַרוואַלטונג ווערט אונדזער גאַנצע אַרבעט קאַנ־צענטרירט אויף צו שאַפן אַ פאַנד פאַר די סעראַצקער און פולטוסקער לאַנדס־לייט, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט פון שרעקלעכן אומגליק. ביי יעדער גע־לעגנהייט — שמחות, אימפרעזן, ווערט גַעזאַמלט פאַרן נויט־פאַנד.

אַנהייב יאַר 1945 הייבן אַן אַנקומען בריוו פון די געראַטעוועטע וועגן שנעלער הילף, ווי קליידער, וועש, געלט און אַפילו מעדיקאַמענטן פאַר זייער געזונט. מיט דער הילף פון „דזשאָינט" ווערט אַרויסגעשיקט די ערשטע הילף צו אונדזערע לאַנדסלייט אין פוילן. עס ווערן אויך אַרויסגעשיקט 15 קאַסטנס אַר־בעטס־מכשירים, וואָס דאַרפן צעטיילט ווערן פאַר אונדזערע לאַנדסלייט, ווו זיי געפינען זיך נאָר.

מיר באַקומען בריוו פון פאַרשידענע ערטער: פון פאַריז, בעלגיע, פוילן, ישראל, און מיר שטעלן איין מיט זיי אַ שריפטלעכן קאָנטאַקט אויף צו שיקן אינדיווידועלע הילף.

דעם 11טן דעצעמבער 1945 האָבן מיר באַקומען אַ בריוו פון הרב יוסף קאַצענעלענבאָגען, ישראל, אין וועלכן ער שרייבט אונדז די טרויעריקע נייעס, אַז דעם 5 דעצעמבער 1939 האָט מען פון אונדזער היים־שטאָט סעראַצק אַרויס־געטריבן אַלע דאַרטיקע יידן, און אַ סך פון זיי אומגעבראַכט און אַז מיר זאָלן האַלטן די יאָרצייט אין דעם טאָג. פון דעמאָלט אָן אַרדענען מיר איין אין דעם טאָג די יערלעכע אזכרה.

מיטן אָנטשטיין פון מדינת־ישראל ווערט כמעט אונדזער גאַנצע הילפס־טעטיקייט אַריבערגעטראָגן פאַר דער מדינה און פאַר די געראַטעוועטע פון אונדזער קהילה, וואָס געפינען זיך אין ישראל. מיר האָבן דערהאַלטן פיל בריוו מיט ביטעס וועגן פאַרשידנאַרטיקער הילף. אויף יעדן בריוו, וואָס מיר האָבן באַקומען, האָבן מיר אַרויסגעשיקט צו 25 דאָלאַר, חוץ שפּייז־פעקלעך. מיר האָבן אויך געשיקט צו די ווייניקע אין בעלגיע און פוילן, וועלכע זענען נאָך דאָרט געבליבן.

אויך פאַר מדינת ישראל האָבן מיר זיך באַשטייערט מיט אַ געוויסער סומע געלט און זאַמלען ביי יעדער געלעגנהייט פאַר מדינת ישראל.

אין יאַר 1949 האָבן מיר באַקומען אַ בריוו פון לאָדזש, פוילן, פון אַ לעבנ־געבליבענער פרוי פון סעראַצק. זי האָט געשריבן, אַז זי איז אַליין מיט אַ קליין קראַנק קינד און די איינציקע הילף איז פעניציליז, וואָס זי האָט נישט די מעגלעכ־

MISS ELI LAL CALNEDAL ENTLOCNEANGA NI NLTAPALTA

קייט צו קויפן. דעמאָלט האָט זיך דערצו געפאָדערט אַ ספּעציעלע דערלויבעניש פון אונדזער רעגירונג און מיט גרויס מי האָבן מיר דאָס באַקומען.

נאָכן אַרויסשיקן הילף האָבן מיר באַקומען פיל דאָנק־בריוו, און דאָס איז געווען פאַר אונדז אַ סאָטיספאַקציע, אַז אונדזער הילף האָט דערגרייכט איר ציל.

אין מערץ 1947 זענען אַנגעקומען מיט דער שיף „קאַמפּאַנאַ" פון איראָפּע די ערשטע 47 געראָטעוועטע יידן. צווישן זיי איז געווען אונדזער שטעטישע פון פולטוסק מיט אַ קליין קינד. דער מאַן איז געווען פון ביאַלע. דער פאַראיין האָט גלייך פאַר זיי איינגעאָרדנט אַ דירה און אַלץ וואָס אַ משפּחה דאַרף — וועש, געשיר, מעבל. מיר האָבן זיי אָפּט באַזוכט, כדי זיי זאָלן זיך נישט פילן פרעמד די ערשטע צייט.

אין 1953 האָבן מיר זיך געוואָנדן וועגן אַ פאַראיניקונג אין תל־אביב פון ביידעי פאַראיינען פולטוסק — סעראָצק, אויף צו שאַפן אַ געמיינזאַמע גמילות־חסד־קאַסע, כדי אונדזער אַרבעט זאָל זיין מער קאָנצענטרירט און עפעקטיוו. גלייך ווי מיר האָבן דערהאַלטן אַ בריוו, אַז די פאַראיניקונג איז פאַרגעקומען, האָבן מיר באַלד אַרויסגעשיקט די ערשטע טויזנט דאָלאָר און 30 פּעקלעך אַלס מתנות אויף ראש־השנה.

אין משך פון עטלעכע יאָר האָבן מיר געשיקט געלט פאַר דער גמילות־חסד־קאַסע. אין 1959 האָבן מיר געשיקט 1000 דאָלאָר און אין 1960 ווידער אַמאָל די זעלבע סומע.

אין יאָר 1960 האָבן מיר געשאָפן ביי אונדזער ליי־קאַסע, וואָס האָט עקזיס־טירט ביים פאַראיין אַ סך יאָרן, אַ קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו, אונטערן נאָמען „סוג־טשאָלעס". מיר האָבן אויך אַן אייגענע דירה און דאָרט פירן מיר אונדזער געזעל־שאַפטלעכע טעטיקייט.

אונדזער פאַרוואָלטונג באַשטייט היינט פון פאָלגנדיקע מיטגלידער: פרעזי־דענט — קלמן קוליגאָווסקי, וויצע־פרעזידענט — הערצקע געלודאַ; סעקרעטאָר — שלמה אָשנמיל; קאַסירער — יוסף קאַרמעל; וויצע־קאַסירער — דוד מעלניק; פאַרוואָלטונגס־מיטגלידער — נחמן קערשנבוים, הערש לייב שטייפמאַן און משה פּערל.

ביים פאַראיין עקזיסטירט אויך אַ פרויען־קאָמיטעט, אין וועלכן עס באַטי־ליקן זיך: באָלטשע פישערמאַן, פרעדעריקא קאַרמעל, רבקה געלודאַ, רודאַ גוט־קאָווסקי, דאָראַ קוליגאָווסקי, רייזל שפּאָק, חיה שטייפמאַן און פייגע פּערל.

דער פאַראיין ציילט 110 מיטגלידער — צוזאַמען סעראָצקער און פולטוסקער

SOCIEDAD
RESIDENTES ISRAELITAS
de PULTUSK, SEROCK Y ALREDEDORES
FUNDADA EN EL AÑO 1924 - 3 DE MAYO DE 1964

לזכר הנפטרים

SZMERL ASZENMIL	1937
MOISES GOLOMACHER	1931
IACOW ARIE PIETRUCH	1933
LUSER MERKER	1936
ALTER PLUDA	1937
ORVIO FURMAINSKI	1939
SIMCHO SZTAIFMAN	1939
IDEL MENDZELEWSKI	1943
MOISES VINOGURA	1943
IOLKE CUKER	1943
ELIAS MONCARZ	1946
SALOMON KOSAK	1947
SALOMON IOSEF ZAIDENBERG	1947
ABRAHM LEIB BURSZTEIN	1949
MOISES IAKOBOWICH	1949
MOISES ADAMALO	1950
ABRAHM MATES KMORPEL	1951
SZMIL BACHER	1951
JUNO BORENSZTEIN	1953
FISZEL GUTKOWSKI	1953
ARON MERKER	1954
LEON KOPLOVICH	1955
MOISES IOSEF MOCHMAN	1956
ISAAC PEREL	1956
MOCHMAN PIEKARSZ	1957
MEIER WAITZMAN	1958
FERNANDO DOBROVISKI	1958
BURECH MIOD	1958
GUSTABO ROTSZTEIN	1958
ZALMEN GURMAN	1959
IAKEW LIBER PINIEWSKI	1960
LUSER ZELMANOVITZ	1960
MOISES AZEPKO	1960
ABRAHM KON	1961
ISAAC BORENSZTEIN	1962
WELWIL TZARNICKI	1963
SALOMON IOGODA	1963
MELKE K. DE SZLESINGER	1939
BASZE NAGODA	1941
CHAJA GITEL G.DE ASZENMIL	1943
RACHEL LEA S.DE GUCHENEK	1944
MINDA BEILA R. DE MERKER	1946
CHAJA BORENSZTEIN	1952
MALKE W.DE FURMAINSKI	1952
RIWKA RUCHEL FAIN	1956
RACHEL LEIA D.DE KULIGOWSKI	1957
GITEL IURKEWITZ	1957
TZIREL BLUMBERG	1957
CHANA MALKO WOLER	1957
CHANA TZIVIE K.DE ZAIDENBERG	1958
RUCHEL SLOMIANSKY	1958
REVECA ROSA L. DE ENGER	1960
RIWCO V. DE KULIGOVSKI	1962
EVA R.DE LIPSKER	1962
LEA B. DE LIPOWICH	1963
ESTER S.DE BLUSZTEIN	1963
IDES M.DE IAKOBOWICH	1963

גוילי אש

יהודה בן זאב ז"ל

בנם של חיה (וינקרנץ) וזאב בן זאב
קבוץ עין־הכרמל
נולד ב־9 בדצמבר 1935 ברמת רחל, ירושלים
נפל במלחמת ששת הימים ב־8 ביוני 1967 בירושלים

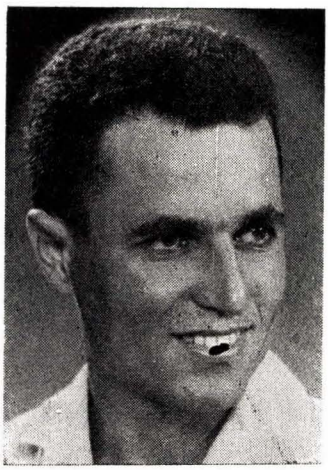

בימי ילדותו נשאתיו על כפי.
יפיו וחנו נסכו מרגוע מסביבו.
בימי בגרותו האזנתי לדבריו שקלחו ממעין זך וטהור.
בגבורתו הנצו נצני מבע רב־עתידות.
בקום עלינו האויבים — דאה אל המקום בו עמדה עריסתו —
ונשאר חי, חיי עולמים, בירושלים של זהב.

קרית בורוכוב חנוך ורדי

משאת־הנפש

פקדנו את קברו של יהודה, החצוב בהר, והוא חלק מנופה של ירושלים.
ירושלים — בה נולד יהודה, בה חי את שחר־ילדותו. נופה של ירושלים ומראותיה

נמסכו בדמו, וכל פגישה שלו עם העיר היתה מרגשת, מפעמת ומרטיטה. היתה לו כל פגישה — כמו עלייה לרגל.

והנה הוגרו המאוויים והכיסופים על אבני ירושלים. משאת־הנפש נתמלאה. יהודה חזר אל ירושלים, לנוח בה מנוחת עולמים.

כך קנה את ביתו

לא זכה יהודה לשבת בית בימי־נעוריו. נתיבו — נתיב הטילטולים היה. כיתות־המשך מחוץ למקום, צה"ל, סמינר „אורנים", לימודים בירושלים. ייתכן וטילטולים אלה פירנסו והזינו בו את הרצון העז, את הכמיהה לבית, ביתו של אדם.

לגבי יהודה לא היו ספיקות ביחס לערכו של הבית ולתוכנו. הוא תמה על כל אלה שהזדקקו לצידוק אידיאלי לחייהם בבית הקיבוצי. הוא לא קיבל את ההצמדה של אדם לאורח־מחשבה — אלא את הצמדתו של אדם לחיים־של־ממש. הקיבוץ היה ביתו ומקום־גידולו, טבעי, פשוט ומובן־מאליו.

הוא בנה את ביתו, והיה הבית מרופד אהבה, ועמדו בו עידון, וצחות־ויופי, והידהד בו צחוקה המלבב של הפעוטה. הוא הרעיף אהבה ללא־מצרים על רעייתו ובתו. ומכאן נרקמו ונתמשכו חוטי חום ואור אל בתי־האבות.

נסגר מעגל־חיים. נתייתם הבית — והשכול מהלך בו — — —

עין־כרמל — יעקב גורדון

עם ירושלים זאת

— נפלת, יהודה, דווקא בירושלים — בעיר־יהודה הנצחית. בן רמת־רחל, המשחרר את עיר־הולדתו. כי אהבת את ירושלים מאד. אבניה, רחובותיה, החלום אשר בה ומרכזי־החכמה, כל אלה משכו אותך כבחבלי־קסם. לא פעם אמרת שירושלים היא כאבן השואבת לגביך. והנה, היא לקחה אותך, כולך, מאתנו.

היום נשארת בה לבלי שוב. ועם ירושלים זו, אשר בשמה השלום, נזכרך תמיד — — —

עין־כרמל — יעל רפאלי

שמיים רחבים כל־כך פרושים מעל ירושלים

יהודה איננו חוזר אלינו.

לפיכך אנחנו חוזרים אליו.

חוזרים אליו מרוחב היום־יום, החדש כמתת,

מעיני ילדינו המחייכות, מתהומות הכאב.

אנחנו מנסים לדחוק לנבכי הכרתנו את הידיעה הזאת. לכלוא אותה במרתפי־השיכחה, לפתוח פתח לתקוות שלאנשים הקטנים...

והיא מערימה עלינו וחוזרת ומכה כברק.

שבים אלינו אז נופי־ילדות נאהבים, פעמוני הצחוק המתגלגל.

חוזרים אלינו הרינה והחוסן שבגוף.

חוזרים טפיחות־על־שכם וספסל שבכיתה,

חוזרים החלומות שלא זכו להתגשם...

תמונות, תמונות.

חוזרות אלינו בהירות, צפות מצועפות. ומי מהן החדשות, ומי הישנות?

אבל יהודה — איננו חוזר אלינו...

אנו יודעים שהוא נפל. שהוא טמון עם כה רבים מחבריו, עם הטובים מביניהם.

אנחנו יודעים.

יודעים עד כמה מר היה הקרב, עד מה עזה היתה המצודה המתועלת לנוכח לבבם החם והצעיר.

אנחנו יודעים, אבל אנחנו אנשים. רק אנשים. רוצים להאמין, למצוא מנוחה באשלייה המתוקה. עוד קצת להאמין.

האבנים שבגבעה ההיא — שוב שותקות. שותקים גם הפצועים נשוכי־השפתיים.

שותקים העלמים ההרוגים.

אך הסיפור משתלח שם פרוע ונורא־הוד, מצעק מהאדמה ומהסלע. והדחפור מזנב בו. הופך את הגבעה לעוד גבעה אחת, מפורקת מנשקה ומחפירותיה העקשות והתובעניות.

ירושלים של היום מנפצת את מחיצותיה. מסירה את צלקות־הקרב, את שריונה, את חרכי־הירייה.

שמיים רחבים כל־כך פרושים מעל ירושלים, מעל צריחיה, חומותיה ובניה — הערבים והיהודים.

שמש בכל, ואור עז עד דמעות.

ירושלים דמועה ונרגשת.

האנשים נוהרים, מוכי־תמהון, לכאן ולשם. צלילי שפתם, המגששת שוב בכיכרות מכאן ובסימטאות משם — פורחים, כיונים, לבשר: אולי, סוף־סוף, שלום!?

ובהר־הרצל רוח משוטטת, והאורנים לוחשים תפילה...

עין־כרמל ג ל י

ה ק י ץ

מאת יהודה בן־זאב ז"ל

נשיח־נא מעט בענייניו, הלא כל־כך בוערים, של הקיץ.

עובדה — הוא פה, אתנו, בנו. הוא — הקיץ הגדול, הנרחב, הפתוח.

הוא — הישראלי בכל רמ"ח פרקיו ורגעיו הקטנים, בן הארץ הזאת, הבן הבחור והבכור, תפארתו והודו של המקום הזה.

לא החורף הדל, שרבים בו ימות־החמה מימות־הגשמים.

ספרותנו העתיקה ודברי החכמים של תקופת המישנה והתלמוד, כל שנות היות עם יושב על אדמתו — יודעים את הקיץ ואת החורף בלבד, ולא מה שביניהם. חורף — הם ימות הגשמים והקור, וקיץ — ימי החמה והאור. אלה שניים, המתאחים לשנה, כגון כל שאר ניגודים המשתלבים לאחד: „זרע וקציר, וקור וחום, וקיץ וחורף, ויום ולילה" (בראשית ח' כ"ב) — וכן „קיץ וחורף אתה יצרתם" (תהלים ע"ד, י"ז).

קצרים מדי, ולא נחשבים הם פרקי־הביניים שבין שניים אלה. סתיו עצבני, החופז וחומק חיש כעלמה בקרן־רחובות, ואביב משתולל, מזה קצפו כמשוגע, גווע ומוציא אונו בטרם ייספרו ימיו, ונותר הקיץ הגדול, הבכור וההדור בין בניה השניים של ארץ זו.

מדוע קיץ — משורש קץ, סוף, אחרית? — נראה לי כי קץ וסוף הבשלתו של הפרי וגמילותו המלאה — הוא שנקרא קיץ. ואכן, לא סתם ימות־חמה אכזריים וקופחים, לא עונת־כליון ואלה הם ימים אלה. זוהי תקופת־הפריון הגדולה. קיץ מקביל לפרי, אומר שפע, מסמל ברכה.

חורף הוא עת טמינת הזרע, עת ההרבעה והשתילה אביב — התעוררות ושכרון הגדילה והצמיחה. והקיץ — עת הפרי, עת הברכה הנאספת, חדוות הקוצר. „אספו יין וקיץ ושמן" (ירמיהו ג'). קיץ הוא הפרי, ברכת היבול, כמוהו

כבציר וכאסיף: „על קצירך ועל בצירך שודד נפל" (ירמיהו מ"ח). המלאות והגדיש, הצפיפות, הדוחק, הרוב, ברכת השפע — כל אלה הם נופי־נשמתו של ה ק י ץ.

אמרנו: מכל ילידיה של הארץ — הוא הנאמן והאהוב להורתו. בגדולתו אין מקום למעברים דקים, לרגעים קטנים ומהבהבים, לכניסות וליציאות. צ ע ק ה ולא אנחה. תהום. בראותנו אותו קרוב־קרוב לנו, יכסו רבים עיניהם במשקפיים כהות.

אולי כמו המעשים הגדולים של בני הארץ הזאת,

כמו האמיתות הגדולות שנולדו כאן, כן הקיץ גדול ורב־מעש.

ילודי המקום הזה יודעים את הכוח והמעשה הרב, הצפוף, הגדוש.

ימים ארוכים, עייפים משפע. אלפי צנורות, בהם נמשכת הברכה, שופע היבול. גם הרוח הנושבת בהווייתנו, מביאה עמה פעילות והתחדשות, מעין אסיף של ימי־ציפייה ארוכים;

דווקא בימי־הקיץ החמים — תנובה טובה, מעוררת, מביאה סיפוק למסתופפים בצילה. ודומני, כי רבים־רבים מחוני המחנה הזה שותפים לפריון רוחני ותרבותי זה.

נפקוד עוד את שכרונם המאַהב של הלילות, לילות־הקיץ. משאתה יוצא אליהם — הם כובשים את פנימך ומחזיקים אותך שבוי, בכוח השווה לכוחם של זכרונות־ילדות, של אותו סיפור יפה ביותר ששמענו אי־פעם.

(מיומן עין־כרמל) יהודה בן־זאב

אנדר אלדן

י ר ו ש ל י ם

לנשמת יהודה בן־זאב, בן רמת־רחל ואיש עין־הכרמל, שנפל בירושלים

בינך ובינה חיה צעקה.
אמך עטפה בה את גופך בחדר
הלדה.
ואחר־כך רגליך היחפות
כתבו שנותיך על אבניה.

צעקה שניה על ברכיך
מול שמיה צעקת לאביך
והלכת ממרחקים לשוב אליה.

צעקה שלישית לא צעקת
לשוא אתה מנסה לקום
לקראת ירושלים אשר גססה
בילדותיך

מעל עניך המחשיכות
זוהרים לילותיה.

* * *

היית בכורו של המות
וירושלים עליך נשענת.
אמך, לה נלקחת
היא בלי הרף יורדת.
אתה לא תעלה אֵליה.
כי ירושלים עליך נשענת
ואתה על לילותיה של אמך.
הולך בהם הלוך ובכה.
בחלומה מושיטה את ידיה
זועקת מאבן אל אבן, בגבה
תומכת
להחזיק את ירושלים לבל תפול
עליך
במלא אבניה.
לבל ימעך גופך כליל.

* * *

לפעוטיך אינך.
לאמך אתה מות שישנו.
שב להיות פעוטה
מבוצץ בשלוליות
האודמות בעיניה.

* * *

סביבך סובב החשך כחומה
אבניה ההולכות חורקות.
בסוליות דבק הבכי
והמות כותב פנים ואחור.
הסובב כחומה חשכה את גופך.
אתה סובב בתנועה הפוכה.
חוט המרחקים לופף ולופף
מהדק גופך הסובב ושב
הרהור אחר הרהור
מנמיך אל התפלה על ברכיו
מול הכחול המתרומם ככתל.

עכשו במצחו לאבן הופכת סגול,
בשפתך, לגבעול שניגלה
שנישרט רגעי הבהוב
ללא זריחה.

פתע גופך חשך חשך, חשך סובב
וסוגר כחומה.

* * *

רעד עז
שמש פזורת שער
שמש כעוטה שק.
לפני הלילה הזה
מחלפות אבק רמות.
ירח ולד של דם
ללילה הזה.
כוכב אל כוכב צונן
כוכב מול כוכב צונח.
כתאנה ישישה ברעד עז
שמי הלילה הזה.
השמים שהתפוררו
ארצה ומדפדפים
באדמה מחפשים
את הפסוק האחד
ומוצאים אותך

שמע יהודה —
אתה אחד.

* * *

לאורך הזמן שנעצר לפתע
לאורך הזמן העומד מלבין
עוברות עצמותיו הבוכות
שום דממה אינה שותקת
את שיניו מהדק כתל אחר כתל
לילה שלם הירח נתן קולו
באה השמש להחליפו בבוקר.
ילד היה פה. פה אהב. עתה
הוא נולד בחיתולי עפר
האדמה סגרה אותו במרתפיה
מריצפה קרה עולים קולות אבריו
אלינו לא יבוא
הקוראים ממעמקים
גם אנחנו רק
צעצועי שמים
צועקים.

צביקה רוזנברג ז״ל

רב טוראי צביקה רוזנברג ז״ל בנם של אלחנן
ורעיה רוזנברג, כפר ויתקין, נולד בקבוץ ניר־
דוד ב־11.6.1949 נפל בקרב בעמק־הירדן
ב־ג׳ אייר תשכ״ט — 21 באפריל 1969.

מי מלל ומי פלל שנצטרך לעמוד פה ולהספיד עולם גדוע כזה?

הצבי ישראל,
על במותיך חלל —
איך נפלו גבורים?

צביקה היקר, נעמת לנו מאוד. אורה ושמחה הפצת תמיד מסביבך,

טוב לבך סעד אחרים —
וכה תוסס, וכה ער...

אלחנן, רעי מנוער היקר, רעיה השכולה ומירה היקרה — במה אנחמכם, יותר נכון: במה ננוחם כולנו? הלא הקרבן הזה אינו רק שלכם — הוא שלנו: עצם מעצמותינו ובשר מבשרנו! צביקה היקר, אנו גאים בך: נפלת בגבורה בשדה הקרב על הגנת מולדתנו המחודשת —

קרבן עולה, אש עולה כליל...

עם כל היקר, הגאווה וההודיה — יגון וכאב אפפונו. ובמה נוכל להנחם? באם הקרבן יירצה וכל שעל אדמה שטובלה בדם יקר כזה קודשה לנו לנצח וגם נוכל לשכון לבטח על אדמתנו באין מפריע.

זוהי התשובה, אולם בינתיים, כדבר משורר התהילים:

אויה לי כי גרתי משך,
שכנתי עם אהלי קדר.
רבת שכנה לה נפשי עם שונא שלום,
אני שלום וכי אדבר,
המה — למלחמה.

צבי היקר,

זכית להיטמן באדמת המולדת שכה אהבת.

כל מה שמסביב לנו ואתה היו לאחד. אהבת כל צמח, כל זרע, כל נבט — כל מה שמעלינו, מימינו ומשמאלנו — והובאת למנוחת עולמים בחיקם.

צבי התפארת,

ינעמו לך רגבי עפר המולדת, ותהא נשמתך הטהורה, הבהירה, הזכה, הברה והמלבבת צרורה עמנו בצרור החיים והיצירה.

חנוך ורדי

(דברים על קברו ביום השלושים, ד' סיון תשכ"ט — 21.5.69, בבית־הקברות בכפר ויתקין).

צ ב י ר ו ז נ ב ר ג ז ״ ל

רב טוראי צבי רוזנברג ז"ל בן כפר ויתקין, נפל בקרב עמק־הירדן

צבי, בנם של אלחנן ורעיה, בן 19 בנפלו. ילד רך בשנים היה כאשר ההורים התנחלו בכפר ויתקין לפני 15 שנה. האב הוא מנהל מכון המים של המושב, ואילו האם עובדת בגן הילדים.

הוא גמר את בית הספר המקומי, ולאחר מכן למד ארבע שנים מכונאות בבית־הספר המקצועי „אורט" בנתניה. מיד עם גמר לימודיו התגייס לצבא. צבי היה נער חביב וחברותי, מספרים חבריו, והוא עמד לבוא הביתה בחג העצמאות. מותו הישרה אבל כבד בכפר.

צ ב י ק ה

בראש מורכן אנו עומדים ליד קברך הרענן. לנגד עיני חולפות שנותיך. זוכרת אני אותך, ילד קטן, נחמד ועליז בגן־הילדים ובבית־הספר העממי. והנה היום בו קרתה לך התאונה, אשר רק בנס נצלת מנה. אתה נאבק בין החיים והמוות, רצון החיים גובר ואתה ניצל.

השנים עוברות אתה גדל והופך לנער. סיימת את בית־הספר העממי והגעת לבית־הספר התיכון עמק חפר ולאחר שנה אתה עובר ל„אורט" בנתניה. שוב עובר הזמן ומועד ההתיצבות והרישום לצבא מגיע; בדיקות, מבחנים, שאלות לאיזה חייל ולבטים...

הזמן חולף ויום הגיוס הגיע. בערב האחרון לפני הגיוס אתה נפרד מן השכנים וכולנו מלווים אותך בחרדה ובתקוה כי תחזור בשלום. שבועות הטירונות עוברים ואתה מועמד לקורס מ"כ. האמנם? התוכל לעמוד במאמצים הדרושים בקורס כה קשה לאחר כל מה שעבר עליך אחרי התאונה? ואמנם לא פעם סיפרת לי כי קשה לך, אך הרצון להמשיך ולסיים נותן לך את הכח. אתה חורק שניים, נושך שפתיים מבליג על כאבים ומסיים את הקורס.

בכל חופשה, ותהא זו חופשה של שעות ספורות בלבד, אתה בא אלינו; תמיד בחיוך על השפתיים ובתקוה שיהיה טוב יותר, שקט יותר ורק שלא נדאג. וכך היה גם בחופשתך האחרונה. לאחר שבעה שבועות קבלת חופשה של שעות אחדות. באת לפנות ערב, עייף לאחר הנסיעה הארוכה ולאחר התקריות בהן השתתפת, ואשר באחת מהן אך בנס נצלת. ספרת שבימים הקרובים תקבל חופשה ארוכה יותר. עליז ומחייך כתמיד נפרדת ממני לשלום...

וכעבור שבוע, בערב יום־הזכרון לחללי צה"ל, מגיעה אלינו הידיעה המחרידה... צביקה נפל! הפעם לא ניצלת, המוות השיגך.

עדיין המומים אנו ואיננו מאמינים. האמנם יותר לא תשוב?

ת.נ.צ.ב.ה.

שושנה

א. טורבן
כפר ויתקין

לזכרו

הוא בא הביתה מן
התעלה לערב אחזור לחג
הוא אמר חזר הביתה
מן הרמה ללילה לעולמים

צביקה נולד לפני עשרים שנה בקיבוץ ניר־דוד. שנתיים וחצי חיו הוריו בקיבוץ זה, בו נקבצו פרטיזנים ולוחמי גטאות. לאחר־מכן שהו כחצי שנה בנתניה, ומשם הגיעו לכפר־ויתקין.

בעודו ילד קטן ההולך לגנון, ניחן צביקה באהבה לפרח. יושב היה בגינת השכנים וקוטף פרח אחר פרח, כשהנאתו הולכת וגדלה. לעתם היה מרוקן את כל גינת־הנוי בלהיטותו הרבה לפרחים. בבית־הספר לא התבלט, כיוון שהיה מאלו ההולכים תמיד בתלם. שקט, מסודר ולעולם לא מרים את קולו.

בגיל שמונה וחצי קרתה לו תאונה מחרידה. סוס משתולל פגע עם יצול העגלה בבטנו ורטש את קרביו. חודשיים שכב על ערש דוי, כשהוא מטלטל בין חיים ומות. לפי דברי רופאיו היה זה מקרה נדיר שאדם נשאר בחיים, כשהלבלב שלו נקרע ונזוק כה קשות. היו אלה ימים קשים ומלאי חרדה לבני המשפחה, כשהם עומדים חסרי אונים, מול מאבקו המופלא של הילד בן השמונה וחצי. רצונו הכביר ואהבת החיים ניצחו. אט־אט החל מחלים מחוליו ולאחר חדשים רבים חזר לאיתנו. מפעם לפעם היה חש כאבים עזים אך לרוב היה מנסה להסתיר זאת מעיני הבריות.

עקב העדרותו מבית־הספר נאלץ לקבל שעורים פרטיים כדי להשיג את כתתו וקשה היה לו להתגבר על הפער הזה. הוא הכיר בחולשתו זו והיה מנחם את הוריו: „אין דבר, לא כולם צריכים להיות אקדמאים. בארץ צריכים שיהיו פועלים ובעלי־מקצוע טובים, והעיקר שיהיו בני אדם טובים".

תוך תקופה קצרה יצר צביקה קשרי ידידות חמים עם מורתו ובני ביתה. עד מהרה הפך לאחד מבני הבית. הוא היה משחק עם הילדים, מספר להם ספורים ומשתף את מורתו בחויות ובאירועים שלו ושל בני משפחתו. כך היה נוהג עם כל ידידיו ומכריו. והם היו רבים. היה יושב בבתי השכנים ומשוחח אתם. מספר ושואל, מתענין ומיעץ ותמיד נכון לעזור — את חבריו היה מרבה לארח בביתו. בימי ששי לאחר

„הפעולה" היו החבר׳ה מתקבצים אצל צביקה, והוא מארחם ומכבדם, טורח ומגיש לשולחן מכל־טוב. וכך היו יושבים ומשיחים ומבלים יחדיו עד שעה מאוחרת בלילה. נוהג זה של הכנסת אורחים היה טבוע בדמו. בית־הוריו הוא שנטע בו תכונה יפה זו. ואכן כל אדם שנכנס לבית היה מתקבל על ידו במאור פנים, בלבביות ובחמימות. הוא היה מאושר לשרת את אורחיו עם שהותם בבית.

את התיכון החל בבית־הספר התיכון האיזורי, אולם לאחר שנה חש בנטיותיו הטכניות ועבר לבית־הספר „אורט". כאן במגמה לאגרומכניקה מצא את מקומו והיה בין התלמידים הטובים והשקדנים.

כשפרצה מלחמת ששת־הימים, והכפר נתרוקן מבוגריו, החלו צביקה וחבריו להתארגן, כדי לעזור למשקים שנשארו ללא ידים עובדות. צביקה שמעודו לא חלב פרה, נכנס לשכנים ובקש שילמדוהו את התורה. למחרת נקרא בן־השכנים לצבא, וצביקה קבל על עצמו את עול החליבה, וביצע זאת כמומחה ובקי. אולם הוא לא הסתפק בכך הוא רץ משכן לשכן, ולכולם הציע עזרתו. פה אסף ביצים, שם חילק תערובת, נסע לשדה והביא עגלה מלאה סלק, רץ לפרדס והעביר קווים והכל בנאמנות והכל בנכונות לעשות עוד ועוד. כשהציע אחד השכנים לשלם לו עבור עזרתו נעלב צביקה ואמר: אם אשמע עוד פעם על כסף אני עוזב את העבודה.

כשהתקרב המועד לעריכת הבדיקות לפני הגיוס החל צביקה לחשוש. מיום ליום גבר פחדו עד שהגיע ממש ליאוש. הוא פיגר בלימודים והיה מדוכא מאד. כרסם אותו החשש שמא לא יתקבל לצבא עקב התאונה שאירעה לו.

זה לא יתכן. כולם ילכו לצבא ואני לא. כל החברים שלי, דני ותולי, נתן ודוד, כולם מתנדבים ליחידות קרביות. מה אני אעשה, הרי במקרה הטוב ביותר אקבל כ״ל ואהיה ג׳ובניק. איזה בושה. אני מוכרח ללכת אתם! אני רוצה להיות כמו כולם.

וצביקה הלך עם החברה. הוא עזב את „אורט" שנה לפני הגמר כדי שיוכל ללכת עם החברה שלו. להפתעת הכל הוא עבר את הבדיקות הרפואיות ומקבל כושר קרבי.

צביקה התגייס ונשלח לקורס מכי״ם. לא היה אדם מאושר ממנו. על כל הקשיים הוא התגבר. בכוח הרצון החזק הוא מתקדם, ומתחיל לרכוש בטחון עצמי. אולם הכאבים חוזרים ונשנים. משכנעים אותו שחובתו לעבור ועדה רפואית. קשה לו להסכים אולם לבסוף נכנע. את הועדה הוא משכנע שזה ענין פעוט, ובסיכום, מורידים לו את סוג הבריאות בנקודות ספורות.

הוא נשאר חייל קרבי, ממשיך ומסיים את הקורס.

במשך כל התקופה הקשה של קורס המכי״ם מילא צביקה את כל התפקידים והחובות שהוטלו עליו. הוא היה חייל טוב פשוטו כמשמעו. לא התבלט, לא ניסה

לעורר תשומת לב, אך תמיד מילא את המוטל עליו בנאמנות, ואף פעם לא התלונן בפני חבריו שקשה לו.

עם סיום קורס מכי"ם, נשלח לקורס תותחנים. הוא השתלם בהפעלת תותחים רוסיים שנלקחו שלל במלחמת ששת־הימים, ובסיום ההשתלמות נשלח לשרת בצוות התותחנים.

קרוב לשנה שרת צביקה בצוות. הוא עבר עם צוותו בכל הגבולות והשתתף בתקריות רבות. תחילה הרמה, עם הקור והבוץ אחר־כך הבקעה עם הפגזות לאין־ספור אח"כ התעלה עם החום האבק, ולבסוף אל־חמה.

לחופשות זכה לעתים רחוקות. כשבא הביתה היה מרגיע את ההורים כי אין הם צריכים לדאוג. רק פעם לאחר תקופה ארוכה של תקריות אמר לאביו: „יש לנו שם תזמורת רצינית".

בשעת הקרב היה מצטיין בקור רוח ובשלוה. תכונות אלו הקנו לו דיוק רב בבצוע ועד מהרה הפך צוותו לצוות המצטיין ביותר. כל קליעה „בול" היה צביקה שואג משמחה. התנהגותו שמשה מופת לשאר אנשי הצוות אשר מלאו את הוראותיו בלב שלם. צביקה לא צעק על חייל אלא שימש מופת ונתן דוגמה אישית. בשקט שלו במסירות ובאחריות כבש את לב כל אנשיו. יושרו ונאמנותו הפכוהו למפקד וחבר אהוב. הוא היה משוחח עם החיילים, מתענין בחייהם ומספר על משפחתו, כפרו ותוכניותיו. גאה היה באחותו שהיא תלמידה טובה ממנו, בהוריו הדואגים לו ועוזרים להגשים את שאיפותיו, בספרו שכה אהב, אך עיקר העיקרים תוכניותיו לעתיד.

צביקה חלם על משק. בתחילה חשב ללכת לקיבוץ, אולם העדיף להיות מושבניק. הוא קוה להשיג משק בכפר וזכה לעידוד מהוריו שהקציבו את כל חסכונותיהם למטרה זו. בשלב מאוחר יותר הגיע למסקנה שמשק בכפר מבוסס איננו אתגר מספיק ולכן שאף ללכת למושב חדש, ולהקים יש מאין.

כשקיבל חבילות מהבית היה מכנס את הצוות ומחלק להם את כל החבילה. כך גם חגג את יום הולדתו התשע־עשרה.

צביקה הביישן שהעריך עצמו כגדול הזייפנים בכל הקשור למוסיקה, היה פוצח בשיר והחברה מצטרפים אליו. באחת התקריות נפגעה המשאית בה ישב וכל ציודו נהרס ונשחת. כשהבחין בכך פרץ בצחוק: הביטו חברה, כל הציוד שלי הלך, הקיט־בג, הבגדים והטרנזיסטור. אין דבר, אבא יקנה לי חדש. העיקר שאיש לא נפגע וכולם בריאים ושלמים.

שבעה שבועות בתעלה. הוא עבר את כל התקריות והשתתף בכל הקרבות. סוף־סוף הגיע החופש המיוחל. צביקה בא הביתה ליום אחד. מחר עליו לחזור

לגדוד. חברו הטוב הבטיח לשמור לו מיטה בשכנותו. למחרת היה צריך לקבל חופשה רגילה, חופשה ארוכה.

הקרב האחרון היה עז ביותר. הצוות שחלק מאנשיו נפגע בתקריות קודמות, לחם שעה ארוכה. הסוללה עבדה בקצב רצחני. הפגיעות היו מדויקות. לבסוף הצליחו תותחי האויב לטווח את הסוללה. נתנה הוראה להכנס לבונקר. צביקה דאג שכל הצוות יכנס. הוא נשאר האחרון. פגיעה ישירה — צביקה נפל.

„אמא! תביני, אנחנו נמצאים שם במלחמה. שם מתחוללים קרבות. במלחמה הכל יכול לקרות. אם יקרה לי משהו, אל תשברו, אל תפלו ברוחכם, היו חזקים. החיים הייבים להמשך!" (מתוך מכתבו האחרון).

(ידיעות האזור עמק־חפר
מס' 27־26
תמוז תשכ"ט — יולי 1969)

א ל ה נ ה ג

לזכרו של צביקה ז"ל

אם נסעת בצפון ודאי אותו הכרת,
הוא עלה לך אחורה ושתק.
„עצור לי פה בצומת" — נראה שאז מהרת,
הוא אמר: „תודה רבה" — ונעלם.

ותהית רק לרגע — מאין הוא בא?
עם מקלעו ועל ראשו כומתה שחורה,
הוא ישן אתמול בלילה עם כוונת וקליע —
גורלו של כל חובש כומתה שחורה.

ושמעת חדשות — אולי אתה זוכר —
התעלה, הבקעה והרמה,
את הבית בגעגועים מזמר
כל חובש הכומתה בדממה...

ופעם לחופשתם כולם יצאו
חדשים לה בכליון כה צפו —

רק אחד איננו על הכביש
ואתה — אוי, חרדה ! — אינך מרגיש !
היכן נעלם החייכן הגא והחמים ?
על מי מלאו לבו רחמים ?
צפרירי הבוקר גילו הסוד :
לחיק אדמתו הושב נאפד הוד.
ואם נסעת בצפון ודאי אותו הכרת,
הוא עלה לך אחורה ושתק.
„עצור לי פה בצומת" — נראה שאז מהרת
הוא אמר : „תודה רבה" — ונעלם.

סמל פלשר
סוללת 130 מ"מ

היום האפור

א. למעשה סתם בוקר רגיל
שקט גמור, שלווה, דמה.
רק שירי ציפורים,
רק משקי כנפיים רגילים.

ב. ופתאום הצעקה הידועה
מטרת־סוללה.

ג. חגרנו מיד חגורנו,
נשקנו שמנו על כתפינו
כובע פלדה על ראשנו
ומיד היינו בעמדתנו.

ד. שניות מספר עבר
ו„אש", מכל צד נשמע.
לא עבר זמן רב
ואשנו החלה אף היא
להתפזר לכל עבר.

ה. שתקנו מספר עמדות,
שתקנו מספר סוללות,
הלוך ושנה, הלוך וחזור.

ו. והוא המשיך בשלו,
„אש !" צעק בחזקה
וידו משכה בחבל.

ז. פגז חלף מעל עמדתו,
פגז נפל לפני עמדתו,
אך צוותו לא נטש מקומו.

ח. פקד לשכב במקום
ואחריו מיד צוותו
נשמע להוראתו.

ט. ופתאום ופתאום,
תמיד אותו פגז תועה
חדר לעמדתו —
והוא אינו.

י. רק לפני זמן מה
טפסנו יחד בגבעות.
רק לפני זמן מה
צעקנו יחד: „אש, אש״.

יא. סיימנו את הקורס,
התחלנו באחר.
ואף האחר
מזה זמן הסתיים.
אך מי ידע מה
קורס תותחנות זה
עלול לעולל?

יב. רק אתמול אתך דברתי,
רק אתמול אתך צחקתי,
באוכל ובממתקים התחלקתי
ואותך בשמירה החלפתי.

יג. את קולך שמעתי הבוקר
צחוקך הרגיל הדהד,
לא יראת — „אש״ צעקת,
ואת החבל בחזקה משכת.
אך ראה, אלי, מה עוללת?

יד. שנתי אינה שינה,
תמיד לנגד עיני אתה,
בכל זמן אתה לפני
ובכל זמן צחוקך באזני נשמע.

יהי זכרך ברוך לעד.

דוד מליה
חבר בצוות הסוללה 130 מ״מ

מעלה החמישה, 26.4.1969

למשפחת אלחנן רוזנברג הרבה שלום!

אינכם מכירים אותי, אך מצאתי לעצמי חובה לכתוב לכם כמה מלים על בנכם צביקה ז״ל שהיה חייל שלי.

צביקה ז״ל הגיע אלי ליחידה אחרי שהיה תקופה ארוכה חניך בצבא. ביחידה הפך צביקה ז״ל מחניך לחייל, ובשלב מאוחר יותר למפקד אחראי על צוות חיילים שלם.

המעבר מחניך לחייל הוא שלב שבו מיישמים את כל הלמידה לשפת הביצוע — האישיות, האחריות והיזמה העצמית של המבצע מתבלטת. צביקה ז״ל הוכיח עצמו במלוא החיוב בשלב הגבוה הזה.

הוא היה בחור שקט, נחבא אל הכלים — אך ממושמע מאוד ובעל רצון עז לבצע הכל על הצד הטוב ביותר.

יכולתי לסמוך עליו בכל.

בתחילה הוא היה כאן סגן מפקד צוות על תותח חדש שלא הכירו הרבה, אך עשה עבודתו באמונה. בשלב מאוחר יותר כאשר השתחררו הוותיקים שבין החברה, ברור וטבעי היה שצביקה יתפוס את אחד המקומות האחראיים ביותר.

בתחילה חששתי מעט מפני השקט של צביקה ז"ל, שלא ידע להרים קולו על החברה במקרה הצורך, שלא יהיה תקיף מספיק — אך בשלוותו ושתיקתו הצליח לבצע עם כל הצוות את אשר הוטל עליו.

ניסיתי לצייר בפניכם את דמותו של צביקה ז"ל כפי שהכרתיו במספר החדשים בהם הוא היה חייל שלי, וכפי שאני זוכרו בראשית צעדיו כמפקד בצה"ל.

לא חשבתי אף פעם שאצטרך לכתוב מלים על חייל שלי, תמיד הרגשתי מין בטחון כזה שבנו לא יפגעו אף פעם וגם לא יוכלו לנו — אך עשויים אנו בשר ודם!

לא האמנתי בתחילה כי אכן צביקה ז"ל נפל, אך כשראיתי את תמונתו בעתון — צמרמורת עברה בגופי ולפתע קם לפני כאילו עומד חי למולי.

אתכם אני באבלכם.

רצוני לומר כי למען צביקה ז"ל ועוד רבים כמותו, מצווים אנו לחיות את חיינו במדינה זו ובמלוא מובן המלה — עם השמחה, העצב החיוך והבכי — כי במותם נתנו לנו את החיים.

ותנוחמו בין שאר אבלי ציון וירושלים.

שלכם

יוסי יערי

מעלה החמשה

רשימת הקדושים

לעילוי נשמתם וזכרם

רשימת הקדושים של קהלת סרוצק שנספו בתקופת השואה בידי הצורר הנאצי־הגרמני

רשימה פון קדושים פון דער קהילה סעראַצק, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער חורבן תקופה דורך דעם דייטשיט־נאצישטישן רוצח

אגראדאווער שמואל חיים	איטשקאוויטש בערל
אגראדאווער ביילע רחל	איטשקאוויטש באלטשע
אגראדעווער אלתר	איטשקאוויטש מאיר
אגראדעווער בריינדל	אייזענבערג חיים שלמה (שו"ב)
אגראדאווער בונעם	אייזענבערג פייגעלע
אגראדאווער גאלדע	אייכנבוים דב
אגראדאווער פרומעט	אייכנבוים גולדה
אגראדאווער אברהם	אייכנבוים אברהם
אגראדאווער נח	אייכנבוים רוזיע
אגראדאווער דבורה זיסל	אייכנבוים דוד
אגראדאווער בריינדל	אייכנבוים יידל
אגראדאווער חנה	אייכנבוים שיינע רחל
אגראדאווער יוסף	אייכנבוים הערשל
אגראדאווער רחל	אייכנבוים שיינדל
אגראדאווער פרומעט	אייכנבוים חיה
אובאגי מאיר	אייכנבוים שבע
אובאגי באשה	אייכנבוים אסתר
אובאגי מאטל	אינגווענטארזש ד"ר חיים
אובאגי חנה	אלדאק (יאַסקאוויטש) רייזל
אובאגי ישראל	אסטראווסקי לייב
אובאגי נעכא־לאה	אסטראווסקי ביילע
אובאגי אסתר	אסטראווסקי אברהם
אובאגי שמואל־יאסל	אסטראווסקי יואל
אובאגי ישראל	אסטראווסקי שלמה
אורמאן בונעם	אסטראווסקי טעמע
אורמאן פייגה (ברעסלער)	אסטראווסקי אסתר

אסטראווסקי מישקע
אסטראווסקי רוזע
אפעלבוים יצחק מאיר
אראל יוסף
אראל עטקע
אראל ישראל
אראל אסתר
אראל לייזער
אראל ביילע
אראל ישראליק
אראל לאה
אראל שבתיל
באבעק מנחם מענדל
באבעק יענטע גיטל
באבעק גוטמאן
באבעק חוה
באבעק חנה
באבעק יהושע דוד
באבעק ביילע
באַלדיגער טאבע
באלדיגער אנטשיל
בארַאב יוסף
בארַאב ניחא
בארַאב פיבל
בארַאב חוה (שטעלאנג)
בארַאב מאניא
בארַאב רבקה
בארַאב שלום
בארַאב אודה
באגוסלאווסקי הערש אפרים
באגוסלאווסקי רחל
באגוסלאווסקי ישעיהו
באגוסלאווסקי חוה
באגוסלאווסקי משה
באגוסלאווסקי צביה
באגוסלאווסקי משה
באגוסלאווסקי רחל לאה
באגוסלאווסקי רבקה
באגוסלאווסקי יוסף
בארנשטיין שמואל
בארנשטיין יעקב
בארנשטיין מאטל
בארנשטיין חיה (לעסער)
בארנשטיין הערשל
בארנשטיין אסתר
בארנשטיין בערל
בארנשטיין שרה
בארנשטיין ישראל
בארנשטיין רבקה
בארנשטיין יוסף
בארנשטיין גאַלדע
בארנשטיין שלמה
בארנשטיין שרה
בארנשטיין ישראל
בארנשטיין ביילע לאה
בארנשטיין רבקה
בארנשטיין טוביה
בארנשטיין בלומה
בארנשטיין חיה
בארנשטיין פערל
בארנשטיין אברהם
בארנשטיין פריידע
בארנשטיין יהודה
בארנשטיין נחמה
בארנשטיין יהושע
בארנשטיין לאה

בארנשטיין משה
בארנשטיין חיים
בארנשטיין יוכבד
בוכענעק משה
בוכענעק ברײנדל (אגראדאוער)
בוכענעק אריה
בוכענעק שמואל־נוח
בוכענעק רבקה
בוכענעק פייגה
בוכענעק רחל
בוכענעק הינדע
ברוכאַנסקי מנחם
ברוכאַנסקי אסתר
ברוכאַנסקי שבתיל
ברוכאַנסקי לאה
בושאזא חנה
בושאזא ברוך
בושאזא נעכא
בושאזא שלמה
בושאזא פייגע
בושאזא לייביש
בושאזא שלמה
בושאזא נעכא
בושאזא מלכה׳לה
בירנבוים הערשל
בירנבוים רודע
בירנבוים פיגה
בירנבוים אסתושה
בירנבוים הערש מאיר
בלאכמאן יצחק
בלאכמאן שיינדל
בלאכמאן יעקב
בלומבערג אלתר
בלומבערג חנה
בלומבערג ישראל איסר
בלומבערג ברוד
בלומבערג הענע (זאחארעק)
בלומבערג חוה
בלומבערג שלמה
בלומבערג מתתיהו
בלומבערג בעריש
בלומבערג לייבל
בלומבערג רבקה
בלושטיין אברהם משה
בלינדט הערשל
בלינדט חיה
בלינדט שמואל
בלינדט באלטשע
בעלינסאן זעליג
בעלינסאן רבקה
בעלינסאן איטע
בעלינסאן יוסף
בערמאן פערל
בערמאן זלאטע
בערמאן פריידל
בערמאן וויטל
בערנשטיין משה פרץ
בערנשטיין לאה
בערנשטיין גיטל
בערנשטיין חיים
בערנשטיין זלאטע
בערנשטיין הערשל
בראדסקי חיים
בראדסקי חנה
בראון אברהם
בראון רבקה

בראמסאן יידל
בראמסאן חוה
ברעסלער רחל
ברעסלער משה
ברעסלער פערל
גאל משה
גאל בינה
גאל גבריאל
גאלדבערג משה
גאלדבערג רחל
גאלדבערג יעקב
גאלדבערג לאה
גאלדבערג גאלטשע
גאלדבערג מיכל
גאלדבערג זישע
גוטקאווסקי שיינע רחל
גוטקאווסקי יהודה לייב
גוטקאווסקי חיה
גוטקאווסקי פרומעט
גוטקאווסקי שבתיל
גוטקאווסקי שבתיל
גוטקאווסקי שרהטשע
גוטקאווסקי אברהם
גוטקאווסקי משה
גוטקאווסקי מרים
גוטקאווסקי מענדל
גוטקאווסקי פעשע
גוטקאווסקי חנה
גוטקאווסקי העניע
גוטקאווסקי יוסף
גוטקאווסקי חיים
גוטקאווסקי שלום
גוטקאווסקי פייוול

גוטקאווסקי חיים
גודעם יעקב
גודעם יוכבד (קרימקעוויטש)
גודעס יצחק הערש
גודעס רבקה ביילע
גורמאן יצחק מאיר
גורמאן חיה
גורמאן שרה
גורמאן לאה
גורמאן נחמה
גורמאן שייגדל
גורמאן צפורה
גורמאן אסתר
גורמאן פייגע הינדע
גורמאן צביה
גורמאן שרה
גורמאן מנחם מנדל
גורמאן משה
גורמאן לייבל
גזשעביעניארזש יוסף
גזשעביעניארזש גיטל
גזשעביעניארזש חיים אליעזר
גזשעביעניארזש שרהטשע
גזשעביעניארזש לאה
גזשעביעניארזש אברהמטשע
גזשעביעניארזש ליבע (פיעניק)
גלאדעק חיים
גלאדעק הדס
גלאדעק פייגע
גלאדעק אברהם
גלאדעק רעלע
גלאדעק סעווע
גערווער סענדער

גערווער רחל לאה
גערווער משה
גערווער רבקה (ראזענבערג)
גערווער חיים
גערווער שמואל
גערווער פייגע
גערווער וואלף
געראשטנזאנג פישל
געראשטנזאנג באַשע
געראשטנזאנג הערשל
גראבשמיד רחל
גראבשמיד משה
גראבשמיד יעקב,
גראבשמיד דבורה
גראביע נטע
גראניעוויטש משה
גראניעוויטש יעקב
גראניעוויטש שרה (וואליגסקי)
גראסבארד אליעזר
גראסבארד מרים פייגע
גראסבארד חיים הערש
גראסבארד יאסל
גראסבארד ליבע
גראסבארד הענע
גראסבארד חיהטשע
גראסבארד מירל
גראסבארד פערל
גראסמאן הערשל
גראסמאן שיינדל
גראסמאן חנה
גראסמאן לאה
גראסמאן רבקהלע
גרינבוים אהרון לייב

גרינבוים גאלדע
גרינבוים אברהם
גרינבוים מרדכי
גרינבוים רבקה
גרינבוים שלמה
גרינבוים שמואל
גרינבוים שרה
גרינבוים אסתר
גרינבוים מלכה
גרינבוים הערשל
גרינבוים שרה רבקה
גרינבוים אסתר לאה
גרינבוים היידל
גרינבוים זלמן
גרינבוים גיטל
גרינבערג נפתלי
גרינבערג חנה
גרינבערג משה
גרינבערג יענטע
גרינבערג זלמן
גרינבערג גיטל
דאַמבעק אברהם
דאַמבעק מירל
דאַמבעק שרה־ביילע
דאַמבעק נעכא
דארן הלל
דארן חוה
דארן יוסף
דארן רחל
דארן אסתר
דארן איטשע
דובנער וואַלף לייב
דוז׳י חיה

דוז׳ שמואל

דוז׳ הערש חיים

דוז׳ משה

דוז׳ שרה מינדל

דרעזנער בצלאל

דרעזנער יצחק

דרעזנער רחל

דרעזנער דוד

דרעזנער אהרון

האכבערג בנימין

האכבערג עטל

האכבערג רבקה

האכבערג חיה

האסמאן הערשל

האסמאן מרים

האסמאן רבקה

האסמאן יהודה

האסמאן הענע (קליינמאן)

האסמאן איטה

האסמאן רייזל (מאק)

האסמאן חיה

האפמאן ישעיהו

האפמאן ביילע־לאה

האפמאן יהושע

האפמאן שרהלה (איטשקאוויטש)

האפמאן חנה (ראזענבערג)

האפמאן רייזל

האראוויץ יעקב מרדכי

האראוויץ רחל

האראוויץ פייגע

האראוויץ בערל

האראוויץ לאהטשע

האראוויץ אהרון

הארנשטיין יצחק אהרון

הארנשטיין פעסע

הארנשטיין מלכה

הארנשטיין חיים

הארנשטיין פערל

הארנשטיין מלכה

הילער מענדל

הילער שיינדל

הילער פייוויל

הילער בנימין

הילער הינדה

הילער פייגה

הילער פרומה

הילער אסתר

הילער רבקה

הילער רחל

הילער ישראל איסר

הילער פייטשע (מעלניק)

הילער רבקה

הילער רחל

הילער חיה

העכט מאליע (איטשקאוויטש)

העכט אריה

וואלינסקי יצחק

וואלינסקי זלאטע

וואלינסקי לייבל

וואלינסקי רחל (גראניעוויטש)

וואלינסקי לאה

וואלינסקי ישראל

וואלמאן יעקב דוד

וואלמאן קאפל

וואלמאן זעליג

וואלמאן בלימה (ראזענפעלד)

וואלמאן פריוע
וואלמאן רוזיע
וואלמאן דאבע
וואלמאן אסתר מלכה
וואלמאן אברהם יצחק
וואַלער משה
וואַלער חוה
וואלערשטיין יחזקאל
וואלערשטיין מלכה
וואלערשטיין רייזל
וואלערשטיין אהרון
וואלערשטיין לאה (וואַרשאווסקי)
וואלערשטיין מלכה
וואַרשאווסקי דוד
וואַרשאווסקי פריידל
וואַרשאווסקי לאה (וואלערשטיין)
וואַרשאווסקי אסתר (שפירא)
וואַרשאווסקי חנהלע
ווינאגורא מאטל
ווינאגורא דאבע
ווינאגורא איטשע מאיר
ווינאגורא יידל
ווינאגורא חיים יהודה
ווינאגורא הערשל
ווינאגורא ביילה
ווינאגורא חיים
ווינאגורא שלמה
ווינאגורא יעקב
ווינאגורא אברהם
ווינאגורא משה
ווינאגורא שמואל
ווינאגורא חיה (אייכנבוים)
ווינגראד איטשע מאיר
ווינגראד ביילע
ווינגראד שיינע
ווינגראד אסתר
ווינגראד יוכבד
ווינגראד רבקה
ווינגראד רחטשע
ווינגראד ליבע
ווינגראד משה
ווינגראד פייוול
ווינגראד ישראליק
ווינגראד זישא
ווינגראד לייביש שמעריל
ווינגראד פעסיע
ווינגראד זישא
ווינגראד יוכבד
ווינקראנץ קלמן
ווינקראנץ שפרה
ווינקראנץ מאליע
ווינקראנץ איטשעלע
ווינקראנץ אסתר
ווינקראנץ חיים
ווינקראנץ מאשקע (פאסקאוויטש)
ווינקראנץ ביילטשע
ווינקראנץ טובה
ווינקראנץ נטע
ווינקראנץ ליבע
ווינקראנץ יחיאל
ווינקראנץ רחל
ווינקראנץ בונים
ווינקראנץ טובה
ווינקראנץ חוה
ווינשטאק דוד לייב
ווינשטאק שרה

וויינשטאק טובה
וויינשטאק מלכה
וויינשטאק דבורה
וויינשטאק שמחה
וויינשטאק יוסף
וויינשטאק אברהם
וויינשטאק שלמה
וויינשטאק חיים אלעזר
וויינשטאק חיה
וויינשטאק שיינע תמר
וויינשטאק אריה
וויץ אברהם
וויץ לאה (מיאדאוניק)
וויץ רחל
וויץ מלכה
וויערניק מנחם מענדל
וויערניק יחיאל
וויערניק ריקל
וויערניק חנה
וויערניק טובה
ווישניעוויטש משה
ווישניעוויטש פייגע
ווישניעוויטש מלכה
ווישניעוויטש אברהמטשע
ווישניעוויטש יידל
ווישניעוויטש שלמה
ווישניעוויטש ישראל
ווישניעוויטש פעסע
ווישניעוויטש יוסף
ווישניעוויטש נעכע
וועלנער מרדכי־בער
וועלנער רחל
וועלנער אברהם
וועלנער שרה
וועלנער זישע
וועלנער מיכאל
וועלנער ליבער
וועגגער הערשל
וועגגער פייגה
וועגגער בערל
וועגגער זכריה
וורובעל הערשל
וורובעל רחל לאה
וורובעל פייגה
וורובעל רויזע
זאחארעק לייזער וואלף
זאחארעק געלע
זאחארעק העניע
זאחארעק נטע
זאחארעק משה לייב
זאחארעק חיהלה (וואַלינסקי)
זאחארעק מאניעק
זאחארעק חיים יעקב
זאחארעק גרינע
זאחארעק מאיר
זאחארעק אלתר
זאלצמאן חוה
זאלצמאן משה
זאלצמאן חנה
זאלצמאן מאנעס
זאלצמאן מאטל
זאלצמאן זעלדע
זאלצמאן אנשל
זאלצמאן זיסל
זאלצמאן הערש
זאלצמאן לאה

זאלצמאן אנשעלע
זאלצמאן פייגע
זילבערבערג הערשל
זילבערבערג חנה
זילבערבערג שמערל
זילבערבערג שרהקע
זילבערשטיין משה
זילבערשטיין שפרה
זילבערשטיין אלטעלע
זילבערשטיין משה
זילבערשטיין פֿייגעלע
זילבערשטיין געלטשע
זילבערשטיין גימפל
זילבערשטיין נעכא
זילבערשטיין אהרון לייב
זילבערשטיין חנה
זילבערשטיין נחמיה
זילבערשטיין מענדל
זילבערשטיין מינדל
זילבערשטיין יהושע
זילבערשטיין חיים
זילבערשטיין חנה
זילבערשטיין רבקה
זילבערשטיין רחל
זילבערשטיין משה
זילבערשטיין נחמיה
זילבערשטיין רבקה
זילבערשטיין מינדל
זלאטאגורסקי יעקב משה
זלאטאגורסקי רבקה לאה
זלאטאגורסקי זלאטקע
זעליקאוויטש לייבל
זעליקאוויטש שרה
זעליקאוויטש רחל
זעליקאוויטש רבקה
זעליקאוויטש הערשל
זשענקעוויטש אברהם
זשענקעוויטש מייטל
חאינאוער משה
חאינאוער נעכא לאה
חאינאוער אסתר
חאינאוער אברהם
חאינאוער יאָסל
חאינאוער ישעיה
חאינאוער פולה
חאינאוער שפרינצע
חאינאוער פייגה
חאינאוער חנה
חאינאוער ישעיה
חאינאוער הינדה
חאינאוער ברײנה
חאינאוער זלמן
חאינאוער יעקב
חאינאוער הערשל
חיימאוויטש מאיר
חיימאוויטש ליבע
חיימאוויטש אריה
חיימאוויטש מאיר
חיימאוויטש פייוול
טאפערעק אברהם
טאפערעק מייטע
טאפערעק הלל
טאפערעק פרידה
טאפערעק חנה
טאפערעק שלמה
טאפערעק חיים

טאפערעק יוסף

טאפערעק אלחנן

טאפערעק פסח

טאפערעק רבקה

טאפערעק יעקב

טאפערעק נחמן

טיק יצחק מאיר

טיק חנה

טיק יוסף

טיק שמחה

טיק טובה

טיק חיה

טיק תנחום

טיק מאלטשע

טיק סאבינא

טיק געניע

טיקולסקי משה

טיקולסקי פרידע

טיקולסקי ביילע

טיקולסקי יאָסל

טשאָפניצקי אייזיק

טשאָפניצקי איטקא

טשעכאָנאוויעצקי רייצע

טשעכאָנאוויעצקי מתתיהו

טשעכאָנאוויעצקי יוכבד (יאגאדא)

טשעכאָנאוויעצקי צירל

טשאפניצקי לייבל

טשאפניצקי מאיר

טשאפניצקי מלכה

טשאפניצקי רחל

טשאפניצקי יהודית

טשעכאנאוויעצקי יצחק מאיר

טשעכאנאוויעצקי דינה (מאי)

טשעכאנאוויעצקי הלל

טשעכאנאוויעצקי רבקה

יאגאדא גרשון

יאגאדא בתיה

יאגאדא מיכל

יאגאדא יוסף

יאגאדא טעמע

יאגאדא סימא

יאגאדא אסתר

יאגאדא בתיה

יאגאדא מירל

יאגאדא איטקע

יאגאדא סימא

יאגאדא הענע (קאלוסקי)

יאגאדא שלמה

יאגאדא דבורה (שפילקא)

יאגאדא חיים

יאגאדא יוסף

יאגאדא משה

יאגאדא פרומעט

יאגאדא ריקל

יאזשאמבעק אברהם

יאזשאמבעק אייזיק

יאזשאמבעק רבקה

יאניש ביילע פייגע

יאניש יחיאל

יאניש פריווע

יאניש חוה

יאניש יעקב

יאניש רבקה

יאניש איצל

יאניש צערקע

יאניש בתיה

יאניש נחמה
יגלאָוויטש וועלוול
יגלאָוויטש צביה
יגלאָוויטש גיטל
יגלאָוויטש יהודה
יגלאָוויטש מאטל
יגלאָוויטש יעקב
יגלאָוויטש אשר
יעלען הערשל
יעלען זלאטקע
יעלען גנענדל
יעלען רבקה
יעראזאלימסקי רפאל בער
יעראזאלימסקי מאטל
יעראזאלימסקי מאליע
כהן חנה
כהן לייבל
כהן יוסף
כהן אריה
כהן דוד
כהן דבורה
כהן טוביה
כהן בערל
כהן משה
כהן שמואל
כהן גאלדע
כהן רבקה
כהן יוסף
כהן חנה פייגה
כהן פערל
כהן שבע
כהן אשר
כהן פייגע

כהן חנה
כמיעליארזש שמואל
כמיעליארזש גאלדע
כמיעליארזש חנה׳צע (קאניער)
כמיעליארזש שרה
כמיעליארזש לאה
כמיעליארזש הערשל
כמיעליארזש אלישבע
כמיעליארזש אשר
כץ שמעון
כץ ביילה דינה
כץ חנה
כץ נחמה
כץ משה (באטשאן)
לאסקי הערשל
לאסקי לאה (וואלינסקי)
לאסקי רבקה
לאסקי מרים
לאסקי ביילטשע
ליטמאן מענדל
ליטמאן ביילע
לינקער גאלדע לאה
ליס רחל (מיימון)
ליס יעקב
ליס רחל
ליס הדס
ליס ציפה
ליס רבקה
ליס לייבל
ליס רחטשע
ליס הדסה
ליס חנה
ליס ימימה

ליס ציפקע
ליס רבקהלע
ליס חיים
ליס שרהטע (מערקער)
ליס שלמה
ליס יוסף
ליס ביילקע
ליס יהושע
ליס ברריינטשע
ליס יחזקאל
לעבגאט מענדל
לעווינסאן אברהם
לעווינסאן עטל
לעווינסאן יוסף ברוך
לעווינסאן סאבינה (טיק)
לעווינסאן מאיר
לעווינסאן רפאל (שו״ב)
לעווינסאן ליבע
לעווינסאן אריה
לעווינסאן חוה (הילער)
לעווינסאן שלום
לעווינסאן יצחק מרדכי
לעווינסאן יוכבד
לעווינער יעקב
לעווינער שיינדל
לעווינער וויטל
לעווינער שרה
לעווינער הינדה
לעווינער גדליה
לעווינער פרידע
לעווינער משה
לעווינער פסח
לעווינער חוה

לעווינער פייגה
לעווינער לייבל
לעווינער דבורה
מאי איטשע מאיר
מאי לאה
מאי דינה (טשעכאנאוויעצקי)
מאי יהודית
מאי מלכה
מאק משה
מאק סימה
מאק הערשל
מאק יהושע
מאק חיה־שרה
מאק אנטשיל
מאק רייזל (האסמאן)
מאלעוואנטשיק רבקה
מאלעוואנטשיק טובה
מאלעוויאק ישראל
מאלעוויאק מאליע (אינווענטאזש)
מאלעוויאק יוסף
מאלעוויאק שמעון
מארגוליס משה
מארגוליס שרה
מארגוליס יוסף
מארגוליס חנה
מארגוליס שמואליק
מארגוליס מלך
מאַרגנשטערן יצחק — רב העיר
מארגנשטערן אברהם
מארגנשטערן הענע־ריווע
מארגנשטערן אליעזר
מארקוס שמחה

מארקוס חיה ביילה
מארקוס שלמה
מארקוס בלומה (ראזענבערג)
מארקוס חנהלה
מארקוס הערשל
מארקעוויטש מענדל
מארקעוויטש מרדכי
מארקעוויטש טעמע
מארקעוויטש רויזע
מארקעוויטש טובה
מארקעוויטש שרה
מארקעוויטש ברריגדל
מארקעוויטש חוה
מושקאטנבליט שמחה
מושקאטנבליט מאיר
מיאדאוניק יהושע
מיאדאוניק פעסיע
מיאדאוניק גיטל
מיארא ישעיהו
מיארא חנה
מיארא רבקה
מיארא פישל
מידא צלאל
מידא פרומע־רויזע
מידא יחזקאל
מידא נחמן
מידא משה
מידא יעקב
מיימון ראובן
מיימון יצחק
מיימון יעקב
מינץ חיים
מינץ רייזל (זאחארעק)
מינץ רחל
מילשטיין יעקב דוד
מילשטיין שרה
מילשטיין שמואל
מילשטיין רחל
מעלמאן ביילע רבקה
מעלניק ישעיהו
מעלניק חינקא
מעלניק הינדה
מעלניק שיינדל (רובינשטיין)
מעלניק בינה
מעלניק חוה (פישמאן)
מעלניק חיים
מעלניק מענדל
מעלניק דאבע
מעלניק ברוך יוסף
מעלניק טובה
מעלניק חיים
מעלניק חיה (צוקערמאן)
מעלניק שרה
מעלניק פייגע
מעלניק סימע
מעלניק חוה
מעלניק רבקה
מעלניק רחל
מעלניק מאטל
מעלניק גרשון
מענדזעלעווסקי מאטל
מענדזעלעווסקי גיטל
מענדזעלעווסקי פייגע
מענדזעלעווסקי הערשל
מענדזעלעווסקי חיה
מענדזעלעווסקי רבקה

מענדזעלעווסקי בונים
מענדזעלעווסקי אסתר מרים
מענדזעלעווסקי יהודה
מענדזעלעווסקי יהודה
מענדזעלעווסקי פריידע
מענדזעלעווסקי שמעון
מענדזעלעווסקי שרה
מענדזעלעווסקי יצחק
מענדזעלעווסקי הערשל
מענדזעלעווסקי צביה (זאחארעק)
מענדזעלעווסקי פרידה
מענדזעלעווסקי יחזקאל
מענדזעלעווסקי מרים
מענדזעלעווסקי ישעיהו
מענדזעלעווסקי מאיר
מענדזעלעווסקי דבורה
מענדזעלעווסקי שמעון
מענדזעלעווסקי שרה
מערלא יעקב יהושע
מערלא חיה באשע
נאוואגראדסקי מנחם
נאוואגראדסקי חיה
נאוואגראדסקי רבקה
נאוואגראדסקי גאלדע
נאוואגראדסקי גיטל
נייַמאן הערש בער
נייַמאן פייגע רבקה
נייַמאן יעקב אריה
נייַמאן קיילע
נייַמאן חאצקל
נייַמאן זלמן יהודה
נייַמאן רבקה
נייַמאן יעקב
נייַמאן שרה
נייַמאן דוד
נייַמאן חיה שרה
נייַמאן מענדל
נייַמאן ישעיה
נייַמארק שלמה מאיר
נייַמארק אברהם
סאלאמאן זלמן (זשאמעק)
סאליארזש יצחק מאיר
סאליארזש רחל לאה
סאליארזש גאלדע
סאליארזש אסתר
סאליארזש יוסף (שמעיה'ס)
סאליארזש נעמי
סאליארזש דוד
סאליארזש שרה
סאליארזש סימע
סאליארזש גאלדע
סאליארזש בעריש
סאליארזש רחל
סאליארזש יהודה
סאליארזש זלאטע (זלאטאגורסקי)
סאליארזש מאיר אליהו
סאליארזש טובה (פרענקעל)
סאנדלער אפרים
סאנדלער בתיה
סאנדלער שרה רבקה
סאנדלער יעקב
סאקאל ישראל יעקב
סאקאל שיינדל
סאקאל ביילע
סאקאל נחמיה
סאקאל פיניע

סאקאל מאלטשע (בלינדט)
סאשניאק משה חיים
סאשניאק רבקה
סאשניאק מלכה
סאשניאק שרה
סאשניאק שיינע רויזע
סטערדינער שמואל אליהו
סטערדינער אסתר
סטערדינער ישעיהו
סטערדינער הינדע
סטערדינער פישל
סטערדינער אסתר לאה (גרינבוים)
סטערדינער אברהם
סטערדינער יחזקאל
סטערדינער חיהטשע
סטערדינער משה
סטערדינער וויטל
סטערדינער חנה
סטערדינער חיים
סטערדינער מאטל
סטערדינער ליטמאן
סטערדינער חנה
סטערדינער בינה
סטערדינער משולם
סעמפף חיים יונה
סעמפף שיינע ריבל
סעמפף יצחק
סעמפף דינה
סעמפף לאה
סעמפף שרה
סעמפף חנה
סעמפף שמעון
סעמפף וויטל
סקורניק שמואל
סקורניק בלומה (סטערדינער)
סקורניק הינדה־רבקה
סקורניק אברהם־ישעיהו
סרעברניק פיניע
סרעברניק טובה
סרעברניק חיה
סרעברניק גדליה
סרעברניק הערש דוד
סרעברא משה הערש
סרעברא ביילע
סרעברא זלאטע פערל
סרעברא לאה
סרעברא שלמה פסח
סרעברא טובה
סרעברא ציפע
עסטעראוויטש חיים
עסטעראוויטש רבקה לאה
עסטעראוויטש פיניע
פאגעלמאן משה
פאגעלמאן חיה
פאגעלמאן טוביה
פאגעלמאן סענדער
פאסמאן לייבל
פאסמאן גיטל
פאסמאן שמחה
פאמאצני הערשל
פאסקאוויטש הענעך
פאסקאוויטש ריינטשע
פאסקאוויטש מרים (קאלינא)
פאסקאוויטש אריה
פאסקאוויטש אהרון
פאסקאוויטש פירל
פאסקאוויטש חנה (פיינבוים)

פאסקאוויטש ישעיהו יומטוב
פאסקאוויטש חנה
פאסקאוויטש דבורה
פאקארסקי בערל
פאקארסקי דבורה
פאקארסקי שמואל
פוטערמאן חיים
פוטערמאן לאהטשע
פוטערמאן חיים
פוטערמאן מאליע
פורמאנסקי אברהם
פיינבוים משה דוד
פיינבוים ברכה מלכה
פיינבוים חנה
פינקלשטיין מענדל
פינקלשטיין רבקה (רוקיטא)
פינקלשטיין פסח
פינקלשטיין איטשע בערל
פינקלשטיין העניע
פינקלשטיין יאסל
פינקלשטיין ברכה
פינקלשטיין משה
פינקלשטיין מענדל
פינקלשטיין הערשל
פינקלשטיין רעגינא
פינקלשטיין שיינע אסתר
פינקלשטיין בונעם לייב
פינקלשטיין מאַניע
פינקערט טאבע
פינקערט איטשע
פיעניצא שמואל
פיעניצא אסתר
פיעניצאַ פּסח
פיעניצא שלום
פיעניק דוד
פיעניק הינדע
פיעניק חנטשע
פיעניק ברכה
פיעניק מלך
פיעניק לאה
פיעניק משה
פיעניק דוד
פיעניק הינדע
פיעניק מלך
פיעניק מרים־רייזל
פיעניק יידל
פיאניק ריינטשע
פיעניק אסתר
פיעניק זאלטע
פיאניק נעמי
פיעניק שרה
פיעניק משה
פיעקארזש יעקב
פיעקארזש חנה
פיעקארזש ישעיהו
פיעקארזש איטקע
פיעקארזש אייזיק
פיעקארזש שרה עטע
פיעקארזש לאה
פיעקארזש מאַטל
פיעקארזש הערשל
פישביין בצלאל
פישביין רחל
פישביין שרה
פישביין רבקה
פישביין משה

פישביין חנה
פישביין ישראל
פישביין חנצ׳ה (טשעכאנאוויצקי)
פישביין יהושע
פישמאן משה
פישמאן ברכה
פישמאן פייגע
פישמאן חיה
פישמאן יוסף
פישמאן חוה (מעלניק)
פישמאן פייבל
פישמאן שיינדל
פלודא וואלף לייב
פלודא רחל לאה
פלודא אסתר
פלודא אברהם
פלודא שיינע
פלודא יידל
פניעווסקי אברהם יעקב הזקן
פניעווסקי יצחק אהרון
פניעווסקי גאלדע
פניעווסקי מאשע
פניעווסקי אסתר
פניעווסקי שלמה פסח
פניעווסקי ראובן משה
פניעווסקי שלמה
פניעווסקי ביילע
פניעווסקי דאבע
פניעווסקי אסתר
פניעווסקי ישעיהו
פניעווסקי הינדע רבקה
פניעווסקי אסתר
פניעווסקי זלמן

פניעווסקי זיסל
פניעווסקי מאשה
פניעווסקי חיה
פניעווסקי שרה
פניעווסקי מענדל
פניעווסקי נעכא
פניעווסקי מאשה
פניעווסקי אליהו
פניעווסקי הערשל
פניעווסקי הערשל
פניעווסקי חנה
פניעווסקי נחמה
פניעווסקי זעליג
פניעווסקי יענטע גיטל
פניעווסקי אסתר
פניעווסקי יהודית (קראוויעצקי)
פעפער לייבל
פעפער חנה (פערעל)
פעפערבלום יצחק
פעפערבלום מרים
פעפערבלום אברהם
פעפערבלום משה
פערעל נחמן
פערעל אסתר
פערעל שרה
פערעל זלאטע
פערעל יעקב
פערעל ישראל
פערעל אהרון
פערעל הערשל
פערעל מרים
פערעל נחמה
פערעל נחמן

פרידמאן טוביה
פרידמאן פייגעלע
פרידמאן רויזע
פרידמאן יחזקאל
פרידמאן רבקה (ביאלאפאלסקי)
פרידמאן גולדה
פרידמאן שרה
פרידמאן טובה
פרידמאן בעריש
פרידמאן חיה
פרידמאן שכנא
פרידמאן צביה
פרידמאן הינדע
פרידמאן זלאטא
פרידמאן שמחה
פרידמאן בעריש
פרידמאן רפאל
פרידמאן מרדכי
פרידמאן משה
פרידמאן דוד
פרידמאן חנה
פרידמאן שמחה
פרידמאן רחל
פרידמאן רבקה
פרידמאן אבא לייב
פרידמאן חיה
פרידמאן רפאל
פרידמאן רויזע
פרידמאן דינה
פרידמאן מאשא
פרידמאן אליהו
פרידמאן הענדזשע
פרידמאן צביה

פרענקעל מנחם מענדל שו"ב
פרענקעל אברהם יוסף
פרענקעל שמואל
פרענקעל הענע
פרענקעל פנחס
פרענקעל טובה
פרענקעל גיטל
פשיקארסקי מאיר
פשיקארסקי פעשע
פשיקארסקי משה
פשיקארסקי נעשקע (יאגאדא)
פשיקארסקי אסתר־מלכה
פשיקארסקי אברהמלע
פשיקארסקי צלאל
פשיקארסקי לאה (בראדסקי)
פשיקארסקי יוסף
פשיקארסקי לייביש
פשיקארסקי זונדיל
פשיקארסקי רחל
פשיקארסקי שרה (צוקער)
פשיקארסקי איטשעלע
פשיקארסקי ביילע
פשיקארסקי מתתיהו
פשיקארסקי שרהטשע
פשיקארסקי ברוך
פשיקארסקי יוכבד (ווייגנגראד)
פשיקארסקי חיה
פשיקארסקי טובה
פשיקארסקי יעקב
פשעוואזשניק ישעיה
פשעוואזשניק גיטל
צווייגאפט יצחק
צווייגאפט נעכא

צווייגאפט אלתר

צווייגאפט בן־ציון

צווייגאפט חנה

צוקער יצחק מאיר (מוהל)

צוקער ביילע

צוקער הערשל

צוקער רבקה

צוקער בריינדל

צוקער יוכבד

צעקער יהודה

צוקער אברהם

צוקער ישראל

צוקער יוסף

צוקער פייגע (ראזענבערג)

צוקער הערשל

צוקער חנה

צוקער יהודה

צוקער משה

צוקער שרה

צוקער אלתר

צוקער שרה (פשיקארסקי)

צוקער יוסף

צוקער חנצ׳ה (פשיקארסקי)

צוקער זישע

צוקער יאַנקל

צוקער יואל

צוקער לייבעלע

צוקער יצחק

צוקער שלמה

צוקער חוה

צוקער מאַשע

צוקער משה

צוקער ביילע פעסע

צוקער יצחק

צוקער מאטל

צוקער ישראל

צוקער מרדכי

צוקער שרה

צוקער מאשה

צוקער חוה (ווייגראד)

צוקער משה

צוקער בערל

צוקער קראשע

צוקער רייצע

צוקער נח

צוקער אברהם

צוקער עטקע

צוקער חנה

צוקער חיהטשע

צוקער פייגע

צוקער משה

צוקער פרץ

צוקער חיה

צוקער מינדיל

צוקער עלקע

צוקער שבתיל

צוקער יאַלקע

צוקער פייגע

צוקער מינדל

צוקער חיהטשע

צוקער פנחס

צוקער שרה

צוקער משה

צוקער שרה

צוקערמאן מאטל

צוקערמאן צביה

צוקערמאן לייבל
צימערמאַן בריינע
צימערמאַן יהודה
צמערמאַן רחל (האראוויץ)
ציקאריא יעקב
ציקאריא דבורה
ציקאריא ביילע
ציקאריא אלתר
ציקאריא חיה שרה
צענטנער משה
צענטנער רבקה
צענטנער זלאטע
צענטנער חנה
קאזאק פייוול
קאזאק הדס־לאה
קאזאק חנה
קאזאק אברהם
קאזאק רייזל
קאזאק יצחק
קאזאק דבורה
קאטשאלעק לייבל
קאטשאלעק ביילע
קאטשאלעק נעכא
קאטשאלעק שמואל
קאטשאלעק שמעון
קאטשאלעק יוסף
קאלאקער מאַטל
קאלאקער שרה רבקה
קאלאקער דאבע
קאלוסקי אסתר
קאלוסקי שרה
קאלוסקי נעמי
קאלוסקי יוסף
קאלוסקי משה
קאַלוסקי רבקה
קאלינא רבקה
קאלינא יעקב
קאלינא הערצקע
קאלינא ישעיהו
קאלינא מרים (פאסקאוויטש)
קאלינא חיה
קאלינא איטשע
קאלינא גוטמאן
קאנארעק חיים עקיבא
קאנארעק אסתר רחל
קאנארעק אברהם
קאנארעק שמואל
קאנארעק לייבל
קאנארעק גיטל
קאנארעק טובה
קאנארעק שמואל אליהו
קאניער בערל
קאניער רוזשקא
קאניער פסח
קאניער חנה
קאניער שמואל
קאניער רבקה (זילבערשטיין)
קאנער ישראל זעליג
קאנער ביילע
קאנער יחזקיהו
קאנער פרומע רייזל
קאנקאל יעקב
קאנקאל לייבל
קאנקאל זלמן
קאנקאל חנה
קאנקאל אברהם

קאנקאל מיכאל
קאנקאל רבקה
קאנקאל שמחה
קאנקאל שרה
קאנקאל חוה
קאפעטש רויזע
קארטאפעל יצחק מאיר
קארטאפעל שרה גיטל
קאצענעלענבאגן הרב ר׳ אהרון
קאצענעלענבאגן שרה
קאצענעלענבאגן פייגע אסתר
קאצענעלענבאגן מרדכי
קאצענעלענבאגן אפרים פישל
קאצענעלענבאגן אהרון
קאַשיטשאַרזש ליפה
קאַשיטאַרזש העלע
קוואַרטאוויטש זלמן
קאַשיטשרזש העלע
קוזשניצקי גרשון מאיר
קוזשניצקי ליפטשע
קוזשניצקי שיע דוד
קוזשניצקי פייגעלע
קוזשניצקי יאנטשע
קוזשניצקי מרדכי הערש
קוזשניצקי יאַכעט (בעהאגן)
קוליגאווסקי יוסף שלום
קוליגאווסקי ליבע
קוליגאווסקי אבא
קוליגאווסקי דוד
קוליגאווסקי צלאל
קוליגאווסקי חיהטשע
קוליגאווסקי אברהם

קוליגאווסקי ישראל
קוליגאווסקי בונעם
קוליגאווסקי יוסף
קוליגאווסקי קלמן
קויפמאן הערשל
קויפמאן רבקה
קויפמאן מרדכי
קויפמאן טובה (קאנארעק)
קויפמאן יאסל
(סעראצקער מגיד) קויפמאן חנה (גוטקאווסקי)
קויפמאן יעקב יהודה
קויפמאן יצחק אהרון
קויפמאן ישראל שמעון
קויפמאן יהודה
קויפמאן חיה
קויפמאן שיינדל
קויפמאן מנשה
קויפמאן לייזער
קויפמאן זכריה
קויפמאן עזרא
קויפמאן גדליהו
קויפמאן שיינה דבורה
קויפמאן נטע
קופערבוים משה
קופערבוים אלטא
קופערבוים רבקה
קופערבוים אסתר
קופערבוים שרהטשע
קופערבוים גאלדע
קופערבוים גאלדע
קופערבוים יוסף
קירשנבוים גאלדע
קירשנבוים אברהם

קיזעלשטיין גאלדע
קיזעלשטיין אלימלך
קיזעלשטיין רחל
קיזעלשטיין בינע
קליינמאן אברהם יצחק
קליינמאן חיים צבי הערש
קליינמאן רעגינא
קליינמאן דוד
קליינמאן יחזקאל
קליינמאן טעמעלע
קליינמאן פייגע
קליינמאן ישראל יצחק
קליינמאן שרה
קליינמאן אשר
קליינמאן רחל
קליינמאן שיינדל
קליינמאן אליהו
קליינמאן מאטל
קליינמאן שרה רבקה
קליינמאן חיה
קליינמאן דאבע
קליינמאן יוסף
קראוויעצקי שמחה
קראוויעצקי יחזקאל
קראוויעצקי שרה
קראוויעצקי באשע
קראנגאלד אברהם
קראנגאלד שיינדל
קראנגאלד חיהטשע
קראנגאלד גאלטשע (מערקער)
קראנגאלד אהרון
קראנגאלד דבורה (גראניעוויטש)
קראנגאלד יעקב
קראנענבערג מנחם
קראנענבערג ביילע גיטל
קראנענבערג אברהם
קראנענבערג הערשל
קראנענבערג טובה
קראַנענבערג משה יוסף
קראַנענבערג יעקב
קרימקעוויטש מאיר
קרימקעוויטש חנה
קרימקעוויטש יוכבד (גודעס)
קרימקעוויטש פייגע
קרימקעוויטש שרה
קריסטאל יארע
קריסטאל יענטע
קריסטאל אייזיק
קריסטאל יעקב
קריסטאל שיינדעלע (מאס)
קריסטאל פירקע
קריסטאל בנימין
קריסטאל קאראלא
קריסטאל חנהלה
קריסטאל ברוך
קריסטאל עטקא
ראבינאוויטש שרה
ראבינאוויטש אליעזר
ראבינאוויטש דאַזענאוויטש מענדל
ראבינאוויטש משה
ראבינאוויטש רייזל
ראזענאוויטש מענדל
ראזענאוויטש משה
ראזענאוויטש רייזל
ראזענבערג דוד
ראזענבערג טובה

ראזענבערג יחיאל
ראזענבערג חוה (אייזענבערג)
ראזענבערג רפאל
ראזענבערג חנה
ראזענבערג פייוול
ראזענבערג עטל
ראזענבערג חנה
ראזענבערג הערשל
ראזענבערג רבקה (הילער)
ראזענבערג שרגא־פייוול
ראזענבערג חנה (האפמאן)
ראזענבערג רבקה
ראזענבערג רחל
ראזענבערג חיים
ראזענבערג חיה
ראזענבערג משה
ראזענבערג חנה
ראזענבערג גאלטשע
ראזענבערג שרה
ראזענבערג יחיאל
ראזענבערג חנה
ראזענבערג משה
ראזענבערג יצחק
ראזענבערג רחל
ראזענבערג רחל
ראזענבערג אברהם (פייגקינד)
ראזענבערג בלומעלע (מארקוס)
ראזענבערג יעקב
ראזענבערג העניע
ראזענבערג אסתושה
ראזענבערג אברהם
ראזענבערג ישעיה
ראזענבערג קיילע

ראזענבערג לייב
ראזענבערג ברוך
ראזענבערג שמואלקה
ראזענבערג מלכה אסתר
ראזענבערג יעקב
ראזענבערג אברהם
ראזענבערג מאיר
ראזענבערג פייוול
ראזענבערג ישראל
ראזענבערג נחמן
ראזענבערג משה
ראזענבערג מרים
ראזענבערג פייוול
ראזענבערג יעקב
ראזענבערג פייגע (כהן)
ראזענבערג רבקהלה
ראזענבערג חנהלה (כהן)
ראזענבערג אהרון (כהן)
ראזענבערג יידל
ראזענבערג רוזשקא
ראזענבערג משה
ראזענבערג אלתר
ראזענבערג איטקע
ראזענבערג בנימין
ראזענבערג מרים
ראזענבערג נעשקע
ראזענבערג ישראל־חיים
ראזענטאל דוד בערל
ראזענטאל מרים
ראזענטאל שבתיל
ראזענטאל שמואל
ראזענטאל איטע, חיהקע, גיטל, רבקה
ראזענטאל דבורה

ראזענטאל טוביה
ראזענטאל יהודית (טשאפניצקי)
ראזענטאל צלאל דוד
ראזענטאל פעשע
ראזענטאל שמאי
ראזענטאל יעקב
ראזענטאל פעסע
ראזענטאל יוסף
ראזענטאל נעשקע
ראזענטאל מינדל
ראזענטאל חיים
ראזענטאל יעקב
ראזענטאל שרה
ראזענטאל לייבל
ראזענפעלד בעריש
ראזענפעלד רחטשע
ראזענפעלד בלומה (וואלמאן)
ראזענפעלד הענעך
ראזענפעלד איטקע
ראזענפעלד הערשל
ראזענפעלד ביילע
ראטמן יוסף
ראטמאן הענע
ראטמאן איטשע
ראשינסקי יונה
ראשינסקי חוה
ראשינסקי יעקב
ראשינסקי שמשון
ראשינסקי שמואל
ראשינסקי חיים
ראשינסקי רייזיל
רובינשטיין דוד
רובינשטיין רבקהלה

רובינשטיין זלאטקע
רובינשטיין בנימין
רובינשטיין שיינדל (מעלניק)
רובינשטיין שרה
רובינשטיין פייוול
רובינשטיין חנה
רובינשטיין חוה (יאניש)
רובינשטיין יצחק
רובינשטיין יעקב
רובינשטיין דבורה
רוטאַ זלאטע
רוטאַ לייביל
רוטאַ אפרים
רוטאַ הינדע
רוקיטא פסח
רוקיטא שרה
רוקיטא חיים
רוקיטא רויזע
רוקיטא דבורה
רוקיטא רבקה (פינקעלשטיין)
רוקיטא אברהם
רוקיטא רבקה
רוקיטא מלכה
שאפראן הערשל
שאפראן שיינדל
שאפראן ביילע
שווארץ יצחק
שווארץ זלאטע
שווארץ יוסף
שווארץ נחמן
שווארץ חיהטשע
שווארץ טובה
שווארץ צירל

שטעלאנג רבקה
שטעלאנג יצחק
שניידערמאן זלמן
שניידערמאן טאַבטשע
שניידערמאן איסר
שניידערמאן חיה שרה
שניידערמאן יצחק
שניידערמאן פריווע (יאניש)
שעניצער אליעזר
שעניצער רבקה
שפילקא בנימין
שפילקא חיה מרים
שפילקא אברהם
שפילקא פייטשע
שפילקא מענדל
שפילקא שרה
שפילקא חיה
שפירא יאסעלע
שפירא רבקהלה
שפירא הדס
שפירא חיים איסר
שפירא אברהמלע

שווארץ פייע
שווארץ הערש
שטאַטזינגער חיים ברוך
שטאַטזינגער משה
שטיינסקי גרשון
שטיינסקי ביילע
שטיינסקי ישראל
שטיינסקי לאהקה
שטיינסקי שעפסל
שטיינסקי גרשון
שטיינסקי יוכבד
שטיינסקי ביילע
שטיינסקי טעמע
שטיינסקי מנשה
שטיינסקי זכריה
שטעלאנג אליהו (שו"ב)
שטעלאנג רחל
שטעלאנג חוה (בראב)
שטעלאנג טעמע (אסטראווסקי)
שטעלאנג נחמה
שטעלאנג יעקב
שטעלאנג צירל

הרשימה הזאת הוכנה בידי החב' רבקהלה מנדזלבסקי (מאי) בהשתתפותו של חנוך ורדי.

די רשימה איז צוזאמעטגעשטעלט געווארן דורך רבקהלע מענדזעלעווסקי (מאי), ביי דער מיטהולף פון חנוך ורדי.

לזכר נעדרים

צום אייביקן אנדענק

פרוי קוליגאווסקי רבקה ז״ל
א שיינער טיפ פון א הארציקע יידישע מאמע און א איבערגעגעבענע געזעלשאפטלעך־קולטורעלע טוערין. א טעטיקע מיטגלידערין אין וויצ״א, גרינדערין פון שולן פאר יידישע קינדער און א ריי אינסטיטוציעס פאר סאציאלע הילף

אין טרויער:
דער ארגון יוצאי סרוצק

אונדזער טייערע רבקה וורובעל־קוליגאָווסקי ז״ל
געשטאָרבן דעם 15 מאי 1962 אין אַרגענטינע

אין טרויער:
איר מאַן מענדל קוליגאָווסקי, זון
אשר; טעכטער הינדע און שרה;
שוועסטער חוה, שוואָגער, שוועגערין
און די גאַנצע פאמיליע

שלמה מרלה ז"ל

נולד בסרוצק ב־1905

נפטר בתל־אביב (ישראל) ב־1965

בכוטב שנותיו נקפד לפתע פתיל חייו. מראשוני העולים של עיירתנו ארצה. איש העבודה והעמל מימי נעוריו עד רגעיו האחרונים. ממיסדי ארגוננו וגזברו. ביתו היה פתוח לרווחה לכל נצרך ולכל נדכא. הוא היה האבא לעולים החדשים שהגיעו ארצה אחרי השואה — כולם נתקבלו אצלו בלבביות עממית פשוטה. מספלו ומקשייו גדל, ובהגיעו קצת אל ההתבססות — כרע ונפל.

משפחתו, חבריו ומכיריו זוכרים את שלמה ז"ל בחרדת קודש

בחרדת קודש

אין זיינע בעסטע יארן איז זיין לעבנס־קנוויט איבערגעריסן גאווארן. ער איז געווען פון אונדזערע ערשטע חלוצים, אן ארבעטסמענטש פון זיין פריסטער יוגנט ביז די לעצטע מינוטן פון לעבן. א מיטגרינדער פון אונדזער ארגון און זיין לאנגיאריקער קאסירער. זיין שטוב איז שטענדיק אפן געווען פאר יעדן געטראפענעם און באדערפטיקן. ער איז געווען ווי א פאטער פאר ניי־געקומענע עולים נאכן חורבן — אלע האט ער אויפגענומען מיט זיין פשוטער און הארציקער פאלקסטימלעכקייט. פון זיינע שוועריקייטן און הארעוואניע איז ער אויסגעוואקסן, און ווען ער האט אנגעהויבן א ביסל זיך באזירן, איז ער געפאלן

זיין משפחה, זיינע אלע חברים און באקאנטע געדענקען שלמה ז"ל

מיט א הייליקן ציטער

ת. נ. צ. ב. ה.

אין טרויער:

ארגון יוצאי סרוצק

שלמה מרלה ז"ל

אברהם פשיקארסקי ז״ל

נולד בסרוצק בשנת 1889

נפטר בעתלית (ישראל) 24.9.68

איש צנוע ובעל לב חם ורצון לעזור לכל נצרך. את המידות הנ״ל ירש מאביו היקר ר׳ **מאיר** ז״ל.

על אברהם ז״ל עברו כל תלאות השואה בפולין ובנדודים במרחבי רוסיה הגדולה. הצליח לעגון ולהשתרש יחד עם משפחתו — במדינתנו החדשה.

חברתו היתה נעימה, חיוכו תמים — וידו הרחבה נחמה ועודדה. מותיקי החברים בוועד ארגוננו. איש העבודה והעמל כל ימי־חייו — ובשעת העבודה יצאה נשמתו הטהורה.

שמו וזכרו שמורים עמנו ברגשי כבוד והערצה

ת. נ. צ. ב. ה.

געבוירן אין סעראצק — אין יאָר — 1889

נפטר געווארן אין עתלית (ישראל) — 24.9.68

א באשיידענער, ארבעטלעכער מענטש מיט אַ בריייט הארץ און א ווילן צו העלפן יעדן נויטבאדערפטיקן. די אלע גוטע מידות האָט ער געירשנט פון זיין טייערן פאטער ר׳ **מאיר** ז״ל.

אברהם ז״ל האָט מיטגעמאכט — צוזאמען מיט זיין משפחה — אלע וואנדלונגען, צרות און יסורים פון דער חורבן־תקופה אין פוילן און אין גרויסן בריייטן רוסלאנד און מצליח געווען לאנדן און זיך פארווארצלען אין דער מדינת ישראל.

אנגענעם איז געווען זיין געזעלשאפט. זיין שמייכל האט געווארעמט, זיין האנט האט געטרייסט און געמונטערט.

יארנלאנגער מיטגליד אין וועד הארגון. שטענדיק גרייט צו יעדן רוף און פאדערונג. א גאנץ לעבן אן ארבעטס מענטש, און ביי דער ארבעט אויסגעהויכט זיין ריינע נשמה.

מיט כבוד דערמאנען מיר זיין נאמען

ת. נ. צ. ב. ה.

ארגון יוצאי סעראצק

אברהם פשיקארסקי ז״ל

אלתר שלמה וורובל ז"ל

נולד בסרוצק בשנת 1917.

נפטר בשדה התעופה ברומא, איטליה — באמצע הטיסה מארגנטינה לארץ־ישראל — ערב חג העצמאות תשכ"ט — 22 באפריל 1969.

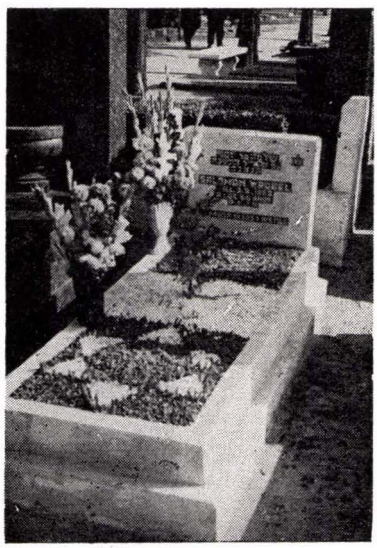

שלמה ז"ל, נרדף הגורל היהודי, הגר לארגנטינה הרחוקה בסוף שנות השלושים בכדי לבנות את חייו ועתידו.

על שלמה עברו כל התהפוכות והסבל של מהגר חדש בארץ זרה: עבד קשה, הקים משפחה ואחרי תקופה ארוכה התחיל להתבסס ולהגיע אל המנוחה.

בן למשפחת עמלים, סמל הפשטות, ההגינות והטוב.

שנים חלפו: מלחמות, חורבן ותקומת מדינת ישראל. הקשר אתו חודש.

על סף ארץ חלומותינו לבו חדל מלפעום — לא זכינו לחבקו, ללחוץ ידו ולהראות לו מה שהשתוקק לראות.

על יד שערי הארץ...

משפחתו, כל החברים והמכרים זוכרים את שמו בכבוד ובהערצה.

ת. נ. צ. ב. ה.

ארגון יוצאי סרוצק

זהבה־גולדה לינונד (בלינסון) ז״ל

נולדה ב־1917 — נפטרה ברמת־גן ב־ט״ו באלול תשכ״ז — 20.2.1967

בת למשפחת עמלים, ישרים וצנועים. זוכרני את ימי עלומיה, את צחוקה, מרצה, זריזותה, יושר שכלה, טוב לבה ונאמנותה.

מנעוריה בתנועת נוער ציונית, חלמה חלום ארץ־ישראל ורק גזירת הסרטיפיקטים חסמה בפניה את השערים.

בימי השואה נמלטה מכף הצורר, ע״י זה שהצליחה לחיות בהסתר, כנוצריה, בכפר אחד, אצל משפחה פולנית אצילה.

חייה כנוצריה היו שזורים בתקופות של פחד, חשדנות השכנים, בקורי פתע של בלשים גרמניים. לא פעם — כך ספרה לי — כמעט ופקעה סבלנותה מעודף המתיחות, אולם חיוניותה ורצונה העז לחיות ולזכות לראות במפלת האויב, חזקוה והשיבו לה את שוויון משקלה הרוחני והמוסרי.

אחרי השואה, בסוף 1945, נפגשתי עמה במפתיע במחנה העולים של הבריגדה היהודית בטרויזיו, איטליה.

היא היתה היונה הראשונה, הנפש החיה הראשונה של עיירתי אחרי הכליון. הפגישה הזאת חייבתני לחפש את שרידינו במרחב האירופאי הגדול.

היא ירדה דרומה, ואחרי טלטולים הגיעה, יחד עם משפחתה, ארצה.

* * *

עקבתי אחרי קשיי השתרשותה בארץ; וגם פה היו לה לעזר רב: מרצה, זריזותה ונאמנותה. וכשהגיעה במקצת אל המנוחה ואל הנחלה, בא עליה כחתף המוות, אשר הדהים את כולם, והשרה אבל ויגון בלב משפחתה, יודעיה, מכיריה וידידיה.

* * *

זהבה ז״ל הנה קרבן השואה: בתקופת הפחדים של חייה הכפולים כנוצריה, נזרעו בגופה גרעיני הרס זעירים אשר החלישו את כח חיוניותה.

בחיי זהבה ז״ל נתקפלו כל תהפוכות הדור העיקש, הפתלתול והמר. בעת שקום חייה המחודשים בארץ ישראל זרחה שנית חמתה, אולם שקעה במהרה.

יש להתגאות בנפש אצילה כזאת.

תנחומים למשפחתה: לשלום ולריבה, בעלה ובתה.

חנוך ורדי

שלמה־מאיר קרוננברג ז״ל — ספור חייו וקווים לדמותו

שלמה־מאיר ז״ל נולד בט׳ לחודש אב תרס״ח (6.7.1908) בעיירה סרוצק ע״י וורשה. אביו, ר׳ מנחם ז״ל, הקדיש את רוב זמנו לטובת הכלל בכהנו כפרנס הקהילה, גבאי ראשון של חברה קדישא, ב״כ הקהילה היהודית בעיריה וכו׳. שלמה מאיר ז״ל נרתם בגיל 14 שנה בעול הפרנסה והחל לעבוד בבתי חרושת שונים בוורשה ובשכרו התחלק עם משפחתו.

תקופה קצרה אחרי נשואיו פרצה מלחמת העולם השניה. העיירה סרוצק היתה בין הראשונות שם הגיעו קלגסיו של היטלר ימ״ש, ועם יתר יהודי העיירה לקחו מאיר ז״ל ובני משפחתו את מקל הנדודים, ואחרי תלאות רבות הגיעו לעיר ביאליסטוק, בה נתרכזו הרבה פליטים יהודים. זמן מה לאחר בואם, סגרו אנשי המשטרה המיוחדת את הרובע בו התגוררו פליטי החרב, הוציאו רבים מבתיהם, ביניהם את מאיר ומשפחתו, הכניסום לקרונות סגורים והובילום לפנים רוסיה, למחנה עבודה של קומי ס. ס. ר.

משך כל התקופה הקשה הזו — הן ביערות העד של קומי ס. ס. ר. והן בסוכה הרעועה בקאזאכסטאן — תמיד מצא עובר אורח מקום לינה תחת קורת הגג שלהם, וגם חלקו עמו בפת הלחם.

עם תום המלחמה הצליחו **מאיר** ובני משפחתו לעזוב את רוסיה, ולאחר שהייה באחד ממחנות הפליטים בגרמניה עלו ארצה 3 חדשים אחרי קום המדינה והשתקעו בעפולה.

מאיר הגיע ארצה בעירום ובחוסר כל ורק רכוש אחד הביא עמו: **אהבה** לוהטת לארצנו, שבגללה דחה הצעה מפתה מקרוב עשיר להשתקע באמריקה. מאיר ז"ל החל עבודתו בעפולה בדואר. כדרכו, הוא עשה את עבודתו במסירות, בלב ונפש. הוא נבחר לוועד עובדי הדואר ואחרי כן כיו"ר הוועד. הוא מוכיח מסירותו לתפקידו ופעילותו הרבה, לוחם נערץ למען הזולת ופחות בשביל עצמו. הוא גם חבר בוועד גמ"ח עירוני, חבר במפא"י — החטיבה הדתית, נבחר כנציג מועצת הפועלים לוועדה הדתית ע"י המועצה המקומית ומכהן בה כסגן היו"ר. הוא גם חבר בוועד בית הכנסת הגדול וכאן הוכיח עצמו כמארגן וכשומר על כספי הצבור. ביזמתו שופץ בית הכנסת ויופה. הוא הגה תכנית, שלא הספיק לפעול לבצעה, להקים ישיבה בעפולה, בה יתחנכו ילדי ישראל על ברכי התורה והמסורת היהודית, כי ירא שמים ושומר מצוות היה **מאיר** ז"ל.

בשבת י"ד תמוז תש"ל נפטר **מאיר** ז"ל לפתע בביתו, בעפולה.

מי היה האדם **מאיר** ז"ל — בא לידי גילוי בהלוויתו, בה השתתפו המונים מתושבי העיר ומחוצה לה, וכן בהספדים שנשאו על יד קברו.

יהי זכרו ברוך!

גימו שלמה פריימן (עפולה)

קלמן וינקרנץ ז"ל

בשורה מרה הגיעתנו עם סיום הספר — בחירנו ומכובדנו קלמן לבית וינקרנץ נפטר בארץ קנדה הרחוקה.

היה איש ואינו...

פועל צדק והולך תמים. חולם ולוחם משחר ילדותו למען תקומתנו הלאומית, מראשוני העולים והבונים — ואשר הגורל טלטלהו אחרי הרבה שנות עבודה ויצירה פה, הרחק מהמולדת שכה אהב אותה ואליה היה קשור בכל נימי נפשו והוויתו.

קלמן ז"ל מחונן היה בשתי מידות תרומיות ונעלות: ענווה והכנסת אורחים. ביתו פתוח היה לרווחה — כבאגדה על מידת הכנסת האורחים של אברהם אבינו זכור לטוב — מכל ארבע רוחות האדמה. לא רק הבית היה פתוח לכל, אלא גם לבו, רצונו וישותו — הוא קבל את כולם במאור פנים, ברוך, בלבביות ונכון היה להקריב את עצמו למען הזולת.

בית קלמן ז"ל שימש כנקודת קשר, כמקום מפגש וכסעד לכל דכפין ונצרך. את הרעבים האכיל — ברוח האמור בפסוק: „ירוין מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם", (תהלים לו, טו). את הערומים הלביש ולעייפים מצא מלון ומקום מנוחה ומרגוע.

אהבנוהו, הערצנוהו, ובחיבה קראנו לו: „הקונסול הסרוצקאי".

תנחומים למשפחתו: לאשתו ולילדיו. אבן־יסוד נעקרה מקרבנו.

תהא נשמתו צרורה עמנו בצרור החיים והיצירה.

בדאבון

ארגון יוצאי סרוצק בישראל

נקרולוגים

לזכר אבינו הנערץ

אדמו"ר הרב הצדיק ר' **אהרן קצנלנבוגן** זצ"ל, (המגיד מסרוצק)

אוהב ישראל ודורש גאולתו בכל לב, כי נדם לבו בטרם עת ולא זכה לראות בנצנוצי הגאולה

לזכר אמנו היקרה והאהובה

הרבנית **ש ר ה** הי"ד

למודת הסבל והשכול, שניספתה בשואת יהדות פולין בטרם ידעה נחמה

לזכר אחינו היקרים

מרדכי, אפרים פישל ואהרן הי"ד

תוססי עלומים ותקוות, שניספו בשואה בטרם טעמו טעם חיים

הזוכרים תמיד:

הרב יעקב יוסף קצנלנבוגן

ברוך קצנלנבוגן

צפורה ארפא לבית קצנלנבוגן

הרב ר׳ **אהרן** זצ״ל **קצנלנבוגן**

הרבנית **שרה** והאחים **מרדכי, אפרים, פישל ואהרן קצנלנבוגן** הי״ד

לזכר עולם

אנו מכבים ומזכירים ברטט את הורינו היקרים

דוד ופרידל ורשבסקי

אחותנו: **לאה־אסתר ורשבסקי־וולרשטין**

גיסנו: **אהרון וולרשטין** וילדתם **מלכה'לה וולרשטין**

שנפלו בעת המרד הגדול בגיטו וורשה, ניסן תש"ג — אפריל 1943

סבתנו היקרה: **יארע קריסטל**

דודינו: **אייזיק קריסטל, יעקב קריסטל, בנימין קריסטל, ברוך קריסטל**

דודותינו: **ינטה קריסטל, שיינדלה קריסטל,** בתם **פירה קריסטל, קרולה קריסטל, זלטקה קריסטל**

הרעיה והגיסה: **אסתר ורשבסקי** (שפירא)

הבת והאחיינית: **חנה'לה ורשבסקי**

זכרונם לברכה

שנספו במחנות ההשמדה במאידנק, טרבלינקה ואושביץ — בתקופת השואה

המנציחים:

יחיאל מאיר ורשבסקי — ורדימון
חנוך ורשבסקי — ורדי ומשפחותיהם
מדינת ישראל, כפר ויתקין — רמת־גן

משפחת ורשבסקי דוד ופרידל הי"ד

מימין לשמאל (יושבים: דוד ופרידל. עומדת: הבת לאה

צום אייביקן אנדענק

משפחת ברוכאנסקי

אונדזער פאטער: **מנחם** ז״ל

אונדזערע מוטער **בונה חוה** ז״ל

אונדזער שוועסטער: **לאה** הי״ד. אונדזער ברודער: **אברהם** הי״ד

אונדזער ברודער: **שעפסל** הי״ד

אונדזער פאטער: **מנחם ברוכאנסקי** ז״ל געשטאָרבן אין יאבלאנער געטא 1942

אונדזער מוטער: **בינה חנה** ז״ל געשטאָרבן אין סעראצק 1918

(צווייטע פרוי **אסתר** הי״ד, אומגעקומען דורך די נאצים)

אונדזער שוועסטער: **לאה** מיט איר מאן **הערשל מענדזעלעווסקי**

און זייערע קינדער: **אברהם, שרה, רבקה, זיסל** און **רייזל** הי״ד

אונדזער ברודער: **אברהם** הי״ד און אונדזער שוועסטער **שיינדל** הי״ד

אונדזער ברודער: **אברהם** הי״ד און אונדזער שוועסטער **שיינדל** הי״ד

אין טרויער:

שמואל און יעקב ברוכאנסקי (ברוקלין)

לזכר עולם

צום אייביקן אנדענק פון אונדזערע נאענטסטע קרובים, אומגעקומענע אויף קידוש־השם דורך די היטלעריסטישע רוצחים אין די צווייטער וועלט מלחמה

פאטער: משה דוד פיינבוים

מוטער: ברכה מלכה פיינבוים

שוועסטער: חנה פאסקאוויטש (פון דער היים פיינבוים)

שוואגער: אהרון פאסקאוויטש

זייער זון: בערל פאסקאוויטש

פעטער: הערשל גראָסמאַן, זיין פרוי שיינדל און זייערע דריי טעכטער: חנה, רבקה און לאה; אלטער בלומבערג, זיין פרוי חנה און זייערע קינדער: מאטיס און חוה; לייבל בלומבערג מיט פרוי און צוויי טעכטער; יעקב ברוך בלומבערג מיט פרוי און קינדער; יחיאל פיינבוים מיט פרוי און קינדער; ברוך נאוואדוואָרסקי מיט זיין פרוי שפרינצע (פון דער היים פיינבוים) מיט צוויי זין; חיים הירש גראסבארד מיט זיין פרוי הענע מירל (פון דער היים בלומבערג) און קינדער: יאָסל, חייטשע, ליבע און פערל

קוזען: לייבל בלומבערג, זיין פרוי רבקה און זון בעניעק ברוך בלומבערג מיט פרוי און קינדער; ישראל־איסר בלומבערג מיט פרוי און 5 טעכטער; הרב בנציון בלומבערג, (רב אין ליפנע) מיט פרוי און קינדער

אין טרויער:

די לעבנגעבליבענע ברידער יוסף, הערשל און נחמן פיינבוים (ניו־יארק)

צום אייביקן אנדענק

ברכה, מלכה פיינבוים, רוזא פאסקאוויטש און קינד

אין טרויער:

יוסף, נחמן און הערשל פיינבוים

ניו־יאָרק (אמעריקע)

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזערע טייערע עלטערן: יצחק (איטשע) און זלאטע שווארץ

אונדזערע ברידער: יוסף, נחמן און הערשל

אונדזערע שוועסטער: חיהטשע, טובה; צירל און פייע

אומגעקומענע אין גרויסן חורבן — מיר זועלן זיי שטענדיק דערמאנען מיט

א הייליקן ציטער

אין טרויער:

די איבערגעבליבענע קינדער חוה
פאגעלמאן (שוואַרץ) און משפחה
לאהטשע שוואַרץ

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזער טייערע משפחה —

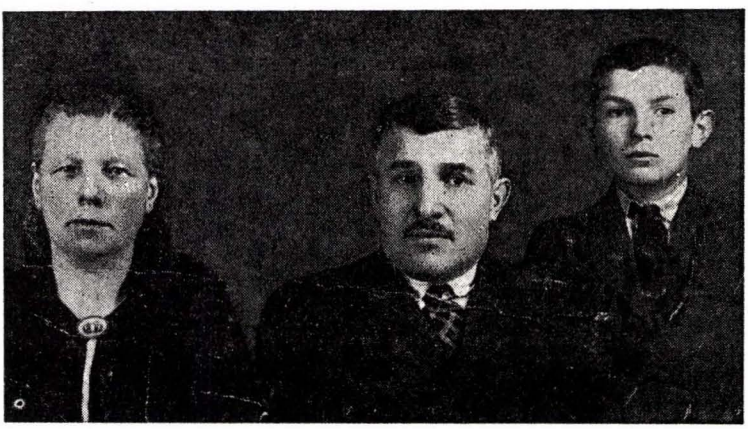

טאטע־מאמע: משה און חיה פאגעלמאן

בריידער: טוביה און סענדער

וועלכע זענען אומגעקומען דורכן דייטש־נאצישען רוצח

אין טרויער געבליבענע:

זין און בריידער בונים פאגעלמאן

הערשל פאגעלמאן און זייערע משפחות

מדינת ישראל, חולון

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזערע טייערע עלטערן **הערשל** און **רודע בירנבוים**, אונדזערע

טייערע שוועסטער: **פייגע**, **אסתו**

אונדזערע טייערע ברודער: **הערש מאיר** און **יוסף**

וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען אין גרויסן חורבן דורכן נאצישן רוצח

אין טרויער:

די טאכטער רבקה פראגער און משפחה
(ישראל)
דער זון יידל בירנבוים און משפחה
(פאריז)
די טאכטער טויבע ווראבעל און משפחה
(ארגענטינע)

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

מיין טייערע פרוי **רחל** און מיינע טייערע צוויי זינדעלעך הי״ד
אומגעקומען אין אשוויענצים

אין טרויער:
פאטער און מאן יידל בירנבוים (פאריז)

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזער טייערן פעטער **לייבל קאטשאלעק**, די מומע **ביילע** און די זין **נחום, שמואל, שמעון** און **יוסף**

וועלכע די דייטשע מערדער האבן דערמארדעט

אין טרויער:

די משפחה אין ישראל

לזכר עולם

מיין טייערע שוועסטער, שוואגער און קינדער **שמואל סקורניק, בלימע**

הינדע, רבקה און **אברהם** הי״ד די אזוי טראגיש אומגעקומענע
דורכן נאצישן רוצח

אין טרויער

דער ברודער שלמה סטערדינער
און משפחה, רמת־גן, ישראל

לזכר עולם

מיין טייערן ברודער **פישל,** זיין פרוי **אסתר־לאה** און קינד הי״ד
מיין טייערן ברודער **משה,** פרוי און קינד

וועלכע זענען אומגעקומען פון די ערשטע באמבע וואס איז געפאלן אין קעלער
פון **יעקב ראזענבערג** ז״ל

באבל — אין טרויער

דער ברודער שלמה סטערדינער
און משפחה רמת־גן

לזכרון נצח

מיינע טייערע עלטערן **יחזקאל** און **מרים מענדזלעבסקי**

מיינע ברידער **יהושע** און **מאיר**

מיינע שוועסטער **חיה** און **דבורה**

מיין קוזינע **אסתר**

גאפאלענע דורך די נאצי־מערדער

באבל — אין טרויער:

אריה מענדזעלעוויסקי ומשפחתו —
רמת־גן

לזכר עולם

אמנו היקרה **הניה מירל גרינברג** ז"ל (נפטרה בישראל), ונכדה **צבי מוסברג**, (נפל בהגנת המולדת)

באבל:

הילדים בישראל, האבא שלום מוסברג
והאחות פסיה

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזער טייערן פעטער **לייבל קאטשאלעק**, די מומע **ביילע** און די זין **נחום, שמואל, שמעון** און **יוסף**

וועלכע די דייטשע מערדער האבן דערמארדעט

אין טרויער

די משפחה אין ישראל

לזכרון עולם

אונדזערע טייערע עלטערן **משה** און **פייגע** ווישניעוויטש

אונדזערע טייערע שוועסטער **מלכהלע** מיטן קינד

אונדזערע טייערע ברידער **אברהמטשע, שלמה** און **יידל** הי"ד

אונדזער טייערן פעטער **שלמה** ווישניעוויטש, מומע **נעכע** און קינד
אומגעקומענע דורכן נאצישן רוצח אין גרויסן חורבן

אין טרויער:
זון און שוועסטער כומע און מאן
אלתר ווישניעוויטש (ישראל)

צום אייביקן אנדענק

אונדזערע טייערע **שרה** ווישניעוויטש הי"ד

אין טרויער:
די משפחה אין ישראל

למזכרת נצח

מיינע ליבסטע און טייערסטע וואס זענען אומגעקומען על קידוש השם
דורך די היטלעריסטן ימח שמם:

פאטער: **סענדער גערווער**
מוטער: **חנה־לאה גערווער**
ברודער: **שמואל**, און שוועסטער: **פייגע**

אייער היליקער אנדענק וועט בלייבן אויף אייביק. זאלן די שורות דינען
אלס מצבה פאר אייערע היליקע נשמות

אין טרויער:
ארקע גערווער מיט דער משפחה —
טאלעדא (אמעריקע)

למזכרת נצח

אונדזערע ליבסטע און טייערסטע וואס זענען אומגעקומען על קידוש השם
דורך די היטלעריסטן ימח שמם:

אונדזער פאטער: **ישעיהו מיארא**
אונדזער מוטער: **חנה מיארא**
אונדזער ברודער: **פישל מיארא** מיט פרוי און קינדער
ווי אויך אונדזערע **ליבע** שוועסטערן און ברידער

אייער היליקער אנדענק וועט בלייבן אויף אייביק. זאלן די שורות דינען
אלס מצבה פאר אייערע היליקע נשמות

אין טרויער:
רחל מיארא־גערווער
חוה מיארא־מיצ'ניק
טאלעדא (אמעריקא)

לזכרון עולם

זאל עס זיין א מצבה פאר מיין אומפארגעסלעכן ברודער: **משה געראוער,**
זיין פרוי און קינדער. ער איז געפאלן ווי א העלד

כבוד זיין אנדענק
ארקע געראוער (אמעריקע)

צום אייביקן אנדענק

מיינע טייערע עלטערן **ליטמאן** און **חנה סטערדינער**

מיין טייערע שוועסטער **בינע** מיט איר מאן **ברוך**

און זייערע קינדער **גרשון** און **משולם** הי"ד

אלע אומגעקומען דורכן נאצישן מערדער

אין טרויער:

זון יוסף סטערדינער (ישראל)

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזער טייערער פאטער **אליהו אהרן ראזענטאל**, מדריך פון דער סעראצקער יוגנט, א מענטש מיט וויסן און מידות טובות, געשטארבן אין ווארשע פון א טיפוס קראנקהייט דעם צווייטן טאג שבועות 1938 אין עלטער פון 49 יאר.

אונדזער טייערע מוטער **דבורה**, וואס איז אפילו נישט געקומען צו קבר ישראל. אירע לעצטע ווערטער פארן אומקום דורך די נאצי־מערדער אין יאר 1940 זענען געווען: קינדער אנטלויפט און ראטעוועט אייך! זי איז אומגעקומען און ווארשעווער געטא.

כבוד זייער אנדענק!

אין טרויער:

זייערע קינדער: מאלא, בינע, שעפסל, חייקע, רחל און עקיבא

צום אייביקן אַנדענק

אונדזער טייערן ברודער **יודל** הי״ד (געפאַלן אין קאַמף אין וואַרשעווער געטאָ),

שוועגערין **פייגע קוליגאָווסקי** און זייער אייניציקער זון הי״ד

אין טרויער:

מענדל קוליגאָווסקי (אַרגענטינע)
רחל מיטן מאַן שמחה וואלער (אַמעריקע)
און די גאַנצע משפחה

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

אנו מבכים את הכחדתם של הורינו היקרים — **בעריש וחיה פרידמאן**;
של אחיותינו — **צביה והינדה פרידמאן**; של אחינו — **שכנא פרידמאן**; של סבנו — ר׳ **חיים־שלמה אייזענבערג**, השו״ב הזקן של סרוצק; של סבתנו — מרת **פייגעלע**, אשת השוחט הזקן שנרצחו בידי צוררי עמנו ימח שמם — הי״ד

מיר באווייגען דעם אומקום פון אונדזערע טייערע עלטערן: **בעריש** און **חיה פרידמאן**; פון אונדזערע שוועסטער: **צביה** און **הינדה פרידמאן**; פון אונדזער ברודער: **שכנא פרידמאן**; פון אונדזער זיידן: ר׳ **חיים־שלמה אייזענבערג**, דער אלטער שוחט פון סעראצק; פון אונדזער באבן: מרת **פייגעלע**, די אלטע שוחטקע, וועלכע זענען דערמארדעט געווארן דורך דעם גרויסן פיינט ימ״ש — הי״ד

המנציחים:

הבנים והבת, האחים והאחיות

די פאראייביקער

אין טרויער געבליבענע זין און טאכטער, בריידער און שוועסטער:

רפאל פרידמאן ומשפ׳, חולון, ישראל

חנה גולן (פרידמאן) ומשפ׳, רמת־השבים, ישראל

מענדל פרידמאן ומשפ׳, כפר־חסידים, ישראל

משפחת פרידמאן

ר׳ חיים שלמה שו״ב

באַבע פּיגעל

אבינו: בעריש

אחיותינו: צביה והינדה

צום אייביקן אנדענק

מיין טייערע מוטער **רחל לאה**
קוליגאווסקי, (געב. דרעזנער), ז"ל

געשטארבן אין ארגענטינע

דעם 5 נאוועמבער 1955

אין טרויער:
זון קלמן קוליגאווסקי (בוענאסאיירעס)

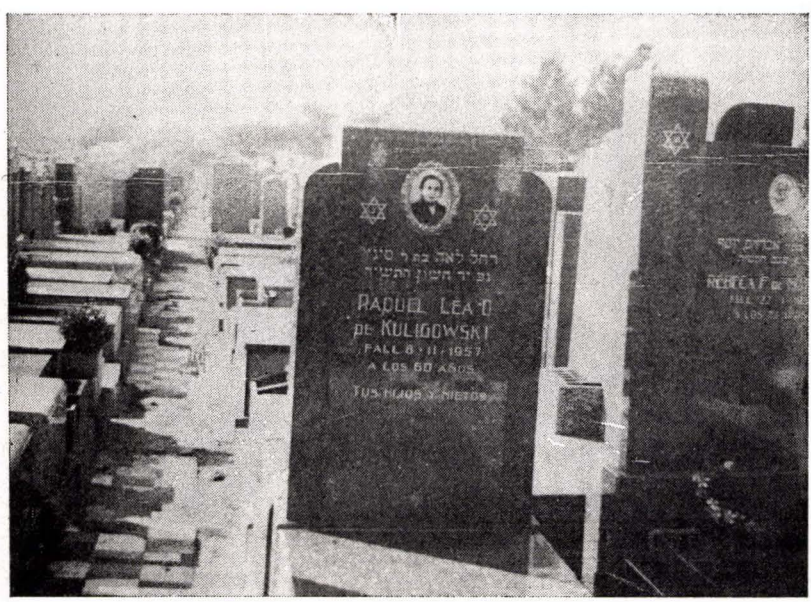

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזערע טייערע מוטער **רויזע וורובעל**

אונדזער טייערע שוועסטער **פייגע וורובעל**

וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען אין גרויסן חורבן

אין טרויער:

טאכטער און שוועסטער חוה מיט די

גאנצע משפחה (ארגענטינע)

צום אייביקן אנדענק

מיין פאַטער **דוד כהן**, מוטער, ברידער, שוועסטער און פאַמיליע הי״ד

אין טרויער:

טאַכטער שרה — אין בני־ברק

לזכרון עולם

לזכר דודי היקרים — צום אנדענק נאך מיינע פעטערס **יצחק** און **חיים ראזענבערג** הי״ד

באבל — אין טרויער:

מאלע יוסקוביץ־רוזנברג ומשפחתה

(ישראל)

לזכר עולם

אני מזכיר בחרדה את משפחתי היקרה
איך דערמאן מיט א ציטער מיין טייערע משפחה

אבא־אמא — פאטער און מוטער: **משה ומרים ראזענבערג** הי״ד

האחים — די ברידער: **פייוול, יעקב**

האחיות — שוועסטער: **פייגעלע ורבקהלע**

ילדי האחות פייגעלע — פייגעלעס קינדער: **חנה, אהרן כהן**

אשר ידו האכזרית של השטן הנאצי הכחידתם — וועלכע זענען אומגעקומען פון די הענט פון נאצישן שטן

באבל — אין טרויער:

הבן — דער זון אלחנן ראזענבערג
ומשפחתו (ישראל)

צום אייביקן אנדענק — לזכר עולם!

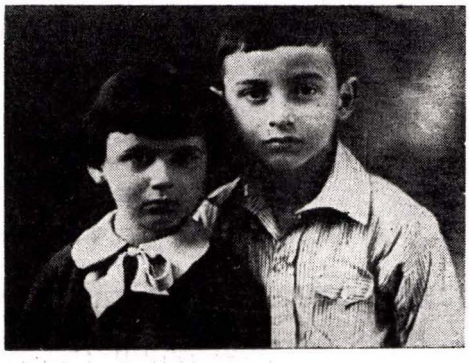

מיט טרויער און בענקשאפט דערמאנען מיר אונדזערע טייערע עלטערן

איטשע־מאיר און **לאה מאי**, אונדזער גוטע־געטרייע שוועסטער **מלכה**, אונדזער טייערע שוועסטער **דינהטשע** מיט איר מאן **יצחק־מאיר טשעכאנאווסקי** און זייערע טייערע קינדער **הלל** און **רבקה־רחל**

די אין טרויער על פי נס פארבליבענע
קינדער, שוועסטער און ברודער
ישעיה מאי און פאמיליע (ברוקלין, אמעריקע)
רבקה מענדזעלעוועסקי (מאי) און
פאמיליע (חולון, ישראל)

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק!

מיט ווייטיק און הארצן באווייגען מיר אונדזערע ליבע עלטערן **מאטל** און **גיטל**, אונדזער ליבן ברודער **הערשל** מיט זיין פרוי **לאה** און קינדער **חיה** און **רבקה**, אונדזערע טייערע שוועסטער **פייגע מענדזעלעווסקי**

אין טרויער געבליבענע:

די זין: יהודה מענדזעלעווסקי און **משפחה**

יעקב מענדזעלעווסקי און **משפחה**

די טאכטער: חיה וואסק (מענדזעלעווסקי) און משפחה

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

מיר באווייגען אונדזערע טייערסטע און בעסטע

עלטערן: **הערשל** און **רחל־לאה וורובעל**

בריידער: **חיים אלעזר** און **אשר** מיט זיין פרוי און קינד

און קינד

וועלכע זענען געפאלן דורך די מערדעריש נאצישע־הענט. מיר וועלן זיי קיינמאל נישט פארגעסן

אין טרויער:

מאשע וורובעל־פשיקארסקי (פאר. שטאטן)

ישראל וורובעל (מונטיווידעא)

צום אייביקן אַנדענק

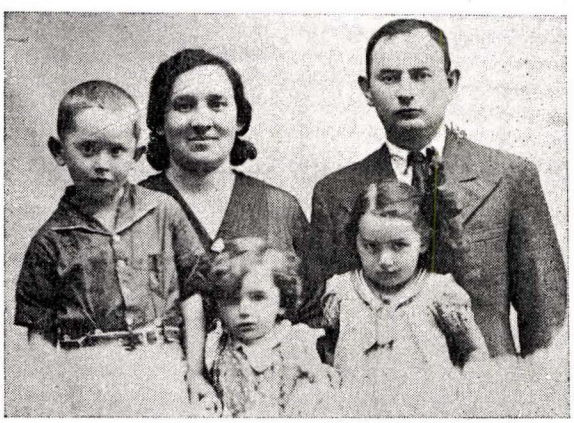

מיין ברודער אַשר וורובל און פאמיליע הי״ד

אין טרויער:
ברודער ישראל (מאנטאוויידעא)

לזכר עולם

אני מבכה מרה את אחיותי היקרות **מאשא ואסתר פניעווסקי** הי"ד

שנספו בשואה הגדולה בידי צוררי עמנו

באבל:

האח יוסף פניעווסקי והמשפחה

(ישראל)

אונדזערע טייערע עלטערן: **אברהם־יצחק** און **שרה קליינמאן**

אונדזערע טייערע ברודער: **חיים־צבי** מיט זיין פרוי **רעגינא** און זייגע פיער קליינע קינדער: **דוד, יחזקאל, טעמעלע** און **פייגע**

אונדזער שוועסטער: **שיינדל**

אונדזער פעטער: **אברהם־יחזקאל סטערדינער**, זיין פרוי און זייערע קינדער **יוסף** און **חיים־הערש**

אין טרויער:

ניחא זילבערשטיין און **גיטל (ישראל)**

צום אייביקן אנדענק

מיינע טייערע עלטערן **מאיר** און **פעשע פשיקארסקי**

מיין טייערער ברודער **משה**, זיין פרוי **נעשקע** און קינדער

מיין טייערער ברודער **בצלאל**, זיין פרוי **לאה** און די קינדער

מיין טייערע שוועסטער **שרה**, איר מאן **אלתר צוקער** און קינד

מיין טייערע שוועסטער **רחל**

מיינע טייערע ברידער **זינדל** און **יוסף**

אומגעקומען דורך די נאצים

אין טרויער:
פייוול פשיקארסקי און פרוי **מאשע**

משפחת פשיקארסקי

לזכרון עולם

אנו מכבים את משפחתנו היקרה

מיר באווייגען אונדזער טייערע משפחה

פאטער און מוטער: יצחק־מאיר און חיה גורמאן

די שוועסטער: שרה, לאה, נחמה, שיינדל, צפורה, אסתר, פייגע הינדע

וועלכע זענען אומגעקומען אין גרויסן חורבן דורכן נאצישן שטן

באבל — אין טרויער:

האחים: ברוך גורמאן ומשפחתו (חיפה)

בצלאל גורמן ומשפחתו (נס־ציונה)

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

איך באזויין און דערמאן מיט א הויליקן ציטער

מיינע טייערע עלטערן צלאל און חיהטשע קוליגאווסקי
מיינע טייערע ברידער: אברהם, ישראל, בונעם, יוסף־קלמן

וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען אין גרויסן חורבן דורך דער נאצישער חיה

אין טרויער:
די איינציק געבליבענע טאכטער בעלא
ניו־יארק פאראיניקטע שטאטן

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזערע טייערע עלטערן **ביילטשע** און **בערל איטשקאוויטש** הי״ד
אומגעקומענע אין גרויסן חורבן דורכן נאצישן שטן

אין טרויער:
חיים איטשקאוויטש (פאר. שטאטן)
רחל און **אהרן טשעפנער, (ישראל)**
שרה און **געניע איטשקאוויטש (פאריז)**

לזכרון נצח — צום אייביקן אנדענק

מיר באווייגען דעם אומקום פון אונדזער טייערן פאטער ר׳ **מנחם־מענדל**
מארקעוויטש און זיין משפחה הי״ד

וועלכע זענען אזוי טראגיש פון אונדז ארויסגעריסן געווארן אין דער צייט
פון גרויסן חורבן דורך די דייטשע־נאצישע מערדער
אייביק וועלן מיר אייך געדענקען!

די אין טרויער געבליבענע

דער זון און ברודער: ישראל
מארקעוויטש (תל־אביב)
טעכטער און שוועסטער: רחל און
לאה און זייערע משפחות

לזכרון עולם

אחיותינו — אונדזערע שוועסטער: **שרה** און **מאליע איטשקאוויטש**

הי"ד.

סבנו היקר: ר' **רפאל־בער יעראזאלימסקי** ז"ל

באבל — אין טרויער

פערל ושלמה ראבינאוויטש, (חיפה)

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

איך באווייז דעם אומקום פון מיינע טייערסטע און נאענטסטע

טאטא־מאמע: **אבא־לייב** און **חיה־ברכה פרידמאן**

שוועסטער: **רבקה־רויזע בארנשטיין** (פרידמאן), איר מאן און צוויי קינדער **עטקע** און **איטשע**

שוועסטער: **בלומע** (פרידמאן), איר מאן און צוויי קינדער

שוועסטער: **דינה פרידמאן**

שוועסטער: **מאשע פרידמאן**

ברודער: **אליהו פרידמאן** און **וויב** און קינדער

ברודער: **רפאל פרידמאן**

ה׳׳ד

זועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם דורך אונדזערע גרעסטע שונאים,

די דייטשע מערדער

אין טרויער:

דער אייניציקער געבליבענער זון און
ברודער הלל פרידמאן און זיין משפחה
פתח־תקוה, ישראל

משפחת פרידמאן — בארנשטיין

לזכרון נצח — צום אייביקן אנדענק

הורינו היקרים: **מנחם וביילע־גיטל קראנענבערג**; אחינו היקרים: **הערשל־צבי, משה־יוסף ויעקב קראנענבערג**, שנספו בביאלה־פודלסקי ב־1940; אחינו וגיסתנו היקרים: **אברהם ורבקה** (ליאסקי)

שנספו במחנה ההשמדה בטרבלינקה ב־1944

אונדזערע טייערע עלטערן: **מנחם** און **ביילע־גיטל קראנענבערג**

אונדזערע טייערע ברידער: **הערשל־צבי, משה־יוסף** און **יעקב קראנענבערג**

אונדזערע טייערע ברודער און שוועגערין: **אברהם** און **רבקה** (ליאסקי)

אומגעקומען אין טרעבלינקע אין 1944

די פאראייביקער אין טרויער:
המנציחים באבל:

יהודה קראנענבערג ומשפחתו — עפולה, ישראל

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

אבי: **אברהם צבי אסמן**

אמי: **מרים אסמן**

אחיותי: **הינדה בלה, הניה** ובעלה, **חיה**, בעלה וילדיה, **רייזל** וילדיה, **איטא גיטל**

אחי: **יהודה אריה** (אידל)

שנספו ע"י הצורר הנאצי — הי"ד

זועלכע זענען אומגעקומען דורכן נאצישן פיינט

באבל:

הבן: אליעזר אסמן ומשפחתו
חיפה, ישראל

משפחת קראנענבערג

צום אייביקן אנדענק

מיר באווייזן דעם אומקום פון אונדזערע טייערע אומפארגעסלעכע משפחה

טאטע־מאמע: **גרשון** און **שרה שטיינסקי**

ברידער: **זכריה, משה, גיטמאן** און **מנשה שטיינסקי**

שוועסטער און שוואגער: **טעמע** און **פייוול וועגגער**

קוזינקע: **לאה גיבער**

מיר ווילן קיינמאל נישט פארגעסן די פארפיניקטע אויף קידוש השם

דורך די דייטשע־נאצישע מערדער

אין טרויער פארבליבענע:

זין און ברידער יהודה־לויב שטיינסקי
הערשל שטיינסקי ניו־יאָרק

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

מיר באווייגען דעם אומקום פון אונדזער מומע רבקה קאלינא מיט אירע צוויי זין **ישעיהו** און **גוטמאן** מיט זיין פרוי **מרים** און זייער נאר וואס געבוירן קינד, וועלכע זענען אומגעקומען בעתן גרויסן חורבן אין סטאלפץ, אוקראינע

מיר באווייגען אויך די קוזינע **טעמע קאלינא**, וועלכע האט דורכגעמאכט דעם גאנצן חורבן און נפטר געווארן אין ישראל

די אין טרויער געבליבענע קוזינען

ישעיה מאי, (ברוקלין, אמעריקע)
רבקה מענדזיעלעוויסקי, (מאי), חולון
און זייערע משפחות

צום אייביקן אנדענק

מיין פאַטער: **לייבוש שמערל ווייגראד** און זיין פרוי
מיין ברודער **זושע** און **שוועסטער**

אין טרויער:
דאַרא רוט (ברוקלין)

צום אייביקן אַנדענק

מיין שוועסטער **רבקה** און איר מאן **מעכל הערש עלמאן**

אין טרויער:
לייבל ראשינסקי (אמעריקע)

לזכר עולם

לסבא היקר — דעם טייערן זיידען

ר׳ לייבעל לעווינער הי״ד

באבל — אין טרויער:

גאלדע לעווינער־מאליניאק ומשפחתה

לזכר עולם

אחי היקר — מיין טייערער

ברודער בערל קאניער הי״ד

באבל — אין טרויער:

יצחק קאניער (ישראל)

צום אייביקן אנדענק

מיין ליבע מוטער **זיסל זאלצמאן**

מיין ברודער **הערש**

און מיין שוועסטער **פייגע**

מיין מומע **גאלדע קירשנבוים** און איר זון **אברהם**

שלמה מאטים

בלומבערג

כבוד זייער אנדענק:

אין טרויער:

חיים זאלצמאן און פאמיליע
ברודער פאגעלמאן און פאמיליע
און פאמיליע קאמעלגארן

לזכר עולם

מיר באווייגען אונדזער פאטער און ברודער **יואל צוקער**, וועלכער אין

געפאלן ווי א העלד אין קאמף מיט די דייטשע מערדער

אין טרויער:

דער זון מענדל צוקער אין משפחה
(ניו־יאָרק)
ברודער חיים צוקער (ישראל)

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

מיינע טייערע עלטערן **הערש־אפרים** און **רחטשע באגוסלאווסקי**

מיין ברודער **משה** מיט זיין פרוי **רחל־לאה** (פון דער היים וורובעל) און

פיר קינדער: **חוה, שיינדל, רבקהלע** און **הערש־יוסף**

מיין ברודער: **ישעיהו**, זיין פרוי און פיער קינדער

מיין שוועסטער: **רבקה** מיט איר מאן **אייזיק** (יאושאמבעק)

מיין שוועסטער: **צביה** מיט איר מאן און קינד

מיין שוועסטער: **חוה** מיט איר מאן **יונה** (ראשינסקי) מיטן קינד

אין טרויער:

די טאכטער ליבע און איידעם יוסף
גאלדשטיין (פאריז)

לזכרון עולם

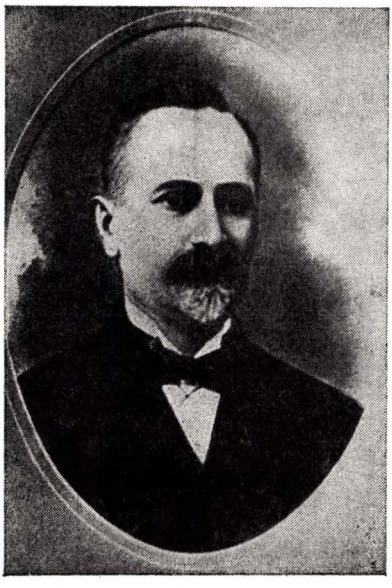

צום אנדענק מיין טייערע משפחה. וועלכע איז דערמארדעט געוואָרן דורכן נאצישן רוצח

אונדזערע עלטערן **גאַלדע** און **הערשל בלינדט** שוועסטער און שוואגער: **מאלטשע** און **פנחס קאלאקער** הי"ד; ברודער: **שמואל בלינדט** הי"ד

אין טרויער:

טאכטער און שוועסטער:
רעגינע מאיר־בלינדט רמת־גן, ישראל

לזכר עולם

מיינע טייערע עלטערן ר׳ **יצחק־מאיר**, ת״ת מלמד, און **שרה־איטע קארטאפל**

וועלכע זענען פארשניטן געווארן דורך די דייטשע — נאצישע רוצחים אין טרויער:

די טאכטער — אין ארגענטינע

מיין טייערע מוטער **רחל שטעלאנג** הי״ד (פרוי פון ר׳ אליהו שוחט ז״ל)

באבל — אין טרויער:

די טאכטער חנה בראדא (ישראל)

צום אייביקן אַנדענק

שרה און יהושע האַפמאן הי״ד

אין טרויער:

ברודער און שוועסטער איצקאוויטש
פאר. שטאטן און ישראל

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

אבי: אברהם צבי אסמן
אמי: מרים אסמן
אחיותי: אינדה בלה
אחיותי: אינדה בלה, הניה ובעלה, חיה, בעלה וילדיה, רייזל וילדיה, איטע, גיטל
אחי: יהודה אריה (אידל)

נספו ע״י הצורר הנאצי, הי״ד
וועלכע זענען אומגעקומען דורכן נאצישן פיינט

באבל:
הבן: אליעזר אסמן ומשפחתו חיפה
ישראל

צום אייביקן אנדענק

ריינטשע פיעניק הי"ד

אסתר פיעניק הי"ד

אין טרויער:
פנחס קאַלוסקי, און משפחה (ישראל)

צום אייביקן אנדענק

מיינע טייערע עלטערן, ברידער
און שוועסטער

משה פישמאַן,
ברכה פישמאַן,
יוסף און **פיגה ניסקה**
ברוך און **חיה פאקין,**
חוה שיינדל פישמאַן

אין טרויער:
יעקב פישמאן — חיפה

מיינע טייערע עלטערן

יוסף און **דבורה יאַגאַדע**

שוועסטער **סימע** און שוואגער
משה בלושטיין און קינדער,
שוועסטער **באַשע,** שוואַגער
אלעזר סאלארזש און קינד

אין טרויער:
אריה יאַגאַדע (כפר־חסידים)

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

אונדזערע טייערע עלטערן **שמואל** און **שרה גרינבוים**

אונדזערע שוועסטער **אסתר** און **מלכה**

פארשניטענע דורכן נאצישן רוצח

אין טרויער זין און טאכטער:

נחמיה גרינבוים און משפחה

אברהם גרינבוים און משפחה

מרים בוים און משפחה

אלתר גרינבוים און משפחה

(ישראל)

לזכרון נצח

להורינו היקרים ר׳ משה פרץ ולאה בערנשטין, וגיטל אחותנו היקרה

ה׳׳ד

אונדזערע טייערע עלטערן ר׳ משה־פרץ, לאה בערנשטיין און אונדזער

טייערע שוועסטער גיטל

באבל — אין טרויער:

מלכה ראזענבערג

העלע בירנבוים ומשפחתה

פרומע רבינוביץ ומשפחתה

הבת ומשפחתה בארצות הברית

צום אייביקן אַנדענק

ברודער **דוד**, פרוי און קינדער און שוועגערין **רחל־לאה** און קינד

אין טרויער:
ברודער מענדל קוליגאווסקי
און משפחה (ארגענטינע)

לזכר עולם

מיין טייערן פעטער

זעליג ביילינסאַן מיט זיין

אומגעקומענע משפחה הי״ד

אין טרויער:
יצחק קאניער (ישראל)

לזכרון עולם

הוריגו היקרים
אונדזערע טייערע עלטערן
לייבל ודבורה לעווינער הי"ד
שנספו בשואה הגדולה
אומגעקומענע אין גרויסן חורבן

באבל — אין טרויער:
הבת: מרים ליבער ומשפחתה
(בת־ים)
הבת: רבקה לעווינער־פיענק ומשפ'
(חולון)
הבנים: יעקב לעווינער ומשפחתו
זאב לעווינער ומשפחתו

לזכר עולם

אונדזער שוועסטער און שוועגערין **ביילע קליינמאַן** הי"ד

אין טרויער:
מלכה גרינבערג און פישל סטערדינער (ישראל)

לזכר עולם

אנו מזכירים ברטט עמוק את הורינו היקרים ר׳ יצחק מאיר ורחל לאה סולירז׳; את אחותנו היקרה — גאלדע סאלארזש־ליס הי״ד וביתה הקטנה — מרים הי״ד, אשר נכחדו בידי הצורר הנאצי ימש״ש

מיר דערמאנען מיט א הייליקן ציטער אונדזערע טייערע עלטערן ר׳ יצחק מאיר און רחל לאה סאלארזט, גאַלדע סאליארזש־ליס הי״ד און איר קליין פעכטערל מרים הי״ד

וועלכע זענען אומגעקומען דורכן נאצישן מערדער

באבל — אין טרויער:

האחיות, די שוועסטער: שרה גורמאן
הינדע רובינשטיין ומשפחותיהן
מדינת ישראל, חיפה

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

אברהם צוקער הי״ד

כ׳באוויין און מיט א ציטער דערמאן איך מיין אומגעקומענע טייערע משפחה

זיידע און באבע: יצחק־מאיר מוהל און ביילע צוקער הי״ד

עלטערן: יוסף און פייגע צוקער הי״ד

מומעס: רבקה, בריינדל און יוכבד

פעטערס: הערשל, ישראל און אברהם

אין טרויער:

אייניציק פארבליבענער:

פייוול צוקער און משפחה, טאראנטע

(קאנאדע)

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

מיינע טייערע: **זעליג** און **בלימע וואלמאן** הי״ד

באבל — אין טרויער:

פישל סטערדינער (ישראל)

לזכרון עולם

צום אייביקן אנדענק מיינע נאענטסטע און טייערסטע

טאטע־מאמע: **גדליה** און **שיינע־דבורה קויפמאן**

ברודער: **נח קויפמאן** מיט זיין ווייב און דריי קינדערלעך הי״ד

ברודער: **נטע קויפמאן** הי״ד

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים

אין טרויער:

איינציק געבליבענער זון און ברודער
יוסף קויפמאן און משפחה —
נס־ציונה, (ישראל)

לזכרון עולם

צום אנדענק פון מיינע ליבע עלטערן

טאטע און מאמע: פייוול און הדס־לאה קאזאק

מיינע ברידער און שוועסטער: אברהם, איציק, חנה, רייזל און דבורה קאזאק

וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאצישע מערדער

אין טרויער:

די איינציק איבערגעבליבענע טאכטער
און שוועסטער טובה קויפמאן (קאזאק)
און משפחה — נס־ציונה, (ישראל)

צום אייביקן אַנדענק

אריה ווײנשטאק

און **חיים** און **חיה ווײנשטאק** און זייער קינדער: **אריה** און **שיינע תמר** ז״ל

אין טרויער:

משפחה און ארגון יוצאי סרוצק

יצחק מאיר אפלבוים הי״ד

יצחק־מאיר אַפּלבוים איז געווען איינער פון די אַמאַליקע געראָר חסידים, און דערנאָך געוואָרן אַ משכיל. זיינע קינדער האָבן חוץ דעם חדר אויך געלערנט אין די מלוכהשע פּאָלקס־שול מיט דער פּוילישער אונטערריכטס־שפּראַך און אויך פּריוואַט.

יצחק־מאיר אַפּלבוים האָט געשמט אַלס קענער פון תנ״ך און תלמוד. עטלעכע יאָר האָט ער געהאַט אַ חדר מיט צענדליקער תלמידים. ער איז געווען אויך אַ בקי אין מעדיצין, פלעגט אומזיסט היילן קינדער פון לונגען־ענטצינדונג און אין שוועָרע פאַלן פלעגט ער גאַנצע נעכט זיצן בייַ קראַנקע קינדער און זיי אַפּהיטן ביז זיי זענען געזונט געוואָרן. ער און זיין זון, דער זשורנטיליסט **ישראל משה**, זענען אומגעקומען

ה י ״ ד

אין טרויער:

משפחה און ארגון יוצאי סרוצק

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

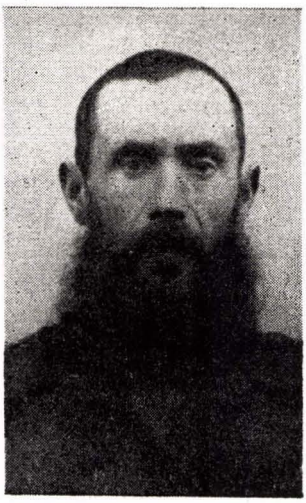

מיר באווייגען דעם אומקום פון אונדזערע טייערע עלטערן **ישראל** און **ביילע לאה בארנשטיין**, אונדזער טייערע שוועסטער **רבקה** (כהן) מיט איר מאן, און קינדער, וועלכע זענען פארשניטן געווארן דורך די דייטשע נאצישע מערדער

די אין טרויער פארבליבענע

חנה דימאנט (בארנשטיין) און משפחה
יד־אליהו, ישראל

אלתר בארנשטיין און משפחה,
פתח־תקוה, ישראל

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק !

מיר פארגעסן נישט אונדזער נאענטע קרובים:

פעטער און מומע **בונעם** און **אסתר־מרים מענדזעלעווסקי**

די קוזינען **שמעון** און **הערשל** מיט זייערע משפחות

די קוזינע **פריידע**

די מומע **טובה** מיט איר מאן **דוד ראזענבערג** מיט זייערע קינדער און משפחה

די מומע **רחל ברעסלער** מיט אירע קינדער **טובה, פייגע** און **משה ברעסלער** מיט זייערע משפחות

דעם פעטער **משה מאק** מיט זיין פרוי **סימע** און קינדער **הערשל, שיע, אנטשל** און טאכטער **חיה־שרה**

די מומע **רבקהלע** מיט איר מאן **יאסעלע שפירא** מיט זייערע קינדער **חיים־איסר** און **האדעס**

אין טרויער פארבליבענע זייערע

שוועסטער־קינדער:

יידל, יאנקל און חיה מענדזעלעווסקי,

מיט זייערע משפחות, (ישראל)

לזכרון עולם — צום אייביקן אנדענק

אנו מכבים מרה את הכחדתם של הורינו, אחיותינו וגיסנו היקרים מכל:

מיר באווייגען דעם אומקום פון אונדזערע טייערע עלטערן,

שוועסטער און שוואגער

אבא — פאטער: ר׳ מנחם בן־ציון נאוואגראדסקי

אמא — מוטער: חיה

האחיות — שוועסטער: גיטל, רבקה וגולדה

הגיס — שוואגער: אברהם קאנדעל

שנספו בשואה הגדולה בידי הצורר הנאצי

וועלכע זענען אומגעקומען אין דעם גרויסן חורבן דורכן נאצישן רוצח

זכרם לא ימוש מקרבנו

אייביק זועלן מיר זיי געדענקען

המנציחים באבל:

די פאראייביקער אין טרויער:

ברכה, ישראל־יצחק, ישעיהו, שמואל־
יעקב ואריה נאוואגראדסקי
ומשפחותיהם — כולם במדינת ישראל

צום אייביקן אנדענק

אונדזער מומע **גאַלדע קיזעלשטיין** (טאַכטער פון **רפאל בער**) און פעטער **מאיר נח**; קוזינע בינע (אומגעקומען אין ווארשעווער געטא).

קוזין **מלך** מיט דער פרוי און טאכטער **רחל** — אומגעקומען אין רוסלנד

אונדזער מומע **טויבע באלדיגער** (טאכטער פון **רפאל בער**, געווויינט אין ביאליסטאק) אירע קינדער **מאליע** און **אנשל** — אומגעקומען אויף די וועגן קיין רוסלאנד

אונדזער פעטער **דוד בערל ראזנטאל** (זון פון **שעפסל פארבער**); די מומע **מרים** און זייערע קינדער: **איטעלע, שעפסל, ריווטשע, שמואליק, חייקעלע** און **באלטשע**

אלע אומגעקומען אין ווארשעווער געטא

אונדזער מומע **שיינע רחל** (טאכטער פון **שעפסל פארבער**); פעטער **יהודה לייב גוטקאווסקי**, און זייערע קינדער: **חיה, פרימעט** און **שעפסל** — אומגעקומען אין געטא לוקאוו

אין טרויער:
די קינדער פון דבורה און אליהו־אהרן
ראזענטאל (ישראל)

מיין מוטערם ליכט־בענטשן

עס דערמאנט זיך מיר מיין מוטער **חיה מרים** ווען זי פלעגט צינדן די שבתדיקע ליכט. עס זענען געפאלן גאלדענע שטראלן אויף איר בלאס איידל געזיכט. אויסגעפוצט אין שבתדיקע קליידער זיצן מיר אלע אויסגעוואַשן ביים טיש — דער טאטע מאכט קידוש. עס דערמאנט זיך מיר דעם לעצטן שבת ווען היטלער האט צוגענומען מיין ערלעכע מאמע

אין טרויער:
אירקע זשעפקע־שנילקא, קליוולאנד
(פאר. שטאטן)

לזכר עולם — צום אייביקן אנדענק

איך באוויין דעם אומקום פון מיינע טייערע עלטערן **בנימין** און **חוה־מרים שפילקא** הי״ד

מיינע ברידער און שוועסטער: **אברהם, מענדל, פייטשע׳ הינדע** און **שרהלע**

וועלכע זענען פארשניטן געווארן צוזאמען מיט אלע קדושים דורכן דייטש־נאצישטישן שונא בעתן גרויסן חורבן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה

אין טרויער געבליבענע:

טאכטער און **שוועסטער**: **אירקע זשעפקא־שפילקא** מיט די משפחה
קליוולאנד (אמעריקע)

לזכר עולם

מיין באבע **שרה ראזענבערג**

מיינע טייערע עלטערן **בעריש** און **דינה בלומבערג**,

שוואגער **אלתר ראזענבערג**, שוועסטער און קינד

ברודער **משה בלומבערג** און שוועסטער **חנה**

ברודער **משה בלומבערג**

און שוועסטער **חנה**

אין טרויער:

שלמה בלומבערג

זכר עולם — צום אייביקן אנדענק

כבוד זייער אנדענק:

אין טרויער:

בריידער יהודה־לייב שטיינפקן, אין

בריידער יהושע, אין משה וועגגער

לוח אירועים

1939

1 ספטמבר	י״ז באלול תרצ״ט — יום פרוץ המלחמה.
5 ״	הפצצת העיר ע״י חיל התותחנים והאויריה הגרמניים.
6 ״	המשך ההפצצה ופגיעה ישירה במרתף הגדול בבית ר׳ יעקב רוזנברג ז״ל, בו נהרגו 72 יהודים.
7 ״	הלווית ההרוגים.
9 ״	כבוש העיר בידי הגרמנים.
(כ״ה באלול תרצ״ט מוצאי־שבת)	
10 ״	אסוף כל היהודים בככר השוק.
	כליאת כל הגברים — פרט לילדים קטנים — בבית הכנסת הגדול.
	פריצת החנויות ושדידת רכוש יהודי.
13 ״	שחרור הגברים עד גיל 15 ומעל לגיל 45.
	ענויים והתעללות בנשארים בבית הכנסת.
15 ״	הגירוש הראשון של כל הגברים אשר נשארו כלואים
(יום ששי, יום שני של ראש־השנה ת״ש)	בבית הכנסת, מעל גיל 16 עד 45 — קרוב ל־500 נפשות — לפולטוסק ברגל.
	רצח בדרך.
16 ״	המשך הגירוש ברגל מפולטוסק לעבר צ׳יכנוב. רצח בדרך.
17 ״	כל היום ריצה לעבר תחנת הרכבת בצ׳כנוב ויממה שלמה נסיעה בקרונות סגורים לכוון בלתי ידוע.
18 ״	מדוכאים, רעבים, פצועים ומעונים הגיעו המגורשים לריזנבורג, פרוסיה המזרחית, ושוכנו במחנה צבאי עזוב.
19־30 ״	במחנה ריזנבורג. עבודת פרך והתעללויות. בסוף החודש שחרור פתאומי מהמחנה: חלק חוזר בדרך לא דרך לסרוצק, והרוב המכריע — שם פניו לעבר ביאליסטוק, שטח הכבוש הרוסי. שדידת הרכוש היהודי והטלת עונש כספי קבוצי ראשון.

אוקטובר (חשון — ת״ש)	חלק מהמגורשים חוזרים מהעבר הרוסי, עשרות חותרים להבריח גבולות ולהגיע לביאליסטוק. משפחות אחדות מסתננות לווארשה.
נובמבר — (כסלו — ת״ש)	רעב. תמותת ילדים, הרס החיים, שריפת בית הכנסת וחלול בית הקברות. בריחת נועזים מהמקום.
דצמבר (כסלו ת״ש)	עונש כספי קבוצי שני. עבודת כפיה. התעללות.
3 ״	הטלת עונש כספי קבוצי שלישי. שמועות על גירוש. חיסול הקהילה וגירוש שני וסופי של כל היהודים לנשלסק, מרחק של 21 ק״מ מסרוצק, לשם הגיעו לפנות ערב. רצח בדרך. כליאת המגורשים — יותר מאלף נפש — בבית הכנסת הגדול החדש של קהילת נאשלסק. התעללות בתוכו. רצח ליד בית הכנסת.
5 — יום שלישי כ״ג כסלו ת״ש	
6־7 דצמבר	,,טיול הדמים״ לעבר תחנת הרכבת בנאשלסק, מרחק של כמה קילומטרים, וכליאת המגורשים בקרונות משא של שתי רכבות. נסיעה מבלבלת של הרכבת הלוך וחזור.
8 (כ׳ חנוכה ת״ש)	סוף מסע הרכבות. המגורשים פוזרו בין קהילות ביאלה פודלסק (הרוב המכריע), לוקוב ולומאז. יחידים השתקעו גם במזריץ׳, רדזין ושדלץ.

1940 — ת״ש

המגורשים האחרונים מפוזרים בין קהילות היהודים בביאלה פודלסק, לוקוב ולומאז.
רעב, עבודות כפיה ונגישות.

עשרות משפחות עוזבות בחשאי את הקהילות הנ״ל בכדי להגיע לביאליסטוק, איזור הכיבוש הרוסי.
כמה עשרות גברים מסרוצק הועברו לעבודות כפיה בבלז׳ץ.

1941 — תש"א

בהתחלת השנה — העברת זקנים ומחוסרי עבודה לאופולה, כפר ליד רוסוש.

איסור לעזוב את מקומות המגורים ולהשתמש בכלי־רכב פרטיים וציבוריים.

בסוף השנה — פקודה למסור לגרמנים את כל הפרוות. יחידים מצאו מסתור אצל משפחות פולניות בכפרים והתחילו לחיות כנוצרים.

מספר תינוקות נמסרו על ידי הוריהם, לשם הצלתם למשפחות פולניות.

1942 — תש"ב

מ ר ץ איסור ליהודים הנמצאים בביאלה לעבוד בחנויות ובבתי החרושת של צרכי מזון.

אחרי פסח תש"ב הוצאה להורג של כמה עשרות יהודים, ביניהם כמה משרידינו.

10־11 יוני — ההעברה הראשונה של יהודי ביאלה למזריץ׳ וכינון הגיטו.

17 אוגוסט שחיטת כל יהודי לומאז בחורשה ליד העיירה.

ד׳ אלול תש"ב ההעברה השניה והאחרונה של יהודי ביאלה וריכוזם

26 " במזריץ׳.

מות־גבורים של זישה גולדברג ז"ל במקום הריכוז בככר השוק של ביאלה פודלאַסק בהתנגדותו למעניו הנאצים הארורים.

5 אוקטובר — ההעברה הראשונה של יהודי לוקוב וריכוזם במזריץ׳.

1943 — תש"ג

2 במאי — ההעברה האחרונה של יהודי לוקוב וריכוזם במזריץ׳.

17־18 יולי השמדת היהודים במזריץ׳, בה רוכזו בשנה האחרונה כל

יד־טו תמוז תש"ג השרידים של הקהילות: ביאלה פודלסק, לוקוב ועוד. השרידים של בני עירנו מפוזרים על פני כל השטח של

פולין הכבושה. אחדים נמנו עם מורדי הגיטו בווארשה. אחדים מצאו קשר עם הפארטיזנים ועשרות חיים כאריים.

1944 — תש"ד

המחצית הראשונה
של השנה — כליון.
ביערות, במחנות ובמחבואים שונים. נודדים ממקום למקום ומצפים למפלת האויב.
סוף השנה — מפלת האויב הנאצי בחזית המזרחית וראשית התקוה.

1945 — תש"ה

המחצית הראשונה
של השנה — מפלת האויב הנאצי וכניעתו המלאה בחודש מאי. התקבצות שרידים מעטים בעיר לודז'.
המחצית השניה — ראשית הרפטריאציה מרוסיה לפולין.
שיבתם של כמה משפחות מסרוצק. התחלה של רכוז קטן בווארשה. זרימת פליטים יהודים לעבר מחנה הפליטים של הבריגדה היהודית באיטליה, וביניהם סנוניות ראשונות מסרוצק.

1946 — תש"ו

המחצית הראשונה הרפטריאציה הגדולה מרוסיה.
של השנה — רכוזי סרוצקאים בווארשה, לודז' ובשלזיה התחתית.
המחצית השניה פרעות ביהודי קילץ.
של השנה — בריחת השרידים מפולין למחנות הפליטים בכל חלקי גרמניה הכבושה וחתירה לעליה לארץ ישראל.
הוקם קשר עם השרידים בפולין ובמחנות בגרמניה, אוסטריה ואיטליה.

כמעט כל שרידנו עזבו את פולין ואת מחנות הפליטים
בגרמניה ובאוסטריה.
עליה באניות מעפילים.
במחנות המעצר בקפריסין.
יחידים מהגרים לארצות הברית, לצרפת ולארגנטינה.
הרוב המכריע של ניצולינו מצאו מקלטם במדינת
ישראל.

(הלוח הזה הוכן בידי חנוך ורדי)

אני נפרד ממך — סרוצק עיירתי

שלושים וחמש שנים חלפו מאז הפרידה מעיירתי, מחוז הילדות והבגרות. ביום הפרידה, בדרכי לארץ־ישראל, ליווני יקירי, בני הנוער הקרובים והרחוקים בדעה — כולם.

בלבי קיננה חרדה לגורלם, וברגע האחרון פניתי אליהם בקריאת־אזהרה: „בואו חיש אחרי!"

בעיני רוחי אני רואה את העיירה — ואזכרנה לעולמים — על כל צורותיה: קודרת מבחוץ ומליאת תסיסה וחיים מבפנים.

והנה היא: הורי, קרובי, חברי וחברותי; הסוחרים והחנונים המבוהלים; אמהותינו השקדניות; זמרת התינוקות של בית רבן בחדרים, בבתי ספר, ברחובות ובבתים; בעלי המלאכה היגעים והמיוזעים; סבלי הרחוב ורוכלי הכפרים; הנוער התוסס והמתיסר ביסורי כמיהה לשלימות ולגאולה; העסקנים השוקטים על שמריהם והעסקנים השואפים לשינויים; החותם היהודי של גבעת העיירה עם בקעת הנהר נרב, אשר מתוך שקשוק גליו שומעים את שפת האידיש; את מקומות המסתור בכרי הדשא ובגבעות מסביב.

עולם מלא, עולמות שלמים.

ודואב הלב וכל כולי זועק על ההרס, החורבן, הכליון והאבדון.

אני שומע את אנקת המעונים המלווים אותי על כל צעד ועל כל שעל. מבודדים עמדו ונפלו בידי הצורר הנאצי־הגרמני לעיני כל העולם. מנהיגי העולם החופשי ידעו על השמדת עמי והחשו ולא נזעקו למלוא העזרה.

והחושך כיסה עין הארץ.
דומם ובמסתרים צפה השאלה:
החף אני־אנו מכל עוון ופשע?
העשיתי־העשינו פה הכל למענם שם?
פה זרמו החיים במסלולם הרגיל, עת שם דמם ניגר ארצה!...
אי הכפרה לעוון הזה?
כנור פלאים נופץ ונדם.

אני מתהלך בין חורבותיך, עיירתי, מחפש את החיים ואינם.
אותך, עיירתי סרוצק השרופה והשדודה, אבכה ולגורל שרידיך אשאל.
אני נפרד ממך בדחילו ורחימו — שלום לעפרך, מארה לבוזזיך ותקוה טובה לצאצאיך במולדת ובירכתי תבל.
יתגדל ויתקדש...

ב נ ך
יחיאל מאיר ורדימון
בן פרידל ודוד ורשבסקי הי"ד

תוכן — אינהאלט

עירנו — אונדזער אלטע היים

תולדות העיר — געשיכטע

ד״ר יעקב גולדברג	יהודים בסרוצק הקדומה	21
ד״ר יעקב גולדברג	יידן אין אמאליקן סעראצק	30
חנוך ורדי	יהודי סרוצק	43
חנוך ורדי	יידן אין סעראצק	65

החיים הדתיים — דאס רעליגיעזע לעבן

הרב יעקב הענעך צימערמאן ז״ל	דער סעראצקער רב יוסף לעווענשטיין זצ״ל דער סעראצקער מגיד הרב ר׳ אהרן קאצענעלענבאגען זצ״ל	99 105

חיי החברה — דאס געזעלשאפטלעכע לעבן

חיים קאפעטש	דאס געזעלשאפטלעכע לעבן . . .	123
משה קאנארעק	דאס שטעטל ביז דער 2. טער וועלט־מלחמה	157
אהרן צ׳סנר	סרוצק עיר נעורי	146
ש. ראזנטאל	זכרונות פון די קינדער־יארן . . .	150
יעקב ברוכאנסקי	דאס שטעטל ביז דער 2. וועלט־מלחמה .	157
יהודה מענדזעלעווסקי	סעראַצקער יידן	159
יהודה מענדזעלעווסקי	דער פריזיוו אין פוילן	162
אלימלך הערשפינגער	אונדזער אמאליק היימשטעטל . . .	165
ישראל מארקעוויטש	מיין שטעטל	168

קלמן קוליגאווסקי	געשטאלטן פון מיין קינדהייט . . .	170
שמואל ברוכאנסקי	סעראצקער זעלבסט־בילדונגס ליגע . .	172
יוסף פיינבוים	קולטור־געזעלשאפטלעכע טעטיקייט .	175
צבי אפלבוים	יידיש סעראצק	177
רפאל פרידמאן	סעראצק — אמאל	178
שלמה רבינוביץ	החינוך העברי	184
מלה מענדזעלעווסקי	דאָס מאדערנע חדר	187
יוסל גראסבארד ז״ל	אונדזער שטעטל	191

חורבן

משה גודעס	חורבן סעראצק	197
חוה קונקל־קנריק	בשנות האימים	231
צבי קליינמאן ז״ל *)	די אינקוויזיציע אין שול . . .	247
שלמה סטערדינער	פון יאבלאנע ביז טרעבלינקע . .	252
מרים קריקה־קנריק	נע־ונד	274
אברהם שפילקא ז״ל	בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה .	282
רבקה מענדזעלעווסקי	מלחמה־איבערלעבענישן	304
אריה יגודה	בשעת החורבן	313
אלתר גרינבוים	אין די ערשטע טעג	319
פיגה קנריק מגיד	ימי חורבן	327
יהודה מענדזעלעווסקי	חורבן סעראצק	338
אברהם חיים פשיקארסקי	אנטלאפן פון נאצישן גיהינום . . .	342

ברכה הדס פשיקארסקי	דייטשע אינקוויזיציע	349
אריה מענדזעלעווסקי	מיינע קינדער־יארן	352
פנחס קלוסקי	פון חורבן — קיין ישראל	360
צבי קליינמאן	פון נאשעלסק ביז ביאלא־פאדלאסק .	366
יהושע באבעק	דער וועג פון פיין	372
יהושע באבעק	גירוש סעראצק	375

* זע זייט 371

רחל ברנדט — אסירת אושביץ מס׳ 24667 380
רחל ברנדט — אוישוויץ העפטלינגין נ״ר 24667 . . . 391
לאה קאמלגארן־בלומבערג — מלחמה איבערלעבענישן 406
שלמה סטערדינער — יחיאל ראזענבערג הי״ד 411

סרוצק לאחר השואה — סעראצק נאכן חורבן

חנוך ורדי — את אחי אנכי מבקש 417
חנוך ורדי — איך זוך מיינע ברידער 449
ש. ל. שניידערמאן — דאס יידישע סעראצק 500

דמויות ותמונות מהעיירה — געשטאלטן און בילדער

הרב יוסף קצנלנבוגן — הרב יעקב הענעך צימערמאן ז״ל . . . 513
יעקב ברוכאנסקי — אונדזער שכן ר׳ מענדל פרענקל ע״ה . . 519
שמואל ב. — ר׳ מנחם ברוכאנסקי ז״ל 516
מלך הערשפינגער — מענדל באבעק ז״ל 523
יהושע גראסבארד — מיין ברודער — דער דיכטער יוסל גראסבארד 526
יוסל גראסבארד — א גרוס דיר בערגלסאן פון שטעטל . . 531
יעקב ברוכאנסקי — מיין ברודער שעפסל ברוכאנסקי הי״ד . . 533
יוסף פיינבוים — יעקב (יאנטשע) קוושניצקי ז״ל . . . 535
חנה ברודה — נטע גרביה ז״ל 538
יעקב מענדזעלעווסקי — חנוכה אין דער גרויסער שול . . . 554

ארגונים של יוצאי סרוצק בישראל ובתפוצות

סעראצקער לאנדסמאנשאפטן אין ישראל און אין דער וועלט

חנוך ורדי — ארגון יוצאי סרוצק במדינת ישראל . . 559
חנוך ורדי — ארגון עולי סעראצק בישראל . . . 566

נחמן פייגבוים — סעראצקער לאנדסלייט אין אמעריקע . . 577
שלמה אשנמיל — סעראצקער לאנדסלייט אין ארגענטינע . 586

גוילי אש

א טורבן — יהודה בן זאב ז"ל 597
חנוך ורדי — צביקה רוזנברג ז"ל 604
לזכרו 607

רשימת הקדושים

לזכר נעדרים

נקרולוגים

חנוך ורדי — לוח אירועים 725
יחיאל מאיר ורדימון — אני נפרד ממך — סרוצק עיירתי 730